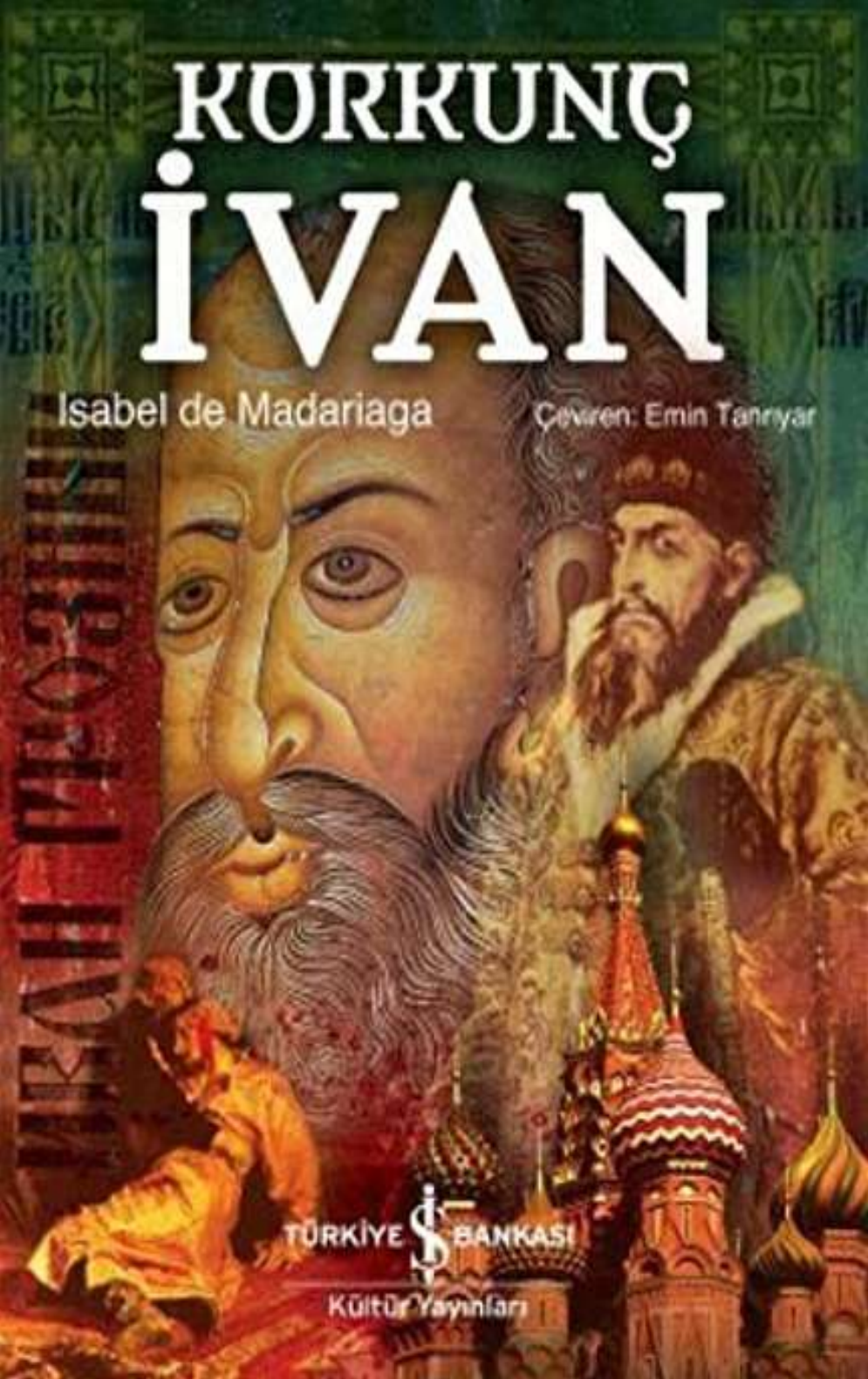
KORKUNÇ İVAN

Isabel de Madariaga

Çeviren: Emin Tanrıyar

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Kültür Yayınları

BİYOGRAFİ

Isabel de Madariaga
KORKUNÇ İVAN RUSYA'NIN İLK ÇARI

ÖZGÜN ADI
IVAN THE TERRIBLE FIRST TSAR OF RUSSIA

ÇEVİREN
EMİN TANRIYAR

COPYRIGHT © 2005, ISABEL DE MADARIAGA
YALE UNIVERSITY PRESS İLE YAPILAN SÖZLEŞMEYE İSTİNADEN YAYINLANMIŞTIR

© TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI, 2010
Sertifika No: 11213

EDİTÖR
LEVENT CİNEMRE

GÖRSEL YÖNETMEN
BİROL BAYRAM

REDAKSİYON
KAHRAMAN ŞAKUL

DÜZELTİ/DİZİN
NECATİ BALBAY

GRAFİK TASARIM UYGULAMA
TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI

1. BASKI: ŞUBAT 2012

ISBN 978-605-360-434-1

BASKI
PASİFİK OFSET
CİHANGİR MAH. GÜVERCİN CAD. NO: 3/1 BAHA İŞ MERKEZİ A. BLOK
HARAMİDERE AVCILAR İSTANBUL
(0212) 412 17 77
Sertifika No: 12027

Bu kitabın tüm yayın hakları saklıdır.
Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek şartıyla yapılacak kısa alıntılar dışında gerek metin, gerek görsel malzeme yayınevinden izin alınmadan hiçbir yolla çoğaltılamaz, yayımlanamaz ve dağıtılamaz.

TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI
İSTİKLAL CADDESİ, MEŞELİK SOKAK NO: 2/4 BEYOĞLU 34433 İSTANBUL
Tel. (0212) 252 39 91
Fax. (0212) 252 39 95
www.iskultur.com.tr

Isabel de Madariaga

Korkunç İvan

Rusya'nın İlk Çarı

Çeviren: Emin Tanrıyar

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Kültür Yayınları

İÇİNDEKİLER

İllüstrasyonların Listesi IX
Haritaların Listesi XI
Önsöz XIII
Teşekkür XXV

1. Bölüm
Tarihsel Arka Plan 1

2. Bölüm
III. Vasili'nin Saltanat Dönemi 27

3. Bölüm
İvan'ın Doğumu, Çocukluğu, Ergenliği, Taç Giymesi ve Evliliği 47

4. Bölüm
Aleksey Adaşev Dönemi 71

5. Bölüm
"Uzlaşı Hükümeti" 89

6. Bölüm
Kazan'ın Fethi 109

7. Bölüm
1553 Hanedan Krizi: Askeri Politika, İç Siyaset ve İngilizlerin Gelişi 127

8. Bölüm
Livonya'da Savaş ve "Seçilmiş Konsey"in Sonu 145

9. Bölüm
Anastasya'nın Ölümü ve İvan'ın İkinci Evliliği 167

10. Bölüm
Çar İvan ve Prens Andrey Kurbski 187

11. Bölüm
Opriçnina'nın Kuruluşu 207

12. Bölüm
Livonya'da Savaş ve 1566 *Zemski Sobor*'u (Ülke Meclisi) 225

13. Bölüm
Birinci Boyar Komplosu: Kral Zigismund'a Mektuplar 245

14. Bölüm
İkinci Boyar Komplosu: İvan Fedorov, Metropolit Filipp
ve Staritsalı Vladimir'in İdamları 267

15. Bölüm
Armagedon 285

16. Bölüm
Dış Politika ve Tatar İstilaları 309

17. Bölüm
Opriçnina'nın Sonu ve Lehistan-Litvanya Tahtı Veraseti 331

18. Bölüm
Büyük Knez Simon Bekbulatoviç 355

19. Bölüm
Barış Görüşmeleri 377

20. Bölüm
Yam Zapolski Ateşkesi 397

21. Bölüm
İvan'ın Ölümü 417

22. Bölüm
İvan'ın Rusya'ya Bıraktığı Miras 435

Notlar 453
Kısaltmalar 453
Sözlükçe 521
Seçme Kaynakça 523
Dizin 537

İllüstrasyonların Listesi

• IV. İvan'a vaftiz edilişi, Litsevaya Vekayinamesi'nden minyatür.

• IV. İvan'ın taç giydirilişi, Litsevaya Vekayinamesi'nden minyatür.

• 1546'da Kolomna yakınlarında boyarların infazı, Litsevaya Vekayinamesi'nden minyatür.

• IV. İvan ile Anastasya'nın evlilik töreni, Nikon Vekayinamesi'nden minyatür (akg-images).

• 1547 Moskova yangını, Litsevaya Vekayinamesi'nden minyatür.

• "Kilise Savaşçısı" ikonu, 1550'ler, Tretyakov Galerisi, Moskova.

• Benozzo Gozzoli, "Majinin Seyahati" duvar resmi, Floransa'daki Medici Riccardi Sarayı'nın duvarında (1993, Photo Scala, Floransa-Ministero Beni e Att. Culturali'nin müsaadeleriyle).

• Hasta olan Anastasya'nın alevler içindeki Moskova'dan ayrılışı, Litsevaya Vekayinamesi'nden minyatür.

• Beyaz Göl Aziz Kiril Manastırı (yazarın çektiği fotoğraf).

• Bir Boyar Konseyi oturumu, Litsevaya Vekayinamesi'nden minyatür.

• İvan'ın İngiltere'ye dönen Richard Chancellor ve Osip Nepea'yı uğurlaması, Litsevaya Vekayinamesi'nden minyatür.

• Litsevaya Vekayinamesi'ne yapılan eklemeler, 1569 - Temmuz 1570 dolayları.

• IV. İvan'ın 1564'te Kurbski'den gelen mektubu alışı, Litsevaya Vekayinamesi'nden minyatür.

• Odun kesen köylüler, Litsevaya Vekayinamesi'nden minyatür.

• Staritsa Prensesi Evfrosinya.

• Michael Peterle, "1576'daki Regensburg *Diyet*'ine giden Rus elçilik heyeti," ağaç gravür (V&A Images/Victoria and Albert Museum).

• Stefan Bathori (Mary Evans Picture Library).

• II. Zigismund Augustus (Mary Evans Picture Library).

• Sergey Ayzenştayn'ın, *Korkunç İvan* (*Ivan Groznyi*) filminden, 1945, (I. Bölüm) alınma fotoğraf (Alma Ata/Album/akg-images).

Haritaların Listesi

16. yüzyıl ortalarında Rusya ve Lehistan-Litvanya XXVII
Livonya ve Kuzey Rusya 226
Opriçnina'ya dahil edilen topraklar 276

Önsöz

Rus tarihi üzerine 19. yüzyıl sonlarıyla 20. yüzyılda yazılmış birçok eserin ilk bölümlerinde genellikle, Çar IV. İvan'ın saltanat dönemine ait girift tarihyazımı ayrıntılı bir şekilde ele alınıp yorumlanır.[1] Ama bunlar oldukça siyasallaşmış tarihyazımı çalışmalarıdır. Çünkü başından itibaren 19. yüzyılın tüm evrelerinde bu tarihçiler, tarihin insanlar hakkında olduğunu sık sık unutmuşlar ve birçoğunun modern toplumlardan önceki toplumlara uygulanmasında her zaman çok zorluk çekilen Hegelcilik, ekonomik determinizm, popülizm, tarihsel materyalizm, Marksizm, Avrasyacılık, ekonomik materyalizm, Marksizm-Leninizm gibi tarihsel akımların teorik yorumlarından birine ya da diğerine yamanmışlardır.

Bu kitap için Rus arşivlerinde özgün bir araştırma yapmadım, sadece yayımlanmış kaynaklara ve tarihi çalışmalara dayandım. N.M. Karamzin'in, 1814-24 yılları arasında yazdığı –Puşkin'in tabiriyle– vekayinamelerin sonuncusu, tarih çalışmalarının ilki olan *Istoria gosudartsva rossiikogo* (Rus Devleti Tarihi) isimli tarih çalışmasından sıklıkla yararlandım. Onun bu eserini değerli kılan sadece ahlaki yaklaşımındaki insani temel ve sadelik değil, aynı zamanda dipnotlarda gösterilen ve bir kısmı artık kaybolmuş olan kaynaklarının zenginliğidir. Yine oldukça geniş bir kaynak zenginliği sunan S.M. Solovyev'in *Istoria Rossii s drevneyşiih vremen* (1851-79) (En Eski Devirlerden Başlayarak Rusya Tarihi) isimli çalışmasından da –devleti tarihin motoru olarak gören bakış açısını paylaşmasam bile– bol bol yararlandım. En dengeli Rus tarihçilerinden biri olan V.O. Klüçevski, İvan'ın *opriçnina*'sına belirleyici düzeyde bir siyasi önem atfetmez ve onu "Çar'ın aşırı korku dolu hayallerinin ürünü" olarak görür. *Opriçnina*'nın sistemden ziyade kişileri hedef aldığı sonucuna vararak Çar'ın siyasi rolünden ziyade ahlaki rolü kavramına

yeniden hayat verir; her ne kadar Klüçevski'nin yargıları her zaman için değerliyse de vaktinin çoğunu özellikle IV. İvan hakkında yazmaya hasretmemiştir.

Bir "burjuva" tarihçisi olan Platonov, anti-çarcı tarihten doludizgin Marksist tarihe geçişi simgeler. S. Platonov'un geliştirdiği teoriye göre İvan *opriçnina*'yı, boyar prens aristokrasisini yıkarak yerine yeni bir idareci zümre olarak bağımlı bir askeri hizmetliler sınıfı yaratmak için kurmuştu. Sonradan adına *dvoryan* denilecek olan bu hizmetliler sınıfının kendine dağıtılan topraklarda oturup, buraları çar adına yönetmesi umuluyordu. Bu, İvan'ın politikasını açıkça kişi değil sistem odaklı olarak tanımlamak suretiyle Klüçevski'nin eksikliklerini gidermek amacını güden bir yorumdu ve Platonov'un görüşüne göre bu gelişme "İç Karışıklıklar Dönemi"yle sonuçlanan çok derin bir sosyal, ekonomik ve siyasi krize yol açmıştı. Oldukça etkili olan bu teori, komünizmin çöküşüne kadar şu ya da bu biçim altında devam etti. Rusya'nın en önde gelen tarihçilerinden biri olan Platonov, İvan'ın gaddarlıklarını ve işlediği ahlaki suçları vurgulamaktan kaçınmamış ve kendisine karşı kurulan akademik bir komploya yenik düşerek, büyük olasılıkla M.N. Pokrovski'nin kışkırtmaları sonucu 1930'da tutuklanarak çok kötü koşullar altında sürgüne gönderildiği Samara'da* iki yıl içerisinde ölmüştür.[2]

Tarihçiler ideolojik akımların girdapları içerisinde debelenirken, Rus aydınları ve genel olarak entelektüelleri Çar hakkında kendi görüşlerini geliştirdiler. Bunlar meslek standartlarına uymayan ve Çar'a insani açıdan yaklaşan görüşlerdi. Dekabrist Kondrati Rileyev onu bir tiran olarak adlandırırken Mihail Lunin, yirmi dört yıl boyunca muhaliflerinin kanıyla banyo yapan öfkeden delirmiş bir Çar'dan söz ediyordu. Belinski, "... Zaman zaman hem demir gibi sert bir karakterin gücünü hem de yüce bir aklın gücünü aynı anda gösterebilen düşmüş bir melek"[3] diye yazıyordu.

Sovyetler dönemindeki tarihyazımı da belirli sorunları beraberinde getirdi; örneğin, bir taraftan geçmiş olayların gerçekte cereyan ettiği şekilde incelenmesi için katı Marksist ölçütlerin uygulanması gerekiyordu ama diğer taraftan ne bu Marksist ölçütlerin neler olduğu ne de geçmişte gerçekten neler yaşandığı hakkında bir fikir birliği vardı.

---

* 1935'ten 1990'a kadar Kuybişev olarak bilinen ve Rusya'nın güneydoğusunda Volga kıyısında kurulmuş olan kent - ç.n.

Çarlık karşıtı yaklaşımdan Marksist yaklaşıma geçiş döneminde Platonov'un rakibi ise, adanmış bir Marksist ve Bolşevik olarak 1930'ların ortalarına kadar tarih sahnesine tahakküm eden Pokrovski'den başkası değildi. Onun, *Russkaya istoriya s drevneyşih vremyon* (Eski Çağlardan Bugüne Rus Tarihi) kitabı Devrim'den önce basılmıştı. *Opriçnina* kurumuna, IV. İvan'ın kişisel etkisini göz ardı ederek, orta sınıflar ile ticaret burjuvazisi arasında bir ittifaka yol açtığı için para ekonomisinin feodal doğal ekonomi üzerindeki zaferi gözüyle bakmış ve 1936'da (ölümünden sonra) anti-Marksist ve anti-Leninist ilan edilmiştir. Sınıflandırması güç olsa da önemli bir çalışma, ilk kez 1922'de basılan, 1942'deki baskısında ise İvan'ı bir devlet adamı ve lider olarak yücelten R. Wipper'in çalışmasıdır. Ancak, tarihçilerin ve tarihi oyun ya da tarihi roman yazarlarının aynı ideolojik hamurdan yoğrulduğunu varsaymak haksızlık olur. Tarih ve edebiyat alanlarında İvan'ın saltanat dönemine ait yeni yorumlar ortaya çıkmıştır ve bunlar Sovyetler ile müttefiklerin dış politikalarındaki dönüşleri ve değişiklikleri olduğu kadar kişisel değerlendirmeleri de yansıtmaktadır. Bu değişikliklerin kurbanı, 16. yüzyıl ortaları Rusya'sı üzerine en büyük âlimlerden biri olan ve 20. yüzyıl ortalarında Klüçevski'nin savunduğu görüşle ortaya çıkan S.B. Veselovski'dir. *Opriçnina*'nın hiçbir politik amaca hizmet etmediğini savunan Veselovski bu nedenle Marksist olmamakla suçlanmış ve eserlerinin gün yüzü görmesi engellenmiştir.

Bu noktada Stalin'in Rus tarihine ilgisi oldukça kayda değer bir durum oluşturmaktadır. A.N. Tolstoy'un romanları ile Ayzenştayn'ın Aleksandır Nevski üzerine yaptığı film ve 1941'de Alman işgalinden önce Nazi-Sovyet anlaşması döneminde Stalin tarafından görev verilerek yaptırılan Korkunç İvan konulu filminde bu ilginin etkisi zirvesine ulaşır.[4] Konunun ele alınışı siyasi durumdaki değişimi yansıtmaktadır ve filmin birinci bölümünde bir çar olmasına karşın İvan, bilge bir devlet adamı, halkının lideri, hain boyarların karşı çıktığı ve ahalinin desteklediği bir karakter olarak işlenmiştir.

Ayzenştayn'ın İvan filminin başına gelen işler Maurreen Perrie[5] tarafından örnek olabilecek bir tarzda ele alınarak incelenmiş olup onlara burada yeniden yer vermenin bir yararı yok. Bununla birlikte, Perrie'nin Ayzenştayn'ın orijinal senaryosunu ele alırken fark ettiği ilginç bir ayrıntıdan, 16. yüzyıl kaynaklarında hiç geçmeyen bir deniz vurgusundan

söz etmek gerek. İvan henüz bir oğlan çocuğu iken mürebbiyesi ona şu şarkıyı söyler:

Okyanus Denizi
En koyu mavinin denizi
İhtişamlı deniz
Rusya ırmakları sana doğru akar
Kasabalar yükselir kıyılarında
Ve oradadır işte eski kasabalarımız
Karanlık bir düşmanın zaptettiği...[6]

Senaryo boyunca, örneğin, İvan'ın Baltık kıyısı üzerindeki hakkı defalarca ve defalarca vurgulanır ve sona doğru, İvan ölmekte olan Malüta Skuratov'u kollarına alıp onu deniz kıyısına doğru taşıdığında ve dalgaların onun emirlerine uyduğu sahnelerde bu müzikal tema ve şarkı tekrarlanır. Bu, Rusya'nın I. Dünya Savaşı ve Bolşevik Devrimi'nden sonra kaybettiği Baltık devletlerinin fethi konusunda Stalin'in kişisel kararlılığını yansıtır[7] çünkü bir limana ulaşmak aleni bir Rus siyasi hedefi olmakla birlikte 16. yüzyıl kaynaklarında Narva'nın* korunması ya da yeniden ele geçirilmesi çabalarına ilişkin göndermelerin dışında konuyla ilgili özel bir değinme yoktur. İvan'ın mezalimi, filmde bir dereceye kadar (o da izinle: Stalin "evet, cinayetler olmuştur"[8] dediği için) yer almıştır fakat İvan'ı kuşatmış olan ihanet çemberi manzarası içinde bu mezalim de haklı gösterilmiştir. Filmin ilk bölümü 1945'in Ocak ayından itibaren gösterime girmiştir. İkinci bölüm 1946 Martı'nda Kremlin'de gösterilmiş ve aydınlar arasında biraz eleştiriye uğramıştır. Stalin ise filmi gördüğünde isyan etmiş; filmdeki *opriçnina* ona "Ku Klux Klan"ı hatırlattığı ve İvan da "Hamletvari" güçsüz, zayıf bir karakter olarak gösterildiği için filmi bir kâbusa benzetmiştir.[9] İvan'ın Rusya'yı birleştirme yolunda ilerici bir güç olarak gereksinim duyduğu *opriçnik*'ler akla Fenikelileri ve Babillileri getiren bir haydut çetesi gibi, "yamyamlar" gibi "tasvir edilmiş"ti.

---

* Finlandiya Körfezi'nde, Estonya ile doğusundaki Rusya arasındaki sınır kasabası. Rusya Baltık Denizi bağlantısı olarak burayı elde tutmaya çalıştığı için sık sık el değiştirmiştir - e.n.

Halbuki İvan artık, daha önceki tüm tarihçilerin, tarihteki tüm çarlara yönelik eleştirel yaklaşımlarına aldırmaksızın, "devlet kuran" bir hükümdar, uzak görüşlü, akıllı bir devlet adamı, parlak bir kumandan ve diplomat olarak tasvir edilmeliydi; diğerleri tarihteki olumsuz unsurlardı ve *ipso facto* ihmal edilebilirlerdi.

İvan'ın infazları, ihanetin kökünün kazınması için gerekli bir karşılık verme olarak açıklanmalıydı. Bizzat Stalin'in uyguladığı terörün aklanması için de Stalin'in İvan'la özdeşleştirilmesi açıkça teşvik edilmiştir, ne ki kimi yazarlar Ezop dili kullanarak bunu tersyüz ettiler ki muhtemelen Ayzenştayn'ın kendisi de böyle yapanlar arasındaydı.

II. Dünya Savaşı esnasında da yararlı olan İvan'ın "ilerici" hükümdar imajı Stalin'in ölümüne kadar sürdü. Bunun ardından "kişinin kültleştirilmesi"nin reddedilmesi, İvan'ın politikalarının doğru Marksist yorumuna dair geniş katılımlı bir tartışmanın yolunu açtı ve bu sayede de bu imaj çöktü. Hem Pokrovski hem de Veselovski giderek itibarlarını yeniden kazanırken Stalin'in İvan Grozni* olarak sunulan imajı da sadece onun yıpranmasına hizmet etti. 1920'lerin, 30'ların ve 40'ların ideolojik yükümlülüklerinden kurtulmuş olan tarihçiler, birçok vakada Marksizme yamanmalarına rağmen, giderek artan sayıda keşfedilen ve yayımlanan kaynaklardan iyi yararlandılar ve öne çıktılar. Artık Rusya'da Batılı tarihçilerin yayımlanmış birçok eserinin İngilizce orijinallerini ya da Rusça çevirilerini bulmak ve internet üzerinden serbest iletişim kurmak mümkün olduğu için bu sayede şimdi tarihçiler arasında gerçek bir tartışma alevlenebiliyor.

Bu kitapta büyük ölçüde, yürekli büyük Rus tarihçilerinin IV. İvan dönemine ilişkin 20. yüzyılda yayımlanmış yapıtlarından ilham aldım. Veselovski ve Sadıkov daha 1940'larda basılmıştı. A.A. Zimin, öldüğü yıl olan 1988'e değin IV. İvan dönemini anlatan Rus tarihçilerinin yıllarca duayeni olmuştur; *opriçnina* üzerine olan ana çalışmaları 1964'te gün ışığına çıkmış ve 1988'deki ölümünden sonra A.L. Horoşkeviç tarafından yayına hazırlanarak 2001'de tekrar basılmıştır. S.N. Bogatırev'in bir makalesinde oldukça dikkatli bir şekilde işaret ederek değerlendirdiği gibi[10] bu yeni baskıda, olgularda ve vurgularda bazı farklılıklar vardır.

---

* IV. İvan'ın Rusça unvanı *groznyi*'dir. İngilizceye *terrible* (korkunç) olarak çevrilen bu kelime Rusçada ise "korkunç" olmaktan ziyade, insanda huşu ve hürmet hissi uyandırmayı, bu anlamda bir güç, heybet ve haşmeti ifade ediyor - ç.n.

Meşaleyi devralan diğerleri (S.O. Schmidt, N.E. Nosov, İ.İ. Smirnov, R.G. Skrınnikov, B.V. Kobrin ve daha birçoğu) o çok zor ele geçirilen gerçeğin peşindeki kovalamaya katkıda bulunmuşlardır. Farklı yorumlama hakkımı saklı tutmakla birlikte olgusal bilgi anlamında daha çok onların çalışmalarına dayandım. Bu alanda çalışan Amerikan ve Alman bilim insanlarının eserlerinden de yararlandım ve burada kendilerine teşekkürü borç bilirim.

Elinizdeki bu kitap, Korkunç İvan dönemindeki Rusya'yı anlatan bir kitap değildir. Günümüzde ulaşabildiğimiz mevcut kanıtlara dayanarak 1547'den 1584'e kadar sürmüş olan saltanatı döneminde, genişlemekte olan ülkesi ve halkı üzerinde yıkıcı izler bırakmış olan İvan'ı, bir insan ve bir hükümdar olarak anlamaya yönelik bir çabadır. Böylesi bir yaklaşımın karşı karşıya gelmek zorunda olduğu korkunç güçlükler söz konusudur. Bunlar arasında en başta geleni, önemli bir kısmı yangınlarda tahrip olmuş kaynakların düzensizliğidir. İvan'ın yedi karısı ve çocuklarından herhangi biriyle kişisel ilişkisine dair yazılı hiçbir ipucu yoktur. Çar tarafından verilen herhangi bir emre ya da yazdığı mektuba dair birinci elden herhangi bir kayıt yoktur, yalnızca Çar'ın katıldığı birkaç özel tartışmaya ait az sayıda kayıt söz konusudur. Bunlar da daha ziyade İngiliz Anthony Jenkinson ya da Sir Jerome Bowes veya Avusturya Kontları Cobenzl ve Daniel Prinz von Buchau ya da Cizvit Antonio Possevino gibi yabancılarla yapılan toplantı ve tartışmalara ilişkin kayıtlardır. Boyar Konseyi'nin ya da herhangi bir idari organın toplantı zabıtları yoktur ama İvan'ın katıldığı, 1551'de, *Stoglav* (Yüz Madde) olarak bilinen Kilise kanonu ve Kilise'nin ana reform programını tartışmak üzere toplanan Boyar Konseyi ile Kilise *sobor*'unun (kurul) oluşturduğu birleşik toplantılara ait resmi kayıtlar ise vardır. Tabii ki bunlar resmi belgeler olduğundan, kralların diğer ülkelerdeki danışmanlarıyla aralarında gidip gelen hayat dolu yazışmalarıyla kıyaslandığında çoğu zaman son derecede ruhsuz ve kişiliksiz kalır.

Bununla birlikte gelişigüzel olsa da günümüze ulaşabilmiş, örneğin, askeri seferberlikler, vergilerin artırılması, arazi* taksimatı, hain olduğu

* Yazar İngilizce *estate* kavramını çok yönlü kullanıyor. Bazen buradaki gibi sadece mülkleri kastediyor. Kimi zaman homojen toplumsal zümreler anlamında, bazen de ikisini birden kastedecek şekilde kullanıyor - ç.n.

söylenen kişilerin infazı, Çar'ın uyguladığı ya da Çar adına uygulanan şiddetle ilgili olanlar gibi birçok kayıt da bulunmaktadır. Sürekli araştırmalar sonucu bulunan ve kullanıma sunulmuş olan kaynak malzemeler arttığından okunmayı bekleyen koca bir yığın vardır ortada. Bu kaynak malzemenin yorumlanması konusunda, nesiller boyu Rus tarihçilerinin gösterdikleri bilimsel yaklaşım, yılmaz çalışma azmi ve yaratıcılık karşısında hayran olmamak mümkün değildir. Bununla birlikte, o malzemenin yorumlanışındaki büyük farklılıklara yol açan da, yine bugüne ulaşan malzemenin o düzensiz yapısıdır. Bu düzensizlik nedeniyle, olasılıklar arasında kararsız kalan tarihçiler, okuyucunun önüne bir dizi faraziye sermek zorunda kaldıklarından, sonuçta öykünün omuzlarına analizin ağırlığı yüklenmiştir. Bu tartışmaların çoğunun havale edildiği dipnotlar bu durumda, öykünün ana temasıyla ilgili olarak bir dipnotun normalde sahip olması gerekenden daha fazla önem kazanmışlardır. Üstüne üstlük bir de zar zor keşfedilmiş olan yabancı kaynaklara fazlaca güvenilmek zorunda kalınmıştır. 16. yüzyıl sonlarında biliniyor olmalarına rağmen, iki Livonyalı* soylu, Kruse ve Taube'nin çalışmaları 1922'ye kadar Rusçaya çevrilmemiştir.[11] Alman Schlichting'in çalışmaları ise Rusçaya ancak 1934'te çevrilebilmiştir.[12]

Yabancı yazılı kaynaklar, İvan'ı ya da onun askerlerince yapılan mezalimleri tasvir ettiği söylenen dış kaynaklı resimler ve gravürlerle bezenmiştir. Elimizde Çar'ın gerçeğe dayalı bir portresi yoktur ve kitaplarda onunla ilgili olarak yer alan tasvirlerin tümü hayal mahsulüdür. Aynı durum babası III. Vasili için de geçerlidir. Resimler sözde IV. İvan'ı anlatmaktadır ama aynı resimler ters çevrilip Cizvit Antonio Possevino için de kullanılmıştır.[13] Rus mezalimlerini anlatan gravürler de tamamen hayalidir. Bunlarda tasvir edilenler pekâlâ gerçekten de olmuş olabilir, çünkü savaşın kendisi zaten o dönemlerde her yerde korkunç derecede insafsızdır ve İvan'ın da –hayali ya da gerçek– düşmanlarına acımamış olduğuna asla şüphe yok. Fakat mezalimi anlatan bu resimler okuyucu üzerindeki etkiyi köpürterek akıllarda çarpıtılmış bir görüntünün kalmasına yol açar. Bu nedenle 16. yüzyıl Rus tarihi üzerine çalışmak, bir kıyaslama yapmak gerekirse, sözgelimi Elizabeth dönemi İngiltere'si

* Günümüzdeki Estonya ve Letonya topraklarında kurulmuş, sonradan ortadan kalkmış bir devlet - ç.n.

üzerine çalışmaya göre son derecede daha zordur, çünkü kraliçenin danışmanları Burleigh, Leicester ve Walsingham ya da düşmanlarıyla arasında yer alan ve tarihçilerin kişiler ile politika arasında ilişki kurmasını kolaylaştıran birtakım yazışmalar kalmıştır.

Son otuz yıl içerisinde Batı'da, şimdiye kadar tarihçilerin en önemli kaynaklardan biri olarak dayandıkları ve Çar ile Prens Andrey Mihayloviç Kurbski arasındaki yazışmalara ve Kurbski'ye mal edilen *History of Ivan IV* (IV. İvan'ın Tarihi) adlı esere yönelik büyük bir hücum söz konusu. Harvard Üniversitesi'nden Profesör Edward Keenan ise yaptığı kapsamlı bir çalışma sonucunda bu iki eserin de 17. yüzyılda üretildiklerini, aslında sahte ya da kendi deyişiyle "Apokrif" olduklarını ileri sürmüştür.[14] Profesör Keenan ayrıca, Korkunç İvan'ın saltanat döneminde, öncesinde ve sonrasında da olduğu gibi, Rusya'yı, evliliklerle yakın akraba haline gelmiş aristokratik sülalelerin üyelerinden oluşan bir oligarşinin Çar adına yönettiğini, aslında Çar'ın hiçbir gücünün olmadığını, IV. İvan'ın ise eğitim bile almamış, okuma-yazma bilmeyen biri olduğunu ileri sürer. Keenan'a göre ayrıca saraylıları, kilise ve ruhban zümresinden ayıran iyi ya da kötü, her neyse, kültürel bir uçurum da vardı. Bu son savlar, ilkönce taslak olarak, 1976'da ABD Dışişleri Bakanlığı'yla imzaladığı anlaşma metninin gereği olarak kaleme alınıp, defalarca üzerinden geçildikten sonra nihayet 1986'da yayımlanmış olan ve "ikna etmekten ziyade tahrik etme" niyeti taşıyan "Muscovite Folkways" isimli makalede ileri sürülmüştür.[15] Ama Keenan yine de yakın bir zamanda İvan'ın okuma-yazma bilmediği şeklindeki görüşünü yinelemiştir.[16]

Şahsen bu önermelerin herhangi birinin geçerliliği konusunda ikna olmuş değilim. Ben metin analizi ve dil konularında ehliyetli sayılmam. Ancak meslekten bir tarihçi olarak Keenan'ın teorilerinin geçerliliğini de tarihi dayanaklar nedeniyle kabul edemem. İvan'ın okuryazar olduğuna dair bir kanıt olmayabilir ama aksine dair de bir kanıt yoktur. Kaldı ki birçok boyarın okuryazar olduğu kuşkusuz, çünkü anlaşma ve ateşkes görüşmelerini yürütebilmeleri için okuryazar olmaları gerekiyordu.[17] Aynı şekilde İvan'ın oligarşinin elindeki cahil bir oyuncak olduğu görüşünü de kabul etmem mümkün değil. 1565'te *opriçnina*'nın kurulmasının ya da 1570'te sakinleriyle birlikte Novgorod'un yok edilmesinin sadece prenslerin ve boyarların inisiyatifi ve yetkisi altında gerçekleşmiş olması, çok doğal olarak, ihtimal dahilinde bile değildir

çünkü bu yapılanlar zaten onların çıkarlarıyla kesin olarak örtüşmüyordu. Bu gibi uygulamalar karşı konulamayacak güce sahip bir otorite tarafından dayatılmış olabilirdi. İvan'ın Kurbski'ye 1565'te yazdığı ilk mektubun dili ile 1567'de Lehistan-Litvanya Augustusu Kral II. Zigismund'a yazdığı mektupların dili birbirine çok benzer. Bu mektuplar üç büyük nüfuzlu kişi tarafından yazılmış gibi görünmektedir, gerçekte ise İvan tarafından yazılmıştır. Metinler önce Dışişleri Dairesi (*Posoliski Prikaz*) evrakları arasında sonra da Dışişleri Bakanlığı arşivlerinde saklanmıştır.[18] Benim görüşüme göre İvan'ın okumayı öğrenmiş olması çok muhtemeldir (o kadar da zor bir iş değil zaten) ve İvan'ın, tıpkı birçok yöneticinin yaptığı gibi yaparak, çok önemli bazı görevler hakkındaki mektupları bizzat kendisinin yazmayıp dikte ettirmiş olması da yine aynı derecede muhtemeldir. 1575'te imparatorluk özel temsilcisi Daniel Prinz von Buchau, boyarların mektup yazmayı asaletlerine uygun bulmadıklarını belirtir.[19]

İdareciler tarafından siyaset oluşturma ve uygulama amacıyla yazılmış olan her bir satırın, dini duygu ve düşüncelerle yoğrulduğu ve dini bir dille beyan edildiği Rusya'da, dini ve dünyevi kültürlerin ayrılması teorisi de ikna edici olmaktan uzaktır. Elçilerin oldukça uzun raporları bile Eski ve Yeni Ahit'lerden alıntılarla doludur. Rahipler doğumlarda, evliliklerde, ölüm döşeklerinin başında bulundular, günah çıkarttırmak gibi önemli bir rolü üstlendiler ve genellikle günlük hayatın olağan bir parçası olan kutsal mekânlara hac yürüyüşleri yaptılar. Vasiyetnameleri kaleme aldılar. Ortodoks ayinlerinde, birçoğu müminlerce muhtemelen ezbere bilinen benzer ilahiler tekrarlanırdı. Biraz da bu nedenle dini veya siyasi ya da çoğu zaman olduğu gibi her ikisini birden içeren ve İvan'a ait olduğu ileri sürülen metinlerden bir dizi alıntı yaptım. Bu onun beynine ulaşmanın yolu, onun kişiliğini anlamanın tek yöntemidir.

Hal böyleyken, benim Profesör Keenan'ın teorilerini çürütmeye çalışmak gibi bir niyetimin olmadığını da belirteyim, sadece konuya ilgi duyan okuyucu için onun başlattığı tartışmayı içeren geniş bir külliyata atıfta bulunmakla yetineceğim.[20]

Bununla birlikte araştırma ve yorumlamayla ilgili benimsediğim birkaç genel ilkeden burada söz etmek istiyorum. Öncelikli olarak, IV. İvan'ın tarihini yazmaya çalışırken onu, Moskova'da dikilmiş ve Kremlin'in duvarları üzerinden dışarıya, Avrupa'nın geri kalanına

bakarken tasavvur ettim; dışarıdan, batı sınırından içeriye ve aşağıya, Rusya'ya bakarken değil. Böyle bir yaklaşım birtakım tepeden bakan değerlendirmeler yapmaktan kaçınmamızı ve Rusya'da, Rusya koşullarında neler olduğunu Rus gözüyle algılayıp, oradaki trajediyi olduğu gibi hissetmemizi kolaylaştırır. Bu da benim neden ısrarla Moskova Knezliği* demeyip Rusya dediğimi açıklar sanırım. IV. İvan, *Tsar vseya Rusi* yani Tüm Rusya'nın Çar'ı idi ve kendisini Kiyef Rusyası'nın vârisi olarak görüyordu. Vladimir, Çar unvanları sıralanırken Moskova'ya göre önceliklidir.** Moskova'nın öne çıkartılmasının nedeni ise Batı'dan gelen herkesin karşılaştığı ilk büyük kentin Moskova olmasındandı. Rusya'yla aşinalık geliştirdiklerinde bile Kiyef Rusyası tarihi –Leh ve Litvanyalılar hariç– Batı için meçhuldü. Geçmişi günümüzden hareketle geriye doğru okumaya çalışan birinin, geçmişi çarpıtmadan bunu başarabileceğine inanmıyorum. 16. yüzyılda yaşayan Ruslar, ne dört yüzyıl sonra Ukrayna'nın, başkenti Kiev olan bağımsız bir devlet olacağını, ne de Rusya'nın Kırım'ı önce fethedip sonra da kaybedeceğini bilebilirlerdi.

Bir taraftan da Rusya'nın karşı karşıya kaldığı birçok sorunun, farklı zaman dilimlerinde olsa da Fransa, Almanya ve kısmen İngiltere'nin uğraşmak zorunda kaldığı sorunlarla benzeştiğini düşündüğümden, kıyaslamalı bir yaklaşım izledim. Germen imparatorları gibi Fransız kralları da toprakları üzerinde egemenliklerini kabul ettirmek için mücadele vermek zorunda kalmış, bu mücadelede Almanya başarısız olmuş, Rusya ise 16. yüzyılda kısmen başarılı olabilmiştir. Birleşmenin, Fatih William tarafından zorla gerçekleştiği İngiltere'de bile, sınırların adanın tümünü ve giderek adalar topluluğunu kapsayacak şekilde genişlemesi için yine büyük bir mücadele gerekmiş ve bu mücadele Galler'de başarılı, İskoçya'da zaman

---

* 12. yüzyıl sonlarında Kiyef Rusyası'nın düşüşe geçmesiyle beraber bizim tarihimizde Moskof Knezliği (Rusça *knyaz*) denilen Moskova Knezliği (İngilizce *Muscovy*) gibi birçok knezlik kuruldu. Moskof Knezliği, Novgorod, Tver ve Ryazan Knezlikleri gibi daha güçlü rakiplerine karşı tüm Rus coğrafyasının tabi bulunduğu Altın Orda kağanlarına sadakatle hizmet ederek güçlendi. Özbek Kağan 1304 yılında diğerlerine göre zayıf ve daha sadık olduğu için Moskof Knezi Yuri'yi büyük knez atadı. İleride Rus birliğini sağlayacak olan işte bu Moskof Knezliği'dir. III. Vasili döneminde (1505-33) tüm knezliklerin nüfuz altına alınmasıyla Moskof Knezliği bir Büyük Rus (Veliko-rus) devleti haline gelmiş oldu - r.n.

** Vladimir, Moskova'nın iki yüz kilometre doğusunda, Moğol saldırılarına karşı güvenli ormanlık arazide kurulmuş şehirdir. Vladimir Büyük Knezliği, civarda bulunan Suzdal Knezliği'yle birleşerek Vladimir-Suzdal Büyük Knezliği'ni oluşturdu. Moskof Knezliği'nin atası bu knezliktir - r.n.

zaman ve kısmen, İrlanda'da ise ancak kısmen başarılı olmuştur.[21] Trastamaralar* ve Habsburglar da, yerel *fuero*'ların, yani anayasal imtiyazların varlığını sürdürdüğü İber Yarımadası'nı birleştirmeyi başaramamıştır. İberya Krallığı bir taçlar birliğiydi, birçok parçadan oluşmuş bir devletti.[22] Merkezdeki kraliyet otoritesi, ancak 18. yüzyılda Bourbon hanedanı tarafından tüm krallığı kapsayacak şekilde genişletilebildi. Habsburglar ve imparatorluk tacının selefleri de Alman topraklarını birleştirememenin sıkıntılarını yaşadılar. İsveç, Danimarka'nın kontrolünden çıktı ve bağımsızlığını ilan etti. Avrupa'da zaman içinde ortaya çıkıp uluslara dönüşen bu tür siyasi yapıların birçok ortak sorunu vardır ve bünyelerindeki dini, kültürel, coğrafi ve siyasi farklılıklara bağlı olarak değişik şekillere bürünen bu sorunları tespit etmek tarihçilere düşer. İngiltere bir adadır ve *Gulf Stream* sıcak su akıntısının nimetlerinden yararlanır; Rusya toprakları genel olarak verimsizdir ve berbat bir iklimi vardır. Bazı Avrupa ülkeleri Batı Roma İmparatorluğu'nun parçası olmuşlar ve Latince konuşan bir topluluk oluştururken diğerleri Doğu Roma İmparatorluğu'nun bir parçası olarak ya da onun etkisi altında kalarak, sonradan benimsedikleri Ortodoks Hıristiyan dini inançları doğrultusunda ibadet eden bir topluluk oluşturmuşlar ama bu ibadeti kendi dillerinde yaptıkları için ortak bir dil geliştirmemişlerdir. Öte yandan tüm bu toplumların temelinde ortak Hıristiyan kültürü ile paylaştıkları siyasi kavramlar vardır. Bunları bulmak her zaman kolay değildir, araştırılması ve ortaya çıkarılması görevi de tarihçilere düşmektedir.

Son olarak, kanıtların yapısı sorununa gelelim. Burada, Paul Bushkovitch'in "The Life of Saint Filipp"'te verdiği bir öğüdün uyulmaya değer olduğunu düşünüyorum. Bushkovitch bu makalesinde, özellikle Rusya'nın dini konusu üzerine araştırmalar için bir dizi "okuma kuralı" tavsiye eder. Benim araştırmama da çok uygun düşen ilk ve temel kural: "*Bir metnin konusu, metinde belirtilen konudur*. Yani Radonejli Aziz Sergey'in hayatına dair bir metin, Rusya'da milli bilincin gelişmesini değil, bir manastır azizinin hayatını anlatır; manastır hakkındadır." Bu sağlam tavsiyeye uymaya çalıştım. Umarım okurlarım bunu yeterince başardığımı düşünür.

Ayrıca okurlarıma ancak belli durumlara özgü gibi gelebilecek bazı terimler kullandım. Bu tercihim, bir zamanlar sahip olduğu anlamı gü-

---

* Ortaçağ İberya'sının Kastil bölgesinde hüküm sürmüş bir hanedan - r.n.

nümüzde içermeyen terimler kullanmak suretiyle okurumu yanlış yönlendirmekten kaçınmak konusundaki kararlılığıma dayanmaktadır. Bunların ilki, şimdi her yerde Rusça *samoderjaviye* kelimesinin karşılığı olarak kullanılan "otokrasi"dir. Oysa 16. yüzyıl ve sonrasında, *samoderjaviye*, egemenliği ifade etmekteydi. *Samoderjets* İngilizceye, "kendini üstün tutan, yücelten" (*self-upholder*) olarak çevrilir.[23] İkinci olarak, çarların hükümran olduğu krallığı anlatabilmek için Moskova Knezliği değil Rusya kelimesini kullandım. Moskova Knezliği (Moskof Knezliği) Rusya'nın kurucu knezliklerinin sadece biriydi ve onun Rurikoviç (Rurik oğulları) soylu büyük knezleri, Moğol istilasından sonra Litvanya tarafından yutulan Dinyeper üzerindeki knezliklerde hanedan olarak egemenlik hakkı iddiasını sürdürmüşlerdir. Üçüncü olarak, "Bizans" kelimesini kullanmaktan sakındım. Gibbon* sayesinde bu kelime dolambaçlı işler, entrika ve kokuşmuşluğu çağrıştıran bir kelime haline geldi. Bu nedenle okuru Konstantinopolis'in bir Roma imparatoru tarafından kurulduğunu, bin yıl boyunca Doğu Roma İmparatorluğu'nun başkenti olduğunu, önce Latinceyi sonra Grekçeyi kullandığını unutmaya yönlendirebilir. Augustus, Tiberius, Nero(n) ya da Heliogabalus dönemi Roma İmparatorluğu daha az yoz değildi. Ne var ki kendi atalarımıza karşı daha az eleştirel olabiliyoruz. Son olarak, Rusya süvari sınıfı için uygun bir terim bulma güçlüğü karşısında Profesör Valerie Kivelson'un, Rusya'da adı sonradan *dvoryan* olan *boyarskiye deti*'yi tanımlamak için uygun gördüğü hizmet soylusu (*service gentry*)** kavramını ödünç aldım, zira onlar bana göre bir sınıf olarak en çok, İngilizlerin küçük toprak sahibi soylularına yakındır. Zaten unutmamak gerekir ki bu sınıfın İngiliz mensupları da o dönemde henüz o kadar "soylu" değillerdi.

Highgate, 2004

---

* Edward Gibbon: 18. yüzyılda yaşamış İngiliz tarihçi ve parlamento üyesi. Roma İmparatorluğu'nun çöküşünü anlattığı altı ciltlik bir tarih çalışması yayımlanmıştır - ç.n.

** *Gentry*, İngiltere'de mensuplarına "centilmen" denilen, "knight" ve "baron" unvanlarından daha yüksek unvanlara sahip olamayan ve topraklarını genelde ortakçılara işleten küçük soylular sınıfıdır. Ayrıca sonradan görme manasına da gelir. *Service gentry* ise Rus tarihçiliğinde askeri hizmet karşılığında kendisine toprak verilen ve kanbağıyla soylu olsun olmasın, her halükârda çara ettiği hizmetle statü kazanan sınıf için kullanılan bir terimdir. Tarihçi Akdes Nimet Kurat bu sınıfı, Osmanlı tımarlı sipahilerine benzetmektedir. Rus süvarilerinin İngiliz centilmenleri gibi soylu olmadıkları yönünde gelebilecek itirazları yazar, ilk başlarda İngiliz "centilmen"lerinin de *centil* yani soylular/kibarlar sınıfından olmadıklarına işaret etmek suretiyle göğüslüyor - r.n.

Teşekkür

Bu kitabın hazırlanması sürecinde benden yardımlarını esirgemeyenlere teşekkürlerimle birlikte en derin minnet duygularımı sunmayı bir borç bilirim. Öncelikle Leverhulme Vakfı'na, çalışmayı tamamlayabilmemi sağlayan cömert araştırma bursları için teşekkür etmeliyim. Şimdi University College London bünyesinde yer alan Slav ve Doğu Avrupa Araştırmaları Okulu'nun (İngilizce kısaltması: *SSEES*) arka arkaya yöneticiliklerini yapmış olan Profesör Michael Branch ile George Kolankeviç'e, Fahri Araştırma Görevlisi payesiyle beni onurlandırarak okulun imkânlarını bana açtıkları ve bu sayede zengin okul kütüphanesinden yararlanmamı sağladıkları için ayrıca teşekkür etmek isterim. Aynı zamanda kütüphane uzmanı Dr. Lesley Pitman ile bana karşı sabır ve incelik gösteren kütüphane görevlilerine, özel bir titizlikle gösterdiği ilgisi için Vladimir Smith Mesa'ya da teşekkür ederim. Bu arada eşi benzeri bulunmayan bir merkez olarak Londra Kütüphanesi'ne ve bilgisayarımla ilgilenen Raj Han'a duyduğum minnet de kayda geçmeli.

Paha biçilmez yardımlarını aldığım beş insanı burada tek tek saymalıyım. Eski dostum ve meslektaşım Profesör W.F. Ryan; baskı öncesi metin çıkışlarında çok emeği geçti, tüm kitabı baştan sona okudu, fikirler verdi ve beni birçok yanlışı yapmaktan alıkoydu. Hâlâ kalmış olan yanlışlar varsa da sorumlusunun o olmadığını söylemek gereksiz. İkinci olarak, yeni dostum (internetten buldum!) Dr. Sergey N. Bogatırev, bir cömertlik abidesi olarak, kendisinin yazdığı ve okumamda yarar gördüğü tüm makalelerin bilgisayar çıktılarını ve fotokopilerini temin etti, benim çalışmamın tüm taslaklarını okudu ve bitmez tükenmez konuşmalarımla beynini didiklememe izin verdi. Bazen inatçılığım tutup da onun gösterdiği yoldan gitmeyi reddetmişsem bunun günahı da ona yüklenemez. Ve eski dostum, Profesör H.M. Scott, ilk bölümleri okuyarak

bana sağlam eleştiri ve tavsiyelerde bulundu. Dördüncü olarak Bayan Gwyneth Learner, benim araştırma asistanım olmak gibi bir angaryayı üstlendi ve asla ulaşma imkânım olmayan alanlarda paha biçilmez yardımları dokundu. Ve son olarak *SSEES*'te Kütüphanecilik Kıdemli Asistanı olan Bayan Vlasta Gyenes'in sürekli dostça ve içten asistanlığı olmaksızın şimdi artık katlarına ya da merdivenlerine tırmanamadığım kütüphanedeki çalışmamı asla tamamlayamazdım. Bu iyi kalpli dostların tümü de bana inanılmaz moral ve bazen fiziki destek verdiler.

Rusya'da; bana kitabı *Tsarstvo Terrora*'yı verme nezaketini gösteren Profesör R.G. Skrınnikov'a, yine bana kitaplarını gönderen profesörler A.B. Kamenski ile S.A. Kozlov'a ve bana kitapların yanı sıra kimsenin bilmediği makalelerin fotokopilerini temin eden, davranışı için nezaket sözünün yetersiz kaldığı Dr. Oleg Omelişenko'ya minnettarım. *Na dobruyu pamyat*. ["Sizi hep iyilikle hatırlayacağım"- r.]

Ayrıca bana kitabını veren Dr. J. Lehtovirta'yı, Leyden Üniversitesi'nden Dr. Julia Gerasimova'yı, illüstrasyonlar hakkındaki tavsiyeleri için Profesör R. Frost'u, yine kapsamlı tavsiyeleri için Profesör W.E. Butler'ı, Rus hukuku üzerine tavsiyelerde bulunan, Moldova ile Rusya arasındaki ilişkilerin geçmişi konusundaki benim bilgi boşluklarımı dolduran ve bana makalelerin fotokopilerini gönderen Bükreş'teki Modern Tarih Enstitüsü Müdürü Profesör A. Pippidi'yi, Bizans üzerine tavsiyeleri için Profesör Averil Cameron'ı, beni Ortaçağ tarihi konusunda eğiten Dr. Susan Reynolds'ı, İngiliz tarihi konusunda beni doğru bir rotaya sokan Profesör John Guy'ı ve İsveç Kralı Erik'in Kraliçe Elizabeth'e kur yapması hakkında verdiği bilgi için Dr. N. Mears'ı minnetle anıyor ve ayrıca sürekli desteği için Yale Üniversitesi Yayınları'ndan Robert Baldock'a, yılmaz bir azim ve yetkin bir çalışmayla çok güç bir elyazmasının üstesinden gelen Candida Brazil'e teşekkür etmek istiyorum. Son olarak, 16. yüzyıl tıbbı konusunda verdiği en yararlı bilgiler için, Korkunç İvan'ın psikiyatrik sorunları hakkında yazılmış olan malzeme konusunda tavsiyelerde bulunan ve temininde yardımcı olan Dr. Stephen Sebag Montefiore'yi en derin minnet duygularımla anıyorum.

16. yüzyıl ortalarında Rusya ve Lehistan-Litvanya

1. Bölüm

Tarihsel Arka Plan

Büyük Knez İvan Vasiliyeviç'in 1530 yılında doğduğu dünya, İtalya'dan, Kutsal Roma-Cermen İmparatorluğu'ndan ve bir zamanlar Roma imparatorluk toprakları olup, artık Osmanlı hâkimiyeti altına girmiş olan Balkanlar ve Ortadoğu'dan gelen gezginlerin daha iyi bildiği fakat Batı Avrupalılar için hâlâ biraz yabancı ve gizemli kalan bir dünyaydı. 1238-42'deki Moğol istilasına kadar Rusya'daki Ortodoks Hıristiyan Slavo-İskandinav[1] prensleri Norveç, İsveç, Danimarka, Lehistan, Boğdan, Macaristan ve Fransa kralları ile Kutsal Roma-Cermen İmparatoru'yla ilişkileri sürdürdüler ve aynı süreçte bu ülkelerle aralarında bir dizi saraylar arası evlilik gerçekleşti. Norveç Kralı Harold Hondrada, Vladimir Yaroslaviç'in kızıyla evlendi; Büyük Knez Vladimir Monomah'ın 1067'de evlendiği ilk eşi, İngiltere Kralı Harold Godwineson'ın kızıydı ve Bilge Yaroslav'ın kızı Kiyef Prensesi Anna, 1051'de Fransa Kralı I. Henri'yle evlendi.[2]

Moğol İstilası

Moğol istilası, Ortaçağ ya da Kiyef Rusyası'nın doğal gelişme sürecini oldukça derinlemesine etkilemiştir ancak uzmanlar arasında bu darbenin tesir alanları ve yapısına ilişkin bir görüş birliği yoktur.[3] Bu sarsıcı olay gerçekleştiğinde Konstantinopolis'in 1204'te Latin Haçlıların eline düşmesinin üzerinden daha ancak otuz sekiz yıl geçmişti. Ayrıca bu Latin işgali, 1296'ya kadar kilise yönetiminde İznik'in talimatlarına uymak zorunda kalan Ortodoks Ruslar için de hatırı sayılır bir darbeydi çünkü dini başkentleri şizmatiklerin eline geçmişti.

Moğol istilası, Kiyef Rusyası'ndan birlik olarak geriye ne kaldıysa onu da yok etti. Eski Kiyef büyük knezliğinin[4] güneybatısının hatırı sayılır bir

parçası, taş üstünde taş bırakılmamış Kiyef de dahil olmak üzere doğrudan Moğol idaresi altına geçti ve 14. yüzyılda Litvanya Büyük Prensliği tarafından büyük bölümü fetih yoluyla olmak üzere Litvanya topraklarına katıldı. Sonuç olarak Kiyef bir tarafa ve 1108'de Knez Vladimir Monomah tarafından kurulmuş olan Kliazima Nehri kıyısındaki Vladimir kenti, aşağıda ele alacağımız sonuçlarıyla beraber diğer tarafa gitti. Vladimir kentini merkez kabul eden kuzeydoğudaki knezlikler ve kuzeydeki Novgorod devleti, Moğollara tabi olarak kendi knezlerinin idaresi altında yaşamaya devam ettiler. Kuzeydoğu knezliklerinin yapısı, etrafında kümelenen yeni topluluğun üzerinde de belirleyici oldu. Kiyef Rusyası'na kıyasla iklim daha sert, kış daha uzun ve ormanlar daha sıktı, kışın gündüzler daha kısa, ama kısa süren yaz mevsiminde ise daha uzundu. Doğu Roma İmparatorluğu ya da Orta Avrupa'yla iletişim kurmak daha zordu ve kuzeyde yerleşimin tarihi daha yeniydi. Moğolların gevşek de olsa bir şekilde elde tuttukları bağımsız şehir devleti Novgorod, ticari yönden steplerin bu efendileri için hatırı sayılır bir önem arz ettiğinden yine de Moğol İmparatorluğu'nun bir parçasını oluşturuyordu.

Bu bölünme sonucu *zemliya*'nın, yani Rus topraklarının kuzeydoğusu ve güneybatısı birbiriyle bağlantısını kaybettiği gibi eski yönetici elitin ve tüccar sınıfın neredeyse bir alametifarika haline gelen Doğu ve Orta Avrupa'yla oldukça süreklilik göstermiş olan ilişkileri de şehir devletleri olan Novgorod ve Pskov'unkiler hariç olmak üzere çok azaldı. Çünkü bu son iki kent Hansa Birliği* ve Batı'yla ticari ilişkilerini damlaya damlaya da olsa Smolensk üzerinden sürdürdüler. Vladimir ile Moskova artık Ortadoğu'daki ticari girişimlere daha çok katılabiliyordu. Bundan böyle Avrupalı kral ve prens aileleriyle Rurikler arasında evlilik olmayacaktı. Moğolların egemen aileleriyle bazı evlilikler yapılsa da Altın Orda'nın 1380 yılında İslam'a dönmesinden sonra bu evliliklerin sayısı çok sınırlı kalacaktı.

Moğollar Rus topraklarında yerleşim kurmadılar. Çünkü bu topraklar onların o devasa büyüklükteki süvari ordusunun dayandığı ekonominin temeli olan göçebe hayatı için uygun değildi. Batu Han,** başkenti-

---

* Ortaçağ'da, özellikle Baltık ve Ren bölgelerindeki çeşitli Alman kentlerinin dahil olduğu, kimi dış şehirlerde temsilcilikler açan, politik önemi de olan ticari bir örgütlenme - ç.n.

** Cengiz Han'ın torunu ve Cuci'nin oğlu. Altın Orda devletinin kurucusu - ç.n.

ni Aşağı Volga'da, Saray'da kurdu ve Rus prenslerini, *iarlyki* denilen yönetme izni fermanlarının yenilenmesi için sürekli olarak Saray'a getirtti ya da Moğolistan'daki Moğol başkenti olan Karakurum'a göndertti. Bu uzun yolculuk öyle yıpratıcıydı ki aralarında Aleksandır Nevski gibi çok önemli isimlerin de olduğu birçok prens giderken ya da dönüşte yolda can verdi.

Moğol İmparatorluğu'nda han olarak seçilecek kişinin Cengiz Han'ın vârislerinden olması, yani Altın Soy'dan gelmesi gerekiyordu. Bu nedenle Moğollar, Rusların yeni knezinin seçiminin egemen olan aileyle, yarı efsanevi İskandinav prensi Rurik'in soyundan gelme Ruriklerle sınırlamaları ilkesini kabul etmeye dünden hazırdılar ve Rusların yaptığı seçimi çoğu zaman kabul ettiler. Ama kendileri bir başka adayı tercih ettiklerinde de bu seçimi hiç tereddüt etmeden reddettiler. Belli başlı siyasetleri, hiçbir knezliğin aşırı güçlenmesine izin vermemekti. Rusya toprakları için, miktarları Moğol görevliler tarafından tayin edilen ağır haraçları toplama görevini knezlere ve son merci olarak Moskova'da hükümran olan kneze havale ettiler. 14. yüzyılda Moskova Knezliği'nin yılda aşağı yukarı beş ya da yedi bin ruble haraç ödediği tahmin ediliyor. Dayatılan tek mali yükün bu olmadığı düşünüldüğünde oldukça yüksek bir tutardır.[5]

Moğol istilasının verdiği fiziki hasarın derecesi, Rusya'nın sosyal ve siyasi gelişmesi üzerindeki Moğol etkisi ve 16. yüzyıl Rusya'sının gözle görülecek kadar geri kalmış olmasından ne dereceye kadar Moğolların sorumlu olduğu gibi konular tarihçiler arasında oldukça tartışmalıdır. Bu felaketin Ruslar üzerindeki ilk darbe tesirini anlamak için birçok olgu değerlendirilmelidir: Saldırının aniliği, ekonominin tahrip edilişi, köleleştirme ve ölümler nedeniyle nüfusun azalması, genç nüfusun ve zanaatkârların askere alınmasıyla kalifiye işgücü kaybı, şehrilerin yağmalanması, tarlaların yakılıp talan edilmesi, tüm bunların bir kasırga hızıyla gerçekleşmesi ve Moğolların, Ruslara efendinin kim olduğunu hatırlatmaya karar verdikleri her seferinde bunların yeniden ve yeniden olması gibi. Daha iyi korundukları için istiladan göreli olarak daha az zarar görmüş olan prensler, aşağılayıcı da olsa efendilerinin taleplerine boyun eğmeyi, hayatta kalmayı başarmak için dalavere yapmayı, entrika çevirmeyi, yalan söylemeyi ve rüşvet vermeyi öğrenmek zorundaydılar.

Bu dönemi ele alan birçok yazılı Rus kaynağının, yabancı bir inanca, İsmailoğulları ya da Hacer'in oğullarına[6] mensup birilerini, yıkıcı ve za-

lim müstebitler olarak önyargıyla değerlendirmesi kaçınılmazdı.* Öte yandan Ruslar ve Moğollar savaş alanlarında sık sık işbirliği yaptılar, birbirleriyle evlendiler. 16. yüzyıl ilişkileri içinde değerlendirmek gerekirse kökleşmiş bir ırkçı önyargı taşıdıkları söylenemezdi. Daha da öte, Rusya "*ulus*"u[7] Altın Orda'nın hâkimiyeti altındaki geniş toprakların küçük ve göreli olarak önemsiz bir parçasıydı. Bundan dolayı hanların siyasi ve diplomatik faaliyetlerinin önemli bir kısmı Doğu'ya, güçlerini aldıkları yere yönelikti. Bu dönemde Moğollardan çadırlarda yaşayan barbarlar olarak bahsedilmesi, Aşağı Volga'da kurulu konforlu ve şaşaalı bir saraya, Müslüman Moğollar için camilere ve Moğol hizmetindeki asker ve zanaatkârlardan oluşan Rus cemaatinin idaresi için bir Rus piskoposa sahip, yolları taş döşeli batıdaki başkent Saray'daki incelikli imparatorluk idaresine ve geniş topraklardaki ticari seferlere konaklama hizmeti veren kervansaraylara haksızlık oluyordu.

Bununla beraber 14. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, Rusya üzerindeki Moğol hâkimiyeti Altın Orda içindeki çatışmalardan etkilendi. Vladimir Büyük Knezi ve Moskova Knezi Dmitri Donskoy'un, diğer prenslerin de desteğini alarak Kulikovo Ovası'nda 1380'de bir Moğol ordusu karşısında kazandığı zafer, bu yenilgiden sonra 1382'de kendilerini toplayan Moğolların Toktamış'ın liderliği altında Moskova'yı yerle bir etmesine rağmen, Rus knezleri arasında Moskova'nın itibarını artırdı. Toktamış ve onun Rus müttefikleri ise, Semerkant'ta kurduğu karargâhından idare ettiği saldırıyla Saray'ı yerle bir eden ama Moskova'yı yakıp yıkmaktan kaçınan Timurlenk tarafından bozguna uğratılacaktı. 15. yüzyıl başlarında Altın Orda devleti Kırım Hanlığı, Kazan Hanlığı ve Büyükordu şeklinde parçalandı. Altın Orda Hanı Uluğ Mehmed Han'ın iki oğlu Büyük Knez II. Vasili'nin vassalları oldular ve Rusların koruması altında Oka Nehri kıyısında Kasımoğulları Hanlığı'nı kurdular. Hanlığın Moğol hükümdarı, II. Vasili'ye 1430-36 ve 1445-53 yılları arasındaki Rus içsavaşlarında tahtını yeniden ele geçirmesi için yardımcı oldu. Bu savaşlar, geleneksel Rus âdeti olan yatay verasetle (en büyük erkek kardeşin tahta geçmesi) tahtın babadan oğula miras kalmasını savunanlar arasındaki zıtlaş-

---

* Kutsal kitaplara göre Hz. İbrahim'in karısı Sara, çocuğu olmayınca, Mısırlı kölesi Hacer'i kocasına sunmuştur. Bu birleşmeden doğan çocuğun adı İsmail'dir ve onun soyu İsmailoğulları (Araplar, sonra da Müslümanlar) olarak anılmıştır - ç.n.

ma sonucu çıkmış ve mücadeleden galip çıkan da bu ikinci görüş olmuştu.[8] Geçici ittifaklar ve geçici didişmelerin arka planındaki bu zıtlaşma ve karmaşaya rağmen, Moğol Büyükordu Hanlığı ve müttefikleri Kırım Hanlığı ile Lehistan-Litvanya'dan geriye ne kaldıysa onlarla Moskova Büyük Knezi III. İvan önderliğindeki bir Moskova ordusu ve Moğol müttefikleri olan Kazan, Astrahan ve Kasımoğulları Hanlıkları arasında, 1480 yılında, Ugra Nehri kıyısında nihai bir uzlaşma sağlandı. Aslında gerçek bir savaş olmadı çünkü her iki taraf da ordular karşılaşmadan geri çekildi. Ama bu tarihten sonra Moskova, hiçbir Moğol ordusuna kendisinin efendisiymiş gibi davranmadı. Rusya toprakları içerisinde haraçları toplamaya devam etti ve bu haraçların küçük de olsa bir kısmını Tatar müttefikleri arasında hediye olarak paylaştırdı.[9] Moskova'nın, Ruslar ve Moğollar arasında gerçekleşen, biri 1380'de Kulikovo Ovası'nda ve diğeri 1480'de Ugra Nehri kıyısında olmak üzere iki büyük uzlaşmaya önderlik etmesi, 15. yüzyıldaki içsavaşlardan muzaffer olarak çıkışı, Vladimir/Moskova Büyük Knezliği'nin, diğerleri arasında başı çeken Rus knezliği haline geldiği şeklindeki Rus inancını pekiştirdi. III. İvan, şimdi Litvanya Büyük Prensliği'nin bir parçası haline gelmiş olanların da dahil olduğu kalan bağımsız Rus knezlikleri üzerindeki hükümranlık (*samoderjaviye*) iddiasını, kavramsal düzlemde, giderek artan bir şekilde sürdürdü (aşağıda görüleceği üzere). Bu "zafer"in teolojik yorumu da Moskova'nın otoritesinin artmasına yaramıştır. "Mihail Yaroslaviç'in Tver Ordusundaki Ölümünün Hikâyesi"ni yazan Tverli yazarın dediği gibi, "Tanrı Kudüs'ü Titus'a,* onu sevdiği için vermedi, Kudüs'ü cezalandırmak için verdi." Böylelikle zafer, inanmayanları cezalandırması için Moskova'nın oldu.[10]

Moğol süzerenliği, eğer bir etkisi olduysa, Moskova mutlakıyetçiliğinin gelişmesini ne şekilde etkilemiştir? Tanrı tarafından kurulan bir kâinat imparatorluğu fikri, dünya düzenine bakışta Moğollar için temel bir kavramdı ve bundan dolayı, onların açısından bakıldığında Moğol ordusuna direnmenin bir anlamı yoktu. Evrensel Moğol İmparatorluğu bir kez kurulduktan sonra artık herkes ona hizmete mecbur edilebilirdi. Moğol İmparatorluğu'nun temel ilkeleri, Cengiz Han'a atfedilen Büyük Yasa'da ortaya konulmuştu. Yasa, askeriye ve idaredeki tebaanın evrensel hizmet-

* 70 yılında Kudüs'teki Yahudi ayaklanmasını bastıran Romalı komutan. Sonradan Roma İmparatoru olup 79-81 yılları arasında hüküm sürmüştür - e.n.

lerini düzenleyerek onların hasta ve yaşlılara bakmak, evlerini konuklara açmak, "ay parçası gibi" kızlarını eş ya da cariye olarak seçme imkânı bulsunlar diye güzellik yarışmalarında gençleri prenslere göstermek gibi sorumlulukları olduğunu beyan etmektedir.[11] Yasada sivil hayat, ticaret ve asayişle ilgili suçlara dair maddeler de vardı. Bunlar dine, ahlaka ve yerleşmiş geleneklere karşı işlenen suçlar ile başkasının malına ve hayatına kasteden suçlar olarak isimlendirilmişti. Ceza genellikle ölümdü.

Saray'ı ziyaret eden Ruslar, Moğol idaresinin fiili uygulamalarına ve Moğol saraylarındaki âdetlere aşinaydılar; Ruslar Türki (dilleri) konuşmayı öğrenirken muhtemelen Moğollar da biraz Rusça öğrenmişlerdir. Ruslar belki de en çok Moğol kararlarının keyfiliğinden etkilenmişlerdir ama hizmet ederek geçirdikleri bu çıraklık dönemi onların Moskova çarlarına gösterdiği söylenen dalkavukluk konusunda yetişmelerini sağlamış da olabilir. Bunun dışında Rus büyük knezleri ve birçok hanedan prensi Moğollara boyun eğmeyi zor yoldan öğrenmişlerdir: 1308 ile 1339 arasında Vladimir Büyük Knezliği'ne yükselmiş olan dört prens de dahil olmak üzere toplam sekiz prens Altın Orda'da idam edilmiştir.[12]

Rusya'nın her yerinde hazır ve nazır bir Moğol varlığından söz edilemezdi. Genellikle sınırlı sayıda idareciler, vergi toplayıcılar, acemi subaylar ve süvari birliklerinden ibaret bir Moğol varlığı söz konusuydu. Buna rağmen 16. yüzyılda birçok Rus soylu ailesi, soylarının geçmişini Moğol *çareviçlere* (han oğulları) ya da diğer Moğol soylularına kadar uzatırlar. Cengiz Han'ın soyundan gelen han oğulları Moskova'da diğer prenslere karşı üstün sayıldı ve hiyerarşik olarak da Rusya'daki saltanatlarının sonuna kadar Rurik oğullarının ya üzerinde ya da hemen bir altında yer aldı. Kökleri soylu Moğol ailelerden gelen Rus aristokratları sırası geldiğinde bununla övünürler ama kökleri alelade insanlara dayandığı zaman da ağızlarını bıçak açmazdı.[13]

İki yüzyıldan fazla sürdüğü ve bu dönem içerisinde Altın Orda'nın bizzat kendisi de en önemlisi İslam'a geçmek olan bir dizi değişim geçirdiği için, Moğol etkisinin yapısal etkileri hakkında kesin tanımlara ulaşmak çok kolay değil. Fakat Rus aristokrasisinin step göçerleriyle oldukça yakın ilişkileri vardı. Bir ozmoz süreci yoluyla, bugün tam olarak neler olduğunu ortaya koymanın zor olduğu birçok alışkanlık kazanıp devletin görevleri, hükümetin yapısı, efendiler ile vassalları ve sahipler ile uşakları arasındaki ilişkiler gibi konulardaki birçok varsayımı aynen benimsediler. Bu temas-

ların iki özel boyutu Ruslara geçmiştir. Adını vererek söylemek gerekirse biri gaddarlığın derecesidir ki bunu bilfiil infazlarda yaşadılar ya da Altın Orda'da biri cezaya çarptırıldığında gördüler; ikincisi ise düzenli bir adli işleyişin olmamasıdır (Bizans'taki uygulamaları genelde görmediler). Rusya'daki Ruriklerin soyundan gelen prenslerin (ya da onların Viking atalarının) böylesi bir barbarlığı yapamayacakları anlamına gelmiyor bu, ama çeşitli vesilelerle vekayinamelerde kayda geçtiği gibi, böyle bir barbarlık Hıristiyan bir ülkede açıkça yanlış bulunmuştur.

Rus Ortodoks Kilisesi

Moğollar 13. yüzyılda Rusya'yı fethettiklerinde pagandılar ve anlaşıldığı kadarıyla tüm diğer dinlere hoşgörüyle davrandılar.[14] Rus Kilisesi, Moğol yönetimi altında eziyet görmedi ama bu, Moğolların 1340'ta İslam'a geçmelerinden sonra Hıristiyanları İslam'a karşı hoşgörülü kılmaya yetmedi. Rus kilise kurumu kaçınılmaz olarak önceleri neredeyse tamamen, Doğu Roma İmparatorluğu'ndan gelen Rum kilise mensuplarından oluşuyordu. Bakir "kara cüppeli" din adamlarından, yani keşişlerden arındırılmıştı. Belli bir cemaati olan papazlar, yani "beyaz cüppeli" kilise mensupları içinse evlilik mecburi kılınmıştı. Metropolitler (başpiskoposlar) Konstantinopolis Patriği tarafından seçilip takdis edildikten sonra gelip piskoposların atamalarını yapar ve takdis ederlerdi.

Kilise, hizmetleri karşılığı topladığı ücret ve bağışlarla, yargılama hakkı bulunan alanlarda kestiği para cezalarıyla, adli muamelelerden tahakkuk eden kazançlarla, ölenlerin ardından dua edilmesini sağlamak amacıyla prenslerin ve boyarların hibeleri sayesinde sayıları giderek artan gayrimenkullerden gelen kazançlarla ve manastırların mülk gelirleriyle ayakta duruyordu. Aralarında en ünlüleri Kiyef'deki Mağara Manastırı olan birçok kilise ve manastır kurulmuştu. Teslis Manastırı 1337'de Radonejli Aziz Sergiyus tarafından, Moskova yakınlarında, "Volga'nın ötesinde" dış dünyayla bağlantısı kesilmiş bir inziva yeri olarak kurulmuş; tahkim edilmiş duvarları ve çok sayıdaki kilisesiyle Rusya'daki en büyük mülk sahibi cemaat merkezi haline gelmiştir. Aynı sistem üzerine kurulu ve kuzey topraklarında benzeri birçok yerleşime yol açmış olan bir diğer manastır da Kirillo-Beloozerski (Beyaz Göl Aziz Kiril) Manastırı'ydı. Daha

kuzeyde Beyaz Deniz'deki Solovetski Adaları'nda Solovki Manastırı vardı. Tahkim edilmiş ve ürkütücü bir yer olan bu manastır, IV. İvan tarafından ve sonraki çarlar ile komünist rejim tarafından hapishane olarak kullanılmıştı.

Papazlar ve manastırlar Rusya'da kültürel olarak önemli bir rol oynadılar. Yazmanlık yaptılar, arzuhalcilik yaptılar, elyazmalarını kopya ettiler ya da çözümlemelerini yaptılar; hattat odaları, ikona ve fresk boyama atölyeleri kurdular, buralarda eğitim verilmesini sağladıkları gibi fakir, hasta ve yardıma muhtaç olanlara tıbbi yardım ve sığınak sağladılar. Kilise, ölümlü hayatın tüm önemli evrelerinde, doğumda, evlilikte ve hepsinden öte, ölümde temsil edilirdi. Manastırlar kutsal ziyaret yerleriydi. Ölülerin ardından dua etmeleri (Ortodoks Kilisesi Araf'a inanmamasına rağmen) ve dünyadan göçenlerin isim günlerinde törenler ve kutlamalarla anılmaları için papazlara para verilirdi. Rahibe manastırları kadınlara ve kızlara yardımcı oldular ve dokuma, nakış işleme gibi kursları vermeyi sürdürdüler. Bir öğretmenlik sistemi yoktu. Papazlar aynı zamanda kiliseler inşa ederek ikonalarla, fresklerle süslenmelerini sağladılar ve manastırların etrafını ayrıntılı ve süslü tahkimatlarla çevirdiler. Tıpkı Batı Avrupa'da olduğu gibi fakr-ü zaruret içinde başlayan manastırlar giderek zenginleştiler ve kuralları gözetme konusunda daha gevşek davranır oldular. Din konusunda Moğolların gösterdiği saygı onların yararınaydı, vergiye bağlanmadılar ve Müslüman efendilerine duacı oldular.

Kilise, Rusya'da önemli bir de siyasi rol oynadı. Moğol istilasının Kiyef Ruslarını ikiye bölmesinden sonra kalan tek pan-Rus kurumdu. Kiyef ve Tüm Rusya Başpiskoposu (piskoposluk bu unvanla atanıyordu), piskoposluğun 1299'da Kiyef'de son bulup önce Vladimir'e, sonra da Moskova'ya taşınmasına rağmen, oldukça uzun bir süre komşu Litvanya Büyük Prensliği'nin tüm Ortodoks nüfusunun da ruhani lideriydi.

Lehistan-Litvanya Krallığı

Tam da burada, iki büyük prenslik olan Moskova Rusyası ile Litvanya Büyük Prensliği arasındaki karışık ilişkiler üzerine de birkaç kelime etmek gerekiyor. xxvii. sayfadaki haritaya bakıldığında, Dinyeper'in her iki yakasına da yayılmış olan Kiyef Ruslarının Moğol istilası sonucu Litvan-

ya'ya ne kadar toprak kaptırdığı görülür. Litvanya Büyük Prensliği, Troki ve Vilna *voevodstva*'larından, yani illerinden oluşan çekirdeğin, bir dizi güçlü yöneticinin liderliği altında, eski Rus knezliklerini fethederek, ilhak ederek ve yutarak yavaş yavaş doğuya ve güneye doğru yayılmasıyla oluştu. Rurik hanedanı 1307'de son bulduğu zaman Polotsk da Litvanya'nın kucağına düştü. Kiyef 1362'de Moğolların elinden alındı ve Litvanya, Büyük Prens Vitovt'un (1393-1430) hükümdarlığı altında Karadeniz sahillerine ulaşana dek Dinyester'in sağ kıyısı boyunca aşağı doğru ilerlemeye devam ederek en sonunda Moğollar tarafından 1399'da durduruldu. Litvanya, doğuda ise, eski Kiyef Knezliği olan Smolensk'ten Lutsk'a doğru yayılan Dinyeper'in merkez havzasını yutmuştu.

Tüm bu topraklar şimdi artık Gediminoviçlerin[15] ya da Litvanya'nın Rurik prenslerinin mülküydü. Ruriklere bazı topraklar atalarından miras kalmıştı, korudukları bu topraklara Litvanya büyük prensleri tarafından kendilerine ata mirası olarak bağışlanan yeni toprakları da eklediler. Devletin dili Slavcanın bir biçimiydi. Litvanya Büyük Prensliği'nde taht, Kiyef Ruslarında olduğu gibi otomatik olarak babadan oğula geçmiyordu: Hüküm süren prensin biraderi ya da kuzeninin tahtta hak iddia etmesi nedeniyle sık sık kanlı akraba savaşları yaşanıyordu. Moskova Ruslarıyla oldukça yakın ilişkileri olmasına rağmen bu ilişkiler her zaman da dostane değildi. Novgorod Litvanya'dan hep prens beklemiştir. Çünkü durumlarından hoşnut olmayan Litvanya prensleri, büyük prenslerini terk edip Rusya'ya gelebiliyor ya da Litvanya'ya geri dönüyorlardı; gelirken ya da giderken ya kendi topraklarının mülkiyetini de elde tutuyorlar ya da orada kendilerine yeni topraklar bağışlanıyordu. Aslında Rus topraklarının Litvanya önderliğinde birleşmemesi için hiçbir neden yoktu. Ama Lehistan, Litvanya ve Rusya'nın bulunduğu tüm bölgenin kaderini belirleyen olay 1380'lerde gerçekleşti. 1384 Anlaşması'ndaki maddelerden biri, pagan olan Litvanya Büyük Prensi Jagello'nun, Vladimir Moskova Büyük Knezi Dmitri İvanoviç Donskoy'un kızlarından biriyle evlenmesi şartıydı. Evlilik gerçekleşmedi. 1384'te Jagello yüzünü Batı'ya çevirdi ve Lehistan tahtının vârisi Katolik prenses Jadwiga'yla evlenebilmek için Katolik oldu. Rusya'nın Moskova etrafında değil de çoğunluğu Ortodoks olan devasa Litvanya ve eski Rusya toprakları etrafında birleşmesi olasılığı sonsuza kadar yok oldu. Sonradan Moskova Büyük Knezi I. Vasili'nin, Litvanyalı Vitovt'un kızı Sofya'yla evlenmesine rağmen, Litvanya'nın Lehis-

tan'la kurduğu hanedan birliği Rusya'yla birleşmesini imkânsız kıldı. Vitovt hayatta olduğu sürece (ve seksenine kadar da yaşadı) aradaki barış korundu fakat 1430 yılında öldükten sonra, bir taraftan Litvanya'daki kraliyet hanedanının çeşitli kolları arasında süregiden entrikalar, diğer taraftan Moskova Rusyası'ndaki içsavaş, her iki taraftan da birçok prensin dini ya da siyasi nedenlerle diğer tarafa geçmesine yol açtı.

Başlangıçta sadece gevşek bir hanedan birliği olmasına rağmen Litvanya'nın Katolik Lehistan'la birliği Büyük Prenslik içerisindeki dini farklılıkları kızıştırdı ve bu çatışma Reformasyon'un gelişiyle daha da şiddetli bir hal aldı. Litvanya Rurikleri olan Gediminoviçler ile Moskovalı Rurik prensleri[16] arasındaki zıtlaşma, son kertede Rurik hanedanı içerisinde başa geçme üzerine yapılan didişmeler için yıllar boyu sürekli malzeme yarattı ve tüm taraflar, Livonya Şövalyeleri[17] ve hatta daha da sık olmak üzere Moğol ve Altın Orda'nın mirasçısı devletlerden biri olan Kırım Hanlığı gibi yabancıların yardımını sağlamaya baktı. Bu yabancılar ise çok doğal olarak kendi çıkarlarının peşindeydi. 16. yüzyılda Litvanya prenslerini Rusya'ya çekenin ne olduğuna gelince, bunun o zaman için henüz adı konmamış olan anti-Katoliklik ve anti-Lehistancılık (Reformasyon'la beslenip güçlendi) olduğu söylenebilir; Rus prenslerini Litvanya'ya çeken ise ülkenin ileri gelenlerinin *sejm* ve *sejmiki*'lerde[18] ifadesini bulan ve kralın aleyhine artan çekim gücüydü.* Vladimir Moskova (knezliğin resmi ismi) büyük prenslerini çeken ise Litvanya Büyük Prensliği'yle bir hanedan birliği kurulabilme olasılığı idi. III. İvan kızı Elena'yı Litvanya Büyük Prensi Aleksandır'la 1495'te evlendirdiğinde, güneydeki Kiyef topraklarının yeniden ele geçirilmesini sağlayacak olan böyle bir gelişme ihtimali aklının bir köşesinde hep vardı. 1506'da Aleksandır öldüğünde seçimle belirlenen Lehistan-Litvanya tahtının bu özelliğini Litvanya prensi olarak kendi adaylığının desteklenmesi lehine kullanan III. Vasili'nin de aklında bu vardı.[19]

Litvanya büyük prensleri zaman zaman Kiyef ve Litvanya ya da Kiyef ve Küçük Rusya (güneydeki sınır topraklarına verilen ad) için ayrı metropolitlikler kurulması konusunda Konstantinopolis'teki patriğin onayını al-

---

* *Sejm*: (Lehçe) Litvanya soylularından oluşan bir nevi meclis. Diyet olarak da bilinir. *Sejmiki* ise daha az yetkili yerel meclisler demektir. Buralardan seçilen delegeler merkezi konsey olan *Sejm*'e gidiyordu. Soyluların oluşturduğu bu meclisler bir nevi yasama organıydı, kanunları ve vergileri onaylardı ama yetkileri kralın ve üst düzey lordların oluşturduğu kurul karşısında yine de sınırlıydı - ç.n.

maya çalışmışlardır. Böylelikle çoğunluğu Rus olan Ortodoks tebaalarını Moskova'nın dini kontrolünden kurtaracaklardı; bu konuda ancak çok kısa süreli başarılar elde edebildiler. Birçok güçlü ve nüfuzlu Rus metropoliti de siyasi ağırlıklarını ve bazen de ruhani otoritelerini kullanarak Saray'da bulunan ve geriye kalan özgür Rus knezlikleri üzerinde egemenlik arayışı içinde olan Moskova büyük knezlerini destekleme politikası güttüler.

Kiliselerin Birleşmesi ve Konstantinopolis'in Düşüşü

Osmanlıların Anadolu ve Balkanlar'a saldırısı, Doğu Roma İmparatorluğu'nun kalıntılarını, 1054'ten beri araları bozuk olan Katolik ve Ortodoks kiliselerinin birliği peşine düşerek Batı'da müttefik aramaya itti. Birleşme zaten 1433'te Basel Konsili'nde tartışılmıştı ve tartışmalara 1438'de Ferrara'da kalındığı yerden devam edilmişti. Konstantinopolis Patriği, Tüm Rusya Metropoliti olarak İsidor ismindeki Yunanlıyı atamıştı, ama bu isim aday olarak İyona'yı öneren Rusya piskoposlarının tercihi değildi. İsidor, Latinlerin *filioque* eklemesine (amentüye yapılan bu eklemeyi kabul eden Katolik yoruma göre Kutsal Ruh'un hem Baba'dan, hem de Oğul'dan geldiği kabul edilir. Ortodoks yoruma göre ise yalnızca Baba'dan gelir) boyun eğerek Doğu ve Batı Kiliselerinin Birliği'ni kabul etme niyetinde olduğunu gösterdi. Konsil 1439'da vebadan kaçmak için Floransa'ya taşındı ve Roma'yla Birlik Anlaşması aynı yılın Temmuz ayında orada imzalandı. Birlik Konstantinopolis'te de Rusya'da da rağbet görmedi ve Türklere karşı askeri yardım arayışlarında bulunan Doğu imparatorunun da işine yaramadı (Metropolit İsidor'a kardinal şapkası verilmesine rağmen). İsidor 1441'de Moskova'ya geri döndü, ama Büyük Knez II. Vasili sonunda hem birliği hem de yeni kardinali tanımayı reddetti ve İsidor kaçarak Litvanya üzerinden Roma'ya geri döndü. Konstantinopolis'teki imparatorluk ve kilise yönetimleri darmadağınıktı ve Moskova'da Büyük Knez Vasili daha önce seçilmiş olan Rus piskoposu İyona'nın metropolit olarak atanmasını sağlamanın peşindeydi. Fakat Vasili kuzeniyle arasında olan Rusya içsavaşında yakalandı ve kör edildi, tahtına ancak 1447'de dönebildi. Nihayet 1448'in Aralık ayında İyona, dört Rus piskoposu ile Vladimir Moskova Büyük Knezi'nin kullandığı yetkiyle hem de Konstantinopolis'teki patrikliğin bilgisi dışında, Litvan-

ya ve Küçük Rusya dahil olmak üzere Kiyef ve Tüm Rusya Metropoliti olarak atandı. Rus Ortodoks Kilisesi işte şimdi Konstantinopolis'in otoritesini sarsmış ve kendi başına buyruk hale gelmişti; uzun vadede bunun çok önemli sonuçları olacaktı.

1439-41'deki Kiliselerin Birleşmesi'nin Ruslar tarafından reddedilmesi Yunanlılar ile Latinler arasındaki kültürel uçurumu derinleştirdi. 1453'te Konstantinopolis'in düşüşü bir başka büyük felaket demekti ve Rus Ortodoks Kilisesi ile Büyük Knez arasındaki ilişkiler üzerinde etkili oldu. Artık Konstantinopolis'te hüküm süren Hıristiyan bir imparator yoktu (II. Mehmed vardı) ve bundan böyle Kilise ile dünyevi iktidar arasındaki ilişki, iki eşit güç arasındaki "senfonik" bir ilişki gibi hayal edilemeyecekti. Ve artık otosefal de olan Rus Kilisesi, geri kalan tüm Ortodoks âleminden kat be kat güçlü ve zengin olan Moskova Büyük Knezliği sayesinde Kilise karşısında terazinin kefesine ağırlığını koyabilecek durumdaydı. Patriklik Osmanlı İstanbul'unda varlığını sürdürdü ama bir gücü yoktu. Boşluğu doldurabilecek tek bağımsız, egemen Ortodoks güç (kuşatılmış olan Boğdan hariç) Rusya idi. Konstantinopolis'in düşüşü kaçınılmaz olarak, Büyük Knez'in tüm Ortodoks dünyasında itibarını muazzam bir şekilde artıracaktı. Rus Ortodoks Kilisesi ise başında Moskova Metropoliti olan *otosefal* bir kilise yetkisini, Bizans'tan alınma *translatio imperii* kavramıyla ifade edecekti.

III. İvan tarafından zaman zaman kullanılan çar ve egemen (*samoderjets*) unvanlarının arkasında, bu *translatio imperii* kavramı, yani Ortodoks dünyasının siyaseten olmasa da dini başkenti olma rolünün Moskova'ya devri düşüncesi gizliydi. Bu, Konstantinopolis'in düşüşünden sonra kendiliğinden gerçekleşen bir devir olmadı. Moğol süzerenliğinin kalıntılarını başından attıktan sonraki Rusya'nın yeni statüsünün adım adım kendini ortaya koymasıyla gerçekleşti. Bu durum Tanrı'nın, yüzünü Latin Kilisesi'ne dönen Konstantinopolis'i cezalandırarak Kiliselerin Birleşmesi'ni reddeden Moskova'yı ödüllendirmesi olarak da değerlendirilebilirdi. Moskova 15. yüzyılın son on yılları içerisinde, düzenli olmasa da Osmanlı İmparatorluğu içindeki Ortodoks Kilisesi'ne mali yardım sağlamıştır.

Moskova'nın Üçüncü Roma oluşu şeklindeki yeni teorinin ilk elden ifadesi Metropolit Zosima'nın 1492'de hazırladığı ve o yılla birlikte sonraki bin yılın dini olaylarına yer verdiği takvimin, yani yeni Pashkalia'nın önsözünde ifadesini bulur. Zosima'nın ifadesine göre, İmparator Konstan-

tin kendinden sonra Konstantin olarak anılacak olan kenti kurmuştu ki bu da Çargrad yani Yeni Roma'ydı ve bugün Tanrı yeni Konstantin'i (III. İvan'ı) ve yeni Konstantin kentini, yani Moskova'yı kutsamıştır. Moskova'nın dini statüsünün evriminde bir sonraki aşama III. Vasili'nin hükümdarlığı döneminde gerçekleşecektir.[20]

Moskova'nın Durumunun Sağlamlaşması

Bu arada, 15. yüzyılın ikinci yarısı içinde Büyük Knez ve apanaj* sahibi hanedan prenslerinin birbirleriyle ilişkilerinde Büyük Knez'i diğer prensler karşısında daha üstün duruma getiren bir değişiklik de meydana geldi. III. İvan adım adım, hâlâ bazı egemenlik haklarını kullanmakta olan bağımsız kalmış birçok prensliği Moskova Knezliği bünyesinde birleştirme başarısını gösterdi. En büyük başarısı bağımsız Novgorod devletini 1471 ve 1478'de olmak üzere ardı ardına yaptığı iki saldırıyla yıkmasıydı. 1471'de III. İvan, Tatar ve Tverli müttefikleriyle birlikte Novgorod güçlerini bozguna uğrattı ve liderlerini idam etti. Şehri büyük bir haraç ödemeye, Moskova'nın yönetimini kabul etmeye ve örneğin, Litvanya gibi yabancı güçlerle doğrudan kurulan tüm ilişkileri kesmeye mecbur etti. 1478'de III. İvan yine saldırdı. Yenilen Novgorodlular kendi knezlerini seçme haklarından vazgeçip III. İvan'ın süzerenliğini kabul ettiler, *veçe*'yi (halk meclisi) toplantıya çağırmak için kullanılan büyük çanı kaybettiler ve sonuçta şahıs ve kilise topraklarının toplu halde müsadere edilmesine ve büyük nüfus kaydırmaları yapılmasına boyun eğdiler. Büyük Knez şimdi artık büyük bir toprak zenginliğine ulaşmıştı, bunların bazılarını askeri hizmet karşılığı *pomeşt* (askeri kesime görev süresi boyunca verilen toprak [tımar]. *Pomeşçik* ise bu toprağa sahip olan kişi) olarak dağıtmaya devam etti. Tver Knezliği'ni de 1485'te zor kullanarak ele geçirdi.

Tver 14. yüzyıl başlarında Moskova için büyük bir rakipti ve 15. yüzyıl boyunca da kendisini Moskova'yla eşit seviyede bir büyük knezlik olarak görmeye devam etmişti. Devlet sözcüsü Ferrara/Floransa Konsili'ndeki Tver delegesi olan rahip Foma idi. Foma'ya göre Tver Büyük Knezi Bo-

---

* İngilizce *appanage*. Hükümdarın, kraliyet ailesinin belli üyelerine bahsettiği büyük topraklar - ç.n.

ris Aleksandroviç Tanrı tarafından seçilmişti. O, başına çarın tacı konulmuş olan ulu hükümdardı (*samoderjets*); onun kenti yeni İsrail'di ya da yeni Kudüs'tü. Boris Aleksandroviç gücünün eşit olduğunu göstermek için, III. İvan tarafından kullanılmış ve daha sonra da IV. İvan tarafından kullanılacak olan şu söylem kalıbını bizzat kullandı: "Ben, Büyük Knez Boris Aleksandroviç, kimi istersem cezalandırma ve kimi istersem ödüllendirmekte serbestim."[21] Aradaki benzerlik nedeniyle bu kalıbın sadece Moskova'nın hükümdarına ait olmadığı ve başa geçmiş her hükümdarın hakları konusundaki genel bir görüş birliğini ifade ettiği varsayılabilir. III. İvan'ın baş rakibi Tverli Boris Aleksandroviç, *groznyi* olarak da anılıyordu, *groznye ochi* tabiri, yani korkunç gözler, örneğin, Büyük Knez Yaroslav'ın ölümünden sonra Rusya'nın yıkımının ardından yakılmış olan oldukça dokunaklı ağıtta olduğu gibi başka knezler için de kullanılmıştır. Bu ağıt Moğol istilası döneminden kalmadır ve Rus topraklarının güzelliklerini, büyük kentlerini, manastır bahçelerini, Tanrı'ya adanmış mabetlerini, müthiş knezlerini (IV. İvan için kullanılan söz, *knyazya groznye*'dir) şerefli boyarlarını, vb. anlatır. *Groznyi* kelimesi de muhtemelen diğer birçok kelimede olduğu gibi anlamı zaman içerisinde değişmiş kelimelerden biridir. Dolayısıyla bu unvanın en ünlü taşıyıcısı olan IV. İvan zamanında kelimenin tam olarak ne anlama geldiğini bilmiyoruz.[22] Ama korkunç/çekinilen/çok korkulan ve saygı duyulan [İng. *Dread*] kelimesiyle korkunç/müthiş/dehşet verici [İng. *Terrible*] kelimesi arasında ince bir fark vardır: Müthiş, kişinin; korkunç ise yaptığı şeyin niteliğidir.[23]

Siyasi Görüşler

Devletin hakları ve yapısına ilişkin olarak Kiyef devlet yönetimine en yakın örnek Eski Ahit'te anlatılan İsrail Krallığı'nın hikâyesidir; Vladimir, Davut ile Süleyman tarihindeki Davut'tur ve Yaroslav da Süleyman gibi bilgedir. Ya da Yeni Ahit'teki Hirodes'in krallığı ve Yahudi krallığının Roma İmparatorluğu'yla ilişkileriyle kıyaslanabilir. Gücün Tanrı'dan geldiğine ve bu gücün dini otoriteyle ilişkilerine dair Doğu Roma görüşü üzerine teorik fikirler sonradan ortaya çıkar ve esas olarak *Melissa* ("Balarısı") gibi 12. yüzyıldan itibaren Kilise Slavcasına tercüme edilmiş Bizans hikmetlerinin toplandığı eserlerde görülür.

III. İvan'ın statüsünün Vladimir Moskova Büyük Dükü olarak değişmesiyle birlikte, onun Altın Orda'dan arta kalanlar ve diğer yabancı güçlerle ilişkilerinde olduğu kadar önceleri bağımsız olan Rus knezlikleriyle ilişkileri üzerindeki kendi gücünü değerlendirişi de buna bağlı olarak yeniden belirlendi. Konstantinopolis'in düşmesinden ve Ugra çarpışmasından sonra *samoderjets,* yani egemen unvanını aldı. Bu unvan Tverli Boris Aleksandroviç tarafından daha önce kullanılmıştı. Günümüzde *samoderjets* daima "otokrat" olarak çevrilir, şüphesiz Yunanca aslına dil olarak daha yakındır ama bu çeviri, kelimenin 16. yüzyıldaki Rusça anlamını tamamıyla bozmaktadır. Çünkü "egemen" bağımsızdır, üzerinde bir efendi yoktur.[24] Daha hâlâ III. İvan'ın iç meselelerde iktidarının yapısı tanımlanmamış olarak kalırken onda, gücünü keyfi bir şekilde kullanmaya kadar varan, giderek artan bir otoriterliğin izi sürülebilir. Giderek artan bu değişim Rus Kilisesi tarafından desteklenmiştir.

Kilise bir süre için Moskova Knezliği'nin (korunmak için en uygun yerde bulunduğunu düşündüklerinden olsa gerek) siyasi amaçlarına hizmet etmeyi sürdürdü ve Doğu Roma örneğini benimseyerek gücünü ve otoritesini arttırmayı umdu. İktidarın yapısından çok nasıl kullanıldığına önem verdi, siyasi boyutundan çok ahlaki yönüyle ilgilendi. Bu akım Rus mutlakıyetçiliğinin babası olarak ilan edilen Volokolamsk Manastırı Başkeşişi Yasef Volotski'nin yazılarıyla ilişkilendirilir. Başkeşiş, büyük knezin iktidarı ve hükümdar ile halk arasındaki ilişkiye ilişkin görüşlerini ilk formüle edenlerden biriydi. Ama hükümdarın gücünü sınırsız bir şekilde kullanmasını koşulsuz destekleyenlerden değildi. Ona göre, büyük knezin gücü Tanrı'dan geliyordu, ona bu iktidar tanrı tarafından verilmişti. Ama eğer büyük knez kendini öfke, para tutkusu, adaletsizlik, gurur, gaddarlık ve itikatsizlik gibi şeytani ihtirasların yönetmesine izin verirse, "o zaman o, Tanrı'nın değil şeytanın hizmetkârıdır, çar değil işkencecidir" (burada kullanılan *muçitel* kelimesi, Yunanca *tyrannos*'un da karşılığıdır). Böyle bir çara itaat etmenin bir gereği yoktur. Gerçek bir çar "ülkesinin" çıkarlarını gözetmelidir. Yasef için iktidar kutsal olabilir fakat değersiz olabilen insan kutsal olamazdı. İktidardakinin gücü sınırsız olmamalı, "ahlaki kurallara ve hakkaniyete" bağlanmalıydı (*zapovedi i pravda*).

Kralın iki bedeni kavramının Rus dini ve siyasi düşünce dünyasına girişi 12. yüzyıl başlarında Bizanslı diyakoz Agapetus'tan kaynaklanmış ve hiç beklenmedik yerlerde ortaya çıkmaya başlamıştır.[25] 1533'te III. Vasili'nin cenaze töreninde okunan kasidede hatip şöyle haykırıyordu:

Biliyoruz ki kralımız doğal bedeninde tıpkı diğer erkekler gibidir; ama iktidarı söz konusu olduğunda o Tanrı'dan hemen sonra gelmez mi? O, dünyevi krallığının ihtişamı içinde erişilmez, yüce biridir; ama daha yüce ve tanrısal bir krallık vardır ve onun da bu krallığa erişebilmesi için halkına yakın ve anlayışlı olması gerekir... Gerçek bir çar, kutsal bilgelik tacı altında ve kanun ve hakkaniyetin erguvan rengi içinde tutkularına hâkim olur.[26]

Vaiz neredeyse kelime kelime Agapetus'un sözlerini aktarıyordu.[27] Yasef 1515'te öldü ama onun takipçileri daha sonra onun fikirlerini geliştirerek, hükümdara tanrı tarafından verilmiş olan mutlak gücün sistematik bir desteği haline getirdiler.

Saray

Rus topraklarını yavaş yavaş ilhak etme sürecinde idarenin giderek güçleşmesi nedeniyle Moskova Büyük Knezi, saray erkânını hatırı sayılır bir şekilde genişletti. Çünkü artık önemli kararlar baştan sona tüm ülkeyi ilgilendiriyordu. Gücü giderek artan Büyük Knez'le icraatın içinde yer alan ve almayan seçkinler arasındaki, eskiden knezin etrafındaki nüfuz sahiplerinin müsamaha sınırına ve yapılan işlere göre belirlenen ilişki, artık yeniden tanımlanmalıydı. Bu saray erkânı, o dönemle ilgilenen önde gelen Rus tarihçilerinden A.A. Zimin'in sözleriyle, Moskova krallarının hâkimiyetlerinin dayanağı olan temel sosyal güçtü. Saraylar daha önce de vardı ve belli bir zaman boyunca kendilerine ait boyarları olan bazı apanaj prensliklerinde yine varlıklarını sürdürdüler. Ama artık ülkeyi yönetmek için gereken askeri önder ve idari personel kadrosu Büyük Knez'in sarayından çıkıyordu.

Birçok hanedan prensliği topraklarının aşama aşama bünyeye katılması ve daha önce oralarda egemen olan prenslerin egemenlik haklarını kaybetmeleriyle birlikte, muhtemelen tam da bu dönemde Vladimir ve Moskova büyük knezleri, tüm Rusya topraklarının kendi *voçina*'ları olduğunu ya da bu toprakların vârisinin kendileri olduğunu alenen ilan etmeye başladılar.[28] Hanedan prensleri mali ve adli konularda egemenlik haklarını kullanarak kendi apanajlarına sahip olmuş, onları yönetmişlerdi. Apanajlar bünyeye katıldıktan sonra da bu hak ve yetkileri büyük knez devraldı ve kullandı. Bu bütünleşme süreci bir zaman için Moskova knezle-

rinin uğraşmak zorunda kaldıkları en temel idari sorun oldu ve Sovyet ve Batılı tarihçilerce genellikle "Rus devletinin merkezileşmesi" olarak tanımlandı.[29] Prensin otoritesinin tüm topraklar boyunca hukuki, mali ve askeri konularda aynı şekilde yayılması söz konusuydu ve bu, nüfusun çoğunluğunun okuryazar olmadığı, iletişimin son derece yavaş ve zor gerçekleştiği, Büyük Knez'in otoritesine karşı hâlâ hatırı sayılır bir direnişin olduğu ve hemen hemen hiçbir idari mekanizmanın varlığından söz edilemediği bir zamanda gerçekleşti. Bu zaman dilimindeki (15. ve 16. yüzyıllar) sorun, çoğunda soyluların iktidarının Rusya'dan daha az ölçüde merkezileştiği birçok Avrupa devletinin de ortak sorunuydu. İktidarın merkezileşmesini zorlayan engeller arasında örneğin, Lehistan-Litvanya'da anayasal idari kurumlar, Almanya'da parçalara ayrılma, Fransa ve Hollanda'da dini savaşlar ya da İber Yarımadası'nda hanedan içinde ayrılıkçılar ve yerel haklar vardı. Gerçekte bu açıdan bakıldığında en ilerideki iki ülke, hükümranlığın fetih yoluyla yeni bir hanedanın eline geçtiği ve tacın hâkimiyetinin yayıldığı İngiltere ve Osmanlı İmparatorluğu idi.

Prensliklerin kaynaşması sonucu oluşan sosyal piramit, Kuzeydoğu Rusya'da, Rurik prens soyundan kalan ata mirası toprağa sahip, hâlâ bir dereceye kadar bağımsız ve toprakları üzerinde egemenlik hakkını kullanabilen, hatta büyük knezlik tacında hak iddia edebilecek hanedan prenslerinden oluşuyordu. Benzer durum, hem Rurik, hem Gediminoviç olarak büyük knezlere hizmet vermiş olan, Litvanya'ya komşu Oka Nehri üzerindeki Batı Rusya topraklarındaki (bir zamanlar Litvanya içindeydi), "daha yüksek prensler" için de geçerliydi.[30] Onlar bazen kendilerine ait kuvvetlerle hizmet verdiler ve kendi iç işlerinde Moskova prenslerine kıyasla otonomilerini daha büyük ölçüde korudular. Bir zamanların hanedan prensleri olan Suzdal'ın prensleri de (Şuskiler, Rostovskiler, Yaroslavskiler, vb.) böyle yaptılar. Ek olarak, önde gelen askeri önderler ve üst düzey valiler çıkarmış olan Moskova'da eski boyarlarının kıdem olarak en üstte bulunduğu unvansız asiller vardı ve bunlar da bir grup olarak diğer prensliklerden gelen unvansız asillerle birlikte rütbe ve öncelik için manevralar yapıyordu. Miras bölünmeleri nedeniyle aristokrasi bir bütün olarak hatırı sayılır ölçüde zayıflamıştı çünkü hak sahiplerinin sayısı çoğalıyor ve gayrimenkuller kardeşler arasında artık bölünebilecek parça kalmayıncaya kadar yeniden ve yeniden bölünüyordu. Konumlarına bağlı olarak sülaleden gelme unvanların azlığının yarattığı sıkıntı ya da genel olarak aile-

den gelme unvan azlığı da[31] aristokrasiyi epeyce zayıflatmış ve onun soya dayalı bir dizi klan olmaktan çıkıp siyasi bir sınıf olarak kendini pekiştirmesini geciktirmiştir. Boyar unvanı veraset yoluyla intikal eden bir unvan değildi ama yine de aile kendisini bu unvana yükseltebilecek bir talepte bulunma hakkı elde edebilirdi. Çarın bahşetmesi halinde olurdu bu. Prenslikse unvan olarak verilmezdi, prens olarak doğulurdu ve onların tüm çocukları da veraseten bu unvanı taşırdı. Saray erkânı içerisindeki ve hizmetlerdeki öncelik sırası aşağıda anlatılacağı gibi, *mestniçestvo*'ya göre düzenlenirdi.[32]

Son olarak *boyarskiye deti* ya da burada ikna edici olması için hizmet soyluları olarak tanımlayacağımız boyar çocukları vardı. Bunlar karma bir topluluktu, aslen prens ya da asil ailelerin soylarından gelenleri kapsıyordu ama bunların sayıları öyle artmıştı ki yoksulluk nedeniyle çok az bir bedel karşılığında bile hizmet vermek zorunda kalıyorlardı. Topluluğu oluşturan diğerleri arasında ise; küçük toprak sahipleri, kendilerine hizmetleri karşılığı toprak tahsis edilen diğer prensliklerden gelme yabancılar ve göçmenler, nadir olmakla birlikte rahiplerin oğulları ve hatta eski köleler vardı.[33]

Kurumlar

Rus devlet idaresinin en çarpıcı özelliklerinden birisi kurumsallaşma eksikliğiydi. İlk dönemlerdeki, prensin savaş konseyine danışma geleneği sürdürüldü ve büyük knezin maiyetindekiler Rus coğrafyasında hükümdara tavsiyelerde bulunma görevini üstlendiler.[34] Bu prens aileleri ve hizmette kıdem kazanmış unvansız aristokratlar genelde boyar olarak adlandırılmışlar, saray erkânının en üst makamı haline gelen Büyük Knez'in Konseyi olarak bilinmişlerdi. Konsey yoluyla yönetme gelenekseldi ve 16. yüzyılda hâlâ bazı hanedan prensliklerinde bu uygulama sürdürülüyordu. Büyük Prenses Sofya'nın bile kendi konseyi vardı, saltanat süren hanedanın birçok prensi de böyle davrandılar.

Bu prenslik konseyleri tam olarak tanımlanması en zor olan organlardan biridir. Çünkü ne kuruluşu, işlevleri, oturumları ve kararları hakkında, ne yasama olarak üstlendiği göreve ya da bulunduğu konuma dair, ne de herhangi bir dönemdeki aktif üyelerin kimler olduğuna dair bir belge

ya da kayıt vardır. 15. yüzyılın sonlarındaki konseyde büyük knez bir ya da iki rütbeden oluşan atamalar yapıyordu: Hiyerarşide önde gelen boyarlar ve ikinci olarak da *okolniçi*'ler vardı (*okolo*, yani yakın anlamındaki kelimeden geliyor ve kralın yakınındaki adam anlamına geldiği kesin). Bu unvan ilk kez 13. yüzyılda kayda geçmiş ve bazen de saraydaki diğer unvanlarla, örneğin, saki gibi, birlikte anılmış.[35] Bu *okolniçi*'lerin sayısı çok fazla değildi ve Herberstein'a göre bunlar "hükümdarın yanında duran bir çeşit eski Roma *praetor*'ları* gibilerdi" ve daima onun yanındaydılar.[36]

III. İvan Rus unvan hazinesinde daha da fazla değişiklikler yaptı. Bunlar onun siyasi düşünce olarak olgunlaşmasını yansıtıyordu ve muhtemelen son Doğu Roma İmparatoru Konstantin Paleologos'un yeğeniyle evliliğinden sonra geliştirilmiş unvanlardı. Sık sık (ama her zaman değil) Çar (Sezar) unvanını kullanmakla başladı. Bu da onun imparatorluk iddiasında bulunma niyetinin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. İstanbul'da artık bir Ortodoks çar yoktu ve o da dini pelerini miras aldığı iddiasında bulunabilirdi, ayrıca imparatorluk unvanı da neredeyse veraseten onun hakkıydı (*translatio imperii*). Muhtemelen Habsburgları taklit ederek iki başlı kartal armasını benimsedi (bazıları bunun Paleologosların hanedanlık arması olduğuna inanır) ve bastırdığı paralarda bunu kullandı. Unvanlarının başına "tüm Rusya'nın" (*vseia Rusi*) sözlerini ekledi, hanedan egemenliğini tüm Rusya prenslikleri üzerinde hak iddia edecek şekilde genişletti. Dolayısıyla şimdi artık Litvanya'da olan Kiyef Rus prensliklerini yeniden ele geçirme hakkının da kendisinde olduğunu ilan etti. Hatta bu maddeyi 1494'teki bir anlaşmada Litvanya Büyük Prensi'ne zorla kabul ettirecek güçteydi.[37] III. İvan ayrıca üzerinde hâkimiyet kurduğu tüm prensliklerve krallıklardan oluşan uzun bir listeyi de unvanlarına ekledi. Bu davranış Avrupa'nın taç sahibi başları arasında bir sonradan görmenin kendi reklamını yapması olarak yorumlandı ama aslında daha çok, Avrupa'daki uygulamaların bir taklidiydi.[38]

Büyük Knez III. İvan'ın dünyevi ve dini tüm üstün güçlerin otoriteleri karşısında bağımsız olduğu iddiasını ısrarla öne sürmesi, zaman zaman Rus küstahlığının tipik bir örneği olarak görüldü ama aslında oldukça anlaşılır bir tutumdur. İmparatorluk elçisi Nikolas Poppel 1489'da efendisi İm-

* Eski Roma'da adli, idari ve gerektiğinde askeri görev ve sorumluluklar üstlenen yüksek görevliler - e.n.

parator III. Frederick'e, Osmanlı'ya karşı ittifaka katılmasını teşvik etmek için III. İvan'a "kral" unvanını bağışlaması gerektiğini teklif edeceğini söylediğinde Büyük Knez; atalarının ve kendisinin, Tanrı tarafından bağışlanmış olan bu toprakların hatırlanamayacak kadar eski zamanlardan beri efendisi olduklarını ve imparatorun yardımına ihtiyaç hissetmediği cevabını vermişti.[39] Ruslar her şeye rağmen hiçbir zaman Kutsal Roma-Cermen İmparatorluğu'nun parçası olmamıştı. Talihsiz bir kaza sonucu Moğol İmparatorluğu'nun parçası olmuşlarsa da bu durum artık sona ermişti.

Sofya Paleologa

Zoe Paleologa'nın, yani "Despina"nın, kişisel etkisinin derecesini –eğer varsa– yeterince keşfedebilmek daha da zor bir iştir.[40] Birçok Rus tarihçi, anakronistik şekilde aşırı milliyetçi göründüğü için böyle bir etki olduğunu kabul etmez.[41] Karısı Tver Prensesi Maria Borisovna'yı kaybetmiş olan III. İvan yeni bir gelin arıyordu. Bir Sakson prensesinin lafı geçiyordu ama Konstantinopolis'in Osmanlı Türklerinin eline geçmesinden sonra yeğen Sofya, ölü bir Roma imparatorunun yeğeni olsa da, cazip bir durumun oluşmasını sağlayabilir, Moskova Büyük Knezi'nin konumunu kendi akrabaları ve rakipleri arasında öne çıkarabilir ve onun devletlerarası konumunu sağlamlaştırabilirdi. Moskova'da anıldığı ismiyle Sofya, 1453'te Konstantinopolis'in surları üzerinde ölen son Doğu Roma İmparatoru Konstantin Paleologos'un vârisi ve biraderi olan Thomas'ın kızıydı. Babası Mora Despotu'ydu ve arkasında Andrey isminde bir de oğul bırakarak 1460'ta Roma'da ölmüştü. 1440 ya da 1449'da doğmuş olan Sofya Roma'da büyümüştü ve doğum itibarıyla Ortodoks olmasına rağmen bir Katolik olarak yetiştirilmiş olabilir. Evlilik için öncülüğü Kiliselerin Birleşmesi'ni destekleyen İznikli Kardinal Bessarion vasıtasıyla Papa II. Paul yaptı.[42] Papa'nın aslında, III. İvan'ı Türklere karşı güçlü bir müttefik olarak yanına çekmeyi ve aynı zamanda da Kiliselerin Birleşmesi'ni kabul etmesini umduğunu söylemek gereksiz. Evlilik anlaşmasının gelmesi uzun sürmedi ve Sofya 1472 yılı Haziran ayında Roma'dan ayrıldı. Karada ve denizde kalabalık bir maiyetle seyahat eden Sofya'nın büyük bir şölenle karşılandığı Pskov'da, Sofya'ya eşlik eden Kardinal Antonio Bonumbre havaya kaldırılmış şekilde taşınan İsa'lı haçın kendi önün-

de yürümesine izin verdiğinde Latinler ve Yunanlıların Sofya'yı bağırlarına basacaklarının ilk işaretleri de görülmüş oldu (o zamanlar Rus Ortodoks haçlarında İsa figürü yoktu).[43] Sofya tabii ki toplum önünde boy göstermeye oldukça alışıktı ve Pskovlulara da gösterdikleri hüsn-ü kabul için nasıl zarafetle teşekkür edeceğini iyi biliyordu. 12 Kasım 1472'de Moskova'ya ulaştı ve başlamak üzere olan dini perhize yakalanmamak için hemen ertesi gün nikâh kıyıldı. Taç giyme töreni yapılmadı.

Hakkında çok az şey bilinen bir ülkenin hükümdarıyla evlenmeye kalkan genç bir kadının hatırı sayılır bir cesaret ve karakter sahibi olması gerekirdi ve Sofya'nın da rolünün kadını olduğunu teslim etmek gerek. İvan'ın oldukça etkileyici bir fiziki görünüşü vardı: İnce, uzun boylu ve güzel hatları olan bir erkekti ama kadınlar onun gözlerinden korkarlar ve yüzüne bakamazlardı. Müthiş içkiciydi ve Herberstein'ın dedikodusuna göre, uzun öğle yemeklerinden sonra sarhoş ve yarı sızmış (Büyük Knez Vladimir Monomah'ın tavsiye ettiği geleneksel öğle uykusu) durumda yatardı.[44] Sofya'nın, Rus asil aile kadınlarından beklendiği gibi tam bir inzivaya çekilmekten kaçınmış olması da mümkün görünüyor. En azından yabancı elçileri kabul ettiği biliniyor. Herberstein'a göre, "onun kurnaz bir kadın olduğunu söylüyorlardı, prens de çoğu zaman onun tavsiyelerine göre[45] hareket etti." Kesin olan bir şey varsa, onun gelişi ve beraberindeki çok sayıdaki Yunanlı ve İtalyan'ın Rusya'ya yerleşmiş olması birçok alanda ciddi bir Batı'ya açılma sağladı. Bir rivayete göre Moğol Devleti elçileri koltuklarında otururken, haraç ödemek üzere onların önünde ayakta dikilen kocasını görmekten çok utanmıştı. Moğolların Rusya üzerindeki süzerenliğinin resmen bittiği 1480'de Ugra'daki ayakta dikilişin son olması gerektiği konusunda kocasını kışkırtan da oydu.

S.M. Solovyev'in öne sürdüğü teoriye göre; mutlak hâkimiyeti (*edinovlastiye*) ele geçirmeleri için Moskova büyük knezlerine yardımcı olmak konusunda pek hevesli olan kilise uzun zaman onları diğer prensler arasında yükseltmek için çaba göstermişti ama bu projelerinin başarılı bir sonuca ulaşması için Doğu Roma İmparatorluğu'nun âdetlerini kullanmalıydılar. Bu âdetler de Moskova'ya Sofya Paleologa tarafından getirilmişti. "İlk defa *Groznyi* adı O'na (III. İvan'a) takıldı çünkü prenslerinin ve *drujina*'sının* gözlerinde o bir monark gibiydi."[46] "Kendisini ulaşıl-

* Özel muhafız birliği - e.n.

maz bir mertebeye koydu ve Rurik ve Gedimin soylarından gelenleri sanki tebaasının en alt tabakasındanmış gibi önünde eğilmeye mecbur etti. Büyük Dük'ün elinin öpülmesi âdetini de ilk çıkartan oydu, birisinin prensle ilişkili olduğunu anlatabilmesi için *holop* (kulu, kölesi) kelimesinin kullanılması, raporların ve dilekçelerin altına imza olarak konulan isimlerde küçültücü ekler kullanılması, örneğin, İvan için İvaşka gibi, hep onun başlattığı âdetlerdi." "İvan'ın çağdaşları" diye devam eder Solovyev, "bunların Sofya'nın etkisiyle olduğuna inandılar ve bizim de aynı şekilde inanmamamız için hiçbir neden yok."[47] Hatta öyle görünüyor ki belki de inanmamız için birçok neden var, Prens A.M. Kurbski, IV. İvan'ın hükümdarlığı dönemindeki bir elyazmasında, şeytanın, seçkin Rus prens aileleri arasında, tıpkı İsrail krallarının yaptığı gibi özellikle de yabancılardan evlilik yoluyla aldıkları şeytani ve büyülü karıları vasıtasıyla kötü alışkanlık tohumlarını saçmış olmasına ağıt yakıyordu. Bir başka yerde de Kurbski "Yunanlıyı," III. İvan'ın en büyük oğlunun ölümüne alet olmakla suçlar.[48] Ama Sofya'nın daha anlayışlı bir eleştirisi Bersen Beklemişev (resmi olarak boyar olmayan asil bir aileden geliyor) tarafından yapılır. Bersen'in, III. Vasili döneminde Rusya'da Yunanlı Maksim (*Maxim the Grek*) olarak bilinen keşiş ve yazı adamı Michael Trivolis'e şöyle dediği rivayet ediliyor:[49] "Yunanlılar buraya geldiğinde ülkemiz karışıklığa düştü. O zamana kadar ülkemizde barış ve huzur hüküm sürüyordu. Fakat ne zaman ki Büyük Knez'in annesi Büyük Prenses Sofya sizin Yunanlılarla buraya geldi işte o zamandan beri ülkemiz karışıklık ve büyük bir düzensizlik içine düştü tıpkı sizin Çargrad'da (Konstantinopolis) düştüğünüz durum gibi." Maksim ise Sofya'nın anne ve baba tarafından büyük büyük ailelerden geldiğini söyleyerek buna karşı çıkınca Bersen devam etmiş: "Ne olursa olsun, nereden gelirse gelsin bizim aramıza nifağı o soktu. Kendi geleneklerini terk eden bir ülke uzun süre yaşayamaz ve de Büyük Knez buranın eski âdetlerini değiştirdi; bundan nasıl iyi bir sonuç çıkmasını bekleyebiliriz ki?"[50]

III. İvan'ın yeni yönetim uygulamaları görsel ifadesini, Moskova şehrini çok büyük ölçeklerde tuğla ve taşlarla yeniden şekillendirmesinde buldu. Kremlin'deki doğumları kaydetmek için (Müjde Katedrali), taç giyme törenleri için (Başmelek Katedrali) ve ölüm için (Ebedi Uyku Katedrali) olmak üzere üç büyük katedrali yeniden inşa ettirdi. Kendisi için, çara yakışabilecek yeni bir saray yaptırdı (Granovitaya Palata; Kremlin'de Çar-

ların şölen salonlarının içinde bulunduğu küçük bir saray, Elmas Saray). Sofya'nın maiyetinde gelmiş olan İtalyan mimarlardan da yararlanarak Rus yapı ustalarına Kremlin'in duvarlarını yeniden yaptırttı ve kiliselerin fresklerle donatılması için dönemin en iyi sanatçılarını topladı. Yeni saray aynı zamanda, konumları yeni rütbelerle çok daha girift ve daha dikkatlice düzenlenmiş saray erkânı ve yabancılar için çok daha şaşaalı kabul törenlerinin yapıldığı ve saray hizmetlerinin genişleyip kişilere bağlı olmaktan çıktığı yeni bir temel vazifesi görecekti.[51]

Sofya'nın haleflikle ilgili meselelerde de söyleyecek lafı vardı. III. İvan'a beş oğul ve üç kız doğurmuş ve kadınlara ayrılan bölümde yaşamış olsa bile şüphesiz ki onunla yatak sohbetleri yapmıştı. Gerçekte nerede yaşadığını da bilmiyoruz. İvan'ın hükümranlık emellerinin hangi biçimleri alması gerektiğini nihai olarak şekillendirmekte yardım ettiği ve İvan ile III. Vasili'yi Konstantinopolis ve Roma'daki saray âdetleri konusunda bilgilendirdiği açıktır. 1470'ten III. Vasili'nin öldüğü 1533'e kadar Rusya'da birçok yabancı vardı ama Büyük Knez'i ve saray erkânını yurtdışında işlerin nasıl halledildiğine dair bilgilendirme konusunda en iyi konumda olan Sofya'ydı.

Dünyanın Sonu

III. İvan döneminin son on yılındaki siyasi kriz bir gizem kefeniyle örtülüdür ve İncil'in ilk defa tümüyle Kilise Slavcasına çevrilmesine ve Rusya'da dinsel sapkınlık nedeniyle yapılan ilk idamlara tanık olan dini bir krizin gölgesinde kalmıştır. Kısaca özetlenirse, 1497'de Büyük Knez ilk karısından olan oğlu ve veliaht prens İvan'ı kaybedince gelini olan Boğdan Prensesi Elena'dan[52] doğma torunu Dmitri İvanoviç'i halefi olarak tayin etti ve birlikte hükmedeceği kral olarak ona taç giydirdi. İki yıl sonra, Büyük Knez'in saray erkânı içinde önde gelen iki boyar, III. İvan'ın kayın amcası, eski Litvanya Gediminoviç Prensi Yuri Patrikiyeviç ile oğlu Vasili tutuklandı. Onlarla aynı zamanda tutuklanan diğerleri idam edildiler. Vasili, Vassian adı altında kukuletalı cüppe giyip keşiş olmaya mecbur edilmesine rağmen Patrikiyevler diğerlerinden ayrı tutuldular. Tutuklamalar tahtın vârisleri olan III. İvan'ın torunu genç Dmitri'nin taraftarları ile İvan'ın Sofya'dan olma en büyük oğlu Vasili taraftarları arasındaki gerginlikle ilinti-

li gibi görünüyordu. Buna ilaveten, Dmitri'nin annesi Prenses Elena'nın, tanımlaması güç, aykırı bir inanç taşıyan *Judaizer** denilen grupla yakın bağları vardı. Rus akademisyenleri tüm bu olguları yorumlayabilmek için hiçbir tatmin edici sonuca ulaşamayan bitmez tükenmez tartışmalar yaptılar.[53]

Hakkında çok az şey bilinen "Museviletiricilik" sapkınlığı ilk kez, anlatılan bir hikâyeye göre, Yahudi olduğu söylenen Zaharyah isimli birinin birçok yöre insanını Museviletiricilik Tarikatı'na kattığı Novgorod'da görüldü. Zaharyah buraya Litvanya Prensi Mihail Olelyikoviç'in maiyetiyle gelmişti.[54] Museviletiricilerin inançlarının temel ilkeleri neydi, bunu bilen yok ama adı konmamış bir papaz düşmanlığı, akılcılık ve ikona düşmanlığı etkisi altında kaldıkları, bir sadeleşme özlemi peşinde oldukları, Teslis'e ve hatta Aryancılığa** bile karşı oldukları söylenebilir. Bazı Hussçu*** fikirleri de yansıtıyor olabilirler. Öte yandan da bu tarikat, Litvanya Büyük Prensliği'nde elde etme imkânı buldukları İbranice kaynaklardan benzer çalışmalara ait bol miktarda çevirilerin etkisiyle Yahudi gizemciliğine, hatta Kabalacı çalışmalara ait unsurları da içeriyor olabilir.[55] Bu aykırı inancın kimlikleri saptanabilen üyelerinin sayısı oldukça az, ama III. İvan'ın saray erkânı arasında bu şekilde dönenler olduğu biliniyor. Anlaşıldığı kadarıyla en önde gelenlerden birisi Boğdanlı gelin Elena ve diğeri de Kazıklı Voyvoda Efsanelerini Rusya'ya sokmuş olan önde gelen bir diplomat Fedor Kuritsin'di. III. İvan'ın bile sempatizanlar arasında olduğu söyleniyordu.

Bu aykırı inancın gözle görülür bir gelişme göstermesi üzerine oldukça yüksek çapta bir entelektüel olan Novgorod Başpiskoposu Gennadi, sapkınları kendi silahlarıyla vurmak için harekete geçti ve bir taraftan "Latin," yani Katolik kültürü çalışmaları merkezi kurarken aynı zamanda da sapkınlara karşı kullanılacak ana silah olarak gördüğü bir hazırlığı hızlandırdı ki bu da İncil'in tümünün Kilise Slavcasına çevrilmesiydi.[56] (III. İvan'ın İspanyol Engizisyonu çizgisinde bir kurumu gündeme getireceğine dair umudu suya düşmüştü.) O zamana kadar Eski ve Yeni Ahit'in hepsi olmasa bile bazı kitapları ve Apokrifler, ayrı ayrı elyazmaları şeklinde

---

* Hıristiyan olmuş Yahudilere Torah'ın kanunlarına uymayı öğretmeyi amaç edinmiş bir tarikat. Museviliğe Döndürme, Museviletiricilik Tarikatı denebilir - ç.n.

** Baba-Oğul-Kutsal Ruh birlikteliğine karşı çıkmasıyla tanınan ve 4. yüzyıl ortalarında ölmüş olan İskenderiyeli Hıristiyan rahip Arius'un izleyicileri - ç.n.

*** 15. yüzyıl başlarında yaşamış ve kilisenin görüşlerine karşı çıktığı için yakılarak öldürülmüş Bohemyalı din reformcusu Jan Huss taraftarları - ç.n.

ya da tek tek ve çoğu eksik kitaplar halinde bulunuyordu. *Eski Ahit'teki Tarihler*, Ezra'nın birinci, ikinci ve üçüncü kitapları, Hezekiel'in bir bölümü ve diğer Apokrif kitaplar elde bulunmayanlar arasındaydı.[57]

Musevileştiricilik hareketi, Ortodoks takvimine göre dünyanın yaratılışından itibaren yedinci milenyumun sonu olan 1492 yılında dünyanın sonunun geleceğine dair olan yaygın bir inançla, binyılcı metinlerin* yarattığı dinsel çalkantının arka planında serpilip gelişti. Osmanlıların sürekli ilerleyişinin yarattığı, Doğu Roma İmparatorluğu'nun son kalıntısının devrilmesi ve Konstantinopolis'in kaybedilmesiyle doruğuna ulaşmış olan endişenin tüm bu dramatik olayların manevi ve maddi kapsama alanları içinde yaşayanlar üzerinde uç noktalarda sarsıcı etkiler yaratması kaçınılmazdı. Bazılarınca Osmanlılar, Vahiy Kitabı'nda tanımlandığı şekliyle Deccal'le özdeşleştirilmiş olduğu için şimdi artık Slavca İncil'deki hikâyeleri bu korkuları ifade etmek için kullanmak mümkün hale gelmişti. Dünyanın 1492'de sonunun gelmediği olgusu da bundan daha az sarsıcı değildi.

Rusya ve Avrupa

Altın Orda'nın çöküşü, Osmanlıların Karadeniz ve Avrupa'da ilerleyişi ve Basel ile Ferrara/Floransa Konsillerinin, 15. yüzyılın ikinci yarısından itibaren (özellikle Bohemya, Lehistan ve Macaristan toprakları üzerinde Habsburglar ve Jagellolar hanedanlarının çekiştiği Güneydoğu Avrupa başta olmak üzere) Avrupa ülkeleriyle Rusya arasında gelişmesine yol açtığı geniş kapsamlı ilişkiler, artık Osmanlı tehdidi altına girmişti. Bu da Kutsal Roma-Cermen imparatorları (III. Frederick ve I. Maximilian) ile Papalık, Osmanlılar ve Balkanlar'daki yarı bağımsız ülkelerle diplomatik ilişkilerin neden başlamış olduğunu açıklar. Her iki imparator da Osmanlılara karşı Büyük Knez'in müttefik olarak desteğini sağlamak niyetiyle Rusya'ya yaklaştı. Fakat İvan'ın dış politikadaki öncelikli sorunu başkaydı ve onu bu meseleden başka bir tarafa çekmek mümkün olamıyordu: Dinyeper havzası toprakları üzerinde hak iddiasında çekiştiği Lehis-

---

* İsa'nın dünyaya inip Deccal'i yendikten sonra hüküm süreceği bin yıllık barış ve huzur dönemine inancı dile getiren metinler - ç.n.

tan-Litvanya'yla olan ilişkileri ve bu iki devletin diğerine karşı mücadelede Kırım hanlarının yardımını isteme siyaseti gütmesi. Hükümdarlığı döneminde III. İvan Kırım Hanı Mengli-Giray'la bir anlaşma yaptı. Sadık kaldığı bu anlaşma sayesinde Lehistan-Litvanya'yla zaman zaman yaptığı savaşlar sırasında güney sınırlarını güvence altına almış oldu.[58]

Moskova'nın Tatar Müslüman hanlıklarıyla ilişkilerinde geliştirdiği ve Moskova'nın daha düşük konumda olan statüsünü pekiştiren diplomatik âdetler ve seremoniler aynı zamanda özenle seçilmiş bir hediye alışverişini de gerekli kılıyordu. Yurtdışındaki Rus elçilerinin, dönüşlerinde sık sık beraberlerinde getirdikleri malların ticaretini yapmalarına göz yumulurdu (Batı'da saygınlıklarıyla örtüşmediği düşünülen bir faaliyet). Ruslar, İsveç ve Livonya Şövalyeleriyle müzakereleri, âdetleri olduğu üzere Moskova yerine Novgorod'daki vali üzerinden gerçekleştiriyorlardı ama III. İvan döneminde Batı'yla arada bu tür protokol önceliği sorunlarının çok da sık yaşandığı söylenemezdi. Rus Konseyi'nin boyar üyeleriyle Litvanya Konseyi üyeleri arasında zaman zaman doğrudan müzakereler de olurdu ve Osmanlı'yla müzakereler de genellikle İstanbul yerine Kefe'de yapılırdı. Batılı tarihçiler büyük ölçüde görmezden gelirler ama III. İvan öldüğünde Rusya, diplomatik ilişkilerini gayet iyi yapılandırmış durumdaydı.[59]

2. Bölüm

III. Vasili'nin Saltanat Dönemi

III. İvan 1505'te öldü ve 1502-1505 yılları arasındaki haleflik mücadelesinden zaferle çıkan oğlu Vasili tahta geçti. İvan 14 Nisan 1502'de, Vladimir ve Moskova Büyük Knezliklerini *samoderjets* olarak (hükümdar olarak idare etsin diye) Vasili'ye devretmiş ve böylelikle de bunu yapmadan üç gün önce annesi Elena'yla birlikte tutuklanmış olan torunu Dmitri'yi mirasından mahrum bırakmıştı. İvan'ın bu davranışı, "Torunumla oğlum arasında bir seçim yapma hakkına sahip değil miyim? Prensliğimi kime istersem ona veririm"[1] şeklindeki sözleriyle altını önceden çizdiği Rusya'daki haleflik ilkelerinin belirsizliğinin açık bir kanıtıydı. Anlaşıldığı kadarıyla İvan'ın son vasiyeti 1503'ün sonuyla 1504 Haziranı arasında yazılmış. Vasiyetinde, babasına Allah tarafından verilen ve babasından da kendisine kalan prenslikleri vererek "oğlu Vasili'yi kutsamış," küçük oğullarına da ağabeylerine itaat etmelerini emrederek hanedanın daha küçük apanaj topraklarını bırakmıştı. Sofya'nın 17 Nisan 1503'teki ölümünden sonra babasının sağlığının giderek bozulduğu ve muhtemelen tamamen aciz hale geldiği bir sarayda Vasili'nin tüm güçleri eline geçirmiş olması çok mümkündü.[2] III. İvan kendi biraderlerinin (Vasili'nin amcaları) evlenmelerini ve çocuk sahibi olmalarını engelleyerek Vasili'nin taht taki durumunu zaten sağlamlaştırmıştı.[3] Sofya III. İvan'a beş oğul verdi. Vasili de Büyük Knez olduğunda, kendisi bir erkek evlat sahibi oluncaya kadar küçük kardeşlerinin evlenmelerine izin vermedi. Kardeşlerinden ikisi ondan önce hapishanede öldü. III. İvan tarafından benimsenen haleflik ilkeleri bir noktayı açıklığa kavuşturdu; tahtın vârisi olabilmesi için adayın bir Büyük Knez'in oğlu olması (Vasili gibi) gerekiyordu.[4] Burada, Vasili'nin hükümdarlığının meşruiyetinin gerçekten genel kabul görüp görmediği konusunda ilginç bir kuşku kalıyor geriye. Herberstein'a göre Vasili tahta, Dmitri'nin –hapiste– öldüğü yıl olan 1509'a kadar vekâleten,

kral naibi olarak geçti. Ancak bu tarihte mirası tümüyle devraldı ama taç giymeksizin. Taç giymiş olan Büyük Knez Dmitri, III. İvan öldüğünde hâlâ hayattaydı ve taç giymiş olmasının ona az da olsa bir koruma kalkanı sağladığı aşikârdı.[5]

III. İvan, ölmeden önce Vasili'nin evlendiğini görmeyi kendine dert edinmişti. Çünkü Vasili artık yirmili yaşlarına girmişti ve Rusya'da hanedan mensuplarının evlilikleri için geç bir yaştı bu. Rusya dışındaki prens ailelerinden bir gelin bulma çabaları sonuçsuz kalmıştı, halbuki o zamana kadar büyük knezler, hanedan ailelerinin prensesleriyle ve bir prenslik elde edebilmek ya da hiç değilse bir apanaj talep edebilmek ümidiyle de daha çok Litvanyalı prens aileleriyle hanedan evlilikleri yaparlardı. III. İvan'ın önce oğlunun bir Boğdan prensesiyle ve sonra da kızının bir Litvanya (o zaman Katolik) Büyük Dükü'yle yaptıkları evlilikler yine açıkça Rusya'nın prestijini yükseltmeyi amaçlayan yürürlükteki dış politikanın damgasını taşıyordu. Ama artık bu tür evlilikler mümkün değildi, çünkü zaten evlilikleri imkânsız olan büyük knez ailesinin birinci derecede yakınlarına bağışlanan dirliklerin dışında çok az arazi kalmıştı ve Ortodoks Avrupa'sı artık Osmanlı'nın elindeydi. Buradan da anlaşılıyor ki bir "gelin adayı alayı" yapılması ya da soylu ailelere mensup olup durumu tamamen ihtiyaca cevap veren güzel bayanların bir resmi geçitte yer alması için çıkartılan emir, Vasili'nin aralarından birini seçmesi içindi. Böyle bir güzeller resmi geçidinin ilk bakışta lojistik olarak gerçekleştirilmesi imkânsız gibi görünüyor. Ama Vasili'nin nikâhının kıyıldığı 4 Eylül 1505'ten sonra 12 yıl boyunca Rusya'da kalmış olan Herberstein'ın bildirdiğine göre, 1505 yazında 1.500 civarında soylu kız bir araya getirilmişti ve Vasili nispeten mütevazı bir boyar ailesinin kızı olan Solomonya Yuriyevna Saburova'yı seçmişti. 1.500 soylu genç bayanın kocaman ve yaysız (o zamanlarda *kolymaga* kullanılıyordu) tahta arabalarda Moskova'nın çamurlu yollarında tangur tungur geziyor olmasını hayalinde canlandıran birileri, bu sayının çok fazla abartılıp abartılmadığını merak edebilir. Bu âdet büyük knez ailesine mensup birine eş bulma sorununun çözümü olarak muhtemelen Sofya tarafından önerilmişti ama onun da ömrü bu nikâhı görmeye yetmedi. Evlilik, ne yazık ki Solomonya asli görevini yerine getiremediği için, başarılı olamadı. Çocuğu olmamıştı.

Vasili'nin çocuksuzluğu Büyük Knez için son derecede hayati bir sorun haline geldi çünkü hemen hemen aynı sıralarda kilometrelerce ötede ben-

zeri bir sorun ortaya çıkmıştı ve her iki vakada da sorunun çözümü taht ile kilise arasındaki ilişkileri derinlemesine etkiledi. Vasili, İngiltere'nin VIII. Henry'sinden 12 yaş kadar büyüktü, fakat kabaca aynı tarihlerde, 1520'li yılların başlarında ortak sorunları vahim bir hal aldı.[6] Üstelik Henry çok daha karmaşık bir durumla karşı karşıya kalmıştı çünkü başka bir kadına âşık olduğu yetmezmiş gibi karısı da Kutsal Roma-Cermen İmparatoru Şarlken'in (V. Charles) teyzesiydi. Fazlası da vardı, Katolik Kilisesi'ne mensup olduğundan evliliğin iptali için dini lideri Papa'nın onayını almaya ihtiyacı vardı ama Papa onun hemen ulaşabileceği bir yerde değildi. Ortodoks Kilisesi de masum bir kadını boşamayı onaylamadığı için Vasili de dikkatli hareket etmek zorundaydı. Bir rivayete göre onayını almak için İstanbul'daki Patrik'e müracaat etmiş fakat reddedilmişti. Athos Dağı* büyükleri de onun ricalarını geri çevirince, sonuçta Vasili'nin Rus Kilisesi içinden bir destek bulması ve görevdeki Metropolit Danil'in rızasını alması gerekti. Böylelikle boşanmayı resmen telaffuz etmek için toplanan Kilise Kurulu'nun Konstantinopolis'teki Patriği atlayarak karar vermesini garantiye almış olacaktı.[7] Yeni evlilik çok dikkatli bir şekilde ele alınmak durumundaydı çünkü yeni bir evlilik demek yeni eşin aile üyelerinin de sarayın ve konseyin sihirli çemberi içerisine alınmasının önünü açmak demekti ve bu da aileler ile sülaleler arasındaki mevcut dengeyi altüst edebilirdi.

Kilise ve toplum içinde III. İvan zamanında çoktan uç vermiş olan fikir ayrılıkları şimdi artık yeni ve daha etkili bir biçim altında ortaya çıkmaya başlamıştı. 15. yüzyıl sonunda Musevileştiricilere karşı yürütülen av bir zamandır gürültülü patırtılı bir şekilde süren toprak sahipliği konusundaki teorik tartışmalarla ilişkili hale geldi. Bu tartışmaların 1503-1505'te esas olarak sapkınlıkla uğraşmak üzere toplantıya çağrılan Kilise Kurulu'nun ana gündem maddesi haline geldiği de söylenir. Kurul, Musevileştirici sapkınlar denilenlere karşı Yasef Volotski'nin başını çektiği yoğun bir saldırı başlattı. Birçoğu tutuklandı, işkence edildi ve itirafa zorlandı. Bunlardan bir grup 27 Aralık 1504'te Moskova'da ve ikinci bir grup da Şubat 1505'te Novgorod'da yakıldı.

---

* Yunanistan'ın kuzeydoğusunda Halkidikya Yarımadası'nda bulunan yüksek dağ. 10. yüzyıldan itibaren bölgede kurulmuş manastırlar sayesinde Ortodokslarca saygın bir dini merkez haline geldi - ç.n.

Rus tarih yazımında kilise içindeki iki grup, mülkiyetçiler (*stiazhateli*) ile zilyetçiler (*nestiazhateli*) arasında vahim görüş ayrılıklarının var olduğu ve bunların sözü edilen 1503 Kilise Kurulu'nda kıyasıya mücadele ettikleri kabul edilir. Kilise içinde daha çileci, daha münzevi bir hayatı savunanlara "zilyetçiler" deniliyordu. Bunlar manastırların sahip oldukları gayrimenkul mal varlığını ancak yoksulların durumunun iyileştirilmesi için ve onların yararına olmak üzere vekâleten, emanetçi olarak kullanmaları gerektiğini savunuyordu ve rahiplerin hiçbir kişisel mal varlığının olmaması gerektiği noktasına kadar gelmişlerdi. Bu akım özellikle, hayatının bir bölümünü Athos Dağı'nda geçirmiş ve inziva yerini de Volga'nın ötesinde kuzeydoğuda seçmiş olan Rahip Soralı Nil'le (Nil Sorski) özdeşleştirilmişti. Birçoğu onun yolunu izledi ve onun gibi davrandı. Onlara Volga Ötesi Büyükler dendi. Mülkiyetçiler, tarikatını Tver Knezliği'ndeki Volokolamsk'ta kurmuş olan ve papazların, dini ve sosyal işlevlerini disiplinli ve düzenli bir şekilde daha geniş bir alana taşıyabilmeleri için toprağın mülkiyetine sahip olmanın gerekli olduğunu savunan Yasef Volotski'nin takipçileri olarak değerlendirildi. Tarihçiler, Rus kilise tarihinin bu iki kutuplu görünümü karşısında, boyarları ya da soyluları onların değişen ekonomik ihtiyaçlarının gereğine, siyasi güç olma özlemlerine, büyük knezin mutlak hâkimiyetini savunma isteği göstermelerine ya da sapkınlığa karşı tavırlarına göre zilyetçilerin ya da mülkiyetçilerin müttefiki olarak tanımlayarak sınırlı bir yaklaşımı benimsediler.

Geleneksel bakış açısı, Büyük Knez III. İvan ile III. Vasili'nin, geliştirmekte oldukları silahlı güçleri büyütmek adına merkezi Rusya'da *pomestiya* olarak dağıtabilecekleri daha fazla toprağı güvence altına alma hevesinde oldukları şeklindedir. III. İvan, Novgorod'da kiliseye ve şahıslara ait muazzam ölçüde toprağa el koymuş, bunları hizmet soyluları oluşturmak için kullanmış ve tasarruf haklarını askeri hizmet karşılığı soylu ailelerin genç üyelerine dağıtmıştı bile. Ama Novgorod fethedilmiş bir ülke olarak değerlendirilebilirdi ve mülklerin müsaderesinden ayrı olarak sekülerleştirme* kavramı henüz Hıristiyan monarkların düşünce dünyasına bile girmemişti. (Manastırların ya da Katolik kiliselerinin müsadere edilmiş topraklarından çoğu Reformasyon döneminde özel şahısların eline geçmişti.) Fa-

* Terimin bugün kazandığı anlamda değil, kilise mülklerinin, ruhbanların ve kilisenin egemenlik alanından çıkarılması anlamında kullanılıyor - e.n.

kat büyük knezlerin, hizmet soylularından ve daha alt düzeydeki soylulardan gelen güçlü baskılara karşı durup daha alt hizmetliler katmanının çıkarları doğrultusunda hareket ettikleri kabul edilse bile, bu grupların hangi kanalları devreye sokarak toplu bakış açılarının algılanmasını sağladıklarını görmek ve terazinin öbür kefesinde manastırlar gibi, varlıklı boyarlar gibi büyük toprak sahiplerinin muhalefeti varken terazinin bu kefesinde nasıl ağır basabildiklerini görebilmek hayli zor. Bu yorum 16. yüzyıl başlarındaki Rusya'nın yatay olarak örgütlenmiş bir sınıflı toplum olduğu kavramına dayanır; oysaki akrabalık ilişkilerine ve onların himayelerine dayalı bir sosyal yapı, dikey olarak örgütlenmiş bir toplum demektir.[8]

Ortada bu görüşlerden herhangi birini doğrulayacak neredeyse hiçbir kanıt olmadığından bu aşamada mülk sahibi olmanın etiği konusunda keşişler arasında görüş farklılıklarının olduğu 1510-50 yılları arası için; manastır ya da kilise topraklarının tümüyle sekülerleştirilmesi kavramının –ara sıra yapılan müsadereler haricinde– bir devlet politikası olarak daha henüz ortaya çıkmadığı güvenle ileri sürülebilir. Rus büyük knezlerinin kilise ya da manastır topraklarına ihtiyaç duyduklarında ya da istedikleri zaman el koymak için hemen hiç tereddüt etmediklerine dair kanıtlar var ama aynı zamanda büyük knezin istediği zaman ve istediği şekilde hem manastırlara hem de aristokratlara hediye olarak tatmin edici ölçülerde toprak vermeyi sürdürdüğüne dair de kanıtlar var. Konu üzerinde yazmış olan tüm tarihçiler o zamanki kaynakların yetersizliğinin altını çizerler. Skrınnikov, kilise mallarının müsadere konusunu kimsenin ele almaya cüret edemediğini ve bu nedenle de Kilise Kurulu zabıtlarında ve diğer işlerle ilgili kayıtlarda bu konunun yer almadığını ileri sürer; diğerleri ise müsadere lehinde ya da aleyhinde bir baskı oluşmadığını ve 1503-1504 Kilise Kurulu'nda bir ihtilaf olmasının sağlam bir delil anlamına gelmediğini ileri sürerler.

Vasili'nin hükümdarlığının ilk yılları bir açık fikirlilik dönemiymiş gibi görünüyor. Vasili bir imparatorluk ailesinden gelmiş olmasıyla gurur duyuyordu; muhtemelen Yunanca biliyordu, eğitim görmüştü ve Rusya standartlarına göre kültürlü bir adamdı, eğitimli rahiplerle sohbet edebilecek kapasitedeydi. Bunlar arasında III. İvan tarafından 1499'da itibarsızlaştırılan ve Beloozero'daki Aziz Kiril Manastırı'nda keşiş olarak yaşamaya mahkûm edilen Vassian Patrikiyev kayda değer bir isimdi. Vassian 1510 civarında Büyük Knez tarafından Moskova'ya geri çağrıldı. Keşişin, onu muh-

temelen gençliğinde tanımış olan Büyük Knez'in manevi dünyası üzerinde hatırı sayılır bir etki sahibi olduğu anlaşılıyor. Birbirlerinin ikinci kuşaktan kuzeni olan bu iki erkek arasında herhalde arkadaşlık bağları kurulmuş ve Patrikiyevlerin düşüşüne birlikte göğüs germiş olmalılar. Vasili, örneğin, 1523'teki vasiyet taslağı yazılırken Vassian'ı tanık olarak atamıştı.

Vasili'nin çevresinde öne çıkan isimlerden biri de kısa süren özgür düşünsel hayatında Moskova'nın nadir parlak zekâlarından biri olan bir başka keşiş Michael Trivolis ya da Yunanlı Maksim'di. Korfu'da yaşayan seçkin bir Yunanlı ailedendi. 1492'de okumak için İtalya'ya gitti. Hem Marsilio Ficino hem de Pico della Mirandola'yla tanıştı; Floransa'daki Savonarola'nın büyük etkisi altında kaldı ve 1502'de San Marco Manastırı'nda bir Dominiken papazı oldu. Katolik dini mezheplerine (Fransisken, Dominiken ve Carthusian) hayranlık duydu. Ama 1505'te Ortodoksluğa geri döndü ve keşiş Maksim olarak Athos Dağı'na gitti. Yunan dili ve edebiyatı üzerinde uzmanlaşmış önde gelen bir isimdi ve Venedik'te Aldine Aristo üzerine çalışmıştı.

Maksim 1518'de elli yaşlarındayken Yunancadan çevrilen ilahilerin ve duaların Rusça çevirisinin gözden geçirilmesine katkıda bulunması için Athos Dağı'ndan Moskova'ya çağrıldı ama bu arada başka birçok eser de yazdı. Rusya'da yaşayan ve İtalyan Rönesansı edebi kültürünü ilk savunan kişi oydu ama Ortodoks bir duruş benimsediği için hümanizme karşı eleştirel davranıyordu. Belki de onun Yahudi Kabalası gibi Ortodoks olmayan görüşlerle tanışmasına vesile olan şey, Pico della Mirandola'nın yapıtlarıdır.[9] Aslen ve aldığı eğitim itibarıyla Yunan olması nedeniyle Rusya'ya Kilise ve Devlet arasında bir "armoni" ya da "senfoni"nin olduğu ve birinin diğeri üzerinde üstünlük kurmadığı Yunan Ortodoks modeline dayanan bir Hıristiyan Kilisesi kavramı da Rusya'ya getiren odur. Manastırların aşırı bir servet edinmemesi gerektiğine inandı, papazlar tıpkı onların Athos Dağı'nda yaptıkları gibi geçimlerini toprağı işleyerek sağlamalıydılar ve neye sahipseler onları müminlerin yararı için kullanmalıydılar. Çarın Hıristiyan cemaati yönetme ve onların kurtuluşunu sağlama görevini layıkıyla yerine getirebilmesi için Tanrı tarafından memur edildiğine inandı ama buna rağmen çarın bile Kilise tarafından konulmuş olan kanunlar dahilinde hareket etmesi gerektiğini savundu. Bu konuda Volokolamsk'taki manastırın başkeşişi Yasef Volotski'yle aynı fikirdeydi ama kendisi esas olarak konseylere dayalı bir yönetimden yanaydı.[10]

Çeşitli yazılarından anlaşıldığı kadarıyla Yunanlı Maksim temel yasama-yönetme biçimleri üzerine hükümdarlara akıl vermenin kilise adamlarının görevi olmadığına inanıyordu. Kendisine, "Bir hükümdar devlet yönetimini nasıl düzenlemelidir?" diye sorulduğunda şöyle yanıtlamıştır: "Kitaplarınız ve yasalarınız var, onlara uyun."[11] Bu arada kendisinin elitler arasındaki uzlaşmaya dayalı bir yönetimden yana olduğu görülen Maksim, İustinianos* külliyatının altıncı kitabında ifade edildiği şekliyle dini güçlerle iktidardaki güçleri dengede tutan formülün de hayranıydı. Maksim adaleti yanlış dağıtan ve ellerindeki serveti âlemlerde, şenliklerde, eğlenceyle çarçur eden çarlara –Kitab-ı Mukaddes'te adı geçen ya da kendi çağdaşı olan– karşı eleştirel olabilirdi ama bu onu asla isyan hakkı doğrultusunda bir beyana sürüklemedi. Onun konseye dayalı devlet yönetimi bakış açısı hiçbir modern özellik taşımıyordu ve nüfuz sahiplerinin ya da mülk sahibi zümrelerin şu veya bu şekilde temsiline ilişkin bir yaklaşım da içermiyordu.[12]

Keşiş olmalarına rağmen Yunanlı Maksim ve Vassian Patrikiyev inziva hücrelerinde birçok ziyaretçi kabul ettiler ve hiç değilse en az bir yazarın[13] entelektüel salon toplantıları ismini verdiği toplantılarda olağanüstü ve gerçekte tehlikeli olabilecek derecede özgür konuşmalar yaptılar. Şüphesiz Vassian'ın ilişkileri sağlamdı: Birçok akrabası şu ya da bu zamanda Boyar Konseyi üyesi olmuştu ve en önde gelen General Danil Şçenya kuzeniydi. Daha sonra inanç sapkınlığı ve ayin metinlerinde tahrifat yaptıkları iddialarıyla yargılandıkları mahkemede Maksim ve Vassian, İsa'nın ikili yapısı üzerine olsun ya da Kilise ve Devlet ilişkilerinde olsun dini görüşlerini Ortodoks olmayan bir açıdan savundular.[14]

Bu ve benzeri insanların çoğunun kaderinin ne olduğu, eninde sonunda birçoğu aşırı derecede taraflı olan çelişkili vekayiname kırıntılarının dışında aranmalı. Daha da ötesi, onların fikirleriyle ilgili tartışmalar, genellikle Büyük Knez'e karşı suç işlemekle suçlandıkları, dolayısıyla da Büyük Knez'in ya bazı uygulamalarına ya da gücünün kapsamı ve yapısına "muhalif" oldukları varsayımıyla başlıyordu. Hem III. İvan hem de III. Vasili, büyük düklüğün hizmetine girmiş olan prenslerin, ayrılma haklarını asla kullanmayacaklarına dair ettikleri sadakat yeminini bir kefalete bağlama

* 6. yüzyılda hüküm sürmüş olan Bizans imparatoru. Eskiden beri var olan yasaları derleyip kendi çıkardığı yasaları da ekleyerek Corpus Iuris Cievilis adlı bir yasa derlemesi çıkartmıştır - ç.n.

zorunluluğu getirerek büyük bir kırgınlık yaratmış olabilirler. Çünkü yapılan uygulamaya göre bu yeminler büyük miktarlarda para ve birini diğerine karşı sorumlu tutan çok sayıda insanın kefaletiyle maddi bir şekilde desteklenmek durumundaydı. Örneğin, III. Vasili döneminde 29 varlıklı insan kişi başına 50 ila 150 ruble arası bir para koyarak bir Şuski prensinin hal ve hareketine kefil olmuşlardı.[15]

Vasili 1523'te boşanma konusunu ortaya attığında Yunanlı Maksim ve Vassian Patrikiyev'in her ikisi de buna dini nedenlerle muhalefet ettiler ve muhtemelen onların sonuçta gözden düşmelerine yol açan da bu karşı çıkışları oldu.[16] İmparator VI. Leo zamanından beri sayıları pek o kadar da az olmayan boşanma ve yeniden evlenme meseleleri Konstantinopolis'teki Ortodoks Kilisesi'nde tartışma konusu olagelmişti. Rusya için bu sorun oldukça yeniydi ve Rus ruhbanı Konstantinopolis ruhbanına göre daha katı ve daha tutucuydu.

Metropolit Varlaam, Vassian'ın çevresi içinde sayılıyordu, boşanmaya karşıydı ve III. Vasili söz dinlemeye daha uygun mülayimlikte bir metropolit bulmalıydı. 1522 Aralığı'nda tepeden inme bir şekilde İstanbul'daki Patriğe başvurmaksızın hiyerarşide büyük bir sıkıntı yaratarak Varlaam'ı görevinden uzaklaştırdı ve yerine 1515'te Volokolamsk Manastırı'nın başrahibi olarak Yasef Volotski'nin yerine geçmiş olan Daniel'i getirdi. Yunanlı Maksim, İstanbul'daki patrikliğin onayı olmaksızın sadece Rus Kilise Kurulu'nun, yani Büyük Knez'in iradesiyle yeni bir metropolit atanmış olmasından dolayı son derece üzgündü. Ferrara/Floransa Konsili'nin kalıcılık kazanmasından sonra Rus Kilisesi'nin neredeyse kazara ilan ettiği bağımsızlığına kesin olarak itibar etmediği gibi şimdi İslam egemenliği altındaki Ortodoks Kilisesi'nin esaret altında bulunuşunun, onun Hıristiyan Kilisesi olarak evrensel üstünlüğüne gölge düşürdüğünü de kabul etmedi. Maksim itirazlarını yüksek sesle dile getirmekte bir an bile tereddüt etmedi ve bunlar III. Vasili'ye duyuruldu. (Eski) Yunanca metinlerin Rus keşişlerce yapılan ve kendisinin düzeltmek için uğraştığı çevirilerin berbatlığı karşısında duygularını da çok tedbirsizce uluorta dile getirmişti ve Herberstein'a göre birçok kez sözlü olarak Vasili'nin bizzat kendisine, ne Yunan ne de Latin dinini takip ettiğini söylemişti.[17]

Vasili'nin boşanması, VIII. Henry vakasında olduğu gibi din ve mülkiyet üzerine olan fikir ve çıkar çatışmalarıyla iç içe geçti ama bu durum İngiltere'de olduğu gibi hükümdarın Kilise üzerinde dini üstünlük ileri sür-

mesine, kiliselere ait mal varlığının müsaderesine ve kralın kendi halefini atama hakkının (Rusya'da zaten var olan bir uygulamaydı) ilanına kadar varmadı.[18] Ruhban zümrenin gayrimenkul mülkiyetlerine sahip olma hakkındaki anlaşmazlık 1520'lerde yeniden gündeme geldi. Kilise topraklarının ve kilisenin mülkiyet konusunda sözcüsü gibi görünen ve son yıllarında III. Vasili'ye yakın olanlardan biriyken 1515'te ölmüş olan Yasef Volotski'nin bu yıllara ait yazılarında Büyük Knez'in gücüne olan imanı, bir tiran olma ihtimali karşısındaki eleştirilerine kıyasla daha fazlaydı.[19]

Eğer Vasili boşanmayı sağlamak istiyorsa Parlamento'nun krala çok da tarafsız sayılmayacak bir destek sunduğu İngiltere'deki Katolik Kilisesi'nden farklı olarak kraliyet arzularına karşı hiç değilse teolojik olarak direnebilecek kadar güçlü olan Kilise'yle işbirliği yapmalıydı. Arada hiç pazarlık oldu mu ya da nerede tıkandı bilinmez ama Yunanlı Maksim ve Vassian Patrikiyev, Bersen Beklemişev'le birlikte 1525'te Metropolit Danil başkanlığındaki bir mahkemede fitne sokucu konuşmalar yapmakla ve sapkınlıkla suçlandılar. Ayrıca Maksim o zamanki Osmanlı elçisi "Skinder"le ihanet niteliğinde görüşmeler yapmakla da suçlandı. Yunanlı Maksim suçlu bulundu ve kitap, kâğıt ve kalemden mahrum edilerek Volokolamsk'taki Josephian Manastırı'nda zincire vurulmuş olarak hapse mahkûm edildi. Kelimenin modern tek bir anlamında bile onun Türk elçisiyle yaptığı konuşmaların ihanet niteliğinde olduğu sonucu çıkmaz. Muhtemelen Athos Dağı'na dönmesine izin verilmesi için çabalarken arkasına Türk desteğini almayı umuyordu. III. Vasili, Beloozero'daki rahibe manastırına sürgüne gönderilmiş olan Vassian Patrikiyev'e yöneltilen suçlamalarda aşırılığa varılması konusunda istekli değildi ama Bersen Beklemişev ve Yunanlı Maksim'in çevresinden bir rahip, vaazlarında ihanet suçlamasıyla bir boyar mahkemesince ölüme mahkûm olup infaz edildiler.[20] 1531'de muhtemelen "mülkiyetçiler"i üst perdeden kınayan konuşmalar yapan Vassian Patrikiyev'i işin içine katma amacıyla tekrar yargılanan Maksim yeniden suçlu bulundu. Vassian, Volokolamsk Manastırı'na hapsedildi ve çok geçmeden de orada öldü. Ama Yunanlı Maksim şimdi bir de kara büyü yapmak ve ayin kitaplarında tahrifat yapmakla suçlanarak Tver'deki bir manastıra gönderildi. Bu kez şansı yaver gitti, hiç değilse orada kendisine anlayışla davranan nazik ve müşfik Piskopos Akakyi vardı. Ama ne var ki Maksim ve Vassian'ın yandaşı oldukları entelektüel ve ruhani akımların ezilmesiyle birlikte Rus Ortodoks Kilisesi'nde temsilciliğini

Yasef Volotski'nin yaptığı gizli otoriter eğilimler ve unsurlar öne çıktı. Moskova'da artık yeni ve daha dar görüşlü bir entelektüel iklim hüküm sürmeye başlamıştı.

1525'in sonlarına doğru Rus Kilise Kurulu'nu boşanması konusunda razı eden Vasili, karısı Solomonya'dan kurtulmanın yollarına bakıyordu. Önce onu bizzat kendi erkek kardeşinin sunduğu bir delili fırsat bilerek cadılık yapmakla suçladı. Eğer suçlu bulunsaydı Vasili onu kilise kanunlarına göre bir cadı olması nedeniyle boşayabilirdi ama Vasili ifrada kaçmak istemeyerek bunun yerine saçları kazınmış bir rahibe olarak zorlu bir mücadelenin onu beklediği bir manastıra zorla Sofya adıyla göndermeyi tercih etti ve en sonunda onu bir rivayete göre saray erkânından birinin himayesinde kaderine razı olmaya mecbur etti. Karısı ise hamile olduğu söylentisini etrafa yayarak bundan kurtulmaya çalıştıysa da apar topar Moskova'dan alınıp Suzdal'daki bir rahibe manastırına konuldu.[21]

Anlaşılan o ki Vasili yeni bir gelin adayı alayı tertipledi ve eş olarak 15 yaşındaki (kendisi ise o zaman ellisine yaklaşıyordu) Litvanya asıllı Elena Glinskaya'yı seçti. Evlilik 21 Ocak 1526'da gerçekleşti.[22] Fakat gelinin ailesinin geçmişine şöyle bir bakınca siyasi kaygıların geri plana itilmesine sebep acaba gelinin dış görünüşü mü diye de düşünebilir insan. Elena'nın babası Vasili Lvoviç Glinski, ölmüştü ama amcası Mihail Lvoviç Glinski'nin olağanüstü bir meslek hayatı olmuştu. Kökleri biraz belirsiz gibi görünüyor ama ailenin bir tarafının 15. yüzyılın ilk yarısında Macar Krallığı içinde üst düzey rütbeler taşıyan Petroviçi isimli bir Macar Ortodoks aileden, diğer tarafının da Moğol savaş beyi Mamay'ın (Cengiz'in değil) soyundan gelen Litvanyalı bir aileden geldiği söyleniyor. Mihail Glinski gençliğinde İtalya'da 12 yıl geçirmiş, Katolik olmuş ve Saksonya Valisi Albert'in ordusunda, ondan sonra da Albert'in oğlu Töton Şövalyeleri'nin Büyük Üstadı Frederick'in ordusunda savaşmıştı. 1490'larda Litvanya devletinde çok etkindi ama 1506'da Kral Aleksandır'ın ölümünden sonra gözden düşerek Rusya taraftarı ekibe dahil olmuş, Litvanya'yı terk etmiş ve iki biraderi İvan ve Vasili'yle (Elena'nın babası) birlikte 1508'de Rus ordusunun hizmetine girmişti. Hem dirlik hem de *kormleniye* denilen bazı kasaba ve şehirlerin vergilerinin geçici iltizamı imtiyazını elde etmişti. Bu, yeni gelen prensler için kabul edilmiş olan yeni bir uygulamaydı, böylelikle hem onların rütbelerine uygunluk açısından ihtiyacı yeterince karşılıyor hem de hizmet soylularında olduğu gibi veraset yoluyla in-

tikal eden kullanım hakkı bağışlamaya gerek kalmaksızın geçimleri sağlanıyordu. Mihail Glinski 1514'te Smolensk'in fethinde Büyük Knez Vasili'ye yardım ettiği için güya Somolensk ona tımar olarak verilecekti ama Vasili bu sözünü tutmadı. Bu haksızlık karşısında büyük bir öfkeye kapılan Mihail Glinski Litvanya'ya geri dönme düşüncesindeydi ama oranın kralı I. Zigismund'la gizli görüşmeler yaptığından şüphelenilerek tutuklandı, bir hapishaneye kapatılarak zincire vuruldu. İmparator I. Maximilian, Mihail Glinski'nin suçlandığı konuya saygı göstererek Herberstein aracılığıyla onun serbest bırakılmasını rica etti, üstelik Glinski Ortodoksluğa dönmüştü ama karısı Elena'nın bile amcasının serbest bırakılması taleplerini reddetmiş olan III. Vasili, imparatorun da talebini reddetti. Mihail Glinski sonunda Şubat 1527'de serbest bırakıldı ve evlenerek Rus soyluları arasına girdi. Ama çok sayıda boyar ve soylu kendi aralarında beş bin ruble gibi oldukça yüksek meblağda bir para toplayarak onun tekrar kaçmaya çalışmayacağına dair kefil olmak zorunda kaldılar.[23] Glinski, birçok İtalyan gibi, hem Latince hem de Almanca biliyordu ve Rusya dışındaki dünya hakkında da zamanın önde gelenlerinden herhangi birinden daha fazla bilgisi vardı; hapiste olmadığı zamanlarda tüm bunlar üzerinde Vasili ve diğer saraylılarla sohbet etmiş olduğuna hiç şüphe yok.[24]

Elena Glinskaya'nın annesinin de oldukça hatırı sayılır bağları vardı. Adı Anna'ydı, Stefan Yakşiç isimli bir Sırp voyvodasının kızıydı. Litvanya Prensi Vasili Lvoviç'le evlendi. Kız kardeşi Elena da Sırbistan Despotu Yovan'la evlendi. Anna'nın *despotitsa* olarak tanınan ve onun da adı Elena olan kızı ise Boğdan voyvodası Büyük Stefan'ın evlilik dışı oğlu Petru Rareş'le evlendi.[25] Dolayısıyla bu iki Elena birinci dereceden kuzen oluyorlardı. Rus Büyük Knezi, Boğdan'ın Ortodoks kralıyla aradaki bu bağları koruyup sürdürmenin yararlı olduğunu düşünmüş olabilir ki Petru Rareş 1538'de Lehistan-Litvanya'ya[26] karşı bir ittifak kurulmasını konuşmak üzere Moskova'ya elçi gönderdi. Rusya'nın Ortodoks Boğdan'la ilişkileri Rus dış politikasında III. Vasili ve IV. İvan döneminde de yer almaya devam etti.

Vasili babası gibi değildi. Zalim ve yasakçı değildi ve hatta onun kadar insafsız olmasına karşın cana yakın bile davranabiliyordu. Delip geçen ama korkutucu olmayan bakışlarıyla soylu bir görünüşü vardı ve anlaşıldığı kadarıyla vahşi cezaların uygulanmasında babası ve oğluna kıyasla birazcık daha insaflıydı. İster asker olsun ister tüccar, Rusya'ya gelen

yabancılara kucak açtı, kendisi kırsal hayattan hoşlanmasına rağmen muazzam bir saray yaşantısını ayakta tuttu. Saray içindeki görevlilerin ve rütbelerin sayısını arttırdı ve iyi ailelerden gelen olağanüstü yakışıklı genç çocukların *rındi* denilen acemi askerler olarak sarayda tahtın etrafında bulunmaları uygulamasını getirdi. Bunlar Büyük Knez'in ve tahtın etrafında beyaz altın işlemeli kaftanlarıyla "koruyucu melekler" gibi dikilirlerdi. Melekleri sakallı olarak zihinde canlandırmak zor, ama burada yeri gelmişken söylenmeli ki, olayların illüstrasyonlarla canlandırıldığı vekayinamelerde yer alan minyatürlerde, Büyük Knez'in düşmanlarının infazından tutun da çeşitli işlevleri yerine getirmek üzere bekleyenler arasında birçok genç, sakalsız erkek görülür. Bu durumu açıklayan yorumlardan biri de; onların henüz kendi paylarına düşen sorumluluklarını yerine getiremeyecek kadar genç olduklarını göstermek için sakal tıraşı olmalarına izin verildiği şeklindedir. Büyük Knez'in etrafını çeviren *rındi* bu gruba mensup olmalı. Prensin de yeni karısının hoşuna gitsin diye arada sırada sakalını tıraş ettiği söylenir.

Vasili aynı zamanda resmi ziyaret için gelen elçileri kabul törenlerinde de hiçbir masraftan kaçınmadığı gösteriler düzenletirdi. Böylesi zamanlarda dükkânların kapanmasını emreder ve tüm işyerleri tatil olurdu, böylelikle halktan insanlar da en iyi elbiselerini giyerek Kremlin'e gelirler ve büyük knezliğin kudretinden etkilenirlerdi. Yabancı elçilerin kabul edildiği görkemli kabul törenlerinde Büyük Knez tahtında oturur ve tahtın etrafı da, incilerle süslü en gösterişli elbiselerini ve yüksek kürklü şapkalarını (genellikle Büyük Knez tarafından ödünç verilirdi – VIII. Henry de saraylılarına ödünç kıyafet verirdi) giymiş boyarlarla çevrili olurdu. Hemen arkasından verilen ve saatlerce sürebilen resmi ziyafette ilk yemek olarak her zaman fırında kuğu servisi yapılırdı. Büyük Knez, özel ilgisinin bir işareti olarak bir konuğu onurlandırmak için kişisel olarak ona yemek gönderebilir ve konuk da karşılığında teşekkür için ayağa kalkıp saygıyla eğilirdi. Bu uzun seremonilerde vakit geçirmek için konukların birbirleriyle serbestçe konuşmalarına izin verilirdi. "Peki bunlar diğer zamanlarda ne yapıyordu ki" diye merak edebilir insan.[27]

Rusya, merkezi Avrupa iktidarlarıyla ilişkilerini genişlettikçe Moskova Knezliği'nin kitap tozu yutmuş adamları da Avrupalıların, o zamanlar şekillenmekte olan ülkeler arasında kıdem önceliği kapmak demek olan kadim ve eski dildeki eserlerin veraseti üzerinde hak iddia etme eğlence-

sine katıldılar. Edebi ve görsel biçim olarak en önemli Rus girişimi Vladimir Prensleri Efsanesi idi.[28] Ortaya çıkışı 1520'li yılların başlarına uzanan bu edebi kompozisyon Rus büyük knezlerinin, İmparator Augustus'un biraderi Prus'tan geldiği efsanesini işler, buna göre prenslerin kraliyet tacıyla ilgili alametleri, İmparator Konstantin Monomah tarafından halefi Büyük Knez Vladimir Monomah'a sunulmuştur. İmparator Konstantin öldüğünde Vladimir Monomah'ın 2 yaşında olduğu düşünüldüğünde kronolojik olarak yanlış ve gülünç bir iddia. Bu masaldaki tarihsel unsur muhteşem bir hayal ürünüdür. Büyük İskender, Mısır kralı ve büyücü Nectanebo ile Olimpias'ın oğludur; kocasının ölümünden sonra Olimpias Habeş Çarı olan babasının ülkesine dönmüştür ve orada Visa isimli bir akrabayla evlenerek Antiya ismini verdikleri bir kız çocuğu doğurmuştur. Visa Çargrad'ı kurmuş ve kızı nedeniyle şehre Vizantiya demiştir. Daha sonra Roma İmparatoru Julius, kayınbiraderi Antonius'u Mısır'a göndermiştir. Antonius Mısır'ı fethetmiş ve oranın kraliçesi Kleopatra'yla evlenmiştir. Bunun üzerine İmparator Julius bu düzensizliğe bir son vermesi için kardeşi Augustus'u göndermiş ve Augustus, Antonius'u öldürmüştür. Ama bu arada Julius'un generalleri Brutus, Pompei ve Krassus ona karşı çıkıp onu öldürürler ve bunun üzerine de Augustus Roma'ya geri dönüp imparator olup biraderi Patricius'u Mısır kralı, Hirodes'i da Kudüs'te Yahudilerin kralı yapar. Ve "Pion'u bugün Macar diyarı denilen Altın Diyar'ın hâkimi kılar." Birçok başka yönetici daha tayin eder ve bu arada akrabası Prus'u Vistül ve Niemen* diyarlarına ve Danzig'e hükmetmesi için gönderir. "Ve Prus çok uzun bir hayat yaşadı, dördüncü nesli gördü ve bu zamana kadar bu topraklar Prusya diyarı olarak anıldı." Ve Novgorod voyvodası olan Gostomyisil adlı biri, tebaasına, "ölüm döşeğinde, Prusya'ya hükmedecek birini göndermelerini öğütledi ve onlar da öğüdü tuttular ve Rurik'i buldular." Masal şimdi de Rurik ve biraderlerinin yeğenleri Oleg'le beraber Rusların yönetimini devralmak için, ama Prusya'dan değil İskandinavya'dan devralmak için gelişlerini anlatan Boşa Geçen Yıllar masalı olarak bilinen vekayinameye bağlanır.

Aynı zaman içinde Litvanya büyük prenslerine ait bir şecere ve ilk Litvanya Büyük Prensi Gedimin'in köklerine ilişkin efsanevi bir hikâye de üretilmişti. Rus diyarına kimin hükmedeceği konusunda Litvanya'yla sü-

* Baltık Denizi'ne dökülen iki nehir - ç.n.

rekli çatışma içinde olunduğundan, Gedimin daha mütevazı bir kökenden geliyor olarak gösterilmiştir. Vityanets adlı genç prens yıldırım düşmesi sonucu ölür ve karısı da bunun üzerine Gedimenik isimli bir uşağı ikinci kocası olarak alarak yedi oğul doğurur. Adam cesur biri çıkar, topraklar üzerinde düzeni sağlar ve sonunda Litvanya Büyük Prensi Gedimin olarak tanınır.[29]

IV. İvan'ın saltanat döneminde bu fanteziler, örneğin, İsveç'le ve Lehistan-Litvanya'yla yapılan pazarlıklar sırasında gerçek bir önem kazanmıştı ve Rurik oğullarının İmparator Augustus soyundan geldiği sürekli vurgulanmıştı. Bu tür şecere hesapları tüm Rusya büyük knezlerine tarihsel bir saygınlık kazandırmak ve onları tebaalarının ve öteki Avrupalı güçlerin gözünde yüceltme amacıyla yapılıyordu. Çünkü Avrupalılar da bu arada kendilerine, esas olarak Yunan kahramanları ve Roma imparatorları arasından mitolojik atalar yaratmakla meşguldüler.[30] İmparator anlamındaki "çar" kavramı siyasi ufukta çoktan ışıldamaya başlamıştı.[31]

Rusya'yı ziyaret eden yabancıların başta Herberstein[32] olmak üzere hepsi, görünüşe göre Büyük Knez'in kullanabileceği sınırsız güçler karşısında derin bir şekilde etkilenmişlerdi. Onun isteğini gerçekleştirmesini engelleyebilecek hiçbir kurumun olmadığı, varsa bile çok az olduğu tartışmasız bir gerçekti ama bunun yanı sıra çatışmaların, anlaşma ve uzlaşma yoluyla çözüme kavuşturulması gerekliliğinin yaygın bir ihtiyaç haline gelmiş olması ve şüphesiz başka bazı manevi engellerin varlığı da söz konusuydu. Yine de tarihçiler Herberstein'ın Büyük Knez'in güçlerinin kapsamı konusundaki gözlemlerinin (ondan sonra Rusya'yı ziyaret eden diğerleri tarafından da tekrarlanmış ve dolayısıyla bu sesler tarihin koridorlarında yankılanıp durmuştur) herhangi bir başka tarihi kaynak gibi incelenmeyi hak ettikleri akılda tutulmalıdır. Herberstein Rusya'yı neyle kıyaslıyordu?[33] Bir kişinin düştüğü not tüm bir devlet teorisini kurmaya yetmez.

Herberstein, gözlemlediği ve kendisi yabancı olduğu için ona çarpıcı gelen üç Rus uygulamasından kısmen etkilenmiştir. Bu uygulamalar daha yüksek bir rütbe ya da mevki karşısında boyun bükerek bir şey istemek, ricada bulunmak için kullanım kalıbı olarak; (yere yüz sürmek anlamına da gelen) "alnımı (yere) vururum" deyiminin kullanımı, büyük knez karşısında kişinin kendinden söz ederken kullandığı İvaşka, Fedka gibi küçültme ibareleri ve kişinin çar karşısında kendisinden "köleniz, kulunuz"

(*holop*) olarak bahsetmesi yolunu seçmesi olarak özetlenebilir. Bu kalıplar kelimelerin gerçek anlamları esas alındığında şüphesiz yönetilenle yöneten arasında muazzam bir uçurumun varlığına ya da örneğin, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki gibi, tipik olarak görülen bir çeşit köleliğin varlığına işaret ederdi. (Avrupa'da hâlâ kölelerin olduğu gerçeği çoğu kez görmezden gelinmiştir.) Ama yine de bu ifadeler yanlış bir izlenime yol açmaktadır. Yüksek rütbeli birinden bir şey isteyen birisinin başını (yere) vurması (*bit' chelom*), huzurunda yere kapaklanmak gibi fiziki bir eylemle başlamış olabilir ama bunun hürmet etmenin törensel bir ifadesi olarak ya da bir talepte veya şikâyette bulunurken söylenen, konu üzerinde çalışan günümüz öğrencisinin sözleriyle söylersek, "naçizane saygıları" ifade etme anlamında kullanılmaya başlanmış olmasının üzerinden epeyce zaman geçmiştir.[34] Fiziki olarak bu eylem, yere eğilme ve bir elle yere değme şeklini almıştır. Günümüzde, kelimelerdeki ve davranışlardaki anlam nüanslarını algılama konusunda oldukça geri kalmış olan bir dizi Rus olmayan Rus tarihçisi, bu kalıbı gerçek bir durumu tanımlayan bir ifade olarak kabul ederler. Halbuki artık bu kalıp birinin diğerinden bir iyilik beklediği herhangi iki kişi arasında kullanılır hale gelmiştir. Hatta vesileyle IV. İvan tarafından Metropolit Makari için de kullanılmıştır.

Günümüzde genellikle "köle" olarak çevrilen *holop* kelimesinin kullanımı da bazı yabancıların şok geçirmesine neden olan başka bir Moskof geleneğiydi. Talihsizlik şurada ki köle kelimesinin çok daha geniş bir kapsamı ve çeşitli anlamları ifade etmek için kullanılması genel bir kabul görmüştür. "Köle" günümüzde, İngilizce konuşan sıradan biri için genellikle, plantasyon köleliğinin siyahi kurbanı anlamına gelir. Rusça *holop* ise daha çok, toprakta çalışmayla ilgisi olmayan, evdeki hizmetçi/uşaktır. Seçkin köleler (aydınlar ya da askerler arasında), hayat boyu, veraseten ya da bir süreliğine olmak üzere borç köleleri ya da iradi köleler gibi birçok değişik köle grubundan birine mensuptur. Rusya'da hem köle hem de efendi normalde aynı dili konuştuğu ve aynı dini ibadeti yaptığı için her durumda *holop*'luk, psikolojik olarak, kölelerin menkul değer olduğu Yeni Dünya'dakinden (ve Eski Dünya'dakinden) oldukça farklıdır.[35] Marshall Poe, konu üzerine yazdığı bir makalesinde, *gosudari* (efendi) kelimesini, "pederşahi" bir rejimdeki köle sahibi, efendi ya da sahip gibi birçok anlamda kullanır. Poe burada pederşahi kelimesinin geldiği esas kökü, adını koymak gerekirse, Latince *pater* ya da peder kelimesinden geldiğini göz-

den kaçırmış gibi görünüyor. Birçok durumda, özellikle de Hıristiyan dini söz konusu olduğunda, efendi (*lord*), çocukların, hizmetkâr ya da kölelerin yani tüm ev halkının babasıydı. Bu, tüm sahipler, çocuklar olsun köleler olsun hâkimiyetleri altındakilere Hıristiyan hoşgörüsüyle davranmışlardır demek değildir ama birbirleriyle ilişkilerinin yapısının ev/aile içi bir ilişki özelliği taşıyor olması anlamına gelir.

Poe aynı zamanda, çağdaş modaya uygun olarak, Rusların hürmet kalıplarının oluşturulmasında Tatarların etkisine büyük önem atfeder. Buna karşın, Doğu Roma İmparatorluğu'ndan gelen çok daha önemli bir akımdan sadece kısaca söz eder. Yunanca bir kelime olan *doulos* esas anlamı "köle" iken değişime uğramış ve imparator adına görev yapan kişiler için kullanılan bir unvan haline gelmiştir. Örneğin, Ermenistan "prenslerin prensi"ne, Roma imparatorunun *doulos*'u denirdi. Yani hizmet ediyordu ama hizmetkâr değildi. Aslında hükümdarın "tebaası" anlamına da gelebilirdi ama o zamanlar Rusça kelime olarak bir karşılığı yoktu. *Holop* kelime anlamı olarak şüphesiz "köle" demekti ama başka birçok anlama daha gelebiliyordu. Köle ile hizmetkâr arasındaki kaygan zeminde sayısız anlam gölgeleri vardır.[36]

Devlet kurumlarına dönersek, bunlar sayıca azdı. Rusların muhtemelen Vikinglerden aldıkları bir geleneğe göre, hem Moskova Büyük Knezliği'nde hem de apanaj prensliklerinde askeri bir üne sahip, rütbe, zenginlik ve mevki olarak önde gelen kişilere danışılırdı ve bunlar bir çeşit konsey oluştururdu. Siyaseti küçük gruplar içinde tartışmayı tercih ettiği bildirilen Vasili, Boyar Konseyi'ne resmen atanmış boyar sayısını 1521'de altıya düşürdü. Evliliğinden sonra, Konsey'in "aristokratlaştırılması" olarak tanımlanan bir süreç içinde Konsey'deki eski prens ve apanaj ailelerinin ağırlığını göreli olarak arttırarak bu sayıyı on bire kadar yükseltti. Fakat aralarında IV. İvan'ın gelecekteki karısının amcası olan Mihail Yuriyeviç Zaharyin'in de bulunduğu eski Moskova boyar aile mensupları da Konsey'e dahildiler.[37] Zaten, 15. yüzyıldaki içsavaşların ve II. Vasili ile III. İvan saltanatlarının sebep oldukları yıkımlardan geriye çok da fazla apanaj prens ailesi kalmamıştı. Kalanlar arasında önde gelen ailelerin bir kısmı da, ya baştaki hanedanın akrabalarıydı (Staritsalı Andrey, Dmitrovlu Yuri ve Vasili'nin biraderleri gibi), ya Mistislavski, Beliski ve Glinski gibi Litvanya kökenli olup Mihail Glinski'ye yapıldığı gibi toprak ve *kormleniye* verilmiş olan ve her zaman Boyar Konseyi'ne atanmayan ai-

lelerdi, ya Litvanya'dan kendi topraklarından geriye ne kaldıysa onlarla birlikte Rusya'ya yeniden dönmüş olan Rus ailelerdi, ya Yukarı Oka Nehri'ndeki Vorotyinski, Odoevski, Trubeçkoy'da üslenmiş olan bir grup prens gibi sınırda yaşayan ailelerdi ya da Ruriklerden veya Vladimir şehrinin kurucularının soyundan gelenlerin yoğunlaştığı ve kendi aralarında birbirine bağlı sağlam bir grup olan "ülkenin yönetilmesinde monarkla birlikte yer alma hakkı bilincinin birleştirdiği" Suzdal prensleriydi. Bunlar arasında Şuya (Şuski) prensleri kendilerini ailenin kıdemli kolu olarak kabul ederlerdi, çünkü soy olarak Moskova knezlerinin atası sayılan Aleksandır Nevski'nin biraderi Andrey'in soyundan geliyorlardı.[38]

Prensler ve boyarlar ancak Boyar Konseyi'nde var oldukları zaman tüm ülkenin yönetimine katılabiliyorlardı. Bu kurum çoğu zaman temsili bir organ gibi tarif edilmiştir ama aslında öyle değildi. Büyük Knez'in isteklerine göre büyüklüğü değişen bir özel danışma meclisi idi. Bu konseye atamalar, büyük knez tarafından kişilerin ailesinin kimliğine, askeri hiyerarşideki konumuna, ataları tarafından başarılmış olan görev ve hizmetlere, büyük knezin onlara yönelik kişisel ilgisine ve yararlı olup olmadıkları gibi kişisel yorumlara göre yapılırdı. Sistem, *mestniçestvo* olarak biliniyordu ve farklı prensliklere mensup yüksek rütbeli erkeklerin Moskova'nın hizmetine sokulması amacına hizmet etti. Yüksek rütbeli bir soylu, ilk seferinde, *okolniçi* olarak, saray erkânı hiyerarşisinde alt bir seviyeye atanabilirdi. Sonra kendisine boyar unvanı verilebilirdi ve bu unvan da onu normal olarak Konsey üyesi haline getirirdi.[39] Sistem sonradan askerlerin atamalarla Konsey'e girmesi şeklinde esnedi. Bu da birçok sorunu beraberinde getirdi, çünkü var olan statü farklılıklarını yansıtmayan bu tür atamalara karşı kıdemli boyarlar itirazlarda bulundular ve daha alt düzeyde bir aileye mensup birinin emri altında çalışmayı reddettiler.

Konsey'de orta büyüklükteki toprak sahibi ailelerden ya da kimi zaman tüccar veya ruhban kesimlerden gelme ve okuma-yazma bilen ve Konsey'in idari işleriyle kâtipliğini yapmakla yükümlü birkaç tane de *diyak* (*diakonos*'tan* gelme) vardı. *Prikazi*'nin, yani devlet idare bürolarının başında çoğu kez bunlar vardı. Ancak boyarların tümü Konsey üyesi olmadığı gibi Konsey'in tüm üyeleri de boyar değildi ve boyarların çoğu da okuma-yazma bilirdi.

---

* Yüce bir efendiye hizmet eden kişi - e.n.

Bununla beraber Büyük Knez, Konsey atamalarında tamamen başına buyruk değildi. *Mestniçestvo* yani hizmet hiyerarşisinde aile kıdemi sistemi tam olarak yerine oturmuş değildi ama yine de en azından onları çiğneyerek "yersiz bir atama" yapan büyük knezi, şikâyetleri dinlemek zorunda bırakmaya yetecek kadar sağlamdı. Sistem pratikte, büyük ailelerin sırasıyla Boyar Konseyi ya da yüksek askeri makamlardaki münhal kadrolara atanmaları şeklinde gelişmişti ve kıdemlilerin hakları titizlikle gözetiliyordu. Ama saray temelindeki idari faaliyetler söz konusu olduğunda büyük knez yeteneğine ve deneyimine göre istediği kişiyi atamakta sonuna kadar serbestti. Boyar Konseyi'nin, bireylerin etkisinin dışında, bir kurum olarak yetkisini nereye kadar kullanabildiğini saptayabilmek çok zor. Konsey'in tümünün katıldığı bir oturuma ait bir zabıt yok ama o zamanlar zaten üyelerin bazıları *namestniki*, yani Büyük Knez'in Teğmenleri adıyla ve onu temsilen görev yapmak üzere sık sık Moskova dışına, taşraya giderdi. Vekayinamelere göre, kanunlar ya da fermanlar "Büyük Knez ve boyarları" tarafından çıkarılıyordu. Nicolas Poppel, İmparator Maximilian tarafından III. İvan'a gönderilen bir tacı sunmak için geldiğinde Büyük Knez ve iki boyar tarafından kabul edilmişti. III. Vasili'nin bir kurum olarak Konsey'e danışmadığı şeklinde adı çıkmıştır ama bu sadece hoşnutsuz bir soylunun ifadesine dayanmaktadır, o da (Bersen Beklemişev) sonunda idam edilmiştir; belki de Herberstein'ın bilgi kaynaklarından biri oydu.

Boyarlara 1523'te Vasili'nin boşanması konusunda danışıldı. 1525'te Yunanlı Maksim'i, 1531'de de Vassian Patrikiyev'i suçlu bulan Konsey kararlarında onların da payı vardır. Boyarlar, 1497'deki III. İvan Yasaları gereği adli konularda önemli bir rol oynadılar ancak, "Büyük Knez ve boyarlarının müştereken" aldığı kararlar şeklinde kayda geçen kararlar, aslında Büyük Knez'in, yanındaki az sayıdaki boyarla, belki de birkaç *okolniçi*'yle ve bazen de sadece *diyak*'larla kendisinin aldığı kararlardı. Boyarlar bazen Rus tarihçilerinin "komisyonlar" dediği büyük knezin adli konularda karar alma yetkisi verdiği geçici kurullarda üye olarak görev yaptılar. Dış politika tartışmalarında ve elçilerin resmi kabullerinde yer aldılar. Ancak önemli konuların tümü Konsey'e gitmedi. Büyük Knez danışmanlarını seçmekte serbestti ve başka ülkelerdeki diğer yöneticiler gibi her zaman kendi gözdeleri vardı. Açıkça Konsey'in bileşimi, işlevi ve yetkileri büyük ölçüde değişkendi ve sorunları Konsey'in önüne koyma ya da kıdemli subaylarla veya kendi gözdeleriyle tartışma kararını Büyük Knez alıyordu.[40]

Rusya'da dükler ya da kontlar yoktu. Aslında Latin dünyasında kullanıldığı şekliyle soyluluk da yoktu ama bir aristokrasi vardı.[41] Büyük Knezlerin bahşettiği unvanlar yalnızca boyar ve *sluga*'dan (hizmetkâr) ibaretti. *Sluga* unvanı Vorotyinski prensleri gibi ya da Büyük Knez'in vassalları olarak apanaj prensliği özerkliklerini kaybetmiş olan Beliskiler gibi esas olarak Batı sınır boylarından gelen üst düzey prenslere verilen bir unvandı ama Prens Aleksandır Gorbati-Şuski gibi Doğu topraklarındaki bazı Rurik oğullarına da bu unvanın verildiği oldu. *Sluga, mestniçestvo* hiyerarşisinde boyarların üstündeki basamakta yer alıyordu.[42] Aksi takdirde en üst sosyal mevki, sadece yönetimdeki aileye mensup ya da evlilik yoluyla yakın ilişki içine girmiş apanaj sahibi prenslerin elinde ya da hak iddia edenlerin çoğalması ve gayrimenkullerin sürekli parçalanması nedeniyle zayıf düşmemiş olan Rurik prenslerinin elinde olacaktı. Rus sosyal evriminin bir özelliği olarak sayısız prens vardı ve bu durum seçkinleri sosyal, ekonomik ve siyasi olarak zayıf düşürüyordu; mirasın bölünebilir olmasının bir sonucuydu bu.

Tıpkı büyük knezlerin baba miraslarını oğulları arasında bölüştürmesi gibi diğer tüm prensler de varlıklarını oğulları arasında bölüştürüyor, erkek ya da dişi, soylarından gelen herkese bir prens unvanı bırakıyorlardı. Böylelikle, mesela Yaroslavski prenslerinin sayısı sekseni buluyor ve dolayısıyla unvanın değeri düşmüş oluyordu.[43] Eski Moskova Prensliği'nin boyar ailelerinden gelmiş olan boyar soyluları, bu çoğu sık sık topraksız kalan prensçiklere ya da Litvanya'dan gelen, az bir toprağa sahip olan ve bir geçmişi bulunmayan ailelere göre daha üst mevkideydiler.[44] Nasıl olduysa, alt düzey boyarlar hizmet prensleriyle, yani apanajı olmayan prenslerle kıdem konusunda tartışma yaratmadılar, ta ki onlar Konsey'i işgal etmeye başlayıncaya kadar.

Bununla birlikte, aristokrasi ve muhtemelen büyük ölçüde hizmet soyluları, bazı detayların incelenmesine ancak şimdi girilecek olan, bölünebilir mirasın yol açtığı güç kaybına karşı korunmak için bir savunma stratejisi geliştirdiler. Bunlar, artık erişkinliğe ulaşıp kendilerinden hizmet beklenebilecek çağa gelen oğulları için Arazi İdaresi'nden (*Pomestiya Prikaz*) toprağı işleyebileceklerine dair bir yetki belgesi alarak da durumlarını koruyabiliyordu. Bu durum bir ailenin kullanabileceği toplam arazi yüzölçümünde artış olmasını sağlıyordu. Aynı zamanda, mülklerin ya da *drahoma* olarak gelen toprakların alınıp satılarak sonuçta bir aile için yeterli toprağı bir araya getirmeyi sağlayan faal bir emlak piyasası da vardı.[45]

3. Bölüm

İvan'ın Doğumu, Çocukluğu, Ergenliği, Taç Giymesi ve Evliliği

Elena Glinskaya, Vasili'nin beklentilerini hemen karşılayamadı. Vasili, ilk oğlu İvan'ın doğumunu görmek için 25 Ağustos 1530'a kadar beş sene beklemek zorunda kaldı ve bu yıllar zarfında Elena oğlunun ana rahmine düşmesi için ilahi bir müdahale arayışı içinde zamanının çoğunu dini hac ziyaretlerine ayırdı.[1] (Gecikme, aynı zamanda bu çocuğun babasının Vasili olmayabileceğine dair bazı şüphelerin uyanmasına da yol açtı.) İvan'ın doğumuyla biraderi Yuri'nin doğduğu tarih olan 30 Ekim 1532 arası, çeşitli doğa olaylarının da kayda geçtiği yıllardır. 1531-33 arasında üç tane kuyrukluyıldız görüldü, korkunç fırtınalar esti, 1533'te üç ay süren dehşetli bir kuraklık yaşandı. Bu zaman içerisindeki ağır hava nedeniyle dört hafta boyunca ne güneş ne de ay görülebildi; yolcular yollarını göremediler, gözleri birbirlerini seçemedi ve kuşlar kanatlarını çırpamadılar.[2] İvan'ın 3 yaşındayken sıraca hastalığı (*scrofula*) olarak tanımlanan ama şirpençe (*carbuncle*: kan çıbanı) olması da son derece mümkün bir hastalığa yakalandığına dair bilgiler var. Kanlı çıbanlar ve içi cerahat dolu kabarcıklar B vitamini eksikliğinin, sıraca hastalığı ise veremin işaretidir. Ama İvan ergenlik ve gençlik yıllarında kanlı canlı, turp gibi sağlam biri olduğuna göre şirpençe olmuş olması daha akla yatkın.[3]

III. Vasili 4 Şubat 1533'te anlaşıldığı kadarıyla bir av yarasının iltihaplanması sonucu, arkasında 3 yaşında bir oğul ve bir bebek bırakarak, beklenmedik bir şekilde, 54 yaşındayken öldü. Veliahtı için tehlikeli bir durum olabileceğini öngörerek yeni bir vasiyet yapmıştı[4] ve bu arada da bazı üyeleri aynı zamanda Boyar Konseyi üyesi olan farklı bir organ, yedi üyeli bir Naiplik Kurulu kurmuştu. Buraya kendisine yakın olan boyar Mihail Yuriyeviç Zaharyin ve onun yeğeni olan M.V. Tuçkov Morozov ile Suzdal'ın aristokratik prens sülalesinden Prens İvan Vasiliyeviç Şuski'nin

de dahil olduğu yeni üyeler atadı. Ek olarak Elena'nın amcası Mihail Lvoviç Glinski'yi Naiplik Kurulu'na özellikle atadı, hem de hapiste uzun bir dönem geçirmiş olmasına rağmen. Çünkü Glinski Büyük Knez ailelerinden geliyordu ama tahtta bir hak iddiası yoktu, dolayısıyla Elena'nın ve genç İvan'ın kişisel güvenliklerini sağlamak için güvenilebilecek biriydi.[5] (Belki de genç Büyük Knez Dmitri İvanoviç'e bizzat kendisinin nasıl davrandığını hatırlamıştır, kim bilir?) Perişan karısı ve çocuklarıyla yaşanan dokunaklı sahnelerden sonra Vasili, ilgisini öteki dünyaya yöneltti ve ölümünden önce bir keşiş gibi saçlarının kazınmasını istedi. Bir büyük knez olarak ölmek isteğini kesin bir dille beyan etmiş olan babası III. İvan ise bu geleneği sürdürmemişti.[6] Fakat Vasili ruhani hayatında ikinci kuşak kuzeni Vassian Patrikiyev'den çok etkilenmiş olacak ki, bazı boyarların keşiş cüppesini ölmekte olan adamın elinden kapıp kaçıracak kadar muhalefet etmesine rağmen, bir keşiş olarak gömülmekte ısrar etti. Sonunda Metropolit araya girdi ve gök gürültüsü gibi bir sesle Vasili'nin ruhunu ele geçirmeye çalışanları ne bu yüzyılda ne de gelecek yüzyılda kutsamayacağını ve "gümüş bir tabağın iyi bir şey olduğunu ama altın yaldızlının daha da iyi olduğunu" ilan etti. Vasili ölüm döşeğinde can çekişirken Metropolit Büyük Knez için dini bir elbise hazırlattı ve böylelikle de Büyük Knez ölmeden önce tam zamanında keşiş Varlaam olarak tıraş edilebildi.[7] Tarihçi Karamzin bu sahneyi nakleder ve "Vasili'nin yüzünün bir an için aydınlandığını ve hemen arkasından yarasından yükselen korkunç bir kokunun etrafa yayıldığını anlatırlar" diye bitirir.[8]

Ancak, genç veliahtın henüz yirmili yaşlarının başındaki bir Büyük Prenses nezaretinde tahta çıkmasıyla birlikte, merkezi devletin idaresi gevşedi. Ya Elena'nın ya da boyarların inisiyatifiyle 1534 yılında Konsey'e yeni bir üye, Prens İvan Telepnev Obolenski katıldı ve çok geçmeden de onun Büyük Prenses'in sevgilisi olduğu dedikodusu yayıldı. Büyük Prenses'le birlikte hareket eden Obolenski, III. Vasili'nin küçük biraderleri Dmitrovlu Yuri ile Staritsalı Andrey gibi potansiyel tehlikeleri bertaraf etmeyi başardı (henüz küçük olan Büyük Knez'e rakip olabilirlerdi). Yuri popüler bir prensti, bazı noktaları hâlâ karanlık olmakla birlikte, tahtın ele geçirilmesini amaçlayan gizli bir anlaşma yaptığına dair bir komploya kurban gitti. Gerçeğin ne olduğu bilinmiyor ama 1534 yılının 11 Aralık'ında, Yuri, boyarları ve yandaşları tutuklanarak 1509'da Büyük Knez Dmitri'nin öldüğü sarayın hapishanesine konuldular. Yuri üç yıl sonra açlıktan öldü. Di-

ğer prensler Litvanya'ya kaçtı. Amcası Mihail Lvoviç Glinski, Büyük Prenses'in izlediği siyaseti ya da özel hayatındaki tutumunu ya da her ikisini birden lanetledi. Tahtı ele geçirmeye çalışmakla suçlanarak, bu kez bizzat kendi yeğeni tarafından, daha önce zaten on iki yılını geçirmiş olduğu hapishaneye geri gönderildi. Ve onun da orada açlıktan ölmesi uzun sürmedi. Sözde bir komploya karıştığı iddiasıyla tuzağa düşürülecek kişi olarak sırada Staritsalı Andrey vardı; 1537'de tutuklanarak demir kafese konuldu, karısı ve genç oğlu hapsedildi. Boyarlarına özellikle insafsızca davranıldı, soylu rütbeleri taşımalarına ve mevkilerine rağmen işkence edildiler, ona bağlı hizmet soylularından otuz kadarı kırbaçlanarak Novgorod yolunda belli aralarla asıldı. Ama Yuri de Andrey de Büyük Knez'in aile fertleri olarak Kremlin'deki Başmelek Katedrali'nde resmi bir merasimle gömüldüler. Böylelikle taht için potansiyel tehlike oluşturabilecek rakipler çabucak saf dışı edilmiş oluyordu; geriye sadece İvan'ın genç kuzeni, tutuklu olan Staritsalı Vladimir Andreyeviç kalıyordu. Elena yönetiminde açıkça ortaya konan zulüm ve herhangi bir biçimde mahkeme edilmeksizin halk önündeki idamlarla soylu ailelere mensup birçok prensin üzerlerine şerefsizlik lekesi sürülmesi, halkın Elena yönetimine olan saygısını azalttı ve imtiyazlı seçkinlere yönelik kaba davranışların artmasına yol açtı.[9]

Elena'nın bizzat kendisinin devlet yönetimi üzerindeki etkisinin ne olduğunu söyleyebilmek mümkün değil. Ama devletin aldığı çeşitli olumlu önlemler de vardı; taşrada eşkıyalığa (*gubnye starosti*) karşı mücadele için seçim yoluyla gelen görevliler uygulamasının başlatılması; Moskova'nın etrafına, Kitaigorod olarak bilinen şehir merkezini de içine alan savunma amaçlı yeni bir duvarın inşası; Litvanya'dan yerleşimcilerin teşvik edilmesi; mahkûmların kefalet karşılığı serbest bırakılması; para dolaşımında reform ve piyasaya yeni bir madeni para olan *kopek*'in sürülmesi gibi. Ve 1538'de bir gün, görünüşe göre önceden hiçbir uyarıcı gelişme olmaksızın, Herberstein'a göre, zamanının çoğunu manastır ziyaretleriyle geçiren bu genç ve sağlıklı kadın ölüverdi. Kaçınılmaz olarak, zehirlendiği söylentisi yayıldı etrafta.[10] Fazla bir tören yapılmadan ve görünüşe göre de, belki 8 yaşındaki oğlu hariç, arkasından kimse ağıtlar yakıp yas tutmadan aynı gün gömüldü.

Annesinin korumasından, ayrıca annesi nedeniyle amca ve dayılarının da korumasından mahrum kalan genç İvan, şimdi hayatının mutsuz bir dönemine girmiş gibiydi. Prens Vasili Vasiliyeviç Şuski, Büyük Knez Va-

sili'nin vasiyetinin yerine getirilmesinden sorumlu olan yetkililerden biri olarak, Konsey'in kontrolünü ele aldı ve yedi gün içerisinde, İvan'ın dadısı ve Telepnev Obolenski'nin kız kardeşlerinden biri olan Agrafena Çelyadnina ile Obolenski'nin bizzat kendisini, İvan'ın yalvarmalarına rağmen yakalatıp zincire vurdurdu. Agrafena, Kargopoli'deki bir rahibe manastırına gönderildi. Obolenski'nin kaderinde ise kendisinin İvan'ın aile fertlerine uygun gördüğü cezaya boyun eğmek vardı: Mihail Glinski'yi açlıktan ölüme mahkûm ettiği zindanda aynı şekilde öldü.[11]

Tam bu noktada, seneler sonra Prens A.M. Kurbski'ye yazdığı Temmuz 1564 tarihli mektuptan, sonraki yıllarda IV. İvan'a ne olduğu bizzat kendi ağzından öğrenilebilir.[12] İvan'ın kendi düştüğü kayıtların bugüne ulaşan vekayinamelerden daha güvenilir olduğunu var saymamız için hiçbir neden yok ama yine de bunlar olaylar hakkındaki onun bakışını yansıtmaktadır. Obolenski saf dışı bırakıldıktan sonra "hiçbir taraftan en ufak bir insani yardım görmeyen" İvan kendini oldukça yalnız ve korunmasız hisseder. Biraderi Yuri herhangi bir yardım için çok küçüktü ve zaten hiçbir koşulda ona yardımı dokunamazdı çünkü çocuk, doğuştan sağır ve dilsizdi. Muhtemelen akli dengesi oldukça yerindeydi ama o zamanlar sağır bir çocuğa nasıl konuşma öğretilebileceğini kimse bilmiyordu. Daha sonra İvan'ın taç giyme töreninde ona da bir rol düşecekti: Biraderinin Kremlin'deki katedrallere gidiş ve gelişi sırasında yola altın ve gümüş paralar serpmekle görevlendirilmişti. İvan Kremlin'de büyükelçileri kabul ederken de onun "bir metre uzağında" otururdu.[13]

En kıdemli ve yetkili boyar Prens Vasili Vasiliyeviç Şuski ve biraderi İvan Vasiliyeviç Konsey üzerinde hâkimiyet kurdular ve Konsey'e hiç bilgi vermeksizin, genç vârisi de kendi başına bırakarak, yakın dostlarıyla birlikte mevki ve servetleri ele geçirip paylaştılar. Büyük Knez'in ailesiyle bağlarını sağlamlaştırmaya çalışan Vasili Şuski, 54 yaşındayken, III. Vasili'nin kayınbiraderi ve güvendiği arkadaşları içinde en fazla değer verdiği dostu Tatar dönmesi Çareviç Peter'in genç kızı Anastasya'yla evlendi. Vasili Şuski, Staritsalı Prens Andrey İvanoviç'in (yukarıda söz edildiği gibi Elena Glinskaya ve Telepnev Obolenski'nin emriyle öldürülmüştü) sarayına taşındı ve bir "Yahudi sinagogundaymış gibi" davrandı;[14] Büyük Knez Vasili tarafından Naiplik Kurulu'na atanmış olan önde gelen *diyak*'lardan yani devlet görevlilerinden biri, herhangi bir mahkemede yargılanmaksızın aşağılayıcı bir tarzda ve merhametsizce idam edildi. Prens İvan

Fedoroviç Beliski, Kral Naibi Elena tarafından konulduğu hapishaneden salıverildi ama Şuskiler onu yeniden hapsetti. Şansına Vasili Şuski gücünün zirvesindeyken aniden öldü de Konsey'deki en kıdemli sandalye biraderi İvan Vasiliyeviç'e kaldı. Bir sonraki kurban Metropolit Danil idi, Kilise Kurulu'na ya da boyarlara hiç danışılmadan görevinden alındı ve yerine Metropolit Yosef getirildi. Bu saray çatışmaları, politik tavırlar ya da ilkeler üzerindeki anlaşmazlıklar nedeniyle değil, tamamen iktidarın, toprağın ve zenginliklerin paylaşımı nedeniyle çıkıyordu.

İvan bu dönemde kardeşi Yuri ve kendisinin maruz kaldığı kötü muameleleri, muhtemelen abartılı kelimelerle tasvir eder çünkü Şuski biraderlerin göstermeleri gereken saygıyı göstermemeleri ve teklifsiz davranışları Büyük Knez olarak onun vakarını ciddi biçimde zedelemiştir. Sonradan hatırladığına göre İvan ve Yuri kötü besleniyorlardı ve açlık çekiyorlardı; hiçbir şey İvan'ın istediği gibi olmuyordu. Şöyle yazmıştı: "Bir şey hatırlıyorum... Biz çok küçükken ve çocuk oyunları oynarken, Prens Vasili Vasiliyeviç Şuski, dirseklerini babamızın yatağına dayamış ve ayaklarını da bir sandalyenin üzerine uzatmış vaziyette yatağın kenarında oturmuştu." Şuski genç Büyük Knez'e kaba davranmış, ne babacan bir tavırla, ne bir efendi, ne de bir hizmetkâr olarak hiçbir zaman onun karşısında başını eğmemişti: "Bu küstahlığa kim katlanabilir ki" diye yakınan genç İvan, Şuski'nin Boyar Konseyi'nin kontrolünü ele geçirme mücadelesinde Prens İvan Fedoroviç Beliski gibi kendi yandaşlarını nasıl tutukladığını, sürgüne gönderdiğini ve hatta öldürdüğünü, İvan'ın akşam yemeği odasını işgal edip Metropolit Danil'i nasıl kovduğunu ve en gözde boyarı F.S. Vorontsov'u nasıl yakalayıp "şerefiyle oynayarak öldürmek istediğini" anlatır. Yeni atanmış Metropolit Makari, İvan'ın ricasıyla araya girer ve onun şefaati sayesinde Vorontsov'un hayatı kurtulur ama tarihin cilvesine bakın ki çok geçmeden bu kez İvan'ın emriyle idam edilir. "Doğru mudur" diye feryat eder İvan, "bir uşağın bizimle, efendisiyle ilişki içinde olması ya da bir efendinin uşaktan yardım dilenmesi?"[15] Mayıs 1542'de İvan Vasiliyeviç Şuski öldü, III. Vasili tarafından Naiplik Kurulu'na atanmış üyelerin sonuncusuydu. Kalan son Şuski Prensi Andrey Mihayloviç diğer üyelerin desteğini sağlamaktan acizdi ve 1543'te, bizzat 13 yaşındaki Büyük Knez'in emriyle ölünceye kadar dövüldü.

İvan'ın eğitimi hakkında hiçbir şey bilinmiyor ama çıkarsama yapılabilir. Gençken annesiyle birlikte yabancı elçilerin kabulünde hazır bulundu

ve bir keresinde de elçilerle Tatarca konuştu. Söyledikleri, o vesile nedeniyle ezberlediği şeyler miydi, yoksa gerçekten de çocuk yaşında o dili konuşabiliyor muydu, bilinmiyor. Annesinin ve annesinin âşığının (tabii eğer doğruysa) ölümünden sonra, prense krallık eğitimi vermekle yükümlü hiç kimse kalmamıştı. Modern jargonu kullanırsak, kendisine örnek alabileceği bir erkek yoktu. Sarayda Tatar Çareviç Peter'in çocuklarıyla oyun arkadaşı olması ihtimal dışı değil ve belki de birlikteyken Tatarca konuşuyorlardı. Ama hayatının daha sonraki bölümünde Tatarca bildiği hemen hemen kesindi çünkü sarayında ve hizmetindeki askeri birliklerde çok sayıda Tatar vardı. Bir başka ihtimal de Staritsalı genç Vladimir Andreyeviç'in serbest bırakıldıktan sonra onun bir başka oyun arkadaşı olmasıydı. Bu iki kuzen uzun yıllar arkadaşlık ettiler. Daha sonraki yıllarda da İvan, herhangi bir nedenle başkentten ayrıldığında, sık sık Vladimir'i Moskova'da yetkili olarak bırakırdı. Vladimir'in annesi, yasaklı Prenses Evfrosinya, en sonunda oğluyla birlikte geri dönmelerine izin verildikten sonra, sarayda bir görev almış da olabilir. Muhtemelen çocuk Büyük Knez'in gülmesi, eğlenmesi için bir alay dolusu cücesi, soytarısı ve *skomorohi*'si (çalgıcılar, palyaçolar, vb.) vardı ve bu olağandı. Ama küçük oğlanın, kabulü güç ve gerçekten de hayra alamet olmayan bir eğlencesi daha vardı: Yere düştüklerinde ezilip parçalanmalarını görmek için hayvanları yüksek kulelerden aşağı atmak.

Ergenlik dönemiyle birlikte İvan'ın etkinliklerinin de kapsamı genişledi. İz sürmekten çok hoşlandığı belliydi ve ayı avıyla diğer vahşi hayvan avlarında oldukça zaman geçirdi. 1544, 1545 ve 1546'daki seyahat kayıtları Büyük Knez'in, bahar ve yaz aylarında hemen her zaman biraderi Yuri'yle ve sık sık da kuzeni Staritsa Prensi Vladimir'le birlikte sürekli hareket halinde olduğunu gösteriyor. Bu av gezileri, birçok önemli manastırı ziyaret etmek, dini ayinler için bağışlar ve hediyeler vermek, kilise ayinlerine katılmak gibi etkinliklerle birleştirilmişti.[16] 21 Mayıs 1545'te İvan, Troitski Manastırı'na ve sonra da Pereyaslavl'a gitti ve beraberindekileri Moskova'ya geri dönmeleri için azat ettikten sonra Rostov'a devam etti; Beloozero'daki Kiril Manastırı'na, Ferapont Manastırı'na, Vologda, Prilutski, Kornilov, Pavlov'a gitti; Ustiya'daki Boris ve Gleb'e gittikten sonra Aleksandrovskaya Sloboda ve Mojayisk'te avlanmak için 15 Eylül'de tekrar Troitski Manastırı'ndaydı.[17] İvan'ın 1545 yılındaki bu yolculuklar sırasında kendisine hitaben iki tezkere yazmış olan Yunanlı Maksim'le irtibat halinde olması mümkün. Maksim'in bu tezkereleri iyi

bir yöneticinin nasıl olması gerektiğine dair tavsiyelerini içeriyordu: "Gerçek bir çar adaleti sağlamak için uğraşır, iyi kanunlar çıkartır ve fesat, öfke ve bedenin kanun tanımayan arzuları gibi şeytani ihtiraslarını zapt etmeye çalışır, iftiralara da kulaklarını tıkar"dı.[18] Yine bu dönemde Rahip Silvester de sodomi suçu işleyen gençleri sarayından uzaklaştırmasını talep ederek genç Büyük Knez'in kulağını bükmüştü.[19]

Kurbski'ye gönderdiği mektuplardan ve o devirde yazı yazmak çoğu zaman kâtiplere düşen[20] bayağı bir iş olarak görüldüğü için muhtemelen dikte ettirdiği, *poslanya*'larından (tezkerelerden) hareketle İvan'ın, İncil'e Tevrat'a ve Apokriflere oldukça aşina olduğu kararına varılabilir. Aslında etrafının rahiplerce kuşatılmış olması ve her gün katıldığı sayısız kilise töreni sayesinde, herhalde kafası dünya hakkında derinlemesine dini yorum ve telkinlerle dolu olmalıydı. İncil'in yazıldığı İbranice dili ve dramatik sembolik tasvirler, onun ihtiraslı, şairane ve öfkeli hayal dünyasına mükemmel bir şekilde uyuyordu. Aynı zamanda, Ortodoks Kilisesi rahiplerinin verdiği vaaz ve dini öğütlere de aşinaydı ve ilmihalle ilahiler de kendisine öğretilmiş olmalıydı. Zaten bunları muhtemelen kilise ayinlerinde o kadar sık duymuştu ki sonunda ezberlemiş olmalıydı. Kilisede (dini) şarkı söylerken de görülüyordu. İvan okuma biliyor muydu? Yoksa masalları ona okuyorlar mıydı? 16. yüzyıl Rusça elyazmalarını okumayı öğrenmek pek o kadar güç olmasa gerek.

İvan, bir yerde mutlaka, Vladimir Prensleri Efsanesi'yle[21] karşılaşmış olmalı, çünkü Kremlin'deki Ebedi Uyku Katedrali'nin duvarlarındaki en dramatik propaganda fresklerinin konusunu o masal oluşturuyordu ve Rus prenslerinin İmparator Augustus Sezar'ın biraderi Prus'tan gelmiş olduğu şeklindeki masaldaki rivayet, İvan'ın taç giyme töreninde okunan duaya katılmıştı. 1456'dan 1462'ye kadar ve sonra tekrar 1477'de Eflak'a hükmeden Voyvoda Vlad Tepeş Drakula'dan esinlenen Drakula Efsanesi'ni biliyor muydu?[22] Bu da, muhtemelen anne tarafından aile geçmişiyle ilintili olarak, İvan'ın tebaasına karşı davranışları üzerinde bir etki yaratmış olmalı. 1458-60'ta insafsızlığı çoktan dillere destan olmuş Drakula, Transilvanya'yı işgal etmişti (burası o zamana kadar Macarların kontrolü altındaydı). Bu vesileyle Sakson kasabalarında yaptığı mezalimin öyküleri Macar Kralı Matthias Corvinus'un sarayında pek revaçtaydı ve Drakula'nın yaptığı dehşet saçan işlerin kayıtları Türklerin önünden kaçan Katolik papazlar tarafından İsviçre'deki Aziz Gallen Manastırı'na götürül-

dü. Matbaanın icadı da Drakula'nın gerçek ya da hayali mezalim öykülerinin basılmasını sağladığı için bu sayede bunlar Almanca konuşan dünyada çağın en çok satan korku öyküleri haline gelmişti.[23]

Fedor Kuritsin, III. İvan tarafından 1482-84'te Macar Matthias Corvinus'a ve Boğdan'ın Büyük Stefan'ına elçi olarak gönderildiğinde, Budin'de Kazıklı Voyvoda'nın dul karısı ve çocuklarıyla karşılaştı. Orada kendisi için de bazı şeyler bulmuş olmalıydı. Eflak'ın tek yazı dili olan Kilise Slavcasıyla yazıya dökülmüş bir grup Drakula Efsanesi muhtemelen Türklerden kaçan Ortodoks papazlar tarafından oraya getirilmişti ve muhtemelen de Kuritsin aracılığıyla Beloozero Manastırı'na ulaşabildi. Bunlar o zaman, daha sonra manastırın başkeşişi olan ve bilinen en iyi yazı kopyacısı sayılan Evfrosin tarafından bir araya getirilerek derlenmiş ve zalim ve merhametsiz bir yönetici olarak Drakula'nın, bunları zalimlik aşkına değil, tebaasının iyiliği için yaptığına dair değişik bir bakışla değerlendirilmişti.[24]

Bildiğimiz kadarıyla IV. İvan bu manastırı sık ziyaret edenlerden biriydi ve bu durumda, onun bu efsaneleri okumamış ya da birisine okutmamış olması imkânsız gibi bir şey. Bir bütün olarak bunlar gerçek öykülerden çok ortak bir folklor ve propagandaya dayanıyordu: Farklı milliyetlerden gruplar (Almanlar, Eflaklılar, Lehler, Macarlar, Türkler) arasındaki süregiden zalim savaşın sonucu olarak ertesi gün ne olacağının ve öteki dünyanın ne getireceğinin korkusu içinde yaşayan topluluklar arasında dalga dalga yayılan bir propagandaydı bu. İvan'ın, düşmanlarını kazığa geçirme şeklindeki infaz uygulamasını, Eflak ve Kazıklı Voyvoda Efsaneleri üzerinden Osmanlı İmparatorluğu'ndan almış olması çok mümkün. Daha önceki ya da sonraki Rus hükümdarlarca kullanılmış gibi görünmüyor. İvan'ın da bunu yaygın bir şekilde kullanmamış olduğu ve esas olarak kişisel intikam duygusu hissettiği durumlarda ya da Litvanya'ya kaçan hizmet soyluları ve boyarlar için kullandığı görülüyor. Bir an için zihinde canlandırılması bile bunun büyük ölçeklerde uygulanabilecek pratik bir infaz şekli olmadığını göstermeye yeter. Yine aynı şekilde, Rusya'daki kazığa geçirme uygulamalarına dair, Vlad Tepeş'in akşam yemeğine oturduğunda yapılan infazlar hakkındaki gerçekdışı raporlara benzeyen bir kayıt da yoktur. Rusya Kumpanyası'nın İngiliz temsilcisi Jerome Horsey bir vakayı bildirir ve hatırı sayılır bir palavra sıkar. Güya mahkûm edilen adamın karısı önce kocasının can çekişmelerini seyretmeye mecbur edil-

miş ve hemen sonra yüz asker tarafından ırzına geçilmiş. Yine inanması çok zor bir hikâye.[25]

Tatarlara karşı 1380'de kazanılan zaferlerin anlatıldığı Dmitri Donskoy Efsanesi ve (Büyük İskender'i konu edinen ve tüm Avrupa'da yaygın bir şekilde okunan) *Alexander Romance* gibi eski prenslerin gösterdiği kahramanlıklara ait destanlar, *byliny*'ler (kahramanlık şiirleri) ve masallar, İvan'ın çocukluğuyla ergenliğinin arka planının şekillenmesinde rol oynamıştır herhalde. Dünyanın sonunun geldiğinin alameti olan Son İmparator'un ve Deccal'in gelişi ve Kıyamet gibi konular da sıkça üzerinde durulan konulardı; tıpkı Suriyeli Efraim'e atfen İsa'nın İkinci Gelişi Üzerine Hadisler ve Romalı Hippolitus'a atfen İsa ve Deccal hikâyeleri gibi. Dünyanın sonunun geldiğine dair korkular Konstantinopolis'in düşmesiyle birlikte yeniden canlandı. Örneğin, Çargrad'ın Düşüşü Efsanesi'nde geri dönen imparator İsmailoğulları'nı püskürtür ve Ayasofya Kilisesi'nde taç giyer. Bir aşamada İvan muhtemelen Aristoteles tarafından Büyük İskender'in eğitimi için yazıldığı söylenen bir tür siyasetname mahiyetindeki *Secretum secretorum*'u görmüş olmalıdır.[26] Kurbski'ye yazdığı mektuplara bakılarak İvan'ın *İlyada*'dan alınma öykülere de aşina olduğuna karar verilebilir.[27] Aynı zamanda *chet'i-mineii*'ye, yani Ortodoks takvimlerine de kesinlikle aşinaydı. Bu takvimlerde İncil'den, Apokriflerden, Hıristiyan Din Büyüklerinin yazmalarından, vaaz ve dini öğütlerden yapılan alıntılar Hıristiyan takvimindeki tarihlere göre gruplandırılmıştı. İvan bir aşamada dünya tarihini konu edinen kronoloji yazımlarıyla ve malzemesi saraydan derlenen ve büyük bir ihtimalle bir kısmı Dışişleri Dairesi'nce düzenlenen vekayinamelerle de tanışmış olmalı. İvan yazabiliyor muydu? Günümüze kadar gelen ve ona ait olduğu saptanabilen hiçbir yazı yok ama bu bir şeyi kanıtlamaz.[28]

Kurbski'ye 1564'te yazılmış ilk mektubunda, yararsız işlerle uğraştığının, deli dolu bir gençliğin, muhtemelen arkadaş çetesiyle birlikte kız peşinde koştuğunun ve kilise törenlerini[29] ıskaladığının ipuçlarını verir. Kurbski, *History of Ivan IV* (IV. İvan'ın Tarihi) adlı kitabında İvan'ı gerçek anlamda haydutça eylemlere ve "içinde bulunması yakışık almayan ve aynı zamanda utanç verici" diğer şeytani işlere tevessül etmekle suçlar.[30] İvan'ın uygunsuz davranışları konusunda kendi itiraflarının dışında pek az belge vardır ama birtakım dokümanlar içinde çok daha ciddi bir şeye bulaştığına, 1546'da ve 1547'nin başlarında bir yandan evliliğe ve taç giyme-

ye hazırlanırken, öte yandan içinde bir zamanlar arkadaşları olanların da bulunduğu bazı kimselerin en gaddar biçimde cezalandırıldığı infazlardan bazılarına katıldığına dair ipuçları veren karanlık bir gönderme var.

Kaynak, III. Vasili'nin ikinci evliliği üzerine bir *vypis*, yani bir not. Bu belge Doğulu bir başrahibe atfen, "olmuşun kehaneti" denilen bir kehaneti içeriyor. Bu kehanette; Vasili'nin ikinci evliliğinde olduğu gibi, ileri yaşta yapılan bir evlilikten doğan bir erkek çocuğun "bir eşkıya ya da işkenceci gibi başka insanların malına ve canına kastedebileceği" öngörülmüş ve çok sayıda prensin nasıl acımasızca ölüme gönderildiği tarif edilmiştir. Temmuz 1546'da İvan ordusuyla birlikte Kolomna'daydı ve askerlerini eğlendirmek adına onların önünde üç boyarını idam etti. Bunların arasında, daha önce Metropolit Makari'nin araya girerek Şuskilerden kurtardığı (yukarıda, s. 51'e bakınız) F.S. Vorontsov da vardı. Başrahibin "kehaneti" diğer bölgesel vekayinamelerdeki bilgilerle desteklenerek yaratılan etki güçlendirilmişti. Bu bilgiler ışığında bakıldığında İvan 1547'de bir taraftan gelin adayı alayındaki kızları incelerken, diğer taraftan da bazı idam emirleri vermiş. "Dayısı Mihail Vasiliyeviç Glinski ve annesi Anna'nın isteği üzerine" emrini verdiği idamlar arasında Telepnev Obolenski'nin, Kremlin'in duvarlarının karşısında kazığa geçirilen oğlu ve kafası uçurulan yeğeni de vardı. 15 yaşında küçük bir prens de Kurbski'nin hoşnutsuzluğuna rağmen ortadan kaldırılmıştı.[31]

İvan'ın eğitiminde, şeklen bile olsa, sınırlı bir rol oynamış birisi varsa o da Metropolit Makari'dir. Muhtemelen asker bir aileden gelmeyen ve 1480 civarında doğan Makari, Metropolit olduğu 1542'de altmışını devirmişti bile. 1470'lerde keşiş Diyonisi nedeniyle ikon ressamlığı eğitiminin merkezi haline gelen Pafnutiyev-Borovski Manastırı'nda hayata bir keşiş olarak başlamıştı. Manastır, muhtemelen ikon ressamlığını burada öğrenmiş olan Makari'nin manevi ve estetik değerlere bakışını etkilemiş olabilir. Mojayisk'te geçirilen bir dönemden sonra Makari 1526'da –belli ki III. Vasili'inin isteği üzerine– on yedi yıldır boş duran Novgorod başpiskoposluğuna atandı. Makari, Moskova'nın önderliğinin ateşli bir taraftarı olmakla birlikte Yasef Volotski'nin fanatik bir takipçisi değildi; öncelikle komünal kilise yaşamını Novgorod'a getirdi ve kilisenin kendi topraklarına sahip olması hakkının savunucusu oldu. Aynı zamanda kilise yapımı işlerinin III. İvan'ın kenti son kez yakıp yıktığı 1478'den sonra ciddi bir şekilde azaldığı Novgorod'da birçok yeni kilise yapımını da destekledi. Novgorod Başpiskoposu olarak Makari, mahkûmlar, yoksul ve kim-

sesizler, Moskova'daki yönetimin gözünden düşüp itibarını kaybetmişler için ricacı olma konusunda kilisenin ayrıcalıklarını sonuna kadar kullandı ve böylelikle de Novgorodluların saygısını kazandı.

Makari, Rus kültür seviyesini yükseltmek için verdiği zorlu uğraşı içinde bulabildiği tüm kutsal metinleri bir araya getirip derleyip çevirdiği gibi kendisi de yazdı: Kutsal İncil, Kutsal Havariler Kitabı (Havarilerin işleri ve mektupları), üç büyük Mezmur; Altın Ağızlı Aziz İoannes Krisostomos'un,* Büyük Bazil'in ve Grigori Bogoslov'un kitapları; Yosef'in Yahudi Savaşları, Volokolamsklı Yasef'in çalışmalarından bölümler, tüm havari ve peygamberle ilgili kitaplar, Apokrifler, azizlerin ve din şehitlerinin hayatları, Hıristiyan Din Büyüklerinin yazıları ve hatta azizlik mertebesine yükseltilme düzenlemelerini bizzat kendisinin yaptığı yeni azizlerin hayatları. Bunları gruplandırarak 12 ay boyunca okunacak 12 kitap halinde topladı ve *Büyük Ortodoks Takvimini* (*Velikiy Çetiy Miney*) meydana getirdi. İlk 12 kitaplık set, Makari'nin yaptığı açıklamaya göre, onun Novgorod başpiskoposu olduğu on iki yıl içinde hazırlanmıştı.[32] Bir kopyası da Büyük Knez'e gönderilmiş ve eldeki kanıtlara göre IV. İvan burada yer alan metinleri daha sonra hayatın içinde kullanmış görünüyor.[33]

İvan'ın, Makari sayesinde *Stihi pokayannye*'nden de (Nedamet Şiirleri) haberdar olmuş olması mümkün. 15. ve 16. yüzyıllar içinde ortaya çıkarak ayrı bir edebi ifade biçimi haline gelmiş olan, yaşamın yavaş yavaş yok oluşu ve fani insanın günahkârlığı temalarını içeren bu şiirler, büyük perhiz dönemlerinde okunması gereken ve ruhun öbür dünyaya geçiş için hazırlanmasını sağlayan ilahilerdi. Şiirler çok güzeldi ve bildiğimiz kadarıyla bir tanesi İvan'ın mizaç olarak ilgisini çekmiş olmalı.

Âdem cennetin dışında oturmuş gözyaşı döküyordu
Cennet, cennetim, ah benim güzel cennetim
Cennet, sen benim için yaratılmıştın
Ve Havva yüzünden kapandı kapıların
Vah benim gibi bir günahkâra
Vah bana, söz dinlemedim ya
Günah işledim Rabbim, günah işledim
Ve emre itaatsizlik ettim

---

* 4. yüzyılda yaşayan Konstantinopolis Başpiskoposu. Belagatli vaazları nedeniyle "altın ağızlı" lakabıyla anılmış, sonradan aziz ilan edilmiştir - ç.n.

Ne yemişlerini görebileceğim cennetin bir daha
Ne de seslerini duyabileceğim meleklerin
Günah işledim Rabbim, günah işledim
Bağışlayan Allah, esirgeme merhametini düşmüş bir adamdan.[34]

1542'de Rusya Metropolitliği'ne yükselen Makari'nin artık genç İvan'ın sarayında önemli bir rolü vardı. Onun gibi akademisyen bir yapısı olan gerçek bir din adamının, o zamanlar daha ancak 12'sinde olan genç prensin selametle gelişebilmesi için ihtiyacı olan şeylere kayıtsız kalması düşünülemezdi. Yaşının küçüklüğü nedeniyle prens ona görev vermek ya da görevlendirilmesini sağlamakta bazı basamakları atlayabilir ve hata yapabilirdi. Her ne olmuş olursa olsun, en azından 1560 yılına kadar, İvan'ın Makari'ye büyük bir saygı gösterdiği ve hatta muhabbetle davrandığına şüphe yok.[35] Uspenski'ye göre Makari,1563'teki ölümüne kadar makamında kalmıştı ve kendi rızasıyla ya da başka türlü ayrılmak durumunda kalmamış nadir metropolitlerden biri olarak belki de Rus tarihindeki en etkili metropolitti.[36] Moskova'ya taşındığında daha çok sayıda eğitimli kopyalayıcıyla çalışma imkânı buldu ve nüfuz alanını daha da genişletti.[37] Ayrıca Silvester'in Kremlin'deki katedrale atanmasının sorumlusu da büyük ihtimalle odur.

İvan, 1545'te 15'indeyken reşit sayıldı ama henüz idare onda değildi. Büyükannesi Prenses Anna Glinskaya ve onun hayattaki iki oğlu Mihail ve Yuri saray üzerinde egemendiler ve İvan'ın *dvoretskiy* yani vekilharcı ya da *konyuşi* yani mirahoru gibi yerlerine göz diktikleri üst düzey saraylıları uzaklaştırarak ve İvan'ın maiyetindeki diğerlerini öldürterek kendi yollarını açmakla meşguldüler. Glinskiler aynı zamanda büyük amcaları Mihail Lvoviç'in öcünü almanın da peşindeydiler.

İvan'ın reşit olması, Boyar Konseyi'nin, Kilise Kurulu'nun ve Büyük Knez'in bir an önce bir toplantı yapmasını gerektiriyordu ve 13 Aralık 1546'daki acil toplantının gündeminde İvan'ın taç giymesi, tam olarak alacağı unvan ve aynı zamanda evliliği vardı. 1498 tarihli bir önceki taç giyme töreninde, Dmitri, Büyük Knez olarak taç giymiş, Augustus unvanı taşıyan büyükbabasının Sezar'ı haline gelmişti ve başına taç bizzat III. İvan tarafından konulmuştu. İlk ve en önemli ayrım, IV. İvan'ın Büyük Knez olarak değil, "Çar" olarak taç giymesidir, hem de daha öncekinden çok daha açık bir şekilde Doğu Roma uygulamalarını temel alan bir törenle.

Bu adım kimin inisiyatifiyle atıldı –İvan kendisi attıysa da bunu, ailesi ve boyarları üzerindeki ya da o zamana kadar ara sıra kullanılmış olan bir unvanı dinsel olarak onaylayarak Rusya'nın rolünü öne çıkarmaya can atan Metropolit Makari üzerindeki ve hatta onun otoritesine dayanak olmak için sabırsızlanan Glinskiler üzerindeki üstünlüğünü ortaya koymak için ne yapması ve nasıl davranması gerekiyorsa onu yapması gerektiğinin sonuna kadar bilincinde olarak mı attı– bilinmiyor. Fikrin bir kıvılcım çakar gibi, Hıristiyan âleminin Batı'daki dünyevi lideri olan Kutsal Roma-Cermen İmparatorluğu'nu dengeleme aşkına Hıristiyan âleminin Doğu'daki dünyevi lideri olarak ortaya çıkma isteği nedeniyle, bir süreliğine ve sistematik olmayan bir şekilde ortaya atıldığını kabullenmek çok zor. Buna karşın, Rusya'nın Avrupa içinde gelecekteki statüsünü gözeterek yapılmış olması akla çok daha yatkın.

Tam da burada konunun biraz dışına çıkıp iktidarın yönetimi kavramı ve kurumlarını tanımlayan birçok Rusça kelimenin tam karşılıklarının olmaması ve Rusça kelimelerin değişik yer ve zamanlarda kullanılan birçok farklı anlama sahip olması nedeniyle tarihçilerin önüne çıkan sorunlar üzerine birkaç söz söylemek gerekiyor. Bunlar arasında en çetrefillisi kesinlikle "çar" kelimesidir. Köken olarak Augustus Sezar'dan sonraki Roma imparatorlarına verilen unvan olan *tsesar*'dan ya da "sezar"dan gelme bir kelimedir.[38] Geçen zamanla birlikte Konstantinopolis'te, eğer iki imparator söz konusu ise yaşça büyük olana "Augustus" denildi, genç olanına ise "Sezar" deniyordu. Fakat Rusçada "çar" tabiri imparator şehrinde, Çargrad'da (Konstantinopolis) yaşayan büyük imparator için kullanıldığı gibi, Eski Ahit'te adı geçen ve İncil'deki Kralların Kitapları'nda adı geçen krallar için ve büyük yetki ve otorite sahibi nüfuzlu Doğulular için ve nihayet Altın Orda hükümdarı için de kullanıldı. (Batı'daki Kutsal Roma-Cermen İmparatoru'na *tsesar* denildi.) Diğer Avrupalı hükümdarlara *knyaz* (knez) denildi ve genellikle prens olarak çevrildi ama aslen Cermen dilindeki *kuningaz*, yani "kral"dan ya da Karl'dan (Şarlman) türetilen ve kral demek olan *korol*'dan geliyor. Dolayısıyla çar, esas olarak kendi üzerinde bir efendiye bağlı olmayan bir hükümdar anlamı taşıyor. İncil'deki gibi tek bir halkın ya da tek bir devletin de kralı olabilir, Doğu Roma imparatorlarında olduğu gibi çeşitli milletler üzerinde hükümranlığı olan bir "imparator" da olabilir ama esasta, Tanrı tarafından seçilmiş, taç giydirilmiş ve takdis edilmiş[39] bir hükümdardan yayılan karizmayı taşıyan bir

unvan. Ancak böyle bir hükümdar, Fransa'nın Güzel Philippe'i ve VIII. Henry tarafından formüle edilip kullanıldığı şekliyle *imperator in regno suo* (kendi krallığında imparator-ç.) olabilirdi.[40]

Doğu Roma İmparatorluğu'nun Osmanlıların eline düşmesi, tek bağımsız Ortodoks hükümdar olarak kalan Rusya Büyük Knezi'nin kendisine bundan böyle "çar" diyebileceğini düşünmesinin yolunu açtı. III. İvan da, III. Vasili de bu unvanı çeşitli vesilelerle, esas olarak, örneğin, Livonya gibi daha küçük güçlerle ilişkilerinde kullandı. III. Vasili bu unvanı Kutsal Roma-Cermen İmparatoru'yla ilişkilerinde kullanmadı ancak bir keresinde İmparator I. Maximilian dikkatsiz bir şekilde III. Vasili'ye "Kayzer" diye hitap edince fırsatı değerlendiren Büyük Knez bunu ileride emsal oluşturması için bir kenara not etti.[41] Bununla birlikte zaten Doğu Roma İmparatorluğu'nun yok oluşu, özgür kalmış tek Ortodoks gücün artık imparator unvanı üzerinde hak iddia etmesinin ve bunu hem Doğu'da hem de Batı'da geçerli sayılmasını istemesinin kesinlikle önünü açmış oluyordu. Ancak son derece dikkatli bir şekilde atılması gereken bir adımdı bu, aksi takdirde diğer Avrupalı güçler tarafından kabul görmeyeceği kesindi. Büyük Knez ailesinin kendine güveninin artması ve Rusya dışındaki birçoğunun "çar" kelimesinin Doğu'ya has gizemli bir deyiş olmayıp köken olarak Sezar kelimesinden geldiğini bilmemeleri ve aslında ne anlama geldiğinin farkında olmamaları, Rus hiyerarşisinin artan manevi ihtirası ve devlet yönetiminde kendine güven gelmesiyle birlikte tüm bunlar Metropolit Makari'nin, böyle bir adımın atılması önerisini getirmesini ya da böyle bir adım atılmasıyla hemfikir olmasını sağladı.

İvan 16 Ocak 1547'de, 16 yaşındayken, Metropolitlik Kilisesi olan Ebedi Uyku Katedrali'nde taç giydi. Tören âdet ve uygulamaları olarak tamamen Doğu Roma modeli örnek alındı, birçok metin Yunancadan tercüme edilerek Rus kilise camiasında elden ele dolaştırıldı. Bir Rus diyakoz olan ve o zamanlar Konstantinopolis'te bulunan İgnati, İmparator Manuel Paleologos ve eşinin 1392'deki taç giyişini anlatan bir yazı yazmıştı ve Büyük Knez Dmitri İvanoviç'in 1498'deki taç giyişi örneği de vardı. Muhtemelen son şekline Makari tarafından getirilmiş olan IV. İvan'ın taç giyme töreninin olaydan sonra yazılmış olan çeşitli versiyonları var.[42] Taç giyme töreninde görev alacak olanlara tören giysileri giydirilmiş ve kraliyet sembolleri katedrale taşıtılmıştı. Bunlar Makari tarafından kutsandı ve yerden on iki basamak yüksekteki bir platformdaki masanın üzerine yerleştiril-

di. Bu platformda aynı zamanda, biri Büyük Knez, biri de Metropolit için olmak üzere iki de taht yer alıyordu. İvan katedrale, arkasında kardeşi ve ailesi olmak üzere *mnogoletie* (nice yıllara) şarkısının sözleri eşliğinde girdi; Ortodoks ayinlerinde müzik aleti kullanılmazdı. Makari tahtına oturdu, İvan onun önünde ayakta duruyordu. Akademisyenler daima İvan'ın Moskova Çarı olarak taç giydiğinden söz eder, bu kayda değer bir durum çünkü gerçekte İvan Metropolit'in önünde dikildiğinde, tıpkı bütün ataları gibi, Vladimir, Novgorod ve Moskova Büyük Dükü olarak ve de Tüm Rusya Çarı olarak taç giymeyi talep etti. Böylelikle de Ruriklerin hanedan olarak hak iddialarını ve Vladimir şehrinin diğer tüm Rus şehirleri üzerindeki önceliğini savunmayı sürdürmüş oldu. Sonra da "eski geleneklerimize göre çar olarak taç giymeyi ve takdis edilmeyi" dilediğini bildirdi. Makari hemen gereğini yerine getirdi ve ilan etti: "Büyük Knez İvan Vasiliyeviç'e, tacı Tanrı tarafından verilen Çar ve tüm Büyük Rusya'nın egemeni (*samoderjets*) unvanıyla taç giydiriyor ve takdis ediyorum."[43]

Rusya'da taç giymenin merkezinde yer alan kraliyet sembollerinin, bizzat İmparator Konstantin Monomah tarafından torunu Kiyef Büyük Knezi Vladimir Monomah'a verildiği söylenir. Bunların içinde, Monomah'ın başlığı (taç olarak kullanılan ve kıymetli Moğol taşlarıyla bezenmiş kürklü bir başlık), bir hükümdarlık asası, akik taşından kupa, Gerçek Haç'tan alınma kıymıklar ve *barmy*, yani omuzlara takılan pelerin vardır. Taç giydikten birkaç yıl sonra genel olarak "Çar'ın yeri" diye bilinen "Monomah'ın tahtı," Ebedi Uyku Katedrali'nin içine yerleştirildi. Alt rölyeflerinde İmparator Konstantin Monomah'ın, Vladimir Büyük Knezi'ne barış istemek için gönderdiği elçilerin ve hediyelerin tasvir edildiği, dört arslan üzerinde yükselen büyük bir ahşap oyma eserdi.[44]

Monomah'ın başlığı İvan'ın başına yerleştirildikten ve geriye kalan kraliyet alametleri de kendisine teslim edildikten sonra, Makari bir çarın görevlerinin neler olması gerektiği üzerine uzun bir konuşma yaptı ve bir çarın güçlerini nasıl kullanması gerektiğine dair Rus Kilisesi'nin şimdiki teorik düşüncesinin ne olduğunu ayrıntılı bir şekilde açıkladı. Makari "yönetim ilkesi"ni, İncil'e ve bir dizi Yunan ve Rus kaynaklarına dayandırdı ve Kilise ile Çar'ın müştereken eşit güçlere sahip olduklarını vurguladı: Taç Tanrı'dan geldi ama Çar'ın atalarından kalan miras haklarının onaylanması olarak Metropolit'in dini etkinlikleri dolayımıyla geldi. Makari için Çar'ın ülke toplumu ve de Kilise'ye karşı üstlendiği görevler açısından bir

ayrım söz konusu değildi. Çar, krallığını Tanrı'nın buyruğuna göre yönetmeli ve ödüllendirme ya da cezalandırmayı Tanrı buyruklarına uygun olarak yaparak, en büyükten en küçüğe adaleti herkese uygulamalıydı. Makari konuşmasını Agapetus'un İustinianos'a yazdığı tezkereden ve diğer Yunanca metinlerden alıntılarla süsledi. Bunların hepsi çarın adaletle ve merhametle ve kutsal dini emirlere uygun olarak yönettiği ve aynı zamanda Ortodoks dinini savunma sorumluluğunu yerine getirip Ortodoks inanç yolundan çıkmadığı sürece Tanrı katında ilahi bir güç olarak kabul göreceğini vurgulamak için yapılan alıntılardı.[45] Agapetus'un öğretisine göre imparator gücünü Tanrı'dan almıştır; kendisine bu dünyadaki krallığın kraliyet asası verilmiştir ve aynı şekilde de cennetteki krallığının. "Onun fani bedeni herhangi bir faninin bedeni gibidir ama güçleri söz konusu olduğunda Tanrı katındadır." Dolayısıyla bu güce layık olmalıdır. İmparatorun günahlarının sadece kendine değil tüm krallığına zararı dokunur; dolayısıyla kendi kötü eğilimlerine karşı mücadele etmelidir. "Tanrı" der Agapetus, "imparatora, adaleti korumayı insanlara öğretsin ve böylelikle kendi yönetimini doğruluk üzerine kursun diye bu gücü vermiştir." Yüce gücün ona verilmesinin bütün amacı, tüm tebaasını kutsal emirler dahilinde eğitmesidir. Bunu öğretebilmek için de imparatorun bizzat kendisinin bu emirleri, hem ilahi hem de dünyevi kanunları içine sindirmiş olması gerekir. Çar'ın gücü, kimse onu kanunları gözetme konusunda zorlayamayacağı için, şüphesiz sınırsızdı. Ama diğerlerinin kanuna itaat etmesini isteyebilmek için bizzat kendisinin kanunlar önünde boyun eğmesi gerekliydi. Tabii ki Çar'ın gücünü kurumsal olarak neyin sınırlayacağına ilişkin herhangi bir kayıt yoktu ancak Çar kendi kendini sınırlamak durumundaydı.[46] Bir bakış açısına göre Makari, kendisine ait olduğu düşünülen, çok net bir beyanda bulundu: Çar, boyarlarını ve nüfuz sahibi ileri gelenleri (*velmoji*) soy-sop hiyerarşilerine göre ödüllendirmeli ve korumalı, prenslere, subay prenslere, tüm hizmet soylularına ve İsa âşığı tüm askerlerine karşı Çarlığının rütbe ve konumuna uygun bir şekilde yakın olmalı, içten ve kibar davranmalıdır.[47] İvan, ailesi söz konusu olduğunda bu beklentilerin hakkını verecek şekilde davrandı: Büyükannesi Prenses Anna Glinskaya'ya dirlik olarak geniş topraklar bağışlandı, dayılarından Mihail Vasiliyeviç Mirahor olarak atandı, Yuri ise boyar yapıldı.[48]

Yunan etkisi kuvvetli olsa bile, Kilise ve Çar arasındaki ilişkiye bakışta Doğu Roma ve Rus tarzı arasında temel bir fark vardı. Uspenski'de açık

bir şekilde ifade edildiği üzere Bizans'ta çarın ve patriğin (Rusya'da 1598'de atanacaktır) işlevleri özel bir yasayla belirlenmişken Rusya'da bunlar özel bir karizmanın, gücün karizmasının tecellisi olarak kabul edilmiştir. Hukuki ifadesiyle tüm güçler karizmatik güç haline, güçler senfonisi ise karizmanın senfonisi haline gelmiştir.[49]

Sadece bir metropolit tarafından taç giydirilmiş olmayı yeterli bulmayan İvan, Çar unvanını, adıyla sanıyla Sezar olarak alma hakkı olduğunu "takdis etmesi" için İstanbul Patriği'ne başvurdu ve uzun süren müzakerelerden sonra nihayet 1561'de İstanbul Patriği'nin onayını alarak sembolik ve mevcut konumunu güçlendirdi. Ancak bu onay, yalnızca iki patriğin, Roma ve İstanbul patriklerinin böyle bir hakka sahip olduklarını belirten ve bir metropolitin bir çara taç giydirme yetkisinin olmadığını ima eden tarzda geldi. Mektup İvan'ı, mektubu Moskova'ya getirmiş olan patrik temsilcisi Chalcis Metropoliti tarafından yapılacak olan yeni bir taç giyme törenine davet ediyordu. İvan mektubun bu kısmını sessizce örtbas etti ve Patrik onayının İvan'ın talebiyle değil de Patriğin kendi inisiyatifiyle verildiğini göstermek için Yunanca metnin Rusça tercümesinde tahrifat yaptırdı. Mektup aynı zamanda, 1561'de Rahip Silvester'in savunduğu bir görüşü de gündeme getiriyordu. Buna göre halk çara itaat etmekle yükümlüydü ama "prensler" özellikle ona itaat içinde kalmak zorundaydılar.[50] Patriklik onayı İvan'ın otoritesini teorik olarak çok fazla etkilememiş olabilir ama Rus Çarı'nın Ortodoks dünyasındaki manevi çekim gücünün yükselmesine katkıda bulunduğuna hiç şüphe yok.

Bu sıralarda genç Çar üzerinde hatırı sayılır bir ahlaki otorite kurduğu aşikâr olan Makari'nin, düzeyine uygun olmayan ilişkilerden korumak adına İvan'a evlenmesi için baskı yapması da yararlı oldu. 13 Aralık 1546'da, İvan'ın taç giymesinin tartışıldığı birleşik Kurul toplantısında, genç Büyük Knez ayağa kalktı ve evlenmek istediğini bildirdi. Önce ülke dışından bir kraliyet ailesi ya da soylu bir aileye mensup biriyle evlenmeyi düşündüğünü ama Rusya'da kendine ait bir ailesi olmaması nedeniyle eğer yabancı gelinle anlaşamazsa sonrasında kendisini çok yalnız hissedeceğini söyledi. Dolayısıyla bir Rus'la evlenmeye karar vermişti.

Gelin adayları alayı hemen organize edildi. Tabii ki biraz zaman ve ayrıntılı bir planlama isteyen bir işti. Evlenebilecek durumdaki kızlarının araştırılabilmesi için taşra kasabalarındaki uygun, prens ve boyar ya da aristokrat topluluklara mensup ailelere haber verilmesi gerekiyordu. Saraydaki mai-

yet erkânının ve sıradan saraylıların kızlarını Moskova'da araştırmak mümkündü. *Okolniçi* prenslerine ve boyarlara, 1546'nın 12-18 Aralık günleri arasında Rostov'dan Kostroma'ya, Yaroslavl'dan Novgorod'a kadar uzanan bölgelerdeki 28 kasabaya gidip oralarda toplanan genç bayanları incelemeleri emri gönderildi. Bu arada, bölgedeki prenslere ve hizmet soylularına bir inceleme yapılacağını duyuran şöyle mektuplar gönderildi:

> Evlenmemiş bakire kızları olanlar, bu fermanı alır almaz hiç vakit geçirmeden [Novgorod]'daki vekilimize [*namestniki*] inceleme [*na smotr*] için gidin ve hiçbir nedenle bakire kızlarınızı saklamayın. İçinizde bakire kızlarınızı saklayanlar ve onları vekile getirmeyen biri olursa şerefsiz ilan edilip cezalandırılacaktır. Bu fermanı bekletmeden elden ele geçirin.[51]

Taşradaki asiller buna biraz gönülsüzce yanıt vermişler gibi görünüyor. Prens İ.S. Mezetskoy ve *diyak* G. Şenka Beli'nin 1547 yılının Ocak başlarında bildirdiğine göre onların Viazma'da bulundukları iki hafta zarfında kızlarını getiren bir tek prens ya da asker olmamış, hem de kasaba nüfusu içinde kızların hepsinin de çok genç olmalarına rağmen. Ancak bir tek bayan hakkında bilgi verebiliyorlardı. Bu tür mektupların, incelemeyi ilgiyle takip eden İvan'ın kendisine de gösterilmiş olduğuna şüphe yok.[52] Sonunda tercihini, III. Vasili'nin vasiyet tanıklarından biri ve Naiplik Kurulu'nun bir üyesi olarak 1539'da ölmüş olan boyar Mihail Yuriyeviç Zaharyin'in yeğeni Anastasya Romanovna Yuriyeva Zaharyina'dan yana yaptı. İvan'ın bu tercihi süreç içinde mi yaptığı ve gerçekte İvan'ın genç hanımı zaten tanıyor olup olmadığı merak edilebilir. Bu tercihin şöyle bir avantajlı yanı vardı; saraydaki hassas dengeyi bozacak yeni bir boyar ailesinin saraya girmesi söz konusu değildi çünkü zaten oradaydılar. İvan'ın Anastasya'yı seçmesine neyin yol açtığı bilinmiyor ama Yuriyev-Zaharyinler ile Glinskiler arasındaki mevcut dengeyi bozmasına rağmen kişisel bakış açısından mükemmel bir seçimdi.[53]

Evlenme töreni 3 Şubat 1547'de görkemli bir dini ayinle gerçekleştirildi. Geleneksel Rus törenlerine uygun olarak kutlamalar üç gün boyunca sürdü. Evlilik törenleri evli kadınların saray hayatında aktif bir rol aldığı özel durumlardan biriydi. En başta Staritsa Prensesi Evfrosinya olmak üzere oğlu ve çeşitli önemli prens ve boyarlar ile eşleri çeşitli görevleri yerine getirdiler. Yatağın yanındaki yerler gelecekte önemli roller oynayacak

olan iki figür, Aleksey ve Danil Adaşev tarafından tutulmuştu. Aleksey diğer birçok yüksek rütbeli boyarla birlikte evlilik öncesi hamam faslında da Çar'a eşlik etti. Metropolit Makari yeni evlilere bir tembihatta bulunarak, Tanrı rızası için genç çiftten; kiliseleri ve hapishaneleri ziyaret etmelerini, ailelerini sevmelerini, rahiplere saygı göstermelerini, boyarlara ve halka cömert davranmalarını, iftiracılara kulak vermekten sakınmalarını, Pazar günlerini, hiçbir aziz gününü ve hiçbir perhizi ihmal etmemelerini ve sadece en uygun günlerde birleşmelerini istedi.[54]

İvan, evliliğinin çok başarılı olduğunu düşünmüş olmalı ki, 15 yaşındaki kardeşi Yuri'yle bu tecrübeyi paylaşmak istedi. Aleksey Adaşev'in daha sonra 3 Kasım 1547'deki Yuri'nin evliliğinde karısıyla birlikte yer alması onun bu dönemde İvan'a yakınlığı sayesindeydi. Yuri tartışma götürmez bir biçimde özürlüydü ve evlilik yapmaya da uygun değildi. Eylül'de Makari'ye danıştıktan sonra, İvan boyarlara ve prenslere kızlarını sarayına getirmeleri için çağrıda bulundu ve kızları inceledikten sonra Yuri tercihinin Prenses Ulyana Paletskaya'dan yana olduğunu açıkladı. Çar içlerinden biri boyar olan en iyi adamlarını görevlendirdi ve onların eşleri de prensesin nedimeleri olarak görevlendirildi. Önde gelen iki subay ve birisi Adaşev'in karısı olmak üzere önde gelen üç kadın yatağın yanında olmak üzere seçildi; damatla beraber hamam faslında ve yatağın hazırlanmasıyla görevlendirilen öteki boyarlar arasında yine Adaşev ve kardeşi Danil'i görüyoruz. Bu evliliklerin anlatımında çarpıcı olan boyar mevkiindeki kadınların aktif katılımıydı ve örneğin, Yuri'nin evliliğinde İvan onları bağrına basıp hediyelere boğarken, evlenecek çiftin saçlarını süsleyen Çariçe'nin bizzat kendisiydi ve ertesi gün yemekten sonra hep birlikte eğlenmişlerdi.[55]

Kasım ayında Çar birinci dereceden kuzeni Staritsa Prensi Vladimir'in evlenmesine izin verdi (Çar'ın hâlâ bir erkek halefi olmamasına rağmen), fakat evlilik ertelendi çünkü Kazan'a yapılacak seferin eli kulağındaydı. Boyarlar ve prenslere kızlarını tekrar getirmeleri emredildi ve inceleme 24 Mayıs 1550'de yapıldı. Prens Vladimir, Nagoy sülalesinden bir kızı seçti ve evlilik 31 Mayıs'ta çeşitli boyarlar ve soylu hanımlar eşliğinde benzer törenlerle gerçekleşti.

Fransız ya da İngiliz tarihyazımında yer aldığı gibi Rus sarayını siyasi ya da sosyal bir kurum olarak inceleyen çalışmalar ve Çar'ın hayatının bir gününü anlatan bir çalışma yoktur.[56] Bu nedenle İvan'ın özel hayatı

hakkındaki bilgilerimizde büyük boşluklar vardır. Günümüze kadar gelen bazı saray listelerinde ona uzun yıllar hizmet eden bazı özel uşaklarının isimleri var. Bu iç saray bölümü özel uşaklarından biri olan Yastoma Osipoviç Bezobrazov ona yirmi bir yıl boyunca hizmet etmiştir. Sakiler, et doğrayıcılar, servis yapanlar, tepsi taşıyanlar, çeşniciler, yatak odası hizmetlileri, silahlı muhafızlar, hazine odasına bakanlar, yiyecek içecek, takı, mücevher ve giysileri temin edenler gibi kişisel becerileri ölçüsünde Çar'a hizmet etmiş olan saraylıların her birinin ayrı ayrı unvanları vardı ve bunların Batı saraylarında yapılan işlerle çok kabaca örtüşen işlerinin İngilizce karşılıklarını bulmak çok zor. Çarın kişisel hizmetkârları, *postelniçi* denilen özel ikametgâhına bakan beyler, *spalnik* denilen yatak odası hizmetlileri ve *stolniki* denilen iki-üç yüz kişilik ziyafetlerde masaya servis yapanlar ile *çaşniki* denilen sakilerden oluşuyordu. Ama haklarında hiçbir şey bilmediğimiz –çeşniciler, çamaşırcı kadınlar, aşçılar gibi– başkaları da vardı. Çarın ailesi, ziyafetler ve sarayları koruyan birlikler için yiyecek içecek üretme ve temin etmekle yükümlü çok sayıda görevli olduğu da kesin. Aynı zamanda saray dışı hizmetler için de hizmetkârlar, seyisler, avcılar, köpek bakıcıları, doğancılar, arabacılar, vb. ve sayıları üç bin kadar olan Kremlin'in savunmasından sorumlu olup aynı zamanda silahlı kuvvetlerin Merkez Alayı'nda özel askerler olarak da görev yapan *jiltsi* denilen ve saray halkı içinde en alt rütbeye sahip olan kıdemli askerler de vardı. Mirahor muazzam sayıdaki atlardan sorumluydu.

Çariçenin de nedimeleri, gardırobundan, saray işlerinden ve çocuk bakımından sorumlu kadın yardımcıları ve hatta kendi boyarları vardı. O yardımcılar nadir olarak toplum içinde yemek yerlerdi ve bu da genellikle sadece evlilik ve vaftiz törenlerinde olurdu ama epeyce geniş kapsamlı yolculuklar yaparlardı. Çara eşlik eden kafilede hatta bazen yaya olarak konfordan oldukça yoksun bir şekilde kutsal yerlere hac ziyaretlerine giderlerdi. Çarın esas ikametgâhı Kremlin'in içindeydi. Çarın ve yüksek nüfuz sahibi erkânın sarayları burada, üç esas katedralin ve birçok başka kilise ve manastırın olduğu, duvarlarla çevrilmiş büyükçe bir alan içinde yer alıyordu. Batı mimarisiyle kıyaslandığında karman çorman, dağınık parçalardan oluşması Rus saray yapısının tipik bir özelliğidir. Her biri ne için yapıldıysa ona uygun, kendine özgü pencere ve çatı mimarisi özellikleri taşıyan, ayrı ayrı binalar dikilmiştir ve bunlar birbirine salonlar, koridorlar, avlular, galeriler ve merdivenlerle bağlanmıştır.

Bu çeşit bir yapı inşasının en tipik olanı daha sonra yapılmış olan Kolomenskoye ahşap sarayıdır. Kremlin'de taş, ahşabın yerine geçmeye başlamıştı. III. İvan'ın saltanat döneminde inşa edilmiş olan ve ziyafetlerin yapıldığı Granovitaya Palata'da (Elmas Saray) bu özellikle belirgindir. Ayrıca bir yemek salonu ve birkaç tane idari bina yer alıyordu. Bitişik sarayda, İvan'ın yabancı büyükelçi ve kraliyet temsilcilerini gayriresmi olarak kabul ettiği, Boyar Konseyi'nin toplandığı *brusyannaya* (ışık huzmeli) oda ve de yine yabancı ülke temsilcilerinin kabul edildiği Altın Oda (duvarları süsleyen freskler altın bir zemin üzerine yapılmış olduğu için böyle anılıyordu) vardı. Her odada çarın tahtı, ikonaların konulduğu köşeye yakın bir yerde, Konstantinopolis'teki imparatorluk tahtının bulunduğu yeri anımsatacak tarzda, gösterişli halılarla kaplı bir platform üzerine kuruluydu. Akla bu teşrifat tarzının Sofya Paleologa tarafından buraya getirildiği geliyor ama Osmanlı etkisi altında kalan III. İvan tarafından da başlatılmış olması mümkün.[57] Altın Oda'da İvan'ın tahtının sağında bir kraliyet asasıyla birlikte Tanrı'nın Ordularının Yüce Efendisi ikonası, solunda da Yosafat'ın çölde *Varlaam*'la* konuşmasını gösteren bir resim vardı.[58] Duvar boyunca kadife ya da Şam işi ipekli kumaşla kaplı sıralar vardı ve boyarlar bu sıralarda, *mestniçestvo* sistemi tarafından belirlenen kıdem sırasına harfiyen uyarak yerlerini alıp otururlardı. Boyarlar yabancı elçilerin huzura kabulü sırasında mutlak bir sessizlik içinde ve kıpırdamadan otururlardı ve elçiler bu durumdan çok etkilenirdi. Özellikle Tatar elçilerinin kabul edildiği törenlere, Rusya'daki Tatar çar soyluları da, durumların artık tersine döndüğünü, Tatar tahtında hak iddiasında bulunanlar arasında tahtın kime verileceği kararının artık Rusya'da alındığının vurgulanması adına sık sık katılırdı. Dört, bazen iki *rındi* ya da silahlı içoğlanı, beyaz giysileri içinde *mestniçestvo* sistemi içindeki kıdemlerine göre hesaplanmış bir mesafede çarın çevresinde dururlardı. Bu tür vesilelerde silahlı adamların bulunması diplomatik teamüllere göre alışılmış bir durum değildi fakat bu uygulama 1579'da Papalık elçisi Antonio Possevino'ya açıklandığı şekliyle İmparator Manuel Paleologos'tan alınma, kendini savunma amaçlı olmaktan ziyade etkileme amaçlı bir âdetti.

---

* Varlaam, Hıristiyan keşiş Varlaam, bir Hint prensini çeşitli konuşmalarla ve kıssalarla Hıristiyan yapar. 7. yüzyıldan itibaren Hıristiyan dini edebiyatının gözde konularından olan bu konu, fresklere, ikonlara, tablolara yansımıştır - ç.n.

Çar, yabancıları, büyük ya da biraz daha küçük tören giysileri içinde kabul ederdi; her iki tören giysisi de tepeden tırnağa mücevher ve ağırlıklı olarak altınla süslüydü ama daha küçük olanı biraz daha hafifti. Daima mücevherlerle süslü bir taç giyerdi ve yanı başındaki sırada da hükümranlığı altına girmiş yerlerden bazılarının taçları, örneğin, son olarak Kazan'ın tacı olurdu. Böylelikle de bir ziyafet sırasında taç değiştirebilirdi. Yabancı elçilerden ayağa kapanmaları ve hatta diz çökmeleri bile beklenmezdi, sadece eğilmeleri yeterliydi.

Yabancı elçiler için verilen resmi şölenlerin saray hayatında önemli bir yeri vardı. Sayıları iki yüzü bulan Boyar ve daha alt rütbelilerden oluşan bir topluluk gösterişli altın işlemeli giysileri içinde şölen salonundaki çepeçevre sıralara oturur, İvan da yüksekçe bir set üstünde önceleri yalnız, hayatının ileriki yıllarında ise oğullarıyla birlikte olurdu. Masa örtüleri serilirdi ama masada peçete ya da tabak olmazdı, çatal bıçak takımından ise sadece birer kaşık olurdu ve bir de içmek için kupa verilirdi. Konuklar bıçaklarını kendileri getirirdi. Üç ya da dört konuk, üç ya da dört kişi tarafından taşınıp önlerine konan büyük, genellikle altın bir tabaktan birlikte yerdi. Etler parçalara bölünmüş olurdu ve konuklar, o zamanlar Avrupa'nın hemen her yerinde olduğu gibi elleriyle yerdi. Saraylarda çatal kullanımı henüz yaygın değildi. Rusya'nın, kızartma, ızgara ya da haşlanmış et, envai çeşit börek, taze ve tuzlanmış balık ve aşırı bir şekilde sarmısak-soğan konulmuş ve genel olarak "kökler" denilen sebzelerden oluşan oldukça monoton bir mutfağı olduğu söylenir. Kümes hayvanları ve yumurtaları, dini perhiz günleri hariç, yaygın bir şekilde kullanılırdı ve bal, un, meyve ile küçük taneli meyvelerle yapılan tatlı çeşitleri vardı.[59] Limon yerine ekşi krema kullanılırdı. Büyük dini perhiz günlerinde mandıra ürünleri tüketilmezdi.

Terem ya da çarın özel ikametgâhı genellikle üst katlardaydı. Çariçe ile çocuklara ayrılmış bölümler ise genellikle taştan daha sıcak olan ahşaptan olurdu. Kendilerine ait şapelleri ve banyoları vardı. Zemin kat ise boyarlara resmi kabullerde giymeleri için ödünç verilen gösterişli altın işlemeli kaftanlar da dahil olmak üzere birçok eşya için depo olarak kullanılırdı. Günlük hayatın sürdüğü bölümlerde genellikle duvar halı ya da kilimlerinin yanı sıra tabii ki birçok ikon da olurdu. Bu arada İncil'den ya da tarihten alınma sahnelerin freskleri ya da mevsimleri gösteren ve bazı ilkel portre çalışmaları olan başka duvar resimleri de duvarları süslerdi. Kanaryalar, başka ötücü kuşlar ve papağanlar da vardı.

Bir kitaplık var mıydı? Özellikle kitapları rahatça okumak ve raflarda muhafaza etmek üzere tasarlanmış bir oda anlamında değil elbette. Ama görünüşe göre, örneğin, Yunanlı Maksim'in üzerinde çalıştığı gibi genellikle Yunanca olan, ama şüphesiz Kilise Slavcasıyla ve çağdaş Rusçayla da yazılmış bir elyazmaları koleksiyonu söz konusuydu. Elyazmaları İvan'dan öncekiler tarafından toplanmıştı ve muhtemelen Sofya Paleologa da birkaç tane getirmişti. İvan'a yabancı elçi ve ziyaretçilerin hediye olarak verdikleri elyazması kitaplar vardı ve o da kendisi için bunların kopya edilmelerini emretmişti. İncil, Apokrifler, Hanok ve Ezra'nın kehanetleri gibi okumak ya da başvurmak istediği kitaplara, okuma biliyor ise eğer, kolayca ulaşabilsin diye özel dairesine konulmuş ve İvan'ın özel *kazna*'sında, yani hazinesinde saklanmış olması muhtemel birçok elyazması vardı. "Konstantin'in Bağışı"nın* Yunanca metni, *Stoglav*'ın (bkz. 5. Bölüm) 60. bölümünde tam içerikle söz edildiği üzere, Lehistan askerleri tarafından 1611'de Kremlin'in yağmalanması sırasında Çar'ın hazinesinden çalınmış ve 1633'te Lehistan Kralı tarafından Papa'ya hediye olarak sunulmuştu. Elyazmaları şüphesiz manastırlarda da bol bol vardı ve Çar istediği zaman bunları alabilir ya da onlara kopyalarını hediye edebilirdi.[60] Öldüğü sırada İvan'ın kişisel eşyalarının listesi ve 1570'lerdeki arşivlerinin içeriği günümüze ulaşmış durumda. Ama bunlara bakarak Çar'ın herhangi bir kitaba sahip olduğunu söylemek zor, çünkü kayıtlarda böyle bir bilgi yok. Halbuki çarlar, Fedor İvanoviç (1584-98 arası hüküm sürdü), Boris Godunov (1598-1605 arası) ve Vasili Şuski (1606-11 arası) için tutulan özel hazine kayıtlarına ait 1611 tarihli listede toplam 53 elyazması ve basılı kitap yer almaktadır.[61]

Rusya ile Batı arasındaki en çarpıcı farklardan biri Rusya'daki gün ışığının azlığıdır. Kışın saat üçten itibaren karanlık basmaya başlar. Gündüzleri mika pencerelerden içeri çok az gün ışığı sızardı (o zamanlar cam henüz çok az kullanılıyordu) ama gece olunca şamdanlar ve kandiller bol bol yanardı; korkunç bir balmumu tüketimi vardı. Çar'ın ikametgâhına çıkılan kırmızı merdiven, boyarlar, bazı resmi görevliler ve Konsey'de yer

---

* Bizans İmparatoru Konstantin'in Hıristiyan olduktan sonra, 4. yüzyılda yazdığı iddia edilmiş olan ve minnet duygularını ifade mahiyetinde, Hıristiyan dünyası üzerindeki ruhani ve dünyevi egemenliği Papalığa verdiğini bildiren metin. Daha sonra bu metnin sahte olduğu ve muhtemelen 750 yılı civarında yazıldığı ve Papalığın da bunu bilmesine rağmen çok uzun süre sessiz kaldığı ileri sürüldü - ç.n.

alanların dışında herkese kapalıydı ve muhafızlar daima görev başındaydı. Dini törenler Çar'ın çok vaktini alıyordu. İvan sofu bir kişiliğe sahipti, gerçekten de kişisel hayatındaki ya da devlet idaresindeki kriz anlarında rahatlamak için kilise ayinlerinden medet uman yüksek bir ruhani hayatı var gibi görünüyordu.

Çar aynı zamanda, çeşitli manastırlar, kendisine ya da akrabalarına ait olan ya da kendisi için el koyduğu köyler ve malikâne mülkleri arasında mekik dokuduğu seyahatleri için de epeyce zaman ayırırdı. Buraların iyi idare edilip edilmediğine bakar, ürünlerini tüketir, karısını, çocuklarını ve ilgili hizmetlilerinin yanı sıra, kardeşi Yuri ve karısı gibi diğer aile fertlerini ve onların hizmetlilerini ve bazen kuzeni Staritsalı Vladimir'i ve birçok boyarı da beraberinde getirdiği için konaklama ve ikmal konusunda gerekli tüm malzemeyle donatılmış olması gereken manastırlarda kalırdı. Yolculukları av partileriyle noktalanırdı. İngiltere ve diğer birçok ülkede olduğu gibi bir malikâneden diğerine sadece o bölgenin yerel ürünlerini orada yemek için gitmeye kalkışılmazdı. Herhangi bir yerde geçirilen birkaç haftadan sonra çok sayıdaki saraylının ve silahlı muhafızın kullandığı konaklama yerlerinin temizlenmesi ve şifalı bitkilerle tazelenmesi sağlık koşullarının ilkel olduğu o dönemler için elzemdi.

4. Bölüm

Aleksey Adaşev Dönemi

İvan artık taç giymiş ve evlenmişti. Ama henüz 17'sindeydi ve çar olarak yetkilerini kullanma ve isteklerini çevresindeki boyarlara dayatma konusu bir mesele olarak önünde duruyordu. Genç İvan'ın eline geçen güç karşısında nasıl davrandığını, hemen hemen çağdaşı sayılan, ömrü kısa sürmüş İngiltere Kralı VI. Edward'n davranışlarıyla kıyaslamak ilginç olabilir. Edward tahta çıktığında ancak 9 yaşındaydı ve etrafı, gücü ellerinde tutan amcaları Somerset Dükü ve Lord Amiral Thomas Seymour tarafından çevrilmişti. Ama İngiliz "boyarları" arasındaki entrikalar ilkönce Lord Amiral'in idamına yol açtı ve arkasından ileride Northumberland Dükü olacak olan Dudley'in zaferinden sonra da Somerset Dükü idam edildi. Edward belki de amcalarından ya da en azından bir tanesinden hoşnuttu ama görünüşe göre onların idam kararlarını hiç eveleyip gevelemeden imzalamıştı. Ve onun yanında da İvan'ın Makari'sine karşılık gelen etkili bir rahip, Cranmer vardı.[1]

İvan'ın kendi başına bir reform programı düşündüğünü, meselelerin çözümünün teleolojik bir neticeye varacak şekilde kendi rolü çerçevesinde ona göründüğünü ya da aldığı eğitimin onu devlet yönetmeye hazır hale getirdiğini ileri sürmek zor gibi görünüyor. Asıl mesele daha çok hayatın onun önüne neler getireceği ve böylesine genç bir yaşta ne dereceye kadar boyarların tavsiyelerine bağlı olmadan davranabileceği sorusuydu belki de. Oysa 1920'lerden 1970'lere kadar bazı Rus ve Sovyet tarihçilerinin yaklaşımı böyle değildi; onlar Çar'ın yaptıklarını bir *zakonomernyi* programı ("eşyanın tabiatına uygunluğu" ya da buradaki anlam açısından belki de "tarihsel kaçınılmazlık") çerçevesi içinde değerlendiriyorlardı. Yani tarihin yasaları, feodal parçalanmanın üstesinden gelebilmek için ilerlemeci bir yol olarak Rus mutlakıyetçiliğinin kurulmasını getirecek ve İvan da kaçınılmaz olarak, sınıf mücadelesi üzerinde yükselen bu tarihsel sürecin

kendisine dayattığı bir eylem planı çerçevesinde hareket edecekti. Bir kısım tarihçi ise 17 yaşındaki İvan'ın iktidar gücünü kullanma konusunda sınırlı bir bilgiye sahip olduğu ve boyar otoritesine yeterince hürmet etmediği ve sokaklarda serserilik yapıp günahsız sivilleri taciz etmek yerine devlet sorunları üzerinde yoğunlaşabilecek kadar olgun olmadığı görüşündeydi. Genç adamın insanların birbirine ve ona karşı davranışlarından zaten o zamana dek gördüğü şeyler onun içindeki korku, şüphe, güvensizlik, öz savunma ve gaddarlık duygularını körüklemiş olmalıydı. Bilindiği kadarıyla çevresinde ya da ailesinde bakıp örnek alabileceği, hatta sevgi bile besleyebileceği hiçbir yetişkin adam yoktu (belki Makari, Aleksey Adaşev ve kardeşi Yuri hariç). Ama nihai gücün bizzat kendisi olduğuna ve bunu kullanmak için de özgür olması gerektiğine dair kuvvetli bir sezgisi vardı.

Onun kötü biri olduğunu düşünmesine karşın birçok Rus tarihçisine kıyasla İvan'a daha insani bir açıdan bakan Karamzin, hayatının bu döneminde onu, kendini avareliğe, gürültülü patırtılı eğlencelere kaptırmış, Çarlık gücünü rezil etmek ya da ödüllendirmek arasında gidip gelen bir şekilde kullanan, dizginlenemeyen bir tay olarak tanımlar. Boylu poslu, güçlü kuvvetli, "bir panter gibi" ayağına çevikti ve her şeyiyle büyük babası Büyük Knez III. İvan'a benziyordu.[2] Ama siyasi güçler dayıları Glinskilerin elindeydi ve egemenleri Çar'a şikâyet edenlerin vay haline... 1547 baharında, 75 Pskovlu Moskova'ya gelip valilerinden şikâyetçi oldular. Çar onların şikâyetlerine kulaklarını tıkadı ve öfkeden kudurmuş bir şekilde üzerlerine kaynar şarap döktü, saçlarını sakallarını yaktı ve çırılçıplak halde yere yatmalarını emretti. Şikâyetçiler son saatlerinin geldiğini düşündüler ama tam o anda Moskova'daki büyük çan yere düştü ve Çar kurbanlarını unutup ne olup bittiğini görmek için oradan fırlayıp çıktı gitti. Bu acıklı hikâyeden çıkan ders, ne evliliğin ne de iktidarın İvan'a, bu hassas yaşında iyice kontrol edilemez duruma gelmiş olan vahşi güdülerini dizginlemeyi öğrettiğidir. Onun, eğilimlerine ters düşen herhangi bir tavsiyeyi, taç giymesi sırasında kutsanmış olan hükümranlığına getirilen bir sınırlama olarak görüp görmediğini bilemeyiz ama ne yapacağının belli olmadığı artık apaçık ortadaydı. İvan'ın alacağı bir sonraki ders insanları kontrol edemeyeceğini öğrenmek olacaktı.

1547 yazı çok sıcaktı ve başkentte yangınlar çıktı. Yangınlar, büyük ölçüde ahşap olan bu şehir için ana tehlikeydi ve başlaması için bir kıvıl-

cım yeterliydi. 24 Haziran'da Moskova alevler içindeydi. Yangın Kremlin'e de sıçradı, surlardaki birçok kulenin barut deposu havaya uçtu, yiyecek ve malzeme stokları ile idari binaların ve kayıtların birçoğu kül oldu. Ebedi Uyku Katedrali'nden kaçırılıp Kremlin surları içerisindeki gizli bir geçitten iple Moskova Nehri'ne sarkıtılırken ciddi bir şekilde hırpalanan Metropolit Makari neredeyse canından oluyordu. Olayın şokunu tam olarak hiçbir zaman atlatamadığı anlaşılıyor. Bir kurul toplantısı için İvan ve boyarların yatağının başucuna kadar geldikleri güvenli bir manastıra nakledildi.[3] Büyük yangın felaketinde 2.700 ila 3.700 arasında insan ölmüş (çocuklar hariç) ve 80 bin kadar kişi evsiz kalmıştı. Bizzat İvan ve maiyeti bile Vorobevo tepelerindeki av konaklarına sığınmışlardı.[4]

Bu felaket başta yeni Çariçe'nin akrabaları ve prens soyundan gelmeyen boyarlardan olan Zaharyinler olmak üzere Glinski ailesinin düşmanlarınca kullanılmış (ve hatta onlarca çıkarılmış) olabilir. Glinskileri hedef alan bir ayaklanmayı başlatarak onları iktidardaki yerlerinden etmeye yönelik bir komplonun ardında olabilirler. Kremlin'deki Ebedi Uyku Katedrali'ne sığınmış olan İvan'ın dayısı Prens Yuri Vasiliyeviç Glinski, ayaklananlar tarafından ele geçirildi ve kilisenin içinde sabah ayinini yöneten Metropolit Makari'nin gözleri önünde taşlanarak öldürüldü. Bu şüphesiz, kutsal yerlere saygısızlık demekti.[5] İsyancılar daha sonra saldırılarını boyarlara ve Yuri Glinski'nin hizmetlilerine yönelttiler. Çar, kundaklama olduğu düşünülen bu işte kimler yer almışsa hepsinin bulunması emriyle bir komisyon oluşturdu. Yetkililer soruşturma sırasında Moskova'yı ateşe verenlerin kimler olduğu sorusunu insanlara yönelttiğinde yangının bir cadı işi olduğu söylentisi etrafa yayıldı, esas cadı da, İvan'ın büyükannesi yaşlı Prenses Anna Glinskaya idi. Ölülerin kalplerini bedenlerinden çıkartıp içinde beklettiği suyu Moskova sokaklarına serpmekle itham edildi. Yetkililer katı önlemler aldılar, şüpheliler işkence edildiler, kafaları kesildi, kazığa geçirildi ya da diri diri yakıldılar.[6] 26 Haziran'da, gizlice organize edildiği belli bir kalabalık, gösterilerle İvan'ın ailesiyle birlikte sığındığı Vorobevo'ya yürüdüler ve bağıra çağıra Prenses Anna'nın, çocuklarının ve hizmetçilerinin kendilerine teslim edilmesini istediler.[7] Ama Vorobevo'da İvan, boyarlar ve onunla birlikte olan askerler isyanı bastırmayı başardılar.[8]

Sovyet tarihçileri halk içindeki bu başkaldırıyı özellikle belli başlı bazı boyarlara ya da bir sosyal gruba bağlama çabaları adına çok mürekkep

harcadılar. Onlara göre, örneğin, hizmet soyluları, bölgedeki boyar mahkemelerine çıkmaya zorlandıklarında adaletsiz muamele görmeleri başta olmak üzere boyarların kötü idaresine ve kendilerinin toprak sahibi olduklarının görmezden gelinmesine karşı başkaldırıyordu. Ya da bir bütün olarak halk kendi sınıf çıkarlarını korumak için hizmet soylularına karşı ayaklanmıştı. Bu tarihçiler tarafından tanımlandığı şekliyle güya, ademimerkeziyetçilikten yana olan "gerici" boyarlarla, merkeziyetçilikten yana ve Çar'ın mutlak otoritesinin güçlendirilmesinden yana olan "ilerici" hizmet soyluları arasında bir çatışma vardı. Günümüz tarihçileri bunları aşırı zorlama yorumlar olarak görüp bir kenara attılar ve şiddet patlamasını doğrudan doğruya cadı hikâyeleriyle ve yangın felaketiyle alevlenen ilkel bir ayaklanma olarak değerlendirdiler. Üstelik ayaklanma saraydaki aristokratik boyarlar ile hizmet soyluları arasındaki güç dengesini çok az etkilemişti ve hiçbir şekilde bunlar arasındaki bir çıkar çatışmasını yansıtan bir ayaklanma değildi. Öte yandan siyasetten bağımsız olarak bakıldığında tahtın etrafındaki güçler dengesi üzerine prens aileleri ile boyarlar arasındaki kavganın yeni bir raundu için fırsat yaratılmış oldu.

Geriye, bütün bu olup bitenlerin genç İvan'ın üzerindeki etkisinin ne olduğu sorusu kalıyor. İvan, büyükannesinin kendilerine teslim edilmesini haykıranların ürkütücü görüntüsüne ve dayısının gözü dönmüş bir güruhun ellerinde öldürülüşüne tanık olduğu gibi kalabalığın onun otoritesini hiçe saydığını da görmüştü. I. Petro dönemi tarihçileri sık sık, yaşlı devlet adamı A.S. Matveev'in 1682'de Moskova'da *strelyitsi*'lerin (silahşörlerin) ellerindeki korkunç ölümünün 10 yaşındaki bir çocuk olan Petro üzerindeki psikolojik etkilerine atıfta bulunmuşlar ve onun yüzündeki kalıcı seğirmeye ve vahşet gösterilerini âdet haline getirmesine bu olayın yol açmış olabileceğine dikkati çekmişlerdir. IV. İvan ise zaten dengesiz ve insan ilişkilerinde de zalim biri olduğunu göstermişti. Şimdi de korkuyu ve muhtemelen gizli bir el tarafından kendisi hedef alınarak yönlendirildiğinden kuşkulandığı, uluyan bir sürüyle yüz yüze geldiğinde kendini güçsüz hissetmenin yol açtığı öfkeyi yaşamıştı. Bu olay, onun durumundaki biri için pekâlâ başlangıç halindeki bir paranoyayı beslemiş olabilir. Dört yıl sonra, 1551'de bir Kilise Kurulu toplantısında konuşurken İvan bu olayları hatırlayarak o tehditkâr kalabalığa karşı tepkisini şöyle ifade etmişti: "... Ve korku ruhuma girmiş ve iliklerime kadar titremiştim."[9]

On yedi yıl sonra, Prens A.M. Kurbski'ye yazdığı 1564 tarihli mektupta bu olayları, saldırıyı büyükannesini teslim etmeye zorlamak için onun hayatına kastedilen bir saldırı olarak abartarak ve hararetle anlatır.[10] Her halükârda ayaklanma Glinskilerin iktidarının sonu anlamına geliyordu. Geriye kalan birader Mihail Vasiliyeviç, Litvanya'ya kaçmaya teşebbüs ettiyse de yolda yakalandı, affedildi ama kısa bir süre elinde tutmuş olduğu Mirahor unvanını kaybetti. İktidar mücadelesini kazanan taraf, Çariçe Anastasya'nın prens soyundan gelmeyen akrabaları Yuriyev-Zaharyin Romanov soyu oldu. Çariçe'nin erkek kardeşi Danila Romanoviç boyarlığa terfi ettirildi ve kuzeni Vasili Mihayloviç de *okolniçi* olarak atandı.

Sonraki olayları anlamak için en iyisi yine olaylara kattığı dram havasıyla işin özünü daha iyi açığa çıkartan tarihçi Karamzin'in tasvirlerine başvurmak:

> Bu korkulu zamanlarda... Silvester adında dikkate değer bir adam türedi, mevki olarak rahip konumunda, köken olarak Novgorodluydu; parmağını kaldırıp tehditkâr bir şekilde sallayarak bir peygamber edası içinde İvan'a yaklaştı ve ikna edici bir ses tonuyla ona dedi ki; "Tanrı'nın adaleti, şeytani ihtiraslarına [*zlostrastnyi*] esir olmuş havai Çar'ın başının üzerinde gürlüyor. Cehennem alevleri Moskova'yı küle çevirdi ve daha yüce bir güç halkı karıştırdı ve gazap şişelerini onların yüreklerinin içine boşalttı." Bu adam, Kitab-ı Mukaddes'i açarak İvan'a Kadir-i Mutlak olanın yeryüzündeki çarlara vermiş olduğu emirleri gösterdi.

Silvester'in bu belagat dolu nutku genç Çar'ın ruhuna ve yüreğine işlemiş ve onun içinde bu ilahi emirlerin gereğini yerine getirme isteği yaratmış, hayal gücünü körüklemiş ve bir mucize olmuştu: İvan değişik bir adam haline gelmiş ve Silvester'e kendisine yardım etmesi için yalvarmıştı.[11] Ama ileride görüleceği gibi durum tam da böyle değildi.[12]

Rusya'da ülkenin askeri, adli, mali ve idari gereksinimleriyle ilgili kararları almak ve uygulamakla yükümlü bir dizi insanın varlığı anlamında belirli bir devlet yapısı vardı. İvan'ın bu dönemde devlet sorunlarıyla ne kadar ilgilendiğini, vaktinin ne kadarını bu sorunlara ayırdığını bilemiyoruz. Yasama ve yürütme anlamında işlerin tümü saray üzerinden götürülüyordu, yıllar içinde bu sistem gelişmişti ama hâlâ sıkı bir şekilde apanaj kökenli oluşunun izlerini taşıyordu. Apanajlar veya önemli ama egemen olmayan prenslikler Moskova tarafından devralındığında da bunlar

merkezi bir idare altında birleştirilmedi, çünkü böyle bir idare yoktu. Merkez tarafından devralınan her yeni birimin idaresi için Moskova'da (eğer o apanaj çar ailesinden biri için yeniden oluşturulmamışsa) genellikle *okolniçi* rütbesindeki bir *dvoretskiy* (vekilharç, *maire du palais*) emri altında yeni bir daire (*dvorets)* kurulurdu. Tver, Ryazan, Ugliç, Dmitrov, Nijniy Novgorod ve en nihayetinde Kazan ve başka birçoğu için de ayrı ayrı olmak üzere bu *dvortsi*'lerden epeyce vardı.[13] Ancak, hükümranlık haklarının bir bölümünü, kendi boyarlarını, tımarlarını, silahlı süvarilerini, maiyetlerini ve etraflarındaki geniş toprakları hâlâ ellerinde tutmaya devam eden prensler de vardı. Bunlardan en kayda değer olanı, güneyde tahkim edilmiş iki kasabadan oluşan minyatür bir devlete sahip Prens İ.F. Mistislavski idi. Bu *uezd*'lerden (idari bölge) birinde 524 ve diğerinde de binin üzerinde köylü ailesine sahipti ve her ikisinde de *strelyitsi*'leri ile Kazakları barındırıyordu.[14] Vişnevetskiler ve Beliskilerin de tıpkı Vorotyinskiler, Odoevskiler ve Trubeçkoylar gibi Yukarı Oka prenslerinin ve istisna olsa da, "devlet içinde ülkenin yönetiminde monarkla birlikte yer alma hakkının bilinciyle birleşmiş" (çünkü onlar Aleksandır Nevski'nin kardeşlerinden biri olan Andrey'in soyundan geliyorlardı),[15] birbirine sıkı sıkıya bağlı kuvvetli bir grup oluşturan Şuskiler ve Suzdal'daki Şuya (Shuia) prensleri gibi katı bir içe kapanıklılıkla "soylarını sürdürenler"in[16] sahip olduğu bu tür minyatür devletleri vardı.

16. yüzyılda idarenin yapısı, uygulamalar için karar alma mekanizmasının dışında olarak, genişleyen hükümdarlığın devlet gereksinimlerini karşılayabilecek şekilde şekillenmeye başlıyordu. Ama hâlâ Rus idaresine ve toplumuna sinmiş olan ayırt edici bir özelliğe, ortaklaşa sorumluluk ve ortaklaşa kefalet sistemine dayanıyordu. Bu sistem şu ya da bu şekil altında Avrupa içinde ve dışında birçok ülkede vardı. İngiltere'de "ortaklaşa kefalet" (*frankpledge*) olarak biliniyordu, yani "birey toplumdan, toplum da bireyden sorumlu" demekti.[17] Devletin gelişmemiş olduğu yerlerde idare için emri altındaki birim ve organların sayısı çok az olduğunda görülen tipik bir iktidar örgütlenmesi sistemidir. Merkezi idare iktidar gücünü en aşağı sosyal gruplara kadar dağıtarak ve her kademeden grupları onlara verilen görevlerin yerine getirilmesinden sorumlu tutarak, mali ve işgücüne dayalı başka yaptırımlarda bulunmakta özgür olmak üzere tüm yükümlülüklerinden kurtuluyordu. Rusya'da bilinen adıyla, *krugovaya poruka*, bir suçluyu onu yargılayacak mahkemeye intikal ettirmek

için sorumlu tutulan yerel sosyal gruba da, suçlunun ailesine de, kendi içlerinden birinin Çar'a sadakatsizlik etmeyeceği ve Litvanya'ya kaçmayacağı garantisini vererek kefil olan prens ailelerine de aynı şekilde eşit olarak uygulanıyordu.

Batı Avrupa'da, devlet büyüdükçe ortaklaşa kefaletten uzaklaşıldı ve birey adım adım gruptan kurtularak kendi yükümlülüklerini kendisi üstlendi.[18] Fakat Rusya'da 16. yüzyılda ortaklaşa kefalet, her düzeydeki devlet görevlerinin yerine getirilebilmesi için elzemdi ve 17. yüzyılda da öyle olmaya devam etti.[19] 18. yüzyıla gelinceye kadar da ciddi şekilde bir çözülmeye uğramadı ve hatta o zaman bile hayatın birçok alanında etkin olmaya devam etti.

III. Vasili ve IV. İvan'ın saltanat dönemlerindeki ortaklaşa kefalet, o dönemden kalma bazı yazılı belgeler sayesinde aristokrasiyle ilişkili olarak detaylı bir şekilde incelenebilmiştir. Bir birey denetleyemediği başkalarının eylemleri nedeniyle suçlanabiliyordu ama yine de idari yaptırımlar nedeniyle kendisine düşen sorumlulukları paylaşabileceği bir gruba ait olmakla bir dereceye kadar da korunabiliyordu. Ancak kendi akrabalarından ve kefalet grubundan sorumlu olduğundan, sonuçta kendisinin de suçlanabileceği haince eylemleri engellemek için çaba sarf etmek zorundaydı. Bu da yabancıların özellikle siyasi kefalet vakalarında görülen ihbar kültürüne ait sıkça yaptıkları yorumları açıklar. Aristokrasi üyelerinin imzaladıkları senetler onları büyük kneze ve oğullarına hizmet etmekle ve "Büyük Knez ve oğullarıyla ilgili herhangi birinin lehte ya da aleyhte söylediği, herhangi bir şeyi onlara bildirmekle" yükümlü kılabiliyordu.[20] Bu nedenle, kefalet sisteminin ortak kaynağının muhtemelen Viking olmasına rağmen Rus toplum yapısının örgüsü Avrupa'daki herhangi bir yere nazaran daha sık dokunmuştu.

Devleti şekillendiren ya da idari kadroyu kuran nüfuzlu kişiler ve resmi görevliler sarayın parçasıydılar ve saraydaki mevki ve unvanlar hiyerarşisi çok sıkı bir şekilde düzenlenmişti. Saraydaki en yüksek rütbe, çar tarafından çok az kişiye bağışlanan *sluga* idi, miras yoluyla intikal etmezdi ve genellikle seçkin askerleri ödüllendirmek için kullanılırdı.[21] "Boyar" unvanı da genellikle prens soyundan ya da eski soylu ailelerden gelen, Konsey'e atanmış, savaş zamanlarında kıdemli ordu komutanlıklarına getirilmeleri beklenen veya geçmişteki ya da şimdiki hizmetleri karşılığı olarak bir bölgenin ya da kasabanın geliri (*kormleniye*) bağışlanan yüksek aris-

tokratlara çar tarafından bağışlanan bir unvandı. (Ancak tüm boyarlar Konsey üyesi değildi.) *Okolniçi* genellikle bir *dvoretskiy*'nin Moskova merkez bürosundaki (*prikaz*) işlerini yürüten kişilere denirdi. Bu rütbenin hemen arkasından 1550'de son halini alan *dumnye dvoryan* rütbesi ya da duma soyluları geliyordu. Bunlar dirlik sahibi veya topraksız bile olabilirdi; başlangıç aşamasındaki bürokrasiyi geliştirdiler ve devamını sağladılar. Bununla beraber 16. yüzyıl itibarıyla *diyak*'ların[22] ve yardımcı kâtipliklerin sayısı artıyordu ve Rusya'da bürokrasinin evrimi Fransa'daki süreçten çok farklı değildi. Tek bir farkla: Kraliyet bu devlet dairesini bedel karşılığı satışa koymak zorunda değildi, çünkü giderler için toplumun maddi katkılarını hesaba katabilirdi. Ama belirli coğrafi bölgelerle ilgilenen idari bölümlerin ya da hazineye veya silahlı kuvvetlere ilişkin düzenleme yapan idari birimlerinin sayısı arttıkça sürekli çalışan görevli sayısı da artmak zorundaydı. İdarenin en temel unsurları olan ve çeşitli *prikazi*'lerin ya da dairelerin işlerini yürüten *diyak*'lar, yardımcı kâtipler istihdam ettiler. Bir *diyak* iyi bir aileden gelebilirdi hatta toprak sahibi bile olabilirdi.[23] 16. yüzyılın en tanınmış *diyak*'ları olan, İvan Mihayloviç Viskovati ve Şeçelkalov kardeşlerin hepsi de toprak sahibi ailelerden geliyorlardı. I. Petro 18. yüzyılda müdahale edip toprak sahibi olmayı asalete bağlamasaydı Rusya'da pekâlâ, Fransız, İspanyol ve İngilizlere benzer bir hizmet aristokrasisi (*noblesse de robe*) gelişebilirdi.[24]

Striyapçiye yani "özel görevliler," hazineciler (*kaznaçey*), mühürden sorumlu *peçatniki*, acemi kâtipler (*podyiaçiye*) gibi görevliler de saray erkânının bir parçasını oluşturuyorlardı ama öncelikli olarak idareyle bağlantılıydılar. Saraydaki mevki sahipleri bir üst rütbeye yükselebilirlerdi ama yasal olarak tarif edilmiş bir asil statüsü var olmadığı için "asilleştirme" gibi bir kavram yoktu. Askeri rütbeler vardı ama şövalyeler, şövalye özel yardımcıları ya da zırh sorumluları, şövalyelik ruhu ve bağı, şövalyeler arası düellolar (yumruk dövüşü hariç) ve dünyevi ya da dini örgütlü tarikatlar yoktu ve kendisine ibadet edilen tek kadın Meryem Ana'ydı.

Mirasın babadan oğula geçmesi (bu daha sağlam biçimde oturmuş olan mirasın en büyük erkek ağabeyden onun küçüğüne geçme uygulamasına göre) zaafiyet yaratan bir uygulamaydı ve toprağın veraset yoluyla bölünmesiyle birlikte aristokratik eliti zayıflattı.[25] Saldırıya açık kentlerdeki garnizon komutanlıkları gibi yüksek mevkilerde bulunanlar ya da bu görevlere terfi ettirilenler veya vergi toplamak ve adalet gibi konularda kamu

düzenini sağlamakla görevli valiler bu işlevlerini veraset yoluyla devretme hakkına sahip olmadıkları gibi, apanajlar ortadan kalktıktan sonra, İngiltere'deki gibi "sınırlarını" genişleterek sağlam bölgesel dayanaklar kurma ya da Fransa ve Almanya'da olduğu gibi yarı bağımsız dük, kont ve hatta baronlar haline gelmeye de uygun konumda değillerdi. Dolayısıyla hayat boyu yüksek mevki için *mestniçestvo*'ya dayanmak gerekiyordu.

Aleksey Adaşev'in meslek hayatı, saray hizmetlerinin doğasını ve tuzaklarını tarif edebilmek için birebirdir. Adaşev Kostroma'da henüz boyar rütbesini elde etmemiş ama çok saygıdeğer ve oldukça varlıklı seçkin bir aileden geliyordu. Babası, Fedor, 1538-39'da Osmanlı Sarayı'na bir görevle gönderilmişti, kendisine eşlik eden Aleksey ise sağlığının kötü gitmesi nedeniyle, 1539-40 yılında da orada kalmıştı.[26] Bu nedenle Aleksey, Osmanlı sivil ve askeri örgütlenmesini incelemek için rütbece epeyce altında olduğu İvan Peresvetov'dan daha iyi bir fırsat elde etmişti. Babası 1547'de *okolniçi* oldu ve 1553'te boyarlığa terfi ettirildi. Meslek hayatını takip edebildiğimiz kadarıyla Aleksey saray hayatına ya güvenilir bir *rında* (İvan'ın özel muhafızı) ya da bir *striyapçi* (saray görevlisi) olarak başladı. Bu rütbenin, *rında* rütbesinin altında mı üstünde mi olduğu belirsizdir.[27] Adaşevlerin evlilik nedeniyle Çariçe Anastasya'nın ailesi Yuriyev-Zaharyinlerle ilişkili olması mümkün. Bu da Aleksey'in saraydaki yükselişini açıklayabilir.[28] Adaşevlerin mülkleri Yuriyev-Zaharyinlerin Kostromo'daki mülklerinin çok da uzağında değildi.

S.O. Schmidt, Aleksey Adaşev'in terfi sürecini, hem boyarlara hem de sıradan günlük işleri yürüten hizmet soylularına yakın olmasıyla yani bu iki sosyal grubun talepleri arasında orta yolu bulmasını sağlayan siyasi kapasitesiyle açıklar. Ama yine de görece genç sayılabilecek onun gibi birinin daha çok İvan'ın gözde özel hizmetlisi olduğu için bu ayrıcalığa sahip olmuş olması daha akla yatkın görünüyor. 17. yüzyıla ait daha geç tarihli bir vekayinameye göre Çar, İstanbul'dan dönüşünde Aleksey'in babası Fedor'u büyük bir ilgiyle karşıladı ve bir yıl sonra Osmanlı Sarayı'ndan dönüşünde Aleksey de Çar'ın özel maiyetine dahil edildi ve *opriçnina* kuruluncaya kadar orada uzun yıllar konumunu muhafaza etti.[29] 1550'de Moskova yakınlarında kendilerine toprak tahsis edilmiş olan, İvan'ın özel askeri gücünün bir kısmını oluşturan ve belli bir görev çizelgesi çerçevesinde hizmet eden bin özel muhafızdan biriydi. Aleksey'in Kostroma'da Borisoglebsk köyü adında büyük bir mülkü vardı ve muhtemelen birçok

başka yerde daha mülkleri vardı.[30] İvan 1564'te onu bizzat itham ederken, gençliğinde Adaşev'i kendisi bile farkında olmadan çamurdan çıkartıp adam ettiğini öfkeyle haykırır.[31] Ama kesin olarak 1547'den itibaren Adaşev'in Çar'a yakınlığıyla ilgili bir kuşku yok, çünkü adı İvan'ın evliliğinde, örneğin, yatağının yapılması gibi özel hizmet verecekler listesinde kardeşi Danil'le beraber yer alıyordu ve resmi kayıtlarda adı bir *spalnik* olarak geçiyordu (aynı özel oda hizmetlisi kadrosunda ama bir *postelniçi*'ye göre minik bir farkla da olsa alt rütbede).[32] Fakat bu *spalnik* ve *postelniçi* rütbeleri genelde iç saray hizmetlerini kapsıyordu ve Rusya'da, tıpkı İngiltere ve Fransa'da olduğu gibi iç saray görevlisi erkek hizmetlileri etki ve yetki sahibi olabilmek için hükümdara fiziki olarak kolayca ulaşabilme ayrıcalıklarını kullanabilme fırsatlarına sahiptirler.[33] Adaşev'in İvan'a yakınlığı daha sonra İvan'ın kardeşi Yuri'nin 3 Kasım 1547'deki evlilik ve 31 Mayıs 1550'de Staritsa Prensi Vladimir'in evlilik törenlerinde Adaşev'in karısıyla birlikte görev almaları sayesinde belgelenmiş oldu. 1548'de baba-oğul her iki Adaşev de, isimleri Teslis Manastırı'nın başrahibi tarafından Noel Yortusu için gönderilen hediyeleri alacaklar listesinde yer alacak kadar gelecek vaat ediyorlardı. Üstelik Aleksey'in isminin listede ancak 35. sırada yer alıyor olmasına rağmen. Rahip Silvester hiçbir şey alamamıştı.[34]

Silvester'in manevi otoritesinin etkisiyle girilen yeni yolun dışarıdan bakıldığında görülebilecek ilk işareti, 1549 yılında, tarihçilerin "Uzlaşma Kurulu" adını verdikleri bir toplantının yapılması çağrısıydı. Bu bir araya gelişin devlet yönetimi anlamında kurumlaşmanın embiriyonik bir temsilcisi olduğu söylenemezdi çünkü bilindiği kadarıyla bu toplanan kurula kimse seçimle gelmemişti, kaç kişiden oluştuğu bilinmiyordu ve bir organ olarak kamusal sorunlarla ilgili hiçbir maddeyi görüşmemiş, sadece dinlemişti. Ama saraydaki değişimler Çar'ın yeni uygulamalara ve yeni danışmanlara meylettiğini gösteriyordu.

1549-60 yılları Rus tarihyazımında kaba hatlarıyla Seçilmiş Konsey (*Izbrannaia rada*) dönemi ya da "Silvester ile Adaşev yönetimi" olarak geçer. Olaylardan sonra yazılmış vekayinamelere göre İvan üzerinde çok etkili olmuş ve İvan'ın Prens Kurbski'ye yazdığı mektuba[35] göre de onun üzerinde hâkimiyet kurmuş olan rahip Silvester, Karamzin'in kahramanı, İvan'ın günah çıkarttığı rahip değildi. Hayatının daha önceki bölümleri çok tartışmalıdır; bazı tarihçiler onu Makari'nin takipçisi olarak ve dolayısıyla

Yosefçi olarak değerlendirirken bazı tarihçiler de onu "mülk edinmeye karşı olanlar"a[36] sempati duyan biri olarak değerlendirir. Novgorod'dan Moskova'ya geliş tarihi kesin olarak bilinmiyor ama 1545-46'da Kremlin'deki Müjde Katedrali'nde bir rahip olarak kaydı geçmiş. Silvester bir elyazması kopya uzmanıydı ve bunların ticaretini yapardı, Novgorod'da oğlu Anfim'le birlikte işlettikleri bir atölyeleri vardı. Katedrale bağlı olan bu yerde yeni kopyacı adayları eğitim için ücretsiz çalıştırılırdı. İkon resmetmede de deneyimliydi. İkon resmetme sadece bir yetenek değildi, kilise kurallarına uygun olarak azizlerin ve havarilerin ve hatta tek başına İsa'nın ya da Bakire'nin resmedildiği geleneksel usuller hakkında teolojik bir kavrayışa da sahip olmak gerekiyordu.

Silvester tahsil terbiye görmüştü, Yunanca ve belki de Latince biliyordu, küçük bir kütüphaneye sahipti ve kilisede terfi elde etmek için hiçbir çabası olmamıştı. Bazı tarihçiler onun dar görüşlü bir fanatik olduğundan şüphelenirken bazıları da onun kişisel bakış açısı konusunda elde fazla bilgi bulunmadığını (iyi bir işadamı olmuş olabilir) dikkate alırlar. 16. yüzyıl Rusya'sında bu tür vakalarda sıkça rastlanabileceği gibi, bir şahsiyet hakkında, özellikle de sarayda resmi bir görevi yoksa net bir görüntü elde edebilmek çok kolay değildir. Bazı tarihçiler Silvester'in, 1553'teki bir mektubun tanıklığına dayanarak, Şuski sülalesine, özellikle de Prens A.B. Gorbati-Şuski'ye yakın olduğunu söylerler. A.A. Zimin, çok zayıf bir kanıta dayanarak, onun aynı zamanda Staritsa Prensi Vladimir Andreyeviç ve annesi Prenses Evfrosinya'ya[37] yakın olduğunu belirtir. Bazı tarihçilerin Silvester'e malettikleri "İvan Vasiliyeviç'e Tezkere" adında önemli bir yazılı çalışma, Silvester'e ait 16. yüzyıl elyazmaları koleksiyonu içinde bulunmuştur. Rahibin yukarıda daha önce sözü edilen uyarı mahiyetindeki tebliğini hatırlatan bir dille Silvester; pişmanlık gösterinceye kadar altı yıl boyunca vahşi çirkin bir yaratık olarak çayırlarda otlamaya mahkûm edilen Nabukadnezar gibi ya da kana susamış bir putperest olarak işlediği birçok günah nedeniyle Asurlular tarafından esir alınan ve nedamet getirdikten sonra Kudüs'te bilge bir kral olan Yahuda Kralı Manaşşe[38] gibi kötü huylu kralların akibetlerine dikkati çekerek Çar'ı korkutmaya çalışır. Silvester, dünya çapındaki tufanın, Sodom'un yok edilişinin ve 1547'de Moskova'da çıkan yangının, kötü huylu krallar ve özellikle de oğlancılık yapan krallar için bir ceza olduğunu söyleyerek İvan'ı uyarır.

Hane yönetimiyle ilgili bir kitap olan ve 16. yüzyıl ortalarında dolaşıma giren *Domostroy*'un Silvester'e atfedilmesi ise daha şüpheli bir durumdur, zira eldeki metin 17. yüzyılla ilgili bölümler içermektedir. Kitap, sağlam bir hane yönetimi konusunu, bir erkeğin, muhtemelen bir rahibin bakış açısından ya da hatta yüksek rütbeli bir devlet görevlisinin ama her halükârda, eğitim görmüş olduğu belli birinin bakış açısından ele alır. *Domostroy*, borç kölelerinin, hizmetlilerin, malların depolanmasının, bira yapımının, yemeklerin ve tatlıların hazırlanmasının denetimine ait tam anlamıyla pratik ve detaylı talimatların yanı sıra, her konuda kocasına itaat etmesi gereken kadının dini görevleri üzerinde de durur. Acımasız toplu cezalandırmanın Rusya'ya özgün olarak yaygın bir şekilde rağbet gördüğü efsanesinin kaynağı da bu kitaptır.[39] Kadın, kendisine itaat etmeyen uşağa vuramaz; ama kadının kendisi, görevlerini yerine getirmede başarısız olursa kocasına verilen öğüt şudur: "Onu yalnızken döv, sonra onu affet ve onunla aynı fikirde olmadığını söyle. Ama onu döverken bunu nefretle yapma, kontrolünü kaybetme. Bir koca karısına asla öfkelenmemeli, bir kadın da kocasıyla hep sevgi ve yürek saflığı içinde birlikte yaşamalıdır." Benzer şekilde, hizmetkârları disipline ederken, onları dövün ama sonra affedin. "Efendinin hanımı, hizmetkârlar cezalandırıldığı zaman belli bir noktanın ötesinde üzülmemelidir; fazlası hizmetkâra ümit vereceği için bu mantıklı kabul edilir." Yazar daha sonra, kimsenin bir diğerinin kulağına yumruk atmamasını ya da gözlerine ve kalbi civarına vurmaması gerektiğinden söz eder. İfa edilmekten ziyade ihlali yönünde rağbet gören bu tembihler, o zamanki Avrupa'nın herhangi bir yerinde geçerli olan örf, âdet ve hane yönetimi kurallarının genel havasına ve içeriğine uygundu.[40]

Silvester'in üstün belagati ve muhtemelen lanetleme tehditleri Çar üzerinde derinlemesine ahlaki ve manevi bir etki yaratmış olmalı ki Çar birçok kişisel ve idari uygulamayla ilgili suçları konusunda alenen ve dramatik bir şekilde pişmanlığını dile getirmek durumunda kaldı. Güçlü bir şahsiyet olduğu çok belli olan Silvester, İvan'ı gücendirecek kadar onun kişisel davranışları ve özel düşünceleri üzerinde etkisini kullanmış olmalı. Rahibin nüfuzlu ve itibarlı olduğu yıllarda sarayda sadece birkaç ahlaksızlık ve sarhoşluk vakası olduğundan söz edilir. Hatta İvan'ın doğasında olan zalimliği bile bir şekilde kontrol altında tutulmuş gibidir. 1549-59 arasındaki yıllar, sarayın nüfuzlu kişileri ve Çar ailesi içinde infazların

en az sayıda görüldüğü yıllardır; üstelik ara sıra çıkan ciddi idari uygulama krizlerine rağmen.[41] Vekayinamelerde, ülke içi sorunlarda göreli bir barış içinde geçen bir on yılın görülebilmesinin nedeni belki de İvan'ın çoğu zaman savaşlar ve yasama işleriyle meşgul olmasıdır.

İvan, karısı Anastasya'ya oldukça bağlı gibi görünüyor. Çift, çocuksuz geçen iki yıl içerisinde, Rusya geleneğine uygun olarak, ilahi bir müdahale arayışı içinde kutsal yerlere hac ziyaretlerinde bulunmak için epeyce zaman harcadı. Bu, uzun bir zaman erkek evlat bekleyen Büyük Prenses Sofya'nın ve aynı şekilde III. Vasili'yle evliliğinden sonra beklemek zorunda kalan Büyük Prenses Elena Glinskaya'nın da uyduğu bir gelenekti.[42] Sonra İvan ile Anastasya'nın çok kısa ömürlü iki kızları, Anna (1549-50) ve Maria (1551-54) oldu, 1552'de de ilk oğul ve veliaht Dmitri doğdu.

Silvester'in Anastasya'yla ilişkilerine dair hiçbir şey bilmiyoruz ama ortada, belki de karı koca arasına çok fazla girdiğinden olsa gerek, birbirlerinden fazla hoşlanmadıklarına dair baştan çıkarıcı bir faraziye var. İvan, Kurbski'ye ikinci mektubunda Silvester'i, Anastasya'yı İmparator Arkadyus'un karısı İmparatoriçe Evdoksiya'ya (395-404) benzetmekle itham eder. Evdoksiya, Jezebel ve Salome'nin* kendisinde yeniden vücut bulduğunu söyleyerek vaiz kürsüsünden ona nefretle saldıran Aziz İoannes Krisostomos'un baş düşmanı haline gelmişti.[43] Acaba Anastasya, Silvester'i hiç, altın-ağızlı Konstantinopolis Başpiskoposu'yla karşılaştırıp onun kocası üzerindeki hâkimiyeti karşısında endişeye kapılmış mıdır?

Silvester büyük bir ihtimalle –elimizde bu konuya ilişkin bir kanıt yoksa da– Çar'ın devlet idaresi konusundaki görüşleri üzerinde etkili olabilecek durumdaydı. Ahlaki otoritesi öyle derinlemesine hissediliyordu ki İvan'ın yine sonradan anlattığı üzere, hiçbir resmi devlet görevi ya da rütbesi olmamasına rağmen onu gözde konumuna yükseltmişti (16. yüzyıl Rusya'sında bu her ne demekse). A.A. Zimin'in söylediğine göre, Silvester merkezi devleti güçlendirme adına bazı reformlardan yana olsalar bile yine de bazı boyarların çıkarlarını temsil ediyordu. Yoldan çıkmaya uygun bir adam değildi ve artık nüfuzu kalmadığında, 1560'ta, mütevazı bir şekilde bir manastıra çekiliverdi.

---

* Jezebel, Tevrat ve İncil'de anlatılan Fenike kraliçesi. Kocası Kral Ahab'ı dinden döndürerek putperest yapar. Salome ise Yahuda Kralı Hirodes'in önünde Yedi Tül Dansı'nı yaptıktan sonra isteğini soran kraldan Vaftizci Yahya'nın başını ister. Kral da Yahya'nın başını kestirip tepsi içinde Salome'ye sunar - ç.n.

Silvester'in adı her zaman, canciğer dostu Aleksey Fedoroviç Adaşev'in adıyla birlikte anılmış, daha doğrusu bu ikiliden, arkadaşları, destekçileri, vb. ile birlikte sık sık "Silvester ile Adaşev yönetimi" olarak söz edilmiştir. İvan kendisinden birkaç yaş büyük olan Adaşev'le ergenlik çağından beri tanışıklığı olduğunu ima eder. Bundan da anlaşılacağı üzere Adaşev, belki de genç Büyük Knez'e arkadaşlık etsin diye saraya getirilen gençlerden biriydi. Ayrıca, Osmanlı İmparatorluğu üzerine bilgisi nedeniyle de genç Çar'ın ilgisini çekmiş olabilirdi.

Karamzin'in önce bizzat Çar, sonra da Prens A.M. Kurbski tarafından verilen bilgilere dayanarak olayları dramatize edişi, uzun ve çetrefilli tarihyazımının IV. İvan'ın hayatına ilişkin en tartışmalı bölümlerini başlatır. Karamzin ve sonraki birçok Rus tarihçisi, 1549 yılı civarında Rus devletinin İvan tarafından rahip Silvester ve genç Adaşev'in ellerine emanet edildiği görüşündedirler. Bu ikili, istisnai olarak Metropolit Makari ve Prens D. Kurliyatev'in de dahil olduğu, tecrübeli ve erdemli adamlardan seçilmiş bir "kutsal birliğin" temsilcisiydiler. "Seçilmiş Konsey" adı (*Izbrannaia rada*) ilk olarak A.M. Kurbski tarafından, muhtemelen 1570 sonunda yazdığı, *IV. İvan'ın Tarihi*'nde[44] kullanılmıştır. Kurbski'nin İvan'a hitaben yazdığı ilk iki mektupta da bu ibare yoktur ama İvan'ın Kurbski'ye yazdığı ilk mektubunda böyle bir Konsey'in varlığı ima edilir.

Silvester ve Adaşev tarafından yönetilen özgün bir ekip kavramına Solovyev, *Istoria Rossii s drevneishikh vremen* (En Eski Devirlerden Başlayarak Rusya Tarihi) adlı eserinde muazzam bir önem ve ağırlık atfetmiştir. Solovyev fazla bir açıklama yapmaksızın, Silvester ve Adaşev'in "büyük bir hizip"in, çok sayıda kişiden oluşan ve güçlü bir ekibin başında Rusya'yı yönetmesini bir gerçek olarak beyan etmekle yetinmiştir. Silvester'den söz ederken bazen Adaşev'in adı geçmez ama birçok isimsiz danışman, mürit ve taraftardan söz edilir. Bu her şeyi yapmaya muktedir hizip, örneğin; başında Silvester'in olduğu, "kendi içlerinde kapalı devre oluşturmuş bir grup adam", "her şeyi idare eden bir ekip", "dikkatli ve acele etmeden hareket eden ve boyarlarla uyum içinde hareket ederek Çar'ın atalarının sağladığı tüm kazanımları yıkmak olan gerçek amaçlarını Çar'ın gözlerinden gizleyebilen bir ekip" olarak da tarif edilmiştir.[45]

Büyük Rus hukuk tarihçilerinden biri olan V.İ. Sergeyeviç, 1900'deki çalışmalarında Seçilmiş Konsey'in varlığı fikrini ve onun devlet organı olarak yapısal önemi ve güçleri konusunu daha da geliştirir. Ona göre Seçil-

miş Konsey, daha önce var olan Duma'yı, yani Konsey'i, üyeleri Çar tarafından atanan değişken bir danışma kurulu olmaktan çıkartıp, sürekliliği olan, icracı ve temsili bir organ haline dönüştürmüştür. Çar ise bu organın sadece başkanıdır ve Konsey'in aldığı kararlar kendisi için de bağlayıcıdır. Sergeyeviç, bundan sonra da Seçilmiş Konsey'e atanmış olduğunu düşündüğü isimleri sıralar, hem de bunun böyle olduğunu gösteren hiçbir kanıt sunmaksızın.[46]

İvan'ın saltanat döneminin başında devlet icraati yapan tek organın Boyar Konseyi olduğu ve bunun hantal ve kullanışsız bir hale geldiği doğrudur: 32 kişiden oluşuyordu. Bunlardan on tanesi 1547'deki ayaklanmalardan sonra, Şubat 1549'da atanmıştı (bu yıllarda ilaveten atanmış olan epeyce *okolniçi* hariç).[47] Yeni üyelerle Konsey'e taze kan katma çabaları, yeni bir atama olayı gerçekleşirken boşalan mevkiin, hiyerarşide sırası gelen boyar ailesinin hakkı olduğunu belirlemiş olan *mestniçestvo* sistemi yüzünden çok fazla ilerleme kaydedemedi.[48] Daha da öte, İvan'ın evliliği bazı prens çevrelerinde rağbet görmemişti. III. Vasili'nin ilk evliliğine kadar büyük knezler daima ya Rus prens ailelerinden ya da Litvanya veya Boğdan gibi yabancı prens ailelerinden birinin kızlarıyla evlilik yaparlardı. Gelinin, bir gelin adayı alayı içinden seçildiği yeni sistem, çarın gelinini sadece statüsüne göre değil dış görünüşüne göre de seçmesini mümkün kıldı. İvan'ın da muhtemelen yaptığı buydu. Sorun yaratan şey ise Çariçe'nin çeşitli erkek akrabalarının Boyar Konseyi'ne atanması oldu. Verimli bir danışma ve idare işlevini yerine getirebilme açısından bu sayı oldukça kabarıktı. Seçilmiş Konsey adının 9 ya da 12 kişilik *Blijniyaya Duma* denilen daha küçük bir grubun adı olduğu ileri sürülmüştür, bu grup Duma içinde yer alan kişilerden oluştuğu ve onun içinden çıkarıldığı için daha özel bir Konsey olarak görülebilir.[49] Bu dönemin önde gelen tarihçisi A.A. Zimin, bu özel gruptaki kişilerin çoğunun Aleksey Adaşev'in müttefikleri olduğunu belirtir. Fakat 1547-53 döneminde Adaşev yalnızca bir özel muhafız (*rında*) ya da en fazla bir iç saray görevlisi (*postelniçi* ya da *spalnik*) idi. "Müttefikleri" denilenler arasında ise eskiden beri boyar olanlar, örneğin, Gedimin soyundan gelen prenslerden ve III. İvan'ın kuzenlerinden Ryazan Prensesi Anna'yla evlenmiş olan Prens İvan Dmitriyeviç Beliski (Prens Dmitri Beliski'nin en büyük vârisinin oğlu) ve ortada başka mirasçı olarak biri kaldıysa buna büyük ölçüde en yakın olan bir diğer mirasçı olan Prens İ.F. Mistislavski vardı. 1547'de bir *rında* iken 1549'da boyar yapılmış ola-

rak 1550'lerde önemli askeri mevkilerde görev yapan Mistislavski de Çar'ın yakınıydı (annesi, III. Vasili'nin kuziniydi). Ekipte adı geçen diğer boyarlar arasında İ.V. Şeremetev Bolşoy (büyük) ve M. Ia. Morozov, Çariçe'nin yeğeni D.R. Yuriyev-Zaharyin ve kuzeni V.M. Yuriyev-Zaharyin de vardı.

Soy ve rütbe hiyerarşisi bilinciyle derinlemesine yoğrulmuş bir toplumda, Gedimin ve Rurik soyundan gelen nüfuz ve itibar sahibi kişilerin, babası henüz bir boyar bile olmayıp rahip olan gencecik bir delikanlıyı, kendilerinin eşiti hatta kendilerinin üstü olduğunu kabul edilebilecekleri düşünülemez. Daha da ötesi, bir metropolitin idari otoritesinin kabul görmesine ve İvan'ın bazen görevleri Metropolit Makari'ye havale etmesine rağmen tüm devlet işlerinin rahipler tarafından yürütülmesi fikri, İvan'ın Kurbski'ye ilk mektubunda, Silvester'in manevi hegemonyasına karşı yazdığı uzun eleştirisinde açıkça belirttiği gibi Rus Ortodoksluğuna yabancıydı. İvan burada Silvester'i Eski Ahit'teki Rahip Eli'ye benzetmişti. İyi ve adil bir adam olan Eli kendi kendine kral rolünü üstlenmiş ve bunun bir sonucu olarak İsrail düşmanlarca zapt edilmiş ve Rabbin Ahit Sandığı Kral Davut dönemine kadar esaret altında kalmıştı. "Öyleyse" diye öfkeyle devam etmişti İvan, "Kraliyet gücünün bir rahip ve vali otoritesiyle kıyas edilemeyeceğini görmüyor musun?" Allah Musa'nın bile hem rahip hem kral olmasına izin vermemiş ve Musa rahiplik görevlerini Harun'a devretmeye mecbur kılınmıştı.[50]

Silvester ile Adaşev'in yaptıkları yanlışlar konusunda İvan'ın söyleyecek çok şeyi var ama şimdi cevap bulunması gereken soru, eğer bu Konsey varsa üyelerinin kimler olduğu sorusudur. İvan bir noktada A.M. Kurbski'yi üye olmakla suçlar ama şurası açık bir gerçek ki, mesleği gereği kıdemli bir general olarak sürekli hareket halinde olan Kurbski'nin Moskova'da oturması mümkün değildi. Sorun, Seçilmiş Konsey'den söz eden kaynaklarda ve sonraki tarihçilerin çalışmalarında Konsey'den daima, Adaşev ve Silvester ile onların müttefikleri, taraftarları ve arkadaşlarından, onları sevenlerden oluşan klik, onların kliği şeklinde söz edilmesidir. Diğerleri arasında sadece bir üye adıyla anılmıştır: Boyar Prens D.İ. Kurliyatev-Obolenski. IV. İvan daha sonra oldukça seçkin bir askeri kariyere sahip olan Obolenski'nin iktidarı ele geçirmede kendilerine yardımcı olsun diye Silvester ve Adaşev tarafından ekibe dahil edildiğini söyler. (Mevki olarak daha aşağı bir konumda olan biri, bir boyarı nasıl göreve tayin eder, bu da bir merak konusu.)

Kaynaklar, şüphesiz oldukça yetersiz ve aşırı taraflıdır. "Seçilmiş Konsey" ibaresini kullanan tek kişinin yalnızca Prens Kurbski olduğu hatırlanmalıdır – İvan bu ibareyi hiç kullanmaz. Aslında, gerçekten de bir Konsey miydi acaba? Yoksa Kurbski sadece, İvan değişik alan ve kapsamlarda olumlu siyasi adımlar atılmasıyla ilgilendiğinde, kendisini destekleyen, arka çıkan ve yüreklendiren etkin bir manevi danışmanlar grubunu mu kastetmektedir? Farklı tarihçilerin yaklaşımları da farklıdır: Boyar Konseyi'nin üzerine getirilmiş dışa kapalı bir Özel Konsey ("*Privy Council*" - "*Blijniyaya Duma*") olarak da adlandırılmıştır. 19. yüzyıl tarihçileri, var olduğu ve ülkeyi 1549'dan 1560'a kadar yönettiği iddia edilen bu kurumu tanımlamak için *Izbrannaia rada* ibaresini benimsemişlerdir. Ancak böyle bir kurumun varlığına dair iddianın tümü, şimdi artık Rus tarihçiler tarafından da işaret edilmiş olan tutarsızlıklar nedeniyle delik deşik hale gelmiş ve 1969'da A.N. Grobowski'nin ezici saldırısına maruz kalmıştır.[51] Deliller giderek daha da net bir şekilde ayrı bir siyasi kurum olarak böyle konseyin söz konusu olmadığını gösteriyor.

Tamamen uygulama gereği açısından bakıldığında Çar'ın tavsiyeye, danışmanlarının vereceği bilgi ve kanaatlere, aldığı kararları ya da konsey içinde üzerinde hemfikir olunmuş kararları uygulamak için işinin ehli generallere ve devlet görevlilerine ihtiyacı vardır. Ama danışmanlarla birlikte ve onlar aracılığıyla çalışmak, onları resmi bir konsey haline getirmediği gibi Çar'ın otoritesini de kaynağında sınırlamaz, çünkü ne de olsa nihai karar mercii kendisidir. Daha da ötesi, bu Seçilmiş Konsey'in varlığına ilişkin kanıtların tümü ya İvan'dan ya da Kurbski'den geliyor. Hem de Çar'ın çoktan paranoya belirtileri göstermeye başlamış olduğu bir tarihten itibaren. Çar'ı sonradan tamamen egemenliği altına alacak olan paranoya, onun bir zamanlar dostu olan herkesi düşman olarak görmesine yol açacaktır.

Neden öyleyse Rus tarihçileri Seçilmiş Konsey'i geçerliliği olan ve yeni bir tür kurum haline getirmeye bu kadar meraklılar? Bunun nedeni, Rusya'yı halkın ihtiyaçlarının ve çıkarlarının yönlendirilmesi ve düzenlenmesini sağlayabilecek olan devlet yapısına ilişkin idari (ve sosyal) kurumların gelişmesinde geride kalmış gören tarihsel bir aşağılık kompleksi olabilir. İvan'ın Rus devlet yönetimine belli bir "demokratizm" getirdiğini ileri süren tarihçiler bile var. 16. yüzyıla göre son derece anakronistik bir kavram, şüphesiz bununla modern İngilizcede popülizm olarak tarif edilen şey kastediliyor ki bu da aynı derecede yanlıştır.

5. Bölüm

"Uzlaşı Hükümeti"

Sözde "Seçilmiş Konsey" "hükümeti" tarihçiler tarafından "uzlaşı hükümeti" olarak da adlandırılmıştır, yani, topraklarını korumaya ahdetmiş boyarlarla, ne pahasına olursa olsun daha fazla toprak elde etmeye ahdetmiş hizmet soylularının arasında sürdüğü söylenen şiddetli sınıf savaşında taraflardan hiçbirinin siyasi egemenlik kurmaya gücünün yetmiyor oluşu anlamında. Adaşev'in bir uzlaşma aracı durumuna gelmesini sağlayan ise onun bu iki sosyal grup arasındaki konumuydu. 1547'de "hükümete katıldığı" söyleniyor, üstelik o zamanki resmi rütbesinin henüz hâlâ silahlı bir *rında* ya da muhafız olmasına ve babasının da hâlâ bir *okolniçi* olmasına rağmen.[1]

1547-58 döneminde Çar ve Boyar Konseyi iç siyaseti ilgilendiren bir dizi yararlı kararı yürürlüğe soktukları gibi dış politikada da önceki Moskova büyük knezlerinin ana hedeflerinden biri olan Hazar Denizi'ne kadar Volga'nın her iki kıyısını kontrol altında tutan Kazan Hanlığı'nın zapt edilmesi işini başardılar.[2]

İvan'ın, bu yıllara damgasını vuran iç siyasi kararlardan hangisine ne ölçüde önayak olduğunu söyleyebilmek zor. Bu yeni uygulamaların, esas işi kendini eğlendirmek olan gönülsüz genç bir Çar'a dediğim dedik muhafızları tarafından zorla kabul ettirildiği varsayımını reddediyorsak, o zaman bu kararların, sarayda bulunan ve geniş anlamıyla izlenecek politikaların bütünü üzerinde anlaşmış farklı güçler ve klanlar arasındaki siyasi uzlaşmalardan ziyade kişisel uzlaşmaların bir sonucu olarak çıktığını söylemek daha doğru olur. Bunlar kanunları ve adalet sistemini ilgilendiren; merkezi yasal düzenin 1497 tarihli önceki yasadan sonra elde edilmiş bölgelere (Ryazan, Pskov, Smolensk) de uzanmasını sağlayan; yerel yönetimde reform yapan; askeri hizmetlerin verimli olmasını garantiye almak için araziler üzerindeki mülkiyet haklarını yeniden biçimlendiren; ki-

lisenin sahip olduğu toprakları azaltan ve kiliseyi daha fazla disiplin altına sokan kararlardı. Esas olarak "ortalığa çekidüzen vermekle" ilgilenen bu listeden sınıfsal içgüdüleri temelinde bir konumlanma şablonu bulup çıkarmak zor. Dönemin en etkili tarihçilerine[3] göre temel çelişki, ülke idaresini merkezileştirmeye çalışan ilerici Çar ile ademimerkeziyetçi "feodal" yapıyı koruma azmindeki gerici boyarlar arasındaydı. Bu sözde amaçlarını gerçekleştirme doğrultusunda tarafların hiçbiri sistematik bir çaba içerisinde olmadığından ve boyarlar da zaten hiçbir durumda birlik olmadıklarından bu yoruma hak vermek çok mümkün görünmüyor.

Çar'ın hâkim kılmayı tasarladığı yeni yönetim ruhu 27 Şubat 1549'da, Metropolit, Kilise Kurulu, Boyar Konseyi ve genel olarak boyarlar, hizmet soyluları ve Moskova'da toplandığı için muhtemelen kentin bazı tanınmış simalarından oluşan büyük bir kalabalığın önünde verdiği söylevde açıklandı. O zamanki rivayetlere göre İvan, ki tiyatrovari gösteri fırsatları çıktı mı asla dayanamadığı bilinir, her şehirden, her mevki ve rütbeden seçilmiş insanları bir araya toplamış (olabilmesi zayıf bir ihtimal) ve sessizlik içinde geçen bir dua ve tefekkür faslıyla ayin müziği sonrasında, boyarları, Kilise hiyerarşisi mensupları ve silahlı güçleriyle birlikte bir resmi geçit havasında, derin bir sessizlik içinde toplanmış insanların beklediği Kremlin'in hemen dışında bulunan (infaz meydanı olarak ün yapacak olan) *lobnoe mesto*'ya doğru yürür. Ve burada, ağırbaşlı bir şekilde, Metropolit Makari'ye hitap ederek öksüz ve yetim kalmış, soylularının hiç ihtimam göstermedikleri bir Çar'ı desteklemesi için ondan yardım diler. Tümüyle kendi hatası olmayan günahkâr günlerinde yaptığı saldırganlıklar için insanlardan af diler ve onlardan, her yöne döne döne eğilerek, geçmişi unutmalarını ve İsa sevgisi içinde birlik olmalarını niyaz eder.[4]

İvan daha sonra da, onun adına yönetimde bulundukları sırada, köylülere olduğu kadar hizmet soylularına da doğuştan soylulara da eziyet etmiş ve zarar vermiş olan boyarları itham edecek ve gelecekte bu türden herhangi bir zulmün, itibarının alınıp tasfiye edilmekle sonuçlanabileceği ve cezalandırılacağı uyarısında bulunacaktı. Karşılık olarak da boyarlar Çar'dan, bu tür bir davranış nedeniyle suçlanan her kimse onun mahkeme önüne çıkartılmasını dilemişlerdi. Çar aynı konuşmayı ertesi gün ordu komutanları, kıdemli subaylar ve hizmet soyluları mensuplarından oluşan bir topluluk önünde de tekrarladı. Ve sonra Çar, bundan böyle kasaba ve şehirlerdeki hizmet soylularının, suçüstü yakalandıkları cinayet, hır-

sızlık ya da eşkıyalık gibi suçlar haricinde, mahalli (*namestniki*) mahkemelerde yargılanmayacaklarına dair bir ferman verdi ve bu emir gereken yerlere gerektiği şekilde ulaştırıldı. Hizmet soylularının yargılanması yetkisini illerdeki valilerin elinden alıp başkentteki resmi görevlilere ve hatta bizzat Çar'ın kendisine veren bu yeni yaklaşım sayesinde hem siyasi elit hem de "saray" (*dvor*) ferahlamış oldu.[5] Bu nedenle bu ferman, çıkarlar arasında denge sağlamaya yönelik bir sürecin sonucu olarak görülebilir.[6]

1549 Meclisi, Sovyet tarihyazımında, *zemski sobor* ("ülke meclisi") denilen ve çeşitli halk zümrelerinin (*estate*) seçme (ya da seçilmiş) temsilcileriyle Boyar Konseyi'ni, Kilise Kurulu'nu, saray ileri gelenlerini ve ticaret erbabının en üst düzey temsilcilerini bir araya getirdiği ileri sürülen uzun "meclisler" zincirinde ilk sırada yer alır. O zamanlar Fransa, İspanya, Almanya, İsveç ve şüphesiz Lehistan-Litvanya'da ortaya çıkmış olan[7] *estate* meclislerinin Rus tarzının atası olarak gösterilir. Rus tarihçiler *zemski sobor* modelleri arasına İngiliz Parlamentosu'nu da dahil ederler ama bu, aşağıda daha fazla açıklanacağı üzere, 16. yüzyıl İngiliz Parlamentosu'nun yapısının günümüzde nasıl bir yanlış anlaşılmayla ele alındığını gösterir.[8] 1549 Şubatı'ndaki meclisin oldukça yapay bir önem kazanmasının nedeni, 19. ve 20. yüzyıl Rus tarihçilerinin bunda bir Rus *Etats Generaux*'su bulmaya azmetmiş olmalarıdır. Bu tarihçilerin yazdıkları dönemde modern bir siyasi sistemin alametleri olarak pek moda olan temsili kurumlar ve demokrasi takıntısı vardı. "Şubat meclisi ilk Ülke Meclisi (*Zemski Sobor*) idi... Onun toplantıya çağrılması, Rus devletinin merkezi temsil kurumunun oluştuğunun, artık bundan böyle 'halk zümreleri (*estate*) temsilcilerine dayalı bir monarşiyle yönetilen' bir devlet haline gelmiş olduğunun göstergesiydi." [9] Bu ifadenin sahibi A.A. Zimin, henüz daha şehirlerin temsil edilmediği ve seçimle gelen hiç kimsenin olmamasından ötürü kurumun tam olarak palazlanmadığını kabul eder ama yasamanın artık temsili bir organ tarafından yapılıp onaylanmasının Rusya devlet bünyesinde oldukça ciddi yapısal bir değişiklik olduğunu ileri sürer. Daha sonraki gelişmeler aslında durumun hiç de böyle olmadığını gösterecektir. Bu toplantının öncesinde olduğu gibi sonrasında da Çar, ülke çapında önem taşıdığı söylenen bazı kararları Özel Konsey üyeleriyle biçimsel olarak tartışarak almasına rağmen, aslında dilediği zaman dilediği fermanı çıkartabiliyordu.[10]

"Meclis"in yapısal özelliği tarihçi G. Vernadski tarafından ileri sürülen bir fikir sayesinde daha da açıklık kazanmıştır. Yazara göre Mosko-

va'da yangından sonraki ayaklanmaya ve Yuri Glinski'nin öldürülmesine yol açan 1547'deki halk toplantısının kökleri, tüm özgür aile reislerinin oluşturduğu bir Ortaçağ şehir meclisi olan ve ortak toplum hafızasındaki siyasi rolü sönükleşmiş olan bir halk *veçe*'sine dayandırılabilirdi. 1549, 1550, 1551 ve sonrasındaki toplantılarınsa daha çok *Tserkovno-Zemski Sobor* (Kilise ve Ülke Meclisleri) olarak düşünülmesi gerekiyordu.[11] Bu ilk dönem *sobor*'ları "temsili" değildi, hükümdarın isteğine göre toplantıya çağrılırdı. Belli bir halk zümresine bağlanmaları veya temsilci çıkarabilecek şekilde organize edilmiş başka düzen ve organlara dayanması söz konusu değildi. İngiltere üzerine İngiliz bir tarihçiden alıntılarsak, "Ortaçağ'ın belki de en büyük siyasi mirası, *curia regis*'ten* başlayarak, parlamentonun ulusal meclis gibi bir şey haline gelmesidir – 'arızi' olmaktan çıkıp 'kurum' haline gelmesidir."[12] Rusya'da bu durum 17. yüzyıla kadar gerçekleşmemiştir. 1566'da "bir "ülke meclisi" toplantısı kurumsal değil hâlâ arızi bir durumdu. Gerçek bir siyasi kurum olarak sınıflandırılabilecek ilk meclis, Boris Godunov'u Rusya tahtına seçen 1598 meclisidir.[13] Fakat artık taht ve ülke olarak iki ayrı siyasi organizma kavramı ortaya çıkmaya başlıyordu, şimdi artık *zemski dela*, yani ülke işleri de vardı.[14]

İvan'ın 1549 Şubatı'nda Moskovalılara yaptığı konuşmadan, boyarlar karşısında avama adaletin sağlanacağı teminatını vermesinden hemen sonra, bu sözü yerine getirmek üzere, Aleksey Adaşev'in kararlarda düzeltme talepleri içeren dilekçeleri kabul eden yeni bir büronun (*Çelobitnaya İzba*) (kabaca İngiltere'deki Dilekçe Dairesi'ne ya da Fransa'daki "*maitre des requetes*"e karşılık gelen bir büro) başına atandığı söyleniyor.[15] *Çelobitnaya izba*'nın, Silvester'in görev yaptığı Müjde Katedrali karşısındaki bir binada bulunduğu söylenir. 17. yüzyıl başlarındaki Piskarevski Vekayinamesi'ne göre Adaşev ve onunla birlikte Silvester, "Rusların ülkesini buradan yönetti."[16] 17. yüzyıl başlarına ait bu vekayinamede Silvester'in bu *izba*'daki varlığına gönderme yapılması, tarihçilerin, Silvester'in büronun tüm faaliyetlerinde önemli bir rol oynamış olduğunu varsaymalarına yol açtı. Bununla birlikte şunu da belirtmek gerekir ki tarihçilerin hepsi de bu kurumun bu tarihte kurulduğu konusunda hemfikir olmadık-

---

* Latince: "Kral Meclisi." İngiltere'de 11-13. yüzyılda önde gelen ruhbanlar ile büyük toprak sahibi soyluları bir araya getiren bir tür danışma meclisi - ç.n.

ları gibi, tüm yanlış kararların düzeltildiği bir merkez olarak bu istisnai büronun önemi ve konumu konusunda da aynı fikirde değillerdi.[17] Ama durum ne olursa olsun, sıradan bir rahibin resmi bir devlet görevlisi gibi davranması akla yatkın değildi.

Gerçekte İvan seyahat için şehir dışına çıktığında Moskova'da görevli olarak genellikle Makari bırakılıyordu. 1549'un ikinci yarısında, yani Kazan Hanlığı'nı fethetmek için başlattığı girişimlerinin ilkinde Çar'ın büyük bir askeri birlikle şehri terk ettiği zaman durum buydu. Ülkenin başında resmi olarak Çar'ın Metropolit'inin himayesindeki kuzeni Staritsalı Vladimir (o zamanlar ancak 13'ündeydi) vardı. Yapılacak işler Makari'nin odasında görüşülüyor, Metropolit, Boyar Konseyi'nin bazı toplantılarına alenen katılıyordu. İvan'ın yokluğunda bazen elçileri de kabul etmişliği ve dış politika konularında konuşmuşluğu vardı.[18]

Yeni "hükümet"in ikinci büyük icraatı ise 1550 yılında, III. İvan'ın 1497 Kanunnamesi'nin yeniden düzenlenmesiydi. Burada da yine Rus ve Sovyet tarihçiler konunun önemi üzerinde birbirlerinden ayrılırlar. Kelimenin İngilizce anlamında Rusya'da bir adli sistem (ve halka açık bir hukuk öğretimi) yoktu. Yalnızca Kilise Kanonu, kiliseyle ilgili sorunlarda kullanılan *Nomokanon*'da yorumlandığı kadarıyla hukuki düşünceyi biraz eğitmiştir. Devlet dairelerinin başındakiler, idareci olmalarının yanı sıra yargıçtılar (*sudi*) ve Boyar Konseyi'nin hem yargısal hem de yürütmeye ilişkin işlevleri vardı. Üyeler sorumluluk alanlarına giren konular ve bunlarla ilgili diğer üyeler üzerinde yargıç olarak da görev yapabiliyorlardı. O zamanlar hem Çar'ın devlet kasası (hazine) hem de merkezi arşivi olan, *bol'shaia kazna*'da bir *kaznaçey* ya da hazinedar olan Adaşev, yeni kanunnamenin hazırlanmasında rol oynamış olabilir; ama kanun konusunda kimsenin gerçek bir bilgisi yoktu ve arkasındaki gizli elin kesin olarak kime ait olduğunu söyleyebilmek imkânsızdır.[19]

Eskisindeki birçok madde yeni kanunnamede de yer aldı. Adalet alanındaki mevcut çürümenin ve kötü yönetimin önüne geçecek bir düzenleme getirme amacına yönelikti; çeşitli mevkilerdeki üyelerin şerefleriyle oynanması nedeniyle oluşan manevi tazminat oranları da dahil olmak üzere çeşitli toplumsal grupların konumları, eşkıyalık ve kamu düzeniyle ilgili sorunları ele aldı; köylülerin, Aziz George Günü'nde (26 Kasım) efendilerinden ayrılma koşullarını düzenledi, köleliğin (*holopstvo*) çeşitli türleriyle ilgili düzenlemeler getirdi, toprak sahipliğinin, vergilendirme-

nin ve yerel devlet idarelerinin çeşitli biçimleriyle uğraştı. Hizmet soylularının taşra valileri tarafından yargılanmaktan kurtarılacağına dair verilen söz yerine getirildi. Kanunname genel olarak 1497 Kanunnamesi'nden daha sertti; krallığa karşı işlenen ihanet gibi suçlar ölümle cezalandırılmıştı (Madde 61). Bir kasabanın düşmana teslim olması da aynı şekilde lanetliydi. Taşrada adaletin yeniden düzenlenmesi sayesinde, Rusya'nın kalbindeki bölgede düzenin sürdürülebilmesi için yerel ileri gelenlere (*gubnye starosti*) boyarların vekâleten ülkeyi yönettiği dönemde (1539) verilen sorumluluklar artmıştı. Yerel idareye ödenebilecek vergi ve harçlar artık, mahalline özgü verilecek münferit imtiyaz beratlarıyla düzenlenmeye başlamıştı.[20]

En önemli maddelerden biri, önceki kanunnamede önceli olmayan 85. maddeydi. Bu maddeyle bir kişinin atalarına ait iken satılmış olan tam mülkiyete tabi arazileri yeniden satın alma hakları şarta bağlanıyor, akrabaların o araziyi hangi koşullarla yeniden satın almalarına izin verileceği belirleniyordu. Bu bir dereceye kadar boyarlara ve soylulara ait arazilerin ücretsiz kullanımına getirilen bir sınırlamaydı. (Üzerlerinde genellikle aile ya da sülalelerin hak iddiaları olan özel mülklerin, sahipleri tarafından bedavaya elden çıkartılmayacakları fikri kafalarda uyanmış olmalı.)[21]

Bu uygulama, hizmet soylularının boyarlar karşısındaki zaferi mi demekti? Yoksa bir bütün olarak topraktaki mülk sahipliği konusunda durumlarını sağlamlaştırmaya azmetmiş olan yönetici sınıfın çar karşısındaki zaferi mi demekti? Yoksa Rus toplumundaki bir uzlaşma anlamına mı geliyordu? Vladimir Moskova Knezliği, birçok apanajı ve prens mülkünü yutmuş, 1497'den itibaren birçok önemli kenti bünyesine katmış ve Litvanya'dan toprak ilhak etmişti. Toprakların kategorileri çok karışık ve kafa karıştırıcıydı. Çara ait topraklar, el konulmuş topraklar, Rurik prenslerinin eskiden beri ellerinde tuttukları apanajlar vardı. Ayrıca, Litvanya'da hükümran olan ailenin fertlerine ya da akrabalarına ve Rusya'ya gelmek için Litvanya'yı terk eden Ortodoks prenslerine, süzerenliklerine bağlı olarak Büyük Knezler (III. İvan, III. Vasili) tarafından bağışlanmış topraklarla birlikte verilmiş olan adli ya da askeri imtiyazlar söz konusuydu.[22] Ülkenin *dvortsi* yani tek tek prensliklerden sorumlu daireler yoluyla idaresi, yargı sisteminin çok parçalı olarak devam etmesine katkıda bulundu. Burada da yine Rus ve Sovyet tarihçileri konunun önemi üzerinde ayrı düşmüşlerdir.[23]

Yani yeni kanunname ceza hukuku, medeni hukuk, kölelik ve mülkiyet hukukunun bazı yönlerini kapsıyordu. Daha da ilginç olanı belgenin anayasal özelliğiydi; ülke çapındaki yasal meşruiyet taşımasıydı: Ülkenin her yerinde geçerli ve bağlayıcı olduğu ilan edilmişti. "Bundan böyle tüm ülke işlerine bu kanunnameye göre karar verilecektir." Rusya'da ilk defa adaletin dağıtılması ve sağlanması için uyulması gereken kuralların, sadece ve tamamen, yasama yoluyla çıkarılmış bir kanuna (*pravo*) dayanacağı ilan ediliyordu. Kanunnamenin hiçbir çözüm sunmadığı durumlarda anlaşmazlık olduğu takdirde üst yetkililere haber verilecekti. Davacı mı, savunma mı, yoksa yargıç mı haber verecek, belirtilmiyor ama kovuşturma genellikle mağdur tarafından başlatılsa bile Rusya'da süreç ithama değil soruşturmaya dayalıydı. Çar, kamu düzeni, eşkıyalık, ihanet, vb. durumlar hariç kovuşturma başlatmazdı. Eğer yeni bir kanuna gerek duyulursa "tüm boyarların rızasıyla çar tarafından" yürürlüğe konulacak ve kanunnamenin sonuna eklenecekti, böylelikle kanunname gelişmeye müsait ve esnek bir belge haline geliyordu. Ama uygulamanın denetlenemediği her ülkede olduğu gibi, kanunnameyi hayata geçirmek hep zor oldu. Suçluyu ya da masumu bulmak için Rusya'da yargıç emriyle düello uygulaması (1497'de 6. ve 7. maddeler, 1550'de 11-14. maddeler) hâlâ geçerli olabiliyordu. Daha da ötesi, İngiltere ve Fransa'da olduğu gibi temyizde son merci kraldı.

Rus tarihçiler şüphesiz Boyar Konseyi'nin bu dönemdeki yasamada ne ölçüde rol oynadığını tanımlamak için kafa yormuşlardır. Konsey embriyonik olmakla birlikte temsili bir organ değildi ama bazı yargısal ve yürütme işlevleriyle birlikte (daha ziyade İngiltere'de Tudor döneminde yüksek mahkeme gibi görevleri de olan Özel Konsey benzeri) bir danışma organıydı.[24] Zimin, "temsili" olduğundan hareketle Boyar Konseyi'nin onayı olmaksızın çarın kanun çıkartamayacağı sonucuna varmıştı.[25] Ve gerçekten de birçok önemli kanun çarla boyarların mutabakatıyla çıkmıştı ama bu, temsili bir organ tarafından çarın yetkisine konulmuş bir sınırlama demek değildi. Çarın kanun çıkarttığı ve o kanunun da Konsey'deki boyarlarca onaylandığı şeklinde bir ifade ancak geleneksel bir ifade kalıbı olabilirdi. Çardan gelen herhangi bir emir kendi başına kanun gücündeydi. Bir bütün olarak çar ve boyarlar, kendilerinden daha büyük bir bütünlüğün çıkarları söz konusu iken birlikte hareket ettiler. Önemli kararlar arifesinde ise işin düşünme faslının büyük bölümünün ve araştırma ile

taslak çalışmalarının, giderek birbiriyle daha fazla rekabet eden resmi görevlilerce, yani perde arkasında kalan, bazen sahnenin ortasında beliren ve bazen danışman olarak ödüllendirilen ama kimi zaman da idam edilen *diyak*'larca yapılmış olması son derece akla yatkın görünüyor.

Yeni kanunname, ilanından itibaren, ilan edildiği yerde yürürlükte sayılacaktı (ama geçmiş için geçerli olmamak kaydıyla). Kanunnamenin karşılayamadığı yeni durumlar ortaya çıktığında çara bildirilecek ve o da boyarların onayıyla kanunnameye eklemeler yapacaktı. Kanunnameye eklenen bu önemli koşul onun ülke çapındaki önemini vurguluyordu. Bazı tarihçilerce boyarların kanunları "onamaları," yasama sürecinde söz hakkına sahip olmalarının resmen tanınması, yani onlara bir anayasal rol verilmesi olarak da değerlendirildi. Ancak bu yaklaşım, herhangi bir kurumun bu ilkeyi somuta indirgeyecek kadar gelişmesinden çok daha önceleri var olan bir formüle çok fazla ağırlık atfediyor. Kanunname sonradan, onay için 1551'deki bir Kilise ve Ülke Meclisi'ne sunuldu.[26]

Bu arada Boyar Konseyi mensuplarının da hazır bulunduğu birçok birleşik Kilise ve Ülke Meclisleri toplantısı oldu. Önce Eylül 1548'den Şubat 1549'a kadar, İvan'ın katılmadığı bir Kilise Kurulu toplantıya çağrıldı.[27] Esas görevlerinden biri, dünyevi ve dini 39 Rus azizinin kilise tarafından tanınması sürecinde ilerleme kaydedilmesiydi. Bu Makari'nin amacı olan, Rusya'nın ruhsal huzurunda etkin olan azizlerin "millileştirilmesi" demekti. "Tanınma" resmi bir süreç değildi. Birçok yerel savaşçı prens veya kutsal peder ya da rahibe, kutsal halelerini gayriresmi şekilde elde etmişti. Makari'nin, müminler onlara duacı olsunlar diye, en önemli azizleri yeni ve birleşik tek bir çarlık içine toplamak, Moskova çatısı altında bir araya getirmek arzusunda olduğu açıkça belliydi. Bununla beraber, yeni panteonunda birçok Moskovalı azize yer vermediği de işaret edilmiştir. Makari aynı zamanda, Rus Kilisesi'nde geçerli olan ayin kurallarında da yeni bir düzenleme gerektiğine inanmıştı. Çünkü görünüşe göre, her piskopos ya da her prens dini kitaplardaki yönergelerden sapılmasına kendi kafasına göre izin vermişti. Dini çatışmaların tüm Avrupa'da gemi azıya aldığı bir dönemde, Rus Kilisesi'nin üzerine düşen görev de disiplinsizlik ve kitabına uygun yapılmayan ayinler konusunda eleştirilerin ayyuka çıktığı kendi evine çekidüzen vermek olabilirdi.[28]

İlk Kilise Kurulu'nu takiben Makari tarafından çağrıldığı kesin olan iki Kurul toplantısı daha yapıldı. 1551 Şubatı'nda Kilise Kurulu, muhte-

melen taslaklarını aralarında Çar ve Silvester'in de bulunduğu birçok kişinin önceden hazırladığı belli olan dini meseleler üzerine bir dizi soruyu tartışmak için tam kadro toplantıya çağrıldı.[29] Toplum önüne çıkışını dramatize etmekten her zaman mutlu olan İvan, bu büyük topluluk önünde konuşma fırsatını kullandı, yine onların affına sığındı ve kendisinin reşit olmadığı dönemdeki boyar yönetimine ilişkin eleştirilerini tekrarladı. Özellikle de boyarların dayıları Prens Yuri ve Andrey İvanoviç'i ele geçirmek ve mahvetmek için nasıl insafsızca ve cüretkâr davranmış olduklarını vurguladı.[30] Ancak *sobor*'un uğraşacak daha önemli işleri vardı.

Manastırların otoritesi, özellikle de Volokolamsklı Yasef, manastırının muazzam etki gücüne rağmen (ya da belki tam da bu nedenle), 16. yüzyılda inişe geçmişti ve bir kilise hiyerarşisi ortaya çıkıyordu. Bu belki de kısmen, manastırların muazzam genişlikte topraklara sahip olmasının ne derece doğru olduğuna dair gittikçe yoğunlaşan tartışmaların bir sonucuydu. (Konu 1530-40'larda giderek daha fazla alevlenmişti ama Protestan Avrupa'daki ve İngiltere'deki manastırların yıkılışı ve kilise topraklarının müsaderesinin, ortada buna tepki gösterdiklerine dair yazılı bir belge de olmadığı için Rus Kilisesi tarafından sessizce geçiştirildiği spekülasyonu da yapılabilir.) 16. yüzyıl ortaları itibarıyla yerleşim alanlarının üçte biri Kilise'nin elindeydi, buna rağmen bazı manastırlar öyle fakirdi ki, keşişleri yırtık pırtık paçavralarla geziyor ve hatta sokaklarda dileniyordu.[31] Şüphesiz Rusya'da esasta, kilisenin toprak sahibi olmasının önünde yasal hiçbir engel yoktu, toprak sahipliği 18. yüzyılda olduğu gibi, henüz belirli bir sınıf ya da sosyal zümreyle sınırlı hale getirilmemişti. Manastırlar aslında daima paradan ziyade toprağa dayanmışlardı. Mülk sahibi olmayı savunan ve mülkiyeti reddeden tarafların her ikisi de, manastırlara ait topraklar ve sahip olunan diğer varlıkların hayır işlerinde ya da dini amaçlar için kullanılması gerektiğine inanıyorlardı ama manastır hayatında münzevi bir keşiş yoksulluğu olması gerektiğine inananlar ile manastırın dini görevlerini yerine getirebilmesi için yeterli kaynaklara sahip olması gerektiğini savunanlar arasında bir ayrım vardı. Toprakların çoğu ölüler için dua edilmesi karşılığı kazanılmıştı, bazı manastırlar ise sarraflık yapmak suretiyle de yeterli bir servete ulaşmışlardı. 16. yüzyıl Rusya'sında esas mesele kilise topraklarının müsadere edilmesinden ziyade, askeri hizmete yeni girenlere toprak dağıtmak amacıyla kilisenin toprak sahipliğinin sınırlandırılmasıydı.

Rus kilise hayatında önde gelen bir karakter olan Yunanlı Maksim o dönemdeki bu tartışmanın arka planında hâlâ önemli bir rol oynuyordu. Elena Glinskaya'nın 1538'deki ölümünden sonra durumu düzelmeye başlamıştı. Metropolit Danil'i izlemiş olan Metropolit Yasef müşfik biriydi ve Metropolit Makari de fazlasıyla öyleydi. Yasef'nin Volotski müridi olduğu iddia edilmesine rağmen Makari, on yedi yıl boyunca komünyona katılmasına izin verilmeyen Maksim'e yapılan muameleyi onaylamadı.[32] Fakat yaşlı keşişin (o zamanlar seksenindeydi) yüreğindeki özleme kavuşmasına izin verilmedi, yani Athos Dağı'na dönemedi. Maksim Çar'a dahi niyazda bulundu, diğer dini ve sivil şahsiyetler onun için aracı oldular ve sonunda, 1551'de, Kilise Kurulu'ndan sonra, Teslis Manastırı Başrahibi Artemi onun Volokolamsk'tan alınıp Moskova'ya çok daha yakın olan Teslis'e kaydırılmasına aracılık etti. Maksim, İvan'a gönderdiği söylenen nasihatlerinde, kilisenin doymak bilmez açgözlülüğünü ve toprakların üstüne çöreklenişini lanetledi ve genelde daha fazla ahlaki ağırlığı olmalarına rağmen kurulda azınlıkta kalan mülkiyetçilik karşıtı eğilimin perde arkasındaki sözcüsü olarak kaldı.[33]

Metropolit Makari'nin, Kilise hiyerarşisinin manastırlar ve ruhban sınıfı üzerindeki otoritesini arttırmak ve münzevilik, itaat, ağırbaşlılık ve iffet kurallarının doğru yorumlarını oturtmak amacıyla attığı adım, bir dereceye kadar, boşluğa atılmış bir adımdı. Bu meselelerin dillendirilmesi için İvan'ın nasıl bir inisiyatif aldığı çok açık değil. Tartışılmak için düzenlenen soruların formule edilmesinde –bazı soruların onun iğneleyici düşünce tarzını yansıtmasına rağmen– ne dereceye kadar katkısı olduğu da bilinmiyor ama bu sorunların ele alınışı, kaçınılmaz olarak gerginliğin yükselmesine ve kişisel çatışmalara yol açacaktı. Birçok tarihçi de, hem bu soruların taslaklarının hem de muhtemelen cevap taslaklarının hazırlanmasında Silvester'in aktif biçimde yer aldığını belirtir. Ama günümüz araştırmaları bu olaya katılan tek din adamının o olmadığını gösteriyor. Katkısı her ne ise, onun ne olduğunu gösteren ve hatta oradaki varlığını bile gösteren hiçbir kanıt yok.

Kurula sunulan belgenin tümü 100 bölüme ayrılmış (bu nedenle genelde *Stoglav* olarak anılıyor) ve Çar adına çıkartılmıştı. Ele alınacak maddelerden bazıları, örneğin, şu tür konu başlıklarıyla numaralar verilerek gruplandırılmıştı: Devletin Kilise'den elde edeceği gelirlerle Kilise'nin ve din adamlarının yargısal bağımsızlıklarının korunması; Kilise toprakları-

nın çarlık müsaderelerinden muaf tutulması gibi konular dahil olmak üzere Kilise ile Devlet ilişkileri; manastırlarda ya da keşişlerin idaresi altındaki bölgelerde uygunsuz davranışların, mali ve cinsel yozlaşmanın önüne geçilmesi; her yerde aynı olması için ortak bir ayin-dua kitabının oluşturulması; mahkûmların kefaletlerinin ödenerek serbest bıraktırılması (büyük ve masraflı bir görev); zekat verme ve eğitim gibi Kilise'nin sosyal görevlerinin tanımlanması; sadık müminlerin manevi ve ahlaki davranışlarının geliştirilmesi, sapkın inanca ve büyücülüklere karşı savaş verilmesi. İvan'ın bizzat kendisi tarafından önerilen sorular 5. bölümde 37 gruba ve 41. bölümde 32 gruba bölünmüş halde bulunmakta, yanıtları da daha sonraki bölümlerde verilmekteydi.

Çar, son ilan edilmiş kanunnameye ve yerel idarelerle yargıda yapılan reformlara göndermeler yaparak oturumu açtı. Şimdi benzer ilerlemelerin Kilise hayatında da gerçekleşmesi için hiyerarşiye başvuruyordu.[34] İvan, birinci soru içerisinde, bir araya gelmiş topluluktan, evlerinde ya da kiliselerde çanların tam olarak gerektiği gibi çalıp çalmadıklarını ve ilahilerin kutsal buyruklara uygun olarak okunup okunmadıklarını incelemelerini diledi. Bu, öğrencilerini yetiştiren ikona ressamlarıyla rahip ve keşişlerin özel hayatlarındaki ve toplum içindeki tavırlarını etkilediği varsayılan birçok sorunun yapısına ilişkin bir ipucudur. Dini ayin kitaplarını kopya edenler ile çevirenler, ayinlerde sürekli tekrarlanan ve yerleşik hale gelen hataları yapmakla ve baştan savma bir okuryazarlık eğitimi vermekle suçlandılar. Dış dünyaya eğitim verme görevi manastırlardan değil ama onların idaresi altındaki bölgelerde görev yapan beyaz (cüppeli) papazlardan* bekleniyordu.[35] *Stoglav*'ın 26. bölümünde manastırlara; Moskova ve tüm şehirlerde iyi evlilik yapmış, saygıdeğer, yüreklerinde Rabbin korkusunu taşıyan, evlerine çocuk kabul edebilecek ve onlara kürsüden Mezmur söylemeyi, okumayı öğretebilecek papaz ve diyakozlar seçmeleri konusunda verilen talimat çok açıktı.[36]

5. bölümde yer alan 1'den 37'ye kadarki sorular özellikle, hem kara hem de beyaz papazlar arasındaki din adamlarına yakışmayan davranış ve ihmalkârlık konularını ele almış ve belgenin sonraki bölümlerinde de cevapları verilmiştir. Soruların ilginçliği Kilise hayatında görülen "sarhoş-

* Manastırlardaki papazlara kara (cüppeli), dışarıda görev yapanlaraysa beyaz (cüppeli) papaz denirdi. Papaz olduktan sonra evlenemeseler de öncesinde evlenmiş kişiler beyaz papaz olabilirdi - ç.n.

luk" (17. soru), ibadet ve günahlardan arınmak için dikilmiş binalarda şölen ve eğlence düzenlemek, zevkusefa eylemek (21. soru) ya da kilisede *tafya* (Müslüman namaz takkesi) veya şapka giyilmesi (39. bölüm) gibi olaylar karşısında takınılan popüler tavırları tasvir etmelerindendi. İlgili cevapta doğal olarak takke giyilmesi kâfir Müslüman âdeti olarak yasaklanıyordu.[37] Kilise ritüelleriyle dini hayata başlamanın kuralları konusu da birçok maddede ele alınmış, keşişlerin ve rahibelerin aynı manastır çatısı altında yaşamaları ya da sadaka dilenmek için sokaklarda gezmeleri yasaklanmıştı. Belge, 15. soruda, keşişlerin dualarında kendilerini de hatırlamaları için bağışçıların kiliseye yaptıkları toprak bağışının ölçüsüne ve kilisenin toprak sahibi olmasının sınırlarına da değinir. Belgede şöyle bir soru yöneltilir: Keşişlerin kendilerini şehirlerde ticarete ve mülke hasretmeleri doğru mudur? Bu nedenle Mahşer Günü'nde mahkemede cezaya çarptırılacak olanlar kimlerdir? Ve faizle ödünç para vermenin kutsal kitaplarda yeri var mıdır?

Papazlık mesleği dışındakilerin sakallarını tıraş etmeleri ve yabancılar gibi giyinmeleri konusu 25. soru içinde ele alınmıştı. "Bugünlerde kendilerine Hıristiyanım diyen, 30 yaş ve üstü adamlar, kafalarını, sakallarını ve bıyıklarını kazıtıyorlar ve yabancı bir inanca ait çamaşır ve elbise giyiyorlar. O zaman bir Hıristiyan nasıl ayırt edilebilir?" Genel olarak Rusların sakallarına çok bağlı oldukları farz edilirdi, ama bunun ne kadar doğru olduğu da sorulabilir. Bazı vekayinamelerde olayları tasvir eden minyatürlerde, ki birçoğu kitaplara basılmıştır, çok sayıda sakalsız erkeğin yer alıyor olması çarpıcı bir olgudur. Sakalsızlar genç olanları, sakallılar daha yaşlıları gösteriyor, tüm din adamları ise sakallı olarak resmediliyor. Elinizdeki kitapta kaynak olarak kullandığımız kitaplardan birindeki röprodüksiyon bir minyatürde Çar İvan 1556'da ferman verirken görülür, etrafında yüzleri belli olan on kişi vardır.[38] Bu on kişiden Çar dahil altısı sakalsızdır. Aslında Çar hiçbir zaman sakallı görünmez. Gerçek kişileri temsil ettiği ileri sürülen az sayıdaki portrelerde de (*diyak* Mşurin, Boris Godunov) poz verenler sakalsızdır. Bundan dolayı, sakalları tıraş etmenin, genel olarak sanıldığından çok daha yaygın olduğu söylenebilir. Kilise kurallarına uyulmasını sağlamak için gerçekten de sakal tıraşı yasağının sürekli tekrarlanması gerekiyordu.[39]

Sakal ve bıyık tıraşı özellikle din adamlarının ahlaki duygularını ayağa kaldıran oğlancılıkla yakından ilgiliydi ve *Stoglav*'daki 5. bölümde 25.

soru ve kısa bir bölüm olan 33. bölümün tümü, bu günahı işlemeye devam edenleri aforoz etmek ve Kilise'den kapı dışarı etmekle tehdit etmek suretiyle bu konuya ayrılmıştı. 5. bölümdeki 29. soru, inananları fuhuş, zina, oğlancılık, adaletsizlik, kibir ve haset gibi çok sayıdaki ve ciddi günahları konusunda pişmanlık göstermekte yetersiz kalmakla suçluyordu. Niçin Rabb Nuh'u hariç tutarak tüm dünyayı selde boğmuştu? Niçin Sodom ve Gomorra alevler içinde mahvolmuştu? Ve niçin Rab, Çargrad'ı (Konstantinopolis) yabancılara ve kâfir Türklere vermişti? Oğlancılık, zenginlere has bir kötü alışkanlık olarak addedilmiş ve bireylerin işlediği bu suç nedeniyle tüm cemaat cezalandırılabileceği için özellikle tehlikeli olarak görülmüştü.[40] Tıraş olmanın oğlancılıkla sonuçlanacağı varsayılıyordu, çünkü erkekleri, kadınlar gibi yuvarlak ve pürüzsüz bir yüze kavuşturuyordu.[41]

Stoglav evlilik yaşını da erkekler için 15, kadınlar için 12 olarak belirlemiş ve İmparator VI. Leo'dan beri var olan iki kereden fazla evlenme yasağı tekrar edilmişti.[42] Kilise'nin din adamlarının yargılanması, evlilik ve vasiyet gibi dinle ilgili konularda ayrı yargı hakkına sahip olmaya devam etmesi, 4. yüzyılda Konstantin'in Papa Silvester'e yaptığı bağışa gönderme yapılarak basit bir şekilde halledilmişti.[43]

Bu dönemde gündeme getirilen bir diğer uygulama değişikliğinin Çar ile toprak sahibi sınıf ve silahlı kuvvetler arasındaki ilişkinin evrilmesinde büyük bir önemi vardır. 14. yüzyılın büyük bölümünde ve 15. yüzyıl başlarında esas savaş gücü, büyük ölçüde prens apanajlarından gelen süvarilerden oluşuyordu ve çok az bir merkezi organizasyon söz konusuydu. 16. yüzyıl ortaları itibarıyla bu prenslerin özel orduları kaldıysa bile onlara da ancak Beliskiler ve Mistislavskiler gibi Litvanya kökenli apanajlarda ve Yukarı Oka'nın, Odoevskiler ve Vorotyinskiler gibi Rus "hizmet" prenslerinin maiyetinde rastlanabiliyordu.[44]

Sadece büyük kneze bağlı bir Rus ordusunun gelişmesi, bir prensliği bünyesine katmayı başardığı ve onun bağımsız kimliğini yok ettiği zaman, zaten oradaki silahlı kuvvetleri de büyük knezlik kontrolüne geçirmiş olan III. İvan'ın saltanat döneminde başladı. Prensler ve boyarlar, vali ve yerel komutan olarak görev yapmadıklarında kıdem nizamnamesi ya da *mestniçestvo* tarafından belirlenmiş olan rütbe hiyerarşisine uygun biçimde, genellikle kumandan ve kıdemli subay olarak büyük knezlik alayları bünyesine alınırlardı. Karışık sosyal kökenlerden gelen hizmet erbabının is-

tihdamı genel olarak şu şekilde olurdu: Kademe kademe, çarın *dvor* mensupları olanlar, kullanmaları için belli topraklar tahsis edilmiş (*pomestiya*) olanlar gibi genel olarak büyük kneze doğrudan hizmet verenler içerisine alınanlar, *dvoryan* yani geleceğin hizmet soyluları arasına katılanlar, yerel prens ve boyarlara hizmet edenler ve kırsal bir bölge temelinde *pomeşçik* olarak hizmet vermeye devam edenler. Dolayısıyla, taşra kasabalarındaki daha alt rütbedeki süvari subayları, kendi mülklerinde ikamet ederler ve gerek duyup da çar onları çağırdığında kendi hizmetlilerini de yanlarında götürürlerdi. Bu grupların her ikisine de kullanmaları amacıyla verilen toprak, sistemin başladığı yıllarda, satılamaz ya da rehin bırakılamazdı ama toprak tahsis edilen kişinin ölümü halinde kullanım hakkı oğluna ya da hizmet verme kapasitesine sahipse damada geçebiliyordu. Verilmesi gereken hizmet, toprağın büyüklüğü ve kalitesine göre titizlikle hesaplanırdı.

Pomestiya sistemi, süvarilerin çağrıldıkları zaman hizmet vermeye hazır olmaları için geliştirilmiş ve Büyük Petro'nun saltanat dönemine kadar da süvari ordusunun masraflarını ödemenin temel biçimi olmuştu.[45] Toprakların kaydını yapmak ve süvarilere toprak temin etmek görevlerinin idaresini yapan *Pomestiya Prikaz* (Arazi İdaresi) 1475 yılında kurulmuştu. Çeşitli kaynaklardan elde edilen toprakların daha sonra *pomestiya* olarak dağıtılması III. Vasili ve IV. İvan döneminde oldu. Verilen toprak *pomeşçik*'in özel mülkü sayılmadı. Sahibine varlığını sürdürebilmesine ve teçhizatının masraflarına yetecek bir sabit gelir sağlıyordu. Süvariden, orayı sömürüp kazanç sağlamak için uğraşması beklenmiyordu. Dolayısıyla kelimenin Batılı anlamında bir toprak sahibi değildi ama topraktan gelen belirli bir gelire bağlı bir toprak kullanıcısıydı. Bu nedenle, aristokrasinin ve hizmet soylularının zenginliklerinin temelini oluşturan *voçina*'dan yani ata mülkünden ayrı olarak *pomeşçik*'ler, devlet tarafından verilen topraklara ek olarak başka topraklara da sahip olmuştur.

İvan'ın saltanat döneminde silahlı kuvvetlerin yeni bir düzenlemeye kavuşması için ilk büyük adım 1550 yılında atıldı. Çarın *dvor*'unda toplam üç bin kadar kişi vardı. Bin kişilik özel bir süvari grubu, üç bölüme ayrılarak kendilerine *pomestiya* tahsis edildi. Moskova'da kalabilmelerini sağlamak için de gereksinimlerini nispeten başkente yakın topraklardan sağlamak gerekiyordu, bu nedenle onlara merkez taşrasından *pomestiya* verildi. İsimleri görevli olarak listeye kayıtlıydı ve gerektiğinde belli bir nö-

bet çizelgesi çerçevesinde, anında hizmet vermeye hazır olmak durumundaydılar. Onların kullanımına tahsis edilen dirlikler esas olarak çarın kendi topraklarından ya da Moskova civarındaki özgür köylülerin topraklarından sağlanmıştı.[46] Aleksey Adaşev bu süvarilerden biriydi.

İvan aynı zamanda *pişçayilniki* ya da daha sonraki bir İngiliz gezgin Jerome Horsey'in taktığı isimle *arkebüzcüler* olarak anılan, ateşli silahlarla donatılmış piyade alayları da oluşturdu. Bunlar daha önce 1480'de, gerçekte olmayan Ugra Savaşı'nda kullanılmıştı. 1550'de onların yerini *strelyitsi* yani misket tüfekli piyadeler aldı. Bunlarla birlikte, "I. Petro'nun muhafız birliklerinin öncüllerini" oluşturan seçme bin kişilik süvari alayı, muhtemelen 1547'de onu çok korkutmuş olan ayaklanma benzeri bir durum karşısında kendisini korumak isteyen İvan'ın özel muhafızları haline geldi.[47] *Strelyitsi*, Büyük Petro'nun saltanatına kadar askeri sahnede boy göstermeye devam edecekti. İşlevleri elde soğuk çelik (kılıç) ya da mızrak göğüs göğüse çarpışma yapmak değil ateş gücünü kullanmaktı. Sayıları sürekli değişiyordu ama 16. yüzyıl sonlarında 20 bine ulaşmıştı. Süvari askerinden farklı olarak sürekli giydikleri bir üniformaları olan birliklerdi. Osmanlı yeniçerisinden farklı olarak bunlar özgürdüler, rütbelerine göre kendilerine para ödeniyor ve ihtiyaç malzemeleri veriliyordu ama aynı zamanda kısmen zanaatkârlık ve küçük ölçekli ticari işlerle de uğraşarak kendilerinin ve ailelerinin geçimine katkıda bulunuyorlardı. Subayları ise hizmet soyluları zümrelerinden gelme olup hem maaş alıyorlardı hem de kendilerine *pomestiya* tahsis ediliyordu. Tüm bu birlikler yeni bir devlet dairesi olan *Streletskii Prikaz* idaresi altında toplanmıştı.

Toplar da Rusya'da yaygın ve etkin bir şekilde kullanılıyordu; İvan, Rusya'da çıkartılan demir cevherinden üretilen toplara ve onların ordusundaki kullanımına kişisel olarak ilgi göstermiş olabilir. 1550'lerde her birliğe belli sayıda top veriliyordu. İvan 1552'de Kazan seferine giderken yanında 150 parça ağır ve orta çapta top götürmüştü ve bu açıdan bakıldığında Rusya, barut ve kurşun ithal etmek zorunda olmasına ve bu nedenle düşmanın bu malların karadan geçişine izin vermeme tehlikesine açık olmasına rağmen, Batılı düşmanlarından daha zayıf bir konumda değildi.[48]

Bu *strelyitsi* birlikleri fikrinin nereden çıktığı konusu Rusya'da çok tartışılmıştır. Lehistan, İsveç ve Livonya'ya karşı savaşında Rusya'nın yay ve oklarla donatılmış süvarilerden ziyade daha modern silahlara, yani adını koymak gerekirse tüfeklere ve ağır toplara gereksinimi olduğu çok açık-

tı. Çağdaşları ve birçok askeri uzman, bu yeni birliklerin İvan Semonoviç Peresvetov adlı bir şahsın muhtemelen IV. İvan'ın malumu olan yazıları aracılığıyla Osmanlılardan alındığını fikretmişlerdir. Uzun bir zaman Peresvetov'un gerçekte var olan biri olup olmadığı şüpheliydi ve sahte bir isim olduğu veya birden çok yazarın temsili ismi olduğu düşünülüyordu. 20. yüzyılın başlarına kadar da varlığı hakkındaki bilgiler yerli yerine oturtulamamıştı.[49] 1950'lerde, talihsiz bir benzetmeyle Makyavelli ve Bodin'le kıyaslanabilecek kadar, 16. yüzyıl Avrupa'sının en güçlü hümanist düşünürlerinden biri muamelesi gördü. İnsani ve entelektüel nitelikleri henüz tam manasıyla ele alınıp gözden geçirilmediği gibi tüm ona atfedilmiş yazıların gerçekten ona ait olup olmadığı da kesin değil, bu nedenle etkisi hâlâ sorgulanmaya muhtaç görünüyor.

Litvanya'da doğmuş, büyümüş, Rus Ortodoksluğu ve Lehistan Katolikliği arasında bölünmüş bu sınır ülkesindeki hayatın şekillendirdiği biri olarak kılıcını kâh Lehistan süvarisi hizmetine, kâh Osmanlı vassalı Macar Jan Zapolya'nın hizmetine, kâh Bohemya'nın Habsburg kralına, kâh Boğdan[50] voyvodası IV. Petru Rareş'e sunmuş olan Peresvetov, altı-yedi at ve tüm bunlar için yeterli sayıda seyis ve uşakla hizmet veren oldukça deneyimli ve kıdemli bir subaydı. Subaylıkta terfi edememiş olmaktan ötürü gücenmiş olduğu aşikâr bir şekilde, boyarlara ve akrabalarına da güvenmediği için, 1538'de Elena'nın naipliği döneminde Rusya'nın hizmetine girmek için başvurdu. Boğdan voyvodası Petru'yla bağlantısı sayesinde Rusların hizmetine girmek ona cazip gelmiş olabilir, çünkü Petru'nun karısı Elena'nın eş durumundan kuzeniydi. Rus sarayını, kendi icadı olan "Makedon tarzı" bir kalkan modeliyle etkilemeye çalıştı ve gelecekteki Çariçe Anastasya'nın amcası boyar M. Yuriyeviç Zaharyin'in sahip çıkmasıyla kendisine bir atölye ile bir *pomestiya* tahsis edildi. Peresvetov'un talihsizliğine bakın ki, Zaharyin öldü ve o da hamisini kaybettiği gibi kalkan patenti için yaptığı tüm yatırımlar da buhar olup uçtu.[51]

Peresvetov bir on yıl boyunca giderek ağırlaşan kötü koşullarda yaşamaya devam ettikten sonra izini kaybettirdi. Bu şaşırtıcı değildi çünkü Rusya'da ne boyar aileleriyle ve hatta ne de yakın birliktelikler oluşturmaya meyilli yerel hizmet soyluları takımından kimseyle herhangi bir bağlantısı vardı. Kendi nazarında iyice yoksullaşmış olarak, 1549'da "uyuşma meclisi" toplantısı olarak adlandırılan toplantı sırasında, bir dizi başka yazılı çalışmayla birlikte, kendisini toprağından eden, çıplak ve muhtaç bıra-

kan, hatta bir atı bile çok gören "büyükleri" suçlayan bir arzuhalle bizzat Çar İvan'a başvurdu. Basit bir atlı askerin bile artık bir *pomeşçik* olarak bir güvence elde edebildiği Rusya'da Peresvetov'un daha fazlasını elde etmeyi umması çok da haksız sayılmazdı. Fakat sonuçta tüm ümitleri boşa çıktı ve gözden kayboldu. 17. yüzyıl başlarından kalma, ona atfedilen bir dizi elyazmasının varlığı, onun daha sonra da var olmaya devam ettiği fikrinin kabul edilmesini ve hizmet soyluları takımının ya da *pomestiya* sahiplerinin güçlüler ve zenginler karşısındaki 16. yüzyıldaki "sözcüsü" olarak önem kazanmasını sağlamıştır.

Devrim öncesi tarihçiler tarafından yeterince değerlendirilmemiş olan Peresvetov'un oynadığı bu "sınıfsal" rol, Sovyet tarih yazımında Peresvetov'a verilen büyük önemin sebeplerinden birisidir. Peresvetov'a atfedilen metinler şunlardır: "Çargrad'ın, Türk Çarı Kâfir Magmet Amuratov Tarafından Fethi Üzerine", "Magmet Saltan Efsanesi" ve Peresvetov'un IV. Petru Rareş'e, tek Ortodoks hamisine hizmet ettiği beş ayın hikâyesinden ibaret olan "Büyük Arzuhal."[52] II. Mehmed'in son Paleologos imparatoru Konstantin karşısındaki zaferi, Peresvetov tarafından büyük ölçüde, bencilliğe, korkaklığa ve imparatorun etrafını kuşatan "büyük" adamların kifâyetsizliğine ve ordunun alt tabakasına destek olmamasına bağlanmıştır. ("Zengin insanlar asla savaşmayı düşünmez, onlar barıştan, huzurdan ve kibarlıktan yanadır.") Peresvetov yeniçeriler gibi merkezi bir şekilde kurulan, denetlenen ve maaş ödenen ordudan yana tavır alır fakat aynı zamanda özgür adamların kölelerden daha iyi savaştıklarını da savunur ve yeniçerilerin tıpkı Osmanlı Sarayı'ndaki diğer sivil görevliler gibi köle olduklarını ama buna karşılık Rus süvarisinin özgür olduğunu söyler. Rusya'da *holopi*, yani silahlı kuvvetler içindeki çeşitli türden kölelik yükümlülüğü olan kişilere, o zamanlarda esas olarak ya yiyecek, saman balyaları ve levazımat ya da cephane taşıma işleri veriliyor ya da istihkâm işlerinde istihdam ediliyorlardı.[53]

Peresvetov'un gözünde Osmanlı sisteminin bir diğer büyük fazileti de sistemin *vera*'dan ziyade *pravda* yani inançtan ziyade doğruluk ya da hakkaniyet üzerinde yoğunlaşmasıdır. Tabii bu görüş, Rusya'ya gelmeden önce uzun yıllarını yaban ellerde geçiren Peresvetov'un tertemiz Ortodoks inancında bir gedik açılıp açılmadığını düşündürtüyor insana. Rusça *pravda* kelimesinin anlamını İngilizcede korumak imkânsızdır; zira İngilizce sözlükler bu kelimeyi her zaman "gerçek" diye çevirirler. Oysa Rusçadaki kul-

lanımında "adalet" ya da "hakkaniyet" manaları temel alınır.[54] Peresvetov, fikirlerini (eğer kendi fikirleriyse) en açık şekilde, Boğdan Prensi IV. Petru'nun hikâyesini kendine özgü tarzında anlatırken ifade eder. Burada prens, Fatih Sultan Mehmed'e Konstantinopolis'e adaleti yeniden getirdiği için şükranlarını sunar ve bunu "Tanrı inancı değil, *pravda*'yı yani hakkaniyeti sever" diyerek açıklar. Oğlu vasıtasıyla bize hakkaniyetin (*pravda*) temel ilkelerini (İncil'i) bırakmış olan Tanrı, Hıristiyan inancına diğer tüm inançlardan daha fazla sevgi göstermiş ve bize cennete giden yolu göstermiştir. Ama Yunanlılar, her ne kadar İncil'i baş tacı etseler de, başkalarının sözünü dinlediler ve Rabbin isteğini yerine getirmeyerek sapkınlık içine düştüler (yani, Floransa/Ferrara Konsili'nde alınan Roma'yla birleşme kararına uydular).

Fakat Peresvetov'un öncelikli derdi savaşçı bir toplumu idare etmenin pratik sorunlarıyla uğraşmaktı. Devlete bağlı ücretli bir kadro tarafından idare edilen profesyonel bir ordudan yanaydı (Osmanlı yeniçerileri gibi), fakat özgür insanlardan oluşmalıydı ve yüksek soylular da dizginlenerek hizaya getirilmeliydi. Onu hizmet soylularının sözcüsü gibi görmek zor, o daha çok *groza* yani teröre ve korku salmaya dayalı bir yönetime inanıyordu. Yine örnek olarak Mehmed'den alıntı yapıyor, kadılarının dürüst davranmadıklarını öğrenince onların canlı canlı derilerini yüzdüren Mehmed'in yaptıklarını şöyle anlatıyordu:

> Onlar eğer tekrar derileri çıkarsa ancak o zaman affedileceklerdi. Ve derilerinin gerilmesini ve içlerine pamuk doldurulup kadılık binalarının kapılarına demirlerle çivilenmesini ve üzerlerine şunların yazılmasını buyurdu: Böyle tedhişler olmadan adalet ve hükümranlığın yürümesi sağlanamaz.[55]

Mehmed aynı zamanda dehşet salan ya da korkunç, yani *grozen* olduğu için de takdir ediliyordu; "Eğer bir çar ülkesinde ılımlı ve barışsever bir saltanat sürdürüyorsa hükümranlığı zayıflayacak ve ihtişamı sönecektir. Eğer bir çar dehşet salan ve bilge biriyse hükümranlığı genişleyecek ve adı bütün ülkelerde saygıyla anılacaktır."[56] "Şiddetin [*groza*] olmadığı bir krallık dizginsiz at gibidir."[57] Peresvetov'un Osmanlı idaresinin etkinliğine duyduğu hayranlık o sıralarda çok da ona has bir duygu değildi. O sıralarda Avrupa'nın o bölgelerinde Osmanlı'yla haşır neşir olanlar arasında sık rastlanan (*lieu commun*) bir durumdu.

İvan'ın "dehşet salma" konusunda Peresvetov'un tavsiyelerine ihtiyacı yoktu ve gerçekte Peresvetov'un yazdıklarının İvan tarafından okunmuş olduğunu gösteren herhangi bir kanıt da yok. Eğer tüfekli askerlerden oluşan birlikler yaratmak fikri Rusya'ya dışarıdan geldiyse bu konuda Boğdan daha ikna edici bir kaynaktır. Voyvoda Petru Rareş[58] Boğdan'da yeniçeriler gibi köle olmayan, *strelyitsi* gibi özgür askerlerden tüfekli bir birlik oluşturmuştu ve şüphesiz Peresvetov'un da bundan haberi olmuştur.[59] Dolayısıyla 1550'lerde Peresvetov'un, İvan'ın uygulamaları üzerinde hizmet soylularının sözcüsü kimliğiyle bir etkide bulunmuş olması çok da akla yatkın gibi gelmiyor.

Hizmet dirlikleri olarak dağıtmak üzere toprağa duyulan ihtiyaç meselesi 16. yüzyıl Rusya'sında belirleyici olan politikaları büyük oranda tahrif etmektedir. Silahlı kuvvetler mensuplarına toprak verme ihtiyacı sözüm ona büyük knezlerde, kilise ve manastır topraklarına ve hatta zengin prens ve boyarların topraklarına el koyma arzusu doğurmuş, benzer şekilde hizmet soyluları arasında toprak sahibi olmaya yönelik bir baskı yaratmıştı. Sonuç olarak bu hizmet soyluları nüfuzlu toprak sahiplerinden siyaseten ayrılmışlardı; zira bu nüfuzluların uçsuz bucaksız toprakları ve büyük apanajları müsadereye açıktı. Bu farklı siyasi konumlanışları enine boyuna tartışmış olan Rus tarihçiler son derece kıt kanıtlar temelinde birbirinden çok farklı ve sıklıkla uzlaşmaz sonuçlara ulaşmışlardır. 16. yüzyıldaki ana siyasi kamplaşmanın, topraklarını elde tutmaya azimli, saadet kaynağı bir bölünmüşlük halinde bulunan devletin "merkeziyetçilik" çabalarını engellemeye çalışan "reaksiyoner" veya "tutucu" boyarlar ile onlara karşı merkeziyetçilik uğruna giriştiği ilerici mücadelesinde mutlakıyetçi hükümdarı destekleyen hizmet soyluları arasında olduğuna dair olan inanç, yakın zamanlı tarihçilikte büyük ölçüde geçersiz sayılmıştır. Hem boyarlar hem de bu hizmet soyluları toprağı her iki şekliyle de istiyorlardı; en değerli hali olan *voçina* (tamamen kendi mülkiyetlerinde) ve *pomestiya* (hizmet karşılığı tasarruf hakkı) olarak. Zaten hısım sülalelere mensubiyetleri nedeniyle belli ölçüde birbirini içeren her iki sosyal zümre de güçlerin merkezi idarede toplanmasından yanaydılar. Fakat *pomestiya* sadece Çar'ın ve çeşitli apanaj sahiplerinin saray maiyetlerinde bulunan soyluların ardıllarına verilmiyordu. Çar süvari sayısını arttırmak istediği zaman, hiçbir rütbesi olmayan saray hizmetlilerine, herhangi bir özgür kişiye ve hatta yükümlülük sahiplerine (*holopi*) ve yabancılara da dirlik veriyordu. Sonuçta kaybeden, köylüler oluyordu.

Rusya'nın insan gücüne ihtiyacı arttıkça ve silahlı kuvvetlere yeni düzenlemeler getirildikçe kendisine *pomestiya* verilmiş olan süvariler atalarından miras sosyal mevkileriyle bireysel olarak hizmet veren *po oteçstvu* ve taşra merkezlerine bağlı listelerde toplu şekilde isimleri yer alan *po priboru* olarak iki büyük kategoriye ayrıldılar. Bu feodalizm miydi? Genel olarak öyle olmadığı şeklinde düşünülür, çünkü iki tarafı da, efendiyi de vassalı da bağlayan bir sözleşme yoktur; sadece vassal elde ettiği toprağı elinde tutmak için hizmet vermek zorundaydı. Ne var ki teoriden farklı olarak pratikte, bireyin hayatı üzerinde yarattığı etkisi içinde düşünüldüğünde, askeri hizmet yükümlülüğü altına giren Rus süvarisinin, Ortaçağ başlarında İngiltere'deki doğrudan kraldan ya da bir barondan alınan toprağa bağlı İngiliz süvarisiyle arasında bir fark bulunmamaktadır, üstelik burada İngiltere'deki gibi, *pomestiya* sahibini hizmet yükümlülüğünden para karşılığı kurtaran bir mekanizma da yoktur.

6. Bölüm

Kazan'ın Fethi

İvan 1550'lerde ilk hükümdarlık deneyiminin mücadelesi içindeyken aynı zamanda savaş ve dış politikanın karmaşık sorunlarıyla da karşı karşıya kalıyordu. Finlandiya Körfezi'nde Narva'nın karşısında İvangorod'daki küçücük bir çıkış noktası haricinde Rusya, denize kıyısı olmayan bir güçtü. Güneydoğusunda, Dinyeper havzasının büyük bir kısmını ve Kiyef Rusyası prensliklerinin birçoğunu bünyesine katmış olan Lehistan-Litvanya Birleşik Krallığı'nın geniş toprakları vardı. Rusya, 14. ve 15. yüzyıllarda olduğu kadar güçlü değildi artık; her ne kadar III. İvan ve III. Vasili çeşitli savaşlar sürecinde bazı prenslikleri geri aldıysa da –mesela bunlar arasında en kayda değer olanı bir zamanlar Kiyef Büyük Knezliği'ne ait olan Smolensk idi– bütün bunlar Kiyef'i geri getirmiyordu. Kuzeye doğru Baltık'a çıkış Livonya Şövalyeleri Tarikatı'nca hemen hemen tümüyle kapatılmıştı, bunlar Doğu Prusya'daki toprakları artık dinin kontrolünden çıkmış olan Töton Şövalyeleri'nin kuzeydeki kalıntılarıydı. Rusya güneyde Karadeniz'in kuzey kıyılarını elinde tutan Kırım Hanlığı tarafından kuşatılmıştı, doğuda ise Volga boyunca doğuya doğru Kazan ve Astrahan Hanlıkları ile Kabartay Tatarlarının toprakları vardı. Korku salan ve sonunda 1502'de dağılan Moğol Altın Orda devletinden geriye üç Tatar hanlığı kalmıştı ve bu istikrarsız İslam beyliklerinin ne kendi aralarındaki, ne Rusya'yla ne de Doğu'yla sınırları belliydi.

Her bir krallığın önüne koyduğu kendi hedefleri vardı, Jagello hanedanının hüküm sürdüğü Lehistan-Litvanya III. İvan ve III. Vasili'ye kaptırılan toprakları geri almanın peşindeydi. Rusya, Baltık Denizi'ne ulaşmak için Kiyef'den[1] kalan mirasın daha da büyük bir bölümünü ele geçirmek istiyordu, böylelikle Lehistan-Litvanya ve Livonya'nın Rusya'nın Batı'yla ilişkilerinin önüne kurduğu barikatları aşabilecekti. Rusya aynı zamanda kendisine ciddi zararlar veren köle ele geçirme amaçlı ardı ar-

kası kesilmeyen Tatar baskınlarına son verip, batı ve güney sınırlarındaki istikrarsızlıklara da son vermeyi umuyordu. Lehistan-Litvanya uzun süredir Rusya'nın en güçlü düşmanı olmuştu ve hem Rusya hem de Lehistan, birbirlerine karşı savaşta Tatar hanlıklarının desteğini sağlamak için yoğun entrikalar çeviriyorlardı. Güneyde sürekli değişen ittifaklara, Konstantinopolis'in düşüşü ve Rusya'nın Müslüman düşmanları için kaçınılmaz olarak bir çekim gücü oluşturan güçlü bir Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşuyla birlikte yeni bir boyut daha eklendi. Kırım Hanlığı Türk vassallığı altındaki bir devlet haline gelmişti bile.

III. İvan, Büyük Knez olarak dış politikasını bu gergin ipler üzerinde büyük bir dikkat ve yetenekle yürüttü ve Kazan Hanlığı'nın iç zayıflığından yararlandı. Kazan Hanlığı homojen bir Tatar hükümdarlığı değildi, kimi Tatar kimi başka, farklı boylardan oluşan ve hanedan çatışmaları nedeniyle parçalara ayrılmış bir konglomeraydı. Volga, ülkeyi ova tarafı ve dağ tarafı (sol kıyı ve sağ kıyı) olarak bölmüştü ve Tatar olmayan yerleşimlerle çeşitli Fin kökenli boylar da vardı, bunlar ne Hıristiyan ne de Müslüman'dı, dolayısıyla Kazan'a özel bir bağlılıkları yoktu. İbrahim Han'ın ölümü üzerine III. İvan, müdahale etti ve taht adaylarından Mehmed Emin'le[2] birlikte hareket ederek 1487'de şehri ele geçirme şansı elde etti. Sürekliliği olan bir fetih değildi ama Moğol istilasından beri hangi Rus prensinin hangi Rus şehrinde hüküm sürmesi gerektiğine Tatar hanlarının karar verdiği süreci tersine çevirerek, tarihinde ilk kez III. İvan'a, Kazan Hanı'na tahta geçmesine "yatırım yapan" bir yüce efendi olma konumu sağladı. Kazan Hanlığı artık dönem dönem bağımlılık gösteren bir konumdaydı. Maçta yer alan oyuncular arasında Astrahan Hanı, Nogay Beyleri ve daha doğuda Sibirya Hanlığı da vardı. İttifaklar bu çeşitli hükümdarlar arasında ticari ilişkilere ve çoğu zaman hanedanlık durumlarına göre değişiyordu, tabii ki yaşamları müsaade ettiği sürece.

Tatarlarla ilişkileri konusunda, Rus büyük knezlerinin tümü tarafından da gösterilen dini ve siyasi esneklik sayesinde birçok Tatar, ya gruplar halinde, inançlarını koruyarak, kasabalarda kendilerine ayrılan yerlere yerleştiler ve Büyük Knezlik hizmetine girdiler ya da Hıristiyan olup Rus kadınlarıyla evlenerek tek tek bireyler olarak Rus hizmetine girdiler. Bu Tatar prenslikleri arasında en gözde olanı, Altın Orda Hanı Uluğ Mehmed'in oğullarından Prens Kasım tarafından 15. yüzyıl ortalarında Büyük Knez II. Vasili'nin onayıyla Oka Nehri üzerinde kurulmuş olan Müslüman Ka-

sımoğulları Hanlığı'dır. Kasım Han, Cengiz soyundandı bu nedenle çeşitli Tatar hanlıklarını da, saltanat süren hanedanın sonu geldiğinde, buyruğu altına alma hakkına sahipti.[3] Bu Tatar prensliklerinde,[4] güvenlik, yargı ve idare Tatar idarecilerin elindeydi. Buralarda Rus Ortodoks tebaa yaşıyorsa bile durum böyleydi ama yerli halk üzerindeki hakları biraz farklılık gösteriyordu; Müslümanlar üzerindeki hakları Rusya'daki apanaj prenslerin Ortodokslar üzerinde tasarruf ettiği haklarla tıpatıp aynıydı, burada Ortodokslar üzerindeki *kormleniye*[5] hakkı hariç.

Kazan'da yaşadığı uzun yılların çoğunu Rusya'yla müttefik olarak geçirmiş olan Mehmed Emin, arkasında birinci dereceden vâris bırakmadan 1518'de öldü. III. Vasili, Kasımoğulları Hanlığı'ndan 13 yaşındaki Şah Ali'yi (Rus kaynaklarına göre Şigali) kabul ettirmeye çalıştı ama o da Lehistan-Litvanya desteğiyle Kırım Hanı'nın himaye ettiği rakip bir han tarafından azledildi; bu arada Kırım Hanı 1521'de Moskova'ya kadar ulaşan bir saldırı başlatmıştı. Barış görüşmeleri Kırım Hanı ile III. Vasili'nin kız kardeşiyle evli, Cengiz sülalesinden gelme, dönme bir Tatar beyi olan Çareviç Peter adındaki Moskova valisi arasında yapıldı.[6] Bu arada III. Vasili, eğer başarı sağlamak istiyorlarsa, Rusların, Kazan'a Nijniy Novgorod'dan (o zamanlar Volga üzerindeki en yakın üs) daha yakın bir askeri üsse ve de kaleye ihtiyaç olduğunu fark etmişti. Nihayetinde Sura Nehri ile Volga'nın birleştiği yere Vasilyisursk Kalesi kuruldu. Burası Kazan'a ait topraklar üzerinde olduğu için ilk gerçek toprak ilhakı anlamına geliyordu. Yenilenen çatışma Kırımlılar ve Ruslar arasındaki dengeyi tersine çevirmesine rağmen Kazan tahtı, İvan'ın gençliğindeki naiplik dönemi boyunca Kırım hanedanlığından gelen bir han elinde kalmaya devam etti.

Bu istikrarsız durum sürebilir miydi? Hem Kazan hanları hem de Kırım hanları topraklarını doğuya doğru genişletmeye uğraşıyorlardı ama Rusya söz konusu olduğunda toprak ele geçirmeyi çok fazla dert etmeyip köle ele geçirmek için baskınlar düzenlemeyi tercih ettiler, çünkü onların en önemli gelir kaynakları köle ticareti ve hapistekiler için ödenen kefaletlerdi. Rus sınırları açıktı, büyük Tatar atlı birliklerinin akınlarına oldukça müsaitti. Ayrıca Kırım Hanlığı da ikinci dereceden küçük bir devletçik olmayıp, bağımsızlığını 1783'e kadar korumuş olan iyi silahlanmış, güçlü bir ülkeydi. Kazan, Kırım ve Lehistan-Litvanya arasındaki sık sık değişen ittifaklar, Rus kasaba ve köylerine sürekli olarak ağır hasar veren baskınlara yol açtı.

Rusya'nın genel olarak, Reformasyon'un getirdiği dini kutuplaşmanın, Balkanlar'daki Osmanlı ilerleyişinin Avrupa'da yarattığı tehdidin ve Konstantinopolis'in düşüşünden beri belirgin bir şekilde İslam karşıtı bir şevkle yenilenen haçlı ruhunun farkında olarak fetih yoluna girmiş olması da mümkündür. Belgrad 1521'de, Rodos 1522'de düştü; Ağustos 1526'daki Mohaç Savaşı Macar Krallığı'nın yıkılmasına yol açtı ve Jagello hanedanından gelen kralı öldürdü. 1529'da Muhteşem Sultan Süleyman sonuç alamadığı Viyana Kuşatması'nı başlattı, korkunç yıkıcı olan saldırılar, Şarlken'in kardeşi olan Habsburg hanedanından Ferdinand ile Süleyman arasında 1533'te ateşkes sağlanmasıyla sona erdi, bu anlaşmayla Buda'nın Türklere geçtiği kabul edildi. 1538'de Boğdan Voyvodası Petru Rareş, Rusya'dan yardım istemek için görüşmeler yapmak üzere –umutsuzluk içinde– bir elçilik heyeti gönderdi[7] ama Süleyman Boğdan'ı işgal etti, voyvodayı azletti ve onun yerine daha itaatkâr bir şekilde hizmet edecek yöneticiler getirdi.

Rusya açısından daha da önemli olan, Konstantinopolis'in düşüşü ve Doğu Roma İmparatorluğu'nun son kalıntılarının da tasfiyesiyle esaret altında kalmış olan Ortodoks Kilisesi için Rusya'dan başka özgür bir haminin kalmamış olmasıydı. Ortalıkta "Üçüncü Roma Moskova" teorisi dolaşıyordu.[8] Bu dönemde, birçok ırk ve din arasında yıllardır rıza gösterilen *modus vivendi*'nin giderek artan bir gerilimin etkisine girdiği ve ilgili tüm güçlerin ateşkesten ateşkese rahat dönemler yaşamak yerine nihai bir çözüme ulaşmada kararlı oldukları anlaşılıyor. İslam tehdidi daha acil ve şimdiye kadar olduğundan çok daha fazla gözle görülür bir durumdu – bir zamanlar Hıristiyan Doğu Roma İmparatorluğu'nun hükümranlığı altındaki toprakların çoğu artık Müslüman Türklerin hâkimiyeti altındaydı.

Diğer merkezi Avrupa güçlerinin bakış açısına göre Rusya, şimdi artık diplomatik belirsizlik durumundan çıkmış ve hesaba katılması gerekli bilinmez bir güce dönüşmüştü. Kutsal Roma-Cermen imparatorları, I. Maximilian ve Şarlken'in şahsında yıllarca Batı Avrupa siyaseti üzerinde güç anlamında değil fakat prestij anlamında hâkimiyet kurmuşlardı. Habsburglara doğudan saldırabilecek güçlerle ittifak yaparak kendilerini emniyete almak isteyen Fransız kralları onları sürekli saldırgan olarak değerlendirmiştir. Fransa'nın Lehistan-Litvanya'yla dostça ilişkiler kurma çabası ve Osmanlı sultanlarıyla ittifak arayışı, 16. ve 17. yüzyıl diplomasi-

sinin kalıplarını şimdiden ortaya koyuyordu. Buna karşılık Bohemya ve Macaristan tahtlarına göz diken ve Tuna'nın kontrolünü ele geçirmeyi amaçlayan Habsburgların rakipleri olan Lehistan-Litvanya'nın Jagelloları, doğudan topraklarını ufak ufak kemiren ama giderek artan bir şekilde Kırım hanlarının düzenlediği dehşet saçan saldırılara hedef olan Moskova Büyük Knezliği tarafından kuşatılmıştı.

Rusya'nın kuzeyinde, Reformasyon'un yıkıcı etkisi altında kalan Livonya Şövalyeleri Tarikatı'nın çöküşünün yol açtığı kriz, miraslarına kimin konacağı konusunda komşuları arasındaki rekabeti yoğunlaştırdı. Livonya, Kutsal Roma-Cermen İmparatorluğu'na bağlı bir yer olduğundan, Lehistanlılar ve Litvanyalılar, Habsburgların düşmanca saldırılarıyla karşılaştılar. Aynı zamanda da, Livonya'da toprak ve limanlar elde etmeye azmetmiş Moskova Büyük Knezliği'nin husumetiyle yüz yüze kaldılar. İsveç'i de karşılarına almış oldular çünkü onlar da Livonya limanlarını ve topraklarını ele geçirerek Finlandiya sahillerini koruma arzusu içindeydiler. Bu aşamada Rusya siyaset tayin edici bir konumda değildi ama III. İvan ve III. Vasili, Kırım, Lehistan-Litvanya ve imparatorluk arasında –imparatorlukla iyi ilişkiler sürdürerek– sessizce usta manevralar yaptılar ve böylelikle ilişki ağlarını genişletip diplomatik önemlerini arttırdılar. Aynı zamanda, Moskova'nın Avrupa devletler hiyerarşisindeki yerinin Papalığın ya da imparatorluğun teklifleriyle belirlenmesine yönelik tüm girişimleri reddettiler, hatta statü olarak onlardan üstün oldukları iddiasında bulundular.[9]

III. İvan ve onun öncülleri yönetimindeki Rusya, Doğu Roma İmparatorluğu ve doğudaki Tatar beylikleriyle devletlerarası uzlaşma yolları konusunda çoktan uzmanlaşmıştı. Büyük Knez de Batı Avrupa'daki komşu güçlerle diplomatik ilişkileri idare etmeyi gayet iyi bir şekilde öğrenmişti. Rus temaslarının çapı genişledikçe III. İvan ve III. Vasili, devletlerarası ilişkilerde sadece süreğenlik sağlayıp belli bir beceri edinmekle kalmadılar fakat aynı zamanda da bu ilişkileri idare etme konusunda deneyimli ve belli bir oranda yabancı dil bilgisine ve diplomasi tecrübesine –ülkeden ülkeye büyük değişiklikler gösteren bir tecrübeye– sahip bir idari kadro da yetiştirdiler. Diplomatik geleneklerin oluşturulması sürecinde bir ayağı Doğu'da bir ayağı Batı'da durmak zorunda kalmış olan Rusya, uzun yıllar boyunca Moğol/Tatar âdetlerinden etkilenmiş olarak bir taraftan da Batılı âdetlerine uyum sağlamayı öğreniyordu. Örneğin, krallar arasındaki ya da krallarla elçiler arasındaki ve elçilerle bir bölgenin en nüfuzlu ki-

şileri arasındaki hediye alışverişi geleneğinin kuralları herhangi bir soruna yol açmamak için son derece titiz ve ayrıntılı bir şekilde düzenlenmişti. Para nevinden hediyeler, hatta altın ve gümüş paralar bile öfkeyle karşılanırdı. Montaigne'nin kayıtlarına göre, Sultan Bayezid asla elçilerden hediye kabul etmemişti, çünkü sonuçta veren alandan daima yukarıdaydı. Moğollar ve Tatarlar genelde hediye ve haraç arasında bir ayrım yapmıyorlardı.[10] En yaygın olanı, 40'lık balyalar halindeki kürklerdi – en çok samur kürklere değer verilirdi. Hiçbir şey ziyan edilmezdi. Hatta Rus büyükelçileri, iaşenin yabancı devlet tarafından üstlenileceği Rusya sınırına varana dek yolda yedikleri koyunların postlarını bile çara geri göndermek zorundaydılar, tıpkı yabancı ülke elçilerinin Rusya sınırları içinde yedikleri koyunların postları gibi.[11]

Batı'da da, 16. yüzyılda başka hükümdarlıklarla ilişkilerin idare edilmesi âdetleri henüz yeni yeni süreklilik kazanıyordu ve bunların devletlerin hukukuna göre yerli yerine oturtulması (o zamanlar "uluslararası hukuk" kelimeleri olmamasına rağmen bu kavram geniş ölçüde ancak ima yollu olarak kullanılıyordu)[12] ve kitaplara açıklamalarıyla birlikte konulması gerekiyordu. Bunlardan ilki 1500'lü yıllarda muhtemelen Bertrand du Rosier tarafından yazılmış olan kitaptı.[13] Batı Avrupa ülkelerinin hepsine birden hizmet veren ortak bir elkitabıydı, çünkü teorik olarak hepsi *res publica christiana*'ya yani Latin Hıristiyan Âlemi'ne aittiler. Ortodoks Hıristiyanlar buraya, teorik olarak değilse bile en azından pratik olarak "ait" olmadıklarından, aslında Hıristiyan âleminin tümünün dahil olduğu bir topluluk sayılmazdı. Onlar şizmatikti, "bizden biri" değildi ve hatta dini meselelerde uzun yıllar Doğu Roma İmparatorluğu'na bağlı kalışları bile onlara bu hakkı kazandırmamıştı.[14] Sonuç olarak, Rusya Büyük Knezliği'nin Avrupa hiyerarşisinde belirli bir mevkii yoktu ve Ruslar konumlarını kendilerinin belirlemesi konusunda azimliydiler. Bu aynı zamanda Rusların, Büyük Knez'in (ya da Çar'ın) hangi hükümdarlara "kardeşim" diye hitap edeceğini ve bu ayrımda hangilerine daha aşağı düzeyde bir statü tanıyacağını bilmesi için bir çalışma yapmalarını gerektiriyordu.[15]

Hiyerarşik kıdem sırasına göre sıralanmış ve muhtemelen İtalyanların yaptığı bir Avrupa devletleri listesinin 16. yüzyıl başlarına ait Rus versiyonu, Rusya'da kurulmuş olan Dışişleri Dairesi'nde üretilmiş benzeri tüm belgeler gibi Rusların bakış açıları hakkında bazı fikirler verir; Rusya listede yer almadığı için, Çar'ın konumuna dair hüküm vermek mümkün değildir ve Batı-

lı ülkelerin de Moskova Büyük Knezliği'ni nereye koyduğuna dair bir işaret de yoktur.[16] Kutsal Roma-Cermen İmparatoru şüphesiz listenin başında yer alıyordu, hemen arkasından da "Cermenlerin kralı" yani, Kutsal Roma-Cermen İmparatoru'nun vârisi geliyordu, sonra sırasıyla; Fransa, Macaristan, İspanya, İngiltere (*Negliteryiski*), Portekiz, Napoli, Bohemya, İskoçya, Danimarka, İsveç ve son olarak Lehistan-Litvanya kralları geliyordu. Kıdem sırasının tam olarak hangi ölçütlere göre belirlendiğini söyleyebilmek çok zor ama sonraki listelere bakarak bir değerlendirme yapmak gerekirse, kraliyetin eskiliği, kralının Hıristiyanlığa geçiş tarihi, bağımsızlığına ne zaman kavuştuğu, vb. öğelerin belirleyici olduğu söylenebilir.[17] Dışişleri Dairesi'ne göre Rusya'nın listenin tam olarak neresinde olduğu belli değil fakat IV. İvan muhtemelen kendi yerinin Kutsal Roma İmparatoru'ndan hemen sonra geldiği düşüncesindeydi çünkü o, herkesin bildiği gibi, Augustus Sezar'ın soyundan geliyordu. (Bu konumlama biraz garip kaçıyordu çünkü IV. İvan'ın kendisi tüm seçimli monarşileri, veraset yoluyla olanlara göre daha aşağı konumda olarak değerlendiriyordu. Kutsal Roma İmparatoru'nun seçimle gelme özelliğinin, "Sezar'ın tacının ve dünyevi otoritenin bir çiftlik gibi verasetle geçmesine izin vermenin, onun kendine has saygınlığına uygun düşmediği"[18] yolundaki itirazı saklı kalmak kaydıyla.)

Öncelik sırası, sadece anlaşmaların imzalanmasında, hükümdarlar ve elçilerin halkın önünde uyacakları hitabet ve seremoni kurallarının şeklinde (kim attan önce inecek, kim atın üstünde kalacak, kim şapkasını çıkaracak ve kiminki başında kalacak gibi) ve karşılıklı hediyelerin nitelik ve doğasında değil, ayrıca elçi kabulünde ilgili devletin sıralamadaki yeri, elçinin rütbesi ve iki devletin birbiriyle olan ilişkilerinin doğası –o anda dost mu düşman mı– gibi kıstaslara göre uygulanan teşrifata biçilecek etikette önemliydi. Yabancı elçiler için verilen Rus resmi ziyafetlerinde (sonuçta çoğu İngiliz olan) gümüşlerin sergilenmesi bile ilgili devletin diplomatik hiyerarşideki mevkiine göre düzenleniyordu.[19] Olabilecek yanlış anlamalara bir örnek Kraliçe Elizabeth'in sıcak bir yaz gününde Rus elçisini muhteşem kıyafetler içinde, mülkünün sayebanı altındaki tahtında otururak değil de özel bahçesinde bir aşağı bir yukarı yürüyerek kabul etme hatasına düşmüş olmasıdır. İvan elçisine teşrifat yapılmadığından yakınınca İngilizler kendisini oranın soğan sarmısak gibi sebzelerin yetiştirildiği cinsten bir bostan olmadığı, kraliçenin kendi has bahçesi olduğu konusunda temin etmişlerdi.[20]

Geleneksel olarak, başında taç olanlar ya da krallar, birbirlerine "kardeşim" ("*brat*") diye hitap ederdi.[21] Ama bazı krallar diğerlerine göre daha eşitti ve kardeşlik statüsünün kabulü, görüşmelerde kullanılan bir pazarlık malzemesiydi. Bir kraliyet hanedanının asalet ve soyluluk sıralamasındaki mevkiinin kabulü için, onun nesline Tanrı tarafından verilen hükümdarlık hakkının tanınması ve o nesilden gelenin ata toprakları üzerinde tamamıyla hak iddiasının kabulü esastı; bu nedenle IV. İvan seçimle kral olanları kendi eşitleri olarak tanımadı ve Rurik oğullarının soy geçmişine ait bilgileri bir devlet sırrı olarak gözetti; bunları açıklamak ya da yaymak hainlikle eşdeğerdi. Büyük Knez III. Vasili, üç Kuzey krallığı arasındaki Kalmar Birliği'nin 1521'de dağılmasının bir sonucu olarak ortaya çıkan Danimarka-Norveç'in yeni kralı II. Frederik'i ve İsveç'in yeni kralı I. Gustavus Vasa'yı kardeş olarak tanımayı reddetti. Alt düzeyde bir soylu olan İsveç'in seçimle gelmiş kralı, Ruslar için bir soylu bile değil bir tüccar, bir bezirgândı ve Danimarka kralı da "tuz ve su" kralıydı.[22] 1559'da yeni Danimarka Kralı III. Kristiyan'ın elçileri Çar'a, krallarına eşiti olarak davranmayı kabul ettirmeye çalıştığında Rus boyarları konuyu tartışmaya bile yanaşmadılar ve Kristiyan'ın İvan'a kardeş değil, baba olarak hitap etmesinde ısrar ettiler. İvan'ın, Lehistan-Litvanya Kralı Zigismund Augustus'un, İsveç'in sonraki kralı XIV. Erik'e hitap ederken "kardeşim" kelimesini kullandığını duyunca aşağılayarak şöyle bağırdığı söylenir: "Eğer istiyorsa arabacısına kardeşim deme hakkına sahiptir." Aynı sorun ve hatta çok daha vahim bir halde Tatarlarla özellikle de Kırımlılarla ilişkilerde ortaya çıktı. Altın Soy'dan gelen ve kendilerine "çar" diye hitap etmekte olan Rusları vassalları gören Kırımlılar, hediye olarak akdoğanlar, samurlar ve ayıbalığı dişleri göndermeleri ve nüfuz sahibi tutsaklar için fidye ödemeleri kaydıyla büyük knezleri "kardeş" olarak tanıdılar.[23]

Böyle olunca İvan da Büyük Knez yerine Çar olarak tanınmakta ısrar etti. İvan'ın, Zigismund Augustus'la yaptığı tüm görüşmelerinin bir kısmını, kendisine Çar olarak hitap edilmesi talebi oluşturur ki, her seferinde cevap verilmeksizin reddedilmiştir. Devletlerarası ilişkilerde pratik davranan tüm diğerleri gibi İvan da şüphesiz, gerekiyorsa unvanlar konusunda da uzlaşmaya hazırdı – bir isim uğruna bir anlaşmayı feda edemezdi. Ama İvan'ın tavrı, hanedanının Avrupa'nın önde gelen bir hanedanı olduğuna dair su katılmamış bir inanç taşıdığını yansıtmaktadır.[24]

Son zamanlarda, Rusya'nın Kazan'ı "emperyalizm ideolojisi"yle motive olarak fethettiğine dair bir tartışma başladı. Bu tartışmalar çok akla yatkın değil çünkü "ideoloji" ve "emperyalizm" kelimelerinin taşıdığı anlamlar o dönemlerde kullanılmıyordu, hatta aslında 16. yüzyıl Rusya ya da Avrupa'sı için anlamsızdı, dolayısıyla dönemin zihni yapısını çarpıtmaktadırlar. Böylesi bir yaklaşım 20. ve 21. yüzyıl saplantılarının geçmişe doğru uzatılmasından ibarettir.[25] Bırakalım "ulus-devlet" kavramını, "devlet" kelimesinin bile kullanımı yaygın değildi.[26] Lehistan-Litvanya'nın aleyhine olan yayılmalar, basit bir şekilde hanedanlığın meşru hak iddiasında bulunduğu yerlerin elde edilmesi olarak değerlendirilmiştir.[27] Ve aynı zamanda Rusya'nın bu kadar zayıf bir döneminde olduğu halde, Kazan'ın fethine girişmeye kalkmasını haklı gösterecek çok çeşitli nedenleri de vardı: Bunlardan birincisi ve belki de en derinden hissedileni, Rusya'nın kefaretini uzun yıllar boyu ödediği güçler dengesini tersine çevirme dürtüsüydü. Buna eşdeğer bir başka neden de, Kazan'ın Nijniy Novgorod'dan, Volga boyunca yalnızca 300 küsur kilometre kadar aşağıda olması nedeniyle, nehrin ağzını kontrol altında tutma ve denize bir çıkış yolu elde etmeye olan özleminin çok güçlü bir şekilde ortaya çıkmasıdır.

Mevcut görüşlere göre o dönemin vekayiname ve diğer yazılı kaynaklarına binaen Moskova, Kazan'ın eski dönemlerden beri Rusya'nın *voçina*'sı olduğu için (doğru değil) ve (tıpkı Sultan Süleyman'ın Macaristan üzerinde ve I. William ve III. William'ın her ikisinin de İngiltere üzerinde hak iddia etmeleri gibi) fetih hukukuna göre Kazan Hanlığı'nın Rus olması gerektiğini; Kazan'ın tarihi hak ve hanedanlık hakkıyla Rus olduğunu; Hıristiyanlığın ileri doğru yürüyüşünün bir gereği olarak Rusya'ya ait olması icap ettiğini (Metropolit Makari'nin teorisi) ve fethinin emperyalizm ideolojisince meşru kılındığını iddia etmişti. Bu durumda İngilizlerin Galler'i fethetmesi ve İskoçya'yı fethetme girişimleri de bir emperyalizm ideolojisinin sonuçları olarak açıklanabilir mi? Yoksa bu sadece, bir gücün sınırlarını sonuna kadar genişletme ya da suyollarını kontrol etmeye yönelik doğal bir güdü müdür? Şüphesiz Kazan asla Rus olmadığı gibi Galler de hiçbir zaman İngiliz olmamıştır. Ama haritaya şöyle bir bakıldığında bile Nijniy Novgorod'un nasıl tehlikeli bir şekilde Kazan Hanlığı'na yakın konumda olduğu görülür. Kazan'ın ekonomik nedenlerle fethedildiği tartışması ikna edici olmamakla birlikte Volga boyunca aşağı doğru ve Hazar üzerinden Astrahan tarafından kontrol edilen Doğu'yla ticare-

tin güven altına alınması gibi kayda değer olgular fethi körüklemekte yardımcı olmuş olabilir.

Emperyalizm kelimesi, günümüzde onunla ilişkilendirilen tün olumsuz nüanslarıyla birlikte, 16. yüzyıldaki imparatorluk fikriyle bağdaşmaz, bu açıdan Avrupa ele alındığında, uzun yıllar boyunca her ikisi de Hıristiyan dinine beşiklik yapmış olan Roma İmparatorluğu'ndan çıkmış olan milletler üstü iki imparatorluk vardı: Doğu Roma İmparatorluğu Augustus Sezar'ın imparatorluğunun devamıydı ve günümüzde daima, üstelik yanlış yönlendirmelere de yol açacak şekilde Bizans olarak adlandırılıyor ki bu ad ancak 16. yüzyılda kullanılmaya başlanmıştı;[28] Kutsal Roma-Cermen İmparatorluğu ise, soy olarak Şarlman (Charlemagne) ve I. Otto'nun geldiği aynı Cermen kabilelerinin saldırıları altında 470 yılında çöken Batı Roma İmparatorluğu'nu yeniden canlandırma çabasıydı. Bu her iki imparatorluk da kendilerinin tüm Hıristiyan milletlerin birleştiği topluluk oldukları inancıyla yoğrulmuştu ve *cujus regio ejus religio** formulü henüz daha yürürlüğe girmemişti. İslam'ın Doğu Avrupa içlerine muazzam ilerleyişi, Katolik ve Ortodoks Kiliseleri arasında açılan gedik, Reformasyon'un, Hıristiyan dininin çeşitli eski biçimlerinin kılıklarına girerek yaptığı saldırılar, dini gerilimi ve hatta fanatizmi yoğunlaştırmış dolayısıyla bu da sık sık kamusal düzeni sağlama adına tek tip haline getirme zorlamalarına yol açmıştı. Yeni Protestan cemaatlerde, eski Katolik dinine bağlı kalanların ibadetlerini bir zamanlar tümüyle kendilerine ait olan kiliselerde yerine getirmeleri zor kullanılarak engelleniyordu; Katolikliğin (ya da Ortodoksluğun) galip geldiği yerlerde Protestanların yakılmasına sıkça rastlanıyordu; birçok Yahudi de aynı akıbete uğradı.

Translatio imperii kavramı "Üçüncü Roma Moskova" kavramıyla birbiri ardı sıra kullanıldı. Çar unvanı, Doğu Roma İmparatorluğu'nun ortadan kalkmasını takiben benimsendi ama Rusya daha önce imparatorluğa ait olan topraklar üzerinde (Bulgaristan, Balkanlar) herhangi bir süzerenlik iddiasında bulunmadı. Benzer şekilde "Üçüncü Roma Moskova" kavramının da daha ziyade kilise meselelerine hasredilmiş olarak kulla-

---

* Latince bir özdeyiş. "Hükümdar kimse onun dini geçerlidir" anlamındaki bu özdeyiş, Martin Luther öncülüğündeki Protestan Reformasyon hareketi tarafından Roma Katolik ve Protestan olarak bölünen Alman prenslikleri arasındaki barış anlaşmasının (1555 Augsburg) temel ilkesi olarak benimsendi. Böylece tebaa, hükümdarın mezhebini takip edecekti - ç.n.

nıldığı görülüyor ki burada bile İvan tarafından son derece dikkatle kullanılmıştır.[29]

Şüphesiz imparatorluk isminin başka kullanımları da vardı. Rusça şekliyle *tsarstvo*, Batı dillerindeki ya da Latincedeki "diyar", "krallık" ya da "imparatorluk" kelimelerinin karşılığı olarak kullanılmıştır. Çar (*Tsar*) kelimesi Ruslarca resmen kabul gördüğü üzere Tatar hanları ve Osmanlı sultanları için kullanıldığı gibi, Konstantinopolis'teki imparatorlar ile İncil'de ve Ortadoğu'daki krallar için de kullanılan bir unvandı. Kutsal Roma-Cermen imparatorları *tsesar* (sezar) olarak anılıyordu. Batı Avrupalı hükümdarlara genellikle *korol* ya da kral, hükmettikleri yerlere de *korolevstvo* deniliyordu. Doğu'da olduğu kadar Batı'da da bu terimlerin tam karşılıklarının bulunmasındaki zaafiyet en çok kendini şu ünlü cümlede belli eder: *Rex est imperator in regno suo* ("Kral, kendi mülkünde imparatordur"-r.) – Güzel Philippe ve VIII. Henry tarafından ve hatta Rusya'da bile kullanılmıştır.[30]

Rusya'nın Kazan'ı alması konusunda ileri sürülen görüşler arasında bu fetih kararlılığının özünde yatanı en açık bir şekilde ifade eden görüş, iki yüz elli yıldan fazla sürmekte olan aşağılayıcı vassallıktan kurtulmaya duyulan derin özlem ve bir zamanlar Rusların efendisi olanları alaşağı etme isteğidir. Bu görüş vekayinamelerde bulunabilir. Kimse bunun sonradan ırkçı hale gelen modern sömürgecilik gibi olduğunu söylemeye kadar vardıramaz ama siyasi ve oldukça yoğun bir şekilde dini bir yaklaşım idi.[31]

Rusya üzerindeki Moğol etkisini araştıran günümüz Batılı tarihçileri,[32] özellikle *Çarlığın Başlangıcı* adlı vekayinamenin bir bölümü olarak değerlendirilen ve fetihten sonrasına tarihlenen *Kazanskaya istoria*'da[33] olduğu gibi, İslam karşıtı görüşlerin olaylardan önce değil, daha ziyade sonraları eklenmiş olabileceği görüşünü destekleyecek ekleme-çıkarmalar şeklindeki değişikliklerin, tam olarak hangi tarihlerde yer aldığını saptayabilmek için vekayinameleri titizlikle incelemişlerdir. Böylelikle şunu demek istiyorlar: Dini taassup Kazan'a yapılan haçlı seferinin doğal ilham kaynağı değildi, bilakis Kilise'nin bilinçli çabalarıyla öyle imiş gibi gösterildi, hem de Moğol efendiler Kilise'ye istisnai bir hürmet gösterdikleri halde. Bununla birlikte, şiddetli dini uzlaşmazlıkların tüm Avrupa ve Ortadoğu'yu kasıp kavurduğu bir çağda tutarlılık açısından mükemmel bir bakış açısı beklemek de fazla insafsızlık olacak gibi görünüyor. İnsanlar genelde bir şeyi düşünürlerken başka bir şeyi hissedebilir ya da birbirine zıt

iki fikrin de akıllarından geçmesine izin verebilirler ve görünen o ki, çok nefret edilen bir dinle barış içinde beraber var olabilmek çok ırklı Doğu'nun görece az ırklı Batı'ya nazaran o dönemde daha kolay başarabildiği bir şeydi. Bununla birlikte, Fatih Sultan Mehmed tarafından atanan İstanbul Patriği Gennadios, Sultan'ın bu kayırması karşısında doğal olarak şükran dolu iken bile, özel konuşmalarında Türklerden "Hacer'in kana susamış köpekleri" olarak söz edebiliyordu, tıpkı Makari, IV. İvan ve Prens Kurbski'nin de onlardan "Hacer'den gelenler" diye söz ettikleri gibi.[34] Kazan'a karşı girişilen seferberliğin arka planındaki itici güç, her ne kadar Yunanlı Maksim de bu konuyu çok güçlü bir şekilde savunduysa da, yazılarından da açıkça anlaşılacağı üzere hiç şüphesiz Metropolit Makari idi. Ama İvan da bu siyasetin inançlı bir destekçisi olmuş görünüyor ve bu davanın, sonuçta toprak elde etmeyi uman boyarlar ve hizmet soyluları arasında da çok taraftarı vardı.

1549 yılında Cengiz Han soyunun Kırım kolundan gelen Kazan Hanı, arkasında veliaht olarak 2 yaşında bir bebek bırakarak öldü. Müdahale için kaçırılmaması gereken mükemmel bir fırsattı. IV. İvan'ın Kazan üzerine seferlerinden ilki o yıl yapıldı ama Volga'da buzların mevsim normallerine aykırı olarak erken çözülmeye başlaması İvan'ın birliklerinin karşı kıyıya geçmesini engellediği için sefer başarısız bir şekilde batağa saplandı.[35] İvan 1549'daki bu sefere bizzat katılmamıştı ve başarısızlık nedeniyle manen yıkıldı ama kendisinin de katıldığı 1550'deki sefer de tıpkı birincisi gibi, buzların beklenmedik şekilde erken çözülmeleri nedeniyle yine sonuçsuz kaldı. Bunun üzerine III. Vasili'nin yaptıklarının örnek alınması ve Züye (Sviiazhsk) üzerinden nehre hâkim olabilecek bir kale inşasına kararı verildi. Kasaba'nın Tatar olmayan ahalisinin birçoğu Moskova'ya gitti, İvan onları çok iyi karşıladı, kürkler, atlar ve paralar dağıtarak ödüllendirdi ve onları kayıracağına dair vaatlerde bulundu. Kazan garnizonunun sadece 20 bin kadar mevcudu vardı ve bebek hanın annesi Süyüm-Büke (Suiunbek) yönetime hâkim değildi. Savaştan kurtulma ümidiyle Kazan halkı daha önceki Rus aday ve Kasımoğulları Hanlığı'nın hanı olan Şah Ali'yi bu kez çarları olarak kabul etmeye karar verdiler; ama Aleksey Adaşev tarafından yürütülen barış görüşmelerinde maddeler üzerinde ihtilaf vardı. Süyüm-Büke ve oğlu Moskova'ya gönderildi ve Kazan topraklarının bir kısmı Rusya'ya geçti. Gözyaşları içindeki "Hanşah" halkının gözyaşları ve acı kaderine dövünmeleri eşliğinde Volga üzerinde giden

bir tekneyle oradan ayrıldı. Bu arada Şah Ali Han sayıları 60 bini bulan Rus esirlerin serbest bırakılması talebini yerine getirdi ve bunlar vakanüvislere göre Rusya'ya "yeni bir Eksodus havasında" iade edildi. Fakat kendisine karşı ihanet planları olduğunu duymuş olan Şah Ali Han, hain olduğunu düşündüğü 70 kadar adamı ziyafete çağırdı ve onların boğazlarını kestirdi. Bu boğazlama işi Şah Ali'nin kendi adamları ve Moskova'dan gelen *strelyitsi*'ler tarafından yapıldı. İvan hem Şah Ali'yi uzaklaştırmak hem de görüşmeleri yeniden başlatmak için iki kez Aleksey Adaşev'i gönderdi ve 1552'de Şah Ali, şehirde İvan'ın Truva Atı gibi davranmayı kabul etmeyerek tahttan feragat etti. Kazan halkı artık Ruslara olan güvenlerini yitirmişti ve savaş kaçınılmazdı.

Bu kez henüz İsveç, Livonya ya da Lehistan-Litvanya tarafından gelebilecek bir tehlike söz konusu değildi. Lehistan-Litvanya'nın yaşlı kralı I. Zigismund yeni ölmüştü ve yeni kral II. Zigismund Augustus onun yolundan gitmeye devam ediyordu. Don'un Kutsal Bakiresi (ki zamanında Dmitri Donskoy'un yardımına koşmuştu) adına dualar okunması için İvan'a yazdıkları tavsiye mektuplarının arka planında yer alan dini vahiyleriyle savaşı kışkırtanlar Metropolit Makari ve Novgorod Piskoposu Pimen'di. Züye'de, risalelerden alıntı yaptığı bir vaazında Makari, Başmelek Katedrali'ndeki tahtın üzerindeki taç kısmına kazınmış olan İncil'den alınan, "Çar olmanız için sizi yükselttim dedi Rab ve sizi sağ elimle kaldırdım" sözlerini aktararak, doğru inancı savunmak için Rusların Tanrı tarafından çağrıldığı vurgusunu yaptı.

16 Haziran 1522'de İvan Kazan üzerine dördüncü seferini başlattı. Moskova'dan ayrılırken selameti için ayağına kapanarak dua eden hamile karısıyla oldukça dokunaklı bir vedalaşma yaşadı. Sonra dua etmek için Ebedi Uyku Katedrali'ne gitti. Prensler Şenyatev ve Kurbski, Tula üzerine yürürlerken Kırım birliklerinden bir bölümünü yendikleri bir savaşta Kurbski ciddi yaralar aldı, çok sayıda Rus esir serbest bırakıldı ve Kırım Hanı deve sürülerinin çoğunu kaybetti, İvan da Kolomna'ya doğru ilerlediğinde Kırım Tatarlarının yeni tehditleriyle uğraşmak zorunda kaldı. Sonunda Temmuz ayında İvan'ın ordusu Kazan'a vardı. Ruslar oldukça iyi bir ağır topçu desteğine sahipken Tatarların arkebüz ve fitilli tüfeklerinden başka kullanacak bir şeyleri yoktu.[36] 22 yaşındaki Çar teorik olarak Rus kuvvetlerinin başkomutanıydı ve Moskova'da iken savaş konseylerinde ve teftişlerinde onları çok faal bir şekilde denetlemişti.

Bu arada Züye Kalesi'nden gelen ve orada Sodom ve Gomorra'ya taş çıkartan seks âlemleri yapıldığı hakkındaki raporlardan rahatsız olan İvan, savaşçılara nasihat etmesi için oraya bir rahip gönderdi. Rahip Protoerey Timofey bazı savaşçıların sakallarını bile tıraş ettiklerini bildirdi.[37] Büyüye çok inanan İvan, Tatar büyülerine karşı koymak için, bir büyü-bozan olarak Çarlık alametlerinin bir parçasını oluşturan ve son hızla Moskova'dan getirtilen Gerçek Haç kıymıklarını hemen oraya gönderdi. Onun gibi büyüye ve lanete çok inanan biri olan Kurbski yağmur fırtınaları yaratan Tatar büyücülerinin savaş sırasındaki bu rollerini tasvir eder. Bu, gündoğumunda kalenin duvarları üzerinde beliren, şeytanca sözler haykırıp giysilerini ordunun önünde sallayarak "uygunsuz bir şekilde" arkalarını dönen çok yaşlı bir adam ve kadın tarafından başarılmıştır.[38] Rüzgâr şiddetlenecek, bulutlar uygun hale gelecek ve yağmur sadece Rus kuvvetlerinin üzerine yağacaktır. Rahipler ordu içinde ellerinde kutsal emanetler, Hıristiyan törelerini icra ederek geçit yapmışlar ve Tatar büyüsü yok olmuştur.

23 Ağustos 1552'de tecrübeli ve yetenekli bir general olan Prens Aleksander Gorbati-Şuski kumandasında yedi haftalık Kazan kuşatması başladı. 24 yaşındaki Prens A.M. Kurbski sağ kanadın komutanlarından biriydi.[39] Sonunda, yabancı bir istihkâmcı tarafından şehir duvarlarının altına yerleştirilen patlayıcılar patlayınca Rus saldırısı da başladı. Ruslar şehre saldırırlarken –Eriha önündeki Yuşa misali– kilise ayininde bulunan İvan, kiliseye geri dönerek yarıda kalan ve ilave patlamalarla kesilip duran ayini dinlemişti – en azından Kurbski üzerinde askeri becerilerine dair olumsuz bir izlenim bırakmıştır.* O yıllar, savaş sırasında bir hükümdarın bizzat savaşa katılmasının hâlâ beklendiği yıllardı. Ama İvan bir çar olarak bundan çok daha önemli olan dini görevlerini yerine getiriyordu.

Savaş çok şiddetliydi ve her iki tarafın da kayıpları çok ağır oldu. İlahileri sonuna kadar dinlemiş ve komünyona katılmış olan Çar İvan zırhlı bir ata binerek savaş meydanına doğru ilerlediğinde ise bayrağı çoktan surlar üzerinde dalgalanıyordu. Ruslar, İvan'ın aksine emirlerine rağmen, bir süreliğine öldürme ve yağmalama arzularına yenik düştüler. Kazan bey-

* Tevrat'a göre Yahudi kavmini Mısır'dan çıkartan Musa'nın sonradan ordularının başına getirdiği Yuşa'dır ve İslamiyet'e göre peygamber olarak kabul edildiği için adı Hz. Yuşa olarak yerleşmiştir. Yuşa Eriha/Yeruha ya da Rayiha şehrini Yahudilere vaat edilmiş kutsal topraklarda fethettiği ilk şehir olarak kutsar ve şehre girmezden önce rahipler onun önderliğinde günlerce ayin ve ibadette bulunurlar. Sonra şehre girilir ve katliam yapılır - ç.n.

liği yıkılmıştı, askerler arasında şehirde kalanlar, müthiş bir yağmalama sonucu oldukça yüklü bir ganimet elde eden muzaffer Ruslar tarafından yok edilirken sadece küçük bir atlı birlik kaçmayı başarabilmişti. İvan daha sonraki dualarda da bu olaya özel olarak yer verdi ve bu olayın anısına inşa edilmesi gereken bir Hıristiyan kilisesi için yeri gösterdi. Tutsaklar ve hazine savaşçılara verildi ve İvan sadece Kazan "çarları"nca kullanılan alametleri almakla yetindi.[40]

Çar, etrafını saran insanları iyi bir devlet yönetimi güvencesi vererek kazanmaya çalıştı ve insanların birçoğu ona sadakat yemini ettiler. Nogay ülkesi artık dost ellerdeydi ve bazı Kabartay beyleri de Rusların efendiliğini kabul ettiler. Ama savaş daha bitmemişti.

Çok sayıda esir alındı; bazıları Rusya'ya gönderildiler ve din değiştirmeye zorlandılar, böylelikle Rus silahlı kuvvetlerine katılabilirlerdi. Ya da doğrudan öldürüldüler. Onların Kazan'daki toprakları, çalışkan ve 1555'te göreve getirilmiş etkili bir kumandan olan yeni Rus vali Prens Peter İvanoviç Şuski (Yunanlı Maksim'in bir adamı) ile yeni kurulmuş olan piskoposluğun ellerine teslim edildi, yönetme görevini bu ikili birlikte yapacaklardı. Topraklar geniş ölçüde 1557'de Rus hizmet soylularına dağıtıldı.

Cesetlerin sokaklardan kaldırılması emrini veren İvan Kazan'dan ayrıldı ve Moskova'ya döndü. Yoldayken ilk oğlu Dmitri'nin doğduğu müjdesini aldı ve sevinçli bir coşku patlaması içinde, bindiği atı müjdeyi getiren şanslı haberciye verdi. Moskova'ya vardığında, aralarında ilerledikçe ellerini ve ayaklarını öpen coşkulu bir kalabalık tarafından karşılandı. Metropolit, etrafını kuşatan ellerinde ikonlar taşıyan kilise hiyerarşisi mensuplarıyla birlikte İvan'ı kutladı. İvan onlara duaları için teşekkür etti ve kuzeni Staritsa Prensi Vladimir Andreyeviç'in cesaretini birçok kez överek savaşın nasıl olduğunu anlattı. Eskilerin savaşçı şefleri gibi birliklerine hitap ederek onlara teşekkür etti ve gelecek için iyi bir yönetim vaat etti. Metropolit kibarca cevap verdi ve sonunda İvan asker giysilerini çıkarttı ve gösterişli eflatun şalı omuzlarına doladı, mucize yaratan haç boynunda ve göğsünde olarak, başına da Monomah'ın başlığını geçirdi. Tebaasının önüne, dinlerine halel gelmesini önlemek ve Müslüman zulmünden kurtulmak amacıyla yapılan savaşı kazanmalarını sağlayan muzaffer bir komutan edasıyla çıktı. Birkaç gün sonra da ordusuna üç gün üç gece süren muhteşem bir ziyafet verdi. Vakanüvisler Rus sarayında böyle bir

debdebenin, böyle muhteşem bir şölenin ve böylesine bir coşkunun görülmediğini söylerler. Kumandanlara ve voyvodalara toplamı 48 bin rubleyi bulan kürklerin, altın kupaların, paraların dağıtıldığı, atların verildiği yetmediği gibi bir de *voçina*'lar ve *pomestiya* dağıtıldı.[41] Bu, İvan'ın o zamana kadarki saltanatının doruk noktasıydı ve İvan'ın kendisi de zaten Hıristiyan bir fatih olarak görevini tam anlamıyla yerine getirmiş olmaktan dolayı heyecan ve coşku içindeydi.

Kazan'dan ayrılması ve karısının yanına dönmesi için Çar'ı kayınbiraderlerinin ikna ettiği söylenir, halbuki askeri uzmanlar, özellikle de Kazan çevresindeki durumun hâlâ belirsizliğini koruduğuna inanan Prens Kurbski, Çar'ın oradaki varlığının gerekli olduğuna ve Rusya'nın daha önce Tatarlara bağlı olan tüm boylar üzerinde güç kullanarak denetim kurması gerektiğine inanıyorlardı. Gerçekten de çok geçmeden hanlık nüfusunu oluşturan çeşitli boyların önderleri isyan başlattılar ve birkaç yıl boyunca orada süren başıbozukluk en nihayetinde Rusya'nın orada sürekli askeri birlikler bulundurmasını zorunlu kıldı ve her iki tarafın da ağır kayıplar vermesine yol açtı. Kazan'ın düşmesiyle birlikte Rusya'da yerleşmiş Tatarların durumları da kaçınılmaz olarak değişti ve sayıları arttı. Bir miktar Tatar prensi, din değiştirmiş ya da değiştirmemiş olarak, artık Rus saray hayatında rol oynamaya başlamış ve hatırı sayılır ölçüde bir Tatar topluluğu da silahlı kuvvetlerde istihdam edilmişti. İvan iki önde gelen Tatar beyi için bir vaftiz töreni de düzenledi. Safa Giray'ın oğlu olan genç Kazan Hanı Ötemiş Giray'a Aleksandır adı verildi ve Hıristiyanlığın ilkeleri ve okuma-yazma öğretilmesi için İvan tarafından kendi hane halkına dahil edildi. Annesi Süyüm-Büke ise anlaşıldığı kadarıyla tamamen kendi isteği dışında Kasımoğulları Hanı Şah Ali'yle başgöz edildi. Kısa bir süre sonra da yine bir Kazan "çarı" olan ve esirken Hıristiyan olmak isteğinde bulunan Ediger Mehmed, Simeon adıyla Metropolit Makari tarafından vaftiz edildi. Bu halka açık gösterişli törene İvan'ın kardeşi Yuri, kuzeni Vladimir, çok sayıda boyar ve Kutsal *Sobor*'un tümü katıldı. Yanında kendi özel maiyeti ve kendi boyarları vardı, bir esirden ziyade kraliyet soyundan gelme bir prens gibi muamele görmüştü.[42] Din değiştirmeleri nedeniyle bu Tatar beyleri kendi halkları üzerindeki otoritelerinin bir kısmını yitirdiler ama askeri komutan olarak İvan'ın çok işine yaradılar.

Başkentine dönüşünde İvan zaferin anısına bir kilise yapılması için hazırlıklara girişti. Moskova'da ayakta kalan en çarpıcı yapı, tüm turistler

için Moskova Rusyası'nın neredeyse amblemi haline gelen rengârenk boyalı 9 kubbesiyle Bakire'nin Şefaati (ya da Bakire'nin Örtüsü) Katedrali ya da daha bilinen ismiyle Aziz Ermiş Bazil Kilisesi olarak bilinen ve Kremlin'in hemen dışına yapılan bu kiliseydi.

İvan'ın zaferi anısına yapılan ve çarpıcı renkleri olan ikinci eser "Kilise Savaşçısı" ya da "Cennet'in Çarının Mübarek Ordusu" olarak bilinen Aziz Mikail'e adanmış olan ikondur ki bu da Kremlin'deki Ebedi Uyku Katedrali'ndeki "çarın yeri" olarak bilinen tahtın tam karşısına konulmuştur. Genel olarak 1550'li yıllarda Kazan'ın fethedilmesinin anısına resmedildiği kabul edilir, her zaman olduğu gibi kesin olarak hangi tarihte yapıldığı bilinmiyor. Arkalarında, oldukça uzakta, alevler içinde bir şehir (Kazan olduğu söylenir) bırakmış olan savaşçıların üç kol halinde ilerledikleri görülür. Merkezdeki kolun tam ortasında öne çıkan ve Vladimir Monomah olması muhtemel bir figür devasa bir atın üstünde ilerlemektedir, atın başını çeken tek bir kişi vardır ve ona doğru dönüp kendinin Çar IV. İvan olduğunu söylemektedir, onun önünde de kanatlı bir savaş atı üzerinde ileriye doğru gitmesi için onu teşvik eden ve Bakire Meryem'in kollarındaki bebek İsa'yla onu beklediği Kudüs'e giden yolu gösteren Başmelek Mikail vardır. Üç koldan ikisini, başlarında haleler ve muhteşem süslemeli kalkanlarıyla at sırtındaki savaşçılar oluşturur. Bunlar Rus tarihinin savaşçı azizleridir, İvan'ın Aleksandır Nevski ve Dmitri Donskoy gibi, kahramanlıklar göstermiş olan atalarıdır. Ortadaki kolda atlı olanın bir imparator olduğu belli ama buradaki savaşçılar piyadedir ve başlarında da haleler yoktur. İkon üzerinde inceleme yapan bir Rus uzman bunun İvan'ın Tatar şehrini fethettikten sonraki Moskova'ya dönüşünün sembolik bir ifadesi olabileceği görüşündedir. Bununla beraber üçüncü ve en büyük figürün Vladimir Monomah olmayıp imparatorluk giysileri içindeki İvan'ın bizzat kendisi olduğu şeklinde alternatif bir yorum daha ileri sürülmüştür. Rusların yaşamakta olanları ikonlarda resmetmeme şeklindeki geleneklerine aykırı olduğu için İvan'ın bu türden bir ikonda yer alması her durumda olağandışıdır.[43]

7. Bölüm

1553 Hanedan Krizi: Askeri Politika, İç Siyaset ve İngilizlerin Gelişi

İvan, 1552 yılı sonbaharının sonlarına doğru muzaffer bir şekilde döndüğü Kazan'ın fethinden sonra Moskova'da kaldı ve ülke içi siyaset yumaklarını eline aldı. Aslında 1553 başlarında, boyarların arasında bir ihanetin filizlendiğine dair İvan'ın içine şüphe tohumlarını eken bir olay da gerçekleşmişti. Öncelikle vekayinamelere[1] göre olayların akışı şöyledir: 1 Mart 1553'te Kazanlı bir Tatar han olan Simeon'un Hıristiyanlaştırılmasından bir gün sonra İvan nedeni belirlenemeyen bir şekilde ateşlenerek ağır hastalandı. Kimi zaman bilincini kaybetmekte kimi zaman hezeyana kapılmaktaydı ve hayatından endişe edilir bir haldeydi. O zaman tek oğlu Dmitri taş çatlasa altı aylıktı, hâlâ kundakta bir bebekti. Saray mensupları için can alıcı sorun haleflik sorunuydu. Tahtın vârisinin bebek olması nedeniyle bir naiplik dönemi kaçınılmazdı. İvan kendi yerine birisini bile atayamayacak kadar hastaydı. Bu durumda taht bebek oğluna geçerse, İvan'ın kardeşi Yuri de aciz durumda olduğu için, iktidar gücü kaçınılmaz olarak Çariçe'nin akrabalarının, Yuriyev-Zaharyinlerin ellerinde yoğunlaşacaktı. Unutmayalım ki tahtın en büyük oğula geçmesi Rusya'da ancak son zamanlarda kabul edilip hakkıyla uygulanır hale gelmişti (Litvanya'da olduğu gibi) ve Rusya gibi saldırılara açık bir ülke için, ordulara kumanda edebilecek ve emirleri tartışılmayacak yetişkin bir adamın yönetimde olmasının sayılamayacak kadar çok yararı vardı.

Sarayda farklı fay hatları boyunca çatlaklar meydana geldi: Bir kere tahtın bebek Dmitri'nin mutlak hakkı olduğunu savunanlar vardı. Bunlar esas olarak Çariçe'nin Yuriyev-Zaharyinler tarafından akrabaları ve onların taraftarları idi; sarayda güçlerin tek elde toplanması ve hiyerarşi içinde mevki ve servet elde edebilmeleri için Dmitri'nin Çar olması gerekiyordu. Fakat aynı zamanda İvan'ın kendi çocukluk dönemini hatırlayan

güçlü boyarlar da vardı. Bunlar azınlıktaki bir grubun bu şekilde iktidara tırmanmasının bir kere tecrübe edilmiş olmasını yeterli bularak, Zaharyinlerin elde edebilecekleri güç ve statüyü hazmedemeyecekleri için ağırlıklarını İvan'ın birinci dereceden kuzeni ve tek yetişkin akrabası olan Staritsalı Vladimir'den yana koydular. Eğer Vladimir başa geçebilseydi, tabii ki öncelikle kendisini ilk destekleyenleri unutmayacaktı. Aslında Vladimir daha 17'sindeydi ve siyaset sahnesindeki hâkimiyetinin boyar destekçilerinin ellerine geçmesini sağlayabilecek yetenekte biri olarak görülmüyordu. Öte yandan önceden kestirilemeyen, hırslı ve korkulur anne faktörü vardı. Son olarak bir de saray erkânı içinde bazı önde gelenler vardı ki bunlar da tahtın babadan oğula geçmesi ilkesine çok canıgönülden bağlı olmasalar da genç Dmitri'yi destekliyorlardı.

İvan'ın hastalığı çok ciddi bir durum arz ettiği için gözde bir *diyak* İvan Mihayloviç Viskovati (bu isimle tekrar karşılaşacağız) ona vasiyetini yapması konusunda çok baskı yaptı. Dmitri'ye vâsiler atayan bir vasiyetnamenin yazılmış olduğuna hiç şüphe yok ama ne buna dair herhangi bir iz bulunabildi ne de muhtemel içeriğine ilişkin vekayinamelerde herhangi bir bahis söz konusu. Gariptir ki, normalde ölüm yatağının başucunda günah çıkartıcı bir papaz ile çar vasiyetine tanıklık için bir metropolitin bulunması gerekirken, İvan'ın hastalığı boyunca Metropolit Makari'nin ya da İvan'ın günah çıkartıcı papazı Andrey'in[2] çarın yanında bulunduğuna dair bir bahis yoktur.

O anda ne olduğu meselesi, onu kimin yazdığına ve ne zaman yazıldığına bağlı olarak değişir. Asıl vekayinameye yazıldıktan uzun bir süre sonra bazı eklemeler yapıldığı gibi daha sonrakine de bazı eklemeler yapılmıştır; bu değişikliklerin genel olarak ya bizzat İvan'ın isteği üzerine ya da onayıyla yapıldığı görüşü kabul görmüştür.[3] Bu değişiklik yapılan metne göre, bir aşamada İvan'ın bilinci, saraylılardan oğlunu veliaht olarak kabul edip sadakat yemini etmelerini isteyecek kadar yerine gelir, bu da iki başlılık krizine yol açar; vasiyetini imzaladığı gün, zaten biraz iyileştiği bir gündür. Bir kısım seçkin boyarı haçın üzerine sadakat yemini etmeleri için saraya getirtir; bunların, vasiyetinde çocuğunun hamileri olarak söz edilen boyarlar olması çok mümkün.[4] Daha fazla götürcmcycccğini hisscdcn İvan boyarların yemin etmelerini düzenleme görevini prensler İ.F. Mistislavski ve V.İ. Vorotyinski'ye verir (bunlar zaten yemin etmişlerdir), bu arada *diyak* İvan Mihayloviç Viskovati de haçı tutar.

Durum çok kafa karıştırıcıydı. Prens İ.M. Şuski'nin işaret etmiş olduğu gibi, geleneksel olarak sadakat yemini, yaşayan bir büyük kneze huzurunda edilirdi, gelecekte vâris olacak birine değil.[5] Bir kısım boyar ertesi gün her an ölebilecek bir bebeğe sadakat yemini etmeye karşı gönülsüzlüklerini beyan ederek direnç gösterdiler. İvan da ölümü halinde Zaharyin'in, Anastasya ve çocuğunun güvenliğini sağlayabilecek kadar bile otorite ve desteğinin olmadığının farkındaydı; vekayinamelere sonradan eklenenlere göre İvan, birinci gün oğluna bağlılık yemini etmiş sadık boyarlarına, yanlarına bebek prensi de alarak yabancı bir ülkeye kaçmalarını, güvenlikleri için Tanrı onları nereye gönderecekse oraya gitmelerini tavsiye eder. İvan 1564'te Silvester ve Adaşev öncülüğündeki bir kampanyayla boyarları "Staritsalı Vladimir'i başa geçirmeyi istemek ve tıpkı Hirodes gibi, Tanrı'nın hediyesi olan oğlunu yok etmeye çalışmakla" suçlamıştır.[6]

Gerçekte Silvester bu olaylarda çok mütevazı bir rol oynamıştır. Buna rağmen kendi nezareti altında sonradan vekayinamelere yapılan eklemelerde İvan onu, Vladimir lehine entrika çevirmekle suçlamıştır. Daha sonraki tarihçiler tarafından da kabul gören bu suçlama çok zayıf bir delile dayanıyordu; Silvester güya Vladimir'in apanajının İvan tarafından kendisine geri verilmesini sağlamak için geçmişte entrika çevirmişti, çünkü Vladimir'in annesi Prenses Evfrosinya'nın arkadaşıydı, dolayısıyla da Vladimir'in "ekibi"ndendi.[7]

Bağlılık yemini etmesi için baskı yapılan Vladimir kendini geriye çekince İvan, "İyi biliyorsun ki eğer haçı öpmek istemiyorsan, kendi bileceğin iş, bundan sonra canına ne olacağı beni ilgilendirmiyor" diyerek odasına çekilir. Bu noktada birkaç boyar araya girerek yeminini edinceye kadar Staritsalı Vladimir'in Çar'ı görmek için odasına girmesine izin veremeyeceklerini söylerler. Bu arada Prenses Evfrosinya'nın, yeminin özgürce edilmediği sürece bir değer ifade etmediğini söyleyerek yakınmasıyla durum daha da vahim hale gelir. Anne ve oğul daha sonra maiyetlerindeki silahlı adamları çağırmak ve taraftarlarına para dağıtmakla suçlanmışlardır.[8] Vladimir gönülsüz bir şekilde 12 Mart'ta yemin eder (belge duruyor) ve tam bu noktada Silvester boyarlara şunları söylemek için araya girer: "Niçin onu (Vladimir'i) Çar'ın yanına sokmuyorsunuz, o onun iyiliğini istiyor... ve o andan itibaren Silvester'le boyarlar arasına husumet girdi."[9] Silvester'in Vladimir'e ve onun tahttaki hak iddiasına yaklaşımı konusundaki tek gerçek delil budur; geri kalan iddialar yalnızca varsayımlardır.

İvan'ın gözdesi ve Aleksey'in henüz bir boyar olmayan babası Fedor Adaşev, Çar'a şunları söylediğinde bazı boyarların şüphelerini de dile getirmiş oluyordu: "Haçı senin için ve senin oğlun Çareviç Dmitri için öpeceğiz Efendimiz ama Zaharyinlere hizmet etmeyeceğiz; senin oğlun hâlâ kundakta ve biz daha sen reşit olmadan önce boyarlar yüzünden çok talihsizlikler yaşadık." Bu, Fedor Adaşev'in, tahtın Staritsalı Vladimir'e bırakılmasını istediği anlamına gelmiyor, sadece İvan'ın, Zaharyinlerin gücü ellerine geçirmelerini önleyebilecek kudrette bir naip atamasını umduğunu ifade ediyordu. Aleksey Adaşev ilk gün bağlılık yemini etmişti. O zaman şu soru çıkıyor ortaya: Vekayinamede yer alan ilk anlatıma dayanarak, Vladimir'i tahta geçirmeyi amaçlayan bir boyar darbesi planı var mıydı? Yoksa bu darbe planı yıllar sonra, İvan geçmişin yeniden yazılması için düzenlemeler yaptığında mı şekillenmeye başladı?[10] Ve bunda kimin rolü vardı?

Ortada belirgin bir durum varsa o da, İvan'ın hastalığının o zaman için sarayda ciddi bir kaos ortamına ve kafa karışıklığına yol açtığıdır. Boyarlar tedbirsizce ve öfke içinde birbirleriyle konuşurlarken geçmişteki günahları hatıra getiren düşüncesizce birçok söz de sarf ediyorlardı.[11] Prens Semen Lobanov Rostovski de tedbirsizce konuşanlar arasındaydı ve sarf ettiği sözler, sarayın önde gelen şahsiyetlerinden Mirahor İvan Petroviç Fedorov Çelyadnin (daha adını çok duyacağız) tarafından İvan'a nakledilmişti.[12] Kriz on iki gün sürer ama boyarların hepsi bağlılık yemini etmeleri için getirilirler ve tıpkı Staritsalı Vladimir gibi ve hatta kendisine yapılan üç ziyaretten sonra annesi Prenses Evfrosinya gibi onlar da sonunda o adımı atmaya ikna edilirler.[13]

Akademisyen tarihçi İvan Viskovati bu olayların karanlıkta kalan yanlarına ışık tutar. Viskovati ilk biat eden on iki Konsey üyesinden yedisinin, tahtın veliahtıyla çok yakınlığı olanlar, üçünün ise Çariçe'nin ailesi Zaharyinlerle yakın ilişki içinde olanlar olduğunu göstermiştir. Onun görüşüne göre, tereddüt göstermiş olan Prens İ.M. Şuski ya da Fedor Adaşev'in tavırlarını belirleyen şey onların gizli bir komplo hırsına kapılarak hareket etmeleri değildi, siyasetle kendilerinin ilişkilerine bakış açıları çok farklı olduğu için davranışları da farklıydı.[14] Hemen takip eden yıllarda Dmitri aleyhine komploya karışmakla itham edilenlerin kaderleri de sözü edilmeye değer bir konu. Şüphesiz bunda hem sinsi hem de kinci olabilen İvan'ın, şartlar olgunlaşıncaya kadar o kişilere yönelik gerçek duygularını gizlemiş olabileceğini hesaba katmak gerek. Çünkü Fedor Adaşev

1555 yılında boyarlık mevkiine yükseltildi; Aleksey Adaşev, bazı anlatımlara göre, 1553'te *dumnyi dvoryanin*[15] (duma azası soylu) oldu, 1555'te *boyarstvo*'luğa (boyarlık) giden (hiçbir zaman erişemediği bir rütbe) merdivende bir basamak olan *okolniçi* rütbesine yükseltildi. Dmitri'ye ilk gün bağlılık yemini ettiği kayda geçen on iki prens, boyarlar ve duma *diyak* kayıtlara göre sürekli olarak Çar'ın maiyetinde görünüyorlardı ve dolayısıyla ona danışmanlık yapan gayriresmi küçük bir Özel Konsey'e mensup oldukları varsayılmıştır. 1554'te bu kişilerin biri hariç hepsi yerlerindeydi.[16] Çar'ın hastalığı sırasında gösterdiği davranışları nedeniyle kimsenin itibarı elinden alınmamıştı.

Bununla beraber, Prens A.M. Kurbski'ye ilk mektubunda (5 Temmuz 1564) İvan, şimdi artık güvenini boşa çıkardığından şüphelendiği kişilere karşı içindeki tüm zehri kusmaktaydı. İvan, "bir Çar diğer Çar'a biat etmez; sadece biri öldüğünde diğeri hükmeder" görüşünde olduğundan bu adamları "sarhoş adamlar" gibi ayaklanıp Silvester ve Adaşev önderliğinde oğlunu yok etmeye niyetlenmekle itham etti. İvan iyileşmişti ama Silvester ile Adaşev "kendisine eziyet etmek için kötü olan ne varsa onların avukatlığını üstleniyorlar ama öte yandan da Staritsa Prensi'nin her türlü kaprisine boyun eğiyorlardı."[17]

Rus akademisyenler vekayinamelerdeki değişikliklerin tarihlerini ve yazarlarının kim olduklarını bulmak için sonsuz incelemelere girişmişlerdir ama bunların İvan'ın hastalığı sırasındaki ve sonraki olayları anlatırken gerçeklere ne kadar sadık kalıp kalmadıkları sorusunun yanıtını bulmak için bu kadar zaman ayırmamışlardır. Tarihçilerden İ. Gralya'nın *diyak* Viskovati'nin hayatına dair çalışmasındaki anlatımı sağduyuya hitap ettiği için diğerlerinin arasında öne çıkar. Viskovati, İvan'ın yatağının yanında Dmitri'ye bağlılık yemini etmeye zorlanan yalnızca üç prens olduğuna işaret eder, bunlar; Prens İvan Pronski Turuntay, Prens Petro Şeçeniyatev ve Prens Semen Lobanov Rostovski'dir. Birincisi Staritsalı Vladimir'in malikâne mensupları arasındadır, ikincisi Litvanya kökenlidir (Patrikiyevlerden), üçüncüsü Rostovski, Suzdal prensleri grubuna bağlıdır ve 1553'te boyar yapılmıştır. Suzdal prensleri Rurik soyundan gelen sülaleler arasında en üst düzeyde olarak kendilerini görürlerdi ve Zaharyinlerin, Dmitri'nin naipleri olarak atanması halinde onlara hizmet etmeyi reddetmişlerdi.[18] Dolayısıyla, tüm bu kişilerin, iktidar mücadelesinde Zaharyinlerin doğal rakipleri olduğu ve dolayısıyla da Çar'ın zoraki destekçi-

leri oldukları söylenebilir. Bütün bu laf kalabalığının arkasında görünen o ki, uzlaşmazlığın temelinde, Rusya'da tahtın doğrudan babadan oğula geçmesiyle yatay verasetle büyük ağabeyden sonra sırayla küçüğe geçmesi arasında, mazisi eski bir kavga yatıyor. Ve bu kavgada, III. Vasili'den beri hükümdarlar tacın kendi evlerinde kalmasını güvence altına almaya yönelik giderek artan bir kararlılık göstermişlerdir. Tabii birçok boyarın da, tacın veraset yoluyla intikalinin, hanedanlığın istikrarı açısından daha iyi olduğunun farkına varmış olması da mümkündür.

İvan sonunda iyileşti ve şükranlarını sunmak için uzaktaki Beloozero'daki Aziz Kiril Manastırı'na bir hac ziyareti düzenledi. Kendisine Çariçe, ailesi, Aleksey Adaşev, Prens A.M. Kurbski ve başka saray mensupları eşlik etti. Bu aynı zamanda İvan'ın saray hayatından çekilmesi ve huzur bulduğu dingin manastır atmosferinde dinlenmesi için de iyi bir fırsattı. Yolu üzerinde Teslis Manastırı'na uğrayarak Yunanlı Maksim'i ziyaret etti, muhtemelen tek buluşmaları bu oldu ve Maksim, zorlu yol koşullarında, oğlunun hayatının tehlikeye gireceği korkusuyla, Çar'ı Beyaz Göl'e doğru gitmemeleri için uyardı.[19] Ve gerçekten de yolculuk ettikleri teknenin güverte iskelesi ters döndü ve bakıcısının nehre düşürdüğü bebek boğuldu. Bu şüphesiz hem İvan'ın çok elem verici kişisel bir kaybı hem de hanedan için bir darbeydi. Staritsalı Vladimir'den başka tahtın vârisi yoktu ama talihleri yaver gitti ve Anastasya çok geçmeden yeniden hamile kaldı. İkinci oğlu, İvan İvanoviç 1554 Mart ayında doğdu. Çar İvan bu olayı, Staritsalı Vladimir'e oğluna ve doğabilecek herhangi bir başka vârise bağlılığı da içeren yeni ve çok daha geniş kapsamlı bir bağlılık yemini ettirerek konumunu sağlamlaştırmak ve Çar'a karşı komploya karıştığını duyduğu herkesi, annesi bile olsa, suçlu sayacağını duyurmak için kullandı. Vladimir yanında 108'den fazla asker bulundurmamak kaydıyla Moskova'da göz önünde yaşamaya mecbur edilerek dirlik ve *diyak*'ları kullanarak bu sayının arttırılmayacağına dair güvenceler vermesi istendi.[20] Silvester ve *diyak* İvan Viskovati 1553'te, soylu Matvey Başkin ve bir köle olan Fedor Kosoy'un Teslis karşıtı olduğu iddia edilen sapkın görüşleri üzerinde tam olarak ne olduğu belli olmayan bir kavgaya karıştılar. Bu, Ekim ayında, 1547 yangınından sonra Müjde Katedrali'ndeki Silvester'in yönetiminde restore edilen bazı ikonların Ortodoks olmadıklarını ve hatta sapkın olduklarının Viskovati tarafından ilan edilmesiyle bağlantılıydı. Günah çıkartıcı papazı Simeon'a bildirilen Başkin'in sapkın görüşleri, önce

Simeon tarafından Silvester'e duyuruldu sonra da her ikisi tarafından Çar'a. Çar soruşturma açılması emrini verdi. Aralarında kısa bir süreliğine Teslis Manastırı'nın başrahipliğini yapmış olan Artemi'nin de bulunduğu başka rahipler de işin içindeydi. Viskovati aynı zamanda, Altın Oda'daki yeniden boyanmış ikonlarda görülüp Silvester ve Metropolit Makari tarafından himaye edilen Pskov ve Novgorodlu ressamların bizzat İvan tarafından onaylanmış Batılı modelleri aracılığıyla sızmış olan "Latinizm" izlerini tenkit etti. Ortodoks ikon resmetme geleneklerine aykırı olarak ikonlardan birinde Baba-Tanrı resmedilmişti.[21] Bununla birlikte, Viskovati'nin Silvester'in tema seçimi ve stili üzerinde uyguladığı sansür Çar tarafından kabul görmemiş ve Silvester sapkınlık suçlamasından temize çıkarken, *diyak* üç yıllık bir dini kefaret cezası (*epitemya*) almıştı.

İkonlar üzerine kopartılan fırtına dinmiş ama kendilerine sapkın denilenler bir Kilise Kurulu tarafından derinlemesine soruşturmaya tabi tutulmuşlardı. Teslis Manastırı Başkeşişi olarak kariyeri ancak altı ay kadar sürmüş olan Artemi, çok müsamahakâr biri olduğundan, sapkınları yeteri kadar sertlikle lanetlemediği için yargılandı ve Solovki Manastırı'nda inzivada yaşamaya mahkûm edildi. Çok geçmeden, şüphesiz manastırdaki taraftarlarından yardım görerek, kaçarak Litvanya'ya ulaştı ve orada Trans-Volga büyüklerinin öğretilerinin inançlı ve faal bir takipçisi olarak yaşadı. Daha tehlikeli sapkınlar olarak görülen Başkin ve Kosoy, Volokolamsk Manastırı'nda hapse mahkûm edildiler. Başkin burada öldü, Kosoy ise Litvanya'ya kaçmayı başardı. Ne sapkınlık ne de cezai takibat büyük bir önem taşıyordu. Ama sapkınlık karşısında genç Çar'ın kişisel olarak rol aldığı ilk cezai takibat uygulamasıydı ve bu onu müsamaha tanımayan, devletin cezalandırıcı güçlerini geliştiren bir yola yöneltti.[22]

Viskovati, İvan'ın standartlarına göre göreli olarak küçük bir cezayla kurtulmuştu. Ama muhtemelen İvan tarafından Viskovati bahane edilerek onun gölgesinde başlatılmış olan sapkınlık soruşturmasının ve de ikon resmetmedeki yeni tarzlara saldırının her ikisinin de gerçek hedefinin Makari olup olmadığı akla gelebilir. Bu soruşturmayla *Stoglav*'ın, eski ve yeni kentlerin varoşlarında (*slobody*) dini ve dünyevi yargı alanlarının sınırlandırılması hakkındaki 98. maddesi üzerine Kilise Kurulu'ndaki tartışmanın yeniden açılması amaçlanmış olabilir. Bu yargı alanları başpiskoposlar tarafından kurulmuşsa çarlık vergilerinden muaftı, papazlara ait olanlarsa vergiye tabiydi. Vergiye tabi insanların vergiden kaçmak için ikamet

yerlerini değiştirmelerini önlemek amacıyla konulmuştu. Kurul'un kararına göre metropolitler ve başpiskoposlar var olan yargı yetkilerini korumaya devam ederken yeni yerleşimler kurmamayı kabul edecekler ya da vergiye tabi insanların var olan dini yerleşim yerlerine sonradan taşınmalarına izin vermeyeceklerdi. Aslında bu kilise gelirlerini sınırlamanın bir yolu ve Çar'ın Kilise üzerindeki sessiz bir zaferiydi.[23] Ne var ki bir Kilise Kurulu toplayarak kilise gayrimenkullerinin müsaderesini zorlama imkânı ufukta gözükmüyordu. Bununla beraber yine de Metropolit'in kilise-devlet ilişkilerinin bu yönü üzerinde alttan alta muhalefeti Çar'ı kızdırmış olabilir.[24]

İvan'ın hastalığı sırasında veraset sistemini değiştirmeye yönelik ciddi bir girişimin varlığına dair ek kanıtlar –sonraki bir vekayinameye göre–[25] bir sonraki yılda (1554) bulundu. Bu, Prens Semen Lobanov Rostovski'nin 1554 yazında Litvanya'ya kaçma teşebbüsünün sonucunda ortaya çıkmıştı. Temmuz ayında sınırda yakalanmış, tutuklanmış, sorguya çekilmiş ve işkence edilmişti. Rostovski'nin kendisi kaçma girişimini, akli melekelerinin kıtlığına, aylakça ve amaçsızca çarın nimetlerinden ve mirasından kopmasına neden olan yavan hayatına bağlamıştı. Bir komplonun elebaşısı olup olmadığı bilinmez ama birçok Rus boyar ve prensi gibi o da, Litvanya'da farklı bir yasama hukukunun sürdüğünü ve orada kendisi gibi birinin kralın seçiminde söz hakkı olduğunu biliyordu. Uşakları, onun Çar hakkında kötü konuştuğunu, Lehistan-Litvanya elçileriyle Rusya'da ateşkes görüşmeleri sırasında haince ilişkiler içinde olduğunu ve onlara barış yapmamaları tavsiyesinde bulunduğunu doğruladılar. Litvanyalılara Rusya'nın içinde bulunduğu koşullar hakkında bilgi vermiş ve Çar'ın fethettiği Kazan'ı elde tutamayabileceğini söylemişti. Hatta Çariçe hakkında da kötü konuşmuş ve Çar'ın prenslik soyundan gelen aileleri en yüksek mevkilere getirmeyerek onları aşağılayıp etrafını genç insanlarla doldurduğundan, Rurik soyundan gelenleri kovuşturup unvansız bir boyarın kızıyla evlenerek bir hizmetçiyi (*rab*)[26] yücelttiğinden yakınmıştır. "Bizden kız kardeşimize hizmet etmemiz nasıl beklenebilir ki?" diye haykırmıştır. Sonradan olanların ışığında, işkence altında birçok boyarı ve başkalarını 1553'te İvan'ın hastalığı sırasında Çareviç Dmitri İvanoviç aleyhine komploya karıştıkları için yerdiği açıktır.[27]

İvan, Rostovski'nin haince niyetlerinin soruşturulması ve yargılanması için kendi Özel Konsey[28] üyelerinden oluşan bir mahkeme meydana ge-

tirdi. Yargılamada Rostovski –vekayinameye yapılan eklemenin yeni versiyonunda– 1553'te Çar'ın hastalığı sırasında, seçeneklerin ya Çareviç Dmitri'nin akrabaları olan Zaharyinlerin ya da Staritsalı Vladimir'in yönetimi olması karşısında kendisinin ve birçok boyarın Rusya'yı terk etmeyi planlamış olduklarını kabul etti. Rostovski, kendisini hizmetine girmeye davet etmiş olan Vladimir de dahil olmak üzere birçok komplocunun adını verdi.[29] İvan'ın kardeşi Yuri'nin kayınpederi de yoklanmıştı. Çar iyileştikten sonra Semen Rostovski tüm komployu gizlemeye çalışmış, fakat ihanete uğrama korkusuyla Litvanya'ya kaçmaya karar vermişti. Bahanesi aslında III. İvan zamanından beri büyük knezler tarafından reddedilen kadim "ayrılma hakkı"ydı ki buna göre boyarlar başka bir prensin hizmetine girmek için Rusya'dan ayrılabilirlerdi. Çar ve boyarlar tarafından ölüme mahkûm edilen ve cezası infaz edilen Semen, Metropolit Makari ve diğer kilise büyüklerinin şefaat etmesiyle idamdan kurtuldu ve Beloozero Manastırı'nın hücrelerine hapse gönderildi.

Fakat Çar'a karşı 1553'te gerçekten bir darbe planlanmış olduğunun kanıtlanması, İvan üzerinde iz bıraktı ve etrafındaki prens ve boyarlara olan güvensizliğinin artmasına yol açtı.[30] Zaharyinlerin sarayda Staritsa hizbini yıkacak kadar ağırlıklarının olmadığı apaçık ortadaydı ve İvan, sadakatleri 1553 yılı boyunca sürmüş olmasına rağmen 1554 yılında onların Boyar Konseyi'ndeki sayılarını sessiz sedasız azalttı.[31] Önemli olan bir başka nokta da, bu olayların anlatıldığı önceki ve sonraki kayıtların birbirine uymaması. Önceki kayıtta İvan'ın hastalığı ve yarattığı sonuçlar daha ılımlı bir tarzda ele alınırken, sonraki kayıtta daha saldırgan bir tarz var.[32] Ve son olarak Makari'nin, muhtemel ölüm döşeğinde İvan'ın yanında durmuş olduğundan bir kez bile söz edilmemektedir.[33] Bütün hastalık boyunca orada olmaması neredeyse imkânsızdır; zira normalde çarın huzurunda mevcudiyeti gerekmektedir. Bu nedenle onun varlığından söz edilmemiş olması, vekayinamelerdeki bu olayı çevreleyen kasıtlı karartma çabalarını yansıtıyor olmalıdır.

Dmitri'nin halefliği üzerine çıkan kargaşa ve arkasından çocuğun ölümü İvan üzerinde iz bırakmıştı. Bu olaylar, o zaman için İvan'ın Zaharyinlere güvensizlik duymasına yol açmış olabilir, çünkü kaçınılmaz olarak kendisinin öleceği varsayımıyla telaş içinde olan İvan bu nedenle bebek Dmitri'ye bağlılık yemininin bir an önce yapılmasının peşindeydi. Fakat tarihçiler arasında, tamamen kanıt eksikliği nedeniyle, sarayda yeni ku-

rulan denge hakkında bir fikir birliği yoktur. Bir anlatıma göre Anastasya'nın çeşitli aile fertleri, mevkilerini 1550'lerin ortalarında kaybettiler ve birkaç prens Boyar Konseyi'ne atandı. Öte yandan kriz Adaşev'in ağırlığını arttırmışa benziyor. Genelde Silvester'in otoritesini paylaştığı söylenir ama bunun da tek kanıtı olaydan sonraya tarihlenir. Bu kanıt İvan'ın Andrey Kurbski'ye yazdığı ve rahibi tenkit ettiği 1564 tarihli mektubu ile 1570'lerle 1580 başlarındaki bir vekayinameye yapılan eklemede bulunmaktadır. Buna göre 1553 yılında Silvester, Çar'ın teveccühüne mazhar olmaktaydı, her türlü güç ondaydı, Metropolit'e ve ordu kumandanlarına emirler veriyordu ve gerçekte her şeye o hükmediyordu. 17. yüzyıl başlarındaki bir vekayiname kaydında da bu bilgi vardır.[34] Adaşev'in, adının sürekli olarak *diyak* İvan Viskovati'yle birlikte anıldığı bu yılların diplomatik tartışmalarında aktif olduğu kesindir. Çar'a karşı sorumlu gözde olarak kendi kararlarını da alıyor, uygulamasını takip ediyor ve duruma göre ara sıra tamimler çıkartıyordu.[35]

Toprak tasarrufunun biçimlenişini etkileyecek olan Rus hizmet yükümlülüğünün doğasındaki kapsamlı değişmeler, gerek Kazan'ın fethi ve sonrasında çevre ülkelerin pasifize edilmesi, gerekse Rus ihtiraslarının Astrahan'ın fethine doğru uzanması nedeniyle İvan'ın askeri olanaklarının zorlanmasına bağlı olabilir. Rusların Kazan üzerindeki Rus hâkimiyetinin pekiştirilmesi ve sonunda Astrahan'ın fethi büyük ölçülerde insan gücü talebi yaratmıştır. Kazan'da Ruslar yerel halka karşı savaşmak zorundaydı ve bu nedenle kent ile çevresindeki yerli nüfusun büyük bölümü sürüldü. 1550 yılında İvan Kazan seferindeyken Moskova'daki Makari'ye, çoğu askeri organizasyon sorunlarıyla ilgili olan ve kendi aklının bu konudaki işleyiş şeklini gösteren bir dizi soru göndermişti. Ele aldığı sorunları tartışmak üzere bazı uygulamalar ileri sürüyordu ve bunların hepsi de eksiksiz olarak tümüyle uygulandı. Bunlar arasında savaş zamanındaki yetersizliği apaçık ortaya çıkmış olan *mestniçestvo*'da ileride yapılan düzenlemeler; *Stoglav*'da düzenlendiği şekliyle kilise arazileri sorunu; ve haydutlukları, yağmaları ve yasak malların girişini engellemek için Litvanya, "Almanya" (yani Livonya) ve Tatar hanlıklarıyla olan sınır boylarında güçlü karakollar kurulması vardı. Bu dönemde özellikle Litvanya'ya geçmek isteyen herhangi bir kişiyi anında yakalayabilen Rus sınır devriyelerinin yeteneği çok çarpıcıydı.[36] Özel mülkiyette olan arazilerin[37] alan ve niteliği, otlak ya da ekili-dikili olup olmadığı, nehir ve göllerin mevcudiyeti

türden bilgileri içeren yazılı kayıtların (kitaplar içinde) saklanması da İvan tarafından gündeme getirilen diğer önemli konular arasındaydı. Benzer kayıtlar askeri hizmet için tahsis edilen araziler için de tutulmalıydı. Son olarak İvan bir *pomeşçik*'in ölmesi halinde askeri hizmet için tahsis edilmiş topraklara ne olacağı sorusuyla çok ilgiliydi ve bu konuda birçok alternatif çözüm sundu. Bunlar arasında eğer ölenin dul kalan eşi çocuk sahibi olacak kadar gençse onu ya da eğer ortada dul bir eş yoksa ölenin kız kardeşi ya da yeğenini arazinin yeni sahibiyle evlenmeye zorlamak gibi önlemler de vardı. Eğer dul eş çok yaşlıysa o zaman onun manastıra gönderilmesini öneriyordu, onun çocuklarına ve ailesine ise mülkün yeni sahibi bakacaktı ve eğer dul eş bir rahibe olmak istemezse o zaman da ona karnını doyurmaya yetecek kadar bir toprak parçası verilecek ve tahsis edilmiş arazinin sahipliği Çar'a geçecekti.[38] Son başlık altında İvan, halen elinin altında kullanımda olan ve önceden bağışlanmış tüm arazilerin detaylı bir dökümünün çıkartılması talebini dile getirdi, böylelikle gelecekte toprak ve su konuları üzerinde tartışma yaşanması önlenebilirdi. Bu konular üzerine önde gelen boyarlar arasındaki tartışmalara dair veyahut herhangi bir tartışmanın mevcudiyetine dair bir belge yoktur; sadece sonuç olarak yazılan emirler vardır.

Çar'ın askeri bilgisi ne kadardı ve komutanlarına ne ölçüde bağımlıydı? Rus ordusunun toplumsal düzeninde teknik donanımında ve savaş yöntemlerinde büyük değişikliklerin gerçekleştiği 1550'lerde sorulmaya değer bir soru bu. Hizmet soylularının temin ettiği süvariler belli bir düzen içinde savaşma alışkanlıkları olmayan, disiplinsiz bir yapı arz etmeye devam ediyordu ve firarları da ciddi zaafiyet yaratıyordu. Birliklere attan inip piyade olarak savaşmaları emredilebilirdi. *Strelyitsi* üniformalıydı, silahları ve eğitimleri tek bir merkezden sağlanıyordu. Hizmetleri aileden veraset yoluyla intikal ediyordu ve ücretlerinin karşılanması için kendilerine arazi bağışlanmıştı. Barış zamanında çeşitli zenaat kollarıyla uğraşırlardı. *Gulyay-goroda* ya da seyyar kuleler ki, oldukça büyük olabiliyordu, arkebüzcülere ve topçulara koruma sağlayarak Rus hücum taktiklerinin önemli bir unsuru olmaya devam etti. Bir askeri kuvvet genellikle, her birine *mestniçestvo*'nun katı kıdem sistemine göre bir voyvodanın kumanda ettiği –ileri, orta, sol ve sağ kanatlar ile artçılar olarak– beş ana alaya bölünürdü ve bu da kıdemli komutanların daha düşük bir mevkiden gelme yetenekli bir generalin emri altında hareket etmeyi reddettiği

zamanlar birçok sorunun çıkmasına neden oluyordu. Çar kendi seçtiği adamları atama hakkını güvence altına almak için, "kıdemsiz hizmet" (*bez mest*) konusunda giderek ısrarcı olmaya başladı.[39]

Savaş maliyetlerinin karşılanmasında 1555 yılında bir ilerleme sağlandı. Bu yıl, *pomeşçik* ve köylülere ait olup da borçları karşılığında manastırların zorla el koydukları tarım arazilerinin ve yasadışı genişleyerek elde ettikleri arazilerin sahiplerine iadesini sağlayan bir emir çıkartıldı; boyarların manastırlara bağışladıkları topraklarda III. Vasili'nin ölümü sırasındaki durum neyse ona geri dönülecekti. Bu alenen, manastırlardan bir kısım toprakların geri alınması anlamına gelen bir girişimdi ama mülk sahibi olmamayı savunanların bir zaferi sayılması çok zordu. Dahası var, belli sayıdaki prensliklerdeki prens soylu toprak sahipleri de Çar'ın izni olmaksızın topraklarını satar, bağışlar veya manastırlara verirlerse müsadereyi göğüslemek zorunda kalacaklardı; manastırların mülkiyetine verilmiş olan topraklar da geri alınacak ve dirlik mülkleri olarak kullanılacaktı. Bu daha ziyade, baştaki hanedana mensup küçük prenslerin yoğun olduğu bölgeleri ya da ancak son zamanlarda merkeze eklemlenen Tver ve Ryazan gibi bölgeleri hedef alan bir uygulamaydı.

Bununla birlikte, *ukaz* denilen askeri hizmet organizasyonu ve toprak sahipliği konusundaki en temel değişme, 20 Eylül 1555 tarihli Askeri Hizmet Kanunu'dur (*Ulojeniye o slujbe*). *Ukaz*'ın bir parçasını oluşturan bu kanun *kormleniye*'yi yürürlükten kaldırıyordu. Kanun, hizmeti bir *pomestiya*'da edinilen toprak miktarına göre tanımlamış ve Rus süvarisini ücretleri devletçe görev esnasında nakit, diğer zamanlarda toprak geliri şeklinde ödenen ve merkezin bir elden toplayıp pekiştirdiği bir yapıya kavuşturmuştu. Standart tahsisat her askeri hizmetli için yaklaşık yarım hektarlık (*çetverti*) topraktı. Bu rakam 4.50 ruble değerine kadar olan zırh dahil olmak üzere tam teçhizatlı bir atlının bedelinin eşdeğeri olarak hesaplanmıştı. 100 *çetverti*'den 350 *çetverti*'ye kadar değişen 6 değişik düzeyde toprak tahsisatı söz konusuydu. Böyle bir uygulama toprağın mali değerinin sınırlarıyla ilgili bir bilgiye ve Çar'a ait serbest toprakların niteliklerine karar vermek için kullanılan bir *perepis*'e, yani toprak araştırmasına dayanmak zorundaydı. Askeri Hizmet Kanunu'nun getirdiği en önemli yenilik "bütün topraklar hizmet vermeli" ilkesidir. Egemen olan prenslerin soyundan gelen prensler kendilerine ait mülklerin kayıtsız şartsız sahipleriydi ve bu boyarlar için de böyleydi. *Krallığın Başlangıcı* adlı veka-

yinamede ifade edildiği şekliyle taht sahibi (*gosudar*), "askeri hizmetin, kanuna uygun olarak *voçina* ve *pomestiya* topraklarından başlamasını buyurmuştur" (*s votçin i s pomestya ulojennuyu slujbu uçini je*).

Şaşırtıcı bir şekilde o zamanlar aristokrasi bu olaya çok önem vermediği gibi, Sovyet ve Rus tarihçileri de, sahipli toprakların statüsündeki bu temel değişikliklere ve boyarların bunları uygulamaya sokan tahtla ilişkilerine önem vermemişlerdir. 15. yüzyıl başlarına kadar boyarların teorik olarak Rus büyük knezinin hizmetinden kendi topraklarını da alarak ayrılma hakları vardı ve son zamanlarda çok az sayıda bile olsa bunu yapmaya cesaret edenler olmuştu. Onların bu hakka sahip olmaları, büyük knezin onların toprakları üzerinde herhangi bir hakka sahip olmadığını gösteriyordu. Şurası unutulmamalı ki, Rus büyük knezleri de Litvanya prenslerinin aynı şekilde Litvanya'dan ayrılıp Rus hizmetine kendi topraklarıyla birlikte geçme haklarının olmasında ısrar etmişlerdir. Bu durum, kralların toprak üzerinde son sahiplik davasına soyunup İngiltere örneğindeki gibi sıklıkla da iddialarını kabul ettirdikleri Avrupa için tuhaf bir durumdu. Örneğin, İngiltere'de Fatih William'dan beri tüm topraklar krala aitti ve az sayıdaki kiracıya dağıtılıyordu. Moskova Prensliği Rusya'sı adım adım birleştirilmişti ve ayrılma hakkı, ancak hizmetine girecekleri hükümdar tarafından destek görmeleri muhtemel olan prensler tarafından iddia edilebilir durumdaydı – örneğin, Litvanya için Rus hizmetini terk eden Rus prensler. Buna rağmen 1555'te prensler fazla homurdanmadan hizmet yükümlülüğü taşımaksızın toprak sahibi olma haklarından vazgeçmiş görünüyor. Oysa Çar'ın taleplerine karşı durma imkânını, onlara ancak böyle serbest toprak sahipliği tanıyabilirdi. Şimdi ise artık bütün topraklar hizmet vermek zorunda olduğuna göre tüm toprak sahipleri de hizmet vermeliydi ve böylelikle onlar da hizmetle yükümlü kılındılar.[40] Şimdi verdikleri hizmetin yetersizliği gerekçesiyle sadece tahsis edilmiş arazilerine değil özel arazilerine de el konulabilecekti. Mal varlığı ile özgürlük arasında yakın bir bağ kurmuş olan 17. ve 18. yüzyıl İngiltere'si siyaset felsefecilerine göre Rus aristokrasisi, konumlarındaki bu ölümcül zayıflamanın böylesine kolay gerçekleşmesine izin vermişler, bu hatayı tespit etmekte yetersiz kalmışlardı. Fakat bu görüşleri, iktidara dair gerçeklerin yüzeysel bir kavranışı nedeniyledir. Veraset yoluyla devredilen mevkiler oluşturamamak, konumları açısından daha da büyük bir zafiyet olmayacak mıydı?

Bu iradenin kendisi kadar önemli olan husus ise herhangi bir şekilde bir kanun maddesi halinde olmayışıydı, sadece *kormleniye* ve hizmet konusunda Çar'ın bir iradesi (*prigovor*) olarak yürürlüğe sokuldu ve taslağının Adaşev tarafından hazırlanıp vekayinamelere de onun tarafından yazıldığına inanıldı. Bu da Rus tarihçiler tarafından sık sık öne sürülen, kanunların yasama organı gibi olan Boyar Konseyi'nde onaylanıp yürürlüğe girmek zorunda olduğu şeklindeki iddialarını çürütmektedir. Büyük ölçekli *kormleniye* zaten 1550'lerin başlarında ortadan kaldırılmıştı; tamamen ilgası ise Çar tarafından verilen sade bir sözlü emirle gerçekleşmişti, boyarlar tarafından onaylanan bir kanunla değil. Konsey'in yerini, bu dönem itibarıyla esas olarak Kuzey Rusya'da, yerel memurların takdiri almıştı. Dahası, *kormleniye* her yerde birden aynı şekilde sona ermemişti.[41] Skrınnikov'un fikrine göre bu dönemdeki uygulamada ne boyarlar ne de hizmet soyluları lehine hareket edilmişti. Toprak sahibi olan sınıf tümüyle kazançlı çıkmıştı ama kaçınılmaz olarak en kazançlı çıkanlar *dvor*'da daha güçlü olan boyarlar ve prensler olmuştu çünkü onlar Çar'a daha yakındı.

Savaş şüphesiz İvan üzerinde büyüleyici bir etki yaratmıştı. Onun askeri sefere bizzat katılımı nedeniyle sahip olduğu kişisel deneyimi 1550'lerin ortalarındaki yoğun askeri reform programlarının nedeni olabilir. Kaynaklar, İvan'ın danışmanları arasında bunların tasarlanmasından ve hatta uygulamasından kimin sorumlu olduğuna dair bazı ipuçları sunuyor. Aleksey Adaşev Çar'ın emirlerini yerine getiren kişi olarak vekayinamelerde şüphesiz sık sık zikredilen bir isim (denetimden sorumlu olabilir). Yeni yapının yerine oturması kaçınılmaz olarak biraz zaman almıştır ve yine bunların kim tarafından ve tam olarak ne zaman yapıldığını bilmiyoruz. Döneme ilişkin en son yapılan çalışmalardan biri, sarayın kişi kompozisyonundaki değişikliğe dair, yeni oluşumların etkilerini yansıtan bir çerçeve sunuyor. Anastasya'nın akrabaları Yuriyev-Zaharyinler, mevkilerini kaybetmişler ve onların yerine Tver ya da Nijniy Novgorod gibi bölgelerden sorumlu bölge *dvortski*'si ya da devlet temsilcilerinin yerine *diyak* ya da boyar olmayan görevliler getirilmişti. Dokuz yeni boyar ve birkaç yeni *okolniçi* atanmıştı. Bu yıllarda *razboynaya* (eşkıyalık), *pomestiya* [hizmet (devlet) arazileri] ve süvarileri askere çağırma, inceleme ve sevkıyatını yapma işlerini birleştiren *Razryad* ya da Askere Alma Dairesi gibi yeni merkezi işlevselselliği olan resmi daireler (*izba*) kurulmuş ya da etki alanları genişlemişti. Bunlar bürokrasinin gelişmesinde bölgesellikten bünyenin işlev-

sel bir parçası olmaya doğru ağır ve düzenli bir geçişin işaretleriydi. Metropolit Makari de öyle üstün bir pozisyona sahip olmaya devam edemedi; Aleksey Adaşev'in rolü Boyar Konseyi'nin reform etkinliklerinin zirvesine ulaştığı 1555-58 yıllarındaki etkinliklerle çakışarak Makari'den daha fazla öne çıktı. Daha da öte, 1550'lerin sonları İvan'ın kişisel gelişiminde hayati bir dönem oldu, çünkü bu sıralarda Rusya'nın bir sonraki fetih seferinin yönünün neresi olması gerektiği konusunda Rus sarayında kesin bir görüş ayrılığı vardı.

Kazan'ın fethi Rusya'nın Doğu'yla ticaretinde çok işine yaradı, hemen arkasından da Hazar Denizi'ndeki Astrahan'ın fethi ve ilhakı geldi. Ruslar eski Tatar kentini terk edip nehrin aşağısında toprak siperlerle tahkim edilmiş ve iyi silahlanmış bir karakol tarafından savunulan yeni bir kale kurdular. Rus yerleşimcilerin ruhani ihtiyaçlarına cevap vermek için de hemen yakına bir manastır kuruldu. İki Nogay hizbi arasındaki çatışma, bunlardan birinin Moskova'yı tanıması, diğerinin Osmanlı Türklerinin tarafını tutması sonucunu doğurdu. 1556'da Ruslar, Han'ı devirdiler ve Astrahan'ı da ilhak ederek Rusya'yı fiziksel olarak Osmanlı'nın yakınına getirmiş oldular. Bu sırada Osmanlı Sarayı, IV. İvan'la müttefik olan Prens D. Vişnevetski komutası altındaki Don Kazaklarının, Dinyeper Kazaklarının ve çeşitli Çerkes boylarının çok yönlü saldırılarına karşı bölgeyi savunma niyetinde olduğunu göstermişti.[42] Tüm Volga boyu artık Rusların eline geçmişti ve Hazar Denizi üzerinden yapılan ticareti de onlar kontrol ediyordu.

Rusya'nın Batı'yla ticareti hatırı sayılır ölçüde aksama göstermişti çünkü ticaret yolları düşman topraklarından, adını koymak gerekirse Lehistan-Litvanya ve Livonya topraklarından geçiyordu ve arka planda da İsveç bir tehdit potansiyeli oluşturuyordu. Daha batıda ise Danimarka'ya boğaz geçiş vergisi ödemek gibi pahalı bir yol ve sonra da Rus ticaretine karşı Hansa Birliği (*Hanseatic League*) üyelerinin oluşturduğu engellerle karşılaşmak vardı. Ticaret özgürlüğü Rusya için giderek daha fazla önem kazanmaya başlıyordu çünkü artan savaş gereçlerine ve onlara ilişkin malzemeye ve imalatları için ustalara ihtiyacı vardı. Rusya sadece geçiş ücretlerini ödemekle kalmayabilir ve tıpkı Rus elçilerinin diplomatik uzlaşma arayışları için Batı ülkelerine geçişlerinin yasaklanmış olması gibi malların geçişi de tamamıyla yasaklanabilirdi, kalifiye zanaatkârların geçişi tamamıyla engellenebilirdi.[43] Aynı şekilde İvan, denizlere özel bir ilgisi olduğu-

na dair hiçbir kanıt olmasa da Batı'yla daha güvenli bir iletişim istiyordu ve teknisyenlerini denizaşırı ülkelerden getirtmeye kararlıydı. Onların geçişlerine, tıpkı Rus ordusuna hizmet vermek için adam toplayan meşhur Hans Schlitte vakasında olduğu gibi engel çıkartılabilirdi.

Schlitte, Saksonya'da bulunan Goslarlı bir tüccardı ve Pskov valilerinden biriyle büyük ölçekli ticaret yapıyordu. Ama Rusların yatırımını batırınca sonunda Moskova'da tutuklandı ve en sonunda da idam edildi. Schlitte, İmparator Şarlken'i 1549'da Rus Çarı'na verilmek üzere kendisine bir tavsiye mektubu vermeye ikna etti, bu belgeyle İvan'a istediği ağır silahları yapabilecek kalifiye zanaatkârlar ve nasıl kullanılacağını gösteren uzmanlar bulmayı vaat edip el konulmuş olan altınlarını böylelikle kurtarabilirdi. Schlitte, İvan karşısında öyle ikna edici davrandı ki karşılığında İvan da ona İmparator Şarlken'e verilmek üzere bir tavsiye mektubu verdi ve girişimci tüccar da bu belgeyi kendisini İvan'ın akredite temsilcisi olarak gösteren bir itimatnameye dönüştürdü. Şarlken'in Rusya'nın din değiştirebileceğine ilişkin umutlarıyla daha önce Livonya sözcüsünün 1547'deki Augsburg Diyeti'nde, Rusya'ya herhangi bir şekilde silah ve cephane satılmasına karşı çıkmak için gösterdiği çabalar bir araya gelince tüm öykü giderek daha da fazla esrarengiz bir hal almaya başlamıştı. Şimdi artık Lübeck de saflara katılmıştı, Rus ordusu için topladığı çok sayıdaki insanın gemiye yüklenmesini engelleyerek Schlitte'nin İvan'a silah ve cephane sağlanması planını boşa çıkarma konusunda ikna edilerek devreye sokulmuştu. Bu arada Livonyalılar da denizden önlerini kesmeye çalışacaklardı. Schlitte Lübeck'te borç nedeniyle tutuklanınca İmparator'a başvurdu, bu arada Livonya Şövalyeleri Tarikatı Büyük Üstadı da Şarlken'e başvurmuştu. Şarlken bu bahiste Schlitte'nin İvan adına değil de tamamen kendi adına hareket ettiği konusunda Büyük Üstadı destekliyordu. Baştan sona tümüyle karışık ve saçma sapan bir öyküydü ve etrafında oluşan dalgalar 1570'lere kadar ulaştı.[44]

Rusya'nın ülkelerinden geçerek Batı'ya ulaşma çabalarını en kararlı bir şekilde engelleyenler arasında Livonya yöneticileri başta geliyordu ve 1551'de İmparator Şarlken'i, tüm komşularının artık Çar korkusuna kapıldıklarını, önünde baş eğdiklerini, Livonyalıların onun *grausame gewalt*'ı (zalim yönetimi) altına sokulmaktan ve dinlerini değiştirmeye zorlanacaklarından korktuklarını, eğer zanaatçı ve sanatçıların Rusya'ya akmalarına izin verilecek olunursa onları Cermen topraklarından sürülmüş olan günahkâr bin-

lerce Anabaptist, Sakramentist ve diğerlerinin de takip edeceğini söyleyerek uyarmışlardı. Geçen zaman süresince İvan 1554'te Livonya'yla yürürlükteki barış anlaşmasını yenilemiş olmaktan ötürü mutluydu. Anlaşmaya göre Livonya 1503'ten beri Rusya'ya ödediği haracı, arada ödenmemiş olanlar da dahil olmak üzere, ödemeye devam edecekti, Livonya'daki fanatik Luthercilerin tahrip ettiği Katolik kiliselerinin onarımını yaparken aynı zamanda tahrip edilen Ortodoks kiliselerinin de onarımını yapacaklardı. Görüşmeler Aleksey Adaşev ve Viskovati tarafından yürütülmüştü. Rus ihracat ve ithalatında ticaret serbestisi olacaktı ama Livonyalılar yabancıların Rusya'ya serbest geçişleri konusunu reddetmeye devam ediyorlardı.[45]

İvan'ın Batı Avrupa'yla doğrudan ilişkiler kurma ve ticaret yapmaya olan ilgisi beklenmedik bir olay nedeniyle birdenbire güçlendi; 1553 yazında Richard Chancellor adında bir İngiliz kaptan, Hindistan taraflarına gitmek için kuzeyden bir yol ararken Beyaz Deniz kıyılarına ulaşmıştı. Hindistan'a ulaşmak için İspanyol ve Portekiz kontrolünün dışında kalan yeni bir kuzey denizi yolu keşfetme ümidiyle çıkılan bu deniz seferi, devletin de onayıyla bir grup İngiliz tüccar tarafından finanse ediliyor ve Kral VI. Edward tarafından "dünyanın tüm kral, prens, yönetici, hâkim ve valilerine" hitaben yazılmış bir de mektup taşıyordu. Filoda üç gemi görev almıştı ama iki tanesi denizde kaybedildi.[46] "Edward Bonaventure" adlı gemisiyle Chancellor, 24 Ağustos 1553'te Kuzey Buz Denizi'nde, Kuzey Dvina Nehri'nin ağzına yakın bir yerde karaya yanaştı, burada yerel balıkçılar kendisine buraların Rus Çarı'nın hâkimiyet alanı içinde olduğu bilgisini verdiler. Rusya'ya giden bu kuzey yolu bilinmiyordu ve Chancellor bu yolla Rusya'ya varan ilk İngiliz'di. Orada Rus yetkililer (*pristavi*) tarafından karşılandı ve Kasım ayında gittiği Moskova'ya kadar kendisine eşlik edildi. Chancellor'a, elindeki VI. Edward'ın mektubu Moskova yolunu açtı ve Şubat 1554'te İngiltere'ye dönmek için hareket ettiğinde yanında Edward'a hitaben yazılmış, İvan'ın başka İngiliz gemilerinin de Rusya limanlarını ziyaret etmesini uygun bulduğunu belirten bir mektup taşıyordu. Çar iki ülke arasındaki ticaretin düzenlenmesi için görüşmelerin başlatılması arzusunu da beyan ediyordu.

En başından beri Chancellor bu garip ülkenin insanlarını "barbar Ruslar" olarak gördü, üstelik daha sonra Rusya Kumpanyası'ndan gelen heyet mensuplarına göre birçok bakımdan daha az önyargılıydı. Ortadoğu'yu ve muhtemelen Fransa'yı da görmüştü ve birçok Protestan İngiliz'e göre

daha az kibirliydi. Rus ürünleri hakkında, ağırlık ve uzunluk ölçüleri ve ticaret hakkında bilgiler verdiği kadar bir İngiliz gözüyle Rusya'nın birçok yönünü çoğu zaman sempatik bir tarzda ve akıllıca anlatan ilk bilgileri sağladı. Kuzey Rusya'yı anlatışı Giles Fletcher tarafından otuz yıl sonra kaydedilenlerle muazzam derecede çarpıcı bir zıtlık içindedir.

Chancellor, Moskova'nın güzelliğinden değil ama genişliğinden etkilendi. Kremlin hakkındaki izlenimi iyi değildi; zira kamu binaları Tudor saraylarındakinin aksine dış ve iç süslemelerden yoksundu. Fakat sonunda saraya vardığında farkına vardı ki Rusya'da süsler duvara asılmıyordu üste giyiliyordu. Ona hoş geldin diyen yüz saraylının hepsi de ayak bileklerine kadar altından elbiseler içindeydiler. İvan da kabul salonunda "başında altından bir kraliyet tacı ve üzerinde tepeden tırnağa kuyumcu işi olan bir kaftanla yüksek bir tahtta oturuyordu" ve hükümdarlık asası kıymetli taşlarla bezeliydi, etrafında en ileri gelen görevliler ve Konsey üyeleri vardı, her iki yanında da birer adam bulunuyordu, bu iki kişi muhtemelen, o zamanlar Rusya'nın Batı'yla dış ilişkilerinden sorumlu Aleksey Adaşev ile İvan Viskovati idi. Chancellor, zenginlikten ve Çar'ın ihtişamından oldukça etkilenmişti ve olağan resmi cümlelerin teatisinden sonra Altın Salon'daki ziyafete gitmeden önce bitişikteki bir odaya alınmış ve onunla Aleksey Adaşev ilgilenmişti. Ziyafet âdet olduğu üzere fırında kuğuyla başlıyordu.[47] İvan bu sefer gümüş bir kaftana büründü ve değişik bir taç taktı. Yemekler altın tabaklarda veriliyordu, masa örtüleri lekesizdi ve salonun ortasında en süslü altın ve gümüş tabakların sergilendiği "azametli bir dolap" vardı. Chancellor'a çarpıcı gelen bir başka olgu da İvan'ın tek tek ekmek verdiği her soyluyu ya da konuğu ismiyle hitap ederek selamlamasıydı.[48]

Kristof Kolomb gibi, Chancellor da bir yeri aramak için yola çıkıp başka bir yeri bulmuştu; bu defa bu yerin adı Rusya idi. Fakat onun bu yolculuğuna sponsor olan İngiliz Gezgin Tüccarlar Kumpanyası için öncelikli konu ticaretti ve Chancellor da önüne çıkan fırsatları çok iyi değerlendirdi. Evine döndüğünde taşıdığı mektuplar, gerçi VI. Edward'a hitaben yazılmıştı ama Kraliçe I. Mary'ye verildi. İvan'ın bakış açısına göre Chancellor'un Beyaz Deniz'de karayı görmesi Batı'yla doğrudan ilişki yollarının açılabileceği anlamına geliyordu, denizciler için tehlikeliydi, ama sadece Danimarka-Norveç'ten deniz yoluyla gelebilecek siyasi kaynaklı engellemeler haricinde, açılım için elverişli bir yoldu. Kutsal Roma-Cermen İmparatorluğu, İtalya ve Batı'yla bağlantı meselesi şimdilik belirsiz bir şekilde kalabilirdi.

8. Bölüm

Livonya'da Savaş ve "Seçilmiş Konsey"in Sonu

İvan'ın Kazan'ın ve Astrahan'ın fethinden sonra ne yapmak niyetinde olduğu konusunda, tarihçiler arasında tahmin edileceği üzere bir görüş birliği yoktur. Livonya'ya 1558'de yaptığı ilk saldırı, genellikle ileri sürüldüğü gibi, Baltık'a bir çıkış yolu elde etmeye yönelik seferin bir parçası mıydı, yoksa sırf paraya sıkıştığı bir dönemde Livonya'nın bir parçası olan Dorpat'ın güya kendisine ödemesi gecikmiş haracını tahsil etmeye yönelik bir çaba mıydı?[1] Veyahut köle elde etmek için Rusya içlerine sarkan Tatar akınlarına dur demek ve belki de Karadeniz'de bir çıkış noktası elde etmek için Kırım Hanlığı üzerine bir sefer başlatmak ile Livonya seçeneği arasında tereddüt mü ediyordu? Ortada sadece fiilen yaptıkları var, bunun dışında bir belge yok.

Rusya'nın Livonya Şövalyeleri Tarikatı'yla görüşmeleri genellikle Livonya ile Novgorod, Livonya ile Pskov veyahut Dorpat ile Pskov piskoposları arasında yapılan bir akit biçiminde geçerdi. Görüşmeler Novgorod ya da Pskov'da yapılırdı, Moskova'da değil.[2] Livonya bir süredir dini ve siyasi çekişmeler nedeniyle karmakarışıktı ve bölge her yandan gelebilecek işgale açık bir durumdaydı. Otorite şimdi Prens Wilhelm von Fürstenberg başkanlığında Töton ya da Livonya Şövalyelerinden geriye kalanlarla, Riga Başpiskoposu ve artık çoğunluğu Lutherci olup hepsi de Rusya'ya karşı aynı emniyetsizliği duymayan Riga, Reval, Narva ve Dorpat gibi ana ticari şehirlerin başındakiler arasında bölünmüştü. Dorpat'ta, örneğin, bir süreden beri tüccar ve zanaatkâr olarak epeyce Rus yerleşmişti ve hatta onlar için sonradan bölgedeki dini karışıklıklar sırasındaki yakıp yıkmalardan hasar gördüğü söylenen bir Ortodoks kilisesi bile vardı. Diğer kentler ise Hansa'nın Cermen kasabalarıyla yakın ilişkilerini sürdürmeye devam ediyordu.[3]

İvan'ın geniş kapsamlı hedefleri oldukça açıktı: Bir Baltık limanı üzerinden Batı'ya kesintisiz ulaşım, artık Kazan ve Astrahan da Rusların elinde olduğuna göre, Baltık'tan Hazar'a kadar doğrudan bir ticari bağlantı sağlayabilirdi. Rusya'nın Batılı güçlerle savaşı daha gelişmiş askeri donanım gerektirdiğinden şimdi artık, Batı'nın ithal mallarına, özellikle silahlar ve askeri mühimmata her zamankinden daha fazla ihtiyacı vardı. Mevcut durumda Rusya'nın Baltık'taki tek çıkış yeri, Narva'nın karşısına kurulmuş olan sığ ve ihtiyaca cevap veremeyecek durumdaki İvangorod Limanı'ydı. Chancellor tarafından keşfedilen kuzey rotasının sağlayacağı yararlara daha henüz bel bağlanamazdı. Rusya ve İsveç arasında Karelya üzerine olan sınır ihtilafları 1510'daki bir anlaşmayla halledilmiş ve 60 yıllık bir barış imzalanmıştı.[4] Ticaret hakları ile malzeme ve zanaatkârların Rusya'ya serbest girişi konularında Livonya ile Rusya arasındaki son anlaşmazlıklar, taraflar arasında 1550 yılında yapılan beş yıllık bir barış anlaşması sayesinde geçici olarak rafa kaldırılmıştı. Fakat 1551'de ateşkesin sona ermesine daha çok zaman varken, Livonya kasabaları Rusları sadece Livonyalı tüccarlar aracılığıyla ve onlar üzerinden ticaret yapmaya zorlayarak Rusya'nın Batı'yla doğrudan ticaretini yine engellemeye başladılar. Savaş, mevcut durumda henüz daha kesinlik arz etmiyordu ama bahanesi artık hazırdı.

1554 yılındaki tartışmalardan sonra İvan, Livonya heyetlerine, Rusya'nın bakış açısına göre Şövalyeler Tarikatı'na sadece tahammül gösterdiği için Livonya'daki varlığını sürdürebildiğini hatırlattı. Eğer isteklerini yerine getirmezlerse Çar onların icabına bakmak için oraya şahsen gidecekti. Aleksey Adaşev ve İvan Viskovati'nin temsil ettiği Rus diplomasisi şimdi artık Dorpat üzerindeki eski Rus süzerenlik haklarını ortaya atıyordu. Dorpat, Pskov'un henüz bağımsız bir şehir devleti olduğu III. İvan zamanından beri şehirde ve çevresinde ikamet eden her yetişkin erkek başına Pskov'a bir mark ya da toplamda yaklaşık 6.000 mark haraç ödemişti.[5] Livonyalılar yelkenleri suya indirerek Dorpat piskoposluğundaki her erkeğin üzerinde anlaşılan haracı 1557 itibarıyla ödemeye razı geldiler ve Rusların askeri mühimmat hariç, ihtiyaçları olan malları Livonya'dan satın almalarına ve zanaatkârların geçişine izin vermeye ikna oldular. Bunun ertesinde Livonya heyetleri 1557'de Moskova'ya vardıklarında ise yanlarında hiç para getirmemişlerdi ve İvan tarafından kapı dışarı edildiler.

Bu arada Batı'dan bir ışık göründü. Chancellor, talihi yaver gidip Moskova'da görmüş olduğu resmi kabule ilişkin haberleri ve iki ülke arasında ticaret yolunun İngiliz tüccarlarının çok lehine olacak şekilde açılması için Çar tarafından verilen izinle birlikte İngiltere'ye dönmüştü. VI. Edward'ın yerine Kraliçe Mary ve Kral Philip geçmiş, onlar da Rusya Kumpanyası'na resmi bir imtiyaz beratı ihsan etmişlerdi. Kumpanya, ticari ilişkilerin sağlam bir zemin üzerinde yürütülmesini sağlamak için Chancellor'u Rusya'ya geri göndermeye karar verdi.[6] Şimdi artık Anglo-Rus ticareti Danimarkalıların dayattığı Boğaz geçişi vergilerinden,[7] Hansa'dan ve aracılık yapan simsarlardan azade bir şekilde yürüyebilirdi.

Livonya'daki olayların gelişimi, Rus birliklerinin hâlâ derinlemesine askeri temizlik operasyonları düzenlemekle meşgul olduğu Kazan'daki olayların gelişimine paralel gitti. Dahası İvan, Kırım Hanı ve Litvanya Büyük Prensi-Lehistan Kralı'yla sağlam bir temelde ilişki kuramadığı sürece Livonya içlerine doğru ilerlemeyi göze alamazdı. Fakat 1557'de Kazan'ın sükûtu ve Astrahan'ın fethi hemen hemen tamam gibi görünüyordu ve Kazan civarında yaşayıp da Rus silahlı kuvvetlerine katılmış olan birçok yerel kabilenin silahlı birlikleri Livonya sınırına sevk edildi. Bu arada 1557 Kasımı'nda bir başka Livonya elçilik heyeti Moskova'ya geldi ama haraç parasını yine getirmemişti.

Bundan çok kısa bir süre önce, 1555-56'da, güneyde, IV. İvan'ın daha henüz yeni ilan ettiği Kazan üzerindeki egemenliğini tanımayan ve artık bir Osmanlı Sultanı'nın vassalı olan Kırım Hanı'na karşı göstermelik veya pek de gayretli olmayan bir saldırı düzenlenmişti. Bu saldırının başında, Ukrayna'da Kiyef etrafında ve Aşağı Dinyeper'de üslenmiş olan ve Rusya'yla işbirliği öneren Litvanya Ortodokslarının ileri gelenlerinden Prens Dmitri Vişnevetski vardı. Bu girişim ne ölçüde bağımsız bir eylem olarak yapıldı ya da ne ölçüde İvan tarafından genel stratejik planın bir parçası olarak yapılması emredildi, yerli yerine koyabilmek çok güç. Vişnevetski değişik başarılar kazandığı ve Kazak müfrezelerinin artık düzenli katılmaya başladığı birçok saldırıyla Kırımlıları hırpaladı ve böylece Dinyeper'de akıntının en güçlü olduğu yerde bulunup sonraları Zaporojyan Kazaklarının karargâhı haline gelecek olan Kortitsa Adası'nı işgal etti. Bu olay Kırım Hanlığı'nın Rusya'yla arasının resmen açılmasına yol açtı.[8]

İvan ayrıca İsveç'ten gelen bir saldırıyı da başarıyla savuşturmuştu. Vladimir-Moskof Büyük Knezi'nin İsveç Kralı'yla doğrudan diplomatik iliş-

kisi yoktu, bu ilişkiler Novgorod *namestnik*'i (valisi) kanalıyla yürütülüyordu. Bu, Novgorod'un kendi adıyla bağımsız şehir devleti olarak görüşmeleri sürdürdüğü zamanlardan kalma bir gelenekti. Bu durum İvan'ın İsveç'i egemen bir devlet olarak tanımayı reddederek üzerinde baskı uygulamasına olanak veriyordu. Gerçekten de bu dönemde gidip gelen diplomatik belgelerde İvan, ülkesinin veraset yoluyla çarı olan kendisiyle, İsveç'in, kral soylu olmayan, asil doğmayan ve "seçilmiş" olan kralı Gustavus arasındaki farkın vurgulanması konusuna çok dikkat etmiştir.

Gustavus 1554'te, İsveç, Danimarka, Lehistan-Litvanya ve Livonya arasında Rusya'ya karşı bir koalisyon kurmaya çalıştı ve planını 1554'te Livonya'da Wolmar Diyeti'nde açıkladı, hem de tehdit unsuru kullanarak: Eğer Livonya onun planlarını reddedecek olursa, Moskova'yla barış yapmak zorunda kalacak, böylelikle de bölgeyi Çar'ın insafına terk edecekti. İsveç'in peşinde olduğu koalisyonun, 1555-56'da iki kez Vyborg'a hücum eden ve yağmalayan Rusya tarafından düşmanca karşılandığına hiç şüphe yok. Bu arada İsveçliler de Neva'nın ağzındaki Oreşek'i ele geçirmeye çalışmışlardı. Bu açıktır ki ciddi bir sefer değildi ve dahası Livonya, İsveç önderliğinde yürümeyi reddetmişti. Dolayısıyla ertesi yıl Gustavus geri adım attı ve o zamanlar Novgorod valisi olan Prens M.V. Glinski'ye Rusya'yla barış görüşmeleri yapmak için elçilerini gönderdi. Sonunda İvan, İsveç elçilerini şahsen kabul etmeye rıza gösterdi ve heyet Moskova'ya gönderildi. Çar tarafından resmen kabul edildiler ve onlar için, boyarların ve diğer saray mensuplarının katıldığı bir resmi ziyafet düzenlendi.[9] Mart 1557'de, Novgorod valisiyle İsveç Kralı arasında, 1597'ye kadar sürecek bir ateşkes anlaşması imzalandı. Bu anlaşmaya göre Rusya'yla bir savaş halinde İsveç, ne Livonya'yı ne de Lehistan-Litvanya'yı destekleyecekti. İvan çok küstah bir dille, gelecekte de İsveç elçileriyle şahsen görüşmeyi kabul etmeyeceğini bildirdiği için, elçiler yine Novgorod valisine havale edilmişti.[10]

Bu arada İngiltere'yle ilişkiler şekillenmeye başlıyordu. Yeni kurulan Gezgin Tüccarlar Kumpanyası, 1556'da üç gemi dolusu yükünü Buz Denizi'ndeki Aziz Nikola Limanı'nda karaya indirdi. Bunlar nehir yoluyla aşağıya, Vologda'ya sonra da kara yoluyla Yaroslavl'a, sonra da Moskova'ya taşındı. 1556'daki dönüş yolculuğunda ise (Aziz Nikola Limanı'nın önü buzlarla kaplandığı için ancak bir giriş ve bir çıkış mümkün olabiliyordu) dört gemi, balmumu, balina yağı, don yağı, kürk, keçe, yün ipli-

ği ve benzerleriyle dolu olarak İngiltere'ye yelken açtı. Muhtemelen bu malların bazıları, İvan tarafından Kraliçe Mary'ye gönderilen Rus elçisi Osip Nepea'ya aitti. Yolculuk tam bir felaket oldu: Yanlızca bir gemi İngiltere'ye varabildi, Chancellor'a ait "Edward Bonaventure," fakat o da İskoçya açıklarında kayalara çarptı. Nepea'nın hayatını kurtaran Chancellor kendi hayatını kaybetti ve gemideki mallar "ülkenin kurtlar gibi aç ve vahşi halkı" tarafından yağmalandı. İskoçların elinden kurtarılan Nepea ve ekibinden hayatta kalan dokuz adam için Londra'da masraftan kaçınılmayarak müthiş bir karşılama yapıldı. Philip ve Mary onlara İvan'a götürmeleri için bir dişi ve bir erkek aslan hediye ettiler. Nepea'ya Rusların İngiltere'de serbest ticaret yapmalarına izin verildiği bildirildi ama Rusya'daki İngilizlerden farklı olarak gümrük vergilerini ödemek durumundaydılar. Bu dönemde İngiliz gemilerinin Rusya'ya silah taşıdığı kanaati oldukça yaygındı ve İmparator I. Ferdinand daha sonra, böyle tehlikeli bir hükümdarı silah sağlayarak desteklememesi için Kraliçe Elizabeth'e ricada bulunmak üzere aracılık etti.[11]

Şimdi geriye Lehistan-Litvanya kalıyordu. Lehistan-Litvanya Birleşik Krallığı'nın da en az Rusya kadar hatta ondan daha da fazla, Baltık Denizi'ne çıkış yoluna ihtiyacı vardı, çünkü aynı zamanda Yakın ve Uzakdoğu'yla da ticaret yapan Rusya'ya kıyasla ticaretinin daha büyük kısmı Avrupa'ya bağlıydı. Dvina Nehri'nin ve büyük bir liman olan Riga'nın kontrolünü ele geçirmek Birleşik Krallığa, kuzeyden Baltık kıyıları boyunca Rus sınırının başladığı Narva'ya kadar uzanan ve güneyde de şimdi artık devlet eline geçmiş olan Doğu Prusya'daki Töton Şövalyeleri'nin toprakları boyunca uzanan Cermen kuşatmasını kırma imkânı sağlayabilirdi. Livonya Şövalyeleri Tarikatı'nın merkezi otoritesinin çöküşünden beri, Lehistan-Litvanya Krallığı, Riga Başpiskoposu'yla şehrin geleceği üzerine ve piskoposluğu Doğu Prusya modelinde dinsel olmayan bir prensliğe çevirebilecek bir halefin seçimi konusunda, şehir meclisinden ve tüccarlardan gizli olarak (çünkü bunlar Rusya'yla ticaret tekellerini güvence altına aldığı için tarikat yönetiminin devamından yanaydılar) görüşmeler yapıyordu.

İlaveten, Rusya ile Lehistan-Litvanya arasında halihazırda bir savaş nedeni vardı. Rurik hanedanının bir zamanlar Kiyef Rusyası'nın bir bölümünü oluşturmuş olan Ukrayna topraklarının birçoğunda hak sahibi olduğu iddiası, diplomatik görüşmeler sırasında ilk defa resmi olarak, III.

İvan tarafından gündeme getirilmiş ve 1503'te Lehistan-Litvanya Kralı Aleksandır tarafından tanınmıştı.[12] Böyle bir hak iddiasının varlığı, 19. ve 20. yüzyılda o dönemlerin hâkim ideolojilerine ve tarihyazımına uygun düşecek şekilde milletin taleplerini, bir hanedanın taleplerinden önde tutan tarihçilerin itirazlarıyla karşılaşmıştır. Ama III. İvan kendi hanedanlık hakları kavramlarıyla düşünüyordu ve Moskova'nın hiçbir zaman Kiyef üzerinde egemenlik kurmamış olmasını da konu dışı buluyordu, çünkü atası Kiyef Büyük Knezi Vladimir Monomah bir zaman sonra Moskova haline gelen yerde hüküm sürmüştü. Üstelik Vladimir Monomah hem Vladimir'in hem de Kiyef'in büyük kneziydi ve Vladimir Moskova'dan kıdemliydi ve Rus unvan hiyerarşisinde Moskova'dan önce geliyordu.

1552'den itibaren iki ülke arasındaki beş yıllık ateşkes sayesinde barış korundu ama durum böyle devam edemeyecek kadar istikrarsız görünüyordu, çünkü Lehistan-Litvanya, İvan'ı yeni unvanıyla bir çar olarak kabul etmeyi şiddetle reddediyor ve ona Büyük Knez diye hitap etmeyi sürdürüyorlardı. Ticaretlerini koruma azmi içinde olan ve artık Şövalyeler Tarikatı'ndan ümitlerini kesen Livonya şehirleri de kendilerini korumak için yüzlerini Lehistan-Litvanya'ya dönmüşlerdi, ama Riga hâlâ bağımsızlığı için ayak diriyordu. 1557 Eylülü'nde, Livonya Şövalyeleri ile Lehistan-Litvanya, Rusya'ya karşı bir ittifak kurarak, Livonya Şövalyeleri Tarikatı'ndan geriye kalanları Lehistan-Litvanya korumasına bırakan Pozvol Anlaşması'nı yaptı. Anlaşma Livonya'daki durumu netleştiriyordu ama tabii ki bu gelişme IV. İvan tarafından *casus belli* (savaş nedeni-ç.) sayılacaktı ve Lehistan-Litvanya bölgeye müdahale için güçlerini gönderme fırsatı bulamadan İvan, hemen Livonya'ya savaş açmaya karar verdi.[13]

Savaş 1558 yılının Ocak ayında başladı. Ana Rus ordusu, Tatar *çareviç*'leri ve asilzadelerinin kumandası altındaki büyük Tatar süvari kıtaları eşliğinde, yanlarında, Kabartay asilzade ve prensleri ve çok sayıda Çirmiş, Çerkes, Başkırt ve Kazan Tatarları olmak üzere Livonya'yı işgal etti. Bütün ordunun en üst komutası, bir kez Kazan Hanı olup şimdiyse Kasımoğulları Hanı ve IV. İvan'ın vassallığı pozisyonuna geri dönmüş olan Şah Ali'deydi. Ülkenin bütün kırsalı, tahmin edilebileceği gibi baştan sona talan ve yağma edildi ama İvan daha çok kentlerle ilgiliydi; Mayıs 1558'de Narva Limanı Rus kuvvetlerine teslim oldu. Kentin, Rus egemenliğine geçirilmesi koşullarına karar vermek üzere kent temsilcileriyle görüşmeleri Aleksey Adaşev ve İvan Viskovati yürüttü.[14] İvan buranın bir an önce Av-

rupa'nın Rusya'yla doğrudan ticaretine açılmasını bekliyordu. Narva'nın Ruslar tarafından zaptı gerçekten de Doğu Baltık'ta tüm ticari koşulların değişmesine yol açtı. Livonya'nın denetiminden kurtulan ticaret, Hollanda ve Kuzey Almanya limanlarına açıldı, öyle ki Livonya filosu için Finlandiya Körfezi'nde devlet izniyle korsanlık yapmak artık daha kârlı bir iş haline gelmişti.[15] 19 Temmuz'da Dorpat İvan'ın Tatar müttefiklerinin eline geçti, Tatarlar gelecekte Çar tebaası olacak insanlarla aralarını açmamak için, bu aşamada –bir kentte olabileceği kadar– disiplinli görünüyorlardı.

İvan bu arada, başkomutan Şah Ali'ye emir verip, Çar'ın, Livonyalıların ona ne sunabileceklerini dinleme arzusunda olduğunun ilan edilmesini isteyerek görüşmeler için kapıyı da açık bırakmıştı. Bu arada Dorpat'taki yetkililer eskiden bağımsız Pskov kentine ödenen ve şimdi Ruslara ödenmesi gerektiği iddia edilen haracı toplamak için seferber olmuşlardı.[16] 1558 yılının ilerleyen aylarında İvan yinelenen bir Kırım saldırısı karşısında Oka Nehri hattını savunmak için Prens İ.D. Beliski komutasındaki birlikleri kaydırınca operasyonlara geçici olarak ara verilmiş oldu. Ama daha sonra Livonya'daki operasyonlar doğrudan Reval (Tallinn) Limanı'nı hedef alarak devam etti, burası uzun süren bir kuşatmaya dayandı. Gelgelelim Narva'yı ellerine geçiren Ruslar, Batı'yla doğrudan ticaret hedefine ulaşmışlardı. Bu, diğer Baltık güçleri açısından o derece tehlikeliydi ki İngiltere'ye 1557 yılında elçiler gönderen İsveç Kralı Gustavus, Kraliçe Mary'ye tebaasına Buz Denizi'ndeki Rus limanı olan Aziz Nikola'ya yelken açma yasağı koyması için başvuruda bulundu.

Bu elçilik heyetinin İsveç'e dönmesinden sonra, Kral Gustavus'un vârisi İsveç Prensi Erik ile İngiltere Prensesi Elizabeth –o zaman daha kraliçe olmamıştı– arasındaki muhtemel bir evlilik fikri ülkede revaç bulmaya başladı. Erik ve üvey kardeşi Johan, İvan'ın nezdinde ne idüğü belirsiz bir aileden gelme olabilirlerdi (üstelik Erik'in annesinin Avrupalı bir prenses olmasına rağmen) ama onlar ama onlar çekici, kültürlü, iyi bir Rönesans eğitiminden geçmiş, iyi dilbilimci ve iyi birer müzisyen olar yakışıklı iki delikanlı idi. Yaklaşık on yıl sonra kafayı hafif üşütecek olması* bir tarafa,

* "Ben, yalnızca yıldızkarayel estiğinde çıldırıyorum" ("*I am but mad north by north west*") diyen Hamlet'e gönderme yapan yazar, cümleyi bunu anımsatacak şekilde kurmuş, Erik'in tamamen deli olmadığını ama zaman zaman deliliğinin tuttuğunu anlatmak istiyor - ç.n.

geleceğin XIV. Erik'i, zamanında Elizabeth için yeterinden de iyi bir koca adayıydı. 1560 yılında Elizabeth, Erik'in artık Finlandiya Dükü olmuş olan kardeşi John aracılığıyla kendisine yaptığı evlenme teklifini reddetti ama John, Erik'in gidip şahsen girişimde bulunması fikrine babasını da ikna edince İsveç prensi artık İngiltere kraliçesi olan Elizabeth'in gönlünü kazanmak için, İsveç Devlet Konseyi'nin de resmi desteğiyle, 1560 Haziran ayında İngiltere'ye yelken açtı.[17]

Bu arada, Hıristiyanlığın düşmanlarına karşı Rusya ile Litvanya'nın ortak bir haçlı seferi yapma olasılıklarını tartışmak üzere İvan tarafından yeni bir Rus elçisi, P. Alferev, 1558 baharında Vilna'ya gönderildi. Rusya'nın Lehistan-Litvanya'yla ve muhtemelen öteki Katolik yönetimlerle Kırım'a karşı, gerçekte Türklere karşı, ittifak düşüncelerinin yeniden canlanması, aslında Rusya'nın Litvanya korkusunun bir sonucuydu, çünkü iki ülke arasındaki beş yıllık ateşkes bu arada sona erdiği için Rusya, Litvanya'nın Livonya savaşına girerek kendisine cephe almasından korkuyordu. Bu aynı zamanda Metropolit Makari'nin Müslümanlara karşı haçlı seferinden yana olan ruhuna da uygun düşüyordu. Görüşmeler 8 Mart'ta Alferev ve Kral Zigismund Augustus arasında kalıcı bir barışı sağlamayı ve Lehistan-Litvanya'nın, Livonya karmaşasından uzak durmasını öngören bir bakış açısıyla Vilna'da yapıldı. İvan tarafından öne sürülen koşullar, insanı ne kadar samimi olup olmadığını düşündürtecek kadar şaşırtıcı ölçüde yumuşaktı. Eğer kalıcı barışı sağlamayı başarırlarsa o zaman İvan halihazırda Litvanya sınırları içinde kalan ata toprakları, Kiyef ve diğer şehirler üzerindeki hak iddiasından yani Livonya'yı kazanma adına geleneksel Rurik hanedanlığının hak iddialarından vazgeçmeye hazırdı.[18] Ama yine de insan merak ediyor, acaba kim kimi aldatıyordu? İvan Livonya'yı elde edebilmek için gerçekten de "ata yadigârı topraklar" üzerindeki tüm hak iddialarından vazgeçmeye hazır mıydı? Ve Zigismund Augustus, Kırım Hanlığı'nın yıkılmasında rol almaya gerçekten niyetli miydi? Kendisi Rusya'nın gücünü dengeleyen bir karşı güç olduğu için bu durum hiçbir şekilde onun işine gelmezdi, çünkü Rusya artık, Kazan ve Astrahan gibi Tatar krallıklarının tehdidi altında değildi.

Litvanya Rus girişimine elçilerini Moskova'ya göndererek derhal yanıt verdi ve 1558 yılının 5 Haziran-1 Temmuz tarihleri arasında yapılan görüşmeleri Aleksey Adaşev ve İvan Viskovati yönetti. Bu ikili, Litvanya heyetini, diplomatik uygulamalarının gereği olarak Rusya'nın, görüşme-

leri bir sonuca vardırmak için bir "büyükelçi" kabul etmeye hazır olduğuna dair güvence verdi. İvan hatta Litvanya heyetinin Kremlin'deki Müjde Katedrali'ndeki bir Ortodoks ayinine bile katılmalarına izin verdi. Bu arada Ruslar Livonya'daki ilerleyişlerini rahat rahat sürdürüyorlardı.

İvan Livonyalılara yeni barış teklifleri götürdü, bunlar reddedilince de Çar'ın askeri birlikleri –bu kez de, Altın Orda'dan iki prens, Çerkes prensleri (Kabartayların Kafkas prensleri bu isimle anılıyordu) ve birçok başka Tatar prensi ve asilzadeleri eşliğinde başka bir Tatar komutan, Toktamış idaresi altında– 1559 yılının Ocak ayında bölgeyi yeniden istila ettiler, kasabalara girdiler, yerleşim yerlerini yaktılar, birçok esir alarak Courland'a (Şimdiki Letonya'da-ç.) kadar ilerlediler.[19] Şövalyelerin ülkesinde artık kaos hüküm sürüyordu fakat tam bu sırada İvan, Danimarka, İsveç ve Lehistan-Litvanya'dan gelen tehditkâr hareketler karşısında 1559 Mayıs ayından Kasım'a kadar sürecek olan bir ateşkese razı oldu. Bu ateşkes Rusya'nın Baltık'taki rakiplerine silahlanma ve seferberlik hazırlıkları için zaman kazandırırken Rusya'ya ise o zamana dek diplomasi ve savaş sayesinde elde ettiği tüm kazanımlarını kaybettirdi.

1559 yazında, Livonya'nın geleceğinden endişe duyan Livonya Şövalyeleri Tarikatı Büyük Üstadı ve şövalyelerden geriye kalanlar Livonya'yı Lehistan'a teslim ederek bağımsızlıklarına son verdiler ve Lehistan-Litvanya'yla bir anlaşma imzaladılar. Bu anlaşmaya göre tarikat, Lehistan-Litvanya'yla askeri işbirliği yapacak, onların düzenleyeceği seferlerde işgallerden paylarına düşenleri alacak, bazı adalarından vazgeçme karşılığında da tarikattan arta kalanlar fiilen Lehistan-Litvanya koruması altında yaşayacaktı. Vilna Anlaşması bu etkiler altında 31 Ağustos 1559'da imzalandı. Çok geçmeden de Rus taraftarı yaşlı Büyük Üstad Prens Wilhelm von Fürstenberg uzaklaştırılıp yerine Gotthard Kettler getirildi. Danimarka hemen Oesel Adası'nı ele geçirdi.

Bu arada, 1559 Mart ayında Zigismund Augustus'un gönderdiği yeni bir "büyükelçi" heyeti, Kırım Hanlığı'na karşı Moskova'nın daha önce yapmış olduğu ama kralın, Türklerin, Lehistan-Litvanya'ya Kırım saldırılarını sınırlandırma kararından cesaret alarak reddettiği ittifak önerilerini tartışmak üzere Moskova'ya vardı. Heyet mensupları İvan tarafından akşam yemeğine davet edildiler ve görüşmeler Aleksey Adaşev ve Viskovati tarafından yürütüldü. Şimdi de Lehistanlılar, Smolensk ve üzerinde hak iddia ettikleri başka birçok şehrin Litvanya'ya iade edilerek Lehistan-

Litvanya'nın bölgesel hak iddiaları çözüme kavuşturulmadığı sürece Rusya'yla aralarında sürekli bir barışın olamayacağı konusunda diretiyordu. Tartışmalarda son derece katı ve uzlaşmaz bir tavır sergilediler ve hatta İvan'ın tavrını, bir adamın karısı ve çocuklarını bir lokmada yuttuktan sonra o adamla evlenmek isteyen bir yılanınkine bile benzettiler.[20] Ruslar da onların şartlarını geri çevirince Litvanyalılar mevcut ateşkes halinin uzatılmasını önerdiler, bu da Adaşev tarafından reddedildi. Birkaç gün sonra Litvanyalılar İvan'ı bir Hıristiyan prens olan Riga Başpiskoposu Kristof von Mecklemburg'a (Kral Zigismund'un akrabasıydı) savaş ilan etmekle suçladılar. Çileden çıkan İvan bir *med* (bal likörü, bir elçiye nezaketen sunulabilecek en mütevazı ikram) bile ikram etmeden onları kapı dışarı etti ve Adaşev de görüşmelerden çekildi (ya da Çar tarafından geri çekildi) ve bu iş *diyak* Viskovati'ye havale edildi. İvan'ın tepesindeki bulutlar kararıyordu, çünkü artık hem Danimarka, hem İsveç, Livonya'nın bazı parçaları üzerinde hak iddia ederek baskı yapmaya başlamışlardı.[21]

İvan'ın görüşmeleri daha fazla sürdürmeyi reddetmesi üzerine, Litvanyalılar Livonya cephesinde arkalarını emniyete almak için, çok gizli bir şekilde, Rusya'ya karşı Kırım'la bir ittifak hazırlığına giriştiler. Adaşev ile Viskovati'nin peşini kovaladığı, Müslümanlara karşı ortak bir haçlı seferi fikrine Lehistan-Litvanya'nın kazanılacağına dair beslenen Rus ümidinin artık tamamen bir hayal olduğu ortaya çıkmıştı: Lehistan-Litvanya, Livonya sorununa tarikatın koruyucusu olarak müdahale edebilirdi ama tümüyle ve İvan'ın düşmanı olarak işe karışırlarsa bu, sorunun genişlemesi ve uzaması anlamına gelecekti. Bu İvan'a indirilmiş ezici bir darbeydi. Zayıf ve belli bir düzenden yoksun Livonya'nın arkasında şimdi güçlü bir Lehistan-Litvanya vardı ve Danimarka da hak iddialarını ileri sürmeye başlamıştı. 1559 yılı Kasım ayında, Livonya birliklerinin başındaki Kettler, Rusya'yla ateşkes döneminde takviye almış olarak, Dorpat yakınlarında Rus ordusunu bozguna uğrattı. Bu tamamen, kendilerini kıdem silsilesinde önce gelme davasına kaptıran Rus komutanların ihmali nedeniyle uğranmış bir bozgundu.[22]

Kırım güçleri tarafından yinelenen bir tehdit İvan'ı güneye takviye göndermeye ve Oka Nehri üzerindeki savunma hattına adam yığmaya mecbur etti. 1558-59'da biri Aleksey'in kardeşi Danil Adaşev, öteki de İvan'ın has oda sorumlusu İgnati Veşniyakov komutasında olmak üzere iki Rus birliğini [Don Nehri'nin kolu] Donets Nehri üzerinde bir kale kurmak

üzere gönderildi. Bu kale Kırım üzerine yürürken İvan tarafından üs olarak kullanılacaktı. Donets üzerinde hareket edecek gemilerin inşası fikri de bu zamanlar ortaya atılmıştı ama ne var ki İvan oraya hiç gitmedi ve Rus orduları esas itibarıyla Kırım Hanı'nın meşgul edilmesine yaradı. Tam da bu sırada İstanbul'daki Sultan kendi Kırım vassalını desteklemeyi reddetmişti ve hanlık veba salgınından fena halde kırılıyordu (Pskov'da olduğu gibi). Litvanya ileri gelenlerinden ve İvan'ın zaman zaman müttefiki olan Prens D. Vişnevetski, operasyonları aşağı Dinyeper havzasına taşıdı ve Danil Adaşev komutasında Dinyeper'den aşağı teknelerle inen Rus kuvvetleri Kırım sahillerine saldırdı. Nihai hedef Kırımlıları açığa çekip tuzağa düşürmekti ve orada çarpışmaya zorlamaktı fakat bundan hiçbir sonuç elde edilemedi.

Bu arada İvan'ın hayatı büyük bir kişisel sıkıntıyla kararmaya başlamıştı. Asla anlayışlı bir koca olmayan, buna rağmen karısına aşırı düşkün olduğunu gösteren İvan, karısı ve çocuklarını, ailesinin diğer mensuplarını, nereye giderse gitsin, askeri denetimler, av partileri ve çok amaçlı hac ziyaretleri dahil, yanında götürmekte ısrar ediyordu. İlk doğan oğlu Dmitri'yi zaten bu nedenle kaybetmişlerdi. On iki yıllık evlilikten sonra, Anastasya 1559'a gelindiğinde İvan'a üçü erkek, üçü kız altı çocuk doğurmuş ama oğlanlardan biri ile kızların hepsi daha bebekken ölmüşlerdi. Hayatta kalan iki oğlundan büyük olanı İvan, güçlü ve sağlıklı görünüyordu; fakat 31 Mayıs 1557 doğumlu olan kardeşi Fedor'da, Down sendromu olması muhtemel belirtiler çoktan ortaya çıkmıştı bile.

25 Eylül 1559'da, büyük knez ailelerindeki geleneklere uygun olarak, manastır ziyaretlerine düşkün olan İvan, tüm ailesiyle birlikte Teslis Manastırı'na dua etmeye –ve avlanmaya– gitti ve Moskova'ya ayın sonunda döndü. Ekim ayı başlarında Çar, rahatsızlığı başlamış olan Anastasya dahil olmak üzere, yine ailesiyle birlikte Mojayisk'e hareket etti. İşte İvan tam da buradayken, Livonya Şövalyeleri'nin barışı bozduklarını ve Lehistan-Litvanya koruması altına girdiklerini ve yeni Büyük Üstad Gotthard Kettler'in 1559 Kasımı'nda bir Livonya ordusuyla Rusları Dorpat dışında yenilgiye uğrattığı haberleri kendisine ulaştı. Dorpat'a derhal takviye kuvvetlerin gönderilmesi gerekiyordu. Çar bir an önce Moskova'ya dönmeye çalıştıysa da beklenmedik bir yağmur ve sel nedeniyle yolların hiçbiri geçilebilecek gibi değildi. Çariçe'nin sağlığı sürekli olarak kötüye gidiyordu ama İvan kötü hava koşullarına rağmen onu 1 Kasım'da Mos-

kova'ya geri getirmeyi başardı. İvan 1564'te Prens Kurbski'ye yazdığı mektupta, "Hastalanan Çariçemiz Anastasya'yla birlikte başkentimize yaptığımız bu acımasız yolculuğu nasıl anmalıyım" diyordu.[23] Ondan sonra kadın yavaş yavaş solup gitti.

Danil Adaşev aynı 1559 yılının sonbaharında, Litvanyalılar tarafından Kırım Hanı'na hitaben gönderilen mektupları Moskova'ya ilettiğinde, İvan'ın Litvanya'yı Müslümanlara karşı bir haçlı seferiyle kazanma hayallerinin hamlığı sert bir şekilde yüzüne çarpılacaktı. Mesajlar Dinyeper üzerindeki bir geçiş noktasında bir Rus müfrezesi tarafından ele geçirilmişti. Bu raporlarda Kral Zigismund Augustus, Çar'a karşı kendisiyle işbirliği için hazır olduğunu hana bildiriyordu. Böylece Danil bilmeksizin, Çar'ın onayı dahilinde ya da haricinde olarak, kardeşi Aleksey'in gerçekleşmesi için uğraştığı bir siyasi planı bozuyordu.[24]

İki cephede birden savaşmamak için Lehistan-Litvanya'yla bir ittifak sağlamaya yönelik politik girişim, Lehistan-Litvanya'nın da en az Rusya kadar Kırım Hanlığı'nın Hıristiyan topraklarına düzenlediği saldırılara bir son verme isteği içinde olduğuna dair varsayımla beraber tam bir başarısızlıkla sona ermişti. Aleksey Adaşev bunu üstlenebilir ve uygulamasından sorumlu tutulabilirdi. Genellikle onun Livonya içlerine doğru ilerlenmesi fikrine karşı olduğu düşünülmüştür ama gerçekte onun kişisel fikrinin ne olduğuna dair hiçbir belge yoktur.[25] Eğer Mayıs-Kasım 1559 ateşkesinden o sorumluysa, o zaman ölümcül bir hata olduğu ortaya çıkmışsa bu durum için İvan da ona karşı içinde gitgide büyüyen bir kin beslemiş olmalı.

Bütün bunlara rağmen Zigismund Augustus tarafından gönderilen yeni bir elçilik heyeti 7 Aralık 1559'da Moskova'ya geldi. Litvanya'yla görüşmeler giderek daha gergin bir hal alıyordu. İvan'ın katıldığı Litvanya heyetiyle 30 Haziran 1560 tarihli toplantıda Adaşev bulunmadı. Elçiler Rus müzakerecilerle ve Adaşev'le "özel görüşme" talebinde bulundular. Bu talep onların, "barışçı fırka" denilen tarafla görüşebilecekleri varsayımıyla İvan'ı saf dışı bırakmayı umdukları şeklinde bir izlenim yaratıyor. Ama müzakereler sırasında karşıdaki heyet sözcülerinin dışında görüş taşıyanlarla görüşme girişiminin hem Litvanyalılar hem de Ruslar tarafından uygulanagelen bir politika olduğu anlaşılıyor. Rus elçileri de Litvanya'da iken soylularla ya da Litvanyalı görevlilerle özel görüşme talebinde bulunmuşlar, onlar da orada kralı görevlilerinden ayrı tutmaya çalışmışlar ve kralın

arkasından iş çevirerek bir anlaşma sağlamaya çabalamışlardı. Dolayısıyla bu ancak, resmen söylenemeyecek şeyleri dile getirme yolu olarak, eski ve kabul görmüş bir taktik olarak görülebilirdi. Örneğin, Viskovati, kendisine her söyleneni anında İvan'ın önünde tekrar ediyordu. (Rus tarihçiler çeşitli kereler Viskovati'yi Rus *razvedka*'sı yani güvenlik servisinin başı olarak göstermişlerdir, gerçekte, böyle bir servisin varlığını gösteren bir kanıt yokken onun böyle davranmış olması nedeniyle daha çok onun bir tür Francis Walsingham* olarak değerlendirilmesi daha akla yatkın.)

Geçen zaman içinde Ruslar Livonya topraklarındaki askeri operasyonlarının çoğunda başarılı olmuşlardı ama bazı Rus tarihçilere göre savaş; İsveç ve hepsinden öte Lehistan-Litvanya gibi büyük güçlerin müdahalesine yol açmış olan askeri seferin zamanlaması ve hedefleri konusunda çok da fazla anlaşmazlık içinde olmayan Rus aristokrasisini bölmüştü.[26] 1555-58 yıllarına damgasını vurmuş olan içteki reform hareketleri ya ertelenmiş ya da ortadan kaldırılmıştı; Rusya, 16. yüzyılda –aslında hemen hemen hiçbir zaman– savaş esnasında ana sosyal ya da idari reformları başlatabilecek durumda değildi. Sonuç olarak ortaya iki fraksiyon çıkmıştı; biri iddia edildiği şekliyle Çar'ın bizzat kendisi olan savaş fraksiyonu, diğeri de Adaşev'den (ve İvan tarafından gerçekten de savaşa karşı olduğu ifade edilmiş tek kişi olan Silvester'den) oluşan barış fraksiyonu, Viskovati muhtemelen bu ekibe dahil değildi.[27] 1559-64 yıllarındaki krizlerde bu bölünmenin sonuçları daha da belirgin hale gelecekti. Bu durum Aleksey Adaşev ile kardeşi Danil'in sonradan gözden düşmeleri üzerinde de etkili olmuş olabilir. Aleksey –o sıralarda resmi Nikonovskaya Vekayinamesi'ni derlemekle görevlendirilmişti– kardeşi Danil'in Kırım serüvenini hiç de küçümsenmeyecek büyük başarılar olarak övüyordu. Fakat Çar bunlara kanmamıştı. 1564'te Prens Kurbski'ye yazdığı mektupta, Danil'in 1558-59'da Kırım sahillerine yaptığı saldırılarına gönderme yaparak şunları diyordu, "Senin Dinyeper ve Don üzerinde kazandığın zafer miydi sanki? Düşman en küçük bir rahatsızlık bile hissetmezken Hıristiyanlar daha ne kadar acılı belalara ve yıkıma uğrayacaklardı ki?"[28]

Yalnızken konuştuklarında Litvanya elçisi, Aleksey Adaşev'den, Rus boyarlarına Litvanya'nın istediği koşullarda barış yapması için Çar'ı ikna

---

* Francis Walsingham, 16. yüzyılda İngiltere'de Kraliçe I. Elizabeth'in, casusluk, karşı casusluk ve iç güvenlik işlerinde çok yetenekli olan bir adamı, "baş casus"uydu - ç.n.

etmeleri konusunda hatırlatmada bulunmasını talep etti. Büyük bir öfkeye kapılan İvan ziyafet bile vermeden onları gerisin geriye yolladı ki son derece alçaltıcı bir durumdu bu.[29] Buna rağmen başka bir Litvanya heyeti Moskova'ya geldi ve 23 Ocak 1560'ta İvan'a, Litvanya Büyük Prensliği'ne ait olan Livonya'da İvan'ın sürdürmekte ısrar ettiği savaşı durdurması için bir ültimatom verdi. Adaşev ve Viskovati'yle yaptığı özel görüşmelerde de İvan Lehler ile Litvanyalılar arasında bir anlaşmazlık olduğu izlenimi yaratmaya gayret etti; ona göre, hâkim güç olan Lehler savaş için hevesliyken, Litvanyalılar görüşmeleri sürdürmeye daha yatkındı. Ama bu sadece, Zigismund'un ileri sürdüğü koşullar altında barış anlaşması yapmak üzere İvan'ın Litvanya'ya bir "elçi" göndermesini sağlamaya yönelik bir taktikti. Adaşev Litvanya elçisine eski Dorpat'ın ödediği haracı belirleyen belgeyi gösterdiğinde elçi hayretler içinde böyle bir şeyden hiç haberi olmadığını söyledi.

30 Ocak 1560'ta Litvanya elçisini Adaşev'in hazır bulunmadığı bir toplantıda kabul eden İvan elçiyi yine elleri boş olarak gönderdi, hem de yine bir yemeğe bile davet etmeden. Elçi Şubat'ın 2'sinde oradan ayrıldı. Aynı ay İmparator Ferdinand'dan da tarafların arasını bulma ümidiyle bir elçi geldi ama Ruslar görüşmeleri daha fazla uzatmakta bir yarar görmediklerini vurguladılar, çünkü zaten Litvanyalılar, "bizim olan Livonya topraklarına girmiş ve birçok şehri işgal etmiş durumda" idiler, buna karşılık Litvanyalılar da, Livonya'nın her zaman Lehistan-Litvanya'ya ait olduğunu ve Kutsal Roma-Cermen İmparatoru tarafından bağışlandığını tekrarladılar. Son kopuş, 1560'ın Temmuz başlarında Rusya ile Lehistan-Litvanya arasında tekrar diplomatik kuryeler gidip geldiğinde meydana geldi. Viskovati ile Lehistan-Litvanya elçisi arasında müzakereler oldu ama ne bu çabalar ne de İsveç tarafından yinelenen arabuluculuk girişimleri barış amacına ulaşabildi.

1560 yılı genellikle "Seçilmiş Konsey" denilen kurulun iktidardan düştüğü ve başlıca üyelerinin İvan tarafından itibarsızlaştırıldığı yıl olarak anılır. Bu aynı zamanda bizzat Çar'ın karakterinde köklü bir değişim olduğunu ve devlet idaresinde de köklü bir değişime yöneldiğini göstermektedir. İvan'ın uygulamak için kafasına koyduğu projelerin peşini kovalayabilmek için etrafına yeni danışmanlar toplamaya karar vermiş olduğu 1560 başlarında yeterince ortaya çıkmıştı. Bu yeni sürecin dışarıdan görülebilecek ilk işareti, Aleksey Adaşev'in Moskova sarayındaki görevinden (o

görev her ne idiyse) uzaklaştırılarak Prens İ.F. Mistislavski emrinde üçüncü voyvoda olarak Livonya'daki orduya atanmasıdır.

İvan şimdi artık daha güçlü bir sefer düzenleme kararındadır. Prens A.M. Kurbski'yi "birlikleri güçlendirmesi" için ikinci voyvoda olarak atadı. Prens İ.F. Mistislavski komutasında Livonya ordusunun üzerine giden ve oldukça güçlü olan Rus kuvvetleri 2 Ağustos 1560'ta Ermes Savaşı'nda Livonya ordusunu büyük bir yenilgiye uğrattı ve Şövalyeler Tarikatı'nın büyük kalesi, Büyük Üstad Wilhelm von Fürstenberg'in içinde yaşamakta olduğu Fellin'i zapt etti. Fürstenberg esir alınarak Moskova'ya götürüldü ve orada makul koşullarda bir süre yaşadıktan sonra öldü. Başkomutan Philip von Bell ve diğer üç yüksek düzey görevlinin hepsi de, belki Adaşev onlar için araya girdiğinden, belki de Bell İvan'a kaba davrandığından, idam edildiler.[30]

Adaşev, Kazan seferinin diplomasisinde hatırı sayılır bir payı olmasına rağmen, daha önce hayatında hiç aktif olarak voyvodalık hizmetinde bulunmamıştı. Ermes Savaşı'nda ve Fellin Kalesi'nin zaptında rol aldı; profesyonel bir asker olan Danil Adaşev de bir topçu bataryasına komuta ettiği Livonya'daki orduya sevk edilmişti.

"Silvester ve Adaşev hükümeti" diye anılan bu yönetimin çöküş nedeni olarak genelde bu ikilinin İvan'ın Kazan fütuhatını Tatar Kırım Hanlığı'na karşı genişlemek için bir üs olarak pekiştirmeden Livonya Şövalyeleri Tarikatı pahasına genişleme siyaseti gütmesini tasvip etmemeleri olarak gösterilir. Bu görüşe göre bu durum Rusya'nın Avrupalı olmayan İslam dünyasına doğru genişlemekten Hıristiyan Batı dünyasına doğru yayılmaya döndüğünü ima etmekteydi. Bu açıklamanın kaynağı Prens A.M. Kurbski'nin 1564'te başlattığı Çar'la arasındaki yazışmalardır ve Silvester'in idarede bir şekilde etkili olduğuna ve Aleksey Adaşev'in "hükümet" içinde birkaç yıl boyunca muteber bir konumda olduğuna ve *Blijniyaya Duma* denilen ve ana Boyar Konseyi'nin içinden çıkartılan ve o zamanlar 20 üyeden oluşan Özel Konsey üyesi olduğuna dair varsayımlar üzerine dayandırılmıştır. Adaşev'in kariyerini tanımlayan ve ilk kez 1954'te basılan[31] makalesinde S.O. Schmidt, Adaşev'in 1547 yangınının arkasından toplanan meşhur *sobor primirenya* ya da "uzlaşma meclisi"nden ve Glinski prenslerinin iktidardan uzaklaştırılmasından sonra, 1549'da, yeni kurulan *Çelobitnaya İzba* yani Arzuhal Odası'na atanmış olduğunu yazar (Bkz. 4. Bölüm).[32]

İvan'ın Silvester ile Adaşev'in ortaklığı olarak tasvir ettiği duruma saldırısının tarihi 1564'e kadar gider; onları, "gizlice toplantı yapmakla," kendisine danışmaksızın emirler çıkartmakla, ruhani tavsiyelerden ziyade dünyevi tavsiyeler vermekle ve "bizim hükümdarlığımızın görkemini bizden almakla" itham eder. İvan bu ikiliyi, mülkleri kendi taraftarlarına dağıtmakla, bu mülkleri uygun düşmeyecek şekilde har vurup harman savurmakla; "arkadaşlıklar kurarak kendi konumlarını sağlamlaştırmak"la ve çıkar ve otoritesini hiçe sayarak kendi kişisel çıkarları doğrultusunda hareket etmekle suçluyordu. İvan'ı bilhassa kızdıran ise çektiği tüm bu ıstırabın kendisine Tanrı ve din adına dayatılmış olmasıydı.

S.O. Schmidt'e göre Adaşev'in sosyal konumu boyarlar ile hizmet soyluları arasında ortalarda bir yerdeydi, bu da onun bu iki güç arasında Çar adına "uzlaşma siyaseti" gütmesini kolaylaştırıyordu. Schmidt'e ve birçok Sovyet tarihçisine göre 1550'li yılların başlarına bu siyaset damgasını vurmuştu. Çar'ın o dönemde sadece Adaşev'den hoşlanmış ve ona güvenmiş olma ihtimali Marksist tarihyazımında ciddi olarak mülahaza edilemezdi çünkü tarih, sosyal güçler sayesinde ilerlerdi, kişiler sayesinde değil. Öte yandan Kurbski'ye 1564'te yazdığı[33] mektubunda İvan, Adaşev'in kökenlerinden hakaretle söz eder: "Şu Adaşev köpeğinin bütün işi, gençliğimde önden yürüyüp insanların yolumdan çekilmesini sağlamaktı."[34] Adaşev aslında hastalığından sonraki 1553'teki ve 1554'teki çeşitli yolculuklarında İvan'a eşlik edenlerin arasına Özel Konsey mensuplarından bazılarını da katmıştı; kendisi Ocak 1555'te eşkıyalık konusunu ele alan Konsey toplantısındaydı ve 1555'in yazında Çar'ın Kolomna'ya yürüyüşüne katılmıştı.[35] Ancak resmi olarak hâlâ 1553'te getirildiği *okolniçi* rütbesinden daha yükseğe çıkamamıştı.

Bununla beraber, daha sonraki bir tarihçi olan Filiyuşkin'in 1999'da yazdığına göre, İvan'ın maiyetinde çok sık olarak yer almasına ve ilgili payenin gerektirdiği görevleri yerine getirmiş gibi durmasına rağmen, Adaşev'in, yatak odası görevlisi payesine kavuştuğuna dair kanıt yoktur; aynı şekilde 1549'da Arzuhal Odası'nın varlığına dair bir kanıt da yoktur. A.A. Zimin'e göre Arzuhal Odası son derece önemli bir kurumdu, çünkü yöneticilere karşı hemen her tür şikâyet bu odaya gelirdi ve bu şikâyetler hakkında, ya Çar'a danışarak ya da kendi başına karar verme durumunda olduğu varsayılan kişi de Adaşev'di. Dolayısıyla "yargı"nın merkezindeydi.[36] Kayda değer bir bilgi olarak, bir devlet dairesinin başındaki kişinin

resmi unvanı *sudya* yani "hâkim"di, bu da idare ve yargılamayla ilgili işlevlerin tıpkı hükmetme ve adalet dağıtma gibi soyut kavramlarda olduğu gibi birbiriyle ilişkili olarak ele alındığını doğruluyor. Ancak, 1560'lı yıllara kadar Arzuhal Odası'ndan çıkan herhangi bir kararla ilgili bir belgenin izine rastlanamadığı için şimdi tarihçiler bu kurumun 1550'lerdeki varlığı konusunda derin bir şüphe içine düştüler. Bununla birlikte Adaşev'in Boyar Konseyi'nin ve Hazine'nin (*kazna*) yürürlüğe soktuğu birçok uygulamayla yakından ilgilendiğine dair belgeler var.

Boyarların ve diğer Konsey üyelerinin ve bu dönemde İvan'a en yakın duran askeri liderlerin isim listelerinden anlaşıldığı kadarıyla 1555-58 yıllarında İvan'ın etrafındaki personelde bir değişiklik olmuştu ve bu yeni ve en üst mevkilerdeki grubun içerisinde İvan'ın iradesini yansıtan ve isimleri Çar adına çıkartılan karar belgelerinde herkesten daha fazla yer alan Aleksey Adaşev, L.A. Slatikov ve F.İ. Umnoy Kolişev gibi üç *okolniçi*'nin de dahil olduğu bir aktif çekirdek kadro vardı. Fakat Adaşev'in ismi nadiren inisiyatif sahibi olarak geçiyor, daha çok verilen bir emri uygulayan konumunda görünüyor, dolayısıyla onu idarenin başı olarak görmek oldukça zorlama bir yaklaşım.[37]

Çariçe Anastasya'nın 1560 Ağustosu'nda ölümü Adaşev'in nihai çöküşü için bir işaretti. Orduya katıldıktan sonra Başkomutan Prens İ.F. Mistislavski'nin emrinde Livonya'daki çeşitli başarılı askeri operasyonlarda görev aldı; ne var ki üçüncü voyvodalık görevinden alındı ve Fellin voyvodası olarak atandı; yani bir nevi şerefli bir şeklide sürgün edildi. Üstüne üstlük, Adaşev'in yeni tayininin hemen arkasından, 9 Ekim 1560'ta İvan, Adaşev'in Kostroma'daki tüm arazilerinin (oldukça değerli arazilerdi – 55 kadar parseli kapsayan tüm Borisoglebsk köyü) müsaderesi için bir ferman çıkarttı ve aynı zamanda annesinin Pereyaslavl'daki atalarından kalan mülklere de el konulup (babası bu arada Beloozero Manastırı'nda bir keşiş olmuş ve muhtemelen 1556'da ölmüştü)[38] boyar İ.V. Şeremetev Menşoy'a (oğul olanı) devredildi. Bunlar yerine Adaşev'e Novgorod bölgesinde daha büyük ancak daha verimsiz araziler verildi. Bu da ona artık Moskova sarayında tekrar görev verilmeyeceğinin en açık göstergesiydi.[39] Fellin'de sıcağı sıcağına, silsilede kıdemi düşük olan bir asilzadeyle yerel bir kıdem önceliği ihtilafına bulaştı; sebat eden asilzade sonunda Çar'a başvurdu. İvan eski projesinden yana çıkmayacak ve Adaşev'i Fellin'den Dormat'a gönderecekti. Bu kez de burada, emri al-

tına girdiği voyvoda Prens D.İ. Khilkov'un bir sürü aşağılayıcı ve iğneleyici davranışlarına maruz kalacaktı.

Adaşev'in sonu hakkında, 1560 sonları ya da 1561 başlarında bir tarihte Dorpat'ta ateşlenip ölmüş olmasının dışında, fazla bir şey bilinmiyor. Ölümünden sonra arasında vekayinamelere girilecek maddeler için hazırlık notlarının da olduğu evraklarını devralması için Prens Andrey P. Teliyatevski Dorpat'a gönderildi. Adaşev'in vekayinamelerin düzenlemelerinde ya da elden geçirilmelerinde önemli bir görev alıp almadığı kanıtlanamadı ama görünüşe göre Dorpat'ta yanında, ileride vekayinamelere sokmayı düşündüğü maddeler için hazırladığı notlardan daha fazlası vardı.[40] Adaşev için yazılabilecek bir mezar taşı kitabesi için en iyi cümleler Turgenyev'in II. Aleksandır'ın özel öğretmeni ve şair V.A. Zukovski için düştüğü kayıtlarda özetlenebilir: "Sen kendine ait değilsin: Gelecek kuşaklar senin adını bilecekler. Senin rolün à *peu près* (aşağı yukarı-ç.) Adaşev'inki gibi olacak."[41]

Danil Adaşev de kardeşinden sonra çok yaşamadı. 1563'te akrabalarından birisi ihanet zanlısıydı; iki voyvoda tutuklandı ve soruşturma genişledikçe Aleksey Adaşev'in, başta Danil, Danil'in kayınpederi P.İ. Turov ve Aleksey'in kayınpederi dahil olmak üzere hemen hemen hayattaki tüm akrabaları tutuklandı. Polotsk'tan getirtilip Livonya Dorpat'a voyvoda olarak atanan Kurbski tutuklamaları duyunca önce Moskova'ya uğradı ve Turov'la görüştü; Turov onun arkadaşıydı ve yaklaşan felaket konusunda ona uyarıda bulundu. Bir ay sonra Turov boynunu cellatın baltasının altına uzattı. Belki de bu olayla ilişkili olarak yakın akrabaları olan iki aile ve çocuklarıyla birlikte Danil Adaşev ve 12 yaşındaki oğlu Tarkh da idam edildiler.[42]

Bir rahip olarak Silvester, Adaşev'e göre daha bağımsızdı ve aynı zamanda da ondan daha yaşlıydı, muhtemelen altmışlı yaşlarının sonuna gelmişti artık. Görünüşe göre Silvester, rüzgârın nereden estiğini görünce derhal kukuletasını başına geçirip bir süredir ilişki içinde olduğu Beloozero Manastırı'na çekilmiş ve burada, dini camiada kullandığı Spiridon adıyla bir keşiş olarak yaşamaya başlamıştı. Kitaplarını ve diğer özel eşya ve menkullerini manastıra giderken yanında götürmüştü: Adı bazı kitaplarda yer almıştır. Keşiş Spiridon manastırda on yıl kadar yaşadı ve muhtemelen 1568-1570 yılları arasında öldü.[43] Adı manastırın resmi *sinodik*'inde (ölmüş olup da ruhuna dua edilmesi gereken kişilerin listesi) bulunmaktadır.

Silvester'in kilisenin mülk sahibi olmamasını savunanların destekçisi olduğu varsayılmıştır, çünkü bu düşünceye sahip olanların esas olarak üslendikleri Beloozero Aziz Kiril Manastırı'yla yakın ilişkisi vardı ve sonunda oraya çekilmişti. Aynı zamanda, Teslis Manastırı'na geçmiş olan Yunanlı Maksim'le de ilişkisi vardı. Dolayısıyla Silvester'in, Zimin'e göre, güçlü bir Yosefçi grubun saldırısına hedef olması ve altının oyulması kaçınılmazdı. İvan da sırası geldiğinde, Adaşev'le arasında bir uçurum açıldıktan sonra, Silvester'i, Adaşev'le birlikte verdikleri emir yüzünden Kolomna'nın Yosefçi piskoposu Feodosi'nin taşlanarak öldürülmesinden sorumlu tutacaktı.[44] Ne var ki, Silvester'in, Adaşev'le birlikte ya da onsuz, bir piskoposun öldürülmesine yol açabilecek emirler verebilmesi çok mümkünmüş gibi görünmüyor. Onun siyasi görüşlerine dayanarak böyle bir analiz yapmak Silvester'in, su götürmez bir Yosefçi olan Metropolit Makari'yle ilişkilerini bir kenara bırakmak demektir. Aynı zamanda insanda, İvan'ın sarayındaki önde gelen isimlerinin, tarihçilerin onların sınıf savaşındaki duruşlarını açıklayabilmek için yaptıkları gibi, sert ve değişmez tuğlalar gibi siyasi görüşlere sahip oldukları izlenimini bırakmaktadır. Kanıt, çoğu zaman olduğu gibi, çok naiftir ve gerçekte fiilen neler yaptıklarına değil ne düşünmüş olmaları gerektiğine dayalıdır.

"Seçilmiş Konsey" hikâyesinin son perdesi, Adaşev voyvoda olarak Livonya'da Fellin'e gönderilmezden önce, Ağustos sonlarına doğru bir tarihte açılır.[45] Çariçe'nin kardeşleri olan Yuriyev-Zaharyinler Silvester ve Adaşev'e her zaman karşıydılar (görünen o ki bu tutum karşılıklıydı). Bunlar Çariçe'nin ölümü üzerine, onun saraydaki düşmanlarınca zehirlendiğine dair fikirlerini yaymaya başladılar ve sonunda Silvester ile Adaşev için resmi bir yargılama yapması konusunda İvan'ı ikna ettiler. Böyle bir yargılamanın olduğuna ilişkin kanıtlar anlaşıldığı kadarıyla sadece Kurbski'de ve onun *IV. İvan'ın Tarihi* adlı eserinde var; Kurbski'ye göre, Çar, kayınbiraderlerinin aldatmalarına kanarak ve "bu iyi ve kutsal adamlar" için ileri sürülen büyücülük ithamlarını anında benimsemiş olarak, "sadece dindışı yetkin kişilerle sınırlı olmayan, tüm ruhban sınıfı da temsil edenlerden oluşan bir kurul topladı," bu kurul, Metropolit, piskoposlar ve ruhban ileri gelenlerinin katıldığı Boyar Konseyi demek oluyordu. İddianın esasını oluşturan büyücülük suçlaması Adaşev'in evinde yaşadığı söylenen Maria Magdalena isimli beş oğul sahibi saygıdeğer bir Leh kadınına dayanıyordu. Bu kadından söz eden tek kaynak olarak Kurbski'ye göre Ma-

ria kendi bedenine işkence eden "büyük bir dini perhizci" idi ve acı çekmek için ağır zincirler kuşanacak kadar da ileriye gitmişti. Bir cadı olmakla ve Aleksey Adaşev'in suç ortağı olmakla suçlanarak beş çocuğuyla birlikte ölüme mahkûm edildi.

Silvester ile Adaşev'i yargılamak üzere oluşturulan bir kurulun varlığı önde gelen Rus akademisyenlerinden R.G. Skrınnikov tarafından da kabul edilmiştir, çünkü onun bakış açısına göre, bir *okolniçi* olarak Adaşev'in kendi emsalleri tarafından yargılanması gerekiyordu, yani Boyar Konseyi tarafından. Rusya'da 16. yüzyıldaki adalet mekanizmasının işleyişinde böyle bir gereklilik olduğuna dair bir belge yok ("emsal" kavramı yoktu), ama belki de Çar sabık danışmanlarının ahali önünde suçlu ilan edilmesini garantiye almayı gerekli görmüş olabilir. Kurbski işleyiş konusunda İvan'ın tuttuğu yol karşısında, yani kişinin gıyabında yapılan sözde mahkeme için öfkesini dile getirir. "Dünyanın neresinde karşı karşıya gelip bir yüzleşme olmaksızın böyle bir yargılama yapıldığı duyulmuş?" diye bağırır. Ve İoannes Krisostomos'un Papa I. Innocent'e yazdığı ve kendisine Konstantinopolis'te yapılan suçlamaları protesto ettiği mektuptan alıntı yapar: "Böyle şeyler ne putperest mahkemelerinde ne de barbarların adalet uygulamalarında olmuştur. Ne İskitler ne de Sarmatlarda suçlananın gıyabında ve yalnızca bir tarafı dinleyerek karar verildiği görülmüştür."

İki adamın (Adaşev ve Silvester) Konsey "önüne çıkartılmaları" sadece Metropolit Makari tarafından talep edilmiştir: "Böylelikle suçlamalar onların da hazır bulunduğu yerde yüzlerine karşı yapılabilir ve bizim de doğrusu, onların suçlamalara ne cevap vereceklerini duymamız gerçekten de gerekir." Ama Çar'ın yaltakçıları bağırıp çağırarak onu sustururlar: "Bu doğru değil, sen ey piskopos, bu günahkâr adamların şeytani işler yaptıkları biliniyor ve eğer buraya gelirlerse Çar'a büyü yaparlar ve bizi yok ederler." Kurbski bundan sonra Silvester'in Solovki Manastırı'na gönderilirken o sırada Dorpat'ta olan Adaşev'in de tutuklandığını ve hayatının zindanda son bulduğunu belirtir.[46] Ne var ki Kurbski'nin hikâyesinde çok temel tutarsızlıklar vardır. İddiasına göre sözde mahkeme olayının gerçekleşmesinden sonra 1560 Ekimi'nde Adaşev'e, el konulan arazilerinin yerine, Novgorod bölgesinde hiç de küçümsenemeyecek büyüklükte bir arazi bağışlanmıştı. Eğer Adaşev büyü yapmak yüzünden cezalandırılmışsa o zaman bu nasıl mümkün olmuştur? Silvester'in, oldukça yüksek mevkideki bir *diyak* olan oğlu Anfim'in ancak taşradaki bir göreve kaydırıl-

masıyla yetinilmişti. Görünüşe göre, dolayısıyla, Litvanya'da oturup bunları ve hem de 1570'lerde yazan Kurbski, bazı olayların tarihlerini ve detaylarını karıştırmış olabilir; 1563'te Moskova'da iken, Danil Adaşev'in kayınpederi olan ve yaklaşmakta olan infaz dalgasını öngörerek onu uyarmış olan P.İ. Turov'u gördüğünde, Turov ona, Adaşev ile Silvester'in büyücülük olayına katıldıkları gerekçesiyle mahkûm edildikleri şeklinde bilgi vermiş olabilir. Dahası var, Kurbski, Silvester'in Solovki'ye sürgün edilmesi konusunda da tamamen hatalı. Ama bu yazdıkları IV. İvan'ın geldiği hale duyduğu tutkulu nefretin çok iyi bir kanıtıdır.[47]

Adaşev'in sürekli, Viskovati'nin ise geçici olarak gözden düşmesine (*opala*) yol açan şey Kazan'dan beri yürütülmesinde etkili olduklarına inanılan dış politikanın çöküşü müydü? (Viskovati eski mevkiine iade edilmeden önce, nihayetinde sadece kısa bir görevle Danimarka'ya gönderilmişti.) Yoksa İvan kendisinin eleştirilmesine gücenip bunu ihanet olarak mı almıştı? Rus tarihyazımında, Aleksey Adaşev, Silvester ve Seçilmiş Konsey'in tüm alanlarda politika belirlemede hâkim konumda oluşları sürekli vurgulanmıştır ama gerçekte bu dönemde bizzat Adaşev'in etkinliklerinin izleri, esas olarak sadece dış politika idaresinde bulunabiliyor. Adaşev'in gerçekte tam olarak ne düşünmüş olduğunu ya da genellikle Viskovati'yle birlikte olarak peşinden koştukları dış politikanın onların mı, yoksa Çar'ın mı politikası olduğunu bilmiyoruz – ne var ki, yabancı ülke temsilcileriyle yapılan toplantı tutanaklarında kullanılan dile nazaran Çar'ın fiziken toplantılarda bulunmadığı durumlarda dahi ruhen mevcut olduğuna hükmedilebilir. Var olan vekayinamelerde ya da günümüze ulaşmış resmi kayıtlarda İvan'ın, kendi üzerinde Silvester ve Adaşev'in hâkimiyet kurdukları, birlikte kendisine karşı komplo peşinde oldukları ya da ülkede olup biteni ondan gizledikleri şeklinde çizdiği tabloyu doğrulayacak hiçbir şey yok.[48]

Aslında, Seçilmiş Konsey diye bir kurumun varlığını da doğrulayacak herhangi bir şey yok. Kurbski'nin IV. İvan'a yazdığı mektupların dışında bu kurumdan hiçbir yerde bahsedilmiyor. Fakat Kurbski İvan'a ilk mektubunda ne Silvester'den ne Adaşev'den ve ne de Konsey'den bahseder. Böyle bir organ olduğu düşüncesinin esas çıkış noktası İvan'ın Kurbski'ye yazdığı ilk mektubundaki bir zamanlar kendisinin en yakınında olarak ona hizmet etmiş olan bu iki adam hakkındaki alayları ve aşağılamalarıdır; hele bu iki yakın adamdan Silvester, ona nasıl davranması, ne giymesi, kaç ki-

lise ayinine katılması gerektiği, ne sıklıkta oruç tutması gerektiği ve muhtemelen de ne sıklıkta karısıyla birleşmesi gerektiğine kadar çok sıkı telkinlerde bulunmuş olan biriydi. Bireylere yönelik tenkitleri Kurbski aldı ve bir kuruma yönelik olmamasına dikkat ederek aynen iade etti. Onun için Seçilmiş Konsey, en iyi adamlardan ve hatta aziz karakterine sahip, Mahşer'in iblisi tarafından yok edilen "İsrail'in en kuvvetlileri" gibi "seçme" adamlardan oluşmaktadır. İvan için seçme adamlar vardı ama Seçilmiş Konsey yoktu. Benzer şekilde (daha az önem taşıyor olsa da) 1560'ta bir mahkeme yoktu, İvan'ın bazı danışmanları iki adamı mahkûm ettikleri ve böylelikle Adaşev'in mülklerine el konulmasını mazur gösterdikleri bir toplantı yapmış olabilirler ama konu bundan daha ileri gitmemiştir. Kurbski'nin hem mektuplarında hem de *IV. İvan'ın Tarihi*'nde yer alan yanlış anlamalar benzer özellikler taşıyor; öfkesi onu İvan'ı öyle şiddetli aşağılamaya sevk ediyor ki anlattığı konu hakkında açık ve net olmaya muvaffak olamıyor.

9. Bölüm

Anastasya'nın Ölümü ve İvan'ın İkinci Evliliği

1560 Temmuzu'nda Moskova'da çok sayıda ciddi yangın çıktı. Bunun üzerine Çar bir taraftan kuzeni Staritsalı Vladimir'le birlikte var gücüyle yangınları söndürmeye uğraşırken, Anastasya'yı da şehirden çıkartıp Kolomenskoye'deki kır köşküne taşıttı.[1] 2 Ağustost'a üç bin kadar Kırımlı Moskova'ya saldırdıysa da geri püskürtüldüler. Ama bu olayın şoku ve dumanlar son demlerini yaşayan Çariçe için çok fazlaydı ve 7 Ağustos 1560'ta, 29 yaşındayken öldü. Tüm Rusya diyarlarının ilk çariçesi bu surette hayata veda etmiştir. Sadece İvan tarafından değil herkes tarafından çok sevilen, son derecede kibar ve alçakgönüllü bir insandı, aynı zamanda şefkat dolu ve hiçbir kötü huy taşımayan biri olduğu için cenazesi yığınların toplanmasına vesile oldu. Ağlayarak ve inleyerek tabutun arkasından giden Çar'a, kardeşi Yuri, kuzeni Vladimir ve iki Tatar çareviç yakından nezaret ediyordu, ayrıca da şehrin her tarafından insanlar gelmişti hem de sadaka alabilmek için değil, sadece Çariçe'nin ölümünden duydukları üzüntü nedeniyle.[2] Kuşkusuz Çariçe o zamanlarda tüm ülkelerdeki birçok kadın gibi kaderine razı olmuştu, anemi nedeniyle ve üst üste gelen hamilelikler, bir de üstüne dört çocuğunu kaybetmenin acısı ve çok zorlu bir iklimde kocasının faaliyetlerinin[3] peşinden sürüklenmeler sonucunda vücudu çok yıpranmıştı. İvan'la birebir ilişkisinin nasıl olduğu hakkında hiçbir şey bilinmiyor. Sadece İvan'ın yazışmalarına, çeşitli vekayinamelere ve adının geçtiği başkalarının yazılarına bakarak bir fikir edinmek mümkün. İvan daha sonra Aleksey Adaşev ve rahip Silvester'i onun ölümünde payları olduğunu söyleyerek suçlayacaktı; gerekçesi ise İvan'ın kutsal mabet ve emanetlere yaptığı hac ziyaretlerinde Çariçe'yi yanında götürmemesi için bu ikilinin onu uyarmamış olmasıydı, uyarmış olsalardı eşi Moskova'da kalır ve sağlığını yeniden kazanabilirdi. Üstelik İvan onların Anastasya'ya büyü yaptığına da ikna

olmuştu. Karamzin az ve öz olarak belirtir: Biri iyi ve diğeri kötü olan "iki İvan"ın var olduğuna inananlar için: "Bu, İvan ve Rusya'nın mutlu günlerinin sonuydu; çünkü İvan sadece karısını kaybetmekle kalmadı, iyicil doğasını da [*dobrodetel*] kaybetti."[4]

Buraya kadar olan, bu olaylara ilişkin Karamzin'in insani ve iyi niyetli tasvirleriydi ancak başka görüşler de var. Uzun bir zaman, bazı Rusya tarihçileri Anastasya'nın zehirlendiği görüşündeydiler ve çeşitli kereler mezarından çıkartılan kemikler üzerinde yapılan incelemeler zaman zaman akademisyenlerin, Anastasya'nın (ve İvan'ın birçok akrabasının ve çeşitli soyluların) bu akıbete uğradığı şeklindeki faraziyelerini doğrulamıştır. Zehirlemekte kullanıldığı düşünülen arsenik ve civa miktarlarının ölçüldüğü yakın tarihli bir inceleme, kemiklerde, 100 gramda 0.8 mg. arsenik ve 0.13 mg. civa bulunduğunu gösteriyor. Karşılaştırıldığında bunun, IV. İvan'ın annesi (ölümü 1538) Büyük Prenses Elena Glinskaya ve Çar Fedor İvanoviç'in (ölümü 1598) kemiklerinde bulunan arsenikle aynı seviyede olduğu görünüyor. Anastasya'nın zehirlendiği bir an için kabul edilse bile –ki kanıtlar bu varsayımı doğrulamaya yetmiyor– o takdirde bu tamamen savunmasız genç kadının öldürülmesinden kim ne yarar umuyordu? Adaşev olmadığı kesin, çünkü zaten Fellin'de sürgündeydi. Silvester de olamaz. Ve tabii ki, Prens Kurbski de olamaz? Kanıtların ışığında varabileceğimiz genel sonuç Anastasya'nın zehirlenmediği ve İvan'ın sonradan aksine inanma azminin yavaş yavaş şekillenmekte olup zihnini bulandıran paranoyanın bir parçasını oluşturduğudur.[5]

Anastasya'nın ölümünden yalnızca bir hafta kadar sonra, 14 Ağustos 1560'ta, Metropolit Makari, piskoposlar ve boyarlar bir anlamda beklenmedik sayılabilecek bir ricada bulunmak üzere İvan'ın huzuruna çıktılar. Ağıtlarına son vermesi ve umutlarını Tanrı'ya bağlaması, yeniden evlenmeme gibi bir düşünce taşımaması gerektiğini, çünkü bir hükümdar olarak henüz çok genç olduğunu ve bir eşe sahip olmadan yaşayabileceği yılların gelmesine daha çok zaman olduğunu hatırlaması için İvan'a yalvardılar. Dolayısıyla İvan yalnızlıktan acı çekmemek için kısa zamanda evlenmeliydi. İvan önce kısa bir süre tavrını belli etmedi, fakat sonra kahrolmaktansa evlenmenin daha iyi olacağı kararına vardı ve hemencecik yeni bir eş alabileceği duyurusunu yaptı.

Bu karar özellikle de aşk karşısında modern yaklaşımların etkisi altında kalan birçok tarihçiyi şaşırtmıştır, bunların birçoğu, İvan'ın Anastas-

ya'ya olan bağlılığı nedeniyle daha fazla yas tutmasını gerektirdiği düşüncesindedir. Özellikle de onlardan farklı olarak bu konuya daha aklı başında yaklaşan S.B. Veselovski'ye öfkeyle saldırmışlardır çünkü Veselovski, İvan gibi böylesine sefih bir hayat süren ve karısından son derece bencilce taleplerini yerine getirmesini isteyen böyle bir adamın, karısına karşı çok az şeyler hissetmiş olabileceği görüşündedir.[6] Veselovski, Makari'nin, Çar'ın yeniden evlenmesi gerektiği şeklinde önerisinin, İvan'ın karısının ölümünden beri yaşadığı hayatın uygunsuz ve kabul görmeyen bir hayat oluşu nedeniyle ortaya çıktığını ileri sürer. İvan'ın cinsel istekleri güçlü bir erkek olduğuna kuşku yok ve eğer Anastasya'nın hastalığı böylesine ihtiraslı biri olarak onu bir dönem cinsel perhize girmeye zorlamışsa, o da çareyi evlilik yatağının dışında aramış olabilir. Karamzin vekayinamelerden birinin elyazması kopyasındaki, "Çariçe Anastasya'nın ölümü üzerine Çar öfkeden deliye döndü ve kendini zinaya kaptırdı" anlamına gelecek bir nota dikkati çeker.[7] Bunun doğru olma ihtimali çok yüksek ve zaten İvan, Anastasya'yı sevmiş ya da sevmemiş olsun, onun ölümünden önce de sadakatsiz davranmıştı. Çok sonra Kurbski, kendi aralarında "Kronos'a kurban edilenler" dedikleri bağlamda yani hayatta iken Çariçe'ye ihanet etmiş olması nedeniyle İvan'a serzenişte bulunduğunda İvan şöyle cevap verir: "Yani sen benim dayanamadığımı ve safiyetimi korumadığımı söylüyorsan, eh ne yapalım, hepimiz erkeğiz." Ve anlamlı bir şekilde Kurbski'ye sorar: "Peki o zaman sen niye askerin karısını aldın?"[8] Vekayinamelerde de Anastasya'nın ölümüyle birlikte İvan'da huy değişimi olduğuna işaret edilmiştir. Artık herhangi bir engel ya da kısıtlama tanımayan biri haline gelmişti. Anastasya'nın ölümü İvan'ın ruhunun derinliklerinde şiddetli bir fırtınaya yol açmış, sağlam karakterini bir çılgınınkine çevirmişti ve artık akraba ve danışmanlarının çoğunu ezip geçmeye başlamıştı.[9]

Anastasya'nın ölümünün arkasından gelen krizin yoğunluğu nedeniyle insanın aklına, bu ölümün Çar'ın beyninde paranoyasını panik derecesinde arttıran bir çeşit psikolojik çöküntüye yol açıp açmadığı sorusu gelebilir. Çar bu duygusuyla ancak, uygunsuz olarak görülen sefahat âlemleri düzenleyerek ve düşmanı olarak varsaydığı kişileri kitleler halinde katlederek baş edebiliyordu. Her zaman sadist ve gaddar olmuştu ama giriştiği operasyonların vardığı boyutları ve hızı ile kontrolünü bu derece yitirmesi yeni bir durumdu ve sadizmi tahmin edilemeyecek boyutlara ulaşmıştı.

Bununla birlikte Çar'ın yeniden evlenmek zorunda oluşuyla ilgili hesaba katılması gereken başka gereklilikler de vardı. Hepsinden önce, İvan'ın iki oğlu olmasına rağmen küçük oğlu Fedor, taht için gelecek vaat eden bir aday değildi; dolayısıyla tüm umutlar büyük oğlu İvan İvanoviç'e bağlanmıştı, onun da yaşayıp yaşamayacağı belli değildi. Çar'ın kardeşi Yuri'nin halefliği ihtimal dahilinde bile görülmüyordu (Yuri'nin oğlu Vasili 1560'ta doğup 11 aylıkken ölmüş ve İvan'ı büyük acılara gark etmişti),[10] dolayısıyla şimdi tahtın en yakın halefi kaçınılmaz olarak Staritsalı Vladimir Andreyeviç oluyordu. Vladimir, güçlü bir karakter olmamasına rağmen Anastasya'nın akrabaları Yuriyev-Zaharyinlerin naipliğindeki bir çocuk hükümdar tehlikesini bertaraf için birçok apanaj prensini kendi yanına çekebilecek bir konumdaydı. İvan ise doğal olarak krallığı kendi oğullarından birine bırakmayı tercih edecekti.

İkinci olarak, İvan'ın sarayındaki hizipler arasındaki güç dengesi hesaba katılmak durumundaydı. İvan evlenmediği sürece, Anastasya'nın kardeşleri etkin bir şekilde güçlerini koruyacak ve hatta arttıracaklardı. İvan evlenerek devreye yeni unsurlar sokup eskilerinin konumlarını yeniden düzenleyebilirdi. Dolayısıyla, Anastasya'nın kardeşlerinin etkin oluşlarına muhalefet eden birçok boyar İvan'ın bir an önce uygun bir evlilik yapmasından yanaydı.

Ama İvan bu kez bir Rus ailesinin kızını alma niyetinde değildi, çünkü böyle bir hareket yine etrafının gelin tarafının akrabalarıyla kuşatılmasına yol açacaktı. Üstelik geçmişte Rus büyük knezleri hep başka ülke hanedan mensuplarıyla evlilik yapmışlardı, dolayısıyla onun da böyle yapması uygun düşerdi. Gelin adayı alayı yapılmayacaktı. Evlilik, dış politikanın bir parçasını oluşturacaktı. Fakat İvan belli bir tercih kıstasını mecbur tuttu. Elçilerine, uygun durumdaki İsveç ve Leh kızlarının araştırılması için emir verdi. Öte yandan Tatar kızları, aralarından seçim yapabilmesi için Moskova'ya getirtilecekti.[11] İvan iki ülke arasındaki gergin ilişkilere aldırmaksızın önce Lehistan-Litvanya'ya yöneldi. Gerçi Rusya ile Lehistan-Litvanya arasında henüz savaş başlamamıştı ama Livonya'daki Rus kuvvetleri Dorpat'tan öteye geçmeye başlamıştı. İsveç de Reval'i kuşatıyordu ama Zigismund Augustus hâlâ, Şövalyeler Tarikatı'nın yeni Büyük Üstadıyla tarikat çöktüğünde mal varlığının nasıl paylaşılacağı gibi konuları görüşmeye devam ediyordu.

Zigismund Augustus'un, Anna (büyük) ve Catherine isimli iki kız kardeşi vardı, ikisi de evlenme çağındaydı ve Metropolit Makari, İvan'a Rus hanedanıyla, evliliğe engel teşkil edecek kadar yakın akraba olmadıklarına dair teminat verdi.[12] Görüşmeler Birleşik Krallığın yarısı olan Litvanya'yla sürdürüldü ve iki ülke arasında barış yapılmasını teklif etmek için 18 Ağustos'ta bir Rus heyeti Vilna'ya hareket etti, Prenses Catherine'in İvan'a verilmesi barışın teminat altına alınması demek olacaktı. Çar henüz daha kaç yaşında olduğunu bilmiyordu ama belki de ona bir çocuk doğurması için daha uygun olduğunu düşündüğünden tercihini küçük olandan yana kullanmıştı. İvan, Catherine'in Ortodoks inanca geçmesini şart koşmuştu ve elçilerine de barışa nihai şeklinin Moskova'da verilmesini garantiye almaları için Litvanya asilleriyle özel olarak konuşmalarını emretti; bu anlaşma, Litvanya Büyük Prensesi Sofya Vitovtovna ile Büyük Knez I. Vasili arasında 1390 yılında yapılan evlilik anlaşması örnek alınarak yapılacaktı. Daha prensesin gelmesine çok vakit varken İvan, Leh prensesinin nerede karşılanıp kendisine Moskova'ya kadar nasıl eşlik edileceğine ve sarayındaki hangi iç bölüme nasıl yerleştirileceğine ilişkin tüm emirlerini vermiş ve bunların hazırlığına girişilmişti. Görünüşe göre İvan'ın aklından reddedilebileceğine dair bir düşünce geçmiyordu. Ama Litvanyalılar Catherine'in dinine sadık kalmasında ısrar ederlerse işte o zaman evlilik iptal edilirdi.[13]

Elçilerine verdiği uzun talimatta İvan, Zigismund'la kalıcı bir barışa ulaşma isteğinin nedenlerini açıklamaktan memnuniyet duyduğunu belirtiyordu: "Tanrı'nın isteği ve bizim günahlarımız nedeniyle, efendimiz Çar ve Büyük Knez, Çariçe'sini kaybetmiş bulunuyor ve henüz kendileri eşi olmadan yaşayabilecek bir yaşta değiller." Bundan sonra elçiler hanımefendinin "gözlerini" görme isteklerini dile getirdiler. Litvanya sözcüleri, Catherine'in dinine sadık kalmasına müsaade edilmesi ve barış görüşmelerinin Vilna'da yapılması gerektiğinde ısrar ettiler. Hükümdarların kızlarını ya da kız kardeşlerini elçilere göstermelerinin âdetten olmadığını ama yine de prensesi kilisedeyken bir an için görmelerine izin verilebileceğini bildirdiler. Derslerine iyi çalışmış olan Ruslar da bu kez, bu iki hanedan arasında daha önce yapılmış olan evliliklerde nihai evlilik anlaşmasının Moskova'da sonuçlandırıldığına, bunun Moskova'nın Litvanya üzerindeki öncelik hakkının devam ettirilmesi olduğuna dikkati çektiler. Zigismund'un kız kardeşlerinin yaşları ve sağlık durumlarına ilişkin ayrıntılı

bilgi ve bir *parsuna* yani portresinin temin edilmesini istediler. Elçiler Moskova ile Vilna arasında gidip geldiler ama Zigismund anlaşma yoluna açıkça engeller dikiyordu. Bunun kendi amacına hizmet etmediğinin, yani elde etmek için en az İvan kadar hevesli olduğu Livonya'yı kendisine kaybettirebileceğinin farkındaydı. Son olarak da önkoşul olarak Rus birliklerinin Livonya'dan çekilmesini ileri sürdü.

İvan, şüphesiz bir eşten fazlasının peşindeydi. Zigismund'un kız kardeşlerinden biriyle yapılacak bir evlilik, Rusya'nın Livonya diplomasisinde, özellikle İsveç'e karşı konumunu güçlendirebilir, Lehistan'da kendi taraftar grubu için zemini hazırlamasına imkân sağlar ve daha kavga yanlısı olan Litvanya asillerini daha ilgisiz Leh asillerinden ayırarak tecrit etmesine yardımcı olabilirdi. Bu arada Zigismund, Rusya'nın konumunun güçlenmesine çok da razı olmayan tavrını sürdürüyordu. İvan'a "kardeşim" demeyi kabullenmiş olsa bile Çar unvanıyla hitap etmeyi reddetmeye devam ediyordu. Örneğin, bunun için *Sejm*'e, Kutsal Roma-Cermen İmparatoru'na ve kayınbiraderi Brunswick Dükü'ne danışılması gerektiğini ileri sürmek gibi itirazları vardı. Daha önceki evliliklerde Litvanya'nın bir büyük prenslik iken, şimdi artık bir krallık olduğunu ve dolayısıyla şimdi buna uygun davranılması gerektiğinin altını çiziyordu. Aslında Zigismund Rusya'yla savaşmadan Livonya'da payına düşeni alamayacağını gayet iyi anlamıştı. İvan ise her zaman olduğu gibi, önüne engel çıkması ters teptiği, onu daha da aksi ve inatçı yaptığı için, eski Kiyef toprakları ve Livonya'nın kendi *voçina*'sı yani ata yadigârı toprakları olduğu ve diğer hükümdarlar arasında sadece Kutsal Roma-Cermen İmparatoru'nun mevki olarak kendi eşiti olduğu şeklindeki iddialarını yineledi.

Litvanyalı elçiler, sırası geldiğinde, İvan'ın Anna ya da Catherine Jagellonka'yla yapacağı bir evlilikten çocuk olursa bu çocuğun hiyerarşi içindeki durumunun ne olacağını sorun ettiler. Rus görüşmecilerse İvan'ın ilk evliliğinden olan çocuklarının önceliği olmasını istiyordu. Leh Kralı'nın Kırımlıları Rusya'ya karşı savaş açmaya ikna etmeye yönelik girişimler içinde olduğunu gösteren belgeleri Danil Adaşev ele geçirdiğinde ve İvan bunları Zigismund'un yüzüne vurabilecek duruma geldiğinde iki hükümdar arasındaki ilişkiler bir ilerleme kaydetmemişti.[14] Görüşmeler, İvan'ın Litvanya elçilerini kovduğu 16 Şubat 1561'e kadar sürdü, İvan evlilik fikrinden vazgeçmiş ama bu aşağılamayı asla unutmamıştı.

İki taraf arasında gelecekteki bir barış için görüşmelerin sürmesi gerekiyordu[15] ve hatta bu görüşmeler sırasında Litvanya heyeti ara bulucu olarak Makari'yi bile kullanmaya çalıştı. Fakat tilki gibi kurnaz olan Makari görüşmelere gelmediği gibi Birleşik Krallığın elçilerine, Litvanya topraklarının bile "ata yadigârı topraklar" olarak İvan'a ait olduğunu hatırlattı. Aynı şekilde, benzeri aşırı iddialar da Zigismund tarafından Novgorod, Pskov ve şüphesiz Smolensk için ileri sürüldü.

Kral Gustavus Vasa'nın 1560 Eylülü'nde ölümü nedeniyle, İvan'ın bir İsveç evliliği yapma ümidi tamamen suya düşmüştü. Bu durum Prens Erik'i, Kraliçe Elizabeth'e kur yapmayı kısa kesip ülkesine dönmek zorunda bıraktı. Fakat Çar'a gelin bulmak için yurtdışına gönderilen üçüncü heyet daha başarılı çıktı. Heyet, kendini çoktan İvan'ın vassalı ilan etmiş olan ve İvan'ın kuvvetleriyle birlikte Kırım üzerine askeri seferler düzenleyen Kabartay Hanı Temriyuk'a gönderilmişti. Temriyuk, 1558'de oğlu Salmuk'u genç yaşında Moskova'ya göndermişti ve İvan da ondan hoşlanmıştı.[16] Nihayetinde vaftiz edilip Çerkaski soyadıyla birlikte Mihayil adını almıştı; İvan ona Rusça okuma-yazma öğretilmesini emretmişti. Kabartay kökenli geniş bir aşiret olarak Çerkaskiler –Mihayil Temriyukoviç hariç– İvan'ın saltanat döneminde gelişerek 17. yüzyıl Rusya'sının en zengin asilzade ve boyar ailelerinden biri haline geldiler.

Rus elçileri Temriyuk'un kızlarına baktılar ve içlerinden birini alarak döndüler, böylelikle Çar'a seçim şansı bırakmadılar. Prenses Kuçeney 15 yaşındaydı ve neyse ki İvan ondan hoşlanmıştı. Metropolit Makari'nin ikna etmesi sonucu din değiştirdi ve 21 Ağustos 1561'deki evliliğinden önce Maria adını aldı.[17]

Bu evliliğe karşı sarayda kayda değer bir muhalefet olmuş olması mümkündür. Evliliğin gerçekleşmesinden az önce, İvan'ın anne tarafından birinci kuzeni Prens Vasili Mihayiloviç Glinski, ayrıntıları bilinmeyen bir suçtan dolayı af talebiyle Metropolit Makari ve tüm Kilise Kurulu aracılığıyla İvan'a müracaat etmişti. Litvanya'ya kaçmayacağına ve Lehistan Kralı'yla herhangi özel bir görüşme yapmayacağına dair kefalet imzalamaya mecbur edildi.[18] Fakat bu evlilik hakkında, Moskof Kumpanyası temsilcisi Sir Jerome Horsey'in sonraları yazmış olduğundan daha fazla bir şey bilmiyoruz. O da hiç şüphe yok ki Moskova'da kulağına gelen dedikoduları tekrarlamaktaydı: "Bu evliliğin yapılış tarzı ve ağırbaşlılığı o denli garip ve putperestçeydi ki gerçekliğine inanmak son derece güç olacaktır."[19]

Birçok tarihçi, Çariçe Maria'nın İvan üzerinde herhangi bir şekilde etkisini kullandığı fikrini reddeder – aslında birçoğu aynı şekilde, Anastasya'nın da İvan üzerinde bir etkisi olduğunu ya da Büyük Prenses Sofya'nın da III. İvan üzerinde herhangi bir etki sahibi olduğunu kabul etmez. Bunun, Rusların kadınlara karşı doğuştan gelen düşmanca tavır ya da onların kapasitelerine olan inançsızlıklarının sonucu mu olduğunu, yoksa tarihin materyalist yorumlanışından mı kaynaklandığını söyleyebilmek doğrusu çok zor. İvan, Maria'yla evliliğinden bir yıl sonra 1562 Ağustosu'nda Teslis Manastırı'na Anastasya'ya dualar okunması için 1.000 ruble hediye gönderdi. 1569'da Maria öldüğündeyse 1.500 ruble ve altın bir tabak gönderecekti. Tarihçi Floria'ya göre miktarlardaki bu farklılık İvan'ın Maria'ya Anastasya'dan daha fazla bağlanmış olduğunu göstermektedir.[20] Ama belki de İvan, Maria'nın duaya daha fazla ihtiyacı olduğunu hissetmiştir. "O'nun (İvan'ın) bir vahşiyle birliktelik kurmaktan ne yarar sağlayabileceğini anlamak güç" diye yazıyordu Solovyev.[21] Modern bakış açısına göre Maria doğuştan vahşi ve zalimdi, İvan'ı şeytani eğilimleri konusunda azdırabilirken onun kendisine olan aşkını sürekli kılabilmekten ise acizdi.[22]

Aslında Anastasya'nın ölümünden beri Rus sarayının âdetlerinde hatırı sayılır bir değişme olmuştu. İvan kendini derhal, çılgın sefahat âlemlerine, sarhoşluğa, zina ve oğlancılığa kaptırmıştı, öyle ki bunları kayda geçiren mutaassıp Kurbski dehşete düşmüştü. 1564'te İvan'a ilk mektubunda Kurbski, Çar'ın günahkâr akıl hocalarını kınar ve İvan'ın akıl hocalarından birinin "zina sonucu doğduğu"na gönderme yaparak (muhtemelen A.D. Basmanov'u kastediyor) "zina yoluyla rahme düşen bir yok ediciye, Deccal'e karşı" İvan'ı uyarır.[23] Ve şöyle bitirir: "Bu tür adamlara yüz vermek bir çara yakışmıyor! Tanrı'nın ilk buyruğu şöyle der: 'Moab ve Ammon* soylarından gelenler ve piç olanlar onuncu nesle kadar Rabbin cemaatine giremeyecektir.'"[24] 1570'lerde yazılmış *IV. İvan'ın Tarihi*'nde Kurbski, "her türlü iffetsizliğin fışkırdığı içki ve sefahat âlemlerini sıkça tekrarlamaya başlayan" "dalkavuklara ve şeytani yok edicilere" gönderme yapar. Şeytana adanmış geniş ağızlı kupalar, ağzına kadar sert içkilerle dolu olarak Çar'a içiriliyor ve Çar bilincini yitirecek kadar sarhoş olu-

---

* Moab ve Ammon Tevrat'a göre Hz. Lut'a şarap içirdikten sonra onun koynuna giren kızlarının, babalarından sahip oldukları oğulların adlarıdır - ç.n.

yordu. Bu sarhoş orjilerine katılmayı reddedenler gizliden gizliye Çar'ın düşmanları olarak gammazlanıyordu. "Yeni bir putperestlikti, daha doğrusu bir adanma ve teslim oluştu; hem de Apollo ya da diğerlerinin heykellerine değil doğrudan Şeytan'ın kendisine ve iblislerine." Kurbski İvan'ın başına gelen felaketleri nakarat gibi tekrarlayarak devam eder; çünkü İvan faziletinin ve kutsal hayatının yerine her çeşit pislikle dolu murdarlıkları koymuştu. Dalkavukları onu gücünü ve soylu adaletini göstermesi yerine insanlık dışı davranışlar ve gaddarlık gösterileri sergilemeye, aylaklığa, uzun uyumaya ve uyandıktan sonra esnemeye teşvik etmişlerdi. İvan aynı zamanda Müslümanlarla savaştan kaçtığı için korkaklıkla da suçlanmıştı. "Kendine gelmenin zamanı değil midir?" diyordu Kurbski, "ve Tanrı'nın önünde Manaşşe gibi nedamet getirmenin ve doğal özgür iradene uyarak Yaradan'a dönmenin..."[25]

1560'lar, gerçekten de Kurbski'nin deyişiyle "büyük bir mezalim"e sahne oldu. İvan, kendisine sürekli ahlak dersleri veren Silvester ile melek gibi Adaşev'in ortaya koyduğu örnek hayatın kendisi üzerinde yarattığı inanılmaz baskıdan birdenbire kurtulup ferahlayınca, zaman zaman vahşet ve gaddarlık gösterilerinin eşlik ettiği sefahat âlemlerinin sayısında bir patlama yaşandı. Kurbski'ye göre "şeytan ruhlu dalkavuklar" (Yuriyev-Zaharyinler) ne yiyip ne içeceğini ve Çariçe'siyle nasıl yaşayacağını söyleyen Silvester ve Adaşev tarafından zincirler altında tutulduğuna Çar'ı inandırmışlardı.[26] Çar arkadaşlarıyla dans ediyor, maskeler takıyor (Kilise tarafından yasaklanmış bir etkinlikti) ve kendisine, *skomorohi* denilen kötü şöhrete sahip, daha alt sınıftakileri eğlendiren, serseri palyaçolar, çalgıcılar ve hokkabazlar eşlik ediyordu.[27] Bu durum da yaşlı ve daha tutucu boyarları korkutuyordu. Prens Dmitri Obolenski Ovçinin ihtiyatsızca sarf ettiği bir kelime yüzünden öldürülmüştü; Çar'ın yeni oğlanı Fedor Basmanov'u "biz Çar'a yararlı işler yaparak hizmet ediyoruz, sen ise pis oğlancılık işleriyle" diyerek azarlamıştı. Basmanov İvan'a şikâyet edince İvan bir tabak dolusu kaynar sıcaklıktaki yemeği Obolenski Ovçinin'in üzerine boca ettikten sonra onu bıçaklamıştı.[28]

Neredeyse bir karakter değişikliğine denk düşen bu vahşet patlaması, ne dereceye kadar İvan'ın karısının ölümünün yarattığı psikolojik şoktan kaynaklanmıştı? Üstelik Anastasya'nın bir süredir ölümle pençeleştiği zaten çok belli değil miydi? Sorun yalnızca, İvan'ın sevmiş ya da sevmemiş olduğu birisini kaybetmesi sorunu değil ama ona ait birini, onun olan bi-

rini kaybetmesi sorunudur. Bu şüphesiz aynı zamanda, zaafiyetinin de hortlamasına yol açmıştı; kendisine yakın birine etrafındaki biri tarafından ve muhtemelen büyücülük yoluyla yapılmış başarılı bir saldırı olarak gördüğü bu ölüm, onun içindeki korkuları yeniden tetiklemiş olabilir.

1562 başlarında, çok iyi bağlantıları olan bir Gediminoviç prensi ve Çar ailesinin yakın akrabası Prens İ.D. Beliski, Litvanya'ya kaçmaya teşebbüs etti. Kendisi ev hapsine alındı ve iki askeri hizmetlisi idam edildi. Fakat gözden düşmüşlüğü uzun sürmedi ve toplu kefalet bulmaya mecbur edildi. Ülkenin değişik yerlerinden altı boyar ile 119 hizmet soylusu ona kefil oldular ve tekrar kaçmaya çalışırsa on bin ruble ödemeyi kabul ettiler. Beliski'nin kendisi de yeniden sadakat yemini edecekti.[29] İvan kefaletin mali sorumluluğunu çeşitli rütbelerdeki hizmet soyluları arasında dağıtmakla, Beliski'nin sadakatsizliğinin işareti olabilecek herhangi bir davranış değişikliği karşısında kefillerin gözlerini dört açmalarını sağlama bağlamıştı. Prens çok geçmeden salıverildi ama kefalet yürürlükte kaldı.[30]

Üzülme sırası Vorotyinski ailesinden iki kardeşteydi; biri, İvan'ın generalleri içerisinde en üst rütbeli ve en seçkin general olan, "Kazan'ın fethindeki hizmetleri nedeniyle *sluga* (hizmetli) ve boyar unvanıyla ödüllendirilmiş Mihayil İvanoviç, diğeri de Aleksandır'dı. Mihayil, Kurbski'ye göre, güçlü cesur ve çok yetenekli bir generaldi ve bu kardeşler, mülkleri Litvanya sınırına yakın olup, hizmet prenslerinden ziyade apanaj prensliklerine yakın olan az sayıdaki "Yukarı Oka Prensleri"den hayatta kalan birkaç prens arasındaydılar. 1562 yazında Serpukhov'daki Oka hattının Kırım Tatarlarına karşı savunulması onlara emanet edildi ama onlar Kırımlıları muharebeye zorlamaya muvaffak olamadılar. Serpukhov, Vorotyinski'deki kendi apanajlarından çok uzak değildi ve prens oldukları için de kendilerine ait binden fazla silahlı adama sahiptiler. Görünüşe göre yine bu nedenden ötürü İvan için bir tehdit oluşturabilirlerdi.[31] Aleksandır 1562'de Galiç'e sürüldü ve bir teminat senedi istendi, sekiz boyar ve toplam yüz kadar prens ve hizmet soylusu 15 bin ruble koydular; ancak, Aleksandır için imza koyan hizmet soylularının mevkileri Beliski'ye kefil olanlardan daha düşük seviyedeydi, böylelikle İvan *élite* (rical) üzerinde kontrol sağlamak için daha alt sosyal sınıflara bile ulaşabileceğini göstermiş oluyordu. Aleksandır Çar'ın huzuruna kıdem önceliğiyle ilgili bir müracaatta bulunmak üzere çıktığında İvan müracaatı kaba bir şekilde kestirip attı; "Sen, konum olarak Prens Pronski'nin altında olmaya layıksın,

kendi değerini bilmek ve bizim talimatlarımıza göre bize hizmet etmek zorundasın." Aleksandır bunu çok aşağılayıcı bulmuş olmalı ki kısa bir süre sonra keşiş cüppesi giydi ve öldü.[32]

Kazan kahramanı Mihayil Vorotyinski, başka bir kadere boyun eğecekti. Bir manastıra sürgün edilmesi, İvan'ın onun üzerinde hâlâ bir çeşit denetimi sürdürdüğünü gösteriyor ve manastırda sürgün hayatı üzerine ilginç bir yan bilgi sağlıyor. 1562'de, eşi ve çocuklarından ikisiyle birlikte gönderildiği Beloozero Manastırı hapishanesinde, hangi koşullar altında yaşadığı, *pristav*'ları yani manastırda onun gardiyanlığını yapmakla görevlendirilenlerin gönderdikleri bir raporda kısmen resmedilmektedir. Kendisine marttan marta verilmek üzere yıllık bir ödenek ayrılmıştı ama asla zamanında ödenmediği kesindir. Aile ve 12 kişilik maiyeti için senelik toplam 98 ruble 27 altın* (50 ruble prens ailesi için, 48 ruble 12 maiyet mensubu için) artı prens ailesine kişi başı 12 ruble giyim kuşam için ve ilaveten 14 ruble 17 altın da hizmetçiler için (iki erkek, iki kadın) öngörülmüştü. Fakat ilk yılın sonunda prens, gardiyanları aracılığıyla Çar'a başvurarak kendisi ve ailesi için elbise, iç çamaşırı ve aynı zamanda, hiç kalmadığı için masa örtüleri ve kendisininkiler kullanılıp yıprandığı ve yerine yenilerini alacak durumda olmadığı için de tabaklar ve yemek kazanları, tabii ki kızartma tavaları, kâseler ve şarap sürahileri istedi. Diğer istekleri arasında, bir kova (ölçü olarak) dolusu Bastru şarabı,[33] bir kova Romanee (İspanyol şarabı) ve bir kova Ren şarabı ile 100 adet limon, üç *grivenki* zencefil, iki adet mersinbalığı, iki adet taze kara mersinbalığı vardı – ki bunları alamadı, ayrıca yarım *pud* (16.3 kiloluk Rus ölçü birimi) üzüm, yarım *pud* kuru üzüm ve üç kova krema, biraz daha limon, balmumu, safran, biber, karanfil, dört kürk palto ve elbiseler ve "genç prenseslerin elbiseleri eskidiği için" metrelerce tafta kumaş ve başka ipekliler de yer alıyordu. Prens Mihayil'in ihtiyaç listesindeki malları alıp alamadığını bilmiyoruz ama en azından bunları isteyecek kadar bir güven duygusu taşıyor olmalıydı ve bu da onun sürgün hayatının varsayıldığı kadar fiziki baskı altında geçmediğini gösteriyor.[34] Bu aynı zamanda Rus aristokrasisinin mutfağı hakkında da bilgi veren bir listedir.

Bir diğer nüfuzlu kişi, Aleksey Adaşev'le daha kolay ilişkilendirilebilen (Adaşev'in sözde hükümetini oluşturanlardan ismi geçen tek kişi), Prens

---

* 3 kopek eden küçük para birimi - e.n.

Dmitri İvanoviç Kurliyatev-Obolenski'nin de itibarı 29 Ekim 1562'de elinden alındı. Karısı ve iki çocuğuyla birlikte keşiş cüppesi giyip inzivaya çekilme emri aldı. Kurbski, dürüst ve sağduyulu biri olarak gördüğü Prens Dmitri'nin başının tepesi kazıtılarak keşişliğe zorlanması karşısında öfkeden deliye dönmüş ve bütün bir aileyi bu yolla dine zorlamayı görülmemiş bir suç olarak nitelemişti; gerçi, o zamanlar birey bazında başın tepesinin kazınıp keşişliğe zorlama uygulaması bilinmiyor değildi.[35]

Çar özel hayatındaki düzenlemelerle kendini meşgul ederken, bu arada Livonya'daki savaş –o zamana kadar esas olarak sadece Rusya ile Livonya Şövalyeleri arasındaki bir savaş olarak kalmıştı– giderek genişliyordu ve tüm Baltık güçleri müdahil olmaya başlamıştı. Yeni kralı II. Frederik idaresindeki Danimarka, Oesel Adası'nı istiyordu.

Baltık'ta deniz ticaret gücü olan çeşitli ülkeler Rusya'ya karşı birbiriyle çelişen politikaları nedeniyle derinlemesine olarak bölünmüşlerdi. Hepsi de Rusya'yla olan ticareti sadece kendileri kontrol etmek ve Çar'ın Narva üzerinden, yani İngiliz gemileriyle Kuzey Buz Denizi üzerinden askeri mühimmat ithal etmesinin önüne geçmek istiyordu. Böylesi tehlikeli bir ticarete karşı propaganda Hansa Birliği ve Livonya'dan geriye ne kaldıysa onlar tarafından yönlendiriliyordu ama Baltık ülkelerinin tümü Rusya'nın kendilerine, ordularını donatacak kadar yeterli silah, cephane ve mühimmat, askerlerinin karnını doyurmaya yetecek kadar gıda maddesi –hatta tuz ve ringa balığı– temin edemediği sürece savaş açamayacağına kanaat getirmişlerdi. İmparatorluk *Diyeti* üzerinden Livonyalılar ile Hansa Birliği ve hatta Zigismund Augustus, Rusya'yla ticareti azaltması için Kraliçe Elizabeth üzerinde büyük bir baskı kurdular. Hepsi de silahların bir şekilde IV. İvan'a ulaştığına inanıyordu, çünkü Almanlara göre Ruslar bunları kendi kendilerine sağlayamazdı.

İmparator, artık I. Ferdinand idi, yasak konulmasını destekledi ve Zigismund Augustus 1560'ta İngiltere kraliçesini uyararak Narva'yla ticaret yapan gemilere el koyacağını bildirdi, çünkü kraliçe bilmeliydi ki Ruslar "gök kubbenin altındaki tüm özgürlüğün düşmanları"ydı ve eğer İvan şu an yabancısı olduğu silahlara sahip olsa idi tüm diğer milletlerin hakkından geleceği şüphesiz idi. Elizabeth İvan'ın ne kadar zalim ve güçlü olduğunu, tebaasına karşı sergilediği zorbalığı ve "emri altındakilerin nasıl köle ruhlu olduklarını" çok iyi biliyordu. Aslında Çar'a mühimmat sağlamamak tüm iyi Hıristiyanların göreviydi. Elizabeth tabii ki İvan'a silah

sağlıyor olduğunu reddetmişti. Eğer gerçekten göndermişse de herhalde çok seyrek olarak ve az miktarlarda göndermişti. Zira Rusların silah ithal etmeye pek de ihtiyaçları yoktu; Narva ticaretinde el konulan gemilerin çoğu Rusya'nın ihraç mallarını taşımaktaydılar, Rusya'ya ithal malı götürüyor değillerdi. Aslında bütün bu öykü, günümüze kadar etkisini korumuş bir propagandanın, bu defasında Rusya'nın ticari rakipleri tarafından onu Batı'yla doğrudan ticaret yapmaktan men etmek için kullanılışının ilginç bir örneğidir.[36]

Livonya Şövalyeleri Tarikatı Büyük Üstadı, Baltık üzerindeki kontrolü sürdürmede çıkarı olabilecek tüm güçlere; Kutsal Roma-Cermen İmparatoru, Hansa Birliği ve bilhassa Lübeck'e başvurdu ama tüm bunlar boşunaydı çünkü Livonya'da kendi paylarına düşecek olanı elde etmek onları çok daha fazla ilgilendiriyordu. 28 Kasım 1561'de Kettler ile Zigismund Augustus arasında tarikatı sona erdiren bir sözleşme imzalandı. Kettler Protestanlığa geçti ve Zigismund'un vassalı olarak Courland dükü oldu ve Riga sakinlerini kentin Leh kuvvetlerince işgaline razı etmek için –başarısız kalan– hatırı sayılır bir baskı yapıldı. Zigismund ile Kettler arasında nihai anlaşma 1562 Martı'nda yapıldı, ama Riga yine Leh kontrolünün dışında bırakılmıştı ve Lehistan-Litvanya bu en önemli ve stratejik kent için savaşmak zorunda kaldı.

Bu arada, İsveç ile Rusya arasındaki yirmi yıllık ateşkes, İvan'a yalnızca Lehistan-Litvanya'yla muhatap olma imkânı verdiği için Rusya üzerindeki baskı hatırı sayılır ölçüde zayıflamış oluyordu. 1562 Martı'nda Rusya ile Zigismund Augustus arasındaki ateşkesin süresi doldu ve İvan, İ.V. Şeremetev ve İ.M. Vorontsov komutası altında, bir grup Tatar prensiyle beraber bir birlik gönderdi. Bunlar Litvanya Rusya sınırında yıkıcı saldırılar düzenlerken, bu arada da Prens A.M. Kurbski de Vitebsk üzerine saldırarak savaşı Litvanya topraklarına taşımış oldu. Bizzat İvan da Mayıs ayındaki başarıyla sonuçlanan bir operasyona katılmış ancak Kral Zigismund Augustus'la anlaşmış olan Kırımlı Tatarların güneyden saldırmaları üzerine onlarla baş edebilmek için bu harekât kısa kesilmek durumunda kalmıştı. Ağustos 1562'de Kurbski, İvan'ın sonradan onu zaferi kazanmakta başarısız olmakla suçlayacağı bir savaşta yaralandı ve Rus kuvvetleri daha önce zapt ettikleri bir dizi yeri Litvanyalılara terk etmek zorunda kaldılar. Eylül 1562'de Çar Moskova'ya döndü. Litvanyalı General Radziwill Livonya kalesi Tarvast'ı ele geçirince çarpışmalar yeniden başladı ve İvan kendisine terk edilen kasabayı yerle bir etti.

İvan'ın endişeleri bu dönemde muhtemel ihanetlere karşı tetikte olarak baskıcı bir gözetimi sürdürmek ile Lehistan-Litvanya'ya karşı yoğunlaştırdığı saldırılarda belirlediği askeri hedeflerin peşinde koşmak arasında gidip geliyordu. Nitekim bu saldırılar, birçok bağlantının merkezinde yer alan, bir zamanların Rurikoviç şehri, Batı Dvina ile Riga'ya giden yolu kontrol eden, kilit şehir Polotsk'un zaptıyla Rusya'nın savaştaki en büyük başarısı olarak zirvesine ulaşacaktı. Kasım 1562 sonunda 200 kadar topa sahip 280 bin kişilik olduğu söylenen büyük bir ordu bizzat Çar komutasında harekete geçti. Kendisine her zaman olduğu gibi kuzeni Staritsalı Vladimir eşlik ediyordu, ayrıca yanında, iki vaftiz edilmiş Tatar *çareviç* Aleksandır ve Simeon (vekayinamelerde Çar'ın kardeşleri olarak geçiyor) ile dört Tatar *çareviç* daha (İbek, Toktamış, Bekbulat ve Kaybula) vardı. Yolda, bir prens olan İvan Şakovskoy'u topuzla vura vura öldürmek için duran İvan, 31 Ocak 1563'te Polotsk'u kuşattı.[37] Üç hafta sonra şehir teslim oldu.

Bu İvan için sadece büyük bir askeri başarı değil aynı zamanda atalarına ait bir *voçina*'nın yeniden ele geçirilişiydi ve artık unvanına *Polotski*'yi de ekleyebilirdi. Sefer sırasında Çar karargâhlarını, şehre yakın olan SS Boris ve Gleb Manastırı'nda kurmuştu ve buralarda eski Kiyef hanedanının prens şehitlerinin ruhlarına dualar okunmuştu. Bu aynı Ortodoks Kilisesi'nin bir şehri geri kazanması ve kültünün kaynağı Kiyef olan Ayasofya Katedrali'nin özgür kılınması demekti.[38] İvan, Polotsk sakinlerine özgürlük, mal ve can güvenliği vaat etti ama sözünde durmadı. Zengin ve önde gelenlerin mal varlıklarına el koydu, piskoposu, kentin birçok ileri gelenini ve voyvodasını Moskova'ya tutsak olarak gönderdi, Latin kiliselerinin kapatılmasını, Yahudilerin Hıristiyanlığa geçirilmelerini, aksi takdirde Dvina Nehri'ne atılarak boğulmalarını emretti. İvan, atalarından kalan bu tarihi şehrin Moğolların tahribatından –Karamzin önceki Litvanya egemenliğini böyle acı bir alayla değerlendiriyor– kurtarılışını kutlamak için birkaç gününü orada geçirdi.[39] Ruslar olayı anlatırken birçok Ortodoks Litvanyalının İvan'ı Ortodoks cemaatinin lideri olarak karşılamasına vurgu yapar. Rusların bu ezici zaferi, onların Vilna'ya doğru ilerlemesinden korkuya kapılan Zigismund'u, danışmanları aracılığıyla Rus boyarlarıyla ateşkes görüşmeleri yapmaya mecbur etti; İvan'ın kabul ettiği ateşkes 1563 sonuna kadar sürecekti. Bu zafer Rusların aynı zamanda Kırım Hanı'yla bir mütareke yapılması için sürdürdükleri görüşmelerin başarılı bir sonuca ulaşmasını da sağladı.[40]

Polotsk'un fethinden son derece hoşnut kalan İvan, Moskova'ya dönerken yol üzerindeki Staritsa'da, kuzeni Vladimir'in annesi olan Prenses Evfrosinya'nın düzenlediği muhteşem bir şölene katılmak ve kuzenini ödüllendirmek için mola verdi. Akabinde Çariçe Maria'nın ona bir oğul –Vasili– doğurduğu haberini memnuniyetle öğrendi; böylelikle Kazan'ın fethinden sonraki olaylar tekrarlanmış oluyordu. (Ne çare ki bebek 3 Mayıs'ta öldü.) Sonra İvan, el koyduğu Vorotyinski prenslerine ait arazileri gezmek için geniş kapsamlı bir tura çıktı ve dönüşünde de, gözde ikamet yerlerinden biri haline gelmiş olan Pereyaslavl eyaletindeki Aleksandrovskaya Sloboda'ya geldi. Sera Nehri kıyısına kurulu bu tablo gibi ahşap konak bir zamanlar bir inziva yeriydi ve bolca yabani tavşan, ayı ve kurt barındırmaktaydı.[41] Bölge, burada bir saray ile bir kilise yaptırmış olan Büyük Knez III. Vasili'nin bereketli av meralarından biriydi ve prens burayı av köşkü olarak kullanmıştı.

Çatışmalardaki genel duraksamaya, Rus sarayındaki kökleri derinlere giden bir görüş ayrılığı neden olmuş olabilir: İvan şimdi, güney sınırlarını güven altına almak için Kırım Tatarlarıyla savaşma ve Karadeniz'e bir çıkış sağlamaya mı yoğunlaşmalıydı yoksa Tatarlarla barışı kabul edip, Livonya ve Baltık sahillerini güven altına almak için dış düşmanları arasındaki en tehlikelisi olduğu görülen Zigismund'la savaşmaya mı yoğunlaşmalıydı? Çoğu tarihçi, sarayın derinlemesine bölündüğü görüşündedir ve Adaşev'in önce sürgün edilip sonra da itibarının alınışını, onun İvan Viskovati gibi yapmayıp İvan'ın görüşü dışında bir görüş benimsemesi nedeniyle danışman olarak İvan'ın güvenini kaybetmesine bağlar. Üstelik her zaman olduğu gibi, Adaşev'in fikrinin ne olduğuna dair hiçbir gerçek kanıt yoktur. İtibarı elinden alınmış olduğu için İvan'ın Livonya'daki ilerleme politikasına muhalefet etmiş olması gerektiği varsayılır; oysa gözden düşmesinin nedeni pekâlâ, son on dört yıla damgasını vurmuş özel hayatının paramparça olmasıyla İvan'da en yakın danışmalarına karşı ortaya çıkan ani duygu değişiklikleri de olabilir.

Üç ay geçmeden İvan ile kuzeni Staritsalı Vladimir arasındaki alttan alta süren zıtlaşmanın ilk safhası meydana çıktı. Her zaman ondan şüphelenmiş ama dıştan arkadaşça davranarak bunu maskelemeyi başarmış olan İvan sonunda ihtiyacı olan bahaneye kavuştu. Vladimir'in bir vesileyle hapsettirdiği kâtiplerinden biri, bir yolunu bulup, halen Aleksandrovskaya Sloboda'daki köşklerinde bulunan Çar'a, efendisinin onu zehirlemek

için plan kurduğunu duyurdu. İvan, bir soruşturma açılmasını ve tüm olağan işkencelerden geçirilerek adamdaki tüm bilgilerin alınmasını emrettiği gibi Vladimir'in yargılanmasına müdahil olmaları için Makari'ye ve Kutsal *Sobor*'a başvurdu. Makari her zaman olduğu gibi üzerine gelen belayı savuşturdu ve Prenses Evfrosinya da bir rahibe olma niyeti taşıdığını bildirerek ortamın gerilimini azalttı. Rahibe başörtüsü takmayı kendi mi seçti yoksa takmaya mı zorlandı, bilinmiyor.[42] İtibarına gölge düşürülmeden gitmesine izin verildi ve şanına yakışır şekilde kendi boyarlarının eşleri ve toprakları prensesin kurup inzivaya çekilmekte olduğu rahibe manastırının yakınlarındaki Beloozero civarında olan askeri hizmetlileri tarafından kendisine eşlik edildi. İvan, Vladimir'in tüm boyarlarını ve hizmet soylularını görevden alıp yerlerine kendi kontrolündekileri yerleştirip Vladimir'in mal varlığına büyük ölçüde el koymuştu.[43] Skrınnikov burada tekrar, o zamanki Rus kanunlarına uygun olarak Boyar Konseyi üyelerinin, kendi eşdeğerlerinde birileri tarafından, yani başka boyarlar tarafından yürütülen usulüne uygun bir mahkemede yargılanmadıkları sürece cezaya çarptırılamayacaklarından söz eder. Fakat Staritsalı "vakası" Çar ile boyarlar arasında o kadar büyük bir gerilime yol açmıştı ki Çar uygun prosedürleri –şayet böyle bir şey var idiyse– işletmek istemedi. Sürekli keyfi infazların yapıldığı, özellikle Adaşev'le bağlantı olanlardan geriye kalanların infazlarının sürdüğü bir sırada, Rus yargı sürecinin Skrınnikov'un çizdiği şekilde işlediğini kabul etmek çok zor.[44]

1563 yılı İvan'ın yakın çevresinden son derece önemli iki doğal ölüme tanık oldu: İlki kardeşi Yuri'nin 24 Haziran 1563'teki ölümüydü.[45] Yuri, tehdit oluşturmayan bir çar kardeşi olarak İvan tarafından her zaman ihtimamla ve hatta şefkatle muamele görmüştü; kendi hane halkına, boyarlarına ve askerlerine sahip olması sağlanmıştı. Cenazesine boyarlar ve tüm ileri gelenler katıldı; yalnızca ölmekte olan Makari yoktu. Yuri, karısı yönünden oldukça şanslıydı; kocasının ölümü üzerine Novodeviçi Rahibe Manastırı'na kapanarak İvan'ın ısrar ederek onun için hazırlattığı ve lüks bir hayat sürdüğü odasında büyük bir hayırsever ve dindar olarak ismi yaşadı.[46] Çocuksuz olan Yuri'nin tüm apanajı veraset yoluyla İvan'a geçti. İvan'ın kaybının büyüklüğünü bilmek imkânsız, çünkü Yuri'nin engellilik derecesini bilmiyoruz.

Hayatının sonuna gelmiş olan Metropolit Makari 1563 yılının son gününde öldü. Muhtemelen 80'ini çoktan geçmişti ve 1547 yangını sırasın-

da maruz kaldığı kazadan sonra tam olarak sağlığına hiçbir zaman kavuşamamıştı (bkz. 4. Bölüm). 1550'lerde çok aktif olmasına rağmen etkisi muhtemelen, İvan'ın ciddi bir şekilde hastalandığı 1553 yılından itibaren, giderek azalıyordu. Muhtemelen çünkü Metropolit sistemli bir şekilde –ve çoğu zaman başarılı bir şekilde– kullandığı *peçalovaniye* hakkı yani Çar'ın itibarsızlaştırıp cezalandırmak istediği kişiler lehine araya girme hakkını kullanarak Çar'ın canını çok sıkmıştı.

Metropolit'in Rusya'nın dini, siyasi, entelektüel ve sanatsal hayatı üzerinde hatırı sayılır bir etkisi vardı. Örneğin, matbaanın kullanımını teşvik etmiştir.[47] Rusya'da matbaada basılmış kitaplar 1553 yılından itibaren yayılmaya başlamıştı. Rusya'da Rusça olarak basılan ilk kitap ise Mart 1564'te Makari'nin ölümünden sonra Çar'ın ve yeni metropolit Afanasi'nin emriyle basılmış olan, gösterişli bir şekilde süslenmiş *Apostol* kitabıdır (Yeni Ahit'in, ayinlerde okunan, havarilerin mektupları ve havarilerin tarihleriyle ilgili kısımların kitabı). Fethedilmiş Polotsk'ta bolca dağıtılarak, Rusya'nın kilise kurumunun üstün meziyetlerinin bir tanığı olması arzulanmıştı. Çar 1564'te bir matbaa kurulmasını emretti (masraflarını kendi karşılamak üzere), işin başına da Krakow Üniversitesi'nde eğitim görmüş İvan Fedorov'u getirdi. Burada sürekli olarak ihtiyaç duyulan her metin basıldı. Matbaa baskısı tabii ki elyazmalarının güvenirliliği konusunun bir sorun olarak gündeme gelmesine, editör ve matbaacı için de yanlışlıkla metinde yetki dışı değişiklikler yapma tehlikesine yol açtı. Her ne olduysa, Fedorov ve yardımcısı sonradan, Fedorov'un 1574'te açıkladığı üzere "sık sık karşı karşıya gelmek zorunda kaldığımız, Efendimiz (İvan) tarafından değil ama birçok devlet görevlisi ve kilise görevlilerinin yaptığı büyük zulümler nedeniyle" 1565'te Moskova'yı terk ettiler. Fedorov durumu açıklığa kavuşturmak için anlatmaya devam eder ve kara cahiller tarafından sapkınlıkla suçlandıklarını, böyle bir kıskançlık ve kinle karşılaşmış olmaktan ötürü çok acı çektiklerini, bu nedenle de sürgünü seçip bilinmeyen memleketlere gitmek üzere oradan ayrıldıklarını belirtir.[48] Matbaacılık, yine de bizzat İvan'ın gözetimi altında Aleksandrovskaya Sloboda'da devam etmiştir.

Makari tarafından yapılan bir başka hizmet de Metropolitliğin statüsünün yükseltilmesi ve bu makamın tüm Rusya çapında üstün kılınmasına yönelik uygulamaları olmuştur: Novgorod başpiskoposu tarafından giyilen "beyaz cüppe"yi beraberinde Moskova'ya getirmiştir. Bu efsanevi

beyaz cüppe, İmparator Büyük Konstantin'in Papa I. Silvester'e hediyesidir ve ruhani gücün dünyevi güçten üstün olduğunu gösteren bir semboldür (Konstantin'in Bağışı'nın daha ileri bir boyutu); ilk başlarda Papalar tarafından büyük saygı görmüş ancak şizmatiğin başlangıç zamanlarında, 9. yüzyıldan başlayarak, neredeyse yok edilmiştir. Fakat bir şekilde korunmuş ve doğru inancın yaşadığı Novgorod Başpiskoposu'na iletilmek üzere Konstantinopolis'e gönderilmişti. Şimdi ise, imparatorluk şehrinin (Konstantinopolis) Hacer soyundan gelenlerin eline düşeceği ve doğru inancın orada yok olacağı öngörüldüğü için kaderi Üçüncü Roma teorisiyle bağlantılı hale gelmişti. Üçüncü Roma'da (Rusya'da) imparatorluk tacı Çar'a verilebilirdi ancak beyaz cüppe Büyük Novgorod şehrine verilmeliydi.[49] Makari Novgorod Başpiskoposu olduğunda, şüphesiz beyaz cüppeyi giymişti ama onu beraberinde Moskova'ya götürdüğünde Moskova piskoposluğunun Novgorod'unki üzerinde artan otoritesine dair de dikkati çekecek bir belirleme yapmış oluyordu. Şubat 1564'te yapılan Boyar Konseyi'yle Kutsal *Sobor*'un bir birleşik oturumunda beyaz cüppenin yeni statüsü onaylanmıştı. Novgorod Başpiskoposu onu giyme hakkını kaybetmemiş fakat Metropolit giyme hakkı kazanmıştı.[50] Makari'nin ölmeden az önce meyvesini veren son bir hizmeti de Konstantinopolis Patriği'nin İvan'ın Çar unvanını onaylamasıydı.

Makari, bazı tarihçiler tarafından ahlaki korkaklıkla itham edilmişse de büyük bir ahlaki otorite adamıydı. Vaazları ve konuşmaları çok etkiliydi ve İvan'ın gençliği sırasında yakın çevresindeki güvenilir ve kültürlü az sayıdaki adamdan biriydi. Her şey bir yana, genç hükümdarın kültürel şekillenişine, İvan'ın en üst konumda ve iktidarının Tanrı vergisi olduğu kavramıyla herkesten daha fazla katkısı olmuştu. Fakat Makari'ye göre yönetmek aynı zamanda sorumluluk isterdi ve bu nedenle Metropolit'in hayatının son dönemlerinde İvan'ın artık hiçbir şekilde kontrol edemediği gaddarlıklarından rahatsızlık duyarak bir manastıra kapanmayı dilediğine dair görüşler de var. Silvester'in İvan'ın dikkatini çekmesinde Makari'nin rolü olduğu doğrulanmamakla birlikte bu iki adamın her ikisinin de İvan'ın fantezilerine boyun eğilmesinin önüne aşılması zor ahlaki engeller çıkardıkları kesin. Bazı tarihçiler (örneğin, Karamzin) Makari'yi kibirli olmakla ve İvan'ın karşısına dikilmeye cesaret gösteremediği için eleştirirler ama hepsi de onun, sürdürdüğü uygunsuz hayat ve uyguladığı gaddarca baskılar nedeniyle İvan'ı kınamakta tereddüt etmeyişi ve

onun araya girişleri sayesinde –bir dönem için bile olsa– birçok kişinin hayatının kurtulduğu konusunda hemfikirdirler. Makari bir fanatik de değildi ve onun dini sapkınlara karşı tavrı kendinden önce gelenlerden daha ılımlıydı (onun çağdaşları İvan'ın fanatizmini daha ziyade Silvester'e atfetmişlerdir). Fakat Müslümanlara karşı haçlı seferleri düzenlenmesini sürekli olarak en fazla savunanlardan ve dini otorite ile dünyevi otorite arasındaki senfoninin ve kilisenin mülk sahibi olmasının en sıkı taraftarlarından biri olmuştur.

Son günlerinde, Makari görevlerinden azade olmayı ve bir manastıra çekilmesine izin verilmesini arzu etmiş ancak İvan onun gitmesine izin vermemiştir. Bununla beraber, geç tarihli bir vekayinamede, İvan'ı ölüm düşüncesiyle ve Mahşer Günü'yle korkutmak için son bir çaba gösterdiğinden söz edilir. Çar, Makari'den ibadetle igili uygun çalışmalar göndermesini istediğinde Metropolit ona bir cenaze duaları kitabı gönderir. Buna sinirlenen Çar öfkeyle, kendi ikametgâhında bu tür kitapların yeri olmadığını haykırır. Makari cevaben, kendisinden uygun ibadet kitapları istendiğinde, "kendini vererek okuyanın bir daha günah işlemeyeceği, ruhu en fazla tatmin eden kitapları gönderdiğini" söyler. Rusya'nın üzerine felaketlerin çökeceğine dair öngörüleri olduğu ve Tanrı'ya şöyle dua ettiği söylenir: "Üzerimize, onursuzluk, kan dökme ve ülkenin bölünmesi felaketleri çökecek... Ah Tanrım, acı bana ve gazabını dindir. Eğer günahlarımız yüzünden bizi bağışlayamayacaksan ben ölmeden gerçekleşmesine izin verme, bunu görecek kadar yaşamama izin verme..." Onun ölümüyle birlikte İvan'ın sınır tanımayan hükümdarlığına giden yolundaki son ahlaki engel de ortadan kalkmış oldu.[51]

Makari'yle birlikte *Steppannya kniga* yani *Payeler Kitabı* (Rusya'da kilise ve devletin tepesindekilerin ortak faaliyetlerini anlatan, 1560'larda Makari tarafından başlatılan, Rurikoviçlere kadar, hatta Roma İmparatoru Augustus'un efsanevi kardeşi Prus'a kadar giden vekayiname) üzerinde çalışmış olan Başpapaz Andrey, 1549'da İvan'ın günah çıkartıcısı (kolay bir görev olmadığı kesin) olarak görevlendirilmişti. 1563'te Afanasi adı altında beyaz cüppeyi alıp Kremlin'deki Çudov Manastırı'na çekilmiş ve Makari'nin ölümünden sonra 24 Şubat 1564'te Metropolit olarak atanmıştır. Onun atanması kesinlikle İvan'ın çalışmaları sonucudur. Çünkü İvan artık Makari ve Silvester'in tarzları dışında değişik bir tarz istiyordu. Afanasi, bir günah çıkartıcısı olarak kesinlikle müşfik ve mütevazı biri görü-

nümündeydi, fakat bir metropolit olduğunda beklenmedik bir şekilde dirayetli olduğunu gösterdi. Makari'nin aziz yapılmasını gerçekleştirmeyi umuyordu ama olmadı. İvan'ın yaratmakta olduğu yeni dünyada onun gibi birine yer yoktu ve Afanasi çok geçmeden görevi bıraktı.[52]

10. Bölüm

Çar İvan ve Prens Andrey Kurbski

1563 yılı boyunca İvan'ın zihnini veya bilinçaltını iktidar teorisi ve pratiğine dair, neleri yapma hakkı ve gücü olduğu gibi yeni kavramsallaştırmalar kurcalamış olmalı. Kendisi gibi güce takıntılı, fevri biri için son birkaç sene çok sinir bozucu geçmiş olmalıydı. Her köşede bir hainlik ve ihanetle karşılaşmış, bunu önlemeyi her deneyişinde Metropolit, Kilise Kurulu, boyarlar ve kıdemli *diyak*'ların direnişiyle karşılaşmıştır.

1564 yılının ilk yarısında, muhtemel düşmanları ile davranışlarını tenkit edenlere yönelik idamların sayısı ikiye katlanmıştı. Örneğin, Polotsk'un fethiyle öne çıkan Prens Mihayil Repnin Obolenski, İvan'ı münasebetsizce "maskeler takarak dans ederken" gördüğünde bu durumu protesto etme gafletinde bulunmuş, fakat Çar cevaben onun da kafasına zorla bir maske geçirmiş ve kendilerine katılması için zorlamıştı. Bu maskeli dans Kilise tarafından hoş görülmeyen bir etkinlikti.[1] Fakat Repnin yırtarak çıkardığı maskeyi yere atarak, üzerine basıp geçmişti. Bu davranışa öfkelenen Çar, ona şölenden kovmuş ve birkaç gün sonra da kilisede (ya da bir mahzende) öldürtmüştür. Aynı anda bir başka boyar, Prens Yuri Kaşin Obolenski de ayindeyken halledilmişti. Bu olayın çok az farklı bir versiyonunda, Obolenskilerden birinin İvan'ın annesinin, yani Büyük Prenses Elena'nın âşığı olduğu söylenegeldiği için İvan'ın özellikle Obolenskilerden daima nefret etmiş olduğu ileri sürülür; İvan bu kinini, kendisinin oynaşı olmakla suçlanan Fedor Basmanov'la sık sık tartıştığı için Repnin Obolenski'ye yöneltmişti. Aynı zamanda, İvan'ın bu iki adamın Polotsk'un fethinde öne çıkmasını çekemediği de söylentiler arasındaydı. Diğer bir söylentiye göre ise iki Obolenski, bir habercinin, büyük bir Rus ordusunun 26 Ocak 1564 tarihinde Ula Nehri'nde Litvanya birlikleri tarafından çok kötü bir yenilgiye uğratıldığı haberini getirmesinden dört gün sonra öldürülmüştü. İvan, onların Litvanya birliklerine gizli bilgi sızdırmış olmalarından, dolayısıy-

la Rusların yenilmesinde paylarının olduğundan şüphelenmiş olabilirdi. Bu çarpışmada ciddi bir kayıp olarak, İvan'ın en iyi generallerinden Peter İvanoviç Şuski öldürülmüş ve birçok voyvoda esir düşmüştü.[2]

İvan için, bu yenilgiden sorumlu bir günah keçisi bulmak ve bir barış görüşmesi yapmak elzemdi. Fakat Aralık 1563'te gelmiş olan büyük bir Litvanya heyetinin önünde on yıllık ateşkes imzalanması için daha önce öne sürmüş olduğu, Polotsk'un ve Rusya tarafından fethedilen tüm Livonya topraklarının Rusya'ya bırakılması şartı, şimdi Litvanyalılar için tümüyle kabul edilemez bir durumdaydı. Litvanya heyeti bu iki prensin öldürülmesinden üç hafta önce Moskova'dan ayrılmıştı. Üçüncü bir Obolenski, Dmitri Fedoroviç Ovçina Obolenski ise, Fedor Basmanov'la tartıştığı ve tartışma sırasında onu Çar'ın sevgilisi olmakla itham ettiği için boğazlanması emriyle İvan'ın cellatlarının önüne atılmıştı.[3]

Yürürlükte olan yasal uygulamaların tamamen ihlal edilmesinden dolayı sıkıntı içinde olan çoğunlukla prens olan boyarların hepsinin adlarını bu şekilde liste halinde sıralamak sıkıcı olabilir. Kurbanların arasında; Adaşev'le yakından veya uzaktan ilişkili oldukları için öldürülenler, Prens Dmitri Khilkov (topraklarına İvan tarafından el konulmuştu) gibi zengin olanlar ya da Şeremetev kardeşler, İvan Bolşoy (büyük olanı) ve kardeşi Nikita gibi seçkin komutanlar ve eski bir boyar ailesinin mensubu olanlar vardı. Nikita, muhtemelen Ula Nehri'ndeki savaşla bağlantılı olarak boğularak öldürülmüştü. "Uyanık ve akıllı bir adam" olan İvan Bolşoy ise, mal varlığını nerde sakladığını İvan'a söylemesi için üzerine en ağır demir halkalar ve zincirler yüklenmiş halde havasız bir zindanda tutulmuştu. Şeremetev ise İvan'ın mal varlığının onun ellerinin uzanamayacağı yerde olduğunu, çünkü onu çoktan fakirlere dağıttığını söylemişti. 1564 yılının Mart ayında, yeni metropolit Afanasi'nin araya girmesiyle salıverilmesi sağlanmıştı, yüksek rütbeli yirmi beşten fazla boyar, *okolniçi* ve soylu kendisine kefil olmuş, rütbesi daha düşük soylular kellelerini ve 10'ar bin rubleyi ortaya koymuşlardı. Kefilleri arasında prens yoktu, sadece boyarlar vardı.[4] Sonuç olarak, Şeremetev, Beloozero Manastırı'nda keşiş cüppesini giydi. Topraklarına Çar tarafından el konulmuştu ama çok da sefalet içinde yaşıyor gibi gözükmüyordu.[5]

Eğer İvan geleceği hakkında kafa yormaya başlamışsa aynısını önde gelen generallerinden birisi olan Prens Andrey Mihayloviç Kurbski de yapmış olmalıydı. Kendisi devlet işlerinde veya yönetimde önde gelenlerden

birisi olmamasına rağmen savaş alanında oldukça başarılı bir komutandı. Prens, İvan'dan sadece iki yaş kadar büyük olduğundan, genç adamla, Silvester'le konuşmasında olduğu gibi saygı ve korku duyguları oluşmadan konuşabilmekteydi. Ayrıca prens, İvan'ın dini ve siyasi fikirlere olan ilgisini de paylaşıyor gibiydi. Prens belli bir kültüre sahipti, Rusça ve Slav dili okuyup yazabiliyordu; olgunluk yıllarında Latince ve Eski Yunancayla da haşır neşir olduğu anlaşılmaktadır.[6] Yunanlı Maksim ve diğer birçok kilise adamıyla yakın ilişkiler içerisindeydi. Yazılarında[7] bol bol İncil'den ve Kilise Büyükleri'nden alıntılar yapmıştır ve Ortodoks Kilisesi'nin adanmış bir mensubu olarak tanınmıştır. Akrabalarından Prens Fedor Rostislaviç 1463 yılında Azizlik mertebesine getirilmiş olup, Kurbski, ailesinin Moskova prenslerinin atalarından daha yaşlı olan Vladimir Monomah'ın oğullarından birisinin soyundan geliyor olmasını kendisine gurur payesi yapmıştır.[8] İlaveten, Çariçe Anastasya'nın ailesi ile Kurbski ailesi arasında da uzak bir bağ da bulunmaktadır.[9]

1549 yılında Kurbski saraydaki görevlerden birine getirilmiş ve kendisine *stolnik* unvanı (tam anlamıyla sofra sorumlusu, zamanın büyük saray davetlerinde hizmet veren genç adamlara verilen unvan) verilmişti; bu tarihten sonra Kazan'a karşı girişilen çeşitli askeri seferlerde başarıyla görev almış ve 1552 yılı sonunda oldukça ciddi bir şekilde yaralanmıştır. İvan'ın 1553 yılında neredeyse ölümüne yol açacak hastalığı zamanında Kurbski'nin Staritsalı Vladimir'le[10] işbirliği yapmasından şüphelenilmemiş ve İvan'ın iyileşmesinin ardından, Adaşev'le birlikte Çar'ın Teslis ve Aziz Kiril Manastırlarına yaptığı hac gezisine eşlik etmiş ve dolayısıyla Çar'ın gözdelerinden ve onun en yakın çevresinde olanlar içinde olduğu doğrulanmıştır.[11] 1553 Eylülü'nden itibaren Kurbski tekrar Kazan'da asayişin sağlanması için düzenlenen seferlerde görev almıştı. 1554 Martı'ndan itibaren görev almamış olduğu anlaşılıyor. 1556 yılında, 28 yaşında boyar mertebesine yükseltilmiş ve yapılması beklenen bir Tatar saldırısına karşı yüksek sorumluluktaki görevlere atanarak aktif hayata geri dönerek 1557 yılında da Livonya cephesine tayin edilmiştir. 1558 yılında bir kez daha tayini çıkmış, bu kez Kaluga'ya yönelen bir Tatar tehdidine karşı oraya Livonya üzerinden gerçekleştirilen kanlı bir saldırıda Şah Ali'nin emri altında ikinci komutan olarak görev almış ve onun bu görevi sırasında İvan orduyu 1559 yılının Ağustos ayında bizzat ziyaret etmiştir. 1560 yılının ilkbaharında Livonya'daki Dorpat'a, İvan'ın şu sözleriyle geri gönderilmiştir: "Çok sev-

diğim dostum, komutanlarımın davranışları karşısında Livonyalılara karşı kuvvetlerimizin idaresini ya bizzat ele almak veya seni göndermek zorundayım ki Tanrı'nın yardımıyla birliklerime taze bir ruh verebilesin."[12] Daha sonra Kurbski, Polotsk'un fethi için kullanılan üslerden birisi olan Velikiye Luki'de, artçı birliklerin ikinci kumandanı olarak görev almış, fakat İvan tarafından Ağustos 1562 tarihli Nevl Savaşı'nda Rus birliklerinin yenilgisinden sorumlu tutulan voyvodalardan birisi olarak açıkça suçlanmıştır. 1563 yılında, gözden düştüğünün bir delili olarak Dorpat'ta kumandanlık görevine çekilmiş ve bir seneyi aşkın bu görevde bırakılmıştır.

1560'ların başından itibaren Kurbski, İvan'ın boyarları, hizmet soyluları ve bunların hizmetindeki sıradan insanları nasıl keyfi olarak, yasadışı bir şekilde ve zalimce infaz ettiğini artan bir öfkeyle izlemekteydi.[13] Sistematik olarak yok edilmekte olan Adaşev'in destekçileri arasında birçok arkadaşı bulunmaktaydı. Daha önceleri Pskov Peçerski Manastırı'nı ziyaret etmiş ve hatta bazı rahiplerden borç almıştı; birçoklarıyla da iyi ve yakın ilişkiler içindeydi. 1563 Aralık ayı ile 1564 Nisan ayı arasında yazılmış olma ihtimali yüksek olan bir mektubunda Kurbski Manastır Büyüğü Vassian Muromtsev'e Rusya'da olan bitene dair görüşlerini aşağıdaki gibi dile getirmektedir:

> Tanrı tarafından tebaasına merhametle adalet dağıtması, memleketi tevazu ve merhametle idare etmesi, ülkesini yine alçakgönüllülükle yönetmesi için atanan kudretliler bizim günahlarımız yüzünden kana susamış azgın birer canavar haline gelmişlerdir. Bu nedenle, sadece kendileri gibi olanları cezalandırmakla kalmamakta, kendilerini destekleyenleri dahi daha önce duyulmamış işkenceler ve ölümlerle cezalandırmaktadırlar. Diğer insanların mallarının doymak bilmez bir iştahla yağması, hâkimlerin adaletsizliği ve devletin çıkarlarının ihmali sebebiyle bu zamanın tüm kötülüklerini hakkettikleri bir lisanla anlatmak imkânsızdır.[14]

Vassian'a yazdığı bir başka mektupta Kurbski, din adamlarının halkı hükümdara karşı savunmadıklarından dolayı hayıflanmaktadır: "Adaletsiz hükümdarları teşhir eden peygamberler nerede? Çariçeyi altına tapmakla suçlayan Aziz İoannes Krisostomos nerede? Patrik ve Azizler nerede?.. Gerçek şu ki, bizim için şefaat edecek kimse yok..." Kurbski, soylulara ve keşişlere de, Hıristiyan halkı savunmayıp "gırtlaklarına kadar kendi mal varlıklarına ve büyük servetlerine gömülmüş" oldukları için saldırır.[15]

Rusya'nın durumunu daha detaylı bir şekilde açıkladığı bir yazısında Kurbski, silahlardan ve atlardan olduğu kadar ruhani gıdadan da yoksun olan askeri birliklerin ve çocuklarını köle olarak satmak zorunda kalan aç köylülerin içinde bulundukları zarureti, tüccarların ve fakirlerin üzerindeki muazzam vergi yükünü hayıflanarak anlatır. Ayrıca bunların, kendisinin de yapmak üzere olduğu gibi, "memleketlerini terk edip sınırların ötesinde gözden kaybolacaklarını" belirtir.

Dorpat'ta, çok az parayla ikamet ederken Kurbski, Litvanya'ya kabulü için, ya kendi çabalarıyla ya da dışarıdan gelen girişimler sayesinde, pekâlâ Litvanyalı elçilerle temasa geçmiş olabilir. İhtiyacı olan para, toprak ve unvan için önceden Kral Zigismund'la pazarlığa başlamıştır. Rus ve Sovyet tarihçileri, Kurbski'nin nihai kararı olan kaçma sebepleri üzerinde farklı görüşler belirtseler de, hemen hepsi kendisinden vatan haini olarak bahsetmekte birbiriyle yarışmaktadır ve hatta bazıları onun dinden çıkmış bir mürtet olduğunu da söylemektedirler, ama aslında değildi. Bu görüşler genelde yazarların ne zaman yazdıkları ve ne kadar milliyetçi olduklarına göre değişmektedir. Kurbski kesinlikle İvan'a ihanet içindeydi; lakin 16. yüzyılda hainlik kavramı aşınmaya yüz tutmuştu ve kişiye ihanet henüz ülkeye ihanet manasına gelmemekteydi...

Kurbski özgürlüğü için belirli bir zaman seçip buna karar verirken onu nihai olarak neyin tetiklediği bilinmiyor. Bir anlatıma göre, 1563 yılında Kurbski, İvan'ın itibarını elinden alacağını öğrenmiş ve uzun hizmet yıllarından sonra utanç dolu bir idamı göze alamayacağı için, eşine şu soruyu sormuştur: "Ölmemi mi istersin yoksa ömür boyu ayrı kalmayı mı?" Eşi onun ölümünü düşünmek bile istememiş ve bunun üzerine Kurbski acılı gözyaşlarıyla karısına ve oğluna veda etmiş, 30 Nisan 1564 tarihinde kendisiyle kaçacak olan yol arkadaşı on iki hizmet soylusuna katılmak üzere Dorpat Kalesi'nin duvarlarını tırmanarak aşmıştır. Bu tarihten sonra eşini ve 9 yaşındaki oğlunu bir daha görmemiştir. Her ikisi de, Kurbski'nin annesiyle birlikte o sene içerisinde bir hapishanede ölüp gittiler.[16]

Bu durum, hazırlıkların gerçekleşmesinin her ne kadar uzun bir süre almış olsa da, kaçma kararının ani olarak alındığını göstermektedir ve Kurbski herhangi bir müdahaleye maruz kalmadan Livonyalıların elindeki Gelmet Kalesi'ne ulaşmıştır ki bu durumda onun işbirlikçileri olduğu düşünülebilir. Kitapları ve diğer eşyalarını geride Dorpat'ta bırakmış, fakat en azından üç ata yüklenen on iki sandık dolusu çeşitli eşyalarını beraberin-

de götürmüştür. Ayrıca, Pskov Peçerski Manastırı'ndaki keşişlerden tekrar borç para almaya çalıştıysa da bu girişimi sonuç vermemiştir. Fakat Gelmet'teki Livonyalıların karşısına çıktığında çantasında, o zaman için oldukça büyük bir miktar sayılabilecek ve çoğu yabancı paralardan oluşan ve muhtemelen Zigismund tarafından sağlanmış olan 300 Leh Zloti'si, 30 düka altını, 500 Alman Taler'i ve 44 Moskova rublesiyle birlikte kendi safir mühür yüzüğü bulunmaktaydı.[17] Daha önce Zigismund Augustus tarafından gönderilmiş olan bazı mektuplar ve güvenli geçiş yazılarının kendisine yardımcı olmadığını gördüğünde öfkeden ve çaresizlikten deliye dönmüş olmalıydı. Livonyalıların elinde olan Gelmet'e vardığı zaman gözaltına alınmış, altınları çalınmış ve tutuklu halde Armus Kalesi'ne gönderilmişti. Burada, Livonyalı soyluların hizmetkârları, tilki kürkünden şapkasını alarak atlarına el koydular ve Lehistan-Lityanya'nın elinde olan Wolmar'a vardıktan sonra bir süre geçinceye kadar kendisine vaat edilen destek sağlanmadı. Temmuz ayında Zigismund kendisine Litvanya ve Volhinya'da toprak vermiş, en sonunda annesi Bona Sforza'ya ait olan Kowel Kalesi'ni de vermişti.

İvan daha sonra Kurbski'yi "Çar'ın öfkeyle sarf ettiği tek bir sözden korkarak"[18] kaçmakla suçlamış, fakat Litvanya'daki elçilerine gönderdiği mektuplarda, onu bir vatan haini olarak gördüğünü ve bu çerçevede cezalandıracağını yazmış, onu Çariçe Anastasya ve çocuklarına karşı suikast hazırlamakla suçlamıştır. Bu suçların cezası ölüm olmakla beraber, İvan ileriki zamanlarda görüşlerini değiştirmiş ve sadece Kurbski'nin gururunu, itibarını, topraklarını ve mevkilerini elinden almayı düşündüğünü, Kurbski'nin ise en baştan, en kötüyü varsayarak kaçtığını söylemiştir.[19] Bir başka zeminde, İvan, kendisinin tüm Rus halkı ve tabii ki Kurbski'nin günahlarını sırtladığı gibi, Kurbski'nin de Çar'ın günahlarının sorumluluğunu yüklenmesi ve kendini feda etmesi gerektiğini ileri sürmüştür.

Kurbski, Wolmar'da bulunduğu sırada Çar'a, daha önce saltanatı tanrı vergisi olan bir hükümdara hitap ederken kullanıldığı hiç görülmemiş bir dil kullanarak yazdığı bir mektup gönderir. Oldukça güzel bir üslupla yazılmış ve yüksek sesle okunacak şekilde tasarlanmış olan yaklaşık 1.500 kızgın kor gibi kelimeden oluşan ve İncil'den alınma kavramlar ile kurguların yedirildiği bu mektupta Kurbski, İvan'ı, Ortodoks inancının en şanlı kişileştirmesine sahipken bu rolünü terk etmekle suçlar; "Eğer anlama kabiliyetin varsa, bunu o cüzamlı vicdanınla anlayabilir misin – ki böy-

lesi bir vicdan en tanrıtanımaz topluluklar arasında bile bulunmamaktadır... Ey Çar, ne diye İsrail'in güçlülerini yok ettin ve sana Tanrı tarafından verilmiş olan voyvodaları çeşitli ölüm cezalarına mahkûm ettin?"[20] Daha sonra Kurbski, Çar'ı, soyluların kanlarını kiliselerin eşiklerinde akıtmak ve kendisine hizmet edenleri sahte ihanet ve büyücülük suçlamalarıyla, anlatılamaz işkenceler ve idamlarla infaz etmekle suçlar.[21] Çar için yapmış olduğu tüm hizmetleri İvan'a, hatırlatır:

> Senin için su gibi akıttığım kanım, Efendim olan sana haykırıyor... Ordularının önünde ön saflarda yürüdüm – yürüdüm ve sana birçok parlak zafer kazandırdım. Fakat bunların hepsi ey Çar, senin gözünde bir hiçti; tersine sen bize kabul edilemez öfkeni, en şiddetli nefretini ve dahası, yanan sobaları layık gördün (İvan'ın en gözde işkence metotlarından birisi). Kendini ölümsüz mü zannediyorsun ey Çar? Veya kendini şimdiye kadar duyulmamış bir sapkınlığa mı kaptırdın?

Ve Kurbski, şerubim (melek çocuk) tahtında Kadir-i Mutlak'ın sağ kolu olarak oturan İsa Peygamber'i "gelsin seninle benim aramda hakem olsun" diye çağırır.

Bu durumda Çar suçlanmış ve halktan biri konumuna indirgenmişken, Kurbski şimdi de şahsen bizzat Çar'dan gördüğü kötülükleri ve kendisi hakkında söylenmiş olan yalanları sıralayarak devam eder: "Hiçbir suçum yokken Tanrı'nın topraklarından kovuldum." Kurbski, İvan'ın "Meleksi Formu"nu, yani keşiş cüppesini kötüye kullanmasını yerden yere vurur; "öfkeden gözü kardığı zamanlar... ve insanları başlarının tepelerini manastır usulü tıraş edip onları eşleri ve çocuklarıyla beraber tahkim edilmiş manastırlarda sonsuza dek hapse mahkûm etmekte, bu kutsal yerleri cehennemin birer kalesine çevirmektedir ve tüm bunları, bazı lanetlenmiş ve çürümüş keşişlerin onaylarıyla yapmaktadır."[22] Yazdıklarına göre, İvan'ın çevresi kendisini "afrodizyakça işlere" teşvik eden ve Kronos rahiplerinden daha vahşi hareket etmeye iten yalancılar ve dalkavuklarla doludur. Kurbski, İvan'ı, okuduğu kutsal yazılara göre "Şeytan tarafından insan ırkını yok etmek için zina yoluyla oluşmuş yok edici bir Deccal'in gönderileceği" konusunda da uyarır.[23] Bu İvan'ı öfkeden deliye çevirecek cinsten bir üslup olmalıdır.

Kurbski'nin mektubunu Çar'a kişisel olarak kurye Vasili Şibanov iletecekti, fakat kurye giderken Dorpat'ta ele geçirilmiş ve doğrudan Mosko-

va'ya gönderilmiştir. Şibanov sadık bir hizmetkâr olduğunu ispatlamış ve sahibine ihanet etmemiştir; sadece, zaten İvan için yazılmış olan bazı mektupların Kurbski tarafından nerede saklandığını göstermiştir. Şibanov uzun bir süre işkence görmüş ve oldukça ıstıraplı bir şekilde idam edilmiştir.[24]

Kurbski'nin mektubu İvan'ın eline 1564 Mayısı'nda geçti. Bu tarihi takip eden iki ayı İvan, Staritsa prensinden el koyduğu toprakları ve manastırları ziyaret ederek geçirdi. Fakat aslında, Kurbski'ye yazdığı 5 Temmuz 1564 tarihli cevabını da hazırlamakta olduğu aşikârdı. Bu, matbaa baskısıyla 86 sayfa tutan cevap için Kurbski, "senin o cafcaflı ve önemli olmaya çalışan can sıkıcı derecede uzun yazın" der. Bu mektubun tüy kalemlerle yazılması oldukça uzun bir zaman almış olmalı ve büyük bir ihtimalle İvan bu zaman içerisinde yazıyı çeşitli aralıklarla birilerine dikte ettirmiştir. Bu mektubun içeriği de aynı şekilde Tevrat ve İncil ile Kilise Büyükleri'nin yazılarına göndermelerle dolu olduğu kadar, ki İvan bunlardan oldukça çok alıntı yapmıştır, aynı zamanda *Truva'nın Yıkılışının Tarihi* ile diğer birçok dini ve dünyevi çalışmaya da gönderme yapmaktadır.

İvan, geniş bir çevrede okunulmasını amaçladığı aşikâr olan ve son derecede kayda değer bir belge olan bu mektupta dili çok iyi kullanmış ve hitabet sanatının bütün inceliklerinden yararlanmıştır. Yeri geldikçe gururlu, hiddetli, öfkeli, alaycı, aşağılayıcı, sözde alçakgönüllü, serzenişte bulunan ve bağışlayandı; ve İncil'den, Olimpos Tanrılarından, Doğu ve Batı Roma İmparatorluğu zamanlarından örneklerle tarihi paralellikler kurmuştu. Az çok kızgın bir halet-i ruhiyeyle birçok aynı olayı farklı şekillerde ele alarak dolambaçlı bir yol izlemiştir. Bu kaosu bir düzen çerçevesinde anlayabilmek için İvan'ın mektubunu kronolojik sıra takip etmeksizin farklı yerlerde tekrar edilen ana temalarına ayırmak gerekir. Kabaca sıralarsak İvan, kendi çocukluğunu, Prens Kurbski'yle olan ilişkisini, Silvester ve Adaşev'in zorbalığı ile Anastasya'nın yok edilmesi ve Staritsalı Vladimir'e yardım edilmesi konularında boyarların ihanetlerini ve kurdukları komploları anlatır. Ayrıca Çarlık kudretinin doğasını da tartışır. Fakat mektubuna Kurbski hakkında kullanabileceği en lanetli suçlamayla başlar, yani Kurbski bir dönme, bir *krestoprestupnik*, yani haç önünde verdiği sözünden dönen bir adamdır –ki bu Rusya'da en utanç verici suçlardan birisi olarak kabul edilmekteydi– ve bunun bir adım sonrası dinini inkâr etmektir.

Kendi çocukluğuyla ilgili sayfalar, özellikle 1538 yılında annesinin ölümünün ardından, kendisinin Büyük Knez olarak boyarlar tarafından umursanmayışı, onların saygısızlık ve hatta küstahlıkları nedeniyle İvan'ın karakterinde derin izler bırakmış olan 1533 ile 1547 yıllarına ışık tutan eldeki tek belgedir.[25] Ne yazık ki tarihçinin, bu çizilen portrenin tamamını gerçekmiş gibi yutması mümkün değildir, çünkü İvan saptırma, kafadan atma, kasti yanlış bilgi verme ve kasıtlı yalanlar söyleme konusunda kesinlikle çok yeteneklidir. İvan'ın mektubunun en az doğrulanabilir otobiyografik bölümü aslen başka hiçbir kaynakla karşılaştırma imkânı bulunmayan çocukluk dönemine ilişkin bu anlattıklarıdır.[26]

Kurbski'ye yöneltilen suçlamalar, Kurbski'nin davranışlarının siyasi gücün kullanılmasına ilişkin olarak belli bir tarihsel veya dini bir karakterle karşılaştırıldığı uzun konu dışı bölümlerin içlerine serpiştirilmişti: "Hadi şimdi şunu ele alalım – kim kendini beğenmiş? Bana Tanrı tarafından isteklerimi yerine getirmeleri için tabi kılınmış hizmetlilerime (*rabı*), hükmeden ben mi? Yoksa Tanrı'nın rızasıyla kurulmuş olan mülkümü ve kendi kulluk görevlerini reddedip de sahiplerin gibi kendi iradeni yerine getirmemi emreden sen mi?"[27]

Tabii ki burada bahsedilen "sahipler," rahip Silvester ve Aleksey Adaşev'dir. İvan, "Ve halihazırda senin elebaşın olan ve bir zamanlar sarayımızda bulunan, o sokak köpeği Aleksey – ki hangi yollardan kendisini teşrifatçılıktan terfi ettirttiğini bilmiyorum" diye başlayıp devam ediyor, "memleketin nüfuzlu adamlarıyla birlikte hizmet görmesi için gübre yığınından" çıkartılmıştı. Ayrıca, Silvester de, İvan'ın manevi gelişimi için atanmış ama, "papazlık yeminleriyle... ve mihraptaki tüm meleklerle birlikte ayin yapmaya dair olan her şeyi ayağı altına almıştı;" oysa, başlarda görevini hakkaniyetle yürütüyor gibiydi. Buna rağmen İvan, "Kitab-ı Mukaddes'te iyi hocalara boyun eğilmesinin doğru olduğunu okuduğunda," Silvester'e manevi yol göstericisi olarak gönüllü ama cehaletinden dolayı itaat etmişti. Fakat iktidar gücüne sahip olmak, aynı Rahip Eli'de olduğu gibi Silvester'i de büyülemiştir.[28] Ve bu "kara cahil" papaz, Aleksey Adaşev'le arkadaş olmuş ve ikisi birlikte, "İvan'ı karar almaktan aciz addederek" ve "bizden hükümdarlığımızın görkemini çalarak" kendi iradelerini İvan'a dayatmışlar, ona karşı komplo kurmak için gizli gizli bir araya gelmişlerdir. Sonrasında İvan, Silvester'i, toprakları ve köyleri dağıtmak ve uygun olmayan bir şekilde har vurup harman savurmakla, kendisinin ve Adaşev'in

taraftarlarını önemli mevkilere atamakla ve hatta boyarların rütbe hiyerarşisini belirleme gücünü Çar'ın elinden almakla suçlar:[29]

> Sanki biz yokmuşuz veya bize sorulması gerekmezmiş gibi, her şeyi kendi iradeleri altına aldıkları zaman, diledikleri gibi düzenlemeler yapıp istedikleri önlemlere başvurmaya başladılar... Yani, ne dış ilişkilerimizde, ne iç işlerimizde, hatta ayakkabı seçimi ve uyku zamanı gibi en ufak konularda bile, hiçbir şey benim irademe bağlı değildi... ve biz bir çocuk gibi bir köşede kalakaldık.[30]

İvan'ın Silvester'e ve özellikle, "o köpek" Adaşev'e olan birikmiş nefretiyle, ne idüğü belirsiz boyarlara güvensizliği açık bir şekilde görülmektedir. İvan'ın sadece sözde bir hükümdar olmasını ve aslında Kurbski'nin ve rahibin (Silvester'in-ç.) bu ülkeyi yönetmesi gerektiğini İvan'a tavsiye etmiş olan Silvester'di. Fakat Tanrı Musa'yı hükümdar, Harun'u ise rahip yapmıştı ve Harun hükümdarlık etmeye kalktığında halkı Tanrı'dan uzaklaştırmıştı. Daha sonra Nun'un oğlu Yeşu gelmiş ve ardından felaket kapıyı çalıp tüm İsrail işgal edilmeden önce, Eli'nin rahiplik zamanı gelinceye kadar, yönetimi hakimler idare etmiştir. "Görmüyor musun" diye yazar İvan, "çarlık otoritesi nasıl olur da rahiplerin gücüyle kıyaslanabilir?"[31] Fethedilmiş Kazan'ın tamamen dize getirilmesi için verilen mücadelenin yedi sene sürmesinin sorumlusu da Silvester'di. Ve Staritsalı Vladimir'in tahta geçirilmesi fikrini gizlice destekleyen de yine aynı Silvester'di. Son olarak, Silvester, Adaşev'le birlikte, "Çariçemiz Anastasya'ya karşı büyük bir nefret uyandırmaya çalışmışlar, onu tüm diğer kâfir Çariçelere benzetmişler ve çocuklarımızı akıllarına bile getirmemişlerdir."[32]

Daha sonra, başka bir telden çalmaya başlayan İvan, Kurbski'yi askeri görevlerinde başarısız olmak, mali çıkarlar peşinde koşmak ve savaşmaktan kaçmakla, aslında firar etmekle suçlar. İvan'ın suçlamalarında, kendi askeri başarısızlıklarına dair suçluluk duygusunun izleri görülür. 1553 yılında Silvester tarafından İvan'ın ölümcül hastalığından sonra Prens Aleksandır Gorbati-Şuski'ye yazılan bir mektupta da böyle bir başarısızlığın olduğu ima edilir. Bu mektubunda rahip, Kazan Savaşı'nda, "düşman karşısında korkuya kapıldığını göstermiş olan" İvan'dan daha fazla cesaret gösterdiği için Gorbati-Şuski'yi kutlar. Gerçekten de, Kazan'daki savaşta, kendisinin katılmadığı ilk saldırı öncesinde İvan, zamanının çoğunu dua ederek geçirmiştir.[33] Ayrıca İvan, Kurbski'nin "iyilik duacıları" de-

diği kişiler tarafından "bir tutuklu gibi gemiye konarak... çok az insanla beraber tanrısız ve inançsızların çoğunlukta bulunduğu topraklardan geçmeye zorlandığından" ve bu durumda hayatını kolayca kaybetmiş olabileceğinden söz eder. Bu olay herhalde, İvan tarafından aynı mektupta birkaç sayfa sonra belirtilen ve Volga üzerindeki bir fırtınada tüm Rus stoklarının kaybolması ve İvan'a göre bundan sadece üç gün sonra Kurbski'nin geri dönmeyi istediği olaydır.[34]

Burada Tekrar İvan'ın Kurbski'ye karşı tavrında aralarındaki samimiyetten kaynaklanan bir dokundurma var ve bu da ikilinin bir zamanlar yakın olduğunu göstermektedir. Bu, prensin sözde Anastasya'ya yapmış olduğu bir muameleye Çar'ın gücenmesiyle ilgili bir durumdur. İvan, muhtemelen Anastasya tarafından sarf edilmiş "tek bir küçük kelimeye" garip bir atıfta bulunarak bu söz yüzünden çariçenin boyarların gözündeki mevkiinin "sıfıra" indiğini ve bu nedenle de boyarların onun belki de hayatını kurtarabilecek olan haclara katılmasını engelleyebildiklerini, yazar. Çar ile voyvoda arasında geçmiş olduğu anlaşılan bir olaya dair biraz karmaşık bir hikâye vardır. Çar'ın, herhalde oğlu adına ilgilendiği araziye dair voyvodayla arasında çıkan ihtilafta Kurbski, iki diğer boyarla birlikte, İvan'ın aleyhinde görüş bildirmiştir. Daha sonra, 1577 yılında Kurbski'ye yazdığı ikinci mektubunda Çar, keskin bir dille tekrar bu olayı ele almaktadır: "Beni aşağılamak kabilinden Sitsky ve Prozorovsky arasında nasıl hakem oldun! Ve nasıl sanki namussuzun biriymişim gibi beni yargıladın!" Bir hizmetlinin, bir mülkiyet meselesinde tüm gücü elinde tutan efendisinin çıkarları aleyhine karar vermiş olması tümüyle çok garip.

1577 yılında yazdığı daha sonraki bir başka mektupta İvan, yeni bir mağduriyet konusunu ortaya atar: Kurbski, Prens Kurliyatev'in kızları için birçok güzel ve parıltılı (her türlü süs eşyası ve takılar) hediyeler almış, "fakat benim kızlarıma sadece, ruhlarının huzura ermesi için bir bedduadan başka bir şey getirmemiştir. Ama artık yeter, senin bana karşı yaptığın bütün kötülükleri sıralayabilmem ve yazabilmemin imkânı yok."[35] Bir başka bağlamda, İvan eğer ufak günahlar işlediyse de zaten, "... günahsız insan olmaz, günahsız olan sadece Tanrı" idi ve eğer arkadaşları onu yanlış yönlendirmişlerse, kulluk vazifelerinde biraz ihmalkâr davranmış ve kendisini bazı "oyunlara" kaptırmış ise – bu sadece zatının insani zayıflıklara teslimiyetindendi.

Bir başka deyişle, İvan'ın, Kurbski'nin geçmişteki hayatına ve hareketlerine aşina olduğu sezilmektedir. Daha sonra aynı mektupta İvan, Kurbski'nin 1564 yılındaki Livonya savaşına karşı çıkışına ve oradaki cepheye gitme konusundaki aşikâr gönülsüzlüğüne gönderme yaparak, savaş alanına zoraki olarak giden prensin ardından yedi defadan fazla haberci gönderdiğini yazar; "o sırada sen ata toprağımız Pskov'da kendi çıkarların nedeniyle bulunuyordun, yoksa biz seni oraya gönderdik diye değil." Ve gerçekten de Kurbski, Pskov Peçerski Manastırı'ndaki keşişlerden borç almaya çalışmaktaydı. İvan devamla, Silvester ve Adaşev'in "ve hepinizin" bu savaşa nasıl karşı çıkarak kendisine muhalefet ettiklerini ve Livonyalılara, yeni bir askeri sefere karşı kendilerini hazırlayabilmelerine imkân sağlayan bir yıllık ateşkes süresi verdiklerini yazar.[36]

İvan, Silvester'e veya oğlu *diyak* Anfim'e hiçbir zararının dokunmadığını da vurgular (doğrudur). Ama sıra rahip olmayanlara gelince, İvan onları suçlarına göre cezalandırmaktaydı. Kurbski'ye gelince, İvan onun, İsa'ya altın karşılığı ihanet eden Yahuda gibi bu dünyanın zevkleri için efendisi ile Ortodoks Hıristiyanlığa ihanet ettiğini ve yalan yere yemin etmiş olduğunu ileri sürer. İvan, kiliselerde yapıldığı iddia edilen infazları yalanlar; ve ona göre uğramış olduğu tüm ihanetler, barbar halklara kadar tüm dünya tarafından bilinmekteydi ve buna Rusya'ya gelmiş tüccarlar ile elçiler de tanıktı. İvan'ın dünya görüşüne göre, Çar'a yapmış olduğu bağlılık yemini[37] nedeniyle hayatını feda etmesi, kendisi ve ailesinin ölümlerini kabul etmesi gereken kişi Kurbski'ydi ve bu sayede kutsal bir ölümü hak edebilirdi.

İvan, Kurbski'yi yabancı halkları kendisine karşı kışkırtmakla suçlar – ki bu konuda Lehistan-Litvanya söz konusu olduğunda bazı gerekçeleri vardır. Daha sonra İvan, Kurbski'nin "şehitleri" ile Truva "hainleri" Antenor ve Aeneas arasında alışagelmedik bir kıyaslama yapar.[38] "Ben günü geceye döndürmeye çalışmıyorum ve ben acı olan bir şeye tatlı demiyorum. O zaman soruyorum, hizmetkârların hükmetmesi gece mi demektir, gündüz mü?" Bu sözlerle İvan, Kurbski'yle olan siyasi çatışmasının özüne iner, yani kendisi, tüm hizmetkârları üzerinde sorgusuz sualsiz ve muhalefetsiz hükmetme isteği taşırken buna karşılık Kurbski, hizmetkârların efendilerine hükmetmesi için duacıdır. "Bir çarın tebaası ona boyun eğmediği sürece" diye yazar İvan, "hiçbir zaman birbirlerini kırıp geçiren bir çekişmeyi sona erdirmezler. Birisinin kendisi için bazı şeylere el koy-

ma alışkanlığı gerçekten de günah işlemektir!.. Şimdiye kadar hiç kimse Rus derebeylerinden (*obladateli*) hesap sormadı ve onlar tebaalarını istedikleri gibi ödüllendirmek veya cezalandırmakta özgürdüler ve hiçbir hâkim karşısına yargılanmak için çıkmamışlardır."[39]

İvan, Rus *samoderjaviye*'si yani egemenliğinin, kendisinin Çar olarak taç giymesinin ardından ortaya çıkmış yeni bir şey olduğu iddiasında değildir.[40] İvan, Kutsal Teslis adına, Rusya Ortodoks Hıristiyan krallığının ortaya çıkışını araştırmak için izleri takip ettiğinde bunun ilahi bir müdahale sonucu olduğu sonucunu çıkarmaktadır:

> Ve Tanrı'nın sözleri tüm dünyayı uçmakta olan bir kartal gibi çepeçevre sardığında, bir dindarlık kıvılcımı Rus krallığına ulaştı. Bu gerçek Ortodoks Rus Krallığı'nın (*tsarstvo*) egemenliği (*samoderjavstvo*), Tanrı'nın iradesiyle tüm Rus dünyasını kutsal vaftiziyle nurlandırmış büyük Çar Vladimir'den gelmektedir.

Burada *samoderjavstvo* kelimesi, Tanrı tarafından verilmiş olan iktidarın yapısını ve kaynağını tanımlamak için kullanılmaktadır, bu gücün nasıl kullanıldığıyla ilgili değildir.[41] Tanrı'nın inayetiyle tüm krallar, kendi iradelerinin dayatılma kapasitesinin fiziksel ve ahlaki sınırlarını oldukça iyi bilmekteydiler. Burada İvan, Vladimir'in Hıristiyanlığa geçişinden bu yana Rusya'nın kategorik olarak "egemen" bir krallık olduğunu (bir otokrasi) söylemekle, Rusya'nın bağımsız olduğunu, kendi üzerinde hiçbir efendi tanımadığını ve tüm tebaası üzerinde mutlak bir iradeye sahip Çar tarafından idare edildiğini söylemiş oluyordu.

Dahası, İvan doğuştan hükümdardı, ülkesini fethetmemiş veya zora başvurarak ele geçirmemiş olup, ülkesini miras yoluyla edinmiş ve dolayısıyla aslında hükmetmek için doğmuştur. (İvan, İngiliz Kraliçesi I. Elizabeth'i, hükümdarlığı veraset yoluyla intikal etmediği ve tahta İngiliz "derebeyleri" tarafından geçirildiği için "egemen doğmuş" kabul etmemektedir. İvan'ın kendi sözleriyle, "İngiliz halkı İspanya Kralı Philip'i krallıktan kovmuşlar ve seni kraliçe yapmışlardır."[42]) İvan'ın kendi iktidarı, Aziz Pavlus tarafından gerekçelendirilmiştir: "Hükümdarlık Tanrı'nın takdiridir ve bu gücün kaynağı sadece Tanrı'dır." Kim bu güce karşı koyarsa, Tanrı'nın buyruklarına karşı koyuyor demektir." Rus hükümdarları da kendi egemenlik alanlarında başından bu yana hükümranlıklarını boyarlar ve önde gelen nüfuzlu kişiler aracılığıyla uygulamayıp bizzat kendileri sürdürmüşler-

dir; hal böyleyken, hükümdarlığı sadece "belli bir rahip" yönetiyor olsaydı Kurbski tarafından kabul görecekti. Rusya'daki hükümranlık gücünün *doğasına* ilişkin olarak İvan'ın bu görüşleriyle, Avrupa'daki çağdaşları Fransız Kralı I. François ve İngiltere Kralı VIII. Henry'nin uygulamaları arasında teorik olarak bir fark bulunmamakla beraber, *uygulamanın kapsam ve ölçüsü* itibarıyla birbirlerinden ayrılırlar: İvan'dan farklı olarak diğerleri kurumsal sınırlamalara daha fazla dikkat etmek zorunda kalmış olabilirler. Hizmetkârlarını ödüllendirme veya cezalandırma (eğer isterse ölüme mahkûm etme) hakkı İngiliz Kralı VIII. Henry tarafından bol bol kullanılmıştır.[43] Fakat sözünü ettiğimiz tüm bu krallıklarda, bir kararı uygulama gücü, her zaman bu kararın haklılığını sorgulayan bilincin gerisinde kalmıştır. Ve tebaasının manevi huzuru konusunda Çar Tanrı'ya karşı sorumlu olduğundan, istediği kararı alma hakkı bile ahlaki kaygılarla sınırlanabilirdi ve bir zorba gibi davranması bu karar verme hakkını kaybetmesine yol açabilirdi. Hatta Volokolamsklı Yasef bile bu durumu teyit etmiş[44] ve Doğu Romalı diyakoz Agapetus, ödüllendirme ve cezalandırmanın Tanrı kanunları çerçevesinde yapılması gerekliliği ilkesini koymuştur. Her nc kadar Çar'ın gücü sınırsız olsa da, ki kendisine sınır koyabilecek kimse yoktur, Çar'ın bizzat kendisi kanunlara itaat etmelidir.

Aynı ilkeler, tüm Avrupa'da iyi bilinen ve Ortadoğu kökenli olup İbraniceden çevrilmiş bir Rusça versiyonu da bulunan, *Secretum secretorum*'da (Prenslerin Aynası) da bulunmaktadır. Filozof Aristo'nun Büyük İskender'e verdiği öğütler şeklinde sunulan eserde İskender'e, birçok temel düstur arasından, ölümlü şeylere ölümsüzlerden daha fazla değer vermemesini ve kendi hükümdarlığını kanunlar çerçevesinde tuttuğu sürece hükmetmeyi hak edebileceği ilkesine uyma uyarısı vardır. "Ve her kim kanunları kendi hükümranlığına (*tsarstvo*) tabi kılar, o kimse kanunları öldürmüş olur."[45]

İvan buna, "Bizzat kendisi hükmetmeyen bir adama nasıl egemen denilebilir ki?" şeklinde bir çekince koyar.[46] Hâlâ Silvester'in sinsice hükmetme isteği olduğuna dair takıntısı olan İvan, papazların yönetime karışmalarına karşı çıkmaktadır: "Ve bir çara uygun bir davranış mıdır, bir yanağına tokat yediği zaman öteki yanağını çevirmesi? Bu mudur başkomutan?" Rusya'nın prenslik geçmişinde yer almış olan ve insanların birbirlerini kırdıkları zamanlara gönderme yaparak İvan hayıflanmaktadır: "Bir kadının hükmettiği evde üzüntü hâkimdir ve birden fazla kişinin hük-

metmesinin kadınların yönetiminden daha çılgınca bir durum olduğunu görmez misin, çünkü her ne kadar güçlü ve cesur olsalar da, eğer bir baş altında toplanmazlarsa erkekler de aptal kadınlar gibi davranırlar."[47]

Peki artık kendisini tahtında daha da rahat hisseden İvan için *samoderjavstvo* ne anlama gelmektedir? Acaba kendisi mutlak iktidarla yetinmeyip, Tanrı'nın verdiği gibi değil de Tanrı'nınkine benzer sınırsız (*neograniçennaya*) bir hükümranlığı mı düşünmeye başlamıştır? İvan tarafından icat edilmemiş olan, "istediğim gibi ödüllendirir veya cezalandırırım" formülü, görünüşe göre kendisinden önce gelen Rus hanedan prensleri tarafından benimsenmiş, yaygın bir kullanımı olan ve oturmuş bir yaklaşımı temsil etmektedir. Fakat İvan bu kabulün de ötesine geçmiştir çünkü sözlü ya da fiziki, ahlaki ya da ruhani herhangi bir engellemeyle karşılaşmaksızın bir an önce amacına ulaşmaya psikolojik olarak ihtiyaç duymaktadır. Kendisinin utanç (*opala*) cezası verme hakkı koşulsuz olup, herhangi bir yasal mevzuata bağlı değildir. Kurbski'nin istediği "özgür irade" ve hizmetin özgürce verilmesinin tersine olarak İvan, insanın Cennet'te bile özgür olmadığına inanmaktadır. Tanrı insanın, cennetteki iyilik ve kötülüğü bilme ağacının meyvelerini yemesini yasaklamamış mıdır?

İmparatorluk büyükelçisi Zigismund von Herberstein, Rusya hakkında, "Rus hükümdarlarının kendi tebaaları üzerindeki güçleri diğer tüm krallıklarda olduğundan daha fazladır, Rusya'da 'sahibin iradesi, Tanrı'nın iradesidir'" şeklindeki meşhur formülünü ortaya attığından beri Rusya'daki mutlakıyetçi yönetimin yapısı hakkında çok şey yazılmıştır. Herberstein, algılama gücü ve bilgisi oldukça fazla olan bir Cermen olmasına rağmen, kaynaklarında taraf tutma ihtimalinin olduğu göz ardı edilmemeli ve vardığı sonuçları o dönemdeki başka görüşlere başvurmadan, tek başına olduğu gibi kabul edilmemesi gerekiyor. Örneğin, kendisi III. Vasili'yi umursamaz. Birçok Ortaçağ toplumunda kraliyet otoritesinin daha büyük ya da küçük olduğu dönemler vardır veya hükümdarlık sırasında daha az ya da daha çok zulüm uygulandığı dönemler vardır ve Herberstein'ın görüşlerini, olguları yerli yerine koyduğu düşüncesiyle olduğu gibi kabul etmek yerine o olgularla karşılaştırıp kontrol etmek gerekiyor.[48]

Kurbski'nin firarıyla, İvan'ın içinde kendi hükümdarlık gücünün sınırlarını ve bunun teorisini açıklığa kavuşturmak ihtiyacının artmış olması olasılıktan öte bir durumdur. Daha sonra yazdığı gibi, "Ne zaman Çar kendi boyarları ve memurlarını hataları ve suçları için yargılamak ve cezalan-

dırmak istese, başpiskoposlar, piskoposlar, başkeşişler ve rahipler, boyarlar ve hizmet soyluları ve *diyak*'larla ve tüm görevlilerle el ele verip, Efendi Çar ve Büyük Knez'den her şeyi gizlemişlerdir."[49] Kendisine karşı komplolar vardı ya da en azından kendisine karşı, kuzeni Vladimir merkezli komploların olduğuna inanıyordu.[50] İvan Vladimir'i her zaman ve özellikle 1553 yılından itibaren tahtı için tehlikeli bir rakip olarak görmüştü ve gerçekten de Vladimir taht için tek rakibiydi.

İlk doğan erkek çocuğun ve onun soyunun taht üzerinde hak sahibi olmasının Rusya'daki geçmişi çok eski değildi, aslında birçok Avrupa ülkesinde de durum böyleydi.[51] İvan 1553'te, tahtı bebek Dmitri için sağlama almaya çalışırken, kendisinin de tahta, III. İvan'ın yatay veraset ilkesini kabul ettirme başarısı sayesinde geçtiğini unutmuş olamaz, yani küçük oğul Vasili'nin, Büyük Knez olarak taç giymiş ve büyük oğul olan Genç İvan'ın çocuğu olmuş olmasına rağmen, Dmitri'ye öncelik hakkı vardı.

Boyarlar ve prenslerin, İvan'ı tahtından indirip yerine Staritsalı Vladimir'i geçirmek için, ki bu kaçınılmaz olarak İvan'ın hayatının sona erdirilmesi demekti. Gerçekten bir komplo peşinde olup olmadıklarını, bu konuda birçok dedikodu olmasına ve özellikle prenses Evfrosinya'nın oğlu Vladimir lehine komploları teşvik etme eğiliminde görülmesine rağmen, eldeki mevcut kanıtlarla bunu saptayabilmek hemen hemen imkânsız. Herhangi bir öfkeli boyar veya daha alt seviyedeki bir hizmetliyi Vladimir'in destekçisi olarak suçlamak ve buna inanılmasını sağlamak çok kolaydı; aynı şekilde İvan'ın da Vladimir'in Litvanya Kralı Zigismund Augustus ve soyluları tarafından desteklenebileceğine inanması, çok kolaydı. 1563 yılında toplanan Lehistan *Sejm*'inin bir oturumunda tahttan gelen bir konuşma metninde halihazırda orada bulunanların şunu bilmeleri isteniyordu; "Kralımız, kraliyet orduları Rusya topraklarına girer girmez, o canavarın zulmünden bıkmış olan birçok boyar ve soylu generalin gönüllü olarak majestelerinin merhametine sığınacakları ve topraklarıyla birlikte onun tebaası olacakları ümidini taşımaktadır."[52] Ayrıca birçok kaynakta, İvan, bazı Tatarları *çareviç* olarak kabul etmekte ve onları III. Vasili'nin kayınbiraderi olan Kazan Çar'ı Peter'in soyundan gelmeleri sebebiyle tahtın olası vârisleri olarak görmektedir.[53]

İvan'ın gücün tümünü elinde toplamasını frenleyen bir başka köklü Rus geleneği de, özellikle Litvanyalı Gediminoviçler ile Rurikoviçler arasında yaşatılmakta olan ve Rus Çarı'nın hizmetinde olan bazı diğer soylularda

da daha az ölçüde de olsa görülen (ve yukarıda söz edilen krallık konuşmasında da değinilen) terk etme geleneğidir; her ne kadar hayatını kurtarma adına yapmış olduğunu ileri sürse de Kurbski de aynen böyle yapmıştı. Bunun anlaşılması için sadece, Litvanya'dan Rusya'ya geçmiş ve tekrar Litvanya'ya firar etmiş veya etmeye çalışmış olan prenslerin listesine bakılması bile yeterli olacaktır. Patrikiyevler, 15. yüzyılda Litvanya'dan Rusya'ya göç etmiş ve orada kendi soylarından gelen büyük bir akraba topluluğu[54] oluşmuş ve bunların bazıları daha sonraki yıllarda ya Litvanya'ya geri dönmüş ya da geri dönmeye çalışmışlardır. Bu dönemde, Çariçe Elena'nın amcası Mihail Lvoviç Glinski Rusya'ya gelmiş ve görmüş olduğu muameleyi beğenmediğinden geri dönmeye çalışmış ve bunun bedelini ödemiştir. Prens Dmitri Vişnevetski ve Beliski prensleri ile daha isimleri kayıt altına alınmamış birçok soylu da böyle yapıp, her iki tarafa gidip gidip gelmişlerdir.[55] Fakat, şimdi, alt tabaka hizmet soyluları arasında birçok firar olaylarının görüldüğü, hatta Çar'ın teessürü pahasına muharebe meydanında dahi, karşı tarafa geçip Litvanya birliklerine katıldıkları anlaşılıyor.[56]

Ortaçağ Avrupa toplumlarının çoğunda, asayişin sağlanması, suçların takibi ve cezalandırılması, vergilerin toplanması ve ödenmesi gibi geniş bir yelpazede yer alan tüm işlerin sorumluluğunu ailelerin alması ya da toplu olarak sorumluluğu paylaşma ilkesi benzer şekillerde ve yaygın olarak uygulanıyordu ve bu ilkenin kökleri muhtemelen Cermen kanunlarına dayanıyordu.[57] Bu görev daha sonra, yavaş yavaş hanedanlık saltanatlarının içinden doğan ve gelişen devlet ile kralın saray ve mülklerinin yönetiminden ortaya çıkan devlet daireleri ve idaresi tarafından üstlenilmiştir. Fakat ailenin yönetime dair sorumlulukları maaşlı kraliyet soylularının idareyi ele aldıkları Batı'da birkaç kayda değer istisna hariç Rusya'ya oranla daha hızlı ortadan kalkmıştır. Bu sırada yaşanan Moğol dönemi, Rusya'da birçok alanda olduğu gibi bu alanda da herhangi bir doğal evrimi engellemiş ve bunun bir sonucu olarak da kolektif sorumluluk daha uzun bir süre sahnede kalmıştır. II. Katerina'nın saltanat dönemine kadar, babanın suçuna karşılık tüm ailenin mal varlıklarına krallık tarafından el koyulması uygulaması sürmüştür. İvan'ın hükümdarlığı sırasında, kolektif sorumluluk hâlâ sürüyor ve devlet yönetiminin önemli bir parçasını oluşturuyordu. Sınırların güven altına alınması ve kaçmaya çalışanların yetkililere ihbar edilmesinin sağlanması kolektif sorumluluk sayesin-

de mümkün oluyordu. Toplumun her kademesinde bir ihbar kültürünün oluşmasının nedeni de yine bu sistemdi. Herkes, bilgisi dahilindeki herhangi bir ihanet ve sadakatsizlik belirtisini, hatta görevlerin yerine getirilmesi sırasındaki yetersizlikleri bile ihbar etmek zorundaydı. Bunun nedeni çok açıktı, gerçekleşme ihtimali olan bir ihaneti bilip de açıklamazlarsa bizzat kendileri ceza görecekti. Ayıca, boyarları kaçmaktan alıkoyan yazılı kefalet senetlerinde ifade edilen yine bu kolektif sorumluluktu. İvan'ın hükümdarlığı sırasında, Çar'ın itibarlarının alınması cezası verdiklerinin eşlerini, çocuklarını, hizmetkârlarını ve köylülerini infaz ederken kendini haklı göstermek için dayandığı gerekçe kolektif *siyasi* sorumluluktu. Bundan toplumun bütün katmanları etkilenmekteydi.[58] Sayıları artan ve giderek daha çok insanı kapsayan bu kefaletnameler, aristokratlar ve hizmet soyluları tarafından kızgınlıkla karşılanmakta ve bu grupların hoşnutsuzlukları giderek artmaktaydı.

Buna karşılık olarak, soylularıyla çatışmaya girdiğinde İvan kendisini, sonsuz evlilik bağlarıyla birbirine bağlanmış hilekâr boyarlar tarafından örülmüş bir örümcek ağının içerisinde hissediyordu ama aslında bizzat kendisinin, kolektif kefalet senetleriyle ördüğü ağ onu daha da çok etkili bir şekilde sarmıştı. Çünkü bu kefalet senetleri önde gelen saraylıları ortaya büyük paralar koymaya zorluyor, onlar da yok olmamak ve kendilerini korumak için bu miktarları ortaklaşa paylaşmak zorunda kalıyor ve bu nedenle de çok sayıdaki hizmet soylusunu kendi yörüngelerine çekmek durumunda kalıyorlardı. Bu bir *quis custodiet ipsos custodies* (yargıçları kim yargılayacak-ç.) meselesiydi. İvan, boyarlar ve prensler ona karşı bir komplo girişiminde bulundukları takdirlerde alt kademelerdeki askeri hizmetlilerin onları engelleyeceklerine inanıyordu, fakat bu askerler de gayet iyi biliyorlardı ki, eğer bu komplocu oldukları varsayılanları ihbar edecek olurlarsa kendileri de –ve aileleri– yok edileceklerdi. İvan'ın şüpheci yapısı, kendisinin güvenmediği veya itibarının alınması cezasına mahkûm ettiği kişilere kefil olup onun adına büyük paralar yatıran saraylıların bu davranışlarını, etrafındaki gizli komplonun açık bir belirtisi olarak görmesine yol açtı. Sadakati garanti altına almak için finansal kefaletnameler düzenlenmesi uygulaması çift taraflı çalışmaktaydı. Bu kefaletnameler Çar'a sadakati sağlamakla beraber, bu nedenle Çar'ın kendisine karşı bir suç işlemiş kişiyi, tek başına bir kişi olarak izole etmesini ve tüm ailesinden ayrı olarak suçlamasını çok zor bir hale getiriyordu.

Durumu daha da zorlaştıran, İvan zamanındaki önde gelen saraylıların görece az sayıdaki büyük ailelerden geliyor olmasıydı; İvan'ın çevresinde, Yaroslavskilerden gelen 120, Obolenskilerden 69, Belozersklerden 29, Rostovskilerden 25 ve Starodubskilerden 28 prens vardı ve normal olarak gerektiğinde bir noktaya kadar birlikte hareket edecekleri düşünülebilirdi. Unvanı olmayan boyarlar arasında da, az sayıdaki geniş klan gruplarının ortak bir cephe oluşturabilecekleri beklenebilirdi. Çar'ın ailesi ile prens ve boyar aileleri arasındaki evlilikler, prens ailelerinin, boyar ailelerinin aile içi evlilikleri ve prensler ile boyarların evlilikleri, durumu daha da karmaşık bir hale getirmekteydi. İvan'ın yüzleşmek zorunda kaldığı gerçek, önde gelen nüfuzlu bir saraylıyı kefillerinin üzerinden giderek yok etmenin çok tehlikeli bir durum olduğuydu, çünkü o kefiller de kendileriyle beraber yüzlercesini daha getirecek ve hepsini yok etmek zorunda kalacaktı. İvan kendisini, son olarak, bir de etrafındaki boyarlar, papazlar, saraylılar ve devlet görevlilerinin oluşturduğu bir ağla sarılmış hissediyordu. Bu tür kolektif garantilerin günümüze gelmiş kayıtları çok az olsa da, zamanında bunların sayısı oldukça fazlaydı. En azından 12 prens ve boyar ailelerinin kaçışlarının kayıtları bulunmaktadır. Rus tarihçi Vesclovski, günümüzde bilinen on yayımlanmış kefaletnameden, en azından 950 kişinin başkaları için para yatırarak diğerlerinin sadakati için garantör olduklarını, bunların içerisinde 117 tanesinin iki kere, 16 tanesinin üç kere ve yedi tanesinin dört kere kefil oluğunu hesaplamıştır.[59]

Ayrıca şuna dikkat edilmelidir ki, soyluların bu tarz uygulamalarla disiplin altına alınması sadece Rusya'ya özgü bir gelenek değildir. Kefalet senetleri ve taahhütnameler, "dehşet verici bekletilen cezalar sistemi," Kral VII. Henry'nin hükümdarlığı zamanında İngiltere'de de yaygın olarak kullanılmıştır. Onun döneminde İngiltere'de 62 soylu ailenin, Dorset Markisi, Northumberland Kontu ve Lord Mountjoy'da dahil olmak üzere, 46'sı bir çeşit finansal tehdit altındaydı.[60]

Bu dönemde firar edip kaçan tek kişi Kurbski değildir. Kaçmayı başaranlardan birisi de, zamanında parlak bir askeri geçmişi olan ve tüfekli asker birliği subaylarından, fakat Adaşev'in düşüşünün ardından itibarsızlaştırılarak zorla keşiş yapılmış ve hapsedildiği manastırdan 1564 yılı civarında Litvanya'ya kaçmayı başarmış, mütevazı bir soylu aileden gelen ve T.İ. Teterin Pukhov'dur. Kaçışından sonra, Dorpat'ın yeni valisi boyar Mihayil Yakovleviç Morozov'a yazdığı cüretkâr mektupta, karısı ve

çocukları Çar'ın hükümdarlığında esir tutuluyorken kendisini ücretini bile ödemeden bir Rus kalesinde oturmakla suçlamakta ve alay etmektedir. 1577 Eylülü'nde, Teterin'e yazdığı mektupta hiçbir şeyi unutmayan ve affetmeyen İvan, "Çarından kaçan, Prens Andrey Mihayiloviç Kurbski, ata topraklarımız Livonya'daki Wolmar'da" diyordu ve kendisi adına bir kalesi bile olmadan Dvina ötesine sığınan dönek kahraman diyerek Kurbski'yle alay ediyordu.[61] Kurbski'ye yazdığı mektupta İvan, zorla kafaları kazınarak keşiş yapılanların buna rağmen günün ışığını artık birer keşiş olarak görerek yaşamayı sürdürmelerini takdir ederken, dinine ihanet etmiş bir keşişin çarına ihanet etmiş bir adamdan bile çok çok daha beter bir suçlu olduğu tanımını yapıyordu.[62] Skrınnikov, 1560'lardaki Litvanya'dan dışarıya olan göç dalgasının tersine döndüğünü ve şimdi Rusya'dan Litvanya'ya kaçanların gerçek bir "Rus göçmenleri" topluluğu kurduklarını, yıllardan sonra ilk kez bu insanların kendi çıkarlarını ve görüşlerini çara karşı savunabilecek olduklarını söyleyerek daha yakın zamanlarla çarpıcı bir paralellik kurar.[63]

11. Bölüm

Opriçnina'nın Kuruluşu

Vekayinameye göre İvan, 6 Aralık'taki Aziz Nikola Günü'nü kutlamak için 3 Aralık 1564'te Kolomna'ya hareket etti. Çariçe Maria ve oğullarının eşliğinde Kolomenskoye'deki sarayına gidiyordu. Hem vekayinameye, hem de Rusya'da esir olarak kaldıktan sonra Rus hizmetine girmiş olan iki Livonya asilzadesi Johann Taube ve Eilhard Kruse'ye göre Çar, Moskova'yı terk etmeden önce pek çok ikonun, haçın, mücevherlerin, gümüş tabakların, nakış işli süslü cüppelerin, paranın, yani bütün hazinelerin kilise ve manastırlardan kaldırılmasını emretmişti. Aynı zamanda Moskova civarındaki taşra manastır ve kiliselerinin süslemelerini de toplatmıştı. Bunların hepsi Kremlin'deki at arabalarına ve kızaklara yüklenecekti.[1]

Bundan sonra İvan "ya mizacından kaynaklanan şüpheciliğinden, ya şeytana uymasından ya da gaddarca alışkanlıklarından esinlenerek" çıkardığı fermanda bütün dini ve dünyevi gruplara seslenerek, "bazılarının, sağlığına ve hayatına kastetme niyetleri olduğunu ve onların kendisinin ya da vârislerinin hayatta kalmasını istemediklerini çok iyi bildiğini ve bu konuda kesin bir istihbaratının olduğunu, onların Rus krallığını bir yabancının yönetimine devretme çabası içinde olduklarını; dolayısıyla iktidarını onlara devretmek için onları kendisiyle toplantı yapmaya çağırdığını" belirtiyordu. Daha sonra, farklı mevkilerde bulunan hiyerarşi mensuplarının huzurunda Çarlık tacından, hükümdarlık asasından ve kıyafetlerinden feragat etti.[2]

Daha sonra hizmetkârları ihtiyaç duyacağı şeyleri hazırlayıp avludaki kızaklara yüklerken Çar, bütün dini ve sivil görevlileri Metropolit Afanasi tarafından yönetilen bir ayine katılmaya çağırdı. Ayinin sonunda Çar ve hemen arkasından yolculuk için hazırlanmış olan Çariçe, iki çocuğuyla birlikte kilisenin kapısında belirdi. Çar veda ederken elini uzatıp bütün üst düzey din adamlarını ve Prens İvan Beliski ile Prens İvan Mistislavs-

ki gibi orada toplanmış olan kıdemli boyarları, bütün resmi görevlileri, komutanları ve pek çok tüccarı kutsadı.

Böylece Çar, iki yanında oğulları olmak üzere kızağa yerleşerek, Aleksey Basmanov, Prens Afanasi Viyazemski gibi birçok seçkin Rus boyarı eşliğinde Kolomenskoye'ye doğru hareket etti. Çar aynı zamanda, eşleri ve çocuklarıyla birlikte bazı boyarlara, saray mensuplarına ve resmi görevlilere, ayrıca bunların yanı sıra, özel olarak seçilmiş, tamamen silahlı ve zırhlı atlı askeri hizmetlilerden oluşan bir birliğe de kendisine eşlik etmelerini buyurmuştu. Moskova halkı kafilenin büyüklüğü ve vakur ağırlığıyla eşlik edenlerin sayısı karşısında biraz şaşırmıştı. Açıkça görülüyordu ki bu sıradan bir hac yolculuğu değildi.[3]

Çar kötü hava koşulları nedeniyle yaklaşık iki hafta kadar Kolomna'da beklemek zorunda kaldıktan sonra 21 Aralık'ta Teslis Manastırı'na ulaştı. Oradan da Aleksandrovskaya Sloboda'ya hareket etti. III. Vasili tarafından zaman zaman kullanılan bu malikâne artık İvan'ın Moskova dışında kalırken tercih ettiği yer olmuştu ve av partileri düzenlemek için kullanıyordu. 1564 yazı boyunca malikâneyi tahkim etmekle ve gerekli malzemelerin tedarikiyle uğraşmıştı. Ekim 1564'te, Kırımlıların Ryazan'a yaptıkları saldırı sırasında Çariçe ile oğullarını buraya göndermişti. Teslis Manastırı'ndan Pereyaslavl Zaleski'ye giden yolun ortalarında bulunan bu yer; Rus aristokrasisinin seçkin kesimine, esasen Şuski klanı gibi Suzdal prenslerine ama aynı zamanda Çar'ın en sevdiği malikânenin yakınlarında mülk edinmeyi uygun bulan prenslerden ve boyarlardan oluşan başka ailelere ait malikânelerle çevrelenmişti. Moskova'da kalan boyarlar ve halk, neler olup bittiğini anlayamadıklarından şaşkına dönmüşlerdi. İvan, şimdi hizmetinde tutmaya devam edecek kadar güvendiği boyarlar ve voyvodaları yanına çağırırken, kendisine katılmak konusunda pek istekli gözükmeyenleri ise çırılçıplak soydurarak onları karın ortasında Moskova'ya gitmeleri için salıvermişti.[4]

İvan'ın düşünce ve niyetlerini ifade eden, Metropolit Afanasi'ye hitaben gönderdiği resmi yazısı 3 Ocak 1565'te Moskova'ya ulaşıncaya kadar, İvan'ın Rusya'nın halihazırdaki yönetimini elinde tutan Boyar Konseyi'ni tanımadığı bilinmiyordu. Hatta İvan, Aleksandrovskaya Sloboda'ya varmasından önce de Metropolit ile ileri gelen kimselere, "Tanrı'nın ve havanın müsaade ettiği yere kadar gideceğini ve krallığını hainlere bırakacak olsa da, vakti geldiğinde geri dönerek yeniden alacağını" yazmıştı.

İvan'ın bu jesti tahttan feragat olarak yorumlanabilirdi, ancak aslında feragat etmeye hiç niyeti yoktu. Sonuçta, Rusya üzerinde hükümdar olan Ortodoks bir Çar olarak, halkının maddi ve manevi refahından Tanrı'ya karşı sorumluydu. Bütün kartları en başından beri elinde tuttuğu için arkasından ne geleceği baştan belli bir seçimin sonucu olarak, kuzeni Staritsa prensiyle birlikte geride Moskova'da bıraktığı boyar aristokrasisiyle yüzleşmeye hazırlanıyordu: Ya geleneksel Rus örf ve âdetlerine dayanan yasal sürecin gereklerine ve de Kilise'nin geleneksel şefaat etme hakkına aldırmaksızın hainlik edenleri uygun gördüğü şekilde cezalandırma konusunda tam yetki sahibi olacaktı veyahut da Rusya, düşmanlarının karşısında lidersiz ve yöneticisiz kalıp belirsizliğe mahkûm olacaktı. Boyarlar, ya Çar'ın arzularını sınırlandırmakta kullandıkları, zaman içerisinde ve gelenekler sayesinde elde ettikleri mevcut güçlerden feragat etmeliydiler ya da silahlı kuvvetler ve Moskova halkı tarafından desteklenen meşru hükümdarlarına karşı savaşmak zorundaydılar.

Moskova'ya 3 Ocak'ta ulaşan tezkeresi Metropolit'e[5] ve Moskova halkına hitaben kaleme alınmıştı.[6] İvan, çocukluğundan beri hayatı kendisine zindan etmiş ve ihanet niteliğindeki hareketlere katılmış olan Kilise liderlerine, boyarlara, hizmet soylularına ve resmi memurlara karşı hiddetini açıkça sergiliyordu. İvan'a göre Kilise mensuplarının suçu, Çar'ın suçlu ilan ettiği kişilerin adil bir şekilde cezalandırılmasını engelleyecek şekilde şefaat etmeleriydi.[7] Boyarlar ve kıdemli saray mensuplarının suçu ise, İvan'ın kullandığı şekliyle en geniş anlamıyla "ihanet" (*izmena*) kelimesinde ifadesini buluyordu; "ihanet" en başta Staritsalı Vladimir olmak üzere, taht konusunda İvan'ın halefleri, daha doğrusu rakipleri olan Rurik hanedanının diğer mensuplarına destek verme olasılığını; Litvanya'ya firar etmeyi, varsayılan firar niyetlerini, Moskova'daki Litvanya elçilik heyeti mensuplarıyla ülkeye ihanet amacını taşıdığı düşünülebilecek herhangi bir iletişimi; Çar'ın suçlu bularak idam etmek istediği kişilere kolektif sorumluluk alarak kefil olup onları desteklemeyi; bütün Rus güçlerini Kırım Hanlığı'na karşı yoğunlaştırmak yerine Livonya'ya savaş açılması gibi bir seçimi yapan Çar'la dış politika konularında aynı fikirde olmamayı ve bu Livonya savaşını tercih etmiş olması konusunda eleştirel bir tavır sergilemeyi; yalnızca ihanetin, korkaklığın, tembelliğin ya da kıdem üstünlüğü mücadelelerinin neden olabileceği savaş başarısızlığını da kapsayan bir sözcüktü. Metropolit'e, piskoposa, manastırların başındakilere olan

öfkesini (*gnev*); boyarlara, saray mensuplarına, duma kâtiplerine, hizmet soylularına, boyar çocuklarına (*boyarskiye deti*) ve daha alt rütbelerdeki bütün görevlilere karşı hoşnutsuzluğunu (*opala*) "sergilediği" uzun mektuplarında geleceğe ilişkin niyetlerini de açıklamıştı.[8]

Boyarlara yazdığı uzun tezkere, Metropolit'in Moskova'daki odasında yapılan bir toplantıda kendilerine yüksek sesle okundu (muhtemelen epeyce uzundu, az ve öz olmak IV. İvan'a göre değildi). Çar, boyarları özellikle hazinesini çarçur etmekle, mülklerini kendileri ve aileleri arasında dağıtmakla, Ortodoks Hıristiyanları Kırımlı, Litvanyalı ve Cermen (Livonyalı) düşmanlarından korumayı beceremmemekle ve hizmetten kaçmakla suçluyordu. Bu hainlerin herhangi birini cezalandırmak istediğinde, kilise hiyerarşisi, boyarlar ve diğer grupların hepsi "onları korumak" için güçlerini birleştirmişlerdi. Bu koşullarda hükmetmeye muktedir olamadığı ve böylesi haince faaliyetlere hoşgörü göstermek istemediği için kendini krallığını terk etmeye mecbur hissetmiş ve yüreğini yakan derin bir acıyla Tanrı'nın istediği yere yerleşmişti.[9]

İvan Moskovalılara hitaben yazdığı uzun tezkerede de, şimdi artık Moskova halkının desteğini isteğini dile getiriyordu; bu mektup Kremlin'e girmesine izin verilen kişilere okundu. Mektupta yukarı ve aşağı kesimler arasında bir ayrım çizgisi çekmişti. Sıradan halka, boyarlar ile üst düzey memurlar gibi olmadıklarını, onlar gibi gazabını üstlerine çekip gözden düşmedikleri güvencesini veriyordu. Çar'ın şehir halkını öfkesinin dışında tuttuğunu gösteren sözlerine, boyarların bencil çürümüşlüğünü gösteren sicillerine karşı sözlü saldırıları eşlik ediyordu. Bu sözler elbette halkın öfkesini fitillemek içindi ve muhtemelen toplumsal bir kargaşalık patlamasına yol açabileceğine dair boyarların korkuya kapılmalarına neden oldu. Bu arada, Çar'ın himayesini kaybetmekten kaygı duyan ve boyarların ellerine terk edilmekten korkan sıradan halk Metropolit'e ve Kilise Kurulu'na, Çar'ın "ülkeyi terk etmemesini, kendilerini çobanı olmayan ve kurtların insafına kalmış mutsuz bir koyun sürüsü gibi bırakmamasını, onları güçlülerden korumasını" ve hainlerle şeytana uyanların yok edilmesini en başta kendilerinin talep ettiklerini bildiren bir arzuhal yazmaları için yalvardılar: "Kime gideceğiz? Bize kim merhamet gösterecek? Başka ırktan halkların (*inoplemennih*) saldırılarından bizi kim koruyacak? Çobanı olmadan bir koyun nasıl yaşayabilir? Biz Efendimiz olmadan nasıl yaşayabiliriz?" Çar'ın tek yapması gereken şeytana uyanların adlarını ver-

mekti; onlar, Çar'ın cezalandırma ve idam etme hakkı ve gücü olması nedeniyle yaptıklarının hesabını vermek zorundaydılar.[10]

İvan'a yalnızca silahlı adamlar değil, Aleksandrovskaya Sloboda'da etkili bir *dvor* yani saray yönetim erkânı oluşturabilmek için gereken idari görevliler kadrosu da eşlik ediyordu; bu kadro sayesinde Moskova'da var olan yönetimin otorite ve kaynaklardan yoksun kalması da sağlanacaktı. Vekayinamede konuyla ilgili bölümde anlatılanlara göre (kuşkusuz bunlar İvan'ın kendisi tarafından baştan sona gözden geçirilmişti), boyarlar, devlet görevlileri ve hizmet soyluları düşmanlarına karşı Çar'ın korumasını kaybettikleri için umutsuzluğa kapılmışlardı.

Aristokrasi İvan'ın hamlesi karşısında tamamen hazırlıksız yakalanmıştı; o kadar ki, Çar'ın hükümdarlıktan feragat etmesini kabul etmeleri için kendilerine sunduğu biricik fırsatı da kaçırmışlardı. Ayrıca, Rusya'da, meşru bir muhalefet, yöneten ile yönetilen arasında sözleşmeye dayalı bir ilişki geleneği yoktu (zaten başka yerlerde de yoktu) ve boyarlar, Ortodoksluğun savunucusu Çar'a resmen karşı çıkmak gibi oldukça esaslı bir adımı atmaya psikolojik olarak hazırlıklı değildi – bunun için illa kanıt gerekiyorsa bu kanıt Çar'a karşı komplonun toplumun derinliklerine doğru kök salamamış olmasıdır. Moskova halkı, dini çekişmelerin ve dini değerlere aykırı sapkınlıkların hüküm sürdüğü bir çağda, dini liderleri ve aynı zamanda güçlülere karşı savunucuları olan Çar'ın himayesine tamamen bağımlıydı. Böylesine yürekten bağlı bir halk için, Livonya ve Litvanya cephelerinde Protestan ve Katolik sapkınlıklara karşı sürdürülen savaşlara önderlik ettiği bir dönemde hükümdarlarına karşı gelmek hiç de akla yatkın değildi.[11]

Metropolit, merkezi otoriteden tamamen yoksun kalmış olan şehri idare etmek için Moskova'da kalmaya karar verecek kadar akıllı bir adamdı. "Gerçek Havari inancının seçilmiş efendisi" olan Çar'a başvurarak, bu inancı kirleten, hatta yok edebilecek tehlikeyi bertaraf etmesini istemek için Başpiskopos Pimen ile Manastırlar Başrahibi Levki'yi kendi elçileri olarak Aleksandrovskaya Sloboda'ya gönderdi. İki rahip aynı akşam, 3 Ocak 1565'te yola çıktılar. Boyarlar ve kendileri adlarına Çar'a, öfkesinden ve onlara karşı hissettiği hoşnutsuzluktan vazgeçmesi, başta kalıp ülkeyi uygun gördüğü şekilde yönetmesi, hainlere ve şeytana uyanlara karşı özgürce hareket ederek onları istediği gibi cezalandırması için yalvardılar. Eğer Çar kimlerin gerçekten hain olduğunu biliyorsa, onla-

rın isimlerini de vermeliydi, çünkü onları istediği gibi cezalandırma hakkına sahipti.

Elçiler Moskova'dan Aleksandrovskaya Sloboda'ya 5 Ocak 1565'te ulaştılar; arkalarında asilzadelerden, silahlı adamlardan, tüccarlardan, kasaba halkından ve şehrin sıradan insanlarından oluşan büyük bir kalabalık vardı.[12] Çar ilkönce rahipleri, sonra da ancak muhafızların gözetiminde huzuruna çıkmalarına izin verilen boyarları artık tahkim edilmiş bir karargâha dönüşmüş olan yerde kabul etti. Yalnızca Çar'ın isimlerini okuduklarının huzura çıkmasına izin verilmişti. Önce kendilerine duyduğu öfkesinden vazgeçmesi için yalvaran rahipleri kabul etti; rahipler, haince davranan boyarları affetmesini, "Çar'ın gözüne bakmalarına izin vererek itibarlarını iade ettikten sonra ülkesini dilediği gibi yönetmesi" için yalvardılar. Çar en sonunda, dışarıda bekleyen boyarların ve devlet memurlarının içeri alınmasına ve "gözlerinin içine bakmaları"na izin vermesi konusunda ikna oldu. İçeri girmelerine izin verilmeyen halkın görüşmelerde herhangi bir rolü olmadı.

Çar artık Kilise ile boyarlar arasında belirgin bir ayrım yapıyordu. Boyarlarla görüş alışverişinde bulunmayacaktı, ancak Metropolit'in iki papaz aracılığıyla ilettiği ricasından dolayı, tahtına geri dönmeye ve ülkesinin sorumluluğunu yeniden üzerine almaya karar verdi, "ancak bunları nasıl geri alıp kullanacağıyla ilgili olarak emirlerini Metropolit'e ve kilise mensuplarına bilahare iletecekti." Boyarlar ile Konsey basitçe bir kenara itilmişti ve Çar, Prens İ.D. Beliski gibi bazı kıdemli soyluları yanında tutup Prens İ.F. Mistislavski'yi Moskova'ya yollayıp Konsey'i bölerek yasama güçlerini sınırlandırıp onları tamamen iktidarsız hale getirme yolunda ilerlemeye başladı.

İvan'ın planlarını, adeta birer rehine gibi Aleksandrovskaya Sloboda'da yanında tuttuğu boyarlarla tartışıp tartışmadığını kimse bilemez, ama o günlerde yaşananlarla ilgili bazı kuşkulu dedikodular ortalıkta dolaşıyordu.[13] İvan'ın hükümdarlıktan çekilmekte samimi olduğunu, tacını iki oğluna bırakmak istediğini belirten raporlar var. Yaşananların en iyi görgü tanıklarından biri olması muhtemel olan Schlichting'e göre, İvan iktidardan bezmiş gibi yapıyor, bir keşiş hayatı sürmek üzere hükümdarlığı bırakmak istiyordu. Boyarları yanına çağırarak "yaşları ve yetenekleri hükümdarlığa uygun iki oğlum işte burada" demişti. Boyarlara, "onların hükümdar olmalarına, adalet dağıtmalarına ve savaşta liderlik etmelerine izin

vermeleri" konusunda tavsiyede bulunmuş ve beklenmedik olaylar olursa kendisini, İvan'ı daima yardıma çağırabileceklerini, çünkü "uzakta olmayacağını" söylemişti; o dönemde bu konuyla ilgili olarak bir vasiyet taslağı hazırlattığı da söyleniyor. İvan'ın günümüze kalan tek vasiyetnamesi çok daha geç bir tarihe 1572'ye (hatta 1579) atfedilir. Üstelik 1565'te biri 5, diğeri 7 yaşında olan oğulları hükümdarlık yapmaya ya da ordulara kumanda etmeye hiç uygun değillerdi.[14] İvan'ın kendisi de babası III. Vasili'nin ölümüyle hükümdar olmuştu. Boyarlar, Aleksandır Gorbati-Şuski lehine İvan'ı tahttan mahrum bırakmaya niyetliydiler. Aleksandır Gorbati kendisini Rurik tacına, İvan'ın mensubu olduğu Moskova'nın Danil hanedanından daha çok yakın görüyordu ve Aleksandır Nevski'nin erkek kardeşinin soyundan gelen bir sülale olan Suzdal Şuski prenslerinin en kıdemlisiydi. Alelsandır Gorbati-Şuski, çok büyük bir itibara ve servete sahip olan, Kazan'ı fetheden seçkin generallerden biriydi; Prens İ.F. Mistislavski'yle evlenmiş olan kız kardeşi aracılığıyla Çar'ın ailesiyle de akrabaydı.[15] Ve bütün bunlar, diye ilave ediyordu İvan, her gün görmek zorunda olduğu adamlardı.

İvan'ın mutabık kaldığı Moskova'ya dönme koşulları günümüze ulaşamamış olan bir *ukaz*'la düzenlenmişti ancak koşullar Livonya soyluları Taube ile Kruse'nin anlatısında tarif edilmiştir.[16] Anlattıklarına göre, İvan'ın koşullarını belirtmesinden önce, 12. yüzyılda yaşamış olan Vladimir Monomah'tan başlayarak bütün büyük knezlerin tebaalarının hainliklerinden bahseden, uzun bir girizgâh vardı: Hainleri ve kendisine itaat etmeyenleri, uygun gördüğü şekilde cezalandırma hakkı talep ediyordu. Hiçbir yasal süreç olmaksızın, *privogor*'suz yani Konsey'de boyarların rızasına gerek olmadan, kilise hiyerarşisinin şefaat isteklerini dikkate almaksızın onları itibarsızlaştırabilecek, idam edebilecek ve taşınır taşınmaz mülklerine el koyabilecekti.[17] Ancak, sonrasında, İvan'ın halkına bir sürprizi daha vardı. Kendisi için, mülkünün içinden çıkartılacak bir *opriçnina* oluşturmak niyetinde olduğunu bildiriyordu.

Muhtemelen pek çok insan Çar'ın ne kastettiğini anlamadı, çünkü *opriçnina,* bir asilzade veya prens öldüğünde, bütün mülkü çocukları arasında paylaştırıldıktan sonra ölenin dul eşine yaşam boyu bağışlanan apanaj anlamına gelen eski bir sözcüktü.[18] İvan, Rusya'da ve Moskova'da kendisi için oluşturduğu apanaja dahil etmek niyetinde olduğu bölgeleri *ukaz*'ında zaten açıklamış, geri kalan "ülkeyi" daha önce olduğu gibi *zemşina*'ya

yani boyarların toprak yönetimine bırakmıştı. İvan, artık daha da güçlü bir karargâha dönüşen, giderek gayriresmi başkenti olmaya başlayan Aleksandrovskaya Sloboda'ya[19] gelirken, kendisiyle birlikte kumandanlar ve hatırı sayılır bir hizmet soyluları birliğinin yanı sıra bir *diyak* takımı ile daha alt düzey devlet memurları getirmeye özen göstermişti. İvan'ın yeni *dvor*'unu yani saray erkânını bunlar oluşturacaktı. Hizmet soyluları ile onlara bağlı orta kesimlerden gelen ve bazı yabancı gönüllülerden oluşan yaklaşık bin kişilik bir birlik, kendi özel muhafızları haline getiriliyordu. İvan'ın bütün hizmetkârları ona, özel bir bağlılık yemini etmek zorundaydı ve hiçbirisi, aynı aileye mensup olsalar bile *zemşina* üyeleriyle birlikte "yiyip içmeyecek" ve birlikte herhangi bir şey yapmayacaktı. Hiç kimse bu özel maddeye ne derece uyulduğunu bilemez. İvan, bu yeniliklerin parasını ödeyebilmek için, savaş masraflarıyla zaten harap olmuş olan ülkenin tümünden toplanmak üzere 100.000 rublelik büyük bir de vergi saldı.[20]

İvan *opriçnina* için planlarını uygulamaya girişmişti. Şubat başında, (taç için rakibi olduğu söylenen) Prens Aleksandır Gorbati-Şuski'nin,[21] 17 yaşındaki oğlu ve kayınpederiyle birlikte öldürülmesini emrederek Moskova'ya dönüş yolundaki bir engeli ortadan kaldırmış oldu. Kaynaklarda prensin özellikle hangi nedenlerden ötürü hainlikle suçlandığı konusunda bir bilgi bulunmamaktadır, ancak rahip Silvester'den, İvan'ın savaşçılığıyla ilgili niteliklerini eleştiren bir mektup almış olduğu hatırlanacaktır.[22] Aynı zamanda, İvan'ın planladığı temizlik hareketinde daha fazla ilerlemeden önce, (*opriçnina*'ya dahil ettiği) saygın Suzdal tabyasının önde gelen ve itibarlı bir şahsiyetinden kurtulmak istemiş olması da muhtemeldir. Gorbati'nin, rahip Silvester'den aldığı, günümüze kalmış olan tek mektubun içeriği nedeniyle değilse de varlığı yüzünden Staritsalı Vladimir'in destekçisi olduğu iddia ediliyordu; bu iddianın zemini ise İvan 1553'te ağır bir hastalık geçirdiği sırada Silvester'in de Vladimir'i desteklemiş olmasıydı.

Kurbski'ye göre, baba ile oğul cellatın kütüğüne ilkönce kimin kafasını uzatacağını tartıştılar. Baba kazandı ve oğlu kendisininkini kaybetmeden önce babasının kesik başını öptü.[23] Bu Şuski soyunun kıdemli olanlarının sonuydu ve daha genç kuşaklar ancak 1560'larda daha küçük yaştakilerce temsil edilecekti. Hanedan korkusu ile başarılı bir askeri rakibe duyduğu nefret arasında bölünmüş, onlara karşı işlediği suçun farkındaymış gibi görünen İvan, 12 Şubat'ta Gorbati ve oğlunun ruhuna dua etmeleri için Teslis Manastırı'ndaki papazlara 200 ruble gönderdi.[24]

İvan'ın Moskova'ya dönüş tarihi belirsiz, ancak 1565'in Şubat ortasında dönmüş olmalıdır.[25] O günlerde, yaşadığı gerilim nedeniyle tanınmaz bir hale gelmişti: Önceden, çok uzun boylu, oldukça yapılı, saçı başı yerinde, uzun bir sakalı ve bıyığı olan, delici parlak gözlere ve Romalı burna sahip bir adam olarak biliniyordu. Şimdi ise saç ve sakalını kaybetmiş (sakalı yeniden uzayacaktı), gözlerinin feri kaçmış, yüz hatlarına hüzünlü bir gaddarlık yerleşmişti.[26]

İvan ilkönce Kremlin duvarları içinde kendisi için yeni bir saray inşa etmek istedi ve kuzeni Staritsalı Vladimir'e ait olan saray arazisine el koydu. Burası yakın geçmişte yanıp kül olmuş, Vladimir'in Kremlin'de yaşayabileceği bir yer kalmamıştı. Ama İvan fikrini değiştirdi ve sonunda Kremlin duvarlarının dışında, *dvor*'unu inşa etmek için Arbat bölgesindeki (kayınbiraderi Mihayil Çerkaski'ye[27] ait olan) geniş bir alana el koydu ve burası *zemşina*'dan izole edilerek tahkim edilmiş saraya dönüştü. Bu bölgede yaşayan ve *opriçnina*'ya dahil edilmeyen herkes evlerinden çıkarılarak başka yerlere yerleşmeye zorlandılar. Sıradan halk bundan etkilenmedi.

Kremlin dışındaki özel *opriçnina dvor*'u, taşlar, tuğla duvarlar, "üzerlerine, gözleri aynalarla kaplanmış, biri ağzı açık bir şekilde ayakta durarak *zemşina*'ya, diğeri *opriçnina*'ya bakan aslan motifleri çizilmiş olan" kurşun kaplı kapılarıyla heybetli bir binaydı. İkisinin arasında büyük, çifte başlı, siyaha boyanmış kanatlarını açmış bir kartal vardı. Kuzey tarafında, kurşun kaplama demirden büyük bir kapı daha ve mutfaklar, kilerler, buzhaneler ve bodrum katları gibi evle ilgili diğer binalar bulunuyordu – içinde şüphesiz büyük miktarlarda mersinbalığı, kara mersinbalığı, et ve av etleri bulunuyordu. Duvarlar hariç bütün külliye ahşaptan yapılmıştı.[28]

Gerçekten de psikolojisinin en karanlık derinliklerinden fışkıran yoğun bir korku döneminden geçiyor gibi görünen İvan şimdi dikkatini şüphelendiği diğer hainlere yöneltmişti: P.P. Golovin 4 Şubat'ta idam edildi; iki Kurakin prensi ve Prens İ.İ. Sukhovo Kaşnin de aynı gün idam edildiler; bir Kurakin prensi cüppe giyip keşiş olmaya zorlandı ve Prens D.F. Şevyirev, hangi suçtan olduğu bilinmiyor ama muhtemelen, Litvanya'ya kaçma girişimi nedeniyle kazığa oturtuldu; Meryem Ana için yazılmış bir ilahiyi söyleyerek kazığa oturtulduğu söylenir.[29] İtibarı alınanların mülklerine de el konulmuştu.[30] Bunları yeni idamlar takip etti, ancak aristokrasiyi en çok şok eden olay seçilen yöntemlerin zalimliği ve delikanlıların,

hatta kız çocuklarının bile idam edilerek bütün ailelerin ortadan kaldırılmasıydı. İvan'ın seçkin bir asker olduğu için ihtiyaç duyarak serbest bırakmak zorunda kaldığı, ama kendisi için kefalet senedi imzalayacak tek bir prens ya da soylu bulamadığı için mecburen tüccarlık yapmak zorunda kalan Obolenski prenslerinden birinin başından geçenler, aristokrasiyi saran korkuyu en iyi anlatan örnekti.[31]

İvan'ın önündeki en önemli görev, *opriçnina*'sının sınırlarının belirlenmesiydi. Bu başlı başına bir işti ve ülkenin, idarenin ve silahlı kuvvetlerin idari olarak bölümlenmesini de içine alıyordu – üstelik İvan'ın dış politika amaçlarının peşine düştüğü dönemde aynı zamanda halledilmesi gereken bir işti. Her ne kadar Çar önceden bu konularda bazı düşünceler geliştirmiş olsa da, şimdi kendi üzerine geçirmeyi tasarladığı Rus topraklarını sınırlamak, ardından da buralardaki prensleri, boyarları, *pomeşçik*'leri ve hatta köylüleri bu topraklardan çıkarmak ve daha güvenilir saydığı yeni insanlar bularak bu yeni topraklara yerleştirmek zorundaydı. Tarımsal açıdan en verimli yerler olmasa da, en üretken ve ekonomik açıdan en gelişmiş alanlara ve oturmuş ticaret kasabalarına, pazarlara, ticaret yollarının olduğu yerlere el koyduğu açıkça görülmektedir (bkz. 276. sayfadaki harita). Ancak dış düşmanlara karşı kurulan önemli tahkimat yerleri *zemşina*'nın idaresine terk edilmişti.[32]

Geçmişte İngiliz-Rus Kumpanyası'nın çalışmasına izin verilen bölge de, tıpkı Kuzey Rusya'nın en zengin toprakları ve tuz üretiminin başkenti olan Staraya Russa gibi, *opriçnina*'ya dahil edildi. Rusya'nın merkez bölgeleri olan Viazma, Mojayisk, Suzdal'da hizmet soylularına ait malikânelerin yoğun olarak bulunduğu alanlara da el kondu.[33] Örneğin, Suzdal'ın hizmet soyluları mülklerinin yüzde 80'ini kaybetti, ama Şuski klanı kadar büyük olmasa da, güçlülerin ve zenginlerin merkezi olduğu için İvan'ın güvenilmez vilayetler listesinde üst sıralarda yer alıyordu. Suzdal prenslerinin çoğu hükümdarlığın ilk dönemlerinde Konsey'de hizmette bulunurken, *opriçnina* sırasında bir tanesi bile kalmamıştı ve bu güçlü soy artık lidersizdi.

Opriçniki birlikleri, bir dizi prensin ve sarayın mevcut askeri maiyetinin üst kademelerindeki hizmet soylularının istihdam edilip Aleksandrovskaya Sloboda'da İvan'a hizmet etmek üzere görevlendirilmesiyle oluşturuldu. Ayrıca, ikinci ve daha büyük bir kıta, İvan'ın kendi apanajı ilan ettiği kasabalardan toplanan taşra hizmet soylularından meydana geti-

rildi. Bütün bu birliklerde görevlendirilecek askerlerin aileleri, fikirleri, geçmişleri, ilişkileri, evlilikleri ve arkadaşlıkları hakkında ayrıntılı soruşturmalar yapılmasını da içeren bu operasyonun yürütülmesinden tamamen Aleksey Basmanov ve Prens A.D. Viyazemski sorumluydu. *Opriçniki* teşkilatında görevlendirilenlerin sınıfsal kompozisyonu, tarihçiler tarafından İvan'ın prensleri ve soyluları daha mütevazı insanların lehine aşağıladığı iddialarının kanıtı olarak kullanılmıştır. Görüşlerini kayda geçirmiş olan *opriçnina*'nın baş muhalifleri, Prens Kurbski, soylular Taube ile Kruse ve Alman paralı askeri Staden'e göre özel silahlı kuvvetlere ya da silahlı muhafızlığa alınanlar mütevazı köklerden geliyorlardı, hatta bazıları köylüydü ve kendilerine elli-altmış *haken*'e kadar (toprak mahsulüyle ilgili bir Livonya ölçütü) topraklar tahsis edilmişti. Bu, İvan'ın üst düzey Rus soyluları ile prenslere karşı husumet gösterdiği ve alt tabakadan soyluları Özel Konsey'ine atadığı, *opriçnina*'nın ilk günleri için geçerliydi. Ancak 1570'lerin başında bu eğilim tersine döndü ve prensler yeniden su yüzüne çıktılar.[34] *Opriçniki* aşağıdaki gibi bir bağlılık yemini etmek zorundaydı:

> Efendime, Büyük Knez'e ve onun krallığına, genç Büyük Knezlere ve de Büyük Prenses'e sadık kalacağıma; Çar'a, krallığına, genç prenslere ve çariçeye karşı düzenlenebilecek, hakkında bilgim olan, duymuş olduğum ya da hazırlıklarını duyabileceğim herhangi bir şeytanlık konusunda sessiz kalmayacağıma yemin ederim. Ayrıca, *zemşina* ile yiyip içmeyeceğime ve onlarla ortak hiçbir şeyim olmayacağına yemin ederim. Yeminim üzerine haçı öperim.[35]

Opriçniki halkın geri kalanından tamamen farklı olduklarını vurgulamak için zengin kıyafetlerinin üzerine kaba kumaştan dokunmuş özel siyah bir üniforma giyiyor, at başlıklarına iliştirilmiş köpek kafaları ve kırbaçlarına bağlanmış bir çalı süpürgesiyle etrafta at sürüyorlardı; bu kıyafet onların işlevlerini sembolize ediyordu; yani ilkönce havlıyor ve Çar'ın düşmanlarını ısırıyor daha sonra da onları ülkenin dışına süpürüyorlardı.[36]

İki Livonyalı, betimlemelerinde İvan'ı, planını gerçekleştirmek için Rus halkının üzerine saldığı dehşetten ayrı tutmamaktadır. Görece küçük küçük ilerlemelerle *opriçnina*, hem alan olarak hem derinlemesine yayılmış, oldukça büyük hacimli alanları kapsamış ve yönetimi giderek daha çok key-

fi, acımasız ve insanlık dışı bir hal almıştı. 1565'te Rostov, Beloozero ve Vologda ele geçirilmiş, buraların köklü ailelerinden gelenler atalarının topraklarından sürülmüş, taşınabilir mallarını bile arkalarında bırakmak zorunda kalmış ve yeni topraklara gönderilmiş; eşleri ve çocukları kendilerinden sonra yaya olarak yola çıkartılmıştı. 1566'da, 12 bin civarında boyarı ve toprak sahibini barındıran Rusya'nın merkezindeki diğer sekiz bölge de ele geçirildi. Bu 12 bin kişiden yalnızca 570'i *opriçnina*'ya alındı, geriye kalanlar kara kışın derinliklerinde temizlendi, soylu hanımefendiler karda doğum yapmak zorunda bırakıldılar. Yolda onlara yardım etmeye kalkışan herhangi bir köylü çıkarsa anında idam edildi. Ölenler gömülmeden köpeklerin, kuşların ve vahşi hayvanların payı olarak bırakıldılar. Bir zamanlar zengin olmuş olanlar dilenmek zorunda kaldı ve onların hizmetçileri olup hiçbir mülke sahip olmayanlar da o topraklara yerleştiler ve kendilerine eskiden soylulara verilenin on katı bahşedildi. "Sonunda bu da oldu" diye bitiriyor iki Livonyalı soylu, tıpkı eski bir şarkıdaki gibi: "Köylüler hükmediyorsa, iyi idare çok zordur."[37] İvan'ın kendisi bile, yeni yol arkadaşlarının ne idüğü belirsiz kişiler olduğunu hissediyordu.[38]

Bu dönemde Çar'ın emrinde olan toprakların azlığına dair bir sıkıntı söz konusu değildi. El koyduğu topraklardan ayrı olarak, fethedilmiş olan Kazan bölgesinde de bol arazi vardı. Toprakların İvan'ın *opriçnina* muhafızlarına dağıtılarak yeniden düzenlenmesinin pek çok yöntemi vardı: Örneğin, ya kovulmuş olan *pomeşçik*'lerin topraklarını bulundukları bölgede zaten sahip olduklarına ekleniyordu veya muhafızlar, bütün toprak sahiplerinin kovulmuş olduğu bölgelere taşınıyordu. Tabii ki bütün ülke boyunca zengin, babadan kalma toprak (*voçina*) sahipleri bulunmaktaydı ve bunlar da gerekli görüldükleri yerlerde sürgün edilmişlerdi. Eğer *opriçnina*'ya dahil edildilerse, babadan kalma mülklerini *zemşina*'da tuttular ve kendilerine ek *pomestiya* verildi. Bu altüst oluş bölgeden bölgeye, *voçina* mülklerinin sayısına, büyüklüğüne ve *opriçnina*'ya kaydedilme durumlarına bağlı olarak değişmekteydi. *Opriçniki*, ayrıcalıklı statüsü sayesinde, yeniden iskân etme politikasını her bireye karşı zorbalığın doğallaşacağı bir şekilde yürütebilmişlerdir; aslında dokunulmazlığından ve avantajlarından faydalanmak ve hemşerilerini ezebilmek için *opriçniki* gibi giyinen *zemşina* üyeleri bile bulunmaktaydı.

Opriçnina'nın topluma tanıtılmasına, gerçekten parti gibi yapılan toplu tutuklama ve öldürmeler eşlik ediyordu; bunlarda özel bir politika gü-

düldüğünü belirleyebilmek çok zor. Bazen İvan, 1553'te olduğu gibi, oğlu Dmitri'ye biat etmekte gecikmiş olanları tek tek belirleyip onları hedef almış gibi görünmektedir; başka sefer, 1563'te olduğu gibi, darbelerini kendisine karşı sözde Staritsalı Vladimir tarafından düzenlenen komployа katılanlara yöneltmiş, bazen de daha uzak düşmanlarını hedef alarak, kendisinin azınlıkta kaldığı dönemde kötü yönetimleriyle ve kendisinin Büyük Knez olarak statüsünü aşağılamaları nedeniyle affedilmeyen ve unutulmazlar arasına giren Şuskilere ve büyük Obolenski soyunun üyelerine yönelmiştir. En fazla acı çekenler arasında ilk sırayı, mensuplarının çoğu boyarlık statüsüne erişmiş olan Suzdal prensleri aldı. Sayıları kat be kat daha fazla olan ancak daha önemsiz görünen Yaroslavski, Rostovski ve Starodubski prenslerinin hepsi olmasa da pek çoğu topraklarından kovulmuş ve bir dizi unvansız boyar ve hatırı sayılır miktarda hizmet soylusuyla birlikte 1565 boyunca Kazan'a sürgün edilmişlerdir.[39] Eşler ve çocuklar da dahil olmak üzere, altı ile yedi yüz arasında kişi, bütün mülklerinden edilerek Kazan'a sürgün edildi ve hizmetlerine buradaki yeni ve çoğu küçük olan işletmelerde devam ettiler. Buralar, Kazan'ın yeni fethedilmiş topraklarında çoğu zaman yerli sahiplerinin elinden alınmış çok küçük arazi parçalarıydı ve bu bölgelerdeki Rus varlığını güçlendirmek için yeni gelenlere, eski mülklerinin yerine bağışlanmıştı.[40]

İvan, prensleri ya da soyluları birleştiren yerel bağları kendi "halkı" aracılığıyla bölme amacına kesinlikle ulaşmıştır; elbette bazen bu halk da hayatta kalmayı başaramamıştır, tıpkı 50 vassalı ya da maiyetinin kendisiyle birlikte asıldığı P.İ. Gorenski vakasında olduğu gibi.[41] 1554'te Prens Semen Lobanov Rostovski, Litvanya'ya kaçma girişimi nedeniyle kendi kendisini gözden düşürtmüş ve bu nedenle hapse atılmış ve serbest bırakılıp tekrar hizmete alınmıştır.[42] *Opriçniki* tarafından 1565'te kırk kişilik maiyetiyle birlikte tutuklandığında, Nijniy Novgorod'da voyvoda olarak hizmet veriyordu. *Opriçniki* tarafından Moskova'ya götürülürken yolda öldürüldü ve bedeni buzun altına itildi; kafası kesilip bir çanta içinde İvan'a gönderildi. Rivayete göre Çar bundan şöyle söz etti: "Oh, kafa, kafa, hayatta olduğun sürece çok fazla kan akıtıyorsun!"[43] Gorenski ile Rostovski'nin kaderleri, Litvanya'ya firar edenlerin başına gelebilecekler konusunda bir uyarıydı. Pek çok soylu, çoğu zaman gözden düşmüş, itibarları alınmış prenslerle bağlantıları nedeniyle sürgüne gönderildi, hapse atıldı. Kurbski'nin hizmetçisi Şibanov'un gömülmesi için gerekli düzenlemeleri ayar-

lamış olan V.V. Morozov da ailesinin diğer üyeleri gibi hapse atıldı. Aleksey Adaşev'in hayatta kalmış olan akrabaları ve ilişkide olduğu kişilerin hepsi toparlandı. Ahaliyi, eğer tabiri caizse, allak bullak eden yalnızca seçkinlere kıyılması değil, aynı zamanda ailelerinin ve taraftarlarının da ayrım yapılmaksızın infaz edilmeleriydi.

İvan *opriçnina*'yı düzenlerken bir yandan da kendini her yerden daha fazla güvende hissettiği yer haline gelen Aleksandrovskaya Sloboda'yı tahkim ediyordu. Burası yavaş yavaş genişledi, boyalı kiliseleri, evleri ve taş dükkânları ile giderek kurulan hapishaneleri ve işkence odalarıyla küçük bir kasabaya dönüştü. Meryem Ana Kilisesi altın ve gümüşler içinde rengârenk parlıyordu ve her tuğlasında haç işareti bulunuyordu. Askerler ve devlet memurları özel inşa edilmiş kışlalarda kalırlarken, İvan'ın kendisi de, kale duvarları ve bir hendekle çevrili olan ferah bir sarayda yaşıyordu. Buraya, İvan'ın bilgisi olmaksızın hiç kimse girip çıkamazdı.[44]

İvan asla *opriçnina*'yı neden kurduğuna ya da bununla ne elde etmeyi umduğuna dair bir ipucu vermedi. Buna karşılık, Rus ve Sovyet tarihçileri onun uygulamalarını yorumlamaktan ve onları sık sık "reformlar" olarak tanımlamaktan hiç vazgeçmediler. Eğer sözcüklerin bir anlamı varsa o zaman bugünlerde reform sözcüğü daha önce olan şey neyse onda biraz gelişme, ilerleme anlamını taşımaktadır. Bir kurumun etkililiği, özellikle de zaman içinde bir gelişme göstermiş olanlardan farklı olarak, irade eseri yaratılmış olan bir kurum olması halinde, görünürdeki amacıyla ilişkisi içinde incelenmelidir. Ancak tarihçiler İvan'ın *opriçnina*'yı kurarken neyi amaçladığı konusunda hiçbir fikre sahip olmadıklarından, amaçları sonuçlardan elde edecek biçimde geriye doğru çalışmak zorundadırlar. Tatminkâr olmaktan çok uzak bir yöntem, özellikle kanıtların hem yetersiz hem de çelişkili olduğu böylesi bir durumda. Yorumlama meselesi, Marksist okulun tarihin öznel ve nesnel güçleri arasında yaptığı ayrımın yanı sıra anakronistik sınıf savaşı kavramının tarihsel açıdan incelenmesi yolundaki baskıları nedeniyle de zor bir hale getirilmiştir. İvan'ın bilinçli amacı her ne idiyse, elde ettiği sonuçlarla hiç de uyum içinde olmayabilir. Ancak, elde ettikleriyle yargılarsak, Rusça *volya* sözcüğünde çok iyi ifade edildiği gibi, kendisi için her alanda tam bir eylem özgürlüğü elde etmeyi amaçlamıştır. Bu kelime o kişinin, hukuk sınırları içinde özgürlüğe sahip olması anlamına değil, kendi gaddar arzuları doğrultusunda istediğini gerçekleştirmek için tam bir özgürlüğe sahip olması anlamına gelir.

Ayrıca, İvan'ın, tıpkı kanserli bir hücre gibi bedenin içinde yayılan; şehirleri ve arazileri alan, soyup soğana çevirdikten sonra oradakileri süren, krallığının bir tarafının diğer tarafı yağma edip haraca bağladığı bir düzenleme fikrini nasıl akıl ettiğini de düşünmek gerek. Sonuçta, başka ülkelerdeki başka krallar da taca rakip olacak hanedanlardan (VIII. Henry gibi) ya da güçleri azaltılması gereken aşırı güçlü tebaalarından veya (İngiliz Kralı John'un baronları gibi) politikalarına yekpare karşı çıkacak bir aristokrasinin muhalefetinden korkmuşlardır. Diğer ülkeler feodal parçalanmadan ya da kraliyet otoritesini ülke boyunca yaygınlaştırmak konusundaki zorluklardan mustarip olmuşlardır. Başkaları da zengin ve güçlü bir aristokrasinin, hizmet soylularının, fakir köylülerin yarattığı sınıfsal çatışmalardan dolayı sıkıntı çekmişlerdir. Bazı başka ülkeler ise, hem insan gücü hem de hazine açısından nüfustan koparılacak yeni kaynaklar bulmayı gerektiren bitmez tükenmez savaşların yükünü çekmekteydi. Başka ülkelerde, üretim biçimini değişmeye zorlayan ekonomik güçler iş başındadır. Ama hiçbir yerde bu sorunları çift başlı yönetim yaratıp bunu dayatarak çözmeye çalışmamışlardır. Diğer hükümdarlar da terör hâkimiyetini kurumlaştırmışlardır ancak onlar bir parçanın diğerlerini avlamasına izin verecek şekilde devleti ikiye hatta üçe bölmemişlerdir.

Özel bir muhafız birliği olarak, sonradan aldığı biçim halinde *opriçniki*'yi kurma fikrinin muhtemel bir kaynağı var; adını koymak gerekirse bu da Çariçe Maria Temriyukovna'dır. Rusya'ya geldiğinde çok gençti ve yukarıda söz edildiği gibi, pek çok Rus yazarı, onun İvan üzerinde etkili olduğu ya da hatta İvan'ın ondan hoşlandığı düşüncesini tamamen reddeder.[45] Ancak, ona ömrü kısa süren bir oğlan doğurmuş, sekiz yıl boyunca onunla birlikte yaşamış ve Tatar kadınları bir kenara çekilmeye alışkın olmadıklarından muhtemelen saray eğlencelerinin bazılarına da katılmış ve her yerde ona eşlik etmiştir. 1564 yazında İvan'la birlikte Pereyaslavl Zaleski'ye hacca gitmiştir. Rahipler ile diğer gözlemciler orada "onun alçakgönüllü tavırlarından, dine yatkınlığından ve işlere hâkim oluşundan etkilenmişlerdir."[46]

Opriçniki fikrinin ondan kaynaklandığı düşüncesi ilk kez, kısa bir süre *opriçnina*'da hizmet etmiş olan Alman askeri soylularından Heinrich von Staden tarafından dile getirilmiştir. Şöyle yazıyordu: "O [Maria] Büyük Knez'e halkının içinden beş yüz arkebüzcü seçmesini onlara cömertçe giysi ve para sağlamasını tavsiye etti. Bu kişiler her gün onunla at binecek

ve gece gündüz onu koruyacaklardı." Staden'e göre İvan bu tavsiyeye uyarak onları "kendi milletinden ve yabancı milletlerden birer birer kendi elleriyle seçti."[47] Maria'nın, 1558'den beri İvan'ın bakımı altında sarayda yaşayan erkek kardeşi, eşi Çariçe Anastasya'nın akrabası olan Prens Mihayil Çerkaski *opriçniki*'nin önemli bir lideri haline geldi.

Moğolların Rus devlet idaresi kurumları üzerindeki geniş etkisini saptayabilmek için konu üzerinde tüm diğer akademisyenlerden daha fazla kafa yoran Ostrowski,[48] İvan'ın esas tercihinin bir "step hanlığı" kurmak olduğu düşüncesindedir ve bunda Tatar etkisinin varlığını tespit eder. Ona göre İvan, bu konuda Cengiz Han'dan esinlenmiş, Ortodoks Kilisesi'nin şekli itibarıyla ve Doğu "divan"larına yaklaşan Boyar Konseyi'yle Bizans modelinin dışına çıkmıştır.[49] Maria Temriyukovna Rus folklöründe kötü bir üne sahiptir; Anastasya'nın ölümüyle ilgili bir şarkıda ilk Çariçe, İvan'ı putperest bir eş almaması konusunda uyarır. Maria ve erkek kardeşi Mihayil *opriçnina*'nın devreye sokulmasından sorumlu tutulur.[50]

Tatar etkisi iki farklı açıdan ayırt edilebilir. Biri, Staden'in Maria'ya atfettiği özel muhafız (*opriçniki*) birliklerinin kurulmuş olmasıdır. Vernadski'ye göre, Cengiz Han kendi imparatorluk muhafızlarını en iyi askerlerden ve her birimin başına getirdiği en iyi subaylardan oluşan on bin kişilik birlikler halinde organize etmişti. "Muhafızlar, bütün ordu düzeninin ve Cengiz Han'ın imparatorluk yönetiminin köşe taşı haline gelmişlerdi." Ayrıcalıkları vardı: Özel bir muhafız, diğer ordu birimlerinin herhangi birindeki bir amirden daha üst düzeyde sayılıyordu. Sürekli görevdeydiler, savaşmadıkları zaman haberci, elçi ve idareci olarak görevlendiriliyorlardı.[51] Moğol etkisinin saptanabileceği ikinci alan, bir hanedan apanajının oluşturulmasıdır ki bu da özellikle dul yaşlı kadınların gelirinin teminiyle ilişkili bir Moğol uygulamasıdır.

En azından bir Sovyet tarihçisi, S.M. Kaştanov, İvan'ın genç Tatar prenslerine son derece korumacı davranmasının nedeninin, kısmen karısının teveccühlerini kazanmak amacıyla olup ama aslında bunun çok bilinçli olarak İvan'ın onların yanında kendini daha çok güvende hissetmesiyle ilgili olup olmadığı sorusunu ortaya atar. Çünkü Tatar çarları ve *çareviç*'leri ya Cengiz Han'ın soyundan geliyorlardı ya da daha yakın dönemde hükümdarlık yapmış olan Tatar ailelerinden geliyorlardı. Dolayısıyla hanedanlık açısından katışıksızdılar, güvenilmez Rus boyarlarından ve hizmet prenslerinden daha üst seviyedeydiler. Dahası, bu hansoylular Rus toplu-

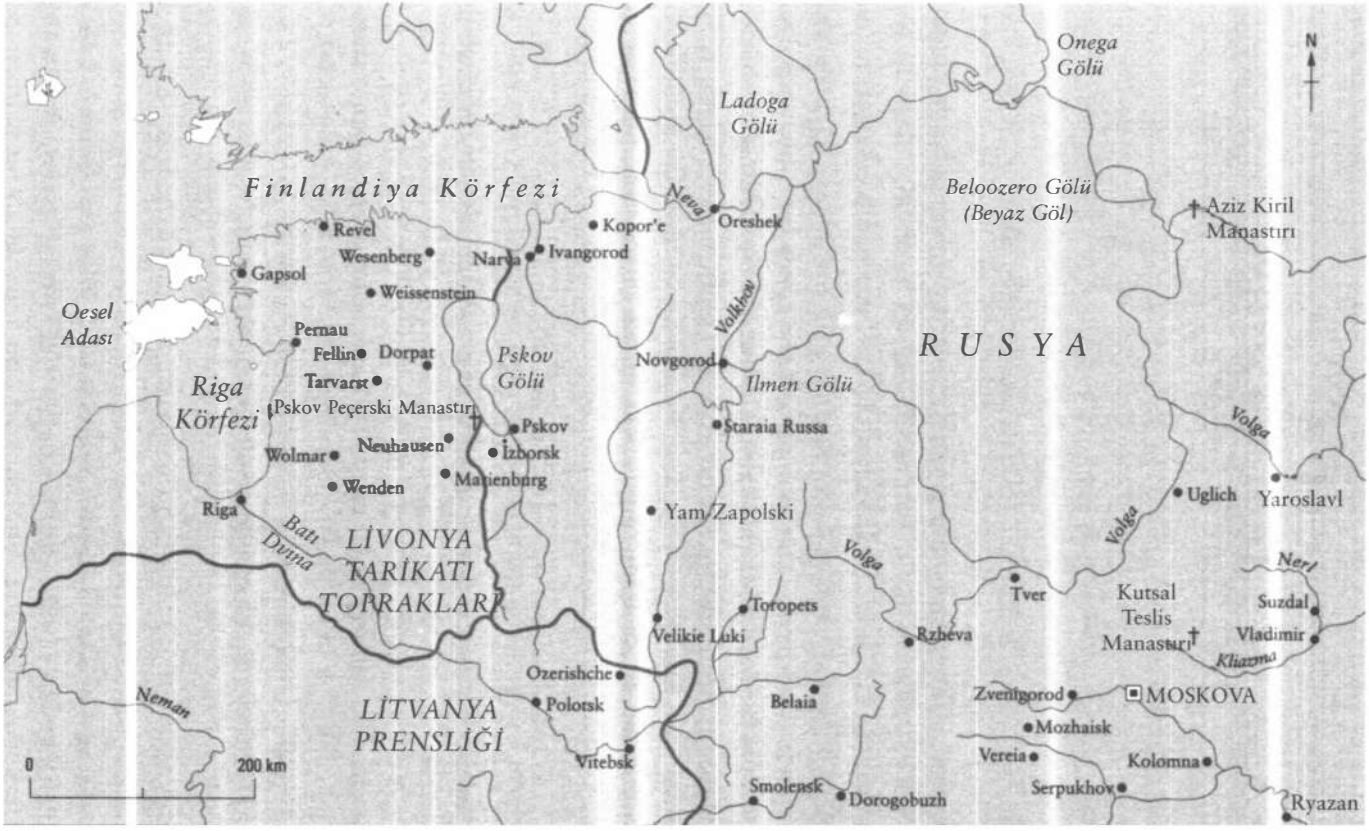
munda destekten yoksundu ve tamamen sadece Çar'ın lütfuna bağımlıydılar. Rus tacı üzerinde hak iddia etmesi muhtemel kişiler olarak Rurikoviçlerle rekabet edemezlerdi. Bu aynı zamanda İvan'ın Litvanya Büyük Prensi Gedimin soyundan gelen Beliski ve Mistislavski prenslerine davranış biçimini de açıklamaktadır. Hepsi gözden düşmüş olarak yaşamlarını sürdürmüşler, Boyar Konseyi liderleri olarak atanmaya devam etmişlerdir; ama zamanı geldiğinde yerlerini Tatar hansoyluları almıştır. Kastanov'un bakış açısına göre bu durum, Tatar prenslerinin mazhar oldukları toprak ödüllerinin büyüklüğüyle önemli pozisyonlara getirilişlerini de açıklamaktadır. Mihayil Temriyukoviç Çerkaski'ye, aslında, ilgili bütün hizmetkâr imtiyazlarıyla birlikte eski tarz bir dirlik bağışlanmıştır.[52] Dahası, hayatının büyük bölümü boyunca İvan, en yakın çevresi içinde yer alan Tatarlara hatırı sayılır bir ilgi, hatta şefkat göstermiş ve askeri komutanlar olarak onlara güvenmiştir.

12. Bölüm

Livonya'da Savaş ve 1566 *Zemski Sobor*'u (Ülke Meclisi)

Tatar birlikleri, uzak steplerden gelerek birdenbire ortaya çıkıp yıkıcı akınlar düzenleyebildikleri için Kırımlarla olan savaş, bir anlamda Rusya'nın en yakıcı ve sürekli sorunuydu. Ayrıca bir ittifak anlaşması yapma konusunda Lehistan-Litvanya kralı (o da Tatar paralı askerlerini kullanıyordu) ile Rusya kararsız kalmışlardı. Ancak Kırım'ın 1783 tarihindeki ilhakına kadar Rusya, Tatar akınlarına karşı güney sınırı boyunca, Rus yaşantısının bir özelliği olarak kalmak üzere, tahkim edilmiş kalelerden bir zincir oluşturarak sistematik bir savunma geliştirmeye başlamıştı. İlk savunma hattı Oka Nehri boyunca, Tula ve Serpukhov'dan geçerek Nijniy Novgorod'a kadar uzanıyordu; ancak bu hat Moskova'ya fazla yakındı ve 16. yüzyılın ortalarında Kolomna, Kaşira, Serpukhov ve Kaluga gibi bir dizi kasabanın içinden geçen bir hatla desteklendi. Bu savunma hattı, Tatarların hareketlerini tespit etmek ve o bölgede yerleşmiş olan halkı korumak için tetikte bekleyen süvari devriyelerinin koruduğu kalelerden oluşuyordu. IV. İvan, saltanatının ilk zamanlarında bu hattı güçlendirmeye başladı ve daha güneyde, yeni bir kasaba olan Orel'i de içine alan ve Sura Nehri üzerindeki Alatır'a kadar uzanan yeni bir hat inşa etti. Bütün sistem toplamda yaklaşık bin kilometre uzunluğundaydı ve toprak setlerden, kesilmiş ağaçlardan, çitlerden ve hendeklerden oluşan savunma hattı en yakındaki kasabalarda üslenen devriyelerce korunuyordu. İvan bu savunma ağına şahsen büyük önem veriyordu ve 1565 yılının yazında yeni kasabaları içeren uzun bir yolculuk yaptı ve savunma hattını denetledi.[1] Ancak, eğer İvan, artık çok daha güçlü olan Lehistan ordusu tarafından giderek artan biçimde desteklenen Litvanya'ya karşı ciddi sefer düzenlemeye kalkacak olursa, kendini yalnızca Kırım'a karşı değil aynı zamanda, Livonya üzerinde hak iddia eden İsveç ve Danimarka'ya karşı da korumak zorundaydı.

Livonya ve Kuzey Rusya

Bu sırada İsveç'te, Gustavus Vasa'nın uzun süren saltanatı 29 Eylül 1560 tarihinde sona erdi ve yerine en büyük oğlu ve en azından entelektüel yanıyla Rönesans'ın kültürlü monarkları içinde sayılan XIV. Erik geçti. Yeni kral şimdi artık kraliçe olan Elizabeth'e izdivaç teklifi yapıp reddedildiği İngiltere yolculuğundan henüz dönmüştü. Bütün talipleri arasında en cana yakını olmasına karşın Erik "tüm parlak yeteneklerinin yanı sıra, trajik bir şekilde mutsuz bir adamdı, gergin ve sinirli, kendini sorgulayan, ruhuna eziyet eden; şiddetli mizaç değişikliklerinden mustarip bir haldeydi; aynı anda şüpheci ve safdil, acımasız ve mülayim biri olabiliyordu. Cevher baştan zedeliydi ve şiddetli bir darbeyle paramparça olmaya meyyaldi" – aslına bakılırsa, mizaç olarak IV. İvan'a son derece benzemekteydi.[2] XIV. Erik'in tahta çıkmasıyla birlikte Rus-İsveç ilişkilerinde yeni bir unsur daha devreye girmiş oldu. İvan'la olan ilişkilerinde Erik, babası Gustavus'tan çok daha güçlü bir konumdan başlayabilirdi, zira annesi bir Alman prensinin kızıydı ve tıpkı İvan gibi o da, veraset yoluyla kral olmuştu, seçimle değil.[3] Tıpkı Zigismund'un İvan'a Çar olarak hitap etmeyi reddetmiş olması gibi, İvan da Gustavus'un kendisiyle eşit olarak kabul edilmesi ve İsveç ile Rusya arasındaki görüşmelerin Novgorod valisiyle değil de doğrudan doğruya Moskova'da Çar'la gerçekleştirilmesi talebini her zaman reddetmişti. Prens soyundan bir anneye sahip olan Erik, Majeste olarak adlandırılmayı talep edebilecek ilk İsveç kralıydı ve Gotlardan gelen soyuyla son derece gurur duymaktaydı.[4]

Yeni kral, Reval üzerinde İsveç'in kontrolünü sağlamaya kararlıydı ve bu sayede, artık Rusya'nın eline geçmiş ve Reval'in yerini almış olup Rusya'nın ambarı haline gelen Narva'nın olduğu Finlandiya Körfezi'nin her iki kıyısını da hâkimiyeti altına alabilir ve Rusya'yla kârlı bir ticaret yapabilirdi. Erik'in görüşüne göre, tüm rakip güçler arasında en akla yatkın müttefik Rusya olabilirdi ve 1561 yılı başlarında, mevcut olan ateşkes anlaşmasının yenilenmesi için İvan'la görüştü. Bunun bir sonucu olarak Reval, 1561 yılının Haziran ayında İsveç'in himayesini kabul etti. Erik, ticaretin İsveç'in kontrolünde bulunan Reval'e doğru yönelmesini sağlamak için Hansa Birliği ile diğer devletlerin Narva üzerinden yaptıkları ticareti, güç kullanarak engelleme yönünde hareket ederek, açık denizlerdeki ticaret filolarının mallarına el koymaya başladı.[5] 1561 Ağustosu'nda, İsveç ile Rusya arasında yirmi yıllık bir ateşkes anlaşmasına varıldı,[6] bu anlaşma ilişkilerinin istikrarlı olmasını ve İvan'ın arkasını

emniyet altına almasını sağlayacaktı. Fakat 1562 yılında Rusya ve İsveç arasındaki ilişkileri bir süre için karmaşık hale getiren bir olay meydana geldi.

Erik'in kendinden küçük olan üvey kardeşi ve tahtın vârisi Finlandiya Dükü Johan, kendine ait olan apanaj sınırları içerisinde bağımsız bir düzen kurmak ve iyi bir evlilik yapmak hevesi peşindeydi. Zigismund Augustus'un kız kardeşi olan Catherine Jagellonka'yla ilgilenmeye başladı. Catherine, Anastasya'nın ölümünden kısa bir süre sonra İvan'ın kendisine yapmış olduğu evlilik teklifini reddetmişti. Johan, artık kral olan kardeşinin tam olarak rızasını almayı beklemeden gemi azıya aldı ve siyasi ve finansal beklentilerine cevap verebilecek bu evlilik için Zigismund'un rızasını almayı başardı. Evlilik, Erik'e rağmen, 4 Ekim 1562 tarihinde gerçekleşti ve Erik öfkeden deliye döndü. Johan, İsveç *Riksdag*'ı tarafından tutuklandı ve yargılanıp ihanetten hüküm giydi. Johan direnince, kendi kalesinde kuşatıldı ve karısıyla birlikte beş yıl boyunca Gripsholm Kalesi'ne hapsedildi. İvan, daha önce elde edememiş olduğu gelini yine almak istediği için bu evlilik, Rusya ile İsveç arasında bir anlaşmazlık nedeni olarak kalmaya devam etti.

İsveç ile Danimarka arasında Baltık'ta 1563 yılında başlayan ve "Yedi Yıl Savaşları" adı verilen savaşlardan bu yana Livonya etrafında dönen durum giderek çok daha karmaşık bir hal almıştı. İvan geride durup, İsveç ve Danimarka'nın savaşmasını seyretmekten mutluydu; ancak öte yandan Danimarka'yla aralarının açılmasını istemiyordu, çünkü 1562 yılında, hem, Livonya'da bulunan Sonneburg Kalesi'nin Danimarka tarafından ilhakını ve hem de kralın kardeşi Dük Magnus'u Oesel Piskoposu ve Courland Dükü olarak tanımıştı (Courland, Zigismund Augustus'un da onayıyla eski Büyük Üstad Kettler tarafından kısa süreliğine ele geçirilecekti). Danimarka'yla olan savaşında, Rusya'nın iyi niyetine ihtiyaç duyan İsveç Kralı Erik, İvan'la Mayıs 1564 tarihinde Dorpat Anlaşması'nı imzaladı (eskiden olduğu gibi Novgorod'da). Bu anlaşmayla Rusya, Reval ve diğer bazı kaleler üzerinde Erik'in egemenlik hakkını tanırken Erik de Livonya'nın geri kalanının İvan'ın ata mirası mülkü olduğunu kabul etti. Fakat bu kalıcı bir çözüm değildi.[7]

Bu sırada Zigismund, 1564-65 boyunca Lehistan-Litvanya adına Kırım'la bir ateşkes sağladı, bu süre zarfında Kırımlılar Rusya üzerine bir dizi saldırı gerçekleştirdiler; fakat 1566 yılında Osmanlı Sultanı, Kırımlı

vassalına Rusya üzerine düzenledikleri saldırıları bırakmalarını ve Macaristan'da Kutsal Roma-Cermen İmparatoru'na karşı olan savaşına katılmaları çağrısını yaptı. Kazan ve Astrahan'dan geri dönmeleri istenen Kırım Tatarları, Türklerin desteğinin yaratacağı tehdidi hesaplayarak Mart 1566'da iki yıl sürmesini öngördükleri ve Rusların olağan haraçlarını ödemelerini şart koşan ve tabii ki İvan'ın reddettiği bir ateşkes anlaşması teklif ettiler. Öte yandan İvan, Kırımlılara karşı güç gösterisinde bulunmayı sürdürmek için de 1566 yılının Nisan ayının sonunda, güney sınırında yer alan tahkimatlarda bir ay boyunca denetlemelerde bulundu.

Livonya Şövalyeleri'nin, her ne kadar şurada burada bazı birlikleri varsa da, bağımsız bir unsur olarak işlevleri artık tamamen bitmişti. Polotsk'un fethinin ardından Rusya, Lehistan-Litvanya'yla 1563'ün sonuna kadar sürecek bir ateşkes anlaşması imzalamayı kabul etmişti. Daha sonra İvan, Lehistan-Litvanya'ya yeniden silahlanması için nefes alma imkânı sağlayan bu anlaşma konusunda yanlış yönlendirilmiş olduğundan yakınacaktı.

1563 yılı boyunca 1564'e kadar Rusya ile büyük bir Lehistan-Litvanya elçilik heyeti arasında barış anlaşması için görüşmeler devam etti, her iki taraf da karşı taraf tarafından derhal reddedilen aşırı talepler ileri sürüyordu. İvan her zamanki gibi, tüm eski Batı Rusya topraklarının (Kiyef, vb.) geri verilmesini ve bunun yanı sıra "ata yadigârı toprakları" olan Livonya'nın kendisine terk edilmesini talep etti. Lehler ise Polotsk'u İvan'a bırakarak *uti possidetis** temelinde görüşmeleri yürütmeye istekli görünüyorlardı. Her iki taraf da görüş farklılıkları yaratan gerçek sorunlar üzerinde taviz vermeye yanaşmıyordu: Lehler yalnızca Polotsk'un aşağısında ve yukarısında bulunan küçük bir toprak parçasını bırakmayı kabul edip, Dvina ve Riga Nehirleri boyunca tüm hattı ellerinde bulundurmakta ısrar ettiler, ayrıca İvan'ı Çar unvanıyla tanımayı da reddettiler.

1564 ve 1565 yıllarında, Baltık'ta değişen askeri durum ve Rusya ile Lehistan arasındaki ateşkes anlaşmasının koşulları üzerinde uzlaşma sağlanamaması, her iki tarafı da hem insan gücü hem de mali kaynak bakımından sıkıntıya düşüren savaşın sürmesine yol açtı. İvan artık yeni bir plan tasarlıyordu; Livonya Şövalyeleri Tarikatı'nı, Rusya'da esir bulunan ancak İvan'ın saygı duyduğu ve iyi davrandığı eski Büyük Üstadı Wilhelm von Fürsten-

---

* Savaş sonunda, yeni bir anlaşma yoksa toprakların işgalcinin elinde kalması ilkesi - ç.n.

berg yönetiminde bir vassal eyaleti halinde yeniden düzenlemek istiyordu. Fakat Cermen hamisi Kutsal Roma-Cermen İmparatoru'na hâlâ sadık olan Fürstenberg kendisine ikram gibi sunulan teklifi reddederek bu hamleyi boşa çıkardı. 1564 yılının bahar ve yaz ayları Rus ordusunun Livonya'daki başarısızlıklarına sahne oldu, bunlar arasında en önemlisi Ağustos ayındaki Ula muharebesindeki Rusların İvan tarafından çok ağır bulunan yenilgisiydi. Yine bu aylarda Rusya'dan Litvanya'ya birçok başka iltica oldu ve her iki ülkenin soyluları arasında, İvan'ın bilgisi ve onayı dahilinde olan ya da olmayan birçok gayriresmi görüşme gerçekleşti. Litvanya'yla görüşmeler sırasında Kurbski'nin iltica etmesinin, Rusların davranışı üzerindeki etkisi küçümsenmemelidir; söz konusu ilticanın İvan'ın diğer prenslere ve boyarlara karşı olan davranışı üzerinde de son derece önemli bir etkisi olmuş ve onların sadakati hakkındaki şüphelerinin artmasına yol açmıştır.[8]

Opriçnina'nın ortaya çıkmasının ardından infazların giderek artması, sonunda 1565 yılı yazında, boyarların ve prenslerin Metropolit Afanasi'nin de dahil olduğu ya da muhtemelen onun tarafından yönlendirilen toplu bir yakınmada bulunmalarına yol açtı. "Ona, [İvan'a], hiçbir Hıristiyan hükümdarın insanlara hayvanlar gibi davranmaya hakkı olmadığını; tam tersine, masumların kanı için üçüncü nesle kadar öç alan Tanrı'nın ölümcül adaletinden korkması gerektiğini söylediler." Bu kolektif protesto, fikirlerinin tam bir boyun eğmeyle kabul edilmesine alışmış olan İvan'ı çok fazla öfkelendirmiş olmalı. Her neyse, bu sırada 1565 yılının Mayıs ayından Temmuz ayına[9] kadar Moskova'dan uzakta bir hac yolculuğundaydı ve muhtemelen yeni kazanımları olan el konulmuş mülkleri denetlemekteydi ve düşmanlarını tam olarak temizleme arzusunu birkaç aylığına frenlemiş görünüyordu. 1566 yılının başlarında hışmına uğrayanlar arasındakilerden biri de Staritsa Prensi Vladimir olacaktı.

Kuzenine karşı her zaman son derece zıt duygular içinde olan İvan, Vladimir'in maiyetindeki herkesi çoktan uzaklaştırmış ve yerlerine yenilerini getirmişti; şimdi ise isminin gelmiş olduğu Staritsa'nın vilayet merkezindekiler de dahil olmak üzere sahip olduğu tüm toprakları da değiştirmeye kararlıydı. Bu toprakların yerine kendisine şurada burada dağınık başka yerler verildi, böylelikle Vladimir'in, pekiştirilmiş apanajındaki geleneksel destekçileriyle bağları kesilmiş oldu. Çar, kuzeninin kendisini saf dışı edebilecek zekice bir plan hazırlamasından şüphelense bile, kuzeni bu planı uygulayacak araçlardan yoksun olacaktı.[10]

1566 yılının Nisan ayında, görünüşe göre boyar İvan Fedorov'un öncülüğünde boyarların ve *zemşina*'daki hizmet soylularının arabuluculuk etmesiyle Prens Mihayil Vorotyinski, Beloozero Manastırı'ndaki sürgününden, beş boyarın ona kefil olarak, kendi kellelerini ve on beş bin ruble koyarak şaşkınlık yaratan kefaletleri sayesinde kurtuldu ve Moskova'ya dönmesine izin verildi. Mülklerinin büyük bölümü kendisine geri verildi. Bu sayede boyarlarını ve kendisine bağlı olan askeri maiyetini yöneterek apanaj prensi olarak yaşamayı sürdürebilecekti.[11]

Topraklarının azımsanmayacak bir bölümü Vorotyinski'ye geri verilmesine rağmen bunlar, sürgünde yaşamasından kaynaklanan ve vadesi yaklaşmakta olan borçlarını İvan'ın yardımı olmaksızın ödemesi için yeterli değildi.[12] İvan'ın Vorotyinski'ye karşı tutumu, Çar'ın onun düşman mı yoksa dost mu olduğuna, bir general olarak ona ihtiyaç mı duyduğuna yoksa bir hain olarak güvenmemesi gerektiğine mi karar veremediğini gösteriyordu. 1566 yılının Mayıs ayı itibarıyla Kazan'a sürülmüş olan birçok boyar ve hizmet soylusunun geri dönmesine izin verilmişti ve sürgünden dönenlerin Litvanya'ya kaçmalarını engellemek için önemli miktarlarda kefalet parası teminat olarak tutulmak suretiyle topraklarının bir kısmı da geri verilmişti. Ayrıca şüpheli davranışları da rapor edilecekti. Mağdur olanların yeniden saraya dönmelerine izin verilmesi ve hatta *opriçnina*'da bile görev yapabilmeleri de bu uygulamaların sağladığı avantajlardı.

1565 ve 1566 yılları boyunca barış görüşmeleri için harcanan uzun ve verimsiz zaman, İvan'ın da yüksek soylulara ve hizmetkârlarına karşı daha ılımlı bir davranış sergilediği süreçle çakışmıştı ama *opriçnina*'ya ayrılan alanlardaki mülklerin silinip süpürülmesi işi bütün hızıyla devam ediyordu. 1565 yılının büyük bir bölümünde Çar Moskova yerine, tahkim etmeye devam ettiği Aleksandrovskaya Sloboda'da yaşamayı seçti ve bu arada da biraz uzaktaki, Kholmogori ve Beyaz Deniz yolu üzerinde bulunan ve kargaşa dönemlerinde daha güvenli bir sığınak olan Vologda'da, (*opriçnina* alanı içinde) bir kale inşasına başladı.

1555 yılında İvan tarafından İngiliz ticaretine tanınan ayrıcalıklardan yararlanmak için kurulmuş olan İngiliz Rusya Kumpanyası operasyon merkezini burada, Vologda'da kurdu. Çar Kumpanya'ya, Rusya'nın herhangi bir bölgesinde gümrük vergisi ya da başka bir vergi ödemeden ticaret yapma hakkının yanı sıra güvenliğini ve imtiyazların geçerliliğini garanti altına alan bir dizi başka haklar tanıdı. Kumpanya'ya Moskova'da, Vo-

logda'da ve Kholmogori'de bina ve uygun bir limanda bir antrepo satın alma izni verildi. 1589 yılı itibarıyla Kumpanya'nın kuzeyde beş noktada binası vardı ve Kumpanya Rusya'ya kendi temsilcilerini ve onlara yardımcı olarak diğer alt düzey çalışanlarını ki (bunlar para kazanmak için ticaretle de uğraşıyorlardı) zanaatkârlarını ve çıraklarını gönderiyordu.[13] Baş temsilci bazen İngiliz kraliyet elçisi gibi görev yapıyordu; diğer zamanlarda kraliçe kendi elçisini gönderiyordu.[14] Kumpanya'nın 1557 yılındaki temsilcisi Anthony Jenkinson, Hazar Denizi ve ötesiyle ticaret imkânlarını araştırmak için İvan'ın onayını aldı ve bu sayede sonuçta İran'a da ticari seferler yapıldı. Jenkinson dönüşünde İvan'a mücevherler ve ipekler getiriyordu, bu da bu iki adam arasında bir bağ kurulmasına yol açmış olabilir, zaten İvan da ona her zaman özel bir güven duygusu beslemişti, hatta yıllar içinde ondan hoşlanmaya bile başlamıştı.[15]

1565 baharında Rusya ve İsveç arasında yedi yıllık bir ateşkes anlaşması imzalandı.[16] Bu sırada, Litvanyalılar, güney sınırlarında huzuru sağlamak için Kırım Tatarlarıyla yaptıkları ittifaka da güvenerek, Livonya'da ve Dvina boyunca sınırlarda Rus güçlerini taciz etmeyi sürdürdüler. Fakat 1566 yılında Litvanyalılar Livonya'da İsveç'le de savaşmak zorunda kaldılar. Litvanyalılar hem Rusya'yla hem de İsveç'le olan anlaşmazlıklarında Lehistan'ın askeri desteğine ihtiyaç duyuyordu. Lehistan Krallığı ile Litvanya Büyük Prensliği'nin birleşmesini sağlayabilecek hanedanlık yapısındaki muhtemel değişikliklerin çokça konuşulduğu Vilna'da bu duruma da işaret edilmişti. Ancak, Rusya ile Lehistan-Litvanya arasındaki diyalog bir süre sonra yeniden ortadan kalktı, çünkü iki taraf da anlaşmazlıktan bir çıkış yolu göremiyordu. 30 Mayıs 1566 tarihinde, Litvanya Atamanı'nın kardeşi ve oldukça nüfuzlu bir ileri gelen olan Yuri Aleksandroviç Şodkeviç önderliğindeki 7 soylu ve 10 kişilik maiyetinden oluşan bir Litvanya "büyükelçilik" heyeti, 850 adam ile 12 binden fazla at ve heyetin getirdiği malları uygun bir şekilde satmaları için görevlendirilmiş olan 56 büyük tüccar eşliğinde Moskova'ya geldi. Litvanya Sarayı'nda (*Litovskii dvor*) konuk edildiler ve Teslis Manastırı'nda bulunan İvan, heyetin yerleştiği gün olan 6 Haziran'da döndü. Heyete, Çar tarafından olağan resmi ziyafet verildi.[17]

Litvanya elçilik heyeti, Litvanya *Sejm*'inin, ülkenin mali olarak tükenmişliğini göz önüne alarak Rusya'yla nereye kadar bir savaş politikası izleneceğinin tartışıldığı Kasım 1565'te Vilna'da ve Nisan 1566'da Beres-

teisk'te yaptığı toplantılardan ortaya çıkan nihai üründü. Litvanya'nın öne sürdüğü koşulların İvan tarafından reddedilme olasılığı nedeniyle Zigismund'un barışı sağlama umudu içinde olması çok akla yatkın değildi ama uzun süreli bir ateşkes yapmayı başarabilirdi. Rusya'yla resmi görüşmeler 6 Haziran'da başladı. İvan, Çariçe Anastasya'nın yeğenlerinden biri olan ve kızı, Çariçe Maria'nın kardeşi Prens Mihayil Çerkaski'yle evlenmiş olan (iki Çarlık ailesinin birleşimi) Vasili Mihayiloviç Yuriyev-Zaharyin[18] ile; Prens A.D. Viyazemski ve bir *duma* hizmetlisi olan P. Zaitsev, (bu son ikisi *opriçnina*'nın istikbal vaat eden mensupları olmaya adaydılar) İ.M. Viskovati ve birkaç *duma* kâtibi tarafından temsil edildi.[19] Litvanyalılar Livonya'yı Ruslarla paylaşmayı teklif ettiler. Bu teklife göre nihayetinde iki taraf İsveçlileri Estonya'dan çıkarmak için birleşeceklerdi. Çar ve danışmanları bu teklifi Litvanyalıların bir zayıflığı olarak değerlendirdiler ve yalnızca Courland, Polotsk ve şehrin çevresindeki birkaç araziyi Litvanya'ya terk ederek, ki bu feragat Rusya tarafından Polotsk'u Dvina'nın batı tarafından gelebilecek saldırılardan korumak için gerekli görülmüştü, karşılığında Rusya'nın Riga dahil Livonya üzerindeki haklarının tanınmasını umuyorlardı. Ama Litvanyalılar ekonomileri için hayati önemde olan Dvina suyolunun kontrolünü bırakmaya ve Riga Limanı'ndan feragat etmeye hazır değillerdi ve burayı savunmak için Litvanya sahası içinde müstahkem mevzilerden oluşan bir zinciri evvelce inşa etmişlerdi.[20]

17 Haziran'da yapılan Rus Boyar Konseyi toplantısında, Litvanya'yla görüşmeleri yürütmekle görevlendirilmiş olan boyarların raporu dinlendi. İki taraf da Riga'dan feragat etmediği için Konsey bir barış anlaşması için umut beslemeyi bırakma ve bunun yerine daha sınırlı bir ateşkesle yetinme kararı aldı.[21] İvan ve Augustus Zigismund'un şahsen görüşmelerine ilişkin bir öneri başlangıçta İvan tarafından olumlu karşılanırken protokol meselelerinde anlaşmaya varılamadı (bir ziyafette kim kimi ziyaret edecekti).[22] İvan artık yalnızca Dorpat ve Narva'yı değil, aynı zamanda halen Danimarka tarafından işgal edilmiş olan Oesel Adası'nı da istiyordu. 25 Haziran'a gelindiğinde ateşkes koşullarında henüz herhangi bir anlaşmaya varılamamıştı ve Rusya tarafında V.M. Yuriyev'in yürüttüğü görüşmeler on gün ertelendi.[23] Tarihçi Zimin bu noktada ekliyor: "Bu en önemli sorunun çözümü için sadece Boyar Konseyi'nin toplanması yetmezdi, Rus egemen sınıfının çıkarlarının daha geniş bir temsilini sağlamak için bir *zemski sobor* toplantısı gerekiyordu."[24] Ülke çapında toplanan

meclis (*sobor*) iki soru üzerinde görüş bildirmeliydi: Rusya, Lehlerin teklifi olan, sınırın Dvina'dan geçmesini kabul etmeli miydi ve İvan, Livonya üzerindeki hak iddiasından vazgeçmeli miydi?[25]

Rusya'daki çeşitli sosyal zümre mensuplarının bir araya gelişi 28 Haziran 1566'da gerçekleşti. Bu, tarihçiler tarafından genellikle, bir *Zemski Sobor* yani Ülke Meclisi toplantısı olarak nitelendirildi.[26] 1588'den 1589'a Elizabeth'in Çar Fedor'a yolladığı büyükelçi olan Giles Fletcher'a göre, "Onların devlet meselelerini konuştukları en yüksek kamusal danışma Mahkemesi *zabore* adı verilen halk meclisidir."[27] Bir ateşkes için yürütülen görüşmelere bir kurumun müdahil olması, öncelikle bu organın gerçekte ne olduğu sorununu en keskin haliyle ortaya koyar. Örnek olarak Karamzin'in 1816'da yayımlamaya başladığı *Rus Devleti Tarihi*'nde *zemski sobor* ismini kullanmadığını görmek ilginçtir; şöyle yazıyor Karamzin:

> ... Temmuz 1566'da İvan, Rusya'nın önünde beklenmedik bir gösteri sergiledi: Ülke Meclisi'ne (*zemski duma*) yalnızca en yüksek kilise ricalini, boyarları, *okolniçi* ve tüm diğer yüksek memurları, haznedarları, kâtipleri, birinci ve ikinci dereceden asilzadeleri çağırmakla kalmadı, bunların yanı sıra üst tabaka tüccarları (*gost*), tacirleri, yabancı toprak sahiplerini de çağırdı ve Livonya savaşının devamı meselesini onların takdirine sundu.[28]

Karamzin'in toplantılar ve toplantıların sonunda alınan kararlar hakkındaki betimlemeleri, tüm Rusya'nın çeşitli tabakalarından insanların Boyar Konseyi'nin bir oturumuna[29] katılmaları için çağırıldıkları izlenimini veriyor veya başka bir açıdan bakıldığında da, *zemski sobor*'un Boyar Konseyi'nin bir parçasını oluşturduğunu gösteriyor. *Zemski sobor* isim olarak bir 19. yüzyıl icadıdır ve bu tarihte Ruslar, ülkelerinin tarihlerini yazmaya ve çeşitli ülkelerin liberal devrimci hareketleri de kendi ülkelerinde birçok farklı türden temsilci kurumlar ortaya çıkaran anayasaları yürürlüğe sokmaya çalışıyorlardı. Bunlar 1787 ve 1791 Amerikan ve Fransız devrimci anayasalarına veya en yakın tarihli olan ve 1825'teki Dekabrist hareketinin kuzey kanadının fikirleri üzerinde büyük etkisi olduğu için Rus liberallerinin oldukça aşina oldukları, 1812 İspanya anayasasına dayanıyordu.[30]

Sovyet tarihçilerinin çoğu basitçe, Rusya'da bir Ülke Meclisi'nin olduğunu varsayar ve bileşimini betimlerler, fakat onun ortaya çıkışına, yapı-

sına, temsili özelliklerine, temsilcilerinin idaresine, seçim sistemine ve (varsa) icraat güçlerine ilişkin akademik titizlik taşıyan bir inceleme yaptıkları nadiren görülür.[31] Zimin'in görüşüne göre, bir meclisin toplanması çağrısı, bir *privogor* şeklinde olması yönündeydi, yani Boyar Konseyi'nin yönetimi altındaydı (ki buna dair hiçbir kanıt yok) ve çağrı Çar tarafından yapılmamıştı.[32] Oysa Skrınnikov ateşkesin hikâyesini anlatırken kısaca şöyle söylüyordu: "25 Temmuz'da [1566] görüşmeler kesildi ve üç gün sonra özel bir *zemski sobor* için çağrı yapıldı."[33] Bu iki tarihçi de daha önce de toplanmış olan ve yeniden toplanabilecek *zemski sobor* isimli bir kurumun olduğunu varsayıyorlardı ve İvan'ın ele geçirdiği Livonya ata topraklarını korumak için savaşılıp savaşılmayacağı konusunda böylesi bir kurumun onayının olması tavsiyeye şâyân, hatta gerekli bir durumdu. Fakat daha böyle bir kurum ortada yoktu: Henüz zamanın rahmindeydi.

En baştan ele alırsak, siyaset tartışmak için 1566'da toplanan organ, tüm *estate*'leri* temsil eden *zemski sobor* muydu gerçekten de?[34] Üç yüz yetmiş dört kişi katıldı. Herhangi bir seçim uygulaması yoluyla seçilen ya da yetkili kılınan hiçbir temsilci olmadı.[35] Dahası, Rusya'da *estate*'ler var mıydı? Toplum tabii ki, hemen her yerde olduğu gibi, üçe bölünebilirdi: Savaşanlar, dua edenler ve çalışanlar olarak. Ama bu siyasi değil, sosyolojik bir sınıflandırmaydı.

Rusya'da Batı tipi bir feodalizm tespiti denemeleri 19. yüzyıl tarihçisi Pavlov Silvanski'yle[36] özdeşleşmişti ve Rusya'nın iki temel sosyal gelişim özelliği nedeniyle büyük ölçüde başarısızlığa uğradı. Bunların ilki erken modern Rusya'da kanun kültürünün yokluğuydu. Rusya'da mevcut olan sosyal grupların hiçbiri kanunen tanımlanmamıştı ve siyasi örgütlenme hakkı bir yana, herhangi bir yasal örgütlenme hakkı bile yoktu. İkinci özellik ise nüfusun kabaca, "hizmet üretenler" ve "vergilendirilebilir olanlar" olarak ikiye bölünmesiydi. Yalnızca Novgorod ve Pskov eski şehir devletlerinde (ve muhtemelen Smolensk'te) farklı bir idare biçiminin izleri görülebilmekteydi.

Rus sosyal gruplarının yasalara göre tanımlarının eksikliği kent sakinleri söz konusu olduğunda özellikle çarpıcı bir durumdu. Kent bütün ola-

---

* *Estate* burada, ülkenin toplumsal ve siyasi yapısının temelini oluşturan "mülkler" ve mensuplarını ifade eden, en geniş anlamıyla toplumsal katmanlar anlamında kullanılıyor - ç.n.

rak yasalara göre bir örgütlenme değildi ve yasalara göre kurulmuş herhangi bir otonom alt birimi, kent belediyesi, belediye başkanı ve kent meclisi ya da ihtiyar heyeti veya zanaat işlerini düzenleyen loncaları içermiyordu. İmtiyaz bölgeleri yoktu ve kent havası bir insanı özgür yapmaya yetmiyordu. Kent sakinleri de, vergi ödeyen temel ticari yerleşimlere *posad*'lara mensup olanlar ile manastır mülklerine veya hizmet mülklerine, dirliklere bağlı olanlar veya kentte hizmet veren ve vergi ödemeyen ama aynı zamanda zanaatkâr ve tüccar olanlara ya da kent hizmetlerinde görev yapanlara tahsis edilen arazilere bağlı olanlar olarak çeşitli gruplara ayrılmışlardı. Bunların yanı sıra *strelyitsi* gibi, ticaret ve zanaatla ilgilenen fakat vergi vermeyen ordu mensupları da vardı. Kent sakinleri arasında toprak sahibi hizmet sınıfı üyeleri, silahlı kuvvetler içindeki uzman kıdemli subaylar (*strelyitsi*), vb., *diyak* ve merkezi idari kadro ile Rusya'dan başka hemen her yerde Üçüncü *Estate*'e mensup sayılan, *gosti* denilen en üst düzeydeki varlıklı toptancı tüccarlar da vardı. Böylesine karışık bir kalabalıktan oluşan kent sakinleri kolayca birleşemez ve ortak siyasi çıkarları olamazdı, dolayısıyla Batılı tarihçiler bunları bir *estate* olarak görmemeyi tercih etmişlerdir. Örneğin, Staden'in hatıraları kentte bir sosyal gruptan diğerine geçişinin görece kolay olduğu izlenimini taşır. Kilise bünyesi, normal rahipler ile dünyevi işlere bakan papazlardan oluşan ayrı bir sosyal gruptur. Bunlar dini değerlere olan duyarlılıkları ve kilisenin toprak sahipliğinden kaynaklanan büyük ya da küçük ölçekli sorunların yarattığı bilinçle birleşmiş ve Batılı anlamında bir *estate*'e yaklaşmışlardır. Bu sosyal grupların genel ismi *şini* idi ve bu kökten daha sonra *şinovnik* kelimesi türemiştir; bunun da *estate*'e mensubiyetten ziyade bir "hizmet silsilesine" mensubiyetle ilgisi vardır. Bu kelime İngilizceye sosyal bir *order* (Türkçeye sosyal bir "yapılanma;" eski dilde "tarik"-ç.) olarak çevrilebilir.[37]

Ülke Meclisi, büyük ölçüde, kilise hiyerarşisi, boyarlar, hizmet soyluları ve küçük ticari elitten oluşan siyasi sınıfı yansıtıyordu. Meclis'in bir veya daha fazla odada toplanıp toplanmadığı tam olarak bilinmiyor ama tutanakların başka başka konsey başkanlıkları altında imzalandıkları görülüyor. Bir Kilise Kurulu'nun ya da Kilise *sobor*'unun toplantıya çağrılması veya birleşik bir boyar ve Kilise Kurulu toplantısının yapılması Rus geleneğinin bir parçasıydı, fakat bu, kalıcı olmak üzere kurulmuş bir organ değildi.[38] Örneğin, Metropolit Afanasi dahil Kilise *sobor*'unun en yüksek makamdaki iki üyesi, muhtemelen ilerleyen yaş ve sağlık sorunları ne-

deniyle 1566 Meclisi'nde yoktular. Mevcutlar, 3 başpiskopos, 6 piskopos, 14 başrahip ve başkeşiş, 3 *startsı* (kilise büyükleri) ve bir kilerciydi. Buraya katılan başrahip ve başkeşiş sayısının, 1580'de Kilise sorunlarını görüşmek için yapılan ve sadece Kilise mensuplarının katıldığı Kilise *sobor*'una katılan başrahip ve başkeşiş sayısından çok daha az oluşu –39'a 14– ve en önemli manastırların başrahiplerinin yokluğu dikkati çekiyordu.[39] Söylenen, Moskova'dan 15 başrahip ile savaş ve barış sorunu kendileri için oldukça yakıcı olan batı ve kuzeybatıdan 6 başrahibin katıldığıdır. Toplamda 32 kişi gelmişti.

1566 Meclisi'ne katılan Boyar Konseyi, 17 boyar, 3 *okolniçi*, 2 hazinedar, boyarlara hizmet veren yargılama kapasitesine sahip 1 hizmetli, 6 *duma* kâtibi ve bir *peçatnik* (mühürdâr) olmak üzere 30 kişiden, yani 17'si boyar ve 13'ü boyar olmayanlardan oluşan bir yapıyla, "temsil edildi." *Zemski sobor*'daki Boyar varlığının bu bileşimi, onun statüsü ve fonksiyonunun ne olduğu hakkında bir dizi sorunun ortaya çıkmasına neden oluyor veya sözde *duma*'nın kurucu yasal düzenleme açısından yerinin ne olduğu şeklinde bir soru da sorulabilir. İlk olarak, halihazırda boyarlık mevkiine sahip olanlar arasından sadece 17 üye orada mevcuttu, dolayısıyla mevcut tüm boyarlar hiçbir surette *zemski sobor*'a katılmış gibi listelenmemişlerdi ve boyarlardan 14'ü de o esnada mecvutlu değillerdi. Bu 14 kişinin birçoğu çeşitli kasabalarda ya askeri kumandan (voyvoda) ya da vali (*namestniki*) olarak görevdeydi; 2 tanesi ise Moskova'da olmalarına rağmen *sobor*'a katılmamıştı.[40] O zamanlar kıdemli ordu komutanları arasında, boyar unvanı taşıyan 2 üst düzey Tatar prensi vardı; Çar Simeon Kasayeviç (Kazan'ın vaftiz edilmiş eski çarı) ve kuzeni, Astrahanlı Çareviç Kaybula Ahkubekoviç. Bu ikisi de sık sık Çar'ın maiyetinde yer alıyor olmalarına rağmen göründüğü kadarıyla, Meclis'e katılmamış ya da en azından alındığı ilan edilmiş olan kararları imzalamamışlardı. Litvanyalılarla görüşmelerde aktif rol oynamış ve 1567'de ölmüş V.M. Yuriyev-Zaharyin gibi bazıları da sonradan *opriçnina*'ya katılacaklardı; bazıları ise zaten gözden düşmüş durumdaydılar.[41] Her şeye rağmen, gözden düşen üç boyarın, muhtemelen bir hizip dengesi kurma amacıyla, itibarları son anda iade edilmişti. *Sobor* saflarında on dört kadar boyarın yokluğu, bütün boyarların Konsey'e katılma hakkı olduğu teorisini zayıflattığı gibi, İngiliz elçisi Giles Fletcher'ın *Of the Russe Commonwealth*[42] adlı kitabında bu kurum hakkında yaptığı incelemede, boyarların rolü konusunda diğer gözlemcilerden daha

kapsamlı ve doyurucu bilgiler verdiğini ileri süren Sergey N. Bogatırev'in teorisini doğrulamaktadır.[43] Fletcher'a göre, iki tip boyar vardı; boyarlık unvanı sadece bir şeref payesi olarak verilmiş olanlara, ki "kamuya açık meşveretlere ancak nadiren çağrıldıkları" için "kabaca danışmanlar"[44] deniliyordu ve "onun [Çar'ın] özel ve has konseyine mensup olanlara (ve o bunları düzenli olarak her gün devleti ilgilendiren tüm kamusal sorunlarda kullanırdı) ise ayrıca duma boyarları ya da Özel Konsey Lordları denilir, ofis veya toplanma yerlerine ise Boyar *Duması* denilir."[45] Açıkça, 1566 Meclisi'nde yer alan Boyar Konseyi bütün boyarları içermiyordu ve bir Özel Konsey'e daha yakın olan veya İngilizcede *Privy Council* denilen sosyal açıdan karma bir organ olan ve yalnızca boyarları değil, o zaman mühürdar (*peçatnik*) olan İ.M. Viskovati gibi boyar olmayanlar ile hazinedar N.A. Funikov-Furtsev'i ve gözde bir kâtip ailesinden gelen *diyak* Şeçelkalov kardeşleri de içeren bir yapıydı.

Boyar *Duması*'nın *zemski sobor* bağlamında Zimin tarafından yapılan tanımı, boyar olmayanları da içeren bir yapı olarak, onu bir *estate* olarak boyarlığı temsil eden "loca" kategorisinden ve tümüyle doğuştan aristokratlardan oluşan "gerici" bir loca olmaktan çıkartıyor, meşru idari yapılanma düzeni içinde tamamen farklı bir organa dönüştürüyor. Bu da, hükümdar tarafından hem aristokrasi içinden, hem de aristokrat olmayıp ileri gelen yüksek rütbeli devlet görevlileri arasından, kendisine tavsiyelerde bulunulması ve bir yürütme mercii olarak hareket etmesi için atanmış olan Özel Konsey demektir.[46] Batı Avrupa'dakilerle bir paralellik aranmak istenirse yine İngiltere örneği akla geliyor; Konsey, Lordlar Kamarası'yla değil ama İngiliz *Privy Council*'le karşılaştırılabilir. Ayrı bir birim olarak Tudor *Privy Council*'i Parlamento'nun ne üstünde ne de altındaydı ama üyeleri Lordlar Kamarası'nda yer alan bireyler olarak otururdu ve örneğin, kraliyet kanun memurları ile Sir Nicholas Bacon, Sir William Cecil ve sonraları oğlu Robert ve Sir Francis Walsingham gibi yürütmeyle ilgili organlardan sorumlu kıdemli görevlilerden (sekreterler) oluşan asilzade olmayan üyeler Avam Kamarası'na seçilirlerdi.[47]

Sözde Boyar *Duması*'nı, bir *Privy Council* olarak, Lordlar Kamarası[48] gibi siyasi bir temsili organ olmaktan çok, yönetici bir organ olarak algılayabilmek, birçok geçmiş ve günümüz Rusya tarihçisi tarafından tanımlanmış olan Duma'nın rolü ve güçleri ile Çar'la olan ilişkisi kavramlarında bir değişiklik yapmayı zorunlu kılar. Duma, genellikle boyar aristok-

rasisinin *soslovnoe*'si, yani bir *estate* organı olarak, Çar'dan bağımsız biçimde siyasete nüfuz eden ve özellikle yargı alanında kendi sınıfının çıkarlarıyla ilgili olarak icraat gücünü kullanan, aynı zamanda bir yasama organı olarak resmedilir.[49] Rusya'da doğal olarak hiçbir bağımsız yargı mercii ve aslında, eğitim görmüş yargı mensupları yoktu. Sadece, *prikazi*'de olup başkent ve taşrada yasal duruşmalarda hâkim olarak görev yaparken, konuyla ilgili geleneksel hükümleri ve nadiren de olsa yazılı kanunları iş üstünde öğrenen az sayıda boyar ve görevli vardı. Özel Konsey'in herhangi bir özel yasama gücü yoktu: 1550 ve 1572 arasında, yasamanın çıkarttığı 38 kanundan en az 16 tanesi boyarların katılımıyla onaylandı, dolayısıyla 22'si ise onaylanmadı.[50] Ama Boyar Konseyi, Çar'ın altında *de facto* olarak yürütmenin başıydı; hükümetti, çünkü birçok boyar *prikazi* başkanıydı ve durumları nedeniyle de birer "yargıç" (*sud'*) olarak da görev yapıyordu.

204 soylu ya da hizmet soylusu 1566 Meclisi'nde hazır bulundular. Bunlardan 95 tanesi birinci dereceden (*pervaya statya*), 100 tanesi de daha alt tabaka hizmet soyluları arasındandı ve çoğu Çar sarayınca seçilmiş 1.000 adet hizmetli grubuna (*gosudarev dvor)* bağlıydı. İkinci dereceden olanlar arasında çok sayıda aristokrat ailelerin genç oğulları ya da henüz rütbe kazanmamış mensupları vardı. Birinci dereceye mensup olanların üçte birinden fazlasını prensler, Litvanya Patrikiyevleri ve diğer büyük Rurik soyundan gelenler, çeşitli Obolenski, Şuski, vb. oluşturuyordu. Geri kalanlar ise Moskova'nın henüz rütbe kazanmamış tanınmış boyar ailelerinin üyeleriydi, ancak daha mütevazı soylardan gelenler de vardı ve 43 tanesi de *duma* dışı rütbelere sahip (*prikaznye liudi*) görevlilerdi.[51] İkinci kategoride de prensler vardı ama bunlar genellikle daha düşük rütbeli olanlardı. Birinci dereceden hizmet soyluları arasında önemli sayıda prens ve boyar aileleri vardı ve bunların bazıları gerçekten köklü aristokratik ailelerdi. Bunların bu şekildeki varlığı, geleneksel Rus tarih varsayımı olan; boyarlar ile hizmet soyluları ve hizmetliler arasında kökü derinlerde bir siyasi çatışmanın var olduğu ve hizmet soylularının Çar'ın Rusya'da büyük çaplı bir merkezileşmeyi sağlamak için uyguladığı sözde anti-boyar politikasını desteklediklerı iddiasını sarsmaktadır.

Her iki kademe hizmet soylularının sayıca en çok geldiği kayıtlı oldukları bölgeler Moskova ve çevresindeydi. Örneğin, Mojayisk'ten 12 ve Pereyaslavl'dan 14 tane gelmişti, sadece Moskova'nın çıkardığı üye sayısı

16'ydı. Dvina Vadisi boyunca yayılan, oraların ve Polotsk'un güvenliğiyle yakından ilgili alanlar ve batı sınırı boyunca yer alan şehirler de epeyce sayıda üye çıkarttı; Novgorod'dan gelme 21 tane vardı.[52] Zimin kafa karışıklığı içinde, hizmet soylularının ve hizmetlilerin geldikleri 42 kasabanın, onlar tarafından "temsil edildiği"nin söylenebileceği görüşündedir.[53] Fakat bu hizmet soyluları prensipte şüphesiz, yasal olarak tanımlanmış bir sosyal gruba mensup olmayan insanları temsil edebilseler dahi, herhangi bir seçilme sürecinin işlemediği bir durumda, bir şehir ya da ticaret *estate*'i "temsil ediyor" olarak değerlendirilemezler.[54] Burada herhangi bir yerde, herhangi bir seçimden eser yoktu, hiçbir zaman seçim çağrısı yapılmadı ve hiçbir kurumlaşmış işleyiş yoktu.

Kentsel ticari unsurlar olarak listede iki şehirden, Moskova ve Smolensk'ten toplam 75 kişi gelmiş görünüyor ve bunlar ayrı ayrı sayılmış: Moskova'dan 12 *gosti* yani *elité* tüccar ile 41 tüccar ve Rusya'ya Batı'dan gelen mallar için en önemli ticaret yollarından biri olan Smolensk'ten de, verilen rakama göre 22 kişi. Rakamın böyle verilmesine rağmen, Moskova'daki "Smolensk'ten gelen tüccarlar" Smolensk'ten oraya tüm yolu gelmediler. Bunlar, şehrin III. Vasili tarafından 1514'te fethinden sonra Moskova'ya gönderilmiş Smolenskli tüccarların soyundan gelenlerdi; iyi servet yapmış ve sermaye hiyerarşisinde *gosti*'den sonra gelen *smolinyane* özel statüsü ile ödüllendirilmiş olanlardı.[55] Amaç, ticari meselelerin önem kazandığı bir barış için uzlaşma koşullarının tartışılması idiyse, Meclis'te tüccar üyelerin varlığı şaşırtıcı değildi. Ayrıca tüm kompozisyon, yani aslında *sobor*'un toplanması çağrısının yapılma nedeni, Mayıs ayında Rusya'ya gelmiş muazzam bir Litvanya "büyükelçi heyetinin" varlığı bağlamında incelenmelidir. Heyetin hiç de azımsanmayacak ticari ağırlığı, bu durumun ticaret nedeniyle mazur gösterilebileceğine işaret ediyordu.[56]

Meclis'in oturumları 28 Haziran'dan 2 Temmuz'a kadar sürdü. Birçok soru, bir araya gelen ve tartışan çeşitli farklı gruplara ayrı ayrı sunuldu ve grupların görüşleri ayrı ayrı Çar'a bildirildi. Çar, Litvanyalıların isteklerini, barış adına, hatta ateşkesin sağlanması adına, kendileri tarafından fethedilmiş Livonya şehirlerinin de geri verilmesinin garanti edilmesi dahil, karşılaması mı gerektiğini yoksa, Livonya için savaşa devam etmesi mi gerektiğinin sorulmasını istedi.

O zamanın diline göre, en önde gelen Kilise mensupları Çar'a "tavsiyelerini vermeleri" için davet edildiler; mevki olarak ruhban zümrenin bir

altında bulunan boyarlar ise, yalnızca "düşüncelerini belirtmeleri" için davet edildiler.[57] Kilise *sobor*'u, (hâlâ fethedilebilir durumda olan) Riga'yı ve Dvina sınırındaki arazileri elinde tutmasının Çar'ın yükümlülüğü olduğu hükmünü kayda geçti, fakat savaş ya da barış lehine görüş bildirmeyi reddetti. Muhtemelen bu konuda karar vermek din adamlıklarıyla bağdaşmayacaktı. Boyar Konseyi şu gerçeği açıkça anlamıştı; Rusya ya istediği kasabaları ve kaleleri almak ve de elde tutmak için savaşmak zorundaydı ya da Lehler, Polotsk'u nehrin kendi taraflarındaki kıyısında kaleler yaparak tehdit edebilecek ve onları Riga üzerinde hak iddia etmekten vazgeçmeye zorlayabileceklerdi. Daha sonra da Dorpat ve Pskov'un durumu tehlikeye girebilecekti. Konsey, iki tarafın bir toplantı yapmasına karşı çıktı ve Rusya'nın istemediği olası bir Lehistan-Litvanya siyasi birliği tehlikesine karşı uyarıda bulundu. Mühürdar İ.M. Viskovati, en azından bir ateşkes sağlanması konusunda çok istekliydi. İvan'ın Riga ve diğer Livonya kasabaları üzerindeki talebinden vazgeçmesi halinde, Litvanya'nın Livonya'dan çekilmesi ve ateşkesin ardından eğer savaş yeniden başlarsa, Litvanya'nın Riga'ya yardım etmeme sözünü vermesi koşullarını içeren bağımsız bir görüş sundu.[58] Bu gülünç laf cambazlığı Zigismund tarafından ciddiye alınabilecek gibi değildi. Bunun üzerine Litvanya elçilerine evlerine dönmeleri söylendi ve onlar ülkelerine varıncaya kadar savaş hali askıya alınacaktı.[59]

1566 *Zemski Sobor*'u üzerine tarihçi Kliyuçevski'nin iyi bilinen görüşü, Çar'ın sadece kendi atadıklarıyla (*agent*) müşavere ettiği şeklindedir ve bu görüş Rus bakış açısına çok ağırlık vermiştir. Kliyuçevski, *sobor*'un eğer bir şeyi temsil ediyorsa, ülkenin önde gelenlerinin toplaştığı başkentin temsilcisi olduğunu, başkentin ise yurdu temsil ettiğini ileri sürer. Bu nedenle *sobor*'a katılan bir mümessil, bunu konumu ve rütbesinin gerektirdiği bir görev olarak telakki ettiği için katıldı.[60] Devlet, onu tıpkı herhangi bir makama atar gibi, ona bu *sobor*'a katılmasını emretti. Atama ile seçim arasında temel bir fark yoktu. Devlet birisini bir göreve atayabilirdi ve eğer mevcut kimse yoksa herhangi birinin seçilmesini isteyebilirdi. Bir temsilcinin mutlak güce sahip olup olmadığına dair bir sorun olamazdı. İhtiyaç duyulan, devletin gereksinimlerini karşılama kapasitesi olan bir insandı. Krala bağlı bir eleman olduğu için kraliyet çıkarları içinde hareket etmek zorunda olan temsilcinin tercih edildiği şeklindeki 16. yüzyıldaki seçimlerin yapısına ilişki bu yorum, İngiltere Parlamentosu'nun se-

çimle gelmiş üyelerinin kralın temsilcileri haline gelmeden ya da böyle bir şart olmaksızın, örneğin, başta sulh hâkimliği olmak üzere, kral adına çeşitli yerel işlevleri yerine getirdikleri gerçeğini göz ardı eder. Hem Tikhomirov hem de Zimin, Kliyuçevski'nin görüşünü reddederler çünkü "atanmış" olmak onlara göre Çar tarafından yönetilen bir kişi olmak demekti ve bu nedenle kendi seçmenlerinin değil Çar'ın politikalarını savunmayı üstlenmeleri gerekirdi. Gerçi onlar Kliyuçevski'nin yorumunu aynı zamanda Rus devletinin temsil gücü olan kurumlardan oluşan bir devlet (*soslovno-prestavitel'noye*) olduğu şeklindeki Sovyet görüşüne uymadığı için de reddetmişlerdi.

Tikhomirov ve Zimin, Kliyuçevski'nin görüşünü reddederken aynı zamanda bir Slavofil tefekkürü olarak Çar'ın, desteklerini kazanmak için halkına danıştığı şeklindeki görüşü de bir kenara atmış oluyorlar ve *sobor*'a katılanların, içinden gelmiş oldukları sosyal grupların sınıf çıkarlarını temsil ettikleri görüşünü yeğliyorlardı. Fakat Kliyuçevski 16. yüzyıl *sobor*'unun, o çağda zümre (*estate*) henüz bir sınıf teşkil etmediği için, sınıf-temelli yorumunu reddederken Batı Avrupa'da Ortaçağ parlamenter sisteminin nasıl işlediğine dair daha berrak bir görüşe sahipti. Belki de Rusya Ülke Meclisi'nin yapısına dair tartışmanın en işe yarar özeti, şu sonuç cümlesi olabilir: "*Sobor*'lar, zamanında, halkın temsil edildiği temsili kuruluşlar olarak değil (*Volksvertretungen*)" fakat "toplumun katılımını sağlayarak devletin işini kolaylaştıran forumlar olarak görüldü."[61]

IV. İvan'ı böyle bir toplantı düzenlemeye neyin ittiğine dair hiçbir kanıtımız yok. Litvanya elçilik heyetine eşlik eden askeri muhafızların sayıları, söylendiğine göre 1.200'ü geçiyordu, bu da muhtemelen Moskova'da mevcut olan Rus askerlerinin sayısından fazlaydı. İvan pekâlâ Rus halkının görüşlerini yansıtan ya da herhangi bir şekilde görüş yansıtan bir organ olarak Rus hizmet soylularının desteğine ihtiyacı olduğunu düşünerek ya da sadece Litvanya'nın Rusya sınırları içinde o kadar güçlü bir şekilde temsil edildiği sırada Rusya'da da Litvanya *Sejm*'ine benzer bir organın olması gerektiği görüşüyle hareket etmiş de olabilir. Vilna'da (Kasım 1565) ve Beresteisk'te (Nisan 1566) toplanan *Sejm*'lerde yer alan halk tartışmalarının raporları onu, Rusya politikasının değerlendirileceği alternatif güvenilir bir forum oluşturma yönünde etkilemiş olabilir. İvan savaşa devam edebilmek ve savaşın, *opriçnina*'nın kurulması için gereken 100.000 rublelik verginin de eklenmesiyle giderek daha büyüyen korkunç

mali yüküyle baş edebilmek için önemli sosyal grupların desteğini almanın önemini derin bir şekilde sezmiş olabilir. Bu Çar'ın siyasi doğaçlama yeteneğinin kesin bir kanıtıdır – bu yetenek zaten *opriçnina*'nın yaratılmasında da görülmüştü. Belki de Konsey'de kendisine en yakın olan üyelerden bazıları Litvanya kökenli oldukları ve bu nedenle orada uygulanmakta olan sisteme aşina oldukları için, Özel Konsey'indeki bu danışmanların tavsiyesi üzerine Meclis'i toplantıya çağırmıştır. *Zemski sobor*'a gelince, henüz bir kurum değildi ama kurumlaşma aşamasındaydı. Yanlış tanımlanmış bir halk toplantısı olarak, sadece dinleyen bir organ şeklinde başlamış, onaylayan bir organa dönüşmüş ve şimdi 1566'da ise tartışma yapılan ve politikayı şekillendiren bir organ haline gelmiştir.

Rus tarihçiler kendi ülkelerinin tarihleriyle ciddi olarak ancak 19. yüzyıl başlarında ilgilenmeye başlamış oldukları için *zemski sobor*'un tarih-yazımı, ayrıca başka bir yolla da güçlü bir şekilde etkilenmiştir. Rus entelektüel yaşamı yükselişe geçtikten kısa bir süre sonra Alman romantik felsefesinin batağına düşmüş ve bunun ardından, Hegelcilik, ekonomik determinizm ve nihayet popülizm, Marksizm, Leninizm ve tarihsel ilerlemenin motor gücü olarak görülen ve neredeyse 16. yüzyıla kadar geriye götürülen sınıf savaşı kavramı gelmiştir. Yatay katmanlar yerine dikey şekilde sülaleler halinde örgütlenmiş hamilik ve kliyentalizme dayalı pre-modern bir sosyal yapının ve pre-modern bir ekonominin yürürlükte olduğu o dönemde, herhangi bir ekonomik sınıf dayanışması bir yana, bir sınıf yapısından bahsetmek bile gerçekten çok zordur.

Rusya'nın, Avrupa'nın geri kalanından ayrı olarak ama paralel bir şekilde ve yüzlerce yıllık bir zaman farkıyla[62] geriden gelerek gelişmesi nedeniyle tarihçiler Rusya'nın *estate*'lerin temsili ilkesine dayalı olarak; kilise mensupları, aristokrasi, soylular, kentli tüccar-esnaf ahaliyi temsil eden Avrupa'dakine benzer kurumlar geliştirmiş olduğunu varsaymışlardır. Rusya'da 19. yüzyılda egemen olan tarih felsefesi sayesinde *estate*'ler, ekonomik sınıfların 16. yüzyıldaki eşdeğerleri olarak görülmek durumundaydı. Fakat daha modern bir yaklaşım, uzlaşının her yerde olduğu gibi Rusya'da daha derin kökleri olan bir idari uygulama sistemi olduğunu, köklerinin, taraflar arasında bir uyuma ulaşılabilmesi adına, kral maiyetinin bir danışmanlık hizmeti verme zorunluluğu ve kralın da onları dinleme zorunluluğunun olduğu eski bir geleneğe kadar gidebileceğini söyler. 16. yüzyıl Rus yönetme şekli (devletin kendisinden bahsetmek için henüz çok er-

kendir)[63] sosyal çıkarlar tarafından belirlenen ideolojik bir çatışmaya dayanmıyordu.[64] O dönemde yönetme, bir monarkın hükümdarlığının kabulünü ve normal karşılandığını ifade eden Ortaçağ sembollerine dayanıyor ve bu sembollerle temsil ediliyordu.[65] Her halükârda, parlamentolar ve temsili kurumların her yerde olduğu gibi kendi başlarına birer devlet kurumu gibi davranacak hale gelmelerine daha çok zaman vardı.[66]

Burada İngiliz Parlamentosu ile ilk Rus parlamentomsu kurumları arasındaki farkı derinlemesine incelemek için yeterli yerimiz yok ama her durumda, 16. yüzyılda, İngiltere'yle yapılacak bir karşılaştırma birçok açıdan çok verimli bir karşılaştırma olabilirdi çünkü İngiliz Parlamentosu temsili bir organ olmaktan daha öte bir durumdaydı, aynı zamanda yargısal bir kurumun gelişmesinin ürünüydü. "Parlamentodaki Kral"ın varlığı, yargının, yasama ve yürütmenin hepsinin bir arada olması demekti, diğer ülkelerin temsili kurumlarında durum böyle değildi. Ayrıca Rusya'da olmayan bir kurum olan, Avam Kamarası da yasamada önerge verme ve süreci başlatma hakkına sahipti: "*Rus Parlamentosu* ne her insanın (İngiltere'de olduğu gibi), kamu yararı için düşündüğü şeylerin tasarı haline gelmesi gibi bir âdete cevaz veriyor, ne de tebaaya özgürlük veriyor" diye yazıyor Fletcher.[67] Parlamentolar devlet yönetiminden ziyade, sülaleler, aileler ve hizipler arasındaki iç anlaşmazlıkları siyasi pazarlıklar yoluyla çözmenin araçlarıydı.

13. Bölüm

Birinci Boyar Komplosu: Kral Zigismund'a Mektuplar

1566 yazındaki olaylar biraz karmaşıktır ve birbirleriyle iç içe geçmiştir. Afanasi'ye 1566 baharında çekilmesi için izin verildiğinden en öncelikli sorun yeni bir Metropolit'in atanmasıydı. Ancak daha da önemlisi, 1566 *Sobor*'unda, en saygıdeğer ve zengin boyarlardan Mirahor'luk görevindeki İ.P. Fedorov, Metropolit ve Staritsa prensinin İvan'ı *opriçnina*'yı ortadan kaldırması için zorlamalarının *sobor*'da yer alan hizmet soyluları arasında bir komplo şeklinde ortaya çıkmasıdır. Politik deneyimlerde zor olan şey onların beklenmeyen sonuçlar doğurabilmesidir. *Sobor*'da Çar'a Livonya'daki külfetli savaşa devam etmesi için gerek duyduğu desteği veren bu hizmet soyluları, *quid pro quo* (bunun karşılığı-ç.) olarak, İvan'a, onu şaşırtan bir surette halkın katıldığı açık bir toplantıda nefret ettikleri *opriçnina*'yı ortadan kaldırması için baskı yapma fırsatı olarak kullandılar. Bu isyana dair kanıtlar çok değişik kaynaklardan gelir ve her zamanki gibi yine yetersiz ve muğlaktırlar.

Bir rivayete göre 1566 yılının *sobor*'unda,

> "tiran'ın sarayı"na mensup 300'den fazla üye, şikâyetlerini bildirmek için prensle yaptıkları tartışmada: "Ey en şanlı sahibimiz, Efendimiz, niçin masum kardeşlerimizin öldürülmelerini emrediyorsunuz... Bizim hizmetlerimize karşın maiyetinizi üzerimize salıyorsunuz. Onlar bizim kardeşlerimizi ve akrabalarımızı kaçırıp bize hakaretler ediyorlar, musallat oluyor, kötü davranıyorlar, bizleri harap edip sonunda da öldürüyorlar."[1]

Piskarevski Vekayinamesi'nde yer alan, anlaşılması güç, tarihi belli olmayan bir madde, Çar'ın *opriçnina*'yı kurarken *zemşina* bünyesindeki hizmetliler arasında bariz bir hoşnutsuzluğa yol açtığını doğrulamaktadır, şöyle ki:

> O, kasabaları böldü ve birçok ahaliyi *opriçnina*'ya kattığı kasabalardan, ata topraklarından ve *pomestiya*'dan sürdü... Ahalide Çar'a karşı büyük bir nefret oluştu, ona başvurup *opriçnina*'nın yanlışlığına dair bir dilekçeyi ellerine teslim ettiler.[2]

Ve vekayiname devam eder: "... Akıllarına Vladimir Andreyeviç geldi" (Staritsa prensi). Hizmet soyluları, *opriçnik*'lerin yasal gerekçesi olmayan idamları ve gaspları nedeniyle acı çekmekle kalmadılar, aynı zamanda savaşın ve *opriçnina*'nın masraflarını (aslında İvan el koyduğu topraklar sayesinde bunu rahatlıkla karşılayabilecek durumdaydı) karşılamak için salınan vergiler yüzünden de çok sıkıntı çektiler. Bunların birçoğu ya da yakınları topraklarından sürülüp başka bir yerde hayat kurmaya zorlandılar. Bu durum haliyle büyük bir hoşnutsuzluğa yol açtı.[3] İvan'ın bir dereceye kadar, *opriçnina*'nın yürürlüğe girmesi sırasında ona eşlik etmiş olan zulümleri azaltması, hoşnutsuzlara *opriçnina*'nın tümüyle ortadan kaldırılmasını talep etme cesaretini verdi. Bunlar Ülke Meclisi vesilesiyle bu uğurda bir girişimde bulunacak miktarda Moskova'da bulunmaktaydılar. Boyarların ve yukarıda sözü edilen topluluğun İvan'a *opriçnina*'yı lağvetmesi için dilekçeyi ne zaman sunduğuna dair herhangi bir belge bulunmamaktadır (tarihçiler dilekçeyi 1566 Temmuzu'nun 17 ila 20'si arasında bir tarihe yerleştirirler) ama heyetin hatırı sayılır bir bölümü anında tutuklanmıştır.[4]

Tutsaklardan bazıları çok geçmeden serbest bırakılmış ancak, üç soylu, V.F. Rıbin Pronski (bir boyar), İ. Karamişev (bir askeri hizmetli) ve köylü kökenli alt tabakadan bir toprak sahibi olarak bilinen K. Bundov idam edilmişlerdir. Bunların hepsi hiç de arpalık bir makam olmayan saraya ve orduya at sağlanmasından mesul *prikaz*'ın başındaki Mirahor İ.P. Fedorov'la[5] yakın ilişkiler içindeydiler. Fedorov muhtemelen, gelecekteki Metropolit ve aynı zamanda akrabası olan Filipp'in araya girmesiyle bir süreliğine Polotsk'a vali olarak gönderilir. Ancak İvan'ın boyarlardan olduğu kadar hizmet soylularından da gelen açık muhalefet, Fedorov'un sadakatine dair artan kuşkusu ve kuzeni Staritsa Prensi Vladimir'e karşı sürekli duyduğu şüphe, *opriçnina*'daki yeni muhafızlarına duyduğu güvenle birleşerek, onu yeni ve daha zalimce bir baskı harekâtına sürükledi. Bu hizmet soylularından ona karşı yapılan eyleme katılmış olan iki yüz kadarı *torgovaya kazn* (tellerle kırbaçlanarak sokaklarda yürüme) cezasına çarptırıldı; Metropolit'in uşakları ve maiyeti de diğer tutsaklarla birlikte

sokaklarda kırbaçlanma cezasına çarptırıldılar, bazılarının dilleri kesildi, bazılarının kolları ve bacakları kesildi, bazılarının canlı canlı derileri yüzüldü ya da derileri şeritler halinde soyuldu.[6] İngiliz Rusya Kumpanyası temsilcisi Anthony Jenkinson, İngiltere'den gelir gelmez gittiği Kholmogori'den Sir William Cecil'e hitaben yazılan, sözde 26 Haziran tarihli (muhtemelen 26 Temmuz) mektupta şöyle diyor:

> Son zamanlarda Moskova'nın bu imparatoru, içlerinden dört yüzden fazlasını idam, kırbaç ve sürgün ettirdiği soylu ve seçkinlere büyük bir zulüm uyguladı, ufak kusurları karşısında toprak ve mallarına el koydu. Özellikle dört tanesini hedef aldı, mesela bir tanesi ayılara parçalattırıldı, diğerinin burnu, dili, kulakları ve dudakları kesildi, üçüncüsü bir kazığın üstüne oturtuldu ve dördüncüsünün de kafasına vurulup nehirde buzun altına konulmasını emretti.[7]

Jenkinson Moskova'da Temmuz ortalarında olan bu olayları, Kholmogori'de mektubu yazdığı söylenen 26 Haziran tarihinde duymuş olamaz. Üstelik diğer kaynakların anlattıkları ve verdikleri rakamlarla onunkiler birbiriyle uyuşmaktadır.[8]

Metropolit Afanasi, *zemski sobor*'daki Kilise Kurulu toplantısına katılmamıştı. *Opriçnina*'ya temelden karşıydı, Çar'ın yüzüne karşı bu eleştirilerini açıkça dile getirmiş ve sonunda Çar'ın iznini beklemeden 19 Mayıs 1566'da beyaz cüppeyi bırakmıştı. O tarihlerde Moskova'da fazla miktarda başrahip ve kilise mensubunun olma nedeni yeni bir Metropolit seçimi için bir Kilise Kurulu toplantısının gerekli olmasıyla açıklanabilir. Bunun kolay bir iş olmadığı görülecekti. Afanasi, Metropolit olmadan önce, İvan'ın günah çıkarttığı papazdı. İvan'ın yok etmeye çalıştığı birçok kişi adına Kilise'nin geleneksel aracılık gücünü kullanmak için çeşitli defalar çaba sarf etti. Afanasi, İvan'ın ona kızgınlıkla atfettiği rolü yani Çar'ın iradesine engel teşkil etme rolünü hakkıyla yerine getirdi. Afanasi'nin bu tavrı İvan'ı her zamankinden çok daha fazla kızdırdı çünkü Çar bu dönemde kilise hiyerarşisini kendi özel mülküne eklenmemiş olup boyar idaresi altında kalan *zemşina*'ya nüfuz etmek için kullanmaktaydı.

Metropolitlik için ilk aday "bir çift güvenilir el" olarak görünen, Volokolamsklı Yasef'in takipçisi ve fanatik bir kişiliğe sahip olmayıp Makari gibi diğer akımlarca da kabul edilebilir bulunan Kazan Başpiskoposu German Polev idi. Polev Moskova'ya geldi fakat sadece iki gün daya-

nabildi. İyi bir rahip olarak, İvan'ı eğer Çar olarak davranışlarını düzeltmezse ve *opriçnina*'yı lağvetmezse lanetlemekle tehdit etti ama yine de bunu çok "nazikçe" ve başkalarının yanında değil, özel konuşması sırasında yaptı. Bununla birlikte, bilhassa ölümün kaçınılmazlığını hatırlatacak surette Hesap Günü'ne yaptığı çıplak atıflar ve lanetlenmiş olanların uğrayacağı işkencelere dair açtığı bahisler ilahi adaletten en az ahalinin isyanından korktuğu gibi korkmakta olan ürkek İvan'ın tepesini attırdı. Polev'e derhal Metropolitlik sarayını terk etmesi ve Kazan'a geri dönmesi söylendi.

Opriçnina liderleri de eleştirel bir metropolit görevlendirilmesine karşıydılar ve Kilise *sobor*'unun ikinci oturumundan sonra Çar ve rahipler beklenmedik şekilde, birdenbire, muhtemelen ısrarcı davranan hiyerarşinin gönlünü alıp onları rahatlatmak için, Kuzey Buz Denizi'ndeki Solovki Manastırı başrahibi Filipp Kolişev'in üzerine düştüler.[9] 1507 yılında doğan Filipp önce sarayda hizmet vermeyi denemiş, ancak 1537'de, muhtemelen, Naip Elena'nın emriyle Staritsa Prensi Andrey'in yakalanmasını takiben ortaya çıkan kargaşanın getireceklerinden korkarak görevini bırakmış ve sonunda Solovki'deki manastıra çekilmişti. Muhtemelen 1550 yılındaki Moskova'daki Kilise Kurulu'na (*sobor*) katılmıştır ve büyük ihtimalle rahip Silvester'le de araları çok iyiydi.[10] Filipp mükemmel bir idareciydi ve onun yönetimi altında manastır büyük gelişme gösterdi. Soylu bir aileden geliyordu, bir kuzeni *okolniçi* idi, diğer bir kuzeni *Opriçnina* Konseyi'nin boyar üyesiydi ve ailesinin on iki üyesi de Ülke Meclisi'ndeki hizmet soyluları arasındaydı. Ayrıca, Staritski ailesiyle ve Çar'ın o zamana dek en becerikli ve en adil hizmetlilerinden biri olarak gördüğü ve *zemşina*'daki yönetimden *de facto* sorumlu olarak Moskova'daki Boyar Konseyi'nin lideri olan İvan Petroviç Fedorov'la sıkı aile bağları vardı.[11] Filipp'in atanması için gerçekten de Fedorov aracı olmuş olabilir. Aynı zamanda son derece güven duyulan ve cesur birisi olan Filipp'in boyarlar ve hizmet soylularının Ülke Meclisi'nde yaptıkları protestoyla alakasının olmaması ve yine İ.P. Fedorov'un da bu işin arkasında olmaması mümkün değil gibi, hele ki incelediğimiz dönemin adı "boyar komplosu" iken.[12]

Filipp daha Metropolit olarak görevlendirilmeden önce bir Kilise Kurulu toplantısında İvan'dan *opriçnina*'yı ortadan kaldırmasını talep etti, bunu yapmadığı sürece o da Metropolit olarak atanmayı kabul etmeyecekti. Ayrıca son protestodan sonra yakalanıp hapse atılanların serbest bı-

rakılmasını istedi. İvan sinirlerine hâkim oldu, Filipp'in makamında normal bir metropolit gibi oturmayı kabul etmesinde ısrar etti ve *opriçnina*'yla ilgili herhangi bir şeye karışmaktan sakınması gerektiğini vurguladı, yani Filipp'in, *opriçnina* ile onun faaliyetlerine ve İvan'ın kendi "hanesini" nasıl idare ettiğine dair bir eleştiride bulunmaya kalkışmaması gerekiyordu. Filipp, İvan'ın isteğine uyarak 20 Temmuz'da görevi kabul ettiğine dair bir taahhüdü imzalamış olduğu için şimdi, hepimizin tahmin edebileceği üzere, kendisini tuzağa düşmüş gibi hissetmiş olabilir, yine de bu durum ona tavsiyede bulunma ve birileri için araya girme hakkı verdiği için kendi konumunu sağlamlaştırmış oluyordu ve Filipp 24 Temmuz 1566 tarihinde usulüne uygun biçimde Metropolit olarak atanıp ertesi günü tahtına oturdu.[13]

Ancak İvan, Filipp'e ne sözü vermiş olursa olsun, boyarların ve hizmet soylularının *opriçnina* konusunda yaptıkları hamle İvan'ı harekete geçirip idamların ve baskıların birbirini izlediği furyayı yeniden başlatmıştı. Üstelik de, anlaşıldığı kadarıyla protestodan hemen sonra yakalananların birçoğunun serbest bırakılmış olmasına rağmen. Ana kaynaklar, ne söylediklerinden ziyade bu olayların ne zaman olduğu hakkında büyük oranda farklılık gösterdiği için olaylar dizisinin akışını yerli yerine oturtmak zor.

Yeni Metropolit'in şansına, Kilise bölünmüştü; Novgorod Başpiskoposu Pimen, Suzdal (*opriçnina* bölgesine dahil) Başpiskoposu Pafnuti ve Çar'ın günah çıkartan papazı Evstafi gibi hiyerarşiden bazılarının İvan'ın sarayına ve *opriçnina*'ya yakın durdukları ortaya çıkmıştı. Filipp'in, Çar'ın günah çıkartan rahibiyle ilişkileri bilhassa gergindi ve bu sorunu ona kefaret cezası vererek halletmeye çalıştı.[14] Ancak şimdi onun kaderi, İvan'ın zihninde, kendisine karşı düzenlenen en tehlikeli komplolardan birine ve Çar'ın insanlara karşı estirdiği terörün en kötü dönemlerden birine bağlıydı artık.

İvan'ın hükümdarlığı dönemine ait kaynaklar hep kıt, kafa karıştırıcı ve çelişkili olduğu için, hangi kronolojik sıraya göre ne olduğunu ve 1567-72 arasındaki bunalım yıllarında olayların birbiriyle ne şekilde irtibatlı olduğunu belirlemek zor. Fakat her şeyi hesaba kattığımızda, nasıl bir Çarlık kavramıyla hareket etmesi gerektiğine ilişkin olarak, İvan ile sarayın büyük çoğunluğu ve ordudaki üst rütbelilerle arasındaki ihtilafın en yoğun seviyesine ulaştığı aşikârdır. Hizmet soylularının çoğunluğu tarafın-

dan 1566 Temmuz toplantısında *opriçnina*'nın açık bir şekilde kınanması İvan'ı öfkeden deliye döndürmüş ve hatta ruhi dengesinin bozulmasına yol açmış olabilir. Daha önce tebaası arasından böyle büyük bir topluluğun kendisine karşı alenen bu şekilde meydan okuduğu görülmemişti. İvan'ın Kurbski'ye yazdığı 1564'teki mektubunun bazı bölümlerinde Tanrı tarafından kendisine bahşedilen sınırsız egemenlik gücünün hâkimiyetine inancını ve onun emirlerine uymayanları, savaşta görevlerini yerine getirmeyenleri, ona sadakat yeminini bozanları, ona ve Ortodoks Kilisesi'ne ihanet edenleri ve Litvanya'ya kaçmak için çaba göstermiş ya da kaçmayı başarmış kişileri dilediği gibi cezalandırma ya da ödüllendirme hakkına sahip olduğuna inanmış olduğunu göstermişti. Sözü edilen konu, geleneksel egemenlik olan *samoderjavstvo* ile *neograniçennaya vlast* yani sınırsız güç arasındaki farktı. Bu yüzden İvan gibi çok gergin ve evhamlı bir karaktere sahip olup, kendi yarattığı bir siyasi fantezi dünyasında, davranış ve arzularında herhangi bir sınırlamanın olmadığı *volya* dünyasında yaşayan birisi için bu ciddi bir şok etkisi yaratmış olmalı.[15]

İvan kendisini her yanından çekiştiren gerginliklerden azade olarak, bir manastırda huzur içinde, her şeyden elini ayağını çekmiş, gerçekten bir keşiş olarak yaşama hayali kurarak, sığınacak bir yer arıyordu. 1567'de, ona cazip gelen yer Beloozero Manastırı oldu. Oldukça kuzeyde, Litvanya ya da Tatar saldırılarından uzakta güvenli bir yerdi. Aynı zamanda Aziz Nikola Limanı'na giden ve bir İngiliz gemisine güvenle binebileceği yolun üzerindeydi. 1567 Mayısı'nda dünyanın gürültüsü patırtısından uzakta, bir hücreye çekilerek başkeşişle ve birkaç din büyüğüyle uzun sohbetler yaptığı bir hac ziyareti için bu manastıra gitti. Oradakilerle konuşmalarında keşiş olmak istediğini açıkça dile getirdi. Ve keşişler de ona manastır hayatının zorluklarını anlattılar "ve anlatılan bu tanrısal yaşamı duyduğumda benim pis ve çaresiz kalbim, kendisine ilahi bir dizgin ve kurtuluşumu sağlayacak bir sığınak bulduğum için biraz olsun rahatladı."[16] Bu kelimeler İvan'ın, zihninin açık olduğu anlarda kendi karakterinin dengesiz olduğunun tüm berraklığıyla farkında oluşunu son derece açıkça anlatıyor. Çar keşişlere kendisi için bir hücre hazırlatmalarını söyledi, hücrenin içini donatmaları için 200 ruble verdi ve sonraki yıllarda, gelecekte kullanacağı birkaç ikonu da oraya yolladı.[17] İvan aynı zamanda manastıra *opriçnina* bölgeleri boyunca gümrük vergileri ödemesi yapmadan ticaret yapma hakkı gibi oldukça değerli bir ekonomik imtiyaz da tanıdı.[18]

Bu arada Aleksandrovskaya Sloboda'daki hayatı bir manastır yaşantısı havasına soktu; sarayının *opriçnina* üyeleriyle birlikte kendi tasarımı olan rahip elbiseleri giyerek bir manastırdaki âdet ve kurallara uygun olarak (yani ne zaman canı öyle yapmak istediğinde) sabah ibadeti için saat 4'te çanları çaldırarak ve sıkı bir disiplin altında yaşamayı zorlayarak gün boyunca ibadet saatlerini gözleyerek yaşamaya başladılar. İvan bir başkeşişti, Prens Afanasi Viyazemski manastırın kiler sorumlusu ve Maliyuta Skuratov ise kayyumuydu. İvan şarkı söylemekten bilhassa hoşlanıyordu ve kilise müziği hakkında bilgiliydi. "Keşişler"ini yemekhanede toplar, onlar yemeklerini yerken, kendisi ayakta muhtemelen "pişmanlık ilahileri"[19] söylerdi ve ancak onlar yemeklerini bitirdikten sonra yemeğe otururdu. Dinsel yükümlülüklerini yerine getirdikten sonra yan taraftaki üç yaşlı kör adamın ona geçmişle ilgili hikâyeler, efsaneler ve fanteziler anlattığı çile odalarına geçerdi ve daha sonra saat 9'da uyumaya giderdi.[20] İvan'ın ruh hali tabii ki de onun etrafındaki kıdemli boyarların gözünden kaçmadı, belki de onun bu durumu, tahtından çekilmeyi düşündüğü şüphesini düşürdü içlerine.

1566 *Sobor*'unun nihai kararı İvan'ın Livonya seferberliğini sürdürmesi şeklindeydi ve İvan şimdi, ileri gelen İsveçli ailelerin kendisine karşı komplo kurduğunu düşünen İsveç Kralı XIV. Erik'le olan ittifakını tazeleme peşindeydi. Kaderin tuhaf bir cilvesi olarak, bu dönemde hem Rusya hem de İsveç özgün kişilikli, aşırı asabi, şüpheci, ürkek ve zihni dengesizlikten mustarip iki adam tarafından yönetiliyordu. 1566-67 boyunca Erik en ufak bir bahaneyle, yalan söylediğini ya da gereğince hizmet etmediğini düşündüğü herkesi hapse atarak, işkence ederek ve öldürerek saray halkını dehşete düşürmüştü.[21] Aslında 1566 Temmuzu'nda, bu olan bitenlere kızmış olan soylular tarafından düzenlenen ve Erik'in en küçük üvey kardeşi Karl'ın da katıldığı gizli bir toplantı yapılmıştı.

Erik aynı zamanda Litvanya ve Danimarka'yla süren savaşla ve Rusya'yla imzalanan 1564 Dorpat Anlaşması'nın[22] sonuçlarıyla da başa çıkmak zorundaydı. Erik, İvan'ın da konuyu tekrar açıp, anlaşmaya yeni bir madde katmak için ısrarlı olduğunu duyduğunda, o anlaşmayla ilgili ufak tefek konular hâlâ görüşülüyordu. Şimdi İvan, İsveç kralının, Finlandiya dükü olan kardeşi Johan'ın karısı, Lehistan-Litvanyalı Catherine Jagellonka'nın kendisine verilmesini istiyordu. İvan'ın tam olarak bu leydiyle ne yapmak istediği açık değildir; genel kanı onu karısı ya da metresi yapmak

istediği şeklindeydi (her şeyden önce Maria Temriyukovna'yla zaten evliydi). Saray çevresi, Kral Zigismund'un kız kardeşini İvan'a vermeyi reddetmiş olduğunu biliyorlardı, o nedenle şimdi İvan'ın ısrarını belki de bir intikam arzusu olarak görüyorlardı. Ayrıca bu, Hıristiyan evlilik sözleşmesine tam bir saygısızlıktı ve Rus ya da herhangi bir Kilise tarafından desteklenme ihtimali yok denecek kadar azdı. Bu konuda, İvan'ın Zigismund Augustus'la yapacağı gelecekteki muhtemel pazarlıklarda Catherine'i rehine olarak kullanmaya niyet ettiği ve onun Rusya'ya verilmesinin Lehistan ile İsveç arasında sürekli bir uçurum açılmasına yol açacağı, böylelikle İvan'ın konumunu güçlendireceği yorumları da yapıldı.[23] Her halükârda, İsveç Konseyi kendisine danışıldığında, oybirliğiyle İvan'ın, Johan'dan karısının zor yoluyla ayrılıp kendisine teslim edilmesi talebini reddetti.

Yine de, İsveç'in askeri durumu Erik'e öyle ürkütücü görünmüş olmalı ki, Ekim 1566'da başlamış olan görüşmeleri tam yetkili olarak tamamlayıp sonuçlandırması ve Rusların İsveçliler için daha avantajlı olan Estonya'daki topraklardan çekilmesine karşılık Catherine'in Rusya'ya teslimini öngören 1567 Şubatı'ndaki anlaşmayı imzalaması için elçisi Nils Gyllenstierna'yı Moskova'ya gönderdi. Erik bu noktada İvan'ı yanıltmış olmalı ki, Mayıs ayında, henüz anlaşma onaylanmamış olmasına rağmen İvan, Catherine'in getirilmesi için Mihayiloviç Vorontsov önderliğinde gösterişli bir elçilik heyetini İsveç'e gönderdi ve Catherine'in Moskova'da karşılanması için de gerekli bütün düzenlemeleri yaptı. Böylelikle İvan, Erik'i köşeye sıkıştırmış oldu. Erik Rusya'yla ilişkilerini koparmak istemiyordu. İvan, Catherine'in alınmasını anlaşma için elzem görürken, Erik, İvan'a verdiği sözü yerine getirmesinin imkânsız olduğunun farkına varmıştı. Catherine, kocasına sadakatini göstermiş ve Gripsholm Kalesi'ndeki esaretini paylaşmıştı. Ve İvan'ın Johan'ın resmi karısına zorla el koymak istemesi, İsveç'te Erik'in de İvan'ın da akli dengelerinin bozuk olduğuna dair şüpheleri artırmaktaydı.

İsveç *estate*'leri Mayıs 1567'de Uppsala'da toplantıya çağrıldı. Toplantıdan önce, birkaç İsveçli soylu ülkeye ihanet suçundan ölüm cezasına çarptırılmışlardı. Erik'in potansiyel rakiplerinden bir tanesi olan Nil Sorski, kral için bir görevi yerine getirmeye gittiği ve yakalandığı Almanya'dan yeni dönmüştü. Bu noktada Erik akli dengesini tamamen yitirdi; önce, düşmanlarının bağışlanması için yalvardı, daha sonra ona akıl veren danışmanlarından birinin kinayeli bir sözü üzerine 27 Mayıs 1567 tarihinde Nil Sors-

ki'nin hücresine gitti ve onu kendi eliyle bıçaklayarak öldürdü. Olay yerinden hızla uzaklaştıktan sonra bazı soylu mahkûmların infazını da emretti, elbiselerini değiştirip köylü kılığında ormanlarda dolaştı.

Altı ay boyunca Erik, yönetimin bir soylular komitesinin eline geçmesine izin verdi. Bu soylular bizzat kralın kendi içlerinden birine suikast yapmış olmasından dolayı büyük bir şok yaşıyorlardı. Erik ancak 1567 yazında kendini toparlayabildi ve Catherine Jagellonka'nın Rusya'ya yolculuğunda kendisine eşlik etmek için hâlâ bekleyen Rus heyetine kayda değer bir teklifte bulundu. İsveç temsilcisi tarafından çok gizli bir şekilde tercümana iletilen ve onun da kral adına Rus elçilerine sunduğu teklif, Stockholm'den ayrılırken yanlarında İsveç Kralı'nı da götürmeleriydi. Neden Erik'in Rusya'ya gitmek istediği tercümana sorulduğunda, o da cevaben kralın şimdi artık kendi "boyarlar"ından korktuğunu söyledi. O zaman Rus elçileri de, kralın Nil Sorski'yi öldürüşünün ve İsveç'in Catherine Jagellonka'yı teslim etmeyi reddetmesinden kaynaklanan diplomatik görüşmelerin ve İsveçlilerin kendilerini sonsuz oyalamalarının içinde yer aldığı tablonun tam bir dökümünü yapıp bütün bunlar karşısında duydukları kızgınlıkları açıkladılar.[24]

Livonya'da bulunan Rusya ve Litvanya gibi iki büyük düşman birbirlerine karşı komplo kurmaya devam ettiler ama bu komploların kesin olarak ne zaman ve hangi amaçlar için yapıldıklarını belirlemek çok zor. İvan gizli hanedanlık planlarına yardımcı olmaları için Litvanyalı nüfuzlu ileri gelenleri ikna etmeye çalışırken, Zigismund ise buna karşılık Rus aristokrasisini İvan'a karşı harekete geçirmek için çabalıyordu. Bu girişimler şimdi daha büyük bir aciliyet kazanmıştı çünkü ciddi derecede hasta olan kralın ölümün eşiğinde olduğu çok açıktı. Zigismund Augustus, Jagelloların son erkek vârisi olduğu ve kendisinin bir erkek vârisi olmadığı için kralın ölümü, Lehistan-Litvanya arasında bir hanedan krizine yol açabilirdi. Jagello hanedanı içinde *de facto* olarak kalıtsal hale gelmiş olan Litvanya "Grand Dükalık" (Büyük Prenslik) tahtına "çıkmak" [seçilmek] fikri (Lehistan tacı seçimle belirlenmeye devam ediyordu) zaman zaman İvan'a cazip bir fikir gibi geliyordu. Aslında Zigismund Augustus'un çocukları olmuş olsaydı bile bu cazibe İvan üzerindeki etkisini koruyabilirdi. Zigismund'un vârisi yapmayı umduğu yeğeni Transilvanyalı Jan Zigismund Zapolya 1571'de öldü dolayısıyla bir erkek akrabası bile kalmayınca kriz kapıya dayandı, üstelik kendi kızı bile yoktu, sadece kız kardeşleri vardı.[25]

Ancak Leh diplomatların Şubat 1561'de İvan'ın Catherine için talebini ilk kez geri çevirdikleri zaman uyardıkları gibi, II. Zigismund Augustus, İvan gibi sadece bir büyük prens değil, vaftiz edilmiş bir "kral"dı (Zigismund elbette İvan'ın çarlık unvanını tanımamıştı), Catherine ise kralın kızıydı (I. Zigismund'un). Yine de İvan, eğer Lehistan'da olmasa bile hiç değilse Litvanya'da bir hükümdar olarak kabul edilme şansını yakaladığını düşünmüştü ve 1559-60'ta[26] Catherine Jagellonka'ya yaptığı esas evlenme teklifinde ve ona şahsen sahip olma kararlılığında bu düşüncesinin etkisi vardı. İleri sürdüğü görüşlerden biri de "kendi şerefi için" ve kendisinin ve İsveç kralının ortak düşmanı olan Lehistan kralına tepeden bakmak için Catherine'i korumasına alma isteğinde olduğuydu. Eğer asıl konu sadece hanedan sorunu olsaydı, İvan karısı Anastasya öldüğünde, evlenmemiş olarak diğerinin, Zigismund'un ablası Anna'nın[27] izdivacına talip olmayı seçebilirdi. İsveçli elçi Peter Brag bunu atlamadı ve Rus elçilerine, eğer Anna'yı ele geçirebilirse Erik'in, onu İvan'a teslim etmek için gerekli düzenlemeleri yapabileceğini bildirdi. Rus elçiler böyle önemli bir konuyla ilgilenmek için bir emir almadıklarını belirtmekle yetinerek tuzaktan kurtuldular.[28]

Seçkin bir Litvanyalı kumandan Jan Glebowicz, 1563 yılında Rusların Polotsk'u fethi sırasında esir düştü. Ülkesine iade edilmeden önce gelecekte İvan'a hizmet edeceğine dair yazılı bir söz vererek kendini bağlamıştı. Buna göre Litvanya ileri gelenlerinden üçünü, Rus hanedanlığından –Çar'dan ya da onun oğullarından– başka hiçbir hanedanın efendiliğini kabul etmemeleri gerektiğine ikna edecekti.[29] Mayıs 1566'da, İvan Livonya üzerine bir sonraki sefere kendini hazırlarken, üzerinde Prens İ.F. Mistislavski'ye Litvanya'daki Glebowicz'ten gönderilmiş bir mektup taşıyan gizli bir ulak geldi. Ulak, dönüş yolculuğunda Litvanya görevlileri tarafından yakalandı ve işkence gördü; efendisi Glebowicz Rusya'ya gitmek için Litvanya'yı terk edeceğini inkâr etti ancak İvan'a ettiği sadakat yeminini ve bunun şartlarını açıklayarak birkaç Litvanya ileri gelenini İvan'a "hizmet etmeleri" konusunda ikna etmeyi kabul ettiğini itiraf etti. İvan'a hizmetini, Litvanyalılar yeni bir hükümdarı başa getirmek istedikleri zaman, İvan'ın ailesinden yani kendisi veya oğullarından birini seçmeleri için ileri gelenleri ikna ederek yapacaktı. Glebowicz, kendisinin sadece Zigismund Augustus öldükten sonra ne olacağını düşündüğü konusunda Litvanyalıları ikna etmeyi başararak ihanet suçundan temize çıktı, ancak bu olay Zigismund'un aklına bazı fikirler getirmiş ya da muhtemelen Prens

A.M. Kurbski tarafından kendisine önerilen fikri benimsemiş olabilir. Bu, Litvanya sınırındaki toprakların sahipleri arasındaki önde gelen boyarlara yönelik bir komployu devreye sokma fikriydi. Sınır boylarındaki bu boyarlar ya da köken olarak Litvanyalı olanlar, tıpkı Kurbski'nin yaptığı gibi Rusya'yı terk etmeye, tatmin edici siyasi ve sosyal ödüller vaat edilerek Lehistan-Litvanya'ya geçmeye teşvik edileceklerdi. En iyi generallerini ve muhtemelen liderlerini izleyecek olan bir kısım hizmet soylularının da kaybına yol açacak olan bu tür iltica hareketleri sayesinde İvan'ın askeri gücünün ciddi bir şekilde altı oyulmuş olacaktı.[30]

Bu noktada hikâyeyi takip etmek neredeyse imkânsız hale geliyor: 1567'nin yazında, Kral Zigismund ve Litvanya Büyük Atamanı Grigori Şodkeviç'in, önde gelen seçkin Rus prensleri ve boyarlarına bir dizi mektup göndererek İvan'ı terk edip Zigismund'a katılmak ve Rusya tahtından İvan'ı indirip yerine Staritsalı kuzenini çıkartmak için ayartmaya çalıştıkları iddia edilir. Bu mektupların asılları şimdiye kadar ne Litvanya ne de Rusya arşivlerinde bulunmuştur, ama Zigismund tarafından ya da onun adına yazılmış olan böyle mektuplar olmasında garip karşılanabilecek hiçbir şey de yoktur. Bu İvan ve Zigismund'un birbirlerinin aleyhinde dolap çevirmelerinden başka bir şey değildi. Ne var ki böylesi mektupların yazılıp yazılmadığı konusunda ortada maalesef hiçbir delil yok. İddiaya göre, Zigismund ve Şodkeviç'in gönderdiği mektupları taşıyan İvan Kozlov, bir zamanlar Prens Mihayil Vorotyinski'nin hizmetkârı olmuştu; 1566 yılının yaz başında Polotsk üzerinden seyahat etmesi gerekiyordu. Polotsk'un o zamanki voyvodası ise gözden düştükten sonra oraya gönderilmiş olan İvan Petroviç Fedorov'du. Fedorov, 1566 yılında Vorotyinski'nin esaretten kurtulması için baskı yapmıştı.[31] Zigismund'dan olduğu var sayılan mektuplardan bir tanesi ona gönderilmişti. Ayrıca iki seçkin Gedimoviçi'ye, Prens İ.D. Beliski ile Prens İ.F. Mistislavski'ye ve artık İvan'ın konseyindeki üç kıdemli şahıstan biri olan Prens Mihayil İ. Vorotyinski'ye hitaben de mektuplar gönderilmişti. Beloozero Manastırı'nda geçirdiği üç yıl (bkz. 9. Bölüm) ve *voçina* topraklarının büyük bölümünü kaybetmesi onu Çar'ın aleyhine dönmesine yol açmış olabilir. Bunların hepsi de kendi askeri maiyetleri olan nüfuz sahibi ileri gelenlerdi. Zigismund tarafından yazılan mektupların asılları bulunmasa da, o mektuplara verilen cevaplar günümüze kadar korunmuş ve Rus *Posoliski Prikaz* yani Dışişleri Dairesi kayıtları içinde yayımlanmıştır.

Zigismund'un gönderdiği iddia edilen mektuplar, aynı alıcıya güya Litvanyalı Büyük Ataman Grigori Şodkeviç tarafından gönderilen –ki bunlar da bulunamamıştır– bir dizi mektupla desteklenmiştir. Dört Rus boyarına cevaben yazdığı söylenen mektuplar da yayımlanmıştır. Bütün mektuplar 2 Temmuz ve 6 Ağustos arasına tarihlenmişlerdi. Sonuncular Polotsk'taki Fedorov'un 20 Temmuz 1567 tarihli Şodkeviç'e yazdığı ve 6 Ağustos tarihli Zigismund Augustus'a yazdığı mektuplardı.

Ruslar tarafından Zigismund Augustus ve Şodkeviç'e hitaben yazılan bu sekiz mektubun titiz bir şekilde okunması halinde, bunların İvan tarafından yazıldığı veya dikte edildiği ya da onun gözetimi altında yazıldığına dair kimsenin en ufak bir şüphesi kalmaz. Bu mektuplar sadece Çar'ın kullandığı dilin aynısını ve onun Prens Kurbski'ye yazdığı ilk mektubundaki akıl yürütmelerinin aynısını yeniden sergilemekle kalmazlar, aynı zamanda o dönemdeki siyasi sorunlarla da ilgilidirler. Bunlar Çar'ın aklının nasıl işlediği ve Rusların yabancılarla olan ilişkilerini nasıl yürüttüklerine dair küçük küçük birçok büyüleyici kesit sunarlar. Mektupların yayıldığı beş haftalık bir süreç içinde İvan muhtemelen boyarlarının değişik cevapları üzerinde çalışmıştır, böylelikle o önlemiş olacağı sözde komplonun varlığına ilişkin bazı göstergeleri bu mektuplarla sağlamış olacaktı. İvan aynı zamanda İsveç Kralı Erik'le ateşkes için görüşmeleri de sürdürüyordu.

Rus hizmetinde çalışan iki Litvanyalı prens tarafından Kral Zigismund Augustus'a yazıldığı varsayılan mektuplar neredeyse birbirinin aynısıdır. Sovyetler Birliği'nde 1951'de yayımlanan mektupların çevirilerinde Tanrı'ya, İsa'ya ve Baba, Oğul ve Kutsal Ruh'a (Kutsal Teslis'e) yakarışla başlayan girişleri çıkarılmıştır.[32] Prensler kendi unvanlarını eksiksiz olarak Litvanya'nın Gediminoviç Prensleri şeklinde kullanırlar ve Litvanya büyük prensi Zigismund'a "kardeşim" diye hitap ederler. İvan'ın yöneticiler arasındaki üstünlük sıralamasına ve özellikle veraset yoluyla gelen kralların, seçimle başa gelenlerden üstün olduğuna ilişkin takıntılı bakış açısı içinde bu tutum şöyle değerlendirilebilir; İvan kendi hizmetindeki Gediminoviç prenslerinin, Litvanya'nın Gediminoviç soyundan gelen Büyük Prens'i ve Lehistan Kralı olan Zigismund'un –bu kez veraset yoluyla gelmiştir ama yine de seçim yoluyla onaylanmıştır– konumuna çamur atmasından yararlanmak istemektedir. Gerçekten de Zigismund aslında Gediminoviç soyunun küçük kardeş dalından gelmektedir. Unvanlar dikkat-

le kullanılmıştır. Örneğin, Prens M.İ. Vorotyinski bir Litvanya prensi olarak tanımlanmamıştır – her şeyden önce o, Büyük Prensliğin Rusya sınırlarında, prenslik apanajına ve maiyet ayrıcalıklarına sahip olarak yaşayan bir Rurikoviç'ti. Dört aristokrat da kendilerini İvan'ın "Meclis (*sovyet*) boyarları" olarak tanımlamıştır.

Beliski ve Mistislavski'den gelen cevaplar, Zigismund'un büyük ve küçük ayırt etmeksizin İvan'ın ezilen halkı için duyduğu merhamet ve onların çıkarları ile mevkilerine İvan'ın yaptığı saygısızlığı hoş karşılamayışının yanı sıra sözde Zigismund tarafından yapılan tekliflere ilişkin atıflarla başlar:

> Eğer biz [prensler], dilediğiniz gibi sizin [Zigismund'un], tebaanız haline gelirsek kardeşimiz, siz bize büyük saygı göstereceğiniz ve ülkenizde bizi her bakımdan size bağlı olan prenslerle eşit haklara sahip olarak efendi (*gosudari*) yapacağınız ve Litvanya büyük prensliğinizdeki bizim apanaj topraklarımızı bize iade edeceğiniz vaadinde bulunuyorsunuz... Ve bu şefkati sadece bize değil aynı zamanda size hizmet etmeye layık görerek bizim getirdiğimiz kişilere de göstermek istiyorsunuz.[33]

Buraya kadar İvan, kralın dilini kullanarak sözde Zigismund'un yazmış olduğu ve vermiş olduğu vaatlere atıfta bulunuyor; ancak gerçek İvan şimdi sazı eline alıyor ve Mistislavski adına Zigismund'a hitap ederek, "Nasıl olur da kardeşim, hain ve alçaklar gibi yazarsın; büyük bir hükümdarın bu gibi tuhaf mektuplarla hükümdarlar arasında hoşnutsuzluk yaratmasına değer mi ve düşmanını cesaretinle yenemediğin zaman, onun üstesinden bir hırsız gibi gelerek, onun üzerine bir yılan gibi saldırmak yakışır mı sana?" ve "Kralımızın egemenliği Tanrı tarafından korunmaktadır" diye devam eder İvan/Beliski. Ulak Kozlov'un bir av köpeği olduğunu, zehrini aşağılık emelleri için akıtıp Havva gibi Zigismund'un da aklını başından aldığını söyler. "Hükümdarımız [İvan] gerçek bir Hıristiyan gibi, insanları değerlerine ve hizmetlerine göre ödüllendirir ve bütün günahkârları cezalandırarak krallığını kötülüklere karşı korur."

İvan/Beliski sonra, sözde Zigismund tarafından ileri sürülmüş olan bir görüş üzerine –tam burada insan Zigismund'un bu "mektubunun aslının" olmayışına çok hayıflanıyor– bir ilke tartışmasına girer. O zamanki Rus dilinde, soyut düşüncelerin tanımı için kullanılan kelimelerin tamı tamına karşılıklarının ne olduğunu belirleyebilme şansı çok az olduğu için, İvan

"özgürlük" hakkında yazdığı zaman, teolojik anlamdaki özgür iradeye mi atıfta bulunuyor, yoksa Rusça *volya* ya da *volen* kelimesinin asıl anlamı olan tam bir davranış özgürlüğünü mü kastediyor, bundan kesinlikle emin olmak çok zor. "Sen, kardeşim, yazmışsın ki" diye Beliski ve Mistislavski adına devam eden İvan, Zigismund'a anlatır:

> Tanrı insanoğlunu yarattı ve ona özgürlük ve onur verdi. Ancak senin yazdıkların gerçekten uzaktır. Tanrı önce ilk insan Âdem'i yarattı ve ona özgür irade (*samovlastye*) verdi ve ona yasaklar koydu. Sadece bir tek ağacın meyvesini yememesi gerekiyordu ve o bu yasağı çiğnediğinde nasıl acımasızca cezalandırıldı! Bu özgürlüğün ilk kaybedilmesiydi, ilk onursuzluktu, aydınlıktan karanlığa... İstirahat halinden ekmeği için çalışmaya, faziletlilikten bozulmaya, yaşamdan ölüme ilk düşüştü.[34]

İncil'de yer alan hikâyeler üzerine biraz daha ders verdikten sonra İvan, Tevrat'ın Beşinci Kitabındaki kanunlara karşı gelen suçluların ölümüne lanetlendiklerini ve bu gerçeğin İsa tarafından da ifade edildiğini söyleyerek tamamlar: "Allah'ın emri, nizam ve suçluların cezalandırılması." İvan/Beliski olarak devam eder; "Görmüyor musun ki hiçbir yerde hiçbir zaman özgürlük yoktu ve senin mektubun hakikatten uzaktı"[35] ve tamamlar, "seni [Zigismund] eli böyle çöplükte olan bir leş yiyiciye dönüştüren asilzadelerinin bu özgürlüğü (*samovolstvo*) iyi bir özgürlük müydü?"

Hâlâ Prens İ.D. Beliski adına yazan İvan, Beliski'nin Litvanya'daki Büyük Prenslik üzerinde Kral Zigismund Augustus'tan daha fazla hakkı olduğunu ileri sürerek kendisine pay çıkartmaya yönelir, çünkü Beliski'nin büyükbabası o zamanki Litvanya Büyük Prensi Olgerd tarafından, üzerinde bir gömlekle ülkesinden kaçmaya ve ona çok iyi davranan Ortodoks bir hükümdarın [III. İvan] koruması altına girmeye mecbur edilmişti.[36] Sonunda İvan/Beliski, Zigismund'a şunu tavsiye eder: "Sen, Litvanya Büyük Prensliği ve Rus ülkesini Prens M.İ. Vorotyinski'nin senden dileyebileceği o topraklar hariç, 'bize,' Litvanya prensleri Beliski ve Mistislavski'ye bırakmalısın ve biz de tıpkı Jagello'nun Vitovt'la yaşadığı gibi, Türk'e ve Tatar'a ve Kutsal Roma İmparatoru'na karşı bizi koruyacak kadar kuvvetli olan Çar'ın hükümdarlık asası altında beraber yaşayacağız."[37]

İvan/Mistislavski'den gelen mektupla İvan/Beliski'den gelen mektup neredeyse aynıdır, ancak hassas bir noktaya küçük habis bir bıçak darbesi indirilmiştir. Özgür iradeye olan eleştirisinde, İvan/Mistislavski, Beliski adı-

na yazdığı mektuba şunu ekler; "asilzadelerin (*pan*'lar [ban-Rusça bey-r.]) seni Kraliçe Barbara'dan[38] ayırıp onu zehirlemek için kullandıkları iyi bir özgürlük (*samovolstvo*) müydü? Peki ya onlar seni o kraliçe hakkında ayıpladıklarında? Bunların hepsi tarafımızca iyi bilinir. Ve bizatihi sen, her zaman hastaydın ve şimdi de sağlığın çok kötü. Bunların hepsi senin asilzadelerinin hür iradesi yüzünden senin başına geldi."

İvan/Vorotyinski'nin Zigismund'a verdiği cevap ise çok farklı bir tondadır. Zigismund'a "kardeşim" diye hitap etmez; Vorotyinski'nin hizmetkârlığını yapmış biri olarak daha fazla hatırlanacak olan özel ulak İvan Petroviç Kozlov'un rolüne çok daha fazla önem verir. Rusya'daki prenslerin yaşadığı çeşitli baskıları Zigismund'a bildiren Kozlov'un ta kendisidir ve bu sayede kral onlara merhamet duyar:

> Çünkü kendisine Tanrı tarafından emanet edilen insanlara bu şekilde davranılması bir Hıristiyan için kabul edilemezdi. "Çünkü Tanrı Erkeği yarattığında, onu köleliğe mahkûm etmedi, tam tersine bütün şefaatiyle onu sarıp sarmaladı. Seni [Zigismund], bir yılan gibi zehirini akıtarak, Mihayil Vorotyinski'nin babası İvan'ın Rusya'yı terk edip Litvanya'ya yerleşmeyi istediğine inandıran Kozlov'un ta kendisiydi. Fakat bu tuhaf, hilekârca uydurma şey nasıl iyi bir sonuca vesile olur ki? Nasıl bu alçak [Kozlov] azmış bir köpek gibi, bizim merhum babamız hakkında konuşmaya cüret eder? Bizler hain değiliz, sadece Çar'dan takdir edilecek bir muamele görmüş olan, özgür, egemen bir hükümdarlığın (*volnoe samoderjavstvo*) hizmetkârlarıyız. Eğer bizim babamız gözden düştüyse, (*bıl v opale*) bu onun kendi hareketleri yüzündendir, onun ölümü Tanrı'nın rızasıyla gerçekleşti. Onu ödüllendirmek ve cezalandırmak, Rabbin karar vereceği bir hususdur [Vorotyinski'nin babasının aslında bir hain olduğunun biraz dolambaçlı bir açıklaması].

Zigismund'dan gelen teklifleri sıraladıktan sonra, İvan/Vorotyinski bu teklifleri, teklif sahibi ve ileteni [Kozlov] tahkir ederek reddeder:

> Bizim ulu asilzadelerimizin özgür egemenliği sizin zavallı monarşinize hiç benzemez; bunun içindir ki bizde, hiç kimse yüce efendimize ne yapması gerektiğini söylemez, ancak senin asilzadelerin sana ne yapman gerektiğini söyler... Bizim hükümdarlarımız egemenlik tahtlarına Tanrı'nın her şeye kadir sağ eli tarafından çıkarılmışlardır... Sen, Zigismund, kendi asilzadelerine itaat etmek zorundasın, çünkü sen oranın yerli hükümdarı değilsin.

İvan/Vorotyinski şimdi de iyiyi ödüllendirmek ve kötüyü cezalandırmakta özgür olan Rus çarlarının Augustus ve Prus'tan başlayıp Rurik üzerinden şimdiki Çar'a kadar gelen efsanevi nesline dikkat çeker. Oysa Zigismund hareketlerinde özgür değildi çünkü o veraset yoluyla gelen bir kral değildi, seçilmiş olan bir kraldı.

> Sen daha kendi başına hükmedemiyorsun, senin hiç vârisin yok ki, sana dua etmeleri için kim para ödeyecek? Senin kız kardeşin Anna evli değil ve diğer kız kardeşin Catherine'i asilzadelerinin çevirdikleri dolaplarla verdiğin adam uygun bir seçim miydi? Ve görüyorsun, sen ve kız kardeşin, Catherine'in bizim yüce efendimizle evlenmesini istemiştiniz! Böyle küçük bir şey için bile kendi iradeni hâkim kılabildin mi?

(Elbette Zigismund Catherine'in İvan'la evlenmesini istemiyordu.) Vorotyinski'ye şimdi Zigismund tarafından bir apanajdan daha fazlası, Prusya prensi ya da Courland prensiyle eşit düzeyde bir vassallık teklif ediliyordu.[39] İvan/Vorotyinski, Beliski'ninkiyle aynı olan koşullarını ortaya koyar, ancak Vorotyinski, Volhinya ve Podolya'nın yanı sıra Dinyeper üzerindeki istediği diğer kasabaları da belirler.

İvan/Vorotyinski başka bir teolojik tartışmaya (*Poslanya*'nın 1951 basımında gene çevrilmemiştir) daha girişir: "Tanrı kadiri mutlaktır; O, kimseye tabi değildir; O, kendi rızasıyla dünyayı kurtarmak için çarmıha gerilerek kendini kurban etmiştir ve siz [Litvanya ileri gelenleri] efendinizi esaret altında tutuyorsunuz – bu insanın ilahi vecdinin bir numunesi değildir, olsa olsa Deccal'in aldatmacasıdır." Sonra İvan, Litvanyalıların Tanrı'nın sahip olduğu tek Oğlunu tartışma hakkını ve Baba, Oğul, Kutsal Ruh kavramlarını bölmeye çalışmalarını reddeder.[40] Aslında daha sonra İvan/Vorotyinski haykırır: "Sadece yalan yere yemin etmiş biri olarak değil, aynı zamanda bir mürtet olarak sen daha din nedir bilmezken başkalarının topraklarında bir din kurmana Tanrı tarafından izin verilir mi?"

"Sen yazmışsın ki..." diye devam eder İvan/Vorotyinski, Şodkeviç'e hitaben:

> Bizim efendimiz [İvan] duyulmamış zulümler, bize karşı haksız infazlar yapmaktaymış. Bize, Hıristiyan tebaasına, merhametsizce öfke göstermekteymiş ve Çar'ın daha önce işitilmemiş bir şekilde, Hıristiyan bir halkı *opriçnina* ve *zemşina* diye bölmesinden

söz etmişsin, sen bunlara şaşırdığını ve bunların sana dokunduğunu açıklıyorsun. Diyorsun ki, efendinin [Zigismund] o asil elini ve keskin kılıcını bizim toprağımıza doğru kaldırmaktan alıkoyan tek şey bizim hükümdarımızın [İvan] akli dengesinin bozuk (*rasten umom*) olduğu ve kendi ülkesine daha fazla zarar verip senin efendinden [Zigismund] daha fazla kan döktüğü yönündeki kanaati imiş. Senin efendin Prens Andrey Kurbski'ye karşı gösterdiği cömertlikte görüldüğü üzere bize acır imiş; üstelik onun ailesi, aramızda en yüksek itibara sahip olan ve kanunlarımızı, geleneklerimizi, boyarlarımızı ve topraklarımızdaki voyvodaları koruyan Vorotyinskilerle kıyaslandığında bizim aramızda yüksek bir itibara da sahip değildi.[41]

Ataman'a hitaben yazdığı sonraki mektubunda İvan/Vorotyinski, Şodkeviç'e, onun kötü şöhretli bir annenin oğlu olduğunu, şeytani ve dönek fikirleri için zehir saçan bir akrep olduğunu söyleyerek saldırır ve "onun [Şodkeviç] Rusya'nın *opriçnina* ve *zemşina*" diye bölünmesiyle ilgili "şeytani mektubunu" kınayarak "bu, şunu gösterir" der:

Bu domuzun döllerince sarf edilen laflardan anlayamamış ki bizim efendimizin [İvan] böyle *opriçnina* ve *zemşina*'sı yoktur. Çarlık gücü onun sağ elinde olduğundan nerede dilerse biz orada hizmet ederiz. O, bize emirler veren bir hükümdardır, sanki tebaa imiş gibi sizlere itaat eden hükümdarın gibi değildir. Dahası var, senin ülkende de [Litvanya], bir *zemşina*, bir saray erkânı [*dvor*] ve kraliyet apanajı ve atamanlar ve haznedarlar ve diğer görevliler var. Sen Şodkeviç, diyorsun ki kral henüz kılıcını bizim topraklarımıza karşı daha kınından çıkarmadı. Şeytana yakışır bir gururlanışla kralın dermiş ki: Cennette yıldızların üstüne yükseleceğim, tahtımı bulutların üstüne kuracağım ve ben kadiri mutlak gibi olacağım. Bu surette o da Sennaşerib, Nabukadnezar ve Hüsrev gibi ve Ortodokslara hükmetmek isteyen tanrıtanımaz tüm diğer çarlar gibi şeytanın peşinden gidecek.[42]

İvan bu minval üzerine devam eder, öyle ki nerdeyse zaman zaman Vorotyinski adına yazıyormuş gibi görünmekten bile vazgeçer ve ne dediklerini bilmeyen "it enikleri"ne karşı giderek daha fazla galeyana gelir. "Sen Andrey Kurbski'ye bahşedilen lütuflardan bahsetmiştin" diye başlayıp devam eder, "senin gibi aşağılık bir köpek o... eğer senin efendinin birazcık olsun aklı olsaydı, böyle bir suçlu ve haini ödüllendirmezdi. Sahibine ihanet edip ve yağlı ipten kaçıp sonra, senin zayıf iradeli efendinin yanına gelmesine şaşmamak gerek." Şiddetli tenkidine devam eder:

> Biz prenslere siz köylülerle [ya da sıradan insanlar – *mujiki*] kardeş gibi olmak uygun düşmez, ancak evlatlarınızı bize gönderebilirsiniz ve biz onlara hakları olan lütufları gösteririz. Bir hükümdarın iradesinin altında olmak tebaası için güzel bir şey olsa gerek – çünkü onların üzerine bir hükümdarın iradesi konulmadığında, onlar içip sarhoş olurlar ve hiçbir şey yapmazlar.

Fedorov'un Zigismund'a ve Şodkeviç'e verdiği cevaplar çok daha kısa ve tonu ayarlanmıştır; öyle ki Skrınnikov, mesela, bu cevapların yazılışında İvan'ın hiç payı olmadığını düşünür.[43] Bunların İvan'dan ziyade gerçekten de Fedorov tarafından yazılmış olması çok mümkündür ya da bunların yazılmasında Çar'ın bir rolü olmuşsa da bu çok küçük bir roldür. Zigismund'a hitaben yazılan mektupta Fedorov, kendisinin artık yaşlı bir adam olduğunu ve bir asker olarak kralın işine yaramayacağını; bacaklarının kızlara Zigismund'un yatak odasına kadar refakat etmesine engel olacak derecede zayıf olduğunu ve soytarılık yapmayı da bilmediğini belirtmiştir. Onun gibi yaşlı bir adama Zigismund'un teklifi ne olabilirdi ki? Serinin sonu olan 6 Ağustos tarihli Polotsk'tan gönderilmiş mektupta Fedorov'un dini konulara hiçbir atıfta bulunmadığı ve de İncil'den hiçbir alıntı yapmadığı görülmektedir. Benzer şekilde, Fedorov'un Şodkeviç'e yazığı mektup, daha belirgin bir karakterdedir; kendisinin İvan'a olan bağlılığını bozmak için aklını çelmeye uğraşmakla suçlar. Bazı yerlerde İvan'ın aşağılayıcı dilini (aşağılık köpek, zehrini bir yılan gibi saçan) kullansa da ona "kardeşim" ve "Efendi Grigori" diye de hitap eder. Genel olarak, Fedorov toprakları üzerindeki Çar'la olan ilişkilerinden az biraz tedirgin olarak söz eder ve Şodkeviç'i kendini ileri yaşında bir ihanete kaptırmaması için uyarır. Bu yüzden diğer mektuplardan farklı olarak Fedorov'unkiler öyle normal ve mantıklıdır ki muhtemelen onun tarafından yazılmıştır ve insan bunlara bakarak gerçekten de bir komplonun varlığına inanabilir.

Garip olan şu ki, sözde Vorotyinski tarafından Şodkeviç'e yazılmış mektupta İvan'ın soylularına yaptığı eziyetler için kendisine yöneltilen suçlamaları da eklemesi gerekirdi, özellikle *opriçnina* ve *zemşina*'nın varlığını Litvanyalılardan gizlemek için çok azimli bir çaba sarf ettiği ve bu nedenle Rus elçilerine buna uygun olarak emirler verdiği göz önüne alınırsa bu mektupta *opriçnina* ve *zemşina*'dan bahsedilmemesi iyice tuhaf bir durum.[44] Boyarların yazdıkları mektupların tam hikâyesinin ne olduğunu yorum-

layabilmek oldukça zor ancak gerçekten de bir "karşı" komplonun var olma ihtimali, mektupların Zigismund'a neden hiç gönderilmemiş olduğunu ve neden Fedorov'un mektuplarının daha ılımlı bir tarzda olduğunu açıklayabilir. Eğer dört boyar, bu mektupların Zigismund'a yazılmasında İvan'la işbirliği yaptılarsa bunu, Leh kralının aleni teklifleriyle ilgilenmediklerini ve Çar'ı terk edip Zigismund'a katılmaya hiç niyetlerinin olmadığının Zigismund tarafından bilinmesini istemeleri nedeniyle yapmış olmalılardı. Çünkü durum eğer buysa, bu bütün tarafların, Zigismund, İvan ve boyarların hesaba katması gereken bir faktördü.[45]

İvan'ın artan kaygısı Anthony Jenkinson'la bir konuşmasında ortaya çıkar. Jenkinson, muhtemelen Ekim 1566'da, Rusya Kumpanyası'na yeni imtiyazlar sağlamak ve İvan'ın getirilmesini istediği, "kendi kullanımına yönelik safirler, yakutlar ve değerli süs ve giyim eşyaları" ile "gereken diğer ürünleri serbestçe satın almak ve ihraç etmek"le ilgili talebini iletmek üzere İngiltere'ye dönmüştü. İvan bu sonuncusuyla, muhtemelen savaş araç gereçlerini ve Rus tüccarlarının İngiltere'de gümrük vergilerinden muaf olarak ticaret etmelerini kastediyordu – tıpkı İngilizlerin Rusya'da yaptığı gibi.[46] Jenkinson Mayıs 1567'de yeniden Rusya'ya doğru yelken açtı.

1 Eylül 1567 tarihinde çok özel bir toplantıya katılma şerefi bahşedilen Jenkinson bizzat İvan tarafından çeşitli gizli yollardan geçirilerek Moskova'daki *Opriçnina* Sarayı'na götürüldü. Sadece Çar'ın danışmanlarından biri Prens A.D. Viyazemski'nin bu toplantıdan haberi vardı ve Jenkinson bir tercüman getirmişti. İvan "bizim hiç kimseye karşı göstermeyeceğimiz bir samimiyet içerisinde, onunla teklifsizce mukalemede bulundu."[47] Jenkinson Kasım 1567'de İngiltere'ye dönüşünde, bu buluşmayı anlatan bir bilgi notu yazdı ve Çar'ın, ülkeleri arasındaki ebedi dostluk kurulmasını hararetle istediği ve Lehistan kralının kraliçenin dostu olmadığını bildiren İvan'ın açık sözlü mesajıyla birlikte Kraliçe Elizabeth'e iletti. Ayrıca Çar ona, Zigismund'un Rusya'daki İngiliz tüccarlarına hitaben yazdığı mektupları taşıyan bir Lehistan-Litvanya casusunun (muhtemelen Kozlov) ele geçirildiğini de bildiriyordu. Mektuplarda Zigismund, tüccarlardan hem Litvanyalı casusa hem de Zigismund'a destek verebilecek Ruslara para ve malla yardım etmelerini arzu ediyordu. Kozlov ele geçirildiğinde itiraf etmesi için yapılan işkenceler sonucunda ihanetini kabul etti.[48]

İvan'ın bu görüşmesindeki en gizli kısım, Rusya'da ona karşı bir ayaklanma durumunda İngiltere'ye sığınma talebinde bulunması gibi beklenme-

dik ve hiç de sıradan olmayan bir talepti ve karşılığında da Elizabeth'e kural tanımaz halkına karşı bir sığınağa ihtiyaç duyduğu takdirde gereken yardımı yapmayı teklif ediyordu. Jenkinson'a göre, İvan Elizabeth'i şöyle teşvik etmiştir: "Eğer herhangi bir talihsizliğin başlarına gelmesi nedeniyle içlerinden biri ya da öbürü ülkelerinden çıkıp gitmek zorunda kalırsa, onların korunmak ve canlarını kurtarmak için diğerinin ülkesine gitmesi meşru bir durumdur. Ve bu çok gizli tutulmalıdır."[49] Acaba Stockholm'deki elçilik heyeti vasıtasıyla Erik'in kendi boyarlarından korkarak Rusya'ya sığınma talebinde bulunduğundan İvan'ın bu zamanda haberi var mıydı?[50]

İvan iki devlet arasında bir saldırı ve savunma ittifakı kurmaya dair açık arzusundan ziyade sığınma talebine büyük gizlilik atfetmişti. Ayrıca belirtilmelidir ki her ne kadar Elizabeth oralı olmamışsa da bu ittifak önerisinde şaşırtıcı bir yan yoktur. İvan ayrıca İngiltere'den açık denizlere elverişli gemiler yapmak için gemi ustaları talebinde de bulundu. Bu arada Elizabeth, İvan'a karşı genel olarak iyi niyetlerini ifade ederken oldukça cömert davranmasına rağmen, herhangi bir bağlayıcı söz vermekten kaçınmaya çalışmış ve Rusya'ya tümüyle ya da kısmen askeri donanım sağladığı konusundaki iddiaları daima yalanlamıştır.

İvan, sözde Zigismund'un Rus boyarlarına yazdığı mektuplara ya da onların yazdığı varsayılan cevaplarına dair Jenkinson'a hiçbir şey söylemedi. İvan Zigismund'un İngiliz tüccarları işe karıştırmasını bir provokasyon olarak tanımladı (kendisi her ne kadar bu kelimeyi kullanmasa da); bu hamleyle Zigismund, hem onunla Kraliçe Elizabeth arasında düşmanlık yaratmayı hem de soylularının kendisine ihanet ettiğine inanmasını sağlamayı amaçlıyordu.

Zigismund'un Rusya'daki İngiliz topluluğuna ilişkin herhangi bir yaklaşımda bulunduğuna dair İvan'ın Jenkinson aracılığıyla Elizabeth'e gönderdiği mesaj haricinde başka bir kanıt yoktur.[51] Ancak İvan ciddi bir şekilde içte bir huzursuzluk tehdidi olduğu düşüncesindeydi. Keşişlik cüppesini giyme niyeti taşıdığı ve oğulları lehine tahttan çekilme ihtimalinin olduğu, hatta İngiltere'den sığınma talebinde bulunduğu ve böylelikle aristokrasinin Staritsalı Vladimir lehine onu tahtından indirme girişimleri için uygun bir ortamın oluşacağına dair söylentiler ülke içinde yayılmış gibi görünüyordu.

Rusya'da huzursuzluk gözle görülür hale gelmişti. İvan'ın Temmuz 1566 bildirgesinden sonra aristokrasi, hizmet soyluları ve toprak sahipleri üze-

rinde uyguladığı mezalim, kırsal kesimde süregelen ve toprak sahiplerinin sürekli değişmesi, bazılarının *opriçnina*'ya sokulması ve bazılarının çıkartılması şeklindeki *opriçnina* eylemlerinin körüklediği çalkantıyla iç içe geçerek birleşti. Toprak sahiplerinin aileleriyle ve eşyalarıyla birlikte sürekli bir yerden bir yere yaptığı büyük göçlerin, silahlı kuvvetler, kırsal kesim ve köylülük üzerinde yapmış olduğu etkiyi hayal etmek bile zordur. Kostroma 1567'nin Şubat/Mart başlarında *opriçnina*'ya dahil edilmişti. Bilgede az prens ve Moskova Prensliği'nde doğmuş olan yaklaşık 745 hizmet soylusu vardı. Yine de, tıpkı Suzdal'da olduğu gibi toprak sahiplerinin üçte ikisi sürüldüler, topraklar ise ekilip biçilmeden ve kullanılmadan öylece bırakıldı. Kalan üçte bir ise genellikle daha alt tabakalardan gelenlerin dahil olduğu *opriçnik*'ler arasına girdiler.[52] Livonya savaşının masrafları 1566 Meclisi'ne getirilmişti ve orada bulunanlar bunu hayatları ve mal varlıkları pahasına karşılamayı kabul etmişlerdi. Vergiler sadece savaşın masraflarını karşılamak için değil, aynı zamanda *opriçnina*'nın kuruluş masrafları ve Aleksandrovskaya Sloboda'nın güçlendirilmesi, Moskova'da yeni *Opriçnina* Sarayı inşaası ve İvan'ın Vologda'daki sığınağı için de arttırıldı – bunların hepsinin de *zemşina* tarafından sağlanması öngörülmüştü.[53]

Bu esnada askeri çarpışmalar devam etti ve İvan kılıç uğruna kalemi terk ederek Litvanya'ya karşı yeni ve daha kuvvetli bir sefer için kolları sıvadı. 20 Eylül 1567'de Teslis Manastırı'na ve Batı cephesine gitmek için oğlu İvan'la birlikte Moskova'yı tek etti.[54] Staritsalı Vladimir, Tver'de Çar'a katıldı. Zigismund'dan mektup aldığı iddia edilen iki kıdemli komutanın yani Mistislavski ve Vorotyinski'nin komutası altında büyük bir askeri gücün Batı Dvina üzerindeki kalelere saldırmak ve Riga üzerine yürümek amacıyla 26 Ekim'de Velikiye Luki'de onlara katılmaları gerekiyordu. Belisi ise komuta heyetinde yoktu, *zemşina*'dan sorumlu olarak Moskova'da bırakılmıştı.

İvan'ın askeri bir çözüm için harekete geçerken, Zigismund'un –ve dolayısıyla Kurbski'nin– dört boyarı elde etme çabalarının boşa çıkmasından ve boyarların kendisine ret cevabı vermesinden güç aldığına dair bir görüş de ileri sürülmüştür.[55] Benzer şekilde, Zigismund'un da, kendisine katılacaklarını ilan edeceklerini umduğu Rus boyarlarla işbirliği yapmak için askeri gücünü ileri doğru harekete geçirdiği görüşü de ileri sürülmüştür. Ne var ki Zigismund Rusya ile Lehistan-Litvanya sınırındaki bir kasabada, Radoşkoviç'te durmuştur.[56]

14. Bölüm

İkinci Boyar Komplosu: İvan Fedorov, Metropolit Filipp ve Staritsalı Vladimir'in İdamları

Zigismund, aslında bir süredir peşinde koştuğu Lehistan ve Litvanya arasında anayasal birlik için sürdürdüğü birtakım hassas iç görüşmelerin yarattığı dertlerle uğraştığından, 1567 yılının sonbaharında askeri operasyonlar için çok da fazla ısrarcı davranmıyordu. Kral, ülke ileri gelenlerinin buna karşı olmasına rağmen Litvanya'nın ayakta kalabilmesi için Lehistan'la daha yakın bir birlik gerektiği sonucuna varmıştı. Çok acil bir sorun olmayan haleflik sorunundan ayrı olarak –henüz daha 49 yaşındaydı– savaşın yükü Litvanya'nın hem maddi yönden hem de insan gücü yönünden kaldıramayacağı kadar ağır olmaya başlamıştı ve Lehistan'nın ekonomik üstünlüğünden ve en fazla da askeri gücünden yararlanmanın zamanı gelmişti. Lehistan ve Litvanya'nın iki parçasının da yeni ortak bir anayasal düzene uyarlanması gereken siyasi, askeri ve ekonomik yapıları arasında oldukça fark vardı. Örneğin, Prens unvanı Lehistan'da mevcut değildi ve Litvanyalı Gediminoviç prensleri ve Radziwiller gibi imparatorluk prensleri, unvanlarının yeni bir rejimde de var olacağına dair güvence istiyorlardı. O zamanlar Radziwiller gibi büyük Litvanya ileri gelenleri Lehistan'daki benzerlerine kıyasla çok daha fazla güce sahipti. Bu nedenle birliğe Lehlere kıyasla daha az ilgi duyuyorlardı. Buna mukabil, Lehistan'da alt tabaka asiller ya da hizmet soyluları *Sejm* ve yerel *diyet*'ler vasıtasıyla (Lehistan) ileri gelenlerinden ve Litvanya'daki kendi eşdeğerlerinden daha güçlü bir siyasi konumdaydılar. Çünkü Litvanya'da kraliyet gücüne karşı durabilecek Senato sadece toprak sahibi ileri gelenlerden oluşuyordu.

Ayrıca din sorunu da bölücü bir etkendi. Litvanya ileri gelenleri genel olarak Ortodoks idi ancak Radziwiller gibi bazıları Kalvinci idi; Lehler ise genel olarak Katolik, bazı şehirler Lutherciydi. Bunlara ek olarak, Livonya'nın sadece Litvanya'ya mı ya da iki tarafa birden mi ait olacağı da kararlaştırılmalıydı.[1] Lehistan Kralı, Radoşkoviç'teki bekleme sürecini Lehleri ve Litvanyalıları ayıran birçok meseleyi ortaya koymak ve tartışmak için kullandı. Büyük Prenslik, şimdi güneyde Kırımlılarla ve Livonya'da da İsveç'in yanı sıra Rusya'yla savaşmak durumundaydı. Zigismund, Litvanya Büyük Prensliği'ndeki veraseten hak iddiasından vazgeçerek Lehler için birliği daha kolay kıldı. Bu da Lehistan'da olduğu gibi halefliğin seçime bağlı hale gelmesi demekti. Ayrıca Litvanya'nın elinde tuttuğu eski Kiyef toprakları olan (ve birçok büyük ileri gelenlerin geldiği yerler olan) Podolya ile Volhinya topraklarını ve Kiyef Palatinliği'ni de Lehistan kraliyetine teslim etti ve böylece Litvanya, topraklarının neredeyse yarısından mahrum kalmış oldu. Litvanya'nın kaynaklara ve askeri yardıma olan ihtiyacı ve Lehistan'nın şartları kabul edildiği sürece bunları sağlama isteği, Litvanyalı ileri gelenlerinin itirazlarına karşın iki tarafı da bir araya getirdi.

Ayrıca muhtemeldir ki Zigismund Rusya'daki olayları beklemekteydi. Rus boyarları önderliğinde İvan'a karşı bir isyan çıkmasına güveniyordu. Herhalde 1567 yazında bu boyarlara göndermiş olduğu mektupların cevabını gözlemekteydi. Oysa bildiğimiz kadarıyla ona asla ulaşmayan ve Temmuz ve Ağustos aylarında İvan tarafından dikte edilen bu cevaplar olumsuzdu.[2]

Bu arada İvan, Prens İvan Mihayil Çerkaski ve Prens Afanasi Viyazemski'nin kumanda ettikleri bir orduyla 24 Ekim'de batı sınırına vardı ve 12 Kasım'da Rzhansk'taki kampında oğlu İvan'ın, yeğeni Vladimir'in, önde gelen boyarların ve voyvodaların katıldığı bir askeri konsey toplantısı yaptı. Sonrasında neler olduğuna ilişkin veriler çok sınırlı olduğundan tutarlı bir anlatı kurgulamak için kanıtları genelde kaynakların tarihlerini göz ardı ederek bir araya getirmek gerekiyor. Kanıtların neredeyse tümü yabancı kökenlidir.[3] Çar, Konsey'de seferin iptalini teklif etti çünkü kuşatma için gereken ağır topçu birlikleri geride kalmıştı. Konsey onu destekledi ve Çar ve kraliyet ailesi Moskova'ya geri döndü. İvan 1567'nin sonbaharındaki harekâtı askeri gerekçelerle iptal etmiş ya da belki de *zemşina* asillerinin onu, kuzeni Staritsalı Vladimir lehine tahtından indireceğine dair bir komplo peşinde olduklarına ilişkin taze haberleri aldığı için ip-

tal etmiş olabilir.[4] Ne de olsa İvan, sözde Zigismund'un onun boyarlarını ayartma girişimlerine karşılık vermek için yazın birkaç haftasını saplantılı bir biçimde bu konuya hasrederek geçirmişti. Sürekli akan bir suçlama selinin böylesine korku ve ihanet endişesiyle dolu bir adamı, etrafının hainler tarafından kuşatıldığına inandırmış olmasına şaşmamak gerek. Dahası bu süre içerisinde kuşkusuz Beliski, Mistislavski, Vorotyinski ve Fedorov siyasi ve askeri alanda işbirliği içerisindeydiler; beraber komplo hazırlığı yapmıyorlarsa da kesinlikle birlikte hareket ediyorlar ve birbirlerini iyi tanıyorlardı, biraz da akrabalık bağları vardı.

Rus prensleri ve boyarlarının Zigismund'a yazdıkları iddia edilen ve İvan'a sadakatlerinin sürdüğünden bahseden mektuplar kesinlikle İvan'ın kışkırtmasıyla yazılmıştı – tabii eğer onları gerçekten boyarlar yazdılarsa. Ancak bu dörtlünün bir hıyanet planlayıp planlamadığından kimse tam olarak emin olamaz. Beliski ya da Mistislavski'nin ikisi de, kan aristokrasisinden kabul edilen Rus Litvanyalılardandı (ikisi de İvan'a akrabaydı) ve kaçmayı planladıklarına dair pek sağlam kanıtlar yoktu ortada. İvan'ın bir süre daha onların hizmetlerinden yararlanmaya devam etmenin bir mahzuru olmayacağını düşündüğü çok açıktır. Üç yıldan bu yana gözden düşmüş olan M.İ. Vorotyinski bile muhtemelen askeri becerilerinden dolayı görevinde tutuluyordu. Üçü de Litvanyalılarla, Rus Dışişleri Dairesi'nce kayda geçirilmiş olan görüşmeler süresince öne çıkmışlardı ve bu nedenle Litvanya delegeleriyle bol bol görüşme fırsatları olduğu açıktı.

Grubun en olgun, tecrübeli ve büyük olasılıkla en yaşlısı Fedorov Çelyadnin olarak da bilinen İ.P. Fedorov idi. Onlarca yıldır Çelyadnin ailesi içinde nesilden nesile geçen *konyuşi* yani Mirahor'luk görevini sürdürüyordu ve aynı zamanda eski Moskova Prensliği'nden gelen çok varlıklı ve tanınmış bir boyar ailesine mensuptu. Evlilik yoluyla bir Çelyadnin olmuştu. Ailenin erkekleri ölmüş ve geride kalan kadın vârisle evlenmişti. Büyük Knez İvan'ın çocukluğu süresince, ailesinin son erkeği ve 1541 yılına kadar Mirahor olan İ.F. Çelyadnin, Büyük Knez'in eğitmeniydi ve çocuk onun malikânesinde büyütülmüştü. Karısı Agrafena, III. Vasili'nin güvenini kazanmıştı ve Elena Glinskaya'nın ölümünden önce İvan'ın *mamka*'sı yani dadısıydı. İvan Petroviç Fedorov'un inişli çıkışlı bir kariyeri vardı ve 1549 yılı itibarıyla Mirahor olmuştu. Daha sonra Livonya'da askeri görevde bulunacak ve 1560'lı yıllarda dışişlerinde ve diplomaside faaliyet gösterecekti. 1564 yılında, Prens M.İ. Vorotyinski'nin iyi davranış-

larda bulunacağına dair kefil olup imza atanlar arasındaydı. *Opriçnina*'nın ilk iki yılı boyunca İvan'a yakındı ve aynı zamanda Çar olmadığında Moskova'daki *zemşina*'dan sorumlu kıdemli boyardı.[5] Öte yandan, komplo zamanında, Rus-Litvanya sınırından sadece yirmi ya da otuz *verst** kadar uzaklıkta olan ve Ruslar tarafından işgal edilmiş olan Polotsk'un voyvodasıydı ve böylece M.İ. Vorotyinski'yi ziyaret etmek için Moskova'ya doğru giden özel ulak Kozlov'a ve Rus hizmetinde olan diğer iki Litvanyalı ileri gelene yardım edebilecek durumdaydı.

İki Cermen, Staden ve Schlichting'in anlatımları, olaylara Moskova'nın güvenilir komutanını da dahil etmektedir ve birbirleriyle çok fazla örtüşmemektedir. Çar İvan'ın, kendisi yazmamış ya da görmemiş olsa da Fedorov'un Zigismund'a yazdığı mektuptan haberi olmuş olmalıydı. Bir komplo var mıydı ve bu komplo Fedorov tarafından mı yönetiliyordu ya da ortada sadece düşüncesiz ve rasgele yapılmış zevzeklikler mi vardı? Veyahut sadece Zigismund öldüğünde neler olabileceğine dair Leh söylentileri mi vardı? Veya mektuplar dahil tüm komplo bizzat İvan tarafından mı kurgulanmıştı?[6] Schlichting, 1567 yılında Zigismund askeri seferdeyken bir şeyler olmasının planlanmış olduğu görüşündedir. *Muscovy*'nin ilk taslağında Lehistan kralına şöyle yazmıştır:

> Otuz kadar önde gelen asilzade, maiyetleri ve hizmetçileriyle beraber Prens [bir prens değildi] İvan Petroviç'in [Fedorov] önderliğinde Majesteleri [Zigismund] ülkemize doğru ilerlerse Majestelerinize Büyük Knez'i ve onun *opriçniki*'sini teslim etmek üzere yazılı ant içtiler. Ancak Moskova'dayken Majestelerinin kuvvetlerini [Radoşkoviç'ten] geri çektiğini öğrenince birçoğu umudunu kaybetti ve birbirilerinden saklandı, hepsi de içlerinden biri kendilerini gammazlar diye korktular. Olan budur.[7]

Cermen *opriçnik* Staden'e göre, *zemşina*'da İvan'ın yerine Çar olarak onun Staritsalı kuzeninin getirilmesini amaçlayan bir komplo geliştirilmişti ve bunu İvan'a anlatarak komploya ihanet eden Vladimir Andreyeviç'in ta kendisiydi ve bunun üzerine İvan askeri seferi iptal edip Aleksandrovskaya Sloboda'ya dönmüştü.[8]

Böylelikle hem Rusya hem de Lehistan'da, üzerinde çok konuşulmuş olan 1567 askeri harekâtı ortadan yok oldu. İvan'ın kökleri derinlere uzanan bir komplonun varlığına giderek daha çok inanır olduğu aşikârdı ve

---

* 1.067 metre uzunluğa eşit Rus mesafe ölçü birimi - ç.n.

her zaman yaptığı gibi, fırsat kolluyordu. Schlichting'in belirttiği gibi Fedorov'un komplonun baş tezgâhlayıcısı olması mümkündür; ancak Zigismund'a cevabını prenslere göre çok daha kısıtlı tutmuş olan Fedorov'un Zigismund'un tarafını tutmak niyetini taşımıyor olması da mümkündür; ya da aslında Polotsk'ta bizzat ona gitmiş olan Kozlov'un tutuklanmasının ve dolayısıyla bütün komplonun başarısızlığa uğramasının ana nedeni de olabilirdi. Fedorov'un 1553 yılında İvan'ın hastalığında bebek Dmitri'nin en sadık destekçilerinden olduğu unutulmamalıdır. Her halükârda davranışları tutarsız görünmekte.

Aslında Fedorov daha önce bir kez, 1562 yılında Livonya'da Dorpat valisi olduğu sırada Litvanya'da olan Şodkeviç'in yazılı ithamlarının hedefi olmuştu ve bu durumdan sonra İvan tarafından azarlanıp Litvanyalılarla doğrudan iletişim kurmak yerine bu yazışmaları Çar'a göndermesi gerektiği söylenmişti.[9] 1566'da gerçekleşen *zemski sobor*'dan sonra hizmet soyluları tarafından gerçekleştirilen protestonun liderlerinden biri olarak ünlendi. Ancak 1567 yılının sonbaharında Zigismund Rusya'ya karşı olan hareketi kısa kesip durdurduğunda kendileri için korkuya kapılmış olan boyarlar planlarından vazgeçmiş olabilirler. Bunun üzerine komplo açığa çıktı. Boyarlar, Staritsa prensi ve İvan'ın Livonya konusundaki planlarının tuzağına çoktan düşmüş olan Danimarka Dükü Magnus, karşılıklı ihanetten korkup Çar'a komplocuların isimlerini bildirdiler.[10]

İvan hiçbir tutuklama ya da duruşma olmaksızın 1567 yılının sonbaharında Fedorov'un hizmetlilerine saldırıya geçtiğinde ve topraklarına el koymaya başladığında Fedorov'un gözden düştüğü alenen belli olmuştu. İki önde gelen *opriçniki*'si Grigori Lovçikov ve Maliyuta Skuratov'u, ceza müfrezeleriyle beraber Fedorov'un yakın zamanda sürülüp uzaklaştırıldığı Kolomna'daki malikânelerinin üzerine gönderdi ve Fedorov'un çok sayıda hizmetlisi ve aileleri öldürüldü.[11] Schlichting, *opriçniki*'yi Fedorov'un çok miktarda altın ve gümüşten oluşan hazinesini ve malikâne eşyasını gasp edip götürmekle suçlar.[12] Kurbski, *IV. İvan'ın Tarihi*'nde İvan'ın Fedorov'a yaptığı muameleyi şu şekilde belirtir:

> Ve Çar bu İoanna'ya [Fedorov] o kadar kızgındı ki hizmetindeki asilleri tek tek öldürüp çeşitli işkencelere tabi tutmakla kalmadı, aynı zamanda bütün kasaba ve köylerini yaktı – çok geniş bir mülkü vardı, kendisi karanlığın çocuklarıyla seyahat ettiği halde rastladığı yerde ne bu asilleri, ne karılarını ne de meme emen çocuklarını esirgedi; ve derler ki tek bir hayvanın bile sağ bırakılmamasını emretti.

Kurbski daha sonra olaylara tanık olmuş birinden duyduklarını ekler. Tanığa göre; İvan, Fedorov'un mülklerinden birinde birçok kişinin bağlanarak altları barut fıçılarıyla doldurulmuş halde evin odalarına yerleştirilmesini emretti, İvan'ın zevki için evler havaya uçuruldu ve cesetler havaya saçıldı. Kurbski bunun üzerine ekler, "o ve bütün karanlığın çocukları [*opriçniki*] tıpkı etrafı birçok deliyle çevrilmiş bir deli gibi... Hıristiyanların parçalanmış cesetlerine[13] bakmak için onları çiğneyerek ve muhakkak ki vahşi step süvarilerinin savaş narasını atarak İvan'ın da sıkça yaptığı gibi *hoyda! hoyda!* diye haykırarak dörtnala gittiler.

Fedorov ve halkının gördüğü mezalim 1567 yılı boyunca ve 1568 yılı başlarında sürerken arka planda Çar ile Metropolit Filipp arasında gitgide artan bir gerginlik vardı. Filipp, işlerine karışmamak üzere yemin ettiyse de en başından beri *opriçnina*'nın barbarlıklarının karşısında olmuş ve ilk başlarda İvan'la baş başa özel bir görüşmede onu Kıyamet Günü'yle tehdit ederek ikna etmeye çalışmıştı. Fakat muhtemelen 1567'nin sonlarına doğru ya da 1568'in başlarındaki bir Kilise Kurulu'nda *opriçnina*'nın ortadan kaldırılması için destek toplamaya çalıştı. Filipp hiyerarşinin desteğini almayı başaramadı ve Kilise Kurulu'nun bir üyesi, muhtemelen Novgorod Başpiskoposu Pimen tarafından İvan'a ihbar edildi.[14] İvan onu yargılamaya kararlı olsa da, birçok kişi, hatta *opriçnina* içinden bazıları dahi, bir metropoliti yargılamanın seküler bir mahkemenin yetkileri dışında olduğu görüşündeydiler. Çar, Solovki Manastırı'na Metropolit'in özel ve dini hayatında yaptığı yanlışlara ilişkin kanıt toplamak için özel bir adamını gönderdi. Göründüğü kadarıyla keşişler işbirliğine yanaşmadılar ve müfettiş Moskova'ya yola çıktığında bütün belgeleri ve şahsi servetini kilit altına aldılar.

Ancak bu sefer Filipp'i dizginlemenin bir yolu kalmamıştı. 1568 yılında, önce Mart ayının 22'sinde ve sonra tam Çar'ın büyük bir askeri birlik eşliğinde başkente vardığı 24'ünde olmak üzere Kremlin'deki Ebedi Uyku Katedrali'ndeki kilise ayini esnasında açık bir şekilde *opriçnina*'ya saldırdı. *Filipp'in Hayatı*'nda (çok sene sonra yazılan ve azizlerin hayatlarını anlatan türden bir eser) bu olay, cesur bir rahibin, siyah pelerinlerine bürünmüş silahlı *opriçniki* süvarilerine meydan okuması olarak dramatik bir şekilde anlatılır.[15] "Haşmetli çar ve Büyük Knez" diye başlar Filipp:

> Daha ne kadar sadık Hıristiyan halkınızın masum kanını dökmeye devam edeceksiniz?.. Bu zulüm ne kadar sürecek? Tatarlar, putperestler ve tüm dünya, bütün halklarda kanunların ve adaletin olduğunu söyleyebilir, bunlar sadece Rusya'da yok... Tanrı sizi dünyada yüceltmiş olabilir ancak hâlâ fani bir adamsınız ve O, ellerinizle döktüğünüz masum kanının bedelini ödetecektir. Ayaklarınızın altındaki taşlar... isyan ederek sizi suçlayacaktır ve ölüm beni tehdit etse de Rab bunu size söylememi buyurmaktadır.

İvan o kadar öfkeliydi ki cevabı şu oldu: "Metropolit, sana ve ülkemdeki yoldaşlarına çok fazla merhametli davrandım; şimdi eline şikâyet edeceğin bir şey vereceğim."

İvan, bundan sonra, Metropolit'in papazlıktan çıkarılması ve idam edilmesi için hiyerarşinin toplanmasını istedi. İvan, ülkesinin manevi huzuru konusunda sorumluluklarını ciddi bir şekilde yerine getirdiği için her zaman kendisiyle gurur duymuştu. Skrınnikov'a göre Boyar Konseyi bu buyruğu yerine getirmekten acizdi çünkü birçok üyesinin idam edilmiş olması ve *opriçnina* ile *zemşina* arasında bölünmüş olmaktan dolayı zayıf düşmüştü. Her durumda Çar'ın konseyi olarak kendi başına hareket edebilecek bir konumda değildi. Mevkiinden vazgeçmeyen Filipp Kremlin'deki Metropolit sarayından çıkıp Aziz Nikolas'ın duvarları dışındaki küçük Yunan manastırına gitti. 28 Temmuz 1568'de Novodeviçi Rahibe Manastırı'ndaki dini ayinde bir olay daha meydana geldi; Filipp yüksek sesle, *Stoglav*'da konulan kuralları çiğneyerek kilisede takkelerini çıkarmayan *opriçnina* üyelerini –herhalde Müslüman Tatardılar– azarladı.

Novgorodlu bir aile olarak yıllardır Staritsa hanedanının taraftarı olan Kolişevlerin birçoğu idam edilince Moskova'yı kasıp kavuran mezalimin bir ucu Filipp'e de ulaşmış oldu. İvan, Metropolit'ine karşı kin dolu acımasızlığını sürdürürken Staritsalı Vladimir Metropolit'i ona toprak vermek suretiyle desteklemekteydi.[16] Taube, Kruse ve Schlichting'in söylediklerine inanılacak olursa Metropolit erkeklere, kadınlara ve çocuklara yönelik çığırından çıkmış sadistçe davranışlara karşı çıkan ve İvan'ın ve *opriçniki*'sinin katıldığı sodomi âlemlerini protesto eden tüm *zemşina*'nın temsilcisi olarak görülüyordu artık.[17] Filipp'in Ebedi Uyku Katedrali'nde yaptığı ithamlardan sonra onun birçok dini taraftarı ile hizmet edenleri tutuklanmış ve daha sonra *Sinodiki*'de doğrulanacağı üzere, dört kilise büyüğü sokaklarda ölümüne dövülmüştü. Fedorov'un taraftarlarının ve silah-

lı süvarilerinin peşine düşülmüş ve tıpkı 1566 *Sobor*'una katılmış olanlar ve hatta bir zamanlar Kazan'a sürülüp geri dönmesine izin verilenler gibi aranıp bulunarak katledilmişlerdi. Tutuklamalar tamamıyla keyfiydi, aileler statü gözetmeksizin tutuklanıyor ve herhangi bir duruşma yapılmadan, bazen bizzat İvan tarafından, idam ediliyordu.[18]

1568 Eylülü gibi bir tarihte Fedorov İvan'ın huzuruna getirtildiğinde son korkunç sahne oynandı. İvan, Fedorov'a Çar'ın giydiği cinsten kraliyet giysileri giymesini emretti ve onu arzusu hilafına:

> Kraliyet asasını eline alıp sadece Büyük Knez'in oturabileceği tahta oturmaya zorladı. Tiran, bundan sonra, tahta oturttuğu tabisinin önünde durup baş açtı ve diz çökerek: "Şimdi peşinde koştuğun ve elde etmek için azmettiğin şeye sahipsin – Moskova Büyük Knezi olmak ve benim yerimi almak. Şu an için Büyük Knez sensin: Çok arzuladığın bu hâkimiyetin keyfini çıkar ve bunu yaşa." Sonra devam etti, "Seni tahta oturtma gücüne sahipsem seni tahttan da indirebilirim."

Ve eline bir bıçak alarak "defalarca İvan'ın [Fedorov] kalbine sapladı" ve orada bulunan bütün askerler hançerlerini ona sapladılar, böylece "karnı ve iç organları tiranın gözleri önünde yerlere saçıldı." Bundan sonra Fedorov'un cesedi tüm Kremlin'de ve Moskova şehrinde topuklarından çekilip sürüklenerek gezdirildi ve meydanda teşhir edildi. Bu arada tüm hizmetlileri, maiyeti ve köleleri boğduruldu. Fedorov'un mülklerine yönelik bizzat İvan'ın idaresindeki devam niteliğindeki *opriçniki* baskınlarında, tıpkı katledilen erkeklerin eşleri ve çocuklarına yapıldığı gibi öküzler, inekler ve atlar da tepelendi. Hatta köylülerin karıları çırılçıplak soyularak "bir hayvan gibi" ormanlara sürüldü ve oralarda parça parça edildiler. Fedorov'un eşi ise rahibe olmaya zorlanmamışsa öldürülmüş olmalıdır.[19] *Sinodiki* kayıtlarına göre Fedorov'un yüz yirmi ila yüz elli kadar hizmetlisi ve onlara bağlı iki yüz doksan kadar adamı[20] yok edildi. Örneğin, "Kolomna köylerinde Ortodoks Hıristiyan inanışında olan 20 kadar insan öldü ve isimlerini bir tek Tanrı biliyor."[21] Birçok kadın evlerinin bahçe kapısında asılırken diğerleri parçalanıp, parçaları insanların su ihtiyaçlarını karşıladığı buzda açılmış deliklere tıkıldı.

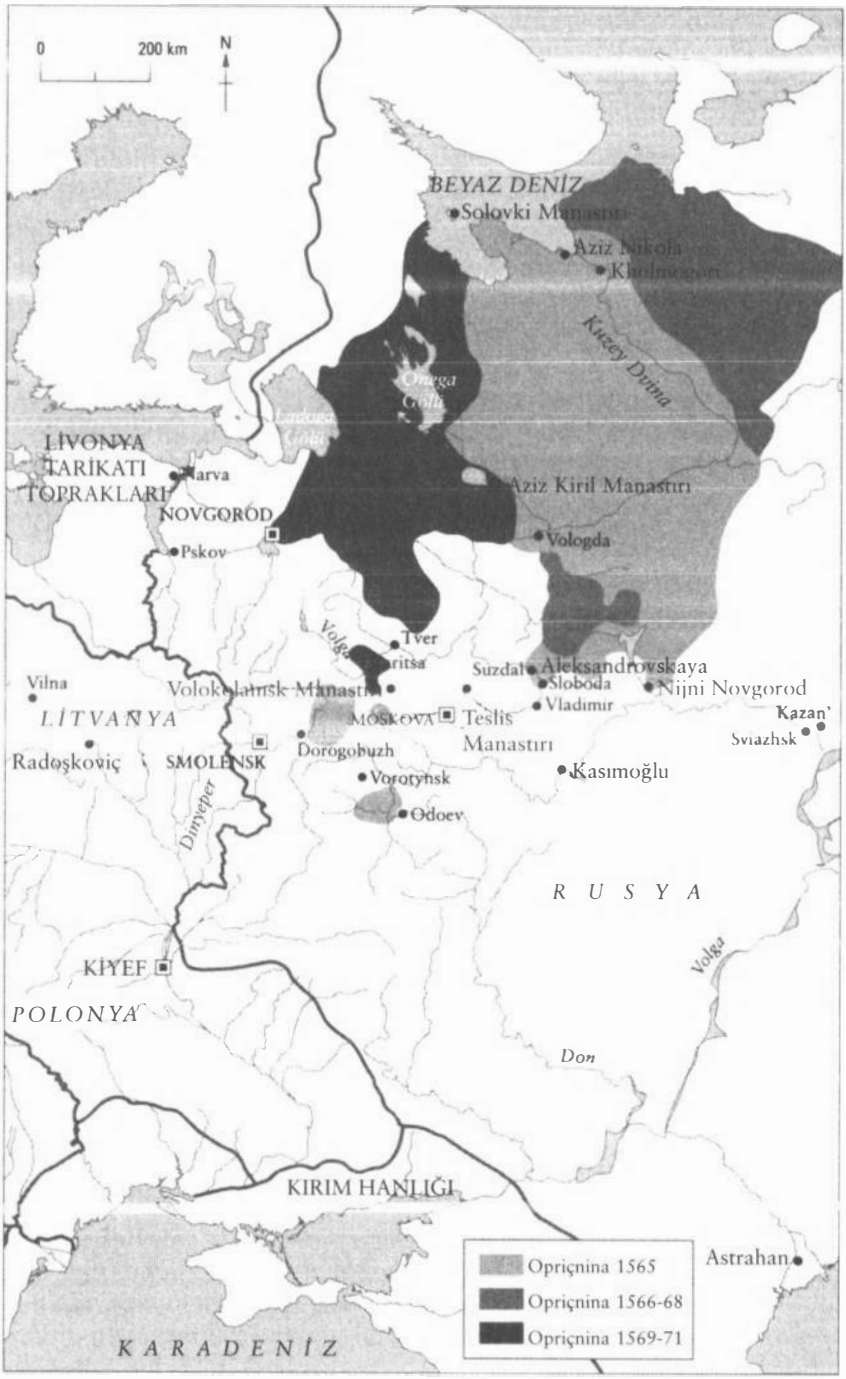
Opriçnina'nın başından itibaren en yoğun terörün yaşandığı 1567 ve 1568 katliamları Metropolit Filipp'in çok yakınlarına kadar ulaşmıştı artık. Ailesinin önde gelen bireylerinden biri ve bir *okolniçi* olan M.İ. Koli-

şev ve oğullarının üç tanesi 11 Eylül 1568'de Fedorov'un kaderini paylaştılar. (M.İ. Kolişev, Prens M.İ. Vorotyinski'nin kefillerinden birisiydi ve onu 1566'da Beloozero Manastırı'ndan almaya bizzat kendisi gitmişti.) Bu esnada İvan, Solovki'deki soruşturmayı yürüten özel adamları tarafından toplanan oldukça yetersiz kanıtlara dayanarak Filipp'i yargılamak amacıyla bir Kilise Kurulu toplantısı düzenlemişti. Kilise Kurulu, (İvan, Rzhansk'ta seferde iken) birkaç boyarın katılımıyla 4 Kasım 1567 tarihinde toplandı ve Filipp'in ahlaksız ve uygunsuz bir hayat yaşadığını ilan ederek onun tahtından indirilmesini buyurdu. Aslında Filipp kararı beklemedi. Resmi kıyafetlerini çıkarıp beyaz cüppesini[22] teslim etti ve ayrılmak için hazırlandı fakat Filipp'in çevresini ikna etme konusundaki yeteneğinin farkında olan İvan, o an için onu Moskova'da kalmaya mecbur etti.

Filipp'in endişe duyduğu konu sadece İvan'ın gaddarlığından ibaret değildi, Çar'a *opriçnina* ve *zemşina* arasındaki ayrılığı ortadan kaldırıp halkını birleştirmesi için nasihat ettiğine göre ülkedeki siyasi durum için de çok endişeliydi. İvan bu nasihata cevaben sertçe karşılık vermiş ve çevresini sardığını varsaydığı hıyanete atıfta bulunarak, "Keşiş senin, bizim Çarlık konseylerimizle ne işin var, onların benim canıma okumak (*poglotiti*) istediklerini görmez misin?"[23] demiştir. İvan, boyarlar arasında Filipp'e verilen destekle İ.P. Fedorov'a verilen desteğin örtüşmesi nedeniyle öfkeye kapılmış olabilir. Bir yıl sonra büyük bir şölen günü olan 8 Kasım 1568'de (Aziz Mikail Günü), Filipp büyük bir kalabalık önünde yine ayin yönetirken Aleksey Basmanov ile Maliyuta Skuratov arkalarında çok sayıda *opriçniki*'yle kiliseye baskın yaptılar ve Filipp'in her şeyden mahrum edildiğine dair İvan'ın *ukaz*'ını okudular ve sonra da Filipp'in üzerindeki giysileri parçalanarak çıkartıldı. Bir kızağa konulup çok kötü koşullar altında hapsedildiği Tver'deki Otroç Manastırı'na götürüldü. En azından yakılmaya mahkûm edilmemişti ki aslında bu da mümkündü. Bundan bir hafta sonra Teslis Manastırı'nın başkeşişi Kiril, Metropolit olarak atandı. Papazlıktan çıkarılan Metropolit'in kilise mensubu olan ve olmayan hizmetçileri *opriçniki* tarafından acımasızca yok edildiler.

Mahkemenin atmosferi gergin ve gaddarane olmalıydı. Sadece kadınların öldürülmesi, lekelenmesi ve çocuklarının katledilmesinin, aralarındaki çok sayıda evlilik nedeniyle örülmüş yoğun bir ortak dokuya sahip aristokrasi ve hizmet soyluları üzerinde nasıl bir etki yapmış olacağını düşünmek bile yeterlidir. Dahası, aristokrat Rus kadınları evlerinde tecrit edi-

Opriçnina'ya dahil edilen topraklar

liyor ve iffetlerinin üzerine titreniyordu. Tecavüz edilip kocalarının Kremlin'deki evlerinin kapıları önünde asılmaları ihtimali Moskova'nın havasının kokuşmasına katkıda bulunmuştur. Schlichting bu dehşeti tarif ederken biraz hayal gücünü de işin içine katıyor olabilir, ancak, açıktır ki İvan hiddetli yıkıcılık ve zincirlerinden boşanmış bir barbarlık üzerine bir kariyer inşa etmiştir ve *Sinodiki* kayıtları Schlichting'in bazı tasvirlerini desteklemektedir.

İvan'ın kendi asilleri tarafından gerçekleştirilen bir dizi komplo olarak yorumladığı duruma olan vahşi tepkisi, 1568'de İsveç'te meydana gelen olaylara ilişkin haberlerin gelmesiyle şiddetlenmiş olabilir. Görünüşte akıl sağlığına ve tahtına kavuşan XIV. Erik'in bilhassa başka nedenlerin yanı sıra Ocak 1568'de doğan oğlu Gustav'ı meşrulaştırmak sebebiyle halk tabakasından olan karısıyla Temmuz 1568'de evlenmesi İsveç aristokrasisiyle uzlaşmanın bir yolunu bulmasını zorlaştırdı. Düğünden kısa süre sonra krala karşı bir başkaldırı şekillenmeye başladı. Bu ayaklanmanın başını Erik'in iki kardeşi Johan ve Karl çekiyordu. Bunlar Rusların gözünde kaçınılmaz olarak, Staritsalı Vladimir gibi *udelyinye knyaziya* yani doğuştan hanedan prensi rolündeydiler. Tuhaf bir ironi olarak, Ağustos 1568'de Erik, Rusya'ya sığınma isteğini tekrarladı: Hâlâ Gripsholm'da mahkûm olan kardeşi Johan'ın ve Erik'in hâlâ İvan'a göndermeyi düşündüğü Johan'ın karısı Catherine'in ona karşı komplo kurduğundan endişeleniyordu ve İsveç'e gelen Rus elçilere Catherine Jagellonka'yı teminat olarak almaları için yalvarıyordu. Böylelikle İvan, Erik'i korumak için askeri birlikler ile onu nakletmek için gemiler ve denizciler gönderebilirdi. Bu arada da hazinesini çoktan İsveç'teki bir gemiye yüklemeye başlamıştı ancak tam o sırada Dük Karl 28 Eylül 1568'de yolunu kesip onu tahtından indirdi ve iki gün sonra III. Johan, asiller ve ordu tarafından kral ilan edildi. Çar'ın gönderdiği elçilerin hayatları ancak Dük Karl'ın müdahaleleri sonucu kurtulabildi, yoksa Erik'in kendisini İvan'ın vassalı olarak ilan etmek üzere olduğu fikrine kapılan Johan taraftarları heyete saldıracak ve onları öldürüp mallarını yağmalayacaklardı.[24] Erik, 25 Ocak 1569 yılında *Riksdag* tarafından resmen görevinden alındı. Daha sonra muhtemelen zehirlenerek öldüğü 1577 yılına kadar esaret altında tutuldu.[25] Yani, İvan hain boyarlarına karşı kendisine İngiltere'den bir sığınma hakkı verilmesi için arayış içerisindeyken, Erik de kendi boyarlarına karşı yeniden Rusya'dan sığınma hakkı almanın peşine düşmüştür. [26]

Erik'in devrilmesini İsveç'te, onun bir insan ve kral olarak itibarına kara lar çalan iyi organize edilmiş bir propaganda kampanyası izledi. Kökeni ne olursa olsun İvan'ın gözünde her halükârda taç sahibi bir kral olması hasebiyle yanlış yapmaktan masun olan Erik'e, böyle bir büyük saygısızlığın yapılmış olması, İvan'ın kendi asillerinin kuzeni Vladimir lehine kendisine karşı komplo tezgâhlayacakları düşüncesi karşısındaki teyakkuzunu artırdığı gibi insanlara karşı beslediği güvensizliği de körüklemiş olmalıdır. Böyle bir varsayımı destekleyecek hiçbir yazılı kanıt yok ancak İvan'ın yanı başındaki topraklarda, bir taç sahibinin kaderinin kendi kardeşlerinin ve aristokrasisinin ellerinde oluşundan etkilenmemiş olması imkânsız gibi. Bu olaylar İsveç'te gerçekleşebiliyorsa Rusya'da da gerçekleşebilirdi ve bu nedenden dolayı İngiltere'nin Elizabeth'inin ona vereceği bir sığınma hakkı güvencesine her zamankinden daha fazla ihtiyacı olabilirdi. Bu denli çabuk korkup öfkelenen ve psikolojik yapısı bu kadar hassas dengede olan biri için Erik'in kaderi zalim bir uyarıydı ve kendi durumuyla arada paralellikler kurabilmesi çok kolaydı. Özellikle ana üssü haline gelen Vologda'daki sığınağının çevresinde *opriçnina*'ya daha fazla arazi katarak kendini korumaya aldı. Aynı zamanda Rusya Kumpanyası'nın faaliyetlerini ve ona tahsis edilen binaları da *opriçnina* koruması altına aldı.[27] Bu arada, Moskova'yı ve oradaki yeni sarayını terk ederek Aleksandrovskaya Sloboda'ya sürekli kalmak üzere yerleşti. Sloboda'ya, yolları kontrol altında tutan ve geçiş izni olmayan kimseyi içeri almama talimatı verilmiş muhafızlar yerleştirdi. İngiltere'ye gitmek için bir İngiliz açık deniz gemisine binmeden önce gerekirse Vologda'dan hazinesiyle birlikte, Beyaz Deniz'deki adada bulunan Solovki Manastırı'na yelken açabileceği gemileri yapmaları için İngiliz gemi yapımcılarının ve Vologda'yı güçlendirip sağlamlaştırmaları için İngiliz inşaat ustalarının hizmetlerinden yararlandı.

Ancak Elizabeth, onun sığınma talebini ciddi bir şekilde ele almayı reddetti. 23 Temmuz 1568'de İvan'ın sabırsızlıkla beklediği Anthony Jenkinson yerine Aziz Nikola'ya İngiliz büyükelçisi (Kumpanya'nın temsilcisinden ayrı olarak) Sir Thomas Randolph geldi. Randolph ancak 1568'in Eylül sonuna doğru Moskova'ya ulaşabildi ve İvan'ın sonunda onu görmeyi kabul ettiği 20 Şubat 1569 tarihine[28] kadar olan zamanı ikametgâhında tıkılı kalmış olarak geçirmek zorunda kaldı. İvan'ın büyükelçiyi kabulünde gerçekten de aşağılayıcı olan bu gecikmeyi (büyük olasılı-

lıkla İvan'ın, bir ittifak anlaşması yapılması için sürdürülen görüşmelerde kaçamak davranan Elizabeth'a olan öfkesinden kaynaklanmaktaydı), daha sonra İvan o sırada Moskova'da vebanın kol gezmesiyle açıkladı fakat başkaları İvan'ın *opriçniki* zorbalıklarını ve birbiri ardına gerçekleşen asillerinin ve hizmetlilerinin infazlarını Randolph'dan gizlemeye çalıştığı görüşünü ileri sürdüler.[29]

Elizabeth'in Randolph'a açıkladığı ve nihayetinde onun da İvan'a aktardığı gibi, Jenkinson kraliçesine "çok gizli olarak" İvan'ın arzusunu şöyle ifade etmişti:

> Aramızda öyle bir dostluk olsun istiyor ki içimizden biri bir talihsizlik sonucu kendi ülkesi dışında bir yere sığınma gereği duyarsa, birimiz diğerimizin davasının koruyucusu olsun. Bu konuda siz, [Randolph-r.] elbette bahsi geçen hizmetkârımız Anth. Jenkinson'un, zikredilen imparatorun [İvan-r.] sözlerini yanlış anlamış olabileceğini düşündüğümüzü söyleyeceksiniz.

"Tanrı'nın bize her zaman bahşettiği lütfu sayesinde, barış içindeki hükümdarlığımızın, tebaamızdan ya da yabancı düşmanlardan gelebilecek bir tehlikeye maruz kalmaksızın devam edeceğine dair bir şüphesi olmadığını" kati biçimde ifade eden Elizabeth, İvan'ın kendi halkından yana emniyetinin olmadığını düşünebilmesini idrak etmekte açıkçası güçlük çekmekteydi ve "bize [Elizabeth'e] göre de bahsi geçen hizmetçimiz [Jenkinson] adı geçen imparatorun ona söylediklerini yanlış yorumlamıştır." Ama Kraliçe İvan'ı temin ediyordu ki:

> Eğer mülkünde herhangi bir talihsizlik olacak olursa... hükümdarlığımıza dostça kabul edilip, tüm haklı davalarındaki mücadelesinde adeta elinde elimizle imzalanmış ve mührümüzle mühürlenmiş hususi senet ve ahitler varmışçasına tarafımızdan kesinlikle teminat altına alınmış bir dostluk görecektir.

Bu talimatların yazarı olan Lord Burleigh, saldırı ya da savunmaya yönelik bir ittifak kurulması doğrultusundaki herhangi bir soru karşısında Randolph'un sessiz kalarak soruyu geçiştirmesi emrini verdi, çünkü Jenkinson, İvan ile Kutsal Roma-Cermen İmparatoru ve diğer krallar (muhtemelen İsveç ve Lehistan-Litvanya) arasında gelişen düşmanca ilişkileri göz önünde bulundurarak bu konudan söz etmişti. Randolph'un müza-

kerelerdeki tek amacı İngiliz ticari ayrıcalıklarını güvence altına almak olmalıydı.[30] Yine de Burleigh herhangi bir resmi ittifaka yanaşmasa da, gerçek anlaşma imzalanmış gibi İvan'ın "haklı davası"na destek olunacağını vurguladı, bu da İngilizlerin esas niyeti konusunda İvan'ın biraz aklının karışmasına neden oldu.

İvan daha sonra Elizabeth'e 20 Haziran 1569 tarihinde yazdığı bir mektupta Randolph'u görüşme için bekletmesinin nedenini açıkladı. Elçi onun görevlileriyle konuşmuyordu ve sadece "ticari konulara" yoğunlaşarak o süre içerisinde öne çıkan sorunları konuşmayı reddetmişti.[31] Bu, meydana gelen gecikmeden kesinlikle Randolph'un sorumlu olduğunu göstermeye yönelik bir girişimdi. Sonraki dört ay boyunca Randolph, işlere burnunu sokan çeşitli İngilizlerin ona karşı düzenlediği entrikalardan ve yazdığı mektuplarının alıkonulmasından yakındı.[32] Fakat büyükelçi nihayetinde "Çar'ın gözlerini gördüğü" 20 Şubat 1569 tarihinde, Çar'ın Jenkinson'la görüştüğü o gizli konular (yani, ihtiyaç halinde karşılıklı sığınma, ittifak ve çok fazla kanıt olmamasına rağmen evlilik konusu) hakkında konuşmaya yetkili olduğunu söyledi ve ona "merak uyandırıcı bir şekilde üzerine dizeler işlenmiş dikkate değer gümüş bir kupa" sundu. Sonra görüşmelerin devamının yapılacağı Vologda'ya gitmek üzere Çar'ı izlemesi emredildi ve burada Çar'a karşı haince faaliyetler gösterdiği şeklindeki iddialara karşı kendini savunmak zorunda kaldı. Aslında bu iddiaları yayanlar da bizzat Rusya Kumpanyası'nın hainlik yapan mensuplarıydı.

Sonunda, 20 Haziran 1569 yılında Randolph, İvan'ın Rusya Kumpanyası'nın imtiyazlarını hem de oldukça elverişli koşullarla yenilenmesini sağlayabildi. Örneğin, İngiliz uyrukluların Rusya'yla ticaretini Rusya Kumpanyası üzerinden yapmasını zorunlu kılan İngilizlerin yasasına, Rusya'da da uyulması zorunlu hale getirilmişti.[33] Rusya Kumpanyası'na Narva'yla yurtdışı ticaret konusunda bir tekel imtiyazı verilmemişti ancak Moskova'da bir bina almalarına ya da başka herhangi bir yerde bina inşa etmelerine ve az sayıda Rus hizmetli işe almalarına izin verilmişti. Viyçegda Vadisi'nde demir cevheri arama izni verilmişti. Kumpanya'nın tüm binaları ve hizmetlileri *opriçnina*'nın bir parçasını oluşturacak ve onun yetki alanı içerisinde olacaktı. İvan Lehistan-Litvanya'yla savaşında İngiltere'nin desteğine güveniyor olması nedeniyle bu kadar cömert davranmış olabilir. Bu kadar tavizden sonra Elizabeth'in de karşılığında ona bir şey vereceğini bekliyor olmalıydı. Ancak aynı zamanda verdiği bu tavizleri geri

çekebilme gücünün, İngiltere karşısında bir üstünlük elde etmesine yaradığının da farkında olmalıydı.

Sonra Randolph İngiltere'ye döndü, yanında Rus büyükelçi Andrey Grigoriyeviç Savin de vardı. İvan, büyükelçinin bundan sonra İngiltere'de görüşülecek olan bir ittifak anlaşması için görüşmelerin ilerlemesini sağlayacağını umuyordu. Savin, yanında iki güç arasında imzalanacak bir "ebedi dostluk" anlaşmasının taslağını getirmişti. Buna göre saldırıda ya da savunmada talep üzerine taraflar birbirlerine silahlı destek verecekler, Rusya tarafından İngiltere'ye tanınmış olan ticari ayrıcalıklar genel olarak onaylanacak ve bu haklar iki tarafı da kapsayacak şekilde genişletilecekti.[34]

Bu süreç içerisinde İvan, İsveç Kralı Erik'in, Lehistan Kralı'nın kız kardeşiyle evli olan bir prensin lehine tahttan alaşağı edilmesinin ve Lehistan ve Litvanya arasındaki eli kulağındaki birliğin kendi Livonya siyasetini bozduğunun farkındaydı. Lehistan-Litvanya karşısında tek başına ayakta duracak kadar güçlü değildi ve İsveçli müttefikini kaybetmişti. Tam da bu sırada, 1566 yılında başa geçmiş olan yeni Osmanlı Sultanı Selim, İvan'a karşı bir askeri sefer için Kırım Hanı'nın kendisine katılmasını istemişti.

Osmanlılar, bir süredir güneydoğuda büyümekte olan Rus gücüne ve bu gücün Orta Volga'yı denetimine alarak Doğu'dan Mekke ile Medine'ye giden hac yolunu tehlikeye düşürmesine tepki göstermekteydi. Ayrıca, Rusya'nın Aşağı Volga'ya sarkması da Osmanlılar ile Acemler arasındaki dengenin bozulmasına neden oldu. Kırım Hanı, Altın Orda devletinin Hazar Denizi'ndeki mirası üzerinde hak iddia ederek ve Kazan ile Astrahan Tatar Hanlıklarını geri isteyerek Osmanlılar için değerli bir müttefik haline gelebilirdi. Daha 1564 yılında Kırım Hanı, İvan'a karşı, mağduriyetlerinden dolayı o kadar yakınıyordu ki, bunu telafi etmeye "pöstekiler" yetmezdi.[35] Ruslar Volga'nın sağ kıyısında bulunan eski Tatar Astrahan şehrini terk etmiş ve nehrin 16 kilometre kadar aşağısında bulunan bir adada yeni ve daha güçlü bir kale inşa etmişlerdi.[36] Osmanlıların ileri karakolu ise Türk köle ticaretinin merkezlerinden biri olan, Azak Denizi'ne dökülen Don Nehri ağzındaki Azak Kalesi'ydi. 16. yüzyılın ortaları itibarıyla Kazaklar, IV. İvan'la zaman zaman ittifak yapan Prens D. Vişnevetski'nin önderliği altında Aşağı Don havzasında yerleşmiş ve Türk ticaretini tehdit eder hale gelmişlerdi. Öte yandan Rusya'yla ilişkiler, Osmanlı Sarayı açısından doğrudan görüşmeyi gerektirecek kadar önemli değildi ve bunlar her zaman olmasa da çoğunlukla Kırım Tatarları aracılığıyla gerçekleştiriliyordu.

Ancak Türk arazisindeki Kazan, Astrahan ve Kabartay göçmenleri, Kırım Hanı ve diğer yerel mirlerin de desteğiyle Rusları topraklarından kovması için Sultan'a baskı yaptı. Don ile Volga arasında bir kanal açma fikri dillendirilmeye başlandı. Buna göre, Azak'tan Don boyunca yukarıya, Perevoloka'ya kadar gidip, Volga'ya geçerek merkezi Rusya içlerine veya aşağıya Astrahan'a doğru ilerleme imkânına Türkler kavuşacaktı. Burası aynı zamanda İran'a karşı ya da Kafkasya içlerine doğru düzenlenecek seferlerin üssü haline gelebilirdi.[37] Selim, Süleyman'a göre bu plana daha sıcak bakıyordu ve ciddi bir şekilde olasılıklar araştırılmaya başlandı. 1568 yılının başlarında Osmanlılar bir harekât düzenlenmesi kararı almıştı. Kefe'de gemiler inşa ediliyordu, Balkan vilayetlerinden toplam 15.000 kişilik bir orduyla beraber topçu birlikleri ve yeniçeriler İstanbul'da toplanıyordu. Askeri malzeme ve cephanenin yanı sıra kanalı kazmak için insan gücü de Kırım'da toplanmıştı. Kırım Hanı Devlet Giray ise kendi siyasetinin Türkler tarafından daha yakından kontrolü ihtimalini doğuran bu durum karşısında hiç de hevesli görünmüyordu. Ruslar, Kırım'daki elçileri Afanasi Nagoy aracılığıyla Türklerin bu planlarından tümüyle haberdar edilmekteydi. Osmanlıların Astrahan'a yerleşip Kafkasya'ya ve Hazar Denizi'ne hükmetmeleri Kırımlıların siyasetlerine uymadığı için elçiye gizlice Osmanlı Sarayı'nın neler planladığını bildiriyorlardı. Bir kanal kazılacağına dair haberler Avrupa'da yayıldı ve bu fikir çok ilgi çekti.

Birlikleri taşıyan Türk donanması Temmuz 1569'da Azak'tan yola çıkıp Don'un yukarısına doğru ilerleyip Ağustos ayında Osmanlıların kanal inşaatını başlatmayı düşündükleri yer olan Perevoloka'ya vardı ve Kırım ordusuna katıldı. Ancak çok geç kalmışlardı: Don çok sığdı ve Don ile Volga arasındaki geçiş çok zor olduğu gibi kazma işi de, bu iş için oraya toplananların kapasitesinin çok üzerindeydi. Bu durum Türkleri çok öfkelendirmişti. Proje iptal edilerek Türk ve Kırım orduları Astrahan'ı kuşatmak için geri çekildiler. Eski, terk edilmiş şehri işgal ettiler. Yerel Tatarlar orduya nehir kadırgaları sağlayarak hizmet etmiş olmaktan dolayı mutlu görünüyorlardı. Ancak kendi nehir donanmasına sahip olan Prens Peter Serebriyanoviç Obolenski tarafından korunan yeni Rus kalesine karşı herhangi bir ilerleme sağlanamadı. Başarısızlığın gerçek nedeni aslında Türkler ve Kırımlılar arasındaki fikir ayrılığıydı, çünkü bazı rivayetlere göre Kırımlılar, tekrar Astrahan üzerine yönelme konusunda heveslerini kırarak Türklerin planlarını engellemek için ellerinden geleni yapmışlar-

dı.[38] Türkler ve Kırımlılar, kışları hiç de konaklamaya uygun olmayan böyle bir ülkede uzun süre kalmayı göze alamadıklarından sonunda Eylül 1569'da kuşatmayı kaldırdılar. Türkler Venediklilerle savaşmaya gitti ve 1571 yılının Nisan ayında Osmanlı Devleti ve İvan arasında mektuplaşma yoluyla bir barış anlaşması yapıldı. Buna göre Rusya, Kuzey Kafkasya'daki Terek Nehri'nde bulunan bir kaleyi yıkacak, Kabartay'a destek vermeyi bırakacak, yolları hacı ve tüccarlara açacak ve Kırım Hanı'nın Rusya'dan istediği haraç şartlarını karşılayacaktı. Böylece III. İvan'ın ödemeyi reddettiği haraç bu kez IV. İvan'a dayatılmış oluyordu.[39] Bu sırada çok güçlü müttefikinin baskısından kurtulmuş olan Kırımlılar, örneğin, Kazan'ı geri almak için savaşmak ya da kendileri adına bir harekât düzenlemek gibi artık yeniden kendi çıkarlarının peşine düşebilirlerdi.

İvan şimdi, Kuzey'deki savaşı Rusya himayesi altında bir Livonya vassal krallığı kurarak anlaşma yoluyla çözüme kavuşturmayı düşünebilirdi. Bu çözüm önerisinin, hizmeti altına girmiş iki Livonyalı asil Johann Taube ve Eilhard Kruse'den ve hiçbir zaman Livonya savaşı konusunda istekli olmayan Dışişleri Dairesi'nin başı İvan Viskovati'den gelmiş olması çok mümkündür. Magnus rahatlıkla yeni krallığa en uygun aday olarak gösterilebilirdi. Oesel Adası'na ve Livonya'daki Danimarka varlığına hükmediyordu ve Danimarka Kralı II. Frederik'in küçük kardeşiydi. Bir süredir kendisi ve eşi için bir yerleşim yeri aramaktaydı.

Catherine Jagellonka'yı almak için gönderilen Rus elçilik heyeti sonunda Stockholm'den kraliçesiz fakat Haziran 1569'daki Erik'in devrilmesiyle ilgili detaylı bilgilerle döndü. Gerçi İvan haberciler aracılığıyla hiç şüphesiz sürekli bilgi almıştı.[40] Fedorov'un "hıyaneti"nden kaynağını alan yeraltı hareketlerinin yayılması ve özellikle Fedorov'un 1567 komplosunun varlığına dair önceden bir bilgiye sahip olması da (eğer gerçekten Staritsalı Vladimir'e komplocuların bir listesini verdiyse) hiç kuşkusuz İvan'ı her an galeyana gelebilecek endişeli bir ruh hali içinde bırakıyordu. Kuzenini yolundan çekmek için önce onu yaklaşan bir Tatar-Türk saldırısına karşı önemli bir ileri karakol olan Nijniy Novgorod'a gönderdi, bu arada da onun sonunu hazırladı. Vladimir'in hizmetinde olan bir aşçıya rüşvet verip ayartarak, efendisinin ondan Çar'ı zehirli bir balıkla öldürmesini istediğini iddia etmesini sağlamak kolaydı. İvan kuzenini önce Aleksandrovskaya Sloboda'ya getirtti, dışarıda etrafı İvan'ın baş yardakçıları olan V.G. Griyaznoy ve Maliyuta Skuratov tarafından yönetilen *opriç-*

niki'yle kuşatılmıştı. Prense, artık Çar'ın kardeşi değil düşmanı sayıldığını bildirdiler çünkü sadece tacı ele geçirmeye çalışmakla kalmamış ayrıca aşçıya rüşvet vererek İvan'ı zehirleyerek öldürmeye de çalışmıştı. Çar'ın yakın akrabası olduğundan Staritsalılar ne mahkemeye çıkartılabilirlerdi ne de idam edilebilirlerdi, ancak İvan sonunda, Vladimir'in onun tahtı üzerinde bir tehdit unsuru olarak kalmasına daha fazla izin veremeyeceğine ve onu idam ettirmesi gerektiğine karar vermişti. Kanıt toplamaya dair önemsiz birkaç mahkeme soruşturmasından sonra 9 Ekim 1569'da Vladimir, eşi ve kızıyla birlikte Çar'ın huzuruna getirildi ve Çar tarafından kendilerine bir bardak zehri içmeleri söylendi. Vladimir önce intihar etmenin günah olduğu gerekçesiyle zehri içmeyi reddetti, ancak eşi bunun hesabını Kıyamet Günü'nde İvan'ın vereceğini söyleyerek onu içmesi için ikna etti. İkisi de zehirli içkiyi içtiler ve onlardan sonra 9 yaşındaki kızları da zehri içti. İvan o sıralarda Beloozero'da bir rahibe manastırında bulunan halası Evfrosinya'nın da Sloboda'ya getirilmesi için ferman çıkarttı ve Evfrosinya yanındaki on iki bayan maiyeti ve beş tane hizmetçisiyle birlikte kendilerini getiren saltanat kayığında yolculuk halindeyken o sıralarda göründüğü kadarıyla İvan'ın kirli işlerinden sorumlu Griyaznoy ve Maliyuta Skuratov tarafından dumanla boğularak öldürüldü. Ne A.D. Viyazemski, ne A.D. Basmanov ne de oğlu Fedor bu işe dahildi; muhtemelen, gözden düşme ihtimalleri 1569'da belirmeye başlamıştı hele ki İvan'ın idamlarının kapsamına itiraz etmeye cesaret etmişlerse.

Bu infazlar *Sinodiki* kayıtlarında var olan girişlerle teyit edilmektedir. Bunlar arasında Vladimir'in hizmetinde olan birçok *diyak* ve asillerin adı geçtiği gibi aşçının adı ve zehirli olduğu iddia edilen balığı tutan balıkçının adı da yazılıdır. İvan onların hepsi için dualar ettirmiştir. Vladimir'in ailesi konusunda da şaşırtıcı derecede tutarsız davranıyordu. Vladimir'in 9 yaşındaki kızının ölmesini istemişti ancak oğlu Vasili ve ilk eşinden olan Evfimiya ve Mariya adlı kızları orada yoktular, onlar ayrı tutulmuştu. Birkaç yıl sonra oğlu Vasili'ye bir apanaj geri verilecekti.[41]

15. Bölüm

Armagedon

İvan'ın yakın çevresinde, onun duygusal dengesi üzerinde bozucu bir etki yaratmış olabilecek bir sonraki olay, 9 Eylül 1569 günü, o sırada muhtemelen yirmili yaşlarını yaşayan Çariçe'si, Kabartay Prensesi Maria Temriyukovna'nın ölümüydü. 1563 yılında bir oğlan çocuğu doğurduğu ve fakat onun da daha birkaç aylıkken ölümü dışında, Çariçe'nin İvan'la ilişkisi hakkında hiçbir şey bilinmiyor. Rus ve Sovyet tarihçileri onun portresini çok olumsuz bir bakış açısıyla çizmişlerdir. "İvan nasıl oldu da, ne kadar güzel olursa olsun, barbar bir Tatar'a tutuldu?" diye yazmış olan Solovyev,[1] Tatar bir genç kızın özellikle de Tatarlar arasında büyümüş olan İvan'a ne kadar çekici gelebileceğini hesaba katmamış. Boyarların ondan tiksindikleri de söyleniyor ama yine bu iddianın kanıtları nerede? O tarihlerde saray ve ordu içerisinde yüksek rütbeli Tatar prensleri ve mirzalarının varlığı Rusya'da daima hesaba katılıyor, hoş karşılanıyor ve muhtemelen İvan'ın sarayı neşelendirmek için organize ettiği şölenlerde ve ziyafetlerde de yerlerini alıyorlardı (ziyafetler, resmi tören eşliğinde yabancı elçilere verilen yemeklerdi; şölenlere ise *pir* adı veriliyordu). Bu Tatar ileri gelenlerinin birçoğu Ortodoks olmuş ve evlilik yoluyla boyar ailelerine katılmışlardı. Büyük ihtimalle alt sosyal zümreler arasında da karşılıklı evlilikler olmuştu.

Delikanlılığından beri Moskova'da yaşamakta olan Maria'nın erkek kardeşi Prens Saldanliyuk (vaftiz ismi Mihayil) Temriyukoviç Çerkaski, İvan'ın emriyle okuma-yazma öğretilip eğitim görmüş ve Çar'ın musahibi haline gelmişti. Kendisine toprak ve iktidar verilmiş, apanaj prensi muamelesi görmüş, hatta kendi adına kanunnameler çıkarmasına dahi izin verilmişti. Çariçe Anastasya'nın kuzeni olan, Zaharyin'in sülalesinden V.M. Yuriyev'in kızıyla evlenmiş ve itibarı, yüksek himayeye mazhar olarak 1571 yılına dek sürmüştür. Diğer kız kardeşi de, bir süre *zemşina*'nın başı olan,

çar ailesinden Mihayil Kaybuliç'le evli kalmıştı. Kabartay Tatarlarının önde gelen beylerinden birinin kızı olan Maria Temriyukovna birçok bölgenin beylerinin de akrabası oluyordu. İvan, Tatar Hanı'nın karısı tarafından gönderilmiş başsağlığı mektubuna verdiği yanıtta, ölen karısının anısına, bütün akrabalarına önceden olduğu gibi göz kulak olacağını ve onları koruyacağını özellikle belirtmişti. Ancak, kendilerini Rusya'ya bağlı hissetmeyen diğer bölge hanları İvan'ın şüphelenmesine meydan verecek davranışlar sergilemiş olabilirler.

Çariçe Maria'nın ölümü üzerinde bir sır perdesi var gibidir. Onun boyarlar tarafından zehirlendiği veya kocasını zehirlemeye yeltendiği için öldürüldüğü şeklinde söylentiler vardır. Anlaşıldığı kadarıyla ahali, Anastasya'nın[2] ölümünden sonra İvan'daki huy değişimini ona atfetmişti. Buna ilaveten, *opriçnik* Heinrich von Staden'in belirttiği gibi, aynı ahali Çariçe'yi, İvan'ın kişisel güvenliği için giyimi kuşamı yerinde, yüksek maaşlı, gece gündüz yanından ayrılmayacak özel bir muhafız alayı, yani *opriçniki* birliği kurmasından da sorumlu tutmuş gibi durmaktadır.[3] Aslında, Maria'nın bir Tatar olarak yaşadığı hayattan yola çıkararak, İvan'a panik ataklarından biri sırasında bu aklı vermiş olması çok da mantıksız değil.

İvan'ın Maria'yı kaybettikten sonra derin acılara gömülmediğini düşünmek için hiçbir neden yok. Maria belki de sarayda yapılan ve soytarıların, cücelerin ve maskaraların yer aldığı çığırından çıkmış şölenlerin mucidiydi; ya da basitçe söylemek gerekirse İvan'ın neşeli halde tutmayı başarmış olabilir. Her durumda Çariçe'nin ölümü için bir soruşturma yapılacak, (bütün olağan işkence yöntemleri kullanılarak) ne şekilde zehirlenmiş olabileceğine dair tüm ihtimaller ele alınacaktı. Eğer İvan ölen karısına çok düşkün idiyse bu olay tıpkı Anastasya'nın ölümünde olduğu gibi onu tamamen dengesizleştirmiş olabilir. Bu ölüm, İsveç Kralı Erik'in başına gelenlerle birleşince İvan'ın kuzeni Staritsalı Vladimir'in sadakati hakkında daima mevcut olan kuşkularını derinleştirmiş olabilir. Maria'nın ölümü, çeşitli Kabartay prensleri arasında huzursuzluğun başlamış olduğu güneyde İvan'ın konumunun ciddi biçimde sarsılmasına da neden oldu.

Lehistan-Litvanya ilişkileri ve Livonya savaşındaki durum kötüye gidiyordu. Litvanya'nın ileri gelenleri, her ne kadar o uğursuz günün gelişini ertelemeye çalışmışlarsa da Lehistan'la daha yakın bir beraberlik artık kaçınılmazdı. Lehistan ile Litvanya'yı, sadece, Jagello sülalesinin son erkek vârisi olan, çocuksuz II. Zigismund Augustus'un hassas hayatı bir

arada tutabiliyordu. Birlik için düzenlemeler 1569 yazında nihai şeklini aldı. Taraflar, birçok pürüzü aşarak Livonya'nın birlikte sahiplenilmesi ve Lehistan ve Litvanya tarafından birlikte yönetilmesi konusunda anlaşmaya vardılar ve ileride anılacağı ismiyle Lehistan-Litvanya Birleşik Krallığı için yeni bir anayasal çerçeve hazırladılar. Lublin *Sejm*'i 23 Aralık 1568 tarihinden 1 Temmuz 1569'a kadar sürdü ve üzerinde mutabakata varılan birleşme 1 Temmuz 1569 tarihinde ilan edildi. Varılan karar, her iki milletin ortak seçecekleri bir kral olmasını, *sejmiki* yani bölge diyetleri tarafından seçilen ortak bir senato ve *sejm* olmasını getiriyordu. Piskoposlar, komutanlar ve kale komutanları da Birleşik Krallığın her iki yarısı tarafından seçileceklerdi. Litvanya Büyük Prensliği'nin kendi ataman ve yetkilileri yönetimindeki hazinesi, silahlı kuvvetleri ve idari mevzuatı (ki bu kanunname metni 1566 yılında yeniden elden geçirilmişti) bu birleşmeden etkilenmeksizin idari yapıyla birlikte korunmuş, Litvanya iç işlerinde özerk kalmıştı. Lehistan'ınsa yazılı kanunnamesi yoktu. Onların kazancı, Birleşik Krallık içinde sınırlarını yeniden düzenleyecek olmalarıydı. Litvanya'nın birlik konusunda sürekli fikir değiştirmesi büyük öfkeye neden olduysa da, önce Podlasya bölgesi, sonra Volhinya ve son olarak da Kiyef Palatinliği, Lehistan Krallığı bünyesine alınmış ve Litvanya, bir anda topraklarının yarısından fazlasını Lehistan'a kaptırmıştı. Lehistan'ın ise artık bir Ukrayna sorunu vardı. Söz konusu yeni idari yapılanmanın uygulanmasında çok sayıda zorlukla karşılaşılmış ama zaman içerisinde Lehistan-Litvanya kendi çözümlerini üretmeyi başarmıştı.[4]

İvan'ın dış politikası ve askeri ittifakları, söz konusu dönemdeki bu olaylar yüzünden bedeli ağır bir kesintiye uğramış, Kral III. Johan önderliğindeki İsveç, bölgenin düşman bir gücü haline gelirken herhangi bir saldırı karşısında kendi ordusundan çok daha güçlü olan Lehistan ordusunu yardıma çağırabilme hakkına sahip Litvanya da ölçüsüz bir şekilde güçlenmişti. Üstüne üstlük, Litvanya tahtının güvenliğini sağlamaya yönelik her türlü girişim, Katolik Lehistan tacının da belirlenmesindeki faktör olan seçimlere bağlanmış, dolayısıyla diplomatik manevra alanı sonsuz derecede karmaşıklaşmıştı.

Sözde Staritsalı Vladimir komplosu ve ondan önce de İvan Petroviç Fedorov'a atfedilen komplolar sırasında, Novgorod'un da hükümdarlığına karşı baş kaldırmanın arifesinde olduğu yönünde İvan'ın kuşkularını artıran bir şeyler mi vardı? Staritsa kasabası Novgorod topraklarının sını-

rındaydı ve Novgorod asilzadelerinin birçoğu, muhtemelen Prens Vladimir'in kendilerine karşı bir tehdit unsuru olmadığı düşüncesi taşıdıklarından, ona karşı zaafiyet içindeydiler. Novgorod, eski tarz ayrılıkçılığın merkezi olma özelliğini uzun zamandır yitirmiş bulunuyordu çünkü eski gerçek Novgorod sakinleri, 1478 yılında III. İvan buraları ilhak edip, tüm toprakları buraya gelen Moskovalılara *pomestiya* olarak verdiğinde, kentten sürülmüşlerdi. 15. yüzyılın siyasi geleneği bozulmuştu ve şehir artık Moskova'dan idare ediliyordu. Ama bu sefer de yeni tarz bir Novgorod "bölgeciliği" gelişmişti.[5] Kültürel olarak Novgorodlular, büyük bir ticaret, sanat ve zanaat merkezinde yaşadıkları, Avrupa ticaretiyle yakın ilişkiyi sürdürdükleri için Moskovalılardan farklıydılar; değişik bir vurguyla konuşurlardı ve her şeyden öte, kendi boyarları ve hizmet soylularına sahip olan ve beyaz cüppe giyen başpiskoposlarının yönettiği kendi geleneksel devlet yapılarına hâlâ öncelikli bir sadakatle bağlıydılar.[6] Kilise ve manastırlar, gerek servet, gerekse toprak bakımından muazzam zenginliklere sahiptiler.

Novgorodlular, İvan'ın sürekli olarak savaş hali içinde olmasından ve özellikle de Kazan gibi uzak yörelerde savaşmak için aralarından asker toplayıp götürmesinden hiç memnun değillerdi. Savaşlara giderken taşımak zorunda oldukları silah ve donanım bedellerini ödemekte zorlanıyorlardı ve *opriçnina*'nın kurulmasıyla ekonomik durumları daha da kötüleşmişti. Kayda değer sayıda *pomeşçik*, *opriçnik*'lere yer açmak amacıyla tasfiye edilmiş, bunun sonucunda kızgınlıklar baş göstermişti. Ayrıca tarımsal üretim alanında da bir düşüş yaşanmış, düşük hasat zamanlarında yaşanan sıkıntılar yüzünden artan vergilerin ödenmesi daha da güç hale gelmişti. 1566 Meclisi'ne katılan belli sayıdaki *pomeşçiki* hemen akabinde itibarları alınarak tasfiye edilmiş veya öldürülmüşlerdi. Novgorod, *zemşina* yönetimine havale edilmiş, dolayısıyla *opriçniki* şiddetine maruz kalmış, hatta Fedorov olayı ertesinde bir miktar *pomeşçik* yok edilmişti. Bütün bunların üzerine, 1560'lı yıllarda iki kez ciddi ölçekte veba salgını yaşanmıştı. Novgorod'da sevilen ve orada ikinci bir ikametgâhı olan Staritsalı Vladimir ve ailesinin idam edilişi de muhtemelen bu olayların üzerine tüy dikmişti.

İvan'ın fırtına gibi esip kavurarak ihanet araştırmasına başlamasının nedeni, Litvanya'nın 1569 yılında İzborsk kentini geri alması olayı gibi görünüyor. İzborsk Pskov'dan çok uzak değildi ve Litvanyalılar kente bir

hileye başvurarak girmişlerdi. Askerlerine *opriçniki* üniformaları giydirerek kent girişine kadar gelip, Rus garnizonu yetkililerinden kendilerini içeri almaları için kapıları açmalarını istemişlerdi.[7] Litvanyalılar kenti uzun süre ellerinde tutmadılar ama kenti koruyamayan ve sonradan gelen gerçek *opriçniki* sayesinde geri alan Rusların hepsinin boynu vuruldu; Litvanyalılar kentten çekilirken yanlarına esir olarak aldıkları Ruslar da Temmuz ayında serbest bırakılıp memleketlerine iade edilmelerini takiben idam edildiler. Aynı harekât sırasında esir alınan Litvanyalılar ise hainlik suçlamasıyla canlarından oldular. Moskova'da tutulan bir miktar esirin akibeti de aynı oldu.[8] Bu olay İvan'ın içindeki, Tver, Pskov ve Novgorod'un topraklarına ihanet tohumlarının ekilmiş olduğu endişesini beslemiş gibi görünüyor. 1569 Martı'nda söz konusu kentlerin sakinlerini hedef alan İvan, Pskov'dan 450 ve Novgorod'dan 150 kadar, genelde aşağı tabaka mensubu olan aileyi, zor kullanarak ülkenin içlerine doğru sürdü. Daha sonra duyduğu hikâyede, Stockholm'de Kral Erik'e karşı yapılan ayaklanmada Dük Karl'a kentin kapılarını ardına kadar açanların da bu aşağı tabakalardan insanlar olduğunu öğrenince, yaptığının doğru olduğuna kanaat getirip içini rahatlatmış olsa gerek.[9] 1567, 1568, 1569 yılları boyunca Moskova'da veya Çar neredeyse orada kesintisiz olarak idamlar birbirini izledi. İnfazlarla ilgili hiçbir normal resmi süreç işlemiyordu. Çar bulunduğu herhangi bir yerden, at üstündeyken, kilisedeyken veya kraliyet odasındayken hemen oracıkta idam emrini veriyordu.

Belli ki gördüğü her yerde ihanetin kökünü her yolu ve aracı kullanarak kazımaya kararlı olan İvan, onca zamandır bastırdığı hiddet duygularıyla Novgorod'u hedef aldı. 1569 yılının Aralık ayı sonlarına doğru, kayda değer büyüklükte bir *opriçniki* gücü toparladı ve veba bahanesiyle tüm seyahatlere yasak koyarak, Aleksandrovskaya Sloboda ve Novgorod arasındaki bütün posta menzil konaklarını çembere alan bir kordon oluşturdu. Askerler, yol boyunca insanların boyunlarını vurarak Novgorod'a doğru ilerledi; bu ilerleyişlerinin kayıtları *Sinodiki* içerisinde ebedileştirilmiş bulunuyor: "Moskova'nın emirleri üzerine, altı kişi... Karıları ve çocuklarıyla beraber Pskovlu otuz kişi..." Eski Metropolit Filipp'in bir manastıra hapsedilmiş olduğu Tver kenti kuşatıldı. Anlaşıldığı kadarıyla İvan, tutsağını hoş tutması talimatıyla birlikte Maliyuta Skuratov'a emanet etti. Filipp'in, İvan'ın Kilise'ye ve Başpiskopos Pimen'e yapmayı planladıklarını sevinerek karşılayacak kadar onlara kin besliyor olması ümit ediliyor-

du, böylece her şey bittikten sonra Filipp eski görevine tekrar dönecekti. Maliyuta, Filipp'i hapsedildiği hücrede ziyaret etti ve ondan, eski rakibinin cezalandırılması için dinen rıza göstermesini istedi. Filipp ise ancak İvan'ın *opriçnina*'yı dağıtması halinde metropolitlik görevini tekrar kabul edebileceğini beyan etti ve eğer bunu yapmazsa kendisinin bedduasını alacağı yönünde bir de tehdit savurdu. Böylesi büyük bir felaketi önlemek için de Maliyuta, bir bez parçasıyla Filipp'in ağzını tıkayarak onu boğdu. Manastırın başkeşişine de, Filipp'in kapatıldığı hücrede 23 Aralık 1569'da havasızlıktan ölmüş olduğu söylendi.

Beş gün boyunca *opriçniki* Tver şehrini bina, mal ve insan ayrımı yapmaksızın kasıp kavurdu. Volga Nehri üzerindeki buzların altına tıkılan vücutların önce bacakları kesiliyordu. (Torjok kentinin çoktan icabına bakılmıştı.) Öldürülenlerin sayısı çeşitli kaynaklara göre farklılıklar gösteriyor ama yaklaşık otuz altı bin kadar insan telef olmuştu, bunların dokuz bini öldürülmüş ve bu sayının iki katı kadarı da açlık ve hastalıktan ölmüştü. Orada bulunan bütün Litvanyalı mahkûmlar da o arada idam edilmişti.[10] Sonra İvan 2 Ocak 1570 günü Novgorod'a doğru harekete geçti ve kenti, tek bir canlının dışarı kaçamayacağı biçimde yoğun bir kordon içine alarak kuşattı. Buradaki ilk hedefi Kilise idi. *Opriçniki* milisleri kiliselere, manastırlara ve rahibe manastırlarına dağıldılar ve birkaç yüz kadar papaz ele geçirdiler. Bu papazlar, dört gün sonra İvan ve maiyetindeki 1.500 kadar *opriçniki* muhafızının kente girmesiyle beraber, halkın önünde kırbaçlanarak ve özellikle baldırlarının ön kısmındaki kaval kemiklerine vurularak (*na pravej*), sahip oldukları mülklerden vazgeçmeye zorlandılar.[11] *Pravej* cezası, İvan'ın Novgorod'u yağmalamasındaki temel hedeflerden biri olan boş saray hazinesini doldurmak amacına ulaşılana dek her gün olmak üzere bütün bir yıl boyunca sürdü ve sonunda hayatta kalabilenler serbest bırakıldı; gerçekten de 13 Ekim 1570 tarihine kadar Moskova'ya 13.000 ruble para gitmişti.

8 Ocak Cumartesi günü İvan, nihayet Ayasofya Katedrali'ne doğru yoluna devam etti. Volkhov Nehri üzerindeki köprüde, o âna kadar İvan'ın sadık destekçisi olmuş, başının üzerinde tuttuğu haç ve ikonaları taşıyan Başpiskopos Pimen tarafından karşılandı. İşte Armagedon başlıyordu. Çar, başpiskoposun kendisini kutsamasına izin vermediği gibi, yüksek sesle, herkesin önünde bütün Novgorodluları hainlikle suçladı: Onları, ata mülkü Novgorod'u Latinlere, yabancılara, hem de Zigismund Augustus'a teslim

etmeyi istemekle itham etti. Fakat İvan aynı zamanda Epifani* Yortusu'nu kaçırmayacak kadar da dindar biriydi ve dolayısıyla kendisi için özel olarak düzenlenmiş ziyafette yerini almazdan önce ayine katıldı. Hemen sonra, bir anda fena halde öfkeye kapılıp, Pimen ve boyarlarının derhal tutuklanmalarını emretti. Schlichting'e göre, İvan maiyetini çağırarak Ayasofya Katedrali'ni yağma ettirdi, Pimen'in kafasından ak takkesini çekip almalarını ve kaftanını da çıkarmalarını buyurdu. Onu başpiskoposluk yapmak için uygun biri olmamakla suçlayıp gezgin tiyatroculuk yapması gerektiğini, ayrıca ona bir eş bulacağını, masraflarını da büyük miktarda para vermeye zorlanan papazlara yıkacağını söyledi. Sonra İvan, bir kısrak getirtip Pimen'e şöyle dedi: "İşte gelinin. Üzerine bin ve Moskova'ya sür. Orada gezgin oyuncular arasında iş bulabilirsin." Başpiskopos, bütün Avrupa'da yaygın bir aşağılama ritüeli olarak bilinen tarzda, kısrağa ters oturtulup, ayakları da atın karnından geçen bir iple birbirine bağlanarak ve aşağılamayı daha da ileri götürmek amacıyla ellerine palyaço (*skomorohi*) çalgıları olan kanuna benzer bir çalgıyla bir de tulum tutuşturularak (ki Rus Kiliselerinde müzik aletlerinin kullanımı yasaktı) kentin içinden geçirilip, Kilise Kurulu tarafından yargılanmayı beklemek üzere Moskova'ya doğru yola çıkarıldı.[12]

Ertesi gün, İvan'ın Novgorod'un dışında kamp kurduğu Gorodişçe'de, ihanetle suçlananların bilinen bütün işkence yöntemlerinin kullanıldığı (bu kez içinde sıcak korlar bulunan ocaklar, kaynar sular, Volkhov Nehri'ne baş aşağı daldırmalar da vardı) yargılanmalarına başlandı. Bu arada, İvan'ın günah çıkarttığı papazı Evstafi ve bir *duma diyak*'ı olan L.A. Saltikov, kilise ve manastırların yağmalanması ve değerli hazinelerin toplanması işini götürüyorlardı. Erkekler, kadınlar ve kucaktaki bebekler bile işkenceye tabi tutuldu. İnsanlar birbirlerine iplerle bağlanıp nehre atıldı. Nehir donmuş olduğundan, bağlı insanlar nehrin ortasına kadar *opriçniki* tarafından yürütülüp, burada buz kırılıp delikler açılarak, insanlar bu deliklerden buzun altın doğru zorla iteklenip boğuldular. Bir yoruma göre, buzun altına itilerek uygulanan bu tarz infaz eski bir Novgorod geleneğiydi. Burada bu geleneğin kullanılışıyla da kurbanların döneklikten ve kenti "Latinlere" teslim etme girişimlerinden ötürü suçlu oldukları gösteril-

* Ortodoks Hıristiyanların 6 Ocak'ta kutladıkları yortu, İsa'nın peygamberliğinin tecellisi ya da İsa'nın vaftizi olarak da kutlanır ve suya haç atılır - ç.n.

miş oluyor, onların bu şekilde boğulmaları da cellatların onları doğrudan cehenneme yollayarak cezalandırdıkları şeklinde yorumlanıyordu. O zamanlar halk arasındaki inanışa göre cehennem, nehrin derinlikleriyle özdeşti. Nitekim ipe bağlı olarak suya daldırılan ve sonra yukarı çekilen kurbanlardan birine aşağıda ne gördüğü sorulmuş, o da cevaben, cehennemde kötü ruhlarla bir araya geldiğini ve orada Çar için hazırlanmış bir yer gördüğünü söylemişti.[13]

Bu koşullar altında ihanete delil sağlamak hiç zor değildi. Skrınnikov mevcut kanıtlar ışığında olayları dikkatli bir şekilde yeniden kurgulamıştır. Buna göre, İvan'ın Novgorod'daki kurbanlarının *sinodik*'te yer alan listesine göre, İvan'a karşı kentteki hareketin esas liderinin V.D. Danilov adında bir boyar olduğu varsayılıyordu. Hikâye şuydu: Bir *opriçnik*'in hizmetkârı olmuş olan bir Polotsklu, daha sonra Lehistan-Litvanya'ya iltihak edip oradaki yetkililere Torjok, Tver, Novgorod ve Pskov'da bir ihanet hazırlığı olduğu bilgisini ulaştırmıştı. Zaten bu şehir sakinleri de o sırada Zigismund'a elçiler göndererek, kentlerini koruması altına almasını istemişlerdi. Bu anlamı yaratacak tarzda hazırlanmış bazı ihanet belgeleri Novgorod'da bulunmuş ve İvan'a iletilmişti. Söz konusu bu haince komplonun genel havası, İvan Petroviç Fedorov'un idam edilmesiyle noktalanan 1567 sözde ihanet girişimiyle benzerlikler gösteriyordu. Şimdiki komplonun da Zigismund'un yeni bir girişimi olduğu aşikârdı. Zigismund bu kez, İvan'a ihanete meyilli aristokrat *zemşina* boyarlarını ikna etmek için Fedorov'a yakınlığıyla bilinen Danilov'u kullanmıştı ve komplonun hedef aldığı yerleşimler, tam olarak İvan'ın ülkenin kuzeyinde düzenlediği seferler sırasında saldırdığı şehirlerdi: Torjok ve Tver. Şimdi sıra Novgorod'daydı ve Pskov'un da sırası gelecekti.

Danilov yakalanmış ve ağır işkenceler sonucunda Zigismund'a katılma işini kendisinin planlamış olduğuna dair ağzından zorla bir itiraf koparılmıştı. Başpiskopos Pimen de işin içine sokulmuştu. Bütün bunların sonunda İvan, bu yeni komplonun varlığına daha fazla inanmaya meyilli hale gelmişti zira işin Litvanya'da kotarıldığına dair ipuçlarının yanı sıra, aynı zamanda kuşku dolu İvan tarafından uğursuz parmağı her işte görülen Prens A.M. Kurbski tarafından düşünülmüş olduğunu da gösteren yeterince işaret vardı. Ortada açık biçimde, devam eden bir isyan olduğuna dair bir halet-i ruhiye vardı ve bu daha ziyade sözlere ve söylentilere dayanıyordu fakat Lehistan-Litvanya içerisinde olduğu söylenen iki ba-

kış açısı ışığında giderek geliştiriliyordu: Bu görüşlerden birisi, İvan veya oğullarından birinin, fırsatını bulduklarında Lehistan tahtını egemenlikleri altına almasına mâni olmak; ikincisi de, İvan'ın ölümünden sonra –ki bu yönde yer yer söylentiler dolaşıyordu– Rusya tahtına Zigismund'un geçmesi fikrini yaymaktı.[14] Novgorod'un yakılıp yıkılmasından kısa bir süre sonra Moskova'da bulunan Venedikli bir diplomat olan Gerio'nun yazdıklarına göre komplo, ihanet mektubunu taşıyan bir ulağın ele geçirilmesi sonucunda ortaya çıkmıştı. Skrınnikov'un dikkatli çözümlemeleri sonucunda böyle bir delilin, Kurbski'nin Litvanya içerisindeki etkisinin en yüksek olduğu bir dönemde Litvanya'nın inisiyatif kullanmasının Rus sığınmacılar tarafından kışkırtıldığına işaret ediyor olması gerçekten ihtimal dahilindeydi.[15] Ama ortada bir kanıt yok.

Bir *opriçniki* birliği Narva'ya gönderilmiş, oradaki Rus vatandaşlarının mal ve mülkleri yağmalanmış, baldırlarına vurula vurula 8.000 rubleye yakın ceza sökülüp alınmış ancak anlaşıldığı kadarıyla, Rus olmayanların mülklerine dokunulmamıştı.[16] Soyguncu ve eşkıyalar da durumdan faydalanıp *opriçniki* kıyafetlerine bürünerek kırsal alanlarda yol kesmeye ve can almaya başlamışlardı.[17]

Büyük kapıları sökülüp bugün hâlâ durdukları yer olan Aleksandrovskaya Sloboda'ya götürülen Ayasofya Katedrali de dahil bütün Novgorod kiliselerinin yağmalanmasından sonra *opriçniki* gözünü, soylular ve zengin tüccarlara dikti. Sadece mallarını ellerinden almakla kalmayıp evlerini de yağmaladılar. En sonunda da yoksul şehir halkının evlerini, dükkânlarını, ahırlarını ve ambarlarını yakıp yıktılar. Soğuk kış mevsiminin ortasındaki o günlerde, yakın geçmişte yaşanan iki veba salgını üzerine (1566-67 ve 1570-71'de) bir de böylesine bir yıkım, yılın bu döneminde başka hiçbir yerden yiyecek bulunamaması nedeniyle toplumun kıtlık çekerek, aç ve açıkta kalmasına neden olmuştu. İvan, ölülerin tuzlanarak fıçılara basıldığını duyunca yamyamlık şüphesiyle suçlananların üzerine gitti. 1560'lı yıllarda yaşanmış olan kıtlık ve vebanın Novgorod'da açtığı derin yaralar daha geçmeden gelen bu yeni felaket, donarak ölmeyip hâlâ hayatta kalanların arasında ölümün tırpanına acımasızca yol veriyor, baş gösteren kolera salgını muhtemelen ceset dolu nehirlerden yayılıyordu.

O zamanlarda yerleşik nüfusu 30 bin civarında olan Novgorod şehrinde yaşanan bu büyük felakette ölenlerin sayısı hiçbir zaman tam olarak saptanamamış ancak arada çok büyük farklılıklar gösteren, Schlich-

ting'in verdiği 2.771 ile Horsey tarafından verilen 700 bin rakamları arasında tahminler yürütülmüştür. Şimdilerde tarihçiler, doğrudan idam edilenlerin sayısının yaklaşık 2.200 olduğunu, ancak *opriçniki* saldırganlığı sonucunda daha fazla sayıda insanın ölmüş olduğunu kabul ediyorlar.[18] Elbette *Sinodiki* Novgorod faciasında öldürülenlerin tümünün isimlerini (ve eşleriyle çocuklarının isimlerini) içermiyor ama bunlar arasında bulunan 379 kişinin isimleri veriliyor; bunların 211'i *pomeşçiki* ve devlet memuru, 137'si de öldürülen aile fertleriydi. Diğer isimler arasında borçlu kefiller, zanaatkârlar ve keşişler vardı.[19] Staritsa prensinin şu ya da bu nedenle yakın çevresine dahil olanların tümü idam edilmişti. Büyük tüccarların (*gosti*) ve kıdemli *diyak*'ların birçoğu öldürülmüş, bazıları bütün hazinelerini ortaya dökene dek zalimce işkence görmüşlerdi. Heinrich von Staden *opriçnina* mezaliminden oldukça kazançlı çıkmıştı. Moskova'dan yanında 1 at ve 2 uşakla sefere çıkan bu *opriçnik* 49 at ve 22 yüklü at arabasıyla geri dönmüştü.[20]

13 Şubat günü İvan, yapılan bu iyi işlerin devamını getirmek amacıyla Pskov üzerine harekete geçti. Kentin hemen dışındaki Nikolski Manastırı'na yerleşti ve burada şehrin kapılarına daha gelmeden, ellerinde haçlar, ikonlar, ekmek ve tuz ve diğer bütün karşılama alametlerini taşıyan bir alayla karşılandı. Büyük Pskov Perçerski Manastırı'nın başkeşişi Kornili de Çar'ı karşılamaya gelmiş ancak çarın gazabını savuşturmayı başaramamıştı. Tıpkı Novgorod'da olduğu gibi, burada da İvan'ın gazabı ilkönce, özellikle şüphelendiği kilise hiyerarşisi üzerine olacaktı. Zira A.M. Kurbski'nin mektuplaştığı Vassian Muromtsev buradaki manastırın saygın bir dini yazarıydı ve Başkeşiş Kornili de, uzun yıllardır Moskova karşıtı Pskov Vekayinamesi'ni yazmaktaydı. Söz konusu Pskov vekayinamelerinden birinde, 20 Şubat 1570'te dünyadaki ölümlü Çar'ın Kornili'yi alıp cennet mekân Çar'ın yanına gönderdiği yazıyor.[21] *Sinodik* listesine göre, çeşitli keşiş, papaz ve din büyüklerinin yanı sıra, otuz ile kırk kadar hizmet soylusu ve aralarında bir de kadın bulunan birçok resmi şahsiyet idam edilmişti. Kadının adı Elena'ydı; kendisine son derece uygun düşen "Neudaça" (fiyasko) lakabıyla ünlenmiş olan Novgorod valisinin kaynanasıydı.

Çar, Pskov'daki özellikle kilise hiyerarşisine karşı çok hiddetlenmiş, bu nedenle de diğer yerlerde olduğundan çok daha acımasızca bir yağmalamaya girişmiş gibi görünüyor. Ancak şehre yönelik *opriçniki* saldırısı, günümüzde birçok versiyonu bulunan ve pek çok tarihçinin –ve başkaları-

nın da– inanmadığı bir nedenle fazla uzun sürmedi. Pskov'da adı Nikola olan bir *yurodivyi* yani kutsal bir meczup vardı. Öyle ünlüydü ki, Çar bile onu hücresinde ziyaret etmeye gitmişti. Kendisine ekmek ve tuz ikram ederek Çar'ı şöyle uyarmıştı: "İnsanlara ettiğin işkence yeter. Moskova'ya geri dön, yoksa burada sürdüğün at seni Moskova'ya geri taşımayacak." Ve bu meczup, Çar'a başka birçok konuda da uyarılarda bulunup, kan akıtmaya ve kutsal mekânları yağmalamaya son vermesini söylemişti. Bu hikâyenin gerçekliği veya Çar üzerinde bir etkisinin bulunup bulunmadığını kanıtlamak zordur.[22] Fakat bunun İvan'ın safdil tabiatı üzerinde pekâlâ etkili olabilecek bir müdahale olduğu açıktır. Kısa süre içinde İvan oradan ayrıldı, önce Staritsa'ya ve hemen ardından da Aleksandrovskaya Sloboda'ya geçti.

Bütün bu zalimce olaylar devam ederken İvan, kuzeyde istikrarı sağlamak için temkinli bir diplomasi sürdürüyor, güneyde de sağlam bir savunma hattı kuruyordu. Lehistan-Litvanya'dan Jan Krotowski önderliğinde ve 718 adamın 900 atla eşlik ettiği muazzam bir elçilik heyeti 643 tüccar ve hizmetlileriyle birlikte 3 Mart 1570'te Moskova'ya vardı ve Litvanyalılara tahsis edilen saraya yerleşti. Ama Çar, Novgorod ve Pskov'daki huzursuzlukları bastırmanın kendisini çok yorgun düşürdüğünü açıklayıp, kendisi dinlenirken büyükelçiyi bekletmek durumunda kaldığı için özür dilemiş ve 4 Mayıs gününe kadar da Aleksandrovkaya Sloboda'ya kapanmıştı. Nihayet 7 Mayıs günü, başlarında Viskovati'nin bulunduğu bir grup resmi görevliyle birlikte Litvanya büyükelçisini kabul etti. Bu görevlilerden üçü birkaç hafta sonra idam edilecekti.[23] İlerleyen haftalar boyunca iki taraf, ateşkes koşulları üzerinde müzareke ettiler. Bu arada Kırım Hanlığı'nın güneyden yeniden tehditlerine başlaması mevcut ortamı iyice germişti ve orduların güneye kaydırılarak sınırların koruma altına alınması ve bizzat Çar'ın orada bulunması gerekiyordu. Neyse ki İvan'ın şansı yaver gitmiş, 21 Mayıs günü Tatar kuvvetlerini yenilgiye uğratıp, ardında kayda değer miktarda kuvvet ve üç tane de *zemşina* generali bırakarak Moskova'ya dönmüştü. Bunlar Beliski, Mistislavski ve Vorotyinski idi. (Tatar saldırıları daha başlamadan geri çekildiği için bir ayının önüne atılan beceriksiz generalle ilgili anekdotun geçtiği yer burasıdır.)[24]

Litvanya'dan gelen heyetle yapılan görüşmelerin gündemi Kral Zigismund Augustus'un hastalık haberleriyle değişmiş, kralın yerine tahta kimin geçeceği meselesinin acilen çözümü öncelik kazanmıştı. Bu durumda

İvan'ın Lehistan tahtında hak iddiasında bulunabileceği ihtimali uzunca bir zamandır insanların aklının bir köşesinde duruyordu ama şimdi, 10 Haziran 1570 tarihinde, Lehistan-Litvanya heyeti İvan'ın karşısında konuya ilk kez açıkça değiniyordu. İvan'ın verdiği yanıt, "Bizim krallığımız yeterince büyük, sizinkini ne diye isteyeyim ki?" olmuştu.[25] Ancak Zigismund Augustus'un sağlık durumunun kötüye gittiği yönündeki haberler bir ateşkese olan ihtiyacı acil hale getirmişti.

Bununla birlikte, oldukça büyük bir Lehistan-Litvanya elçilik heyetinin Moskova'daki varlığı bir dizi hoş olmayan ve şiddet içeren diplomatik olaya da yol açmıştı. Avrupa'nın hiçbir yerinde diplomatik adab-ı muaşeret kuralları resmi olarak anlaşmalarla tanımlanmış değildi ama zamanla geliştirilmiş uyum ve nezaket tavırları giderek yerleşiyordu. Ancak Doğu krallıklarında (Osmanlı Sarayı), ki Rusya da bunlardan biriydi, bu davranış incelikleri sık sık göz ardı edilebiliyordu. Ayrıca Doğu'da elçilerin barınma ve beslenmelerine yönelik harcamaların tamamen ev sahibi ülke tarafından karşılanması uygulaması hâlâ sürüyordu ve elçiler bu fırsatı kendi büyük ölçekli kişisel ticari ilişkileri için kullanıyorlardı. Öte yandan bu uygulama, kötü barınma imkânları sağlanarak, yeterli yiyecek verilmeyerek ve hareket kabiliyetlerini kısıtlayarak konuk elçiler üzerinde baskı kurmayı da kolaylaştırıyordu. Rusya'da yaşanan olayda sorun, Lehistan-Litvanya elçilik heyetindeki birinin, Çar'ın günah çıkarttığı rahibe kırbacıyla saldırmasından kaynaklanmıştı. Sonradan boşuna bir çabayla bunun kaza sonucu meydana geldiğini açıkladıysa da, Çar rahibinin aşağılanmasını protesto etmiş, bu davranışı bütün elçilik heyetindekilerin onurlarını kırarak Litvanyalılara ödetmiş, onları Kremlin Sarayı'na çağırttığında çok aşağılarda bir yerde atlarından indirtmiş ve heyet üyelerini saraya girmek için yaya olarak yürümek zorunda bırakmıştı. Olay bununla da bitmemiş, yolda İvan'ın *opriçniki* silahşörleri tarafından tacize uğrayan Litvanyalılar nihayetinde kıyafetlerini ve şapkalarını kaybetmişlerdi. İvan bir Litvanyalının şapkasını soytarısının başına geçirtmiş, ona Litvanya usulü diz çökmesini söylemiş ve kendisinin o meşhur savaş narasını taklit etmesini istemişti; *hoyda, hoyda*! Verilen hediyelerin değeri üzerine yaşanan bir tartışma esnasında ise, Çar'a sunulan safkan hediye atlardan biri parça parça edilmişti.[26] Bütün bunlara rağmen, Lehistan-Litvanya ve Rusya arasında 20 Haziran 1570 günü üç yıllık bir ateşkes için uzlaşma sağlanmıştı. İvan, hissedilir biçimde dış politikayla ilgili gerilim yaratan bu si-

lahlı büyük Litvanyalı güruhun oradaki varlıklarından bir an önce kurtulmak konusunda sabırsızlanıyordu. Litvanyalılarla Ruslar arasında yakın akrabalık ilişkileri vardı ve İvan'ın iki tarafın birbirleriyle gayriresmi olarak konuşmalarına, arada herhangi bir dil engeli de bulunmadığından, engel olması imkânsızdı. Birçok Rus, Litvanya'yla yapılan bu anlaşmaya karşı çıkmıştı çünkü savaş olmaması hali İvan'ın ellerinin serbest kalmasına neden olacak ve kendi tebaasına saldırmasına imkân verecekti.

Lehistan-Litvanya'yla üç yıllık ateşkes anlaşması Viskovati tarafından 22 Haziran 1570 tarihinde gümüş bir tepside Çar'ın onayına sunuldu ve Lehistan elçilik heyeti 3 Temmuz 1570 tarihinde geri dönmek üzere nihayet oradan ayrıldı.[27] Bu elçilik heyeti, Lehistan-Litvanya grubuna din görevlisi olarak dahil edilmiş, Hussçu hareketin büyüklerinden ve Bohemya Brethren (Kardeşlik)* Tarikatı'ndan Jan Rokita'nın bulunması bakımından da önemlidir. Çar'la arasında dini konularda kayda değer nitelikte görüşmeler yapılmıştı. İvan, teoloji alanındaki bilgisine o denli güveniyordu ki, hayatında en azından iki kez ahali önünde yabancı bir inanç sisteminin önde gelen temsilcisiyle açık tartışmaya girmişti. Bunların ilki Jan Rokita'yla olan, ikincisi de 1582 Martı'nda bir Cizvit papazı Antonio Possevino'yla çeşitli vesilelerle girdiği ahaliye açık tartışmalardı.[28]

Jan Rokita'nın İvan'la olan münazarası 10 Mayıs 1570 tarihinde, Lublin Birleşmesi'nin ve Lehistan-Litvanya Birleşik Krallığı'nın yaratılmasının hemen ardından gerçekleşti. Zamanın Lehistan-Litvanyalı Protestanları, kralın ölmesi durumunda IV. İvan'ın Lehistan tahtına muhtemel adaylığı için Rusya'da zemin yoklaması yapıyorlardı. Rokita konusuna çok hâkim bir otorite, tecrübeli ve yüksek saygı duyulan Bohemya Brethren Tarikatı'nın önemli isimlerindendi.[29] Çar'la Protestanlık üzerine münazara çağrısı ondan geldi ve İvan da bu çağrıya uymaya biraz gönülsüz olarak rıza gösterdi. Günümüze ulaşan belgelerde, İvan'ın 10 soruluk dizisine Jan Rokita tarafından verilen cevaplar bulunmaktadır: İvan, Bohemyalı Kardeşi, iman sahibi olanlara ne öğrettiğini, inançlarının meşruiyetinin ne olduğunu ve sadece inanç yoluyla kendini haklı gösterme meselesi üzerine düğümleyici birkaç soruyu cevaplamaya ve Luthercilik ile Ortodoksluğu birbirinden ayıran ritüeller ve ayin yönetme konularına dair diğer bilgi-

* Protestan reformizminin öncüsü sayılan ve yakılarak öldürülmüş olan Çek Jan Huss'un başlattığı reformist hareketin devamı - ç.n.

leri açıklamaya davet etti. (İvan: "Eğer, sadece Tanrı'nın inayeti sayesinde korunduğumuzu söylüyorsan, o zaman Kurtarıcı İsa'nın gelip yaşayanları ve ölüleri davranışlarına göre yargılayacağını söylemek neden?")

Kendisinin bir Lutherci olduğunu inkâr eden Rokita, İvan'a verdiği cevapta, inandığı dinin artık Papa'ya itaat etmediğini, zira inancı perçinlemek için ne mucizelere, ne azizlerin şefaatine, ne de Brethren ibadet ikonalarına ihtiyaç olduğunu belirtti. Evlilik hakkındaki görüşleri tam olarak Aziz Pavlus çizgisindeydi.*

Münazaranın tümü içerisinde bu bölüm gayet ılımlı bir cevap gibi görünüyordu. İvan'ın hazırlatmak ya da yazdırmak için biraz zamana ihtiyaç duyduğu cevaplar Jan Rokita'ya İvan'ın ikinci kimliği olan Parfeni Urodivi imzasıyla gönderilmişti.[30] Hazırlanırken her ihtimale karşın Metropolit'e ya da bazı derin bilgi sahibi din adamlarına danışılmış ve birçok konuda görüşlerine başvurulmuş olan ancak kuşkuya yer bırakmayacak biçimde İvan'ın tarzında yazılmış olan ("Kutsal olanı köpeklere verme ve incilerini domuzun önünde saçma") 18 Haziran tarihli belge[31] dini farklılıkları tartışmaya yönelik ciddi bir girişimdi. Uzun bir metindi ve on dört bölüme ayrılmıştı. Çar burada Rokita'nın öğretmeni olduğunu varsaydığı Luther'e saldırıyor, onu bir vahşi (kelime oyunu yapıyor, *liyutorstvo*; Rusça vahşi kelimesi, Luther kelimesine benzer şekilde telafuz edilir) olarak niteliyor ve tıpkı cennetten kovulmuş olan Şeytan gibi Karanlıkların Meleği olmakla suçluyordu. İvan her zaman yaptığı gibi İncil'den ve Havarilerden yaptığı alıntılara dayanarak Rokita'yı, Kitab-ı Mukaddes'in içeriğini tahrif etmekle suçluyordu. Beklenebileceği gibi İvan, imana karşılık "amel" (kişinin yaptıkları) sorununu öne çıkartıyor ve salt imanla kurtuluş olacağını reddediyordu. "Ey beyhude adam, bilmez misin ki" diyordu Rokita'ya, "amel olmadan iman ölüdür..."

İvan, kaderin yeniden diriliş sırasında tamamına ermiş olacağını iddia ederek kader kavramını da reddeder ve Tevrat'ın Beşinci Kitabının kanunlarını, Yahudi inancının dayanağı olarak görür. Rokita'nın ikonlara ve tasvirlere hürmet gösterilmesini reddetmesine karşılık ileri sürdüğü görüş ise bunların kötücül ikonlar olmayıp insanın kurtuluşu için gerekli olan cennet güçlerini temsil ettikleri şeklindeydi. Bütün bu söylev boyunca, her za-

---

* Aziz Pavlus, evlenen kadının kocaya itaat sembolü olarak başını örtmesi gerektiğini savunur - ç.n.

mankilere göre daha hoş bir üslupla akıl yürütmelerini sürdüren İvan sona geldiğinde, Jan Rokita'yı, yozlaşmış bir eğitim vermekle, sapkınlıkla, Deccal'in uşağı olmakla suçluyor, ardından da Rokita'nın Rusya'da vaaz vermesini yasaklıyordu.[32]

Bu sırada İngiltere'ye gönderilen yeni Rus büyükelçisi Andrey Grigoriyeviç Savin Londra'ya salimen varmış ve kentin Lord unvanlı valisi, kırmızılar giymiş Şehir İhtiyarları ve Savin'e Rus Evi'ne kadar eşlik etmiş olan "siyah kadife paltolarıyla hepsi at sırtında olmak üzere gezgin tüccarlar" tarafından 27 Ağustos 1569 günü Tower Wharf'ta kendisi için resmi bir kabul töreni yapılmıştı. Savin'e verilen talimatlar, İvan'ın İgiltere'ye ve Elizabeth'in Rusya'ya sığınma haklarını düzenleyen anlaşmayı ve bu iki ülke arasında genel hatlarıyla sözlü olarak Randolph'la mutabakata varılmış bulunulan ittifak anlaşmasını sonuca ulaştırması yönündeydi.[33] Pazarlıkların detayları bilinmiyor ancak ana hatlarıyla bunlar ülkeler arasındaki ilişkiler (Rusların İngiltere'de özgürce ticaret yapma ve Rusya'da çalıştırmak üzere vasıflı eleman toplama hakkı, vb.) ve Rusya Kumpanyası'yla ilgili meselelere yönelikti. Görüşmecilere zorluk çıkartan koşul, Savin'in 6 Mayıs 1570 tarihindeki talebiydi; kraliçe, "kelimesi kelimesine Rusça yazılmış olan kişiye özel bir mektubu" imzalamalı, mektuplara sadık kalacağına dair yemin ederek söz vermeli ve mektubu kendi mührüyle mühürlemeliydi, Çar da karşılığında aynısını yapma sözü veriyordu. İvan mektup Rusçaya çevrilirken kendi elçisinin de orada bulunmasını şart koşarak İngiliz usulü işleyişe olan güvensizliğini de ortaya koymuş oluyordu.[34] İlaveten Savin, yine İvan adına, Anthony Jenkinson'un "büyük sefaretle" Rusya'ya gönderilmesini talep etmişti zira o en başından beri anlaşma görüşmelerinin tümünde bulunmuştu ve "dolayısıyla imparator onun sözlerini daha muteber tutacaktı."[35]

1570 yılı Mayıs ayı itibarıyla Elizabeth Savin'e, müttefiklik talebine ilişkin resmi cevabını verdi. Ve bu cevap öylesine dolambaçlı ifadelerle ve "Elizabeth usülü" hazırlanmıştı ki gerçekten de kraliçenin tam olarak ne demek istediği kesinlikle belli değildi. Elizabeth, İvan'ın "konfederasyon ve birlik" teklifini kabul ettiğinden söz ediyor ve kendisine yapılan böylesi dostane bir teklifi, "aramızda uzun zamandır cereyan eden anlaşma zemini ve konfederasyon girişimlerinin İngiliz kralı atalarımızdan bizlere miras kalmış olmasından hareketle" dikkate almasının mümkün olabildiğini dile getiriyordu. Elizabeth için, mevcut dış ilişkileri, İvan'la "dostluk"

bağlarından –ki İvan'ın kendilerine ticari imtiyaz tanıması karşılığında bu dostluğu gösterdiğini ima etmekteydi– daha önce gelmekteydi. Nihayet sonuçta kraliçenin teklifi oldukça bonkör bir teklifti; İvan'la dostane ve kız kardeşi olarak birlik içinde hareket edecekleri yakın bir ilişkiye girecek ve bunu sonsuza dek sürdürecekti. Bu birliktelik, düşmanlarının karşısında güçlü durabilmek adına bütün güçleriyle her ikisini de bağlayacak ve ortak düşmanlarına karşı "işbu mektuplarımızın tesirini hissettirebileceği en en son dereceye dek" birbirlerine yardım etmelerini kapsayacaktı. İğne yine sonda, kuyruktaydı: "Ve hiç kimseye veya herhangi bir nüfuzlu şahsiyete, size veya ülkenize saldırganlık yapması için yardım sağlamayacak veya zorlamayacağız, kendi gücümüz muvacehesinde ve adilce ve hakça onu men ve itham edeceğiz." Bunun anlamı, Elizabeth'in İvan'ı askeri olarak korumaktan ziyade, sözlü yollarla korumaya çalışabileceğiydi. Aynı tarihli yüksek gizlilikte yazılmış kişisel ikinci bir mektupta ise Elizabeth'in, sığınma talebinin İvan ile "soylu imparatoriçe ve değerli prensler olan çocuklarına" tanındığı tekrar edilmiş kraliçenin konseyinin yetkin üyeleri tarafından da imzalanmıştı.[36] Kraliçe, ülkesindeki insanlar ona başkaldırdıklarında Rusya'dan sığınma hakkı isteme girişiminde bulunmayı reddetmişti.

Ortak düşmanlarına karşı İngiltere'nin Rusya'yla birlikte hareket etme sözü vermiş olmasına karşın, İvan vaatlerden oluşan bir ittifak anlaşmasının kendi ihtiyaçlarını tam olarak karşılayacağı konusunda hâlâ tatmin olmamıştı. Doğu Avrupa'daki savaşlar bir yana, herhangi bir yerdeki bir savaşa girmek zorunda bırakılmak istemeyen Elizabeth ise, kendisine açık kapı bırakıyor, diğer Hıristiyan güçleriyle anlaşmaları nedeniyle kendisinin köşeye sıkışmak zorunda kalmayacağı sürece İvan'a yardım etmeyi kabul ediyordu. Yani aslında aralarındaki anlaşmanın hangi durumları kapsayıp kapsamayacağı kararını kendisi verebilecekti. Kraliçe, açık biçimde Rusya'yla aralarında varılan anlaşmanın tam olarak kendi görüşlerini yansıttığını düşündüğü için de İvan'la görüşmelerin devam etmesi için ne Jenkinson ne de başka bir elçinin Rusya'ya gitmesine gerek yoktu.[37]

Savin, Rusya'ya beraberinde İvan'ın sarayına önemli bir katkı sağlayacak biri olan hekim Dr. Eliseus Bomelius'la döndü. Bomelius Rusya'da çok göze batacak işler yapacak, kötü bir şöhret kazanacak ve ardından da dayanılmaz acılar içinde ölecekti. Cermen asıllı Bomelius, İngiliz Piskopos Bale'ın arkadaşı olan Westafalya bölgesindeki Lutherci vaizlerden

birinin oğluydu. Cambridge'de tıp eğitimi almıştı ve İngiliz toplumu içinde rağbet gören bir pratisyen doktorken 1567 yılında lisansı olmaksızın doktorluk yaptığı suçlamasıyla tutuklanmıştı. Astroloji ve simya alanlarında da yetenekliydi. Muhtemelen Savin kendisine Rusya'da iş bulmayı vaat ettiği için, King's Bench Hapishanesi'nden 1570 yılında serbest bırakılmıştı. Lord Burleigh de kendisinin hizmetlerinden yararlanmış ve söylendiğine göre, Elizabeth'in ömrünün ne kadar olabileceği konusunda onun görüşünü almıştı. Yine söylendiğine göre, Bomelius'un Rusya'dan Lord'a bilgi aktarması da ayarlanmıştı.[38]

Çar, Lehistan-Litvanya elçilik konvoyu ve Elizabeth'le yazışma işleriyle meşgul iken, 10 Haziran 1570 tarihinde Danimarkalı Magnus, kardeşi Danimarka Kralı'nın da onayıyla Moskova'ya gelmiş ve Livonya kralı sıfatıyla merasimle kabul edilmişti. Magnus, İvan'a efendisi olarak bağlılık yemini etmiş, Livonya'nın veraset hakkına sahip vassal kralı olarak taç giymiş ve bu konuya dair İvan'dan gerekli onayı almıştı. İvan böylesine veraset hakkı içeren bir atamayı yapmış olsa da, aslında önce bölgeyi tümüyle ele geçirmesi gerekiyordu. Livonya'da Eski Rusya, Lehistan ve İsveç tarafından ele geçirilmiş bu topraklara o günlerde her türlü amaca ve kullanıma açık bir kent olan Riga da dahildi. Yeni krallık Rusya içerisinde ayrıcalıklı ticari önceliklerden faydalanacak, söz konusu topraklardan Rus yetkilileri ve vergi toplayıcıları dışarı çıkarılacağı için geniş bir özerkliğe sahip olacak ve Magnus, eğer İvan askeri bir sefere çıkacak olursa, ona mütevazı ölçekte de olsa askeri yardım sağlama sözünü yerine getirmekle kendini yükümlü sayacaktı. Krallık aynı zamanda o yol üzerinden Batı'ya giden veya Batı'dan gelen Rus ithalat ve ihracatının serbestçe yapılabilmesini sağlayacaktı ki zaten İvan'ın ana hedefi de buydu. Magnus, Staritsalı Vladimir'in o yıllarda henüz 12 yaşında olan büyük kızı Evfimiya'yla evlendirildi ve başına Livonya tacı giydirildi. İvan ve Magnus arasındaki anlaşma *opriçnik* ve *zemski* yöneticilerinden, o günlerde siyasi güç merdiveninin basamaklarını birer birer tırmanmakta olan *diyak* V. Şeçelkalov tarafından imzalandı.[39] Yeni tebaasının gönlünü kazanmak isteyen İvan, kendisinin de Cermen asıllı olduğunu (Augustus Sezar'ın kardeşi Prus'un soyundan geldiğini) bu nedenle Cermenleri sevdiğini ve kızlarını Cermen prensleriyle evlendirmek istediğini (ki o zamanlar bir kızı yoktu) beyan etti. Cermen savaş esirlerinin serbest bırakılması ve Dorpatlı Livonyalıların ülkelerine iadeleri için emir verdi. (O zaman-

larda Ruslar için "Cermenler" demenin Livonyalılar demek olduğu hatırlanmalıdır.)

Yeni Livonya Kralı Magnus yanında 15.000 ruble ve 20 bin Rus askeri olduğu halde Reval'i ele geçirmek üzere 6 Temmuz günü Moskova'dan yola çıktı.[40] Görünen o ki, oğullarına karşı geçici bir öfke anında İvan, "kendi halkının ve oğullarının üzerlerine basıp geçebileceğini" söyleyerek Magnus'a kendisinden sonra Rusya tahtına onun geçmesi sözünü verecek kadar ileri gitmişti.[41] Bu arada Kruse ve Taube'nin Reval halkını ikna etmek için döktükleri tatlı dil istenen sonuçları vermemişti. Reval halkı, kentle yakın ilişki halinde olduklarından Novgorod'un başına gelenleri gayet iyi bir şekilde biliyorlardı ve hafızaları bu bilgilerle dopdoluydu. Bu nedenle şimdi tebaası oldukları İsveçli efendilerine sıkı sıkıya yapışmaya kararlıydılar. Kale burçlarından aşağıya su döküp duvarların buz tabakasıyla kaplanmasını sağlayarak ve böylelikle Dük Magnus'un emrindeki Rus askerlerinin burçlara tırmanarak kenti işgal etmesini imkânsız hale getirerek İsveç garnizonunu savundular.[42] Nihayet bir süre sonra yetişen İsveç donanması tarafından da kurtarıldılar. Dolayısıyla Magnus'un krallığı da hâlâ fethedilmesi gereken bir yer olarak kaldı.

Bu sırada İvan, ihanet filizlerinin kökünün hâlâ kazınmadığını düşünüyordu. Ona göre ihanet tüm Rus toplumunu sarmış ve Novgorod'dan Moskova'ya kadar her yere yayılmıştı. Arka planda, insanlar arasında artan fakirlik, yiyecek sıkıntısı ve hatta kıtlığa karşın İvan ısrarla hâlâ bir başkaldırı ve ihanet kanıtı aramayı sürdürüyordu. Son dönemde Lehistan-Litvanya elçilik heyetiyle yaşadığı diplomatik didişme ve İngiliz kraliçesinden gelen tatmin edici olmayan cevap Çar'a, geçmişteki birçok onur kırıcı anıyı hatırlatmış olabilir. Schlichting, İvan'ın bağımlılık geliştirdiği anlaşılan sadist ve acımasız eğlencelerin dehşetli bir tablosunu çizer. İvan'ın 3 Temmuz 1570'te Litvanyalı elçilik konvoyunun ve 6 Temmuz'da da Magnus'un ayrılmasından sonra Novgorod'dan Moskova'ya dönünce tertip ettiği eğlenceler bunun bir örneğidir. Başpiskopos Pimen ve yüzlerce diğer Novgorodlu, Moskova ve Aleksandrovskaya Sloboda'da, yer yer İvan'ın da bizzat başında bulunduğu lanetlilere mahsus işkencelere maruz bırakıldılar. Kaçınılmaz olarak bazıları dayanamadığından ifşaatler katlanarak arttı. Kurbanların kaderi, bir köşede bir gün onların mevki ve zenginliklerini devralmayı bekleyenlerce hızlandırıldı. Viskovati'nin kardeşi Tretiyak, çektiği onca ıstıraptan sonra, sözde Novgorod komplosunda yer al-

makla suçlanıyordu ve Temmuz başında öldürüldü (karısıyla birlikte).[43] Kardeşi onu kurtarmak için hiçbir şey yapamamıştı.

İvan Mihayloviç Viskovati, uzun yıllar dış ilişkilerin *de facto* olarak başındaki kişiydi ve Çar'ın *zemşina* içerisinde görevli birçok eski dostuna, *opriçnina* içindeki silah arkadaşlarına (Fedor Basmanov söz konusu olduğunda aşk arkadaşlığına), ülke yönetiminde ve Boyar Konseyi'nde çalışan hizmetlilerine karşı duyduğu şüphenin bir ürünü olarak böyle yüksek bir makama getirilmiş olabilir. Viskovati, 1553 yılında bebek Dmitri'nin halefliğiyle ilgili patlayan kriz de dahil olmak üzere yaşamı boyunca daima İvan'ın sadık bir bendesi olmuştu.[44] Yıllar yılı Dışilişkiler Dairesi'nin başında olmuş ve İsveç, Litvanya ve 1553 yılında aldığı bir görev nedeniyle bir süre kaldığı Danimarka'yla tüm görüşmelerde aktif rol oynamıştı. Artık dış ilişkilerden sorumlu *diyak* (*zemşina* içerisinde) olmamakla birlikte, Çar'ın özel mühürdarı (*peçatnik*) sıfatıyla Rusya'nın dış politikasının belirlenmesi ve uygulanması üzerinde etkili olmayı sürdürüyordu. Birçok yazar, Viskovati'nin güneyde, Kırım'a karşı olan savaş yerine Livonya savaşını destekleyenler arasında olduğu konusunda hemfikirdir ve kuşkusuz Viskovati böylelikle İvan'ın arzularını yerine getiriyordu. Diğer yandan, 1566 *Zemski Sobor*'unda ortaya attığı kafa karıştırıcı farklı fikirler İvan'ın şüphesini çekmiş olabilirdi. Litvanyalılar, Viskovati'nin kesinlikle kendilerine karşı olduğuna inanıyorlardı.[45] Bununla birlikte, Viskovati'nin İvan'ın savunduğu bazı uygulamaların aleyhinde konuştuğu çeşitli olaylar da vardı; örneğin, ikonaların boyanması konusu.[46]

Perde arkasından Viskovati ve Funikov'a karşı bir kampanya yürütenin *diyak* Andrey Yakovleviç Şeçelkalov olduğu anlaşılıyor. Ve şimdi, 1570 yılı Temmuz ortalarında iki Viskovati kardeş, Novgorod olaylarıyla ilgili araştırmalar kapsamında Çar'ı yıkmak ve yerine ülkenin başına Staritsa prensini getirmek amacıyla Novgorod komplocularına katılmakla suçlanıyorlardı. Viskovati, tutuklanmasından bir süre sonra, sorgulanması esnasında çok büyük cesaret gösterisi niteliğindeki bir hareketle, aslında tamamen nafile bir gayret içerisinde etkilemeye kalkıştığı Çar'a, bu kadar fazla kan dökmemesi, ülkenin soylularını tüketmemesi için yalvarmıştı. Eğer bunca cesur adamı yok etmeye devam ederse, onun hükümranlığı altında olmayı, onun için savaşmayı kim isterdi ki? İvan'ın buna cevabı şöyle olmuştu:

> Hepinizin kökünü henüz kazımış değilim çünkü daha tam anlamıyla başlamadım. Ama niyetim şu; sizleri tümden yok etme niyetindeyim, öyle ki geriye hiç hatıranız kalmayacak. Umarım bunu başarırım, ama eğer başaramazsam ve Tanrı'nın gazabını üzerime çekip düşmanlarıma yol vermek zorunda kalırsam, siz kölelerimin önünde gülünç duruma düşmektense, bu büyük dava uğruna seve seve O'na teslim olurum.[47]

Ancak hedefler Viskovati ve Funikov'la sınırlı değildi.[48] Diğer birçok devlet dairesinin (*prikaz*), örneğin, emlak dairesi (*pomestiya*), defterdarlık (*Bolşoy Prikaz*), eşkıyalıkla mücadele dairesi (*Razboinyi Prikaz*) başındakiler de toparlanmıştı.[49] Kurbanların ne zaman, nerede ve nasıl yakalanıp işkence gördükleri ve nerede tutuldukları bilinmiyor.

İvan'ın öfkesinin ardında *opriçnina* mensuplarının aristokratlar ve hizmet soyluları üzerindeki kararlı baskısı yatıyordu. *Opriçnina* içindekiler, devlet dairelerindeki ve *zemşina* yöneticiliklerindeki eski prens soylarından gelenleri, önde gelen boyar ailelerini ve önde gelen *diyak*ları tasfiye etmek istiyorlardı. İvan'ın *opriçnina* içerisindeki bazı sadık hizmetkârlarına, örneğin, prens A.D. Viyazemski ve Basmanovlara karşı gizliden bir kin gütme de söz konusuydu.

Bu bölümün son sahnesi 25 Temmuz 1570'te dramatik bir biçimde oynandı: "Havari Aziz Yakup Yortusu'nun olduğu gün" İvan'ın cellatları Poganaya çayırındaki halk meydanına devasa büyüklükte yirmi adet kazık çakıp çapraz dayanaklarla sağlamlaştırdıktan sonra kazanlar dolusu soğuk ve kaynar su getirerek sahneyi hazırladılar. Sonra atının üzerinde Çar göründü; siyahlara bürünmüş, silahlarını kuşanmış olarak, yayı, okları ve de bir baltası olduğu halde ve peşi sıra tam teçhizatlı atlı 1.500 özel silahlı muhafızıyla (*strelyitsi*) gelmişti. Olaya görgü tanıklığı eden Schlichting (tıpkı Livonyalı asilzadeler Kruse ve Taube gibi), üç yüze yakın soylu parça parça edilirken bu sürecin çeşitli aşamalarında dermansızlık içinde yerlere kapanmış halde ve kırık bacakları üzerinde sürüklenerek İvan ile 16 yaşındaki veliaht oğlu İvan İvanoviç'in karşısına getirildiğini ayrıntılarıyla anlatır. "İnsanların korktuğunu ve kalabalığın böylesine korkunç bir zalimliği daha fazla izleme konusunda isteksiz olduklarını gören İvan" diyor Schlichting ve devam ediyor:

> Atının üzerinde yükselerek onlara korkmamalarını söyledi ve bu gösteriye daha yakından tanıklık etmeleri için yaklaşmalarını emretti. Başlangıçta şehrin bütün sakin-

lerini yok etmeye niyetli olduğunu ancak şimdi öfkesini bir yana bıraktığını beyan etti. Kalabalık prense doğru biraz daha yaklaşırken, prens insanlara, kendisine ihanet etmiş olanları cezalandırmasının doğru olup olmadığını sordu. Topluluk hep bir ağızdan "şanlı Çarımız çok yaşa!" diye bağırdı ve onu onaylamış olduklarını ifade ettiler. Şimdi Çar'ın önünde üç yüz kişiden kalan yüz seksen dört soylu vardı, onları yanında duran soyluların gözetimine vererek şöyle dedi: "İşte onlar sizindir artık. Size onları hediye olarak sunuyorum... Benim onlarla daha fazla edilecek bir kavgam yok."[50]

Sonra Vasili Şeçelkalov, elinde ithamların yazılı olduğu uzun bir listeyle ortaya çıktı. Suçlananlar arasında ilk sırada yer alan kişi kayıtlarda 12 Temmuz gününe kadar hâlâ Kraliyet Mühürdarı sıfatıyla Litvanya heyetiyle görüşmeleri sürdürdüğü görülen Viskovati idi.[51] Sadece Litvanya'yla entrika çevirmekle değil, en olmayacak şeyle, Osmanlı Türkleri ve Kırım Hanı'yla gizlice entrika çevirip onları Rusya'ya saldırmaya teşvik etmekle de suçlanıyordu. Şeçelkalov her bir ithamı okurken Viskovati'nin kafasına sopa veya kırbaçla vuruyordu. Cellatlar Viskovati'den suçlamaları kabul etmesini, şefaat dilemesini ve affedilmek için yalvarmasını istediler ancak o suçunu inkâr etti ve bağıra bağıra kendini Tanrı'nın ellerine bıraktığını, Tanrı'nın İvan'ı da kendisini de öteki dünyada yargılayacağını haykırdı. "Benim kanımı dökmeyi şehvetle arzuluyorsun, hadi durma, doldur doldur iç döktüğün masum adamın kanını. Lanet olsun size, kan emiciler ve sana, ey Çar!" son sözleri oldu. Sonra kazıklar arasına bağlandı ve paramparça edildi. Maliyuta Skuratov gidip burnunu kesti, diğeri kulaklarını ve son olarak da adı İvan Reutov olan bir başkası cinsel organını kestiğinde Viskovati öldü. Ancak İvan, organı kesen Reutov'un bunu acıma duygusuyla ve Viskovati'nin bir an önce ölmesi için yaptığından şüphelendi ve ona şöyle bağırdı: "Çok yakında onun içtiği kaptan sen de içiyor olacaksın." (Neyse ki Reutov'un şansı varmış, vebadan öldü.)[52]

Şimdi sıra haznedar Funikov'daydı. O da cesurca masum olduğunu ilan etti ve "suçsuz insanları öldürdüğü takdirde tiranın ruhu azaba mahkûm olacaktır" dedi. İvan cevaben, "Senin ölümüne sebep veya önayak olan ben değilim. Sözünü dinlediğin işbirlikçin [Viskovati] senin mahvının yegâne sebebidir. Herhangi bir suç işlememiş olsaydın bile, onunla uyum içinde hareket ettin ve dolayısıyla her ikiniz de ölmelisiniz." Funikov, dönüşümlü olarak buzlu suya ve kaynar suya sokularak yavaş yavaş öldürüldü. Bunu, çeşitli devlet dairelerinin (*prikazi*) başkanlarıyla bazılarının eş

ve çocuklarının da öldürülmesi izledi. Grigori Şapkin'in, karısıyla ve iki çocuğunun kellelerini, bir *opriçnik* olan Prens Vasili Temkin uçurdu ve cesetleri getirip İvan'ın ayakları önüne yatırdı. Novgorod yağması sırasında adını çok duyurmuş olan Lev Saltikov da öldürüldü. Toplam 116 kurban çeşitli ustaca düşünülmüş yollarla öldürüldüler,[53] bazılarının kaburgaları çıkartıldı, bazılarının canlı canlı derileri yüzüldü veya kazığa oturtuldular. Nihayet sıra sendeleyerek yürüyen yaşlı bir ihtiyara geldi. İvan ihtiyara bir mızrakla saldırdı ve on altı kez mızrağını saplayıp, sonunda kafasını uçurdu. Bu dört saat İvan'a yetmiş olmalı ki sonunda sarayına çekildi.[54] Rus tarihçi A.A. Zimin'in sözleriyle, "Rus başkenti var olduğundan bu yana çok dehşet görmüştü. Ama 25 Temmuz günü Moskova'da olanlar, bütün acımasızlığı ve sadistlikte ulaştığı düzey açısından daha öncekilerin hepsinin katbekat önüne geçti. Bu durum belki de sadece Korkunç İvan'ın zalimliği ve hastalıklı muhayyilesiyle açıklanabilir."[55]

Misillemeler daha bitmemişti. Takip eden günlerde Novgorod'dan getirilen 50 ila 70 arasındaki mahkûmla birlikte sayıları 80'i bulan eşleri ve çocuklarıyla da ilgilenildi.[56] Aynı dönemde çeşitli nedenlerle *opriçniki*'nin de parçalandığı aşikâr hale gelmişti; bu nedenlerin arasında kendi içlerindeki rekabet vardı, iktidar kavgaları nedeniyle yapılan her çeşit ihbar ve suç duyuruları vardı, İvan'ın, Vladimir'in kızıyla Dük Magnus'u evlendirdikten sonra Staritski ailesine yönelik tavrındaki değişiklik ve İvan'ın kendi adamlarına karşı giderek büyüyen güvensizliği vardı. *Opriçnina* içerisinde yüksek rütbeli üç kişinin nedeni belirsiz biçimde ortadan kaybolması da aynı zamanlara denk geliyordu. Muhtemelen bunlar da İvan'ın politikalarına sempatik bakmamışlar ve belki de Novgorod'un Lehistan-Litvanya Kralı'na verilmesi komplosuna karışmışlar ve İvan'ın aşırılıklarını kontrol etmeye kalkışmışlardı. Schlichting'e göre, Prens Afanasi Viyazemski, kurulduğu günden beri *opriçnina* içerisinde yol gösterici özelliği olan bir şahsiyetti ve İvan'a öylesine yakındı ki, Çar ilaçlarını ondan başkasının elinden almazdı. İvan'ın Belçikalı doktoru Dr. Arnold'un (Dr. A. Lindsay olarak da bilinir) hizmetindeki Schlichting'in bunu bilmesi gayet doğal.[57] Ama Viyazemski de, tıpkı diğer iki Basmanov gibi, Novgorod'un yerle bir edilmesi planına bütün yüreğiyle (eğer bir yüreği vardı ise) muhalefet etmiş gibi görünüyor. Bazı *opriçnik*'ler İvan'ın fazla ileri gittiğini düşünmeye başlamıştı ve Viyazemski'nin Başpiskopos Pimen'i uyarmaya çalıştığına dair de bir görüş vardır. Yanaşmalarından Lovçikov isimli biri,

Çar'ın Novgorod'u yok etme kararının Viyazemski'den sızdığını ihbar edince İvan, Viyazemski'nin hizmetkârlarının öldürülmesini emretmiş, prens de bu durumda birkaç gün Dr. Arnold'un yanında gizlenmişti (yani, Schlichting'in onu görmüş olabileceği yerde). Ama İvan sonunda onu bulmuş ve Viyazemski'yi bütün servetini elinden almaları için, borçlulara reva görülen günlük dövülme cezasına çarptırmış ve bu ceza vücudu tamamen şişene ve söz konusu işkencenin sona erdirilmesi için de bazılarını ihbar etmek zorunda kalana dek sürdürülmüştü. Hikâyenin burasında Schlichting Rusya'dan kaçıp Litvanya'ya sığındığından, Viyazemski'nin akıbetiyle ilgili görgü tanıklığı yapması imkânsız hale geliyor. Cermenimiz hizmetlerini artık Zigismund Augustus'a sunmaktadır.

Viyazemski idam edilmemişe benziyor zira adı *Sinodik*'te geçmiyor; muhtemelen hapiste ölmüştür.[58] Aleksey ve Fedor Basmanov adları da aynı dönemde ortadan kayboluyor ama onların idam edilmiş oldukları *Sinodik*'te isimlerinin geçmesi nedeniyle açıkça ortada; Fedor Basmanov'un kendi babasını öldürmek zorunda bırakıldığı iddia ediliyor. İvan Teslis Manastırı'na 100 ruble gönderip Fedor Basmanov için dua edilmesini istiyor ve daha sonra aile mülklerinin bir kısmını çocuklarına iade ediyor.[59] Bu çocuklardan biri olan Petro, daha sonra ilk Sahte Dmitri'nin güçlü ve etkili bir taraftarı olmuş ve İç Karışıklıklar Dönemi'nde bu nedenle ölmüştü. Rurik oğulları sülalesinden geliyor olması nedeniyle babasının kötü kaderinden kurtulmuş olabilir. Önceleri büyük bir güce sahip olan Viyazemski ve Basmanovların tasfiyesi Skrınnikov tarafından, Maliyuta Skuratov'un ve V.G. Griyaznoy'un çevirdiği entrikalara bağlanmıştı. Griyaznoy bir zamanlar Staritsalı Vladimir'in hizmetinde bulunmuş ve sonra da prensin yok edilmesi yönündeki seferberliğe katkı yaparak İvan'ın güvenini kazanmıştı.[60]

Bu korkunç günlerin Moskova halkı üzerindeki etkisi derin olmuştu. Anlaşıldığı kadarıyla İvan üzerindeki etkisi de öyle oldu çünkü 25 Temmuz katliamından sonra İvan, "silah arkadaşları"na bir daha asla aynı güveni göstermedi.[61]

16. Bölüm

Dış Politika ve Tatar İstilaları

İvan, silahlı kuvvetler ve idari yapı içindeki dehşet salan temizlik hareketini yürütürken, dış ilişkilerinde ufuk kararmaya yüz tutmuştu. İsveç Kralı XIV. Erik'in tahttan indirilmesinden kısa bir süre sonra Temmuz 1569'da yerine geçen III. Johan, taç giyme merasiminin hemen akabinde, İvan'la uzlaşma görüşmeleri için Abo Piskoposu Paul Juusten başkanlığında Rusya'ya bir elçilik heyeti gönderdi. İvan ilkönce; sadece Johan'ın ölmüş olduğunu düşündüğü için Johan'ın karısı Catherine Jagellonka'nın kendisine verilmesini istemiş olduğunu (muhtemelen Johan buna inanmamıştı) ve Erik'in kardeşini isyankâr davranışlarından ötürü ölüm cezasına çarptırdığında Catherine'i de hapsetmiş olabileceğini göz önüne alıp, kendisini hapisten kurtarmak ümidiyle bunu önerdiğini söyleyerek iyi niyetli ve uzlaşmadan yana bir tavır sergilemişti.[1]

Juusten, İvan'ın boyar V.M. Vorontsov başkanlığında 1567 yılında İsveç'e gönderdiği Rus heyetinin Moskova'ya dönüşünden sonra, 14 Eylül 1569 tarihinde Novgorod'a ulaştı. Vorontsov'un sefareti Erik ile Catherine'in Rusya'ya teslimine dair yapılan düzenlemeleri sonuçlandırmak için gönderilmişti. Daha ilk anda Juusten, Novgorod Valisi'yle müzakere etmesi ve bizzat Çar'la görüşme beklentisi içerisine girmemesi talebiyle karşılaşmıştı; zira iddia edilebileceği gibi Erik'in tahttan indirilmesiyle yerine geçen Johan, tacını veraset yoluyla devralmayıp seçimle tahta geçen, haliyle de daha düşük itibarlı bir kraldı. Evvelce Johan'ın taraftarlarının elçi Vorontsov'a saldırdığı haberleri geldiğinde Çar öfkeden kudurmuştu. Şimdi İsveç elçilik heyetinin Novgorod Valisi'ne "kendi krallarının kardeşi" olarak muamele etmesi gerektiğinde diretmiş, Juusten de bunu reddetmişti. Bunun üzerine vali, Ruslara İsveç heyetine saldırmaları, onları soymaları, elbise ve ayakkabılarına kadar her şeylerini almaları emrini verdi. İç çamaşırlarıyla sokak ortasında bırakılan heyet üyelerinden bu çamaşırları da çıkartıp kaba etlerini ve mahrem yerlerini teşhir etmeleri is-

tendi; bütün malları yağmalanmış, "domuz gibi ahıra kapatılmış" ve yiyecekten, içecekten mahrum bırakılmışlardı. "Hiçbirimiz, mutlak zaruret haricinde, susuzluğumuzu bastırmak için olsun hiç su içmemiş ve zaruri durumlarda olabildiğince az suyla yetinmiştik" diye yazıyordu Juusten yakınarak.[2] İvan'ın sözcüsü tarafından gayet açık bir dille, heyetin gördüğü bu sert muamelenin, 1568 yılında Rus elçilerinin İsveç'te uğradığı saldırının bir intikamı olduğu söylendi.[3] İsveç heyetinin şansları varmış ki 1570'te "yakalanmış ağır suçlular" gibi sürüklenerek Moskova'ya götürüldüler ve bu sayede o günlerde Novgorod saldırısını başlatmak için oraya *opriçnik*'leriyle yaklaşmakta olan İvan'la karşılaşmaktan kurtuldular. Tam zamanında oradan uzaklaşmışlardı.

İvan, 1570 Mayısı'nda Novgorod'u cezalandırma seferinden Moskova'ya döndüğünde, İsveç heyetini kabul etmeyi yine reddetti. Üstüne üstlük, çok geçmeden, Lehistan-Litvanya'yla aralarında yaptıkları üç yıllık ateşkes anlaşması 20 Haziran 1570 tarihinde biteceği için onlara daha da büyük bir rahatlıkla eziyet etti çünkü İsveç'le bir savaşa girmesi durumunda Lehistan-Litvanya'nın İsveç'e destek amacıyla Rusya'ya saldırmasından artık korkmuyordu. Ancak İvan, Mayıs ve Haziran 1570'te anlaşılması zor bir siyaset izledi; şöyle ki, İsveç heyeti sonunda Moskova'da İvan Viskovati ve Andrey Vasiliyev tarafından (ki her ikisi de bir süre sonra idam edileceklerdi) kabul edildiğinde onlara Çar'ın Erik'e önceden verdiği "tavizlerin" Johan'ın kraliçesini İvan'a teslim etme konusunda istekli olmaları şartına bağlı gördüğü söylendi. Eğer "İsveç kraliçeyi derhal teslim ederse" Kral Erik'le 1567 yılında imzalanan anlaşma yenilenebilirdi. Çar sanki İsveç'le arada bir uçurum yaratmaya çalışır gibi davranmıştır. 6 Haziran 1570 tarihinde ikinci görüşme için Kremlin'e çağırılan İsveç diplomatik heyeti, sürgün edilme, işkence ve hapse atılma tehditleri altında, İvan'ı yatıştırmak amacıyla Novgorod'da görüşmelere devam etmeyi kabul ettiyse de, Rus yetkililer her türlü anlaşmanın önkoşulu olarak Catherine Jagellonka'nın teslim edilmesi konusunda ısrarlarını sürdürdüler. Kraliçenin buradaki statüsünün ne olacağı hiçbir zaman netlik kazanmamıştır (daha önce de kazanmamıştı): Eş olarak mı (o sırada artık İvan duldu), metres olarak mı ya da politik bir piyon olarak mı? Daha sonra bizzat III. Johan'a yazdığı 11 Ağustos 1572 tarihli mektubunda İvan, daha açık konuşmuş ve Erik'i, Catherine'i kendisine "hileyle" vermeye çalışmakla itham etmişti. Zaten bu politikası sebebiyle de tahtından olmuştu. Ve mektubun de-

vamında İvan, "sonbaharda bize senin öldüğünü söylediler ve ilkbaharda da kardeşin Karl tarafından ülkenden kovalandığını... ve şimdi de gönderdiğin heyetlerin yolda olduğunu ve hükümdar olduğunu... ve Stockholm'de kuşatıldığını ve Erik'in üzerine gelmekte olduğunu söylüyorlar" demektedir.[4] Çar bu şeklide Catherine'e dair geçmişte yaptığı müzakereleri karmaşa içinde özetlemiştir.

1570 yılının Haziran ayı ortalarında İvan, İsveç diplomatik heyetini Murom'a[5] sürgüne gönderdi. Tıkış tıkış kalabalık daracık bir kışlada 1571 yılının Kasım ayına[6] kadar ev hapsinde tutulan heyet, bitmek üzere olan paralarıyla kendi yiyeceklerini satın almaya ve giyeceklerini kendi elleriyle dikmeye zorlandılar. İvan'ın İsveç'in Çar'la değil, Novgorod'un bağımsız bir cumhuriyet olduğu geçmiş zamanlarda olduğu üzere Novgorod Valisi'yle müzakere yapması gerektiği iddiasıyla Rusya'nın İsveç üzerindeki süzerenliğinin tanınmasını temin etmeye kararlı olduğu anlaşılmaktadır. İvan'a göre İsveç aslen Rusya'yla eşit statüde bir krallık değildi, ancak halihazırda İvan'ın bir vassalı olan Magnus'un Livonya Krallığı'yla benzer statüde bir eyaletti.[7]

Savin, Kraliçe Elizabeth'in ittifak teklifine verdiği yanıtla birlikte yaz aylarında Moskova'ya döndü. Kraliçe mektubunda her ne demek istediyse, besbelli İvan mektuptaki koşullar karşısında çileden çıkmış olmalıydı ve öyle bir cevabi mektup yazdı ki, Elizabeth'e muhtemelen daha önce asla bu dille hitap edilmemişti. Çevirmen Silvester aracılığıyla 24 Ekim 1570 tarihinde gönderdiği mektubunda İvan, İngiliz-Rus ilşkilerinin bütün tarihini özetleyip İngiliz tüccarlarını dürüst olmamakla suçluyor ve İngiltere'den kendisine gelen mektupların her seferinde, usulüne uygun olmadan, değişik mühürlerle damgalanmakta olduklarından yakınıyor, bu davranışın iki devlet arasındaki güveni sağlamak için uygun bir yol olmadığını bildiriyordu. Mektupta ayrıca, İngiliz elçisi olarak Rusya'ya gönderilen Randolph'la birlikte gelmeyen "Anthonie" ya da "Onton"dan (Jenkinson) hiçbir haber almadığından, Randolph'un sadece tüccarlar ve kaba konulardan bahsettiğinden ve "prensliklere layık konular" hakkında konuşmayı reddetmesinden yakınıyordu. İvan'ın özellikle altını çizdiği konu, kendisinin Jenkinson'un Rusya'ya geri gönderilmesi konusunda, onun bizzat Kraliçe'yle gizli konuları, yani, İvan'a tanınacak olan sığınma hakkı konusunu konuşup konuşmadığını bilmek istediği için ısrar ettiğiydi. İvan Kraliçe'ye, son olarak, belagatli bir suçlamada bulunur:

> Biz düşünmüştük ki, ülkenizin hükümdarısınızdır ve kendinize onur, ülkenize menfaat sağlama azmindesinizdir... Ama şimdi bize öyle geliyor ki orada hükmeden başka adamlar var, adam dahi olmayan, görgüsüzler ve tüccarlar... kendi ticari menfaatlerinin kaydına düşmüş; ve siz el değmemiş mülkünüzün içinde bir bakire gibi salınarak dolaşmaktasınız.

Bu olanlar üzerine, hiddetlenen Çar, Rusya Kumpanyası'na bahşettiği bütün ticari ayrıcalıkları geri çekti.[8] O âna dek Çar ittifak müzakerelerini İngiliz ticari imtiyazları meselesiyle irtibatlandırmamıştı. Şimdi ise böyle yapmak suretiyle İngilizler üzerinde baskı kurmaya hazırdı. Aralarında hâlâ, yanlış anlamalara neden olacak ilave tarz farklılıkları vardı. Elizabeth belki de sözlü bir anlaşmanın yeterli olduğunu farz ederken İvan, Kraliçe'nin her bir paragrafına ant içtiği bir anlaşmayla kendisini bağlamasına ihtiyaç duymaktaydı.[9]

Zaman içinde, Livonya'da süren savaş, hem Danimarka, hem İsveç hem de üçüncü ortakları Lübeck için giderek daha can yakıcı hale geliyordu; zira Lübeck ticaret avantajlarını diğer Hansa Birliği'ne üye şehirlere kaptırmış olmaktan mustaripti. Ama Danimarka'nın, İvan'ın ümit ettiği şekilde Livonya Kralı Magnus'a destek vermesi ihtimali başarısızlığa mahkûmdu: Danimarka Kralı Frederik, küçük kardeşi İvan'ın vassalı diye Livonya'nın fethedilmesiyle ilgilenmiyordu. Perde arkasında İmparator II. Maximilian, Fransa Kralı ve Zigismund Augustus tarafından Stettin'de düzenlenen barış konferansında 30 Kasım 1570 tarihinde bir barış anlaşmasını müzakere ederek[10] Yedi Yıl Savaşları olarak anılan Kuzey Savaşı'nı sona erdirmişlerdi. Velhasıl bu durumun İvan'a bir faydası olmamıştı zira Baltık bölgesinde bulunup savaşın içine girmiş olan bütün güçler ona karşı birleşme fırsatını yakalamışlardı. O sırada Kral Magnus yönetimindeki Rus birlikleri tarafından yürütülen Estonya'daki İsveç kontrolü altındaki Reval şehri kuşatması da zayıflamaktaydı. Danimarka elbette ki yardım etmeyi reddediyor ve İvan da parasızlık nedeniyle daha fazla asker gönderemiyordu. İvan evvelce Magnus'un kendisini Tatarlara karşı kuvvetlendirecek kadar başarılı olacağını ummuştu. İvan için daha ciddi bir tehdit Stettin Barış Anlaşması'nı takiben kayınbiraderi Zigismund Augustus'un muhtemel dolaylı desteğine güvenen İsveç Kralı'nın denizde de savaş başlatmış olduğu gerçeğiydi. Narva Limanı'na o âna dek serbestçe gelen Rus mallarına karışmaya başlamış ve Danimarka gemilerine sal-

dırıp el koymayı kesmişti. Bu arada Narva'nın ticaret kapasitesi Riga'nınkiyle yarışır hale gelmişti. 1571 Martı'nın sonlarına doğru Magnus, sonunda Reval için verdiği mücadeleyi bıraktı ve kuşatmayı kaldırdı.[11] Artık İvan için yararsız hale gelmişti. Tıpkı Livonyalı iki soylu olan Taube ve Kruse gibi.

Artık Osmanlı siyasetiyle kısıtlanmayan Kırım Hanı da Rusya'ya karşı yeni bir sefere çıkmak için serbest kalmıştı. Kırım Hanı uğraşına yolundaki ilk engeli ortadan kaldırmakla başladı: Oğlunu İvan'ın eski kayınpederi Kabartay Hanı Temriyuk'un üzerine gönderdi. Çatışmalar sonunda Temriyuk ağır yaralanırken iki oğlu da esir alındı. Bu sırada Kırım Hanı'nın kendisi de Kafkasyalı Tatar boylarından biri olan Nogay Hanının desteğini kazanmaya çalışıyordu. Rus savunma kuvvetinin belkemiği Oka Nehri üzerinde üslenmişti, başlarında da en gözde iki Rus komutan, Prens İ.D. Beliski ve İ.F. Mistislavski bulunuyordu. Ancak 1570 yılı içerisinde Kırımlılar bu orduya karşı sadece birkaç küçük çatışmaya girmekle yetinmişlerdi.

Çariçe Maria'nın 1569 yılındaki ölümü, ilk başlarda Mihayil Temriyukoviç Çerkaski'nin Rusya'daki konumunu pek etkilememiş gibi görünüyordu. Maria Temriyukovna'nın kardeşinin kaderine muhtemelen 1571 yılı başlarında karar verildi. Normalde Rus ordularından birinin başında Kırım Hanı'na karşı sefere gitmek üzere görevlendirilmesi beklenirdi ama izine rastlayamıyoruz. Ne zaman ve nasıl öldüğü konusu büyük bir muamma olarak kalmış olmakla birlikte, anlatılan bazı hikâyelerden birine göre İvan eski kayınbiraderinin evinin kapısının iki yanına birer vahşi ayı bağlatmış, buradan geçmeyi oldukça riskli hale getirmişti; bir başka acayip hikâye ise, 1568 gibi daha erken bir tarihte Mihayil'in 16 yaşındaki karısı ve altı aylık bebeğinin idam edildikleri üzerinedir.[12] İki önemli tarihçi, Mihayil Çerkaski'nin ölüm tarihinin Kırım ordusunun Oka Nehri üzerine doğru ilerleyişiyle bağlantılı olarak 1571 yılının Mayıs ayı civarında olduğunu söylüyor. Bir hikâyeye göre, Rus ordusu içinde asılsız bir söylenti yayılmış ve Maria ile Mihayil'in babaları Temriyuk'un da işgalci Kırım Hanı Devlet Giray'ın ordularına katıldığı söylenmişti. Bunun üzerine Mihayil'e *opriçnina* ordusu içerisinde düşük bir rütbe verilmiş ve sonra da "iz bırakmadan ortadan kaybolmuştu."[13] Biraz daha güvenilir bir başka hikâyede ise, Mihayil'in Serpukhov'da bulunan kuvvetleri idare etmek için bölgeye gönderildiği ve 13 ile 16 Mayıs 1571 ara-

sındaki bir tarihte *opriçnina* mensubu arkebüzcüler tarafından vurulduğu ve sonra da parça parça edildiği anlatılıyor.[14]

15 Mayıs 1571 tarihinde Rus birlikleri bizzat Çar'ın komutasındaki *opriçniki* kıtalarının da desteğiyle, Oka cephesi için yola çıktılar. İvan şimdi ektiklerinin bir kısmını biçmeye başlamıştı. Ruslardan büyük gruplar halinde asker Devlet Giray'ın ordusuna geçip Moskova'da son zamanlarda birçok insanın vebadan öldüğü, Çar'ın kendi halkından çok sayıda insanı idam ettiği, dahası, askerlerinin bir bölümünün de söz konusu tarihlerde Livonya'da sürmekte olan savaşta olduğundan Çar'ın beraberindeki asker sayısının az olduğu konusundaki bilgileri karşı tarafa bildirdiler. Bu arada sayısı 40 bin ila 200 bin arasında değişen Tatar ordusu Moskova'ya doğru ilerleyişini sürdürüyordu.[15] Firari Ruslardan biri Tatarlara rehberlik hizmetinde bulunmuş ve onları nehrin sığ olduğu bir bölgeye yönlendirerek Oka'yı gözetleyen Rus kuvvetlerini atlatıp sadece Çar ve yanındaki küçük bir *opriçnina* birliğiyle karşı karşıya gelebilecekleri bir konuma getirmişti. Ancak İvan, çatışmaya girmeksizin hemen geri çekilmiş, Vologda yoluyla güvenlik içinde olacağı denize açılabileceği Rostov'a sığınmıştı. Ya da Taube ve Kruse'ye göre, arkasına bile bakmadan Yaroslavl'a ulaşana kadar kaçmıştı.[16] Bu olayı anlatan ordu kayıtlarındaki anlatım oldukça üstü kapalı bir tarzdadır ama yine de bunları yazanların Çar'ın böylesine korkakça davranması karşısında duydukları şaşkınlığı ele vermeye yetiyor.

23 Mayıs günü Kırım orduları beklenmedik bir hızla, askeri kuvvetlerinden mahrum kalmış Moskova'ya doğru ilerledi. Kırım Hanı, kentin eteklerindeki İvan'ın Kolomenskoye sarayına yerleşirken bu arada Prens İ.D. Beliski, M. Ia. Morozov, Prens İ.F. Mistislavski ve Prens M.İ. Vorotyinski komutasındaki esas Rus orduları ve onların arkasından Prens V.İ. Temkin Rostovski komutasındaki *opriçnina* birlikleri şehrin içine dağıldı. Ama Devlet Giray'ın kullandığı silaha karşı kent savunmasızdı: Giray, 24 Mayıs günü Moskova varoşlarını ateşe verdi ve bu yangın aniden çıkan şiddetli rüzgârın etkisiyle ahşap Moskova'yı alevler içinde bıraktı. Yoğun yangın üç veya dört saat içinde ahşap binaların ve istihkâm noktalarının çoğu ile birçok tuğla ve taş binayı yok etti. Şehrin bütün kiliselerinde tehlike çanları çalınıyordu ama sonra bunlar birbiri ardına sessizliğe gömüldüler, yani aslında gerçekten yere düştüler. Barut depoları, cephanelikler havaya uçtu. Binlerce insan dumandan boğularak öldü; bunların arasında Prens

İ.D. Beliski (çatışmalar sırasında yaralanmıştı) ve ailesi ile İvan'ın doktoru Dr. Arnold (Schlichting'in patronu) da vardı. Atlar ve diğer çiftlik hayvanları, hatta Mary ve Philip tarafından İvan'a verilen aslanlar ve aralarında daha birkaç yıl önce yapımı tamamlanan yeni *opriçnina* sarayının da bulunduğu yüzlerce bina, büyük miktarda yiyecek, saman ve silah stokları, hepsi birden yok oldu. Çar, ölenlerin veya ölmekte olanların nehre atılmalarını emretti ama bunun imkânsız olduğu ortaya çıktı, çünkü nehir taşmıştı, her yanı sel götürüyordu ve bütün içme suyu rezervleri kirlenmişti. Ceset sayısı öylesine çoktu ki artık "Moskova Nehri bile ölüleri taşıyamıyordu." Hayatta kalabilenlerin olduğu yegâne askeri birlik, Moskova eteklerinde rüzgârdan etkilenmeden duran M.İ. Vorotyinski komutasındaki alaydı ve kenti olabildiğince yağmacı Tatarlardan korumaya çalışıyorlardı. Horsey'in anlatımına göre, Moskova'yı cesetlerden temizlemek bir yıldan fazla sürmüştü.[17]

O dönemdeki anlatımlarda bu olayla ilgili kurban sayısı yine çok fazla abartılmış durumda; örneğin, Giles Fletcher 800 bin rakamını veriyor ki o zamanlar Moskova'nın toplam nüfusu 100 bin civarındaydı. Binlercesi de Tatarlar tarafından köle ticareti için yakalanmışlardı. Ayrıca Tatarlar güneye dönerken yağmaladıkları kent ve köylerden de yine binlercesini götürmüşlerdi.[18] Moskova'da kalan boyarların kentin başına gelen felaketi, cesaret edip Rostov'daki İvan'a haber vermeleri biraz zaman almıştı. İvan olayları duyduğunda acı içinde hayıflanmıştı: "Moskova'yı çoktan yakmışlar ve bu durumu, on gün boyunca bana söylemeye bile cesaret edememişler... İşte bu gerçekten de ihanettir."[19]

Kimden korkuyordu? Tatarlardan mı, kendi insanlarından mı? İkincisinden, diyor bir tarihçi, elçi Giles Fletcher'ın raporuna dayanarak; Çar çarpışmaktan korkmuştu çünkü soylularının, komutanlarının bağlılıklarından kuşku duymuş, kendisini Tatarlara teslim edeceklerinden korkmuştu.[20] Çar, kendi adamlarının "sadakatsizlik ve ihaneti" sonucunda sürüklendiği konum ve düştüğü acınacak durum nedeniyle öfkeden çılgına dönmüştü. "Benim önümde ilerleyen yedi voyvoda ile bir sürü adamları vardı ve bana Tatar kuvvetleriyle ilgili tek kelime bile etmediler" diye haykırıyordu.[21] Çar'ı ordu içerisinde başlayan firar olaylarıyla ilgili uyarmayanların veya ana Kırım ordusunun kendisini gafil avlamasına yol açanların hangi sorumlular olduklarını bulmak için yine işkence altındaki olağan soruşturmaların başlatıldığını söylemeye gerek bile yok.

İvan 10 Haziran 1571'de Moskova'ya döndü ve Kırım Hanı'nın yolladığı ulakları kabul etti. Ulaklar Çar'a karşı son derece saygısızca hitap ettiler, tehditler savurdular, Kazan ve Astrahan'ın teslim edilmesini ve eskiden olduğu gibi haraç ödenmesini talep ettiler ve Çar'ın Moskova'dan kaçışıyla alay ettiler.[22] İvan mecburen ulaklara nazik davranıp, onları yas tutuyor olduğunun işareti sayılan en eski püskü giysileriyle karşıladı; hatta ulakları akşam yemeğine davet ederek onlara kürkler hediye etti. Uzun zamandır Kırım'da olan diplomatik heyetin başı Afanasi Nagoy'a, Devlet Giray Han'la görüşmelere başlamasını emretti. Astrahan'ı Rusya'nın onayına tabi olarak Kırım hanlarının yönetimine bırakmaya hazırdı. Fakat Han İvan'ın şartlarını reddetti. Savaşı sürdürmeye kararlı gibi durmaktaydı.[23] Bu fena halde aşağılayıcı olay, İvan'ın bu kez *opriçnina* mensuplarıyla özdeşleştirdiği "hizmetindeki hainler"in kökünü kurutmak konusundaki kararlılığını körükledi. Çar kendi ayrı *udel*'inin, ihtiyaç duyduğu güvenliği kendisine sağlamaktan uzak olduğuna ikna olmuştu; önce Çariçe Maria'nın ölümü ve şimdi de Moskova'nın yerle bir edilmesi onun *opriçniki*'ye güvenini sarsmıştı. Moskova'yı koruyan da *opriçniki* kuvvetleri değil, işinin ehli olduğu ortaya çıkan bir *zemşina* üyesi, M.İ. Vorotyinski'ydi. Kesinlikle böylesi bir felaketin bedelinin birisi tarafından ödenmesi gerekiyordu ve İvan *opriçnina* generallerini hedef aldı. İçlerinde bizzat kendisinin o makama seçmiş olduğu Prens İ.D. Temkin Rostovski'nin de olduğu dört general, 1571 yazında idam edildiler. Taube ve Kruse'ye göre, Çar'ın doktoru Dr. Bomelius da yüze yakın devlet görevlisi ve subayı efendisi adına zehirlemişti.[24]

Bu idamlar muhtemelen, Çar ile oğlu arasında tam da bu tarihlerde başlayıp devam edip giden ve çeşitli rivayetleri günümüze dek ulaşmış olan ciddi tartışmalar olduğu yönündeki söylentilerle de alakalı olabilir. Çar'ın oğlu İvan'a, zamanında III. Vasili'ye verildiği cinsten, reşit olduğunda veliaht olarak hak ettiği mülki unvan ve topraklar bahşedilmemişti. Hizmetindeki boyarlardan biri Prens Mihayil Çerkaski'yle aynı dönemde öldürülmüş olabilir. Skrınnikov'a göre, İvan İvanoviç'e karşı yöneltilen ihanet suçlaması kıdemli *opriçniki*'nin ve hepsinin tepesindeki kişi olan *oko gosudarevo* yani Ayzenştayn'ın *Korkunç İvan* filmindeki "efendisinin gözükulağı" olan Maliyuta Skuratov'un çevirdiği dolaplar sonucu yapılmıştı. Skuratov, A.D. Basmanov ve Viyazemski ortadan kaybolduktan sonra Çar'ın *opriçnina* içindeki baş danışmanı haline gelmişti. Skrınnikov onu,

dvor'unda böyle bir yapılanma olmamasına karşın, İvan'ın gizli istihbarat başkanı (*razvedka*) olarak tanımlıyor. Ama kuşkusuz Ayzenştayn, Maliyuta Skuratov'un önde gelen bir rol oynadığı ünlü filmini yaparken gözünün önünden, "OGPU", "GPU", "NKVD"nin, Yagoda, Yejov ve Beria gibi şeflerinin görüntüleri geçmiştir. İhanet suçlamalarının genelde hedef aldığı kişiler, Anastasya'nın ailesi Yuriyev-Zaharyinlerden geriye kalan kişilerdi ki bunlar da Çar'ın oğlu İvan İvanoviç'le annesinden dolayı ve Mihayil Çerkaski'yle de karısından dolayı yakın ilişkiler içindeydiler.[25]

Çar ve oğlu arasındaki tartışma söylentileri Lehistan'a, 1571 yılı başlarında Schlichting'in oraya varmasıyla ulaşmış olabilir. Krakow'daki Papalık elçisi Vincenzo del Portico 3 Ocak 1571 tarihli mektubunda Papa'ya, Rusya'dan Lehistan'a gelen bir adamla yaptığı görüşmede kendisinin Çar İvan ve oğlu arasındaki anlaşmazlıktan bahsettiğini yazmış. Bu kişi pekâlâ Schlichting olabilir, zira kendisi Çar'ın doktorunun yardımcısı ve sırdaşı olarak Çar ailesinin özel hayatı hakkında her türlü detayı sağlayabilecek biriydi.[26] Söz konusu tartışma babayla oğlunun arasının ciddi biçimde açılmasına neden olmuş gibi görünüyor, zira birçok önde gelen soylunun Çar'ın veya oğlunun tarafını tutarak saflaştıklarını gösteren bildirimler var. Bu hikâyeyi anlatan Skrınnikov, söz konusu baba-oğul kavgasının yansımalarının "korkunç olanın öfkesi" olarak halk arasında rağbet gören tarihi ve halk türkülerine bile girdiğini gösterir. Nihayetinde bu durum, İvan İvanoviç'in, babasının ellerinden ölmesine kadar varıyor. Günümüze kadar ulaşmış şarkılardan biri şu minvaldedir: İvan "taştan yapılma" Moskova şehrinde kendini ihanetten nasıl kurtaracağını düşünür dururken Maliyuta Skuratov ona koşar ve der ki: "Selam sana Çar İvan Vasiliyeviç, ihanetin kökünü yüzyıllar geçse de kazıyamazsın, düşmanın [Çar'ın oğlu İvan İvanoviç] karşında otururken." Bunun üzerine İvan oğlunun tutuklanmasını ve 1570 Temmuzu'nda bütün idam cezalarının yerine getirildiği Poganaya çayırına [halk meydanı] götürülmesini emreder. Ama Anastasya'nın kardeşi ve veliahtın dayısı olan Nikita Romanoviç, Maliyuta'yı, bu el uzattığı lokmanın kendisi için fazla büyük olduğu ve bu nedenle kendisinin başının ezilebileceği yönünde uyarır. Şarkıda İvan şöyle haykırır: "Siz boyarlar, hepinizi bir kazana atıp kaynatacağım!" (Muhtemelen 25 Temmuz günü Moskova'da Funikov'un başına gelenlere bir gönderme.) Maliyuta Skuratov sonunda ortadan kaldırılması için Nikita Romanoviç'e havale edilir. Ama sonuç olarak Maliyuta, İvan'ın baş celladı oldu ve Ni-

kita Romanoviç'in de mensubu olduğu Yuriyev sülalesini bitirme işini sonuna kadar yürüttü. Yine de Nikita Romanoviç, bu tasfiyeden sağ çıkabildi.[27] Bütün bunlara rağmen Maliyuta, Şuskilere mensup biriyle iyi bir evlilik yapmayı başarmış ve nihayetinde kızını da genç ve istikbal vaat eden Boris Godunov'la evlendirme becerisini göstermişti.

Maria Temriyukovna'nın ölümünden kısa bir süre sonra İvan, kendisine yeni bir eş bulabilmek için ülke çapında bir gelin adayı alayı düzenlenmesini emretmişti. 1570 yılında *opriçnina* üyeleri ülkeyi dolaşıp "uygun genç kadın teftişine çıkarak, genç ya da yaşlı, düşük veya yüksek mevkilerden kadınların isimlerini, yaşlarını ve görüntülerini yazıp listesini çıkarttılar" ve iki bin tanesini Aleksandrovskaya Sloboda'ya getirdiler. Verilen bu sayının doğru olması küçük bir olasılık çünkü at arabaları ve kızaklarla Aleksandrovskaya Sloboda'ya getirilen kızların sayısı olarak hep aynı sayı (iki bin) veriliyor, üstelik birçok ailenin gerekirse *opriçniki* müfettişlerine rüşvet bile vererek böylesine tehlikeli bir seçime katılmaktan özellikle uzak durmak için ellerinden geleni yapmış olmaları gerekirken.[28]

Gelin adayı alayını anlatan Livonyalı iki soylumuz şimdi de hayal dünyasına doğru yelken açarlar:

> Bütün kızlar bir araya toplandığında O [İvan], onlara bir yıl kadar baktı. Her bir kızı bir eve getirtip en güzel bir şekilde giydiriyordu. Sonra, yine çok şık giyinmiş iki veya üç sırdaşıyla beraber odaya giriyor, kızlara başıyla selam veriyor, onlarla bir-iki kelime konuşuyor ve vedalaşıyordu... Hoşuna gitmeyenleri bedeninin hayasızca tatmini için kullanıyor, onlara bir şeyler verip ya cellatlarıyla evlendiriyor ya da acımasızca kovuyordu. Sonunda 24 tane kalmıştı ve her biriyle teker teker bir süre beraber olduktan sonra 12 tanesini seçti ve 26 Haziran 1571 günü Aleksandrovskaya Sloboda'ya geldiğimizde kendisi için –ve bir manada oğlu için– son seçimini şu şekilde yapmıştı; kızlar bütün takılarını ve giysilerini çıkartıp, kendilerinin çırılçıplak görülmelerine hiçbir zorluk çıkartmadan veya direnmeden razı olmak zorundaydılar.

Büyücülük becerileriyle de tanınan Çar'ın doktoru Dr. Bomelius da "bir bardağa doldurulan idrarları incelemek ve tanımlamak, sağlık kalitelerini ve yapılarını açıklamak" için orada bulunuyordu (o zamanların klasik tanılama yöntemi buydu). Bütün bu işlemlerden sonra İvan kızlardan Marfa Sobakina'yı kendine, E.B. Saburova'yı da oğluna seçti. İki Livonyalı mağ-

rur bir tavırla hikâyeyi burada bağlayıp, Çar'ın düğününde yer alan barbarca geleneklerin Temriyukovna'yla olan önceki düğünü vasıtasıyla zaten görülüp duyulmuş olduğundan tarif etmeyi gerekli görmediklerini yazıyorlar.[29] Belki de bu düğünde de olan ve Lehistan elçilik heyetinin görünce şaşırıp şok geçirdiklerini söyledikleri olaydan, yani Çar'ın soytarısının dizleri ve elleri üzerinde emeklerken çıplak kaba etlerini saygıdeğer *zemşina* boyarlarına doğru çevirip onları korkutmak gibi kaba saba münasebetsizliklerinden söz ediyorlardır.[30] Bu evlilik İvan'ın diğer evlilikleri arasında en kısa süreni olacaktı.

İvan hangi güzel hanımla evlenmeyi arzu ettiğine karar verirken, bir yandan da askerlerine Kırımlılar tarafından yakılan şehirle ilgili suçu diğerlerinin omuzlarına yükleyerek, onlara generallerini suçlayabileceklerini gayet açık bir şekilde göstererek Moskova'dan kaçmakla içine düştüğü aşağılayıcı tuzaktan sıyrılmanın hesaplarını yapıyordu. Gerçek Hıristiyanlığın Müslümanlar karşısında korunmasından sorumlu bir lider olarak telaşla savaş alanını terk etmiş olması hiç yakışık almamıştı. İ.F. Mistislavski'nin de dahil olduğu birkaç komutan tutuklanmış ve kâfir Kırım Hanı'na hainçe yardım etmiş olduklarını, dolayısıyla çok sayıda iyi adamlarının ölümüne ve şehrin yanmasına yol açmış olduklarını itiraf etmişlerdi.[31] Mistislavski sadece gözden düşmüş, idam edilmemişti. Ama yine de kendisi adına 40.000 ruble ve kelleleri pahasına kefil olacak kişiler bulmaya mecbur edilmişti. Hakkındaki suçlamaların tümü kuşkuya yer bırakmayacak biçimde Çar tarafından düzenlenmişti. Bu suçlamalar birkaç sene boyunca başının üzerinde sallandıktan sonra yeni kefiller bulması istendi. Ama kısa bir süre sonra yeni bir emirle Novgorod voyvodası olarak atandı. Şehrin bazı arazileri *opriçnina*'ya dahil edilmişti ve şimdi İvan, Tatar tehlikesi göz önünden yok olana kadar burayı yeni ikametgâhı haline getiriyordu.[32]

Aslında Moskova gerçekten de yaşanabilir bir yer olmaktan çıkmıştı. Yangının neden olduğu moloz yığınının temizlenmesi aylar almış, şehre Rusya'nın başlıca şehirlerinden tüccarlar ve zanaatkârlar getirilmişti; 1571 Ekimi'nde nüfusu oldukça azalmış olan Novgorod'dan bile 100 tüccar ailesiyle birlikte Moskova'ya gönderilmişti. Kent, yeni ve farklı bir plan uyarınca yeniden düzenlenmiş, istihkâm konusuna daha dikkatli yaklaşılmış ancak Kremlin'in yeniden inşası ve yeni duvarlarının yapımı oldukça uzun bir zaman almıştı.

İvan'ın evlenmeye karar verdiği Marfa'nın, söz kesildikten hemen sonra sağlığı kötüye gitmeye başlamıştı. Söylendiğine göre annesi ona, doğurmasını garantiye almak için sihirli bir iksir vermişti. Marfa'nın sağlığının düzeleceği ümidiyle İvan, evlilik tarihini öne almış[33] ve 28 Ekim 1571 tarihinde Aleksandrovskaya Sloboda'da evlenmişler, hemen arkasından 4 Kasım'da da İvan İvanoviç evlenmişti. Maliyuta Skuratov, ilk kez sahneye çıkan ve sahneyi göz alıcı biçimde dolduran damadı Boris Godunov'la birlikte Çariçe'nin maiyeti olma görevini yerine getirmişlerdi. Marfa düğünden birkaç gün sonra öldü. İvan için bu durum sarsıcı bir darbeydi. Sorun sadece sevdiği karısını kaybetmiş olması değildi, kendisine sadık onca hizmetliyle çevrilmiş olmasına rağmen karısının daha hamile bile kalamadan açıkça zehirlenmiş olmasıydı. Derhal inceleme mekanizması harekete geçirilmiş ve İvan da yeni bir gelin bulmak için düzenlemelere girişmişti. Bir yandan da karşı karşıya kalmış olduğu ciddi bir dini sorunun çözülmesi gerekiyordu: Marfa Sobakina'yla usulüne uygun, geçerli bir evlilik yapmış mıydı, yapmamış mıydı? Evlilik tam olarak sonuna kadar gerçekleşmiş miydi? Bunlar, İmparator VI. Leo zamanında 920 yılında toplanan Kilise Kurulu'nun kategorik olarak koyduğu, hiçbir Hıristiyan'ın dördüncü kez evlenemeyeceği kuralına binaen, Kilise Kurulu önüne getirilmesi gereken sorunlardı. (Bu kural, VI. Leo'nun dördüncü karısıyla evlenmesine engel olamamıştı.)

1569 yılında gönderilmiş olan İsveç elçilik heyeti Murom'da on dört aydır süren berbat koşullar altındaki ev hapsi sonunda takatsiz kalmış, açlık ve hastalıktan kırılmış, on beş üyesini veba nedeniyle kaybetmiş olarak sonunda 28 Kasım 1571 tarihinde Klin'e sevk edildiler. İvan onları, yeni Dışişleri Dairesi sorumluları Şeçelkalov kardeşlerle beraber orada bekliyordu. Novgorod yolu üzerindeki Klin, İvan'ın yeniden başlayan Livonya savaşı ve İsveç'in Finlandiya sahillerine saldırmak için karargâh olarak kullanmaya karar verdiği yerdi.[34] 9 Ocak 1572 günü İvan, dış ilişkiler sözcüleri Şeçelkalovlar aracılığıyla İsveçlilere son derece kaba ve diplomatik olmayan bir dille hitap ederek, onları danışmanlarına karşı gerekli saygıyı göstermemekle ve ülkeleriyle ticaret kanallarını açmayı reddederek kendi yüce krallığını küçük düşürmekle suçladı. Bütün bu hakaretler ve heyetin Rusya'da ev hapsinde tutulmasının nedeni, 1568 yılında kendi elçisi Vorontsov ve heyetinin İsveç'te gördüğü söylenen aşağılayıcı muameleydi ve dahası, İvan ülkelerine saldırmaya ve yerle bir etmeye hazırlanıyordu.

Murom'da mahsur kalmış Juusten'le buluşması için gönderilmiş olan İsveçli bir ulağa, 11 Aralık günü, derhal İsveç'e dönmesi ve "krala suçunu kabul edip affedilmek için yalvarması uyarısını" götürmesi emredildi. Ulak, III. Johan'ı, Rusya'ya yeni bir elçilik heyeti göndermesi ve Çar'a Finlandiya'yı işgal etmemesi yönünde ricacı olması için ikna etmekle görevlendirilmişti. 12 Ocak 1572 tarihinde söz konusu heyete Çar'la sokak ortasında kısa bir görüşme izni verilmişti. İsveç heyeti dizlerinin üzerine çökmüş, İvan'ın Rusya ile İsveç arasındaki eski ilişkiler üzerine kapsamlı söylevini dinlemişti ayrıca, özellikle Juusten'in elçilik heyetinin tuttuğu yol yol değildi çünkü:

> İsveç Krallığı'nın önceki kralları tarafından izlenen görüşme usullerine uymayıp bunlara aykırı davrandınız... Sizin küstahlıklarınıza katlanamayız... Lehistan Kralı'nın kız kardeşi Catherine'i alıp getirmeleri için heyet göndermek bizim işimiz değildi ama heyetlerinizden gelen vaatler ve mektuplar aracılığıyla bizi bu yola siz sevk ettiniz... Bize, Johan'ın çocuğu olmaksızın ve ardında veliaht bırakmaksızın öldüğü söylendi. Dolayısıyla, dul karısının bize verilmesini talep ettik... Sizin yalan dolanlarınıza inanıp İsveç'e heyet gönderdik ve orada kötü muamele gördüler ve mahkûmlar gibi beslendiler.

Ardından, İvan oldukça cüretkâr bir dizi talep sıraladı; Johan, Reval üzerindeki tüm iddialarından vazgeçecek, Rus elçilerine saldırılmasının bedeli olarak 10.000 Joachimstaler tazminat ödeyecek, ihtiyaç halinde 200 veya 300 piyade ya da süvari sağlayacak, Finlandiya sınırında eğer kendine ait gümüş madenleri varsa Rusya'ya devredecek ve Rus Çarı'nın, İsveç'in süzereni olma iddiasını kabul edecekti. Buraya kadar sıralananlar Juusten'in kendi ifadesinde yer almış olan Rus talepleriydi. Rus versiyonu meseleyi biraz farklı biçimde göstermişti: Johan, Rus kraliyet mührüne işlenebilmesi için İsveç şövalye armasının bir modelini gönderecekti – bu da açıkça Rusya'nın İsveç üzerindeki hâkimiyetinin tanınması anlamına gelecekti.[35]

Novgorod'da devam eden birkaç ilave görüşmeden ve İsveç heyetinin, İsveç'i Rus ordusunun saldırısından korumak amacıyla Çar'ın oğluna ve boyarlarına aracılık yapmaları yönünde çeşitli ısrarlı başvurularından sonra heyet, Çar tarafından devlet ileri gelenlerinin de bulunduğu ağırlığı olan bir topluluk önünde kabul edildi ve Çar'ın önünde yerlere eğildiler. Anlatımlarına göre Çar o esnada "bir Hıristiyan prensi ve efendisi olarak önün-

de kendimizi böylesine yerlere atmamıza gerek duymadığını" anlatır şekilde acı bir alayla heyeti izlemekteydi. İvan, Catherine'in teslimine dair Erik'le yürütülen geçmiş müzakerelere dönerek bir önceki söyleminde karar kıldı. Buna göre, Catherine "o zamanlar Dük Johan'ın dulu" idi, gelgelelim bu iddianın ne o zaman ne de sonrası için geçerli olmadığının herkes kadar İvan da farkındaydı. Sonunda İvan, kralları aklını başına toplayıp tüm Livonya'yı ata toprakları olması hasebiyle İvan'a teslim ederse, oğullarının niyazlarını kabul ederek gazabını İsveç üzerine salmayacağını ve elçilik heyetinin Stockholm'e geri dönmesine izin vereceğini ifade etti. Krallarının bunu reddetmesi takdirinde savaş olacaktı. Daha sonra İvan, heyet üyelerini lütufkâr bir biçimde akşam yemeğine davet etti (mükemmel bir yemekti), konuklarının şaraplarını kendi elleriyle doldurdu ve öpmeleri için elini uzattı.[36] Heyet (talihsiz Juusten'i arkalarında bırakarak) Stockholm'e döndüğünde Kral Johan hakaretle İvan'ın şartlarını reddetti ve Livonya ile Finlandiya sınırlarındaki Rus ve İsveç serhat boylarında yıllarca sürecek olan savaş başladı.

İngiltere'yle ilişkilerin geldiği noktada ise top artık Elizabeth'in sarayındaydı. Bunun yegâne nedeni İvan'ın 1570 yılının Ekim ayında Rusya Kumpanyası'na bağışladığı bütün ayrıcalıkları geri çekmesi değil, aynı yılın Aralık ayında Kumpanya'nın bütün mal varlığına da el koymuş olmasıydı. Elizabeth'e yaptığı açıklamada, Rusya'nın geçmişte İngiliz malları olmaksızın yaşadığını, bundan sonra da bu biçimde yaşamını sürdürebileceğini söylemişti. Elizabeth bu defa, İvan'ın sürekli ısrar ettiği ve Çar'ın bütün diğer İngilizlerden çok daha fazla güvendiği biri olan "Anthonie"nin kendi büyükelçisi olarak gönderilmesi talebi karşısında açıkça boyun eğdi.

Jenkinson, elinde yazılı talimatlar ve gizli olarak aldığı sözlü emirlerle, beklendiği gibi, 26 Temmuz 1571 tarihinde Rusya'ya vardı.[37] İvan'ın hoşnutsuzluğunun arka planında kısmen, Savin'in İngiltere'de gördüğü muameleye dair sunduğu art niyetli ve hakkaniyetten uzak raporların yattığını keşfetmesi çok sürmedi.[38] Kraliçe'nin "Konsey"inin Elizabeth'in İvan'a hitaben yazdığı mektuplardaki her bir paragrafı paraflamaları yönündeki Çar talebinin gizemi bizzat İvan tarafından elçiye açıklandı. İvan'ın sözleriyle:

> Bundan önce asilzademiz Adrey Grigoriyeviç Savin'i bazı meselelerle ilgili size gönderdik ve siz bu meseleleri danışmanlarınıza havale edip tecrübesizliğiniz nedeniyle ["*maidenly state*": bekâretle bağdaştırılan mahcubiyet, tecrübesizlik-r.] bu meseleler-

> le bizzat ilgilenmediniz. Ve danışmanlarınız bu büyük meseleyi bir yana bırakıp, tüccarlara müteallik kaba meselelerle ilgilenmek suretiyle bu meseleden bir sonuca ulaşmamasına sebep oldular.[39]

Jenkinson'un ülkesine gönderdiği ilk mesajda, gördüğü durumla ilgili olarak değinmekte yarar gördüğü oldukça karanlık bir tablo çiziyordu. Bu önemliydi zira Rusya'ya gelen birçok İngiliz elçilik heyeti üyesine nazaran daha az yabancı düşmanıydı. Kumpanya'nın Kholmogori ve Vologda'daki İngiliz mensupları kendisiyle durum hakkında bir bilgilendirme toplantısı yaptılar. Buna göre Kumpanya bazı zıpçıktıların –örneğin, Kumpanya mensubu olmadıkları halde Rusya'yla ticaret yapan bazı İngiliz dönmeler– davranışları neticesinde sıkıntıya düşmüştü zira bu faaliyetler nedeniyle evvelce İngiliz tekelinde olan sahaları İvan diğer ülkelere de açmıştı. Jenkinson, Rusya'nın kuzeydoğusunda son dönemde görülen kıtlık ve veba felaketleri hakkında da ürkütücü bilgiler vermiş, bunlar nedeniyle ulağının ve kendisinin seyahatlerinde meydana gelen aksama ve gecikmeleri ve ayrıca Çar'ın yakın geçmişte çok sayıda insanı "acılı işkencelerle" öldürttüğünü de bildirmişti ki bununla Temmuz 1570'teki infazları kastettiği açıktır. Jenkinson, Kırım Tatarlarının saldırısı karşısında Rusların yenilgisini anlatarak, Moskova'nın büyük bölümünün yangınlarla yok oluşunu "Tanrı'nın böylesine melun bir millete adil cezası" olarak tanımlamıştı.[40] Muhtemelen İvan'ın yoğun işlerinden dolayı Jenkinson Rusya'da bulunduğu ilk sekiz ay boyunca kendisiyle görüşememiş ve nihayet buluşma 23 Mart 1572 günü Aleksandrovskaya Sloboda'da gerçekleşmişti.

Jenkinson İvan'ın muhteşem kıyafetlere bürünmüş boyarlarının da hazır bulunduğu resmi bir kabul töreniyle karşılandı. Kendisine Elizabeth'in sağlığı sıhhati sorulduktan sonra boyarlar gönderilerek İvan ve büyükelçi baş başa kaldılar. Başkâtip (muhtemelen, Andrey Şeçelkalov) de görüşmede hazır bulunmaktaydı. İvan öncelikle, 1567 yılında "Anthonie"yle politikasını paylaştığından dolayı Jenkinson'un Rusya'ya büyükelçi olarak dönmesini beklediğini ancak her defasında başka birilerinin geldiğini açıkladı. İvan, Jenkinson'a çok ihtimam gösterdi, ziyafet sırasında ona kendi masasından yemek bile gönderdi. Taraflar bir süre, herhangi bir karar alınmaksızın karşılıklı olarak kendi görüşlerini ortaya koyduktan sonra Jenkinson'a huzurdan ayrılması ve İvan Paskalya Yortusu ibadetlerini yerine getireceğinden, kendisinden Çar'ın cevabı için bir süre bekleme-

si istendi. Jenkinson, İvan'ı beklemek üzere Tver'e gönderilmiş ve sonunda Çar'ı tekrar 13 Mayıs 1572 tarihinde Staritsa'da görebilmişti. Çar tarafından tekrar gayet resmi bir biçimde, "başında oldukça zengin bir taçla" ve yanında oğlu, etrafında da boyarları olduğu halde karşılanmıştı. Bu görüşmede de İvan, İngiliz tüccarlarının art niyetli davranışlarının "büyük üzüntü yarattığı" bir dönemde Elizabeth'in, aralarındaki gizli meseleleri sonuca bağlayabilecek yetkiye sahip bir büyükelçiyi Rusya'ya göndermekten aciz kalmasının kendisinde hoşnutsuzluk yaratmış olduğunu açıkladı. Şimdi Jenkinson'un kendisine bildirdiği üzere Elizabeth'in konuyu tekrar ele almasından memnun olmuştu ama "soylu ve gizli meseleler bizi tatmin edici biçimde bir nihayete ulaştırılmadıklarından" İvan şimdilik "bütün bu meselelerden vazgeçecek ve onları bir süreliğine kenara bırakacak... ve İngiliz tüccarlarının ayrıcalıklarını yenileyecek" idi; lakin, İvan bu imtiyazları hiçbir zaman tamamıyla yenilemedi. Jenkinson, İvan tarafından imparator eli öpmek şerefiyle onurlandırılmış ve İvan ona "kendi elleriyle içki içirmişti."[41]

Jenkinson İngiltere'ye dönmek için Temmuz ayında Rusya'dan ayrıldı ve 1572 yılının Eylül ayında ülkesine ulaştı. İvan onunla Elizabeth'e, "gizli mektubunuzda bize yazmış olduğunuz konuları" bir tarafa bıraktığını teyit eden bir mektup yollamıştı. Büyükelçi oradan ayrılırken İvan her an Kırım Hanı'ndan gelebilecek yeni bir büyük saldırıyı ve o günlerde artık iyice yaklaştığı bilinen Zigismund Augustus'un ölüm haberini bekliyordu. İvan'ın Elizabeth'le görüşmelerinde daha keskin davranmamış olmasının nedeni bunlar olabilir. Belli ki iki ülke arasındaki ilişkiler eski ahengine yeniden kavuşmuştu ancak bunun sebebi İvan'ın politikalarındaki değişimdi. Çar, o günlerde resmi olarak ittifak anlaşması yapma teklifini bir süreliğine gündeminden düşürmüştü (zira Kırımlılar karşısında bunun fazla bir yararı yoktu). Çar aynı zamanda karşılıklı olarak İngiltere'ye ve Rusya'ya resmi sığınma talebi hakları meselesinin de peşini bırakmıştı çünkü Elizabeth bunu İvan'ın gerek duyduğu koşullarda hayata geçirmeyecekti, en azından kendisi için böyle bir hak istemiyordu. Elizabeth sadece, İvan'ın düşmanlarının tarafını tutmayacağı ve normalde İngiltere'nin başka hiç kimseye ihraç etmediği malları Rusya'ya tedarik etmeye çaba sarf edeceği şeklindeki konumunu korudu. Bundan kastı, örneğin, silah gibi malların, Narva açıklarındaki İsveç ve Leh korsanlarından kaçınmak için kuzey rotasını izleyerek Rusya'ya gönderilmesine devam edeceğiydi. Ancak

İvan, elindeki bazı raporlara göre kimi İngiliz tebaasından kişilerin İsveçlilerin tarafına geçip Ruslara karşı çatışmalara katıldıklarını ileri sürüyordu.[42] Aynı zamanda Çar, Kasımoğulları Hanı Sayın Bulat komutasındaki bir kuvvetin Finlandiya kıyılarına düzenlediği baskınlarla İsveç'e karşı saldırganca eylemlerin hazırlığını yapıyordu.

İvan eski Novgorod kent devletinin diğer yörelerinde yaşayan insanları merkezde yerleşmeye zorlayarak harap olmuş Novgorod'da hayatı yeniden canlandırmak için bazı adımlar atmıştı. Ancak Başpiskopos Pimen'in görevden alınmasından sonra kent iki yıl boyunca başpiskoposuz bırakılmıştı. Kilise'yle çok özel bağları olan ve en kıdemli din adamlarının efsanevi beyaz cüppeyi giydiği Novgorod için bu durum çok aşağılayıcıydı. Bu dönemde Çar, önceden Novgorod kent devletine bağlı olan ülkenin kuzeyindeki birçok arazi üzerindeki yargı yetkisini Ayasofya mahkemesinden (Novgorod'un katedrali) alıp *opriçnina* içindeki Vologda piskoposluğuna bağlamıştı. 1571 yılının sonlarına doğru *opriçnina* zümresine yakınlığıyla tanınan Başkeşiş Leonid buraya başpiskopos olarak atanmış, Çar'a yakınlığına da güvenerek bu konumunu bölgenin bütün zenginliklerinin sömürülmesi için kullanmaya kadar vardırmıştı. Novgorod'a yerleşmeyi hazırlanan Çar da 1570 yılının Ocak ayında yağmalanmış bazı ikonaların geri getirilmesini sağlayarak bu durumun bir şekilde kilise açısından verimli olmasını sağlamıştı.[43]

İvan'ın iki Livonyalı danışmanı Taube ve Kruse, o günlerde İvan'ın süzerenliği altında Kral Magnus idaresinde özerk bir Livonya prensliği kurulması doğrultusundaki amaçlarının başarıya ulaşacağına dair bütün ümitlerini kaybetmiş, Litvanyalılarla gizli görüşmelere girmişlerdi. Livonya'daki Dorpat'ı 21 Ekim 1571 günü ele geçirmeyi ve sonra kendilerine Rusya'da sahip olduklarına eşdeğerde verilecek topraklar ve mevkiler karşılığında Zigismund Augustus'a teslim etmeyi planlamışlardı.[44] Ancak şansları yaver gitmemiş ve organize ettikleri başkaldırı Rus garnizonu tarafından tek hamlede bastırılmış, ikili Litvanya'ya kaçmak zorunda kalmıştı.

Kırımlıların bir sonraki hamlesini Novgorod'da endişeyle bekleyen İvan, *opriçniki*'nin ve genel olarak silahlı kuvvetlerin etkinliğini ve güvenilirliğini, Maliyuta Skuratov'un uyarıları rehberliğinde boyarların ciddi bir bölümünü dışlamak ve harcadığı yetkililerin yerlerine prens soyundan gelen daha genç adamları istihdam etmek suretiyle büyük ölçüde azaltmış-

tı. Ve Taube ile Kruse, İvan'ın etrafını saran genç prensleri, bir sürü "işe yaramaz adam" (*rotozey*) olarak mahkûm ediyor ve aslında yabancılara karşı *opriçnina*'nın çehresini kurtarmak adına ortaya çıkarıldıklarını ama bu arada devlet dairesi (*prikazi*) başlarının genelde değişmeden kaldığını söylüyorlardı. Bu arada Skuratov ve akrabası Bogdan Beliski (bu kişinin 1571 yılındaki Moskova yangınında ölen Litvanya prenslik soyundan gelen Beliski'yle hiçbir alakası yoktu) görev ve yetkilerini koruyorlardı – Kurbski'ye göre "bu iğrenç parazitler ve manyaklar" oldukları yerde duruyordu ama V.G. Griyaznoy gözden düşerek arazi ve mülklerinden mahrum bırakıldığı gibi bir de Kırım Tatarlarına esir düşecek kadar şanssızdı.[45] Esaretten kurtulmak için fidye talebiyle Çar'a yaptığı başvurulara İvan, alışılagelmiş iğneleyici ve müstehzi tavrıyla, "Kırım'da şaka yapmanın benimle yemek yerkenki gibi olduğunu mu sanıyordun?" diyerek yanıt vermişti.[46]

Opriçnik'ler bile Çar'la ilişkilerinden artık emin olamamaya başlamışlardı zira Çar, içlerinden taşkın ve kanundışı taleplerde bulunanları yeri geldikçe tasfiye etmeye girişmişti.[47] Velhasıl, Maliyuta Skuratov, gerek siyasi uygulamalar gerekse içişleriyle ilgili İvan'ın baş danışmanı haline gelmiş gibi görünüyor olmasına karşın Çar ayrıca büyük ölçüde, seçkin astroloğu, büyücüsü ve doktoruna, yani Dr. Bomelius'a güveniyordu. Ancak İvan'ın kişisel tavır alışları kafa karıştırıcı niteliğini koruyordu: "Tehlikeli" veya işe yaramaz boyarları tasfiye ederken kullandığı belli bir sistem yoktu. Örneğin, Staritsalı Vladimir'in kayınbiraderi, Litvanya sınırına yakın Yukarı Oka prenslerinden biri olan ve kız kardeşi zehir içmek zorunda bırakılan N.P. Odoyevski ordu içinde terfi ettirilmiş, boyar yapılmış ve 1571 Mayısı'nın hemen akabinde *Opriçnina* Konseyi üyeliğine getirilmişti. 1570 yılı başlarında V.A. Buturlin Novgorod'da idam edilmiş, kardeşi D.A. Buturlin ise 1571 Ekimi'nde Çar'ın düğününe davet edilmişti.[48]

1572 yılının Ocak ayında Aleksandrovskaya Sloboda'ya dönen İvan, zamanının çoğunu, kuvvetleri İsveç serhaddini yağmalamaya devam ederken, Kırımlıların, yine Osmanlı kuvvetlerinin desteğiyle beklenen yeni saldırısını nasıl göğüsleyeceğini ve Lehistan-Litvanya ve İngiliz cephelerinde destek ve ittifaklarını nasıl güçlendirebileceğini düşünmekle geçirdi. 1571 ve 1572 yıllarında her an ölmesi beklenen Zigismund Augustus'un yerine tahta geçecek aday konusunda hem Rusya'da hem de Lehistan-Lit-

vanya içinde farklı kişilerin düşünülmesi, güçler arasında giderek daha fazla gerilime neden oluyordu. Litvanya'nın büyük nüfuz sahibi derebeyleri hâlâ Lublin Birleşmesi öncesinde Podolya ve Volhinya'nın zorla Lehistan'a ilhak edilmiş olmasına kahrolarak 1572 baharındaki gizli mukalemelerde Habsburglu bir adaya, İmparator II. Maximilian'ın küçük kardeşi Arşidük Ernst'e meylettiler (Ernst, II. Philip'in kayınbiraderi ve en sevdiği yeğeniydi, ağırlıklı olarak İspanya'da eğitim görmüştü). Buna göre, 19 yaşındaki Ernst, o tarihlerde 45 yaşında olan Prenses Anna Jagellonka'yla (doğumu 1527) evlenecekti ancak bu teklifi Maximilian geri çevirdi. Velakin Lehistan-Litvanya içerisinde birçokları İmparator'un, Avrupa'nın güneydoğusunda Osmanlıların sistematik olarak yürüttüğü saldırılarla birleşen güneydeki Tatar baskınlarına karşı –ki Litvanya böyle bir girdabın içine çekilmeyi hiç arzu etmiyordu– ülkeyi korumaya yeterli askeri güce sahip olup olmadığı konusunda oldukça kuşkuluydu.[49] Rus bir aday, daha güçlü askeri destek sağlayabilirdi ama Litvanyalılar Çar İvan ve oğlu İvan İvanoviç'i yeterince tanıdıklarından, Çar'ın genç oğlu Fedor'u tercih ediyorlardı. Tabii ki bu durumda kazanılmış hak ve özgürlüklerini korumak amacıyla birçok sınırlamalar getirecek ve eski Kiyef toprakları aslan payı Litvanya'ya düşecek şekilde iki bölgesel güç arasında taksim edilecekti. Zigismund Augustus Rusya'yla aralarındaki ateşkesi sürdürme konusunda istekliydi ve İvan'ın talebi üzerine 1572 yılının baharında onunla anlaşmak üzere elçilerini gönderdi.

Askeri problemler iç meselelerin gölgesinde kalmıştı. O esnada, İvan 28 Nisan 1572 tarihinde bir Kilise Kurulu'nu Marfa Sobakina'yla zifafının olmadığı ve kızın bakire olarak öldüğüne ikna etmeye çalışmaktaydı; bu durumda aralarında evlilik hasıl olmadığından dördüncü evlilik yasağı İvan'a uygulanamazdı. Hıristiyan dünyasının görüş farkları içinde bulunuyor olması ve çocuklarının annesiz kalmış olmaları açısından olaya bakan İvan, dördüncü evliliğini yapmaya karar verdiğini ilan etti. Bu arada, 8 Şubat 1572 günü Metropolit Kiril'in ölümüyle kilisenin başsız kalmış olması fırsatını da değerlendiren Çar, bunu da ileri sürerek kendisine Anna Koltovskaya'yla dördüncü evliliğini yapması için Kilise Kurulu'nu özel bir izin vermeye ikna etti. Ne var ki bu günahına karşılık bir cezaya çarptırılacak, bir yıl boyunca, gelecek Paskalya Yortusu'na kadar kiliseye giremeyecek, bir yılın sonunda da kilisenin kapısında diğer günahkârlarla birlikte dizlerinin üzerinde ayinlere katılabilecek, ancak üçüncü yı-

lın bitiminde binaya girebilecek ve Paskalya Yortusu ayinine ise günah çıkarttığı rahibin izniyle katılabilecekti.[50] Bu tarihlerde herhangi bir gelin aday alayı yapıldığına dair bir iz yok. Yeni gelin, bir önceki festivale katılanlar arasından olabileceği gibi, belki de başka bir biçimde Çar'a sunulmuştu. Evlenme merasimi 1572 yılının Mayıs ayında yapıldı ve aynı yılın Haziran ayında da İvan, muhtemel Tatar savaşının dışında kalabilmek amacıyla Novgorod'a gitti.

Kırım Hanı, beraberindeki Kırım ve Nogay kuvvetleriyle 27 Temmuz 1572 tarihinde Oka Nehri kıyılarında göründü. Asıl Rus birlikleri Mihayil Vorotyinski komutasında Serpukhov'da konuşlanmıştı ve diğer voyvodalar Prens D. Kovorostinin gibi hem *zemşina* hem de *opriçnina* içinden geliyorlardı. Göğüs göğüse geçen bir meydan savaşı sonunda Kırımlılar Rus savunmasını yarıp geçtiler ve Devlet Giray bütün Tatar ordusuyla birlikte Oka Nehri üzerinden akarak Moskova'ya doğru ilerledi. Tatar ordusunun peşi sıra gelen Ruslar, Kırımlıları nihayet Moskova'ya otuz beş *verst* mesafede bulunan Molodi adındaki yerde durdurmayı başardılar. Bu saldırı açıkça, geleneksel Tatar tarzı olan ani bir vurkaç değildi, Aşağı Volga bölgesinin fethini amaçlayan ve bölgenin en büyük kuvveti Osmanlı İmparatorluğu tarafından desteklenen kararlı bir saldırıydı.[51] Özellikle de son iki yıldır salgın halindeki veba ve kıtlık felaketi ile Moskova yangını sonrasında baş gösteren genel silah ve yiyecek sıkıntısı sonucu tükenmiş Rus ordusu açısından ciddi bir tehditti. Oka Nehri'nin sahilleri boyunca dikilmiş kazıklar, ilerleyen Tatarların üzerine ateş eden arkebüzcülere siper oluyordu.[52] Rus orduları her zamanki düzeninde beş alay halinde bölünmüş ve ilaveten sıkça kullandıkları *gulyay-goroda* (yürüyen şehir)* düzeneğini de beraberlerinde getirmişlerdi. Bu düzenek, tekerlekli, hareket kabiliyeti olan prefabrik bir kale idi. Bunun ahşap kısımları arabalarla taşınıp yan yana getirilerek birleştirilmekte, düşmana top ateşi açıldığında Rus kuvvetleri ardına geçip siper alabilmekteydiler.[53]

30 Temmuz günü, ciddi çarpışmalar tekrar başladı. Şiddetli çarpışmalar aralıklarla birkaç gün boyunca sürdü. Tatarlarla yapılan alışageldik muharebelerden farklı olarak bu çarpışmaların çoğu göğüs göğüse geçti.

* Hussçuların Alman Kara Şövalyelere karşı geliştirdikleri ve 1440'larda Osmanlıların da düşman Macar ordusundan öğrenip "tabur cengi" (Macarca *tabor*) adıyla uyguladıkları, mühimmat arabalarının birbirine zincirlenmesiyle oluşturulan *wagenburg* isimli savaş düzeninin benzeri - r.n.

Ruslar, Tatar süvarilerinin ok yağmuruna karşı top atışları ve arkebüzcüleri için kalkan görevi sağlayan *gulyay-goroda*'larını kurmayı başarmıştı. Suzdal'dan, adı hiç Rus adına benzemeyen soylu hizmetli Temir Adalykin, önemli Tatar komutanlarından biri olan Mirza Divey'i esir almayı başarmıştı. Tatarlar buna korkunç bir karşı saldırıyla cevap verdiler ve her iki taraf da büyük kayıplar verdi. Ama Vorotyinski öyle bir manevra yaptı ki, bir anda Tatarların arkasına geçiverdi. Kovorostinin'in kendini Tatarların üzerine attığı anda Vorotyinski *gulyay-goroda*'yı *opriçnina* komutanı Prens D.İ. Kovorostinin'in tüfekli piyadeleri ve küçük bir Alman paralı asker birliğine bırakarak Kırım kuvvetlerini arkadan vurmak üzere bu koruyucu kalkanı terk etti. Tatarlar bu iki yönlü saldırı karşısında tutunamadı. Hanın iki oğlu ve birçok yüksek rütbeli Tatar subayı çarpışmada öldü. Geleneksel olarak burada kazanılan zafer Vorotyinski'ye mal edilir ama tarihçi Skrınnikov, onun orduyu yönetme görevine sadece rütbesinin yüksek olması nedeniyle atandığını, zaferin aslında daha genç olan Kovorostinin sayesinde kazanıldığı görüşündedir. Ancak zafer kazanma payesiyle onurlandırılacak bir başka aday daha vardı: Kutsal emanetleri yakın bir zaman önce Moskova'ya nakledilmiş olan 13. yüzyılın mucize yaratan aziz şehidi Çernigov Prensi Mihayil.[54]

17. Bölüm

Opriçnina'nın Sonu ve Lehistan-Litvanya Tahtı Veraseti

İvan, Rus ordularının Kırım Tatarları ve Türk müttefikleri karşısında Moskova yakınlarında kazandıkları ezici zaferin haberini 6 Ağustos 1572 günü Novgorod'da aldı. Bu aslında *opriçnina* ve *zemşina*'nın ortak bir harekâtıydı ve zafer büyük şölenler ve eğlencelerle kutlandı; "gün boyunca ve gece yarısına kadar bütün kiliselerin çanları hiç durmadan çaldı ve gece boyunca kiliselerde ve manastırlarda ilahiler söylendi."[1] Ancak bu zafer, *opriçnik*'lerin askeri alandaki zayıflığını ortaya çıkartmıştı.

İvan'ın ne zaman ve niçin *opriçnina*'yı ortadan kaldırmaya karar verdiği ve hatta böyle bir karar verip vermediği bilinmemektedir. Onu tarihten silmek konusunda kayıtlara geçmiş bir emirname ve İvan'ın onun faaliyetlerine son vermekle ilgili herhangi bir niyeti olduğuna dair belge bulunmamaktadır (bu anlamda, faaliyete başlamasıyla ilgili de bir bilgi yoktur). 1964 yılında Zimin'in hâlâ savunduğu teori İvan'ın esas amacını, apanajları ve apanaj prenslerini tasfiye ederek ve Kilise ile Novgorod üzerindeki denetimini genişleterek Rus devletinin "parça-bölüklüğüne" son vermek olarak tarif eder. Aslında apanajların çoğu III. İvan döneminde zaten tasfiye edilmişti ve kalan az sayıdaki apanaj da hanedan mensuplarının elindeydi. Kaldı ki birçok apanaj, IV. İvan tarafından bizzat oluşturulmuştu.[2]

Opriçnina'nın gerçekte nasıl bir süreç içinde tasfiye edildiğini izleyebilmek oldukça güç ve Rusya'da bu dönemde eski sistemin tamamen restore mi edildiği yoksa *opriçnina*'nın saray erkânı (*dvor*) olarak perde arkasındaki faaliyetlerine devam mı ettiği konusunda tarihçiler uzun zamandır ikiye ayrılmışlardır. Şimdilerde tasfiyesinin gerçek olduğu düşüncesi hâkim gibi görünüyor. Saray erkânı var olmaya devam etti ama kadrosu çok daha azdı ve ülke idaresindeki çift başlılık zaman içerisinde ortadan kaldırıldı.

Örneğin, Staden'in söylediğine göre, istimlak edilen mülkler asıl sahiplerine iade edildi çünkü Çar onların gönlünü almak gerektiğini hissetti, zira *zemşina* mensubu bu insanlar "Kırım Hanı'na karşı direnmişlerdi ve Büyük Knez artık onlar olmadan hiçbir şey yapamazdı." Staden ayrıca, hiç kimsenin *opriçnina* adını dahi anmasına fazla izin verilmediğini söylüyor.[3] Kesin olan şu ki, silahlı kuvvetler son yıllarda estirilen terörden çok çekmişti. 1563 yılında Polotsk'un fethedildiği seferde ordulara komutanlık yapmış bulunan yirmi yüksek rütbeli komutandan en gözde olanlar dahil olmak üzere dokuz tanesi, geçen on yıl içerisinde idam edilmişti.[4]

İvan *opriçnina*'yı ortadan kaldırmaya birçok nedenden dolayı karar vermiş olabilir: Yararlılığını yitirdiğini düşündüğü için, zaten amacına ulaştığı için, onu sınırsız güçte bir vasıta olarak görmediği veyahut bu denli güvenilmez bir teşkilatla mevcut hedeflere ulaşılamayacağını hissettiği için. Dış düşmanlara karşı bir muharebe gücü olarak yetersizliği anlaşıldığında Çar, *zemşina*'nın eski kuşak deneyimli savaşçılarını göreve çağırmak zorunda kalmıştı. İvan *opriçnina*'nın üçüncü karısını zehirlenmekten koruyamadığı ve haliyle kendi emniyetini temin edemeyecegi gerçeğiyle de sarsılmış olabilir.[5]

1572 yılı sonbaharı itibarıyla İvan, İsveç'in hak iddialarına son vermek için harekâta girişti̇ğinde, kuvvetleri artık ayrı kumandanların idaresindeki iki ayrı ordudan oluşmuyordu. Tüm subaylar aynı askeri dairenin umumi nezaretine bağlı tek komuta altında birleşmişti.[6] İvan teröre başvurmayı bir kenara bırakmadı. Ancak yeniden kuvvetleri birleştirmek (İvan'ın özel muhafız alayı hariç eski kalitelerinde olmasalar dahi) bir grup subayın emrinde yeni bir idari yapı kurmaktan daha kolaydı. Bu subaylar artık hem *opriçnina* hem de *zemşina* içinden seçilmekteydiler ve her iki teşkilat son zamanlarda kırıma uğramıştı. *Zemşina* mensuplarına ait olup da *opriçnik*'ler tarafından müsadere edilen arazilerin eski sahiplerine döndürülmesinin güçlüğü meydana çıkmıştı; köylüleri kaçmış, harabeye çevrilmiş mülklerin yeni sahipleri için bir geçim kaynağı olma imkânı kalmamıştı.[7] Dahası, ülkenin idaresini üstlenen *zemşina* ve İvan'ın saray maiyeti olan *dvor* arasında kapanması kolay olmayan bir uçurum vardı.

Savaş, veba, kuraklık, vergi yükü ve kıtlığın yarattığı mali sıkıntılar bilhassa Novgorod topraklarıyla ülkenin kuzeydoğusunda vahim boyutlara ulaşmıştı. Her iki bölge de *opriçnik*'lerin yağma ve talanlarından, toprak sahipliklerinin mütemadiyen yer değiştirmelerinden ve köylülerin aç-

lık, hastalık ve zulüm nedeniyle kaçmaları, göçmeleri veya ölmelerinden dolayı zaruret içerisindeydiler. İvan, 1572 yılı Ekim ayında manastırlara ne şekil altında olursa olsun toprak bağışlanmasını yasaklayarak kötü şöhret edindi. Bu yasak evvelce uygulamaya sokulmuş ve işe yaramadığı açıkça görüldüğü için bizzat İvan tarafından delinmişti. Ama şimdi İvan, böyle bir yasağı diriltmekle, hem keşişler nezdinde hem de ruhlarının geleceği kaygısıyla manastırlara bağış yapabilecek durumda olanlar arasında itibar kaybına uğramıştı.[8]

Ağustos ayında İvan'a gayriresmi olarak ulaşan bir haber İvan'ın dış politikasını canlandırdı ve siyasi ufku keskin bir biçimde değiştirdi. II. Zigismund Augustus sonunda, Molodi'deki savaştan on gün kadar sonra, 19 Temmuz 1572 tarihinde öldü. Lehistan'da tahta kimin çıkacağı sorunu o güne kadar spekülatif bir durum iken ölüm haberiyle birlikte gerçek bir sorun haline geldi. İvan'ın *opriçnina*'yı ortadan kaldırmasındaki faktörlerden biri de bu olabilirdi, zira İvan bu yapının varlığını Lehlerden daima saklama çabasında olmuştur. Bölünmüş bir ülkenin hükümdarı olmaya nazaran birleşmiş bir ülkenin hükümdarı olmanın kendi adaylığını daha şanslı kılacağını düşünmekteydi. Lehistan tahtının kaderi muhtemelen İvan'ın saray çevresinde büyük tartışmaların konusu olmuştur ama bu konuda bir ön hazırlık yapıldığına dair pek kanıt bulunmamaktadır.[9] Kralın ölümü resmi olarak İvan'a 1572 yılının Ekim ayında, F. Voropay adındaki Lehistan-Litvanya elçisi tarafından Moskova'da bildirildi. Elçi aynı zamanda, iki ülke arasında, süresi 1573 yılının Temmuz ayında bitecek olan üç yıllık ateşkes anlaşmasının süresinin uzatılmasını istedi. Elçilik heyetine verilen bir diğer yetki de, Lehistan tahtı için bir aday önermekti: Çar'ın küçük oğlu Fedor. Bu teklif tahta İvan'ın seçilmesinin önünü tıkamak amacını taşıyordu. O zaman İvan, ilk defa olarak, kendi adaylığını kendisi ortaya attı ve kendi saray maiyetine karşı yaptığı muamelenin Lehler üzerinde bıraktığı kötü intibaı dağıtmaya uğraştı.

Diplomasinin yürütülmesini kendi ellerine alan İvan, Voropay'dan tahtın kendisine teklif edilmesiyle ilgili şartları görüşmek üzere acilen Lehistan-Litvanya sefaretinin Rusya'ya gönderilmelerini ayarlamasını istedi. Her zamanki gibi uzun tuttuğu konuşmasında, heyettekilere Rusya'yla yapacağı bir birleşmenin Litvanya'ya sağlayacağı yararları sayarak, ne kadar iyi bir hükümdar ve nasıl sağlam bir koruyucu olduğunu ispatlayacağını söyledi:

> Topraklarınızda yaşayan birçok insan, benim kötü mizaçlı (*zloy*) biri olduğumu söylüyor; doğrudur, ters ve öfkeliyim, ama onlar bir sorsun bakalım, ben kime karşı öfkeliyim? Cevabım şudur ki, bana kötü davrananlara öfkeliyim ve bana iyi davrananlara ise üzerimde taşıdığım şu zincir zırhı ve giysilerimi vermekte bir an bile tereddüt etmem.

İvan sözlerinin devamında, sertliği konusunda sahip olduğu şöhretin, sürekli olarak ihanetlere karşı verdiği mücadelede ihtiyaç duyduğu yöntemler nedeniyle oluştuğunu anlattı. 1571 yılında Tatarlara karşı savaşta onu kuvvetleriyle birlikte koyulacağı yoldan sapmaya zorlayan da yine bu sonsuz ihanetti. İvan'a göre sonuçta Tatarlar Moskova'nın içine dalmışlar ve şehri yakmışlardı; oysaki şehri bin adamla dahi savunmak mümkündü. Ama ileri gelenlerin savaşmadığı bir yerde sıradan insanların savaşması nasıl beklenebilirdi ki? "Sizin ülkenizde hainleri idam etmiyorlar mı?" diye sordu Lehistan-Litvanya elçilerine. Eğer taç kendisine sunulursa, Lehistan-Litvanya vatandaşlarının özgürlüklerine saygı gösterecek ve hatta daha da artıracaktı. Onun duruma göre ne kadar kötü ve ne kadar nazik olabileceğini göreceklerdi. Moskova'dan Litvanya'ya kaçmış olan Ruslara da af vaat ediyordu.

> Kurbski size geldi. O (büyük oğlunu işaret ederek) bunu annesinden ve beni karımdan mahrum bıraktı. Ve Tanrı şahidimdir, bense onu sadece boyar unvanından ve topraklarından mahrum edip sonra affetmeye niyetliydim ve onu infaz etmeye niyetim yoktu. Ama o korkuya kapıldı ve Litvanya'ya kaçtı.

"Livonya'ya gelince" diye ekledi İvan, "eğer sizin efendiniz olursam, o zaman, Livonya, Moskova, Novgorod, Pskov hepsi bir olacak." İki oğlundan birinin seçilmesini istemiyordu çünkü onlar onun gözü kulağıydılar ve zaten de tek başlarına bu işin üstesinden gelemeyecek kadar gençtiler. Din konusuna gelince, Lehistan-Litvanya'da ikonaları tahrip eden ve onu efendileri olarak orada istemeyen Martin Luther taraftarları vardı. "Ama onlara bir şey demeyeceğim çünkü Kutsal Kitap bize huzursuzluk çıkarmamız ve kavga etmemiz için değil huzur ve teslimiyet içinde olmamız için verilmiştir."[10]

İvan'ın bunları söylerken, tahta kendisinin çıkarılacağı ümidini taşıdığı açıktı ama bu arada Mayıs 1571'de Tatarlar önünde savaştan kaçtığı için şöhretine sürülmüş olan korkaklık lekesini temizlemek ve boyarları-

na zalim ve gaddarca davrandığı konusunda adını temize çıkartmak istiyordu. Bu toplantılar sırasında İvan'la elçilik heyeti arasında, bu iki ya da üç parçalı yeni birleşik krallığın düzenlenmesinin hangi devletin üzerinden yapılacağı, arada ne gibi ilişkiler olacağı ve bir taraftan Boyar Konseyi ve İvan'ın *dvor*'u, diğer taraftan da Lehistan-Litvanya Senatosu, *diyet* ve bölge *diyet*'leri varken bunların aralarındaki ilişkilerin nasıl olabileceği gibi konular hiç ele alınmadı.

İvan'ın iktidar gücünü gayet keyfi bir şekilde kullanıyor olduğu ve zalimliği konusundaki ünü nedeniyle Lehlere hükümdar olarak seçilmesi çok akla yatkın gelmeyebilir, fakat geçen yıllar içinde hem Lehistan hem de Litvanya'da saygın, önde gelen nüfuzlularla sıradan soylular arasında hatırı sayılır bir uçurum açılmıştı. Özellikle Litvanya'da bu yüksek nüfuzlular kendileri kadar varlıklı olmayan soylulara karşı baskıcı davranıyorlardı. Ancak İvan kendisinin birçok adaydan biri olarak düşünülmesini hazmedemezdi – her ne kadar rakiplerinden daha seçkin olduğu düşünülse dahi. O tahta davet edilmeyi umuyordu ve bu nedenle kendi elçilerini *Sejm*'de yapılacak seçimde kulis yapmaları için Lehistan-Litvanya'ya göndermedi.

Moskova'dan ayrılmadan önce İvan'ın halletmesi gereken küçük bir mesele daha vardı; dördüncü karısı Anna Koltovskaya'nın bir rahibe manastırına gönderilmesi. 1572 Ekimi'nde yer alan bu ayrılık konusunda hiçbir şey bilinmiyor.

Moskova'nın yangından sonra yaşanmaz hale gelmesinden beri artık daha sık kaldığı Novgorod'a dönen İvan burada yeniden bir saray kurmak zorundaydı. İvan'ın kullanımı için çeşitli binalar ve saraylar ile İsveç'e karşı savaşın sürdürülmesi sürecinde Fin kıyılarına süvari akınlarında kullanılan atlar için gereken büyük ahırlar hazırlanmıştı. Fakat 6 Ocak 1573'te en sadık hizmetkârlarından birini kaybetti. İvan'ın III. Johan'a söz verdiği gibi İsveç'e karşı yeniden açtığı sefer sırasında Livonya Kralı Magnus ve Kasımoğulları Hanı Sayın Bekbulatoviç, Livonya'daki İsveç kontrolündeki Paida Kalesi saldırısına, hatırı sayılır güçteki Rus kuvvetlerinin kumandanları olarak katılmışlardı. Bu meşhur Rus saldırısı beklenmedik bir taarruzdu. İsveç ve Estonya kuvvetleri tam o sırada Noel Yortusu ertesindeki Epifani Yortusu kutlamaları içinde bulunduklarından hazırlıksız yakalandılar. Ruslar evleri yakıp yıkarak, sakinlerini öldürerek ve kadınların ırzına geçerek ilerlediler ve neredeyse hiçbir direnmeyle karşılaşmadı-

lar. Fakat yerel halkın direnişe geçtiği esnada, tam adıyla anarsak, Maliyuta Skuratov Beliski öldürüldü. İvan bu kaybı keder ve öfkeyle karşıladı. Maliyuta'nın cenazesini ailesinin gömülü olduğu Volokolamsklı Yasef Manastırı'na naklettirerek onun için dua edilmesini sağlamak üzere yüklü miktarda bir para gönderdi ve tüm İsveç ve Cermen esirleri canlı canlı yaktırdı.[11] Hiçbir zaman bir boyar olamamasına rağmen Maliyuta Skuratov, uzun süreden beridir İvan'ın en acımasız ve pis işlerini üstlenmiş olan kilit adamdı. Onun belki de İvan'a yaptığı son hizmet çok sayıdaki tebaasının bilmediğimiz bir nedenden dolayı Volkhov Nehri'nde boğulmasıdır.[12]

Bu arada yeniden birleşmiş olan Boyar Konseyi 1573'te yeniden düzenlendi ve 15 boyar ile 6 *okolniçi* gibi büyük bir sayıyla başlandı fakat çok geçmeden sayı azaltıldı. Boyarların beş tanesi *opriçnina*'dan gelmişti ve bunların arasında Staritsalı Vladimir'in zehirlenmiş karısının kardeşi ve onun öldürülmüş olan çocuğunun amcası da olan seçkin komutan, Prens N.R. Odoevski de vardı. 9 boyar ise *zemşina* mensubuydu. Son zamanlara kadar Konsey'in en kıdemli üyesi, boyar olmamasına karşın, babası bir zamanlar Astrahan hanlığı yapmış ve vaftiz edilmiş bir Tatar olan Prens Mihayil Kaybulatoviç idi (Şeremetev ailesinden bir kadınla evlenmiş ve dolayısıyla evlilik yoluyla Çar'ın oğlu İvan'a kuzen olmuştu). Ama o bir süre önce ölmüş olduğundan yıkılmaz Prens İ.F. Mistislavski yine en kıdemli boyar haline geldi. Ayrıca Prens M.İ. Vorotyinski de diğer iki boyar M. Ia. Morozov ve N.R. Yuriyev-Zaharyin'le (Çariçe Anastasya'nın kardeşi, Nikita Romanoviç) birlikte Konsey üyesiydiler. Devlet Giray'ın 1572 Temmuzu'nda Moskova dışında yenilgiye uğratılmasının diğer kahramanı olan Prens D.İ. Kovorostinin ise *opriçnina*'da görev yapmış bir *okolniçi* idi.

1572 yazında Devlet Giray'ın kuvvetleri karşısında muzaffer olan generaller mevkilerinin keyfini süremediler. Vorotyinski ve Odoevski Kırım ordusunun kendisini toparlayıp yeniden baskın yapma ihtimaline karşı Oka Nehri kıyılarındaki cepheyi takviye etmeleri için güneye gönderildiler. Tayinin hemen ardından değilse bile 1573 yılının Mayıs ya da Haziran ayında seçkin bir başka general olan Mihayil İ. Morozov'la birlikte bu üç general esrarengiz koşullarda idam edildiler. Vorotyinski'nin inişli çıkışlı bir mazisi vardı: 1562 yılında gözden düşüp Litvanya sınırındaki kadim apanaj topraklarını kaybetmişti (1566'da yeniden itibarı iade edildiğinde kendisine farklı araziler ihsan edilmişti).[13] Üstelik 1567'de İvan Fedorov'a atfedilen hain komployla alakalı olarak Zigismund Augustus'a yazılmış söz-

de mektuplar –ki muhtemelen boyarları adına Çar tarafından yazılmışlardı– vakasında adı geçen prenslerden de birisi idi.[14] Vorotyinski, 1572'de Kırımlılara karşı kazanılan kati zaferin baş mimarı olduğu halde Çar kendisine açıkçası güvenmemekte ve belki de ondan hazzetmemekteydi. Apanajı ona gelirin yanı sıra çok sayıda hizmet soylusundan oluşan kalabalık bir maiyet de sağlamaktaydı. Oldukça etkili bir adamdı ve Rusya sınırlarını kaçak ve göçenlerden korumak amacıyla etkin bir sınır muhafaza teşkilatı kurmuş, sayılan bir komutandı. Büyük zaferinden sonra, İvan tarafından itibarı iade edilmiş ve *sluga* yani Çar'ın hizmetkârı unvanını almıştı ki bu da tam İvan Petroviç Fedorov'un doğduğu zamana denk geliyordu. Vorotyinski, Mistislavski 1571'de Kırımlılar lehine Rusya'ya ihanet etmeyi kabul ettiği gerekçesiyle geçici olarak güven kaybına uğrayınca, Boyar Konseyi başkanlığına getirildi.[15]

1573 ilkbaharındaki bir tarihte üç komutan tutuklandı. Morozov karısı ve iki oğluyla birlikte Moskova'da derhal idam edildi.[16] Kurbski'nin 1570'lerde yazdığına göre, Vorotyinski'nin bir hizmetkârı efendisini Çar'a ihbar etmişti. Buna göre Vorotyinski Çar'ı efsunlatmak arzusuyla üfürükçü bir kadına büyü yaptırtmıştı.[17] Bu suçlama karşısında Vorotyinski vakur bir şekilde cevap verir: "Sihir yapmayı ve şeytani işlere iman etmeyi ne bilirim, ey Çar, ne de atalarımdan böyle bir şey gördüm." Bunun üzerine kazıklara bağlandı ve ağır ateşte közlendi. Bu uzun eziyetten sonra –ki İvan'ın da bizzat hazır bulunduğu söylenir– Beloozero Manastırı'ndaki hapishaneye nakledilirken yolda son nefesini verdi. Odoyevski farklı ama aynı derecede korkunç bir işkence altında derhal can verdi. V. Veselovski onların bazı askeri emirnameleri çiğnemiş olmakla suçlandıklarını ileri sürer.[18] Başka raporlarda onların Rusya'ya ihanet için Kırımlılarla temas halinde oldukları ileri sürülür. Kırım Tatarlarına karşı sivrilmiş bu üç seçkin savaşçının gizlice düşmana Rus kuvvetlerini atlatmanın yollarını işaret ettiklerine dair hizmetkâr ve kölelerinden bizzat İvan tarafından yönetilen işkenceler neticesinde bir ihbar ve suçlama dalgası yaratıldığına dair kanıtlar vardır. Bu ihbarların İvan'ın generallerini idam etmesinden çok sonra yapılmış olduğu gerçeği, İvan'ı soruşturmalara devam etmekten alıkoymadı.

Kurbski, İvan'ın bunu apanajları ortadan kaldırmak ve boyarların servetlerine el koymak amacıyla yaptığını belirtir ki bu yaklaşım, infazların büründüğü gaddarca biçimleri açıklamasa bile en azından infazların ne-

den yapıldığı konusundaki en açıklayıcı yaklaşımdır. Bu infazlar pekâlâ İvan'ın özellikle Litvanya sınırındaki "apanaj" toprakları geride en ufak bir iz bile bırakmadan ortadan kaldırmaya yönelik nihai hedefiyle alakalı yapılmış olabilir. Beliski'nin apanajına, Beliski 1562'de Litvanya'ya kaçmaya teşebbüs ettiğinde el konulmuştu ama kendisi Metropolit Makari'nin araya girmesiyle ve hatırı sayılır bir toplu kefalet sayesinde canını kurtarmıştı. Moskova yangınında bütün ailesiyle birlikte öldüğünde tüm arazileri kraliyet tahtına geçti. Ondan çok daha zengin olan Mistislavski Rus ordusunun 1571'deki Kırım Tatarları karşısında aldığı yenilginin günah keçisi olmaya ikna edilmişti – belki de kendisi gönüllü olmuştu. Onun adına Kutsal *Sobor*'un tüm üyeleri ve çeşitli kademelerden 274 hizmet soylusu toplu kefalet senedi imzaladılar. Her halükârda, herkesçe bilinen gözüpekliği nedeniyle gadre uğramadı.[19]

Bununla birlikte esrarengiz olayda hesaba katılması gereken başka bir unsur daha var. Bir süreden beri Dr. Eliseus Bomelius, Çar üzerinde nüfuzunu artırmaktaydı. Kurbski, hikâyesinin Vorotyinski'nin ölümüyle ilgili kısmına Çarlık ailesindeki büyüye başvurma geleneğine karşı ağır bir tenkitle devam eder. Ona göre, bu gelenek Çar'ın babası III. Vasili ve onun "kanun tanımaz karısı [Elena Glinskaya]"nın kısırlıklarına çare bulmak için her yerde günahkâr büyücüler aratmalarında, Finlandiya ve vahşi Laponlara varıncaya dek dört bir yana adam salarak büyücü kadın sorup soruşturmalarında dahi görülmektedir. Kurbski, bu günahkâr davranışları kınar çünkü "Tanrı'yı inkâr etmeden ve şeytanla anlaşma yapmadan yapılan bir büyü yoktur."[20] Tesadüf eseri Cassiopeia Takımyıldızı içinde 11 Kasım 1572'de parlak bir yıldız, bir süpernova, tüm astrologlar âleminin yıldız izleme aletlerine koşuşturmalarına neden olacak şekilde ansızın ortaya çıkıverdi. Yıldız Londra'da John Dee ve Danimarka'da Tycho Brahe tarafından gözlenmişti ve hiç kuşkusuz karanlıklar içindeki Rusya semalarında en parlak haliyle ışıldamış olmalıydı. Bomelius, tabii ki bir astrologdu ve bu ortaya çıkan şeyin anlamını büyüye ve cadılığa inanan bir halk için yorumlaması kendisinden istenecekti.

Cadılığa dair kayıtların önyargılı Kurbski tarafından uydurulduğu varsayılabilirdi, eğer ki Bomelius'un İvan üzerindeki etkisinin kapsamına değinen başka kaynaklar ve sarayda büyücülüğe dair yaygın söylentiler olmasaydı. Horsey, Bomelius için "düzenbaz dolandırıcı, İngiltere'de tıp doktoru, nadir bulunan bir matematikçi, sihirbaz" der; İvan ondan Elizabeth'i

soruşturmuştu; "Kraliçe Elizabeth kaç yaşlarındaydı ve ona talip olduğu takdirde başarı şansı ne olabilirdi?" İvan "umudunu yitirmiş bir durumdaydı çünkü hayatta iki karısı vardı... Fakat halihazırda son karısını neredeyse dış dünyada ölmüş sayılacak şekilde yaşaması için bir rahibe manastırına kapatmıştı."[21]

Horsey'in konuya yaklaşımı savruk, baştan savma ve özensiz; tarihleri birbirine karıştırıyor ve sık sık da kendi muhayyilesini kullanıyor. Bununla birlikte raporları genellikle özünde bazı gerçekleri barındırmaktadır ve alıntıladığımız bu sözleri bazı hakikatleri içeriyor olabilir. İvan'ın şahsen Elizabeth'e değil onun akrabalarından birine –ve bu 1580'lerdeydi– talip olmaya yeltendiği genel olarak kabul gören bir hususdur. Gelgelelim, Anthony Jenkinson'un 1560'larda rapor ettiği hayli gizli konulara (bkz. 16. Bölüm) dair kapalı atıflar vardır ve bu çok gizli konular arasında İvan'ın gerçekten dul kaldığı bu dönemde Elizabeth'e bir evlilik teklifinin bulunması mümkündür. Bir kere her şey bir yana İvan "şahsını, kişiliğini, erdemini, yücelik ve zenginliğini tüm diğer prenslerin üzerinde göstermektedir," o zaman neden o da İsveç Kralı XIV. Erik'in o zaman yaptığı gibi, tüm Avrupa'da hüküm süren tek kraliçeye talip olmayacaktı ki? Bu mesele gizlilik açısından bakıldığında iki ülkenin bir ittifak yapması ya da bir ayaklanma durumunda karşılıklı olarak birbirlerine sığınma hakkı tanımaları gibi konulara göre gizliliği daha fazla hak eden bir meseleydi. Ve Horsey'in ifadesine göre, İvan 1572 Ekimi'nde yeni karısı Anna Koltovskaya'dan onu bir manastıra göndermek suretiyle kurtulmuştu.

Hem Çar'ın hem de Lehistan-Litvanya ileri gelenlerinin Zigismund Augustus'un ölümü neticesinde çıkabilecek sorunlar üzerine düşünecekleri zamanları vardı. Litvanya ileri gelenleri hâlâ Çar'ın oğlu Fedor'dan yanaydılar fakat içlerinden bazıları Leh asillerinin kendi bağımsız inisiyatifleriyle İvan'a yanaşabilecekleri korkusunu taşıyordu. Lehistan-Litvanya içindeki çeşitli gruplar sadece ait oldukları dini ve sosyal geçmişleri nedeniyle bölünmekle kalmamış, aynı zamanda Ukrayna topraklarının geleceği konusunda farklı düşündükleri için de bölünmüşlerdi. Bu topraklar evvelce Zigismund Augustus tarafından 1569'da Litvanya'da alınıp Lehistan'a verilmişti ve Litvanyalılar bu toprakları telafi etmeyi ummaktaydılar. Gizli kapaklı birçok manevra çevrildi çünkü Lublin Birleşmesi'nin şartlarına göre Litvanya büyük prenslik tahtına seçilmek gelecekte Lehistan kraliyet tahtına seçilmeye delalet etmekteydi.

İvan önceleri temkinli tepki verdi. Tahtlardan sadece bir tanesi için seçim yapılmasının savaşa yol açabileceğinden korkarak görüşmelerin devamından yana olduğunu beyan etti.[22] 1573 Şubatı'nın sonuna doğru Çar'ın talebi üzerine M. Haraburda başkanlığında yeni bir Litvanya elçilik heyeti, İvan'dan yolculuklarında güvenliklerinin sağlanacağına dair söz alarak Novgorod'a vardı. Litvanya ileri gelenleri için İvan gibi bir tiranın Litvanya tahtına oturması düşüncesi dehşet vericiydi; zira diplomatik bağlantıları, Rus sığınmacılarla –özellikle Kurbski– sürekli temas halinde olmaları ve Livonyalıların (ve Rusların) gördüğü zulümleri anlatan Almanya'da çok miktarda basılmış olan broşür ve el ilanları sayesinde İvan'ın Rusya'daki faaliyetlerini gayet iyi bilmekteydiler. Kurbski *Moskova Büyük Knezi'nin Tarihi* isimli eserini İvan'ın adaylığına karşı yürüttüğü kampanyanın bir parçası olarak aşağı yukarı bu sıralarda kaleme almıştır.[23] Litvanya ileri gelenleri bu sırada Çareviç Fedor'un acilen veliaht ilan edilmesi ve Litvanya tahtına geçmesi gerektiğini teklif etmeye karar verdiler (bu sıralarda Lublin Birleşmesi sık sık göz ardı ediliyordu); Çar ve iki oğlu da yazılı olarak Litvanyalıların özgürlüklerini gözeteceklerine dair yemin etmeli ve iki hükümdarlık arasında ilelebet sürecek bir barış anlaşması imzalanmalıydı. Bu anlaşmayla Ruslar Novgorod'dan vazgeçecek, Polotsk, Smolensk ve diğer bazı yerleri Litvanya'ya iade edeceklerdi. Çar Lehistan-Litvanya'nın gelecekteki kralına şanına yaraşır büyüklüklerde mülkler bağışlamalı ve ayrıca Litvanya'nın gelecekteki Rus hükümdarı Katolikliğe geçmeliydi.

Çar'la konuşmalar sırasında Litvanya büyük prenslik tahtı için ayrı bir seçim yapma önerisi gündemden düştü ama Haraburda İvan'ın hem Rusya hem de Lehistan-Litvanya'nın hükümdarı olduğu takdirde karşı karşıya kalabileceği güçlüklerin altını çizdi. Bir kere, iki ülke arasında sürekli gidip gelmek zorunda kalacaktı; adalet Lehistan-Litvanya'da uzun süreler askıya alınıp bekletilmek zorunda kalacaktı çünkü sarayın yargı heyeti Çar'ın yokluğunda toplanıp görev yapamazdı; İvan Rusya dışındayken arkasından haince planlar çevirmeye kalkanlar çıkabilecekti ve Kazan ve Astrahan gibi uzak yerlerde tutunması güç olabilirdi. Kaldı ki her halükârda Katolikliğe geçene kadar taç giyemeyecekti. Dolayısıyla en iyi Rus aday Çareviç Fedor olabilirdi; zira yokluğunda Rusya'da devlet idaresi onun eksikliğini çok hissetmezdi.

Litvanyalılar, Litvanya ile Rusya arasında öngörülen birleşmeden Rusya'nın büyük topraklar kazanacağını –yani Litvanya Büyük Prensliği'nin

tümünü– çok iyi idrak ettikleri için telafi kabilinden Rusya'nın da Litvanya'ya toprak vermesi gerektiğini düşünüyorlardı. Aslına bakılırsa onlar iki tahtın kudretli bir hükümdar altında birleşmesinden kaçınmaya can atıyorlardı ve ancak 16 (doğumu 1557) yaşında olan deneyimsiz Fedor'u seçmek yoluyla bu tehlikenin bertaraf edilebileceğine inanıyorlardı.[24] İki güç arasındaki siyasi birleşmenin yapısı üzerine çok yoğun tartışmalar yaşanmış gibi durmuyor. Bu tarz bir tartışma mutlak surette ancak İvan gibi halihazırda hüküm sürmekte olan bir hükümdarın Lehistan-Litvanya gibi bir komşunun tahtına seçilmesi durumunda çıkabilirdi. Oysa ki, Habsburglardan Arşidük Ernst, aday listesine yeni dahil edilen Henri de Valois ya da Rusya'nın Çareviç Fedor'u gibi sadece prens olanların tahta önerilmesi durumunda böyle bir tartışmanın sorun haline gelmemesi doğal karşılanmalıdır. Haraburda, iki güç arasındaki ateşkesin bir kez daha uzatılmasını başardı. Bu durum hâlâ bütün cevvalliğiyle İsveç Kralı III. Johan'la olan kan davasının peşinde koşan İvan'ın işine gelmişti.[25]

Fakat Litvanya ileri gelenleri adına konuşan Haraburda'nın ileri sürdüğü bu koşullar Çar üzerinde bir şok etkisi yaratmıştı.[26] Cevaben, kendi mülkü olan Rus topraklarını yine kendisi olan Lehistan-Litvanya Kralı'na vermekte bir mana görmediğini ilan etti. Hele ki Lehistan-Litvanya'nın kendi hanedanında kalmaya devam etmeyebileceği ya da Rusya'yla seçime dayalı bir monarşi temelinde birleşebileceği göz önüne alınırsa. Her halükârda zaten Fedor tek başına hükümdarlık edemeyecek kadar gençti ve İvan onun yanından gitmesini teklif etmemişti. Kapıldığı bir kibir nöbetinde İvan şöyle buyurdu:

> Biz imparatorun ve Fransa kralının size [ulaklar] göndermiş olduğunu biliyoruz. Bunlar bizim için örnek teşkil etmiyor çünkü hiçbir yerde bizim ve Türkiye Sultanı dışında hanedanı kesintisiz olarak iki yüz yıldır hükmeden efendiler yoktur; bu nedenle onlar ihtiramla muamele görmeyi talep ederler ve herkesin bildiği gibi biz ta Augustus Sezar'ın ahir günlerinden beri kendi devletimizin efendisi olmuşuz. Lehistan tahtı ve Litvanya Büyük Prensliği çulsuz (*golye*) değildir ve biri oralarda kendini idame ettirebilir ve bizim oğlumuz çeyize ihtiyacı olan evlilik çağında bir kız değildir.

Eski şikâyetlerine dönen İvan devam eder: "Eğer Lehistan-Litvanya konseyinin efendileri dostluğumuzu istiyorlarsa her şeyden önce bizim Çarlık unvanımızı eksiksiz yazdıklarını görelim çünkü bu unvan bize atala-

rımızdan miras kaldı, biz onu yabancılardan almadık." İvan bu defa tekrar Fedor'un ölmesi durumunda taht için vârisler bıraktığı takdirde Lehistan ve Litvanya'nın veraseten onlara bırakılması ve Fedor'un çocuksuz olması takdirinde ise Lehistan ve Litvanya'nın kendi –İvan'ın– hanedanında kalması üzerinde ısrar etti. Bu teklif Lehistan-Litvanya anayasasının en temel ilkelerinden birine, yani krallarını seçme hakkı ilkesine aykırı düşmekteydi. İki memleket arasında sürekli bir barış tesis edilmesine gelince, İvan'a göre bu şu şartlarla mümkün olabilecekti: Polotsk ve civarı ile Courland Litvanya'ya verilecek; Riga dahil olmak üzere Livonya Moskova'ya verilecek, Dvina Nehri sınır olacaktı.[27]

"Eğer Lehistan-Litvanya Kutsal Roma İmparatoru'nun oğlunu seçerse" diye devam etti İvan, "tıpkı oğlumuz Fedor'la olduğu gibi onunla da birlikte yaşamaya hazırız." İvan Litvanya elçisi Haraburda'ya hitaben, "Ama biliyorum ki Lehistan'da benim kral olmamı isteyenler var" dedi. Haraburda bir kez daha bir memleketten diğerine yolculuk edip durmanın zorluklarına ve ortak savunma sorunlarına dikkati çekti. Ertesi gün Çar her birinde bir süre kalmak suretiyle her üç devlete de hükümdarlık etme arzusunu tekrarladı. Lehistan-Litvanya İvan'ın talep ettiği elkab silsilesini* kabul etmeliydi; yani, önce Moskova Krallığı (*korolevstvo*), sonra Lehistan tacı ve sonra da Litvanya Büyük Prensliği. Bunların hepsi yekvücut olmalılar ve kendilerini tüm düşmanlarına karşı savunmalıydılar. Kiyef Rusya'ya teslim edilmeli ve Çarlık, lakaplarının arasında hak ettiği yerde, Vladimir'in önünde yer almalıydı.[28] Hükümdar olarak İvan için doğru hitap şekli "Tanrı'nın lütfuyla tüm Rus'un ve Kiyef'in, Vladimir'in, Moskof'un Efendisi, Çar'ı ve Büyük Knezi İvan Vasiliyeviç, Lehistan Kralı ve Litvanya Büyük Prensi, Rusya'nın, Büyük Novgorod'un Ulu Prensi, Kazan ve Astrahan Çarı" olmalıydı ve devamında da kıdem sırasına göre bir dizi Rus, Leh ve Litvanya *oblast*'ları (idari birimler) sıralanacaktı. Polotsk ve Courland Litvanya'ya katılacak ama Livonya Rusya'nın olacaktı. Ayrıca, Çareviç Fedor'un Lehistan-Litvanya tahtına seçilmesi takdirinde protokolde öncelik meselesi ortaya çıkacaktı. Bu nazik durumda Fedor'un Rusya Çarı olan babası karşısındaki statüsü ne olacak idi? Hangisi protokolde üstün olacaktı?

İvan, Lehistan-Litvanya'nın yeni Rus hükümdarı için, Ortodoks kiliseleri inşa etme ve kiliseye din adamları tayin etme hakkını talep edip bu

---

* Lakabın çoğulu. Resmi belgelerde değinilmesi zorunlu hükümdarlık unvanları - r.n.

hükümdarın yaşlılığında bir manastıra çekilmeyi dilemesi durumunda tüm ülkenin Lehistan-Litvanya ileri gelenlerinin de katılımıyla onun oğullarından birini tahta seçmesi gerektiğini belirterek konuşmasını bitirdi. İvan, Litvanya Büyük Prensliği'nin tek başına onu hükümdarı olarak seçmesinin kendisi için daha iyi olacağını çünkü o zaman Rusya ve Litvanya'nın tıpkı Lehistan ile Litvanya gibi birleşeceğini ifade etti. 1569'da Lehistan'ın ilhak ettiği Litvanya toprakları, Kiyef hariç olmak üzere, Litvanya'ya geri verilmeliydi. Ve eğer onlar kendisini sadece Litvanya Büyük Prensi olarak seçerlerse Lehistan'dan korkmamalıydılar; zira o iki ülkeyi de uzlaştırabilirdi. Dahası, kendisi evlenmek zorundaydı ve iki oğlu da hemen hemen evlenme çağına gelmişlerdi;[29] Lehler ve Litvanyalılar kızlarının gelin adayları olarak incelenmelerine izin vermeliydiler, çünkü kendi tebaası arasından bir eş seçmek Rusya'da âdet olagelmişti. Ne ki, bir aşamada İvan artık yaşlandığını ve bu nedenle üç büyük memleketi idare etmesinin zor olabileceğinden de söz etti; eğer Lehler ve Litvanyalılar Arşidük Ernst'i seçerlerse ve Rusya'yla sürekli bir barış anlaşması imzalarlarsa bu kendisine daha çok huzur verecekti.[30]

İvan Lehistan-Litvanya tacını gerçekten istedi mi ya da sadece kendisinin seçilmesinin pratik bir olasılık mı olduğunu düşündü, tartışmaya açık bir durum. Haraburda'ya Litvanyalıların kendisini Lehistan olmaksızın sadece Litvanya Prensliği'ne seçmelerini tercih edebileceğini söylemiş olması durumu biraz açıklıyor. "Ama konseyin efendilerine söyle" diye eklemişti, "kral olarak bir Fransız'ı seçmesinler çünkü o Hıristiyanlardan çok Türklerin lehine hareket etmeye meyillidir ve siz, Litvanyalılar, bir Fransız seçerseniz, ben de sizi gözden geçirmek zorunda kalacağım." Bunun akabinde, İvan'ın *dvor*'una mensup iki kişi ve Dışişleri Dairesi'nin başındaki iki Şeçelkalov kardeş Haraburda'ya, eğer Litvanyalılar kendi başlarına hareket etmeyi kabul ederlerse, İvan'ın Lehistan'ın icabına bakacağını (yani dizginleyeceğini) söylediler.[31]

Durum, çeşitli zıt sonuçlar doğurmaya gebe birçok seçeneğin mevcut olması nedeniyle alışık olmadık şekilde karmaşıktı. İvan sadece Litvanya Büyük Prensi seçilmeye yönelik veya beraberinde Lehistan Kralı olmak için de manevralara girişebilirdi. Litvanyalı sıradan soylular –ki aralarında birçok Ortodoks vardı ve bazıları Protestan'dı– uçsuz bucaksız malikâne arazilerinin ve oligarşik güçlerinin güvencesinde yaşayan Litvanya ileri gelenlerinin boyunduruğunu fırlatıp atmaya can atmaktaydılar.

Dolayısıyla İvan'ın seçilmesi konusunu ele almaya istekliydiler çünkü böylelikle Ukrayna'nın güney topraklarında Tatarlara karşı sürüp giden mücadelelerinde ve 1569'da Lehistan Krallığı'na kaptırılmış olan Ukrayna topraklarının yeniden ele geçirilmesi için Lehistan'a karşı verilecek mücadelede Rusya'nın büyük imkânlarını kullanabilme şansları olacaktı.[32] Lehistan ileri gelenleri ancak yetkilerinin sınırlanması şartıyla bir Rus Çarı'nı seçerlerdi. Fedor sadece Katolikliğe geçmek zorunda kalmayacak ayrıca Lehçe, Almanca, İtalyanca, Latince[33] öğrenmeye girişmek zorunda kalacaktı ve İvan'ın ironiyle dediği gibi "çeyizi" olarak Polotsk'u ve birkaç önemli kaleyi almakla yetinecekti. Eski Habsburg buyurgancılığına muhalif ve İvan'a aşinalıkları da az olan Leh sıradan soyluları Çar'dan, Tatarlara ve güney sınırlarındaki Türk destekçilerine karşı daha güçlü savunma imkânları sağlamayı umuyorlardı. Bir Habsburg'un onlara çok az yararı dokunabilirdi çünkü imparator Lehistan'ı Türklere karşı savunabilecek durumda değildi ve onun seçilmesiyle birlikte Osmanlı'nın gazabını üzerlerine çekeceklerdi – Macaristan'ın başına gelenler bir örnek olarak önlerinde duruyordu. Dahası, İvan'ın yeni krallığında aynı dine mensup çok sayıda Litvanyalının varlığı ve Ruslarla aşağı yukarı aynı dili konuşuyor olmaları nedeniyle de Lehler daha aşağı bir konuma düşebilirlerdi.

İsveç Kralı III. Johan, Leh karısıyla birlikte, Lehistan-Litvanya için başka bir seçenek gibi dursa da İsveç küçük bir güçtü ve Çar'a karşı koyabilecek bir askeri kuvvete sahip değildi. Bir başka aday daha vardı; halen hüküm süren ve 1572'deki Aziz Bartolomeo Yortusu arifesinde ağabeyi Fransa Kralı IX. Charles'in Katolik dinine kendini nasıl da adamış olduğunu kanıtlayan Anjou Dükü, Valois Prensi Henri.* Ancak, Anjou Dükü Lehistan'ı Türk saldırılarına karşı askeri açıdan karada, denizde ve diplomatik alanda korumaya muktedir olan Avrupa'daki en büyük güçle bir ittifak sağlamayı vaat edebilirdi.

---

* 24 Ağustos Aziz Bartolomeo Yortusu arifesinde, geleceğin IV. Henri'si Navarre Dükü ile Kral IX. Charles'in kız kardeşinin evlilik töreni vesilesiyle Paris'te bulunan Fransız Protestanların (Huguenotlar) önde gelenleri, muhtemelen annesi Catherine de Medici'nin kışkırtmasıyla Katolik Kral IX. Charles tarafından katledildi. O gece başlayan katliam Anjou Dükü'nün kral ağabeyinin elinden yazdığı sahte emirlerin de etkisiyle tüm Fransa'ya yayılarak birkaç hafta devam etti ve bu sırada 5-30 bin arasında Protestan vahşice boğazlandı. Tarihe Aziz Bartolome (arife) günü katliamı olarak geçmiştir. Yazar bu duruma atıfta bulunmaktadır - ç.n.

Değişik seçenekler bir risaleler savaşı aracılığıyla uzun uzadıya tartışılmıştır. Bu kitapçıklarda Çar'ın zalimlikle, doğuştan bir tiran olmakla ve yeni tebaası, Leh ve Litvanyalıların özgürlüklerini temin etmekten aciz olmakla itham edilmiştir. Ve buna mukabil Çar da Lehlerin oğlu Fedor'u yalnızca ele geçirip barış yapmak amacıyla Türklere teslim etmek istemelerinden korkmuş ya da korktuğunu söylemiştir.[34]

İvan, nihayetinde kulis yapmaları için sefir veya elçiler göndermeye hazır durumda değildi; davet edilmeyi talep ederek ve 1573 Ocak ayında toplanması kararlaştırılan Leh *Sejm*'inde[35] diğer adaylarla bir arada olmayı reddederek kendi statüsünün üstünlüğünde diretiyordu. Novgorod'dan dönmüş olan Haraburda 19 Nisan'da Litvanya tekliflerine karşı Çar'ın vermiş olduğu cevapları okudu. Bu Litvanyalılar için bir sürpriz oldu: Çar'ın yoksul Leh ve Litvanyalı soyluların Rusya sınırları boyunca yerleşmelerine izin vermeyi reddetmesi ve Kiyef'in teslim edilmesini istemesi onun Lublin Birleşmesi'ni parçalama ve Litvanya büyük prenslik tahtı için ayrı bir seçim yapılmasını sağlama alma niyetinde olduğunu gösteriyordu. İvan böylelikle *Sejm* içindeki tüm desteğini yitirdi. Havanın Fransa'nın lehine dönmesiyle 11 Mayıs 1573'te Anjou Dükü Henri'nin Lehistan Kralı ve Litvanya Büyük Prensi olduğu ilan edildi. Fakat yeni kral, Lehistan-Litvanya anayasasında son dört yıl içinde yapılan tüm değişiklikleri, tüm soyluların kralın serbestçe seçileceği oylamaya katılmalarını ve *Sejm*'in olağan olarak toplanmalarını teminat altına alan bir dizi şartı, *pacta conventa*'yı imzalamaya mecbur edildi.[36] Varşova Konfederasyonu Henri'ye din meselesinin halli için o devir için oldukça özgün bir çözüm dayattı: "Biz... hepimiz değişik dinlerin mensupları olarak, kendi aramızda barışı koruyacağımıza ve kan dökmeyeceğimize söz veriyoruz."[37]

Fakat Anjoulu'nun seçilmesi ne İvan'ı, ne de İmparator II. Maximilian'ın işine gelmişti, çünkü ikisi de Fransa ve Osmanlı İmparatorluğu arasındaki dostane ilişkileri kuşkuyla karşılıyorlardı. Bu durum İvan ve Maximilian'ın ortak bir cephede buluşmalarına yol açtı ve Maximilian, Çar'a yazdığı mektupta Fransa Kralı'nın kendi tebaasından binlercesini öldürmüş olması nedeniyle duyduğu kederden söz etti.[38] İvan Viyana'ya bir ulak göndererek Maximilian'ın, Valoisli Henri'nin Lehistan'a giderken imparatorluk topraklarından geçmesine müsaade etmemesini istedi. İki güç arasında İvan'ın Litvanya'yı ve Maximilian'ın Lehistan'ı almasına dair bir paylaşma anlaşması üzerine tartışmalar yapıldı.[39] İvan, benzer şekilde Dani-

marka Kralı II. Frederik'e de Henri'nin Lehistan yolculuğunu engelleyici bir şeyler yapması konusunda uyarı göndermişti.[40] Fakat Henri Lehistan'a zamanında ulaşmayı başardı ve 21 Şubat 1574'te Krakow'da taç giydi. Birkaç ay sonra da kardeşi IX. Charles'in ölümü üzerine Fransa Kralı oldu ve aynı yıl 18 Haziran'ı 19'una bağlayan gece gizlice Krakow'dan Paris'e kaçtı. Kanunen şüphesiz hâlâ Lehistan'ın seçilmiş kralıydı. Ona tanınmış olan bir yıl zarfında geri dönmediği için ancak 1575 Mayısı'nda resmi olarak tahttan indirildi.

İvan seçimi kaybetmiş olduğu için bir hayal kırıklığına uğramış mıydı? Bir Çar'ın sahip olduğu haklara dair abartılı görüşleri hesaba katılacak olursa İvan'ın kendisine sunulacak kısıtlanmış cinsten bir hükümranlığı kabul etme ihtimali oldukça düşüktü ve kendisi için seçimi kabul etse de ölümünde Lehistan-Litvanya tahtının veraset yoluyla oğullarından birisine geçmesi gerektiğini açıkça şart koşmuştu ki bu durum tahtın seçim yoluyla el değiştirmesinin sonu demekti. Dahası, her iki tarafın dine karşı yaklaşımları açısından arada derin bir uçurum bulunmaktaydı.

İvan, tacını bir başpiskoposun değil bir metropolitin elinden giyme arzusunu beyan etmişti ve Rusya ile Lehistan-Litvanya'yı ayıran teolojik konularla ilgili bir tartışmaya girmeye hazırlanmaktaydı. Ayrıca, Lehistan-Litvanya'dayken ölmesi durumunda cenazesinin Ortodoks âdetlerine göre gömülmesi için Rusya'ya gönderilmesini talep etmişti. Fakat din özgürlüğünü ne dereceye kadar tolere etmeye hazır olduğu kesinlikle açık değildir ve muhtemelen Lehlerin Valoisli Henri'ye dayattıkları dini hoşgörünün epeyce gerisinde kalacaktı.

Henri'nin gerisingeri Paris'e kaçışı hakkındaki resmi bilgi İvan'a 1574 Ağustosu'nda Lehistan-Litvanya elçilik heyeti tarafından iletildi. Heyet ayrıca ateşkesin yeniden ve 15 Ağustos 1576 tarihine kadar uzatılmasını sağladı. Çar muhtemelen bu haberi çoktan almıştı ve Lehistan-Litvanya tahtına kimin geçeceğine dair görüşmeler aşağı yukarı Henri'nin seçiminden önce kaldığı yerden, ama bu kez daha da fazla bir aday çeşitliliğiyle birlikte devam etmiş gibi görünüyor. İlk turda Habsburglu Ernst gibi adı geçip de şimdi Osmanlılara karşı bir Rusya-Lehistan-Kutsal Roma İmparatorluğu birlikteliğine önderlik yapmaya şevklendirilebilecek bazı taht sevdalılarının yanı sıra, Bohemya kodamanlarından Wilem Rozmberk (İngiliz büyücü John Dee'nin hamisi) ve Ferrara Dükü Esteli II. Alfonso da bu sefer adaylar arasına eklenmişti. İleri gelenler tarafından desteklenmesi pek muh-

temel olmasa bile İvan'ın adaylığı, Anjoulu'nun kısa süren saltanatından hiçbir fayda sağlayamamış olan Leh soylularının alt tabakalarından ve "Rutenler" ya da modern terminolojideki karşılıklarıyla düşük rütbeli Belorus ve Ukraynalı Ortodoks unsurlar arasında biraz taraftar buluyordu.

Fakat bu sıralarda İvan'ın da etrafında her şey tam olarak sulh ve sukûn içinde değildi. *Opriçnina*'nın etkisiz hale getirilmesinin ve Maliyuta Skuratov'un ölümünün etkileri hâlâ hissedilebiliyordu. İvan *dvor*'u yeniden yapılandırma ihtiyacı içindeydi ama istihdam edecek adam bulmakta açıkça zorlanmaktaydı; zira ya onlara güvenemiyordu ya da onlar Çar'a hizmet etme konusunda gönülsüzdüler. Saraydaki yeni gözde 1573'te *okolniçi* yapılmış Prens B.D. Tulupov Starodubski idi ve ailesinden kendisiyle birlikte birçok üyesini getirmişti; Kolişev ailesinin (ki mensuplarından biri Metropolit Makari idi) çeşitli mensupları da ikbal görmüşlerdi.[41] Hem Tulupov hem de V.İ. Umnoy Kolişev İvan'ın Lehistan tahtı davası üzerine yapılan müzakerelerde aktif bir rol oynamışlardı. Godunovlar henüz sonraları kazanacakları derecede nüfuza sahip değillerdi. D.İ. Godunov, İvan'ın tüm iç işlerini düzenleme göreviyle Saray nazırı (*postelniçi*) olarak atanmıştı ama ayrıca daha önce Maliyuta Skuratov tarafından yürütülen, Çar'a karşı girişilen ihanetlerle ilgili soruşturmalar da ona bırakılmıştı. Ölmüş kardeşinin çocukları Boris ve İrina onun bakımına emanet edildi ve sarayda birlikte büyütüldüler. Nagoy'un 1573'te Kırım'dan dönüşüyle birlikte karmakarışık saray hiziplerine bir yenisi eklenmiş oldu: Prens İ.F. Mistislavski ile Kırımlılar arasındaki sözüm ona ihanete varan ilişkiler yeni soruşturmalara konu oldu ve Kırım'daki esaretlerinden kurtarılmış olan prensin bazı adamları tutuklanmış, işkence edilmiş ve tabii ki Mistislavski'nin Kırımlılarla 1571'de cezalandırılmasını gerektiren ilişkiler kurduğunu itiraf etmişlerdi.[42] Boyar, davranışları için yeniden kefiller bulmaya mecbur edilip tacize maruz kaldı.

Bir gelin adayı alayından söz edilmemesine rağmen İvan'ın, hakkında çok az şey bilinen beşinci karısı Anna Vasiliçikova'yla arasında bir çeşit evlilik töreni Ocak 1575'te Kilise Kurulu'nun onayı olmaksızın ve taçlar giyilmeksizin gerçekleştirildi.[43] Çok geçmeden oğulları da evlendirildi: İvan İvanoviç artık 20'sindeydi ve bu ikinci evliliğiydi, Fedor da İrina Godunova'yla evlendi. Protokolde olağan rütbe ve kıdem üstünlüğüne dair gerginlikler bu kez Umnoy Kolişev ve Tulupov ile D.İ. Godunov ve onun yıldızı yeni parlamaya başlayan yeğeni Boris Godunov arasında patlak ver-

di. Tulupov'un Staritsa'daki mülklerine el konuldu ve 1575 Ağustosu'ndan biraz öncesinde Boris Godunov bağışlandı. Tulupov'la birlikte bir kısım aile efradı ve çoğu İvan'ın Anna Vasiliçikova'yla evliliği sırasında önemli mevkileri işgal eden bazı diğer soylular ve Anna Koltovskaya'nın akrabalarından biri 2 Ağustos 1575'te beraberce idam edildiler (Tulupov görünen o ki kazığa oturtuldu).[44] Tulupov soyunun hemen hemen kökü kazınmıştı.[45]

Görünen o ki İvan tıpkı *opriçnina*'yı kurmadan önce olduğu gibi kendisini kişisel *dvor*'u içindeki isteklerine muhalefet eden boyarlarla kuşatılmış gibi hissediyordu ve ayrıca 1570'lerin ortalarında öfkesi kilise hiyerarşisine ve dini örgütlenmeye de yönelmişti. 1572 Ekimi'nde soyluların manastırlara herhangi bir şekilde toprak bağışı yapmasını yasaklayan bir emirname çıkartmış olduğu hatırlanacaktır. Bu durumda akıllara şu soru geliyor: İvan kimin çıkarlarına hizmet ediyordu? Bu politikanın boyarları mülklerini kiliseye bağışlayarak israf etmekten alıkoyduğu için boyarların çıkarlarına uygun düştüğü ileri sürülmüştür. Ne var ki burada da İvan'ın öfkesini şimdi bir zamanlar hamisi olduğu ve yücelttiği tüm büyük manastırlara yönelttiği anlaşılıyor.

Çarın 1573'te Beloozero Manastırı Başkeşişi Kozma'ya yazdığı mektup onun en ateşli İncil esintili üslubuyla bezenmiştir. Kıvrımlı ve bükümlü akıl yürütme tarzını gözler önüne sermek açısından alıntı yapmaya değer. Her zamanki gibi, günahları için bağışlanmayı dilemekle başlar:

> Yazık benim gibi bir günahkâra, kedere gömülmüş bana lanet olsun, ah ben... Battığım tüm pislikte kibrin karanlığında yolunu kaybetmiş, kendini beğenmişliğin, oburluğun ve ifradın günahkâr beyhudeliğine saplanmış olan bizleri nurlandırmak, sizlere, efendilerimize düşer. Ve ben ki kokuşmuş bir müptelayım, kime ne öğretebilirim, ne vaaz verebilirim ve diğerlerini neyle aydınlatabilirim ki? Nefsim daima ayyaşlık, fuhuş, zina, murdarlık, cinayet, çapulculuk, yağma, nefret ve şeytani işlerin her türlüsü içinde debelenip duruyor.

İvan, Aziz Pavlus'tan yaptığı alıntıyla keşişlere seslenir: "Siz, karanlıklar içinde olanlar için bir ışık olduğunuza, kör olan birine yol gösterebileceğinize, cahil birine vaaz verebileceğinize ve genç birini eğitebileceğinize inanırsınız... Peki nasıl oluyor da başkalarına öğretirken kendinize öğretmiyorsunuz? Başkalarına vaaz verdiğiniz halde kendiniz nasıl böyle li-

yakatsiz kalabiliyorsunuz?" Sonra keşişlere, manastırın kurucusu olan Aziz Kiril'in öğretilerine dönmelerini tavsiye eder. Onlara, bir süre önce kendisinin nasıl keşişlerle bir manastır hücresinde bir araya geldiğini ve onlara bu dünyanın gürültü patırtısından el ayak çekip bir keşiş olarak tıraş edilmeyi istediğini söylediğini hatırlatır.[46] "Sizlerin tanrı yolunda bir hayat sürdüğünüzü işitince benim çaresiz ruhum ve kokuşmuş kalbim sevinçlere gark oldu... Ve tükenmişliğim içinde bana öyle geliyor ki zaten yarı yarıya bir keşişim... Ve ben korkunç fırtınalarla kabarmış ruhumdaki birçok geminin sonunda nasıl güvenli bir koy bulmuş olduklarını görmüş bulundum." İvan Kilise babalarından alıntılar yaparak ve din şehitlerinin,[47] Aziz İoannes Krisostomos'un İmparatoriçe Evdoksiya'nın pençesinde çektiği eziyetlerle sonuçlanan kahramanlık hikâyeleriyle devam eder. Bu belagatin büyük bölümü o dönemin kilişeleşmiş üslubunun bir yansımasıydı ama İvan'ın durumunda çoğu hissedilerek söylenmişti ve halkının dini rehberi ve babası olarak kendisine biçtiği rolün şekillendirilmesinde gerekliydi. İvan bir ahlak dersi çıkartıyordu: Keşişler de İsa gibi çile çekmeli ve gümüş peşindeki Yahuda gibi yoldan çıkmamalıydılar.

Aynı zamanda İvan, bahtsız Şeremetev kardeşlere karşı olan kinini de açığa vuruyordu. İvan'ın keşişleri suçlaması esas olarak onların büyük İvan Şeremetev'e ve onun arkadaşına manastır hayatının kuralları dışına çıkmaları, hizmetkârlar edinme sevdasına düşmeleri, kendi mutfaklarını kurup bol bol yiyip içmeleri konularında müsamaha göstermelerine dayanıyordu. Manastır hayatına giren boyarlar kendi dünyevi ve konforlu tarzlarını da beraberlerinde götürüyor ve ruhani hayatı yozlaştırıyorlardı. Çar, "Siz onların öğretmeni değilsiniz, onlar sizin öğretmeniniz!" diye haykırmaktaydı. Özellikle de Mihayil'in kardeşi Prens Vladimir Vorotyinski'nin mezarı üzerine bir taş dikip de Aziz Kiril'in mezarını taşsız bırakmış olmalarına çok öfkelenmişti. Çar, manastır hayatının kurallarına uymayan boyarlar düşüncesine yavaş yavaş kapılıp gittikçe daha fazla öfkeleniyor ve saldırılarını Şeremetev üzerinde yoğunlaştırıyordu. Son zamanlara kadar manastırda boyarlar, borç köleleri ve tüccar köylüler arasında mükemmel bir eşitlik gözetmek kural iken, bir *holop* bir Beliski'ye eşitken şimdi buralarda kardeşliğin esamesi okunmuyordu. Mektup Şeremetev'i, belirli durumlarda dini alaylar kurma uygulamasının ve hastalık bahanesiyle ruhani yaşamın gerektirdiği birtakım haşin kuralların terk edilmesinden sorumlu olmakla itham etmektedir. En nihayet, namus ve haysiyeti

hiçe saymalarından yaka silken İvan, onları tahkir ederek haykırır: "Siz Şeremetev'e altın tabaklarla servis yapın ve sanki onu bir çar gibi onurlandırmaya devam edin – bu sizin işiniz... dilediğiniz gibi davranın, bu benim sorunum değil, kurallarınızı Şeremetev'le birlikte kararlaştırın ve artık size cevap vermeyeceğim için beni de bunlarla daha fazla rahatsız etmeyin." Meryem Ana'nın ve Aziz Kiril'in şefaatlerinin keşişler üzerine olmasını dileyerek alaycı bir şekilde bitirir: "Ve sizlerin önünde, beyler ve babalar, başımızı saygıyla yere eğiyoruz."[48]

Moskova'nın yanışından sonra Çar'ı şehirle uzlaştırmayı başarmış olan Novgorod Başpiskoposu Leonid'in nihai düşüşünü, her ne kadar kaynaklar kısıtlı ve kafa karıştırıcı olsa da bu bağlamda ele almak gerekir. Başpiskopos Leonid kuşkusuz *opriçnina*'nın önde gelen liderleriyle yakın ilişkilerini sürdürüyordu ve bu nedenle o da aynı fırçayla katranlanacaktı. İvan tıpkı *opriçnina*'daki en yakın taraftarlarından kurtulduğu gibi şimdi dikkatini Leonid'e yöneltmişti. 1575 Ağustosu içinde Moskova'ya çağrılan Leonid yargılanmak üzere dini bir konseyin karşısına çıkartıldı. İvan bu arada zemini hazırlamak için Metropolit Antoni ve Krutitsa Piskoposu hakkında da bir soruşturma yaptırmış ve bu ikisi göründüğü kadarıyla içmekle suçlanmışlardı. Böylelikle hiçbir desteği kalmamış olan Leonid'e yapılan ithamlar bir suç resmi geçidine dönüşmüştü: İhanet, Lehistan-Litvanya Kralı'nın temsilcileriyle gizli ilişkiler yürütmek, ülke dışına servet kaçırmak, kalpazanlık, oğlancılık, kulamparalık, hayvanlarla cinsel ilişkide bulunmak ve büyücü cadılar istihdam etmek.[49] Leonid'in muazzam serveti İvan tarafından müsadere edildi, hizmetlilerinden on bir tanesi asıldı ve "büyücü kadınlarının vücutları utanç verici bir şekilde parçalanarak yakıldı." Leonid'in yargılanmasıyla ilgili bilgilerin çoğunu Jerome Horsey'de buluyoruz. Büyücü kadınların başına gelenlerden tek söz eden kendisidir ve hikâye günümüze ulaşan bir *Sinodik*'te yer alan "Novgorod'da on beş kadının büyücü olduğu söylendi" ibaresiyle doğrulanmaktadır.[50] Leonid bir zindanda ömür boyu hapse mahkûm edildi; kendisine sadece ekmek ve su verilecekti; 1575 Ekimi'nde öldü. Onun ölümü birçok ayının suçlanmış keşişleri öldürmek üzere salındığı şeklindeki efsanelerin ortaya çıkmasına yol açtı ve hatta iyi bilinen bir Pskov Vekayinamesi'nde yazılana göre Leonid, bir ayı postu içinde köpeklerin önüne atıldı.[51]

Leonid'in düşürülmesinden dört gün sonra, yıllarca Çareviç İvan İvanoviç'in *dvor*'una tabi bir *opriçnik* olan Protasi V. Yuriyev-Zaharyin idam

edildi. Büyük oğluna ve dolayısıyla çariçe Anastasya'nın akrabalarına karşı şüphe beslemeye başlamış olan Çar şimdi de Yuriyev-Zaharyin ailesini hedef almıştı. Bunlar arasında Çariçe Anastasya'nın kardeşi, mal varlığı yağmalanmasına rağmen varlığını uzun süre sürdürmüs olan Nikita Romanoviç bile vardı. 1575 Kasımı'nda birçok gözde boyar ile mühim bazı *opriçnik*'ler idam edildi. Kutsal Roma-Cermen İmparatoru'nun temsilcileri olarak yakın zamanda oraya gelmiş olanlardan Daniel Prinz von Buchau'nun bildirdiğine göre "varışımızdan kısa bir süre önce, 1575 sonbaharında O [Çar] göründüğü kadarıyla hayatına ikinci kez kasteden bir komplo düzenleyen 40 soyluyu öldürmüş."[52] Şimdi İvan'ın en yakınında duran kişi muhtemelen, Maliyuta Skuratov'un yeğeni ve mütevazı bir aileden gelme Bogdan Ia. Beliski idi. Son on beş yıldır İvan'ın özel uşaklığını yapan Beliski istikrarlı bir şekilde yükselmişti.[53] İvan'ın sarayında ayrıca, bir grup Şuski prensi de ortaya çıkmıştı; bunların arasında geleceğin çarı Vasili İvanoviç de vardı.

İsveç'le savaş sürüyordu ve üstelik İvan'da bir hayal kırıklığı da yaratmıştı. III. Johan iki kez Rus elçilerini alıkoymuş ve 1569'da gönderilmiş olan Abo Piskoposu ile İsveç elçilik heyetinin ülkelerine geri dönmelerine izin verilene kadar İvan'la müzakereye girmeyi reddetmişti. İvan, III. Johan'a yazdığı oldukça kaba mektuplarla bombardımana devam ediyordu: Kendi adını İvan'ınkinden önce yazmakla suçluyordu ki bu durum İvan'ın kardeşinin Kutsal Roma-Cermen İmparatoru olması hasebiyle saygısızlıktı. Ayrıca, İvan, İsveç onur açısından daha aşağı olduğundan Johan'a "kardeşim" diye hitap etmeyi reddetmekteydi: "Sen İsveç'in babanın ata toprağı olduğunu söylüyorsun... Peki o kimin oğluydu ve büyük baban tahtta mıydı?" Bunun arkasından İvan XIV. Erik'le olan ilişkilerinin ve Catherine'in kendisine teslim edilmesi talebinin hikâyesini bir kez daha anlatıp kocasının öldüğüne inanmış olduğu ve onun (Catherine'in) hiç çocuğu olmadığı için kibarlığından merhametle ona sahip çıkmayı teklif ettiğini ve Erik'in Novgorod Valisi'yle değil bizzat kendisiyle doğrudan görüşmesine müsaade ettiğini yazmıştı. Devamla İvan, niyetinin Johan'ın karısını sadece rehine olarak tutmak olduğunu ve bu amaçla teklifte bulunduğunu da ilk kez itiraf ediyordu. Onu, karşılığında Livonya'yı almak üzere kardeşi Zigismund Augustus'a iade etme niyetindeydi ve böylelikle kan dökülmeyecekti:

> Seni [Johan] bizden gizlediler, yoksa biz senin hayatta olduğunu biliyor olsaydık hiç senin karını almak ister miydik?.. Daha fazla söze gerek yok, karın seninle, onu isteyen kimse yok ve onun bir söz söylememiş olması yüzünden nafile yere ne kadar çok kan döküldü. Bu saçmalık, üzerinde daha fazla konuşulmayı hakketmiyor ve eğer sen konuşmak istersen de seni dinlemeyeceğiz ve karınla da ne yapmak istiyorsan onu yap, kimsenin ona yönelik bir girişimi yok.[54]

İvan bu minvalde bir 18 matbu sayfa tutacak kadar daha devam etti; hatta, Rusya'nın İsveç Kralı Magnus'la ilişkiler kurduğu günlere dek gitmiştir.

İsveç'le savaşın çıkmaza girmesi İvan'ın bir ateşkes sağlama fikrini ele almasına yol açtı ve yazılı bir mesaj taşıyan temsilcisini İsveç'e gönderdi; fakat İsveçliler artık İvan'dan gelen uzun mektupları kabul etme konusunda ihtiyatlıydılar. Johan mektubu okumayı reddetti ve mektubun çok hakaretamiz olması durumunda önce bir soyluya verilmesi konusunda ısrar etti. Bu da yeniden tartışmanın alevlenmesine yol açtı: Rus temsilciye hitaben, "Mademki siz İsveç'e gelmiş bulunmaktasınız" diye söze başlayan bir İsveç ileri geleni, devamla, "o halde kralımız size ne yapmanızı söylüyorsa onu yapın" dedi. Buna Rus ulağın cevabı, "Sizin ülkenize geldim ve kendi efendimin emirlerine itaat edeceğim" şeklinde oldu. Kendisine bu durumda erzak verilmeyeceği söylendiğinde de, "Çok iyi, o zaman ben de açlıktan ölürüm" diye karşılık verdi. Olay bir ağız dalaşına dönüştü ve Johan bir kez daha, Rusya'da hâlâ gözaltında tutulan iki tercümanı salıverilinceye kadar Rus temsilcinin gitmesine izin vermeyeceğini bildirdi. İvan şimdi yeni bir bahane bulmuştu: Tercümanlar Rus çocuklarına İsveççe öğretmeleri için alıkonulmuştu. Johan elçiyi göndermeyi reddetti ve kendisinin tercümanları Rusya'ya Rus çocuklarına İsveççe öğretmeleri için değil verdiği emirleri yerine getirmeleri için göndermiş olduğunu beyan etti. Bu şartlar altında bir barış anlaşması üzerinde mutabakata varmak imkânsızdı ve sonunda kazanılan tek şey, 20 Haziran 1575'ten 20 Temmuz 1577'ye kadar uzatılan bir ateşkes oldu.[55]

Cassiopeia'deki süpernovanın 1574 Kasımı'nda gözden kaybolmasının, ki temelde kozmik bir istikrarsızlığa işaret ediyordu, Rusya'nın genel olarak ruh durumunu nasıl etkilediği bilinmiyor ama Çar İngiliz elçisiyle (bu kez D. Silvester) yine sığınma hakkı meselesini ele aldı. Bu kez Elizabeth'ten konseyinin tüm üyelerinin imzalayacağı bir deklarasyon istedi. Yani İvan

açıkça ne Elizabeth'in tek başına hükmetme gücü olduğuna ne de onun söylediklerinin tek bir kelimesine inanıyordu.[56]

İvan'ın saltanatı boyunca giriştiği en ürkütücü ve anlaşılması zor maceraya, belki de bu aşağılanmalarının zaten istikrarsız olan mizacı üzerinde yarattığı toptan etki yol açmıştır. Veyahut bir kralın hayatının tehdit altında olduğuna dair gökte beliren kötü alametlerin tetiklediği korku. İçine düştüğü ruhi kargaşadan kurtulmak için onun bulduğu çözüm günah keçisi olabilecek bir yedek çar bulup tahtından kaçmaktı. Bu çar onun yerini alabilir ve ilahi gazabın hedefi haline gelebilir ya da toplumun nefretini ve şüphesini kendi üzerinde toplayabilir, onun arzusuna karşı gelmeye cüret edenlerin önünde bir engel haline gelebilirdi. Aslında Çar'ın içine, ters astrolojik işaretlere bakarak ölüm korkusunu düşürenin ve kaderin darbelerini tıpkı bir paratoner gibi Çar'ın yerine kendi üzerine çekecek göstermelik bir çar bulma fikrini verenin doktoru Bomelius olduğuna dair görüşler de var.[57]

Kimi seçmişti? III. Vasil'in güvenilir bir subay, Tatar dostları arasından muhtemel bir vâris bulmak için bakınıp 1521'de ölecek olan vaftiz edilmiş Tatar Çareviç Peter'e güvenini göstermesi gibi, şimdi de İvan vaftiz edilmiş bir Tatar'a bel bağlıyordu.[58] O zamanlar en çok gelecek vaat eden çareviç, Rus hizmetine 1562 civarında girmiş olan Sayın Bekbulatoviç idi. Astrahan Hanı Ahmet'in torunuydu ve dolayısıyla Cengiz soyundandı. II. Vasili saltanatından beri Rusya'nın bir parçasını oluşturmuş olan Kasımoğulları Tatar Hanlığı'nı veraseten almış ya da burası kendisine ihsan edilmişti ve Tatar çarsoylularının birçoğu öldüğü için sayılarının çok azalmış olduğu bir dönemde İvan'a askeri bir komutan olarak hizmet etmişti. Livonya savaşında ve Fin sınırında İsveç'le süren savaşta en faal ve başarılı general oydu ve 1573 Temmuzu civarında Simeon adıyla vaftiz edilmişti. Konsey'in kıdemli üyeliği görevinde bulunmuş Tatar Çareviç Prens Mihayil Kaybulatoviç'in 1575'te ölümüyle birlikte Simeon, Rus hizmetinde bulunanlar arasındaki en gözde çareviç konumuna yükseldi. Dahası şu ki kendisi aynı zamanda Maria Temriyukovna'nın da yeğeniydi ki bu da onu Çar'ın yeğeni haline getiriyordu ve İvan şimdi onu Prens İ.F. Mistislavski'nin kızlarından biri olan Anastasya'yla evlendirmişti. Anastasya ise III. İvan'ın ve Çareviç Peter'in kızlarının soyundan geliyordu. Simeon Bekbulatoviç de bir Tatar çareviçin olabileceği ölçüde iyi eğitimliydi.

18. Bölüm

Büyük Knez Simeon Bekbulatoviç

Askeri sicilde yer alan veciz bir ifadeye göre Efendi Çar ve Büyük Knez, Büyük Knez Simeon Bekbulatoviç'i 1575 yılı sonbaharında Rusya'nın Büyük Knezi olarak atadı; bu arada IV. İvan, Moskova Prensi (*Kinyaz Moskovskii* - Moskof Knezi) olarak kalıyordu.[1] O zamandan beri muazzam bir karışıklık yaratmış olan bu duruma göre İvan ayrıca Tüm Rusya'nın Çarı, Kazan ve Astrahan Çarı ve Livonya'nın Efendisi unvanlarını koruyordu. Tarihi kayıtların kaybolması yüzünden ortada büyük bir belirsizlik vardır; İvan'ın niyetlerinin ne olduğu, hangi yetkilerini Simeon'a devrettiği, hangilerini elde tuttuğu ve nihayet bu ara dönemin ne kadar sürdüğü belirsizdir. Rusya Büyük Knezi olarak Simeon ülke idaresinin, *zemliya*'nın başıydı. Kendi adına beratlar çıkartma hakkı vardı ve bu hakkını kullanmıştır. Ama bunların çoğu kaybolduğu için hangi meselelerle ilgilenmiş olduğunu bilmek zordur. Günümüze ulaşan beratlardan çoğu manastırlara arazi bağışıyla ilgili olanlardır. Öte yandan İvan yabancı devletlerle olan ilişkilerde ipleri tamamen kendi elinde tutuyordu.[2] Bu olayların tanığı olan ancak hatıralarını daha sonra kaleme alan Jerome Horsey'e göre Simeon, Kremlin içindeki Ebedi Uyku Katedrali'nde taç giydi ancak yine Horsey'in bildirdiğine göre ortada "ne bir tören vardı ne de kendi eşdeğeri soyluların onayı."[3]

Horsey'in yazdıklarına güvenilemeyeceği bizzat İvan'ın, daha önce Rusya Kumpanyası'nda tercüman olarak çalışan ama şimdi Kumpanya'nın temsilcisi olan Daniel Silvester'e söylediklerileyle doğrulanmaktadır. Silvester Londra'ya yazdığı 29 Ocak 1576 tarihli raporunda, İvan'ın kendisine, Rusça konuşarak, çünkü Silvester'in gayet iyi Rusça bildiğinin farkındaydı, kendisinin yenilenmiş sığınma talebi konusunda hâlâ Elizabeth'ten kati bir cevap beklediğini söylemişti. Elizabeth'in tüccarlık işlerine öncelik veriyor olmasından hiç hoşnut değildi ve Kraliçe'nin Rusya'dan ben-

zer bir sığınma talebinde bulunmamak suretiyle Rusya ile İngiltere'yi birbirine eşit seviyede kabul etmeyi reddetmesinden dolayı incinmişti: "Bizim gibilerden yardım dilemekte müşkülpesentlik yaptı." Çar "İngiltere'deki kadar serbest olan" İngiliz tüccarlarına tüm Rusya'da ticaret serbestisi bahşettiğini göre göre kendi taleplerini karşılama konusunda tereddüte düşen Elizabeth'e serzenişte bulunuyordu. Elizabeth onun bütün taleplerinde mutabık oluncaya kadar meselenin tümünü gündemden düşürecek ve ticaretini Venediklilere ve Cermenlere kaydıracaktı. Bir de şunu ekliyordu:

> Her ne kadar tahtımıza bir başkasını oturtmuş ve bunu yapmakla kendimizi ve başkalarını bağlamış olsak dahi bu mesele henüz son şeklini almadı ve gerek olduğunda mevkimize geri dönemeyecek derecede mülkümüzden çekilmiş değiliz çünkü durum henüz onaylanmış değildir ve biz bu bu konuda Tanrı ne emrediyorsa onu yaparız, o [Simeon] taç giyme töreniyle tasdik edilmedi veya çoğunluğun seçimiyle atanmadı, sadece bizim iznimizle atandı. Ve görünüz ki yedi taç ve bu taçların asaları ve krallığımıza ait çarlık alâmetleri ve her bir taca ait tüm hazineler hâlâ bizim ellerimizdedir.[4]

Dahası, İvan şimdi artık yeni arkadaşı İmparator Maximilian'a başvurabileceğini de sezdirmişti.[5] Bununla birlikte İvan'ın bu garip fikre nereden vardığı ve bunun ne dereceye kadar *opriçnina*'nın bir tür restorasyonu anlamına geldiği konusu hâlâ tarihçilerin kafalarını karıştırmakta ve onları bölmektedir.

İlk soruya ilişkin olarak İvan'ın politikasının "siyasi bir maskaralık"tan başka bir şey olmadığını söyleyen yazarlar var.[6] Bazıları onun Lehistan-Litvanya tacını elde etme şansını artırabileceğine inandığı için Rusya tahtından çekildiğini düşünürken bazıları da Kırım'la ilişkileri düşünerek böyle hareket ettiğini savunuyor. Başka tarihçiler ise güya 1575'te yapılmış Ülke Meclisi toplantısının bir sonucu olarak Simeon'un tahta getirildiğini savunmaktadırlar. Buna göre Meclis, Kilise topraklarının sekülerleştirilmesi (kilise mülkiyetinden çıkarılıp idare mülkiyetine verilmesi-e.) amacıyla toplantıya çağrılmış ve uygulama konusunda aristokrasi, kilise hiyerarşisi, eski *opriçnina* mensupları ve şimdiki boyarlar arasındaki çok sert görüş ayrılıkları yaşanmıştı. Gelgelelim, aslen var olmayan bu organın toplantısının sözü edilen tarihte yapılmış olduğuna dair hiçbir kanıt yoktur.

Ancak o tarihte bir Kilise Kurulu toplantısı yapılmış olabilir.[7] Daha sonra, İvan'ın bu politikasını mali bir operasyon[8] olarak açıklamaya çalışan Giles Fletcher'a göre İvan, Simeon'u kendi yerine tahta geçirdiğinde, vaktiyle kendisinin tanımış olduğu vergi muafiyetleriyle ilgili tüm imtiyaz beratlarını geçersiz sayması ve sonra da bu beratları hatırı sayılır meblağlar karşılığında geri bahşetmesi talimatını vermişti. Konunun uzmanı Kaştanov'a göre Simeon'un yönetimde olduğu yıl, manastırlara bağışlanmış olan imtiyaz beratlarına ilişkin herhangi bir saptanmış politika izlenmemiştir. Beratların bazıları iptal edilmişti fakat manastıra bağışlanan başka beratlar vardı ki bunların içinde Moskova Büyük Knezi olarak İvan'ın imzaladıkları bulunmaktadır.[9] Simeon'un imzaladıklarının birçoğu, tıpkı ondan çıkmış olan birçok başka belge gibi kendisi tahttan uzaklaştırıldıktan sonra, adeta gerçek bir büyük knezin iradesiyle çıkartılmadıkları düşüncesiyle korunmaya değer bulunmadıkları için yok edilmişti.[10] Bu arada İvan'ın dış ilişkilerde eskiden olduğu gibi Çar unvanıyla anılıyor olmasını da kayda değer bir bilgi olarak not etmek gerekiyor.[11]

Yine bir başka tarihçi tahttan inme fikrinin kaynağını, 8. yüzyılda Aziz İoannes Damaskenos [Şamlı] tarafından anlatılan ve Rusya'da çok iyi bilinen Doğu kökenli Barlaam ile Yosafat masalına bağlar.[12] *Opriçnina*'nın kökenleri bağlamında da bu masala atıfta bulunulmuştu. Diğer yandan bizim hikâyemizdeki bir tema Hint kökenlere işaret etmektedir; şöyle ki; doktor ve büyücü olan Bomelius ya da belki de cadılar, İvan için Rusya Büyük Çarı'nın 1575-76 yıllarında öleceğini gösteren bir horoskop hazırlamışlardı. İvan o yıl Büyük Çarlık tahtında olmazsa bu kehanetin gerçekleşmesinden zahmetsizce kurtulabilecekti.[13] Ancak bundan kurtulmanın diğer bir yolu da İngiltere'ye sığınmaktı. 1575 sonbaharı ve 1576 kışında İvan ile Silvester arasında her iki tarafın da karşılıklı olarak sığınma hakkı tanıması üzerine cereyan eden konuşmaların yeniden başlaması bununla ilgili olabilir.[14] Bomelius'un astrolog olarak adı kötüye çıkmıştır ve genel olarak Çar üzerinde tahripkâr nüfuzu olan şeytani bir büyücü olarak görülegelmiştir. Son zamanlarda ortaya çıkan semavi işaretler –Cassiopeia içinde yeni yıldız süpernovanın ortaya çıkıp 1574'te kayboluşu ve genelde bir hükümdarın öleceğinin habercisi olduğuna inanılıp 1577'de çıplak gözle görünür hale gelen alevli bir kuyrukluyıldızın ortaya çıkışı– zaten safdil olan İvan'ı gerçekten de korkutmuş olabilir.[15] Yedek bir çarın işbaşına getirilmesi İngiltere'ye sığınacak olan İvan'ın yokluğuna dev-

let idaresini hazırlamak anlamında da düşünülebilir. Horsey, İngiliz ustalar tarafından Vologda'da büyük gemiler inşa edildiğini gördüğünü bildirmektedir ve bir Pskov Vekayinamesi İvan'ın, güya şeytan ruhlu büyücü Bomelius'un kışkırtmaları sonucu İngiltere'ye kaçma niyetinde olduğuna dair bildirimleri içermektedir.[16]

Bununla birlikte başkalarına göre de IV. İvan oğlu ve veliahtının kendisini devirmek için arkasından dolap çevirdiğine dair duyduğu korkuyla hareket ediyordu. Bazı vekayinamelerde İvan'ın, Çareviç İvan İvanoviç'in ona karşı bir entrika içinde olduğu şüphesini taşıdığı için Simeon Bekbulatoviç'i öne çıkardığı ileri sürülür.[17] Fakat bir Pskov Vekayinamesi'nin yazdığı gibi, "Efendimiz, kendi çocuklarınızın yerine yabancı bir ırka mensup bir adamı (*inoplemmenik*) memleketin (*gosudartsvo*) başına getirmeniz doğru değil."[18] Bununla birlikte eğer oğlu gerçekten ona karşı bir komplo içinde idiyse, İvan derhal, güvenebileceği bir veliahtı yani bir Tatar prensini hazırlamayı pekâlâ ihtiyatlı bir adım olarak düşünmüş olabilir. Meseleye bir hayli değişik bir zaviyeden bakan bir yaklaşım daha vardır. Buna göre İvan, kendisi ve halkını son Kırım istilasından korumakta acze düşen *opriçnina*'dan öylesine iğrenmekteydi ki ülkenin başına bir Tatar'ı getirmek suretiyle Rusları kasıtlı olarak aşağılama yoluna gitmiştir. Simeon nihayetinde Çar'ın ölen karısı Maria Temriyukovna'nın yeğenlerinden biriydi.[19] Bununla birlikte İvan'ın 1575 sonbaharında, içlerinde gözdesi Tulupov'un da bulunduğu önemli sayıda saray erkânını infaz etmesi o sırada sadizm patlamalarıyla sonuçlanan panik nöbetlerinden birine kapılmış olduğunu düşündürtmektedir. Başı kesilenlerin kelleleri Prens İ.F. Mistislavski, küçük İvan Şeremetev ve Metropolit Antoni gibi bazı kodamanların saray avlularına fırlatılmıştı.[20]

Sonraki çalışmalarında tarihçi Zimin, tüm bu teorileri reddederek ve imparatorluk elçisi Daniel Prinz'in İmparator II. Maximilian'a yazdığı rapordaki görüşleri tekrarlamakla yetindi. Prinz'e göre İvan kendi tebaasının bayağılığına karşı duyduğu horlamayla hareket etmişti.[21] Bu görüş Daniel Silvester tarafından da doğrulanır. Ona göre İvan şöyle demiştir: "Tebaamızın çarpık ve şeytani işleri –ki bize dırdır yapan ve halinden şikâyet eden bir tebaadır– sadakat ve itaati şahsımıza göstermemek içindir. Bunu önlemek amacıyla onları bir başka prense verdik ama ülkenin tüm hazinesini kendi gözetimimiz altında tuttuk."[22] Sonuçta Simeon Bekbulatoviç'in yükselişi hiçbir şekilde Çar'ın kişisel bir kaprisinin sonucu

değildi; katı Marksist olan Sovyet tarihçilerine göre, bu durum tarihsel ilerlemenin kaçınılmaz kanunlarını (*zakonomernost*) takiben ortaya çıkmıştır.[23]

Simeon Bekbulatoviç'in tüm Rusya Büyük Knezlik mevkiine yükselmesiyle ilgili olarak, burada değinmeden geçilmemesi gereken en uç sayılabilecek yorum, Skrınnikov'un yorumudur. Skrınnikov, 1565'te insanların İvan'ın *opriçnina*'yı kurmasına rıza gösterdikleri vakit boyar ihanetiyle mücadele etmesi için ona tüm yargı erkini vermiş olduklarını ileri sürer. *Opriçnina*'yı ortadan kaldırmakla İvan kendisini bu mutlak yargı gücünden mahrum etmişti ve bu nedenle terör rejimini yeniden başlatmaya teşebbüs etmesi kanuni dayanaktan yoksun olacaktı. Dolayısıyla, kaçınılmaz surette Boyar Konseyi ve Kilise hiyerarşisi içinde gelmiş geçmiş en güçlü muhalefetle karşılaşacaktı: "Bu sefer İvan, ihtiyaç duyduğu yasal yetkiyi Konsey'den değil, Konsey'in ve bir bütün olarak *zemşina*'nın üzerinde bir yere bizzat kendisi tarafından yerleştirilen birinden yani Simeon Bekbulatoviç'ten elde etti." Simeon Bekbulatoviç'i "Tüm Rusya Büyük Knezi" unvanıyla ödüllendiren İvan böylelikle, "hiç güç olmadan bir istisna rejimini devreye sokmak için Simeon'un iznini elde etmiş oluyordu."[24] Bu yuvarlak sav çok da ikna edici değil. Nihayet, İvan'ın tahttan feragati ve Simeon Bekbulatoviç'in tahta çıkması *opriçnina*'nın değişik bir biçim altında ihya edilmesinin bir yolu muydu?

İvan'ın Büyük Knez Simeon'un yerine oturtulmasından sonra attığı bilinen ilk adım (bildiğimiz kadarıyla olayların akış sırasına ilişkin çok az birinci el belge var) yeni Büyük Knez'e bir mektup yazarak efendisi olarak ondan, Simeon'un hükmettiği prensliklerden bir miktar hizmet soylusu toplayıp kendi yeni *udel*'ine yani apanajına katmak için yüksek müsaadelerini niyaz etti.[25] *Opriçnina* ve *zemşina* arasındaki ayrım böylelikle kısmen de olsa yeniden yaratılmıştı fakat bu eski bölgesel ve idari bölünmeye denk düşmeyecek şekilde yapılmıştı ve hoş olmayan çağrışımlara yol açtığı için de artık kullanılmayan *opriçnina* ismi yerine *dvor,* yani saray kullanılıyordu. Aslında o eski kelimenin kullanımı ölümü pahasına yasaklanmıştı. *Opriçnik*'ler artık yoktu ama İvan kendi silahlı saray muhafızlarını (*rındi*) ve kendi alaylarını, vergi toplama ve yerel yargı kadrolarını oluşturmuştu, böylelikle, tıpkı daha önce olduğu gibi, ona atfedilmiş olan "merkezileştirme" politikasına tamamen aykırı hareket etmiş oluyordu. Arsitokrasinin büyük bölümü Çar Simeon'la kalırken İvan'ın sa-

ray erkânı ve hizmetindeki subayları esas itibarıyla daha alt sosyal tabakalardan gelenler oluşturuyordu.[26] Hem İvan'ın *udel*'i hem de *zemşina* içindeki *prikaz*'lar bünyesindeki işlevsel coğrafi makamlara *diyak*'lar atanmış ve bu kâtipler bazı ticari unsurlarla takviye edilmişlerdi. İvan'ın kendisine ayırdığı toprakların merkezi kuzeyde, Novgorod ve Pskov civarıyla Kuzey Buz Denizi yoluydu. Bir zamanlar katledilmiş kuzeninin şehri olan Staritsa şimdi onun en gözde ikametgâhı haline gelmişti. Bu durum henüz Kırımlılar tarafından daha yeni yakılıp yıkılmış Moskova'nın (1571) halihazırda metruk olmasıyla açıklanabilir; en azından o şehri terk etmişti. Bir kaynağa göre bir zamanların mamur ve hareketli şehrinin nüfusu 30 binlere kadar inmişti.

Aslında İvan Livonya savaşını canlandırma ve tatmin edici bir sona ulaştırma niyetiyle güçlerini ve enerjisini bu noktada yoğunlaştırıyordu. Dolayısıyla ikametgâh olarak seçtiği yer, çok yer değiştirmesine rağmen, gelecekte başlatacağı askeri harekâtın merkezine daha yakın bir yerdeydi. Ve geriye Lehistan-Litvanya için hâlâ bir kral bulma sorunu kalmıştı.

Anjoulu Henri kaçmış fakat tahttan da çekilmemişti. Ancak 1575 Mayısı'na kadar dönmediği takdirde yeni seçimler yapılabilecekti. Şimdi, hem Leh Katolik hiyerarşisi ve senatörleri arasında hem de Litvanya ileri gelenleri arasında Habsburglu bir aday lehine güçlü bir eğilim baş göstermişti. Litvanya kodamanları farklı nedenlerle de olsa böylesi bir tercihin kendi tarikatlarına yarar sağlayacağını farz ediyorlardı. Ancak, bundan önce de olduğu gibi Lehistan-Litvanya içindeki farklı sosyal grupların amaçları arasında derin farklar vardı. Eskiden ortadan kalkmış olan tartışmalar şimdi, üstelik çok fazla bir değişiklik de içermeden yeniden canlanmıştı. Leh *shliakhta*'sı yani soyluları, tümden Habsburg ve Cermen karşıtıydılar ve bir Rus adaya hatta muhtemelen İvan'a bile, daha fazla meyilliydiler; zira İvan'ın kendilerini Osmanlı ya da Tatar istilalarına karşı Habsburglardan daha iyi koruyabileceği görüşünü paylaşıyorlardı. Leh ileri gelenleri ve Kilise prensleri ise İmparator II. Maximilian ya da onun oğlu olan Arşidük Ernst'e ve hatta Maximilian'ın kardeşi Ferdinand'a bile destek vermeye meyilliydiler. Sıradan Leh soyluları da bir Habsburg'un adaylığını destekliyorlardı. Lehistan-Litvanya'da birçok kişi, İmparator II. Maximilian'ın imparator olduğu ve bu nedenle ülkeye sık sık gelemeyeceği için idareyi yerel kodamanlara devretmeye mecbur kalacağını düşünerek Ernst'ten daha ziyade onun adaylığından yanaydılar.

Litvanya ileri gelenleri bir Rus adaya meyilli olmakla birlikte, İvan'ın karakter özelliklerinin Lehlere nazaran daha fazla farkında olduklarından Fedor İvanoviç'i babasına tercih ediyorlardı. Bazıları Osmanlı İmparatorluğu'na karşı, Kutsal Roma-Cermen İmparatorluğu, Rusya ve Lehistan-Litvanya arasındaki üçlü bir ittifaka bel bağlamıştı. Litvanyalılar ayrıca Anjoulu Henri tarafından 1572'de imzalanmış olan *pacta conventa*'nın koşullarının kopyalarını İvan'a gönderip kendilerini korumaya almışlardı, zira İvan'ın ülkenin *dedich*'i olmadığı yani yerli cedde mensup bulunmadığı için bunları kabul etmek zorunda kalacağını sanıyorlardı. Bunlar İvan tarafından kabul edilemez koşullardı ve o da temsilcilerini *Sejm*'e göndermedi, dolayısıyla tüm bu tartışmalarda aslında temsil edilmemiş oldu. Bu şekilde geri durmasında kuşkusuz Anjoulu Henri'nin resmen tahttan feragat edinceye kadarki konumunun ciddi bir şekilde belirsizliğini koruyor olmasının da payı vardır.[27]

Viskovati ile *diyak* Ersh Mihailov'un pelerinlerini kuşanan yani artık Çar'ın yeni danışmanları olan Afanasi ve Andrey Şeçelkalov ve bizzat İvan, Rusya'nın görüşlerini doğrudan Lehlere iletmek üzere Rusya'da ticari bir görevle bulunan genç Leh soylusu Kriştof Graevski'den gayriresmi bir kanal olarak yararlandılar.[28] Kriştof, 6 Nisan 1575'te Aleksandrovskaya Sloboda'da kabul ettiğinde (Simeon Bekbulatoviç'in atanmasından önce), Çar'dan Litvanyalılarla müzakerelere son vermesi ve Leh soylularıyla görüşmesini kuvvetle talep etti; sorunları çözmek üzere Kiyef'de yapılacak bir buluşma teklif etti. Bu toplantıdan sonra Çar, Kiyef ve Volhinya üzerinden taç giyeceği Krakow'a doğru ilerleyebilirdi. İvan Litvanya temsilcisi M. Haraburda'ya 1573'te iletilmiş olan koşulları bu sefer genç Leh aracılığıyla tekrarlama imkânı buldu. İvan kendisine bir başpiskopos değil bir metropolit tarafından taç giydirilmesini arzu ettiğini vurgulayıp yine Rusya'ya teslim edilmesi gereken Kiyef'de hüküm sürecek olan Çar'ın unvanının Lehistan Kralı ve Litvanya Büyük Knezi unvanlarından daha yüce tutulması konusunda ısrar etti. Ayrıca, Lehistan-Litvanya taçlarının veraset haklarının Rus hanedanlığına geçmesi gerektiğini de tekrar belirtti.[29] Bu İvan'ın, Rus payitahtını Moskova'dan Kiyef'e kaydırmayı tasarlamış olabileceğini düşündürtmektedir. Üç tahtın siyasi kurumları, yani Lehistan-Litvanya Senatosu ve Boyar Konseyi birleştirilmeliydi ve İvan din ile dini hoşgörü konularını tartışmak üzere özel bir toplantı çağrısında bulunacaktı. Rusya'daki boş bölgelerdeki toprakların bağışlanacağı vaadiyle Lehistan-Litvanya soylularının desteği sağlanabilirdi.

İvan'ın öne sürdüğü bu koşullar, Anjoulu Henri'ye kabul ettirilen şartları Çar'ın reddettiğini ima etmekteydi. Çar Lehistan-Litvanya tahtı üzerindeki veraset hakkı olduğu iddiasını sürdürdü ve tahtın kendi hanedanlığı içinde yer almadığı sürece seçimle belirlenme özelliğini kabul etmediğini bildirdi; Lehistan-Litvanya'daki hem Katolikler hem de Protestanlar tarafından geliştirilen ve evvelce Paris'te Anjoulu Henri'ye kabul ettirilen ünlü ilke, *si non jurabis aut non regnabis** ilkesinin şartlarını gözeteceğine ant içmeyi de reddetti. Fakat Lehler, özellikle Protestan önderler, "özgür bir devletin özgür vatandaşları" olarak tercih etmiş oldukları ibadet haklarında direttiler.[30] Bu da İvan'ın aynı özgürlüğü kendisi için talep etmesinin ve Katolikliğe geçme şartını reddetmesinin yolunu açtı. İvan açık bir tartışmada bir inanç olarak üstün meziyetleri konusunda ikna edilinceye kadar Katolikliğe geçmeyi kabul etmeyecekti. Sonuçta *Sejm* içinde karışıklık hüküm sürmeye başladı ve Rus bir adaydan yana olanlar İvan ve oğlu Fedor arasında bölünmüş olarak kaldılar. Graevski ise Litvanya'dan geçerken, Leh destekli bir Rus'un adaylığına karşı çıkan kodamanlar tarafından tutuklandığı için İvan'la yaptığı konuşmalar hakkında raporunu verebilecek bir durumda değildi. Litvanya'daki esareti sırasında Graevski hikâyesini biraz değiştirerek İvan tarafından verilen tavizleri öne çıkardı ve güya onun Rusya ile Lehistan'ı tıpkı Jagello'nun Litvanya ile Lehistan'ı birleştirdiği gibi birleştirme niyetinde olduğunu vurguladı ve bunu kardeşi Peter vasıtasıyla gerekenlere iletti.[31]

Göründüğü kadarıyla İvan mütemadiyen küçümsenmekten korkmaktaydı. Dolayısıyla, Varşova'ya "büyük sefirler" göndermedi ama 1575 yılı Kasım ayında "küçük" rütbeli bir elçi göndermişti. Bu temsilci *Sejm*'de konuşarak İvan'ın kendi şartlarını değiştirme konusunda gönülsüz olduğunu tekrarladı.[32] Onun erteleme taktikleri nedeniyle Lehistan'daki taraftarlarından bazıları, İvan'ın aslında Lehistan-Litvanya tacını istemediği ya da Lehler ve Litvanyalılar kendisine başvurup koşullarını kabul ettiklerini bildirinceye kadar kararını ertelemeyi arzu ettiğini düşünmeye başladılar. O zaman da geriye ciddi adaylar olarak sadece Arşidük Ernst ve de bizzat İmparator Maximilian'ın kendisi kalıyordu.

---

* Çok mezhepli bir ülke olan Lehistan'da Kral Zigismund tahta çıktığında mezhep ayrımı gözetmeksizin "hem koyunların hem de keçilerin çobanı" olacağına dair yemin etmişti. Bu sonradan tüm kral olacaklara dayatılan ünlü bir formül haline geldi. Anlamı "Yemin etmezsen kral olamazsın" demektir - ç.n.

İmparator ile Çar arasındaki ilişkiler Rusya'nın Livonya'yı işgalinden beri biraz soğuklaşmıştı. Livonya Şövalyeleri Tarikatı'ndan arta kalanlar evvelce, Lehistan-Litvanya, Rusya ve İsveç'ten gelen işgalcilere karşı imparatorlardan yardım taleplerinde bulunurlardı. Asla yardım gelmese de Livonya temsilcileri yine de düzenli olarak İmparatorluk *Diyeti* toplantılarında hazır bulunurlardı. İmparatorlar (I. Ferdinand ve II. Maximilian) onlara pek de yardım edebilecek durumda olmadıklarından bu eyalete hiç değilse moral destek olmaya çabalamışlardır. Lehistan'da yaşanan taht boşlukları her iki gücün önünde yeni diplomatik fırsatlar yaratmaktaydı ancak şurası vurgulanmalı ki politikalarını dayandırdıkları istihbarat çok kusurluydu ve elçileri zaman zaman güvenilmez veya yanlış yöne sevk ettiren kimseler olabiliyordu.

Çar ile İmparator arasında, Anjoulu Henri'nin Lehistan-Litvanya tahtına seçilmesinden bile önce bazı karmaşık müzakerelerin yenilenmesi gündeme gelmişti. Magnus Pauli[33] adında Brandenburg'da yaşayan bir tüccar –ki Livonya Kralı Magnus'un bir ajanı olabilir– maksadı muğlak bir tasarı hazırlamıştı. 1572 Kasımı'nda görünüşte imparatordan gelen bir elçi olarak ve yanında 20 Kasım 1572 tarihini taşıyan bir mektupla birlikte Rusya'ya doğru bir yolculuğa çıkmış, Riga'ya geldiğinde Leh Livonyası'nda kumandan olan bir Litvanya kodamanı olan Jan Şodkeviç tarafından Rusya ile Kutsal Roma İmparatorluğu arasında bir uzlaşmayı engellemek amacıyla gözaltına alınmıştı. Bir süre sonra serbest bırakılan Pauli Novgorod'a doğru yoluna devam etmiş ve 11 Temmuz 1573'te oraya varmıştı. Bu arada Anjoulu Henri Lehistan-Litvanya tahtına çoktan seçilmiş, dolayısıyla Pauli'ye de sözde anlatmakla görevli olduğu imparatorluk politikasını Çar'a nakletmekle yetinmek kalmıştı. Pauli orada Andrey Şeçelkalov'u gördü. İvan, Lehistan tahtında Arşidük Ernst'i görme ümidi taşıdığını ifade etti; zira nihayetinde Habsburglar, Çar'ın baş düşmanı Osmanlı Sultanı'na bir Fransız prensten muhtemelen daha fazla karşı koyacaktı. Pauli de sıra kendine geldiğinde ancak iki yüzyıl sonra uygulanacak olan bir politikanın ana hatlarını sunacaktı: Maximilian adına, fakat ondan yetki almaksızın, Lehistan-Litvanya'nın parçalanmasını ve Lehistan tacını İmparator'un,[34] Litvanya Büyük Prensliği'ni ise Çar'ın almasını önerdi. Bu arada bu iki güç Osmanlı İmparatorluğu'na karşı ortak bir cephe oluşturacaktı.[35]

Henri'nin Lehistan-Litvanya tahtına seçilmesi Çar ile İmparator arasındaki diplomatik işbirliğini daha muhtemel kılmıştı çünkü herkesin bil-

diği gibi Fransa, Osmanlılarla gönülden bir ittifak içindeydi. İmparator'un Rusya'ya verdiği destekten telaşa düşen Osmanlılar, Valoisli Henri'nin Lehistan'a İstanbul üzerinden gitmesine bile müsaade etme konusunda istekliydi.[36] Henri'nin Fransa'ya kaçışından sonra Çar ve İmparator (Lehlerin değilse de Litvanyalı ileri gelenlerin verdiği destekle) yine birlikte hareket ettiler. Gerçek statüsü bir giz perdesine bürülü kalan Pauli 1573 yazında Viyana'ya döndü. Bu esnada İvan, Maximilian'a Skobeltsin isminde bir ulakla şu teklifi göndermişti: "Ya bizim oğlumuz o ülkede [Lehistan] olacak ya da sizin oğlunuz." 1574 Aralığı'nda Pauli, imparatorluğun "büyük" elçisine yol olması amacıyla Maximilian'dan Rusya'ya bir mesaj taşıdı. İvan da şimdi artık Osmanlılara karşı teklif edilen ittifak için önlemler almaya başlamıştı. Çar, Dinyeper Nehri Kazaklarını yanı başlarındaki Kırım topraklarını yağmalamaları için kışkırttı. Türkler tarafından sürülen Boğdan voyvodası Bogdan Aleksandroviç'in Rusya'da ortaya çıkışı İvan'ın elini güçlendirmişti. Eski voyvodanın yanında hatırı sayılır bir silahlı güç ve Tuna boylarından bir miktar soylu vardı. İvan bu hısmına Oka üzerindeki Tarusa'da şık bir apanaj ihsan eyledi.[37]

Sonraki birkaç ay Lehistan-Litvanya'ya gidip gelen temsilcilerin trafiğine sahne oldu, nihayet 1575 Kasımı'nda seçim için toplanan *Sejm,* oturumlarına başladı ve taht çekişmesinin taraflarını dinledi: İmparatorluk temsilcileri, Kont Hans Cobenzl ve Daniel Prinz Rusya'ya giderlerken yolları üzerindeki Krakow'da durarak Arşidük Ernst'in ve Ferdinand'ın meziyetlerini, Çekce (Leh diline çok yakın) ve Latince bilgilerini övdüler. İsveç Kralı Johan orijinal bir teklif ileri sürdü; eğer kendisi seçilmezse o zaman Kral Zigismund Augustus'un kız kardeşi olan Catherine Jagellonka'nın seçilmesi gerektiğini söyledi ve bir kadının taht sahibi olmasına örnek olarak da İngiltere Krallığı'nı bu mertebelere yükseltmiş olan Kraliçe Elizabeth'i gösterdi. Anna Jagellonka dili ve halkın âdetlerini biliyordu. Çocuk doğurmak için yaşı geçmiş olduğu için yeğenini, son kalan Jagello olan yani Zigismund'u veliahtı tayin edebilirdi. Zigismund, İsveç Kralı III. Johan'ın Zigismund Augustus'un kız kardeşi Catherine Jagellonka'dan olan oğlu idi (ki o da Leh diline ilaveten İsveççe ve kâfi derecede Latince, İtalyanca ve Almanca biliyordu). Türkler bir temsilci göndererek bir Leh'in ya da Transilvanya Prensi Stefan Bathori'nin seçilmesini tavsiye ettiler. Stefan, Sultan'ın vassalı idi ve *Sejm*'e bir sözcü göndererek kendi meziyetlerini duyurarak kendi hesabına Türklerle ve Ta-

tarlarla barışı koruma, Lehistan-Litvanya'nın kaybettiği toprakları Rusya'dan geri alma vaadinde bulunmuştu. Son olarak Ferrara Dükü, Esteli II. Alfonso seçildiği takdirde Krakow Üniversitesi'ne hocalar ve sanatçılar göndereceği ve 500 genç Leh soylusunu İtalya'da kendi parasıyla okutacağı vaadinde bulundu. İvan hiçbir temsilci göndermedi ve hiçbir vaat ya da teklifte bulunmadı.[38]

İvan ile Maximilian arasındaki ilişkiler, büyük ölçüde, temsilcileri Pauli ve Skobeltsin'in yetersizlikleri nedeniyle yeniden gerginleşmişti. Her ikisi de münakaşacı olan temsilciler daha ziyade, imparatorluğun İvan'a Çar olarak hitap etmeyi reddetmesi gibi protokol sorunlarıyla uğraşmışlardı. Uzun süredir beklenen Hans Cobenzl von Prosseck ve Daniel Prinz başkanlığındaki imparatorluk elçilik heyeti nihayet 1575 Kasımı'nda Rusya sınırına ve 15 Aralık'ta da Dorogobuj'a ulaştı. Ancak elçilik itimatnamelerinin sunulması İvan'ın bu sırada Noel öncesi kutlanan İsa'nın doğuşuyla ilgili ayinlerde dini vecibelerini yerine getiriyor olması nedeniyle ertelendi. Bu durum, gelirken Varşova'daki seçim için toplanan *Sejm*'e katılmış olan ve geçirilen zamanın ne kadar kıymetli olduğunu bilen imparatorluk elçilik heyetini epeyce rahatsız ettiyse de kendileri resmiyete uygun bir şekilde kabul edilmedikçe konuyla ilgili görüşmelere başlamayı reddettiler. Rus sözcülerinin yine de müzakerelere başlama arzusunda oluşları İvan tarafından şöyle açıklanmıştı: Sadece tüccar olduklarından şüphelendiği birçok insan geçmiş yıllarda kendilerini Çar'ın elçisi olarak tanıtmış olduğundan şimdi önceden önlemini alıyordu. İvan'ın Pauli'nin güya kendi adına giriştiği misyon hakkında bir şeyler duymuş olduğu aşikârdı ancak başka düzenbazlık hadiseleri de vardı.[39] Bütün bunlara rağmen imparatorluk elçileri doğru düzgün bir şekilde kabul edilinceye kadar keselerini açmayı reddettiler ve Çar Moskova'dan Mojayisk'e Ocak ayının ilk haftalarına kadar gitmedi. Muhtemelen Moskova henüz imparatorluk elçilerini kabul etmeye uygun bir yer haline gelmemişti. 22 Ocak 1576'da elçilik heyeti 2 bin tüfekli asker nezaretinde Mojayisk'e muhteşem bir karşılama töreniyle giriş yaptı ve ertesi gün etrafı yüzlerce saraylıyla çevrilmiş, "sağında ve solunda 24 danışmanı oturan" İvan tarafından verilen resmi kabule katıldılar. Geleneksel olarak karşılıklı bir şekilde efendilerin afiyetlerinin sorulması hediyelerin değiştokuşuyla devam edildikten sonra 6 saat süren debdebeli bir ziyafet sofrasına geçildi. İvan ve Çareviç muhteşem kaftanlar içindeydiler ve başlarında mücevherlerle süslenmiş taçla-

rı vardı, bu taçları kolayca yemek yiyebilmek için ziyafet sırasında çıkardılar. İmparatorluk elçilerinin kabulü hem debdebeli hem de muhteşem olmuştu.[40]

İmparator, İvan'dan Lehistan tahtı için oğlu Ernst'in adaylığını desteklemesini ve Livonya ile Litvanya'ya barış getirmesini istiyordu. Fakat ayrıca, Regensburg'daki son *diyet*'e katılan Livonyalıların niyazlarını dikkate alarak Livonya'nın imparatorluğa iadesini talep etti. Böylelikle görüşmelerin çıkmaza girmesine sebebiyet verdi, çünkü İvan böyle bir talebi hiç beklemediği gibi Livonya'dan vazgeçmeyecekti. Görüşmeler sırasında imparatorluk elçileri ve Ruslar sadece Lehistan üzerinde durmadılar fakat aynı zamanda Osmanlılara karşı muhtemel bir ortak hareketi de ele aldılar ve hepsinden öte Papalığın yüreğine en çok dokunan mesele olan Ortodoks Rusya'nın Roma'ya dönmesi konusu üzerinde durdular. Cobenzl ve Prinz, Katoliklik ile Ortodoksluk arasındaki benzerliklerin bunlarla Luthercilik arasındakilere nazaran daha fazla olması hasebiyle Rusya'nın döndürülmesinin çok zor bir iş olmadığı konusunda ikna olmuşlar ve Papa'yı da ikna etmeye çalışmışlardı.

Bu arada İvan Varşova'ya kendi "büyük" elçilik heyetini göndermenin önemini yine yeterince değerlendiremeyerek Senato'da konuşması için daha alt düzey "küçük" bir temsilci göndermiş ve ondan bir başka ulak için de güvenli geçiş izni elde etmesini istemişti. Ayrıca Lehistan'ın önde gelen nüfuzlu toprak sahiplerine ve senatörlerine hitaben bir dizi mektuplar göndermişti. Bu mektupları bir başka bir temsilci, Novosiltsev aracılığıyla yollamıştı. Bu sefer bir "büyük" sefaret için güvenli geçiş sağlanmasını talep etti. Ancak bu mütevazı Rus temsilci heyeti saldırıya açıktı: Düşmanlık besleyen Litvanya'nın kodamanları kolayca onların yollarını kestiler, gözaltında tuttular ve İvan'ın seçilmesi için bir kampanya yapmalarını imkânsız kılacak şekilde Varşova'ya zamanında varmalarını engellediler.[41] Dolayısıyla Novosiltsev önemli Leh nüfuz sahiplerine mektupları ulaştıramadı ve İvan orada temsil edilememiş olduğundan adaylığının da bir hükmü kalmadı.

Rusların Cobenzl ile Mojayisk'te süren görüşmeleri bundan daha parlak olmadı. İmparatorluk elçileri Lehistan-Litvanya tahtına İvan'ın değil, Arşidük Ernst'in geçmesini garantilemekle ilgiliydiler ve İvan'ın Livonya üzerindeki iddiasından vazgeçmesinde ısrar ediyorlardı. İvan'ı Avrupa Türkiyesi'nin imparatoru yapmayı vaat ediyor, Lehistan-Litvanya Kralı ola-

rak Arşidük Ernst ile İmparator, Papa, İspanya Kralı ve diğer Hıristiyan monarklarıyla birlikte Türkleri Avrupa'dan atmayı hedefleyen bir ittifakın müzakeresine girişmeyi vaat ediyorlardı. "Livonya ve Litvanya'daki birkaç şehrin Doğu'nun imparatorluğuyla kıyaslandığında ne gibi bir önemi olabilir ki?" diye soruyordu Cobenzl tumturaklı bir hava içerisinde. İvan ise daha ziyade Lehistan'ı Arşidük'e bırakıp Litvanya ve Livonya'yı oğlu Fedor'a almayı düşünüyordu ama neticede tüm bu umutlar ve gelecek planları, Habsburgları destekleyen Leh Başpiskoposu öncülüğünde Lehistan-Litvanya senatörlerinin beklemekten yorgun düşerek 12 Aralık 1575'te İmparator II. Maximilian'ı Lehistan Kralı olarak seçmiş oldukları haberi geldiğinde suya düşmüş oldu. Bu durum imparatorluk elçilerinin görevlerinin sona erdiği anlamına geliyordu ve sekiz gün sonra Mojayisk'i terk ettiler. Bununla birlikte İvan kendi elçilerini Viyana'ya geri dönen imparatorluk elçileriyle birlikte göndererek görüşmeleri canlı tuttu.[42] Maximilian'ın seçimi sorgulandığı ve oybirliğiyle seçilmemiş olduğu için derhal diğer adaylar lehine kulis çalışmaları ayyuka çıkarıldı. Bilhassa Leh soyluları bir Avusturyalı kralı kabul etmedikleri için giderek, Anna Jagellonka'yla evlenmesi şartıyla Transilvanya Prensi Stefan Bathori etrafında toplanıyorlardı. Anna'ya annesi Bona Sforza'dan ve kardeşi Kral Zigismund Augustus'tan hatırı sayılır büyüklükte topraklar ve değerli emtia miras kalmıştı. Üstüne üstlük Stefan Bathori yakın bir zamanda bir Türk ordusu karşısında mühim bir başarı kazanarak hem ganimet elde etmiş hem de şöhreti iyice artmıştı.

Stefan Bathori tipik bir Rönesans figürüydü: İyi bir eğitim görmüş (Padua'da bulunmuştu),[43] akıllı, tecrübeli ve başarılı bir asker ve iyi bir linguist idi. II. Zigismund Augustus'un yeğeni olan önceki Prens Jan Zigismund Zapolya'nın ölümü üzerine Transilvanya Prensi seçilmişti. II. Zigismund Augustus, Zapolya'nın bir gün Lehistan-Litvanya'nın Jagello taçlarına vâris olacağını umuyordu ama Zapolya çok erken öldü. Stefan Bathori dinibütün bir Katolikti fakat diğer inançları tolere etmeye Transilvanya Prensliği'nden alışıktı. Kendisi bir Macar olarak Habsburg karşıtıydı ve bu da Lehler için gayet uygundu. Kendi prensliği teorik olarak Osmanlı süzerenliği altında olduğundan şüphe altındaydı fakat Türkler 7 Ekim 1571'de İnebahtı Büyük Deniz Savaşı felaketinden sonra Avrupa fütuhatından yüz çevirmeye başlamışlardı ve dolayısıyla Doğu Avrupa'nın diplomatik dünyasının ayrıntılarına dair ilgilerini kaybetmekteydiler. Sultan

III. Selim'in* 1574'teki ölümü ve yerine III. Murad'ın geçmesi Türk politikasındaki yön değişimini teyit etti. Lehistan tahtına aday olanlar arasında Stefan Bathori gibi ortalığı karıştırıcı bir kişiliğin ortaya çıkması seçimlere hareket getirmişti. Stefan ülkenin her iki yarısında siyaseten en önemli şahısları nasıl elde edeceğini biliyordu ve derhal işe koyuldu.

Jan Zamoyski önderliğindeki Habsburg karşıtı Lehler 18 Ocak 1576 tarihi için yeni bir *Sejm* toplantısı çağrısında bulundular. Maximilian'ın kampından herhangi bir etkili muhalefet gelmediği için de Bathori seçildi ve seçimi 1 Şubat'ta onaylandı. Şimdi Lehistan-Litvanya'nın artık iki kralı vardı. Fakat Maximilian ortada gözükmedi. Bathori'nin taç giyme ve Anna'yla evlilik törenleri için derhal hazırlıklara girişildi. Nisan ayında Krakow'a geldi ve Mayıs 1576'da taç giydi. İvan bu durumu soğukkanlılıkla karşıladı. Ve bu seçimin nihai olduğunu, Leh rey sahiplerinin elçilerine bildirilen Çar arzularını hiçe saydıklarını ve onun Cobenzl ve Prinz'le yaptığı görüşmeleri dikkate almadan oy kullandıklarını idrak edememiş gibi görünüyordu. Dahası, Maximilian'ın konumunun zayıflığı onun desteğini İmparator nezdinde daha da değerli kılıyordu; Lehistan-Litvanya'nın iki imparatorluk arasında bölüşülmesi planı doğrultusunda harekete geçip başarı bile kazanabilirdi.

Bathori kral olduktan sonra ilk temsilcilerini, hakaretle karşılandıkları İvan'a gönderdi. Çar, Stefan Bathori'nin sağlığını sorarken oturur vaziyette kalmaya devam etti. Elçilere prenslerinin kimin soyundan geldiğini sordu. Transilvanya'nın prensleri ve Macar Kralı'nın tebaaları sıfatını haiz olarak daha önceki diplomatik görüşmelerde nasıl muamele görmüşlerdi? Elçilere öpmeleri için elini vermediği gibi masasından onlara yemek de göndermedi. Stefan'a kardeşim diye hitap etmeyi de reddetti çünkü onun bulunduğu mevki Çar'a hizmet eden bir Mistislavski'den, bir Beliski ya da Trubeçkoy'dan daha yüksek değildi. Zigismund Augustus'un kız kardeşiyle evlenmiş olması ona hiçbir hak vermiyordu ve Jagellolardan geriye hiçbir erkek vâris kalmadığı için Lehistan-Litvanya gerçekte İvan'a ait ata toprakları (*voçina*) idi.[44] İvan'ın Stefan Bathori'yi küçümsemesinin onu, zayıf ve Livonya'yı Lehistan-Litvanya'ya geri kazandırmak için savaşmaktan aciz biri olarak görmesine ve olası barış görüşmelerinde Stefan'ın kolaylıkla üstesinden gelinebilecek biri olduğuna inanmasına yol açtığı ile-

* II. Selim olmalı - r.n.

ri sürülmüştür.[45] Bathori ise kendi payına, Livonya'nın tümünü kazanma adına Rusya'ya karşı yapılacak savaşın kendi konumunu Lehistan-Litvanya'da sağlamlaştırma adına elzem olduğunu görüyordu ancak kendi kişisel otoritesini ortaya koymakta başarılı olabilmesi için biraz zamana, yani bu savaşın ertelenmesine ihtiyacı vardı.

Bu arada Çar, Rusya ile imparatorluk arasında kurulması öngörülen ittifakın bir başka cephesi için yani Osmanlı İmparatorluğu'na saldırmak ve Zaporojyan Kazaklarının destekleriyle Kırım Tatarlarına karşı planlanmış olan saldırıları gerçekleştirmek için hazırlıklarını sürdürüyordu.[46] Maximilian da kendi payına yaptığı hazırlıklar çerçevesinde, 1576 Kasımı'nda Ratisborn'da olmak üzere bir *Reicshtag* toplantısı[47] çağrısında bulunmuştu. Burada Stefan Bathori karşısında Lehistan tahtını elde edebilmek için Cermen prenslerinden yardım isteyecekti ve bu arada da Eylül ayında da İvan'a, resmen ittifak imzalamak üzere en kısa zamanda bir "büyükelçilik" heyeti göndereceğini bildirmişti. Ancak, 49 yaşındaki imparatorun sağlığı hızla kötüye gidiyordu ve 12 Ekim 1576'da öldü. Oğlu Rudolf zaten evvelce Romalıların kralı seçilmişti ve İmparator olarak İvan'la görüşmeleri sürdürdü ama kendisini entelektüel faaliyetlerinden alıkoyabilecek büyük bir savaşa girişmek gibi bir niyeti yoktu. Ne Livonya'yı Çar'a devretmeyi düşünüyordu ne de IX. Charles'ten dul kalmış olan Fransa Kraliçesi'nin kız kardeşini İvan'la evlendirmeyi. Buna rağmen Çar hâlâ Rudolf'u Lehistan tacı için Stefan Bathori'ye karşı mücadele etmeye, Lehistan-Litvanya'yı kazanamadığı takdirde hiç değilse Livonya'yı ele geçirmesine yardım etmeye iknaya çalışıyor ve onu Kiyef devirlerinin mirasının kendisine kalmasını teminat altına almak için yanına çekmeyi umuyordu.[48]

İvan 1576 Kasım ayının sonlarına doğru Maximilian'a hitaben (öldüğü bilgisi oraya hâlâ ulaşmamıştı) bir mektup yazarak Livonya meselelerinden uzak durması konusunda kendisine uyarıda bulundu, çünkü bu topraklar ona aitti. Çar'ın bakış açısına göre bir Türk vassalının Lehistan tahtına yükselmesi sonucu Avrupa'da oluşan tehlikeli durum dikkate alındığında Livonya gibi küçük meselelerin gündemden kalkması gerekiyordu. Dahası İvan, Lehistan-Litvanya'nın meşru kralının Maximilian olmadığına ikna olmuş değildi. Taht boşluğu esnasında Livonya içlerine yaptığı askeri seferlerde İvan, Lehistan-Litvanya işgali altındaki topraklara dokunmamaya özen göstermişti. Bathori Lehistan'da ve hepsinden ziyade özellikle Habsbugların muhalefetiyle uğraştığı Danzig'de otoritesini tesis etme-

ye çabalarken İvan, hatırı sayılır bir askeri kuvvet ve Tüm Rusya Büyük Knezi Simeon Bekbulatoviç eşliğinde 1576 Şubatı'nda Livonya'daki İsveç kuvvetlerinin üzerine yürümüş ve Riga'nın kuzeyindeki sahilde bulunan Haapsala Limanı'nı işgal etmişti (Livonya'daki savaş konuları Rusya ile İsveç arasında 1575 yılında iki yıllığına uzatılmış genel ateşkes anlaşması kapsamına girmiyordu). İsveç hemen her yerde geri çekilmeye zorlanmış ve İvan Vasiliyeviç Şeremetev'in (küçük) öldüğü şiddetli bir saldırının hedefi olan Reval'de tutunmayı ancak başarabilmişlerdi.[49] Şehir kendini öyle savunmuştu ki sonunda Çar 1577 Martı'nda kuşatmayı kaldırmak zorunda kalmıştı. Maximilian'ın ölümü, kral hamilerinin ve imparatorluğun himayesini kaybetmiş olan Danzig için büyük bir darbeydi fakat şehir kendisini kuşatan Bathori'ye karşı koymaya devam etti. Ama sonunda 1577 yılı sonlarına doğru şehir Bathori'den makul koşullar elde ederek kendisine bağlılık yemini etti.[50] Artık Bathori rahatlıkla Livonya seferine çıkabilecekti.

Yine kesin olmayan nedenlerle İvan, Simeon Bekbulatoviç'in hükümdarlığını artık sonlandırmaya karar verdi. Bu karar, kesin olmasa da muhtemelen 1576 yazında alınmıştı. Kendisine apanaj olarak Tver ve Torjok şehirleri verilen Bekbulatoviç, bir taraftan orada eski apanaj prenslerine tanınan bütün ayrıcalıklara sahipken diğer taraftan Çar'ın ordusunda kıdemli komutanlarından biri olarak hizmet veriyordu.[51] Aynı sıralarda Çar, yüksek komuta heyetini takviye etmek için *zemşina*'daki bazı yüksek rütbeli boyarları ve askeri komutanları kendi *dvor*'una kaydırmıştı. Bunlar arasında Prens İ.F. Mistislavski'nin oğlu Fedor İvanoviç de vardı ve bir boyar olarak İç Karışıklıklar Dönemi'ne kadar sürecek olan uzun kariyerine böylece başlamış oldu.[52] Bu arada, 1576-77'de bir zamanda, neden ve nasıl olduğu bilinmeyen bir şekilde İvan'ın karısı Anna Vasiliçikova öldü.[53] Onunla geleneksel ve resmi kilise töreniyle evlenmemişti ve bir *diyak*'ın dul karısı olan sonraki karısı Vasilisa Melenteva'yla evliliğinde de sadece dua okumakla yetinildi. Bu evlik de, Rusların doğal nedenlerle ölümler için kullandıkları deyimle "kadın kendi eceliyle öldüğü" için[54] kısa sürdü. İvan'ın talihine bakın ki bu arada 29 Haziran 1577'de eski düşmanı Devlet Giray da öldü ve böylelikle güney cephesiyle ilgili endişesi son bulan İvan rahata erdi.

1577 yılı Rusların Pskov merkezli olarak Livonya üzerine yeni bir askeri sefer açmalarına sahne oldu. İsveç Kralı, İsveç'in yeniden silahlanabilmesi için ateşkes görüşmelerini uzatmaları talimatlarını vererek 1576-

77'de Moskova'ya heyetler gönderdi. Fakat İvan 13 Temmuz 1577'de, Simeon Bekbulatoviç komutasındaki Tatar süvarileri ve 30 bin kişilik bir kuvvetle harekete geçti ama hedef İsveç değil Güney Livonya'daki Lehistan-Litvanya tarafından işgal edilmiş olan topraklardı. Riga Körfezi'ne kadar uzanan kapsamlı fetihlerine güvenen İvan,[55] Lehistan işgali altındaki Livonya topraklarından sorumlu Prens Polubenski'ye[56] hitaben 9 Temmuz 1577'de nasihat dolu mektuplarından birini gönderdi. Polubenski Lehistan-Litvanya'ya göçmüş olan Rus bir aileye mensuptu ve Zigismund Augustus'un hizmetindeki başarılı generallerden biriydi. Aslında Litvanyalıların Rus kalesine hileyle Rus *opriçnik*'leri kılığında girdikleri İzborsk saldırısını düzenleyen de Polubenski'nin ta kendisiydi.[57]

Her zamanki gibi İvan'ın mektubu uzun uzun dini tarih üzerine verdiği örneklerle başlıyordu. Apokrif Hanok kitabından başlayıp Yaratılış'tan, Âdem'den, İbrahim ve İshak'tan söz ederek Babil Kulesi'ne uzanıyor ve insanlığın Tanrı'dan yüz çevirdiğinde devlet idaresinin nasıl şeytanın eline geçtiğini açıklıyordu. Sonra işkenceciler ve Babil Kulesi'nde hüküm sürmeye başlayan I. Nemrud gibi hükümdarlar ve çarlar gelmiş, her yerde değişik krallıklar ortaya çıkmış, onları günahkâr bir şekilde idare etmişlerdi. İvan, Tanrı'nın İsraillileri nasıl koruduğunu fakat onların yine yoldan çıkıp bir kral istediklerini ve Tanrı'nın onlara Saul'u gönderdiğini anlatarak devam ediyordu. Bu uzun dersten sonra meselenin özüne geliyordu. Ataları olan Augustus Sezar ki tüm evrenin hükümdarıydı ve kardeşi Prus, ki onun soyundan on dördüncü nesle mensup Rurik, Rusya'ya hükümdar olmuştu; İsa'nın takipçilerini infaz etmişlerdi. Fakat İsa onların yakarışlarına kulaklarını tıkamamış, "dünyanın sonu gelene kadar sizin yanınızda olacağım" vaadini tutmuş ve Büyük Konstantin'i göndermişti. Hükümdarlık asası ondan Vladimir üzerinden Yaroslav'a ve Livonya hükümdarı olan İvan'a geçmişti. Aleksandır Nevski ve Dmitri Donskoy o zaman Hacer soyundan gelenler [Müslümanlar-r.] üzerinde zafere ulaşmıştı. İvan şimdi, dört bin kişilik olduğu görülen kuvvetleriyle birlikte Leh komutanı, Çar'ın ata topraklarından çekilmesini müzakere etmeye davet ediyordu, böylece mahvolmayacaklardı.[58] İşgalci kuvvetlerin geri çekilmelerini silaha başvurmadan başarmayı umuyordu ve yolu üzerinde bulunan müstahkem kalelere savaşmadan çekilen kuvvetlere güvenli geçiş hakkı tanıyacağını vaat eden mektuplar yollamıştı. Livonya şehirlerindeki birçok küçük Lehistan-Litvanya karakolu gerçekten de teslim oldu.

Ağustos itibarıyla Rus kuvvetleri Pernau Limanı'nı zapt ederek Dvina ile Riga'nın eteklerine ulaştı. Dünaburg 9 Ağustos'ta teslim oldu. Çistvin'de direnişle karşılaşan Ruslar buraya taarruz ettiler. Karakol birlikleri ve kasaba halkı vahşice yok edildi. İvan kendisini kesin zafere artık Livonyalılarla bir uzlaşma ihtiyacı duymayacak kadar çok yakın hissetmiş olabilir. Bu onun başardığı en büyük askeri ilerleyişti. Bunu değerlendirerek, Riga şehir konseyine, kılıcını kınına soktuğunu ve teslim olmaları için beklediğini bildiren bir mektup gönderdi.[59]

Ama bütün bu olanlara rağmen, İvan'ın kukla kralı Danimarkalı Magnus hem bencil hem de güvenilmez biri olduğunu gösterdi ve ele geçirilmiş olan 18 kadar kasabada kendi krallığı için hak isteğinde bulundu. Bunlar arasında Çar'a teslim olmuş olanlar da vardı ve bu istek Çar'da mutlak bir öfkeye yol açtı. Magnus'a teslim olan Kockenhausen'e[60] bir birlik göndererek kasabayı tahrip ettirdi ve garnizonu katlettirdi. Magnus şimdi kendi elini açtı. Hem İmparator'un (Rudolf) hem de Çar'ın onaylarıyla hareket etmiş olduğunu ilan ederek İvan'ı çileden çıkarttı; zira böylelikle İvan tarafından zapt edilen kasabaların fethini kendine maledip bunları ganimetin kendi payına düşen kısmı gibi görüyordu. Magnus ayrıca Leh komutan Polubenski'nin esir alınmış olduğu Wolmar'ı işgal etti fakat 1 Eylül'de İvan'ın birlikleri tarafından çıkartıldı ve garnizonu katledildi. Magnus ve adamları beş gün boyunca samanların üzerinde uyudukları çatısız eski bir ahıra kapatıldı ve sonra da kendisine adası Oesel'e geri gitmesi söylendi. Magnus'a bağlılık yemini etmiş olan Livonyalılar idam edildi ve ona bağlı kasabaların vatandaşları Tatar birliklerine satıldı.[61] Bu, Magnus'un kariyerinin sonu olmasa da Livonya krallığı hayalinin sonuydu.

İvan'ın Prens Andrey Kurbski'ye hitaben gönderdiği mektupların ikincisi 1577 yılında burada, Wolmar'da yazdı. İvan, Kurbski'nin 1565'te kendisine yönelik ilk acı ithamlarını burada kaleme almış olduğunu kuşkusuz hatırlıyordu.[62] İvan ayrıca Wolmar'dan, Bathori ve Livonya'nın Leh komutanı (İvan karşısında hep ikili oynadığı söylenen) Jan Şodkeviç'e de Livonya'yı savaşmadan terk etmeye davet eden mektuplar gönderdi. "Livonya topraklarımızda" diye yazıyordu Çar, "sadece atlarımızın nallarının çiğnemediği değil bizim dahi ayak basmadığımız bir karış toprak parçası ve suyunu içmediğimiz bir göl ya da nehir kalmadı."[63] Bu mektuplar daha önce yazılmış olanlara göre daha az aşağılayıcı bir üslup taşıyor gibidir; kızgınlıkla değil de sanki üzüntüyle yazılmış gibi duruyorlardı. Bel-

ki de kazandığı zaferler onu, günahkârlara karşı daha bağışlayıcı olmaya cesaretlendirmişti – kendisi de aslında bu günahkârlardan birisiydi.[64] Bu mektuplara göre İvan, Bathori'ye, henüz fethedilmemiş Riga şehri ve limanı dahil olmak üzere Livonya'nın tümünü Rusya'ya teslim etmesi karşılığında bir barış teklif ediyordu. Bu da İvan'ın Riga'yı her bakımdan Reval'den üstün tuttuğunu gösteriyordu. Riga hemen her açıdan –iklim, ticaret, askeri ve denizcilik alanlarında– aşikâr tercih sebebiydi ama aynı zamanda yılın en az üç ayında buzlarla kapanmaktaydı. Kendiliklerinden İvan'a teslim olmaları nedeniyle hediyelere boğulan Litvanyalılar için 10 Eylül 1577'de düzenlenen büyük şölenden sonra İvan'ın barış koşulları ve Riga şehir konseyine yazdığı da dahil olmak üzere diğer mektupların kopyaları Stefan Bathori'ye iletilmek kaydıyla Polubenski'ye verildi. Bathori'ye karşı kendisini kaba ve ters şekilde ifade eden İvan, Şodkeviç söz konusu olduğunda daha cana yakın bir üslup kullanıyor, onu "cesur, erdemli ve yüce" olarak tanımlayıp daha önceki askeri başarılarına atıfta bulunuyordu. Bu davranışı İvan'ın Bathori'nin Litvanya kodamanları elinde oyuncak olduğu, onların dediklerini yaptığı inancından kaynaklandığı şeklinde yorumlanagelmiştir. Dolayısıyla, Lehistan-Litvanya birliklerini Livonya'dan çekilmeye ikna etmek için yeni kral yerine Şodkeviç'i kazanmaya çalışmak daha önemliydi.[65]

İvan 1577 yazı sonunda halihazırda yürüttüğü askeri sefer için öngördüğü hedeflerin çoğuna ulaşmış durumdaydı. Baltık'ın doğusundaki, Reval ve Riga haricindeki tüm büyük Livonya şehirleri artık onundu. Fakat ulaştığı başarı sürdürülemeyecek kadar büyüktü. Bathori, 1577 yılı sonu itibarıyla Danzig'deki gerilimi halletmiş olarak artık Rusya'yla savaş konusuna yoğunlaşabilirdi ve İvan'a nazaran daha iyi bir orduya kumanda eden yetkin bir askeri önderdi. İmparator Rudolf'la Osmanlılar arasında ateşkes sağlanmıştı. İvan ise Lehistan'la üç yıllık bir ateşkes imzalamayı kabul ediverdi. Nitekim her iki tarafın da imzaladığı anlaşma metinlerinin birbirinden farklı olması nedeniyle (İvan'ın imzaladığı nüshada Livonya ve Courland Rusya'ya bırakılıyordu), bu ateşkes asla uygulanmadı.[66] İvan diplomatik açıdan giderek artan bir şekilde yalnızlaşıyordu.

İvan 1577 sonbaharında Lehistan'ın elinde buluna Livonya kasabası Wenden'e (Kes) saldırı yapılması emrini verdi ama bir uğursuzluk işareti olarak sefere çağrılan hizmet soyluları ortalarda yoktu, bunların yerine çok sayıda *netçiki* vardı. Rus birlikleri Prens İ.F. Mistislavski komuta-

sında 1578 başında dört hafta süren bir kuşatma gerçekleştirdilerse de başarısız oldular ve Mayıs'ta ulaşan Rus takviye birlikleriyle de bir sonuç alınamadı. Wenden üzerine ikinci saldırı hatırı sayılır miktarda bir Rus kuvvetiyle 1578 Eylülü'nde yapıldı ancak Lehler, İsveçliler ve Cermenlerden oluşan nispeten küçük bir karma kuvvet tarafından püskürtüldü. Birçok parlak Rus generali öldürüldü ya da esir düştü ve Ruslar gerek insan gücü gerekse silah ve askeri teçhizat olarak ağır kayıplara uğradılar.[67] İvan ve diğerleri için en önemli ve ciddi olan tökezleme buydu çünkü bu sonuç şimdiye kadar hiç işbirliği yapmamış olan İsveç ve Lehistan-Litvanya güçlerinin ortak bir harekâtı sonucu gerçekleşmişti.

Bazı tarihçilere göre İvan hıncını Moskova'da yaşayan bazı Livonyalı ve Cermenlerden çıkardı. Bunlar Moskova'nın genel olarak Narva ve Dorpat diye bilinen mahallelerinde yaşayan ve bu iki kentten gelmiş olan Livonyalı göçmenlerdi ve on sekiz yıl kadar önce Rus istilası sırasında Livonya'daki evlerinden sürgün edilip burada yaşamalarına izin verilmişti. Ayrıca, bir Lutherci kilise (bazı kaynaklara göre iki) kurmalarında da izin verilmişti. (Burası daha sonra "Alman Mahallesi" olarak anılacak bölgeydi.) Çar, oğlu ve askeri bir müfreze, hepsi de siyahlar giyinmiş olarak, 1578 kışında bir tarihte beklenmedik bir şekilde ortaya çıktılar ve "öldürmeden yağmala" emriyle hareket ederek bir yağma hareketi başlatarak mahalle sakinlerinin mal ve mülklerini tahrip edip sahiplerinin birçoğunu da soyarak soğuk havada çırılçıplak sokakta bıraktılar. Bunun sonucunda çok insan hayatını kaybetti.[68] III. Johan'ın ordusunda paralı askerlik yaparken esir alınmış olan birçok İskoç da bu yerleşim yerinde yaşıyordu. Horsey onları kurtarmak için elinden geleni yaptı ve gerçekten de onların birçoğunu kendi hizmetine alması konusunda İvan'ı ikna etti.[69]

1578 Şubatı'nda Varşova'daki bir *Sejm* toplantısında Lehistan-Litvanya'nın yeni kralı tarafından Kırımlılar yerine bizzat Rusya üzerine yürünmesi kararı alındı, çünkü bunun ödülü Livonya olacaktı ama Kırımlılardan kazanılacak olan ne vardı ki? Bunun için hemen yeni vergiler oylanarak kabul edildi. Arada geçen sürede iki taraf da gelecekteki askeri seferlere hazırlanırken bir taraftan da elçiler karşılıklı gidip geliyordu. Ama bu görüşmeler yine normal resmi görüşmelerin önünü tıkayacak şekilde ateşli protokol önceliği tartışmalarıyla geçiyordu.[70] Wenden'e yardımda İsveç ve Lehistan-Litvanya'nın işbirliği yeni bir ufuk açmıştı ama Livonya'da İvan'a karşı savaşta ikisi arasında aktif ittifak ortaya çıkmadı.[71] Bu

arada 5 Kasım 1578'de Osmanlılar, İran'la savaşa yoğunlaşmak için Lehistan-Litvanya'yla barış yaptıktan sonra 1579 Eylülü'nde Kırım Hanlığı ile Lehistan-Litvanya arasında ateşkes imzalanmasına aracılık ettiler. Osmanlılar böylelikle İran savaşında Kırım Hanı'nın kendilerini desteklemesini sağlıyor ama aynı zamanda da Lehistan-Litvanya'yı, güney sınırıyla ilgili korkularından azat ediyordu.

İvan ve Bathori arasındaki yazışmalar dili itibarıyla geçmişte III. Johan ile İvan arasındaki yazışmalarda kullanılan dili anımsatmaktaydı ve taçlı başlara pek yakışmayan düşük bir seviyede seyretmekteydi. 1573'te kendisine vassal muamelesi yapılmasını kabul etmeyen ve de İvan'la Novgorod valisi üzerinden görüşme yapmayı reddeden Kral Johan'a hitaben, "Bize uzun bir mektup göndermişsin... köpek havlamalarıyla dolu" diye yazmıştı İvan, devamla şunları diyordu:

> Kendi adını bizimkinin önüne yazmışsın, ama bizim kardeşlerimiz Roma İmparatoru ve öteki büyük hükümdarlardır ve sen onlara kardeşim diye hitap edemezsin çünkü İsveç kısaca izah edeceğimiz gibi saygınlık bakımından onların aşağısındadır... Söyle bize bakalım, baban Gustav kimin oğluydu ve büyükbabanın adı neydi... Hiç tahta oturdu mu? Hangi hükümdarlarla kardeş ve de ahbap idi? Eğer bir köpek suratı takınmak ve bize havlamak istiyorsan havlamak büyük bir efendiye yakışmadığı için buna cevap vermeyeceğiz.[72]

Benzer şekilde Bathori de İvan'a hitap ederken "Çar" unvanını kullanmayı reddetmiş ve Rus boyarlarını öfkeden kudurtacak şekilde İvan'ın Roma İmparatoru Augustus'un soyundan geldiği şeklindeki üst perdeden iddialarıyla alay etmişti. Çar da, Kral Stefan'a hitaben şunları söylüyordu: "Biz ata yadigârı olan toprağımız Livonya'yı temizledik. Orayı işgal etmen münasip değildir zira seni prensliğinden Lehistan ve Litvanya'da hüküm sürmen için çekip kopardılar, Livonya'da değil." İvan, 1579 Ocak ayında gelen Lehistan-Litvanya elçilerine, Kiyef ve birçok başka kasabayla birlikte Livonya, Courland ve Polotsk'un kendisine teslim edilmesi isteğini bildirdi. İvan şimdi buraları soyuna dayanarak talep ediyordu çünkü Litvanya prensleri Polotsk'un Rogvolodoçilerinden gelmişlerdi; örneğin, Rurikovoç idiler, yani İvan'ın "kardeşi"ydiler ve bu nedenle Jagelloların son temsilcisi öldüğüne göre Lehistan tacı ve Litvanya Büyük Prensliği şimdi onun ata yadigârı topraklarıydı. Galiçya prensleri (Eski Rusya'nın güney-

batısındaki Rus prensleri) ve Lehistan kralları eşittiler ama "hiç kimse Transilvanya Prensliği'ne dair bir şey işitmiş değildir!"[73] Bu söylenenlerden incinmiş olan Lehistan-Litvanya elçileri Yahudi Ülkesi Kralı Davut'un da aşağı seviyeden geldiğini hatırlattıklarında İvan görevlilere şöyle cevap vermelerini emretti: "Davut, Tanrı tarafından seçilmişti insan tarafından değil. Süleyman'ın Kutsal Ruh kimliğiyle dediklerine kulak verin: Vah kadının hükmettiği o eve ve vah bir sürü adamın hükmettiği şehre."[74] İvan elçileri, bir kardeş gibi muamele görmeyi hakketmeyen aşağı zümreden bir prens seçmiş olmaları nedeniyle suçladı. Bu dönemde İvan'ın yazılı ve sözlü birçok beyanına hâkim olan üst perdeden ton Rusya'nın Livonya'yı zapt ederek denize çıkış sağladığına ve amacına ulaştığına dair bir özgüven duyduğunu göstermektedir. Fakat Rusların 1578 Şubatı'nda Wenden'deki yenilgileri Çar'ı bir taraftan savaşa devam ederken bir taraftan da karşılıklı olarak "büyükelçilikler" düzeyinde bir ilişkiyle barış görüşmelerine gereken önemi vermeye sevk etmiştir. Geriye İsveç'le ilişkiler sorunu kalıyordu. III. Johan sıkı bir şekilde Reval'de tutunmaya devam ediyor ve Narva'yı da zapt etme umudunu koruyordu.

19. Bölüm

Barış Görüşmeleri

İvan, 1579 Nisanı'nda bir tarihte Aleksandrovskaya Sloboda'da iken ciddi şekilde hastalandı.[1] Kilise hiyerarşisinin kıdemlilerini ve Boyar Konseyi'ni yatağının başucunda toplantıya çağırdı ve oğlu İvan'ı veliaht ilan etti. Ayrıca Boyar Konseyi'ne hitaben yaptığı konuşmada da Konsey üyelerinden, Stefan Bathori'yle barış görüşmelerinin başlaması için bir yol bulmalarını istedi. Vasiyetnamesini hazırlamıştı bile, belki de defalarca hazırlamıştı, fakat günümüze ulaşabilmiş tek vasiyetname 19. yüzyıl başlarında çıkarılmış olan tarihsiz bir kopyadır. Bu da vasiyetnamenin 16. yüzyıldaki aslından 18. yüzyılda çıkartılmış kopyasından kopya edilmiştir. Tarihçiler bunun İvan tarafından tam olarak ne zaman dikte ettirildiği konusunda fikir birliği içinde olmadıkları gibi vasiyetnamenin sahihliği konusunda da kuşkular vardır.[2] Bazıları onun bu vasiyeti 6-17 Ağustos 1575 tarihleri arasında, Kırım Hanı'na karşı kazanılan zaferden sonra yazdığına inanıyor; zafer haberi kendisine ayın 6'sında Novgorod'da iken ulaşmıştı. Bir başka teoriye göre de Çar vasiyetini daha önce, 1572 yazında, Kırımlıların onu yenilgiye uğratacağı korkusu içinde kasvet ve kedere gömülmüş iken ve başka bir ülkeye sığınmak zorunda kalabileceğine inandığı bir sırada yazmıştı. Marazi kuruntuları hatırlandığında kendisini Han'ın ya da hatta Sultan'ın esiri olarak zincirlere vurulmuş bir şekilde gemiye konarak götürülürken hayal etmiş olması olasıdır. Vasiyetin tarihi bir dereceye kadar karısı Anna Koltovskaya'ya miras bırakmış olması sayesinde belirlenebilir. İvan bu vasiyeti, evliliğini tanımayıp karısını 1572 Ekim ayında bir manastıra göndermeden önce yazdırmış olmalıydı.[3] Bununla birlikte vasiyette Anna'nın soyadı belirtilmemiş adı sadece Çariçe Anna olarak geçmişti, dolayısıyla bu miras pekâlâ onun halefi olan Çariçe Anna Vasiliçkova'ya da ait olabilirdi.

Taslak vasiyet ister 1572'de, ister 1579'da[4] yazdırılmış olsun İvan'ın onu dikte ettirdiği zaman içinde bulunduğu ruh haline ilişkin bazı fikirler veriyor. Muhtemelen Andrey Şeçelkalov tarafından yazılmıştı ve hemen hemen İvan'ın tüm yazılarında olduğu gibi Eski ve Yeni Ahit'ten geniş geniş alıntılarla ve aşırı mugalatayla doluydu. Uzun giriş bölümünde İvan kendisini dünyadaki en rezil günahkâr, fanilerin en onursuzu, Levili rahiplerin bile yanından geçip gideceği cinsten "ruhen kirlenmiş ve bedenen yozlaşmış" biri olara anlatır. Mantıken yoz ve zihnen hayvani olma konusunda Kabil'i geçmiş ve Esav'a* yaklaşmıştı. Kafası uygunsuz işlere duyduğu istek ve arzularla kirlenmişti, cinayet ve zina, öfke ve gazaptan söz ediyordu. Açgözlü bir şekilde, talancılığın ve ruh cinayetinin, oburluk ve sarhoşluğun, başkalarının servetlerini yağmalamanın esiri olmuştu. Rabbin Duası'ndan yapılan bir alıntıyla ruhundaki ve bedenindeki yaraları sarması ve ona merhamet etmesi için İsa'ya yalvarıyordu.[5] Hâlâ İncil'e dayanmakta olan belagatli bir üslupla İvan göğsünü yumrukluyor ve çocuklarının birbirini sevmelerini, Ortodoks inancına sıkı sıkıya sarılmalarını, hizmetlilerine adil davranmalarını emreden mesajını ilan ediyor: "Ve şeytani işler peşinde olanlara göstereceğiniz hoşnutsuzluğu, acele etmeden, öfkeyle değil ince eleyip sık dokuduktan sonra uygulamaya koymalısınız." *Domostroy*'da yer alan öğüdün yankısı olan bu sonuncu emir doğrusu kendisinin pek az uyduğu bir emirdi. Oğlu İvan İvanoviç'e kardeşi Fedor'u korumayı tembih ediyordu, dolayısıyla kendisine bir prenslik verilmedi diye şikâyet etmeyecekti ama Fedor da böyle bir istekte bulunmamalıydı.

Bununla birlikte Aziz Pavlus'tan sevgi üzerine uzun bir alıntı yaptıktan sonra İvan havarinin şu sözlerine dikkat çeker: "Fakat kendi için hiç sevgisi olmayan biri... inancını inkâr etmiş demektir ve bir kâfirden daha kötü biridir." Bu vasiyetin günümüze ulaşan yetersiz versiyonunun kopyasını çıkaran müstensih, zaman zaman belli bir mizah duygusu barındıran derkenarlar düşmüştür. İvan sürgün olarak topraklarında dolanıp durduğundan söz ettiğinde müstensih not düşerek Çar'ın isyanlardan korktuğu için Staritsa'da ya da Aleksandrovskaya Slobodo'da yaşamayı seçtiğini belirtir; ya da şöyle notlar düşer: "Burada (İvan) tahttan mahrum bırakılmış olma terörünü bir kez daha belirtir." Kopyacının İvan'ın paranoyak doğasının tamamen farkında olduğu bellidir.

---

* Esav; İshak peygamber ile Rebeka'nın ikizlerinden önce doğanı. Önce doğmuş olmaktan kaynaklanan haklarını bir kazan çorba karşılığında kardeşi Yakup'a satmıştır - ç.n.

İncil'de yer alan kıssadan hisse hikâyelerden uzun alıntılar yaptıktan sonra İvan krallığın bölüştürülmesi konusuna gelir, krallık alametlerini, Rusya Krallığı'nı ve Moskova'yı İvan İvanoviç'e bırakır. Moskova'yı geçmişte yapılageldiği gibi oğulları arasında bölüştürmez, III. Vasili ve III. İvan'dan kalmış olan mirası da aynı şekilde saçıp savurmaktan kaçınır. Ama yine de Fedor'a çok sayıda mülk bırakır ve genç oğlu için hatırı sayılır bir apanaj oluşturur. İvan'ın mülklerinin dökümü *opriçnina* öncesi ve sonrasında ne kadar çok sayıdaki prens arazisine el koyduğunu göstermesi açısından ilginçtir. Vasiyetin tarihinin saptanmasında sorun yaratan konulardan biri de Çar'ın, el koymuş olduğu topraklarına karşılık olarak Prens Mihayil Vorotyinski'ye toprak miras bırakmış olmasıdır. 1573'te prens idam edildiğine göre bu miras kuşkusuz daha önceki bir tarihte bırakılmış olmalıdır.[6]

Mevcut vasiyetin kopyası, üzerinden geçilmiş, defalarca değiştirilmiştir ve hiçbir surette son halini almamış bir müsveddedir. Bu durumda, mevcut kopya özellikle 1572 sonrasına tarihlendirilebilir; zira Kral Magnus'un İvan'ın vassalı olarak Livonya'daki birçok kasabanın sahibi olduğunu onaylamaktadır. Oysa bu kasabalar 1577 seferine kadar Rusya tarafından daha fethedilmemişti. Magnus, Staritsalı Vladimir'in ikinci kızı Maria'yla nişanlanmıştı çünkü büyük kız vebadan ölmüştü. Magnus, İvan'ın kendisine vassal krallığını fethetmesi için verdiği büyük meblağı geri ödemek zorundaydı ve eğer Livonya ya da Rusya'yı terk ederse toprakları Çareviç İvan İvanoviç'e geçecekti.[7]

Vasiyette *opriçnina*'ya dair bir gönderme yer almaktadır: "Ve ben bir *opriçnina* kurdum, gerisi çocuklarım İvan ve Fedor'un arzularına kalmıştır, kendilerine ne uygun geliyorsa onu yapsınlar, neticede ortada bir model var." Bu vasiyet taslağı yazılırken İvan zaten *opriçnina*'yı ortadan kaldırmamış mıydı? Geçmişteki *opriçnina*'dan söz ediyor olmalı fakat emin olmak imkânsızdır. İvan görüldüğü kadarıyla hâlâ kendi çocuklarının da kendi apanajlarına sahip olarak kendi silahlı muhafızlarının ve silahlı birliklerinin olması gerektiğini düşünüyordu.[8]

İvan'ın vasiyeti ona atfedilen bir başka kafa karıştırıcı belge olan "Ölüm Meleği Voyvoda'ya Dua"yla aynı dönemde yazılmış olabilir. Bu belge "Kutsal Abdal Parfeni"ye atfedilmiştir* ve ya 1572 ya da 1573 gibi her ha-

---

* İvan'ın mahlası, Kutsal Abdal (*Holy Fool*) kendini İsa'ya adayıp dünya nimetlerinden vazgeçenleri niteleyen bir tabirdir - r.n.

lükârda, daha sonraki bilgiler ışığında, İvan'ın ciddi bir şekilde hastalandığını bildiğimiz bir tarihe aittir. Bir başka olasılık da hem vasiyetin hem de hastalığın 1579'da ortaya çıkmasıdır.[9] Dolayısıyla bu dualar kitabı da 1579'a tarihlendirilebilir; belki de İvan'ın Polotsk'un kaybından duyduğu derin üzüntüyü yansıtmaktadır (aşağıya bakınız). İvan 27 Haziran 1579'da Novgorod'a hareket etmeden önce Mayıs'ta Volokolamsk'taki manastıra geçmişti ve belki de düşünceleri artık öbür dünyada başına neler gelebileceği üzerinde yoğunlaşmaya başlamıştı.[10] Dua acıklı ve hüzünlüydü, bir ölüm korkusu anında oluşturulmuştu ve ölme saati gelmiş olanlar içindi: "Bu duayı her gün okuyun" diye uyarıyordu *yurodivyi* (derviş) Parfeni:

> Bırakın melek benim için dua etsin, belki o zaman günahkârca işlerim için nedamet getirip günahlarımın yükünden kurtulabilirim. Seninle önümüzde uzun bir yol var korku veren ölüm meleği, gücünü yitirmiş olan beni korkutma... Kurtuluş kupasından içmeme izin ver... Beni yalnız bırakma... Kraliçelerin En Kutsalı senin lütfunla günahlarımın yükünden azat olmam için benden merhametini esirgemesin.

Dua bu minval üzere sürüp gitmektedir, günahkârı affetmesi için kâh ölüm meleğine (asla ismiyle anılmamıştır), kâh Kutsal Bakire Ana'ya, kâh Cennetin Hükümdarı'na yakarılır. Geleneksel şairane kilise ibadet dilinin kullanıldığı dokunaklı bir duadır.

Rusların Wenden'de aldığı yenilgi nedeniyle Çar, bir taraftan savaşa devam ederken diğer taraftan da "büyükelçilikler" düzeyinde bir heyet trafiğiyle barış görüşmelerini başlatmayı düşünüyordu. Bathori de istikrarsız barış görüşmelerine devam etmekteydi. Ama artık Danzig'deki karışıklıklardan azade bir şekilde otoritesini ve hatta büyük ihtimalle hanedanlığını tesis etme sürecinin bir parçası olarak Livonya'yı yeni krallığına katmaya kararlıydı ve 26 Haziran 1579'da İvan'a resmen savaş ilan etti.[11] O zamana kadar Rusya Livonya'da savaşıyordu ancak Lehistan-Litvanya, Rusların Polotsk'u zapt etmelerine rağmen Rusya'ya savaş ilan etmiş değildi. Tam da bu arada Bathori olağanüstü bir şey yaparak aralarındaki sorunları bir düelloda halletmek üzere İvan'a meydan okudu. 16. yüzyıla dair kraliyet adabına dair kayıtlarda eşine rastlanmadık bir hareket tarzıydı bu, ama belki de Leh ya da Macar şövalyelik gelenekleri açısından tipik bir davranıştı; tahtını sağlamlaştırmak isteyen bir monarkın

Katoliklik kokan bir meydan okumasıydı. Böylece Bathori, eşiti bir hükümran olarak görmeyi reddetmesine itiraz ederek Çar'ın kendisine verdiği zararı bizzat ondan çıkarmak istiyor ve Hıristiyanların özgürlüklerini korumanın kendisi için önemli olması hasebiyle Çar'ın Hıristiyan tebasına herhangi bir zarar vermek istemediğini deklare etmiş oluyordu.[12]

Bathori, Rusya halkına yaptığı bir ikazla yapmak istediği şeyin ne olduğunu açıkladı; onların kanını akıtmak istemiyordu, onun tek düşmanı sadece Çar'ın kendisiydi ve onun başkalarına çektirdiği acıları Bathori de bizzat Çar'a yaşatmak istiyordu. Bu duyulmadık bir hareket tarzı değildi. 1527'de ve 1528'de tekrar olmak üzere, İmparator V. Şarlken de Fransa Kralı I. François'i benzer şekilde bir düelloya davet etmişti. François, Pavia Savaşı'ndan (1525) sonra esir olarak Madrid'de tutulurken salınması karşılığında Şarlken'e verdiği şeref sözünü Şarlken'e göre tutmamış ve dolayısıyla İspanya'daki esaretine geri dönmüştü. Davet yazılıydı ve düello, İspanya-Fransa sınırındaki Bidassoa Nehri üzerinde yapılacaktı. Buna rağmen François kendisine güvenli geçiş belgesiyle birlikte gönderilen haberciyi görmezden gelmiş ve böylelikle bir beyefendi olmadığını da göstermişti.[13]

Bathori'nin, Çar ile halkı arasında bir ayrıma gitmeye kalkması ve "onlara özgürlük ve adalet getirme"[14] çabası Çar'ı cevap vermek için tahrik etti. Stefan Bathori'nin meydan okumasına karşı cevap 1579 Ağustosu'nda bir tarihte yazıldı. İvan bunu Stefan'ın manifestosuna bir cevap olarak planlamıştı ama yerine ulaşmadı; bununla birlikte daha geç tarihe ait bir arşiv kopyasında İvan'ın, muhtemelen bir *zemski sobor* ile kilise hiyerarşisinden başlayarak halkın çeşitli tabakalarının desteğine başvurduğunu düşündürtmektedir ancak modern akademik çalışmalar bu görüşü desteklememektedir.[15]

Artık iki taraf da savaşa hazırlanıyordu. İvan ordu toplama konusunda güçlüklerle karşılaşıyordu çünkü birçokları yine onun sefer çağrısına uymadı fakat yine de içlerinde 6 bin kadar Tatar süvarisinin bulunduğu tahminen 30 bin ila 40 bin kişilik bir ordu toplamayı başardı ve Haziran'da Novgorod'dan karargâhını kuracağı Pskov'a doğru hareket etti. Bu arada Bathori de kendi askeri harekâtını planlıyordu. Hem Litvanya hem de Lehistan'dan birlikler kaydırarak, Almanya ve Transilvanya'dan paralı askerler sağlayarak yaklaşık 40 bin kişilik bir ordu topladı. Kral, tükenmiş ve yakıp yıkılmış olan Livonya'ya veya Pskov'a doğru ilerleyip arkasını savunmasız bırakmaktansa, önce Dvina Nehri üzerindeki Polotsk'a yürü-

meyi planladı, böylelikle iaşe ve iletişim hatlarını sağlama alabilecekti. Savaş Livonya üzerine koptuğu için İvan, Bathori'nin, Rusya tarafından işgal edilmiş Litvanya topraklarına değil Livonya'ya saldırmasını bekliyordu ama 1579 Ağustosu'nda onun birdenbire Polotsk önlerinde ortaya çıkmasıyla apansız yakalandı. Polotsk, merkezi Rusya'ya giden yolun üzerindeydi, karakol birlikleriyle iyi bir şekilde korunuyordu ama duvarları ağaçtan yapılmış olduğu için güçlü bir kale tahkimatı yoktu. Polotsk'u kurtarabilmek için ne İvan ne de generalleri F.İ. Şeremetev ve Prens İ.F. Mistislavski (İvan Fedoroviç'in oğlu) zamanında yetişebildiler. Savaş çok şiddetliydi ancak kuşatılmış olan şehir sonunda teslim oldu ve 1 Eylül 1579'da Bathori şehre girdi. Burası onun için geri alınmış olan bir Litvanya şehriydi: Büyük Ayasofya Kilisesi Ortodokslar için korundu ve yeni ve görkemli bir Katolik kilisesi için arazi ayrıldı.[16]

Polotsk'un kaybı İvan için derin bir psikolojik şoktu. Şehrin fethi Moskova'nın Kiyef'in halefi olarak devamı fikrinin hayata geçirilmesi yolunda önemli bir kilometre taşı olmuş ve bu fikir dini belagat ve yaygın şekilde kullanılan dini sembolizmle beslenmişti. Burası Çar'ın *voçina*'sıydı ve fethedildikten sonra İvan'ın lakaplarına katılmıştı; nihayetinde, burası zaten bir Rurikoviç toprağıydı.[17] Çar, Prens İ.F. Mistivlavski'nin, Çar'ın iki oğlunun da yardımıyla Polotsk'un kurtarılması önerisini baştan savıp maiyetiyle birlikte onu dövdü ve ona "oğullarımı tehlikeye atmak isteyen Litvanya ruhuyla dolu yaşlı köpek" diye bağırdı.[18]

Karamzin İvan'ı korkaklıkla ya da savaşa girmeyi reddetmekle suçlar. Zimin ve Skrınnikov, onun geçridiği şoktan mustarip olduğu görüşündedirler.[19] Daha çağdaş yazarlar ise İvan'ın bir askeri harekât düzenleyecek strateji ve taktik bilgisinden yoksun olduğunu ve basitçe artık ordu toplayacak imkânlara sahip olmadığını vurgularlar. Zaten 1579'da birçok hizmet soylusu Çar'ın sefer davetlerine uymayı reddetmişti. Şiddetli geçen savaş ve Kuzey Rusya ile Livonya'yı etkileyen veba ve açlık kaynaklı nüfus azalmasından dolayı her türden levazım sıkıntısı çekiliyordu. Dahası, İvan iki cephede birden savaşmak zorunda bırakılmıştı: Güneybatıda Lehistan-Litvanya'ya ve kuzeyde, Estonya'da, İsveçlilere karşı. Ayrıca, kuzeyde Narva üzerine başarısız bir Tatar saldırısı yapılmıştı.

Rusya'nın elinde kaldığı 16 yıldan sonra Polotsk'un kaybedilmesi İvan'ın maneviyatını çökertmişe benziyor. İvan, askeri başarısızlıklarının Tanrı'nın cezası olduğuna inanmıştı. 1580 yazında esir düşen Rusların bildirdiğine

göre İvan, Metropolit'le piskoposları toplamış ve Tanrı iradesi önünde boynunu eğip günahlarının bağışlanmasını istemişti (yaptığı çok sayıdaki evlilikler de bunlara dahil miydi acaba?).[20] Aslına bakılırsa İvan'ın savaş alanında başarısız olmasına yol açan faktörler muhtemelen sadece askeri faktörlerden ibaret değildi.

16. yüzyılda Doğu Avrupa'da askeri alanda bir dizi yenilikler vardı. Ancak bu değişiklikler coğrafya ve iklimle yakından ilgiliydi. Steplerdeki savaşlarda at hâlâ elzemdi ama hem Leh hem de Rus silahlı kuvvetleri bu dönemde giderek daha fazla piyadeye ve barut kullanımına dayanmaya başlamışlardı. Kayaklı-(kar) birlikleri İsveç'te de Rusya'da da biliniyordu. Bathori, Lehistan-Litvanya'da yeni bir uygulama olarak yarı-ağır süvari birlikleri kurmuştu. Bunlar Batı'nın ağır zırhlı süvarilerine kıyasla daha kolay manevra yapabiliyorlardı. Rus süvarileriyse ancak Tatarlarla savaşmaya uygun düşen hafif süvarilerden ibaretti. Ruslar, Lehlere göre topçulukta üstündü; her iki taraf da geniş ölçüde tüfekli piyadeye ağırlık vermişti ve ateş gücüne dayalıydılar.[21] Lehistan-Litvanya'nın 1579-80 harekâtlarındaki üstünlüğü süvarilerine dayanıyordu ama bunda komutanlarının kurmay yeteneklerinin ve birliklerinin daha iyi eğitilmiş olmalarının da payı olsa gerekti. Ruslar fethettikleri kasaba ve kalelerdeki karakol kuvvetlerini ayakta tutabilmek için yeterli sayıda piyade takviyesi yapamadılar. Zaferlerini pekiştirmekten aciz kalmışlardı.[22]

İngiltere'yle ticaret hem Kuzey Buz Denizi hem de Narva üzerinde Leh ve İsveçli korsan tehditlerine rağmen 1570 sonlarına kadar sürdü ama İvan seferde olduğu için diplomatik ilişkilerde bir gerileme yaşandı. Daniel Silvester, İvan'la 29 Ocak 1576'daki son görüşmesinden sonra İngiltere'ye dönmüştü. Bu görüşmede Çar, Elizabeth'in mesajlarına hâkim olan havadan ve "ona karşı gösterdiğimiz alçakgönüllülük yüzünden kız kardeşimizin bir çeşit üstünlük duygusuna kapıldığını" görmekten rahatsız olduğunu ifade etmişti. İvan eğer gerekirse İngiltere yerine iyi dostu İmparator Maximilian'dan sığınma hakkı isteyebileceğini ve İngiltere'nin ticaret tekelini kaldırıp, Cermenlere ve Venediklilere de ticari haklar verebileceğini ima etmişti.[23] Silvester Rusya'ya dönmüş fakat üzerinde taşıdığı Kraliçe'nin cevabı, İngiliz elçinin kısa hayatının dramatik bir şekilde Kholmogori'de son bulması nedeniyle asla İvan'a ulaşamamıştı, çünkü sarı satenden yeni saray elbiselerini üzerinde denerken bütün evinin yanmasına yol açan yıldırım düşmesi sonucu ölmüştü.[24]

İvan İngiltere'yle haberleşmesini sürdürme konusundaki azmini hâlâ muhafaza ediyordu ve şimdi de ulağı olması için Jerome Horsey'e yaklaştı. Her daim maceraya atılmaya hazır olan Horsey, karadan seyahat ederek ve İvan'ın Elizabeth'e yazdığı mektubu "hayat suyu" (*aqua-vitae*)* doldurulmuş ahşap bir mataraya saklayarak atının yeleleri arasına girecek şekilde atın boynuna asıp" en eski püskü giysileri içinde, çizmelerinin içine 400 Macar duka altını dikilmiş olarak, bu çok tehlikeli olabilecek görevi yerine getirmeye girişmişti. 1580 yılında Rusya'dan hareket etmişti (tarihini vermiyor) ve Livonya sınırına kadar gayet iyi korunarak gelmişti. Buradan itibaren sorunlar başlayacaktı. Fakat şansı yaver gidiyordu: Danimarkalıların elde tuttukları Oesel Adası'nda yakalandığında vali onunla özel olarak görüşmüş ve Horsey'in onun Rusya'da esir tutulan kızıyla arkadaş olduğunu öğrenince Horsey'i yoluna devam etmesi için serbest bırakmıştı. Sonrasında Horsey yolda hızlanıp nihayet İngiltere'ye ulaştı, "vardığımda *aqua-vitae* mataramı açtım ve imparatorun mektubunu elimden geldiğince yumuşattım" yine de mektubu okuduğu sırada Kraliçe mektuba sinmiş olan aroma üzerinde yorum yapacaktı.

Horsey için çok başarılı geçen bir görev olmuştu: Kraliçe ona bir resmini hediye etti ve öpmesi için elini uzattı. Daha da öte Horsey, bakır, kurşun, güherçile, kükürt ve savaş için yararlı başka mallar yüklenmiş olan on üç kumpanya gemisiyle ve kendisine peşin olarak ödenmiş 9.000 poundla birlikte geri döndü. Bu, Kraliçe Habsburg imparatoruna bu konuda ne söylemiş olursa olsun, İngiltere'nin İvan'a askeri malzeme desteğinde bulunduğunun açık göstergesiydi.[25]

Polotsk'un kaybından sonra herhangi bir askeri harekâta kalkışma konusunda İvan'ın cesareti çok kırılmıştı ve aslında iki tane hadise birlikte onun tüm hevesini kırmış olabilir. Mümkündür ki Polotsk'un kaybedilmesinden sonraki bir tarihte İvan, Dr. Bomelius'un bir hain olduğu sonucuna varmış ve onu idam etmeye karar vermişti. Bomelius'un, Lehlere karşı harekete geçmemesi için İvan'ı ikna etmeye çalıştığına dair bazı görüşler vardır. Bomelius'un gözden düşüşünün en ayrıntılı hikâyesi Hor-

---

* Kök olarak Latinceden gelmedir ve Ortaçağ'da genelde damıtık içkiler için kullanılırdı. İlk olarak şarabın damıtılması yoluyla elde edilmiştir dolayısıyla brendi ve viskinin de atası sayılır. Hayat suyu anlamında kullanılmasının nedeni keşişlerin içine şarap karıştırılmış vaftiz suyuna gönderme yapmaları nedeniyledir. Bütün Kuzey ve Orta Avrupa ülkelerinde benzer isimlerle (akvavit, yakovit gibi) kullanılır - ç.n.

sey'dedir ama Horsey tarih vermediği gibi anlattığı olayların nerede geçtiğini de belirtmez. Bomelius'un düşüşünü isimsiz bir Novgorod başpiskoposunun gözden düşüşüyle ilişkilendirir, bu kişi muhtemelen Leonid'dir ve olay aslında 1575'te gerçekleşmiştir. Bomelius'un kötü yollara saparak elde ettiği servetini elbiselerinin içine dikerek Rusya'yı terk etmeye çalışmasıyla bağlantılı olarak idam edilmiş olması akla daha yatkın görünüyor. Yakalanıp geri getirilip, işkence tezgâhından geçirilip dikenli tellerle kırbaçlandı. Birçok suçu itiraf edip birçok kişiye iftira attıktan sonra Çar onun bir şişe geçirilerek kızartılması için emir gönderdi. Sonrasında Horsey'in anlatımına göre, "Onu seyretmeye gelen kalabalık arasında ezildim; İsa'nın adını sayıklayarak gözleri yerlerinden fırladı; bir zindana atıldı ve orada öldü." Horsey ondan "bir sürü fesat çıkaran ve her zaman ülkemize düşman olmuş" bir melun, "İmparator'un aklını çelerek İngiltere Kraliçesi'nin genç olduğunu ve onunla bir evlilik yapmasının onun için çok uygun ve yararlı olduğuna inandırmaya çalışan" biri olarak anar.[26]

Muhtemelen İvan'ın bu dönemde esrarengiz etkilere karşı olan hassaslığı özellikle 1577'de Peru'dan Çin'e kadar her yerde görülen, dünyaya en fazla 10 Kasım'da yaklaşıp 1578'in Ocak ayı sonunda kaybolan büyük kuyrukluyıldız nedeniyle tetiklenmiş olmalıydı. Bir astronomun tarifine göre uzun, kocaman, kendi üzerine bükülmüş, parlak koyu kızıl kuyruklu "kocaman parlayan küresel kütle ateş saçıyordu ve dumanlar içinde yok oldu." Başka astronomlar iklimde ve politik hayatta büyük değişikler olacağı kehanetlerinde bulunmuşlardı ve yapılan birçok gözlem o zamana kadarki bilinen kozmolojide devrim niteliğinde değişikliklere yol açmıştı, çünkü yeni kuyrukluyıldız, genelde izledikleri varsayılan güzergâh olan dünya ile ay arasında ortaya çıkmayıp ayın arkasında görülmüştü. İkinci kuyrukluyıldız 1580 Ekimi'nden 1581 Ocağı'na kadar izlenebilmişti. Bunlar semavi gazap, insanlığı ve özellikle de kralları hedef alan bir tehdidin emareleri olarak görülmüştü. Tycho Brahe 1577'deki kuyrukluyıldızın ilkönce astrolojideki sekizinci evde yani ölüm evinde ortaya çıktığını bildirmiş ve bunun da insan nesli arasında büyük bir ölüm hadisesi olacağının işareti olduğunu söylemişti. İvan da kuyrukluyıldızı görmüş olmalıydı ve mutlaka Bomelius bunun önemi konusunda ona yorumlar yapmıştır. Başka bir kaynağa göre, daha savaş patlamadan önce bile çeşitli ilginç olaylar olmuştu:

> Hiç şüphesiz Rusya'ya dair birçok talihsizliğin alameti olarak bir kuyrukluyıldız çıktı ortaya. Derken, Noel gününde bulutsuz bir gökyüzünde bir gök gürültüsü oldu ve Aleksandrovskaya Sloboda'daki muhteşem sarayın üzerine bir yıldırım düştü ve sarayın bir kısmını tahrip etti; yıldırım her türden birçok kıymetli şeyi küle döndürdü, yatak odasına girdi, yatağın üzerindeki Livonyalı savaş esirlerinden... ölüme mahkûm edilmiş olanları gösteren listeyi yere fırlattı. İvan'ın benzi attı ve kaderinde olacak büyük değişiklikleri beklemeye başladı.[27]

Çar'ın tedirgin olması için bu kadarı yetmiş olmalıydı.[28]

İvan kaçınılmaz olarak diplomasiye dönerek 1579 Eylülü'nde Pskov'da iken Vilna voyvodası Kızıl N. Radziwill'i barış müzakereleri başlatmak için heveslendirmeye çalıştı. Fakat bu girişimine Stefan Bathori'ye hitaben yazdığı hakaretlerle dolu bir mektup eşlik etti. Bu mektupta İvan, kralı, Kurbski'nin hainane yollarını benimsemekle ve hâlâ "kazanma iradesini dayatmakla" suçlamaktaydı. İvan, Leh kralının "Latin" imanının ancak "yarım Hıristiyan" olduğunu, soylularının Lutherci olduğunu ve şimdi de ülkesinde Aryanizm (bununla herhalde teslis karşıtlığı kastediyordu) adında yeni bir sapkınlığın ortaya çıkmış olduğunu ilan etti. Ona göre, Tanrı Hıristiyan dahi olmayan böyle insanlara zafer bahşetmeyecekti.

Bununla beraber, bu mektubun gönderilmemiş olup sadece İvan'ın zoruna giden güçsüzlüğünün ve dizginlenemeyen öfkesinin bir emniyet supabı olarak kalmış olması da mümkündür.[29] Bu arada 1580 yazında, Bathori hücum tazeledi ve yine Ruslara baskın vererek Pskov veya Smolensk yerine ikisinin ortasında yer alan stratejik Rus kasabasına, Velikiye Luki'ye, saldırdı. İki hasım arasında yine ulaklar gidip geldi ama bu trafik bir sonuç vermedi. Ruslar Velikiye Luki'yi 5 Eylül 1580'de Lehlere kaptırdılar ve iki hafta sonra da Lehler başka bir Rus ordusunu yenilgiye uğrattılar. Bu yenilgiler İsveçlilerin Karelya'ya saldırılarıyla birlikte İvan'ı Lehistan-Litvanya'yla ciddi ciddi barış görüşmeleri başlatmayı düşünmeye zorladı. Fakat ne Çar, ne de Stefan Bathori ilk resmi girişimi başlatmış olmanın utancını yaşamak istemiyorlardı. Öyle ki, Bathori esir değişimi için olsun müzakere açmayı bile kati bir şekilde reddetti.[30]

İvan şimdi geniş kapsamlı bir diplomasiye girişmişti. İyi bir general olduğu tartışılırsa da izlediği diplomasiyle Avrupa'nın diplomatik sularını bulandırmaktan iyi anladığını göstermiştir. Son zamanlarda görüşmeye daha

yatkın bir tavır sergilemiş ve Rusya ile Lehistan-Litvanya arasındaki görüşmelerin yeniden başlatılması için 1579 Kasımı ve 1580 Ocağı'nda teklifler göndermişti. Durumu görüşmek üzere 25 Ağustos 1580 tarihinde Boyar Konseyi'ni Aleksandrovskaya Sloboda'da toplantıya çağırmıştı. Bu danışma toplantılarının sonucu olarak önce Viyana'ya sonra da Roma'ya bir ulak gönderilmesi kararlaştırılmıştı. 6 Eylül'de yola çıkan ulak Leonti İstoma Şevrigin, Rus hizmetinde en düşük diplomatik rütbeye (*gonets*, ulak) sahip olduğu için tantanasız ve haliyle daha emniyetli bir şekilde, yolu kesilmeden seyahat edebildi. Ulak, İvan'ın İmparator II. Rudolf'a teklifini içeren mesajı götürmekle görevlendirilmişti: İvan Osmanlılara karşı bir ittifak için İmparator'a katılmaya hazırdı ancak bunu yapabilmesi için İmparator'un Bathori'yi Rusya'yla barış yapmaya zorlaması gerekiyordu. Diğer yandan bu barış İvan'ın en azından dört Livonya kalesini elinde tutmasını sağlamalıydı.[31]

Fakat İvan daha da gözüpek bir macera peşindeydi. Şevrigin Roma'ya doğru yoluna devam edecek ve Rus Ortodoks Kilisesi'nin, Papalığın üstünlüğünü kabul edebileceğini sezdirerek Vatikan'ın ilk izlenimlerini ölçecekti. 15. yüzyıldaki Floransa Konsili'nden bu yana bu mesele papaların gündemlerinde ilk sıraları işgal edegelmişti.[32] İvan böylelikle zaman kazanmayı ve o zamanki Papa XIII. Gregori'yi Rusya ile Lehistan-Litvanya arasında bir barış ya da ateşkes sağlanması için arabuluculuk yapması konusunda teşvik etmeyi umuyordu – hem de o âna dek Papalığa karşı sergilenegelmiş Rus tavrına tümüyle zıt, orijinal bir teklifle.[33] Rus elçisi için karadan seyahat etmek çok tehlikeli olduğundan Şevrigin Livonya'daki Pernau'dan Lübeck'e deniz yoluyla gitti ve orada Françesko Pallavicino adında bir İtalyan tercüman bularak onu da Alman tercüman Wilhelm Popler'in yanı sıra ekibine kattı. 1581 Ocak başında Prag'a vardılar ve birbirine eş görülen "Türkler ve Moskoflar" için tenezzülen ayrılmış olan bir mekânda konakladılar.

İmparator Rudolf, Şevrigin'i 10 Ocak 1581'de kabul etti ancak ne Türklere karşı ittifak teklifine ve ticaretin geliştirilmesine ilgi gösterdi, ne de kendisine hediye olarak sunulan dizi dizi samur kürklerine. Şevrigin'e Livonya'nın kaderinin İmparatorluk *Diyeti*'nin ellerinde olduğu söylendi ve Prag'da, tıpkı Moskova'da yabancı elçilere yapıldığı gibi tecrit edildi. Venedik'e gitmek için istediği yol izni sırf ondan bir an önce kurtulmak kaygısıyla derhal verildi. Rus heyeti 13 Şubat 1581'de Adriyatik'e vardı.

Prag'daki karşılanmalarının tam tersine, Venedikli naipler Rus ulağı şatafatlı törenlerle karşıladılar ve ürkütücü donanma silahları da dahil hemen her şeyi gösterdiler. Ama heyhat, Şevrigin'in taşıdığı ve huzurda merasimle yüksek sesle okunan Çar'ın elçilik itimatnamesinin düzmece olduğunu bilmiyorlardı. Serenissima'ya* takdim edebileceği bir itimatnameye sahip olmayan Şevrigin hayranlık uyandıran bir akılla Çar'ın elinden çıkmış gibi bir mesaj yazmış ve inandırıcı olması için Saksonya Elektörü'ne yazılan mektuptan söktüğü mührü iliştirmişti. İtimatname mektubunda kendisine ulak değil "büyükelçi" sıfatını uygun görmüştü, böylelikle de Venedik'te (ve sonra Roma'da) Prag'dakinden farklı bir muamele görmüştü. Bu hadise İvan'ın o zamanlar Venedik'in bağımsız bir devlet olduğundan bihaber olup Papalığa ait basit bir eyalet olduğunu düşünmesiyle açıklanır. Öyle ki, Moskova'daki Dışişleri Dairesi'nin de Venedik Doçu'na hitaben hangi unvan ve lakapları kullanmak gerektiği hakkında bir fikri dahi yoktu...[34]

Şevrigin, Moskova'nın Venedik'le ticaret yapmayı nasıl dört gözle beklediğini ima yollu sezdirdikten sonra Roma'ya doğru yola çıktı ve 24 Şubat 1581'de oraya vardı. Burada da büyük törenlerle karşılandı; ikâmet edeceği ve şaşaalı bir şekilde ağırlanacağı Palazzo Colonna'ya kadar kendisine resmi olarak eşlik edildi. Belki de dini farklılıklar nedeniyle Papa elçiyle, 26 Şubat'ta resmi düzeyde değil ama özel olarak görüştü. Şevrigin Papa'nın terliğini öperek dizleri üzerinde yüksek sesle İvan'ın mektubunu okudu. İvan mektubunda yine her zamanki kavramlarını kullanarak Bathori'nin bir Müslüman'dan daha iyi biri olmadığını ve Osmanlı Sultanı'nın bir mahlûku olduğunu belirtmişti. Papa, Doğu'daki askeri durum hakkında Rus görüşlerini yansıtan, Rusya'nın barış ihtiyacı içinde olduğunu ima eden ve Papa'dan Osmanlı İmparatorluğu'na karşı olası askeri harekâtlarıyla Lehistan-Litvanya ile Rusya mütarekesini görüşmek üzere Moskova'ya bir elçi göndermesini talep eden Şevrigin'in mektubunun incelenmesi için bir komisyon kurdurttu. Lehlerin de Rus tekliflerine karşı Roma'daki nüfuzlarını kullandıklarını söylemeye gerek yok. Papa, İvan'la din meselelerinin tartışılmasına müsaade etmeye ve ancak bundan sonra Türklere karşı muhtemel bir askeri işbirliği konusunu görüşmeye karar verdi.[35]

---

* *Serenissima Repubblica di Venezia*: En Sükûnetli/Yüce Venedik Cumhuriyeti. Venedik'in resmi adının kısaltılmışı - r.n.

Papa, Antonio Possevino'yu büyükelçisi tayin etti.[36] Possevino çok saygı gören bir Cizvit'ti ve özellikle III. Johan'ı Katolikliğe çevirmeyi başarmış olduğu İsveç'te bulunduğu sıralarda, devletlerarası görüşmelerde büyük tecrübe kazanmıştı. Karşı Reformasyon'un yetkin bir savunucusuydu ve Rusya'ya hareketinden önce özellikle Herberstein, Giovio, Cobenzl başta olmak üzere Moskova üzerine bilinen tüm literatürü taradı. Cobenzl'le daha sonra Graz'da buluşmuş ve Rusya hakkında sorular sormuştu; belki Prinz von Buchau ve de Schlichting'i de gözden geçirmiştir; çünkü yazarın *Brief Account* kitabının Latincesi artık Vatikan'da bulunabiliyordu.[37]

Possevino için hazırlanan talimatnamede Papa, İvan ile Stefan Bathori arasında bir barışa aracılık etmeyi teklif etti. Böylece İvan'ın çok istekli olduğu Osmanlılara karşı ittifakın yolu açılacaktı. Ancak bu ittifakın sağlam kurulabilmesi için birliğin anahtarının tek sahibi olan Kilise'nin, Roma Katolik Kilisesi'nin sınırları çerçevesinde hareket edilmesi şarttı. Çar, Floransa Konsili'nin kararlarını okumalıydı ve Papa'ya yeni elçiler göndermeliydi. Şevrigin de elbette ki Rusya'nın Venedik ile Moskova arasında ticari ilişkiler kurulması teklifine Papalığın cevabının olumlu olduğunu bildirebilirdi ama nihai hedef Türklere karşı bir haçlı seferi düzenlenmesi ve Kiliselerin Birleşmesi'ydi. 27 Mart 1581'de Şevrigin Roma'dan ayrıldı, Rusya'ya dönüş yolculuğunda yanında Possevino da vardı.

Ara dönemde İvan'ı meşgul eden sorunlar sadece kamusal sorunlar değildi. 1576-77 sürecinde Çariçe'si Anna Vasiliçikova ölmüş ve 1578-79'da bu kez, orta halli bir mevki sahibinin, muhtemelen Livonya'da görev yapmış bir *diyak*'ın, güzelliği dillere destan olmuş dul eşi Vasilisa Melenteva'yla altıncı evliliğine kalkışmıştı.[38] Bir uzman, R.G. Skrınnikov, kesin bir dille İvan'ın evliliklerinde asla sadece güzelliğine kapıldığı için bir gelin seçmediğini, evliliklerinin her zaman için saraydaki güçlü boyarların çıkarları çerçevesinde müzakere edildiğini belirtir. Kabul ettiği tek istisna Vasilisa'dır. Son derece alımlı ve zarif bir bayan, *uryadna* ve *krasna* olarak ün salmıştı, öyle ki "Çar'ın görmesi için getirilen kızlar arasında böylesi yoktu." Evlilik, Vasilisa ertesi yıl "kendi eceliyle öldüğü" için uzun sürmedi.[39] Fakat onun ölümü İvan'ın kazandığı en büyük askeri başarılarıyla çakıştı. Her zamanki gibi, Vasilisa için tuttuğu yas da uzun sürmedi ve Çar yedinci karısı olan Maria Fedorovna Nagaya'yla 6 Eylül 1580 tarihinde "evlendi." Maria, Kırım'dan dönüşünden itibaren İvan'ın danışma meclislerinde mühim roller oynayan Afanasi Fedoroviç Nagoy'un kuze-

niydi. Bu evlilik sayesinde Nagoy'un İvan'ın saray erkânı içindeki boyar meclisinde ağırlığı daha da artmıştı. Aynı yıl, daha önce iki karısını boşamaya zorlanmış olan İvan İvanoviç de Elena Federovna Şeremeteva'yı seçmiş ve üçüncü evliliğini onunla yapmıştı.[40]

Bu arada Possevino ve ulak Şevrigin Venedik'e gelmiş ve Venedik Doçu ile Onlar Konseyi tarafından kabul edilmişlerdi. Possevino, Osmanlı'ya karşı Papalığın savaş politikası üzerinde geniş geniş açıklamalarda bulundu. Ancak Doğu'yla sürdürdükleri kârlı ticareti tehlikeye atmak istemeyen Venedikliler hiç oralı olmadılar. Şevrigin ise kendisine yazılı olarak verilen ve sadece ticari konulara hasredilmiş talimatlarla sınırlanmıştı. İmparator Rudolf'un ilgisinden yoksun kaldıkları Prag'da kısa bir mola verdikten sonra diplomatik heyet ikiye ayrıldı. Possevino Lehistan'a doğru yola çıktı. Şevrigin ise yine Lehistan-Litvanya'dan uzak durmak için eve deniz yoluyla, Lübeck üzerinden dönmeyi tercih etti. Şevrigin, bilge Cizvit için çok can sıkıcı bir yol arkadaşıydı. Bir kere para işlerindeki köylü kurnazlığıyla birlikte eğitimsiz bir adamdı. Sanattan hiçbir surette anlamamaktaydı ve Roma şaheserlerine ilgisi yoktu. Possevino'ya göre en çok beraberinde getirdiği malların satışında sıkı pazarlık yapmakla alâkadardı.

Stefan Bathori, Papa'nın arabuluculuk teklifini tereddüt göstermeden kabul etti. Evvelce Lehistan'daki Papalık elçisi tarafından geniş bir Türk karşıtı koalisyon için nabız yoklaması yapılmıştı. Bu defa ittifaka Rusya'nın da dahil edilmesi planı onu heyecanlandırmamıştı. Onun o zamanki ana amacı Livonya'nın tümünü yeni krallığına katmaktı (bir gün burayı kendi hanedanlığının miras mülkü haline getirmeyi umuyordu). Bathori, Papa XIII. Gregori'nin birden IV. İvan'a ilgi göstermeye başlaması konusunda birçok çekinceye sahipti ama yine de Possevino için gerekli geçiş belgelerini sağladı. Haziran başlarında Possevino Varşova'daydı. Lehistan Kraliçesi Anna Jagellonka, Şansölye Jan Zamoyski ve nüfuz sahibi herkesle bağlantılar kurdu ve sonra da Bathori'nin karargâhının olduğu Vilna'ya doğru yoluna devam etti.[41]

Bu dönem Lehistan'da İvan'ın ordugâhına dair her türden tuhaf söylentilerin yayıldığı bir dönemdi. Bunlardan birine göre, İvan'ın oğulları uygulanan politika konusunda babalarıyla alenen ters düşmüşlerdi ve hatta Fedor İvanoviç'in babasıyla yollarını ayırdığı bile söyleniyordu. Maliyuta Skuratov'un yeğenlerinden biri olan Danil Beliski, Litvanya'ya kaçmıştı. Prens İ.F. Mistislavski bir kez daha gözden düşmüş ve iki oğluyla

birlikte halk önünde Litvanya'ya kaçmayacağına ve Rus kasabalarını teslim etmeyeceğine dair yemin etmek zorunda bırakılmıştı. Stefan Bathori'yi yeni bir askeri sefer için yüreklendiren ve İvan'la herhangi bir uzlaşmayı reddetmesine yol açan tam da bu türden söylentilerdi. Bu arada, Çar yavaş yavaş geri adım atarak, sadece Narva'yı elde tutmak ve Velikiye Luki ile birkaç başka kasabayı daha geri almak kaydıyla Livonya'nın tümünü devretmeye hazırdı. Bathori'yi savaşı Rusya içlerine doğru taşımaması için ikna etmeye çalışıyordu.[42]

Kral Bathori, Possevino'yu 17 Haziran'da Vilna'da[43] kabul etti. Possevino, zaten Cizvitlere sempati duyan Bathori'yi, sergilediği açık yüreklilikle ve özellikle Papa'nın güvenilmez ve farklı dinden bir kraldan çok tabii ki daima, adanmış bir Katolik'i tutacağı konusunda verdiği teminatla kazanmayı bilmişti. Taraflar Bathori'nin yakın zamanda nihai tekliflerini iletmeleri için göndermiş olduğu elçilik heyetinin Rusya'dan dönüşünü bekleme konusunda mutabık kaldılar. Possevino, Disna Nehri'nin Dvina'yla birleştiği noktada kurulmuş olan Disna Kalesi'ne giden Kral'a eşlik edebilir ve İvan'ın cevabını orada bekleyebilirdi. Yolculuk dokuz gün sürdü. Yolculuk esnasında Kral, Şansölyesi Zamoyski ve de rahip çoğu konuda anlaştıklarını onayladılar ve Possevino Papalık mührü taşıyan mektubu Kral'a gösterdi. Buna karşılık da Bathori, bir asker olarak, Possevino'ya İvan'ın asla Osmanlı Türklerine karşı bir savaşa kalkışmamasını sağlayan hassas uyarılarda bulundu; zira mesafeler çok büyük ve arazi çok zorluydu.[44]

Bathori'nin yeni koşulları, Livonya'nın tümünün teslim edilmesi, hatırı sayılır bir tazminat ödenmesi ve birkaç Rus sınır kalesinin yıkılmasını kapsıyordu.[45] İvan, elçileri aracılığıyla bunları derhal reddetti. Disna'ya vardıklarında Possevino Lehistan kalesi yakınlarında 200 kişilik maiyetle kamp kurmuş olan Rus elçilerine çağrıda bulundu ancak elçiler yazılı talimatların dışına çıkamayacakları cevabını tekrarlamakla yetindiler. Niye cevaplarını değiştirdikleri sorulduğunda ise "yeni bir ahit eskisinin yerine gelir" şeklinde cevap verdiler. Bütün niyet ve çabalara karşın, Rus elçileri görüşmeleri sürdürme konusunda yetkili kılınmadıkları için görüşmeler kesildi ve geçiş belgeleri epeyce önceden istenmiş olan Possevino Moskova'ya hareket etmek üzere hazırlandı.

İki hükümdar da İvan tarafından 29 Haziran 1581'de başlatılan birbirlerine karşı her tür aşağılama ve isim takmayı içeren hastalıklı bir suç-

lama alışverişine kendilerini kaptırmak için bu durumu fırsat bildiler. "Gürültücü bir adamlar güruhu tarafından seçilmiş" olmayıp Tanrı'nın rızasıyla hükümdar olarak yazan İvan, Bathori'ye geçmişte verdiği tavizleri hatırlatıp bunları onun her türlü müzakereyi reddetmeye dayalı tutumuyla kıyaslıyor; onu azarlayarak Hıristiyan kanı akıtılmasın diye geliştirilen çözümleri reddeden, Hıristiyanlara yakışmayan tavırlar sergileyen bir adam olduğunu ifade ediyor. Tazminat, İvan'ın beyanına göre, bir Müslüman âdetiydi, eşit Hıristiyan hükümdarlar arasında bu uygulamanın yeri yoktu, Müslümanlar bile bunu birbirlerine karşı dayatmazlardı. Bathori Rus elçilerinin oraya varmasına bile zaman tanımamış olmakla görüşmeleri bir Müslüman gibi sürdürmüştü. Bathori ondan önceki hükümdarlarca daha önceki elçilere yeminle verilmiş sözleri çiğnemişti (Olgerd ve Jagello zamanlarına kadar geriye doğru tümünün adı listelenmişti); Kurbski gibi Rus hainlerini hizmetine almıştı; İvan'a ait olan Polotsk şehrini kalleşlikle ele geçirmişti. Çar Lehistan-Litvanya birliklerini pek de haksız olmayarak savaş alanında vahşet uygulamakla, adeta büyücülükte kullanılacakmış gibi köpeklere yaraşır biçimde en soyluların karınlarını deşip yağlarını ve safra keselerini (*jelyiç*) çıkarmakla suçluyordu. Kan dökmekten ve öldürmekten zevk almak ve barbarlar gibi davranmak Hıristiyanlara göre bir davranış değildi.[46]

Leh küstahlığı İvan'ı bilhassa çılgına çevirmiş olmalı. 32 matbu sayfaya denk düşen mektup boyunca Bathori'yi paylamaya devam etmiştir.[47] Bu uzun mektubun en ilginç yanlarından biri Papa'nın arabuluculuğunun işe yaramasından korkuyormuşçasına İvan'ın Kiliselerin Birleşmesi'ne dair görüşleri baştan reddetmesidir. İvan, İsidor'un metropolit olarak orada bulunduğu sırada Floransa Konsili'nin "papalar ve tüm Romalılar ve Latinler ilan ederler ki Latin ve Grek imanı aynıdır" kararını anımsatmaktadır: "Eğer Papa mutabık kalırsa o zaman aramızda bir çatışma olmasına da gerek yok" ve haliyle Papalık hegemonyasına da... ki düğüm noktası burasıydı.[48]

Muhtemelen Şansölyesi ve sırdaşı Jan Zamoyski tarafından yazılmış olan Bathori'nin cevabı Çar'ın almış olduğu en aşağılayıcı mektuptu. Zamoyski mektup üzerinde bir hafta zaman harcamış ve Avrupa'da en geniş çevrelere dağıtılmasını ayarlamıştı.[49] İvan'ın mektubuna kelimesi kelimesine cevap vermiş, Doğu ya da Batı Roma imparatorlarının soyundan gelmiş olduğu iddiasını alaya alarak "Hıristiyan ülkelerinin kanunların-

dan haberdar olmayıp sadece kendi vahşi ve zalim kanunlarını bilen birisiyle" tartışmanın yararsız olduğunu ilan etmişti. İvan olsa olsa eski Grek tiranı Fiest'in (kardeşi Atreus tarafından bir ziyafette ızgara edilmiş halde kendine sunulan iki oğlunu bilmeden yiyen Thyestes) soyundan gelmişti. İki çocuğu yok etmekle yetinmeyip tüm şehri, Novgorod'u yok etmiş olması nedeniyle ancak Kabil, Firavun ve Hirodes'le kıyaslanabilirdi. Sadece acımasız değil aynı zamanda bir korkaktı da. Zamoyski'nin vardığı sonuç şuydu; "Zavallı tavuk bir şahin ya da kartal gördüğünde, yavrularını kanatlarının altına alarak onları saklamaya çalışır ama sen, çift başlı kartal olarak kendin saklanıyorsun." Çar'ı Şeytan, Karanlıklar Prensi olarak niteliyordu.[50] Ve "kendi kanına İslam kanı karıştıran [Çar'ın karısı Maria Temriyukovna'ya bir gönderme], ataları Tatar atlarının yelelerinden kısrak sütü yalayan ve Kırım hanlarına atlarına binmeleri için üzerine basacakları ayaklık vazifesi gören biri olarak" ne cüretle Bathori'yi bir Türk vassalı olmakla suçlardı. Ve Bathori sonunda, aralarındaki meseleleri teke tek bir düelloda halletmeye yönelik ölümcül davetini yineliyordu. "Eğer reddedersen artık senin içinde bir kadında olduğu kadar bile dürüstlük, asalet, mertlik olmadığını kanıtlamış olacaksın."[51]

Rusların zayıflığından giderek daha fazla emin olan Stefan Bathori Rus-lara karşı üçüncü seferini 20 Haziran 1581'de Vilna'dan başlattı. Tam da İvan'ın bir Nogay saldırısı karşısında savunma yapmak için birliklerini kaydırmak zorunda kaldığı bir sırada. Leh kralın hedefi şimdi, iyi tahkim edilmiş önemli bir kentti: Kralın kâtibinin gıptayla, "Büyük bir şehir, tıpkı Paris gibi"[52] diye tarif ettiği Pskov. Alman ve Macar paralı askerlerinin dahil olduğu 47 bin kişilik bir ordusu vardı. Pskov ise 6 bin arkebüzcü ile 3 bin süvari tarafından korunan kırk kuleli dokuz kilometre uzunluğunda surları olan bir şehirdi. 1564'te Ula Nehri üzerindeki bir savaşta ölmüş olan başarılı ve gözde generallerden Prens İ.P. Şuski'nin oğlu İ.P. Şuski tarafından savunuluyordu.

Bu arada 21 Temmuz 1581'de, Possevino ve 12 kişilik ekibi Leh ordugâhını terk etmiş, İvan'ın kaldığı Staritsa'ya doğru zorlu yolculuklarına başlamışlardı. Possevino Smolensk'te bir Ortodoks kilisesinde ayine katılması için çevrilen işleri zor atlatmış ama kilise ve manastırları ziyaret etme izni almıştı.[53] Staritsa'da her zamanki tören usullerine göre karşılandı ve kendisine muhteşem bir siyah at hediye edildi. Resmi kabul için 20 Ağustos tarihi kararlaştırıldı. Altın elbiseler içindeki hizmet soyluları ve

saraylılar ile çok sayıdaki askeri müfreze eşliğinde huzura gelen Possevino yerden altmış santim kadar yüksek setin üzerindeki tahtına oturmuş olan İvan tarafından kabul edildi. İvan'ın üzerinde sanat eseri gibi mücevherler işlenmiş altından bir kaftan vardı, yüzükler takmıştı, gümüş bir asası ve boynunda birinin ucunda iki kadem uzunluğunda bir haç olan kolyeler vardı. Başında mücevherler işlenmiş, papanın giydiği cinsten üç katlı, göz alıcı bir taç vardı ve papanınkinden daha büyük görünüyordu. Daha sonra Papalığın hediyeleri sunuldu. Hepsi zevkli şeyler olan hediyeler arasında, ham kristalden yapılmış, üzerine altınlar işlenmiş ve içinde Gerçek Haç'tan kıymıklar bulunan bir haç vardı – daha az münasip düşen bir hediye çok güzel bir şekilde ciltlenmiş Grekçe Floransa Konsili kararları. Possevino sarayda kimsenin Grekçe okuyabileceğini sanmamaktaydı. Ayrıca Çariçe Anastasya Romanovna için de bir hediye vardı çünkü Roma'da hiç kimse onun uzun bir süre önce öldüğünü ve İvan'ın şimdi artık yedinci karısıyla birlikte olduğunu bilmiyordu.

İlk görüşmeler ziyafetten önce yapıldı. Bu tura, iki konsey üyesi danışman, bir *diyak* olan Andrey Şeçelkalov ve birkaç kişi daha katıldı. Rus uygulamaları nedeniyle süreç yavaş ilerliyordu. Bir aksilik çıktığında boyarlar Çar'a bilgi vermek için çıkıyorlar, dönüşlerinde beraberlerinde getirdikleri bir tomar parşömeni yüksek sesle okuyorlar ve her defasında Çar'ın tüm lakaplarını sıralamayı da unutmuyorlardı.[54] Ziyafet her zamanki gibiydi, olağan büfe üzerinde gümüş sergilenmesini Possevino iyi bir Cizvit'e yakışır bir şekilde küçümsemeyle karşıladı ve devamında beraberindeki rahiplerle içki partisine katılmayı reddederek odalarına çekildiler.

Derhal başlatılan görüşmeler altı oturum sürdü ve her iki tarafın da taviz vermesi gerekeceğinin sinyalini veren üç mesele etrafında yoğunlaştı: Bathori'nin Reval (o zamanlar İsveç'in elinde bulunuyordu) ve Narva (Rusya'nın elindeydi) dahil olmak üzere Livonya'nın tümünün kendisine bırakılması konusundaki ısrarı; İvan'ın Narva'yı elinde tutma ve Bathori tarafından zapt edilmiş olan Rus kasabalarını geri alma konusundaki ısrarı; ve Possevino'nun bas perdeden (*basso continuo*) öne çıkan, Kiliselerin Birleşmesi ve nihayetinde, İvan'a Doğu Hıristiyan İmparatoru olmanın yolunu açabilecek, Osmanlı Türklerine karşı ittifak kurulması konusundaki ısrarı.[55] Bununla birlikte dinle ilgili sorunlar Çar'ın koyduğu sınırlar nedeniyle kesin bir şekilde dışarıda bırakılmıştı. Fakat İsveç'i arabuluculuktan uzak tutmayı ümit eden İvan'ın şanssızlığına bakın ki (ve Livonya'yı İsveç'le pay-

laşmak istemeyen Bathori'nin de şanssızlığı tabii ki) Lehistan-Litvanya'nın Pskov üzerine saldırısından cesaret almış olan İsveç Kralı III. Johan, Narva'yı bir yıldırım harekâtıyla 4 Eylül 1581'de düşürüp kan dondurucu bir katliamın ardından İvangorod, Yam ve Koporiye Kalelerine yönelmiş ve bu sonuncusunu 14 Ekim 1581'de almıştı.[56] Finlandiya Körfezi'ndeki ticari genişleme ve Baltık Denizi'ne doğrudan erişim sağlama umutlarının son bulması demek olan bu harekât, İvan için gerçek bir darbeydi ve ayrıca diplomatik pazarlık onun için şimdi daha da güçleşmişti.

Possevino'nun Stefan Bathori'nin ordugâhına geri dönerek Kral'la görüşmeleri yeniden başlatma teklifi, Narva'yı kaybetmiş olan İvan tarafından canıgönülden kabul edildi. Ancak, barış için ileri sürdüğü koşulları azaltmadı. Diğer yandan, Papalığın ve Venedik tebaasının İran ile Rusya üzerinde ticaret yapmasını, hatta tüccarların yanlarında Katolik bir rahip getirmelerini bile kabul etmişti. Bir Katolik kilisesi inşa edilmesi teklifi ise çok fazlaydı ve anında geri çevrilmişti. 9 Eylül'de Bathori'nin cevabı İvan'a ulaştı. Bu, İvan'ın yazdıklarından çok daha uzun ve çok daha saygısızca yazılmış bir mektuptu.[57] Fakat Bathori, Rusya'da efsaneye dönüşecek olan, kadın erkek herkesin (ve Aziz Dmitri ikonunun) duvarlara koşup şehirlerini savundukları inatçı Pskov müdafaası karşısında kendi kuvvetlerinin bir ilerleme sağlamaktan aciz kalışları nedeniyle tökezlemişti. Pskov'un kolayca düşeceğini ummuş olan Bathori, büyük Pskov Peçerski Manastırı'nı bile ele geçirmekten aciz kaldı ve 1 Aralık itibarıyla kuşatmayı Jan Zamoyski'nin idaresine bırakarak Vilna'ya geri döndü. Pskov önündeki başarısızlığı Bathori'yi barış koşullarını görüşme konusunda daha istekli bir hale getirirken İvan'ın herhangi bir Rus kasabasından vazgeçmeme konusundaki kararlılığını katılaştırarak Livonya'dan daha fazla kasaba talep etmeye ve üstelik Bathori'yi görüşme yapmak için bir daha kendisine elçi göndermemekle tehdit etmeye yöneltti. Fakat sonra geri adım atıp Possevino'ya yedi yıllık bir ateşkes teklifinde bulunup Bathori'ye "kardeşim" demeyi kabul etti. Ama "kardeşim" demeyi, her zamanki alaycı üslubuyla, bu kardeşin kim olduğunu, nereden geldiğini ve nasıl olup da Lehistan'ın kralı olduğunu bilmemekle birlikte Hıristiyan halklar arasında kan dökülmesine son vermek ve onların yararına olması adına kabul ettiğini açıklamayı da ihmal etmedi.[58]

Lehistan-Litvanya ile Rusya arasındaki yeniden yoğunlaşmış olan savaşlar aynı zamanda İvan ile Prens Kurbski arasındaki yazışmaların da

yeniden başlamasına yol açtı. Prens, İvan'ın 5 Temmuz 1564 tarihli "şişirilmiş ve bitmek bilmez" mektubuna kısa bir cevap göndermişti. İvan'ın "yataklar ve vücut-ısıtıcıları... ve diğer kocakarı hikâyeleri"ne dair muğlak atıflarının şaşkınlık ve gülme hissi yarattığı şeklinde acı yorumlarda bulunmaktadır. "Bunca insanı zaten öldürmüş biri olarak bizden ne istediğini anlamıyorum" diye öfkeyle söyleniyordu. İvan'ın sürekli mantar biter gibi acı ve kirli kelimeler ortaya atmasının "şövalye [ruhlu] bir adama" (*mujem rıtzerskim*) yakışmadığını söyleyerek tartışmaya yeni bir kavram daha sokmuştu. "Şövalye ruhu" kavramını kullanması Kurbski'nin Batılı soylu kültüre giderek daha vakıf olduğunu gösteriyor olabilir.[59]

İvan 1577 Temmuzu'nda Wolmar'dan, Prens Aleksandır Polubenski vasıtasıyla gönderdiği mektuba kadar Kurbski'ye bir cevap yazmamıştı. Gerçi o zamanlar İvan'ın zafer umutları şaha kalkmıştı ama buna rağmen dili, diğer mektuplarının birçoğunda kullandığı dile göre daha az saldırgandı. Alışıldık bir şekilde yine kendi günahkârlığını ele alıyor ve Tanrı'nın merhametine sığındığını ifade ediyordu. Dönüp, Silvester ile Adaşev'in ve şüphesiz Kurbski'nin, "tüm Rus ülkesini ayaklarının altında görmek istemelerine" dair hırslarına değiniyordu. İvan'a göre yoldan çıkıp bozulmuş olan kendisi değil, esas onlardı çünkü kendisinin iradesini bertaraf etmeye kalkışıp tüm iktidarı ve hükümdarlığını elinden almışlardı, öyle ki, hükmettiği hiçbir şey kalmamıştı. Geçmişte yer alan ve son derece kişisel olan bazı olaylara da değiniyor ve Kurbski'yi iktidarı Staritsalı Vladimir'e vermeyi istemiş olmakla suçluyordu. Düşüncesinin anahtarı Eyüp'ün Kitabı'ndan yapılan bir alıntıdaydı: "Dünya üzerinde ileri geri her yere gittim, cennetin altında yukarı ve aşağı yürüdüm ve bu cennetin altında ne varsa ayaklarımın altına aldım." Kurbski'yi tüm Rusya'yı ayaklarının altına almak istemeyi düşünmekle suçluyordu. Ama şimdi Litvanya'ya giden ve oradan gelen tüm yolların üzerinden atıyla geçmiş ve atının nallarının altına almış kişi İvan'dı. Bir zamanlar Kurbski'nin ona yazmış olduğu Wolmar'da bile İvan ona yetişmişti. "Ve Tanrı biliyor ya sana tüm bunları ne kendimizle böbürlenerek ne de abartarak yazdık; sadece kendine çekidüzen vermeni ve ruhunun kurtuluşu üzerinde düşünmeyi hatırlatmak için yazdık."[60]

20. Bölüm

Yam Zapolski Ateşkesi

Artık azaltmış olduğu aşırı harcamalar nedeniyle İvan, kaynaklarını yeniden gözden geçirmek zorundaydı. Çar'ın ve tüm boyarların beraberce katıldığı bir Kilise Kurulu toplantısı için 1580 başında bir çağrı yapıldı ve bu toplantıda kilise arazileri üzerine resmi bir karar alındı. Kararın günümüze ulaşan ve biri 15 Ocak 1580, diğeri de 15 Ocak 1581 tarihini taşıyan iki metni var. Kararın takdim kısmına göre kurul Kırımlıların, Nogayların, Litvanya Kralı'nın ve Livonyalılar ile İsveçlilerin Ortodoks dinini yok etmeye ant içtikleri gerçeğini göz önüne alarak toplanmıştı. Dahası birçok kilise arazisi ya keşişlerin sarhoşlukları ya da sürdürdükleri uygunsuz hayat nedeniyle bakımsızlıktan viran olmuş, askeri hizmet yükümlüleri toprak ve işgücü eksikliği nedeniyle yoksullaşarak hizmet veremez duruma düşmüşlerdi. Bu nedenle, manastırların 15 Ocak 1580 tarihine kadar elde etmiş oldukları arazileri ellerinde tutmaları fakat bu tarihten sonra ölmüşlerin ruhuna dua edilmesi için sadece nakit para ödemesinin geçerli olması gerektiği kararına varıldı. Manastırlar bundan böyle toprak satın alamayacakları gibi toprak işleri için nakit borç da veremeyeceklerdi. Prenslere geçen kilise arazileri Çar'ın incelemesine tabi olacak, manastırlara geçen prens arazileriyse müsadere edilecekti.[1]

Bu karar oldukça ılımlı bir çekidüzen verme operasyonuna benziyor, bir taraftan manastırların arazi sahibi olmaları onaylanmış fakat öte yandan sahip olacakları topraklara sınırlama getirilmiş oluyordu. Çeşitli kesimler arasında ayrım yapmaksızın tüm kilise dışı toprak sahiplerini, kilise toprak işletmeleri aleyhine kayırmaktaydı ama kilise arazilerinin toptan istimlakı söz konusu değildi. İvan, Kilise'ye doğrudan meydan okumayı belli ki arzu etmemişti. Diğer yandan Horsey, Kurul'da Kilise hiyerarşisine yönelik olarak, onların tamahkârlığı, açgözlülüğü, "büyücülük, sihir ve efsunculuk" yoluyla mal varlıklarını katlamalarına karşı İvan'ın

yaptığı asıl saldırının metninin kendi deyimiyle kelimesi kelimesine çevirisini verir. Horsey, "kanunsuz para alma, doymak bilmez açgözlülük, aylaklık ve oğlancılık yoluyla ve daha da kötüsü, eğer daha kötü sayılırsa, hayvanlarla" korkunç günahlar işleyen kilise mensuplarına, "azametlenerek tehditler savurarak gürleyen" İvan'dan alıntılar yapar. Ayrıca arazileri asıl sahipleri olan soylulara iade etmek ve böylece VIII. Henry'nin İngiltere'de yaptığı gibi "adil bir ortak refah" yaratmak amacıyla İvan'da sık sık nükseden kilise arazilerini tasfiye arzusuna gönderme yapar. (İngiliz Protestanları Rusya'da özellikle ölüler için dua edilmesini eleştirirler çünkü Ortodoks Kilisesi Araf'a inanmaz, dolayısıyla da bu dualar hiçbir amaca hizmet etmemektedir.)[2] Horsey'in sık sık dile getirdiği Rus kilise hayatına karşı duyduğu küçümseme, bu defa onun Rus siyaset sahnesine dair yargısını da tahrif etmiştir diye düşünülebilir.

Kilise arazileri hakkında çıkan hengâme, çok daha ciddi bir konu olan kuzey ve merkezi Rusya'daki tarımsal krizle ilgiliydi. Bu krizin birçok nedeni vardı: *Opriçnina*'nın yağmaları, savaş zayiatları, köylü nüfusun kaçgınlığı, düşük hasat, artan vergi miktarları, salgın hastalıklar, yükselen fiyatlar ve kıtlık. Novgorod bölgesinde tutulan 1580 yılına ait kadastro kayıtlarına göre bazı yerlerdeki nüfus, *opriçnina* ve Livonya savaşı öncesindeki nüfusun yüzde 7'sine inmiş, şehir nüfusu da İvan'ın 1570'teki tahripkâr saldırısından önceki nüfusun yüzde 20'sine düşmüştü. Novgorod'un beşte biri kadar bir yer olan Şelonskaya'da ikametgâhların yüzde 91.2'si boştu. Rusya'nın merkezindeki rakamlar da benzerdi; köylüler çareyi başka bölgelere kaçmakta buluyordu. Vergiler sürekli katlanıyordu. İngiliz tüccarlardan bile 1580'de 1.000'er ruble, 1581'de 500'er ruble katkıda bulunmaları istenmişti.

1580'lerin başında, "yasaklı yıllar" olarak bilinecek dönemi başlatan bir *ukaz*'ın çıkartılıp çıkartılmadığı meselesinin tarihçilerce tartışılmasının nedeni işte bu perişanlıktır. Geleneksel olarak sonbaharda, Aziz George Günü civarında, harman kaldırılıp resimleri ödendiğinde, köylüler yeni efendi bulmak üzere eskilerinin yanından ayrılabilirdi. Yeni topraklara göçen köylüler nedeniyle işgücü açığı oluşmaya ve bunun sonucu olarak tarımsal üretimde azalma meydana gelmeye, böylece de hizmet soyluları savaş için gereken teçhizatları edinememeye başladı. Köylülerin yeni efendilerin yanında çalışma hakkının 1580-90 arası on yıllık dönemde 1580-81'de, 1582-83'te ve başka yıllarda askıya alınmış olduğuna dair belirti-

ler vardır. "Yasaklı yıllar," *serf*liğin başlamasının ilk adımının atıldığı yıllar olarak değerlendirilmiştir. Dolayısıyla bu yıllar gerçekten var olmuşsa ne zamana tarihlendirilmelerinin icap ettiği gerektiği tarihçilerin ilgisini çekegelmiştir. Bu yasaklı yıllara ait belgeler ince elenip sık dokunduğunda, yasaklı yılların gerçekten de bu on yıl içinde olduğu ama yasakların her yıl için geçerli olmayıp duruma göre konulduğu ve ülke çapında geçerli olmadıkları görülecektir. Şüphesiz sonuçta kaçınılmaz olarak serfliğin gelişmesine yol açacak bir uygulamadır bu, çünkü köylülerin çalıştığı toprağı terk etmesini yasaklamanın bir sonraki adımı, eğer yasalara aykırı olarak terk eden varsa onların peşine düşüp, yakalayıp zorla geri getirmektir, ne kadar zaman önce kaçmış olurlarsa olsunlar.[3]

Böylesine ciddi bir krizle yüz yüze kalınması yüzünden savaşa artık bir son vermek için her zamankinden daha fazla neden vardı. 1581 sonbaharı itibarıyla İvan artık Livonya'yı kaybetmiş olduğunu kabul etti ve Baltık'ta bir liman kazanma umutlarını yitirdi. Possevino'yu uğurlama töreninde ona şöyle seslendi:

> Antonio, Kral Stefan'a git; benim adıma onu selamla ve Papa'nın talimatlarına uygun bir barış olması için uğraş ver. Bunu yaptıktan sonra mutlaka bize dön, biliyorsun ki hem Papa nedeniyle hem de senin bizim davamız adına gösterdiğin sadık ve adanmış hizmetlerin nedeniyle sana her zaman kapımız açıktır.

Tekrar karşılıklı hediyeler verildi; Possevino kendisine hediye edilen ve gönülsüzce kabul ettiği değerli samur kürkleri bazı mahkûmların fidyesini ödemek için kullandı. Possevino ile yol arkadaşlarının serbestçe konuşabilme imkânı buldukları herkesin dinini değiştirtmeye çalıştıkları düşünülecek olursa onunla zıtlaşmamak namına İvan'ın kendine hâkim olmaya çalıştığı açıkça ortaya çıkar.[4] Heyet ayrıldıktan sonra Çar, Aleksandrovskaya Sloboda'ya hareket etti.

Possevino'ya Pskov dışındaki Lehistan Kralı'nın karargâhına kadar eşlik etmekle görevlendirilmiş olan Rus muhafızlara, onu Novgorod'dan geçirmemeleri konusunda sıkı talimatlar verilmişti. İvan, muhtemelen sadakatine güvenmediği için, mahvettiği Novgorod'u belki de Possevino'ya göstermek istememişti. Rahip 5 Ekim'de Pskov önlerindeki Bathori'nin ordugâhına vardı. Pskov'a yaptıkları saldırının başarısız olması Lehlerin moralini derinden sarsmıştı ve ordu giderek kötüleşen hava koşullarında as-

keri harekâtın zorluklarını hissetmeye başlamıştı, aşkerlerin kardan korunmak için çadırları yoktu.

Her iki tarafın da barışa ihtiyacı olmasına rağmen ne İvan ne de Bathori bu konuda taviz vermeye yanaşıyordu. Possevino, Osmanlı İmparatorluğu'na karşı koalisyon oluşturmak için elzem olan barışa bir an önce ulaşmak isteyerek Papalığın çıkarlarını tarafların diğer ihtiyaçlarının önüne koyuyor gibi göründüğünden her iki taraf da ona karşı belli bir güvensizlik duyuyorlardı.

Possevino, İvan'ın kendisine verdiği barış koşullarını Kral'ın önüne koydu ve görüşmelerin Leh kampından 161 kilometre ötede olan Yam Zapolski yakınlarındaki Kiverova Gora'da yapılması için gönderdikleri teklife İvan'ın vereceği cevabın beklenmesine karar verildi. İvan'ın onayının gelmesi için bir ay geçecekti. Nihayet görüşmeler kararlaştırılan bu yerde başladı. İki taraf da birbirine belli bir mesafede kamp kurmuşlardı. Ya çadırlarda ya da son derecede ilkel ve kötü ısıtılan kulübelerde kalıyor ve Possevino'ya ayrılmış, içi dumandan göz gözü görmez kulübede bir araya geliyorlardı.[5] Bu, Rusya ile bir Latin krallık arasında, Batı'da gelişmeye yüz tutan diplomatik geleneklerin resmen uygulandığı ilk üst düzey diplomatik konferanstı.[6] İvan'ın elçilerine tanıdığı tam yetkiler Lehler tarafından yetersiz bulunarak reddedildi. İvan'ın elçilerinin "kendi adına konuştukları" şeklindeki kısa beyanı da Bathori'nin elçilerine tanıdığı yetkileri içeren ayrıntılı listeyle kıyaslandığında kesinlikle çok eksik kalıyordu. Ruslar elçilerinin her zaman için bu şekilde yetkilendirildiğini ve bu âdetlerini değiştirmek için bir neden görmediklerini bildirdiler. Possevino Rus yetkilerinin genişletilmesi sorununa bir çözüm bulunmasını beklemeden her iki tarafı da resmi görüşmeleri başlatmaya ikna etme başarısı gösterdi.

İki taraf arasındaki manevralar, Bathori'nin Livonya'nın tümünü talep etmesi ve İvan'ın bu talebi önce reddedip sonrasında teslim etmeye hazırlandığı kalelerin sayısını artırmasıyla başladı; Bathori de halen Lehlerin ellerinde bulunan bazı Rus kale ve kasabalarını (Velikiye Luki gibi) iade etmeyi kabul etti. Possevino İsveç Kralı'nın da görüşmelere bir taraf olarak katılmasına izin verilmesini talep edince ortaya zor bir durum çıkmış oldu. Bu talep, Lehistan-Litvanya'yla barış görüşmelerini bitirir bitirmez Narva'yı geri almak uğruna İsveç'le savaşmaya kesin niyetli olan İvan için hiç uygun değildi. Fakat tam tersine Bathori, İsveç'in müzakerelere katılmasını İsveç'i kısıtlamak için bir araç olarak görmekteydi. Müzakereler-

de Livonya'da kendisine ait addeddiği topraklarda İsveç'i yeni fetihlere girmekten geri durmaya zorlayabilecekti. Rus elçileri kendilerine verilen yetkilerde İsveç'ten bahsedilmediğini öne sürdüler, dolayısıyla bu meseleyi tartışamayacaklardı.

Görüşmeler ilerledikçe, kendi raporundan anlaşıldığı kadarıyla Possevino'nun ağırlığını Lehlerin lehine koyduğu aşikârdır. Çatışmada Lehistan'ın muzaffer, Rusya'nın ise mağlup taraf olduğunu açıkça varsaymıştı, dolayısıyla koşullarını ileri sürmek ilkönce Bathori'nin hakkıydı. Bathori Livonya'nın tümünü istemekten ve Çar'ın elkabında [unvan dizisi] bu eyalete değinilmemesi talebinden asla vazgeçmemişti. Böylelikle Çar "bir zamanlar buralar benimdi" diyerek yeniden Livonya üzerinde bir hak iddiasında bulunamayacaktı. Possevino şüphesiz barış görüşmelerine İsveç'in dahil edilmesinin Lehistan'ın yararına olacağının farkındaydı.[7] Bununla birlikte Rusların işaret ettiği üzere, İsveçliler orada temsil edilmedikleri için onlar adına görüşme yapılacak birisi de yoktu ve daha da ötesi Bathori'ye Livonya'nın tümünü teslim edemezlerdi çünkü gerçekte kendileri Livonya'nın tümünün sahibi değildiler. Bu iddiayı daha sonra tam zıddı bir amaç için kullanacaklardı.

Hangi kalelerin teslim edilmesi gerektiğine dair tartışmalar görüşmelerin kesilmesi tehditleri arasında kesik kesik sürüyor, Possevino iki tarafı bir arada tutmak için elinden gelenin en iyisini yapıyor ve bazen tarafları bir anlaşmaya mecbur etme adına neredeyse şiddete başvuracak hale geliyordu. Esirlerin salıverilmesi sorunu da karşılıklı bir suçlamaya yol açtı. Rusların teklifi her iki tarafın da tüm esirleri salıvermesiydi; Lehler ise "bire bir" olmasını (bir askere bir asker, bir subaya bir subay) teklif ettiler. Lehler ayrıca savaşın başından beri Rusya'da tutsak olan Livonyalıların ve tüccarların da serbest bırakılmasını talep ederlerken[8] Ruslar da Lehlerin Rus köylülerini kaçırıp Litvanya'ya götürmeye son vermelerini istediler.

Possevino kendi inisiyatifiyle Çar'ın unvanı meselesini de kurcaladı. Bu birçok yönden hayati bir önem taşımaktadır. Rus delegasyonu, anlaşma metnine "İmparator" ya da "Çar" unvanını koydurmayı başaramadı. Possevino, böylesi bir unvanın ancak Papa tarafından bahşedilebileceği noktasından hareketle Rusları bu isteklerinden vazgeçirmeye çalışmıştı. Bu vesileyle tekrar kendisi için daha önemli olduğu görülen bir sorunu Ruslarla tekrar ele alma fırsatını yakaladı. Bu girişimi, iki taraf arasında hem kelimelerin anlamı hem de unvanların algılanışı açısından var olan uçurumu

yansıtmaktadır. Possevino "Hıristiyanların Tek İmparatoru" unvanının Batı'ya, "Bizans imparatorlarının Katolik Kilisesi'ne göstermeleri gerekenden çok daha az bağlılık gösterdikleri" bir dönemde getirildiğini açıkladı. Eğer Büyük Knez geçerli bir unvana ve meşru bir asalete sahip olmak istiyorsa bu konuyu, iki tane Tatar prensliği ele geçirmenin imparator ya da kral anlamında "öteki Sezar" unvanını hak etmek için yeterli olmadığının gayet iyi farkında olan diğer Hıristiyan kralların yaptıkları gibi, Papa'yla görüşmeliydi. "Eğer Prens kendisine Sezar demeye çalışırsa bu unvanın Sezar değil ancak Çar anlamına geldiğini ve bunun İvan'ın kendi unvanlarını diğer kralların taşıdıkları unvanlara benzetmek çabasıyla Tatarlardan aldığı bir tuhaflık olduğunu herkes bilmekteydi.[9] Rus elçileri imparatorluk unvanının, imparatorlar Honorius ve Arcadius (384-423) tarafından Büyük Knez Vladimir'e verildiği şeklindeki her zamanki formülü kullanarak cevap verdiler ama Possevino bu cevabı bir saçmalık diye niteleyerek elinin tersiyle bir kenara itti, çünkü bu imparatorlar Büyük Knez'den 500 yıl kadar önce yaşamışlardı. Ama elçiler Vladimir'le aynı dönemde (980-1015) yaşayan başka bir Honorius ve Arcadius'tan bahsettiklerini açıkladılar. Daha sonra Rus elçiler anlaşma metninde "Kazan ve Astrahan Çarı" unvanlarının kullanılması için Possevino'nun arabuluculuğunu talep ettiler zira onlar için bu unvanlar Bathori'ye teslim edilecek kalelerin hepsinden daha önemliydi. Fakat Possevino bu talebi de reddetti, çünkü "Lehistan kralları asla Hıristiyanların bir Hıristiyan hükümdara 'Tatarların Çarı' gibi, bir Tatar ya da Türk unvanıyla hitap etmelerini teşvik ediyor durumuna düşürülemezlerdi." Bu tartışmadan da açıkça ortaya çıkıyor ki ne Possevino ne de Lehler "Çar" kelimesinin anlamı ve kökeni konusunda net bir kavrayışa sahiptiler. Ruslar ise bu unvanla neyi kastettiklerine dair net bir kavrayışa sahip olmakla birlikte bunu formüle edip mücadelesini verebilecek kadar bilgi birikimine sahip değildiler.[10]

Artık 1582 yılına girilmişti ve belki de hepsi usanmış, üşümüş, perişan, don ısırığından ve yiyecek sıkıntısında mustarip oldukları için 5 Ocak 1582'de görüşmelerin on dördüncü oturumunda genel bir anlaşmaya varıldı. Fakat halihazırda maddelerinin uygulanması, karşılıklı teslim edilecek kalelerdeki silah, mühimmat ve cephanelerin değişimi, Ortodoks rahiplerin ve dini malzemelerinin Livonya ve Litvanya'dan Rusya'ya taşınması ve elbette savaş esirlerinin değişimi usullerine dair, sorun çıkarmaya müsait birçok konu vardı. Fakat Çar'ın bizzat kendisinin yarattığı ve

aşağıda ele alınacak olan kriz, görüşmelerin hızlanmasına yol açtı. Temsilcilerinin haiz olduğu yetkileri daha eksiksiz bir şekilde tanımlayan mektubu geldiğinde ilişkiler yumuşamıştı. Ne var ki Çar, oturmuş diplomasi âdetlerinin yabancısı olsa da bunların hilelerini bulma konusunda kendisinden beklenmeyecek kadar becerikliydi (ya da danışmanları öyleydi).

Bütün ayrıntılar üzerinde mutabakata varıldıktan ve anlaşma taslağının madde madde üzerinden geçildikten sonra İvan'ın elçileri birdenbire, İvan'ın ayrıca Riga ve Courland'ı da teslim edeceğine dair bir maddenin anlaşma metnine dahil edilmesini istediler. İvan buraların sahibi değildi kuşkusuz. Fakat meselenin özü burada yatıyordu. Anlaşmada bu iki bölgeyi teslim ediyor olmakla "buralar bana ait ki teslim edebiliyorum" demek istiyor, buraların meşru sahibi olup bir başka vesileyle geri isteme hakkının olduğunu ima etmiş oluyordu. Possevino manevranın farkına vararak Bathori'nin müzakerelere son vereceği tehdidiyle Rus delegasyonunu bu yeni talepten vazgeçmeye ikna etti. Bathori'ye teslim edilen kalelerin Çar'ın ata yadigârı topraklarının küçülmesi manasına geldiğine dair bir saptamanın metne eklenmesine dair bir başka Rus manevrası da başarılı olamadı. Bu talep de aynı mantıkla Bathori'ye teslim edilmemiş Livonya toprakları üzerinde İvan'ın hak davası peşine düşmesine vesile olabilirdi. Cin gibi Possevino bu girişimin de başarılı olmasına izin vermedi ve nihayet 15 Ocak 1582'de anlaşma imzalandı.

Anlaşmaya göre Rusya ile Lehistan-Litvanya arasında on yıllık bir ateşkes olacak ve İvan ele geçirdiği Livonya topraklarının tümünü, Polotsk ve Dvina'nın sol yakasındaki komşu kaleyi, Velij'i teslim edecekti; Bathori, Lehistan-Litvanya tarafından zapt edilmiş tüm diğer kaleleri iade edecek ve tazminat talep etmeyecekti. Anlaşmanın Rusça metninde İvan'a "Çar" unvanı verildi fakat Lehçe kopyada bu unvan yer almadı. Üzerinde anlaşma sağlanamamış diğer küçük sorunlar sonra ele alınmak üzere bırakılmıştı. Rusya'nın Papalık'la ya da Osmanlı İmparatorluğu'yla ilişkilerinden söz edilmiyordu.

Bu, İvan'ın bir Baltık imparatorluğu ve elverişli bir limana ulaşma konusunda kurduğu ve çok fazla can ve mala sebep olan büyük hayalinin sonuydu. Rusya'nın sahilde tutunma girişimi ise bir Tatar saldırısına karşı koymak için Kazan'a birlikler gönderme zorunluluğu yüzünden mümkün olamamıştı ve Çar şimdi Baltık'ta Neva'nın ağzı etrafında ancak ayak basacak kadar küçük bir yerde tutunuyordu, sonunda buranın sahibi ol-

duğu ise Ağustos 1583'teki Rus-İsveç ateşkesinde onaylanacaktı.[11] Fakat Çar Lehistan'ın elinde kalmış bir Livonya'nın onun Batı'yla ilişkisini kesip yeniden kuzey denizi rotasına mahkûm edeceğini gayet iyi biliyordu ve bir an önce Archangel'i Rusya'nın kuzey limanı haline getirmek için derhal işe girişti. Lehistan-Litvanya topraklarından geçen kara yolu ise Lehistan-Litvanya kralının insafına kalmıştı.

Possevino İvan'a olanı biteni bildirmek niyetiyle Moskova'ya gitmek üzere 14 Şubat'ta Kiverova Gora'dan ayrıldı. Fakat bu arada büyük çaplı bir trajedi İvan'ı kedere boğmuştu. Başkalarına sık sık yaşattığı acıyı şimdi bizzat kendi kanında canında hissediyordu. Oğlu İvan İvanoviç 1581 Kasımı'nda Aleksandrovskaya Sloboda'da ölmüştü ve daha da beteri, ölümü bizzat İvan'ın eliyle olmuştu. Belki de artık uğruna savaşmaya değer bir şey kalmadığı duygusuna kapıldığı için kendisini küçük düşüren bir barışı kabul etmekte sabırsızlanmıştı. İradesine karşı çıkıldığı için bir anlık bir öfkeye kapılan İvan asasıyla oğlunun başına darbeler indirmiş ve birkaç gün içinde İvan İvanoviç ölürken hamile karısı da çocuğunu düşürmüştü.

Anlatıldığına göre İvan İvanoviç yakışıklı ve iyi yetiştirilmiş bir genç adamdı. Horsey onu, "erdemli, yumuşak huylu, kahraman olmaya en layık prens, sevecen... kıymetli ve arkasından en çok yas tutulan erkek" olarak tanımlar.[12] Başka yerlerde de İvan İvanoviç "sağduyuyla ışıldıyor" şeklinde tanımlanmıştır.[13] İyi bir eğitim görmüş olmaktan da öte, 1578'de Siyiskli Aziz Antoni'nin hayatını yazdığı ve 1580'de de aynı aziz üzerine bir methiye kaleme aldığı söylenegelmiştir.[14] Anlaşıldığı kadarıyla Aziz Antoni, annesi Çariçe Anastasya'nın arkadaşıydı. Fakat Rusya hakkında yazan birçok yabancı yazara göre İvan İvanoviç aslında hık demiş babasının burnundan düşmüştü; Aleksandrovskaya Sloboda'daki taşkın eğlencelerde ve hatta 1570 Temmuzu'ndaki korkunç infazlar sırasında hem de çok sık olmak üzere babasıyla birlikte işkence odasında hazır bulunmuştu. Aslında çok da güven telkin etmeyen yabancı yazarlardan biri olan ve asla Rusya'da bulunmayıp başkalarının yazdıklarından intihal eden Guagnini, "geleneğin acımasız oğlu" (*filius truculentissimis moribus*) İvan İvanoviç'in idam edilenlerin bedenleri üzerinde zıpladığını ve "asasının sivri ucuyla başlarını deldiğini" kaydeder.[15] Bu arada Elena Şeremeteva'yla evlenmişti ve lakin İvan, Şeremetev ailesinden hazzetmezdi. İvan Şeremetev'in (büyük) tutuklanmış, işkence edilmiş ve sonunda keşiş Yona olarak Beloozero Manastırı'na sığınmış olduğu hatırlanacaktır ve İvan'ın 1573'te

mektubunda keşişleri kastederken gönderme yaptığı keşiş oydu.[16] Öteki kardeşi Nikita idam edilmişti. İvan, İ.V. Şeremetev'in (küçük), Kırım Tatarlarıyla işbirliğine girdiğinden kuşkulanmış ama Şeremetev 1577'de Reval surları altında can vererek adını temize çıkarmıştı. Geriye kalan en genç kardeş Fedor ise Çareviç İvan İvanoviç'in karısı Elena'nın babasıydı ve 1579'da Litvanyalılar tarafından esir edilmişti –ki, ülkeyi terk etmenin bir kılıfı da olabilirdi– ve Bathori'ye bağlılık yemini ettiği söylenmişti.[17]

Karamzin, Çar İvan ile oğul İvan arasında, oğul İvan'ın babasını ödleklikle suçlayıp Lehistan-Litvanya kuvvetlerini Pskov'dan sürüp atmak için ordunun kumandasını istediği zaman çıkan ciddi bir tartışmaya ait rivayetin birçok değişik biçimini aktarır. Bir başka rivayete göre ise Vladimir'de toplanan hizmet soyluları düşmanı sürmek için ordunun başına babasının yerine İvan İvanoviç'in getirilmesini isterler. İvan, oğlu ve tebaasının kendisine karşı başkaldırdığı düşüncesiyle titremeye başlar, dışarıya halkın önüne çıkar, tacını ve eflatun kaftanını çıkartıp atar ve isyankâr bir halka hükümdarlık etmek istemediğini ilan eder, onlar için yaptığı tüm iyilikleri sayıp döker ve halkına şöyle bağırır: "Gidin kendinize, size hükmedebilecek başka bir çar seçin!"[18] Fakat gerçekte bu hikâyeleri doğrulayabilecek hiçbir kanıt yok ve oğlunun, babasının sönmeye yüz tutmuş askeri başarılarını canlandırmakla görevlendirilmeyi talep etmesi nedeniyle bir öfke krizine kapılan Çar tarafından öldürülmüş olabileceği en zayıf ihtimal gibi durmaktadır.[19]

Tartışmaya yol açan nedenler konusunda bir başka ve diğerlerine göre açık farkla akla daha yatkın gelen bir neden de Moskova'ya Çareviç'in ölümünden iki ay sonra yani daha haberler tazeyken gelmiş olan Possevino tarafından verilmiştir. Possevino sarayda birçok kişiyle yakın ilişkiler kurmuştu ve bu sayede saray dedikoduları çok kolaylıkla ona ulaşabiliyordu. Ayrıca tercümanı, İvan İvanoviç'in hizmetindeydi ve onun doktorunu da tanıyordu. Possevino'ya göre İvan'ın gelini, kendilerine ayrılmış özel odalarında bir divanın üzerinde istirahat halindeyken içeri Çar girer ve gelinini Moskovalı iyi aile mensubu soylu bayanların *de rigueur* (görgü gereği-ç.) giymek zorunda oldukları üç kat giysi yerine bir kat giysiyle görür. Gelinini azarlar ve kulaklarını yumruklar, karısının çığlıklarını işiten İvan İvanoviç koşarak gelir ve karısını korumaya çalışır, bir taraftan da babasına şöyle bağırır: "İlk karımı ortada hiçbir neden yokken rahibe manastırına gönderttin, aynısını ikinci karıma da yaptın ve şimdi de

üçüncü karıma vurup onun karnında taşıdığı oğlumun ölümüne sebebiyet veriyorsun" (bu, bilgi kaydının olaydan sonraki bir tarihe ait olduğunu açıkça gösterir). Sonra Elena düşük yapar ve ölü bir bebek dünyaya getirir. Kuşkusuz Çareviç'in ayrıca, babasının Lehistan-Litvanya'yla savaştaki dirayetsiz tutumuna köklü bir şekilde karşı çıkmış olması da çok akla yatkın bir durumdur ama gerçekte onun ölümüne bunun yol açıp açmadığını söyleyebilmek imkânsız. Çar'ın doktoru bir Flaman ve söylendiğine göre de bir Anabaptist* olan Dr. Yohann Eyloff, yaralı bir adama bakması için gönderildiğinden, Possevino'nun hikâyesi, olaydan hemen sonra olduğu için, daha ikna edici gibi görünmektedir, özellikle de doktorla ahbap olduğu ve onunla Latince iletişim kurabildiği için.[20] Daha sonraki bir tarihte gönderdiği mektupta Kraliçe Elizabeth, Rusya'daki elçisinden, kendisinin Rusya'ya gönderdiği bir doktorun nasıl olup da "Çareviç'e bakmasına müsaade edilmediğini ve onu kurtarma şansının verilmediğini" araştırmasını istemiştir. Kraliçe doktorun akıbetini merak etmektedir ama gerçekte doktor zamanında orada olamamıştır.[21]

İvan 12 Kasım 1581 tarihinde, bir zamanlar kayınbiraderi olan Nikita Romanoviç Yuriyev-Zaharyin'e, oğlunun hasta düştüğünü ve artık ölümün eşiğinde olduğunu belirten bir mektup gönderdi.[22] Cenazede İvan oğlunun tabutunu, Rus âdetlerine göre yas için siyah ve eski püskü elbiselere bürünmüş, saç baş darmadağın halde ve başında normalde soyluların taktığı takke olmaksızın, yayan olarak takip etmişti. Tacı, mücevherleri ve güzel giysileri üzerinde yoktu. Üzüntüden ve çektiği acıdan kahrolmuş haldeydi; geceleri uyuyamıyor ve kalkıp yatak odasının duvarlarını tırnaklarıyla kazıyordu.[23] Oğlunu öldürmüş olmakla işlediği günahın büyüklüğünden ayrı olarak bizzat kendisinin yaratmış olduğu haleflik sorunu nedeniyle de derinlemesine sarsılmış durumdaydı. İvan İvanoviç vâris bırakmamıştı, Fedor İvanoviç kral olmaya uygun yeterlikte değildi ve onun karısı İrina da bir çocuğu layıkıyla taşıyıp doğuracak durumda biri gibi görünmüyordu.[24] Kendisinin sebep olduğu bu felaketin artık İvan'ın maneviyatı üzerinde korkunç bir ağırlığının olacağına hiç şüphe yoktu ve barış konusunda istekli davranmış olmasına bu durum yol açmış olabilirdi.[25]

---

* İsa'nın öğretilerinin ancak yetişkinler tarafından kendi özgür iradeleriyle takip edilebileceğini ve bu nedenle doğduktan sonra vaftiz edilmenin yanlış olduğunu savunup buna karşı çıkan radikal bir Hıristiyan mezhebi - ç.n.

İvan'ın İngiltere'ye sığınma arayışı içinde olduğuna dair söylentilerin tekrar ortaya çıkması da bu zamana rastlar. Bunlar artık gizlenemiyordu ve doğruydu; Çar'a karşı güçlü bir muhalif duygunun oluşmasına yol açıyordu. Fakat Daniel Silvester'in dramatik ölümünden ve Horsey'in macera dolu yolculuğundan beri İvan, Stefan Bathori'yle savaşmakla çok meşgul olduğundan İngiltere'yle ilişkilerine vakit ayıramıyordu. Bu beş yıla dair günümüze ulaşmış bir mektup da yok. Bununla birlikte 1582 Mayısı'nda Narva'nın kaybı İvan için olduğu kadar Rusya Kumpanyası için de Kuzey Buz Denizi rotasını daha önemli kılmış ve İvan, Lehistan-Litvanya'yla ateşkesin sağlanmasından sonra kendisine bir müttefik bulmak ve savaş tekrar patlarsa kendisine bir kaçış yolu sağlamak için İngiltere'yle görüşmelerin yeniden açılmasını düşünmeye değer görmüş olabilir.

İngiltere tarafında da görüşmelerin yeniden başlaması için daha fazla bir istek olduğu görülüyordu; gerçi Elizabeth'in bu görüşmeleri bir sonuca ulaştırmak istediği su götürür. Kraliçe daha çok Felemenk'teki Flaman ayaklanmasıyla meşguldü ve Avrupa'nın başka herhangi bir yerinde herhangi bir askeri sorun çıkarabilecek karışık işlere bulaşmak istemiyordu. Şimdi de Baltık Denizi girişinin her iki kıyısını da kontrol altında tutan Danimarka, İngiltere'nin Rusya'yla ticaretinin karşısına güçlükler çıkarıyordu. Aziz Nikola Limanı'na ticari sefer yapan İngiliz gemilerini, Boğaz'dan* geçmedikleri halde Boğaz için koydukları geçiş ücretlerini ödemeleri konusunda ısrar ediyorlardı. Danimarka, ister bu şekilde olsun, isterse açık Kuzey Buz Denizi üzerinde egemenlik iddia ederek Norveç sahilleri ile İzlanda Denizi'ni ayıran sularda seyreden gemileri bayrak indirerek selamlamaya ve ücret ödemeye zorlayarak olsun, yine Rusya Kumpanyası'nın yaptığı ticareti ve Rusya'yla ihracat-ithalatını kontrol altında tutabilecekti.[26] Elizabeth'in tek derdi Danimarkalıların hak iddiaları değildi. Ayrıca Rusya Kumpanyası'nın bir zamanlar istifade ettiği Rusya'yla ticaret tekelini yeniden diriltme hevesi peşindeydi. İngiltere'de bu tekel Rusya'ya giden kuzey yolunun keşfedilmesinin bir ödülü olarak değerlendirilmekteydi. Gelgelelim, kuzeyde ticaret yapmalarına İvan'ın tam onayıyla izin verilen Hollandalılar, bu tekeli delmekteydiler.

---

* Øresund Boğazı denilen ve Danimarka'nın en büyük adası Sjælland ile İsveç'i ayıran geniş boğaz - r.n.

19 Mayıs 1581'de, bir *diyak*'la birlikte, Elizabeth'e gitmesi için görevlendirilen Rus elçisi F. Pisemski'ye, Lehistan-Litvanya Kralı'na karşı bir ittifak oluşturmak ve savaşa devam edebilmek için gerekli askeri malzemeyle parayı temin etmek (yazışma sırasında savaş henüz daha sona ermemişti) için görüşmeleri başlatması emredilmişti. Ayrıca oralarda prens soyuna mensup, Çar'a uygun bir dul ya da bakirenin olup olmadığına bakmaları tembih edilmişti. Pisemski adayın boyu posu, teninin rengi, ölçüleri konusunda araştırma yapacak, tahtaya ve kâğıda yapılmış bir portresini temin edecek, Kraliçe'yle olan akrabalık derecesini öğrenecek ve ailesinin çapını araştıracaktı. Eğer Kraliçe nedenini sorarsa, Pisemski, Çar'ın evlenmek istediğini, şu aşamada yalnızca araştırma yaptığını ve Kraliçe'nin Rusya'ya elçi göndermesi takdirinde bu işin orada sonuçlandırılabileceğini söyleyecekti. Eğer İngilizler İvan'ın evliyken nasıl olup da yeniden evlenebileceğini soracak olurlarsa da Pisemski'nin cevabı şöyle olacaktı: "Efendimiz evlenmek istediği zaman birçok ülkeye haber göndermişti, bunlardan bir sonuç çıkmamıştı, dolayısıyla o da kendisine bir boyarın kızını almıştı." Ancak eğer Kraliçe'nin akrabası iyi bir aileye mensupsa, asil bir duruşu varsa (*dorodna*) ve böyle bir işe layıksa, "karısını bırakabilir ve onunla söz kesebilir ve ona prenslik tacı taşıyanlar arasında flört ya da kur yapma dönemlerinin (*svatovstvo*) yaşanmasının gerekmediğini açıklayabilir"di. Gelin, maiyetinden "sarayda yaşamak isteyenler varsa" onlarla birlikte vaftiz edilmeliydi (yani Ortodoks dinine geçmek üzere yeniden vaftiz edilmeliydi anlamında). Eğer İngilizler, bir çocuk olduğu takdirde bu çocuğun Çareviç Fedor ve onun soyundan gelenler karşısında durumunun ne olacağını soracak olurlarsa, Pisemski, Fedor'un hak iddialarının görmezden gelinemeyeceğini açıklayacak ve eğer leydiye apanaj olarak toprak bağışlanıp bağışlanmayacağını soracak olurlarsa da, "Ne apanajı?" şeklinde cevap verecekti. Eğer Pisemski, soylu bayanı görmesine izin verilmez veya portresini vermeyi kabul etmezlerse ya da hanımefendi çok gönülsüz davranırsa geri dönecekti. Pisemski'ye talimatlar Çar'ın o zamanki gözdesi Bogdan Beliski ve garip gelmekle birlikte Çar'ın halihazırdaki karısı Maria'nın amcası Afanasi Nagoy ve *diyak* Andrey Şeçelkalov tarafından verilmişti.

Elizabeth tarafından gönderilen ve Rusya'da Dr. Roman Elizarov[27] olarak bilinen Dr. Atkins, İvan için, Kraliçe'yle yakın akrabalığı bulunan uygun bir dul ya da genç kadın arayan kanal işlevi görüyordu. İvan'ın ge-

lin adayının "apanajı olan bir aileye mensup" olması gerektiğini belirtmesi, İngiltere'de Kont ailesi mensubu bir aday aradığı şeklinde yorumlanmıştı. Bu becerikli doktor, Kraliçe'nin anne tarafından kuzeni ve "apanaj prensi" Huntington ("Khuntitinsky") Kontu'nun kızı Leydi Mary Hastings'i ("Khantis" ya da "Astis") bulup çıkardı.[28] Pisemski İngiltere'ye Eylül 1581'de vardı ve Kasım ayında Elizabeth tarafından Windsor'da çok sıcak bir şekilde kabul edildi. Fakat Kraliçe'nin acelesi yoktu ve belki de İvan'ın hükümdarlığının kalıcılığından da çok emin değildi. "Ülkenizde durum normal mi, yoksa halk arasında bir rahatsızlık mı var?" diye sordu. Pisemski cevaben, sadakatleri şüpheli olanların şimdi artık tamamen Çar'ın elinin altında olduklarını ve ona layıkıyla hizmet vermeyi sürdürdüklerini söyledi.[29] Ama Elizabeth müzakereleri başlatmamıştı. Muhtemelen Possevino tarafından yürütülen barış görüşmelerine ilişkin haberler bekliyordu. Pisemski'ye geyik avına çıkarak kendisini oyalaması tavsiye edildi ama o da biraz gücenik bir şekilde şimdi Rusya'da büyük dini bayramlardan birisinin kutlanmakta olduğunu ve yiyemeyeceği belliyken geyik avlamanın bir anlamı olmadığını açıkladı.

Sonunda Aralık ayı ortasında resmi görüşmelere başlandı ve Elizabeth'in önceki konumunu değiştirmeye niyetli olmadığı açıkça görüldü: Koşulsuz bir ittifaktan yana değildi ancak İvan'ın nedenlerinin haklı olup olmadığını araştırma hakkını saklı tutmak istiyor, kuzey ticaretinin tekel imtiyazına sahip olmakta ve İngiliz tüccarlarının haksız vergi olarak algıladıkları katkı paralarının (savaş nedeniyle adam başı 1.500 ruble) geri ödenmesinde ısrar ediyordu. Üslubundan Kraliçe'nin İvan'ın kendisine nazaran daha muhtaç durumda olduğunu ve dolayısıyla talep ileri sürmesi gerekenin kendisi olduğunu düşündüğü aşikârdı: "Ve majestelerinin bu talepleri yerine getirilirse... her şeyi geçmişte bırakabilir... ve tekrar İvan'la sıkı dost haline gelebilir."[30] İvan, limanına gelen tüm yabancı gemilere kapsısını açma hakkına sahip olduğu noktasından hareketle Aziz Nikola Limanı'na giriş hakkını sadece İngiliz gemilerine bağışlamayı derhal reddetti; bunun, kuzey rotasını keşfettikleri için İngilizlerin sahip olması gerekli bir hak olduğunu kabul etmiyor ancak ithalatta onlara yapılacak yüzde ellilik özel bir vergi indiriminin ihtiyacı karşılamaya yeteceğini düşünüyordu.

Bununla birlikte Elizabeth, İvan'ın bir elçi gönderilmesi isteğine rıza göstermiş ancak bu işe yabancı düşmanı ve sabırsız bir mizaca sahip Sir

Jerome Bowes'un seçilmesi şansız bir tercih olmuştu. 1583 Mayıs sonuna doğru Pisemski'ye, Leydi Mary Hastings'i Dışişleri Bakanı şansölyenin bahçesindeyken kısa bir an görmesine izin verilmişti. Pisemski ona bakmış ve "bu kadarı kâfi" dedikten sonra oradan ayrılmıştı.[31] Elizabeth kuzenine karşı şefkat duyguları besliyordu ve artık bu evlilik için frene basmaya başlamış ve Bowes'a Çar'ı bu fikirden caydırmaya çalışması talimatını vermişti; Bowes, Leydi Mary'nin içinde bulunduğu zor koşulları ve sağlığının kötü oluşunu ileri sürecek ve Leydi'nin kendi arkadaşlarından ayrılmaya da gönlünün razı gelmediğini söyleyecekti. Kraliçe ayrıca Çar ile İsveç Kralı arasında arabuluculuk yapmayı önererek yeni bir politika hamlesine daha kalkışmıştı ama zamanlama olarak o sıralarda İsveç'le yapılacak bir barış Çar'ın çok işine gelmiyordu.

Bu arada, 14 Şubat 1582'de Moskova'ya varmış olan Possevino, Mart ayında Roma'ya gitmek üzere oradan ayrılmıştı. Bu arada geçen zaman içerisinde Possevino, barış görüşmelerinde sonraya bırakılmış bir dizi küçük sorun üzerinde görüşmeler yapmış ve Osmanlılara karşı Stefan Bathori'nin askeri komutanlığı altında Papalığın, Kutsal Roma-Cermen İmparatorluğu'nun, Lehistan-Litvanya'nın ve Rusya'nın yapacağı bir koalisyonun oluşturulmasını teşvik edici mahiyette kendi geniş kapsamlı görüşlerini anlatma fırsatı bulmuştu: Possevino gerçekten de Lehistan-Litvanya'nın Rusya'yı işgali ya da tersi gibi olasılıklar konusunda bile kafa yormuştu. Bathori'ye ise Sultan'la dostane ilişkilerini kaybedip Osmanlı'yla savaşmak yerine Rusya'yı zapt etmek fikri daha cazip geliyordu, çünkü eninde sonunda Sultan onun Transilvanya eyaletinin efendisiydi ve Habsburglara karşı aynı düşmanlık duygularını paylaşıyorlardı. İvan için bir ateşkes ateşkesti, barış demek değildi ve hiçbir şekilde Livonya ve Polotsk üzerindeki hak iddialarından vazgeçme gibi bir düşünce taşımıyordu. Sadece bu arada bir ittifak ve Türklere karşı bir haçlı seferi konusunda geri adım atıyordu. Özellikle de, Kırımlılarla bir ateşkesin daha henüz sağlanmış olmasından hareketle Rusya'nın yeni bir askeri harekâta kalkışmaya hazır olmadığını söylemek diplomatik bir manevra sayılamazdı.[32] Possevino'nun çok geniş kapsamlı planlarına –eğer bunların farkındaysa– sempati besliyor olmuş olmasına da imkân yoktu. Cevaben önce tüm Avrupalı güçlerin Osmanlılara karşı bir haçlı seferi düzenleme konusunda anlaşmaları ve sonra da kendisini elçiler aracılığıyla ittifaka katılmaya davet etmeleri gerektiğini belirtti.

Osmanlılara karşı bir haçlı seferi planlarına karşı ne kadar umursamaz durursa dursun İvan'ın dünyası, her adımında dinin etkisi altında kalmış düşünce ve duygularla beslenen bir dünyaydı ve günlük hayatında dini ayinlerin önemli bir yeri vardı, hayatı boyunca da hac ziyaretlerine çok zaman ayırmıştı. 16. yüzyıl Rusya'sına ait günümüzün laik bakış açılarıyla kavranması oldukça güç bir yöndü bu; özellikle de bilinen tüm dini emirlerle arasında bir uçuruma tekabül ettiği zaman. İvan Eski ve Yeni Ahitler konusundaki dini bilgileriyle, diğer kutsal kitaplar ve İncil'den ve Apokriflerden, yazarı bilinmeyen dini yazı ve vaazlardan, Mezmurlar kitabından, vekayinamelerden, kronolojik kayıtlardan ve manastırlarda kopya edilip satılan kilise elyazmalarından ve nihayet 1581'deki Slavca basılan ilk İncil'den kaynaklanan, dini tarih ve tartışma konuları üzerindeki bilgisi nedeniyle kendiyle gurur duyuyordu.[33]

1582'de İvan'ın yaklaşımıyla Possevino'nunkini karşılaştırmak ilginç olabilir. Cizvit Peder yeteneklerini sergilemek ve Roma Katolik öğretisinin daha doğru olduğunu kanıtlamak için Çar'la açık bir dini tartışmaya girişmek konusunda kararlıydı. Fakat bu girişimleri kibirli ve horlayıcı tavırları kadar, kendisinin de gayet iyi bir şekilde farkına vardığı gibi, 1580'de Viyana, Venedik ve Roma'ya gönderilmiş olan Rus elçilerinin raporlarıyla da akamete uğramıştı. Şevrigin, Katoliklerin birçok açıdan Ortodoks Rusların kanına dokunabilecek olan dini ayin ve adablarının zahiri özelliklerine dair İvan'ı bilgilendirmişti. Possevino en sonunda 21 Şubat 1582'de İvan'la, boyarların ve yüz kadar asilin hazır bulunduğu büyük salonda ilk dini tartışmasını –toplam üç taneydi– yaptığında İvan kendisini çok kibarca karşıladı ve artık daha fazla ömrü kalmadığı (52'sindeydi) ve Mahşer Günü yaklaştığı için dinini değiştiremeyeceğine işaret etti ama Possevino dilediğini ifade etmekte serbestti. Possevino Çar'a, Yunan dininde herhangi bir değişiklik talebinde bulunmak istemediği konusunda güvence verdi ancak Çar'ın "bu dini en eski, bozulmamış haliyle benimsemesini" talep ettiğini söyledi, böylelikle bu kendisini Doğu ve Batı Kiliselerinin birliğine götürebilirdi. Ayrıca Çar'a Kiyef ve Tüm Rusya Metropolit'i İsidor'un 1439 Floransa Konsili'nde inançların birliğini tanıdığını hatırlattı fakat Metropolit'in sırf bu nedenle tutuklandığını ve görevden alındığını büyük bir ihtimalle bilmiyordu ya da unutmuştu.

Jan Rokita'yla tartışmada olduğu gibi İvan, Possevino'yu kırmak istemediği için inanç konularında bir tartışmaya girmek istemediğini belirt-

ti. Fakat Cizvit'e verdiği cevap çok keskindi: "Ben Yunanlılara değil, İsa'ya inanıyorum." Türklere karşı güçler arasında olabilecek bir ittifakın sonuçlanması için önce Hıristiyan Kiliseleri birliğinin gerekli olduğunu düşünmüyordu ve Katoliklerin Rusya'ya girmelerine ve ancak gizli şekilde olmak kaydıyla ibadetlerini yapmalarına izin verebilirdi. Rusya'nın ne zaman din değiştirdiği konusunda Çar'ın da elçinin de kafaları karışmış gibiydi. İvan, Rusya'nın Havari Andreas'ın Roma yolunda Rusya'dan geçtiği sırada din değiştirdiğini söylerken Possevino da İtalya'nın, daha Rusya İsa'nın adını bile duymamışken, bin iki yüz yıldır Hıristiyan olduğunu söyledi.

İvan Ortodoks Kilisesi'nin bazı papaları tanıdığını kabul etti ancak bunları çoğu günahkâr bir yaşam sürmüştü. İkili, yine Papa'nın yerine kimin geçeceği konusunda görüş ayrılığı içindeydi ve Possevino, İvan'a parasının İngilizler tarafından ödendiği "Anabaptist bir doktor" tarafından bilgi verilmiş olmasından kuşkulanmıştı (kuvvetle muhtemel Flaman Dr. Eyloff). Çar'ın öfkeli bir sesle, "Papa çoban değildir" diye feryat ettiğini duyunca Possevino da buna karşılık vererek Çar'a o zaman niçin Lehistanlılarla barış yapmak için Papa'dan yardım istediğini sordu. Bunun üzerine "prens öfkeye kapıldı ve tahtından doğrulup ayağa kalktı" ve herkes onun rahibe (Possevino'ya) vurmasını bekledi. Fakat sakinleşti ve tartışma konusunu tamamen bir tarafa bırakmak için gözle görülür bir gayret göstererek Şevrigin'den aldığı bilgiler ışığında birtakım suni sorular üzerinde yoğunlaştı: "Papa niçin bir sandalyede taşınıyordu? Niçin terliklerine haç takıyordu? Niçin sakalını tıraş ediyordu? Ve niçin tanrıymış gibi davranıyordu?"

Sorular uğultulu bir karışıklığa yol açmıştı. Possevino bunlara basitçe cevap vermeyi denemeye çabaladığında Çar başka suni konulara geçiyordu, örneğin, Katolikler niçin boyunlarına astıkları haçın belden aşağı sarkmasına izin veriyorlardı? Bu Rusya'da saygısızlık olarak karşılanan bir uygulamaydı, Papa'nın sakalını tıraş etmesi de (Possevino bunu şiddetle reddetmişti, kendisi sakallıydı). Çıkan kargaşa bir hınç ya da kin duygusuna yol açmadı ama Possevino her ihtimale karşılık kutsal emanetleri yol arkadaşlarına vererek önlem aldı "ve Moskovalıların onlara zarar vermesi ihtimaline karşılık onları Azizlerin kutsal kalıntılarıyla korumaya çalıştı." Ruslar şimdi de Possevino'ya, onu bir Ortodoks kilise ayinine katılmak zorunda bırakmak niyetiyle küçük bir tuzak hazırlamışlardı.

Bundan kurtulmayı başaran Possevino kendilerine ayrılan özel bölmeye döndüğünde on beş kişilik maiyetiyle birlikte, kaçışlarına şükretmek için hep bir ağızdan *Te Deum*'u* söylediler. Fakat Possevino yine de ayrılmadan önce, *Yunanlıların ve Moskofların Yanlışları Üzerine Kısa, Açık ve Kesin Bir Tekzip* içeren uzun bir yazılı belge bırakmadan da edemedi. Durum berabereydi.[34] Fakat taraflardan herhangi birisinin konunun gerçekten entelektüel uzmanı olduğu söylenemezdi. Tek öğrendiğimiz, İvan'ın ilkesel olarak diğer inanç mensuplarının ibadetlerini, alenen olmamak kaydıyla, yapmalarına izin verme arzusu taşıdığı ancak, şartlar onu zorladığı takdirde, tıpkı Moskova'da Livonyalılar mahallesinde bulunan Alman Kilisesi'nde olduğu gibi, ibadethanelerini yıkabileceği oldu.[35]

Çar aslında, Possevino'nun ticari imtiyaz taleplerine duyarsız olmadığını ancak dini hoşgörü ve Katolik kiliseleri inşa edilmesine ilişkin en ufak bir imtiyaz talebini bile reddetmeye kararlı olduğunu göstermiş oldu.[36] 14 Mart 1582'de Possevino, yanında İmparator'a, Papa'ya ve Venedik'e elçi olarak gönderilen Yakov Moliviyaninov'la birlikte Roma'ya hareket etti. Bu görev gezisinden tek kârlı çıkan muhtemelen Possevino olmuştu. Nihai amaçlarından hiçbirisine ulaşamamış olsa bile bir diplomat olarak kariyerinde birkaç basamak atlamıştı. Rus ekibine rehberlik yapmak gibi kendi üstlendiği bir görev ruhuyla dolu olan ve Venedik'te de hatırı sayılır bir Yunanlı kolonisi bulunduğunu iyi bilen Possevino, Rusların San Giorgio delgi Schiavoni Kilisesi'ndeki bir ayine katılmalarını şahsen engellemişti. Burası Venedik Dükü tarafından ibadet edebilmeleri için Ortodokslara ayrılmış bir kiliseydi. Rus ekibinin Padua'daki hamamları ziyareti, sonraları Büyük Petro'nun Sir John Evelyn'in Deptford'daki evinde kalışının yol açtığına benzemese de, bir kargaşa etkisi yaratmıştı. Başından itibaren Possevino, Rusları, kilise ve sarayları süsleyen çıplak Aziz Sebastianlar ve bebek İsa'yı emziren Bakire gibi yüksek Rönesans sanat eseri resimlerin üzerlerinde bırakacağı etkilerden korumaya azimliydi ve Rus ekibinin ziyaretlerini sadece *Fra Angelico*** tarzı resimlerin olduğu güvenli yerlerle sınırlamaya çalışıyordu. Fakat tabii ki bu mümkün değildi ve Rus-

---

* Roma Katoliklerinin her şükran gününde ya da sabahları Tanrı'ya şükretmek için okudukları dua ya da ilahi - ç.n.

** Fra Angelico: 1400-55 yıllarında yaşamış İtalyan Dominiken keşişi ve ünlü fresk sanatçısı. Birçok azizi ve dini olayı canlandırdığı, deyim yerindeyse "daha mutaassıp" resimleri Vatikan dahil birçok kiliseyi süslemiş ve birçok ressama esin kaynağı olmuştur - ç.n.

lar, Katolik başkentinin ahlaksızlığı ve kibirliliği nedeniyle şoka uğradıkları yetmiyormuş gibi bir de taşlı saldırıya uğradılar. Papalığın resmi kabulünde Possevino'nun bizzat kendisi fiziki müdahalede bulunarak, Rus elçisini başındaki kürk şapkayı çıkarttırmaya ve onu diz çöktürerek Papa'nın terliğindeki süslü haçı öptürmeye mecbur hissetti. Rusya'daki âdetlere alışık olan Ruslar, Papa'nın verdiği ziyafete çağrılmadıkları zaman aşağılanmışlardı. İvan'ın verdiği Roma görevinin tam anlamıyla bir zaman ve para kaybından başka bir şey olmadığı görülmüştü.

Elizabeth'in, ana başlıkları yukarıda özetlenen talimatlarıyla görevlendirilmiş olan Sir Jerome Bowes ile Fedor Pisemski, 22 Haziran 1583'te Rusya'ya yelken açtılar ve 23 Temmuz'da vardılar. Bowes'a "beş İngiliz *dvoryan*" ve kırk bir kişilik maiyeti eşlik ediyordu. Bu diplomatik olayın tüm ayrıntıları, Pisemski'nin yazdığı raporda bulunabilir, aynı şekilde Bowes'un ya da Rus raporunda kendisine denildiği şekliyle "Knez Yeremey"in de benzer bir raporu vardır.[37] Rusya'da âdet olduğu üzere, Pisemski iyi bir başlangıç yapmak için Bowes'u beş haftalığına Kholmogori'de bırakarak hemen Moskova'ya hareket etti. Raporunda Bowes bu bekleme süresi içinde, birkaç tane Hollandalı tüccarın, önde gelen Rus görevlilere rüşvet vererek ve bunlardan Bogdan Beliski, Nikita Romanoviç Yuriyev-Zaharyin ile İngiliz raporlarında dışişlerinin başındaki "Şansölye" olarak geçen nüfuzlu *diyak* Andrey Şeçelkalov'u elde ederek çeşitli dalavereler çevirdiklerini keşfeder.[38]

Bowes Ekim ayına kadar resmen kabul edilmez fakat o zaman geldiğinde de oldukça şaşaalı bir şekilde, büyük bir silahlı muhafız birliği ve altın elbiselere bürünmüş "başlıkları inci ve kıymetli taşlarla bezenmiş zengin kürkler" içinde bir alay soylu eşliğinde kabul edilir. Bowes'un kızgınlığının ve hiçbir şeyin onu hoşnut edemeyeceğine dair kararlı tavrının en başından itibaren yaptığı tüm konuşmalarının havasına sindiği söylenebilir. Elizabeth'in yazdığı mektupları, "Majestelerinin ona hitaben yazdığı bir mektubunun olmadığını" söyleyerek Şeçelkalov tarafından alınıp Çar'a verilmesine de izin vermedi. İvan, Leydi Mary'yle evliliği konusunda Kraliçe'nin ne dediğini sorduğunda ise Bowes'un yanıtı, "Hiçbir şey demedi. Sizin ne diyeceğinizi ve kendisine iletilmek üzere bana vereceğiniz mesajı bekliyor" oldu. Bu kez Çar'ın, "Onu kendimize almak istiyoruz, ancak onun kendi inancını değiştirip benim dinime geçmesi konusunda Kraliçe ne dedi?" sorusuna Bowes'un yanıtı, "Mary iyi değil, çok hasta ve inancını değişti-

receğine de inanmıyorum, hem bildiğiniz gibi o bir Hıristiyan" şeklindeydi. İvan'ın verdiği karşılık şöyleydi: "Din konusunda konuşmak istemiyorum, benimle evlenecek olan hangi prenses olursa olsun önce Hıristiyan inancına göre vaftiz edilmelidir. Buraya bizim isteğimizi reddetmek üzere geldiğiniz çok açık ve artık sizinle daha fazla konuşmayacağız." Ve kendisine bu kızdan bahsedip bu nedenle Kraliçe'ye mektup yazmasına yol açan Dr. "Roman" (Robert) Atkins'i yanlış anlamalara yol açmakla suçladı. İvan'ın bu evliliğe ümit bağlamaktan vazgeçirilmesi talimatını yerine getirmeye devam eden Bowes cevaben, Leydi Mary'nin, Kraliçe'nin en uzaktan kuzeni olduğunu, hasta olduğunu, cildinin bozuk olduğunu, suçiçeği geçirdiğini, eli ayağı düzgün biri olmadığını ve Kraliçe'nin daha yakını olan on kadar başka genç kız olduğunu söyledi.

Bir gelecek vaat etmeyen bu başlangıçtan sonra ittifak üzerine konuşmalar da çok verimli geçmedi. İvan, üzerine bir ordu gönderilmiş olmasına rağmen Elizabeth'in kendisine destek vermeyi reddediyor olmasını eleştirdi. Danimarka'ya karşı değilse bile İsveç ve Lehistan-Litvanya karşısında Elizabeth'in müttefiki olmasını bekliyordu ve Bowes'un anlatısına göre, bir öfke anında ona bağırarak "İngiltere kraliçesini kendi akranı olarak tanımadığını" haykırdı. Bowes da patladı ve "sahibesi kraliçenin en az Hıristiyan dünyasındaki bir başka büyük prens kadar büyük" olduğunu söyledi. İvan, "Tabii ya! Fransa Kralı ve İspanya Kralı'na ne dersin?" diye sorunca elçi, "Sahibemiz Kraliçe'yi en az onların ikisi kadar üstün tutarım ve dahası zaten Kraliçe'nin babası İmparator'u maaşa bağlamıştı" deyiverdi. İvan cevaben, "Bowes'un bir elçi olmadığını ve onu kapı dışarı edebileceğini" söyleyince görüşmeler son buldu.

İvan İngiliz elçiye karşı dilini tutmadı ama aslında onun bu davranışını da sahibesine sadakatinin gıpta edilecek bir kanıtı olarak değerlendirmişe benziyordu ve Bowes'a miktarları büyük ölçüde arttırılmış olarak yiyecek ve içecek ikmali yaptı. Hâlâ bir İngiliz eşle evlenme kararlılığı içindeydi, hem de üstelik Maria Nagaya bir oğlan doğurmuşken.

Demiri tavındayken döven Bowes, boyarlarla yaptığı görüşmelerde, örneğin 1.500 rubleyi bulan vergilerin geri ödenmesi ve bir soygun için tazminat ödenmesi gibi, hâlâ askıda kalıp henüz bir karara bağlanmamış bir dizi konuda lehte kararlar çıkarttırmayı başardı.[39] Fakat anlaşma konusunda bir ilerleme sağlanamadı ve Bowes'un İngiliz ticaret tekelinin onaylanmasını sağlama çabaları Rusya'da hatırı sayılır bir düşmanlıkla

karşılandı. Şimdi artık İspanyol Hollandası'ndan ve Fransa'dan gelen tüccarlar yanaşıyordu Rusya'ya. İvan ülkeler arası diplomasiyle giderek daha fazla haşır neşir oldukça, Rusya'nın tecrit edilmiş bir halde kalmasının sürmesini isteyen İngiltere'nin çabalarına karşı daha fazla direnmeye başlamıştı. Boyarlar artık İngiltere'den, Kuzey Buz Denizi yoluyla gelen Rusya'ya dışarıdan gelen ve Rusya'dan dışarı başka ülkelere giden elçilerin İngiltere sahasından serbestçe geçmelerine izin verilmesini istiyorlardı. İngiltere ise açık açık Katolik hükümdarlıkların temsilcilerinin kendi sahasından geçmesine izin vermeyi reddetmişti. İvan, Papalık heyetlerinin yasak kapsamında kalmasını kabul etmiş ancak diğer ülkelerden gelenlere konan yasağa karşı çıkmıştı. Boyarların ifade ettiği şekliyle: "İnanç bir engel değildir; sizin Leydi'niz bizim Efendimiz gibi aynı inanca sahip değil ama bizim Efendimiz onunla dostluk ve kardeşlik içinde olmayı arzu ediyor."[40]

Boyarlardan istediğini elde edemeyen Bowes, şimdi de Dr. Atkins aracılığıyla Çar'dan özel bir görüşme talebinde bulunmuştu. Fakat Çar onu kabul ettiğinde ise, diğer bütün görevlerinde daima hükümdarla doğrudan konuştuğunu ve bir aracı kullanmadığını öne sürerek İvan'la görüşmek için böyle bir talepte bulunmuş olduğunu inkâr etti. İvan cevap olarak kısaca, Rusya'da Çar'ın elçilerle şahsen müzakere etme âdetinin olmadığını belirtti (gerçekten de hiçbir ülkede –Bowes *kızmasın*– böyle bir âdet yoktu). İvan, Bowes'un sözünü ettiği Kraliçe'nin on kuzeni hakkında kendisinden daha fazla bilgi alamadı ve o da onunla hiçbir başka konuyu görüşmedi. Hatta Bowes bir çeşit pazarlık bile teklif etti: İvan İngiliz tüccarlarına tüm imtiyazlarını yeniden tanırsa Kraliçe de Litvanyalılar ve İsveçlilere karşı onunla birlik olabilirdi; elçilerine bu mesajı vererek İngiltere'ye gönderirse orada bayanları hep birlikte inceleyebilirlerdi. Fakat İvan, Livonya'yı yeniden ele geçirmesi için İngiltere'nin yardım sözü vereceğine dair kendisini ortaya koyması istediğinde İngiliz elçi geri adım attı. Elizabeth'in dinibütün olduğunu ve kendisine sunulan Hollanda ile Fransa taçlarını çoktan reddetmiş olduğunu söyledi. Hem Livonya, İvan'ın gerçekten de ata yadigârı toprakları mıydı? İvan öfkeyle cevap vererek, Elizabeth'ten kendisiyle, Stefan Bathori'yi kastederek, Litvanya Kralı arasında hakem olmasını değil, ona karşı müttefiki olmasını istemiş olduğunu söyledi. Böylece ikili arasındaki görüşme çıkmaza girdi.[41]

21. Bölüm

İvan'ın Ölümü

Büyük oğlunun 1581 Kasımı'nda ölümü, İvan'ın maneviyatını da çökertti. Çar, idari mekanizmayı denetleme ve etrafındaki boyarları disipline etme isteğini kaybetmiş gibi görünüyordu ve sebebi olduğu yaraların hiç olmazsa bazılarını sarmaya başladı. 1582 yılında sahte ithamları cezalandırmak için adımlar attı.[1] İtibarı alınmış olanlardan bazılarını affetti ve günah çıkartmalarına bile izin vermeden ölüme gönderdiklerinin ruhlarını kurtarmak amacıyla ruhlarına dua edilmesi için manastırlara paralar yolladı. Nedametinin bir parçası olarak, kurbanlarını listeleyen *Sinodiki* de bu dönemde başlatıldı: Moskova'daki Simonov Manastırı'na yollanan ilk listeye yetmiş dört, Solovki'ye yollanan ikincisine ise yetmiş beş isim girdi; Mayıs 1582'de Pskov Peçerski Manastırı yetmiş beş kurban için dua siparişi aldı, bu listede yer alanlar arasında, *opriçnina*'nın ilk günlerinde idam edilenlerin en mühimlerinden olup 1565 ve 1569'da idam edilen Prens Aleksandır Gorbati-Şuski ve İvan Petroviç Fedorov gibileri vardı. Beloozero'daki Aziz Kiril Manastırı'na Çar'ın oğlu İvan İvanoviç'e dua etmeleri için 2.000 ruble verildi, aralarında "adlarını ancak Tanrı'nın bildiği" birçok kimsenin olduğu 3.000 kadar kurbana dua okunması için manastırlara altın yağdı. Bazı kuşkucu tarihçilere göre bu aslında Kilise tarafından, Fedor İvanoviç'in, babasının ölümünden sonra tahta muhalefet görmeden çıkmasına zemin hazırlamak amacıyla tasarlanmıştı.[2] Kaldı ki, İvan'ın bir sürü idamdan duyduğu pişmanlık, çok sayıda mahkûmun hapisten salıverilmesine kadar gitmedi. Yaşayanlardan ziyade ölüleri rahatlattı.

IV. İvan 1570'lerin sonlarında, hakkında çok fazla şey bilinmeyen ciddi bir hastalık geçirmişti ve genel kanıya göre bu hastalıktan itibaren –belki de daha öncesinden beri– hareket ettikçe ağrılara yol açan bir omur-

ga rahatsızlığından mustaripti, öyle ki ata binmeyi bırakmış ve artık tahtırevanla taşınmaya başlanmıştı.[3] Daha 1572'de, İsveç elçisi Abo Piskoposu Juusten'le konuşmak için (kendisine çok kötü davranmıştı) Novgorod dışında durduğunda at sırtında değil, bir arabada idi.[4] Ne var ki 1578'de Moskova'daki Livonyalılar mahallesi "Narva ile Dorpat"ı kırıp geçirdikleri sırada, Çar ile oğlu İvan at sırtındalardı.[5]

İvan'ın ölümüyle ilgili yalnız bir görgü tanığının anlatısı vardır – her zaman güvenilir olmayan Jerome Horsey. Yine de, Horsey'in İvan'ın hangi koşullar altında öldüğüyle ilgili yalan söylemekten sağlayacağı bir çıkarı yoktu ve dolayısıyla Çar'ın son günüyle –tarih belirtmese de bu, 1584'ün 18 Mart günüdür– ilgili hikâyesine güvenmemek için çok az neden var.

Öldüğü gün, İvan her zamanki gibi sandalyesinde hazine odasına taşınmış, kıymetli taş ve mücevheratın getirilmesini istemiş ve etrafındakilere üzerindeki mücevherlerin özelliklerini ve meziyetlerini anlatmaya başlamıştı. Horsey'e göre İvan, mercan ve turkuaz taşlarını eline ve koluna koyup şöyle dedi: "Ben bir illetle zehirlendim; görüyorsunuz, bu taşlar saf renklerinin matlaşmasıyla benim ölümümü ilan ediyorlar."[6] (Eğer zehir varsa turkuazın renginde değişme olması gerektiği varsayılırdı.) İvan öğleden sonra vasiyetini gözden geçirdi (herhangi bir metin kalmamıştır, ama tahtı oğlu Fedor'a ve Ugliç apanajını oğlu Dmitri'ye bıraktığı söylenir), doktoruna ve eczacısına banyoda kendisine nezaret etmeleri talimatını verdi ve kâhinlerinden rapor istetti, çünkü ölümü için öngörülen gün sona ermek üzereydi. Fakat henüz daha vakti olduğuna dair uyarıldı, zira gün ancak güneş batınca sona erecekti. Öğleden sonra banyo yaptı, "eskiden olduğu gibi kendini hoş şarkılarla avutup neşelendirdi." Sonra iyice tazelenmiş olarak yatağına girdi, üzerinde bol geceliği, gömleği ve uzun keten donu vardı ve bir satranç tahtası istetti. Bogdan Beliski ve Boris Godunov yatağının yanında duruyorlardı. İvan aniden bayıldı ve arkaüstü düştü. Eczacı, kadife çiçeği ile gül suyu istedi ve doktorlar ile İvan'ın günah çıkartıcısını çağırttı. "Bu esnada boğuldu ve ansızın (aynen alınmıştır) öldü" diye yazar Horsey. Onu kurtarmak ve feryadı dindirmek için bir gayret olduğunu ekler. Ama artık çok geçti. Horsey, o zamanlar İvan'ın tepesini keşiş gibi kazımaya yönelik herhangi bir çabadan söz etmez. Son törenler yapılamadan ölmüştür. Fakat günah çıkartıcısı onu sonradan alelacele İyona adlı bir keşiş olarak "melek şeklinde" (keşiş cüppesi) giydirmiştir.[7]

İvan'ın ölümüne ait başka birçok rivayet vardır ve bunların çoğu onun doğal bir ölümle ölmediğini varsayar. Pastor Oderborn, İvan'ın ölümünün hemen ardından 1585'te Latince yayımlanan *Life of the Grand Prince of Moscow* (Moskova'nın Büyük Knezi'nin Hayatı) adlı kitabında, Çar'ın uzun bir süredir ağır hasta olduğunu ve bu sırada konuşamadığını, yiyip içemediğini ve vücudunun kurtlandığını bildirir. Çoktan ölmüş olan oğlunu çağırmıştır. Fakat Oderborn ölçüsüz bir şekilde abartmaktadır. Kendisi orada değildi ve anlattıkları, hiç değilse bu olayda daha güvenilir görünen Horsey'in anlattıklarına uymamaktadır.

İvan öldürülmüş müydü? Horsey'in hikâyesi Beliski ve Godunov'un onun sonunu hızlandırdıklarını mı ima ediyordu? İfadesi net değil.[8] Eğer Çar, "boğulmuş" ya da nefes alması engellendiği için ölmüşse bu iki adamın birlikte hareket etmiş olmaları gerekir, çünkü birinin diğeri fark etmeden yalnız hareket etmesi mümkün olmazdı. Horsey'in "boğuldu" sözüyle ne kastettiği bir muammadır. "Nefesi kesildi" veya "havasız kaldı" mı demek istiyordu, biri tarafından boğazı mı sıkıldı? Yoksa boğazına yiyecek takıldığını mı ya da banyoda alınmış bir zehir sonucu olarak öldüğünü mü kastetti? Bu sonuncu ihtimal de kesinlikle hesaba katılmalıdır.

Çar'ın, Rusya'ya gelmiş olan yabancı ziyaretçilerce yapılmış birçok tasviri bulunmaktadır ve bunlar belli fiziksel ve psikolojik özellikler açısından örtüşmektedirler. Çar ailesinin birçok diğer mensubuyla birlikte onun da Başmelek Katedrali'ndeki lahitten 1963'te çıkarılan kemiklerine bir otopsi yapılmıştır. Bu mezardan çıkarma işlemi, yüz rekonstrüksiyonunun öncü uzmanı M.M. Gerasimov'a, İvan'ın "adeta gerçek" bire bir büstünü üretme imkânı sağlamıştır. Büst bekleneceği üzere Paleologasların kartal burnu, geniş alnı, şehvetli ağzı ve hükmeden siması ile İvan'ın gerçek haline dair bir fikir vermektedir. Gözleri kimilerince büyük kimilerince küçük olarak tarif edilegelmiştir; açık renkli fıldır fıldır dönen gözleri vardı. İmparatorluk elçisi Prinz von Buchau 1575'te İvan'ı uzun boylu, güçlü-kuvvetli ve yapılı biri olarak tarif etmişti. Saçları, sakalları uzun ve sıktı, kızıla çalan siyahtı; Rusların çoğunda olduğu gibi kafası tıraşlıydı diye ekliyordu Prinz. Kendisini öfkeye öyle kaptırırdı ki, ağzı at gibi köpürür ve kendini kaybetmiş gibi görünürdü.[9] Onu sık görmüş olan Horsey şöyle yazıyordu: "Erkekçe bir kişiliği ve görünüşü vardı; yakışıklı, yüksek alınlıydı; kulak tırmalayan bir sese sahipti, gerçek bir İskit gibi hazırcevap bir bilgelikle dolu, vahşi, kan dökücü, acımasız idi; devletinin ve o devleti oluş-

turan insanların işlerini bizzat kendi tecrübeleriyle yönetirdi (Horsey, Rusya'nın "tek tabanca" yönetmek için fazla büyük olduğunu düşünüyordu). Diğerleri ise onun "öfkeli bir savaşçı" gibi göründüğünü söylerdi. Mükemmel bir hafızaya, kıvrak ve alaycı bir mizah anlayışına sahip olduğu da sıkça belirtilirdi. Yabancı elçilerle ve boyarlarıyla arasındaki çatışmaları dramatize etmekten zevk alırdı.[10] Tütün kullanır mıydı? 1575'te Prinz von Buchau, İvan'a, İmparator II. Maximilian adına hediye olarak, İspanyol kuzenlerinin getirdiği, o zamanlar Rusya'da henüz bilinmeyen, tütün denilen bir bitki içmek üzere bir pipo sunmuştu.[11]

İvan'ın tıbbi geçmişi hakkında çok az şey bilinir. Küçük bir çocukken, kısa bir süreliğine çıbandan (en basit açıklama kabul edilecekse kan çıbanından, Rus hanedanının fiziki ve ruhi durumunun en zorlama portresi kabul edecekse, sıraca illetinden) mustarip olmuş görünüyor.[12]

Modern tıbbi görüş Çar'ın spondiloz hastası olduğuna inanmaktadır. Bu hastalık omurlar boyunca osteofit oluşumlarına yol açar, bunlar ise omurilikten çıkan sinirlere baskı yapabilir. Bu durum, yoğun ağrıya yol açabilir. İvan'ın kemiklerinin durumu dışında böyle bir ağrı çektiğine dair bir kanıt yoktur. Ama birçok tarihçi bunun böyle olduğunu varsaymaktadır.[13] 1963'ten bu yana Rus ve Amerikalı uzmanların üzerinde enine boyuna kafa yordukları daha başka tıbbi ve kimyevi analizler bulunmaktadır.[14]

İvan'ın zehirlenmiş olabileceği ihtimali üzerinde de durulmuştur, çünkü 1963'te İvan ve diğer çarlık ailesi mensuplarının kemikleri üzerinde yapılan otopside değişik miktarlarda cıva ve her 100 g. kemikte, (Staritsalı Prenses Evfrosinya'da) 12.9 mg.'dan (onun torunu olan, Staritsalı Maria Vladimirovna'da) 8.1 mg.'a kadar arseniğe rastlanmıştır. Bu da, Maria Vladimirovna adlı çocuğun gerçekten zehir içmeye zorlandığını ve Evfrosinya'nın da dumandan boğulmadığını, zehirlendiğini teyit eder görünmektedir (bkz. 14. Bölüm). Cıva miktarı da insan vücudunun tahammül edebileceğinden fazla idi: Evfrosinya'da 100 g. kemik başına 0.10 mg, Maria'da 0.2 mg. Ama arsenik gerçekten hatırı sayılır miktarda idi ve bu miktarlarda çok çabuk etki gösterdiği için kullanılmış olması daha akla yakın bir zehir gibi görünmektedir. Geriye kalan kişiler arasında ise Çar Vasili Şuski'nin yeğeni Prens Mihail Skopin Şuski dışında zehirlendiğine dair inandırıcı kanıt olan bir başkası yoktur. Prens, "İç Karışıklıklar Dönemi"nde öldürülmüştü. Kemiklerinde 0.13 mg. arsenik vardı ve muhtemelen zehirlenmişti. Bütün bu vakalarda arsenik cıvadan daha fazlay-

dı. IV. İvan'a gelince, arsenik ve cıva miktarları çok düşüktür (As 0.15; Hg 1.3) ve bu cıva seviyesi oğlu İvan İvanoviç'inkiyle aynıdır.

İvan'ın kemiklerinde bulunan bu cıva değerleri frengi kaptığını ve o dönemde kullanılan esas tedavi olan yoğun cıva buharı tedavisine tabi tutulmuş olduğunu göstermez. Başka hastalıklar için cıva bileşiklerini ilaç olarak veya kalomel (sülümel, cıva klorür) şeklinde almış ve bunlar da dizginlenemeyen yoğun öfke krizlerine yol açmış olabilir.[15] Eğer gerçekten osteofitler nedeniyle büyük acılar çektiyse ve Bomelius gerçekten Paracelsusçu idiyse, acılarını kontrol altında tutmak için afyon veya afyon tetürü tedavisi görmüş olabilir. Çar'ın eczanesine ilişkin mevcut kayıtlarda haşhaş tohumlarından iki kez söz edilir. Ayrıca, hiç iz bırakmayan ağrı kesicilerden olan alkolü de bol miktarda almakla meşhurdur.

Rusya'daki doktorlar ne tür ilaçlar veriyordu? Doktorların hepsinin yabancı olduğunu belirtmeye gerek yok, daha çok Almanya veya Hollanda'dan gelmekteydiler. IV. İvan'ın sarayında hem Ruslar hem de yabancılar üzerinde gerçekten kalıcı bir intiba bırakmış gibi görünen ilk İngiliz eğitimi almış kişi, 1569'dan 1579'a kadar hizmet veren doktor Bomelius (aslında Westafalyalı) idi. Bu yıllar, Avrupa ve İngiltere'de tıbbın gelişimi açısından bilhassa önemli yıllardı, çünkü bu sıralarda, İsviçreli kendi başına buyruk bir doktor ve simyacı olan Paracelsus'un (1490-1541) kuramları, Hipokrat ve Galen kaynaklı gelenek üzerine kurulu tıbbi kuramlara ve bunların Doğu Roma İmparatorluğu, Arap dünyası ve Avrupa'daki takipçilerine ciddi rakip olmaya başlamıştı. Geleneksel tıp, toprak, hava, su ve ateş olarak dört öğe üstüne kurulmuştu. Bunlar ise; soğuk, kuru, yaş ve sıcağa; Satürn, Venüs/Jüpiter, Ay ve Mars'a; balgam, sarı safra, kara safra ve kana karşılık geliyordu. Bu "mizaçlar" arasındaki denge bozuldu mu "afiyet" de bozulurdu ve tedavi için dengenin tekrar kurulması gerekirdi.

Fakat hırçın Paracelsus, henüz kimya ve simya arasındaki sınırın tanımlanmadığı bir zamanda kendi kozmolojisi ve mistik teolojisi olan bir simyacıydı.[16] Seleflerinin "mizaçlara dayalı" tıbbi kuramlarını reddederek, tıp alanında bunların yerine, doğa incelemeleri üzerine kurulu bir kuram getirmiş ve belli illetleri iyileştirmek için tasarlanmış kimyasal ürünleri içeren bir *materia medica* önermişti. Paracelsus'a göre ana maddeler cıva, kükürt ve tuzdu, ama antimon, çinko ve alkol gibi başka maddeleri de işin içine soktu.[17] Cıvanın en yoğun kullanıldığı ve bulunduğu biçimlerden biri

mercurius dolcis yani kalomel idi. Afyonun alkollü eriyiği olan ve ağrının başlıca ilacı haline gelen haşhaş tentürünü ilk üreten Paracelsus idi.[18]

Çoğu ülkelerdeki üniversite tıp kurumları, Paracelsus'un uçuklukları gibi görünen şeylere kapılarını kapamışlardı. Bu yeni fikirlere ilk sahip çıkan Catherine de Medici'nin sarayı olmakla birlikte, muhtemelen (Yunan Fioravanti'nin üssü olan) Güney Avrupa'daki kraliyet ve prenslik sarayları, özellikle Almanya ile Kuzey'in Protestan sarayları bunlara daha açık olduklarını gösterdiler.[19] İngiltere'de John Dee Paracelsusçu fikirlere aşinaydı. Kraliçe Elizabeth de olup bitenin farkındaydı. Bu arada Burleigh, Dee'den kendisi için adi metali altına çevirmesini istemişti.[20] Bu koşullar dikkate alındığında öyle görülüyor ki Dr. Bomelius'un yalnızca Cambridge Üniversitesi'nden lisans almadan doktorluk eğitimi vermekle suçlandığı için değil, Paracelsusçu olduğu için de 1567 yılında King's Bench Hapishanesi'ni boylamış olması ihtimal dışı değildir.[21]

Rönesans'ın bilimsel akılcılığının tersyüzü olan simya, hem adi metali altına çevirme hem de kıymetli taşların özellikleri itibarıyla, diğer birçok 16. yüzyıl hükümdarları gibi, İvan'ı da büyülemişti. 16. yüzyıl Rusya'sında simya bilgisinin ana kaynağı, taşların sihirli özellikleriyle altın yapma reçetesi de dahil simya üzerine bölümler içeren *Secretum secretorum*'un* Rusçası idi.[22] İvan aynı zamanda büyüye de çok inanıyordu ve kendini saraylıların ve düşmanlarının komplolarından korumak için, Horsey'in ifadesiyle "büyücü deposunun bulunduğu kuzeyden, Kholmogori ile Laponya arasından" büyücü getirtirdi. Gözdesi Bogdan Beliski, Horsey'e göre artık "bir *Heliogabalus*"** dediği efendisinin karşısındaydı ve astrologlar ile kâhinler, yıldızların Çar'a karşı olduğunu ve belli bir tarihte Çar'ın öleceğini söylemişlerdi. Fakat İvan buna rağmen normal hayatına devam ediyordu ve yakın bir zamanda Leh elçilerinin kabulü için düzenlemeler yapmıştı. Öte yandan 1584 Mart ayı başlarında bazı manastırlara sağlığına kavuşması için dua etmeleri doğrultusunda da fermanlar göndermişti.[23]

---

* 9. ve 10. yüzyılda Arapça yazılmış bir nevi büyü ansiklopedisi, "Sırların Sırrı" anlamına geliyor. Her tür tedavi yöntemlerinin açıklanması kadar, büyü, efsun ve simyaya ilişkin bilgi ve tarifler de yer alır. 12. yüzyılda Latinceye çevrilmiştir - ç.n.

** 3. yüzyıl başlarında hüküm sürmüş olan Roma İmparatoru Marcus Aurelius Antonius, düşük ahlakı, yeme-içme, seks ve zevki sefa düşkünü olarak nam salmış, bu nedenle de genç yaşında tahttan indirilip idam edilmiştir - ç.n.

İvan İvanoviç'in ölümünün ardından sarayda ortaya çıkan durumun Çar'ın ölümünün doğal olmadığı şüphelerini haklı kıldığına kuşku yok.[24] İvan'ın bizzat kendisi dehşetli bir ölüm korkusu taşıyordu ve büyücülerin bunun yakın olduğuna dair öngörülerini ciddiye almıştı. Çoklarının Çar'ın yardakçısı olduğunu düşündüğü Bogdan Beliski, eczacının tarifiyle hazırlanan ilaçlarla yapılan tedaviye nezaret ediyordu. Saray eczanesiyle bağlantılı olan doktorlar, Anabaptist olduğu söylenen Hollandalı Eyloff ve İngiliz Dr. Atkins idi. İlaç olarak verilen madde türleri, 1581'den 1582'ye günümüze kalmış olan az sayıdaki belgede Bogdan Beliski'nin verdiği emirler doğrultusundaki siparişlerde belirtildiği üzere afyon gibi kızıl haşhaş tohumları da dahil olmak üzere özellikle bitkiseldir.[25] İvan'ı zehirlemek için bitkisel karışımlar kullanılmış olabilir mi? Eğer öyleyse, eczaneden sorumlu olan Beliski bunu en iyi sağlayabilecek konumdaydı, çünkü doktorların yazdığı reçeteye göre o ilacın hazırlanması için siparişleri kendisi veriyordu. Bir rivayete göre, Boris Godunov'un İvan'ın gazabından korkmak için özellikle sebebi vardı çünkü Çar oğlunu ölümcül bir şekilde yaraladığında oradaydı ve Çar'ın gelinini, onun fiziksel saldırısından korumaya çalışmıştı.[26]

Artık tahtın vârisi, o "sakil tebessümüyle" Fedor'du ama herkesin bildiği gibi, hükmedemeyecek kadar saf bir adamdı. Diğer taraftan dindardı, merhametliydi ve halk arasında tutuluyordu. Tahta çıkışı herhangi bir naiplik veya Boyar Konseyi'nde, anne tarafından akrabaları olan Yuriyev-Zaharyinler, en çok da halk arasında çok tutulan dayısı Nikita Romanoviç ile Fedor'un karısı İrina'nın akrabaları, yani İvan'ın gözdesi ve son zamanlarda yıldızı sönmekte olan Boris Godunov'un[27] ailesi arasında bir iktidar kavgasına yol açmaya mahkûmdu. İşleri çetrefilleştiren bir unsur daha vardı: Çocuk Çareviç Dmitri'nin varlığı. Dmitri *Dvor* Konseyi'nde anne tarafından akrabaları olan Nagoyların desteğine sahipti. Nagoylar, Fedor'un yetersizliğinden istifade ederek, çocuk prens adına iktidarı gasp etmeye çalışmış olabilirler. Ayrıca, Nagoy ve Godunovların, İvan'ın Leydi Mary Hastings'le evlenme planı karşısında tedirgin oldukları varsayılır. Leydi Mary'nin daha yüksek asalete sahip olması nedeniyle, bu evlilik Nagoyları devre dışı bırakacak daha başka vârislerin doğumuna yol açabilirdi.[28] Ama böyle bir evliliğin gerçekleşmesinin pek de mümkün olmadığını düşünmüş olmaları daha akla yatkın geliyor.

İvan'ın saltanatının son yıllarında, devlet ricali (*élit*'i); Boyar Konseyi yani topraklara hâkim olan *zemşina* ile saraydaki Çar'ın Özel Konsey'i yani *dvor*'u arasında bölünmüştü. Boyar Konseyi'nin çekirdeği, sağlam ve varlıklı boyar gruplarından ve evlilik vasıtasıyla yakından akraba olup çeşitli badireler atlatarak otuz yıl boyunca İvan'ın yakın maiyetinde kalmış olan prensler, baba-oğul Mistislavskiler ve Nikita Romanoviç Yuriyev-Zaharyin'den oluşuyordu. Ayrıca birkaç iyi teşkilatlanmış boyar (Saburov, Fedor Şeremetev) ve *diyak* Şeçelkalov kardeşler vardı.[29] *Dvor* Konseyi'nde kıdemli olarak boyar (ayrıca Yukarı Oka prenslerinden) Prens F.M. Trubeçkoy, Şuski aşiretinden iki üye, Dmitri Godunov ve yeğeni Boris, Nagoy ailesinden iki üye ve Bogdan Beliski vardı. Birçok başka Şuski ve Trubeçkoy da bir alt kademede hizmet veriyorlardı. İvan'ın konseyinde ayrıca, aristokrasinin daha alt kademelerinden olup birbirine sıkı sıkıya bağlı ve birbiriyle haberli olarak birlikte hareket eden daha fazla sayıda temsilci vardı. Kilit karakter ise, gözdesi Bogdan Beliski idi.[30] Dolayısıyla taht için iki aday vardı, Fedor ve Dmitri. İktidar için ise en az üç aday vardı, Nikita Romanoviç, Boris Godunov ve Bogdan Beliski. Arka planda, idareden sorumlu ve askerlerin levazım tedarikini ve birliklerin sevklerini idare eden az sayıdaki *prikaz*'ın etkili yetkilileri olan *diyak*'lar vardı. Yabancıların anlatımlarında, 1570'e kadar Viskovati ve ondan sonra da Şeçelkalkov kardeşler gibi dışişleriyle ilgilenenler dışında bunlar hakkında çok az şey yer alır.

Eğer İvan'ın ölümü insan eliyle olduysa bile, bilindiği kadarıyla bunun bir zehirleme olduğunu gösteren bir iz yoktur; olsa olsa herhangi bir kanıt bırakmadan yapılan bir boğma veya boğulma şeklinde olmuştur. Dahası, her ne kadar o zamanlar çoğu kişi İvan'ı öldürmek istemişse bile bu onun öldürüldüğü anlamına gelmiyor. Kralları koruyan ilahi güç, onu her zamankinden fazla kayırmıştı ve etrafındaki boyarların böyle bir ruhani engeli aşmaları pek olası değildi, çünkü daha önce böyle yapmamışlardı. Meshedilmiş Çar unvanının benimsenmiş olmasıyla zımnen ifade edilmiş olan Rus monarşisinin kutsanmışlığı, zaten hem yönetenler hem de yönetilenleri, geleneğe yönelik bir saldırıdan alıkoyacak kadar güçlü bir algıydı.[31] Kanıtlar, Çar'ın nefessiz kalarak boğulduğu veya birkaç aydır süren hastalığın ardından ani bir kalp krizi sonucu öldüğü yönünde ağır basmaktadır.

Çar'ın nasıl öldüğü sorusu, bizi onun nasıl yaşamış olduğu sorusuna geri götürür. İvan dengesiz miydi? Deli miydi? Marcus Aurelius'unkini aratmayan işret âlemlerine mi katılıyordu? Yüzlerce bakireyi iğfal ettiği ya da asil kadınları arabalarından indirip, eteklerini kaldırmaya zorladığı bu arada kendisinin ve silahlı muhafızlarının kahkahalarla gülüp, onlarla alay ederek etraflarında at sürdüğü hikâyeleri doğru mudur? Seyahatleri esnasında ihtiyaçlarını tatmin için gerçekten de yanında elli kadın götürüyor muydu? Gerçekten de şişko papazları ayı postunun içine diktirip köpeklerin önüne atmış mıydı?[32] Bu hikâyelerin kaynakları nelerdir? Ve sadist katliam hikâyeleriyle ne derece bağdaşırlar?

Değişik mezalim türleri arasında bir ayrım yapmak gerekiyor. Savaşın bir parçası olarak erkek, kadın ve çocukların boğazlanması vardır. Bu katliamların çoğu İvan'ın düşmanları olan Livonya ve Litvanyalılar tarafından yazılanlardır ve onlar bu kıyımlardan dolayı yalnızca Çar'ı değil genel olarak Rusları (ve Tatarları) suçlamışlardır. Bunlar, Almanya'da basılan resimli kitaplarda veya tek tek yapraklar üstünde, korkunç detaylı tasvirlerde yer alıyordu. Fakat dehşetin derecesi bakımından, Rus, Alman, Litvanyalı, Tatar veya Türklerce ya da o zamanlar herhangi bir yerde yapılan savaşlarla aralarındaki fark çok azdır. İvan'ın kendi halkına yaptığı saldırılardaki barbarlığın doğası farklıdır; *opriçnina* tarafından Novgorod, Tver ve başka birçok kasabanın mahvedilişlerine Rus ve diğer yabancı kaynaklar yeterince tanıklık ediyor. İvan'ın hain olarak gördüğü şahsi düşmanlarının idamı ve çektikleri işkencenin doğası ise bunlara göre daha farklıdır. Bunlarla ilgili olarak da vekayinameler gibi bazı Rus tarih kayıtları ve birçok yabancı kaynak vardır. Göründüğü kadarıyla Rusya'da kalıp Çar'a hizmet ettikten sonra yazan yabacılar muhtemelen daha malumatlı idiler.

Kadınların iffetine tasallut etme hikâyeleri, yüksek mertebeden adı bilinmeyen kadınlar olsa bile, Taube ve Kruse, Schlichting, Staden, Horsey, Oderborn ve Almanca yazan Livonyalı yazarlar gibi yabancı kaynaklardan gelmektedir. Bu çok sayıdaki tasvir, tamamen Almanya ve Hollanda'da basılmış kitaplarda yer alırlar ve dolayısıyla propagandadırlar.[33] Bu durum, tüm o iddiaların tamamen gerçekdışı olduğu anlamına gelmez ama ancak naif ve peşin hükümlü olanlar bunların tümünün doğru olduğuna inanabilirler. Bunların çoğu, tıpkı Marquis de Sade'ın eserlerindeki gibi hastalıklı hayal dünyalarının ürünüdürler ya da kısa yoldan para kazan-

mayı amaçlamaktadırlar. Livonya ve Rusya'daki savaş, Kırımlıların saldırıları ve *opriçnik*'lerin Rus halkına yaptığı vahşet, tüm bu gerçekler, sakat kafaların iğrenç hayalleriyle şişirilmeseler de yeterince kötüydü.

Katliamların basmakalıp bir tarzda abartılmaları sonucunda ortaya çıkan çarpıtmaya ilginç bir örnek, ikisi Protestan biri Katolik olmak üzere dört ayrı kaynak tarafından anlatılan belirli bir olaya ilişkindir. Bu, Çar ve oğlu İvan'ın 1578'de Moskova'daki Alman (Livonyalı) varoşuna düzenlediği saldırıdır. Bu hikâyelerden birisinin yazarı olan Johann Boch, Antwerpli bir Katolik'ti, muhtemelen İspanyol Hollandası valisinin verdiği gezici bir görev nedeniyle seyahat ediyordu ve İvan'dan da serbest geçiş güvencesi almıştı. Ciddi bir donma tehlikesi geçirdiği için, o varoşta Çar'ın cerrahının –o sırada muhtemelen Bomelius– müşahedesi altında idi.

İşte o zaman İvan'ın varoş saldırısı geldi. Boch soyulup, dövülüp, kaçmaya zorlanmıştı. Sonunda kurtarılıp, zamanın eczacıbaşısının evine götürüldü. Boch'un anlattığına göre, saldırı sırasında Çar'ın "yağmala ama öldürme" buyruğu gereğince banliyö sakinleri dövülmüş ve elbiseleri soyulmuş ve ellerindekiler alınmıştı. Görgü tanığı olmayan Protestan Pastor Oderborn tarafından yazılan ikinci hikâyede ise, Çar'ın talihsiz banliyö halkıyla (çoğunun kadın ve çocuk olduğunu söyler) nasıl alay ettiğini anlatılır ve sonra "bu zorba, öfkeden kör olmuş, barbar vahşetiyle güdülenip Alman ırkına karşı nefretinden deliye dönmüş bir halde" aralarında dolaşırken tecavüze uğradıkları şikâyetinde bulunan genç kızların dövülüp tırnaklarının sökülmesini emretti. Dillerini kopardı ve "alev alev yanan sopalarla dağladı." Üstelik bütün bunlar genç kızlar İsa adına merhamet dilerlerken yapılmıştı. Horsey (diğer bir Protestan) ise, İvan'ın onları soymaları, bekâretlerini iğfal etmeleri, tecavüz etmeleri veya kaçırmaları için genç kızların üzerine bin silahlı adam saldığını anlatır. Sonra her zamanki gibi, Horsey "maceraperest" şövalyeyi oynamış ve İngiliz evine kaçıp sığınan kadınlardan birkaçını kurtarıp giydirmiştir. Çok sonra kulaktan dolma yazmış olan Margeret, İç Karışıklıklar Dönemi'nde Fransız paralı askerlerindendi. Daha çok saldırının nedenleri üzerinde durur ve sadece ahalinin bebekler gibi çırılçıplak dışarıya çıkarıldığını ve evlerinin talan edildiğini belirtmekle yetinir. Mezhebi bilinmiyor.[34]

Çok abartılı masalların bazılarını atıp, olayların birçok değişik kaynakta yer alan kanıtları üzerinde yoğunlaşarak, İvan'ın zalimlikleriyle ilgili çeşitli anlatıları inceleyebiliriz. *Opriçnina*'nın başlangıcıyla ilgili çok sa-

yıda Rus kaynağı vardır, bir yerden bir yere *pomeşçik* nakilleriyle ilgili kayıtlar bulunmaktadır; IV. İvan ve Kurbski arasındaki yazışmalarda bu Rus dramında[35] yer alanların insani nitelikleri ve Rus toplumunun dini ve ahlaki değerleri, her ne kadar anlatılan tüm olaylara tam olarak inanmak gerekmese de, canlı bir biçimde ortaya konmaktadır. Ve Kurbski tarafından anlatılan olayların bazıları başka birçok yerde de doğrulanmaktadır. Novgorod'a saldırı birçok kaynakta bulunabilir. Moskova'daki 1570 Temmuzu'ndaki infazlar da.

Hepsinden öte, bu korkunç olaylar İvan'ın kendi hayatında nasıl bir yere sahiptir? Onun hakkında gerçekte ne biliyoruz? Üç yaşında babasını ve 8 yaşında annesini kaybettikten sonra umursamaz boyarların insafına terk edilmiş bir çocuk olarak, genelde, mutsuz bir çocukluk geçirdiği varsayılır. Fakat kendisine umursamaz ve ilgisiz bir şekilde davranıldığına dair kanıt da İvan'ın, Prens Kurbski'ye 1564'te yazmış olduğu ilk mektubundadır. Etrafındakilerin ona yeterli saygıyı gösterememeleri karşısındaki alınganlığının izlerini taşıyan bu mektubu yazdığında zaten 30 yaşını geçmişti. İlk dönemleriyle ilgili olarak Rus kaynaklarından öğrendiğimiz tek şey, şamatacı bir delikanlı olduğu, genç yaşlarda hayvanlara ve kuşlara eziyet etmekten zevk aldığına dair anlatılan hikâyeler bulunduğu ve yetişkinlere karşı da gücünü istismar etmeye yatkın olduğudur.

Konstantinopolis'in düşüşünün Rus kültürüne etkisinden sıkça bahsedilir, fakat Batı Avrupa kültüründeki etkisi az olduğu için Osmanlı gücünün Güneydoğu Avrupa'daki ilerlemesinin etkisine nadiren değinilir. Ancak bu Rusya için çok rahatsız edici bir durumdu, zira sıra kendisine gelmiş olabilirdi. Zaten artık, 15. ve 16. yüzyıllardaki Osmanlı fetihlerine kadar varlığını sürdüren Yunanistan ve Orta Avrupa'yla kültürel bağları tamamen kopmuştu. Athos Dağı'ndaki büyük Ortodoks merkezine gidiş-geliş tehlikeli ve pahalı hale gelmişti. Rus elçiliklerinin Kutsal Roma-Cermen İmparatorluğu'na, Viyana'ya veya Roma'ya transit geçişleri, Osmanlı'nın belirli bir dalgalanma gösteren ve Muhteşem Süleyman'ın nihai saldırısına kadar, araya giren güçler üstünde belli bir esneklik dahilinde uygulanan süzerenlik ilişkilerine bağlı idi.

İvan'ın çocukluğu, 21. yüzyılın çocuk merkezli eğitim standartları açısında normal değildi, ama diğer genç prenslerinkine kıyasla da fazla farklı sayılmazdı. Belki de örnek alacağı bir erkek olmayışının eksikliğini duymuştu, neticede, çocukluğuyla ilgili o kadar az şey biliniyor ki, kim bilir

nelerden etkilenmişti? Daha 3 yaşından itibaren, Tanrı vergisi büyük knezlik statüsüyle merhametsiz boyarların yönetimi altındaki ikincil statüsü arasında bir gerilim olmuş olsa gerek. Özellikle 1538'de annesinin ölümünden sonra yalnız bir çocukluktu bu, ama kardeşiyle olan ilişkilerinde bir sevgi pırıltısı ve sıcaklık olmuş olabilir. Yuri Vasiliyeviç genellikle sağır, dilsiz ve aklı her zaman kıt olarak tarif edilir. Bu sonuncusu doğru olmayabilir. İvan'ın kardeşine karşı gösterdiği aşikâr olan sürekli ve şefkatli ihtimamı, aralarında bir biçimde iletişim olduğunu düşündürüyor. Yuri her zaman statüsüne uygun bir muamele görmüştü; İvan'ın yokluğunda zaman zaman Moskova'nın sorumluluğu bile ona bırakılmıştı (şüphesiz kamu işlerini bir başkası yürütmüştür).

Her neyse, İvan'ın taç giymesi, evliliği, iktidar ve savaş yolunda ilk adımları, Fransa'nın Valois prensleri, İngiltere'nin VI. Edward'ı veya İspanya'nın Don Carlos'u gibi Avrupa'nın genç prenslerinin genel gidişatına kıyasla hiç de kayda değer bir anormallik göstermiyordu.[36] İvan, muhtemelen daha 1547 Moskova yangınında, ileride doğrudan panik atak nöbetleri haline gelecek olan kuruntularını sergilemiş olabilir. Zaten Kazan'a çeşitli seferlerinde de, savaş zamanındaki liderliğe bakışının Çar ve manevi baba olarak ikili bir rol üstlenmek şeklinde olduğunu göstermiştir. İlk gerçek ruhsal çöküntüyü 1560'ta Anastasya'nın ölümüyle yaşadı. Karamzin'den başlayarak çoğu yazar, İvan'ın hayatındaki bu duraklamanın üzerinde durmaktadır. Daha 17. yüzyıl başlarında bile İvan hakkında oldukça eleştirel olan en az üç yazarda buna rastlanır.[37] Çoğu yazar Karamzin'in romantik yaklaşımı olarak nitelendirdikleri şeyi reddeder ve ayarlanmış bir evlilikle başı bağlı İvan'da duyguları olmayan kaba saba bir adam görmeyi tercih eder. Yine de İvan'ın Anastasya'yla on üç yıl süren evliliğinin, hayatının en huzurlu ve ahenkli yılları olduğuna şüphe yok. 1577'de Kurbski'ye yazdığı mektuptaki dokunaklı bir paragraf karısının hatırasını hâlâ yaşattığına işaret eder: "Beni karımdan niçin ayırdın ki?" diye yazmıştı, "Eğer genç gelinimi (*yunitsi moeya*) benden almamış olsaydın Kronos'a kurbanlar verilmeyecekti."[38]

İvan'ın çılgın sefahat âlemlerine dalışı Anastasya'nın ölümünden sonradır ve göründüğü kadarıyla eşcinsel eğilimlerinin de serbestçe ortaya çıkmasına izin vermiştir. Karısının ölümü sadece mutluluğuna zarar vermemişti. İktidarına da bir meydan okumaydı. Ona ait ve dışa kapalı olan dünyasının bir parçasını oluşturan, alıştığı birini kaybetmişti (ve sonraki ha-

yatında da görüleceği gibi İvan karısına çok düşkündü). Onun kaybı, ani olmasa da, kuşkusuz dengesini bozmuştu ve her yerde düşman görmesine ve onları karısını –sonraki iki karısını da– zehirlemekle suçlamasına yol açan akut paranoyanın başlangıç aşamasının ortaya çıkmasına yol açmıştı. Anastasya'yı sevsin ya da sevmesin, onun sevgisine muhtaçtı ve sanki annesini yeniden kaybetmiş gibi kendini yeniden öksüz kalmış hissetmiş olabilirdi. Artan paranoyanın görünürdeki belirtileri, Adaşev sülalesinin vahşice infazı ve boyarlar arasında itibarı alınıp gözden düşürülenlerin sayısının giderek artmasıydı.

Maria Temriyukovna'yla 1561 Ağustosu'ndaki evliliği İvan'ı bir süreliğine yatıştırmış olabilir. 1563'teki Polotsk fethi başarısını, kardeşi Yuri'nin ölümü ve çok geçmeden de Metropolit Makari'nin ölümü izledi. Bu da, çocukluk anılarını paylaşacağı kimse kalmadığından, pekâlâ artan bir yalnızlık hissine yol açmış olabilir. Muhtemelen İvan hükümdarlık gururunu sarsmış olan en büyük şoku, Prens Kurbski'nin 1564 Nisanı'nda iltica etmesiyle yaşamıştır. İlişkileri şüphesiz biraz daha inceleme gerektiriyor. Bütün yazışmalarını göz önüne aldığımızda, iki tarafta da çok kereler kızgınlığın yanı sıra başka hislere de rastlıyoruz. Kurbski'de vefa ve sadakatine ihanet edilme duygusu görürüz; İvan'ın Kurbski'ye yazdığı son mektupta aldatılmış arkadaş teması ön plandadır. İvan, kendi yerine Staritsalı Vladimir'in tahta geçirilmesini amaçlayan ve Kurbski'ye atfettiği teşebbüsü bertaraf etmek için yaptıklarını haklı göstermeye çalışırken, bu aldatılmışlık temasını öne çıkarır: "Ben tahta gaspla ya da silahlı güç sayesinde mi çıktım?.. Ben Tanrı'nın bahşetmesiyle hükümdar doğmuşum... Taht için büyüdüm. Peki o zaman efendi neden Vladimir olsundu ki?" Bunlar, İvan'a göre, Kurbski'nin bencil inadı yüzünden olmuştu: "Tek papazla [Silvester] bir olup İvan'a karşı gelmeseydi." Psikolojik olarak çok açıklayıcı bir iddiayla bitirir: "Bana karşı gelmeye başladın ve dahası, ihanet ettin, ben de bu yüzden sana daha sert karşı çıktım; seni irademe tabi kılmaya çalıştım –ve sen buna karşılık– nasıl da Rabbin mukaddesliğini kirletip hakaret ettin."[39] Kurbski'nin Stefan Bathori hesabına Ortodoks Rusya'ya karşı harekât yürütmesini kastediyordu. İvan, iradesine biat etmediği için Kurbski'yi affedemezdi, zira ancak Çar'ın iradesi olabilirdi ve tebaasının ölene kadar buna razı olması gerekirdi.

Fakat *opriçnina*'nın kurulmasının ardından İvan'ın daldığı içki, sefahat, din ve sadizm hayatı, Aleksandrovskaya Sloboda'ya kapanması ve

tam da Livonya'da Lehistan-Litvanya'yla savaş patladığı sırada en önde gelen generallerin idamı veya sürülmesinin yan etkileri yepyeni bir krizin başlamasına yol açtı.

İvan'ın Kurbski'ye Temmuz 1564'teki ilk mektubunda zaten, megalomaninin eşlik ettiği bir paranoya vardı ve İvan kendini daha fazla güven altına almak için *opriçnina*'yı kurmuştu. Fakat neticede başarısız oldu, ikinci karısı Maria Temriyukovna'nın 1569'da ölümünü (zehirlediklerine inanıyordu) engelleyemedi ve dışarıdaki düşmanlarına karşı kendisini korumasız bıraktı. Ölümü onu duygusal açıdan etkiledi mi, söylemek güç, ama elbette Aleksandrovskaya Sloboda'da himayesinde iken zehirlendiği kuşkusu onda hatırı sayılır bir kaygı yaratmış olmalı. Bu arada İsveç'te XIV. Erik'in alaşağı edildiğine dair gelen haberler de onu şaşkına çevirdi, halbuki Kral Erik'le, kardeşi Johan'ın karısı Catherine Jagellonka'nın kaçırılmasını müzakere ediyorlardı. On yıl önce Catherine tarafından, evlenme teklifinin reddedilmesiyle uğradığı hakaretin yarası büyüyordu ve ancak ses getirecek bir intikamla iyileşebilirdi. Erik ihanete uğramıştı ve kendi soyluları tarafından hapsedilmiş, krallık kardeşi Johan'a devredilmişti. Bu, Staritsalı Vladimir ile kendisi arasında olması beklenecek duruma benzemiyor muydu? Novgorod saldırısı ve "hainlerin" Moskova'da infazı kendine XIV. Erik'e yapılanları reva görebileceklerin yok edilmesinin bir yoluydu. Sonra, üçüncü karısı Marfa Sobakina'nın 1571 güzünde zehirlenerek öldürülmesi olayı gerçekleşti.[40] Marfa, Kırımlıların şehrin büyük bölümünü enkaza çevirdikleri Moskova saldırısının üzerinden çok zaman geçmeden öldü. Acaba İvan'ın, kutsal deli Parfeni adıyla kaleme aldığı *Kanon*'da, Başmelek Mikail'den, umutsuzluk içindeki kendisine tatlı bir ölüm bahşetmesi, korkutmaması, nedamet için zaman tanıması ve ayrıca huzurlu bir yere götürülmesi için kendisi adına Tanrı'nın Kutsal Ana'sına başvurmasını istemesi, karısının ölümü bağlamında mı gerçekleşmişti?[41]

Ama İvan gitgide daha da dengesizleşiyordu. Tüm kontrolünü yitirmesi ve her tarafa vahşice saldırması bu döneme rastlar. Paranoya yaşlandıkça ilerler ve o da kırkına dayanmıştı. Üç karısının da ölümü her şeye kadir bir güce sahip olmadığının kanıtıydı, daha kendi ailesini koruyamıyordu ve bu da hem intikam hem de güvenlik arayışıyla etrafındaki herkese saldırmasına yol açtı. Ciddi bir kişilik bozukluğuna işaret eden belirtiler görülmeye başlamıştı. İvan gücünü kullanmakta sınır tanımıyordu, teo-

rik olarak tanımadığı gibi pratikte de icraatının ölçütü olabilecek hiçbir soyut ahlaki kural tanımıyordu. Ona kimse karşı çıkamazdı. Her yaptığı doğruydu ve gerekliydi, çünkü o yapmıştı, çünkü Tanrı gibiydi.

İvan bu sırada çok sinsi de olabiliyordu. Potansiyel düşmanlarını yakalamak için manevralarında, ihanet edildiği konusunda ikna olacağı kadar kanıt toplamada başarılı olduğu sürece tüm doğru yanlış muhakemesini yitiriyordu. İvan'ın yabancı güçlerle olan ilişkilerinde kendine Çar diye hitap etmeyenlere gitgide daha çok düşman olduğu ve Augustus'un kardeşi Prus'un soyundan geliyor olması üzerinde gitgide daha çok durduğu dönem işte bu dönemdir. İvan'ın iktidarını Tanrı'dan aldığına dair inanca bu denli kendini kaptırması genellikle, İvan'ın Tanrı lütfuyla hükmettiğine inanan Makari'den aldığı iddia edilen "otokrasi" eğitimine bağlanır. Fakat ödül ve ceza hakkının olduğu zaten III. İvan tarafından ilan edilmişti bile. Ayrıca iktidarının dayandığı kuram, Kraliçe Elizabeth'inkiyle aynı idi, "Haşmetmeap kraliçe bu âlemin en üst mertebedeki hükümranıdır... dünyevi şeylerde olduğu kadar... tüm ruhani veya dini şeylerde de."[42] Ama İvan öyle bir noktaya gelmişti ki, bir ölçü duygusu tanımadan kullandığı güç ona göre sadece mutlak değil, aynı zamanda sınırsızdı da.

Böylece İvan, İvan Fedorov Çelyadnin'in ölümünden kişisel olarak sorumlu oluyordu, çünkü onun "Çar olmayı istemiş olduğuna" inanıyordu ve kuzeni Staritsalı Vladimir ile karısı ve 9 yaşındaki kızının ölümünden de sorumluydu, çünkü kuzeniydi ve İvan İvanoviç artık 15 yaşına gelmiş olsa bile onun vârisi olabilirdi. Nasıl tanımlarsa tanımlasın kendi ihanet korkusu nedeniyle Novgorod'da binlerce kişinin ölümünden de o sorumluydu. Poganaya çayırlarında 25 Temmuz 1570'teki korkunç sahne ise açıklanmaya muhtaç olarak kalıyor. Bu, daha birkaç gün öncesine kadar İvan'ın en yakın işbirlikçileri olup asla ona rakip olmayan sadık hizmetkârları üzerinden sahneye konmuş bir dehşet ve intikam gösterisiydi. Başta Viskovati ve Funikov olmak üzere, aniden ve acımasızca yok edilmişlerdi. Yine aynı zamanda İvan, *opriçnina*'nın ilk dönemlerdeki üç lider olan Viyazemski ile iki Basmanov'u hedef aldı ve onlardan da kurtuldu.[43]

Tavırlarından ve Kurbski'ye mektuplarından görülüyor ki, İvan kendisininkinden başka bir bakış açısı görebilmekten tamamen acizdi, yok etme ihtiyacı duyduklarına karşı hiç merhamet duymuyordu ve onların karıları ile çocuklarına karşı da anlaşılmaz bir umursamazlık içindeydi.

Bu son karakter özelliğinin, ihanet gibi ciddi suçlarda tüm *rod* yani aşiret mensuplarının birbirine ortak bir suç bağıyla bağlı gören mevcut Rus geleneğince belirlendiği öne sürülmektedir. Belki de bir ailenin tamamen ortadan kaldırılmasının arkasında, Çar'a karşı hareket etme imkânlarının önünün kesilmesi gibi bir güdü de olabilir. Aynı değerlendirme, önemli asillerin evlenmelerinin reddedilmesinin de gerekçesi olarak kullanılıyordu. Ama İvan'ın acımasızlığı bu oldukça sıradan savunmaların ötesine geçiyordu. Ölülerinin arkasından dua edecek hiç kimsenin kalmamasını garanti etmek istiyordu.

Ne var ki İvan, tavır ve kararlarında tamamen tutarsızdı. İ.F. Mistislavski, sürpriz bir davranışta bulunmasın diye defalarca büyük mali kefaletler temin etmeye zorlanmıştı ama iki kez evlendi, iki çocuğu oldu ve Çar'dan uzun yaşadı. (O bir Rurikoviç değildi şüphesiz.) Bir keresinde birkaç yıl süren bir gözden düşüş yaşadığı seçkin askeri kariyeri sırasında M.İ. Vorotyinski, Moskova'yı Tatarlardan kurtarmış ve iki yıl sonra acı içinde ölmüş ama birden fazla oğul bırakmıştı.[44] Çar'ın karılarının akrabalarına nerdeyse otomatik olarak sarayda mevkiler vermesi ve karısı ölünce veya boşanınca yine aynı şekilde otomatik olarak onların itibarlarını ellerinden alması ya da idam ettirmesi dışında, Çar'ın saraylılarına karşı politikalarında tutarlılık izi bulmak imkânsızdır. Tarihçiler hizip çatışmasına ilişkin bir ipucu bulmak için çok zaman harcamışlardır. Ancak gözdeler, uzun vadede izlenen politikalardan tamamen bağımsız olarak gelip gitmişlerdir.

Çar'a özellikle tehditkâr görünmüş olabilecek bir faktör vardır, o da katı bir aristokrat kıskacının varlığıdır. Bunlar çoğunluğu prens olan ve genellikle evlilik bağları dolayısıyla ve sık örülü bir kefalet ağıyla birbirine bağlı bir topluluktur. Çar'ın karşısına dikilen bu kefalet zinciri sonuçta İvan tarafından *zemşina*'ya kaydırılmıştı. Elbette evlilik sülaleler arasında sıkı bir bağ oluşturuyordu, ama kefalet daha da yakın bir ilişki ağını temsil ediyordu. Bu mali bağların hiç Çar tarafından tedavülden kaldırılıp kaldırılmadığına dair kanıt eksikliği açıklanamadan kalmıştır.[45] *Krugovaya poruka* sistemi, Çar'ı prenslere ve boyarlara karşı koruyordu, ama onları da Çar'a karşı koruyordu. Toplumun tümü bu kefaletlerden oluşan örümcek ağında birbirine bağlanıp kalmıştı.

İvan'ın saraylıları Çar'ın izahı güç muamelelerine nasıl tahammül ediyorlardı? Onu neden öldürmediler? Bu soru bazı tarihçiler tarafından, Çar'ın

hizipleri olan güçlü saraylılarca yönlendirilen cahil bir piyondan başka bir şey olmadığı savıyla geçiştirilmiştir. Ama 1560 sonrasında *opriçnik*'ler tarafından yürütülen –Gorbati-Şuski, İvan Fedorov, Staritsalı Vladimir ve Metropolit Filipp'in katli gibi– vahşi bastırma hareketlerini *zemşina*'daki güçlü boyarların hoş görmeleri, eğer bunlar İvan adına hareket eden bazı kişilerin kararları sonucu değilse, pek olası gözükmüyor. Bu tür dehşetlerin ardında meshedilmiş ve karizmatik bir hükümdarın otoritesi olmak zorundaydı ve değişik kaynaklardan İvan'ın kişiliği hakkında bildiklerimizle, Çar'ın baskın, mütehakkim ve hatta karizmatik bir kişi olduğunu ve zihinsel kapasitesinin psikolojik bozukluklarından etkilenmediğini çıkarabiliriz. Örneğin, imparatorluk elçisi Prinz von Buchau ve Possevino, Çar'ı hiç görmemiş olan Püriten İngiliz Fletcher'a nazaran, İvan'a ilişkin yargılarında daha kavrayışlı ve daha az haşindir. Bowes veya Turberville, tipik yabancı düşmanı İngilizlerdendir. Daha yüksek bir idrak kabiliyeti sergileyen Jenkinson ve Horsey'in anlatıları ise çok eleştirel olmadığı için ilginç bulunmayarak sıklıkla göz ardı edilmektedir. İvan'ın ne olduğu ile ne yaptığını birbirinden ayırt etmeyi becerebilmiş olanlar daha ziyade bunlardır.[46]

Bir tarihçiye göre, İvan'ın çağdaşlarına uyguladığı despotluk ve zalimlik, onlar için Kıyamet Günü Yargılaması'yla ilişkili Cehennem azabını temsil ediyordu. Cehennem yalnız ateşle değil suyla da ilişkilendiriliyordu, bir alev gölünün ya da buzlarla kaplı bir nehrin dibi gibi. Bu da bir idam yöntemi olarak boğmanın kullanılışının ve bu anlamda Çar'ın vahşetinin, aynı dinsel çerçeve içinde yaşayan insanlar için anlaşılabilir bir durum olduğunu açıklıyor.

22. Bölüm

İvan'ın Rusya'ya Bıraktığı Miras

İvan'ın saltanatının yorumu üzerinde hâlâ devam eden kafa karışıklığı, ideolojinin tarihyazımı üzerindeki fena etkilerinin en bariz örneklerinden birini oluşturur. İvan'ın saltanatı neredeyse en başından beri çarpıtılarak tasvir edilegelmiştir. Diğer yandan ilk profesyonel olan Rus tarihçisi Karamzin'i bundan hariç tutmak gerekir. Kalben bir romantik olsa da entelektüel dürüstlüğe sahip olan Karamzin, IV. İvan'ı her şeyden önce sevgi dolu müşfik karısı ile doğrucu dostu Adaşev ve katı papaz Silvester'in gösterdiği doğru ve dürüst yoldan ilerleyen yakışıklı genç adam olarak tasavvur etmiştir. Karamzin'e göre Çar, karısı öldükten sonra karakterindeki şer eğilimlere teslim olarak bir iblise dönüşmüştü.

Bu açıklama, İvan'ın Rus tarihindeki rolünün tatminkâr bir izahı olarak görülmedi zira onun izlediği politikaların ülkesi ve halkına yaptığı olumlu katkılara işaret ederek zalimliğine politik ve ahlaki bir zemin sağlamaktan uzaktı. Dolayısıyla zamanın geçerli entelektüel modalarına uygun teoriler icat edilmek zorundaydı. Böylelikle, olayları birtakım olumlu ve iyi tanımlanmış sonuçlar doğurmaları için önceden planlanmış gibi yorumlamak mümkün hâle geliyordu. Bu modaların, 19. yüzyılda ve 20. yüzyılın büyük bölümünde hüküm sürmüş olan en sonuncusu ise, kendi iktidar tabanını korumak için çarlık mutlakıyetçiliğinin gelişmesine karşı çıkmaya mahkûm olan güçlü bir Rus aristokrasisinin var olduğunu tartışır. Bu aristokrasi bencildi, reaksiyonerdi ve kendi çıkarlarını "millet"in çıkarlarının önüne koyuyordu. Bu teori, Rus tarihinin sistematik bir yorumunun gelişmesine yol açtı. Buna göre Tahtı hem destekleyen, hem de ona bağımlı olup ülkenin sınırlarını genişletmeye dair olan milli hedefi gerçekleştirmek için can atan ilerlemeci asiller veya hizmet soyluları ve merkezileşen devlet ile bunun karşısında tüm ayrıcalıklarıyla birlikte eski büyük apanajlarına yapışmış olan reaksiyoner prens/boyar aristokrasisi bulun-

maktaydı. Çar'ın despotizmi, (Çar'ın iradesi altında) devletin ve hizmet soylularının boyarlara karşı zaferi için bir gereklilikti.

1940'tan 1970'lere kadar, büyük ölçüde Stalin'in nezaretinde,[1] geçerliliğini sürdürmüş olan bu tarihsel yorum, sonraki yıllarda saldırıya maruz kaldı[2] çünkü hem büyük ölçüde destekleyici kanıt noksanlığı vardı hem de SSCB'de entelektüel hayat üzerinde gevşeyen parti kontrolüne bağlı olarak partinin tarih çizgisinden kısmi sapmalar olabiliyordu.[3] Gerçekten de kaynaklar daha yakından incelendiğinde tarihçiler, aristokrasi ile orta tabaka hizmet soyluları arasında olduğu varsayılan bir politik mücadeleye dair kanıt olmadığı sonucuna ulaştılar çünkü bunların varsayılan sınıf çıkarlarından bir şekilde bağımsız çalışan kendi merkezkaç kuvvetleri vardı. Hem aristokratlar (prensler ve boyarlar), hem de hizmet soyluları toprakların Çar'ın yönetimi altında tek bir idare altında birleşmesini kabul ediyorlardı ve toprakların ayrıcalıklı kullanım hakkı ile tahsis edilmiş toprakların mülkiyeti iç içe geçmekteydi ki bunda hepsinin menfaati vardı. Gücünü yeteri derecede koruyabilmiş bazı Rurik soylu prens sülaleleri, apanajlarından dolayı sahip oldukları eski statülerini özlemle anmış olabilirler ama yaygınlaşmış olan mirasın bölünülebilirliği, kefalet ve ortak mesuliyet uygulamaları giderek karmaşıklaşan bir siyasi yapıda herhangi bir özel inisiyatifin önünde engel teşkil etmekteydi; kaldı ki, kârlı sonuçlar doğuran devlet hizmetinin tekelleştirilmesi aristokrasi ile hizmet soylularını bir araya getiriyordu.[4]

Daha derin bir seviyede, Rus siyasi kültürünün çarın iktidarını kurumsal kısıtlarla sınırlamadığı halde onun iktidarını kullanma şekline dair hem kendisinin hem de halkın farkında olduğu bazı yazılı olmayan ve eksik tanımlanmış ahlaki ve dini sınırlar koyduğu öne sürülegelmiştir. Bu da, Volokolamsklı Yasef'in nasıl bir yandan Çar'ın yetkilerini vurgulayıp diğer yandan da halka hakkaniyeti olmayan, işkenceci bir Çar'a (*muçitel* Çar) itaati kabul etmemelerini salık verebilmiş olduğunu açıklar.[5] Aslında güçlü hükümdar ile iktidarın sınırlandırılması arasında bir uyumsuzluk yoktur, çünkü hükümdar eğer güçlüyse, iktidarı kendine yontmayı ve "anayasa"dan sonuna kadar yararlanmayı iyi bilecektir. D. Rowland, Rusya'daki siyasi kültürü, Çar'ın asli görevinin Tanrı ile insanlar arasında aracılık yaparak Tanrı'nın iradesini uygulamak ve kendini onların kurtuluşundan sorumlu kılmak olduğu şeklinde özetler. Eğer bu görevi yerine getiremezse, halk ona olan sadakatini reddetme hakkına sahiptir. Onların selame-

ti uğruna Çar'ın kötüleri cezalandırma hakkına getirilmiş bir sınır yoktur. Cezalandırma gücüyle donatılmış bir hükümdarın *groza*'ya ihtiyacı vardır – yani, gerektiğinde zulüm uygulayarak korku ve dehşet salma imkânı olmalıdır.[6]

Öte yandan, devlet yönetimi uzlaşmayla yürür, değişik grup ya da sınıfları kayıran belirli politikalara verilen destek temelinde yükselen hiziplerin oluşmasıyla değil. Bağlılık, politikalardan ziyade Çar'ın halkın gerçek çobanı olduğuna dair inançtan etkilenir.

Ortaçağlarda mutlak monarkların elindeki yürütme gücünü abartma eğiliminde olduğumuz da bir gerçektir. Krallar *solutus a legibus* ["Hükümdarlar kanunlara tabi değildir" ilkesi-ç.] anlamında mutlak olabilirlerdi; yani, her halükârda kendileri ya da seleflerince yapılmış olan kanunlara tabi olmayarak. Fakat yürütme gücü bugünküne nazaran çok zayıftı ve Rusya kadar geniş bir ülkede, at çağında, hükümet edenin bireysel etkinlikleri yakından denetlemesi imkânsızdı.

İvan, saltanatı boyunca az ya da çok başarılı bazı uygulamalarda bulunmuştur. Bunlardan birisi, apanaj sahibi prenslerin güçlerini ve ellerindeki mülkleri azaltma amacını taşıyordu ve vaktiyle III. Vasili'nin de şevkle uyguladığı bir politikaydı. Ayrıca, birçok ortak yönleri olan ayrı prenslikler ve cemaatler arasında entegrasyonu sağlamak amacıyla, Taç ile aristokrasi arasındaki mutabakat geleneğinin yaşatıldığı da daha belirginleşmişti. Saldırılarının sistemsiz olmasına ve teker teker prens ve boyarlara duyduğu kişisel kin ve güvensizlikten tetiklenmesine rağmen kalan varlıklı Rurik prenslerinin taht konusunda İvan'a meydan okuma ve kendisine karşı birlikte hareket etme kapasitelerini azalttığı kuşkusuz. İlk hedefi prenslermiş gibi gözükse de, varlıklı ama prens sülalelerinden olmayan boyarları da dizginlemiş ve toprakları sürekli olarak *opriçnina* bünyesine alma ve çıkarma uygulamasıyla aristokrasinin muhtemel bir askeri kuvvet oluşturmak için kullanabilecekleri yöresel bağların kurulmasını engellemiştir. Tahtın çok fazla adayı da yoktu. Büyük Gediminoviç aileleri ciddi bir tehdit oluşturmuyordu ve onlara daha fazla özgürlük tanınabilmiştir. Fakat Litvanyalı Patrikiyevlerin Ruslaşmış torunları ve Obolenskiler, Şuskiler ile özellikle Vorotyinskiler ve elbette İvan'ın kuzeni Staritsalı Vladimir, tırpanlanmış ya da yok edilmişlerdi.

İvan'ın, merkezileşme veya tercihen söylendiği gibi birleşmeden hedeflediği yapı, merkezi bir devlet ve merkezi bir bürokrasinin denetiminde-

ki merkezi bir idare değildi, çünkü ne bir eğitimli temel kesim vardı ne de bu tarz bir merkezi devleti yaratacak adli mevzuat bilgisi vardı. Merkezileşmenin anlamı [İvan için] her şeyden önce memleketin her yanında tek bir üstün, yasal ve mutlak bir otoritenin tanınmasını sağlamaktı. Bu otorite kendisini çeşitli şekillerde hissedilir kılacak, adli idare, gelirler idaresi ve savunmada yetkilendirmeler yapacaktı. Bu yetkiler kefalet sistemi aracılığıyla toplumun farklı sosyal katmanlarına mensup, ücret alan veya almayan görevlilere havale edilecekti. IV. İvan, bu bütünleşmiş otoriteyi sağlamakta, Avrupa'daki birçok çağdaşından daha başarılı olmuştu.[7] Rusya'da tek kanun (1550 *sudebnik*'i), tek para, tek din, tek ağırlık ve ölçü sistemi, tek dil ve bütünleşmiş tek bir ordu komutası vardı. Elbette hâlâ hak iddia edilen topraklar (*terrae irredentae*) vardı –Lehistan-Litvanya idaresi altında kalmış Kiyef devri Rusya'sının toprakları– ve Rusya, her ne kadar ülkenin temel bileşimini bozacak derecede olmasa da, diğer ırk ve din mensuplarının yaşadığı toprakları da bünyesinde sindirmeye başlamıştı.

Taç giymesini izleyen otuz dört yıl boyunca İvan, Kazan ve Astrahan'ı fethederek ve güneydeki yerleşim ve savunma hatlarını ilerilere kaydırarak Rusya egemenliği altındaki toprakları çok büyük ölçüde genişletti. Kürk ve tuz peşinde Rusya'nın kuzeydoğusundan Sibirya içlerine doğru ilerleme, Stroganov ailesinin şahsi girişimiydi ama ticari fütuhatlarını Obi Nehri havzası boyunca genişletirlerken kendi silahlı güçlerini kurmaya muhtaç kaldılar. Bunun için de yarı asker, yarı eşkıya olan bir Kazak'ı, Yermak'ı tutmuşlardı. 1582'de işe başlayan Yermak, şahsi bir maceracı olarak (Amerika'nın çoğu İspanyol fatihleri gibi) başta başarılıydı ama sonra Sibirya Hanlığı'nın bir karşı saldırısında hayatını yitirdi. Bundan sonra, girişimi Rus devleti üstlendi ve ardından Rusya, Batı Sibirya içlerine doğru sürekli olarak ilerledi.

Neredeyse aralıksız yirmi yedi yıl kadar süren savaşlar boyunca, insani ve mali bedellere rağmen İvan, orduyu modernize etmiş, levazım ve ikmali iyileştirmişti. Bunların içinde en çarpıcı olanı ise çoğunlukla Kazak yerleşimcilerince savunulan müstahkem şehir ve kalelerin pıtrak gibi çoğalmasıydı. Bu mevkiler bilhassa 1571'den sonra Kırımlıların köle almaya yönelik yıkıcı akınlarına karşı Rusya'nın kalbini korumak üzere titiz bir şekilde planlanıp hayata geçirilmiş savunma hatlarını oluşturmuşlardır.[8]

İvan'ın, savaş maliyetlerini karşılamak için, *opriçnina* için ve güneydeki savunma hatlarını genişletmek için çoğunlukla köylülerden olmak üzere halktan mümkün olduğunca para toplamak amacını güden ekonomi politikası ise tamamen olumsuz sonuçlara yol açmıştı. 1505 ile 1584 arasında *sokha** başına askeri olmayan katkılar yıllık 2.16 rubleden 6 rubleye, askeri tekalif ise yıllık 3.07 rubleden 38.45 rubleye çıkmıştı.[9]

İvan'ın saltanatının son yıllarını cehennem azabına çeviren ekonomik kriz, tarımı ve ticareti aynı oranda etkilemişti. Saltanatının başlarındaki müreffeh merkez ve Kuzeybatı Rusya ile 1580'lerdeki viranelik arasında, iyi bilindiği üzere çarpıcı bir zıtlık söz konusudur. Hugh Chancellor, ilk ziyaretinde Yaroslavl ile Moskova arasındaki kırsalı şöyle tarif ediyor: "[kırsal] nüfusu bol küçük köylerle dolu, öyle ki insan hayran kalıyor. Arazi mısır deposu... Sabahları (Moskova'ya) gidip gelen yedi-sekiz yüz kızağa rastlıyorsunuz."[10] Ve tüm yabancılar, ülkedeki inanılmaz gıda bolluğuna ve ucuzluğuna değiniyordu. Savaş, kayıplar, vebalar ve kıtlık, Tatar akınları, vergilendirme, köylüleri topraklarından eden *pomestiya* sisteminin genişlemesi, *pomeşçik*'lere merkezi devletten ödeme yapılmasının terk edilip gelirlerini topraktan çıkarma yöntemine geçilmesi, savaşa askeri köle niteliğinde silahlı ve atlı bir *holop*'un beraberce getirilmesi mecburiyeti ve sonraki yirmi beş yılda *opriçnina*'nın tahribatları yüzünden taşranın nüfusu öyle azalmış ve öyle yoksullaşmıştı ki, Livonya'daki savaşa devam için kırsal kesimin ne insan gücü ne de parası kalmıştı. Rakamlar şaşırtıcıdır: Pskov civarındaki evlerin yüzde 85'inden fazlası terk edilmişti, Novgorod civarında bu rakam yüzde 97'ye yükseliyor. Oka Nehri civarındaki alanda terk edilmiş tarlaların oranı yüzde 95'e dayanmıştı. Manastır topraklarının durumu da en az *pomestiya* veya maaş karşılığı tahsis edilmiş topraklar kadar içler acısıydı. Nüfus, azar azar Kuzey Dvina Vadisi'ne, doğuda Sibirya yabanına ve güneyde ise *dikoe pole*, yani, yaban topraklara, Rusya'yı Kırım arazisinden ayıran bozkırlara kaçmıştı.[11] Güneydeki savunma hatlarına göç yoluyla kaptırılan nüfus çoktu ve artık Volga'nın ötesine ya da Sibirya'ya kaçmak da mümkündü. Köylü nüfus ortadan kayboldukça, *pomestiya*'nın süvarilerce işlenmesi imkânsız olduğundan kaçınılmaz olarak köylülerin çift bozma hakkı sıkça askıya alınmaya başlamış ve ufukta serflik belirmişti.

---

* Bir atın çektiği tahta saban. Rusça arazi ölçü birimi - r.n.

İvan'ın idaresinin keyfiliği ve zalimliğinin, tümden yıkıcı *opriçnina* fikriyle birleşmesi, devlet kavramının evrilmesini, Çarlık mülküyle kamu mülkünün ayrışmasını ve bağımsız devlet kurumlarının gelişmesini geciktirmeye hizmet etmekten başka bir işe yaramadı. İvan devleti kendi şahsında barındırdığı sürece bağımsız politik veya sosyal kurumlar var olamazdı.[12] Bu bakımdan, çarların mutlak gücü, Katolik Avrupa'daki Batılı hükümdarların mutlak güçlerinden ayrılmaktadır. Şöyle ki, Avrupa'da monark, hareket alanını düzenleyen kanunlarla kısıtlanmıştı ve dolayısıyla bağımsız bir varlığı olan kurumlar kök salabilmişti.[13]

Bu durum, Ülke Meclisi gibi bir yapının, değişik sosyal katmanları –bunlara sınıflar demek yanıltıcı olur– temsil eden bir kurum olmak şöyle dursun, neden halkın kolektif sesi hüviyetine sahip, ahenkli bir yapı haline gelemediğini açıklıyor. Rus tarihçiler, tarif etmeye giriştikleri sosyal yapıları anlamca karşılamayan kelimeleri tercih ettikleri için 16. yüzyılda Rus siyasi kurumlarının mevcudiyetine dair olan karmaşaya katkıda bulunmuşlardır. Çağdaş tarihçiler, özellikle Skrınnikov, sıkça 16. yüzyıl Rusya'sının "asli kuruluşları"ndan (*korporatsii*) söz eder. Bu tabir kanunen tanımlanmış yapıları ve yetkileriyle birbirleriyle ahenk içinde faaliyet yürüten tüzel kişilikleri çağrıştırmaktadır. Rusya'da bu tür yapılar yoktu, dolayısıyla siyasi kurumlarca temsil edilemezlerdi. Dolayısıyla Ülke Meclisi, bir kereye mahsus (*ad hoc*) olarak, seçimden muaf bir grup olarak kaldı; ta ki Rus toplumu 1598'de o kaçınılmaz hanedanın sonu ikilemiyle karşı karşıya kalana ve Lehistan-Litvanya Birleşik Krallığı ile Kutsal Roma İmparatorluğu'nun iyi bilinen uygulamalarından ödünç alarak, Tacın devamına meşruiyet sağlamak için bir çözüm formülü bulana kadar.[14] Ülke Meclisi, 1613 Meclisi ile "İç Karışıklıklar Dönemi" koşulları altında, ileride soyunacağı siyasi faaliyete öncü bir örnek teşkil edecek kadar köklü olduğunu göstermişti. Benzer şekilde Boyar *Duması*'nı temsili bir yapı olarak ve "yasama"nın bir parçası gibi düşünmek de oldukça hatalıdır (Rusya'nın o zamanki İngiliz ziyaretçileri ve günümüz Rus tarihçileri bundan sık sık "parlamento" diye bahsederler), çünkü Çar'ın konseyinde birden fazla zümrenin (*estate*) üyeleri bulunurdu ve işlevi de bir sosyal zümrenin (*estate*) menfaatlerini temsil etmek değil, Çar'a tavsiyede bulunmaktı.

İvan'ın saltanatı, Rusya'da bir siyasi deney dönemini simgeler. Bu deneyde Çar, başlarda halkıyla diyaloğu sürdürmek için bir yol bulmaya çalışmıştı. Bazıları *veçe* geleneğine kadar uzanan, bazıları da kilise kurulla-

rının türevi olan değişik tür geçici (*ad hoc*) meclisler topluyordu. Bazı idari ve adli işler mahalli elit mensuplarına havale ediliyordu. Bu deney dönemi *opriçnina* despotizmiyle sona erdi; bu arada boyarlar ve hizmet soyluları, İvan'ın 1566'da sağladığı açılımdan faydalanarak, Çar'la kendi diyaloglarını kurmaya çalıştılar ama bunu kalıcı kılamadılar. Dolayısıyla İvan'ın saltanatı, Rusya'da siyasi kurumların gelişimini engelledi ve serpilmelerini geciktirdi. Ne idari yönetim saraydan bağımsızdı ne de devlet (*gosudarstvo*) hükümdardan (*gosudar*).

Son olarak İvan'ın dış politikayı yürütüş biçiminin, Rusya'nın Avrupa devletler sistemine eşit koşullarda kabulünü geciktirdiği söylenebilir. Rönesans ve Reform'un yarattığı kültür ve fikriyat ile ve devlet dairelerinin sınırları dışında Latin ve Avrupa dillerinde uzmanlaşmanın reddi, dış işlerinde Rusya'nın yabancı aracılara bağımlı kalmasına yol açtı. Rusya Kumpanyası'nın İngiliz üyelerinin gayreti, Rusya'nın İngiltere'yle ilişkilerindeki dil zaafiyetini bir nebze telafi etti. Hem Jenkinson hem de Horsey, işlerini görecek kadar Rusça öğrenmiş görünüyor. İngiliz kolonisinin diğer birçok mütevazı üyesi de şüphesiz böyle yapmıştı. Alman tercümanların mevcudiyeti de Kutsal Roma-Cermen İmparatorluğu'yla ilişkileri kolaylaştırdı. Bunlar bir yana bırakılacak olursa, İvan döneminde Rus diplomatik ilişkilerinin düzensiz bir gelişme göstermiş olduğundan bahsedilebilir. Doğu ve Tatar dünyasıyla, Osmanlı İmparatorluğu'yla ve Balkanlar'la bağlantılar, Doğu Roma İmparatorluğu günlerinden miras olarak sürmekteydi. Fakat Baltık'taki savaş, Rusya için Batı'yı yeni bir diplomatik faaliyet alanı haline getirdi. Çarlık diplomasisi bu alanda, Avrupa'nın insani ve tarihi coğrafyası ile Latin dünyasının o sıralarda artık kristalize olmuş diplomasi kalıpları konusundaki cehaleti nedeniyle çoğunlukla derinlikten yoksundu. İvan'ın dış politikasının merkezinde, onun Çarlık unvanının tanınması talebi vardı. Bu talep *translatio imperii*[15] yolunda bir adım değildi, zaten bu kavram aslında İvan'ın kendi emperyal kimliğini kurgulayışında pek az rol oynamıştı, İvan'ın talebi ve amaçları sınırlı ve Batı'ya göre uyarlanmış bir talepti: Sadece Kutsal Roma-Cermen İmparatoru'yla eşit statüye sahip olmayı istiyordu yoksa bu talep kavramın ima ettiği şekilde diğer milletlere hükmetmeyi içermiyordu.[16] İmparator Augustus'un efsanevi kardeşi Prus'un soyundan gelmiş olduğuna dair giderek artan ısrarı Rus tarihinin evveliyatına ilave bir uzunluk katıyordu ve Kutsal Roma-Cermen İmparatoru'yla eşitlik iddiasına bağlanmaktaydı.

Güya *Nemtsy** soyundan gelmiş olmakla iftihar edişi, bu sayede kendi soyunu Prus'un soyundan türemiş Rurik'e bağlayarak Livonya'nın kendisine atalarından yadigâr bir miras olduğunu vurgulama amacını gütmekteydi. Yoksa tabii ki kendisinin Rusya'ya dışarıdan gelmiş bir yabancı olduğunu söylemeye çalışmıyordu. Bu manada, *Nemetz* (dilsiz), sadece Alman (Germen) anlamına gelmez. Portekiz'den çıkan *Nemtsy* de Amerika'yı keşfetmişti. İvan'ın "imparatorluk" anlayışı diğer milletlere hükmetme üzerine değil, soylu hanedan anlayışı üzerine kuruluydu.[17]

Yine de İvan'ın diplomasisi, onun giderek artan megalomanisinden, kral soyundan gelmeyenleri (İsveç Kralı, Danimarka Kralı ve sonunda Stefan Bathori), hatta Kraliçe I. Elizabeth gibi iktidara "egemen" olmayıp tebaasının dileklerine kulak vermeye zorlanan hükümdarları küçük görmesinden mustaripti. Aynı şekilde, kendine hep "büyük" sefaret heyetlerinin gönderilmesini istemişti. O inisiyatif almazdı, onun peşinden koşmalıydılar. Bunu en çok Lehistan-Litvanya tacının veraseti üzerine yapılan müzakerelerdeki tavrında göstermiştir. Bu müzakereler dini olarak bölünmüş ve kendine tamamen yabancı bir politik sistem üzerinde otorite kurmakta yaşayacağı zorlukları öngören Çar'ın tacı kendisi için istemediği izlenimi uyandırmaktaydı. Diğer yandan kendi küçük çocuğu için de tacı kazanıp kazanamayacağından sanki emin değildi. Genel olarak, Rus diplomasisi dış dünya ve adabı ile dilleri konusundaki cehaletten mustaripti.

Çar'ın despotizmi, savaşın yıkımları, *opriçnina*'nın neden olduğu moral bozukluğu ve hasarla birleşince, Rusya'nın, Batı'da Rönesans, Reformasyon ve Karşı Reformasyon'la kendini gösteren entelektüel ve ruhani hareketlere kendini açmasını geciktirmiş ve hatta engellemiştir. Rusya'da 1453 ile 1589 arası dönem, tümüyle, zihinlerin ve ruhların aşırı mayalandığı bir dönemdir. Rusya, Konstantinopolis'in düşmesinden, Batı Avrupa'ya nazaran, daha derinden etkilenmiş ve ardından Osmanlı gücünün ve İslam'ın Tuna havzasına yayılmasının Rusya üzerindeki tesiri de mühim olmuştur – her ne kadar bu yayılma Kazan'ın fethiyle telafi edilmiş olsa bile. Bu, Altın Orda hâkimiyetinden yeni yeni çıkan bir ülke için siyasi ve ruhani sonuçlar doğuran bir olaydı.

---

* Slav dillerinde Almanları ifade eden kelime. Konuşmayı bilmeyen, dilsiz manaları da vardır. Osmanlı Türkçesinde de "Nemçe" kelimesi ile Habsburg İmparatorluğu kastedilirdi - ç.n.

Öte yandan, Kutsal Roma-Cermen İmparatorluğu'yla ve –Osmanlı süzerenliği altında olsalar da– Tuna havzasındaki prensliklerle diplomatik ilişkiler Rusya'yı Batı Avrupa kültürüne yakınlaştırdı. Fakat uzun yıllar boyu –1558'den 1582'ye– Baltık uğruna verilen savaşa sabit fikirli bir şekilde yoğunlaşılması ve eşzamanlı estirilen terör, Rusya'da, Batı kültürü ve teknolojisine geniş çapta açılım sağlayabilecek ne entelektüel ne de ruhani enerji bıraktı. Kültürel gelişmeyi mümkün kılan maddi ve manevi olanaklar, daha çok geleneksel Ortodoks kültürünün sınırları içerisindeki gelişmelere hasredilmişti. Rusya, Avrupa entelektüel sistemiyle hiç birleşmemişti. Batı Avrupa'da ve hatta Yeni Dünya'da çoğalan ve her durumda Latinceyi temel alan üniversiteler ve okulların oluşturduğu ağın dışında kaldı.

Ne IV. İvan'ın şahsındaki devlet ne de ruhani başşehrinin Hıristiyan olmayan ellere düşmesiyle diğer ülkeler üzerindeki tılsımı bir şekilde solmuş olan ve hâlâ hükümdarın ilahi vasfı kuramına yapışıp kalmış olan Kilise, bağımsız düşüncenin gelişimine karşı hoşgörülü olabilirdi. Dolayısıyla, Protestan Reformasyonu adı altında filizlenen çeşitli teolojik akımlar hakkındaki bilgileri çok yüzeyseldi. Ruslar, Protestanlıkla bir dereceye kadar İngiltere, İsveç, Livonya'da, Katoliklikle ise sadece Lehistan-Litvanya'da tanıştılar. Roma Katolik Kilisesi nihai politik ve dini rakip olarak kalmaya devam etti.[18] Anglikanlık, Lutherciliğin bir çeşidi olarak algılandı. IV. İvan, Jan Rokita'yla Luthercilik üzerine ve Possevino'yla Katoliklik üzerine yapılan tartışmalardan abartılı sonuçlar çıkarılmıştır ama gerçekte bu tartışmaların ikisinin de öyle yüksek bir entelektüel düzeyde cereyan etmediğini görmenin zamanıdır.[19]

Çelişik bir şekilde İvan'ın paranoyası sayesinde hayatını devam ettirebilen ve saraya hâkim olan Rönesans kültürü, simya, sihir, cadılık ve astrolojiye dayalı uygulamalar ile Ortodoks Kilisesi'nin gazabını en çok çeken gezgin eğlence erbabının alanı sayılan karnaval kültürünün bazı yönlerini de içine alan okült dünyasıydı. *Litsevoy svod*'da yani resimlendirilmiş 16. yüzyıl vekayinamesinde, Olimpiyas'ın *İskender Destanı*'nının bir versiyonu ve ilgili bir minyatür vardır. Bu minyatür Büyük İskender'in gerçek babası olan Mısır'ın sihirbaz kralı Nektanebus'u büyülü asasıyla birlikte tasvir eder. Masal ise, Nektanebus'un Rurik hanedanının ve Prus'un atalarından biri olduğunu ima eder.[20]

Batı'da, Ortaçağ'ın kültürel zenginliğine devasa katkılarda bulunmuş entelektüel ve ahlaki eğilimlerden biri olan ve şövalyelik ideali Rusya'da

kesinlikle yoktu.[21] Her ne kadar bu idealin büyük bir bölümü, arka planında, acımasız Ortaçağ savaşları ve Haçlı Seferleri'nin yer aldığı sahte bir gösterişten ibaret olsa da bu ideal, saraylı zümreler arasında serpildi ve Avrupa çapında görgü ve adabın ağır uygarlaşma sürecine ve özellikle toplumdaki eğitimli kadınların rolünün takdir görmesine katkıda bulundu. Diğer yandan şu bir çelişkidir ki, *opriçnina* mensupları ve şövalye tarikatları arasında bazı benzerlikler saptanagelmiştir.[22] Bu benzerliğin daha ziyade İspanya'nın askeri tarikatlarıyla olması mümkündür. Hoş, daha sonra imparator olacak olan Macar Kralı Zigismund'un 14. yüzyıl sonunda kurduğu ve I. Vlad Tepeş Drakula'nın da mensubu olduğu Ejderha Tarikatı'nın model olmadığını kim bilebilir?

İvan'ın ülkesine indirdiği son darbe ise, hanedanın devamının refah ve istikrarın başlıca teminatı olduğu bir dönemde, kuzeni Vladimir'i ve çocuklarından birini siyasi bir cinayetle ortadan kaldırarak ve yaşayan en büyük ve henüz çocuk sahibi olmamış kendi oğlunu kazara öldürmek suretiyle hanedanı yok etmesidir. İvan'ın küçük oğlu Fedor'un tahta geçişi, Fedor'un 1598'de çocuk bırakmadan ölümüne kadar felaketi erteledi. Ve bu yıl ilk kez seçim yoluyla bir çar tahta çıktı. İvan kendi tahtına seçilmiş bir çarın çıkması karşısında, mezarında ters dönmüş olsa gerek.[23] Birinci düzmece Dmitri'nin sahneye çıkmasıyla gelen kriz ciddi bir krizdi ama yine de o meydana çıktığında Boris Godunov ölmemiş olsaydı ya da ehil oğlu yetişkin bir adam olup da iktidarın dizginini ele alsaydı, bu kriz Rusya için bu kadar felaketli olmazdı.

Geriye İvan'ın saltanatının Rus halkının ruhani ve ahlaki niteliklerine nasıl tesir ettiği meselesi kalıyor. Saltanatının başlangıcında, genç İvan, V. Henry, Korkusuz Jean, VIII. Charles ve genç VIII. Henry'de gibi, Batı'nın savaşçı kral ve prenslerinde olan bazı ilham verici niteliklere sahip gibi görünüyordu. Kazan'ın fethine kadar süren bir görüntüydü bu. 1550'lerde, akıllı ve basiret sahibi bir lidere has bazı özellikler gösteriyordu. Bu yıllar birtakım yapıcı önlemlerin yürürlüğe konulduğu bir dönemdir. Sonra, muhtemelen ciddi paranoya nöbetleri serisinin ilki olan ve henüz genç olan Çar'ın dengesini tamamen bozan 1560'taki iç trajedi yaşandı. Yönetici seçkinlerin başında patlayan gaddarlık ve sadizm, sonunda gitgide genişleyen daireler halinde, işkence ve katliam patlamalarıyla doruğa çıkan bir sefahat çılgınlığı halinde ülkeye yayıldı.[24]

Batı'nın ve Doğu'nun Hıristiyan dünyasının o zamanlardaki Cehennem'e ve lanetlilerin işkence edilmesine ilişkin genel saplantısı unutulmamalıdır. Bu çağ, Hieronymus Bosch'un çağıydı, Boticelli'nin Dante'nin *Inferno*'sunu resmettiği bir çağdı ve hem Ortodoks, hem de Katolik Avrupa kiliselerinin duvarlarında ve ikonalarda insanın hayal gücünün bulabileceği en dâhiyane ve azap dolu işkence sahnelerinin sonu gelmez resimleri vardı. Bu olaylar halk masallarında acımasız bir espri anlayışıyla dile getirilir.[25] Cehennem azabına ilaveten, Doğu'da ya da Batı'da çoğu ülke son derece zalim savaşlardan ve cezalandırıcı sistemlerden mustaripti. Yüzyıl Savaşları sırasında Fransa'daki Kara Prens'in *chevauchées*'si, Fransa Kralı XI. Louis'nin hizmetindeki *écorcheurs* akınları, Güllerin Savaşı'nda esirlerin infazı, İngiliz-İskoç sınır savaşında veya İrlanda'nın fethinde yaşanan dehşetler; ve farklı bir alanda, İspanyol ve Roma Engizisyonu'nun alevleri, Felemenk'teki Alba Dükü'nün hükümdarlığı, İngiltere'de sapkınların ve Katoliklerin infazı, Savonarola, Miguel Server ve Giordano Bruno'nun yakılışları, Aziz Bartholomeos Günü Katliamı; "Şefaat İçin Hac Yürüyüşü"nün VIII. Henry tarafından, "Kuzey Kontları Başkaldırısı"nın I. Elizabeth tarafından vahşice bastırılması gibi olaylar; insanların selamete erme uğruna savaştıklarına inandıkları bir dönemdeki yoğunlaşmış gaddarlıklara tanıklık ederler ve bunların dini çatışmalarla alakaları olmadığı söylenemez.[26]

Böylesi bir ahlaki ortamın sonu kaçınılmaz olarak, iltihaplı ve yoz bir korku ve şüphe batağına saplanmaktır. 20. yüzyılın dehşetlerine aşina olanlar bile 16. yüzyıl Rusya'sı üzerine yazan yabancı yazarların tarafgir hatıralarından faydalanmadan, kendisini sadece *Sinodiki* ve çeşitli vekayinamelerle sınırlayarak da,[27] paranoyak Çar'ın korku şeytanına kurban edilen ("adlarını ancak Tanrı biliyordu") erkek, kadın ve çocuk sayısı karşısında dehşete düşer. Gerek *zemşina*, gerek *opriçnina* veya *dvor*'la kasten ektiği korku ve kuşku zihniyeti, bizatihi kolektif kefalet sisteminin içerdiği suçlama kültürüne katkıda bulunmuştur.[28] Çar tarafından izlenen siyasetlerin doğası, böylece koyu karanlık bir gölgenin ardında gizlenmiş olur.

Aynı kurucu hanedan soyundan gelen ve hanedanlık içi evlilikler yoluyla da son derece yakın bağlar içinde olan bir ricale sahip bir toplumda insanların böylesine yok olup gitmelerinin etkilerini durup düşünmek gerekir.[29] İşkence odasında ya da çatışmada ölen veya idam edilen insan-

lar, onuru lekelenen kadınlar, öldürülüp dini törensiz gömülenler, cesetleri köpeklere atılanlar, kim bilir nasıl katledilen çocuklar... İdam eden ve edilenlerin birbirleriyle böyle bağlı olduğu bir toplumu tüketen nasıl bir nefrettir ki bu, sağ kalmanın yolu arkadaş ve akraba cesetlerini çiğnemekten geçsin. Bireylerle ilgili kanıt eksikliği, kişisel ilişkilerin yapısını ortaya çıkarmayı zorlaştırıyor ama bazı önermelerde bulunabiliriz.

1605'te ölen Çar Boris Godunov için bu tarihe kadar cesurca savaşan Peter Basmanov vakasını ele alalım. Ya bir kıdem önceliği tartışması nedeniyle veya babası Fedor ile dedesi Aleksey'in, İvan'ın baş cellatı Maliyuta Skuratov'un (Maliyuta'nın kızı Marfa, Boris Godunov'un karısıydı) ellerinde ölmesini affedemediği için, Peter Basmanov artık desteğini ölen babasının yerine geçen genç Çar Fedor Borisoviç'ten çekip birinci düzmece Dmitri'nin davasını benimsemişti.[30] Aynı şekilde, 1572'de Moskova'ya düzenlenen Tatar saldırısı karşısında zafer kazanan ve 1573'te idam edilen Prens Mihail İvanoviç'in oğlu, Prens M.İ. Vorotyinski, Vorotyinski sülalesine yakın olan *diyak* İvan Timofeyev'e Novogorod'un imha edilişinin dehşetiyle ilgili pekâlâ bilgi vermiş olabilir.[31] 17. yüzyıldaki "İç Karışıklar Dönemi"ne damgasını vuran şiddetin kökleri IV. İvan'ın hükümdarlığı dönemine kadar uzanır.[32] 17. yüzyılda, kendini İvan Timofeyev kadar açık ve eleştirel ifade edebilmiş az sayıda insan vardır ama onun yazdıkları da insanların birçok şeyin farkında olduğunu ve unutmamış olduklarının kanıtıdır.

Bu noktada İvan'ın zalimliğinin köklerinin ve uzun bir saltanat dönemi boyunca halkına bunu dayatma becerisinin kavranması gerekiyor. İlkönce, Çar olarak kendi rolünü anlayışında cezaya ağırlık vermesini haklı göstermesi gelmektedir. İvan, bunu incelememiz için temel alabileceğimiz mektup, talimat ve konuşma zabıtları gibi birçok malzeme bırakmıştır, ama fikir ve eylemlerine ilişkin belgelere daima biraz kuşkuyla yaklaşmak gerektiğini bilmeliyiz. O uzun tiratlarını kendisinin yazmadığı, zaman içinde, kimliği bilinmeyen kâtiplere yazdırdığı neredeyse kesindir ve bunlar elyazması nüshalar olarak günümüze ulaşmıştır. 1567'de yazılan ve dört boyara atfedilen mektupları kaleme alanlar ise, pekâlâ Dışişleri Dairesi memurları olabilir.[33] İvan'ın özel kâtipleri veya özel yazışmalarını yürüten daire hakkında hiçbir şey bilinmemektedir. Yine de bunların varlığı tümüyle Çar'ın *dvor*'unda yürütülen savaş organizasyonuyla iç idare ve dış işlerde süre giden faaliyetlerin ışığında kesinlikle iddia edilebilir.[34] Kafa yapısı, kullanılan ifadeler ve İncil, Apokrif *Velikiy Çetiy Miney* ve *Pseu-*

depigrafa gibi diğer dini kaynaklardan yapılan uzun alıntılar arasında var olan benzerlikler okuyucuyu burada 17. yüzyılda düzülmüş sahte belgelerle karşı karşıya olmadığımıza ikna etmeye kâfidir. Ayrıca, İvan'ın kendi kendisinden "akli dengesi bozuk" diye bahsettiği, dört boyarın 1567'deki mektuplarının ve Litvanya Prensi A. Polubenski'ye 9 Temmuz 1577'de yazılan mektubun arkasında Çar'ın yerine bir başkasının bulunduğuna inanmamızı sağlayacak yeterlikte delil bulmak imkânsızdır.[35]

İvan'ın kibirli bir şekilde bir monark soyundan gelmiş olmasıyla böbürlenmesi ve İmparator Augustus'un kardeşi Prus soyundan olduğu iddiası aslında daha çok yabancı hükümdarlar ve elçilerle ilişkilerinde ön plana çıkardığı bir tavır ve iddia idi. Yine de İvan'ın kişiliğindeki dini boyut görmezden gelinemez. Bunun dışişlerinin yürütülmesinin bir parçası olarak yazılan mektuplara nüfuz etme derecesi çarpıcıdır. İvan'ın Çar olarak rolünü anlayışının temelinde, halkının ebedi selameti için duyduğu sorumluluk vardır; Hesap Günü'nde halkı için ne yaptığının hesabını verecektir, bu kavram Rusçada daha dramatik olan adıyla *Straşnyi Sud* olarak geçer, yani Kıyamet Günü ya da Korkulu Mahkeme. Halkı da onun Çar olarak bu yönüne bakar, çünkü onların da Çar'ın adaletinde Tanrı'nın adaletini hissetmeye ihtiyaçları vardır.

İvan hükümranlık fikirlerini yalnızca Doğu Roma İmparatorluğu'na değil, Eski ve Yeni Ahitlere de dayandırır. Hükümranlık haklarını oldukça aşırı bir şekilde yorumlayıp bu yorumunu kendi içinde tutarlı hale getirip haklı göstermek için bayağı bir zaman harcamış olsa gerek. Bu süreçteki ilk aşama Prens Kurbski'ye ilk mektubunda açık bir şekilde ortaya çıkıyor; burada tebaasını ödüllendirme ve cezalandırma hakkı üzerinde durur ve kendisinin bir ihanet çemberi içinde olduğu sonucuna götürecek olan aklının çalışma biçimini ilk defa burada açık etmeye başlar. Vardığı bu sonuç, bazı boyarların 1553'te oğlu Dmitri'ye bağlılık yemini etmeyi reddetmesiyle kendini göstermiş olan tebaasının kendisine ihanet ettiği duygusuna dayanır; Anastasya'nın, zehirlenme nedeniyle olduğu açık olan ölümü ve onun ölümünden sonraki sefih ve dizgininden boşanmış hayat tarzına boyarların karşı çıkmasıyla gelişen bu duygu, Kurbski'nin kaçmasıyla birlikte doruğa ulaşır. Bu noktada İvan, ilk mektubunda ayrıca Silvester ve Adaşev'le ilgili şikâyetlerini de dile getirir ve onları da kendisine ihanetle ve iktidarından mahrum etmekle suçlayarak kendisini yine haklı çıkartır.[36]

İvan ve cellatlarınca dayatılan rejimin sadizm ve gaddarlığı, Çar'ın cinnetine özgü sembolizm ve dini vurgular sayesinde ilave bir otoriteye kavuşur. İlk olarak Aleksandrovskaya Sloboda'da devreye soktuğu bir ritüel, başrolünü kendisinin oynadığı bir keşiş tarikatı parodisi, Taube ve Kruse tarafından uzun uzun anlatılır, ancak Çar'ın bu ritüeli ne kadar sürdürdüğünü bilmiyoruz.[37]

İvan o sıralarda serbestçe bastırma siyaseti gütmesine imkân tanıyan *opriçnina*'yı uygulamaya koyulmuştu. Kendi *udel* ya da apanajında tek efendi oydu, ama bizatihi bu *udel*, ülkenin kalan kısmında denetim ve zulmün aracıydı. Artık bu, belli bir politikayı (örneğin, merkezileştirmenin) dayatmak amacıyla birine veya bir şeye *karşı* savaşmanın aracı değil, bir şey *için* savaşmanın bir yolu olarak görülebilir. Bu fikir ilk kez, İvan'ın sınırsız iktidar için, tebaası üzerinde keyfi ve mutlak bir güç için savaştığını savunan V. Kobrin tarafından ortaya atılmıştır.[38] Bu yorum *samoderjaviye* ve *samovlastiye* kelimelerine atfedilen anlamlara göre değişir.

Genelde yanıltıcı şekilde "otokrasi" diye tercüme edilen *samoderjaviye* o zamanlar Çar'ın resmi elkabının bir parçası değildi. Avusturya elçisi Prinz von Buchau durumu aydınlatıyor yine. İvan'ın hüküm sürdüğü ve Çar'ı olduğu tüm bölgeleri ilan ettikten sonra şunu ekliyor Prinz von Buchau: "[İvan] Bu unvana sıkça 'monarka' adını ilave ediyor ki, bu Rus diline, mutluluğu kendi tefsir âleminde bulan Grek gibi, kendi başına buyruk olarak yöneten manasında, *samoderjets* kelimesiyle başarıyla çevrilmektedir." Devamında, Büyük Knez İvan Vasiliyeviç'in kendisine bayrak edindiği düsturu Prinz von Buchau'ya göre şuydu: "Ben Tanrı'nın oğlu İsa hariç kimseye tabi değilim."[39] *Samovlastiye* anlam olarak keyfi iradeye ve teolojik anlamda "özgür irade"ye daha yakındır ve İvan'ın iddiasına göre insan serbest iradenin tadını çıkaramazdı, zira Cennet Bahçesi'nde bile en azından bir yasak vardı: İyiyi ve kötüyü bilme ağacının meyvesini yemek. Yine de İvan'ın talep ettiği *samovlastiye* idi yani "sınırsız güç."

Priscilla Hunt, İvan'ın kendi meşruiyetini, 1547'de taç giymesinden *sonra* Metropolit Makari'nin geliştirdiği kutsal krallık kavramına dayandırdığını ileri sürmüştür. Bu, resmi bir "bilge teolojisi" idi ve ikili "İsa imgesi"ni yeryüzünde iki ayrı kimlikle –ilahi ve insani– sonuna kadar yaşatmasını sağlamıştı. Bunu, ilahi kimliği insani kimliği sindirene kadar genişletmek suretiyle yaptı. Dünyayı günahtan arındırmayı kendisine iş edinmiş oldu-

ğu için bu, onun Hıristiyan hükümdar rolüyle geniş çaplı katliamlar gerçekleştirmesini sağladı. Ve gelip giden paranoya nöbetlerini yatıştırmak ve nefsi müdafaa gibi görülen önlemleri haklı çıkarmak adına benimsenmişti. İvan hükümdar olarak sadece Çar rolüyle değil, aynı zamanda kendisine Tanrı katında biçtiği rol itibarıyla da diğer insanlardan daha yüce bir düzlemde yaşıyordu. Dolayısıyla, *opriçnina* hiçbir şekilde nesnel politik ya da toplumsal nedenler gereği olarak açıklanıp geçiştirilemez.

Priscilla Hunt, İvan'ın düşüncelerinin kaynaklarını araştırırken keşfettiği oldukça verimli bir kaynağa işaret eder; bu kaynak, Metropolit Makari'nin bir araya getirdiği ve diğerlerinin yanı sıra Sahte Dionysius Areopagit'in* "Semavi Hiyerarşiler Üzerine" isimli risalesiyle tesadüfen, Filofey'e hitaben Üçüncü Roma üzerine mektup ve Barlaam ile Yosafat'ın hikâyesini de içeren *Velikiy Çetiy Miney*'in ta kendisidir. İvan'ın rolüne ilişkin anlayışının diğer kaynakları, Vahiyler'de, Apokrif'te, İdris'in Sırları'nın (2 İdris/*Hanok*) Slavonik Kitabı'nda ve dönemin ikonografisinde bulunabilir, çünkü Çar aynı zamanda hem Orduların Rabbi/Efendisi hem de nihai hâkim, arındırıcı yıkımın aracı olan Başmelek Mikail'dir.[40] İvan'ın yorumunda, iki beden –cismani ve ilahi– birleşmiştir ve böylece Agapetus'un iki ayrı beden anlayışını aşar.** Nedamet getirme ve ilahi şefaat için dua etme yolundan giderek daha ziyade, iki bedenin tek bir bedende olması şeklindeki Areopagit anlayışın takipçisi olur.[41]

Ortodoks ruhaniliğinin doğasını gösteren bu son ifade, İvan'ın ruhani meselelere yaptığı sözlü müdahalelerin birçoğunun büründüğü biçimi açıklar. Beloozero Manastırı başkeşişine 1573'te yazdığı ve bir Ortaçağ teması olarak günahkârlığının abartılı bir resmini çizdiği mektubu ile 1572 yazı veya 1579'a ait olduğuna inanılan vasiyetinin uzun girişi onu nedamet içinde kıvranırken gösterir. Gelgelelim, İvan mezalimlerinden dolayı değil, Kilise'nin günahlar, küfür, zina, yani *skomorohi* âleminin karşıt dünyası olarak kabul edeceği şeylere gösterdiği ilgiden dolayı nedamet geti-

---

* Areopagitli Sahte Dionysius. MS 5. yüzyıl başlarında yaşamış ve Aziz Pavlus tarafından Hıristiyan yapılmış bir Atinalı. Sıfatı, Antik Atina'da Areopagus isimli tepede kurulup sonradan mahkemeye dönüşen en yüksek idari organa olan mensubiyetini simgeler. Bazıları ona ait olan ve bazıları da onun tarafından yazıldığı varsayılan çeşitli dini eserleri vardır - ç.n.

** Agapetus, 6. yüzyılda Doğu Roma İmparatoru İustinianos'un lalalığını yapmış ve bu imparator için yazdığı nasihatlar Rusya'da monarşik ideolojinin formüle edilmesinde çok kullanılmış olan Ayasofya diyakozu - r.n.

rir.[42] Bu nedamet, ona ihanet edenlerin cezalandırılmasına zemin hazırlamak için gerekiyordu.

Daha Kazan seferi sırasında genç Çar, dini ayinlere katılarak ve Metropolit Makari'nin dini tebliğlerini uzaktan da olsa izleyerek, askeri generallik rolünden ziyade ruhani liderlik rolünü benimsemişti. Savaş meydanlarındaki mevcudiyetine dair, bu tavrını sürdürmede ne kadar tutarlı olduğunu saptamaya yetecek kadar bilgimiz yok ama Livonya savaşındaki önemli askeri harekâtlardan birisine katıldığına dair bu manevi boyutu anlamaya yetecek kadar kanıt mevcuttur. Çar bir savaşçı rolünde değildi, şahsen az savaştı. Ama komutası altındaki ordunun ahlaki arılığından sorumluydu ve bu konuda sürekli olarak kaygı içinde oluşu, mukaddes emanetler ve büyücüler getirtmesinden de anlaşılıyordu. Kendini dini taahhütleri yerine getirmeye adamışlığını gösteren bu ruh hali, Kazan seferinde ve zaferle neticelendirdiği 1562-63 Polotsk seferinde özellikle göze çarpıyordu. Bu Polotsk seferi vekayinamede İvan'ın diğer tüm seferlerine kıyasla çok daha iyi tasvir edilmiştir. Bir görüşe göre İvan'ın Polotsk'a saldırmak için galeyana gelmesine, Ortodoks Çar olarak karşı koymak zorunda olduğu Lutherciliğin tırmanışa geçmesi yol açmıştır.

İvan'ın Polotsk üzerine bu denli yoğunlaşması, vekayinameler ve askeri harekâta ilişkin belgelerdeki dini belagata yansır. İvan'ın haçlı seferinin esas dini amacı, Kiyef ve Novgorod'dan sonra Rusya'nın bu isimdeki üçüncü katedrali olan Polotsk'taki Ayasofya Katedrali'yle simgelenir. Ne yazık ki hem Hunt hem de Bogatırev, İvan'ın geliştirdiği ve hükümdarın açıkça Teslis'teki ikinci şahsa benzeştirildiği ideolojide, "kral ve devlet" arasında analojilerin simgesel olarak yaratıldığından bahsederler. Ancak, İvan'ın, hükmeden ve hükmedilen arasındaki ilişki anlayışında, "devlet" gibi nesnel bir kavramın yer aldığını kabul etmek zordur. Hüküm sürdüğü krallığı ile kendisi arasındaki ilişkide, ona sıkça atfedilen ataerkillikten daha derin bir birbirinden beslenmişlik vardı, kraliyetiyle fiziki ve ruhani bir teklik içindeydi. Cismani ve ilahi olanı bir araya getirdi ve bu ona ilahi şiddet yoluyla dünyayı günahtan arındırmak için harekete geçme yetkisi verdi. O, yaptığı her şeyde ahlaki olarak onu yetkili kılan ve Tanrı'yla eşit duruma getiren bu birleşmenin ete kemiğe bürünmüş bir haliydi.[43]

Çar'ı, kendi gaddarlığının arıtıcı değeri olduğuna inanmaya götüren ve tebaasının hayatını cehenneme çeviren sadizminin ilahi bir kökenden

geldiğini kabul etmesini sağlayan da, İvan'ın kendisini bu kutsanmış şiddet fikriyle özdeşleştirmesiydi. Hem kendisini hem de halkını günahlardan arındırmak için buna muhtaçtı. Bu görüşü, Kurbski'ye ilk mektubunda birçok kelimeyle ifade eder: "Eğer o kadar doğrucuysan ve dindarsan... neden masum bir ölümden korktun?.. Tanrı'nın iradesi budur – iyilerin çile çekmesi. Eğer o kadar doğrucuysan... neden benden, senin şu aksi efendinden gelen azabı kabul için kendine izin vermez ve böylece hayat tacının mirasına konmazsın?"[44]

Aynı zamanda İvan'ın, Tanrı tarafından verilmiş olan, halkını ödüllendirme ve cezalandırma vazifesine sıkı sıkıya bağlılığı, halkını da ilahi kudrete sahip Çar'a itaat vazifesini kabul etmeye itmiş ve halkı onun hükümlerine, adeta Son Hüküm imiş gibi boyun eğmişti.

İvan, halkının kaderi hakkında karar verme gücü taşıyor olması nedeniyle Tanrı'ya benzemiyordu; o Tanrı olmaya çalışıyordu. Saltanatı, Shakespeare'inkiler ayarında bir trajedidir.[45] Acımasızlığı hiçbir amaca hizmet etmedi ve İvan Timofeyev'in de yazdığı gibi, "Caniler topraklarımızı kana boğdu... Her yer öylesine ölülerle doluydu ki, toprağı deşen, suda yüzen ve havada uçan tüm hayvanlar cesetleri yiyip bitirmeye yetişemediler, zira çok fazla ceset vardı." Çar'ın bu yönünü ele alan Kliyuçevski onu, Gazze tapınağının sütunlarını kendi üzerine deviren Samson'la kıyaslamıştı.[46] Fakat Prens Kurbski ve Timofeyev'in (ve de bendenizin) nazarında o, sabahın yıldızı Lucifer'in ta kendisidir, Tanrı olmak istemiş ve semadan kovulmuştur:[47]

> Nasıl da düştün semadan aşağı, ey Lucifer, sabahın oğlu!
> Nasıl da devriliverdin üzerine toprağın...
> Oysa şöyle geçirmiştin kalbinden: "Göklere yükseleceğim ben,
> Koyacağım tahtımı, Tanrı'nın yıldızlarının üzerine...
> Bulutların da üstüne çıkacak, Yüceler Yücesiyle eşit olacağım."
> Ama cehenneme indirildin sen, hem de ta dibine...
>
> Yeşaya 14:12-15

Notlar

Kısaltmalar

CASS	*Canadian American Slavic Studies*
ÇTENİA	*Çtenya v imperatorskom obşçestve istorii i drevnostey rossiiskik pri moskovskom universitete*
CMRS	*Cashiers du monde russe et sovietique*
FOG	*Forschungen zur Geschichte Osteuropas*
JGOE	*Jahrbücher für Osteuropaische Geschichte*
PSRL	*Polnoye Sobraniye Russkih Letopisey*
SEER	*Slavonic and East European Review*

ÖNSÖZ
(Sayfa XIII-XVIII)

1 Örneğin bkz., S. Platonov, M.N. Pokrovski'nin çalışmaları ve diğerleri arasında günümüze daha uygun düşen, A.A. Zimin, S.O. Schmidt, D.N. Al'shits, V. Kobrin, R.G. Skrınnikov ve B. Floria'nın eserleri. Tümü de eserlerine uzun, ciddi ve bazen yazarın kendi ruh halini bile yansıtan, IV. İvan dönemi üzerine yazılan tarihin gelişmesine ilişkin bölümlerle başlarlar.

2 S.F. Platonov'un meslek hayatının tümü hakkında bkz., John T. Alexander'ın kendi yazdığı *Boris Godunov Tsar of Russia* adlı eserin girişi. I. Rex Pyles (ed. ve çev.). Academic International Press, Gulf Breeze Florida, 1973.

3 A. Yanov, *The Origins of Autocracy - Ivan the Terrible in Russian History,* University of California Press, Berkeley ve Londra, 1981.

4 Oldukça Alman karşıtı bir film olan *Alexander Nevsky*, Ağustos 1939'da Molotov-Ribbentrop Anlaşması'nın imzalanmasından sonra gösterimden çekilmiştir.

5 Bkz., Maureen Perrie, *The Cult of Ivan the Terrible in Stalin's Russia,* Studies in Russian and East European History and Society, Basingstoke ve New York, Palgrave, 2001.

6 A.g.e., s. 154.

7 1947 Şubat sonunda filmin ikinci bölümünü tartışmak üzere Stalin, Molotov, Jidanov, IV. İvan rolünü oynayan aktör Çerkasov ve Ayzenştayn'ın katıldıkları bir toplantıda, Çerkasov filmin şu sözlerle sona ermesi gerektiğini açıklar: "*Na moriakh stoim i stoiat' budem*". Stalin'in buna yanıtı: "İşte olan budur ve fazlası var eksiği yoktur." Bkz., G.B. Mar'yamov, *Kremlevskii tsenzor: Stalin smotrit kino.* Moskova, Kinotsentr, 1992, s. 83 ve devamında ve s. 90'da. Jidanov, Çerkasov'un sakalını çok uzun bulmuş ve karşı çıkmıştır.

8 A.g.e., s. 89.

9 Perrie, s. 173.

10 Bkz., S. Bogatyrev, *Oprichnina, A.A. Zimina,* A.L. Khoroshkevich (ed.), *JGOE,* 52, 2004, no. 2 içinde s. 279-82.
11 G. Hoff (G. Khoff), *Erschreckliche, greuliche und unerhoerte Tyranney Iwan Wasilijeviec,* 1582.
12 Bkz., bibliyografyada Hugh Graham.
13 A. Kappeler, *Ivan Groznyj im Spiegel der auslandischen Zeitschriften seiner Zeit, Ein Beitrag zur Geschichte des Westlandischen Russlandsbilde,* Bern/Frankfurt am Main, 1972.
14 Edward L. Keenan, *The Kurbskii-Groznyi Apocrypha. The Seventeenth Century Origin of the "Correspondence" Attributed to Prince A.M. Kurbskii and Tsar Ivan IV,* Harvard University Press, Cambridge, MA., 1971.
15 "Muscovite Folkways", *The Russian Review,* 45, 1986, s. 115-81.
16 "Early Slavic Studies internet kanalı"ndaki bir gönderide.
17 Bu müzakereleri nasıl yürüttüklerine ilişkin olarak Possevino belgelerine bkz. Tartışma zabıtları parşömen tomarlarına kaydedilmiş ve boyarlar bunları alıp İvan'a götürerek ona okumuşlardır.
18 Bkz., *SIRIO* (*Sbornik imperatorskogo russkogo istoricheskogo obshcestva*), önsöz, 71. Mektup dördüncü boyar İ.P. Fedorov'a atfediliyor ve muhtemelen de Fedorov tarafından yazılmış. Aşağıda XIII. ve XIV. bölümlere bkz.
19 VIII. Henry de bir angarya gibi gördüğü yazma işinden hoşlanmazdı. Kaztüyü kalemle yazmak, tükenmezkalemle yazmaya göre çok daha yavaş ve can sıkıcı bir iş olmalıydı herhalde.
20 Rusça okuyabilenler için, bkz., R.G. Skrynnikov, *Perepiska Groznogo i Kurbskogo, paradoksy Edvarda Kinana,* Leningrad, 1973; ayrıca bkz., yazarın oldukça kapsamlı bir tartışmaya yer verdiği ve aynı zamanda, Taube ve Krause, Staden ve Schlichting gibi yabancı kaynakları incelediği eseri olan *Tsarstvo Terrora,* St. Petersburg, 1992, sayfalar 10 ve devamı, Bölüm 1, *Istochniki.* İngilizcede yayımlanmış olanlardan derlediklerimi de kronolojik sıralama içinde veriyorum: C.J. Halperin, "A Heretical View of Sixteenth-Century Muscovy." Edward L. Keenan: "The Kurbsky-Groznyy Apocrypha", *JGOE,* 22, 1974, s. 162-86; aynı yazarın, "Keenan's Heresy Re-visited", *JGOE,* 28, 1986, s. 482-99; aynı kaynakta, "Edward Keenan and Kurbskii-Groznyi Correspondence in Hindsight" ve Edward L. Keenan, "Response to Halperin", "Edward Keenan and the Kurbskii-Groznyi Correspondence in Hindsight", *JGOE,* 46, s. 376-403, 404-15; Profesör Halperin'in makaleleri birçok yazarın çalışmalarını kapsar, tartışmayı birçok açıdan ele alarak geliştirir ve birçok başka kaynağa da dipnotlarında işaret eder. Rusçada son zamanlardaki bir tartışma için bkz., V.V. Kalugin, *Andrei Kurbsky i Ivan Groznyi,* Moskova, 1998, s. 157-58, 252-53 ve değişik sayfalarda.
21 Şüphesiz bu emperyalizm olarak adlandırılabilir.
22 Bkz., Isabel de Madariaga, *Las Monarquias del Antiguo regimen, monarquias compuestas?, La Monarquia rusa, una monarquia compuesta?,* Conrad Russell ve Jose Andres Gallego (ed.), Editorial Complutense, Madrid, 1996 içinde.
23 Almanca karşılığı çok daha isabetli: "Selbstherrscher."

1. BÖLÜM TARİHSEL ARKA PLAN (Sayfa 1-26)

1 Rus prensliklerinin meydana çıkışında İskandinav Vikinglerinin rolü Rusya'da artık kabul edilmektedir. Ama her halükârda Batılı tarihçilerin çalışmalarında, Rusya'nın siyasi kültürü üzerindeki muhtemel Moğol etkisine muhtemel Viking ya da Osmanlı etkisinden daha çok fazla önem verilmiştir. Geneli için bkz., S. Franklin ve J. Shephard, *The Emergence of Rus 750-1200,* Longman, Londra, 1996.

2 Bkz., N. de Baumgarten, Généalogie et mariages occidentaux des Rurikides russes du Xe au XIIIe siecles", *Orientalia Christiana* IX, no. 35, 1927, s. 5-94; "Genealogy of the Riurikids in the period covered by the Primary Chronicle", S.H. Cross ve O.P. Sherbowitz-Wetzor, *The Russian Primary Chronicle* içinde Laurentian Text, Medieval Academy of America, Cambridge, Mass., 1953, s. 298.

3 Altın Orda'nın 1480'deki nihai yıkılışına kadarki dönem için Moğol kelimesini kullanmayı uygun gördüm, daha sonrası için Tatar'ı kullanacağım.

4 Bkz., harita s. xxvii.

5 M. Roublev, "The Periodicity of the Mongol Tribute as Paid by the Russian Princes During the Fourteenth and Fifteenth Centuries", *Forschungen zur Osteurpaischen Gescichte*, Osteuropa Institut an der Freien Universitat Berlin, Otto Harrassowitz, Wiesbaden, *FOG,* 15, s. 7-13.

6 Avrupa'nın öteki ucunda, Hıristiyan İspanyol bir dağ krallığı olan Asturias'ta, Müslüman işgalciler (Hacer'in İbraniceden Avrupa dillerine geçmiş söylenişi olan Hagar'dan hareketle-e.) Hagarenes (*Agarenos*) olarak bilinir.

7 İmparatorluk içinde Altın Soy'dan gelen vârise ayrılan pay.

8 Son derece karışık bir durumun oldukça anlaşılır bir dökümü için bkz., J. Martin, *Medieval Russia, 980-1584*, Cambridge University Pres, 1995, s. 239 ve devamı.

9 C.J. Halperin, *Russia and the Golden Horde: The Mongol Impact on Russian History*, Londra, 1987, s. 59-60.

10 V.A. Kuchkin ve B.N. Floria, "'Kniazheskaia vlast' v predstavleniakh tverskikh knizhnikov XIV-XV vv", *Ot Rima k tret'emu Rimu* içinde (Moskova, 1989), *IX Mezhdunarodnyi seminar istoricheskikh issledovanii, Ot Rima k tret'emu Rimu* içinde (Moskova 1995) içinde, s. 188.

11 Rusya'da soylu büyük saray ailelerine gelin seçmek için yapılan gelin alma törenlerinin kökü buraya dayanıyor olabilir; ama bu uygulamanın daha ziyade Doğu Roma İmparatorluğu'ndan geldiğine inanılır. Bununla beraber Runciman, köken olarak Bizans gelin alma töreni âdetinin steplerden gelmiş olabileceği düşüncesindedir (D.G. Ostrowski'nin S. Runciman'dan alıntı yaptığı eseri, *Muscovy and the Mongols: Cross-cultural influences on the Steppe Frontier*, Cambridge University Pres, Cambridge 1998, s. 83).

12 J.I. Fennell, "Princely Executions in the Horde, 1308-1339", *FOG,* 38, 1986, s. 9-19. Bir prenslik ya da prensliğin bir bölümü üzerinde egemenlik hakkını miras yoluyla almış olan apanaj (*appanage*) prensleri Rurik soyundan geliyorlardı.

13 C.J. Halperin, adı geçen kitapta, s. 111 ve n. 28, Boris Godunov'un soy geçmişini de Tatarlara dayandıran bu gibi şecerelerin çoğunun reddedilmesi gerektiğinde ısrar eder.

14 Rusların resmen Ortodoks Hıristiyanlığa geçişi 988 yılında Konstantinopolis üzerinden ve I. Vladimir'in (tahmin edilebileceği gibi tıpkı Macaristan Kralı Aziz Stefan ya da İyi Kral Venseslaz gibi ölümünden sonra aziz ilan edildi) hükümdarlığı döneminde gerçekleşti.

15 Gedimin (Litvanya dilinde Gediminas), Litvanya Büyük Prensi, 1316-41. Litvanya hanedanlığının kurucusu olarak bilinir.

16 Tüm Litvanya prensleri ya Gedimin ya da Rurik soyundan gelmiştir, Radziwilller hariç, çünkü onlara prenslik unvanı Kutsal Roma-Cermen İmparatoru I. Maximilian tarafından verilmiştir. Hiçbir yerli Lehistan prensi yoktu ve tüm unvanlar imparatorluktan geliyordu.

17 Livonya Şövalyeleri, iki eski Alman askeri tarikatı olan Livonya Kılıç (Kardeşliği) Şövalyeleri ve Töton [Alman] Şövalyeleri'nden geriye kalanlardan oluşuyordu ve üyelerinden büyük bir kısmı Lutherci olmuştu. Şövalyelik Tarikatı büyük ölçüde dağılmasına rağmen Finlandiya Körfezi ve Riga Körfezi üzerindeki kontrolü nedeniyle her zaman işgalcilerin iştahını kabartmıştır. Kutsal Roma-Cermen İmparatorluğu'na bağlıydı.

18 Merkezi ve bölgesel *diyet*'ler.

19 B.N. Floria, *Russko-pol'skie otnoshenia i baltiiskii vopros v kontse XVI-nachale XVII vv.,* Moskova, 1978, s. 23 ve devamı.

20 Bkz., D. Stremooukhoff, "Moscow, the Third Rome: Sources of the Doctrine", M. Cherniavsky (ed.), *The Structure of Russian History: Interpretive Essays*, New York, 1970, içinde tıpkıbasım, s. 108-25; aynı zamanda bkz., M. D'iakonov, *Vlast' moskovskikh gosudarei: Ocherk iz istorii politicheskikh idei drevnei Rusi do kontsa XVI veka,* St. Petersburg, 1889, yeniden basım, Mouton, The Hague, 1969, s. 66 ve sonrası.

21 V.A. Kuchkin ve B.N. Floria, "Kniazheskaia vlast' v predstavleniakh tverskikh knizhnikov", *Ot Rima k tret'emu Rimu* içinde s. 186; Boris Aleksandroviç tarafından kullanılan kelimeler şöyleydi; "*zhaleiu kogo khochu, kaznuiu kogo khochu.*"

22 Bkz., L.A. Dmitriev, "*Literature drevnei Rusi: Khrestomatia*", St. Petersburg, 1997, s. 174-76.

23 IV. İvan'ın taç giyme töreninde Bizanslı diyakoz Agapetus'un (7. yüzyıl başlarında) etkisi 4. Bölüm'de ele alınacaktır.

24 V.O. Kliuchevsky, *Sochineniia: Kurs russkoi istorii,* 8 cilt, c. 2, Moskova, 1957, s. 123: "*samoderjets*... o zamanlar egemen olduğu topraklar üzerinde sınırsız bir güç kullanma hakkına sahip yönetici anlamına gelmiyordu, daha çok herhangi bir dış gücün kontrolü altında olmayan ve kimseye haraç ödemeyen" anlamına geliyordu. Bkz., I. de Madariaga, "Autocracy and Sovereignty, Politics and Culture in Eigteenth – Century Russia: Collected Essays", Londra ve New York, 1998 içinde s. 40-56; J. Lehtovirta, *Ivan IV as Emperor: The Imperial Theme in the Establishment of Muscovite Tsardom*, Turku, 1999, s. 69, n. 1; Marc Szeftel, "The Title of the Muscovite Monarch up to the End of the Seventeenth Century", *CASS,* 13, no. 1-2, 1979, s. 59-81. Szeftel'e göre *samoderjets*'in Yunanca aslı olan *autokrator* gücünü başka bir yöneticinin verdiği yetkiden değil doğrudan Tanrı'dan alan egemen monark anlamına geliyor. Ayrıca, bkz., G. Elton, *New Cambridge Modern History* içinde "The Reformation", c. II, s. 234, Cambridge University Press, 1958, burada VIII. Henry'nin imparatorluğu hakkındaki Cromwell'in teorisi üzerine; "yöneticisinin dünyada başka bir üstün güç tanımadığı herhangi bir devlette var olan hükümranlık yetkisinin (*imperium*) sivil bir yorumu" der ve "İngiltere İmparatoru" olarak adlandırır, demek ki burada hükümranlık yetkisi başka uluslar üzerindeki yetki olarak değil kendi ülkesi üzerindeki yetki olarak değerlendirilmiştir.

25 Bkz., Shevchenko, aynı yerde, s. 80.

26 N.M. Karamzin tarafından aynen aktarılan sözler, *Istoria gosudarstva Rossiiskogo,* 12 cilt, St. Petersburg, 1892, VII, s. 140 ve notlar s. 61, n. 410, *II. PSRL*'den s. 205, 206, 213.

27 Bkz., Agapetus için; onun çarpıcı bir şekilde izini süren Shevchenko'nun aynı eserinde çeşitli yerlerde, Barlaam ve Yosafat'ın Hikâyesi'nden yola çıkarak "Boyarlar, Piskoposlar, Başrahipler ve ve dâhi Rahip Adaylarına Hitaben, İyi Bir Hükümdarlık İçin Öğütler"e, Yasef Volotski'nin *Prosvetitel*'inin (Aydınlatmacı) 16. Bölüm'üne, Shevchenko, aynı eser, s. 88 ve sonrası. Agapetus gerçekten de çoğu zaman kaynak bile gösterilmeden, çok farklı fikirler taşıyan birçok yazarın ideolojik bir kaynak olarak işine yaramıştır.

28 S.F. Platonov, *Ocherki istorii smuty v moskovskom gosudartstve XVI-XVII vv*, St. Petersburg, 1910, s. 96-97, ama benim düşünceme göre Platonov, Rus "milli" davasında Moskova'nın liderliğine ilişkin İvan'ın veraseten kendisine geçen haklarını ve dolayısıyla "mutlak ve demokratik bir iktidar" oluşturmasını birbirine bağlarken biraz fazla abartıyor. R. Pipes, *Russia under the Old Regime*, Londra, 1974, adlı eserinde aynı teoriyi daha çok Weberci bir bakış açısıyla ileri sürer. Ama diğer Avrupalı monarklardan örneğin Fatih William ve XIV. Louis'yi, bölgelerindeki tüm toprakların kalan son vârisleri olarak ele almaz.

29 Bkz., örneğin, R.O. Crummey, *The Formation of Muscovy,1304-1613*, Longman, Londra ve New York, 1987, çeşitli sayfalarda.

30 A.A. Zimin, "*Formirovanie boiarskoi aristokratii v Rossii vo vtoroi polovine XV-pervoi treti XVI*", Moskova, 1988, s. 143 ve devamı. Rurikler arasından çıkan prensler, Vorotyinskiler ve Odoevskiler; Gediminoviçler arasından da Mistislavskiler, Beliskiler, Trubeçkoylar, vb.

31 *Konyuşi* unvanı bazen babadan oğula geçme unvan şeklinde verilmiştir, ama eğer böyleyse bile atamalar hiç de sistematik değildi. Unvan bazen "ahır sorumlusu" olarak tercüme edildi ama

bu görevdeki kişinin sarayın atlarından ve silahlı adamlarından sorumlu olduğu görülünce daha çok önemli bir iş olduğu anlaşıldı.

32 Bkz., 2. Bölüm. Bir çar tarafından yaratılan ilk Rus prensi, Büyük Petro'nun prens yaptığı A.D. Menşikof'tur. İkincisi ise I. Paul'ün Prens yaptığı A.A. Bezborodko'dur.

33 Zimin, *Formirovanye*, bu sayfalarda epeyce kendisinden bahsettim: Bkz., s. 19 ve devamı ve çeşitli aile adları altında yapılan girişler. Bu dönemlerde tüm aristokrasilerde ortak bir özellik olarak ölüm oranları çok yüksekti ve aileler, ölümler sonucu doğal olarak yok oluyordu.

34 Nasihat geleneği üzerine bkz., S.N. Bogatyrev, *The Sovereign and His Counsellors: Ritualised Consultations in Muscovite Political Culture, 1350s-1570s*, Helsinki, 2000.

35 Zimin, aynı yerde, s.18.

36 S. von Herberstein, *Zapiski iz Moskovii*, Moskova, 1988, s. 120.

37 Kliuchevsky, aynı yerde s. 18.

38 Rus unvanlarını Kutsal Roma-Cermen imparatorlarının veya İspanya Kralı II. Philip'inkilerle karşılaştırın, çok da sonradan görme değil.

39 S.M. Solov'ev, "*Istoria Rossii s drevneishikh vremen*", III. Moskova, 1961-5, s. 135-36. Tam metin şöyledir: "Biz, başından beri Tanrı'nın lütfuyla, ilk atalarımızdan itibaren topraklarımızın efendisiyiz, atalarımızı da bizi de buraya Tanrı koymuştur ve son saat geldiğinde, biz Tanrı'ya (*i do veka*), bu topraklarda biz şimdi nasıl egemen isek çocuklarımızın da aynı şekilde egemen kılınmasını bize bağışlaması için dua ederiz ve bunun üstünde bir yere çıkmak gibi bir niyetimiz olmadı ve olmaz da." Alıntı için, N.V. Sinitsyna, "Ot Rima k tret'emu Rimu" içinde, "'Itogi kontseptsii' 'Tret'ego Rima'", Roma ve Moskova, 1995, s. 16 ve devamı.

40 Despina, Zoe'ye (Sofya'ya) Moskova'daki birçok Yunanlı ve İtalyan tarafından takılan isimdir. "Despotes"un dişil hali.

41 S.M. Solov'ev, *Istoria Rossi*, III, s. 55 ve devamı; V.O. Kliuchevsky, *Sochinenia: Kurs russkoi istorii*, II, s. 120 ve devamı.

42 P. Pierling, *La Russiee et le Saint Siege: Etudes diplomatiques*, 2 cilt, Librairie Plon, Paris, 1891, c. I. Gelin, III. İvan adına muayene edilmiştir.

43 Sofya'nın yolculuğunun anlatımı için bkz., Robert M. Croskey, *Muscovite Diplomatic Practice in the Reign of İvan III*, Garland Publishing Inc., New York ve Londra, 1987, s. 240 ve devamı. Bu dönemde gerçekleşen diğer Paleologos evlilikleri arasında kayda değer olanı Andrei Paleologos'un kızı Maria ile Vereya Prensi Vasili Mihayloviç arasındadır. A.g.e., s. 246.

44 E. Skryzhinskaia, *Barbaro i Kontarini v Rossii – k istorii italo-russkikh sviazei*, Leningrad, 1971, s. 204; "Pouchenie Vladimira Monomakha", "Cross and Sherbowitz-Wetzor", *The Russian Primary Chronicle*, s. 37.

45 Herberstein, *Zapiski iz Moskovii*, s. 66.

46 Solovyev yanılıyor.

47 Solov'ev, *Istoria Rossii*, c. III, s. 58.

48 Kurbsky, *History of Ivan IV*, J.L.I. Fennell (çev. ve ed.), Cambridge Univesity Press, 1965, s. 3.

49 Yunanlı Maksim hakkında daha fazla bilgi için, bkz., 2. Bölüm.

50 Solov'ev, III, s. 59.

51 A.g.e.

52 Elena Rusçada genellikle Elena Voloşanka, yani Eflaklı Elena olarak anılır ama onun babası Boğdan'ın (Moldavya) Büyük Stefan'ı idi.

53 1961'deki mevcut durumun bir özeti için bkz., , J.L.I. Fennell, *Ivan the Great of Moscow*, Ekler A, Macmillan, Glasgow, 1961.

54 Boğdanlı Elena'nın daha sonra *Judaizer* denilen tarikatıyla bağlantılarını gözden geçirirken kayda değer bir not; Mihail Olelyikoviç'in kız kardeşi Yevdokya, Boğdanlı Stefan'ın karısı ve Elena'nın annesidir (Fennell, *Ivan the Great*, Ekler E, I. Vasili'nin soyundan gelenler).

55 W.F. Ryan, *The Bathhouse at Midnight*, Pennsylvania State University Press, 1999, s. 16 ve n. 55, Moshe Taube'nin yaptığı birçok çalışmaya gönderme yapar.

56 Gennadi bir süre Roma'da ikamet eden ve Batı kültürünün Rusya'ya aktarılmasında önemli bir rol oynayan Dmitri Gerasimov'un, Büyük Knez'in doktoru (ve astroloğu) Nikolas Bülow'un ve Latinceden çeviriler yapan ona bağlı Sırp ya da Hırvat Dominiken papazı Benjamin'in hizmetlerinden yararlandı.

57 R. Tsurkan, "*Slavianskii perevod Biblii*", St. Petersburg, 2001, s. 188 ve devamı. Çeviride Yunanca metinler, *Vulgata* (DİPNOT: *Vulgate*: Kutsal Kitabın 4. yüzyılda Hieronymus (Aziz Jerome) tarafından yapılan Latince çevirisi - ç.n.) ve 1478'de Köln'de basılan Almanca nüsha ve bazı İbranice asıllar temel alındı. Ayrıca Ezra kitaplarının numaralandırılmasının açıklaması için bkz., Alastair Hamilton, *The Apocryphal Apocalypse: The Reception of the Second Book of Esdras (4 Ezra) from the Renaissance to the Enlightment*, Clarendon Pres, Oxford, 1999. 2. Ezra kitabı Daniel ve Vahiyler kitaplarıyla beraber Türklerin ilerleyişini dünyanın sonunun geldiğine dair bir işaret olarak gören peygamberce yorumların kaynağı olarak önemliydi. Ezra kitaplarını yüceltenler arasında Pico della Mirandola ve Museviliği Hıristiyanlıkla uzlaştırma yolları arayan diğerleri vardı (Hamilton, aynı eser, s. 9 ve devamı).

58 Croskey, *Muscovite Diplomatic Practice*, s. 238 ve devamı.

59 Croskey'e ek olarak, bkz., L.A. Yusufoviç *Kak v posol'skikh obychaiakh vedetsia*, Moskova, 1988.

2. BÖLÜM III. VASİLİ'NİN SALTANAT DÖNEMİ (Sayfa 27-45)

1 Solov'ev, *Istoria, III*, s. 63.

2 III. İvan ve III. Vasili'nin vasiyetleri için bkz., Robert Craig Howes, *The Testaments of the Grand Princes of Moscow*, Cornell University Presss, Ithaca, NY, 1967. III. İvan kriz geçirmiş olabilir.

3 III. İvan, ağabeyi Andrey'i 1493'te hapiste ölüme terk etti; İvan'ın diğer iki küçük oğlu da Vasili tarafından Pereyaslavl'da zincire vurularak hapise atıldı ve her ikisi de hapiste öldü. Şüphesiz tahtta rakip olabilirlerdi. VIII. Henry'nin İngiltere'de tacına ortak çıkabilecek York taraftarlarını saf dışı bırakma siyasetine paralel bir durum.

4 Bkz., Martin, *Medieval Russia, 980-1584*, s. 248.

5 Saltanattaki hanedana mensup birinin kanını akıtmak yanlış görüldüğü için bulunan alternatif çözüm, açlıktan öldürmekti.

6 1498'den 1515'e kadar Fransa Kralı olan XII. Lui de 1499'da Britanyalı Anne'yle evlenmek için daha önce evlenmiş olduğu XI. Lui'nin kız kardeşini boşamıştı.

7 N.A. Kazakova, *Ocherki po istorii russkoi obshchestvennoi mysli, pervaia tret' XVI veka*, Leningrad, 1970, s. 116-18 ve s. 210. Vasili'nin evliliği hakkındaki kaynaklar oldukça kafa karıştırıcı, çünkü vekayinameler Vasili'nin hoşuna gitsin diye elden geçirilip değiştirilmişti. Yeni çizilen portreye göre, Solomonya'nın bizzat kendisi Vasili'den kendisini reddetmesini ve onu bir manastıra göndermesini istiyordu.

8 Bkz., D.G. Ostrowski, "Church Polemics and Monastic Land Acquisition in Sixteenth-Century Muscovy", *SEER*, 64, no. 3, 1986, s. 355-79. Ostrowski "kilise temelli" partilerin varlığını ileri sürenlere çok ikna edici bir şekilde karşı çıkar ve sonraki tarihyazımlarında bu kavramın kendine çok kolaylıkla yer bulmasını da 19. yüzyılın muhafazakârlarla liberaller arasındaki siyasi tartışmalara çok denk düşmesiyle ilgili olduğunu öne sürer. Rus tarihyazımında tenis topu gibi gidip gelmiş olan bu tartışmalar 1950 ve 1960'ların bazı berbat Kremlinoloji abartılarını hatırlatır.

9 Hayatı ve eserleri hakkında genel bir bilgi için bkz., Jack V. Haney, *From Italy to Muscovy: The Life and Works of the Maxim the Grek*, Wilhelm Fink Verlag, Münih, 1973; ayrıca bkz., R.G. Skrynnikov, *Sviatiteli i vlasti*, Leningrad, 1990, s. 143 ve devamı.

10 Bkz., L.E. Morozova, *Ot Rimu k tret'emu Rimu* içinde "Ivan Groznii i publitsisty XVI veka o predelakh i kharektere tsarskoi vlasti", s. 236-51, s. 237'de. Morozova bunun Yunanlı Maksim'in temsili kurumları olan bir devletten yana olduğu anlamına geldiği sonucunu çıkarır; "konsül"lü bir devlet onun görüş alanına girmez, halbuki Yunanlı Maksim tarafından kullanılmış olan kelime *sinklit*'tir (konsül, Yunancadan).

11 Bkz., V. Val'denberg, *Drevnerusskie uchenia o predelakh tsarskoi vlasti*, Petrograd, 1961, s. 258.

12 A.g.e.

13 Skrynnikov, *Sviatiteli i vlasti*, bunu bir kulüp olarak adlandırır, s. 141 ve devamı.

14 Bkz., Haney, aynı eser, Bölüm 1, kısım 3, s. 64 ve devamı.

15 G. Alef, "Das Erlöschen des Abzugsrechts der Moskauer Bojaren", *FOG*, 10, Berlin, 1975, s. 7-74, s. 66.

16 Skrynnikov, *Sviatiteli i vlasti*, s. 142.

17 Herbertstein, *Zapiski*, s. 105-6, "Vasili, Maksim'den hoşlanmasına rağmen Maksim ortadan kayboldu ve muhtemelen de boğuldu" diye ilave eder. Boğulmadı ama hapiste öldü.

18 1534'te Parlamento'dan geçen ve Henry'nin, istediği herhangi bir zamanda ferman çıkartarak ya da vasiyet yoluyla yerine birisini atayabilmesini sağlayan ve "Act of Supremacy" (İngiltere'de 1534 yılında Parlamento'da kabul edilen ve VIII. Henry'yi İngiltere Kilisesi'nin üstündeki güç olarak tanımlayan yasa. Bu yasayla birlikte kralın Anne Boleyn'le evliliğini tanıyan İngilizlerin sadakat yemini etmeleri şartı da koşulmuştu-ç.) için bkz., J.J. Scarisbrick, *Henry VIII*, Methuen, Londra, 1983, s. 350.

19 Marc Szeftel, "Joseph Volotsky's Political Ideas in a New Historical Perspective", *JGOE*, 13, 1965, s. 19-29

20 Skrynnikov, *Sviatiteli i vlasti*, s. 150-52.

21 A.g.e, ve aynı zamanda bkz., Herberstein, *Zapiski*, s. 87 ve n. 235. Söylemek bile gereksiz, vekayinamelerde bu olay nedeniyle Vasili üzerine gölge düşürecek bir kayıt görmeyi beklemek boşuna bir çaba olurdu. Solomonya her zaman, kocasını her konuda mutlu etmeye can atan bir kadın olarak tasvir edildi. Herberstein'ın editörlerinin iddiasına göre; Metropolit Danil boşanma konusunda hesaba katılmadı çünkü Danil, Vasili'nin biraderi ve tahtın vârisi olan Yuri İvanoviç'in destekçisiydi ve dolayısıyla Vasili'nin çocuğunun olup olmamasıyla alakalı değildi.

22 V.D. Nazarov, "Svadebnye dela XVI. veka", "Voprosy istorii", 1976, no. 10, s. 116 ve devamı, 121-22'de Büyük Knez'in S.İ. Lyatski'ye verdiği ve yeni gelin adayının geçmişinin titizlikle araştırılmasını, Şeçeniyatev ve Pleşçeyev sülaleleriyle herhangi bir ilişkisinin olmamasına dikkat edilmesini istediği bir emri yayımlayarak gelin seçiminde siyasi kaygıların ağır bastığını ifade etmiştir. Şeçeniyatevler 1499'da gözden düşmüş olan Patrikiyev soyundan geliyorlardı. Bunun için ayrıca bkz., Zimin, *Formirovanie*, s. 33 ve devamı.

23 A.A. Zimin, "Sluzhilye knyaz'ia v russkom gosudarstve kontsa XV-pervoi treti XVI v", *Dvoriantsvo i krepostnoi stroi Rosii XVI-XVIII vv*, Moskova, 1975, s. 28-56.

24 Herberstein, *Zapiski*, s. 69 ve n. 135; s.188 ve değişiklikleri ve n. 698.

25 H. Rüss, "Elena Vasil'evna Glinskaja", *JGOE*, 19, 1971, s. 481-98, ve soyağacı s. 487'de. Petru Rareş'in baldızı, İvan Vişnevetski'yle evlendi, Rusya ile Litvanya'nın kültürel hayatlarında büyük bir rol oynamış olan Dmitri Vişnevetski'nin annesiydi. Rüss, Elena Glinskaya'nın çok küçük yaşta Rusya'ya geldiğinden hareketle, onun Batılı bir eğitim aldığı düşüncesini reddeder.

26 Bkz., M.N. Tikhomirov, "Stranitsa iz zhizni Ivana Peresvetova", *Rossisskoe gosudartsvo XV-XVII vekov*, Moskova 1973, s. 70-73. Bu aynı zamanda İvan Peresvetov'un neden Boğdan voyvodasına hayran olduğu (devamında bkz., s. 88-90) konusuna da ışık tutabilir. Ayrıca bkz., Tik-

homirov, "Petr Raresh i Ivan Grozny", "Omagiu lui P. Constantinescu, lasi cu prilejui implini-ri", Bükreş, 1965, Rusça; S. Simionescu, "Les Relations de la Moldavie avec les Habsbourgs pendant le renge de Petru, Raresh, 1527-1538, 1541-46", Nisan-Haziran 1978, s. 455-67, "Revue romaine d'histoire", XVII, no. 2.

27 Karamzin, *Istoria*, Bölüm 7, s. 112 ve devamı.

28 L.A. Dmitriev (ed. ve çev.), "Skazanie o kniaz'iakh Vladimirskikh", *Literatura drevnei Rusi. Khrestomatia*, St. Petersburg, 1997, s. 283-95.

29 Bkz., Dmitriev, a.g.e., n. 35, s. 283 ve devamı. Hikâye, Gedimenik'in bazı oğullarının başına gelenleri anlatarak devam eder, bu oğullardan birinin adı Jagello'dur ve sonunda Lehistan Kralı olur. "Vladimir Prensleri Efsanesi"ndeki bazı sahneler çarın tacının konduğu Kremlin'deki Ebedi Uyku Katedrali içindeki şapeli süsleyen fresklerde kullanılmıştır (E. Etkind, G. Nivat, I. Serman, V. Strada [ed.], *Histoire de la litterature russe*, Fayard, Paris, 1992, c. I, s. 173).

30 Örneğin, bkz., İngiltere'de Brutus, Fransa'da Francus ve İspanya'da Herkül. Galiba bunların arasında en renklisi Litvanya düklerinin Neron'un soyundan geldiği iddiasıdır, üstelik bazıları da Litvanyalıların Hastings (Norman Kralı Fatih William'ın İngiltere'nin kontrolünü ele geçirdiği savaş. Hastings yakınlarında, 1066 yılında oldu-ç.) savaşından sonra ülkelerinden kaçan İngilizlerin soyundan geldiğini ileri sürerler.

31 C.J. Halperin, "The Russian Land and the Russian Tsar: The Emergence of Muscovite Ideology, 1380-1408", *FOG*, 23, Berlin, 1976, s. 7-103, s. 77'de papaz Akindin Tver Büyük Knezi Michael'a şöyle der: "Sen çarsın, baştaki prenssin, kendi ülkende."

32 Herberstein, *Zapiski*, s. 16.

33 Rüss, Herberstein'ın almış olduğu birçok bilginin Vasili ve Elena'ya düşman çevrelerden alındığını ileri sürer ve onun Büyük Knez'e karşı olumsuz tutumunu böyle açıklar; Rüss, *Elena*, s. 481 ve devamı.

34 Bkz., Marshall Poe, "What did Russian Mean When They Called Themselves Slaves of the Tsar?", *Slavic Review*, 57, no. 3, 1998, s. 585-608.

35 Köleleştirilmiş savaş esirleri de vardı şüphesiz.

36 Dr. Jonathan Shepard'a, 14 Ekim 1998'de Saray Çalışmaları Cemiyeti'nin bir toplantısında verdiği seminerin yayımlanmamış metnini kullanmama izin verdiği ve daha sonra da Doğu Roma İmparatorluğu'ndaki törenler hakkında yazışarak yaptığımız görüşmeler için teşekkür borçluyum. Doğu Roma'daki bu törenler bana göre giyim tarzı dahil olmak üzere her bakımdan, kesinlikle Moğol törenlerinden daha çok Ruslarınkine yakındı. Batı dillerindeki kullanımı için bkz., *servus* (Latince "köle") ve *servus* (Avusturya-Alman: "bende", dostça bir hitabet şekli).

37 Zimin, *Formirovanie*, s. 289.

38 Skrynnikov, *Tsarstvo terrora*, St. Petersburg, 1992, s. 78-79. Andrey'in Aleksandır'ın küçüğü mü yoksa büyüğü mü olduğu belirsiz. *Granat encyclopaedia*'daki *Rossia* maddesinde Aleksandır'ın ağabeyi olarak, Brokhaus ve Efron'daki *Alexander Nevsky* maddesinde ise küçüğü olarak geçer.

39 Bkz., Nancy Shields Kollman, *Kinship and Politics: The Making of the Muscovite Political System, 1345-1547*, Stanford, 1987.

40 Bu tartışma büyük ölçüde Zimin'den alınmıştır, *Formirovanie*, s. 306 ve devamı ve N.A. Kazakova, *Ocherki po istorii russkoi obshchestvennoi mysli*, s. 285.

41 Rusya'da I. Petro saltanatına kadar soyluluk unvanı verme gibi bir uygulama yoktu. Ama "iyi aileden gelme" kavramı vardı ve prens, boyar ve genel olarak toprak sahibi ailelerden gelenler için kullanılıyordu. Toprak sahipleri arasında kimseye tabi olmadan kendisi bağımsız mülk sahibi olan aileler vardı ve bunlar sayıları daha fazla olan hizmet soylularına göre daha üst bir mevkide sayılıyorlardı. Hizmet soyluları her zaman olmamakla birlikte genelde ilkesel olarak iyi ailelerden gelen kollara mensuptular.

42 S.O. Schmidt, "Kniga A.A. Zimina, 'Reformy Ivana Groznogo'", *Rossia Ivana Groznogo*, Moskova, 1999, s. 91-102, s. 96.
43 Skrynnikov, *Velikii gosudar' Ivan Vasil'evich*, 2 cilt, Smolensk, 1993, I, s. 109.
44 Zimin, *Formirovanie*, s. 296 ve devamı.
45 Bkz., V.A. Kivelson, "The Effects of Partible Inheritance: Gentry Families and the State in Muscovy", *Russian Review*, 53, no. 4, 1994, s. 197-212.

3. BÖLÜM İVAN'IN DOĞUMU, ÇOCUKLUĞU, ERGENLİĞİ, TAÇ GİYMESİ VE EVLİLİĞİ (Sayfa 47-70)

1 I. Thyret, "Blessed is the Tsaritsa's Womb: The Myth of Miraculous Birth and Royal Motherhood in Muscovite Russia", *Russian Review*, 53, no. 4, 1994, s. 479-96.
2 Karamzin, *Istoria*, VIII, Bölüm 1, s. 119.
3 E. Keenan, "Ivan IV and the 'King's Evil': Ni maka li to budet?", *Russian History*, 20, no. 1-4, 1993, s. 5-13. Rus hükümdarları, Kralların İlleti denilen sıraca illetine tutulmadılar.
4 III. Vasili'nin vasiyet metinleri günümüze ulaşamadı ama 1523'te yazılmış vasiyet mahiyetindeki bir "resmi tebliğ" (*zapis*) var. Bkz., R. Craig Howes, *The Testaments of the Grand Princes of* Moscow, s. 50, s. 299 ve devamı.
5 Skrynnikov, *Tsartsvo terrora*, s. 81 ve devamında, Duma'ya yapılan atamaları ve Naiplik Kurulu'nun yapısı üzerine tarihçilerin farklı bakış açılarını ele alır.
6 Karamzin, *Istoria*, VIII, Bölüm 1, s. 119.
7 *PSRL*, XIII, kısım 2, s. 410; Vasili'nin yarası buğday, bal ve fırınlanmış soğandan oluşan lapa kıvamlı bir karışımla sıvanmıştı. Son hastalığından önce her şeyi bırakıp bir manastıra çekilmek arzusunda olduğuna dair söylentiler de vardı. Seçtiği söylenen manastırın adı da kayda değer, Beloozero'daki Aziz Kiril Manastırı, Vassian Patrikiyev'in sürgün edildiği ve Nil Sorski'nin öğretilerinin merkezi olan manastırdı. Skrınnikov'a göre, adı geçen eserinin aynı bölümünde s. 66'da, Vasili eğer yaşasaydı bile, bir kez keşiş tıraşı olduktan sonra artık Büyük Knez olarak saltanat sürmeye devam edemeyeceği belirtilir.
8 Aynı kaynak.
9 Aynen, VIII. Henry'nin, tahtta hak iddiasında bulunabilecek olan, IV. Edward'ın, yaşlı yeğeni Salisbury Kontesi'nin de aralarında olduğu tüm York taraftarlarını hızla yok etmesini hatırlatıyor. Kontesin başı, 1540'ta, Merhamet Yürüyüşü'nden (*Pilgrimage of Grace*: İngiltere'de 1536-37'de, İngiltere'nin Katolik Kilisesi'nden çıkmasına tepki olarak doğan ve York başta olmak üzere kuzey bölgelerin katıldığı büyük ayaklanma-ç.) sonra kesilmişti.
10 Söylenti bugün bile geçerliliğini korumaktadır ve saç ile kemiklerinde civa kalıntısı olup olmadığı incelenmiştir. H. Rüss *Elena Vasil'evna Glinskja* adlı eserinin birçok yerinde, Elena hakkında Herberstein'ın negatif bir portre çizişini eleştirir ve zehirlendiğine inanmaz. Aynı zamanda güç Telepnev Obolenski'nin elinde olduğu sürece de boyarlar arasındaki çatışmanın kontrol altında tutulduğunu ileri sürer.
11 Büyük ölçüde Karamzin'den aldım, bu sayfalardaki kullanımlar için, *Istoria*, VII, Bölüm 3, s. 55, 74 ve devamı, 597 ve devamı.
12 *The Correspondence Between Prince A.M. Kurbsky and Tsar Ivan IV of Russia, 1564-1579*, çev. ve ed. J.L.I. Fennell, Cambridge University Press, 1963, s. 75 ve devamı.
13 D.B. Miller, *The Coronation of Ivan IV of* Moscow, *JGOE*, 15, 1967, s. 559-74; L.A. Iusefovich, *Kak v posol'skikh obychaiakh vedetsia*, s. 102, Antony Jenkinson'dan alıntı.
14 Bkz., Kurbsky, *Correspondence*, s. 74, n. 2; bu deyim İvan tarafından karışıklığı aktarmak için kullanılmıştır.

15 Aynı eser, s. 75 ve devamı

16 N.S. Kollman, "Pilgrimage, Procession, and Symbolic Space in Sixteenth Century Russian Politics", M.S. Flier ve D. Rowland (ed.), "*Medieval Russian Culture*", II, California University Press, 1994, s. 163-81 künyeli makalesinde, bu yolculukların "sosyal antropolojik" bir incelemesini yapmaya çalışır. Ama Kraliçe I. Elizabeth'inkilerde olduğu gibi bunlar çoğu zaman yerel gelenekleri yerine getirme ve prenslerle uşakların boşalttıkları konaklama yerlerini canlandırma amacıyla yapılıyordu.

17 Karamzin, *Istoria*, VIII, s. 19, n. 153.

18 A.I. Ivanov, *Literaturnoe nasledie Maksima Greka*, Leningrad, 1969, s. 147 ve devamı, n. 216 ve 217. L.E. Morozova, *Ivan Groznyi i pulitsisty XVI. Veka, Ot rima k tret'emu Rimu* içinde, s. 237. Yunanlı Maksim'in toprak sahiplerinin temsilcilerince sınırlanmış bir monarşiden (*soslovno-predstavitel'naia monarkhia*) yana olduğu fikrine sarılır çünkü meclisli bir monarşi, yani monarkın bir *sinklit*'le birlikte yönettiği monarşi lehine fikir yürütmektedir. Oysa bu iki kavram birbirinden tamamen farklıdır.

19 B.N. Floria, *Ivan Groznyi: Zhizn'zamechatel'nikh liudei*, Moskova, 1999, s. 18.

20 Sadece Rusya'da değil; Ortaçağ İngiltere'sinde de baronlar ve şövalyeler de bu işlerini kâtiplere veya sekreterlerine yaptırırlardı.

21 Bkz., yukarıda, s. 28-9 ve n. 28.

22 Bkz., Dmitriev, *Literatura drevnei Rusi*, s. 236-46.

23 M.J. Trow, *Vlad the Impaler: In search of the Real Dracula*, Sutton Publishing, Stroud, 2003. Ayrıca, Vlad Tepeş'in (Kazıklı Voyvoda) böylesine kötü bir ün kazanmasında Matthias Corvinus'un payı için bkz., M. Cazacu, *L'Histoire du Prince Dracula en Europe centrale et orientale*, Libraire Droz, Cenevre, 1988.

24 Metnin günümüz Rusçası için bkz., Dmitriev, a.g.e., s. 241 ve devamı.

25 Jerome Horsey, *Rude and Barbarous Kingdom: Russia in Accounts of Sixteenth Century English Voyager*, L.E. Berry ve R.O. Crummey (ed.), Wisconsin University Press, 1968, ilerideki referanslarda sadece Horsey, *Travels* olarak geçecektir.

26 *Secretum secretorum* hakkında daha doyurucu bir tartışma için bkz., 10. Bölüm, s. 200. Rusya'daki apokaliptik edebiyat üzerine basılmamış konferans metnini ve *Secretum secretorum* çevirisini taslak haldeyken kullanmama izin verdiği için Profesör W.F. Ryan'a teşekkür borçluyum.

27 *İlyada*'nın Guido de Columna'nın editörlüğündeki İtalyanca versiyonunu 15. yüzyılın sonundan itibaren Rusya'da bulmak mümkündü: Bkz., Kalugin, *Andrei Kurbsky*, s. 60 ve 96. Bu referansı Profesör Ryan'ın nezaketine borçluyum.

28 M.V. Kukushkina, *Kniga v Rossii v XVI veke,* St. Petersburg, 1999, s. 45.

29 Kurbsky, *Correspondence*, s. 27.

30 Kurbsky, *History*, s. 11 ve devamı.

31 İnsanları boğazlanmaya götürülen koyunlar gibi gösteren bu öykülerde insan neye inanacağını bilemiyor. Bkz., Kurbsky, *History*, s. 12-13 ve n. 1 ve Scmidt, *Rossiya Ivana Groznogo*, s. 323 ve devamı, s. 331-33'te. Vekayinamelere göre İvan "tıpkı bir aslan gibi" kontrol edilemez öfke nöbetlerine maruz kalıyordu.

32 *Pamiatniki slavyano-russkoi pis'mennosti, izdannye arkheograficheskoiu kommissieiu: Velikii Chet'i Minei*, Moskova, 1-5 Aralık, 1901; 18-23 Aralık, 1907, içindeki *Velikii Chet'i Minei*'nin Aralık ayına ait olan kopyalarında, Slavca olarak Rum Hıristiyan Din Büyüklerinin yazmalarından ve Arkhiepi isimli bir Ortodoks Hıristiyan ile Okran isimli bir Yahudi arasında geçen bir tartışmadan kapsamlı alıntılar yer alıyor.

33 Bkz., P. Hunt, "Ivan IV's Personal Mythology of Kingship", *Slavic Review*, 52, 1993, no. 4, s. 769-809. Hunt burada, İvan'ın "Büyük Ortodoks Takvimi"nde bulunabilecek malzemelerden yararlandığını kaydeder. Bkz., s. 809.

34 Dmitriev ve Likhachev (ed.), *Parniatniki literatury drevnei Rusi XVI veka*, I, Moskova, 1985, s. 550 ve 635. Alınan şiir s. 551'de.

35 Makari bir rahip olmasına rağmen, İvan Kazan seferindeyken Moskova'da devlet işleriyle görevlendirildi. İvan'ın Makari'ye "başvurduğu" çeşitli vesileler de vardır.

36 Bkz., Boris Uspensky, *Tsar i patriarkh: Kharizma vlasti v Rossii (Vizantiiskaia model' i ee russkoe pereosmyslenie)*, Moskova, 1998, s. 31 ve n. 53.

37 Bkz., Dmitriev ve Likhachev, a.g.e., içinde, *Iz velikikh miney - Chet'ikh Makaria* "Letopisets", s. 479.

38 Karamzin'in örneğin, reddettiği bir köken.

39 Bizans'ta imparatorun takdis edilmesi geleneğinin olmadığını bir kenara not etmek gerek. Bu uygulama Flandersli Baldwin'le, Bizans'ın ilk Latin imparatoruyla 1204'te başladı; takdis edilen ilk Batılı hükümdar Pepin le Bref'tir. Bkz., Uspensky, *Tsar i patriarkh.* Herberstein, III. Vasili'nin *ser egem et dominum totius Russiae vocat* yani, "çar"ı "kral" anlamında kullandığını bu kelimenin gerçekte Rusçasının "*korol'*" olduğunu kaydeder. V.I. Savva, *Moskovskie tsari i vizantiiskie Vasilevsy*, Kharkov, 1901, s. 284, n. 3.

40 Cizvit Possevino, 1582'de Lehistan'la barış görüşmelerinde arabuluculuk yapmak için Rusya'dayken, *hospodar'i tsar*'ı Latinceye *sen'or i imperator* olarak çevirmiştir. V. Podzhi (Poggi), "Ioann Pavel Kampana i Ivan Groznyi", *Ot Rima k tret'emu Rimu* içinde s. 272 ve devamı.

41 Daha sonraki gelişmeler için bkz., benim, "Tsar into Emperor: the Title of Peter the Great" başlıklı makalem, *Politics and Culture in Eighteenth-Century Russia: Collected Essays* adlı çalışmam içinde yeniden basıldı, Londra ve New York, 1998, s. 15-39.

42 Bkz., E.V. Barsov, "Drevne-russkie pamiatniki sviashchennago venchania tsarei na tsarstvo, v sviazi s grecheskimi ikh originalami: S istoricheskim ocherkom chinov tsarskago venchania v sviazi s razvitiem idei tsaria na Rusi", Moskova, 1883. Tam bir tartışma için bkz., Miller, "The Coronation of Ivan IV of Moscow", *JGOE*, 15, 1967, s. 559-84.

43 *Samoderjaviye* kavramını 19. yüzyıl öncesi metinlerde hangi nedenlerle "egemenlik" olarak çevirmeyi tercih ettiğimi daha önce açıklamıştım.

44 I.M. Sokolova, "'Monomakhov tron' pervogo russkogo tsaria: Zamysel i forma", "Rossia i khristianskii vostok", vypusk 1, Moskova, 2001.

45 Miller, *The Coronation of Ivan IV of Moscow*, s. 568.

46 Val'denberg, *Drevnerusskie uchenia*, s. 59-61. Valdenberg (s. 56'da) *quod principi placuit legis habet vigorem* formülünün (İustinianos'tan kalan) en erken 1673'ten itibaren Dışişleri Dairesi belgeleri içinde bulunduğuna işaret eder. Rusya'daki birçok papaz ve piskoposun ve hatta IV. İvan'ın bile, Agapetus'un birçok yazısını kimin yazdığını bilmeden okuduğu ve alıntı yaptığı bilgisi kayda değer. Bkz., Ihor Shevchenko, "A Neglected Byzantine Source of Muscovite Political Ideology", *Harvard Slavic Studies*, II, 1954, yeniden basımı M. Cherniavski editörlüğünde, "The Structure of Russian History: Interpretive Essays", s. 80-107, s. 87'de. Agapetus'a ait nasihatlerle dolu olduğu söylenen 72 bölüm var ve bunlardan Rusça metinlerde bilinmeden en fazla alıntı yapılanı XXI. Bölüm. Çalışmanın tümü İmparator İustinianos'a ithaf edilmiştir ve Rus siyasi düşüncesinde önemli bir rol oynadığı aşikârdır. Canon Thomas Paynell tarafından yapılan 1546 tarihli bir İngilizce çevirisi (Latinceden) ve Kral XIII. Louis tarafından 1612'de yapılan bir Fransızca çevirisi vardır (Shevchenko, s. 106, n. 124).

47 Val'denberg, *Drevnerusskie uchenia*, s. 277, bu düşüncenin Yunanlı Maksim tarafından asla bu kadar açıklıkla ortaya konmamış olduğuna dair fikir yürütür. Pasaj muhtemelen Makari tarafından yazılmış ve onun fikirlerini yansıtıyor olmalı ya da sonradan eklenmiş olabilir.

48 Skrynnikov, *Velikii gosudar*, I, s. 139.

49 Uspensky, *Tsar i patriarkh*, s. 44.

50 Val'denberg, a.g.e., s. 278-81, s. 292.

51 Mektup Novgorod'un tüm bölgelerine (*pyatiny*) 1546'nın 12-18 Aralık tarihleri arasında gönderildi. Karamzin, *Istoria*, c. VIII, Bölüm 3, n. 164, s. 21.

52 Solov'ev, III, s. 432. 150 Yıl sonra aynı ifadelerle I. Petro soylu ailelerin çocuklarını askeri hizmete almak için incelemeden geçirmek üzere bir *smotr*'a çağıracaktı. VIII. Henry'nin Jane Seymour'un (ölümü 24 Ekim 1537) yerine geçecek biri için yaptığı sürekli arayışlar da bir gelin adayı alayının özelliklerini taşır. "Dokuz kadın hakkında ciddi bir değerlendirme yapıldı, birçok kez daha bakıldıktan sonra aralarından beş tanesinin portrelerinin yapılması için oturması gerekti." Henry, bir noktaya gelindiğine, tercihini belirlemek üzere "Fransız leydilerinden kalabalık bir grubun" Calais'e, kendisine getirilmelerini önermişti. Fransa'nın I. Franços'i, "soylu ailelerin genç kızlarının, satılık atlar gibi görücüye çıkartılmak üzere gönderilmelerinin" bir Fransız âdeti olmadığını söylemişti. Scarisbrick, *Henry VIII*, s. 355 ve devamı.

53 1774'te yayımlanan, "Drevniatia rossiiskaia vivliofika", kısım 7, s. 4-35'te yer alan taç giyme töreninin anlatımında, törene adı dahil edilmiş olduğu için Anastasya'nın zaten çoktan seçilmiş olduğuna dair bir görüş var. Bkz., Ya. N. Shchapov, "K izucheniu 'china venchaina na tsarstvo Ivana IV'", *Ot Rima k tret'emu Rimu*, s. 213 ve devamı.

54 Karamzin, *Istoria*, VIII, notlar, s. 22, n. 165: *blagopoluchnye dni*, Karamzin'in "Drevniatia rossiiskaia vivliofika"dan alıntı yaparak kullandığı deyiştir, kısım 14, s. 227.

55 Karamzin, *Istoria*, VIII, s. 2, n. 165.

56 S.O. Schmidt'in 1954 tarihli bir makalesi konuyla ilgili bulabildiğimiz en yakın kaynak ve bunun da nedeni belki de böyle bir çalışmanın dayandırılabileceği kaynakların yok olmuş olmasıdır. Bkz., Scmidt, "Pravitel'stvennaia deiatelnost", tıpkı basımı *Rossia Ivana Groznogo*, Nauka, Moskova, 1999, s. 50-84.

57 Bkz., Iuzefovich, "Kak v posol'sikh obychaiakh vedetsia", Bölüm 6, çeşitli yerlerde. Osmanlı sultanları kendilerinden önceki Doğu Roma teşrifatlarının çoğunu benimsemişlerdir. Lehistan-Litvanya'da Krakow ve Vilna'da tahtlar bir duvarın ortasına yerleştirilirdi.

58 Keşiş Barlaam tarafından uyarlanan Buda'nın hayatına ilişkin Prens'in oğlu Yosafat masalı Rusya'da çok popülerdi. Bkz., *St. John Damascene, Barlaam and Josaphat*, G.R. Woodward ve H. Mattingley (ed.), Londra, 1914.

59 N.I. Kostomarov, "Ocherk domashnei zhizni i nravov velikorusskogo naroda v XVI i XVII stoletiakh", Moskova, 1922, s. 176 ve sonrası.

60 İvan'ın kitaplığı sorunu üzerine 1978'de yapılan bir araştırma ve sonraki çalışmaların referansları için bkz., Schmidt, "Issledovanie N.N. Zarubina, 'Biblioteka Ivana Groznogo i ego knigi'", *Rossia Ivana Groznogo* içinde, s. 404-19.

61 İvan'a ait olması muhtemel kitaplardan artakalanların nerede olduklarının belirsizliği, Sofya Paleologa tarafından Konstantinopolis'ten getirilen hazinelerle birlikte yakılmaktan korumak için gömülen bir kitaplık olduğu şeklindeki efsanelerin yayılmasına yol açtı. Bilgi seviyesi üzerine bir araştırma için W.F. Ryan'ın, "Aristotle and Pseudo-Aristotle in Russia" yazısı ve diğer yazılar için bkz., W.F. Ryan (ed.), *Pseudo - Aristotle in the Middle Ages: The Theology and Other Texts*, Warburg Institute Surveys and Texts, XI, Londra, 1986, s. 115 ve devamında.

4. BÖLÜM ALEKSEY ADAŞEV DÖNEMİ (Sayfa 71-87)

1 Bkz., D. McCulloh, *Tudor Church Militant: Edward VI and the Protestant Reformation*, Londra, 1999; ironik bir durum olarak bu eserin ön yüzündeki VI. Edward portresi St. Petersburg'daki Hermitage Müzesi'ndedir.

2 Bkz., Kazan Kroniki'ndeki tanım, *PSRL*, XIX, s. 43.

3 Skrynnikov, *Sviatiteli i vlasti*, s. 170.

4 A.A. Zimin, *Reformy Ivana Groznogo*, Moskova, 1960, s. 296.
5 Skrynnikov, *Tsarstvo terrora*, s. 92.
6 Aynı yerde.
7 Cadı rolü için yaşlı bir kadının seçilmiş olması şaşırtıcı değil.
8 Bu sonuca değişik kaynaklar bir araya getirilerek varıldı, buna *Tsarstvennaia kniga* vekayinamesindeki (*PSRL*, XIII, Kısım 2) ve bazı yazarlara göre bizzat IV. İvan tarafından yapılmış ekler de dahil, bkz., Skrynnikov, *Velikii gosudar*, I, s. 140-41; *Tsarstvo terrora*, s. 93 (başka yazarlar hem fikir olmamakla birlikte); ve IV. İvan'ın Prens A.M. Kurbski'ye mektubu, bkz., Kurbsky, *Correspondence*, s. 81-82.
9 D.S. Likhacev ve Ya. S. Lur'e (ed.), *Poslania Ivana Groznogo*, Moskova-Leningrad, 1951, s. 523; İvan'ın 1551'de Stoglav Kurulu toplantısında yaptığı konuşmadan.
10 Kurbsky, *Correspondence*, s. 81. İvan'ın Prens A.M. Kurbski'yle ilişkileri ileride 10. Bölüm içinde ele alınacaktır.
11 Karamzin, *Istoria*, VIII, pt 2, s. 63, n. 177, 178'de, Kurbski'nin *History*'sini ve Kilise Kurulu'nun (*Stoglav*) 1551'deki toplantısında İvan'ın sözlerini kendisine dayanak olarak alır.
12 A.I. Filiushkin, *Istoria odnoi mistifikatsii: Ivan Groznyi i izbrannaia rada*, Moskova, 1998, bu konuşmanın Silvester tarafından değil, muhtemelen Makari tarafından yapıldığı fikrini ortaya atar, s. 37 ve devamında.
13 Bkz., A.A. Zimin, "O sostave dvortsovykh uchrezhdenii Russkogo gosudarstva kontsa XV i XVI v", *Istoricheskie zapiski*, no. 63, Moskova, 1958, s. 180-205. *Dvortsi* tarafından yönetilen bu apanajların yapısı ve statüleri İngiltere'deki *palatinate*'lerle karşılaştırılabilinir (Palatinlik, Kral'a bağlı beylikler gibi-ç.).
14 Alıntı, S.V. Bakhrushin, *Izbrannaia rada Ivana Groznogo*'sundan, "Istoricheskiie zapiski", no. 15, Moskova, 1945, s. 45 ve devamı, A.S. Usachev, "Obraz tsaria v srednevekovoi Rusi', Drevnia Rus", *Voprosy medievistiki*, Moskova, 2001, vyp. 3 (5), s. 93-103.
15 Skrynnikov, *Tsarstvo terrora*, s. 78-79.
16 Kivelson tarafından tercih edildiği şekliyle, *The Effects of Partible Inheritance*.
17 "*Frankpledge* -her on kişilik grup içinde birinin yaptığı iyilikten ya da verdiği zarardan dolayı tüm grubun ya da gruptan herhangi birinin sorumlu olduğu sistem", *OED* (Eski İngilizce Sözlük).
18 İngiltere'de VIII. Henry, VII. Henry'nin büyük asiller için zorunlu kıldığı kefalet sistemine son verdi.
19 Bkz., H.W. Dewey ve A.M. Kleimola'nın temel makalesi, "Suretyship and Collective Responsibility in Pre-Petrine Russia", *JGOE*, 18, 1970, s. 337-54, özellikle çeşitli sosyal tabakalar itibarıyla kefalet sistemini irdelediği sayfalar 343 ve devamı.
20 H.W. Dewey, "Political 'Poruka' in Muscovite Rus", *Russian Review*, c. 46, 1987, s. 117-34, s. 118'de. Ayrıca bkz., ihbarlarla ilgili olarak, H.W. Dewey ve A.M. Kleimola, "From the Kinship Group to Every Man His Brother's Keeper: Collective Responsibility in Pre-Petrine Russia", *JGOE*, 30, 1982, s. 321-35. Bu iki makale ve bir de Dewey ve Kleimola'nın dipnot 19'daki makalesi bana göre, erken dönem Rusya'sındaki devlet ile toplum arasındaki ilişkiler üzerine en aydınlatıcı analizlerdir.
21 Bu rütbeyi taşıyan çok fazla isim bilinmiyor: Prens D.İ. Beliski, hayatını çoğunu seferlerde geçirmiş bir Gediminoviç; Prens Aleksandır Borisoviç Gorbati-Şuski, gelecek vadeden bir asker; prens olmayan İvan Petroviç Fedorov Çelyadnin; ve askerken sonradan prens olan M.İ. Vorotyinski. *Sluga* hakkında bkz., Schmidt, *Rossiya Ivana Groznogo*, s. 96.
22 Sir Francis Walsingham, F. Pisemski'nin Londra'dan 1580'de gönderdiği resmi yazılarda bir *diyak* olarak tanımlanmıştır. Bkz., *SIRIO*, 38, çeşitli yerlerde. Bilseydi çok hoşuna giderdi! Genel olarak bkz., Schmidt, "D'iachestvo v Rossii serediny XVI veka", *Rossia Ivana Groznogo*, s. 103 ve devamında, s. 109'da.

23 1560'larda Dışilişkiler Dairesi'ndeki *diyak*'lara ve kâtiplere ait bir liste için, bkz., I. Gralia, *Ivan Mikhailov Viskovaty*, Moskova, 1994, s. 462. Konsey üyesi iki esas *diyak* ve dört sıradan *diyak*; 13 kâtip ve Doğu dilleriyle Lehçeden çeviri yapanlar hariç 11 çevirmen vardı.

24 İngiliz hizmet soylularının küçük oğulları vasıtasıyla üniversiteler ve "Inn of Court"lar oluşturmada *noblesse de robe*'a benzer bir şekilde bir sosyal sınıf gibi davrandığı fikrini burada tartışabilirim. Bununla beraber, yayımlanmamış makalesi "Entail and Noble Power in Early Modern Europe"a gönderme yapmama izin verme nezaketini gösteren Profesör H.M. Scott burada, sınırlı mülkiyet sahipliğinin (*mayorazgo, Fideicommis* vs.) 16. yüzyılda Avrupa'nın tümünde henüz yaygın ve sağlam bir şekilde kurulmuş olmadığına işaret etmiştir. İlk sistematik girişimler İspanya'da 16. yüzyılda başlamıştır.

25 Daha alt düzeydeki hizmet soylularının, *estate*'lerin bölünmesinin getirdiği fakirleşmenin önüne geçebilmek amacıyla çeşitli stratejiler geliştirdiklerine dair bazı belgeler var ancak IV. İvan'ın saltanat döneminde aristokrasinin toprak sahipliği çok güçlü saldırılarla karşı karşıyaydı. Bkz., V.A. Kivelson, *The Effects of Partible Inheritance*. Aynı zamanda bkz., 21. Bölüm.

26 *PSRL*, Kısım 2, s. 131.

27 Yukarıya bkz., 2. Bölüm, s. 32.

28 Skrynnikov, *Tsarstvo terrora*, s. 98-99.

29 Schmidt, *Rossiya Ivana Groznogo*, s. 55.

30 A.g.e., s. 58.

31 İvan onun onun çok düşük bir rütbeden başlayarak terfi ettirildiğinden söz eder. A.g.e., s. 56.

32 A.g.e., s. 56 ve n. 6. Rusça *spat*'tan uyumak (*to sleep*) ve *postel*, yatak.

33 Bkz., örneğin, D. Starkey ya da R.J. Knecht'in 16. yüzyıldaki İngiliz ve Fransız saray yapısı ve etkisi üzerine çalışmaları. Rusya'da bu denli ayrıntılı çalışmalar yapılmadı. Marksist paradigmaya uymuyorlardı.

34 Zimin, *Reformy*, s. 312; kıyaslayın, Schmidt, "Pravitel'stvennaya deyatel'nost" A.F. Adaşeva ve İ.İ. Smirnov'un eklemeleri, "Ocherki politicheskoi istorii Russkogo gosudarstva 30-50kh godov XVI veka", *ANSSR*, Moskova-Leningrad, 1958, s. 212-31.

35 İvan'ın Kurbski'ye ilk mektubu, bkz., Kurbsky, *Correspondence*, s. 13 ve devamı.

36 A.A. Zimin, "I.S. Peresvetov i ego sovremenniki: Ocherki po istorii russkoi obshchestvennoi mysli serediny XVI veka", *ANSSR*, Moskova 1958, s. 42.

37 Prensesin portresi için Ayzenştayn'ın *Korkunç İvan* filmine bkz. Ama bu varsayım *Tsarstvennaia kniga*'ya bir vekayiname olarak sonradan eklenmiştir. A.g.e., s. 44. Zimin'in 1958'de yazdığı ile daha sonra yazdığını karşılaştırmak çok aydınlatıcı olabilir. 1958'deki Zimin'e göre Silvester mülk edinmeye karşı olanların, Staritsa Prensi Vladimir'in destekleyicisiydi, boyarları destekledi ve onlardan destek gördü. 1550 başlarında saraydaki düşman güçlere karşı, adını koymak gerekirse Metropolit Makari'nin başını çektiği mülkiyetçilere karşı sürekli bir "mücadele"ye girişti. Bu rivayetin kanıtı vekayinamede yer alan olaydan çok sonra yapılan eklerden elde edilmiştir. Zimin, "I.S. Peresvetov iego sovremenniki", s. 46 ve devamında çizdiği atmosferde Moskova'daki 1950'lerdeki parti içindeki değişik fraksiyonlar ile *nomenklatura* arasındaki mücadeleyi hatırlatan bir koku yükseliyor. Dil aynıdır ve Kremlinoloji dilini hatırlatır.

38 İvan Kurbski'ye yazdığı ilk mektubunda aynı konuya geri döndüğüne göre Manaşşe'nin kötü tabiatı onu etkilemiş olmalı. Konuyu takip için bkz., D.N. Al'shits, *Nachalo samoderzhavia v Rossii: Gosudartsvo Ivana Groznogo*, Leningrad, 1988, s. 65-6. Ayrıca bkz., Floria, *Ivan Groznyi*, s. 26-27.

39 Toplu cezalandırmanın son derece acımasız olduğunu reddediyor değilim, sadece bunun o dönemde hemen her yerde olduğunu söylüyorum.

40 C.J. Pouncy (ed. ve çev.) *The Domonstroi: Rules of the Households in the Time of Ivan the Terrible*, Cornell University Press, Ithaca ve Londra, 1994, s., 143-44. Herberstein tarafından

da anlatılan Rus kadınının, kocası onu dövmedikçe kendisini sevdiğine inanmadığı masalı daha sonraki gezgin Olearyus tarafından sorgulanmış ve tartışmalı hale getirilmiştir.

41 A.A. Zimin, "Sostav boyarskoy dumy v XV-XVI vekakh", "Arkheograficheskii ezhegodnik, za 1957", Moskova, 1958, s. 41-87, s. 63'te; Prens S. Rostovski'nin gözden düşmesinden sonra geçen uzun bir zaman zarfında boyarlar arasında çok az değişiklik olduğuna dikkati çeker. Skrınnikov'a göre, *Velikii gosudar,* 1, s.207'de, 1550-59 arasında itibarı alınarak tasfiye edilen tek nüfuzlu şahsiyetin Rostovski olduğunu söyler, bkz., aşağıda, s. 134.

42 Bkz., Thyret, *Blessed is the Tsaritsa's Womb.*

43 K.G. Holum, *Theodosian Empresses: Women and Imperial Dominition in Late Antiquity*, University of California Press, 1989, Bölüm 2, "Aelia Eudoxia Augusta", s. 48-78, s. 70 ve devamında.

44 Kurbsky, *History*, s. 19 ve devamı.

45 Rus tarihçisi E.A. Belov'dan alıntılayan Anthony M. Grobowski,"The Chosen Council", *of Ivan IV: A Reinterpretation*, New York, 1969, s. 139 ve devamı, s. 142'de.

46 Alıntı, Grobowski, a.g.e., s. 2 ve devamında, kaynak; V. Sergeevich, *Russkie iuridicheskie dervnosti*, St. Petersburg, 1900, II, s. 366-69. Silvester dahil olmak üzere ismi verilen üyeler şöyle: Adaşev, Prens A.M. Kurbsky, Prens Dmitri Obolenski Kurliyatev, Prens Semen Lobanov Rostovski, Mihail, Vladimir ve Lev Morozov, Metropolit Makari ve "kilisenin çeşitli ileri gelenleri."

47 Zimin, "Sostav boyarskoi dumy v XV-XVI vekakh", s. 41-70.

48 Nancy Shields Kollman, *Kinship*, çeşitli yerlerde.

49 Grobowski, "The Chosen Council", Ekler, s. 147-55. Gorobowski "Seçilmiş Konsey"in *Blijnyaya Duma*'yla aynı olduğuna inanmaz, hatta bunun gerçekten var olduğuna da inanmaz. Kaynaklarda *Blijnyaya Duma* kavramının 17. yüzyıla kadar bulunmadığını da belirtir.

50 Kurbsky, *Correspondence*, s. 45 ve devamı.

51 Grobowski, "The Chosen Council."

5. BÖLÜM "UZLAŞI HÜKÜMETİ" (Sayfa 89-108)

1 Bkz., Schmidt, " 'Pravitel'stvennaia deiatel'nost' A.F. Adasheva", s. 50 ve devamı.

2 Bkz., 6. Bölüm.

3 Zimin, *Reformy*, çeşitli yerlerde.

4 Karamzin, *Istoria,* VIII, kısım 3, s. 64-65 ve notlarda s. 24'te, n. 182.

5 Zimin, *Reformy*, s. 325-26.

6 A.g.e., s. 326, bunun soylu sınıfın imtiyazlarını tanımlamaya yönelik ilk adım olduğunu ileri sürer (arsitokrasiden ayrı olarak).

7 Temsili kurumların gelişmesine ilişkin yararlı bir genel araştırma için bkz., A.R. Myers, *Parliaments and Estates in Europe to 1789*, Thames ve Hudson, Londra, 1975.

8 Bkz., A.E. Pollard, *The Evolution of Parliament*, Londra 1964 ve Myers, aynı eser. Bu olayda Makari'nin varlığı L.V. Cherepnin (ed.) tarafından teyit edilir, *Pamiatniki Russkogo prava IV*, Moskova, 1956, s. 575-76.

9 Zimin, *Reformy*, s. 325-26, *Soslovnoiipredstavitel'naia monarkhia.*

10 Skrınnikov, İvan'ın Rusya'sında "yasama"nın yasal bir biçim almadığından ve sadece emirler şeklinde oluşundan yakınır. O zamanlar her koşulda tüm yasama işlerinin parlamento önüne geldiği parlamenter İngiltere'deki durum da böyleydi (bkz., J. Guy, "The Privy Council: Revolution or Evolution", C. Coleman ve D. Starkey [ed.], *Revolution Reassessed: revisions in the*

History of Tudor Government and Administration, Oxford, 1986, s. 59-86). İngiltere'de halka yapılan bir duyuruyla kanun çıkarmak mümkündü. S.N. Bogatırev Rusya'da 1550 ve 1572 yılları arasında çıkartılmış 38 kanunun 16'sının "boyarların mutabakatı" ile çıkartıldığını kaydeder (*The Sovereign and His Counsellors*, s. 79). Şüphesiz burada diğer 22 kanunda boyarların onayına gerek duyulmamış olduğu ima ediliyor. Gerçi boyarlar bu kanunlarla da mutabık olabilir.

11 Osmanlı tarafından fethedilmeden önce temsili kurumların gelişemediği Sırbistan ve Bulgaristan'daki paralel gelişmeleri için, bkz., Myers, a.g.e., Latin Hıristiyan âleminde bunlar Ortaçağ'dan başlayarak oldukça yaygındı. Katolik dini kurallarının anayasal düşünce ve uygulama üzerine etkileri Leo Moulin tarafından incelenmiştir, "Policy-making in the Religious Orders", "Government and Opposition", 1, no. 1, Ekim, 1965, s. 25-54.

12 C. Given-Wilson, *The English Nobility in the Middle Ages: The Fourteenth Century Political Community*, Routledge & Kegan Paul, Londra, 1987, s. 177-88. Ayrıca bkz., R.F. Treharne, "The Nature of Parliament in the Reign of Henry III", *English Historical Review*, IXXIV, 1959.

13 Ancak, Chester Dunning, *Russia's First Civil War*, Pennsylvania State University Press, 2001, s. 92 ve devamında, Boris Godunov'un tahta seçilmesini önemsemez ve bu olayın onun bir "kurmaca *zemski sobor*"da taç giymesinden sonra gerçekleştiğini belirtir.

14 G. Vernadsky, *The Tsardom of Moscow, 1547-1682, V pt 1 of A History of Russia*, Yale University Press, New Haven ve Londra, 1969, s. 33-34'te, E.F. Maksimovich, "'Tserkovno-zemskii sobor 1549 goda', *ZRNIB*", 9, 1933, s. 1-15'ten alıntı yapar. *Zemski sobor*'un yapısı ve kökenine ilişkin tartışmalar ve devlet yönetimi içerisine bir Kilise *sobor*'u (sağlam yapılandırılmış bir kurum) sokulması fikrini Makari'nin önerdiğine dair varsayım için de bkz., Bogatyrev, *The Sovereign and His Counsellors*, s. 137 ve devamı.

15 Aleksey Adaşev'in adı 1549'daki *prikazi* şeflerinin olduğu listede yer almıyor, liste için bkz., Filiushkin, *Istoria odnoi mistifikatsi*", s. 50-51, ilk defa 1550 listesinde bir *kaznaçesi*, yani vekilharç olarak ismi geçiyor, belki de Çar'ın özel ikametgâhındaki kişisel eşya ve evraklarından sorumlu olduğu anlamına geliyordur. Bu devlet bürolarının isimleri bulundukları yerlere ve değişik zamanlara göre değişiyor: *Palata* (oda), *dvorets*, *izba* (büro), *prikaz* (devlet dairesi). Bulundukları binaların türlerine dair bir gösterge yok.

16 Schmidt, *Rossia Ivana groznogo*, s. 55.

17 Örneğin Smirnov, *Ocherki* içinde s. 222 ve devamına bkz., Adaşev ve Silvester'in aslında aynı devlet dairesinde birlikte çalışmış olabileceklerini söyler.

18 Filiushkin, *Istoria odnoi mistifikatsii*, s. 56 ve devamı.

19 M.V. Kukushkina 1550 kanunnamesinin bir kopyasının ilk kez, bir Petro dönemi devlet adamı ve tarihçisi olan V.N. Tatishchev tarafından 1734'te keşfedildiğine işaret eder. Elyazması üzerindeki bir notta Tatishchev, Büyük Knez'in zorla haraç alımının adli süreçte büyük ölçüde yaygınlaştığını görerek her şehrin iyi birer adam göndermesini emrettiğini ve bu kişilerin boyarlar, *okolniçi* ve *dvoretskiy*'lerle birlikte çalışarak yeni bir kanunname hazırlamakla görevlendirildiğini söyler. *Kniga v Rossii*, s. 68-69. Aynı zamanda bkz., Zimin, *Reformy*, s. 350, n. 2.

20 Kukushkina, *Kniga v Rossii*, s. 109.

21 Zimin, *Reformy*, s. 351.

22 III. Vasili'ye ait bir ara kanunnamesi olduğuna dair bir varsayım varsa da bu, Sovyet uzmanlar tarafından reddedilmiştir. Bkz., *Pamiatniki prava perioda ukreplenia Russkogo tsentralizovannogo gosudarstva, XV-XVII vv*, L.V. Cherepnin (ed.), Moskova, 1956, s. 231.

23 Ben büyük ölçüde H.W. Dewey tarafındayım, "The 1550 'Sudebnik' as an Instrument of Reform", *JGOE*, 10, 1962, s. 161-80. Dewey, *opriçnina*'nın kanunsuz davranışlarıyla kolayca çiğnendiği için *sudebnik*'in gerçekten etkili olmadığı fikrindedir.

24 İlginç bir kıyaslama için bkz., S.N. Bogatyrev, "Administrativnye sistemy Tiudorov i Riurikovichei: Sravnitel'nyi analiz', Zerkalo istorii: Sbornik statei", N.I. Basovskaia (ed.), Moskova, 1992, s. 74-84.

25 Fakat yukarıya, n.10'a bakınız.

26 Elliye yakın elyazması kopyasının günümüze ulaşması da Kanunname'nin esas olarak günlük hayatta sürekli kullanılan bir belge olduğunu gösteriyor, oysa 1497 Kanunnamesi'nin yalnızca tek bir kopyası mevcut. Kukushkina, *Kniga v Rossii*, s. 73.

27 Bkz., aşağıda n. 33, *Stoglav*.

28 İvan Trent Konsili'ne delege göndermeye çalışmış ama Lehistan-Litvanya devleti delegelerin topraklarından geçişlerine izin vermemişti.

29 Skrynnikov, *Sviatiteli i vlasti*, s. 173, taslakların Silvester ve Aleksey Adaşev tarafından hazırlanmış olduğunu ileri sürer; Silvester'in katkısı olduğuna dair kanıt onun doğal olarak oradaki varlığıdır. Zaten müdahil olmamış olması mümkün değil.

30 Skrynnikov, a.g.e., s. 172 ve devamı; Skrınnikov, İvan'ın ağırlığı boyar yönetimini görev ihmaliyle eleştirmeye verdiği konuşmalarının kopyalarının, *sobor* evrakları arasında muhafaza edildiğini belirtir.

31 Diğer kaynaklar arasından benim seçimim, P. Bushkovitch, *Religion and Society in Russia, Sixteenth and Seventeenth Centuries*, Oxford University Press, New York ve Oxford, 1992.

32 Ivanov, *Literaturnoe nasledie Maksima Greka*, s. 170-71, Yunanlı Maksim'in para gönderdiği için Makari'ye teşekkür ettiğini, kitaplarından ve kişisel gereksinimlerinden mahrum bırakılma işkencesinin verdiği acılardan yakındığını ve kilise öğretileri üzerine bazı yazılar gönderdiğinden söz eder.

33 *Stoglav* için bkz., A.D. Gorsky (ed.), *Rossiskoe zakonodatel'stvo X-XX vekov*, 10 cilt, Moskova, 1985, II, *zakonodatel'stvo perioda obrazovania i ukreplenia Russkogo tsentralizovannogo gosudartsva*, n. 242 ve devamı ve N.V. Sinitsyna, *Maksim Grek v Rossi*, Moskova, 1977, s. 155-58.

34 Gorksy, *Zakonodatel'stvo, Stoglav*, s. 267. İvan'ın orada hazır bulunanlara yaptığı başvuruyu şu sözlerle bitirmesinin hiçbir değeri yoktu: *I i avam ottsem svoim i s brateiu i s svoimi boyary chelom b'iu*, yani kardeşleri ve boyarlarla birlikte "baba"sının önünde "yere kapaklandığını" söylüyor.

35 Bkz., Jack Kollman, "'Stoglav and Parish Priests', Russian History, 7", 1980, s. 65-91 ve Gorsky, *Zakonodatel'stvo, Stoglav*, s. 269 ve 438.

36 Gorsky, a.g.e., s. 290-91.

37 Ölmüş yakınına dua edilmesi için bağışta bulunan kişinin, ayrıca söz konusu müteveffanın isim gününde verilecek ziyafet için de yeterli miktarda parayı bağışlaması "âdettendi." Profesör Hughes'in Rus Araştırmalar Merkezi'nde (*SSEES*) "Rus Kültürel Tarihinde Ölüm ve Ölümsüzlük" üzerine 2001-2002'de verdiği seminer dizisinde, L. Steindorff'un 2002'deki tuttuğu seminer notlarına bkz., *Sinodiki* kayıtlarına vefat etmiş kişilerin anısına oldukça fazla sayıda ziyafet girmiş. Papazlar yıl boyunca her iki günde bir yiyip içmiş olmalılar.

38 Gorsky, a.g.e., s. 210 ve ikinci örnek için bkz., s. 420, 1555 Kilise *sobor*'unun bir minyatürü.

39 O dönemde tüm Avrupa'da da sakal bırakmanın normal olduğu akılda tutulmalı.

40 Gorsky, a.g.e., s. 426, s. 440-41. Bu cevaplar genellikle Silvester'e atfedilir.

41 Aynı yerde s. 426. Ama bkz., Zimin, *Reformy*, s. 474, Kazan Vekayinamesi'nde İvan'ın minyatürü, ata bindirilmiş, taç giydirilmiş fakat cılız bir bıyıkla, daha çok I. Petro'ya benziyor.

42 Gorsky, a.g.e., s. 437-38. *Stoglav*'ın editörü sıradan insanların genelde altı ya da yedi kez evlendikleri için bunun gerekli görüldüğü yorumunu yapar. IV. İvan da en nihayetinde öyle yapmıştır.

43 Aynı yerde, s. 333, Bölüm 60; bkz., aynı zamanda s. 338 ve devamı, bölümler, 60, 64, 65, 66. "Kostantin'in Bağışı" için aşağıya bkz.

44 Bkz., Horst Jablonowski, *Westrussland zwischen Wilna und Moscau*, E.J. Brill, Leiden, 1961; V.O. Kliuchevsky, *Istoria soslovi v Rossi*, tıpkıbasım, "Academic International", s. 133; S.B. Veselovsky, "Poslednye udely severovosochnoi Rusi", *Istoricheskie Zapiski*, no. 22, 1947, s. 101-

31, s. 113 ve devamında. Zimin'e göre, *Formirovanie*, s. 143, bu prensler apanaj prenslerinden ayrı olarak hizmetli prensler olarak biliniyordu ve büyük knezlik gibi bir iddiaları yoktu.

45 1714'den sonra I. Petro subaylara ve adamlarına para ödedi ama esas olarak hizmet vermelerini sağlamak için kendilerine *estate* verilmiş subayları da bu ödemeden mahrum bırakmadı.

46 Veselovsky, "'Reforma 1550g. İ tak nazyvaemaia tysiachnaia kniga', *Issledovania po istorii oprichniny*", Moskova, 1963, s. 77-91.

47 A.V. Chernov, *Vooruzhennye sily russkogo gosudarstva v XV-XVII vv.*, Moskova, 1954, s. 46 ve devamı.

48 R. Hellie, *Enserfment and Military Change in Muscovy*, University of Chicago Press, 1971, s. 156-57.

49 Durumu biraz karanlık olan bu karakter hakkında bilgi için bkz., W. Philipp, *Ivan Peresvetov und seine Schriften zur Erneuerung des Moskauer Reiches*, Königsberg (bu gün Kaliningrad), 1935; A.A. Zimin ve D.S. Likhachev (ed.), "*Sochinenia I. Peresvetova*", Moskova ve Leningrad, 1956; Zimin, "*I.S. Peresvetov i ego sovremenniki*", Moskova, 1958.

50 O zamanlarda Moldavya'ya (Boğdan) çoğunlukla Vlakya (Eflak) deniyordu.

51 Rus ordusu ve silah donanımı hakkında oldukça bilgilendirici bir tartışma için bkz., Yarbay Dianne Smith, "Xenophon Group International", 24 Ocak 1984, "The Sixteenth Century Muscovite Army" (www.xenophongi.org/rushistory/muscovy/htm).

52 Eflak'ın IV. Petru'su için bkz., yukarıda s. 31-32 ve aşağıda n. 59.

53 Yarbay Dianne Smith, a.g.e.

54 Almanca "Gerechtigkeit" *pravda*'nın anlamını çok daha kesin olarak ifade eder.

55 "The Tale of Prince Peter IV of Moldavia", Zimin ve Likhachev, *Sochineniya I. Peresvetova*, s. 189.

56 Zimin ve Likhachev, *Sochineniya I. Peresvetova*, s. 167.

57 Aynı yerde s. 153.

58 M.N. Tikhomirov, *Rossiiskoe gosudarstvo XV-XVII vv*, Moskova, 1973, s. 70 ve devamı.

59 Ayrıca bkz., A.L. Yurganov, "Idei I.S. Peresvetova v kontekste mirovoi istorii i kul'tury", *Voprosy istorii*, n. 2, Moskova, 1996, s. 15-27; Lehtovirta, "Ivan IV as Emperor", s. 239 ve devamı.

6. BÖLÜM KAZAN'IN FETHİ
(Sayfa 109-125)

1 Bkz., J. Pelenski, "The Origins of the Official Muscovite Claims to the Kiyefan Inheritance", *Harvard Ukrainian Studies*, I, 1977, s. 29-52.

2 Kazan ve Kırım Hanları Cengiz Han'ın soyundan gelenler arasından seçilmek zorundaydı.

3 Bkz., Kasım'ın ataları için, G. Vernadsky, "The Mongols and Russia", *A History of Russia* içinde, c. III, Yale University Press, New Haven, 1953, s. 431.

4 Skrynnikov, *Velikii Gosudar*, I, s. 180, Kasım *tsartvo*'sundan ayrı olarak bir de Yuriyev ve Romanov sülale apanajlarını ve Zvenigorod'taki vaftiz olmuş Tatarların ellerindeki toprakların da listesini verir.

5 A.g.e., s. 181. *Kormleniye*, hatırlanacaktır, belli bir kasaba ya da bölgenin üretimine, gelirine bağlı bir yaşam biçimiydi.

6 *PSRL*, XIII, no. 2, s. 1, 1506.

7 Bkz., Tikhomirov, "Petr Raresh i Ivan grozny."

8 Bkz., Lehtovirta tarafından yapılan titiz bir araştırma, "Ivan IV. As Emperor", aynı yerde, s. 91 ve devamı. Ama aynı zamanda, Patrik Theoleptus'un 1516'daki "Bizans-Rus İmparatorlu-

ğu'nun kurulabileceği"ne dair iması için bkz., P. Mansel, *Constantinople: City of the World's Desire, 1453-1924*, Penguin, Harmondsworth, 1997, s. 50.

9 Bkz., D.N. Bantysh Kamenskii, "Obzor vneshnikh snoshenii Rosii po 1800 god", Moskova, 1902; aynı zamanda Lehistan-Litvanya ile Rusya'nın ve Rusya ile Nogay Beyliği, Kırım ve Osmanlılarla diplomatik ilişkileri için bkz., *SIRIO*'nun ilgili ciltleri, örneğin 35, 59 ve 71 ile 41 ve 95. ciltler. Muhteşem bir genel tarama için bkz., Hans Übersbegrer, *Osterreich und Russland seit dem Ende des 15 Jahrhunderts*, c. I: 1488-1605, Wilhelm Braumüller, Viyana ve Leipzig, 1906.

10 Iuzefovich, "Kak v posol'skikh obychaiakh vedetsia", s. 51 ve devamı. Iuzefovich Çin'in Mançuryalı krallarında da benzer yaklaşımlar bulunduğunu belirtir. Bu da Herberstein ve diğerlerinin Rusya'ya uygun bulmadıkları, birinin kendisinden söz ederken küçültücü ifadeler kullanması âdetinin Moğolositan/Çin âdetlerine kadar gidebileceği konusunda spekülasyon yapmama yol açıyor.

11 A.g.e., s. 82.

12 "Uluslararası" kelimesi Jeremy Bentham tarafından türetilmiştir.

13 Garrett Mattingly, *Renaissance Diplomacy*, Penguin Books, Londra, 1965, s. 26.

14 Mattingly'nin muhteşem araştırması açısından şurası belirtilmeden geçilmemeli; Ortodoks dünyasından, diplomatik uygulamaların gelişmeleriyle bağlantılı olarak söz edilen ilk yer bu araştırmadır.

15 Daha sonraki bölümlerde Rusya ile İsveç arasında bu konuya ilişkin olarak çıkan anlaşmazlıklar yer alacak.

16 N.A. Kazakova, "Evropeiskoi strany koroli: Issledovania po otechestvennomu istochnikıvedeniu", *Sbornik statei posviashchennykh 75-letiu S.N. Valka*, Moskova, 1964, s. 418-26. Bu belgenin çeşitli koleksiyonlara ya da vekayinamelere eklenmiş olarak 14 adet kopyası var. Kazkova bunun Aragonlu Ferdinand'ın hem Kastilya hem de Aragon'un kralı olduğu tarih olan 1506'dan daha eski olamayacağını ileri sürer – ama aslında Ferdinand için böyle bir şey hiç olmamıştır. Kraliçe Isabel'in ölümü üzerine Kastilya tahtına kızı Deli Joan oturmuştur.

17 Bkz., A. Berelowitch, *La Hieararchie des egaux: La Noblesse russe d'ancien regime XVIe-XVIIe siecles*, Seuil, Paris, 2001, s. 352 ve devamı. IV. İvan'la ilişkileri en berbat olan Sör Jerome Bowes'a Çar şöyle diyor: "*I doo not esteme the Queen your mystris for my fellow; ther bee that are her bettars, yes her worstars, whereunto answering as I thought fytt (wheche no was vnreasonable) he told me in furye hew would throwe me owt of the doores and bad me gett me home.*" ("'Sizin sahibeniz Kraliçe'nize artık arkadaşım olarak itibar etmiyorum, yapabilecek daha iyi şeyleri varken en kötüsünü yaptı, benim uygun bir şekilde cevap vermem üzerine [ki mantıksız bir cevap değildi] öfke içinde beni nasıl kapı dışarı edeceğini ve gerisin geriye evime yollayacağını söyledi.") G. Tolstoy, *England and Russia: Rossia i Anglia, 1553-1593*, St. Petersburg, 1875, s. 232.

18 Mattingly, aynı yerde, s. 17.

19 Iuzefovich, "Kak v posol'skikh obychaiakh vedetsia", s. 138 ve devamı. Resmi ziyafetlerde "büfe" tarzı çok sayıda tepsi kullanımı VIII. Henry tarafından da uygulanmıştır. Bkz., Alison Weir, *Henry VIII: King and Court*, Jonathan Cape, Londra, 2001, s. 74.

20 Iuzefovich, aynı yerde, s. 96 ve devamı; *SIRIO*, 38, s. 171'le karşılaştırın.

21 Birinci kuzene *dvoyurodnıy brat* (ikinci dereceden kardeş) denirdi ya da bazen kısaca, karışıklığa yol açan, *brat* (kardeş) kullanılırdı.

22 *Mujiki rod, ne gosudarski*, "efendi soyundan gelmeyen, doğuştan köylü" ve Danimarka kralı için bkz., I. Hofmann, "'Posol'stvo I. Gofmana v Livoniu i russkoe gosudarsto v 1559-1560', 'Istoricheskii Arkhiv'", no. 6, Moskova, 1957, s. 131-42, s. 138.

23 *Vozovoditel* kelimesini arabacı olarak çevirdim. Iuzefovich, aynı yer, s. 17-18.

24 Ostrowski, *Muscovy and the Mongols*, Bölüm 8, s. 164 ve devamında çar unvanının (*tsar*) muhtemel Tatar köklerinden söz eder, ama çok ikna edici bulmadım.

25 Bir ideoloji olarak emperyalizm her biri kendi açısından olmak üzere, iki farklı yazar tarafından ileri sürülmüştür: G. Hosking, *Russia: People and Empire, 1552-1917*, Harper Collins, Londra, 1997; D. Ostrowski, *Muscovy and the Mongols*.

26 Devlet (*state*) kelimesi ilk kez İngilizce olarak kayda 1538'de geçmiştir; Rusça açısından durum biraz daha karışıktır, çünkü bugünkü anlamıyla devlet kelimesinin karşılığı *gosudartstvo*, Rusça'da ilk kez, IV. İvan'ın 1572'den kalan (aslında muhtemelen 1579) ilk vasiyetnamesinde, örneğin, *L'etat c'est moi* (Devlet benim!-ç.) ibaresinde olduğu gibi ilk kez XIV. Lui tarafından kullanıldığı düşünülen *Staat* ya da *Etat* anlamında kullanılmıştır. Bu o zaman için egemeni olduğu yerler, üzerinde hüküm sürdüğü topraklar anlamına geliyordu ya da Almanca onun *Herrscaht*'ı, İngilizce *Lordship*'i, Fransızca *seigneurie*, İspanyolca *señorio*'su anlamındaydı. Bkz., aşağıda, 10. Bölüm.

27 Ostrowski, *Muscovy and the Mongols* adlı eserinde, bu kaybedilmiş toprakları geri istemenin hemen o anda olmadığını kasteder, bu talep özellikle Metropolit Makari yönetimindeki kilisenin ve Kırımlıları Litvanya işgalindeki Kiyef'e saldırmaya ve hatta orayı yıkmaya teşvik edebilme gücüne sahip III. İvan'ın kavgacı tavırlarından beslenerek güç almıştır. Bu doğrudur fakat bu dönem milliyetçilik öncesi bir dönemdir ve ait olunan milliyetin önemli olmayışı aynı dönemde din açısından da geçerliydi. İskoçya ve İngiltere arasındaki sınır savaşında ve Ortaçağ İspanya'sındaki Hıristiyanlar ile Müslümanlar arasındaki savaşlarda örnekleri görüldüğü gibi dini aidiyet bile bu dönemde çok önemli olmayabiliyordu. Bir hanedanın hak iddiaları, olmayan bir ulusun taleplerinden önce geliyordu, devleti bir kenara bırakalım, kilisenin taleplerinden bile önce geldiği oluyordu.

28 Profesör Averil Cameron'un nazik bir şekilde doğruladığı gibi Doğu Roma İmparatorluğu için Bizans kelimesi ancak 16. yüzyıl ortalarında kullanılmaya başlanmıştır.

29 Aynı zamanda bkz., İvan'ın bir Kutsal İmparator ve bir Evrensel İmparator olarak ele alındığı, çok akla yatkın bulduğum ilham verici bir tartışma için, Lehtovirta, *Ivan IV as Emperor*, s. 273-347.

30 Bkz., örneğin D. Loades, *The Tudor Court*, Headstart History, Londra, 1992, s. 29: "Fransız kralları, Papa'nın 1202 tarihli bullası *Per Venerabilem*'den bu yana İngiltere'nin değil, sadece 'kendi krallıklarının imparatorları' olarak tanınmışlardır." Kral John'un hükümdarlığından itibaren İngiltere Papa'nın süzerenliği altındaydı.

31 Bu aynı zamanda şüphesiz *Reconquista* için de geçerli bir motifti. Bazı tarihçilerin dinsel ihtirasları anlamamaktaki ısrarları karşısında yumruk yemiş gibi oluyorum. Hem Hıristiyan hem de İslami inaçların her ikisinde de "selamete erme, günahlardan kurtuluş" hayati bir önem arz ederken, bunun yerine dinsel inançtan, bir toplumun tarihinde bir olgu olarak o da üstünkörü bir şekilde söz ediliyor. Tam tersi için bkz., Lehtovirta, *Ivan IV as Emperor*, s. 327, ilgili dönemde, Tatar hanlıklarının Rus çarları için etkileyici modeller olduğu görüşünde değildir.

32 Özellikle, Pelenski, Ostrowski ve Halperin. Bkz., Pelenski, "Muscovite Imperial Claims to the Kazan' Khanate", *Slavic Review*, XXVI, 4, 1967, s. 559-96.

33 *PSRL, XXIX, Letopis' nachata tsarstva; Kazanskaia istoria*, G.N. Moiseeva (ed.), Leningrad, 1954, s. 75-78.

34 Alıntı, Mansel, *Constantinople*, s. 25.

35 Karamzin, *Istoria*, c. VIII, Bölüm 3, s. 74 ve devamı.

36 Savaşı, Kurbski'nin kendisinin de bir parçası olarak anlattığı şekliyle buraya alıyorum, anlattıkları çok doğru olmayabilir, çünkü olaydan 25 yıl kadar sonra yazmış, ama hiç değilse çok canlı. Bkz., Kurbsky, *History*, s. 27 ve devamı.

37 A.g.e., s. 53.

38 Bkz., Rus âdeti olarak birisinin çıplak kıçını karşısındakine bir aşağılama olarak göstermesi konusunda Danimarka elçisi Uhlfeldt'in tanımlamaları, "Puteshestvia v Rossii datskogo poslannika Iakova Uhlfeldta v 1575", E. Barsov tarafından Latinceden çevirisi, *Chtenia* içinde, 1883, kısım 1, s. 14, 16.

39 Karamzin'e göre voyvodalar A.B. Gorbati-Şuski ve M.İ. Vorotynski'yi *sluga* unvanıyla ödüllendirildikleri zaman bu zamandır, *Istoria*, VIII, Bölüm 3, s. 90 ve notlar, n. 262.
40 Olayların bu anlatımını Karamzin'den aldım, *Istoria*, VIII, Bölüm 4, s. 85 ve devamı.
41 A.g.e., VIII, Bölüm 3, s. 79 ve devamı.
42 *PSRL*, XIII, no. 2, s. 214 ve devamı, 1553-54.
43 İkonun bir röprodüksiyonu ve yorumları için bkz., O.I. Podobedova, *Moskovskaia shkola zhivopisi pri Ivana IV, Moskow*, Moskova, 1972, s. 22 ve devamı. İvan'ın "imparator" olarak portresi üzerine değişik bir bakış açısı ve hayal gücüne dayalı ve bilgilendirici bir tartışma için bkz., Lehtovirta, *Ivan IV as Emperor*, s. 184 ve devamı. İkon büyüktür (144 cm x 396 cm). Bu ikonla *Journey of the Magi* adıyla bilinen (Magi'nin Seyahati) Benozzo Gozzoli tarafından çok değişik bir tonda, Floransa'daki Palazzo Medici-Riccardi'de 15. yüzyıl ortalarında yapılmış tablo arasında bir akrabalık benzerliği vardır. Bu tabloda, ilk karısı Büyük Knez I. Vasili'nin kızı Anna olan İmparator VIII. İoannes Paleiologos'a, Ferrara/Floransa Konsili'ne giden yolda arkasından gelen Üç Kral eşlik etmektedir. Kendisi, İvan'ın büyükannesi Sofya'nın babası olan Mora Despotu Thomas'ın büyük ağabeyi olur. Sofya'nın bu tabloyu tarif etmiş olması ihtimal dışı değil. Aynı şeklide akla yatkın olan bir başka durum da, Yunanlı Maksim'in o zamanki adıyla Palazzo Medici olan bu yeri Floransa'dayken mutlaka görmüş olduğudur. İkonun ve Rönesans tablosunun her ikisinde de figürlerin giysileri çok gösterişlidir ve altın nakışlarla bezenmiştir ve etrafı mızraklarını dik olarak havaya kaldırmış atlılarla çevrilidir, tüm atların ayakları bir tören yürüyüşü formunda birbiriyle uyum içindedir. Baştaki atlının tacı genelde bir Rus çarına verilen, etrafına ışın yayan taçlardan değildir.

7. BÖLÜM 1553 HANEDAN KRİZİ: ASKERİ POLİTİKA, İÇ SİYASET VE İNGİLİZLERİN GELİŞİ (Sayfa 127-144)

1 *PSRL*, XIII, no. 2, kısım 1, Nikonovskaia'ya ek, s. 524 ve devamı ve *PSRL*, XXIX, Aleksandro-Nevskaia letopis', s. 212 ve devamı.
2 Birçok yerde, İvan'ın günah çıkarttığı papazın Silvester olduğu belirtilir. Öyle değildir.
3 Veselovski'ye göre eklemeler ya bizzat İvan'ın emirleriyle ya da onun gözetimi altında yapılmıştır; günümüz araştırmalarına göre eklemeler 1570 sonlarında belki de daha geç bir tarihte yapılmıştır. Bkz., S.B. Veselovsky, "Interpoliatsii tak nazymaevoy tsarstvennoi knigi o bolezni tsaria Ivana 1553g", *Issledovania po istorii oprichniny*, Moskova, 1963 içinde, s. 255-91.
4 Bu olayın öyküsü büyük ölçüde Veselovski'nin *Interpoliatsii* adlı çalışmasından ve "Poslednie udely" adlı makalesinden (s. 109 ve devamı) alınmadır. Eklemelerin tarihlendirilmesi Rus tarihçiler (D.N. Al'shits, N.E. Andreyev (Cambridge), I. Gralia, A.A. Amosov, V.V. Morozov ve daha birçoğu) tarafından enine boyuna tartışılmıştır. Kaynakları tarihlendirme zorluklarının arasından yolumu bulabilmem için bana yön gösteren yardımlarından ötürü Dr. S.N. Bogatırev'e şükran borçluyum. İlk bağlılık yemini edenler senyör boyarlardı, çoğu; İ.V. Şeremetev Bolşoy (büyük), M.Ia. Morozov, Dr. Yuriyev-Zaharyin (Çariçe'nin kardeşi), V.M. Yuriyev-Zaharyin (Çariçe'nin kuzeni), oda görevlisi Aleksey Adaşev, hazinedar (*postelniçi*) İgnatii Veşniyakov ve *diyak* İvan M. Viskovati gibi evlilik ya da sülale bağı yoluyla akraba olanlardı.
5 Skrynnikov, *Velikii gosudar*, I, s. 192.
6 Floria, *Ivan Groznyi*, s. 68. Kurbsky, *Correspondence*, İvan'dan Kurbski'ye, 1564, s. 95'te.
7 Bkz., Carolyn Pouncy, "The Blessed Sil'vestr and the Political Invention in Muscovy, 1545-1570", *Harvard Ukranian Studies*, c. XIX, 1995, s. 549-72.
8 Veselovsky, "Interpoliatsii", s. 284 ve devamı. Staritsalı Vladimir'in kaderinin babası Andrey'e benzemiş olması da mümkündür. O da, III. Vasili'nin ölümü üzerine genç yeğeni IV. İvan'ı de-

virme ihtimalini bertaraf etmek için, naip olan Elena tarafından yakalatılıp hapse attırılmıştı (Floria, aynı yerde, s. 70).

9 Veselovsky, "Interpoliatsii", *Issledovania po istorii oprichniny*, s. 284.

10 A.g.e., s. 290.

11 "i bıst mej boyar bran' velik i krik i şum velik" (ve boyarlar arasında çok yüksek sesli bağırış çağırışlar ve yakınmalar ve gürültüler vardı) (Aleksandro-Nevskaia Letopis', *PSRL*, XXIX, s. 213).

12 İvan Petroviç Fedorov onlardan kız alarak evlendiği için kendisini bir Çelyadnin olarak görürdü. Zimin, *Formirovanie* s. 169 ve kariyeri için, Zimin, *Oprichnina Ivana Groznogo*, Moskova, 1964, s. 276 ve devamı.

13 Bu olayın öyküsü Floria (*Ivan Groznyi*), Skrınnikov (*Tsarstvo Terrora*), Veselovski'nin yukarıda adı geçen eserinden ve Gralya ile Filiushkin'den (*Istoriia odnoi mistifikatsii* s. 77 ve devamı) derlenmiştir.

14 Gralia, *Ivan Mikhailov Viskovaty*, s. 101-102.

15 Yeni bir rütbe, duma soylusu; yürürlüğe girdiği tarih belirsiz.

16 Grobowski, "The Chosen Council", ekler. V.İ. Vorotyinski ölmüştü.

17 Kurbsky, *Correspondence*, s. 96-97.

18 İvan Viskovati figürü "Tsarstvennaia kniga Vekayinamesi"ni süsleyen minyatürler içindeki çok gözde bir figürdür. Bu da bu vekayinamenin Dışişleri Dairesi'nde kendi gözetiminde derlenmiş olduğunu akla getiriyor. Gralia, aynı eser, s. 109-109.

19 Bkz., Kurbsky, *History*, s. 77 ve devamı. İvan'ın, kendisinden daha bilge danışmanlar atamamasını tavsiye eden Yasef Volotski'nin yeğeni Vassian Toporkov'la karşılaşması bu yolculuktadır. Bana göre bu uydurma söze çok fazla ağırlık verilmiştir (Floria, *Ivan Groznyi*, s. 73).

20 Floria, a.g.e., s. 83.

21 Bu karmaşık öykünün detayları için bkz., N.E. Andreyev, "Ob avtore pripisok v litsevykh svodakh Groznogo", "O dele d'yaka Viskovatogo" ve "Ioann Grozny i ikonopis' XVI veka", yeniden basım *Studies in Muscovy: Western Influence and Byzantine Inheritance* içinde, Variorum Reprints, Londra, 1970; aynı zamanda bkz., The Blessed Sil'vester, s. 556 ve devamı (n. 24'le karşılaştırın, burada Silvester Makari'ye şöyle yazar: "İvan Viskovati sana yazdı, gosudar." Bu kelime, "egemen" olarak çevrilmiştir!).

22 Floria, a.g.e., s. 79 ve devamı.

23 *Stoglav*, makale 98, s. 373-74 ve 496; bkz., aynı zamanda Zimin, *Reformy*, s. 375-76.

24 İ. Gralya bu noktada İvan'ın, Makari'nin kilisenin toprak sahibi olmasını savunmasından dolayı derin bir hayal kırıklığı yaşadığını, kendisini onun otoritesinden kurtarıp etrafına başta Adaşev olmak üzere kendi seçtiği danışmanları topladığını ileri sürer. Metropolit'in çok olumsuz bir portresini çizerek Makari'yi son söz hakkını kendinde görüp dünyevi meselelere müdahale etmekle suçlar. Gralia, *Ivan Mikhailov Viskovaty*, s. 133 ve devamı. Bana çok önyargılı gibi geldiği için onu bu konuda çok ikna edici bulmuyorum.

25 Nikonovskaia ve Tsarstvennaia Vekayinamelerindeki kayıtların tarihi 1560 sonlarından başlıyor.

26 *Rab* ve *rabinya* kelimeleri genellikle "köle" olarak çevrilmiştir fakat bu ifade kelimenin o zamanda taşıdığı gerçek anlam konusunda tamamen yanlış bir izlenim vermektedir.

27 Filiushkin, *Istoria odnoi mistifikatsii*, s. 80.

28 Filiushkin birey olarak üyelerin adlarını verir, a.g.e., s. 91.

29 Aralarında Rostovski prenslerinden bazıları ve Prens Şçniyatev, Kurakin, Pronski, Nemoi ve Obolenski vardı. Bazı hainler İvan Petroviç Fedorov tarafından ifşa edilmiştir, bunun için bkz., 14. Bölüm.

30 Floria, *Ivan Groznyi*, s. 82 ve devamı.

31 Skrynnikov, *Veliiki gosudar*, I, s. 207; *Tsartsvo terrora*, s. 119. Semen Rostovski'nin boyar unvanını kaybettiği söyleniyor ama ben hiçbir yerde böyle bir unvan kaybından bahsedildiğini görmedim.

32 Filiushkin, aynı eser, s. 80'de; 1553, 1564, 1570 ve 1580'deki değişik anlatımları inceler.
33 Gralya İvan'ın çoktan Makari'ye sırtını çevirdiği görüşündedir, s. 132-46; ve bkz., yukarıda not 24.
34 "The Tsarstvennaia Chronicle and the Piskavrevskaia Chronicle (PSRL, XIII, no. 2 pt 2, PSRL, XXXIV)." Önceki Carolyn Johnston Pouncy'un "The Blessed Sil'vestr" adlı makalesinde epigraf olarak kullanılmıştır.
35 Floria, *Ivan Groznyi*, s. 117; Floria onun aslında Rus dış politikasıyla ilgili görevlendirildiğini belirtir.
36 L.V. Cherepnin (ed.), *Pamiatniki russkogo prava*, IV, Moskova, 1956, *prilozhenia*, s. 576 ve devamı, metnin günümüz Rusçası için, "Voprosy Ivana IV Metropolitu Makariu, soderzhashcie proekt gosudarstvennykh reform" ve s. 592 ve devamı.
37 A.g.e., editör önerilerin bu bölümlerinin 11 Ocak 1558 tarihli *ukaz*'da yerine getirildiğini belirtir.
38 A.g.e., soru 10, *O vdovih boyarinyah.* Ama soru *deti boyarskie*'yle (hizmet soyluları) ilgilidir. Kişisel tercihi göz ardı edersek az ya da çok İngiltere'deki Vesayet Mahkemeleri'nin (*Court of Wards*) uygulamalarıyla kıyaslanabilir.
39 Bkz., Smith, *The Sixteenth-Century Muscovite Army,* birçok yerde ve Chernov, *Vooruzhennye sily*, s. 43 ve devamı.
40 Askeri Hizmet Kanunu'ndan alıntı için bkz., "PSRL, XXIX, Letopis' nachala tsarstva." Skrynnikov, *Tsarstvo terrora*, s. 103 ve devamı.
41 Merkezi otoritenin aldığı birçok kararı ülke çapında kabul ettirmede başarısız oluşu idarenin ne kadar zayıf olduğunu ve birlik sürecinin ne kadar yavaş işlediğini gösteriyor.
42 A.N. Kurat, "The Turkish Expedition to Astrakhan' in 1569 and the Problem of the Don-Volga Canal", *SEER*, XL, 94, Kasım 1961, s. 7-23.
43 III. Vasili elçilerini Şarlken'e ve Habsburgların Ferdinand'ına gönderirken güçlükler yaşamış, aynı zamanda, Boğdan'ın başındaki Peter Rareş'le ilişkilerini geliştirmesi de Lehistan-Litvanya Kralı I. Zigismund tarafından engellenmişti. Übersberger, *Österreich und Russland*, s. 267 ve devamı. Boğaz geçiş ücreti için bkz., 8. Bölüm, n. 7.
44 A.g.e., s. 289-307. Schlitte hakkında ek detaylar için, Karamzin, *Istoria*, VIII, Bölüm 3, s. 70 ve devamı ve s. 28 ve devamı, notların s. 25'ten sonrası.
45 Karamzin alıntı yapmıştır, a.g.e., c. VIII, Bölüm 3, notlar s. 62, n. 479.
46 Sir Hugh Willoughby komutasındaki *Bona Speranza* sonradan bulundu, tüm mürettebat oturdukları ya da yattıkları yerlerde donarak ölmüş durumdaydı.
47 "Fırında kuğu" İngiliz sarayında da bir gurme yemeğidir. Bkz., Weir, "*Henry VIII*", s. 68. Özellikle yavru kuğular lezzetli bulunurdu.
48 Berry ve Crummey (ed.), *Rude and Barbarous Kingdom*, s. 24 ve devamı. İngiliz sarayında da aynı "büfeler" gümüşleri sergilemek için kullanılmıştı, bkz., Weir, aynı yerde, s. 49-50.

8. BÖLÜM LİVONYA'DA SAVAŞ VE "SEÇİLMİŞ KONSEY"İN SONU (Sayfa 145-166)

1 Filiushkin'e göre, *Istoria odnoi mistifikatsii*, s. 127 ve devamı, Astrahan'ın fethinden sonraki seferin Kırım üzerine olabileceği kararı resmen 1555 civarında alındı, bunun için Lehistan-Litvanya gibi İslam karşıtı müttefikler aranmalıydı. Muhtemel bir ittifakı görüşmek üzere, "Hıristiyanlığı İslam'ın elinden kurtarmak amacıyla" (*ot besermenskih ruk*) 1554 yılında Vilna'ya bir kurye gönderilmişti bile ama bu görüşmelerden bir sonuç çıkmadı.
2 Iuzefovich, "Kak v posol'skih obiçayah vedetsiya", s. 16 ve devamı.

3 Benim çalışmalarından geniş ölçüde yararlandıklarım, E. Donnert, *Der livlandische Ordensnitterstaat und Russland: Der livlandische Krieg und die baltische Frage in der europaischen Politik 1558-1583*, Berlin (GDR), 1963; M. Roberts, *The Early Vasas: A History of Sweden. 1523-1611*. Donnert, Estonya ve Latviya'nın yerli halkı köylülerin, Şövalyeler'in Cermenlerine karşı Rus birliklerine yaptıkları yardım ve gösterdikleri dostluğu vurgulama eğilimindedir.
4 Roberts, aynı eser, s. 155.
5 Bu hak iddialarının tarihi 15. yüzyıla kadar gider ve 13. yüzyılda Kılıç Şövalyeleri tarafından fethedilinceye kadar Rus toprağı olan bu yerlere Livonyalıların yerleşmek için Ruslara haraç ödedikleri teorisi üzerine kuruludur. Bkz., Floria, *Ivan Groznyi*, s. 124 ve devamı ve Filiushkin, aynı eseri, s. 125.
6 Bu hikâyenin ilginç bir dipnotu vardır: Bu orijinal berat İngiltere'de Philip ve Mary tarafından ihsan edildiği için Philip'in Hollanda'daki tebaası için de geçerliydi, onlar da hemen "Dvina'nın Karelya ağzında" ticaret yapma önceliğini aldılar. 1587 yılında Kraliçe Elizabeth'in öfkesini ayağa kaldırıncaya kadar böyle yapmaya devam ettiler. Tolstoy, *England and Russia*, s. viii-ix.
7 Danimarka'nın mecburi kıldığı, Baltık Denizi'ne girişi kontrol eden dar kanal ya da Boğaz geçişi vergisi.
8 Floria, aynı eser, s. 132.
9 Skrynnikov, *Tsarstvo Terrora*, s., 130-31; "Sbornik imperator skogo istoricheskogo obshchestva", St. Petersburg, *SIRIO*, 129, s. 7 ve devamı.
10 Roberts, aynı eser, s. 155-56.
11 T.S. Willan, *The Early History of the Russia Company, 1553-1603*, Manchester University Press, 1956, s. 12 ve devamı ve 52 ve devamı. Ayrıca bkz., T. Esper, "A Sixteenth-Century Arms Embargo", *JGOE*, 15, 1967, s. 180-96.
12 O dönemde Rusya ile Litvanya arasındaki ilşkiler üzerine bir tartışma için bkz., Martin, *Medieval Russia*, s. 306 ve devamı.
13 Donnert, aynı eser, s. 42 ve devamıyla 223-24.
14 Filiushkin, aynı eser, s. 132; *PSRL*, XIII, kısım 2, s. 292-93; XXIX, s. 265.
15 Roberts, aynı eser, s. 159.
16 Bkz., yukarıda s. 146.
17 Roberts, aynı eser, s. 161-62, burada yazar görüşmeleri tadına doyulmaz bir şekilde anlatır ve böyle bir evliliğin muhtemel ticari uygulama detaylarını verir.
18 *SIRIO*, 59, Lehistan-Litvanya'yla diplomatik ilişkiler, s. 570; Alfer'ev'in 8 Mart 1558'deki öyküsü, s. 572. Bkz., aynı zamanda Floria, *Ivan Groznyi*, s. 132.
19 Esas olarak Filiushkin'a dayanıldı, *Istoria odnoi mistifikatsii*, s. 126 ve devamı.
20 *Zatem zakhotela zan ego zamuzh*, Filiushkin, aynı eser, s. 145.
21 Bkz., Filiushkin, aynı eser, s. 145 ve devamı; Donnert, aynı eser, s. 46 ve devamı. Donnert ateşkesin Livonya'da savaşmak yerine Kırım Tatarlarına saldırılmasından yana olan Adaşev'in çalışması sonucu olduğunu ileri sürer. Ama kanıt nerede?
22 Skrynnikov, *Tsartsvo terrora*, s. 133.
23 Kurbsky, *Correspondence*, s. 98-99.
24 Floria, *Ivan Groznyi*, s. 132-33. Bkz., ayrıca, Adaşev ile Viskovati arasındaki farklı bakış açıları dahil olmak üzere İvan'ın sarayındaki değişik yaklaşımlar için Zimin, *Reformy*, s. 471-75.
25 Bkz., Schmidt, "'A.F. Adashev i Livonskaia voina' in Rossia Ivana Groznogo", s. 246-49, burada yazar Adaşev'in tercihinin savaşa yönelik çözümleri tartışmaktan yana olduğunu ileri sürer.
26 Silvester üzerine, bkz., S.B. Veselovsky, "'Po povodu trilogii tov. Kostyleva, i voznikshei o nei polemiki' (August 1943) 'Tsar Ivan Groznyi v rabotakh pisatelei i istorikov'", Moskova, 1999, s. 7-34, s. 27.
27 Gralia, *Ivan Mikhailov Viskovaty*, s. 257 ve n. 312.
28 A.g.e., s. 116, biraz değiştirilmiş.
29 Filiushkin, *Istoria odnoi mistifikatsii*, s. 148-49.

30 Kurbsky, *History*, s. 149 ve 151; aynı zamanda bkz., Skrynnikov, *Tsarstvo terrora*, s. 133, n. 35.
31 Schmidt, "'Pravitel'stvennaia deiatel'nost' A.F. Adasheva'", s. 50 ve devamı. A. Adaşev'in ailesi ve kariyeri hakkında detaylı bir anlatım için bkz., Filiushkin, aynı eser, Ekler, s. 281-308.
32 Schmidt, aynı eser, s. 55, 17. yüzyıl başlarındaki Piskarevski Vekayinamesi'nden alınmıştır (*PSRL*, XXXIV, s. 181), burada Silvester, Adaşev'le birlikte Başvuru Dairesi Başkanlığı'nda Rusya'yı yöneten kişi olarak tanımlanmıştır.
33 Kurbsky, *Correspondence*, s. 13.
34 Schmidt, aynı eser, s. 61.
35 Grobowski, "The Chosen Council", Addenda, s. 147 ve devamı.
36 Bkz., Zimin, *Reformy*, s. 328, burada Başvuru Dairesi bir temyiz mahkemesi ve tüm diğer devlet kurumları üzerinde soruşturma yetkisi olan bir organ olarak tanımlanmıştır.
37 Adaşev, idarenin Yuriyev-Zaharyin'in elinde olduğu 1547-52 arasında reform uygulamalarının ilk dönemine katılmamıştı.
38 Filiushkin, *Istoria odnoi mistifikatsii*, s. 305, n. 29.
39 Novgorod'daki büyük malikâne sahipleri yüksek devlet görevlerine gelmelerine yetecek kadar üst rütbe sahibi görülmüyorlardı; hükümdarın sarayında yerleri olamazdı (Floria, *Ivan Groznyi*, s. 136).
40 Filiushkin, aynı eser, s. 300-301.
41 Filiushkin'den alıntı, s. 178-79, A.İ. Turgenyev'in 1837'deki günlüğünden.
42 Bkz., Skrynnikov, *Tsartsvo terrora*, s. 157-58; Veselovsky, "Sinodik opal'nykh tsaria Ivana Groznogo kak istorichskii istochnik", *Issledovania po istorii oprichniny* içinde, s. 354-55, yazar burada İvan'ın *Sinodiki*'si içinde ne Aleksey'den ne de Danil ile oğlunun isimlerinden söz edildiğini belirtir.
43 Filiushkin, *Istoria odnoi mistifikatsii*, s. 323-24.
44 Zimin, *I.S. Peresvetov i ego sovremenniki*, s. 46.
45 Bu olayların tarihlemesi oldukça kafa karıştırıcıdır. Kurbski, Adaşev'in mahkemesiz olarak Çar'ın emriyle Fellin Kalesi'ne kapatılmayla cezalandırıldığını söyler. Adaşev Ağustos-Eylül gibi çok kısa bir dönem için orada bulunduğuna göre bu yapılmış olması imkânsıza benzeyen konsey toplantısının 1560 yazında olmuş olması lazım. Bkz., Kurbsky, *History*, s. 159.
46 Pouncy, *The Blessed Sl'vestr*, s. 563'te, Çariçe Anastasya'nın ölümünde rolleri olduğu gerekçesiyle sözde Silvester ve Adaşev'i yargılamak için toplantıya çağrılan bir Kilise Kurulu'nun varlığını doğrulayabilecek 16. yüzyıl orijinal kaynaklarında herhangi bir kayıt olmadığını belirtir.
47 Bu öyküyü yeniden kurmak için parçaların alındığı kaynaklar; Kurbsky, *History*, s. 153 ve devamı; Skrynnikov, *Tsarstvo terrora*, s. 136 ve devamı; Grobowski, "The Chosen Council", s. 98 ve devamı ve Israel ve Irına Rabinovich'in İngilizceden çevirdikleri *Tsar Ivan i Silvestr: Istoria odnogo mifa*, Londra, 1987; Filiushkin, aynı eser, s. 309 ve devamı.
48 Bkz., Kurbsky, *Correspondence*, İvan'dan Kurbski'ye, s. 12 ve devamı. Yazışmalar hakkında tam bir tartışma için bkz., aşağıda, 10. Bölüm.

9. BÖLÜM ANASTASYA'NIN ÖLÜMÜ VE İVAN'IN İKİNCİ EVLİLİĞİ (Sayfa 167-186)

1 *PSRL*, XIII, kısım 2, s. 327.
2 A.g.e., s. 328. Vekayinamede anlatılan hikâye böyledir ama IV. İvan'ı herhangi bir insani tepki göstermekten aciz olarak gören tarihçiler de var.

3 Anne Boleyn de VIII. Henry'nin çeşitli düşüncesizliklerinden ötürü birçok düşük yapmıştır.
4 Kurbsky, *History*, s. 153-54; Karamzin, *Istoria*, VIII, Bölüm 5, s. 195.
5 İvan'ın sarayında zehir kullanımı konusu üzerine, internette, "H-Early Slavic" tartışma grubu içerisinde yoğun tartışmalar yapılmıştır. 24 Eylül 2002 tarihli bir yazışmada Sergei Bogatırev, D. Babişenko'nun kullandığı belgeleri özetler, *Itogi* içinde "Kremlevskie tainy: 33-i element", no. 37 (327), 17 Eylül 2002, s. 36-39, Moskova Kremlin Müzesi Arkeoloji Bölümü Başkanı T.D. Panova'nın temin ettiği malzemeye dayandırılmıştır (www.h-net.org/~ess/, 24 Eylül 2002). Ben toptan zehirleme yapıldığına dair belgeyi inandırıcı bulmuyorum.
6 Veselovski acı bir alayla Kostylev'in IV. İvan'ı konu alan romanındaki bazı sahnelerden alıntı yapar, burada Çar, insanın içine dokunacak kadar nazik ve müşfik bir babadır, karısına eşiti gibi davranır, gizli siyasi bilgileri onun kulağına fısıldar, generallerin tayinleri konusunda tavsiyelerini ister ve anlaşılamamaktan yakınır, yani aslında duyarlı ve liberal bir "entelektüel" gibi davranır. Veselovsky, *Tsar Ivan Groznyi v rabotakh pisatelei i istorikov*, Moskova, 1999, s. 30. Puşkin'in dediği gibi bir atı ve ürkek bir dişi ceylanı birlikte bir savaş arabasının önüne koşamazsınız.
7 Karamzin, *Istoria*, c. IX, notlar, s. 5, n. 28, dua edilecek kişileri göstermek için yazılan Sinodik Vekayinamesi'nin elyazmalarından alınmıştır.
8 Kurbsky, *Correspondence*, s. 192-93; "Kronos'un kurbanları" sefahat âlemleri için kullanılan çok anlamlı bir göndermedir: Kronos kendi çocuklarını öldürdü ve onları yedi. "Kurbski Kronos'un kurbanları"nı, İvan'ın cellatlarının infaz ettiği kurbanları tanımlamak için de kullanılmıştır.
9 Karamzin, aynı eser, IX, notlar, s. 1 ve devamı, çeşitli vekayinamelerden alıntılar yapar.
10 *PSRL*, XIII, kısım 2, s. 325, "*i o sem gosudaryu skorb' bist' ne malaya.*"
11 A.g.e., s. 329. Yıl 1560. VIII. Henry Clevesli Anne'ı eş olarak seçmeden evvel altı portreyi incelemiştir. Scarisbrick, *Henry VIII*, s. 355.
12 Sofya Vitovtovna ile Büyük Knez I. Vasili arasında yapılan evlilik nedeniyle.
13 *SIRIO*, 71, s. 1 ve devamı. Solov'ev, III, *Istoria Rossii*, Bölüm 6, s. 572 ve devamı.
14 Karamzin, *Istoria*, VIII, Bölüm 1, s. 22-23.
15 Rus diplomatik belgelerinden yararlanılarak yeniden kurgulanmıştır, *SIRIO*, 71, s. 1-46 ve Donnert, "Der livlandische Ordensritterstaat", s. 228 ve devamı.
16 Bkz., *PSRL*, XIII, kısım 2, s. 283, Rus hizmetine girmek isteğinde olan bir grup Çerkes (Kabartay) prensinin gelişini anlatıyor.
17 A.g.e., s. 333; Karamzin, *Istoria*, IX, Bölüm 1, s. 23-24.
18 Zimin, *Oprichnina Ivana Groznogo*, s. 90. Zimin, Glinski'nin Çar'ın bir Tatarla evlilik yapmasına muhalefet ettiğinden söz eder.
19 Horsey, *Travels*, s. 264. İvan'ın Maria'yla evliliğinin Yuriyev-Zaharyinler tarafından teşvik edildiği söylenir çünkü Maria'nın küçük erkek kardeşi Prens Mihayil Temriyukoviç de Yuriyev-Zaharyinlerin Anastasya tarafından kuzenlerinden biriyle evlenmiştir.
20 Floria, *Ivan Groznyi*, s. 139.
21 Solov'ev, aynı eser, s. 702.
22 Karamzin, aynı eser, IX, Bölüm 1, s. 29.
23 Skrynnikov, *Tsratsva terrora*, s. 178.
24 Kurbsky, *Correspondence*, s. 9-10.
25 Kurbsky, *History*, s. 167. Manasseh'e gönderme, Fennell, 2 Vekayiname 33.'te işaret ediyor. Aynı zamanda Kurbski'nin özgür iradeye gönderme yapmasını dikkate alın.
26 A.g.e., s. 155.
27 Ayzenştayn'ın *Korkunç İvan* adlı filmini izleyenler sahneyi hatırlayacaklardır.
28 Guagnini'n temel aldığı kaynak, A.A. Schlichting, "A Brief Account of the Character and Brutal Rule of Ivan Vasil'evich, Tyrant of Muscovy", s. 204-67. İvan'ın homoseksüel olup olma-

dığını tartışmanın fazla bir yararı yok. Biseksüel olduğu kesin ve bu da çok şaşırtıcı değil. Ruslar sık sık sodomi düşkünü olarak değerlendirilmiştir ve *Stoglav*'daki sakal bırakmanın önemini vurgulayan bir madde, özellikle manastırlardaki bu ahlak bozukluğuna karşı önlem olarak yazılmıştır.

29 Zimin, *Oprichnina Ivana Groznogo*, s. 92.

30 Bkz., aynı zamanda, G. Alef, "Bels'kies and Shuiskies in the XVIth Century", *FOG*, 38, Berlin, 1986, s. 221-40.

31 Zimin, *Oprichnina Ivana Groznogo*, s. 478.

32 A.g.e., s. 99. Veselovsky, "Poslednye udely", s. 113 ve devamı.

33 *Vedro*, çoğulu *Vedra*, kova, Rus sıvı ölçüsü; *Bastr*: Bir şarap çeşidi, İngilizcede *bastard* olarak biliniyor, Portekiz'in *Bastardo* üzümlerinden gelme. Bilgileri Profesör W.F. Ryan'ın nezaketine borçluyuz.

34 Karamzin, aynı eser, IX, Bölüm 1, notlar, s. 28, n. 145. Veselovsky, aynı eser, s. 127'de, Vorotyinskilerin her ikisi de karıları ve aileleriyle birlikte sürgün edildiği için İvan'ın onları hizmet kusuru nedeniyle değil muhtemelen büyücülükle suçladığı görüşündedir.

35 Kurbsky, *History*, s. 183. Bununla birlikte Kilise'nin inançlıların da kafasının zorla kazınmasını kabul etmesi çarpıcı bir durum. Kurliyatevler daha sonra idam edildiler.

36 Esper, *A Sixteenth-Century Russian Arms Embargo*, çeşitli yerlerde.

37 Zimin, *Oprichnina*, s. 103, n. 2.

38 Bkz., S.N. Bogatyrev, "Battle for Divine Wisdom: The Rhetoricof Ivan IV's Campaign against Polotsk", E. Lohr ve M. Poe (ed.) *The Military and Society in Russia 1450-1917*, E.J. Brill, Leiden, 2002, s. 325-63.

39 Karamzin, aynı eser, IX, Bölüm 1, s. 25.

40 Zimin, *Reformy*, s. 101.

41 N.S. Stromilov, "Aleksndorvskaia Sloboda", *Chtenia*, 2. kitap, Kısım VI, 1883, s. 1-118.

42 Veselovsky, "Poslednye udely", s. 115; Karamzin, aynı eser, IX, Bölüm 1, s. 14, n. 86.

43 Fakat Skrınnikov *Sviatiteli i vlasti*'de onun zorla bir rahibe haline getirildiğini söyler, s. 196. Bkz., ayrıca, Skrynnikov, *Tsarstvo terrora*, s. 162-63.

44 Skrynnikov, *Tsarstvo terrora*, s. 175.

45 Zimin, *Oprichnina*, s. 103, n. 2.

46 Karamzin, aynı eser, IX, Bölüm 1, s. 14, notlar 84-85.

47 Çeşitli dini kitapların matbaada Kilise Slavcasında basılması (Mezmurlar Kitabı, ibadetler ve ayin kitapları, vb.) Litvanya'da Polotsklu Francis Skarina tarafından başlatılmıştı bile ve bu baskıların nüshaları Rusya'da yaygın olarak bulunuyordu. Kukushkina, *Kniga v Rossii*, s. 151 ve devamı.

48 A.g.e., s. 164-65.

49 Rusya'da beyaz cüppeyi ilk giyen Novgorod Başpiskoposu Vasili'nin mezarı 1946 yılında açılmış ve beyaz cüppe bulunmuştur.

50 Skrynnikov, *Tsarstvo terrora*, s. 179; *PSRL*, XXXIV, "Piskarevsky Chronicle", s. 190 ve devamı.

51 S.O. Schmidt, "Mitropolit makarii i pravitel'stvennaia deiatel'nost' ego vremeni", *Rossia Ivana Groznogo*, s. 239 ve devamı. Beyaz Cüppe Efsanesi muhtemelen Novgorod Başpiskoposu Gennadi'nin çevresinden çıkmış olabilir ve muhtemelen onun Roma'daki temsilcisi Dmitri Gerasimov tarafından yazıya geçirilmiştir. Bkz., A.V. Kartashev, "Ocherki po istorii russkoi tserkvi", I, YMCA, Paris, 1959, s. 389 ve devamı; kısmen tercümesi yapılmış metin için bkz., S.A. Zenkovsky (ed.), *Medieval Russia's Epics, Chronicles and Tales*, New York, 1963, s. 267 ve devamı. Schmidt, ölümünden sonra kişiliğinin ve başardığı işlerin çoğu zaman tahrif edilmesi nedeniyle Makari'nin incelenmesi için yeni bir yaklaşımın gerekli olduğunu söyler.

52 Schmidt, aynı eser, s. 245.

10. BÖLÜM ÇAR İVAN VE PRENS ANDREY KURBSKİ (Sayfa 187-206)

1 Bkz., Şeytan'ın sağlığına kadeh kaldırılması ve maskeli dans için, Kurbsky, *History*, s. 2-3 ve 181-82. Ayrıca, karşı cinse ait elbiselerin giyilmesi, maskeli şovlar ve maske takılması, vb.'nin yer aldığı Noel ve Yaz Ortası şenlikleri konusunda daha fazla genel bilgi için bkz., W.F. Ryan, *The Bathhouse*, s. 38-39 ve 46-47.

2 Karamzin, *Istoria*, IX, 1. Bölüm, s. 13 ve devamı ve ayrıca bkz., Kurbsky, *History*, s. 180 ve devamı. Her ikisi de 31 Ocak 1564 tarihinde öldürülmüşlerdir. Ayrıca bkz., Schlichting, A Brief Account, s. 215, n. 43.

3 Schlichting, aynı eser, s. 216-17.

4 Skrynnikov, *Tsarstvo terrora*, s. 180.

5 Bkz., Kurbsky, *History*, s. 207-209. *Sinodik*'lerde Şeremetevlerin adı geçmemektedir. Bkz., Veselovsky, *Issledovania* içinde "Sinodik opal'nykh", s. 471. İvan Menşoy (küçük olan), çok daha sonra muharebede ölmüştür. Skrınnikov, Kurbski'nin anlatımının güvenilir olduğunu kabul etmemektedir (aynı eser, s. 189, n. 34).

6 Kendisinin okuma-yazmasının olduğu E. Keenan tarafından, Krill yazabilmesi de İnge Auerbach tarafından tartışılmaktadır. Edebiyat uzmanlarından farklı olarak, Rusya tarihçileri genelde Keenan'ın teorilerini kabul etmemektedirler, yakın zamandaki bir örnek için, bkz., V.V. Kalugin, *Andrei Kurbsky i Ivan Groznyy*, Moskova, 1998, s. 18 ve devamı. Burada her iki tarafın da lehte ve aleyhteki tartışmalarına girmeye gerek yok, fakat bkz., a.g.e, s. 157-58, 252-53 ve Önsöz, s. xxx.

7 Kurbski, sonunda Litvanya da yayımlanan bir dizi dini eser kaleme almıştır.

8 Kurbsky, *Correspondence*, s. 265. Kurbski'nin, 14. yüzyıldaki bir atası, Yaroslavl Büyük Knezi, Vasili Groznyi olarak bilinmektedir ve bu Groznyi'nin olumlu kullanımına ait diğer bir örnektir. Bkz., N. Ustrialov (ed.), *Skazania Kniazia Kurbskogo*, 3. Baskı, St. Petersburg, 1868, s. viiff., K. Stahlin, *Der Briefwechsel Iwans des Schrecklichen mit dem Fürsten Kurbsky*, Leipzig, 1921, s. 8.

9 Kurbski'nin önceki yılları hakkında hassas bir araştırma için, bkz., N.E. Andreyev, "Kurbsky's Letters to Vassian Muromtsev", "Studies in Muskovy, Western Influence and Byzantine Inheritance" içinde yeniden basılmıştır, Variourum Reprints, Londra, 1970, s. 414-36.

10 Bununla birlikte bu nokta üzerinde II. Katerina'nın görüşü not edilmeye değer. Yazışmaların Hermitaj el kopyasında, Katerina'nın notu şöyle: "Açıkça bilinmektedir ki, İvan hasta iken, onun küçün oğluna bağlılık yemini etmek istemeyenlerden birisi de Andrey Mihayloviç Kurbski'ydi, çünkü kendisi, Zaharyinlere güvenmemekte ve iyi bir general olduğu için tahtı Staristsa Prensi'nin devralmasını istemekteydi." Stahlin, aynı eser, s. 8, Kurbski'nin kendisi ise bunu reddetmektedir: "Her ne kadar ben bunu böyle düşünmediysem de, gerçekte kendisi taht için uygun değildir." Kurbsky, *Correspondence*, s. 211-13.

11 Filiushkin'in, İvan'ın 1553-54 yılları arasındaki yakın dostları hakkındaki çalışmasında Kurbski'ye değinilmemektedir, fakat bunun sebebi onun bir asker (voyvoda) olması ve saray hizmetinde bulunmaması olabilir. Filiushkin, *Istoria odnoi mistifkatsii*, s. 85.

12 Kurbsky, *History*, s. 137: "*abo sam itti... abo tebya, lyubimago moego, poslati...*" Bu Çar ile Kurbski arasında bir çeşit yakınlık olduğunu ortaya koymaktadır; prensin bu cümleyi kendisinin icat etmesi de unutması da mümkün görünmüyor.

13 Kurbski'yi harekete geçiren nedenlerin bulunması için birçok tarihçi çalışmalar yapmıştır; ben çalışmalarımda genelde Skrynnikov, *Tsarstvo terrora*, Andreyev'i, Schlingting, Floria ve Aurbach'ı temel aldım.

14 Andreyev, aynı eser, s. 431.

15 Bu, Andreyev tarafından muhtemelen Çariça Maria Temriyukovna'ya yönelik bir söz olarak kabul edilmektedir.
16 "Skazania Kniazia Kurbskogo", N. Ustrialov (ed.), Ekler.
17 Skrynnikov, aynı eser, s. 184-85; Skrınnikov, paranın Litvanya tarafından Kurbski'ye hizmetleri karşılığında ödenmiş olduğu düşüncesindedir.
18 Kurbsky, *Correspondence*, İvan'dan Kurbski'ye, s. 23. Bu eser için kullanılan tüm alıntılar bu basımdan alınmıştır, fakat arada Fennell'in metninden ayrıldığım zamanlar da oldu.
19 "Skazania Kniazia Kurbskogo", N. Ustrialov (ed.), s. vii-xix. Ayrıca bkz., Kalugin, *Andrei Kurbsky*, s. 340. Kurbski, mallarını geri almaya çalışmıştır ve bu malların bir dökümü, içlerinde daha sonra bulup tekrar kaybettiği safir yüzük dahil, Litvanya arşivlerinde bulunmaktadır.
20 "İsrail'in güçlüleri," Kurbski tarafından sürekli kullanılan bir deyim olup, bununla saraydaki erdemli boyarlar kastedilmektedir. W.F. Ryan'a göre, bunun kökeni Süleyman'ın yatağının etrafındaki muhafızların "İsrail'in cesurları" olarak adlandırıldığı Süleyman'ın Şarkısı, 3:7'dir (Kral James İncili, "sil'nykh izraelevykh", *OCS* İncili içinde). Rusya'nın yeni İsrail olduğu şeklindeki kurgu tıpkı Joshua ve Gideon'un İncil'de ele alınışları gibi, Çar'ın önüne konulabilecek birçok kıssadan hissenin esin kaynağıdır.
21 Kurbski'nin, din düşmanlığı ve büyücülükle suçlanacağından korkmuş olabileceği büyük bir olasılıktır ki bunların kaçınılmaz sonucu ağır işkence ve ölümdü.
22 Fennell'e göre Kurbski'nin, *Correspondence*, adlı eserinin s. 8, n. 2'si, metnin bazı nüshalarında bir kenar notu olarak kalmıştır.
23 Kronos rahiplerine yaptığı göndermeyle Kurbski, İvan'ın, *Saturnalia* (Aralık ayında yapılan ve orji dahil her tür eğlencenin sınırsızca yer aldığı Satürn festivalleri-ç.) festivaline olan düşkünlüğünü, tüm pagan çağrışımlarıyla birlikte kastetmektedir.
24 Şibanov'un yakalanışı, sadık bir hizmetkâra dair abartılı bir hikâyenin ortaya çıkmasına neden olmuştur; Çarı Kremlin duvarlarının dışında yakalayan hizmetkâr, görevini duyurmuş, İvan da kendisine Kurbski'nin mektubunu yüksek okumasını emretmiş ve aynı zamanda elindeki sivri asayla Şibanov'un ayağını yere çivilemiştir. Çektiği acılarına rağmen, Şibanov, hiç hareket etmeden durmayı başarmıştır. "*Poslania Ivana groznogo*", D.S. Likhachev ve Ya. S. Lur'e (ed,), ANSSR, 1951, Teterin'e Mektup, notlar, s. 585.
25 Kurbski bunları, daha sonraki yapıtı *History*'de kendisi de kullanmıştır, s. 9 ve devamı. Burada İvan'ın kötü karakterini "kural tanımazlık ve şehvet düşkünlüğü" kavramlarına bağlar ve bir oğlan çocuğu olarak taşıdığı zalimce eğilimlerini tanımlayarak devam eder.
26 Ben de şüphesiz onun çocukluğunu anlatırken bu anlatıma sadık kaldım ama düştüğüm bazı şerhlerle birlikte.
27 Kurbsky, *Correspondence*, s. 127.
28 Eli, Samuel'in babasıdır, "Samuel" 1:1-3.
29 *Mestniçestvo* konularında Çar'ın nihai karar mercii oluşuna bir gönderme.
30 A.g.e., s. 91.
31 A.g.e., s. 49. Gerçekten Adaşev ve Silvester, İvan'a hangi ayakkabıları giymesi gerektiği konusunda onu zorlamışlar mıdır?
32 Aziz İoannes Krisostomos'a karşı çıkan İmparatoriçe Evdoksiya'ya bir gönderme; ve belki de Kurbski'nin İvan'ın çocuklarına hediye almamış olmasına bir gönderme de olabilir. Bkz., aşağıda, not 37. Kurbsky, *Correspondence*, s. 95.
33 Bkz., yukarıda 6. Bölüm. Ayrıca bkz., C. Pouncy, "The Blessed Sil'vestr", s. 555.
34 Kurbsky, *Correspondence*, s. 93 ve s. 115, n. 5; *PSRL*, XIII, Kısım 2, s. 205 ve 501.
35 A.g.e, s. 191.
36 Barış için, bkz., yukarıda, 8. Bölüm. Tekrarlamakta yarar var, Profesör E. Keenan'ın Kurbski-Groznyi yazışmalarının bir 17. yüzyıl sahtekârlığı olduğu şeklindeki görüşünü kabul etmediğim için Kurbski'nin mektubunu geniş geniş kullandım (bkz., Önsöz). Örneğin, bu yazışmala-

rı icat eden bir 17. yüzyıl sahtekârının, Kurbski'nin tamı tamına o tarihte Pskov'a özel bir ziyarette bulunduğunu nasıl bilebileceğini anlamıyorum. Bkz., Kurbsky, *Correspondence*, s. 119.

37 İvan ve Kurbski arasındaki ideolojik uçurumu kavramaya yönelik bir analizi için, bkz., Inge Auerbach, "Die politische Vorstellungen des Fürsten Andrej Kurbsky", *JGOE*, Bd 117, 1969, s. 170-86. Kendisinin çalışmaları, 1564'teki diyaloğun da ötesine geçmektedir ve buna daha sona dönüş yapılacaktır.

38 İvan, *Truvanın Yıkılışının Tarihi* de dahil olmak üzere *İlyada*'nın birkaç versiyonunu biliyor olabilir.

39 Kurbsky, *Correspondence*, s. 106, "vol'ny byli podovlastnykh zhalovati i kazniti, a ne sudilis' s nimi i ni pered kem."

40 A.g.e, s. 12-13, İvan'dan Kurbski'ye.

41 Bazen tam olarak anlaşılmadığı üzere, mutlak yasal güçle mutlak yönetme gücü arasında fark vardır.

42 Floria, *Ivan Groznyi*, s. 111.

43 Henry, düşmanlarından kurtulmak için parlamentoya ait olan Yargısız İnfaz Yasası'nı kullanabiliyordu, bunları Parlamento'dan da kolayca geçirebiliyordu. Örneğin, bkz., Anne Boleyn ve "âşıklarının" idamları.

44 Bkz., yukarıda, 1. Bölüm.

45 *Taina Tainykh*, R.D. Bulavin (ed. ve çev.), "Pamiatniki literatury drevnei Rusi, konets XV – pervaia polovnia XVI veka", Moskova, 1984, s. 543. İvan'ın bu metinle ilişkilendirilmesi kendisinin Kurbski'ye ilişkin bir görüşü nedeniyledir. *Correspondence*, s. 143'te; "Gri gözleri olan adaletli bir adam nerede bulunabilir ki? Senin çehren kötü eğilimlerini ele veriyor." Bu *secretum secretorum* da bulunan ve "gri gözleri olan bir adama asla güvenmeyeceksin" uyarısına doğrudan bir göndermedir. Bunun alternatif bir okunuşu, *zekry*'yi *sery* olarak okumaktır, bu da soluk mavi gibi bir anlama gelmektedir, bkz., Kurbsky, *Correspondence*, s. 143 ve n. 4.

46 A.g.e., "build", s. 47.

47 A.g.e., s. 59-61, "Eccles, 10:16; Is. 3:12; and Ecclesiasticus 25:24."

48 Ufak bir olay çok şey açıklamaktadır: Herberstein, Rus elçilerinin yurtdışı görevlerinden geri döndüklerinde, kendilerini kabul etmiş hükümdarlarca verilen tüm değerli hediyelere Çar adına el konulduğunu duymuştur. Bu, V. Charles ve kardeşi Ferdinand tarafından, ağır altın kolyeler, İspanyol altın paraları ve diğer değerli eşyaları hediye olarak alan iki elçi ve sekreterlerinin başına gelmiş, Moskova'ya döndükleri zaman Büyük Knez tarafından altın zincirlerden, altın ve gümüş kupalardan ve İspanyol altın paraların çoğundan mahrum edilmişlerdir. Herberstein, "Onlara bu durumu sorduğumda" diye yazar, "bir tanesi ihanet etme korkusuyla bu durumu kesinlikle reddetti, diğeri de kısaca, Çar'ın sadece bu hediyeleri görmek istediğini ve görebilmesi için onları kendisine götürdüklerini söyledi." Herberstein, daha sonra, "Bu adamlardan birisi benden kaçmaya başladı, herhalde ya yalan söylediğinin anlaşılmasını istemiyordu ya da doğruyu söylemekten korkuyordu" diye yazar. Esasında, Vasili'nin muhtemelen kendisine sunulmuş olan bu hediyeleri en azından görmek istediğini söylemesini veya hatta el koymasını tiranca bir tecavüz olarak göstermek, bir önyargıya dayanarak hareket etmek demektir. Bu elçilerin yurtdışına götürdükleri tüm hediye ve paralar da Çar'ın hazinesinden çıkmaktaydı ve ülkeye gelen tüm altın ve gümüşü ve özellikle tüm altın gümüş paraları tek el altında toplamak finansla ilgili bir Çarlık uygulamasıydı (*Zapiski o Moskovii*, s. 74).

49 Alıntı Floria tarafından yapılmıştır, *Ivan Grozyni*, s. 146.

50 Birçok tarihçinin çok az kanıtla sürekli olarak inandığı, örneğin, Staritsalı Vladimir'in Çar olmayı istediğine dair varsayımda olduğu gibi.

51 VIII. Henry, piç oğlu Richmon Dükü'nün ölümünden sonra, kralın tahta geçecek vârisini atayabilmesi için gerekli bir yasa çıkarttırmıştır, bu yasa da I. Petro tarafından 1721 yılında geçirilen benzer bir yasanın öncülüdür. 16. yüzyılda Avrupa'da, birçok hanedan yok olduğu için kimin tahta geçeceği konusu oldukça istikrarsız bir durum gösteriyordu.

52 Floria, *Ivan Groznyi*, s. 147.
53 Kayda değer bir not; çok sonra, Boris Godunov, Çar Simeon Bekbulatoviç'in (bkz., aşağıda 18. Bölüm) İvan ve Maria Temriyukovna'nın her ikisiyle de olan akrabalık bağları nedeniyle kendisine rakip bir Çar olabileceği korkusuyla onu diskalifiye etmek için kör ettirmiştir.
54 Patrikiyevlerin soyu için bkz., A.A. Zimin, *Formirovanie boyarskoy aristokratii...*, s. 30 ve devamı. Bunlara, Golitsinler, Bulgakovlar, Şeçeniyatevler, Kurakinler ve daha birçoğu dahildir. Staritsalı Evfrosinya da Patrikiyevlerin soyundan gelmektedir.
55 Genel bir tartışma için bkz., O.P. Backus, "Treason as a Concept and Defections from Moscow to Lithuania in the 16th Century", *FOG*, 15, s. 119-44. R. Pipes'ın söz ettiği gibi Litvanya'da birçok Ortodoks prensi ve kilisesi olduğu için bu *apostasy*'nin oradaki karşılığı da değildir, üstelik III. İvan'ın kızı da bir Katolik olan Lehistan-Litvanya Kralı Aleksandır'la evlenmiştir.
56 Floria, *Ivan Groznyi*, s. 147.
57 Oldukça yararlı bir tarama için bkz., Horace W. Dewey ve Ann M. Kleimola, "Suretyship and Collective Responsibility in pre-Petrine Russia", *JGOE*, 18, 1970, s. 337-54. Daha çok suç sorumluluklarından bahsetmekte olan bu makale, aynı yazarların ikinci bir makalesiyle birlikte, "From the Kinship Group to Every Man His Brother's Keeper: Collective Responsibility in pre-Petrine Russia", *JGOE*, 30, 1982, s. 321-25, bu iki çalışma, sadece 16. ve 17. yüzyıl Rusya devlet idaresinin anlaşılması için değil, Rusya toplumunun bütün katmanlarında işlerin nasıl yürüdüğünün anlaşılması için de kesinlikle temel çalışmalardır. Ben bu yazarlarla "kolektif sorumluluk Rusya'da baskıcı bir rejimin yerleşmesinin önemli bir aracı olmuştur" noktasında aynı görüşü paylaşmıyorum. Ben bu durumun özellikle kafadaki baskıcı anlayış yüzünden ortaya çıktığını sanmıyorum. Bu, Rusya dahil birçok ülkede, bazı gerekli kamusal işlerin yapılmasının sağlanmasının aracı olarak, bunu organize edebilecek bir devlet kuruluşunun olmadığı bir dönemde ortaya çıkmıştır. Örneğin İngiltere'deki dürüstlük yeminiyle karşılaştırın.
58 Örneğin, Kurbski'nin hizmetkârı Şibanov'un infazına (yukarıda, s. 194 ve n. 24) ve Federov'un hizmetkârlarının daha sonra yer alan infazlarına bkz.
59 Saraydaki sosyal durumun titiz bir incelemesi için, bkz., Veselovsky, "Pobegi za granitsu i poruchnyye zapisi", *Issledovannia*, içinde, s. 118 ve devamında.
60 Bkz., J.R. Lander, "Bonds, Coercion, and Fear", *Florilegium Historiale, Essays presented to Wallace K. Ferguson*, Toronto University Press, 1971 içinde, s. 327-67. V. Henry ve VI. Henry zamanlarında bu kefaletnamelere ve taahhütnamelere ara ara rastlanmaktaydı. VII. Henry zamanında rakamlar 10.000 pounda kadar çıkmıştı. "VIII. Henry tarafından iptal edilen soylu ailelere ait taahhütnamelerden, en azından 45 tanesi VII. Henry'nin birinci saltanat yılında ve 130'dan fazlası da takip eden 5 yılda zorla yapılmıştı. İskoçya'da daha farklı bir sistem olarak, soylular krala karşı değil de birbirlerine karşı kefalet altına girmişlerdir. Bkz., J. Wormald, *Lords and Men in Scotland, Bonds of Manrent 1442-1603*, Edinburgh University Press, 1985.
61 *Poslania Ivana Groznogo*, s. 389.
62 A.g.e., s. 17, 291.
63 Skrynnikov, *Tsarstvo terrora*, s. 188.

11. BÖLÜM *OPRİÇNİNA*'NIN KURULUŞU (Sayfa 207-223)

1 *PSRL*, XIII, Kısım 2, s. 391 ve devamı. Ayrıca bkz., "Poslanie Ioganna Taube i Elerta Kruze', 'Iohann Taube und Eilhard Kruse'", M.G. Roginsky (ed.), *Ruskii istoricheskii zhurnal*, 1922 içinde, s. 8-59. Ben ancak Rusça çevirisini kullanabilecek durumdaydım, bu çeviri 16. yüzyıl kelimelerinin anlamlarını bozmuş olabilir, örneğin *sosloviye* kelimesi kullanılmıştır ama bu kelime ancak 19. yüzyılda kullanılmaya başlanmıştır. İvan'ın ikonları ve hazinelerini alarak Moskova manastır ve kiliselerini soyup soğana çevirdiğine dair görüş Roginsky tarafından kabul edilme-

mektedir (aynı eser, s. 14). Ben, hem İvan'ın gözetimi altında yazılmış olan vekayinamedeki standart tanımların kullanılmasını, hem de Taube ve Kruse tarafından yazılanların birlikte kullanılmasını öneriyorum. Çünkü bu ikili kendi çıkarları söz konusu olmaksızın sadece göz tanığı olarak Rusya'da kendilerini temize çıkarmaya çalışıyorlardı ve genellikle güvenilebilir bir kaynaktır. Çeşitli yıllar İvan'ın hizmetinde bulunmuş olan Heinrich von Staden'in, T. Esper Stanford (ed. ve çev.), *The Land and Government of Muscovy*, 1967, eserinde muhtemelen 1564 Kasımı'nda Moskova'da olan ve İvan'ı Moskova'dan ayrılmaya zorlayan (s. 18) "bir ayaklanma"dan söz eder. Başka hiçbir yerde bu ayaklanmayı doğrulayacak bir bilgi yoktur.

2 Vekayinamedeki metin biraz değişik ama aynı anlama geliyor. Konuşmadan söz edilmiyor ama 3 Ocak 1565 tarihli bir mektupta boyarların ihaneti ve İvan'ın dini hiyerarşiye, boyarlara ve tüm hizmetlilerine olan öfkesi anlatılmaktadır. Çünkü gençliğinde onlar İvan'ı tepeden tırnağa soymuşlar, Ortodoks Hıristiyanlığı hiçe saymışlar ve Kırımlılara karşı savaşmayı reddetmişlerdi. Şimdi de "Çar ve Büyük Knez, yüreğinde büyük bir acı taşıyarak ve onların haince faaliyetlerine daha fazla katlanmak istemeyerek devletini terk etmekte ve Tanrı'nın onun olmasını istediği yere gitmektedir."

3 Zimin, *Oprichnina*, s. 127 ve devamı. Aynı zamanda İvan'ın kendisinin ve vârislerinin kabul edilmeyişinden de haberdar olduğunu söyleyen Taube ve Kruse tarafından anlatılan olayların kronolojisinde bazı tutarsızlıklar vardır (ayrıca bkz., Skrynnikov, *Tsartsvo*, s. 213 ve devam). Fakat N.İ. Kostomarov, Zimin'e göre, s. 131, o sonbahar bir çeşit *zemski sobor* toplantısı olduğunu ve İvan'ın kendi politikasını oradan geçirtmekte başarısız kaldığını ve bir isyandan korkarak Moskova'yı terk ettiği görüşündedir. Ona göre başkentine geri dönmesi için İvan'a ricada bulunmaya gelenlerin hikâyesi sonraki bir uydurmadır ve vekayinameye sonradan eklenmiştir, asla gerçeği yansıtmamaktadır. Ayrıca bkz., S.O. Schmidt, "'K istorii soborov XVI v', *Istoricheskie Zapiski*, 79", 1965, s. 120-51.

4 Bu daha ziyade bir abartmadır, yoksa Ocak ayı olduğu için hepsinin ölmüş olması gerekirdi. Bu öykünün en akla yatkın anlamı onların, giydikleri tören elbise ve şapkalarını arkalarında bırakarak orayı terk etmeye zorlanmış olmalarıdır.

5 Metropolit'e iki tezkere gönderilmiş olup olmadığı çok açık değil. Bir tane olması çok daha akla yatkın ve vekayiname ile Taube ve Kruse'nin anlatımları arasında hatırı sayılır bir çelişki söz konusu.

6 Zimin, *Oprichnina*, s. 131, görünüşe göre bunu bir *zemski sobor* olarak kabul etmektedir. Bu yine bir kurumla istisnai bir kamusal toplantının birbirine karıştırılması gibi duruyor.

7 Zimin'e göre, *Oprichnina*, s. 130, boyarların birbirlerini korumak için yüksek meblağlardaki paralar için kefalet senetleri imzalama konusunda istekli davranmış olmalarının, boyarların suçlu olduklarının kanıtı sayıldığı görüşündedir.

8 Bu tezkereler günümüze ulaşamadılar ama içerikleri vekayinamelerdeki özetleri nedeniyle biliniyor.

9 Floria, *Ivan Groznyi*, s. 176 ve devamı. Floria bu tezkerenin vekayinamedeki aktarılmış halinde muhtemelen çok daha uzun olduğu ve bir manifesto tarzında yazılmış olabileceği görüşündedir. Ayrıca İvan'ın vekayinameye göre onun birkaç gün önce söylediği varsayılan sözleriyle Taube ve Kruse tarafından rapor edilenler birbirinin tekrarı gibi görünüyor.

10 *PSRL*, XIII, kısım 2, s. 392-93.

11 A.g.e., s. 180.

12 Ayzenştayn'ın filminde konu edilen, Moskova halkının Pimen ve Levki önderliğindeki bu yürüyüşüdür. Bu filmden çok etkilenen Londra Belediye Başkanı Ken Livingstone kendini Korkunç İvan gibi halkı tarafından çok sevilen biriyle özdeşleştirmiştir. Schlichting'e göre İvan hükümdarlık yükünün belini büktüğünü, hükümdarlığı bırakarak huzur içinde kutsal ve keşişlerinki gibi bir hayat sürmek istediğini bildirmiştir (Zimin tarafından alıntı yapılmıştır, *Oprichnina*, s. 130, n. 1). Schlichting savaşta esir düşmüş ve Rusya'da esarette yedi yıl kalmış bir Po-

meranyalıydı. Rusça ile Almanca biliyordu ve İvan'ın yabancı doktorlarının tercümanlığını yapıyordu. 1571'de Rusya'dan kaçtı ve *A Brief Acount of the Character and Brutal Rule of Ivan Vasli'evich Tyrant of Muscovy* adlı eseri ve daha kısa olan *News from Muscovy concerning the Life and the Tyranny of Prince Ivan*'ı kaleme aldı. Her ikisi de Latince bir kopyadan çevrilmiş ve H. Graham tarafından çok yararlı notlarla birlikte yayımlanmıştır, "Canadian American Slavic Studies, IX, No. 2", Yaz 1975, s. 204-72. Orijinali muhtemelen Almancaydı; günümüze ulaşan Latince elyazma kopya şimdi Harvard Üniversitesi'ndedir fakat 1572'de Vatikan için hazırlanmış olan kopyası anlaşıldığı kadarıyla kaybolmuştur.

13 Skrınnikov, çeşitli yerlerde, İvan'ın Aleksandrovskaya Sloboda'da bir Boyar Konseyi toplantısında konuşmuş olduğundan söz eder. Bunu inandırıcı bulmuyorum.

14 Skrynnikov, *Tsartsvo terrora*, s. 208-209. Fakat bkz., Schlichting, ... *Kısa Bir Hikâyesi*, s. 218. Schlichting'in hikâyesinin 1570 sonlarında yazıldığı göz önüne alınırsa tahttan feragat hikâyesi muhtemelen hafıza yanılgılarıyla maluldür. Vasiyet daha sonra, ilerideki bölümde ele alınacaktır, bkz., 19. Bölüm.

15 Skrynnikov, *Tsartsvo terrora*, s. 240; Kurbsky, *History*, s. 47 ile Taube ve Kruse, *Poslanie Ioganna...*, s. 33-34'le karşılaştırın, ona Çelyadnin Barbatta dese de Fedorov Çeliyadnin ile Gorbati-Şuski'nin birbirine karıştırıldığı aşikârdır.

16 Taube ve Kruse, aynı eser, s. 32 ve 34. Yazarlar burada Çar tarafından kendi yerine tahta geçmek için komplo yapmakla suçlanan belli bir Garbato'dan söz ederler ki bunun Gorbatov'un bozulmuş hali olduğu bellidir.

17 Floria, *Ivan Groznyi*, s. 193; ayrıca bkz., Staden, *Land and Government*, s. 17, yazar, Metropolit'i, ölüme mahkûm edilmiş bir mahpusu zindancının elinden alıp serbest bırakma yetkisine sahip olarak göstermiştir.

18 Kelime *opriç* kelimesinden türemiştir, anlamı "bundan başka" ya da "hariç" yani bir tarafa bırakmak demektir ve *krome*'le akrabadır.

19 Bkz., yukarıda, s. 208.

20 Floria, *Ivan Groznyi*, s. 183.

21 Bkz., yukarıda, 16. not.

22 Bkz., yukarıda, 10. Bölüm.

23 Kurbsky, *History*, s. 185-86.

24 Zimin, *Oprichnina*, s. 134, not 4.

25 Taube ve Kruse, "Poslanie Ioganna...", 8 Ocak tarihini verir, Zimin, *Oprichnina*, 2 Şubat tarihini ve Skrynnikov, *Tsatsvo terrora*'da 15 Şubat tarihini verir.

26 Karamzin, *Istoria*, IX, Bölüm 1, s. 50-51.

27 Mihayil Temriyukoviç, Maria'nın kardeşi.

28 Staden, *Land and Government*, s. 48 ve devamı.

29 Zimin, *Oprichnina*, s. 136-37, yazar burada hem Taube ve Kruse'nin hem de Kurbski'nin (*History*, s. 183) bu olayla ilişkili olduğuna işaret eder; Obolenski soyunun bir ferdi olduğu için Çar'ın özel olarak gazabına uğramış olması mümkündür. Bu soyun kökünün kazınmasına ilişkin detaylar için, bkz., Skrynnikov, *Tsratsvo terrora*, s. 242.

30 İngiltere'de de, Parlamento'dan geçen, "idam mahkûmlarının vatandaşlık haklarını kaybetmesi yasası" uyarınca idam edilenlerin mallarına el konulduğu unutulmamalıdır. Hem VII. Henry hem de VIII. Henry kendilerine bir çıkış noktası sağlayan bu imkânı bol bol değerlendirmişlerdir.

31 Skrynnikov, *Tsartsvo terrora*, s. 243.

32 A.g.e., s. 218.

33 Suzdal'da 612 hizmet soylusu birliklerde hizmet görüyordu, bu sayı Mozhaisk'te 486, Viaz'ma'da 314 idi. Skrynnikov, *Tsartsvo terrora*, s. 221.

34 S.N. Bogatyrev, *The Sovereign and His Counsellors*, s. 217.

35 Taube ve Kruse, *Poslanie Ioganna...*, s. 35.
36 A.g.e., s. 38.
37 A.g.e., s. 36. Bu ikilinin ortamı tasvir ederken özellikle koyu (karamsar) tonlar kullanma eğilimleri var ama gerçeğin çok da uzağında olmadıklarına dair yeterince kanıt var.
38 Likhacev ve Lur'e (ed.), *Poslania Ivana Groznogo*, İvan'dan Vasili Griaznoi'ye, 1574, s. 371-72.
39 Bkz., Skrynnikov, *Tsarstvo terrora*, s. 247 ve devamı. Yaroslavski, Rostovski, Starodubski ve Obolenskilerle 1565'te Kazan'a sürülen rütbesiz boyarlar ve *pomeşçik*'lerle ilgili liste.
40 Kurbski'nin Yaroslavski prenslerinden biri olarak onların topraklarına el konulmasını öfkeyle karşılaması not edilmeye değer bir durum. 1603'te Prens D.M. Pozharski gelecekteki "İç Karışıklıklar Dönemi"nin kahramanı, Kazan'a sürülmüş olan büyük babasının el konulmuş toprakları için Çar Boris Godunov'a başvurmuştur, a.g.e., s. 245 ve 252.
41 Skrynnikov, *Tsarstvo terrora*, s. 262, not 25.
42 Bkz., yukarıda, 7. Bölüm.
43 A.g.e., s. 221.
44 Karamzin, *Istoria*, IX, Bölüm 3, s. 53.
45 Özellikle Platonov bu hoşlanma kavramına acımasızca karşıdır ama öte yandan Floria, 1999'da, tüm deliller İvan'ın Maria'ya "bayıldığını" göstermektedir diye yazar, *Ivan Groznyi*, s. 139.
46 H. Graham tarafından alıntılanmıştır, Schlichting, *News from Muscovy* eserinde, s. 263, not 175.
47 Staden, *Land and Government*, s. 17-18. Staden tarafından verilen *opriçnik*'lerin sosyal kompozisyonu, birçok Rus tarihçinin verdiğinden bir şekilde ayrılır. Ayrı düşülen nokta Staden'in *opriçnik*'lerin *strelyitsi*'den oluşturulduğunu ve bunların da hizmet soylusu olmadıklarını söylemesidir. Ayrıca yabancıların varlığına da vurgu yapar.
48 Bkz., onun, *Muscovy and the Mongols, Cross-Cultural Influences on the Steppe Frontier. 1304-1589* adlı eserinde, hemen her yerde.
49 Ostrowski, *Muscovy and the Mongols*, s. 102-103. Ostrowski ayrıca İvan tarafından uygulanan "kolektif suç ilkesi"nin kullanılmaya başlamasını da Moğolların etkisine bağlar. Bense bunun daha eski bir kanun olduğunu ve Moğollardan değil Cermenlerin kolektif sorumluluk ilkesinden alındığı görüşündeyim. Bkz., yukarıda, s. 202. Fakat belki de Gotlar da bunu steplerden almıştır, kim bilir?
50 Bkz., Maureen Perrie, *The Image of Ivan the Terrible in Russian Folklore*, Cambridge University Press, 1987, s. 73 ve devamı.
51 G. Vernadsky, *The Mongols and Russia*, s. 28-30. Moğol İmparatorluk muhafızlarının Büyük Petro'nun muhafız alaylarıyla aşikâr bir benzerliği vardır. Fakat, B. Vladimirtsov (*Obshchestvenyi stroi Mongolov: Mongolskii kochevoi feodalizm*, Leningrad, 1934) ve özellikle A.E. Hudson'un Kazak sosyal yapısı üzerine 1938'deki bir çalışmasında bunun sosyal bir grup olduğundan söz edilir. Hudson'un tanımıyla, "korumalar, arkadaşlar ya da yarenlik ettiği kişilerden oluşan, hepsi de *nokod* olarak bilinen yüksek rütbeli görevlilerin oğulları olan, özgür ve genellikle soylu ailelerden gelen ve hizmet ettikleri hanlara tamamen kişisel bir bağlılık yeminiyle bağlı olan" bir sosyal gruptur.
52 Benim bildiğim kadarıyla *opriçnina* fikrinin nereden geldiğini sorgulayan tek tarihçi olan V.İ. Koretski'nin önerdiği alternatif bir kaynak vardır. Ona göre İvan bu fikri "Budist Barlaam ile Yosafat'ın Hikâyesi"nden almıştır. Hikâye Doğu kökenli olmasına rağmen Rusya'da Aziz Krisostomos tarafından yazılmış olduğu varsayılır. Hikâyede oğlu Hıristiyanlığa geçen bir kral vardır. Bir bilge ona krallığını, her bir parçayı kendi dini inançlarına göre yönetecek olan oğullarının hangisinin başarılı olacağını görmesi için, oğulları arasında bölmesini tavsiye eder. Kral da öyle yapar ve kendine ait şehirlerde Yosafat, "putperest mabetlerini yıkar, İsa için bir mabet inşa eder ve halkını kendi inancına çevirerek babasının ismini gölgede bırakır." Bu arada

babası da putperestliği reddeder, krallıktan çekilir ve kutsal sona ulaşır. Yosafat, zamanı geldiğinde bir halk toplantısı düzenler ve artık ona muhalefet edecek babası olmadığı için çekilme ve kutsal bir hayat sürme niyetinde olduğunu açıklar. İvan bundan Kurbski'ye mektubunda söz ettiğinde hikâyeyi biliyordu ancak onun *opriçnina* ve *zemçina*'sıyla Barlaam'ın ülkesini bölmesi arasında herhangi bir paralellik yok gibi görünüyor.

12. BÖLÜM LİVONYA'DA SAVAŞ VE 1566 *ZEMSKİ SOBOR*'U (ÜLKE MECLİSİ) (Sayfa 225-244)

1 R. Hellie, *Enserferment and Military Change*, s. 175 ve devamı.
2 Alıntı Roberts'ten, *The Early Vasas*, s. 201.
3 Bu sayfalarda Roberts, *The Early Vasas*'tan geniş ölçüde yararlandım.
4 A.g.e., s. 201.
5 Rusları, Danimarkalı ve İsveçlileri, Lehleri, Flemenkleri, Danzig, Lübeck ve Hansa Birliği'ni dahil eden ve 1560'ların çeşitli Baltık savaşlarının içinde olan ticari etkenler. Hikâye burada tekrar anlatılamayacak kadar uzun ve karmaşık.
6 İvan'ın İsveç Kralı'nı dengi olarak tanımayıp onun elçisini Moskova'da kabul etmeyi reddetmesi nedeniyle görüşmeler İsveç heyeti ile Novgorod Valisi arasında gerçekleşti. W. Kirchner, *The Rise of the Baltic Question*, Greenwood Press, Westport, Conn., 1970, s. 177, not 64.
7 Roberts, aynı yerde, s. 233-35.
8 1954'teki yazısında Donnert, Livonya'daki savaşa karşı çıkan hain boyarlar ve İvan'a sadık olan askeri hizmetlileri arasında büyük bir uçurum olduğu iddiasında bulunmuş ve aynı zamanda İvan'ın ve rejiminin devrilmesi için uğraşan Metropolit Afanasi'nin etrafında güçlü bir grubun varlığını öne sürmüştür. Donnert'e göre Rusya, askeri faaliyetlerini felç eden bir içsavaşın eşiğindeydi. *Der livländische Ordensritterstaat*, s. 50 ve devamı.
9 Schlichting, *A Brief Account*, s. 217. Graham bu kolektif protestonun tarihini 1564 olarak veriyor; başka yerlerde 1565 olarak belirtilmekte.
10 Floria, *Ivan Groznyi*, s. 205-206.
11 Skrynnikov (*Tsarstvo terrora*, s. 273), Vorotyinski'nin kefalet senetlerinin imzacılarının, *opriçnina*'ya karşı çıkan asillerin ve boyarların bir gruplaşma içinde olduklarını gösterdiğini de işaret eder.
12 Floria, *Ivan Groznyi*, s. 201-2
13 Bkz., T.S. Willan, *Early History of the Russia Company*, çeşitli bölümlerde.
14 Baltık'taki savaşın altında yatan ticari sorunların açık bir anlatımı ve özellikle silah ithal etmesine uygulanan ambargo sayesinde silahsız kalacak olan Rusya'nın Baltık'taki düşmanlarını yenemeyeceğine dair olan genel kabul görmüş savın reddi için bkz., Esper, *A Sixteenth-Century Russian Arms Embargo*, s. 180-96. 16. yüzyılda "savaş malzemesi temini"nin ya da kaçak savaş mallarının neleri kapsadığına dair ortak kabul görmüş bir tanımlama bulunmamaktaydı. 1561'de Köln Senato'sunda, Kraliçe Elizabeth Rusya'ya silah ihraç etmekle suçlandı ve sert bir şekilde yalanlandı. 1560'ta Kral Zigismund, Elizabeth'e yazarak onu Narva'ya yaptığı ticareti durdurmakla tehdit etti çünkü "Moskovalılar cennetler altındaki (bu dünyadaki) tüm özgürlüklerin düşmanıydı." Esper, s. 191. Ayrıca bkz., Willan, aynı eserde, s. 63: "Kanıtlar [İvan'ın silah talebine dair] Rusya'ya silah gönderimine karşı olanların söylediklerine ve Elizabeth'in inkârlarına dayandırılmaktadır."
15 Willan, aynı eserde, s. 56 ve devamında.
16 Zimin, *Oprichnina*, s. 153: *PSRL*, XIII, Kısım 2, s. 396.

17 *SIRIO*, 71, s. 26. Prens M.İ. Vorotyinski, Prens L.D. Beliski ve Prens İ.F. Mistislavski'yle birlikte yüksek düzeydekiler için ayrılmış yemek masasına oturdu.
18 V.M. Yuriyev-Zaharyin, *opriçnina*'nın gözde bir mensubu oldu.
19 S.N. Bogatyrev, "'Blizhniaia duma v tret'ei chetverti XVI, c. I, 1550'li yıllar, II, 1560-1570, III, 1571-2', 'Arkheograficheskii ezhegodnik za'", 1992, Moskova, 1994, s. 119-33; "za 1993", Moskova, 1995, s. 94-112; "za 1994", Moskova, 1996, s. 64-89.
20 Floria, *Ivan Groznyi*, s. 203 ve *PSRL*, XXIX, "'Aleksandro-Nevskaia letopis', 'prodolzhenie'", s. 350-51'e bkz., İvan'ın kendi görüşlerini yansıttığı söylenmektedir.
21 Buna Zimin tarafından *komissiya* denilmiş fakat Rusça anlamında bir komisyonun ne olduğuna dair ne bir tartışma ne de komisyonun varlığına dair bir delil vardır ortada. Müzakereler hakkında daha ayrıntılı bir anlatım için A.A. Zimin tarafından yazılmış makaleye bkz., *Istoricheskie zapiski* içinde "Zemskii sobor 1566g", no. 71, 1962, s. 217-33.
22 Bu şahsi görüşmeye ilişkin, Çar İvan'ın Kral Zigismund tarafından karargâhında ziyaret edilmesi ve İvan'ın onu eğlendirilmesi ve böylelikle ona kendisinden daha düşük bir sosyal statü vermesi önerisinin İngiltere Kralı VIII. Henry ve Fransa Kralı I. François'in Altın Örtü Çayırı'nda bir araya gelişleriyle ilgili anılardan bir şekilde etkilenip etkilenmediğini merak ediyor insan.
23 M.N. Tikhomirov, "Soslovno-predstavitel'nye uchrezhdenia (zemskie sobory) v Rossi XVI veka'", *Voprosy istorii*, no. 5, 1958, s. 217-35; A.A. Zimin, *Istoricheskie zapiski* içinde "Zemskii Sobor", no. 71, 1962, s. 217-33.
24 A.g.e.
25 Zimin, *Istoricheskie zapiski* içinde "Zemskii Sobor", no. 71, 1962, s. 220-21. İvan Dvina'nın Litvanya'daki kıyısındaki 16 şehri (kale?) ve Polotsk'u ve nehrin Rusya kıyısındaki on beş kaleyi, Riga'yı, Lehistan'ın elinde olan dört başka şehri ve Rusya tarafından işgal edilmiş tüm Livonya topraklarını alabilirdi.
26 *PSRL*, XIII, Kısım 2, 2, "Tsarstvennaia kniga", s. 402.
27 G. Fletcher, *Of the Russe Commomwealth*, R. Pipes (ed.), Harvard University Press, Cambridge, Mass., 1966, s. 22.
28 Karamzin, *Istoria*, IX, Bölüm 1, s. 73 ve devamı.
29 Resmi vekayiname de bir *zemski sobor*'dan söz etmiyor.
30 Bkz., M. Raeff, *The Decembrist Movement*, Prentice-Hall, Englewood Cliffs, NJ, 1966 ve benim "Spain and the Decembrists", *European Studies Review* içinde, III, 2, Nisan 1973, s. 141-56.
31 *Zemski sobor* ve Batı'nın *estate* meclisleri konusunda karşılaştırmalı çalışmalar Rusya'da Latkin, Çiçerin, Kliyuçevski, Tikhomirov ve birçokları tarafından yapılmıştır.
32 Zimin, *Oprichnina*, s. 162-66.
33 Skrynnikov, *Tsarstvo terrora*, s. 267.
34 Dört başı mamur bir parlamenter yapı için Rusçada kullanılan tabir, *soslovno-predstavitel'noe* yani "*estate*'ler temsilcisi" anlamındaki hantal bir tabirdir. Bu hem Rusça, hem İngilizce açısından çok kullanışsız. Ben bunun "temsili" olarak kısaltılmasını teklif ediyorum. Bu sayfalarda dayandığım kaynaklar, kısmen Kliuchevsky, *Istoria soslovii v Rossii*, St. Petersburg, 1918; Academic International tekrar basımı 1969, *Rossiiskoe gosudarstvo XV-XVII vekov*'daki Moskova, 1973, M.M. Tikhomirov, "Rossiiskoe gosudarstvo XV-XVII vekov" içinde "Soslovno-predstavitel'nie uchrezhdenia v Rossi XVI v", s. 42-69 ve Zimin, "Zemskii Sobor 1566g."nin yanı sıra Kliyuçevski, Zimin, Skrınnikov ve Floria'nın standart tarih çalışmalarıdır. *Zemski sobor* konusu hakkındaki Rusça literatür listelenemeyecek kadar geniş.
35 Bu açıdan, J.E. Neale'ye göre hiçbir parti politikasının olmadığı ve seçimlerin bir adayın seçilmesini değil onaylanmasını ifade ettiği Elizabeth'in Avam Kamarası'na benzemektedir. J.E. Neale, *The Elizabethan House of Commons*, Londra, 1976, s. 65 ve devamı.
36 16. yüzyıl Rusya'sındaki *estate*'ler hakkında genel bir tartışma için bkz., G. Stökl, *Der Russische Staat im Mittelalter und Früher Neuzeit* içindeki, "Gab es im Moskauer Staat Stände?", Franz

Steiner, Wiesbaden, 1981, s. 146-67; ayrıca, Cherepnin, "Zemskiye sobory", Druzhinin (ed.), *Absoliutizm v Rossii* içinde, s. 92-133.

37 Bu oldukça eksik özet kısmen J.M. Huttle, *The Service City, State and Townsmen in Russia, 1600-1899*'u temel almaktadır, Harvard University Press, Cambridge, Mass., 1979, s. 1-21.

38 Stökl, aynı eser, s. 147 ve 151.

39 Trinity, Spaso-Yaroslavski, Spaso-Efim'ev (Suzdal'), Nizhnii Novgorod, Pskov Peçerski Manastırları.

40 Boyar *prigovor*'unu imzalayanlar arasında İ.D. Beliski, İ.F. Mistislavski, büyük ve küçük İ.V. Şeremetev, M.İ. Vorotyinski, V.S. Serebriyanoy, N.R. Yuriyev-Zaharyin (Anastasya'nın kardeşi), İ.Y. Çebotov, İ.M. Vorontsov, M.Y. Morozov, V.M. Yuriyev Zakharyin, V.D. Danilov, V.Y. Maly Trakhaniot gibi isimler vardı ayrıca, S.V. Yakovlev ile İ.P. Fedorov da mevcutlar listesinde adları geçmemesine rağmen *prigovor*'u imzalayanlar arasındaydı. Zimin, *Oprichnina*, s. 196, not 4.

41 Zimin, *Oprichnina*, s. 192 ve devamında.

42 L.E. Berry (ed.), *The English Works of Giles Fletcher, the Elder*, University of Wisconsin Press, Madison, 1964'teki metne ve değişikliklere bkz.

43 1966'da R. Pipes tarafından düzenlenen metin 1591 İngilizce basımıdır ancak Lloyd Berry basımındaki değişikliklere ve eklemelere değinmektedir.

44 VIII. Henry'nin son yıllarında, "'serbest danışmanlar' 'Privy Council'ın dışında tutulurlardı ama yine de yeminli meclis üyeleriydi." Guy, "Revolution Reassessed", *Privy Council*, Coleman ve Starkey (ed.), içinde, s. 59-86. Guy, "önemli olan Taç'ın, Parlamento ve *Privy Council*'a ya da kraliyet davalarına katılmasını istemediklerini uzak tutmasını sağlayabilme gücüydü" sonucuna varır (s. 82).

45 S.N. Bogatırev'den alıntı, *V.O. Kliuchevsky. Sbornik Materialov, vyp.1*, Penza, 1995 içindeki, "Tsarskii sovet v sochineniakh Dzh. Flechera i V.O. Kliuchevskogo." Yazar Rusya'daki yabancılar üzerine daha önceki çalışmalarında (1866, *Boiarskaa Duma* adlı eseri çıkmadan 16 yıl önce), Kliyuçevski'nin normal boyarlardan ayrı olan *duma* boyarlarından oluşmuş bir *Privy Council* fikrine sadık kaldığını ancak sonradan bu düşüncelerini değiştirip, genelde hâkim olan tarihi yargıya uyumlu hale getirmek için düşüncelerini gözden geçirdiğini ve her boyarın *Duma*'ya katılmaya hakkı olduğunu (s. 46-47) ileri sürdü çünkü ona göre, "Boyar *Duması* yapısı gereği yasama yetkisi olan bir kurumdu... çok geniş bir etki alanına sahip olmakla birlikte yasama yetkileri yasal olarak tanımlanmamış bir yasama kurumuydu..." (*Boyarskaya Duma*dan Bogatırev tarafından alıntılanmıştır, s. 235).

46 Bogatyrev, "Blijniaya duma v tretei çetverti XVI v.", Kısım II, 1560-1570.

47 Bkz., Bogatyrev, *Zerkalo istorii* içindeki "Administrativnye sistemy Tiudorov i Riurikovichei", editör, Basovskaia'ya. Bogatırev, Cromwell'in idamından sonra 1540'larda yeniden yapılanan Tudor *Privy Council*'la bir benzerlik kurmaktan söz ediyor.

48 "Privy"dekilerin orada kimseyi temsil etmeyip kendileri olarak oturduklarını söylemek, Lordların temsili bir organ olduğu anlamına gelmez.

49 Örneğin, Skrynnikov, *Velikii gosudar' Ivan Vasil'evich*, I, s. 411'e bkz.

50 Bkz., Bogatyrev, *The Sovereign and his Counsellors*, s. 79. İngiliz *Privy Council*'ın bazı üyeleri Kraliyet Mahkemesi'nde hâkimlik yapabiliyorlardı. Bkz., Guy, *Privy Council* ve *Privy Council* nihai temyiz mahkemesi olarak da görev yapabiliyordu fakat bu durum nadiren gerçekleşti. Neale, *Elizabethan House of Commons*, s. 9'a bkz.

51 Kırk üç görevli bazen *dvoryan* temsilcileri içinde sayılır. Bu mantıklı görünüyor çünkü genel olarak orta ya da aşağı tabaka asil ailelerden ya da rahip Silvester'in Smolensk'te bir *diyak* olarak bulunan oğlu Anfim gibi ruhban ailelerden geliyorlardı. Bkz., Skrynnikov, *Tsarstvo terrora*, s. 268 ve devamı; Zimin, *Oprichnina*, s. 167 ve devamı.

52 Zimin, *Oprichnina*, s. 172-73'te tam bir liste vermektedir.

53 Buradan da şehirlerin zorunlu temsili ilkesinin var olmadığı sonucuna varmıştır.
54 M.N. Tikhomirov, *Rossiiskoe gosudarstvo XV-XVIII vv,* Moskova, 1973, s. 55 ve devamında.
55 J. Martin, *Culture and Identity in Muscovy, 1359-1584* içinde "Mobility, Forced Resettlement and Regional Identity in Muscovy", A.M. Kleimola ve G.D. Lehnhoff (ed.), *UCLA Slavic Studies,* New Series, Moskova, 1997, s. 431-49.
56 Zimin, *Oprichnina,* s. 176.
57 Tikhomirov, *Rossiiskoe gosudarstvo,* s. 53-4; *PSRL* XXIX, "Aleksandro-Nevskaya letopis", s. 350-51.
58 Zimin, *Zemskii Sobor 1566 god,* s. 222.
59 A.g.e., s. 351.
60 Kliyuçevski, bürokratik deyim *po dolzhnosti*'yi kullanır, onun, *Sochinenia,* c. II, *kurs russkoi istorii,* Kısım 2, Ders XL, s. 383 ve devamına bkz.
61 Rusya'da gerçek temsili kurumların varlığı konusunda birçok tarihçi arasındaki tartışmanın özeti ve özellikle J. Torke'nin görüşleri için bkz., "The Decline of the Zemsky Sobor. Afterword", J.I.H. Keep, *Power and the People, Essays on Russian History,* Boulder Col., 1995 içinde, s. 82 ve 73 ve devamında.
62 S.M. Kashtanov, "O tipe russkogo gosukogo gosudarstva XIV-XVI vv", *Chetenia pamiati V.B. Kobrina*'da: *Problemy otechestvennoi istorii i kul'tury perioda feodalizma,* Moskova, 1992 içinde, s. 86. Yazar burada, Rusya'nın genel olarak, birçok Avrupa ülkesinin tuttuğu ekonomik yolu takip ediyor olmasına rağmen yedi ila sekiz yüzyıl geride olduğunu ve herhangi karşılaştırmalı bir yaklaşımda bu geride kalmışlığın hesaba katılması gerektiğini ileri sürmektedir. S.N. Bogatırev tarafından alıntılanmıştır, *Istochnikovedenie i kraevedenie v kul'ture Rossi. K 50-letiu Sigurda Ottovicha Schmidta,* Istoriko-arkhivnomu Institutu, içinde "Smirennaia groza. K probleme interpretatsii istochnikov po istorii politicheskoi kul'tury Moskovskoi rusi", Moskova, 2000, s. 79-93.
63 "Devlet" (modern Rusçada *gosudarstvo*) kelimesi sıklıkla "imparatorluk" ve "krallık" kelimeleri yerine geçecek şekilde kullanılmıştır.
64 Inge Auerbach'ın, büyük olasılıkla tipik bir Rus aristokratının görüşleri olan Kurbski'nin siyasi görüşleri konusundaki aydınlatıcı çalışması için, "Die politische Vorstellungen...", *JGOE,* 117, 1969, s. 177-83'e bkz.
65 Burada S.N. Bogatırev'in adı geçen eseri n. 15, s. 80'de yer alan çok zekice bir makalesini aktarıyorum.
66 Elizabeth parlamento toplantılarının bir listesi için Neale, *Elizabethan House of Commons*, s. 417'ye bkz. Kırk yedi sene süren bir kraliyet süresinde parlamentonun toplam 13 oturumu oldu. Elizabeth geri kalan süre boyunca parlamentosuz idare etti.
67 Fletcher, *Of the Russe Commonwealth*, s. 23. Fletcher'ın Parlamento kelimesinin kullanması birçok Rus'u yanıltı. Genel olarak çalışmalarının Herberstein ve Horsey karışımı bir temele oturması garip yorumlara yol açıyor.

13. BÖLÜM BOYAR KOMPLOSU: KRAL ZİGİSMUND'A MEKTUPLAR (Sayfa 245-265)

1 Schlichting, *A Brief Account*, *CASS*, IX, 2, s. 248. Ve not 140.
2 "Piskarevsky Chronicle", *PSRL*, XXXIV s. 190: Zimin, *Oprichnina,* s. 203: "O oprichnine, chto ne dostoit semu byti."
3 Gerçekten ne düşündüklerine dair çok az kanıt bulunmakta ancak Skrınnikov, asillerin hoşnutsuzluğuna dair Karamzin tarafından alıntılanan Nuremberg'de bulunan Alman bir tüccarın 20 Aralık 1566 tarihli bir mektubundan alıntı yapar. *Tsarstvo terrora,* s. 288-89 ve not 63.

4 Skrynnikov, *Tsarstvo,* s. 298, gösterinin Litvanya elçilik heyetinin hâlâ Moskova'dayken gerçekleştiğini ve bu olayla ilgilenebilmek için İvan'ın onların gitmelerini çabuklaştırdığını ileri sürer.

5 11. yüzyıldan 17. yüzyıla kadarki Rus dili sözlüğüne gore, *konyuşi*'nin görevi atlarla ilgilenen *prikaz*'ın başı olmaktır. Tıpkı diğer ülkelerde de olduğu gibi, tek ulaşım ve gezi vasıtasının at olduğu bir toplumda oldukça önemli bir görev.

6 Bkz., Skrynnikov, *Tsarstvo terrora,* s. 249-45, detaylar ve mahkûm edilmiş olanların bazılarının isimleri için Schlingting'den yararlanılıyor; Skrınnikov'un daha önceki çalışması *Sviatiteli i vlasti*, 1990'da çok daha küçük bir sayı (elli *dvoryan*) verilmiştir; Schlichting, *A Brief Account*, s. 248-49. Taube ve Kruze, *Poslanie Ioganna...*, s. 42-43. Kurbski de 200 sayısını vermiştir.

7 E.D. Morgan ve C.H. Coote (ed.), *Early voyages and Travels in Russia and Persia by Anthony Jenkinson and Other Englishmen*, Hakluyt Society, Londra, 1886, c. I, s. 186 ve devamında. Jenkinson büyük olasılıkla yukarıda alıntılanmış aynı olaydan bahsetmektedir, s. 207?? Jenkinson, İvan'ın kurbanlarının ailelerinin hepsini tutuklayıp nehrin (buzu) üzerinde bir delik açarak hepsini boğduğunu da eklemekte. Bu karışıklığı arttırıyor çünkü Haziran ayında nehirde delik açmak kolay değildir. Ancak Jenkinson, mektubunu "Kolmogori'den, Haziran'ın 26'sı, 1566" diyerek bitirse de mektubunun tarihiyle ilgili hatırı sayılır bir şüphe söz konusu, çünkü daha sonraki bir raporda 4 Mayıs'ta Aziz Nikola'ya gitmek için gemiye bindiğini ve 11 Temmuz'da vardığını ve Moskova'ya 23 Ağustos'ta ulaştığını yazmıştır. Editör, Jenkinson'un bu ikinci mektubunda aşikâr bir yanlışlık yaparak Haziran yerine Temmuz yazdığını açıklayan bir dipnot eklemiştir. Ancak içeriğe bakıldığında editörün yazdığı tarihin yanlış olma ihtimali daha fazla gibi ve kendisi tarafından yazılan 26 Haziran tarihi, 26 Temmuz 1566 olarak düzeltilmelidir. Bu düzeltme, Jenkinson'un *sobor* sonrasında gerçekleşen baskıya atıfta bulunmasını mümkün kılar. Bkz., Morgan ve Coote, bahsedilen kitap, c. II, s. 186 ve s. 189'a bkz. Anthony Jenkinson, bu olaylara 12 yaşındaki uşağı Edward Webbe'nin de şahit olduğunu söyler. Webbe bunlar arasında, 1571'deki Moskova yangını sırasında Kırım'lılar tarafından esir alınması, fidyeyle kurtarıldığı Kefe'deki kölelik dönemi ve sonra Türkiye'de forsa olarak yaşadığı maceraların da dahil olduğu kısa bir anlatı yazmıştır. Bkz., E. Webbe *His Travails*, Londra, 1590, s. 3 ve devamı. Webbe burada, 1570'te Narva'da "korsanlık" yaptıkları için yakalanan seksen üç kadar Danimarkalı mahkûmun kazığa oturtuluşunu, "bir domuzun şişe geçirilmesi gibi insanlar kazıklara oturtuldu ve cezaları bu şekilde infaz edildi" şeklinde anlatır (s. 19). İvan'ın kurbanlarının ailelerinin hepsini yakalatıp nehirde bir delik açarak hepsini boğdurduğunu da ekler.

8 Çoktan tutuklanmış olan önde gelen generallerden Prens P.M. Şeçeniyatev, Ağustos 1566'da çok gaddarca öldürülmüştür ve *sobor*'dan sonra protestoya katıldığı için idam edilenlerden dördünün isimleri de bilinmektedir (yukarıya bkz., s. 246 ve bkz., P.A. Sadikov, *Ocheri po istorii oprichniny*'nin yeniden basımı. Moutoun, Lahey, 1969, s. 29; Skrynnikov, *Tsarstvo terrora*, s. 294 ve not 96). Şeçeniyatev birkaç sene önce Çar'ın iznini almadan rahipliğe geçtiği için de suç işlemişti. 1565'te bu yasaklanmıştı.

9 Floria, *Ivan Groznyi*, s. 208.

10 Karamzin, *Istoria,* IX, Bölüm 1, s. 59, Filipp'in imajı konusunda Silvester'in İvan'ı oldukça etkilediğini düşünmektedir. Ancak Silvester'in Solovki'ye gidip gitmediği kesin değildir.

11 Staden, *Land and Government*, s. 20'ye bkz. 1566 Meclisi'nde yer alan Boyar Konseyi'nin bildirdiği görüşe, Beliski ve Mistislavski'den sonra üçüncü kişi olarak imza atmıştır, Skrynnikov, *Tsarstvo terrora*, s. 292.

12 Skrynnikov, *Tsarstvo terrora*, s. 294.

13 Genel olarak Zimin, *Oprichnina*, s. 240 ve devamına bkz. Bazı başpiskoposların imzaladığı bu taahhüt, (Novgorod'un Pimen'i imzaladı ama Kazan'ın German'ı imzalamadı) bir *Zapis o postavlenii Filippa*'ya usülen kaydedilmiştir.

14 Skrynnikov, *Tsarstvo terrora,* s. 217.
15 Kurbsky, *Correspondence,* İvan'ın Kurbski'ye ilk mektubunun birçok yerinde. Sadece üç sene öncesinde yazılmış olduğu unutulmamalıdır.
16 Likhachev ve Lur'e (ed.), *Poslania Ivana Groznogo*, içindeki, "Poslanie v Kirillobelozerskii monastyr" içinde "Ivan IV", 352-53.
17 Floira, *Ivan Groznyi,* s. 214.
18 Skrynnikov, *Tsarstvo terrora,* s. 341, not 31; Sadikov, *Iz istorii oprichniny*, s. 210.
19 "Stikhi pokaiannie" ("bu gözyaşı diyarına çıplak bir çocuk olarak geldim ve çıplak olarak ayrılacağım..."), Dmitriev ve Likhachev (ed.), *Pamiatniki literatury* içinde.
20 Taube ve Kruse, aynı eser, s. 38 ve devamında. Bunların bazıları biraz daha geç bir tarihe tekabül etmektedir.
21 Roberts, *The Early Vasas*, s. 225 ve devamında. 1562'den 1567'ye kadar İsveç yüksek mahkemesi, önemli ve sıradan suçlar için çok geniş bir yelpazede 300'den fazla ölüm cezası vermiştir. Ancak bu cezaların çoğu infaz edilmemiş ve büyük miktarlarda para cezasına çevrilmiştir. Fesat durumlarında suç ortaklarının isimlerini öğrenmek için ayrıca mahkeme kararı dışında geniş çaplı olarak işkence uygulaması da yapılmıştır. Genel olarak, bu dönemde İngiltere'de medeni hukukta işkencenin yasaklandığı inancı vardır, ancak İngiltere'deki mahkeme kararı dışındaki işkence uygulamaları için bkz., Clifford Hall, "Some Perspectives on the Use of Torture in Bacon's Time and the Question of his 'Virtue'", *Anglo-American Law Review*, XVIII, 1989, s. 289-321.
22 Yukarıya bkz., 12. Bölüm.
23 Zimin *(Oprichnina*, s. 261) İvan'ın Catherine'le yapacağı bir evliliğin onu Lehistan-Litvanya tahtının vârisi haline getireceğini düşündüğünü ileri sürer.
24 *SIRIO*, 129, no. 12, boyar İvan Mihayiloviç Vorontsov'un *stateinii spisok*'undan, 20 Temmuz 1567'den 4 Haziran 1569'a kadar, s. 134 ve devamında.
25 Zigismund Augustus, babası I. Zigismund'un ölümünden önce seçilmiş ve de taç giymişti. Floria, *Russko-Pol'skie otnoshenia*, s. 32.
26 Böyle bir sonuca dair değinmeler Rus ve Leh elçilerinin görüşmeleri sırasında bile yapılmıştır, *SIRIO*, 71, s. 31 ve devamında.
27 Bu sırada 40 yaşını geçmişti ve en nihayetinde Stefan Bathory'yle 1577'de Lehistan Kralı seçildiğinde evlendi.
28 *SIRIO*, 129, s. 153-56, 11 Temmuz 1567, İsveçli elçilerle olan görüşmelerinin Rus anlatımı.
29 "*... niotkuda pana sebe dostat' ne khoteli krome ego roda to est' ego samogo i detei ego.*"
30 Skrynnikov, *Tsarstvo terrora*, s. 307 ve devamında. "Zigismund'un bu tarihten kısa bir süre önce 1567 yılının Şubat ayında geniş bir krallık mülkü olan Kowel'i Kurbski'ye bağışlaması tesadüf müdür?" diye sorar Skrınnikov. Bu ihsan, İvan'ın, insanların Kral tarafından bol bol ödüllendirildiği Litvanya'ya kaçmasına yol açan Hıristiyan halka uyguladığı baskıya ve zalim *panovania*'sına (hükümdarlığına) bağlanmıştı.
31 Bkz., Zimin, *Oprichnina*, s. 274.
32 Likhachev ve Lur'e (ed.), *Poslania Ivana Groznogo*. 1951 basımındaki mektuplar 16. yüzyıl Rusçasıyla ve modern Rusça çevirisiyle birlikte basılmışlardır. Tanrı, İsa ve Ortodoks dinin savunmasını vs.'ye yapılan göndermelerin bunlarda yer almamış olması basım tarihine bakıldığında şaşırtıcı değildir. Aynı zamanda *SIRIO*, 71'de basılmıştır (tarihlerin altına bkz.). Her halukârda bunu İvan'dan başka hiç kimse yazmış olamaz diye düşünüyorum, yoksa 17. yüzyılda kim ve neden onun sahtesini yapsın ki.
33 Likhachev ve Lur'e (ed.), *Poslania Ivana Groznogo*, Prens İ.D. Beliski'den Zigismund'a, s. 417 ve devamında.
34 A.g.e., ama burada hem eski Rusça metinden, s. 241-48, hem de çağdaş Rusçaya çevrilmiş halinden s. 417-21 yararlandım.

35 A.g.e., s. 419. Ia. S. Lur'e, bu mektuplar hakkında yaptığı bir yorumda, İvan'ın bahsettiği "özgürlük"ün bu dönemde dini tartışmalarda yaygın olarak özellikle Katolikler tarafından kullanılan özgür irade kavramı olması gerektiğini ileri sürmüştür (s. 510-11). *Poslania*, "Doktorlar Komplosu"ndan hemen önce 1951'de yayımlanmıştır. Bu da konunun belirli kısıtlamalar içinde ele alınmasına neden olmuş olabilir.

36 İ.D. Beliski'nin büyükbabası, Katoliklerin Ortodokslara ettiği zulümden dolayı 1482'de Litvanya'ya kaçar; 1499'da büyük amcası bütün mülküyle birlikte kaçar. Beliski, Lehistan-Litvanya Kralı'ndan 1562'de geri kaçmasını sağlama alan bir teminat elde etmişti. A.g.e., s. 669-70.

37 Jagello, Litvanya Büyük Dükü'ydü ve 1386'da Lehistan vârisi Jadwiga'yla evlenerek aynı zamanda Lehistan Kralı olmuştu. Bunun üzerine kuzeni Vitovt haleflik konusunu Jagello'yla tartışıp 1430'daki ölümüne kadar Litvanya Büyük Prensi olarak kabul edildi.

38 Zigismund Augustus'un Barbara Radziwill'le evlenmesi çok hoş karşılanmamıştı ve Barbara taç giydikten birkaç ay sonra öldü. Kayınvalidesi Bona Sforza'nın kışkırtmasıyla zehirlendiği söylenir.

39 İkisi de askeri şövalye tarikatlarına, Prusya Prensi Töton Şövalyeleri'ne ve Courland Prensi de Kılıç Şövalyeleri'ne (Livonyalı) mensup eski prenslerdi.

40 "Ustanavlivat', zakon dlia chuzhogo gosudarstva", *SIRIO*, 71, s. 497'ye bkz. 1951 çevirisinde çıkartılan paragraflar.

41 Bizzat İvan ya da Vorotyinski tarafından *rastlen umom* ifadesinin kullanımı önemli bir konuyu ortaya koymaktadır. İvan 1577 yılı tarihinde Kurbski'ye mektubunda (*Correspondence*, s. 187 ve s. 188) şöyle yazar: "Benim akıl hastası olduğumu yazıyorsun." İvan burada, İvan/Vorotyinski'nin Chodkewicz'e yazdığı mektuptaki kelimelerin neredeyse aynısını kullanmaktadır: "*Yaz rastlen razumon.*" Skrynnikov, *Tsarstvo terrora*, s. 309, İvan'ın, Sigismund'dan boyarlara mektuplarını Kurbski'nin yazdığına inandığını ve mektupların bu nedenle var olduğunu ileri sürer. Ancak Kurbski'nin hiçbir zaman bu ifadeyi kullanmadığını sadece İvan'ın kullandığını da ekler, yani bu konuda tek akıllı biz değiliz. Ama Dışişleri Dairesi'nde çalışan bir boyarın (ya da bir *diyak*'ın) bir Rus için bir yana, bir yabancıya İvan'ın "akıl hastası" olduğunu söylemesi çok düşük bir ihtimaldir. Bunu sadece İvan yapabilir.

42 Isaiah, 14, 5. 4 ve sonrası. Tencere dibin kara, seninki benimkinden kara.

43 Skrynnikov, *Tsarstvo terrora*, s. 308-309.

44 Likhachev ve Lur'e (ed.), *Poslania Ivana Groznogo*, s. 675, not 18. Elçilere verilen talimatlarda *opriçnina* konusunda hiçbir şey bilmiyoruz; "Efendimiz kimi yanında ister kimi uzakta kendisi karar verir" diye konuşmaları söylenmiş. Ayrıca mektupların olduğu *SIRIO*, 71, s. 331, 593 ve 597'ye de bkz.

45 Donnert, *Der livländische Ordensritterstaat und Russland*, s. 236 ve devamına bkz.

46 Tolstoy, *England and Russia*, s. 34, 10 Nisan 1567. Jenkinson'un yaptığı ziyaretin tarihi konusunda bir karışıklık var ve 1566/77'de Rusya'ya bir kez mi yoksa iki kez mi seyahat ettiği bilinmiyor. Bkz., H.R. Huttenbach'ın makaleleri, "Antony Jenkinson's 1566 and 1567 missions to Muscovy from unpublished Sources", *CASS*, c. 9, no. 2, Yaz 1975, s. 179-203. Huttenbach, Jenkinson'un 1567'nin sonbaharında denizyolu seyahati imkânsız hale gelmeden döndüğünü sonra baharda tekrardan Rusya'ya gittiğini ileri sürer. Bu konudaki iddiasını dayandırdığı olay ise şudur; Kraliçe Elizabeth tarafından yazılmış olduğuna inanılan kayıp bir mektup vardır ve bu mektubun kaybı ancak Jenkinson'un bu seyahati yapmış olduğu kabul edilirse açıklanabilir. Bkz., tarihler konusundaki sorunlar için yukarıdaki not 7.

47 Bu görüşmenin aynı dönemdeki herhangi bir mektupta bahsi geçmiyor çünkü konusu çok gizliydi. Buna ilk defa İvan'ın Jenkinson'un tercümanına ve daha sonra bir elçi olan Daniel Silvester'e gönderdiği kişisel notta atıfta bulunulmakta. Tolstoy, bahsedilen kitap, s. 179 ve devamında yayımlanmıştır. No. 39 ve No. 40, 29 Kasım 1576 tarihli.

48 Likhachev ve Lur'e (ed.), *Poslania Ivana Groznogo*, s. 417 ve devamında, s. 422'de, Prens İ.D. Beliski'den. Jenkinson'a göre, Tolstoy, bahsedilen kitapta, s. 26 ve Lehistanlı vakayinivüs Martin Belsksii'ye göre, Kozlov ele geçirilmiş ve kazığa oturtulmuştu. Zimin, *Oprichnina*, s. 267-68.

49 Tolstoy, bahsi geçen kitapta, s. 38, Jenkinson, Kasım 1567; İvan, Aziz Petrus Günü'ne (29 Temmuz ya da başka bir Aziz Peter?) kadar Elizabeth'in cevabını almayı umuyordu.
50 Yukarıya bkz., s. 253.
51 Zigismund, Rusya'ya yapılan gemi seferlerine neden müdahale ettiğini açıklamak için doğrudan Elizabeth'e mektup yazmıştı, açıklamaya göre müdahalesinin nedeni bunların sadece kendisine (ülkesine) zarar vermekle kalmayıp dini ve Hıristiyanlığın tümünü etkiliyor olmasındandı. Tolstoy, bahsedilen kitap, s. 30-33'e bkz. 13 Temmuz 1566, 13 Mart 1558 ve 6 Aralık 1569 tarihli üç mektup.
52 Zimin gibi Sovyet tarihçileri *opriçnina*'ya dahil edilen hizmet soylularının aşağı tabakalardan oldukları iddiasını reddederken Staden ve Schlichting onların niteliksiz ve serveti az olan kişiler olduklarını ileri sürmüşlerdir. Staden bir Cermen'di ve kesinlikle yemek üzerine yenebilecek bir tatlı değildi.
53 S.A. Kozlov ve Z.V. Dmitrieva, *Nalogi v Rossii do XIX veka*, St. Petersburg, 1999, vergilendirme politikasını tatmin edici bir şekilde özetler (s. 28 ve devamında).
54 Donnert, bahsi geçen kitapta, s. 236 ve devamında.
55 Lehistan-Litvanya için görevlendirilen bir Rus elçilik heyeti ve Rusya için görevlendirilen bir Lehistan-Litvanya elçilik heyeti ateşkes sağlama koşulları üzerine verimsiz tartışmalar yapmaya devam etmişlerdir ve bunların kayıtları, *SIRIO*, 71, s. 521-54 ve 554-63'te yer almaktadır. Donnert, bahsi geçen kitapta, s. 236'da İvan'ın boyarlarının Zigismund'a gitmeyi reddetmelerinin İvan tarafından, Kurbski'nin Rus asillerini hainane bir şekilde Zigismund tarafına çekme çabaları karşısında büyük bir zafer olarak görüldüğünü ileri sürer.
56 Minsk yakınlarında ve şu anda Beyaz Rusya'da.

14. BÖLÜM BOYAR KOMPLOSU: 2) İVAN FEDOROV, MOTROPOLİT FİLİPP VE STARİTSALI VLADİMİR'İN İDAMLARI (Sayfa 267-284)

1 Bkz., H.E. Dembkowski, *The Union of Lublin-Polish Federation in the Golden Age*, Columbia University Press, New York, 1982, s. 82 ve devamı ve Litvanya'ya getirdiği mali yük için, s. 119 ve devamı.
2 A.g.e., s. 117 ve devamı
3 Örneğin kronolojinin hepten yanlış olduğu Staden, *Land and Government*, s. 20 ve devamına bkz.
4 *SIRIO*, 71, s. 563. Skrynnikov, *Tsarstvo terrora*, s. 316, geri çekilmenin gerçek nedeninin İvan'ın, Federov tarafından başı çekilen *zemçina*'da yeni bir komplo haberi alması olduğunu ileri sürer. Schlichting de, *A Brief Account*, s. 317'de boyarların komplosundan söz eder, bunlardan otuz kadarının kendilerini yazmaya verdiğini açıklar. Ayrıca bkz., Floria, *Ivan Groznyi*, s. 218.
5 Zimin, *Reformy*, s. 277-79.
6 A.g.e., Staden, *Land and Government*, s. 19-20.
7 Schlichting, Skrynnikov, *Tsarstvo terrora*, s. 317'den alıntılamıştır. Schlichting'in olayın tarihi olarak verdiği 1567 doğrudur. Ayrıca komploya ihanet edenin de bizzat Staritsa'lı Vladimir olduğu düşüncesindedir. Federov ve diğer boyarlardan komplocuların adını alarak komployu İvan'a açıklamıştır. Ayrıca bkz., Floria, *Ivan Groznyi*, s. 217.
8 Staden, *Land and Government*, s. 21 ve 24.
9 Zimin, *Oprichnina*, s. 274, not 1.
10 Skrynnikov, *Tsarstvo terrora*, s. 308 ve devamında ve s. 319'da. Schlichting, büyük Rus asillerinin tamamen bölünmüş olduğunu ve Staritski, Mistislavski ve Beliski'nin, Federov'dan baş-

kalarının da katılmak isteyebileceğini ileri sürerek komplocuların bir listesini isteyip bunu İvan'a verdiğini öne sürmektedir. Skrınnikov bunun İvan tarafından yapılmış bir *provokatsia* olduğunu ve Staritski'yi komployа ihanet etmesini sağlamak için kullandığını savunur. Bkz., Schlichting, *News From Muscovy*, s. 271-72 ve Schlichting, A Brief Account, s. 222-23, not 59.

11 Schlichting'in *A Brief Account*'u hakkında Graham'ın not 61'ine bkz., s. 223.

12 Schlichting, *A Brief Account*, s. 223.

13 Peki Kurbski bu bilgiyi Lehistan'da Schlichting'in anlatımlarını okuyarak mı edindi yoksa şahsen kendisinden bilgi almış olabilir mi?

14 Skrynnikov, *Tsarstvo terrora*, s. 325. Skrınnikov, Kilise Kurulu'nun Boyar Konseyi tarafından desteklenmediğini ileri sürer.

15 A.g.e., s. 325-26.

16 A.g.e., s. 324.

17 Taube ve Kruze, *Poslanie loganna...*, s. 39-41. Yazarlar İvan'ı, kayınbiraderi Mihayil Temriyukoviç Çerkaski'nin 16 yaşındaki karısı ve altı aylık oğlunu öldürterek bedenlerini sarayının bahçesine yatırmakla suçlarlar, böylelikle kocası zorunlu olarak her gün mutlaka onların ölü bedenlerinin yanından geçmek zorundaydı, ancak tarihler pek olası görünmemekte. 19 Temmuz 1568'de İvan yandaşlarına toplumun her kesiminden toplayabildikleri kadar kadın-kız toplayıp, yük arabalarına atarak Moskova'dan (büyük olasılıkla Aleksandrovskaya Sloboda'ya) götürmelerini söyledi. Daha sonra aralarından kendisine birkaç tane seçip gerisini *opriçnik*'lerine bıraktı. Sonra altı hafta boyunca tüm Moskova'yı dolaşarak hayvanları ve nefes alan her şeyi yakıp öldürdü. Kadınlar çıplak bir halde tavukların peşinden koşturuldu sonra da vuruldular. Onlarla işi bittiğinde kadınları tekrar arabalara attırarak, hayatta kalanları kocalarına geri gönderdi. Bu anlatımda Federov'un topraklarına ve halkına yapılan saldırıların yankıları var ve bir dizi fanteziyle birleşmiş gibi görünüyor. Ama ilk defa tarih belirtilmiş.

18 Fedorov'un birçok hizmetlisinin de dahil olduğu öldürülenler listesi için bkz., Skrynnikov, *Tsarstvo terrora*, s. 529 ve devamı. Bazıları kılıç ya da baltayla öldürülmüş, daha alt rütbeliler ise barutla havaya uçurulmuştur. Ayrıca bkz., Taube ve Kruze, *Poslanie loganna...*, s. 40-41.

19 Skrynnikov, *Tsarstvo terrora*, s. 337. Bu Çelyadninlerin sonuydu.

20 Schlichting, *A Brief Account*, s. 224 ve devamında ve ayrıca not 67; Taube ve Kruze (s. 40) İvan'ın, kayınbiraderi Mihayil Temriyukoviç Çerkaski'ye, haznedarı Kozyan Yuriyeviç'i, karısı, oğulları ve iki kızıyla beraber küçük parçalar halinde doğrayıp açıkta bırakmasını emrettiğini yazıyor. (Bu, Mihayil Temriyukoviç'in karısının ve kızının öldürülüp açıkta bırakılması hikâyesiyle karışmış bir tekrar gibi görünüyor.)

21 Staden, Schlichting ve Kurbski'nin ifadelerini, köylülerin çıplak karılarının "tarlalarda tavukları yakalamak zorunda olduklarını" ekleyerek onaylar (s. 21). Raporlarının benzerliklerinden dolayı Staden'in, Schlichting'in *A Brief Account*'unu okuyup okumadığı ve Kurbski'nin Litvanya'da bunu elde edip etmediği düşünülebilir. Ancak *Sinodik* onların yazdıklarının çoğunu doğruluyor. Hepsi bir yana Skrınnikov, *Tsarstvo terrora*, s. 529 ve devamında, Fedorov'un halkının ortadan kaldırışı ve Fedorov'un ölüm tarihini 11 Eylül 1568 olarak belirlediği ölümüyle ilgili üç anlatımın titiz bir özetini verir. Öldürülenlerin her zaman isimleri belirtilmiyor, sadece örneğin "Fedorov'un yirmi adamı" olarak topluca ifade ediliyor; birçok durumda isimsiz karıları ve çocukları da bu sayılara dahil ediliyor. Birçoğunun elleri kesilmiş ve bunun sonucunda ölmüşlerdir. 11 Eylül 1568 tarihinden itibaren *Sinodik* kayıtlarına göre yirmi altı kişi bu kesilmeler sonucu ölmüş.

22 Beyaz cüppe üzerine, bkz., 9. Bölüm.

23 Skrynnikov, *Tsarstvo terrora*, s. 327, 1590 yıllarında Solovki Manastırı'nda yazılmış Metropolit Filipp'in hayatından alıntılanmıştır. Bkz., a.g.e., s. 324 ve n. 159. Daha önce bir kere İvan'ı *opriçnina* konusunda protesto eden Kazan Başpiskoposu German Polev, Filipp'i destekleyen az sayıdaki kişilerden biriydi. Zimin, *Oprichnina*, s. 250.

24 Roberts, *The Early Vasas*, s. 239, dipnot. Ancak, Rus anlatımlarına göre elçileri İsveç'te hırpalanmış ve soyulmuştu.
25 A.g.e., s. 236 ve devamında.
26 *SIRIO*, 129, s. 164 ve 197.
27 Skrynnikov, *Tsarstvo terrora*, s. 352, bu sayede İvan'ın, *opriçnina* faaliyetleri için İngiliz Kumpanyası'nın sermayesinden yararlanmayı sağladığı görüşündedir. Rusya Kumpanyası tarafından Rusya'da gerçekleşen bu tür bir yatırıma dair hiçbir kanıt yoktur ve pek akla yatkın görünmemektedir.
28 Morgan ve Coote, *Early Voyages*, I, s. xlix.
29 Tolstoy, *England and Russia*, s. xxiii; İvan'ın, Rusya Kumpanyası temsilcilerine karşı bazı kişilerin Moskova'da yaydıkları iftira kampanyasından etkilenmiş olması muhtemeldir.
30 A.g.e., s. 43-44 ve devamı, 26 Haziran 1568, Şubat 1569'da teslim edilmiştir.
31 A.g.e., s. 68, Çar'dan Elizabeth'e, 20 Haziran 1569; s. 71 ve devamında, İvan'dan Elizabeth'e 20 Haziran 1569'daki mektubun günümüz İngilizcesine çevirisi.
32 Willan, *The Early History of the Russia Company*, s. 104.
33 A.g.e., s. 107-109; Morgan ve Coote, bahsedilen kitapta, II, s. 184.
34 Willan, bahsedilen kitapta, s. 112 ve devamında; Morgan ve Coote, aynı yerde, II; s. 280-83 ve Tolstoy, aynı yerde, s. 74 ve devamında. Savin'in sadece Rusya Kumpanyası temsilcileriyle mi yoksa İngiliz devlet yöneticileriyle de mi görüştüğü açık değildir. İvan, belgelerin ısrarla istediği İngilizceden Rusçaya çevirisinin, İngilizce aslını tam olarak yansıttığı konusunda endişeliydi ve bu konuda Cecil ve Rusya Kumpanyası arasında yazışmalar oldu, Tolstoy, aynı yerde, s. 82-84. Anlaşma taslağı ve Rusya Kumpanyası'nın izni Rusya'da yazılmış ve İngiltere'ye Savin tarafından götürülmüştü (a.g.e., s. 90).
35 Floria, *Ivan Groznyi*, s. 260.
36 Kurat, "The Turkish Expedition to Astrakhan in 1569", *SEER*, 40, no. 94, Aralık 1961, s. 7-23. Ayrıca, Türk geçmişi hakkında bilgi için bkz., A. Bennigsen ve C. Quelquejay, "'L'expédition turque contre Astrakhan en 1569', 'Cahiers du Monde Russe et Sovietique'", 8, Paris, 1967, s. 427-46.
37 Aynı zamanda Süveyş'te bir kanal açma düşüncesi de vardı (Kurat, "The Turkish Expedition to Astrakhan'in 1569", s. 13, not 27, Osmanlı Arşivlerinden).
38 Floria, *Ivan Groznyi*, s. 262.
39 Büyük Petro'nun hükümdarlığına kadar haraç ödenmeye devam etti.
40 Skrynnikov, *Tsarstvo terrora*, s. 355.
41 Çağdaş Alman broşür ve kitapçıklarında Staritsalı, genellikle Çar'ın kardeşi olarak anılır; Rus kaynaklarında da böyledir, çünkü Rusçada kuzen "ikinci doğumdan kardeş"tir (*dvoyurodniyi brat*). Böylece İvan kardeş katili olmakla suçlanabilir. Bkz., A. Käppeler, *Ivan Groznyj im Spiegel der ausländische Zeitschriften seiner Zeit. Ein Beitrag zur Geschichte Westlichen Russlansbilde*, Bern ve Frankfurt am Main, 1972. Vasili Vladimiryoviç Staritski 1574'te öldü.

15. BÖLÜM ARMAGEDON
(Sayfa 285-307)

1 Bkz., yukarıda 9. Bölüm.
2 Bazı yazarlara göre, Silvester ve Adaşev'in düşüşünden sonra.
3 Staden, *Land and Government*, s. 17-18.
4 Bkz., Dembkowski, *The Union of Lublin* ve özellikle 9. Bölüm. Unvanlar da yeniden onaylanmıştı. Lehistan prensleri yoktu ancak Rurikoviç ailesi gibi Litvanyalı Gediminoviçlerin de tümü prenstiler.

5 Bogatırev'in sözünü kullanmak için.
6 Bkz., yukarıda, 9. Bölüm, s. 182-84.
7 Staten, aynı eserde, s. 32.
8 Schlichting, *A Brief Account*, s. 258.
9 *SIRIO*, 129. s. 124 ve devamında.
10 Bkz. Skrynnikov, *Tsarstvo terrora*, s. 363. Yazar, Taube ve Kruse'nin yazıp Roginski'nin düzenlediği metinlerde 90 bin sayısının verildiğine dikkati çekiyor ve 1581 yılında Almanya'da G. Hoff'un editörlüğünde yayımlanan baskısının ise çok daha doğru bilgiler içerdiğini söylüyor. Bu esere başvurma imkânım olmadı.
11 Borçluları, borçlarını ödemeye zorlamak için kullanılan özel bir bedensel ceza uygulaması.
12 Schlichting, *A Brief Account*, s. 236 ve bkz., Taube ve Kruse, *Poslanie Ioganna...*, s. 49 ve Floria, *Ivan Groznyi*, s. 240 ve devamında.
13 Floria, *Ivan Groznyi*, s. 240. Schlichting, *A Brief Account*, s. 236.
14 Floria, *Ivan Groznyi*, s. 43-35. Bu konudaki bilgileri ağırlıklı olarak Skrınnikov, Floria ve Alman görgü tanıkları Staden, Schlichting (Hugh Graham'ın çeviri ve notlarından) ve Taube ile Kruse'den aldım.
15 Skrınnikov, Kurbski'nin o tarihlerde Viyana'da da nüfuz sahibi ve II. Maximilian ile Abbe Cyrus üzerinden Osmanlılara karşı Rus/Habsburg ittifakı için görüşmeler yaptığını belirtiyor. Bu görüşmelerden bir şey çıkmadı. Bkz. Ia. S. Lur'e, "'Donesenia agenda Maksimiliana II abbata Tsira o peregovorakh s A.M. Kurbskym v 1569', 'Arkheograficheskii ezhegodnik za 1957'", Moskova, 1958, s. 456.
16 Schlichting, *A Brief Account*, s. 238; Zimin, *Oprichnina*, s. 300, not 4, Floria, *Ivan Groznyi*, s. 242: Yazar burada Narva'da meydana gelen olaylara ilişki yeni kanıtların yakın geçmişte bulunan ve bir görgü tanığı tarafından yazılmış Almanca bir kitapçıkta yer aldığını ilave ediyor.
17 Staden'e göre, *Land and Government*, s. 32, birçok *opriçniki* kuzeye, Beyaz Deniz'e kadar gidip zengin tüccar ve köylülerin kızlarını İvan adına resmen istediler. Bu hareketin, Maria Temriyukovna'nın ölümünden sonra İvan'a gelin adayı alayı düzenlemek amacıyla Çar'ın emirlerinin yerine getirilmesinden ibaret olmadığı da düşünülebilir.
18 R.G. Skrynnikov, *Oprichnyi terror*, Leningrad, 1969, s. 27-30; Zimin, *Oprichnina*, s. 300 ve devamında.
19 Skrynnikov, *Tsarstvo terrora*, s. 369.
20 Staden, *Land and Government*, s. 121.
21 Skrynnikov, *Oprichnyi terror*, s. 374, Karamzin, *Istoria*, c. VIII, notlar, s. 103, not 485, Kornili'nin ölümü konusundaki çeşitli rivayetleri ve tarihleri veriyor ve bu rivayetlerden birinde de, kendisiyle Pskov'un dışında bir yerde buluşan Kornili'nin kellesini bizzat İvan'ın uçurduğu söyleniyor.
22 Skrynnikov, *Oprichnyi terror*, s. 375, Nikola'nın Çar üzerinde bir etkisi olduğunu reddediyor ve kentten kaçışını İvan'ın daha önceden birkaç yüz aileyi şehirden çıkartıp değişik kentlere sürmüş olmasına bağlıyor. Ancak Nikola efsanesi yaşamış ve Pskov vekayinameleri sayesinde zenginleştirilmiştir.
23 *SIRIO*, 71, s. 630 ve devamında. Heyetin şerefine resmi bir yemek verilmiş ve 7 Mayıs günü verilen bu yemekte Mihayil Temriyukoviç hazır bulunmuştu (s. 639-40).
24 Zimin, *Oprichnina*, s. 432, not 2.
25 *SIRIO*, 71, s. 677.
26 Skrynnikov, *Oprichnyi terror*, s. 395-96.
27 Zimin, *Oprichnina*, s. 436.
28 Bkz. aşağıda, 19. Bölüm, s. 379-80.
29 Bu konudaki bütün dokümanlar günümüze kadar ulaşmamıştır ve ben burada V.A. Tumin, *Tsar İvan's Reply to Jan Rokyta,* Mouton, Hague, 1971 ve L. Ronchi de Michelis, *İvan il terrible*

- *Jan Rokyta, disputa sul protestantesimo, Claudiana editrice*, Turin, 1979 künyeli eserlerine dayandım. İkisinin de birbirlerine din değiştirtmek ümidi içerisinde olduklarını varsaymak için bir sebep görmüyorum. İvan'ın soruları ve Rokita'nın cevaplarını görmek için Rokita'nın kaleme aldığı raporların İngilizce çevirileri için bkz., Tumins, aynı eser, s. 479.

30 Parfeni Urodivy, "Korku Meleği"nin Yasaları adıyla yazılıp dağıtılmış olan ve İvan'ın kendisine atfedilen belgenin altındaki isimdir. Bkz., aşağıda, aynı bölüm, s. 379-80.

31 Tumins, aynı eser, s. 15. İvan, 25 Temmuz 1570 günü gerçekleştirmeyi hedeflemiş olduğu infaz girişiminin gecikmesine yol açabilecek söz konusu heyetten bir an önce kurtulmak için acele ediyordu.

32 A.g.e.

33 Willan, *Early History of the Russia Company*, s. 112.

34 Tolstoy, *England and Russia*, s. 85-86. İngiliz mektuplarında imla kurallarının olmadığı bir kenara not edilmeli.

35 A.g.e., s. 85, 6 Mayıs 1570.

36 A.g.e., s. 90 ve devamında, no. 25, 18 Mayıs 1570, no. 26, aynı tarih. Mektubun Elizabeth'in danışmanları tarafından görüldüğü, arkasına attıkları imzalarla teyit edilmiş ve mektup kraliyet özel mührüyle mühürlenmiştir. Mektubun Daniel Silvester tarafından yapılmış yeminli çevirisi de vardır.

37 A.g.e.

38 *Dictionary of National Biography*. Bomelius'un, Paracelsus ekolünün şiddetle karşısında olan Cambridge'deki tıp kuruluşuyla sorunlar yaşamış olması da mümkündür.

39 Skrynnikov, *Oprichnyi terror*, s. 399.

40 Kappeler, *Ivan Groznyj*, s. 128.

41 Skrynnikov, *Oprichnyi terror*, s. 430; Shcherbachev, "Kopengagenskie akty otnosiashchiesia k russkoi istorii", Soobshchil Yu. N. Shcherbachev, *Cheteniya*, II, s. 34.

42 Floria, *Ivan Groznyi*, s. 258.

43 *Sidonik*'lerin birinde her ikisi de görünmektedir; Schlichting'e göre Tretiyak'ın karısı İvan'ın huzuruna çağırıldı ve Çar maiyetine kadını soymaları emrini verdi; sonra kadını iple bağlayarak boğmak üzere nehre sürüklediler. Schlichting, *A Brief Account*, s. 253.

44 1553 Yılında Silvester'le dini meseleler üzerine yaşanan anlaşmazlığı için bkz. yukarıda, 7. Bölüm.

45 Floria, *Ivan Groznyi*, s. 248-49. Litvanyalı ileri gelen Ostafy Voloviç'in yolladığı ve içerisinde Viskovati'nin daima düşmanca ve anlaşması güç bir tavır sergilediğini belirttiği bir mektuptan alıntılar.

46 Bkz. yukarıda 7. Bölüm.

47 Schlichting, *A Brief Account*, s. 272 ve not 207'de H. Graham'ın yorumu.

48 Bir tarihçiye göre Funikov, 1533 yılında bebek Dmitri üzerine sadakat yemini edenlerin sonuncusu olmuştu; belki daha sonra işkence altında Prens S. Rostovski tarafından da suçlanmış olabilir. 1570'teki idamlar ve 1553? yılındaki bebek Büyük Knez'e bağlılık bildirme arasında gerçekten bir bağlantı var mıydı? Bkz., Filiushkin, *Istoria odnoi mistifikatsii*, s. 79-81. Ve Schlichting'in yazdıklarını 1934 yılında Rusçaya çeviren A. Malein'in kitabıyla, o sıralarda yaşanan Stalin terörü arasında bir bağlantı var mıydı?

49 Floria, *Ivan Groznyi*, s. 248-49. Ayrıca Çar'ın terörüne karşı duran sıradan insanlarla ilgili popüler efsaneler için bkz., s. 251.

50 Schlichting, *A Brief Account*, s. 259-50.

51 *SIRIO*, 71, s. 747.

52 Schlichting, *A Brief Account*, s. 261-62. Viskovati'nin nasıl idam edildiğinin çeşitli anlatımları vardır ve her biri diğerinden daha korkunçtur.

53 Schlichting bu sayıyı toplam 122 olarak, Staden 130 olarak, Piskarevski Vekayinamesi, *PSRL* XXXIV, 120 olarak verir. Bkz. Skrynnikov, *Oprichnyi terror*, s. 403.

54 Taube ve Kruse (aynı eser, s. 51) Moskova'da yaşanan 25 Temmuz dehşetini birçok yönden Schlichting'le hemfikir olarak anlatırlar.
55 Zimin, *Oprichnina*, s. 437.
56 Ölülerin listesi konusunda en tatmin edici kaynak, Skrınnikov'un *Tsarstvo terrora*'sında yer alan *Sinodik* çalışmasıdır, s. 529 ve 540 ve devamında.
57 Dr. Arnold, İngiliz himayesinde Rusya'ya gelmiş Belçikalı bir doktordu. Çeşitli isimlerle tanınıyordu; en çok da Dr. Arnold Lindsay olarak. H. Graham, "Introduction to Schlichting", *News From Muscovy*, s. 206-207.
58 Schlichting, *A Brief Account*, s. 240-41, Hugh Graham'ın notları, 116 ve 117. Floria, Viyazemski'nin hapishanede zincire vurulmuş bir halde öldüğünü ileri süren Staden'in fikrini kabul eder (*Ivan Groznyi*, s. 35). Bunu Skrınnikov da kabul eder (*Oprichnyi terror*, s. 405); Graham ise onun 1594/95'te hâlâ hayatta olduğunu söyler.
59 Floria, *Ivan Groznyi*, s. 253. Bunlar halk önünde yapılan idamlar değildi.
60 Skrynnikov, *Oprichnyi terror*, s. 376-77.
61 Floria, *Ivan Groznyi*, s. 253.

16. BÖLÜM DIŞ POLİTİKA VE TATAR İSTİLALARI (Sayfa 309-329)

1 Roberts, *The Early Vasas*, s. 255-56.
2 H.F. Graham (ed. ve çev.), "Paul Juusten's Mission to Muscovy", *Russian History*, 13, no. 1, 1986, s. 41-92. Juusten'in bildirdiğine göre ayrıca, "11 bin kadar kız (kendilerine denildiği gibi) giyinip kuşanarak ve süslenerek Novgorod'a geldiler ve 25 Ekim'den sonra 34 kişinin eşliğinde Moskova'ya doğru yola çıktılar." Graham sırf İvan'ın zevki için bile bu rakamın çok yüksek olduğunu düşünür, ancak bunun, Maria Temriyukovna'nın 12 Haziran'daki ölümünden sonra ve İsveç elçilik heyetinin hâlâ Novgorod'da olduğu bir tarihte gerçekleşen bir gelin adayı alayı organizasyonuna yönelik bir gönderme olduğu apaçıktır. Rakamlar şüphesiz alabildiğine abartılmıştır ama bana göre zaten her zaman abartılmıştır ve 11 bin rakamı Juusten'in aklında Aziz Ursula bakireleriyle ilgili rakam nedeniyle kalmış olabilir. Genellikle sözü edilen rakamlar 1.500 ya da 2 bindir ve bunun da kaynağı başka bir yabancı olan Herberstein'dır. Herberstein da muhtemelen yanlıştı ama herkes ondan kopya çekmişti. Bunun Staden'den gelen bir raporla bağlantısı vardır (bkz., aşağıda, 15. Bölüm, not 18).
3 Elçi V.M. Vorontsov'un, mülklerin yağmasını durdurmak ve tazmin edilmelerini sağlamak için Dük Karl'ın Moskova'da sarf ettiği gayretler hakkındaki resmi raporu için bkz., a.g.e., s. 64, not 58.
4 T. Chumakova (ed.), "Ivan IV. Sochinenia", St. Petersburg, 2000, s. 116-18.
5 *SIRIO*, 129, s. 190.
6 Graham, aynı yerde, s. 71 ve devamında.
7 Roberts, aynı yerde, s. 256 ve devamında.
8 Tolstoy, *England and Russia*, no. 28, s. 106 ve devamında İvan'ın Elizabeth'e âdet gördüğü şeklinde bir gönderme yaptığı görüşü vardır ancak, Rusça asıl metinde bu varsayıma ilişkin bir doğrulama yok. Rus *mujik*'i için İngiltere'deki çevirisinde "kaba, hoyrat" kelimeleri kullanılmıştır.
9 Bu daha sonra Mayıs 1575'te "Instruction to Mr. Sylvester"de açıklığa kavuşturulmuştur, Tolstoy, aynı yerde, no. 38, s. 160 ve devamında.
10 Roberts, aynı yerde, s. 252 ve devamında.
11 Hem Skrınnikov hem Floria, Reval kuşatması sırasında Estonya'daki *opriçnina* birliklerinin rezilane davranışlarda bulunduğunu bildirirler.

12 Bkz., yukarıda, 9. Bölüm. Bu idamın tarihini kestirebilmek imkânsız ama Taube ve Kruse bunun 1568'de olduğunu düşünürler (aynı yerde, s. 39-41). Ayrıca bkz., Zimin, *Oprichnina*, s. 460-61. Skrynnikov (*Tsartsvo terrora*, s. 543 ve 545) Mihayil Çerkaski'nin adını, "*opriçnina* içindeki idamlar" başlığı altında ve 7060 yılı içinde (1571) *Sinodik*'teki tarihsiz bir paragrafa dahil eder.

13 Floria, *Ivan Groznyi*, s. 267; Skrynnikov, *Tsartsvo terrora*, s. 425, 433-34 ve 543. Mihayil Çerkaski *Sinodik*'te yer almıştır, çünkü muhtemelen İvan onun babası hakkındaki söylentinin asılsız olduğunu keşfetmiştir. Skrınnikov onun 16-23 Mayıs 1571 tarihleri arasında *opriçniki* tarafından vurulmuş olduğunu belirtir. Taube ve Kruse (aynı terde, s. 54) ise onun kazığa geçirildiğini söylerler. Zimin, *Oprichnina*, s. 460-61'de Mihayil'in oğlunun Rusya tahtı için kendisine rakip olabileceği korkusuyla İvan'ın Mihayil'in karısı ve oğlunu yok ederek onlardan kurtulduğunu ileri sürer, çünkü o bir çariçenin, aslında iki çariçenin birden (Anastasya ve Maria) yeğenidir. İvan'ın her iki oğlunun da yaşadığına bakılacak olursa bu varsayımın taht üzerinde veraseten herhangi bir hak iddiasına uygun düşmediği görülür.

14 Skrynnikov, *Tsartsvo terrora*, s. 434.

15 Zimin, *Oprichnina*, s. 453; Staden (*Land and Government*, s. 77) Devlet'in ordusu içinde 30 bin Nogay olduğunu söyler.

16 Taube ve Kruse, aynı yerde, s. 52. Tatar orduları genelde meydan muharebeleri yerine küçük birliklerin ani baskın ve geri çekilmelerle gerçekleştirdikleri vur-kaç taktiğini tercih ediyorlardı.

17 Horsey, *Travels*, s. 272.

18 S.M. Seredonin, *Sochinenia Dzhilsa Fletchera kak istoricheskii istochnik*, St. Petersburg, 1891, s. 75-76.

19 Skrynnikov, *Tsartsvo terrora*, s. 427.

20 Floria, *Ivan Groznyi*, 264; Fletcher, aynı yerde, s. 65; Floria Fletcher'la aynı fikirdedir.

21 Skrynnikov, *Tsartsvo terrora*, s. 426.

22 Bir başka rivayete göre İvan Kırım heyetini eski püskü bir koyun postuna bürünmüş olarak kabul eder ve onlara kendisini haraç bile ödeyemeyecek kadar yoksul düşürdüklerini beyan eder. A.g.e., s. 426. (Ayrıca Osmanlı Türkleriyle antlaşma için bkz., yukarıda 14. Bölüm'de, s. 282-83 ve L. Hughes, *Russia in the Age of Peter the Great*, Yale University Press, New Haven ve Londra, 1997, s. 50.)

23 Skrynnikov, *Tsartsvo terrora*, s. 446.

24 Zimin, *Oprichnina*, s. 462.

25 A.g.e., s. 432; ayrıca bkz., Taube ve Kruse, aynı yerde, s. 22'de yeni terör dalgasının tetikleyicisi olarak İvan'ın yeni doktoru Bomelius'u işaret eder. Ayrıca bkz., a.g.e., Roginski'nin önsözü, s. 22. Hatırlanacağı üzere 6 Eylül 1569'da ölmüş olan Maria'nın İvan tarafından zehirlenmiş olduğuna dair de bir söylenti var. Bunun muhtemelen yine bir başka söylentiyle, İvan'ın o sıralar Elizabeth'le evlenmeye niyetli olduğuna ve Elizabeth'in İvan evli olduğu takdirde kesinlikle teklifi reddedeceğine dair çıkarılan söylentiyle ilgisi vardı. Bkz., "Calendar of State Papers", Elizabeth 1566-68, no. 2414, Randolph'dan Cecil'e, 12 Ağustos 1568.

26 Portico o sıralarda pekâlâ Schlichting'in Latince çevirisiyle görevlendirilmiş de olabilir.

27 Skrynnikov, *Tsarstvo terrora*, s. 431-32; B.N. Putilov ve B.M. Dobrovol'sky (ed.), *Istoricheskie pensi XIII-XVI vekov*, Moskova, 1960, s. 655. M. Perrie, *The Image of Ivan the Terrible in Russian Folklore*, Cambridge University Press, 2002, s. 209 ve devamı, burada iki versiyonun da çevirileri oldukça açıklayıcı bir yorumla birlikte yayımlanmıştır.

28 Taube ve Kruse, aynı yerde, s. 55. Staden'de bulunan anlaşılması güç ve tarihsiz bir belgeye göre, *opriçniki* "savunmasız yerleşim bölgelerindeki zengin tüccar ve köylülere gidip Moskova'daki Büyük Knez istiyormuş gibi davranarak kızlarını almak ister. Eğer köylü ya da tüccar para verirse kızı 'güzel olmadığı için' listeden çıkartılır" (*Land and Government*, s. 32-33).

29 Taube ve Kruse, aynı yerde, s. 55.
30 Skrynnikov, *Tsarstvo terrora*, s. 431.
31 Mistislavski, Devlet Giray'a iltihak etmek isteyen Rus hizmetindeki bir Tatar çar soylusu tarafından ihbar edilmişti. Skrynnikov, *Tsarstvo terrora*, s. 429.
32 Floria, *Ivan Groznyi*, s. 267-68.
33 Bu olmuş olabilir çünkü Marfa hastayken evliliğin yapılmasındaki esas neden meninin kadın hastalıklarına iyi geldiği şeklindeki inanıştır (sadece Rusya'da değil).
34 Graham, "'Paul Juusten's Mission', Russian History", 13, no. 1, 1986, s. 78.
35 A.g.e., s. 76 ve devamı ve notlar ve *SIRIO*, 129, s. 216-18; ayrıca bkz., Skrynnikov, *Tsarstvo terrora*, s. 445-46.
36 Graham, "'aul Juusten's Mission', Russian History", s. 81 ve devamı. Ayrıca bkz., S.N. Bogatyrev, *Pavel Juusten, Posol'stvo v Moskoviu, 1569-1572*, Helsinki, 2000, s. 153 ve devamı. Juusten Stockholm'e dönmeden evvel Şeçelkalovlar ve boyarlardan birisi onu III. Johan'ın kız kardeşi Elizabeth'in yaşı ve görünümü hakkında sorguya çekerler ve yeni gelecek olan İsveç elçilerinin berberlerinde onun da bir portresini getirmelerinin iyi olacağı tavsiyesinde bulunurlar.
37 Morgan ve Coote, *Early Voyages*, II, s. 297-98.
38 Rivayet için bkz., R. Hakluyt, *The Discovery of Muscovy, 1589*, Cassell, Londra ve New York, 1904.
39 1570'e gönderme yapan 20 Ağustos 1574 tarihli Rusça metin için bkz., Tolstoy, *England and Russia*, s. 148 ve devamı, s. 150'de: "*A ty to delo polozhila na svoikh boyarakh a sama esi dlia devecheskogo chinu togo dela ne delala.*" İngilizce metin s. 153 ve devamında.
40 Morgan ve Coote, aynı yerde, II, s. 335-38.
41 Tolstoy, aynı yerde, s. 128 ve devamı ve 140 ve devamı; Willan, *Early History of the Russia Company*, s. 117 ve devamı. R. Hakluyt, *The Principal Navigations of the English Nation*, II, Dent, 1936, s. 136 ve devamı, Temmuz 1572'den sonrasına tarihlendirilmiştir. Jenkinson ayrıca Rusya Kumpanyası'yla ilgili birçok sorunu dile getirmiştir (ödenmemiş borçlar, işlere burnunu sokanların tutuklanması, Moskova yangınında uğranan zararların tazmini). Bunların hepsi karşılanmamış ancak her halükârda sorumlu yetkiliyle görüşülecek konular arasına sokulmak üzere bir kenara ayrılmıştı.
42 Willan, aynı yerde, s. 123 ve devamı. Bunlar muhtemelen İskoçtu.
43 Skrynnikov, *Sviatiteli i vlasti*, s. 247 ve devamı.
44 Taube'ye bir baronluk verilmişti. Bir resmi devlet tarihçisinin atası mı oluyordu?
45 A.M. Kurbsky, *Correspondence*, s. 243.
46 Likhacev ve Lur'e (ed.), *Poslania Ivana*, s. 193.
47 Skrynnikov, *Tsarstvo terrora*, s. 456-57. Staden, *Land and Government*, s. 35.
48 Skrynnikov, *Tsarstvo terrora*, s. 436-37.
49 Demkowski, *The Union of Lublin*, syflr, 197 ve devamı; Floria, *Russko-Polskie*, s. 46-44.
50 Floria, *Ivan Groznyi*, s. 275. Solov'ev, *Istoria Rossii*, III, s. 703. İvan'ın bu cezai koşullara gerçekten tam olarak uyup uymadığına dair soru işaretleri vardır ama zaten kendisi askeri harekâtta iken bunlar kaldırılmıştı. Ama ayrıca bkz., A. Possevino, *The Moscovia of Antonio Possevino, SJ*, H. Graham çevirisi, University of Pittsburg, 1977, s. 48, yazar burada İvan'a dört kez evlendiği için ceza uygulandığını ve bu nedenle 1582'deki ayinlere artık katılamadığını belirtir. Karamzin Koltovskaya'nın bir tüccar kızı olduğunu, söyler ancak bu bilgi, onun ikinci dereceden bir soylu kızı olduğunu söyleyen başka tarihçiler tarafından inkâr edilir.
51 Floria, *Ivan Groznyi*, s. 282. İvan Nisan 1571'de Türklerin belli başlı taleplerini yerine getirme sözü vermek ve karşılığında Kırımlıların ona yönelik saldırılarına son vermesini sağlamak üzere İstanbul'a bir elçi göndermiştir. Türklerin cevabı 1572 Aralığı'nda gelmiştir, bu cevapta Sultan, Astrahan'ın kendisine, Kazan'ın Kırım Hanı'na teslim edilmesini ve İvan'ın da Sultan'ın vassalı haline gelmesini istiyordu. Ama artık çok geçti.

52 Staden, aynı yerde, s.53.
53 R.I. Frost, *The Northern Wars, 1558-1721*, Longman, Londra, 2000, s. 50, tanımlama için bkz., Skrynnikov, *Tsartsvo terrora*, s. 447-48 ve Floria, *Ivan Groznyi*, s. 281 ve devamı.
54 A.g.e., s. 282-83.

17. BÖLÜM *OPRİÇNİNA*'NIN SONU VE LEHİSTAN-LİTVANYA TAHTI VERASETİ (Sayfa 331-353)

1 *Issledovania po istorii oprichniny*, Moskova, 1963, s. 302 ve devamında yer alan, S.B. Veselovsky, "Dukhovnoe zaveshchanie tsaria Ivana, 1572."
2 Daha dolu bir tartışma için aşağıya bkz., Zimin, *Oprichnina*, s. 478 ve devamında IV. İvan'ın Rusya'nın birliği sürecini tamamladığını düşündüğünü bu nedenle de *opriçnina*'ya daha fazla ihtiyaç duymadığına işaret eder. Zimin, İvan'ın, Rusya'nın birliğini kendi halkından çok sayıdaki insanın kemikleri üzerine kurduğunu ve despotizm ile vahşet çamuruna battığını sansür eder. Merkezileşme için, örneğin Boğdan Kralı Bogdan Aleksandroviç'in Osmanlılar tarafından tahtından 1574'te indirildiğinde kendisine bağışlanan apanaj ödülüne bkz.
3 Staden, *Land and Government*, s. 130. Skrynnikov, *Tsarstvo terrora*, s. 9'da ordunun zayıflaması nedeniyle teröre son verildiği sonucuna varır.
4 R.G. Skrynnikov, *Rossia posle oprichniny*, Leningrad, 1975, s. 8.
5 Veselovsky, *Issledovania po istorii oprichniny*, s. 292 ve devamı. Sayfa 300'de: "Chto daet genealogia dlia ponimania nekotorykh soytii..."
6 1570'teki olayları yerli yerine oturtmak için yararlandığım kaynaklar daha ziyade şunlar oldu; Zimin, *Oprichnina* ve yine onun *V Kanun groznykh potriasenii*, Moskova, 1986; Skrynnikov, *Rossia posle oprichniny*; Veselovsky, *Issledovania po istorii oprichniny*; ve A.P. Pavlov, *Gosudarev dvor i politicheskaia bor'ba pri Borise Godunove*, St. Petersburg, 1992.
7 Staden de mülklerini kaybedenlerden birisiydi. Bkz., *Land and Government*, s. 130.
8 Skrynnikov, *Rossia posle oprichniny*, s. 13.
9 Lehistan-Litvanya'da bu tür bir sıralama planı yapılmıştır. Özellikle 1570-71 arasında, İvan'ın öldüğüne dair bir söylenti etrafta dolaşmaya başladığında. Zigismund, Kızıl N. Radziwill'e yazdığı mektupta İvan'ın iki oğlundan herhangi birinin Lehistan-Litvanya tahtına geçmesine izin vermemesi için onu uyarıyordu. Litvanya ileri gelenleri ve Habsburg hanedanıyla da görüşmeler Habsburglu Arşidük Ernst'in seçileceği ümidiyle sürdürülüyordu. Zigismund Augustus, Kurbski'nin adaylığını bile düşünmüştü. Bkz., Floria, *Russko-pol'skiye*, s. 44-46 ve not 44.
10 Solov'ev, III, s. 620-23.
11 Karamzin, IX, 1, s. 137.
12 Skrynnikov, *Sviatiteli i vlasti*, s. 250.
13 Bkz., yukarıda, 9. Bölüm.
14 Bkz., yukarıda, 14. Bölüm.
15 Bkz., yukarıda, s. 319 ve bkz., Skrynnikov, *Tsarstvo terrora*, s. 475. Mistislavski'nin sözde Kırımlılarla kurduğu hainane ilişkilerin soruşturulmasının yankıları yıllarca sürdü. Bu soruşturma, muhtemel bir ihaneti araştıran müfettiş rolüyle Maliyuta Skuratov'un yerine geçmişe benzeyen A.F. Nagoi tarafından yürütülmüştü.
16 Zimin, *V Kanun*, s. 11.
17 Sihirli sözler fısıldayarak büyü yapma konusu için bkz., Ryan, *In the Bathhouse at Midnight, ad indicem.* M.İ. Vorotyinski Zimin'e göre 12 Haziran 1573'te öldü, *Sostav boyarskoi dumy*, s. 73, n. 380.

18 Veselovsky, *Issledovania po istorii oprichniny*, s. 120. Kurbsky *History*, s. 197 ve devamı.
19 Veselovsky, *Issledovania po istorii oprichniny*, s. 123 ve devamında yer alan "Poruchnye zapisi, 1571" için ayrıca bkz., Zimin, *Oprichnina*, s. 463 ve devamı.
20 Kurbsky, *History*, s. 201-203: Kurbski açıklamaya şöyle devam eder; "Büyücü ve cadıların yardımıyla Vasili'nin 'deli tohumlarından' iki oğlu doğar, bunlardan biri öyle canavar ruhlu ve kana susamış biriydi ki Neron'u bile geçmişti ve diğeri de acayipti ve aklı, hafızası ya da konuşma yeteneği olmadan doğmuş bir ucubeydi."
21 Horsey, *Travels*, s. 279-80. 1570 Pskov Vekayinamesi Bomelius'u "canavar ruhlu bir büyücü ve şeytan dölü" olarak tanımlar (Brockhaus ve Efron, *Encyclopadeia*, Bomelius maddesi; Skrynnikov, *Tsartsvo terrora*, s. 484).
22 Floria, *Ivan Groznyi*, s. 52 ve devamı.
23 J.L.I. Fennell'in (ed. ve çev.) çalışması, Cambridge, 1965. Bu Zimin'in yaptığı tarihlemedir ve siyasi olarak Zigismund Augustus'un ölümünden sonraki döneme benziyor ama 1573'ten sonra olan olayların da metinde yer aldığına dair kanıt var.
24 Floria, *Russko-Polskie*, s. 49-51; Skrynnikov, *Tsartsvo terrora*, s. 469 ve devamı; Solov'ev, III, Bölüm 6, s. 619.
25 V. Novodvorsky, *Bor'ba za Livoniu mezhdu Moskoviu i rech'iu pospolitoiu 1570-1582*, St. Petersburg, 1904, s. 14.
26 Floria, *Russko-Polskie*, s. 52-53.
27 Solov'ev, III, Bölüm 6, s. 624-45.
28 Pelenski'nin "The Origins of the Official Muscovite Claims to the Kiyefan Inheritance" adlı makalesi beni ikna etmeye yetmedi çünkü bence hanedancılığın milliyetçi fikirlerden farklı olduğunu anlamamış.
29 İvan İvanoviç ilk karısını çoktan boşamış ve bir rahibe manastırına göndermişti bile.
30 Solov'ev, III, Bölüm 6, s. 626 ve devamı.
31 A.g.e., konuşmaların uzun bir özeti için.
32 Bkz., yukarıda, 14. Bölüm.
33 Novodvorsky, aynı yerde, s. 18.
34 Floria, *Russko-Polskie*, s. 55.
35 Solov'ev, III, Bölüm 6, s. 631 ("tiazhelo emu bylo unizit'sia do iskatel'stva").
36 Frost, *The Northern Wars*, s. 41.
37 J.H. Elliott, *Europe Divided, 1559-1598*, Fontana, Londra 1968, s. 232 ve devamı. Hoşgörü konusundaki bir kanuna en yakın en yakın belge, Transilvanya *Diyet*'inin 1571'de çıkardığı bir fermandır.
38 Karamzin, *Istoria*, IX, 1, s. 149 ve notlar, s. 90 not 434.
39 Novodvorsky, aynı eser, s. 17; Karamzin, aynı eser, 3, s. 148-49'la karşılaştırın.
40 "Russkie akty Kopengagenskoko gosudarstvennogo arkhiva", *Russkaia istoricheskaia biblioteka*, XVI, s. 103, no. 28. 31 Temmuz 1573'te, Frederik'ten kendi adına ve Maximilian adına Valoisli Henri'nin geçememesi için Boğaz'ı kapamasını ister.
41 Skrynnikov, *Rossia posle oprichniny*, s. 19.
42 A.g.e., s. 11. Ayrıca bkz., İvan'ın işkence odasına alınanları kastederek sorduğu soru: "Boyarlar arasında bize ihanet edenler kimlerdir? Kolişev, Tulupov, Mistislavski, Fedor Trubetskoi, İvan Şuski?", A.g.e., not 31.
43 A.g.e., s. 19, not 25, yazar burada İ.F. Kolişev ve karısının, Anna Vasiliçikova'nın İvan'la evliliğinde gelinin baş nedim ve nedimesi (*drujki*) olarak bulunduğunu ve Kolişevlerden 19'unun törenlerde görevli olduğunun kayda geçmiş olduğunu belirtir. Tarih konusunda bazı kuşkular vardır. Bkz., Zimin'deki tartışma, *V Kanun*, s. 14. Solov'ev, III, 6, s. 703 ve not 136, Anna Vasiliçikova ve İvan'ın altıncı karısı Vasilisa Melenteva'yı metresler olarak görür. Onlara "çariçe" denmediğini belirtir.

44 Zimin, aynı yerde, s. 12 ve devamı ve bkz., notlar 40 ve 41.
45 Skrynnikov, *Sviatitelli*, s. 251 ve devamı.
46 Bkz., yukarıda, s. 250-52.
47 Din şehitlerinin perhizlerine örnek, domuz eti yememek ya da yortu gününde et yemeyi reddetmektir.
48 T. Chumakova (ed.), "Ivan Groznyi", *Sochinenia* s. 145-68: "chelom b'em do zemli." Mektup, basılmış haliyle 23 sayfa tutuyor! Priscilla Hunt (*Ivan IV's Personal Mythology*) bu vedayı bir alçakgönüllülük ifadesi olarak değerlendirir.
49 Horsey, *Travels*, s. 292-93. Horsey, Leonid'i Bomelius'un ihbar ettiğini –muhtemelen büyücülükte kendisine rakip gördüğü için– ileri sürer. Skrynnikov, *Tsarstvo terrora*, s. 494.
50 Horsey, aynı yerde, s. 292-93; Skrynnikov, *Rossia posle oprichniny*, s. 16 ve devamı; Skrynnikov, *Sviatiteli i vlasti*, s. 255 ve devamı.
51 Zimin, *V Kanun*, s. 32-33. Onun ölümü hakkında çok çeşitli rivayetler ve tarihler var. Ben Zimin'i esas aldım.
52 Prinz von Buchau, "Nachalo i vozveshchenie Moskovii", Latinceden çev., A. Tikhomirov, *Chteniya*, III, s. 29.
53 H. Graham (ed. ve çev.), *Canadian American Slavic Studies*, VI, 3, Sonbahar, 1972'de yayımlanan Possevino'nun, "Missio Moscovitica"sına göre.
54 T. Chumakova (ed.), "Ivan Grozyni", *Sochinenia*, s. 120-38.
55 Solov'ev, III, 5, s. 641 ve devamı.
56 Tolstoy, *England and Russia*, s. 159.
57 Ya da İvan, eğer Rusya'da hükümdarlık sürmezse Birleşik Krallık'ta bunu yapabileceğini, böylelikle Lehistan tahtını elde etmek için daha elverişli bir duruma gelebileceğini düşünmüş de olabilir.
58 Zimin, *V Kanun*, s. 26'da Vasili'nin ikinci evliliğini yapmaya ancak Çareviç Peter'in ölümünden sonra razı olduğunu, çünkü kendi çocukları olmadığından onu veliahtı gibi görmüş olduğunu ileri sürer.

18. BÖLÜM BÜYÜK KNEZ SİMEON BEKBULATOVİÇ (Sayfa 355-376)

1 Skrynnikov, *Tsarstvo terrora*, s. 485.
2 İvan'ın biçimsel resmi unvanı artık Moskova, Pskov ve Rostov, Staritsa ve Dmitrov Prensi'ydi; fakat İvan ayrıca Riazan ve bazı Novgorod topraklarını da kendi apanajına dahil etti. Bkz., Skrynnikov, *Rossiia posle oprichniny*, s. 25.
3 Horsey, *Travels*, s. 275 (muhtemelen Fletcher'in *Of the Russe Commonwealth* basıldıktan sonra yazılmıştır). Burada kendi eşdeğeri soyluları derken (İngilizcesi *peer*) Boyar Konseyi üyeleri kastediliyor, Skrynnikov, *Tsrstvo terrora*, s. 485. Bununla birlikte ben, Skrınnikov'un "boyar aristokrasisinin temsili bir organı olarak" ele aldığı Boyar *Duması*'nı bu anlamıyla kabul etmiyor, İngilizcedeki, *peers* (soylular) ve *peerage* (soyluluk) kavramlarının Rusya'ya uygulanmasını da doğru bulmuyorum. (İngiliz sisteminde bu soyluluk sistemini üstten asta doğru dük, markiz, *earl*, kont ve baron unvanları oluştururdu. Bu unvanlar kral fermanıyla dağıtılırdı. 1400'lerden itibaren en büyük erkek evlat toprakla birlikte babasını unvanını miras olarak almaya hak kazanmıştır. İngiliz soyluluk sistemini Avrupa'daki uygulamalardan ayıran hususiyet soyluluğun tüm aileye değil, bireylere verilmesiydi-r.) Ayrıca İvan, İngiliz temsilci Silvester'e Simeon'un taç giymediğini söyler.
4 "Çoğunluğun tercihiyle oraya atanmamıştır" sözleri İvan'ın gerçek düşüncesini yansıtmamaktadır, çünkü zaten hiçbir Rus hükümdarı çoğunluğun tercihiyle atanmamıştır. Silvester'in bu

sözleri araya özellikle sokuşturmuş olması çok mümkündür çünkü kendisi başka ülkelerde temsili organların oynadıkları roller konusunda bilgi sahibiydi. Öte yandan bu kelimeleri İvan da gerçekten kullanmış olabilir çünkü İvan da o zamanlarda temsili kurumların Lehistan'da olduğu gibi kral seçimlerinde oynadığı rolün çok iyi farkındaydı. Yedi taç ise şunlardı; Moskova, Kazan, Astrahan, Riazan, Tver ile Moskova hanedanının elde ettiği son kazanımlar olan Novgorod ve Pskov. Taçlar sık sık Çar'ın oturduğu yerin yakınındaki bir divan üzerine yerleştirilerek teşhir edilirdi.

5 Tolstoy, *England ve Russia*, 29 Ocak 1576, s. 186-88, s. 188'de.

6 Zimin, *V Kanun*, s. 35, V.O. Kliyuçevski'ye atfedilir.

7 V.İ. Koretsky, "Zemskiy sobor 1575 g. İ postanovlenie Simeona Bekbulatovicha Velikim Kniazem vseia Rusi", *Istoricheskii Arkhiv'2, 1959*, s. 148 ve devamı. Koretsky İvan'ın iç politikada nasıl Çar Simeon gibi kukla bir yöneticinin arkasına saklanıyorsa dış politikada da Kral Magnus'u böyle suni bir şekilde öne sürdüğünü ileri sürer (s. 149). Skrynnikov, *Tsartsvo terrora*, s. 484-85'te bir *Zemski sobor* toplantısı olduğu görüşünü reddeder.

8 Fletcher, *Of the Russe Commonwealth*, s. 42-43. Fletcher'in kendisi de İngiliz Kilisesi'nin arazilerinin istimlâk edilmesinden yana olduğu için, İvan'ın da Rus Kilisesi'nin arazilerinin istimlâk edilmesinden yana olan biri olarak bu konuda mali kaygılarla hareket ettiği düşüncesini kolayca benimsemiş olabilir.

9 Bkz., S.M. Kashtanov, *Trudy Moskovskogo gosudarstvennogo-istoriko-arkhivnogo instituta* içinde "O vnuttrennei politike Ivana Groznogo v period velikogo kniazhenia Simeona Bekbulatovicha", Moskova 1961, s. 427.

10 A.g.e., s. 429, not 18. Ayrıca bkz., Simeon'un beratlarının yok edilmesi üzerine, P.A. Sadikov, "Iz istorii oprichniny" *Istoricheskii arkhiv*, 1940, III, içinde, s. 169, not 1.

11 Kashtanov, "O vnuttrennei politike...", s. 430; İvan ve Simeon birlikte anıldığında belgelerde önce İvan'ın ismi yer almaya devam etti, not 23.

12 Woodward ve Mattingly editörlüğünde, *St. John Damascene, Barlaam and Josaphat*. Ayrıca bkz., A. Pypin, *Istoria Varlaama i Iosafata* içinde "Ocherk literaturnoi istorii starinnykh povestei i skazok russkikh", St. Petersburg, 1857, s. 124, bu hikâyenin birçok kopyasının birçok kütüphanede olduğunun bilindiğini ama buna rağmen genellikle hikâyedeki anekdotların hikâyeden bağımsız olarak dolaştığını belirtir. Daha sonra aynı hikâye ayrıca, hakkında belirli bir tarihte öleceğine dair bir kehânet olan Pers Şahı I. Abbas için de anlatılmıştır. Şah kalan günlerini yaşamak üzere kehânette öngörülen felakete birkaç gün kala yerini bir zanaatkâra bırakır, sonra yeniden krallığının başına geçer ve yerine koyduğu kişiyi idam eder. Bkz., P.A. Sadikov, *Ocherki po istorii oprichniny*, Moskova/Leningrad, 1950, s. 38.

13 Skrynnikov, *Rossia posle oprichniny*, s. 36.

14 Tolstoy, aynı yerde, s. 183 ve devamı.

15 Süpernova ve kuyrukluyıldız için bkz., B. Woolley, *The Queen's Conjuror: The Science and Magic of Dr. Dee*, HarperCollins, Londra 2001, s. 161 ve devamı. Tycho Brahe kuyrukluyıldızın kuyruğunun kuzeydoğuyu gösterdiğini ve bunun da "'zehirini' Moskovalıların ve Tatarların üzerine akıtacağı anlamına gelebileceği" kaydını düşmüştür. Belki Bomelius da böyle düşünüyordu. Ayrıca, bkz., Ryan, *The Bathhouse*, s. 374-75.

16 Skrynnikov, *Rossia posle oprichniny*, s. 21 ve notlar 78 ve 79.

17 Skrynnikov, *Tsartsvo terrora*, s. 494; ayrıca bkz., aynı yazarın *Rossia posle oprichniny*, s. 20 ve devamı. İvan İvanoviç bir süredir artık 20'lerindeydi ama henüz bağımsız olarak kendi başına emir vermesine müsaade edilmemişti. Böylesi bir şüphe İvan'ın Yuriyev-Zaharyinleri bu dönemde niye idam ettiğini açıklar. Bkz., 18. Bölüm.

18 Skrynnikov'da yer alan alıntı, *Tsartsvo terrora*, s. 495.

19 1578 ilkbaharında, artık Temriuk'un kardeşlerinden biri olan ve artık Kabartay'ın Kıdemli Prensi konumuna yükselmiş bulunan Kambulat İdaroviç Moskova'yı ziyaret etti ve oğlunu orada

bıraktı. Çariçe Maria'nın kuzeni olan bu çocuk Ortodoksluğa geçirildi, Rus hizmetinde girdi ve nihayetinde Boris Kambulatoviç Çerkaski olarak, Çariçe Anastasya'nın kardeşi Nikita Romanoviç Yuriyev-Zaharyin'in kızlarından biriyle evlendi. Bkz., Zimin *V Kanun*, s. 52-53. İvan'ın annesinin de Cengiz soyundan olmamasına rağmen önde gelen Tatar savaşçılarından Mamay'ın soyundan geldiği hatırlanmalıdır.

20 Skrynnikov, *Rossia posle oprichniny*, s. 33.

21 Daniel Prinz von Buchau, aynı yerde, s. 29.

22 Tolstoy, aynı yerde, s. 179-80, İvan'ın Daniel Silvester'le konuşmasının notu, Moskova, 29 Kasım 1575. Silvester görüşmenin "Oprişeno binasında" yapıldığını söylüyor, burası İvan'ın Kremlin'den ayrıldıktan sonra yerleştiği Arbat'taki bir binadır. 1571 Yangını'ndan sonra onarılmış olabilir.

23 Skrynnikov, *Tsarstvo terrora*, s. 508 ve devamı.

24 A.g.e., s. 485. Kashtanov 1961'de benzer tarzda bir görüş ileri sürer ("*O vnutrenney politike...*", s. 440). Simeon Bekbulatoviç'in rolunün ikili olduğunu söyler, İvan hem onu öne sürmüştür ama ayrıca da ona karşı önlem almıştır. "İvan'ın 1575-76'daki birbirine zıtmış gibi görünen uygulamaları ancak Simeon'un rolünün böyle diyalektik bir ikilik hali taşımasıyla açıklanabilir" ve Simeon'un sürekli itibar kaybetmesinin de açıklaması bu olabilir.

25 Likhacev ve Lur'e (ed.), *Poslania Ivana Groznogo*, Simeon Bekbulatoviç'e mektup, s. 195 ve 372.

26 Simeon Bekbulatoviç'in "saltanatı" döneminde Moskova Büyük Knezi'nin *udel*'ine katılan topraklar ve personel konusunda ayrıntılı bir inceleme için bkz., S.P. Mordovina ve A.L. Stanislavskii, "Sostav osobogo dvora Ivana IV v period 'Velikogo Kniazhenia' Semena Bekbulatovicha", *Arkheograficheskii ezhegodnik za*, 1976, Moskova, s. 153-92.

27 Çeşitli bakış açılarının tartışması için bkz., Floria, *Russko-Pol'skie otnoshenia*, s. 93 ve devamı.

28 A.g.e., s. 98 ve devamı ve aynı yazarın, "Artikuly skazannyye cherez Krishtofa Graevvskogo – vazhnyi istochnik po istorii russkov vneshnei politiki 70-kh godov XVI veka", *Arkheograficheskii ezhegodnik za 1975g*, Moskova, 1976, s. 334-38.

29 Floria, *Ivan Groznyy*, s. 325.

30 A.g.e., s. 327.

31 Floria, *Russko-Pol'skie otnoshenia*, s. 102-103.

32 Zimin, *V Kanun*, s. 22.

33 Bir Rus temsilcisi olarak Magnus Pauli'nin güvenilmezliği konusunda bkz., Übersberger, *Österreich und Russland*, s. 404 ve devamı. Buna rağmen Floria tarafından İvan'a, Maximilian'ın Rusya, Birleşik Krallık ve Habsburglar (burada İmparatorluk mu yoksa sadece Habsburg toprakları mı kastediliyor çok belli değil) arasında Türklere karşı bir ittifak planı olduğunu doğrulamak için *Ivan Groznyi*, s. 332 ve devamında alıntılanmıştır.

34 Bu Übersberger tarafından belirtilmiştir, aynı yerde, s. 407 ve 409, fakat Floria *Ivan Groznyi*'de Pauli'nin imparatorun verdiği tam yetkiyle konuştuğunu varsayar.

35 A.g.e., s. 331; Floria, Birleşik Krallığın mevcut parçalanmışlığından söz eder ancak birkaç satır ileride dilini yumuşatır ve sadece etki alanları bölünmelerinden söz eder. Übersberger, aynı yerde, s. 408-409, parçalanmanın Maximilian'ın Leh politikasının tümüne ters düştüğünü bu nedenle bunun Pauli'nin bir icadı olduğunu ileri sürer; aynı zamanda *Bor'baza Livoniu*, s. 161 ve devamında Novodvorsky'nin yorumlarına da eleştirel yaklaşır.

36 Übersberger, aynı yerde, s. 396 ve devamında. Kurbski'nin Varşova'daki imparatorluk temsilcisi Abbé Cyrus aracılığıyla, Rusya, Birleşik Krallık ve imparatorluk arasında Türklere karşı bir ittifak kurulması teklifi bu dönemde yapılmıştır. Bkz., Lur'e, "Doneseniya agenta Maksimiliana..." Bundan bir şey çıkmamıştır.

37 Tikhomirov, *Rossiskoe gosudartsvo*, s. 72-73.

38 Solov'ev, s. 632-33.
39 Bu tür düzenbazlara dair iki örnek için bkz., Übersberger, aynı yerde, s. 443 ve not 1.
40 *Chtenia*, 1876, IV, s. 1-20'deki Hans Cobenzl'in anlatımına bkz., O. Vodiansky (ed.), "Donesenie of Moskovii Ioanna Pernstaina" başlığı altında basılmıştır. Çar Simeon'un ziyafetlerde ya da siyasi tartışmalarda hazır bulunduğuna dair bir bahis yoktur.
41 Papalık heyeti bu aşamada İvan'ın seçilmesinden yanaydılar çünkü ona Konstantinopolis İmparatoru unvanı verilmesi karşılığında (şüphesiz bu şehri önce fethetmeliydi) Papa'nın otoritesini kabul etmeye ikna edilebileceği inancındaydılar. Übersberger, aynı yerde, s. 446.
42 Cobenzl, aynı yerde, s. 1-20.
43 Üniversitede tahsil gördüğüne dair belirgin hiçbir kayıt yok, bkz., G. Gömöri, "Where was Istvan Bathory Educated? Or the Genesis of a Legend", *SEER*, c. 80, no. 3, 2002, s. 483-86.
44 Floria, *Ivan Groznyi*, s. 340.
45 A.g.e.
46 A.g.e., s. 334.
47 İvan bu *Reichstag*'a diplomatik bir heyet gönderdi, bu heyet Rus boyarlarını gösteren ünlü resme konu olmuştur.
48 Übersberger, aynı yerde, s. 460 ve devamı.
49 Solov'ev, III, s. 648.
50 Söz konusu sorunların nasıl ele alındığına dair bkz., Zimin, *V Kanun*, s. 41 ve devamı. Bununla birlikte, 1580 yılı kadar geç bir tarihte İvan askeri birliklerinin o kış yapacağı sefer için bölümlemesini yapıyordu, askeri sicil, "Vaftiz edilmiş Tatar Çareviçi Büyük Knez Simeon Bekbulatoviç ve Boyar İ.F. Mistislavski'nin Litvanya sınırına doğru hareketi"nden söz eder, yani Simeon hâlâ bu unvanla anılıyordu. Solov'ev, III, s. 657.
51 Zimin (*V Kanun*, s. 41), Çar Simeon'un tahttan indirilişini arap saçına çevirip anlatan Horsey'den alıntı yapar. 1565'te halkın İvan'ın Aleksandrovskaya Sloboda'dan Moskova'ya dönmesini talep ettiği meşhur olayla karıştırmaktadır. Çar'ın dönmesini isteyen halkın talebi için Horsey'in çok kolay ve uluorta kullandığı "parlamento yasası" kavramı başlı başına kafa karıştırıcı bir durum yaratmıştır, buradan yola çıkan bazı tarihçiler, Tatar çarın tahttan indirilişini onaylamak üzere *zemski sobor*'un 1576 sonbaharında toplantıya çağrıldığını varsayarlar. Simeon'un nihai rütbesi konusunda, hiçbiri de sıradan bir *pomeşçik* ve alelade bir hanedan prensi statüsünden öteye gitmeyen çeşitli tanımlamalar yapılmıştır.
52 A.g.e., s. 47.
53 V.B. Kobrin, "Sostav oprichnogo dvora Ivana Groznogo", *Arkheografcheskii ezhegodnik za 1959*, Moskova, 1960, s. 167.
54 Kobrin, "Sostav oprichnogo dvora", s. 134. Bununla birlikte Solovyev, Vasilisa'nın kocasının bir *opriçnik* tarafından idam edildiğine dair bir rapora atıfta bulunur, rapora göre Çar, Vasilisa'yı 1 Mayıs 1577'de Novgorod'taki bir rahibe manastırına gönderir çünkü onun gözleri Çar'ın idam ettirdiği birini aramaktaydı (III, c. 6, s. 739, not 136).
55 İvan'ın denizi hiç görüp görmediğine dair bir kayda rastlamadım. Onun üzerindeki etkisinin ne olduğunu görmek ilginç olabilirdi.
56 Polubenski, Palemon'un soyundan gelme olarak tarif edilir, Palemon da Neron'la ilişkilendirilir, Roma'dan Niemen'e kaçmış ve Litvanya'yı kurmuştur, Litvanya prenslerinin atası sayılır. *Poslania Ivana Groznogo*, s. 374 ve devamı.
57 Prens Aleksandır Polubenski Rusya'yı terk edip Lehistan-Litvanya hizmetine girmiş ve Ruslara karşı savaşmış olan Trubeçkoy sülalesinin bir koluna mensuptur. Bkz., Kurbsky, *Correspondence*, s. 186, not 1.
58 *Poslania Ivana Groznogo*, s. 374 ve devamı. İvan Polubenski'ye *Palemonova roda* ya da *poloumnogo roda* (yarım akıllı) diye hitap eder, çünkü fethettiği yerleri elinde tutma akıllılığını gösterememiştir.

59 Floria, *Ivan Groznyi*, s. 344.
60 Kukonos.
61 Floria, *Ivan Groznyi*, s. 343, Baltazar Russow'u kullanır.
62 Kurbsky, *Correspondence*, s. 187-97, 1577 olarak tarihlenmiştir. Muhtemelen Kurbsky'ye, Birleşik Krallığa dönen Polubenski vasıtasıyla gönderilmiştir. Daha kapsamlı bir tartışma için bkz., aşağıda, 21. Bölüm.
63 Zimin, *V Kanun*, s. 50. İvan Kurbski'ye yazdığı mektupta aynı düşünceyi ifade eder.
64 Kurbsky, *Correspondence*, s. 187-97.
65 Floria, *Ivan Groznyi*, s. 344-45.
66 Zimin, *V Kanun*, s. 52.
67 Solov'ev, III, s. 646. Bkz., ayrıca, Floria, *Ivan Grozni*, s. 350-51; Roberts, *The Early Vasas*, s. 263.
68 Zimin, *V Kanun*, s. 53. Yabancılar mahallesinde yaşamış olan Johann Boch'un anlattıklarına bkz., Graham (ed.), "Johann Boch in Moscow."
69 Horsey, *Travels*, s. 288-89.
70 Solov'ev, III, s. 649. Floria *Ivan Groznyi*'de İvan'ın elçileri sayesinde yanıltıldığını ileri sürer. Elçiler Bathori'nin Lehistan'da kral olarak kabul edilmediğini, dolayısıyla onun arkasından çok az sayıda Litvanya askerinin gideceğini, halkın gerçekte Çareviç Fedor İvanoviç'i istediğini söylemiştir. Ne yazık ki Floria burada herhangi bir dipnot kullanmadığı için kaynağını kontrol etme imkânı yoktur (a.g.e., s. 352).
71 Roberts, aynı yerde, s. 263.
72 *Poslania Ivana Groznogo*, s. 337-50, "Vtoroe poslanie Shvedskomy koroliu Ioganny III, 1573." İvan'ın mektubu basılı olarak 13 sayfa tutar.
73 Solov'ev, III, 6, s. 648.
74 A.g.e., alıntılar *Ecclesiasticus (Jesus of Sirach)*'tan.

19. BÖLÜM BARIŞ GÖRÜŞMELERİ
(Sayfa 377-396)

1 Zimin, *V Kanun*, s. 54. Skrynnikov, *Rossia posle oprichniny* s. 45, not 22 ve s. 90 ve not 18. Floria, İvan'ın hastalığına dair Lehistan'da Jan Zamoyski arşivlerinde 3 Nisan 1579 tarihli bir rapor bulmuştur. O.A. Derzhavina (ed.), *Vremennik Ivana Timofeeva* içinde de yabancı doktorlara hayranlığı bahsinde, İvan'ın sağlığına değinilmektedir, Moskova ve Leningrad, 1951, s. 174.
2 Howes, *Testaments of the Grand Prince of Moscow*, s. 304 ve devamı.
3 Veselovsky, *Isledovania po istorii oprichniny* içinde "Dukhovnoe zaveshchanie Tsaia Ivana 1572", s. 302 ve devamı. Zimin, *V Kanun*, s. 8 ve not 6. Vasiyetname'de söz edilen Metropolit Antoni 1572 Mayısı'nda atanmış ve 1581'e kadar görevde kalmıştı, dolayısıyla onun adının geçiyor olmasının vasiyet tarihini belirleme konusunda bir yararı yok.
4 Bu, A.L. Yurganov tarafından ileri sürülen tarih, "O date zapisania zaveshchania Ivana Groznogo", 6, 1993, s. 135-41, *Otechestvennaia istoria* içinde.
5 Bir vasiyet genellikle onu yazanın nasıl "Tanrı'nın günahkâr zavallı bir kölesi" olduğuna dair bir göndermeyle başlardı, diğer günahlar, böylesi kutsal bir iş olan vasiyet bırakma eyleminden önce özel bir dini görevliye itiraf edilmiş olmalıydı.
6 Vorotyinski'nin topraklarının nihai kaderi çok karışık bir konudur ve burada bunun detaylarına girmek uygun olmaz. Bkz., B.Yu. Belikov ve E.I. Kolycheva, "Dokumenty o zemlevladenii kniazei Vorotynskikh vo vtoroi poloviny XVI – nachale XVII vv", Moskova, 1992, s. 427-46, *Arkhiv russkoi istorii*, vyp. 2 içinde.

7 İvan ayrıca kardeşi Yuri'ye ait olan birçok kasaba ve köyün de listesini verir ve bunları kaydı hayat şartıyla kardeşinin dul karısı Prenses Ulyana'nın üzerine yapar.
8 Howes, aynı yerde, s. 173, İvan'ın vasiyetinin Rusçasından benim yaptığım çeviri.
9 D.S. Likhachev (ed. ve yay.), *Kanon*'u, "*Issledovania po drevnerusskoi literature*", Leningrad, 1986, içinde İvan'a maleder, s. 372-73. Modern dile çeviri ve basımı, "Ivan Groznyi", *Sochinenia*, s. 139 ve devamında.
10 Zimin, *V Kanun*, s. 248, not 41.
11 Bu mesaj, kurye Lopatinski'yle gönderilmiştir. Zimin, *V Kanun*, s. 55. Kral'ın yeniden evlenip bir veliaht sahibi olmak için Anna Jagellonka'yı boşaması hakkında yapılan gizli görüşmeler de vardı.
12 Floria, *Ivan Groznyi*, s. 352. Solovyev bu olaydan söz etmez.
13 Bkz., Alfonso de Valdés, *Dialogo de Mercurio y Canoni*, II. kitap. Valdés o sıralarda V. Şarl'ın kâtibiydi. Ayrıca Şarl'ın sarayındaki Lehistan elçisi Yohannes Dantiscus'un da yakın bir arkadaşıydı ve onu olay hakkında yeterince bilgilendirmişti. Profesör H.-J. Rodriguez-Salgado'ya, daha sonra Yale University Press tarafından basılacak olan kitabı *Monarch of the World. The International Politics of Charles V*'tan yararlanarak daha fazla bilgi edinmemi sağladığı için şükran borçluyum. Ayrıca bkz., R.J. Knecht, *Francis I*, Cambridge University Press, Cambridge, 1982, s. 211 ve 214-16.
14 Zimin, *V Kanun*, s. 55; (bir yerde) yazmış olduğum gibi ABD önderliğindeki koalisyon güçleri de Irak'ta aynısını yapıyor. Güneşin altında yeni bir şey yok.
15 Zimin, *V Kanun*, s. 55 ve 258, not 47. Arşiv kopyasının tarihi 1626.
16 Karamzin, "IX, 5", s. 188-89.
17 Bkz., D. Rowland, M.S. Flier ve D. Rowland'ın editörü oldukları, *Medieval Russian Culture*, II, University of California Press, Berkeley, 1994, s. 182-212'de yer alan, "Biblical Military Imagery in the Political Culture of Early Modern Russia: the Blessed Host of the Heavenly Tsar." ayrıca bkz., Bogatyrev, *Battle for Divine Wisdom*, yazar burada kökleri Kiyef-Konstantinopolis'e dayanan Polotsk'taki Ayasofya Katedrali'nin kurtarılmasının sembolik önemine dikkati çeker.
18 Zimin, *V Kanun*, s. 57.
19 A.g.e.
20 Floria, *Ivan Groznyi*, s. 358.
21 Çok yararlı bir makale olarak bkz., Lt Col. Dianne Smith, "The Sixteenth- Century Muscovite Army."
22 Bkz., Frost, *The Northern Wars*, s. 28-29.
23 Tolstoy, *England and Russia*, s. 183. Bkz., yukarıda 18. Bölüm.
24 Horsey, *Travels*, s. 289-90. Acaba İvan için yine kötü bir alamet mi?
25 A.g.e., s. 294-98. Horsey, Francis Walsingham'ı ve Leicester'ı da görmüş ve çok iyi karşılanmıştı. Bu her ikisi için de birtakım ticari görevleri yerine getirmiş olması muhtemeldir. Okunması çok hoş olan yolculuk öykülerini okurken Kraliçe'nin çok eğlenmiş olmasına şaşmamak gerek.
26 A.g.e., s. 292-93. Bkz., Staden, *Land and Government*, s. 123-24; Taube ve Kruse, *Poslanie Ioganna...*, s. 54; J. Hamel, *England and Russia*, Londra, 1854, s. 98-99; Zimin, *V Kanun*, s. 258, not 56; bu olayların bir kısmının Pskov'da olma ihtimali yüksektir, çünkü bir Pskov Vekayinamesi'nde Bomelius'un orada İvan'la birlikte olduğuna dair kısaca adı geçer. "Iyuti volkhv" olarak (vahşi büyücü) tanımlanmıştır (a.g.e., s. 58). 1583'te Elizabeth'in İvan'a gönderdiği elçi Jerome Bowes Bomelius'un dul kalan eşi Jane Ricards'ın ülkesine iadesini sağlamıştır; Bomelius'un 1579'da "Mosko(va)'da kızartılarak öldürülüşü"yle ilgili olan bitenlere dair not için bkz., R. Hakluyt, *Principal Navigations of the English Nation*, s. 259.
27 Karamzin, IX, notlar, s. 127, not 603'te Oderborn'un kuyrukluyıldız hakkındaki raporundan ve onun yaptığı birçok abartmadan alıntı yapar.

28 Kraliyet Astronomi Cemiyeti kütüphanecileri Bayan G. Learner ve Peter Hingley'e beni kuyrukluyıldızlar hakkındaki uygun kaynaklara yönlendirdikleri için müteşekkirim, bunlar: C.D. Hellman: *The Comet of 1577: it's place in the History of Astronomy*, Columbia University Press, New York, 1971 baskısı; D.K. Yeomans, *Comets, A Chronological History of Observation, Science, Myth and Folklore*, Wiley, Chichester, 1991, s. 33 ve devamı.; Gary W. Kronk, *Cometography, A Catalog of Comets*, I, Cambridge University Press, Cambridge, 1999, s. 317 ve devamı.

29 Floria, *Ivan Groznyi*, s. 353. Floria, Rusların cevabının ancak son zamanlarda bulunduğunu belirtir ama her durumda savaş patladığında gönderilmemiş oluyor.

30 Skrynnikov, *Rossia posle oprichniny*, s. 50-51.

31 Pierling, *La Russie et le Saint, Siége*, II, s. 3-5. Bu bölümde kendisinden çok yararlanacağım. Ayrıca bkz., Floria, *Ivan Groznyi*, s. 364'te, İvan'ın silah donanımı için elzem olan, kurşun, kalay ve bakırın Rusya'ya ihraç edilmesine yasak koyan imparatorluk kararına cevap olarak bunu yaptığını ileri sürer.

32 Papalığın Rusya'daki daha önceki nabız yoklamaları için bkz., Pierling, aynı yerde, I, her yerde.

33 Bkz., örneğin, A. Tourguéniev, *Historica Russiae Monumenta*, I, St. Petersburg, 1841, s. 258, Caligari'nin (Varşova'daki Papalık elçisi) Roma'daki Kardinal Commendone'ye, 3 Temmuz 1579 yazdığı mektuptan söz eder. Söz konusu mektupta Caligari, Leh Katoliklerin, Moskovalıların Katolik inancını kabul edebilecekleri umudunu taşıdıklarını ve eğer İvan'a kralı olması teklif edilmiş olsaydı Lehistan-Litvanya'nın daha iyi durumda olabileceğinden ve böylece İvan'ın unvanının hâlâ onun sonraki unvanından daha aşağı seviyede kalabilecek olmasından söz eder. Caligari'nin, İvan'ın da bunu dikkate almış olabileceğini atladığı aşikâr!

34 Pierling, aynı yerde, II, s. 12 ve devamı. Bu olay hakkındaki gerçeği daha sonra keşfeden Antonio Possevino olmuştur. Şevrigin'in Dük'e mektubu Venedik arşivlerindedir ama Dük'ün İvan'a cevabı dönüş yolculuğu sırasında Şevrigin tarafından "kaybedilmiş"tir.

35 İvan'ın mektubu üzerine Vatikan'daki tartışmalar ve 6 Mart 1581 kararı için A.g.e., s. 17 ve devamına bkz. Şevrigin, İvan'a verdiği raporda Papa'nın terliklerini öptüğü ve önünde diz çöktüğü gibi ayrıntıları atlamıştır.

36 Possevino hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., H.F. Graham'ın, Antonio Possevino'nun *The Missio Muscovitica*'sına yazdığı önsöz, s. 437-77, bu bilgilerin bir kısmı Possevino'nun yol arkadaşlarından Peder John Paul Campano'nun aktardıklarına dayanmaktadır; ayrıca bkz., Possevino, *The Moscovia of Antonio Possevino*, burada Possevino'nun Rusya'da yaptığı görüşmeler hakkında daha fazla ayrıntı vardır.

37 Pierling, aynı yerde, II, s. 42.

38 Karamzin, IX, notlar, s. 116-17, not 554'te bir gelin adayı alayı düzenlendiğini belirtir ve sonra da bu süreci fantezilerle süsleyerek çok güzel anlatan Bathori'nin Leh kâtibi G. Heidenstein'dan alıntı yapar.

39 Çocuk doğururken olabilir mi? Bkz., Skrynnikov, *Rossia posle oprichnina*, s. 99-100 ve notlar 56 ve 57.

40 Fedor V. Şeremetev'in kızı.

41 Pierling, aynı yerde, II, s. 53-55.

42 Zimin, *V Kanun*, s. 62 ve devamı ve 71-2; Floria, *Ivan Groznyi*, s. 361.

43 Ertelemenin nedeni Bathori'nin kardeşi Transilvanya Prensi Kristofer'in cenazesiydi.

44 A.g.e., s. 55-65.

45 Pierling, aynı yerde, II, s. 69.

46 Vahşet her iki taraf için de söz konusuydu ama Rus vahşeti daha çok belgelenmişti çünkü bu arada Lehistan ve kısmen de Alman matbaalarından gelen yazılı ve resimli basılmış propaganda broşürleri yağmur gibi yağıyordu.

47 Bkz., *Poslania Ivana Groznogo*, s. 390-415; "Ivan IV", *Sochinenia*", s. 186-219.
48 A.g.e., Floria, *Ivan Groznyi*, s. 363-65, yazara göre, uzun mektup gerçekte Bathori'den ziyade Papalığa ve tüm imparatorluğa yönelik olarak yazılmıştı ve Leh Kralı'nın Osmanlıları desteklediğini ve onların Türk karşıtı bir koalisyonda yer almayacaklarını göstermek ve Lehistan-Litvanya'da daha önce imparatoru desteklemiş olan bazı ileri gelenleri çekmek için tasarlanmıştı.
49 Lehçe, Rusça ve Latince versiyonları günümüze ulaşmıştır.
50 Mektup Guagnini'nin ve Taube ile Kruse'nin çalışmalarıyla birlikte dağıtılmıştır (Schlihting'e dayandırılmıştır). Bkz., Floria, *Ivan Groznyi*, s. 367; Pierling, aynı yerde, II, s. 77-79.
51 A.g.e.
52 Zimin, *V Kanun*, s. 73.
53 "Pamiatniki diplomaticheskikh", X, s. 53, Possevino'nun 29 Temmuz 1581'de Leh sınırında karşılanmasına ilişkin *pristav*'a verilen talimatlar. Possevino'nun anlatımıyla Rus kaynakların ifade ettikleri arasında çokça farklılıklar vardır.
54 Pierling, aynı yerde, II, s. 87.
55 A.g.e., Pierling, Nikita Romanoviç ve Yuriyev-Zaharyin'le birlikte görüşmeleri yürütmüş olan Bogdan Beliski'nin Possevino'ya rüşvet olarak para teklif ettiğini ve Possevino'nun buna öfkelenerek teklifi dikkate bile almadığını ileri sürer.
56 Roberts, *The Early Vasas*, s. 263-64.
57 Possevino, *Missio Moscovitica*, s. 462.
58 Pierling, aynı yerde, II, s. 94; "Pamiatniki diplomaticheskikh snoshenii", c. X, sütunlar 206-35. İvan, Possevino'ya, yazışmalarını açıklamak için kızgınlıktan ziyade üzüntü içinde ve 29 basılı sayfa tutan acı acı alay eden üslubuyla yazar. Metin Possevino için tercüme edilmiştir. Bathori'yi, oradaki komutanları Litvanyalıları içeri almaları konusunda kandırıp Polotsk'u kalleşlikle ele geçirmekle suçlar ve sonunda Doğu'nun ve Batı'nın efendiliği gibi yeni bir iddia daha atar. Kendini savunmak için tutulan uzun ve birazcık da çılgınca bir yol.
59 Kurbsky, *Correspondence*, s. 181-85.
60 A.g.e., s. 187 ve devamı.

20. BÖLÜM YAM ZAPOLSKİ ATEŞKESİ (Sayfa 397-416)

1 Zimin, *V Kanun*, s. 59-60.
2 A.g.e. Skrınnikov bu kararın 1572'de kabul edilmiş uygulamayı andırdığını, manastırların ölülerin ruhu için dua edilmesi karşılığında toprak elde etmelerini yasakladığını, halbuki 1580 kararının orta tabaka hizmet soyluları ve devlet hazinesi çıkarlarıyla ilgili olduğunu ve herhangi bir şekilde savaş nedeniyle yürürlüğe konduğunun söylenemeyeceğini ileri sürer. Horsey muhtemelen 1581'deki *ukaz*'a gönderme yapıyordu çünkü aynı zamanda Possevino'nun Papalık hegemonyasının kurulmasına ilişkin ısrarına dair İvan'ın söylediklerinden de alıntı yapıyor. Ayrıca Horsey, İvan'ın bu yolla 300.000 mark sterlin topladığını da belirtir. Bkz., Horsey, *Travels*, s. 382 ve devamı. Ayrıca bkz., Skrynnikov, *Rıssia posle oprichniny*, s. 73 ve devamı, yazar burada Horsey'in anılarının resmi kararlarla karşılaştırmasını yapar.
3 Bu, Zimin'in *V Kanun*, s. 64 ve devamını temel alan, çok karmaşık bir sorunun oldukça kısaltılmış bir özetidir.
4 Possevino, "Missio Moscovitica", s. 462-64. Peder Campano Roma'ya dönmek zorundaydı, Possevino'nun diğer yol arkadaşı, bir Hırvat olan Peder Drenocki Possevino dönene kadar Rusya'da kalacaktı. Drenocki Moskova'da olduğu süre zarfında çok yakından izleniyordu ve kimseye din değiştirtebilecek halde değildi.

5 Possevino'dan kalanlar arasında bu yere ilişkin yaptığı tarifler ve 13 Aralık'tan 15 Ocak 1582'ye kadar sürmüş olan ve 21 oturum yapılmış olan görüşmeler hakkında tuttuğu günlük benzeri bir rapor vardır. Bkz., Possevino, *The Moscovia of Antonio Possevino*, s. 106 ve devamı.

6 Bkz., Mattingly, *Renaissance Diplomacy*, her yerde.

7 Pierling, aynı yerde, II, s. 110. Pierling, önyargılı olduğuna dair suçlama karşısında Possevino'yu temize çıkarmaya çalışır fakat Kiverova Gora'da Rus delegasyonuyla birlikte kalmasına rağmen, Papalığın savunmasına soyunmuş olduğu için tamamen tarafsız olmasının zor olduğunu kabul eder.

8 Possevino, *The Moscovia of Antonio Possevino*, s. 128-29.

9 A.g.e., s.128-29.

10 Bunun, görüşmelerde hiçbir rolü olmayan ve benim gördüğüm kadarıyla da hiçbir görüşmede rol oynamamış olan "Üçüncü Roma Moskova" kavramına bir gönderme olmadığını belirlemek gerek.

11 Skrynnikov, *Rossia posle oprichniny*, s. 61-62.

12 Horsey, *Travels*, s. 300.

13 Karamzin'in vekayinamesi "Stepennaya Kniga"dan alıntı, IX, notlar, s. 28, not 609.

14 Çar İvan Vasiliyeviç Groznyi, *Dukhovnie pesnopenia i molitvoslovia*, Obschchestvo sviatitela, Moskova, 1999, s. 186 ve devamı.

15 Karamzin, IX, notlar, s. 128, not 608.

16 Bkz., yukarıda, s. 348.

17 Skrynnikov, *Rossia posle oprichniny*, s. 92-93.

18 A.g.e. Kaynak Oderborn'dur, Karamzin alıntı yapar.

19 Bkz., Perrie, *The Image of Ivan the Terrible*, s. 76 ve devamı, ayrıca Çar ve oğulları hakkındaki şarkılardan birinin metni için İngilizce çevirisi içinde bkz., s. 209 ve devamı.

20 G.V. Zharinov, "Zapisi o raskhode lekarstvennykh sredstv 1581-1582", *Arkhiv russkoi istorii*,4, 1994 içinde, s.103-25, İngiliz eczacı John Frensham ve doktor Dr. Robert Atkins Kraliçe Elizabeth'in yüksek tavsiyeleriyle, Rusya'ya 15 Kasım 1581'de vardılar ancak *çareviç*'e yetişmek için çok geç kalmışlardı.

21 Tolstoy, *England and Russia*, s. 194, "A Memorial for Her Majesty", Mayıs 1582.

22 Zimin, *V Kanun*, s. 265, not 30.

23 Possevino, *Moscovia of Antonio Possevino*, s. 12 ve devamı.

24 İrina, 1592'de Feodosya adında ve ömrü çok kısa süren bir kız doğurmuştu. Horsey, her zamanki gibi kendi önemli faaliyetlerine ilişkin aktardığı dedikodularla yüklü olarak, İngiltere'ye ziyaretlerinden birinde Oxford, Cambridge ve Londralı doktorların, İrina Godunova'nın "gebeliği ve çocuk sahibi olmasının sağlanması" konularında görüşlerini almak üzere bir konsultasyona katılmakla görevlendirildiğini söyler. Konuyla ilgili kelimeler asıl metinde İngilizcedir ama Kiril harfleriyle yazılmıştır. Horsey, *Travels*, s. 319. Rus sarayında gözden düşmesinde onun bu konudaki patavatsızlığı da rol oynamıştır.

25 Pastor Oderborn'un (asla Rusya'da bulunmamıştır) aktardığı bir söylentiye göre, İvan oğluna saldırdığında Boris Godunov odadaymış. Boris, Çar'ı vazgeçirmek için araya girmiş ama karşılığında o da dövülmüş ve hatta öfkeli hükümdar tarafından yaralanmıştır. Kuşkusuz bu İvan tarafından unutulmamış ve gözdesi Boris'e beslediği kin yüzünden onu herhangi konsey toplantısına katılmaktan men etmiş olabilir. Bkz., Floria, *Ivan Groznyi*, s. 389.

26 Willan, *History of Russia Company*, s. 157 ve devamı.

27 Solov'ev, *Istoria*, III, s. 677 ve devamı. F. Pisemski'nin İngiltere'deki görevine ilişkin resmi raporu için ayrıca bkz., F. Pisemsky, "Stateinyi spisok", N.I. Prokof'ev ve L.I. Alekhina (ed.), *Zapiski russkikh puteshestvennikov XVI-XVII vv.* içinde.

28 A.g.e., Pisemsky, "Stateinyi spisok", s. 220 ve devamı, s. 264 ve devamında; *SIRIO*, 38, İngiltere'yle ilişkili olarak, s. 1 ve devamı. Görüşmeler Çar'ın en yakın danışmanı Bogdan Beliski ve Çar'ın şimdiki karısının amcası olan Afanasii Nagoi tarafından sürdürülecekti.

29 Tolstoy, aynı yerde, s. 194, Mayıs 1582 Tezkeresi; Willan, aynı yerde, s. 161 ve devamı.
30 Willan, aynı yerde, s. 163.
31 Bkz., Prokof'ev ve Alekhina (ed.), aynı yerde, s. 67 ve devamı. Bu arada Çariçe Maria Nagaya, Çareviç Dmitri'yi doğurdu.
32 Pierling'in varsaydığı gibi, aynı yerde, II, s. 163 ve devamı.
33 Kukushkina, *Kniga v Rossii*, s. 165 ve devamı, Ostrog içinde basıldı.
34 Possevino, *The Moscovia of Antonio Possevino*, s. 67 ve devamı. Possevino Ortodoks ve Katolik Kiliseleri arasındaki farklılık üzerine İvan'a iki adet metin daha düzenlemiştir (bkz., a.g.e., s. 80 ve devamı). Ayrıca Anabaptist sapkınların Papa'nın Deccal olduğunu kanıtlamaya çalıştığı kitaba karşılık olmak üzere, Roma ile İngiltere arasındaki uçurumu gösteren bir çalışması daha vardır.
35 Bkz., yukarıda, 18. Bölüm.
36 A.g.e., s. 163-64; "Pamiatniki diplomaticheskikh snoshenii", X, sütun 277 ve devamı.
37 Bowes için bkz., Hakluyt, *Principle Navigations of the English Nation*, II, s. 251, "A brief discourse of the voyage of Sir Jerome Bowes... in the yere 1583"; Pisemski için bkz., *SIRIO*, 38, s. 104 ve devamı.
38 Hakluyt, aynı yerde, II, s. 253: isimleri Mekita Romanovich ve Andrew Shalkan olarak verilmiştir. Hollandalı tüccar görünüşe göre İspanyol Hollandası'ndaki Antwerp'tendi ve İvan Beloborodov olarak tanınıyordu.
39 Hakluyt'tan alınmıştır, aynı yerde, II, s. 255 ve devamı; *SIRIO* 38, 104 ve devamı.; Solov'ev, III, s. 678 ve devamı, Tolstoy, aynı yerde, s. 201 ve devamı. (Bowes'tan eczacı John Frensham'ın İngiltere'ye dönmesini sağlaması istenmişti, o da bunu başarmıştı.)
40 Solov'ev, III, s. 680.
41 A.g.e., s. 681 ve devamı; Elizabeth, Boğaz geçiş ücreti ödemek yerine Beyaz Deniz'e giderken Danimarka'nın hak iddiasında bulunduğu sulardan geçerken geçiş parası ödemeyi özel bir anlaşmayla kabul etmek suretiyle Danimarka'yı elde etmişti. Willan, aynı yerde, s. 158-59.

21. BÖLÜM İVAN'IN ÖLÜMÜ (Sayfa 417-433)

1 V.A. Rogov, *Istoria ugolovnogo prava, terrora i repressii v russkom gosudarstve XV-XVII vv*, Moskova, 1995, s. 156-57 (esas olarak *holopi* tarafından yapılan sahte ihbarları ele alan 1582 kanunuyla kıyaslayın).
2 Skrynnikov, *Rossia posle oprichniny*, s. 97-98.
3 *Early Slavic Studies*, İnternet: http:/w.w.w.h-net.org/~ess/ 24 Eylül 2002, Sergei Bogatırev'in gönderdiği postalar; Horsey, *Travels*, s. 304'te İvan'ın taşındığını bildirir.
4 Graham (ed. ve çev.), "Paul Juusten's Mission to Muscovy", *Russian History*, 13, no. 1, 1986, s. 81. Graham (ed. ve çev.), "Johann Boch in Moscow", *Russian History*, 13, no.1, 1986, s. 93-110, not 5, İvan burada at sırtında olarak anlatılır.
5 A.g.e.
6 Bkz., W.F. Ryan, "Alchemy and the Virtues of Stones in Muscovy", P. Rattansi ve A. Clericuzio (ed.), *Alchemy and Chemistry in the 16th and 17th Centuries*, Kluwer, Dordrecht ve Londra, 1994, s. 149-59. Ayrıca bkz., Horsey, aynı yerde, s. 304-305. İvan elmastan iğrendiğini ilan eder: "Elmas öfkeyi, gösterişi, içki perhizini ve iffetli olmayı sınırlar." Horsey hiç titizlik göstermeden ve bazı zamirleri kullanmadan paldır küldür yazdığı için bazen onun ne yazdığını takip edebilmek çok zorlaşıyor.
7 A.g.e., s. 306. Melek şekli keşişin elbise şeklidir. V.I. Koretsky, "Smert groznogo tsaria", *Voprosy istorii*, no. 9, 1979, s. 93-103. Koretsky 1591 tarihli Moskova Vekayinamesi'nden alıntı

yapar ve ayrıca "Vremennik Ivana Timofeeva", 1951, s. 15 ve 178, burada Timofeev gerçek suçlular olarak Godunov ve Beliski'nin isimlerini verir. Bkz., Ivan Timofeyev, "Vremennik", O.A. Derzhavina (ed. ve çev.), Moskova-Leningrad, 1951. Dr. Eyloff zehiri temin eden kişi olarak suçlanmıştı. Eyloff sadece Çar'ın doktoru olarak kalmakla yetinmemiş kendi hesabına büyük ticari işler de yapmıştı.

8 Jerome Bowes sonradan, İvan'ın aşırı yemekten öldüğünü söylemiştir, boğazına yemek takıldığı için de boğulmuş olabilir.

9 Prinz von Buchau, "Nachalo Rusi, i vozvyshchenie Moskovii", s. 28.

10 Zimin, *V Kanun*, s. 98 ve devamı. Horsey, aynı yerde, s. 310 ve 313.

11 Iuzefovich, "Kak v posol'skikh obychaiakh vedetsia", s. 49.

12 Çıbanlar genellikle B vitamini eksikliğine işaret eder. Ama bkz., Keenan, "Ivan IV and the 'King's Evil'", s. 5-13.

13 Dr. S. Sebag Montefiore'den tavsiye.

14 Uzun yazışma için bkz., *Early Slavic*, internet, yukarıda 3. notta verilen adresten bulabilirsiniz.

15 Abraham Lincoln şiddetli öfke patlamalarından mustaripti bu da ona verilmiş olan "mavi haplar" denilen cıva bileşiklerine atfedilirdi. Başkan olduktan sonra bu hapları kullanmayı bırakınca bu patlamalar da kesildi.

16 Asıl ismi Theophrastus Bombastus von Hohenheim'di. Sonradan edindiği isim "Celsus ötesi" anlamına gelir (tıp üzerine yazmış ilk dönem Romalı yazar). Teorilerine giriş ve etkileri için bkz., H.E. Midelfort, *Mad Princes of Renaissance Germany*, Virginia Üniversitesi, 1994, s. 9 ve devamı.

17 "Paracelsus, afyon, cıva, kurşun, sülfür, demir, arsenik, bakır sülfat ve potasyum sülfatı, ilaç hazırlama kitaplarının vazgeçilmez unsurları haline getirmiştir." Alıntı kaynağı P.H. Kocher, *Journal of the History of Medicine*, II, 1947, s. 451 ve devamında s. 452, not 2'de.

18 Beverley Berry'den Dr. S. Sebag Montefiore'ye faks, 8 Mart 2002.

19 H. Trevor Roper, "The Court Physician and Paracelsianism", V. Nutton (ed.), *Medicine at the Courts of Europe, 1500-1837*, Routledge, Londra ve New York, 1990, s. 79-94.

20 Woolley, *The Queen's Conjuror*, s. 104 ve her yerde.

21 "Dictionary of National Biography", Bomelius, Eliseus ya da Licius. Büyük ölçüde Philipp Melanchton'un düşüncesindeydi bu da Paracelsus'la bağlantısını güçlendiren bir durumdur.

22 Bkz., yukarıda, 20. Bölüm.

23 Zimin, *V Kanun*, s. 267, not 59. İvan Timofeyev, *Vremennik*'inde Beliski'nin artık İvan'ın eşcinsel partneri olduğundan söz eder. D. Rowland tarafından alıntılanmıştır, "Did Muscovite Literary Ideology Place Limits on the Power of the Tsar (1540-1660s)?", *Russian Review*, 49, 1990, s. 133.

24 Isaac Massa onun, o zamanlar eczacılıktan sorumlu Dr. Eyloff'un amiri durumunda olan Bogdan Beliski tarafından zehirlendiğini bildirir. Bkz., kendisinin, editörlüğü ve çevirisi G.E. Orchard tarafından yapılan eseri, *A Short History of the Muscovite Wars*, University of Toronto Press, Toronto, 1982, s. 21. Koretsky, "Smert groznogo tsaria", s. 100.

25 Zharinov, "Zapisi o raskhode...", s. 104-25; listede yer alan birçok bitki ve baharattan bazıları şunlardı; karanfil, kakûle, kimyon, kuşkonmaz, taşkıran çiçeği, balkabağı, kavun, hıyar, nane, maydanoz.

26 Zimin, *V Kanun*, s. 98'de güvenilmez Oderborn'un bir raporundan alıntı yapar, buna göre İvan, İrina'nın ırzına geçmeye (*ovladet*) çalışmış ve direnmeyle karşılaşınca da kısır olduğu gerekçesiyle Fedor'dan onu boşamasını istemişti.

27 V.I. Koretsky, "Smert' groznogo tsaria", s. 95 ve devamında, çeşitli ve epeyce renkli anlatımlarla IV. İvan'ın Beliski ve Godunov adına İrina tarafından zehirleniş hikâyelerini verir, fakat kanıtlar pek inandırıcı değildir.

28 Bununla birlikte Horsey, Boris Godunov ile Beliski'nin bu olasılık nedeniyle akıllarının karışmış olduğunu ima eder.

29 *Zemçina*'nın başı şimdi artık, Zimin'e göre (ve Horsey'e göre) 80 yaşını devirmiş olan Prens İ.F. Mistislavski idi: Muhtemelen 60'larındaydı. İlk karısı, 1564'te idam edilen Gorbati-Şuski'nin kızıydı, ikinci karısı İvan tarafından hep şüpheyle bakılan Yukarı Oka prenslerine dahil olup ancak ölümü kendi eceliyle olan V.İ. Vorotyinski'nin kızlarından biriydi. Nikita Romanoviç'in karısı, Mistislavski'nin eşi Vorotyinskaya'nın kız kardeşlerinden biriydi. Bkz., Zimin, *V Kanun*, s. 108-109.

30 Pavlov, *Gosudarsev dvor...*, s. 27 ve devamı.

31 V.M. Zhivov ve B.A. Uspensky, "Tsar i Bog: semioticheskie aspekty sakralizatsii monarkha v Rossii", B.A. Uspensky (ed.), *Iazyki kul'tury i problemy perevodimosti*, Moskova, 1988, s. 55 ve devamı.

32 Horsey, *Travels*, s. 283-84.

33 Kappeler, *Ivan Gorznyj*, her yerde.

34 Bkz. H.F. Graham'ın karşılaştırması, "Johann Boch is in Moscow" s. 106 ve devamı; Oderborn için bkz. s. 108; Horsey, aynı yerde, s. 299 ve J. Margeret, *Un Mousquetaire a Moscou*, A. Bennigsen (ed.), Paris, 1983, s. 56-57.

35 Önsöz'de, bu yazışmanın 17. yüzyıla ait bir sahtekârlık olduğuna dair Prof. Keenan'ın teorisini neden kabul etmediğimin nedenlerini açıklamıştım.

36 Modern İspanyol tarihyazımında Don Carlos'un otistik olduğu varsayımı ileri sürülmüştür. Bilgi için Prof. M. Rodriguez Salgado'ya şükran borçluyum. VI. Edward iyi ve katı bir Protestan eğitimi almıştı ama bana göre amcalarının idam edilmesi karşısında kılını bile kıpırdatmayan genç bir dini fanatikti.

37 Rowland, *Muscovite Literary Ideology*, s. 133'te bu üç yazar olarak, İvan Khvorostinin, Simon Shakhovskoy ve 1617 *Khronograf*'ın yazarını gösterir.

38 Kurbsky, *Correspondence*, s. 186 ve devamı. İvan'ın Wolmar'dan mektubu 1577 yılının Eylül ayı civarında yazılmıştı.

39 A.g.e., İvan'dan Kurbski'ye, s. 193: "*Ia khotel vas pokoriti v svoiu voliu...*"

40 İvan'ın halet-i ruhiyesindeki ilerlemeler konusunda çok aydınlatıcı bir anlatım için bkz., R.O. Crummey, "New Wine in Old Bottles? Ivan IV and Novgorod", *Russian History*, 1987, 14, s. 61-76.

41 İvan'da her zaman olduğu gibi dua dili çok belagatlidir ve *Pseudepigrapha* (Apokrif bile olmayan kitaplar) dahil olmak üzere birçok kaynaktan yararlanır. T. Chumakova (ed.), "Ivan Groznyi", *Sochinenia*, s. 1.

42 "Egemenlik Kanunu", 8 Mayıs 1555 (Elton, "The Reformation", s. 273). Ayrıca bkz., Crummey'in *New Wine in Old Bottles?* kitabında alıntı yapılan Kral I. James. Birçok tarihçi bu konuda bana katılmayacaktır ama bunun nedeni, onların "otokrasi" denilen bir siyasi sistemin varlığına inanmaları. Ben inanmıyorum. Umarım okurlarım bu kelimeyi bu kitapta, bu âna kadar kullanmadığımı dikkate almışlardır. "Otokratik" kelimesine gelince, bu da "Harikalar Diyarındaki Alis"in dünyasına ait bir kelimedir.

43 Basmanovların ve Maliyuta Skuratov'un İvan adına Rusya'yı yönettikleri görüşünü ikna edici bulmuyorum. Zamanı geldiğinde İvan, iki Basmanov'dan kolaylıkla kurtulmuştur. Maliyuta ise ölünceye kadar İvan'a yakın olarak kalmıştır. Bkz., Crummey, "New Wine in Old Bottles", s. 71. İvan, sık sık yanlış kararlar alsa da pekâlâ yönetmeye ve karar almaya muktedirdi.

44 Mistislavski ve Nikita Romanoviç'in her ikisi de M.İ. Vorotyinski için 1567'de esaretten kurtulduğunda oldukça yüklü bir kefalet seneti imzalamışlardır fakat onun 1570'teki vasiyetinin tanıkları olmayı kabul etmemişlerdir. Acaba bunun nedeni onun komplo içinde olduğundan şüphelenmeleri miydi? İvan'a ihbar edilip sonra da bu nedenle mi öldürülmüştü?

45 İvan'ın kronik olarak para sıkıntısı çekmesine rağmen tek bir kefalet senedi hakkında bile, ödenmesini talep ettiğini gösteren bir belgeye rastlamadım.

46 Bu tartışma bağlamında, daha önceki notlarda sözünü ettiğim kaynaklara ek olarak geniş bir yelpaze içinde Rus ve Anglofon kaynaklara dayandım, bunların başlıcaları; S.N. Bogatyrev, "Povedenie Ivana Groznogo i moral'nye normy russkogo obshchestva XVI veka", *Studia Slavica Finlandensia*, XI, Helsinki, 1994, s. 1-20; aynı yazarın, "Groznyi Tsar ili groznoe vremia? Psikhologicheskii obraz Ivana Groznogo v istoriografii", *Russian History*, 22, no. 3, Sonbahar, 1995, s. 285-308; Crummey, "New Wine in Old Bottles?", s. 61-76; R. Hellie, "What Happened? How Did He Get Away With It? Ivan Groznyi's Paranoia and the Problem of Institutional Restraints", *Russian History*, 14, 1987, s. 199-224; Lehtovirta, *Ivan IV as Emperor*. Kendi bakış açımı özetlersem; eski tarihçiler arasında Kliyuçevski ve Veselovski'nin yorumlarını ve İngilizce yazan çağdaş tarihçiler arasında da Crummey, Bogatırev ve Lehtovirta'nın yorumlarını daha ikna edici buluyorum.

22. BÖLÜM İVAN'IN RUSYA'YA BIRAKTIĞI MİRAS (Sayfa 435-451)

1 Bkz., M. Perrie, *The Cult of Ivan the Terrible in Stalin's Russia*, Palgrave, Londra, 2001; Prof. Perrie hem Rus tarihinin Stalinizasyonunu ve hem de Korkunç İvan'ın Stalinizasyonunu ele alır ve Ayzenştayn'ın filminin yanı sıra çeşitli romanları da elden geçirir.

2 En başta, V.B. Kobrin tarafından, *Ivan Groznyi*, Moskova, 1989.

3 A.L. Khoroşkeviç tarafından 1964'te yazılan ve 2001'de gün yüzü gören *Oprichnina Ivana Groznogo* adlı eserin 2. baskısına yazdığı önsözde Zimin'den yaptığı iki içten ve dokunaklı alıntı buldum: "Ben (Zimin) *Oprichnina*'yı bir nefeste yazdım. Hem de tümünü. Sonuna kadar (muhtemelen altı ay içinde)." Khoroshkevich ekler, "Daha önceki Stalinist dogmalardan sonraki kısa ömürlü yarı-özgürlük ortamında yayımlayamamaktan korkuyordu." "Eşeğin postu derisine yapışıktır – çıkarmanın bedeli kanlıdır" (s. 5).

4 Artık bugüne uymamakla birlikte, "'kraliyete hizmet kişiyi soylu yapar' deyişi ortaçağ yazarlarınca yaygın olarak kullanılan bir özdeyişti." Bkz., Given-Wilson, *The English Nobility in the Late Middle Ages*, s. 17.

5 Bkz., Rowland, *Muscovite Literary Ideology*, s. 125-55. *Muchitel*'in aynı zamanda eski Yunanca *tyrannos* kelimesinin Rusça çevirisi olduğu da hatırlanmalıdır.

6 Bunların Vlad Tepeş masallarında bunun nasıl tasvir edildiğine bkz. (yukarıda, 3. Bölüm.).

7 Bu dönemlerde parçalanma İspanya ve Fransa'da daha büyük ölçüdeydi. Almanca konuşulan topraklar 1870'e kadar parçalanmış şekilde kalmıştı.

8 *Pomeşçik*'lerin, değişik sosyal mevkilerden gelen başka çeşit askeri hizmetlilerin ve Kazak ev sahiplerinin savunmaları üzerine kurulu bu yoğunlaştırılmış savunma politikasının zararlı etkileri için bkz., Dunning, *Russia's First Civil War*, s. 47 ve devamı.

9 Bkz., M.D. Zlotnik, "Muscovite Fiscal Policy, 1462-1584" içindeki tablolar, *Russian History*, 6, Kısım 2, 1979, s. 243 ve devamı, s. 252-53'te. *Sokha*, vergiye tabi tutulan araziler için bir toprak birimi. Ayrıca giderek ağırlaşan ticari görevler de vardı. Manastırlar, çoğunlukla önemli vergi istisnalarından yararlanıyordu ama *opriçnina* döneminde durum karmakarışık hale geldi.

10 Hakluyt, *Principal Navigations and Discoveries of the English Nation*.

11 Bkz., J. Blum, *Lord and Peasant in Russia*, Princeton, 1961, s. 249 ve devamı.

12 Stökl'ün durumu nasıl iyi anladığını gösteren düştüğü not için bkz., "Die Würzeln des Modernen Staates in Osteuropa", s. 255-69, s. 265'te. "Rusçadaki çağdaş 'devlet' (İngilizcede *state*)

kelimesinin kökeninin, *Grunderherrschaft* anlamında 'Efendinin Ülkesi'nden (*Land des Herrn Herrschaft*) gelmesi tesadüfi değildir." Diğerleri gibi Stökl de birçok yerde devlet kavramının ancak hanedanlar sönümlendikten sonra, hükümdar ile ülke arasındaki ayrım açık bir hale geldiğinde ortaya çıktığını ileri sürer.

13 Bunu ödünç aldığım kaynak R.J. Knecht, *Francis I*, s. 19. Fakat onların yaşamaya devam edebilecekleri anlamına gelmediğini de söylemek gerekli, mesela, İngiltere'de manastırların kapanması ya da Fransa'daki Nantes Fermanının İlgası gibi.

14 Temsili bir mecliste, devam edecek soy olarak yeni bir hanedanın seçilmesi, monarşilerde tahtın vârisinin belirlenmesinde yeni bir uygulamanın başlangıcıydı. Dunning, *Russia's First Civil War*, s. 93'te, Meclis'in toplanmasının ve 1598'deki seçimin Boris Godunov'a Çar tacı giydirildikten sonra olduğunu ileri sürer.

15 Üçüncü Roma Moskova kavramı Ortodoks dünyasının Doğu Avrupa'yla ilişkilerinde önemli bir kavramdı. Batı Avrupa açısından düşünüldüğünde ise siyasete ve dine hükmeden birinci Roma'ydı.

16 Bkz., Lehtovirta, *Ivan IV as Emperor*, s. 358 ve devamı. Yazar burada, İvan'ın hiçbir zaman için başında bir haleyle tasvirinin olmadığını ve hiçbir zaman kutsal olarak anılmadığına işaret eder. Ama şimdi onu bir aziz olarak çizmeye yönelik embriyonik bir çaba söz konusu.

17 Bkz., a.g.e., s. 327 ve devamı.

18 "Konstantin'in Bağışı", II. Silvester'in Papalığı sırasında, 9. yüzyıl başlarına tarihlenir. İmparator Konstantin'in Papa I. Silvester'e MS 327'de, Hıristiyan dünyası üzerinde ruhani ve dünyevi hâkimiyet sahibi olma yetkisini bağışladığı iddiasıdır. II. Silvester, Ortodokslar tarafından tanınan son papadır. 1440 yılında Lorenzo Valla, bir sahtekârlık olduğunu ileri sürmüş olsa da "Bağış," ortaçağda sık sık Papalığın hak iddialarında dayanak olarak kullanılmıştır. Bağış 1555'de Rusya Kilisesi'nin bunun bir sahtekârlık olduğunu (Yunanlı Maksim sayesinde) çoktan biliyor olması gereken bir dönemde, muhtemelen Metropolit Makari tarafından Rusya'da Çar'ın girişebileceği herhangi bir saldırıya karşı Rusya Kilisesi'ni korumanın bir parçası olarak *Stoglav* içine sokulmuştur. Bkz., A.D. Gorsky, *Rossiiskoe zakonodatel'stvo X-XX vekov*, II, s. 333 ve devamı ve s. 465-66.

19 Bkz., yukarıda, 15. Bölüm, s. 251 ve devamı ve Bölüm XX. ve devamı.

20 Ryan, *Alchemy and the Virtue of Stones in Muscovy*, s. 226. Ryan aynı zamanda Horsey'in İvan'ın sihirli taşlar işlenmiş asasını tarif edişinden alıntı yapar. Bkz., *Literatura drevnei Rusi*, s. 283 ve devamında Dmitriev'deki Vladimir Prensleri Efsanesi.

21 17. yüzyılda Leh ordusuna teslim olan Rus General Shein'in Smolensk dışında generalleriyle birlikte yüzükoyun yerde yatarken çizilmiş resmi, Velazquez tarafından çizilen ve Breda'nın İspanyol komutanı Spinola'ya teslim oluşunu gösteren, Frost'un *The Northern War* kitabının kapağında röprodüksiyonu bulunan resmin tam zıddıdır.

22 A. Filiushkin'nin *Kritika*", 3.1.'de yayımlanan makalesi, 2002, s. 89-109, A.L. Yurganov'un, *Kategorii russkoi srednevekovoi kul'tury* adlı kitabı üzerine, Moskova, 1998.

23 Rusya tahtında Rurik soyundan gelen vârislerin hak iddia etmeleri konusunda hâlâ bu kadar kafa karışıklığı olmasını garip karşılıyorum. 1598'de yok olan hanedan Aleksandır Nevski'nin kurucusu olduğu bu kol değildir, Moskova'nın Daniloviçleri, tüm Rurik soyundan gelenlerin bildiği gibi, tüm Rusya tahtında hak iddia etme konusunda (bunu kendileri de biliyordu) daha önde gelen Şuskilerden sonra ikinci planda gelir. Nikita Romanoviç Yuriyev-Zaharyin'in böyle bir iddiası yoktu. O bir Rurik değildi, sadece IV. İvan'ın kayınbiraderi idi, tıpkı Boris Godunov'un Fedor'un kayınbiraderi olması gibi. Litvanyalı Gediminoviçlerin de (Mistislavskiler ve nesli tükenmiş olan Beliskiler) tahtta iddiaları yoktu. Rurikler haleflik konusunda istikrarlı değildi, kâh babadan oğla kâh ağabeyden diğer kardeşe geçerdi. Fakat kimlerin bu rütbe sıralamasının dışında kaldığını da iyi bilirlerdi. Timofeyev'in Mikhail Skopin Şuskilerle bağı için, *Vremennik Timofeeva*'ya bkz. (D. Rowland, "Towards an Understanding of the Political Ideas in Ivan Timofeev's Vremennik", "*SEER*", 62, no.3, s. 371-99, s. 375'te).

24 Grobowski'nin "The Chosen Council"ında, 104. sayfadan itibaren prenslerin sistemli bir şekilde devre dışı bırakılışı en açık biçimiyle anlatılır.

25 Bkz., Perrie, *The Image of Ivan the Terrible in Russian Folklore*, s. 96-101 ve ayrıca, "İç Karışıklıklar Dönemi" bağlamında 17. yüzyılın sadistik kurguları konusundaki göndermeleri için yine aynı yazarın *Pretenders and Popular Monarchism in Early Modern Russia* adlı eserine bkz., Cambridge University Press, Cambridge, 1995, s. 137-38.

26 Avrupa'daki uygulamalar için başka kaynakların yanı sıra, İmparator Şarlken'in Kutsal Roma-Cermen İmparatorluğu için çıkarttığı ferman olan *Constitutio Criminalis Carolina*'ya da bakılabilir, zamanın ölçülerine göre oldukça ılımlıdır. Ayrıca bkz., R.J. Evans, *Rituals of Retribution, Capital Punishment in Germany, 1600-1987*, Oxford University Press, Oxford, 1996, s. 27-108; E. Peters, *Torture*, Basil Blackwell, Oxford, 1985. İngiltere'nin yaşadığı ızdırap, Bosworth savaşından sonra kitapta ele alınan dönemde toprakları üzerinde bir daha savaş görmediği için belki daha az olmuş olabilir.

27 *Litsevoi Svod*'da yer alan tasvirler aynı zamanda genç Çar'ın ve zaman zaman da Çariçe'nin huzurunda infazların yapılmış (kim oldukları bilinmiyor) olduğuna dair belgelerin olduğu insanın içini acıtan bir kaynaktır. Örneğin Skrınnikov'un *Tsarstvo terrora* kitabının ön ve arka kapak içi sayfalarına bkz.

28 Gestapo, KGB, Stasi ve daha birçoğunun dünyasında her yere sinen o ihbar kültürünün etkileri üzerine çok şey yazılmıştır.

29 Skrınnikov'a göre, *Tsarstvo terrora*, s. 259, İvan kendilerine Çar'ın Özel Konsey'inde oturma izni vererek Büyük Knez Vsevolod "Büyük Yuva" (ölümü 1212) soyundan gelenleri tanımıştır.

30 Dunning, aynı yerde, s. 183. Genellikle, Peter Basmanov'un babası Fedor'un, İvan'ın eşcinsel partneri olduğu varsayılır ve İvan tarafından kendi babası Aleksey'in kellesini uçurmaya zorlandığı rivayet edilir. Bkz., yukarıda 15. Bölüm.

31 Bkz., Rowland, *Towards an Understanding*, s. 378.

32 Giles Fletcher tarafından önceden söylendiği gibi, *Of the Russe Commonwealth*, s. 26.

33 Bkz., yukarıda, 13. Bölüm.

34 Prinz von Buchau, "Nachalo Rusi, i vozvyshenye Moskovy", s. 68: "Öyle yaptıkları için en basit insanlar tarafından bile ayıplanacaklarından asla isimlerini yazmazlardı."

35 Daha modern bir Rusça çevirisi için bkz., Chumakova (ed.), "Ivan Groznyi", *Sochineniya*, s. 172 ve devamı. Possevino İvan'ın tüm yabancı elçi ya da krallara (a.g.e., s. 6) cevaplarını dikte ettirdiğini doğrular. Ayrıca bkz., Bogatyrev, *Battle for Divine Wisdom*, s. 5, İvan'ın Aleksandrovskaya Sloboda'daki yazılarının varlığı üzerine B.M. Kloss'tan alıntı yapar. Boyarların mektupları için bkz., yukarıda 13. Bölüm.

36 Rus ya da Rus olmayan birçok yazar IV. İvan'ın akli dengesi ve psikolojik durumu hakkında yazmıştır. Her birini tek tek belirtmek yerine, özellikle çok yararlı bulduklarım arasından şöyle bir sıralama yapabilirim: Kurbski ve İvan üzerine, Inge Auerbach; İvan'ın davranışlarını, kendi nezdinde ve halkı nezdinde haklı çıkarma çabaları sürecine ilişkin olarak Priscilla Hunt, "Ivan IV's Personal Mythology of Kingship", *Slavic Review*, no. 52, 4, Kış 1993, s. 769-809; Uspensky, "Tsar' i patriarkh"; Bogatyrev, *Battle of Divine Wisdom* ve "Groznyi Tsar ili groznoe vremia?"; Lethovirta, *Ivan IV as Emperor* (özellikle bu konu derinlemesine işlenmiş); A.L. Yurganov, "Oprichnina i strashnyi sud", *Otechestvennia istoria*, 3, 1997, s. 52-75; Crummey, *New Wine in Old Bottles* (sağduyunun dobra dobra dile getirildiği harika bir çalışma); Rowland, *Muscovite Literary Ideology*. Ayrıca V. Lossky'den de yararlandım, *The Mystical Theology of the Eastern Church*, James Clarke, Cambridge ve Londra, 1973, birçok yerde.

37 Taube ve Kruse, *Poslanie Ioganna...*, s. 39-40.

38 Bkz., Yurganov, "Oprichnina i strashnyi sud", s. 52.

39 "Nemini subjectus sum quam Christo filio deri", Prinz von Buchau, aynı yerde, s. 62. "Çar" kelimesinin İskit kökenli olduğunu ekler. Buchau'nun metninin aslı Latincedir ve Rusçaya çev-

rilmiştir. O zamanki *samoderjaviye*'nin İngilizce karşılığı *self-upholder*'dır (genellikle "egemenliği kendisi kuran" anlamında-ç.) Prinz, *samoderjets*'in gerçek anlamı üzerine yorum yapan benim rastladığım ilk yabancıdır, Çar kelimesinin Sezar'dan geldiğini bilmese de.

40 İkon tasvirlerinde teolojik bilgeliğin gösterdiği gelişme için bkz., Podobedova, "Moskovskaia shkola zhivopisi."

41 Hunt, İvan'ın Kurbski'ye yazdığı ilk mektubunun, kendisinin *Velikie Chetii Minei*'deki Sahte Dionysius'un yazmalarına aşina olduğunu gösterdiğini ileri sürer; ayrıca bkz., *Poslania Ivana Groznogo*, s. 531-32.

42 Bkz., Yurganov, "O date zaveshchania Ivana Groznogo", s. 125-41.

43 Bkz., Hunt, "Ivan IV's Personal Mythology of Kingship", her yerde ve ayrıca Bogatyrev, "Battle for Divine Wisdom", her yerde. Her iki makalede de çok yakın görüşler vardır ve umarım ben de yazarların verdikleri hükümlere uymuşumdur.

44 Kurbsky, *Correspondence*, s. 20-1.

45 Perrie tarafından *The Cult of Ivan the Terrible in Stalin's Russia* adlı eserinde s. 151'de film eleştirmeni Vsevolod Vyshnetsky'nin Ayzenştayn'ın filmi hakkında söylediği sözlerden yapılan alıntı.

46 Kliuchevsky, *Sochinenia*, II, Moskova, 1957, s. 199.

47 Kurbsky, *History*, s. 85; Ivan Timofeyev, *Vremennik*, s. 173.

Sözlükçe

Boyar, boyarinya: Aristokrasideki en üst rütbe, genellikle Konsey üyesi

Çaşniki: Saki, sofracı ya da şarap mahzeninden sorumlu papaz

Gosudar, gosudarinya: Hükümdar, sahip, sahibe (efendisi olmak anlamında)

Duma, dumnıy: Meclis, meclis kâtipliği ya da üyesi

Diyak: Boyar Konseyi üyesi, sekreter, kâtip

Dvor: Saray erkânı (çarın ya da soyluların), saray avlusu

Dvorets: Saray

Dvoretskiy: Kâhya, vekilharç

Dvoryanin, dvoryan: Üst tabaka mensupları, soylular

Gost: İmtiyaz sahibi tüccar

Kaznaçey: Hazinedar, muhasip

Holop: Borç ya da toprak kölesi

Knyaz, knyagina, knyajna: Prens, prenses, evlenmemiş kız evlat

Kormleniye: Toprak tahsis edildiğine dair belge ya da boyarların yerel ahaliden kendi hesaplarına aldığı vergi

Namestnik: Vali, vali yardımcısı, vekil (12-16. yüzyıl)

Okolniçi: Çarın yaveri, Konsey 2. derece üyesi

Pomestiye, ya: Hizmet karşılığı kullanım hakkı verilmiş olan mülk, arazi ve çoğulu

Postelniçi: Defterdar, mabeyinci

Prikaz, izba: Devlet dairesi

Rında: Çar'ın özel silahlı muhafızı

Samoderjaviye: Egemenlik, hükümranlık

Samoderjets: Egemen, tek başına hükümran olan (Almancası *Selbstherrscher*, İng. *Self-upholder*)

Spalnik: Çar'ın özel ikametgâhına bakan iç saray görevlisi

Stolnik: Uşak

Strelets, strelti: Arkebüzcü, arkebüzcüler

Vedro: Kova, gerdel, sıvı ölçü birimi (yaklaşık 12.3 litre)

Voyevoda: Voyvoda, general, bir bölgenin en kıdemli görevlisi

Seçme Kaynakça

Notlarda değinilen kaynaklar ilk yer alışlarında tam açılımıyla daha sonra ise kısaltılmış başlıklarıyla verilmiştir.

Al'shits, D.N., *Nachalo samoderzhavia v Rossii. Gosudarstvo Ivana Groznogo*, Leningrad, 1988.

Alef, G., "Belskies and Shuskies in the XVITh. Century", *FOG*, 3, Berlin, 1986, s. 221-40.

—— "Das Erlöschen des Abzugrechst der Maokauer Bojaren", *FOG*, 10, Berlin, 1975, s. 7-74.

Amosov, A.A., *Litsevoi letopisnyi svod Ivana Groznogo. Kompleksnoe kodikologicceskoe İssledovanie*, Moskova, 1998.

Andreyev, N.E., "Kurbsky's Letters to Vasyan Muromtsev", yazarın *Studies in Muscovy* kitabı içinde yeniden basılmıştır, Variorum Reprints, Londra, 1970, s. 414-36.

—— *Studies in Muscovy: Western Influence and Byzantine Inheritance*, Variorum Reprints, Londra, 1970.

Arel, M.S., "'The Lawes of Russia Writte', 'An English Manuscript on Muscovy at the End of the Sixteenth Century'", *Oxford Slavonic Papers*, ns 23 (1999), s. 13-38.

Auerbach, Inge, "Die politische Vorstellungen des Fürsten Andrej Kurbski", *JGOE*, 117, 1969, s. 170-86.

Babichenko, D., "Kremlevskie tainy 33-I element", *Itogi 37 (327)*, 17 Eylül 2002.

Backus, Oswald P., "A.M. Kurbsky in the Polish Lithuanian Stage, 1564-83", *Acta Balto-Slavica 6 (1969)*, s. 29-50.

—— "The problem of Unity in the Polish-Lithuanian State" (O.Halecki ve J. Jakstas'ın yorumu ve yanıtıyla birlikte), *Slavic Review*, 22, no. 3 (Eylül 1963), s. 411-55.

—— "Treason as a Concept and Defections from Moscow to Lithuania in the Sixteenth Century", *FOG* 15, s. 119-44.

Bantysh-Kamenskii, D.N., *Obzor vneshnikh snoshenii Rossii po 1800 god*, Moskova, 1902.

Barlow, F., *The Feudal Kingdom of England, 1042-1216*, Longman, Londra, 1988.

Baron, S., "Ivan the Terrible, Giles Fletcher and the Muscovite Merchantry; a Reconsideration", *SEER*, 56, no. 4 (1978), s. 563-85.

Barsov, E.V., *Drevne-russkie pamiatniki sviashchennago venchania tsarei tsarstvo, v sviazi sgrecheskimi ikh originalami; s istoricheskim ocherkom chinov tsarskago venchania v svyazi s razvitiem idei tsaria na Rusi*, Moskova, 1883, yeniden basımı Mouton, Lahey ve Paris 1969.

Bartenev, S., "Opis stenopisnykh izobrazhenii v Zolotoi Palate", *Moskovskii Kreml'; v starine i teper* içinde, c. 2, Moskova, 1916.

Baumgarten, N. de, "Généalogie et marriages occidentaux des Rurikides russes du Xe au XIIIe siecles", *Orientalia Christiana*, 9, n. 35 (1927), s. 5-94.

Belikov, B. Yu ve Kolycheva, E.I., "Dokumentry o zemlevladenii knizaei Vorotynskykh vo vtoroi poloviny XVI-nachale XVII vv", *Arkhiv russkoi istorii, vyp.2* (Moskova 1992), s. 427-46.

Bennigsen, A. ve Quelqejay, C., "L'expedition turque contre Astrakhan en 1569", *CMRS*, 8 (1967), s. 437-46.

Berelowitch, A., "La Noblesse a la Cour de Michel Romanov", *Revue des Etudes Slaves 70*, no. 1 (1998), s. 249 ve devamı.

—— *La Hiérarchie des Egaux: La Noblesse russe d'ancien régime, VeXVIIe siecles*, Seuil, Paris, 2001.

Berry, L.E. (ed.),*The English Works of Giles Fletcher, the Elder*, The University of Wisconsin Press, Madison, 1964.

—— ve Crumney, R.O. (ed.), *Rude and Barbarous Kingdom. Russia in Accounts of Sixteenth-Century English Voyagers*, University of Wisconsin Press, Madison, 1968.

Billington, J.H., *The Icon and the Axe: An Intrepretive History*, Alfred A. Knopf, New York, 1966.

Blum, J., *Lord and Peasant in Russia*, Princeton University Press, Princeton, 1961.

Bogatyrev, S.N., "Administrativnye sistemy Tiudorov i Riurikovichei: Sravnitel'nyi analiz N.I. Basovskaia (ed.), *Zerkalo istorii: Sbornik statei*, Moskova, 1992, s. 74-84.

—— "Blizhniaia duma v tre'tei chetverti XVI v." I, 1550'ler, II, 1560-70, III, 1571-72, *Arkheograficheskii ezhegodnik za 1992*, Moskova, 1993, s. 119-32; *za 1993*, Moskova, 1995, s. 94-112; *za 1994*, Moskova, 1996, s. 64-81.

—— "Groznyi Tsar ili groznoe vremia? Psikhologicheskii obraz Ivana Groznogo v istoriografii", *Russian History*, 22, no. 3 (sonbahar 1995).

—— "Povedenie Ivana Groznogo i moral'nye normy russkogo obshchestva XVI veka", *Studia Slavica Finlandensia* 11, Helsinki, 1994, s. 1-19.

—— "Tsarskii sovet v sochineniakh Dzh. Fletchera i V.O. Kliuchevskogo", V.O. Kliuchesvsky, *Sbornik materialov, vyp* 1, Penza, 1995, s. 45-50.

—— "'Smirennaya groza':k probleme interpretatsii istochnikov po istorii politic-beskoi kul'tury Moskovskoi Rusi", *Istochnikovedenie i kraevedenie v kul'ture Rossii. K 50-letiyu sluzheniya Sigurda Ottovicha Schmidta, Istoriko-arkhivnomu institutu*, Russian University for he Humanities, Moskova, 2000, s. 79-83.

—— *The Sovereign and his Counsellors. Ritualised Consultations in Muscovite Political Culture, 1350s-1370s*, Helsinki, 2000.

—— *A.A. Zimin, 'Oprichnina'*, A.L. Khoroshevich (ed.), önsözü de kendisi tarafından yazılan gözden geçirilmiş ve genişletilmiş 2. baskısı, Moskova, 2001.

—— "Battle for Divine Wisdom: the Rhetoric of Ivan IV's Campaign Against Polotsk", E. Lohrar ve Marshall Poe (ed.), *The Military and Society in Russia 1450-1917*, E.J. Brill, Leiden, 2002, s. 325-63.

—— (ed.), *Pavel Juusten, Posol'stvo v Moskoviu, 1569-1572*, Helsinki, 2000.

Bulavin, D. (çev. ve ed.), "Taina tainykh", *Pamiatniki literatury drevnei Rusi, konets XV-pervaia polovina XVI veka*, Moskova, 1984.

Bushkovitch, P., *Religion and Society in Russia. Sixteenth and Seventeenth Centuries*, Oxford University Press, New York ve Oxford, 1992.

—— "The Life of Saint Filipp, 'Tsar and Metropolitan in the Late Sixteenth Century'", *Medieval Russian Culture*, c. 2, M.S. Fliesr ve D. Rowland (ed.), University of California Press, Berkeley, 1994.

Calendar of State Papers, Elizabeth, 1566-68, Public Record Office, Londra.

Cazacu, M., *L'Histoire du Prince Dracula en Europe centrale et orientale*, Librairie Droz, Cenevre, 1988.

Cherepnin, L.V. (ed.), *Pamiatniki russkogo prava*, c. IV, *Pamiatniki prava perioda ukreplenia Russkogo tsentralizovannogo gosudarstva, XV-XVII vv.*, Moskova, 1956.

—— "Zemskie sobory i utverzhdenie absoliutizma v Rossii", *Absoliutizm v Rossii XVII-XVIII vv*, N.M. Druzhinin (ed.), Moskova, 1964, s. 92-133.

Cherniavsky, M., "Ivan the Terrible and the Iconography of the Kremlin Cathedral of Archangel Michael", *Russian History*, 2, 1975, s. 5-28.

—— (ed.), *The Structure of Russian History. Intrepretive Essays*, New York, 1970.

Chernov, A.V., *Vooruzhennye sily russkogo gosudarstva v XV-XVII vv.*, Moskova, 1954.
Cobenzl, Hans von Prosseg [aslı Pernstein adı altında], "Donesenie o Moskovii Ioanna Pernstaina", *Chtenia v imperatorskom obshchestve istorii i drevnostei rossiskikh pri moskovskom universitete*, c. 4, Ekim-Kasım, 1876, s. 1-20.
Coleman, C. ve Starkey, D (ed.), *Revolution Reassessed. Revisions in the History of Tudor Government and Administration*, Clarendon Press, Oxford, 1986.
Croskey, Robert M., *Muscovite Diplomatic Practice in the Reign of Ivan III*, Garland Publishing, New York ve Londra, 1987.
Cross, S.H. ve Sherbowitz-Wetzor, O.P., *The Russian Primary Chronicle: Laurentian Text*, Medieval Academy of America, Cambridge, Mass., 1953.
Crummey, R.O., *Aristocrats and Servitors: The Boyar Elite in Russsia, 1613-1689*, Princeton University Press, 1983.
—— "Court Spectacles in the Seveteenth-Century Russia: Illusion and Reality", D. Clarke Waugh (ed.), *Essays in Honor of A.A. Zimin*, Columbus, Ohio, 1983 içinde,, s. 130-58.
—— "The Fate of the Boyar Clans, 1556-1613", *FOG* (1986), s. 243 ve devamı.
—— "New Wine in Old Bottles? Ivan IV and Novgorod", *Russian History*, 14, 1987, s. 61-76.
—— *The Formation of Muscovy, 1304-1613*, Longman, Londra ve New York, 1987.
Dembkowski, H.E., *The Union of Lublin – Polish Federation in the Golden Age*, Columbia University Press, New York, 1982.
Denisoff, Ellie, *Maxime le Grec et l'Occident*, Paris/Louvain, 1943.
—— "Maxime le Grec et ses vicissitudes au sein de l'église russe", *Revue d'Etudes Slaves*, c. 31, no. 10-14, Paris, 1954, s. 7-20.
Derzhavina, O.A. (ed.), *Vremennik Ivana Timofeeva*, Moskova/Leningrad, 1951.
Dewey, H.W., "The 1550 '*Sudebnik*' as an Instrument of Reform", *JGOE* 10, 1962, s. 161-80.
—— "Political '*Poruka*' in Muscovite Rus", *Russian Review* 46 (1987), s. 117-34 ve Kleimola, Ann M., "Suretyship and Collective Responsibility in the pre-Petrine Russia", *JGOE* 18, 1970, s. 337-54.
—— ve Kleimola, Ann, M., "Suretyship and Collective Responsibility in pre-Petrine Russia", *JGOE* 18 (1970), s. 337-54.
—— ve Kleimola, Ann, M., "From the Kinship Group to Every Man his Brother's Keeper: Collective Responsibility in the pre-Petrine Russia", *JGOE* 30, 1982, s. 321-35.
D'iakonov, M., *Vlast' moskovskikh gosudarei: Ocherk iz istorii politicheskikh idei drevnei Rusi do kontsa XVI veka*, St. Petersburg, 1889. Yeniden basım Mouton, Lahey, 1969.
Dmitriev, L.A., *Literatura drevnei Rusi Khrestomatia*, St. Petersburg, 1997.
—— (çev. ve ed.), "Skazanie o kniaziakh Vladimirskikh", *Literatura drevnei Rusi Khrestomatia*, St. Petersburg, 1997, s. 283-95.
—— ve Likachev, D.S. (ed.), *Pamiatniki literatury drevnei Rusi. Seredina XVI veka*, c. 1, Moskova, 1985.
Donnert, E., *Der Ivlandische Ordensritterstaat und Russland. Der livlandische Krieg und die baltische Frage in der Europaisschen Politik 1558-1583*, Berlin (GDR), 1963.
Druzhinin, N.M., *Absolutizm v Rossii XVII-XVIII vv.*, Moskova, 1964.
Dunning, C., *Russia's First Civil War*, Pennsylvania State University Press, Philadelphia, 2001.
Elliott, John, *Europe Divided, 1559-1598*, Fontana History of Europe, Collins, Londra, 1968.
Elton, G., "Introduction, The Reformation 1520-1559", G.R. Elton (ed.), *New Cambridge Modern History*, c. 2, Cambridge University Press, 1958, içinde, s. 1-22 ya da Bölüm 7, "The Reformation in England", s. 226-49.
Eskin, Yu., *Mestnichestvo v Rossii XVI-XVII vv. Khronologicheskii reestr*, Moskova, 1994.
Esper, T., "Russia and the Baltic, 1494-1558", *Slavic Review*, 25, 1966, s. 458-74.
—— "A Sixteenth-Centurt Russian Arms Embargo", *JGOE*, 15, 1967, s. 180-96.

Etkind, E., Nivat, G., Serman, I. ve Strada V. (ed.), *Histoire de la littérature russe*, I, Fayard, Paris, 1992.

Evans, R.J., *Rituals of Retribution, Capital Punishment in Germany, 1600-1987*, Oxford University Press, 1996.

Fedotov, G., *Sviatye dervnei Rusi*, Moskova, 1990.

Fennell, J.L.I., *Ivan the Great of Moscow*, Macmillan, Glaskov, 1961.

—— "Princely Executions in the Horde, 1308-1339", *FOG*, 38, 1986, s. 9-19.

—— "Ivan IV as a Writer", R. Hellie (ed.), *Russian History*, 14, 1987, s. 145-54.

—— *A History of the Russian Church to 1448*, Longman, Londra ve New York, 1995.

Filiushkin, A.I., *Istoria odnoi msitfikatsii. Ivan Groznyi i izbrannaia rada*, Moskova, 1998.

Fletcher, G., *Of the Russe Commonwealth*, R. Pipes (ed.), Harvard University Press, Cambridge, Mass. 1966.

Flier, M.S., "Breaking the Code. The Image of the Tsar in the Muscovite Palm Sunday Ritual", M.S. Flier ve D. Rowland (ed.), *Medieval Russian Culture*, c. 2, University of California Press, Berkeley, 1994.

—— ve Rowland, D. (ed.), *Medieval Russian Culture*, c. 2, University of California Press, Berkeley, 1994.

Floria, B.N., "Artikuly skazannye cherez Kristofa Graevskogo – vazhnyi istochnik po istoriirusskoi vneshnei politike 70-kh godov XVI veka", *Arkheograficheskii ezhegodnik za 1975 g.*, Moskova, 1976.

—— *Russko-pol'skie otnoshenia i baltiiskii vopros v kontse XVI-nachale XVII vv.*, Moskova, 1978.

—— "Privilegirovannoe kupechestvo i gorodskaia obshchina v russkom gosudarstve (vtoraia polovina XV-nachalo XVII vv.)", *Istoriia SSSR*, no. 5, 1997, s. 145-60.

—— *Ivan Groznyi*. Zhizn' zamechatel'nikh liudei, Moskova, 1999.

Folz, Robert, *The Concept of Empire in Western Europe from the Fifth to the Fourteenth Century*, Edward Arnold, Londra, 1969.

Fomin, S. (ed.), *Tsar' Ivan Vasi'evich Grozny, dukhovnye pesnopenia i molitvoslovia*, Obschchestvo svyatitelia Vasilia Velikogo, Moskova, 1999.

Forsten, G.V., "*Baltiiskii vopros v XVI i XVII stoletiakh; 1544-1648*", *Issledovanie*, St. Petersburg, 2 cilt, 1893-94.

Franklin, S. ve Shepard, J., *The Emergence of Rus, 750-1200*, Longman, Londra, 1966.

Frost, Robert I., *The Northern Wars 1558-1721*, Longman, Londra, 2000.

Gemil, Tarsin, "Les Relations de la Moldavia avec la Porte Ottomane pendant le premier régne de Petru-Raresh (1527-1538)", *Revue Romaine d'Histoire 17*, no. 2 (Nisan-Haziran 1978), Bükreş, s. 291-312.

Given-Wilson, C., *The English Nobility in the Late Middle Ages: the Fourteenth-Century Political Community*, Routledge & Kegan Paul, Londra, 1987.

Gömöri, G., "Where was Istvan Bathori Educated? Or, the Genesis of Legend", *SEER*, 80, no. 3, 2002, s. 483-86.

Gorsky, A.D., *Rosssiiskoe zakonodatel'stvo X-XX vekov*, 10 cilt, c. 2, *Zakonodatel'stvo perioda obrazovania i ukreplenia russkogo tsentralisovannogo gosudarstva*, Moskova, 1985.

Graham, H.F. (çev. ve ed.), "Missio Moscovitica' of Father Campano", *CASS*, 6, no. 3 (Sonbahar 1972), s. 437-77.

—— (çev. ve ed.), "Johann Boch in Moscow", *Russian History*, 13, no. 1, 1986, s. 93-110.

—— (çev. ve ed.), "Paul Juusten's Mission to Muscovy", *Russian History*, 13, no. 1, 1986.

Gral'ia, Ieronym, *Ivan Mikhailov Viskovati*, Moskova, 1994.

Grobowski, Anthony M., "The Choosen Council", *of Ivan IV. A. Reinterpretation*, New York, 1969.

—— *Tsar Ivan i Si'vestr. Istoria odnogo mifa*, İsrael ve Irina Rabinovich'in İngilizce çevirisinden, Londra, 1987.

Guy, J., "The Privy Council: Revolution or Evolution?", C. Coleman ve D. Starkey (ed.), *Revolution Reassessed: Revisions in the History of Tudor Government and Administration*, Clarendon, Oksford, 1986, s. 59-86.

Hakluyt, Richard, *The Principal Navigations of the English Nation*, c. 2, Dent, Londra, 1936.

Halecki, Oscar, *From Florence to Brest, 1439-1596*, Sacrum Poloniae Millenium, Roma, 1958.

Hall, Clifford, "Some Perspectives on the Use of Torture in Bacon's Time and the Question of his 'Virtue'", *Anglo-American Law Review*, 18, 1989, s. 289-321.

Halperin, C.J., "A Heretical View of Sixteenth-Century Muscovy. Edward L. Keenan: the Kurbsky-Groznyi Apocrypha", *JGOE* 22, 1974, s. 162-86.

—— "The Russian Land and the Russian Tsar. The Emergence of Muscovite Ideology,1380-1408", *FOG* 23, Berlin, 1976, s. 7-103.

—— "Keenan's Heresy Revisited", *JGOE*, 28, 1986, s. 482-99.

—— *Russia and the Golden Horde. The Mongol Impact on Russian History*, Tauris, Londra, 1987.

—— "Edward Keenan and the Kurbskyi-Grozny Correspondence in Hindsight", *JGOE* 46, no. 3, 1998, s. 376-403.

Hamel, J., *England and Russia*, Londra, 1854.

Hamilton, Alastair, *The Apocryphal Apocalypse. The Reception of the Second Book of Esdras (4 Ezra) from the Renaissance to the Enlightenment*, Oxford University Press, 1999.

Haney, J.V., *From Italy to Muscovy: The Life and Works of Maxim the Greek*, Wilhelm Fink Verlag, Münih, 1973.

Heer, F., *The Holy Roman Empire*, Janet Scondheimer (çev.), Phoenix Giants, Londra, 1996.

Hellie, R., *Enserfment and Military Change in Muscovy*, University of Chicago Press, 1971.

—— (ed. ve katkıda bulunan), *Ivan the Terrible. A Quatercentenary Celebration of His Death, Russian History*, 14, 1987.

—— "What happened? Hoe did he get away with it? Ivan Groznyi's paranoia and the problem of institutional restraints", *Russian History*, 14, 1987, s. 199-224.

Hellman, C. Doris, *The Comet of 1577; it's place in the History of Astronomy*, Columbia University Press, New York, 1971.

Hellman, M., "*Die Heiratspolitik Jaroslav des Weisen*", *FOG* 8, 1962, s. 7-25.

Herberstein, S. von, *Zapiski iz Moskovy*, Moskova, 1988.

Hittle, J.M., *The Service City, State and Townsmen in Russia, 1600-1899*, Harvard University Press, Cambridge, Mass., 1979.

Hoff, G. (G. Khoff), *Erschreckliche, greuliche und unerhorte Tyranney Iwan Wasilijeviec*, Kolonya, 1582.

Hofmann, I., "Posol'stvo I. Gofmana v Livoniu i russkoe gosudarstvo v 1559-1560", Yu.K.Madison (ed.), *Istoricheskii arkhiv*, no. 6, Moskova, 1957, s. 131-42.

Holum, K.G., *Theodosian Empresses. Women and Imperial Dominion in Late Antiquity*, University of California Press, Berkeley, 1989.

Horsey, Jerome, *Travels*, bkz., Berry, L.E. ve Crummey, R.O., *Rude abd Barbarous Kingdom. Russia in Accounts of Sixteenth-Century Voyagers*, University of Wisconsin, Madison, 1968.

Hosking, G., *Russia: People and Empire*, Harper-Collins, Londra, 1997.

Howes, Robert Craig, *The Testaments of the Grand Princes of Moscow,* Cornell University Press, Ithaca, NY, 1967.

Hughes, Lindsey, *Russia in the Age of Peter the Great*, Yale University Press, New Haven ve Londra, 1998.

Hunt, Priscilla, "Ivan IV's Personal Mythology of Kingship", *Slavic Review* (Kış 1993), Huttenbach, H.R. (ed. ve çev.), "The Search for and Discovery of New Archival Materials for Ambassador Jenkinson's Mission to Muscovy in 1571-72: Four Letters by Queen Elizabeth I to Tsar Ivan IV", *CASS* 6, no. 3 (Sonbahar, 1972), s. 416-35.

Huttenbach, H.R., "Anthony Jenkinson's 1566 and 1567 Missions to Muscovy from Unpublished Sources", *CASS*, 9, no. 2 (Yaz 1975), s. 179-203.
Huttenbach, H.R., "The Correspondence between Queen Elizabeth and Tsar Ivan: An Examination of its Role in the Documentation of Anglo-Muscovite History", *FOG* 24, s. 101 ve devamı.
Yurganov, A.L., " Idei I.S. Peresvetova v kontekste mirovoi istorii i kul'tury", *Voprosy istorii*, no. 2, 1996, Moskova, s. 15-27.
—— "Oprichnina i strashnyi sud", *Otechestvennaia istoria 3*, 1997, s. 52-75.
—— *Kategorii russkoi srednevekovoi kul'tury*, Moskova, 1998.
Iuzefovich, A., *Kak v posol'skikh obychaiakh vedetsia*, Moskova, 1988.
Ivan Vasil'evich Grozny, Tsar, *Dukhovnye pesnopenia imolitvoslovia*, obshchestvo sviatitelia, Moskova, 1999.
—— *Sochinenia*, T. Chumakova (ed.), St. Petersburg, 2000.
Ivanov, A.I., *Literaturnoe nasledie Maksima Greka*, Leningrad, 1969.
Jablonowski, H., *Westrussland swischen Wilna und Moskau*, E.J. Brill, Leiden, 1961.
Jimenez Landi, A., *Una ley de sucesion y quince siglos de historia*, Madrid, 1968.
Kaiser, D., *The Growth of the Law in Medieval Russia*, Princeton University Press, 1980.
—— "Symbol and Ritual in the Marriages of Ivan IV", *Russian History*, 14, 1987, s. 247-62.
Kalugin,V.V., *Andrei Kurbsky i Ivan Groznyi*, Moskova, 1998.
Kampfer, F., "Russland an der Schwelle der Neuzeit, Kunst, Ideologie und historiches Bewusstsein unter Ivan Groznyj", *JGOE*, 23, 1975, s. 504-24.
—— "Über der theologische und architektonische Konzeption der Vasily-Blazenniyj-Kathedrale in Moskau", *JGOE* 24, 1976, s. 481-98.
Kappeler, A., "Die Letzten Oprichninajahre (1569-1571)", *JGOE* 19, 1971, s. 1-30.
—— *Ivan Groznyj im Spiegel der auslandische Zeitschriften seiner Zeit. Ein Beitrag zur Geschichte des Westlichen Russlandsbilde*, Bern/Frankfurt-am-Main, 1972.
—— "Die Moskauer 'Nationalitatenpolitik' unter Ivan IV", *Russian History* 1-4, 1984, s. 263-82.
Karamzin, N.M., *Istoria gosudarstva rossiiskogo*, 12 cilt, St. Petersburg, 1982, 7. ve 9. ciltler.
Kartashev, A.V., *Ocherki po istorii russkoi tserkvi*, c. 1, YMCA, Paris, 1959.
Kashtanov, S.M., "O vnutrennei politike Ivana Groznogo v period velikogo kniazhenia Simeona Bekbulatovicha", *Trudy Moskovskogo gosudarstvennogo istorkio-arkhivnogo instituta*, Moskova, 1961, 16, s. 461 ve devamı.
—— "O tipe russkogo gosudarstva XIV-XVI vv", *Chtenia pamiati V.B. Kobrina: Problemy otechestvennoi istorii i kul'tury perioda feodalizma*, Moskova, 1992, s. 86.
Kaufmann-Rochard, J., *Origines d'une bourgeoisie russe – XVI et XVIIe siécles*, Flammarion, Paris, 1969.
Kazakova, N.A., "'Evropeiskoi strany koroli.' Issledovania po otechestvennomu istochnikovedeniu", *Sbornik statei posviashchennykh 75 letiu S.N. Valka*, Moskova, 1964.
Keegan, J.A., *History of Warfare*, Hutchinson, Londra, 1993.
Keenan, E.L., *The Kurbskyi-Groznyi Apocrypha. The Seventeenth-Century Origin of the "Correspondence" attributed to Prince A.M. Kurbskyi and Tsar Ivan IV*, Harvard University Press, Cambridge, Mass., 1971.
—— "Muscovite Folkways", *Russian Review*, 45, 1986, s. 115-81.
—— "Ivan IV and the King's Evil. Ni maka li to budet?", *Russian History* 20, no. 1-4, 1993, s. 5-13.
—— "Putting Kurbsky in his Place, or Observations and Suggestions concerning the Place in the History of the Grand Prince of Muscovy in the History of Muscovite Literary Culture", *FOG* 24, s. 131 ve devamı.
—— "Response to Halperin, 'Edward Keenan and the Kurbskyi-Groznyi Correspondence in Hindsight'", *JGOE* 46, no. 3, s. 76-403, 404-15.

Keep, J.L.I., "Bandits and the Law in Muscovy", *Power and the People, Essays on Russian History*, East European Monographs, Boulder, Colorado, 1995 (tıpkıbasım), s. 87-108.
—— "The Decline of the Zemsky Sobor and Afterword", yazarın *Power and the People, Essays on Russian History* adlı çalışması içinde, East European Monographs, Boulder, Colorado, 1995, s. 51-86.
Kirchner, W., *The Rise of the Baltic Question*, Greenwood Press, Westport, Conn., 1970.
Kivelson, V.A., "The Effects of Partible Inheritance. Gentry Families and the State in Muscovy", *Russian Review*, 53, 1994, s. 197-212.
Kleimola, A., "Kto kogo: Patterns of Duma Recruitment, 1547-1564", *FOG* 38, 1986, s. 205-20.
—— "Reliance on the Tried and True: Ivan IV and Appointments to the Boyar Duma, 1565-1584", *FOG* 46, 1992, s. 51-63.
—— "'In accordance with the Holy Apostles', Muscovite Dowries and Women's Property Rights", *Russian Review* 51, 1992, s. 204-29.
—— ve Lehnhoff, G.D. (ed.), *Culture and Identity in Muscovy, 1359-1584* (içindeki makaleler), UCLA Slavic Studies, New Series, Moskova, 1997.
Kliuchevsky, V.O., *Sochinenia, Kurs russkoi istorii*, c. 2, Kısım 2, Moskova, 1957.
—— *Boiarskaia Duma: Drevnei Rusi*, Moskova, 1909. Tıpkıbasımı Europe Printing, Lahey, 1965.
—— *Istoria soslovii v Rossii*, tıpkıbasımı Academic International, 1969.
—— "Sostav predstavitel'stva na zemskikh soborakh drevnei Rusi", *Sochinenia*, c. 8, s. 5-112.
Knecht, R.J., *Francis I*, Cambridge University Press, 1984.
Kobrin, V.B., *Ivan Groznyi*, Moskova, 1989.
—— "Sostav oprichnogo dvora Ivana Groznogo", *Arkheograficheskii ezhegodnik za 1959*, Moskova, 1960.
—— *Vlast'i sobstvennost'v srednevekovoi Rossii (XV-XVI vv)*, Moskova, 1985.
—— *Problemy otechestvennoi istorii i kul'tury perioda feodalizma*, Moskova, 1992.
Kocher, P.H., "Paracelsian Medicine in England: the First Thirty Years, ca. 1570-1600", *Journal of the History of Medicine*, c. 2, 1947.
Kollman, J., "The Stoglav Council and Parish Priests", *Russian History* 7, 1980, s. 65-91.
Kollman, Nancy Shields, *Kinship and Politics. The Making of the Muscovite Political System 1345-1547*, Stanford University Press, 1987.
—— "Pilgrimage, Procession and Symbolic Space in Sixteenth-Century Russian Politics", "*Medieval Russian Culture*, c. 2, M.S. Flier ve D. Rowland (ed.), University of California Press, Berkeley, 1994.
—— *By Honor Bound. State and Society in Early Modern Russia*, Cornell University Press, Ithaca, NY, 1999.
—— "The Boyar Clan and Court Politics: The Founding of the Muscovite Political System", *CRMS* 23, 18.
—— "The Seclusion of Muscovite Women", *Russian History*, 10, s. 170-242.
Koretsky, V.I., "Zemskii sobor 1575g. İ postanovlenie Simeona Bekbulatovicha, Velikim Kniazem vseia Rusi", *Istoricheskii arkhiv* 2, 1959, s. 148 ve devamı.
—— "Smert' groznogo tsaria", "*Voprosy istorii* 9, 1979, s. 93-103.
Kostomarov, N.I., *Ocherk domashnei zhizni i nravov velikorusskogo naroda v XVI i XVII stoletiyakh*, Moskova, 1992.
Kotoshikhin, Grigory, *O Rossii v tsratvovanie Alekseia Mikhailovicha*, St. Petersburg, 1906.
Kozlov, S.A. ve Dmitrieva, Z.V., *Nalogi v Rossii do XIX veka*, St. Petersburg, 1999.
Kronk, Gary, W., *Cometography. A Catalog of Comets, Vol. 1, Ancient to 1799*, Cambridge University Press, 1999.
Kuchkin, V.A. ve Floria, B.N., "'Kniazheskaia vlast' v predstavleniakh tverskikh knizhnikov XIV-XV vv.", "Ot Rima k tret'emu Rimu", s. 186-201.

Kukushkina, M.V., *Kniga v Rossii v XVI veke*, St. Petersburg, 1999.
Kurat, A.N., "The Turkish Expedition to Astrakhan in 1569, and the Problem of the Don-Volga Canal", *SEER* 40 (94), 1961, s. 7-23.
Kurbsky, Prince A.M., *The Correspondence between prince A.M. Kurbsky and Tsar Ivan IV Of Russia, 1564-1579*, J.L.I. Fennell (çev. ve ed.), Cambridge University Press, 1963.
—— *History of Ivan IV*, J.L.I. Fennell (çev. ve ed.), Cambridge University Press, 1965.
Lander, J.R., "Bonds, Coercion and Fear: Henry VII and the Peerage", *Florilegium Historiale. Essays presented to Wallace K. Ferguson*, J.D. Rowe ve W.H. Stockdale (ed.), Toronto University Press, 1971.
Lehtovirta, Jaakko, *Ivan IV as Emperor. The Imperial Theme in the Establishment of Muscovite Tsardom*, Turku, 1999.
Levy, Sandra, "Women and the Control of Property in Sixteenth-Century Muscovy", *Russian History*, 10, Kısım 2, 1983, sfylr. 201-12.
Likhacev, D.S., *Issledovania po drevnerusskoi literature*, Leningrad, 1986.
—— ve Lur'e, Ia. S. (ed.), *Poslania Ivana Groznogo*, Moskova/Leningrad, 1951. Slavca yeniden basımı no. 41, 1970.
Liubavsky, M.K., *Ocherki istorii litovsko-russkago gosudarstva*, Moskova, 1910.
Loades, D., *The Tudor Court*, Headstart History, Londra, 1992.
Lossky, V.L., *The Mystical Theology of the Eastern Church*, James Clarke, Cambridge ve Londra, 1973.
Lur'e, Ia.S., "Donesenia agenta Maksimiliana II abbata Tsira o peregovorakh s A.M. Kurbskym v 1569", *Arkheograficheskii ezhegodnik za 1957*, Moskova, 1958, s. 451-66.
—— *Ideologicheskaia bor'ba v russkoi publitsistike kontsa XV-nachala XVI v.*, Moskova/Leningrad, 1960.
McCulloch, D., *Tudor Church Militant: Edward VI and the Protestant Reformation*", Allen Lane, Londra, 1999.
Madariaga, I. de, "Spain and the Decembrists", *European Studies Review*, 3, no. 2 (Nisan 1973), s. 141-56.
—— "La Monarquia rusa, una monarquia compuesta? La Monarquias del Antiquo regimen, monarquias compuestas?", C. Russell ve J.A. Gallego (ed.), Editorial Complutense, Madrid, 1996.
—— "Tsar into Emperor: The Title of Peter the Great", *Politics and Culture in Eighteenth-Century Russia*", s. 15-39. *Collected Essays*, Longman, Londra ve New York, 1998.
—— "Autocracy and Sovereignty", *Politics and Culture in Eighteenth-Century Russia* içinde s. 40-56, *Collected Essays*, Longman, Londra ve New York, 1998.
Mansel, P., *Constantinople: City of the Wold's Desire, 1453-1924*, Penguin Harmondsworth, 1997.
Margeret, J. *Un Mousquetaire a Moscou*, A. Bennigson (ed.), Paris, 1983.
Mar'iamov, G.B., *Kremlevskii tsentsor. Stalin smotrit kino*", Kinosentr, 1992, s. 69-74, 83-94.
Martin, Janet, *Medieval Russia, 980-1584*, Cambridge University Press, 1995.
—— "Mobility, Forced Settlement and Regional Identity in Muscovy, 1359-1584", A.M. Kleimola ve G.D. Lehnhoff (ed.), *Culture and Identity in Muscovy* içinde, s. 431-49. UCLA Slavic Studies, New Series, Moscow, 1997.
Massa, Isaac, *A Short History of the Muscovite Wars*, Edward Orchard (çev. ve ed.), Toronto University Press, 1982.
Mattingly, Garrett, *Renaissance Diplomacy*, Penguin, Londra, 1965.
Midelfort, H.C. Erik, *Mad Princes of Renaissance Germany*, University Press of Virginia, 1994.
Miller, D.B., "The Coronation of Ivan IV of Moscow", *JGOE* 15, 1967, s. 559-84.
—— "Official History in the Reign of Ivan Groznyi", *Russian History* 14, 1987, s. 534-41.
Moiseeva, G.N. (ed.), *Kazanskaia Istoria*, Leningrad, 1954.
—— (ed.), *Varlaamskaia beseda*, Leningrad, 1958.

Mordovina, S.P. ve Stanislavskii, L.A., "Sostav osobogo dvora Ivana IV v period 'Velikogo Knyazhenia' Semiona Bekbulatovicha", *Arjheograficheskii ezhegodnik za 1976*, Moskova, 1976, s. 153-92.

Morgan, E.D. ve Coote, C.H. (ed.), *Early Voyages and Travels in Russia and Persia by Anthony Jenkinson and Other Englishmen*, 2 cilt, Hakluyt Society, no. 72-3, c. 1, *The Travels of Anthony Jenkinson*, önsöz, s. i-clv, Jenkinson'un yolculukları, s. 1-349. *Appendix*, s. 355-479. Londra, 1886.

Morozova, L.E., "Ivan Groznyi i publitsisty XVI veka o predelakh i kharaktere tsarskoi vlasti", *Ot Rima k tret'emy Rimu* içerisinde, s. 236-51.

Moulin, Leo, "Policy-making in the Religious Orders", *Government and Opposition* 1, no. 1 (Ekim 1965), s. 25-54.

Myers, A.R., *Parliaments and Estates in Europe to 1789*, Thames ve Hudson, Londra, 1975.

Nazarov, V.D., "'Iz istorii tsentarl'nykh gosudarstvennykh uchrezhdenii Rossii serediny XVI Veka'", *Istoriya SSSR 3*, 1976, s. 77-96.

—— "Svadebnye dela XVI veka", *Voprosy istorii 10*, 1976, s. 121 ve devamı.

Neale, J.E., *The Elizbethan House of Commons*, Fontana, Londra, 1976.

Nefedov, S.A., "Reformy Ivana III i Ivana IV: osmanskoye vlianie." *Voprosy istorii*, 11, 2002, s. 30-51.

—— *The Nikonian Chronicle*, S.A. Zenkovsky (çev.), 5 cilt, Kingston Press, Princeton, 1984-89.

Norwich, J.J., *Byzantium: The Decline and Fall*, Viking, Londra, 1995.

Novodvorsky, V., *Bor'ba za Livoniu mezhdu Moskoviu i rech'iu pospolitoiu 1570-1582*, St. Petersburg, 1904.

Ostrowski, D.G., "Church Polemics and Monastic Land Acquisition in Sixteenth-Century Muscovy", *SEER* 64, no. 3, 1986, s. 357-79.

—— *Muscovy and the Mongols: Cross-Cultural Influences on the Steppe Frontier, 1304-1589*, Cambridge University Press, 1998.

"Pamiatniki slaviano-russkoi pis'mennosti, izdannye arkheograpficheskoi kommissieiu", *Velikii Cheti Miney*, 1-5 Aralık 1901; 18-23 Aralık 1907, Moskova.

Pavlenko, N.I., *Dvorianstvo i krepostnoi stroi Rossii XVI-XVII vv: Sbornik statei Posviashchennikh na pamiati A. Novosel'skogo*, Moskova, 1975.

Pavlov, A.P., "Prikazy i prikaznaia byurokratiia, 1584-1605", *Istoricheskie Zapiski 116*, 1988, s. 187-227.

—— *Gosudarev dvor i politicheskaya bor'ba pti Borise Godunove*, St. Petersburg, 1992.

Pavlov-Sil'vansky, N.P., *Sochinenia*, c. 1, St. Petersburg, 1909, yeniden basım Europe Printing, Lahey, 1966.

Pelenski, J., "Muscovite Imperial Claims to the Kazan' Khanate", *Slavic Review* 26, 1967, s. 559-76.

—— *Russia and Kazan. Conquest and Imperial Ideology 1438-1560*, Mouton, Lahey, 1974.

—— "The Origins of the Official Muscovite Claims to the Kiyefan Inheritance", *Harvard Ukrainian Studies* 1, 1977, s. 29-52.

—— "The Sack of Kiyef of 1482 in Contemporary Muscovite Chronicle Writing", *Harvard Ukrainian Studies* 3-4, 1979, Kısım 2, s. 638-49.

Peresvetov, I.S., *Sochinenia*, D.S. Likhacev (ed.), Moskova/Leningrad, 1956.

Pernstein or Pernstain *bkz.*, Cobenzl.

Perrie, Maureen, *The Image of Ivan the Terrible in Russian Folklore*, Cambridge University Press, 1987.

—— *Pretenders and Popular Monarchism in Early Modern Russia*, Cambridge, University Press, 1995.

—— *The Cult of Ivan the Terrible in Stalin's Russia*, Palgrave, Londra, 2001.

Peters, E., *Torture*, Basil Blackwell, Oxford, 1985.

Philipp, Werner, "'Ivan peresvetov und deine Schriften zur Erneuerung des Moskauer Reiches'", *Osteuropaische Forschungen*, NF, Nd. 20, Berlin, 1935.
Pierling, P., *La Russie et le Saint Siége. Etudes diplomatiques*, 2 cilt, Libraire Plon, Paris, 1891.
Pipes, R., *Russia under the Old Regime*, Weidenfeld and Nicholson, Londra, 1974.
Pltonov, S.F., *Ocherki istorii smuty v moskovskom gosudarstve XVI-XVII vv*, St. Petersburg, 1910.
Podobedova, O.I., *Moskovskaia shkola zhivopisi pri Ivana IV*, Moskova, 1972.
Podzhi, V. (Poggi), "Ioann Pavel Kampana i Ivan Groznyi", *Ot Rima k tret'emu Rimu.*
Poe, Marshall, *Foreign Descriptions of Muscovy. An Analytical Bibliography of Primary And Secondary Sources*, Slavica, Columbus, Ohio, 1995.
—— "What did Russians Mean When They Called Themselves Slaves of the Tsar?", *Slavic Review* 57, no. 3, 1998, s. 585-608.
—— *'A People Born to Slavery'*, *Russia in Early Modern European Ethnography, 1476-1748*, Cornell University Press, Ithaca, NY, 2000.
Pollard, A.E., *The Evolution of Parliament*, Londra, 1964.
Possevino, Antonio, "Missio Moscovitica", H. Graham (çev. ve ed.), *CASS* 6, no. 3 (Sonbahar 1972), s. 437-77.
—— *The Moscovia of Antonio Possevino, SJ*, Hugh Graham(çev. ve eleştirel önsözün yazarı), University center for East European Studies, University of Pittsburg, 1977.
Pouncy, C.J. (ed. ve çev.), *The Domostroi Rules for Russian Households in the Time of Ivan the Terrible*, Cornell University Press, Ithaca, NY ve Londra, 1994.
—— "'The Blessed Sil'vestr' and the Politics of Invention in Muscovy, 1545-1700", *Harvard Ukrainian Studies* 19, 1995, s. 548-72.
Prinz, D., von Buchau, *Nachalo Rusi, i vozvyshchenie Moskovii*, Latinceden çevirisi I.A. Tikhomirov, *Chtenia*, 1876, III, Moskova, s. 1-73.
Prokof'eva, N.I. ve Alekhina, L.I. (ed.), *Zapiski russkikh puteshestvennikov, XVI-XVII*, Moskova, 1988.
Polnoe sobranie russkikh letopisei (Vekayinameler).
PSRL IX-XIV, *Nikonovskaia* ya da *Patrriarshaia.*
PSRL XIII, 2. Kısım 1 *Nikonovskaia*'ya ek.
PSRL XIII, 2. Kısım 2, *Tsarstvennaia kniga.*
PSRL XIX, *Kazanskaia.*
PSRL XXIX, *Letopis nachala tsarstva; Aleksandro-Nevskaia letopis.*
PSRL XXXIV, *Piskarevskaia.*
Putilev, B.N. ve Dobrovol'sky, B.M. (ed.), *Istoricheskie pesni XIII-XVI vekov*, Moskova, 1960.
Pypin, A., "Istoria Varlaama i Iosafata", *Ocherk literaturnoi istorii starynnikh povesti i skazok russkikh*, St. Petersburg, 1857.
Raeff, M., *The Decembrist Movement*, Russian Cicilization Series, Prentice-Hall, Eaglewood Cliffs, NJ, 1966.
Roberts, M., *The Early Vasas: A History of Sweden, 1523-1611*, Cambridge University Press, 1968.
Rodriguez-Salgado, M.-J., *Monarch of the World. The International Politics of Charles V*, Yale University Press, New Haven ve Londra, yayımlanacak.
Rogger, H., *National Consciousness in Eighteenth-Century Russia*, Harvard University Press, Cambridge, Mass., 1960.
Rogov, V.A., *Istoria ugolovnogo prava, terrora i repressii v russkom gosudarstve XV-XVII vv*, Moskova, 1995.
Ronchi, Michelis L. De, *Ivan il terribile – Jan Rokyta, disputa sul protestantesimo*, Turin, 1979.
Roublev, M., "The Periodicity of the Mongol Tribute as Paid by the Russian Princes during The Fourteenth and Fifteenth Centuries", *FOG*, 15, s., 7-13.
Rowe, J.G. ve Stockdale, W.H. (ed.), *Florilegium Historiale. Essays Presented to Wallace K. Ferguson*, University of Toronto Press, 1971.

Rowland, D., "Muscovite Political Attitudes as Reflected in Early Seventeenth-Century Tales about the Time of Troubles", Doktora tezi, Yale Üniversitesi, 1976.
—— "The Problem of Advice in Muscovite about the Time of Troubles", *Russian History* 6, Kısım 2, 1979, s. 259-83.
—— "Did Muscovite Literary Idology Place Limits on the Power of the Tsar (1540s-1660s)?", *Russian Review* 49, 1990, s. 125-55.
Royal Historical Society, *Transactions,* "The Eltonian Legacy", 6. Seri, c. 7, Cambridge University Press, 1997.
Runciman, S., *Byzantine Civilization*, E. Arnold and Co., Londra, 1932.
Rüss, H., "Elena Vasi'evna Glinskaja", *JGOE* 19, 1971, s. 481-98.
—— *Herren und Diener,* Beitrage zur Geshichte Osteuropas, Bohlau Verlag, Köln/Weimar/Viyana, 1994.
Russian Primary Chronicle, Laurentian Text, S.H. Cross ve O.P. Sherbowitz-Wetzor (ed.), Medieval Academy of America, Cambridge, Mass., 1953.
"Russkie akty Kopengagenskogo gosudarstvennogo arkhiva", *Russlkaia istoricheskaia biblioteka 16*, no. 28 (31 Temmuz 1573), s. 103.
Ryan, W.F., "Aristotle and Pseudo-Aristotle in Russia", W.F. Ryan (ed.), *Pseudo-Aristotle in the* Middle *Ages: the Theology and Other Texts*, Warburg Institute Surveys and Texts, 11, Londra, 1986, s. 115 ve devamı.
—— "Alchemy and the Virtues of Stones in Muscovy", P. Rattansi ve Clericuzio (ed.), *Alchemy and Chemistry in the 16th and 17th Centuries*, Kluwer, Dordrecht ve Londra, 1994.
—— *The Bathhouse at Midnight*, University Park, Pennsylvania State University Press, 1999.
—— *The Secrets of Secrets. An Historical Survey of Magic and Divination in Russia*", yayımlanacak.
Sadikov, P.A., "Iz istorii oprichniny", *Istoricheskii arkhiv 8*, 1940.
—— *Ocherki po istorii oprichniny*, Moskova/Leningrad, 1950, yeniden basım Mouton, Lahey, 1969.
Savva, V.I., *Moskovskie tsari i Vizantiiskie vasilevsky*, Khar'kov, 1901.
Sbornik Imperatorskogo Russkogo Istoricheskogo Obshchestva, St. Petersburg, *bkz., SIRIO.*
Scarisbrick, J.J., *Henry VIII*, Methuen, Londra, 1983.
Schlichting, A.A., "A Brief Account of the Character and Brutal Rule of Ivan Vasil'evich, Tyrant of Muscovy", H. Graham (ed. ve çev.), *CASS* 9, no. 2, 1975, s. 204-67.
—— "News from Muscovy concerning the Life and the Tyranny of Prince Ivan, conveyed by the Nobleman, Albert Schlichting", H. Graham (ed. ve çev.), *CASS* 9, no. 2, 1975, s. 267-72.
Schmidt, S.O., "Sobory serediny XVI v.", *Istoria SSSR 4,* 1960, s. 66-92.
—— "Pravitel'stvennaia deiatel'nost' A. F. Adasheva", tıpkıbasım *Rossia Ivana Groznogo*, Nauka, Moskova, 1999, s. 50-84.
—— *Rossia Ivana Groznogo*, Nauka, Moskova, 1999.
Sergeevich, V., *Russkie iuridicheskie drevnosti*, St. Petersburg, 1900.
Shchapov, Ia N., "Kizucheniu 'China venchania na tsarstvo Ivana IV'", *Ot Rima k tret'emu Rimu,* Roma/Moskova, 1995, s. 213-25.
Shcherbachev, Iu. N., "Kopengagenskie acty otnosiashchiesia k russkoi istorii. Soobshchill Iu.
N. Shcherbachev: 2 cilt, 1326-1569, 1570-1576; *Chtenia*, no. 255, 1915; no. 257, 1916.
Shevchenko, Ihor, "A Neglected Byzantine Source of Muscovite Political Ideology", *Harvard Slavic Studies 2,* 1954, tıpkıbasımı, *The Structure of Russian History, Interpretive Essays*, M. Cherniavsky (ed.), New York, 1970.
Simionescu, Stefana, "Les relations de la Moldavie avec les Habsbourgs pendant le régne de Petru Rareş (1527-1538, 1541-1546", *Revue Romaine d'Histoire* 17, no. 2 (Nisan-Haziran) 1978, s. 455-67.
Sinitsyna, S.O., *Maksim Grek v Rossii*, Moskova, 1977.

Skrynnikov, R.G., *Nachalo oprichniny*, Leningrad, 1966.
—— *Oprichnyi terror*, Leningrad 1969.
—— *Rossia posle oprichniny*, Leningrad, 1975.
—— *Sviatiteli i vlasti*, Leningrad, 1990.
—— *Tsarstvo terrora*, St. Petersburg, 1992.
—— *Veliki gosudar' Ivan Vasil'evich*, 2 cilt, Smolensk, 1993.
Skryzhinskaia, E., *Barbaro i Kontarini v Rossii, k istorii italo-russkikh sviazei*, Leningrad, 1971.
Smirnov, I.I., *Ocherki politicheskoi istorii russkogo gosudarstva 30-50kh godov XVI veka*, Moskova/Leningrad, 1958.
Smith, Lt-Col. Dianne, Xenophon Group International, "The Sixteenth-Century Muscovite Army", 24 Ocak 1984, http.www.Xenophongi.org/rushistory/muscovy1htm.
—— "Muscovite Logistics, 1462-1598", *SEER*, 71, no. 1, 1993, s. 35-65.
Sokolov, I.M., *Monomakhov tron. Rossia i khristianskii vostok, vyp1*, Moskova, 2001.
Solov'ev, S.M., *Istoria Rossii s drevneishikh vremen*, c. 3, Moskova, 1961-65.
Staden, H. von, *The Land and Government of Muscovy*, T. Esper (ed. ve çev.), Stanford University Press, 1967.
Stahlin, K., *Der Briefwechsel Iwans des Schrecklichen mit dem Fürsten Kurbsky*, Leipzig, 1921.
Stelletsky, I. Ya., *Poiski bibloteki Ivana Groznogo*, Moskova, 1999.
Stökl, G., "Der Moskauer Zemskii Sobor. Forschungsproblem und politischen Leitbild", *Der russische Staat im Mittelalter und früher Neuzeit*, Franz Steiner Verlag, Wiesbaden, 1981, s. 124-45.
—— "Gab es im Moskauer Staat Stande?", *Der russiche Staat im Mittelalter und früher Neuzeit*, Franz Steiner Verlag, Wiesbaden, 1981, s. 146-67.
—— "Die Würzeln des modernen Staates in Osteuropa", *Der russische Staat im Mittelalter und früher Neuzeit*, Franz Steiner Verlag, Wiesbaden, 1981, s. 255-69.
Stremooukholff, Dmitri, "*Moscow, the Third Rome. Sources of the Doctrine*", M. Cherniavsky (ed.), *The Structures of Russian History: Interpretive Essays*, New York, 1970, s. 108-25.
Stromilov, N.S., "Alesandrovskaia Sloboda," *Chtenia*, 2. kitap, Kısım 6, 1883, s. 1-118.
Szeftel, M., "Joseph Volotsky's Political Ideas in a New Historical Perspective", tıpkıbasım, *Russian Institutions and Culture up to Peter the Great*, Donald W. Treadgold'un önsözüyle, Variorum Reprints, Londra, 1975.
—— "The Title of the Muscovite Monarch up to the end of the Seventeenth Century", *CASS* 13, no. 1-2, 1979, s. 59-81.
Taube, I. ve Kruse, E., "Poslanie Ioganna Taube i Elerta Kruse (Johann Taube und Eilhard Kruse)", M.G. Roginsky (ed.), *Russkii istoricheskii zhurnal*, 1922, s. 8-59.
Thyret, Isolde, "Blessed is the Tsarita's Womb. The Myth of Miraculous Birth and Royal Motherhood in Muscovite Russia", *Russian Review*, 53, no. 4, 1994, s. 479-96.
Tikhomirov, M.N., "Soslovno-predstavitel'nye uchrezhdenia (Zemskie sobory) v XVI veka", *Voprosy istorii*, no. 5, 1958.
—— "Petr Raresh i Ivan Groznyi", *Omagiu lui P. Constantinescu* – Iasi cu prilejui impliniri", Bükreş, 1965.
—— *Rossiiskoe gosudarstvo XV-XVII vv*, Moskova, 1973.
—— "Stranitsa iz zhizni Ivana Peresvetova", *Rossiskoe gosudarstvo XV-XVII vv*, Moskova, 1973, s. 70-73.
Timofeev, Ivan, *Vremmennik*, O.A. Derzhavina (ed. ve çev.), ANSSR, Moskova/Leningrad, 1951.
Tolstoy, George, *England and Russia. Rossia i Anglia, 1553-1593*, St. Petersburg, 1875.
Torke, H.-J., *Die Staatsbedingte Gesellschaft in Moskauer Reich*, E.J. Brill, Leiden, 1974.
Tourguéniev, A., *Historica Russiae Monumenta*, 1, St. Petersburg, 1841.
Trevor Roper, H., "The Court Physician and Paracelsianism", V. Nutton (ed.), *Medicine at the Courts of Europe 1500-1837*, Routledge, Londra ve New York, 1990.

Trow, M.J., *Vlad the Impaler. In Search of the Real Dracula*, Sutton Publishing, Stroud, 2003.
Tsurkan, Roman,*Slavianskii perevod Bibli*, St. Petersburg, 2001.
Tumins, V.A., *Tsar Ivan's Reply to Jan Rokyta*, Mouton, Lahey, 1971.
Tyla, A., "The Formation of Lithuanian Eastern Policy: the Dietine of Rudninkai, September 24-27, 1572", *Lithuanian Historical Studies 1*, Vilnius, 1996, s. 22-38.
Übersberger, H., *Österreich und Russland seit dem Ende des 15 Jahrhunderts*, Band 1, 1488-1605, Wihelm Braumüller, Viyana ve Leipzig, 1906.
Uhlefeldt, J., "Puteshestvie v Rossiu datskogo poslannika Iakova Ulfeldta v 1575", *Chtenia*, 1883, Kısım 1, s. 1 ve devamı.
Usachev, A.S., "Obraz Tsaria v srednevekovoi Rusi, Drevniaia Rus", *Voprosy medvistiki*, vyp.3 (5), Moskova, 2001, s. 93-103.
Uspensky, B., *Tsar i patriarkh: Kharisma vlasti v Rossii (Vizantiiskaia model'i ee russkoe pereosmyslenie"* Moskova, 1998.
Ustryalov, N. (ed.), *Skazania Kniazia Kurbskogo*, St. Petersburg, 1868.
Val'denberg, P., *Drevnerusskie ucheniia o predelakh tsarskoi vlasti*, Petrograd, 1916.
Vernadsky, G., *A History of Russia Vol. 3: The Mongols and Russia*, Yale University Press, New Haven, 1953.
—— *A History of Russia Vol. 5: The Tsardom of Moscow, 1547-1682*, Yale University Press, New Haven ve Londra, 1969.
Veselovsky, S.B., "Uchrezhdenie oprichnogo dvora v 1565 i otmenenia ego v 1572", *Voprosy Istorii 1*, 1946, s. 86-104.
—— "Poslednie udely v severovostochnoi Rusi", *Istoricheskie Zapiski*, no. 22, 1947, s. 1101-31.
—— *Issledovania po istorii oprichniny*, Moskova, 1963.
—— "Dukhovnoe zaveshchanie Tsaria Ivana 1572", *Issledovania po istorii oprichniny*, Moskova, 1963, s. 302-22.
—— *Tsar Ivan Groznyi v rabotakh pisatelei I istorikov*, Moskova, 1999.
—— "Po povodu trilogii tov. Kostyleva i voznikshei o nei polemiki" (Ağustos 1943), *Tsar Ivan Groznyi v rabotakh pisatelei i istorikov*, Moskova, 1999, s. 7-34.
Vladimirtsev, V., *La Régime Social des Mongoles*, Paris, 1948.
Vodiansky, O. (ed.), "The Mission of Pernistan, Pernstein, etc. Actually Count Cobenzl and Daniel Prinz von Buchau to Poland, Lthuania and Russia", *Chteniia*, Ekim-Aralık, 1876.
Volkhovsky, M.G. (ed.), *Domashnii byt russkikh tsarei v XVI i XVII vv.*
Volotsky, Iosif, *Prosvetitel*, E.V. Kravets (çev.), Moskova, 1993.
Webbe, E., *His Travails*, Londra, 1590.
Weir, Alison, *Henry VIII: King and Court*, Jonathan Cape, Londra, 2001.
Willan, T.S., *The Early History of the Russia Company, 1553-1603*, Manchester University Press, 1956.
Wood, I., *The Merovingian Kingdoms, 450-741*, Longman, Londra, 1994.
Woodward, G.P. ve Mattingly, H. (ed.), *St. John Damascene, Barlaam and Josaphat*, William Heinemann, Londra, 1914.
Woolley, B., *The Queen's Conjuror. The Science and Magic of Dr. Dee*, HarperCollins, Londra, 2001.
Wormald, J., *Lords and Men in Scotland: Bonds of Manrent, 1442-1603*, John Donald, Edinburgh, 1985.
Yeomans, D.K., *Comets: a Chronological History of Observation, Science, Myth and Folklore*, Wiley Science Edition, 1991.
Yanov, A., "*The Origins of Autocracy – Ivan the Terrible in Russian History*", University of California Press, Berkeley ve Londra, 1981.
Zenkovsky, S.A. (ed.), *Medieval Russian Epica, Chronicles and Tales*, New York, 1963.
Zharinov, G.V., "Zapisi o raskhode lekarstvennykh sredstv 1581-1582", *Arkhiv russkoi istorii* 4, 1994, s. 103-25.

Zhivov, V.M. ve Uspensky, B.A., "Tsar i Bog: semioticheskie aspekty sakralizatsii monarkha v Rossii", B.A. Uspensky (ed.), *Lazyki kul'tury i problemy perevodimosti*, Moskova, 1987.

Zimin, A.A., *I.S. Peresvetov i ego sovremenniki, Ocherski po istorii russkoi obshchestvennoi Mysli serediny XVI veka,* ANSSR, Moskova, 1958. (Kapsamlı kaynakça.)

—— "O sostave dvortskovykh uchrezhdenii russkogo gosudarstva kontsa XV i XVI v.", *Istoricheskii Zapiski*, no. 63, Moskova, 1958, s. 180-205.

—— *Reformy Ivana Groznogo*, Moskova, 1960.

—— "Zemskii sobor 1566 g.", *Istoricheskii zapiski*, no .71, 1962, s. 217-35.

—— *Oprichnina Ivana Groznogo*, Moskova, 1964.

—— "Sluzhilye kniaz'ia v russkom gosudarstve kontsa XV-pervoi treti XVI v", *Dvorianstvo i krepostnoi stroi Rossii XVI-XVIII vv.*, Moskova, 1975.

—— *V Kanun groznykh potriasenii*, Moskova, 1986.

—— *Formirovanie boyarskoi aristokratii v Rossii vo vtoroi polovine XV-pervoi treti XVI v.*, Moskova, 1988.

—— *Oprichnina*, 2. Baskı, A.L. Khoroshkevich, Moskova, 2001.

—— (derleyen) ve Likhacev, D.S. (ed.), *Sochinenia I.S. Peresvetova*, Moskova/Leningrad, 1956.

Zlotnik, M.D., "Muscovite Fiscal Policy, 1462-1584", *Russian History*, 6, Kısım 2, 1979, s. 243 ve devamı.

Dizin

I. Aleksandır 10, 36, 150
I. Ferdinand 112, 149, 158, 178, 360, 363-64
I. François 200, 381
I. Henri 1
I. Innocent 164
I. Mary 144, 147, 149, 151, 315
I. Maximilian 25, 37, 44, 60, 112
I. Nemrud 371
I. Otto 118
I. Petro (Büyük Petro) 74, 78, 102-103, 413
I. Philip 147, 149, 315
I. Vasili 9
I. William 117, 139
I. Zigismund 121, 254
II. Aleksandır (Çar) 162
II. Alfonso 346, 365
II. Frederik 116, 178, 283, 312, 346
II. Katerina 203
II. Maximilian 312, 327, 345, 356, 358, 360, 362-65, 367-70, 383, 420
II. Paul 20
II. Philip (İspanya Kralı) 199, 327
II. Rudolf 369, 372-73, 387, 390
II. Vasili 4, 11, 42, 110, 353
II. Zigismund (Augustus) 116, 121, 152-54, 156, 158, 170-73, 178-81, 191-92, 202, 207, 228, 233, 241, 252-65, 268-71, 286, 290, 292-93, 295-96, 307, 312, 324-27, 333, 336, 339, 351, 362, 364, 367-68, 371
III. Frederick 20, 25, 36
III. İvan 5, 10, 12-15, 19-24, 26-31, 33, 42, 44, 48, 54, 56, 58, 60, 67, 72, 85, 93-94 101, 109-110, 113, 135, 146, 150, 174, 202, 258, 283, 288, 331, 353, 379, 431
III. İvan Yasaları 44
III. Johan 151, 228, 251-52, 277, 287, 309-10, 321-22, 335, 341, 344, 351-52, 364, 374-76, 389, 395, 430
III. Kristiyan (Danimarka Kralı) 116
III. Vasili 10, 13, 15, 22-23, 27, 29-31, 33-35, 37, 39, 41, 43-45, 47- 48, 50-51, 56, 60, 64, 77, 83, 85-86, 94, 102, 109, 111, 113, 116, 120, 132, 138, 181, 201-202, 208, 213, 240, 269, 316, 338, 379, 437
III. William 117
V. Henry 444
VI. Edward 71, 143-44, 147, 428
VI. Leo 34, 101, 320
VII. Henry 205
VIII. Charles 444
VIII. Henry 29, 34, 38, 60, 119, 200, 221, 398, 444-45
IX. Clarles 344, 346, 369
XI. Louis 445
XIII. Gregori 387, 390
XIV. Erik (İsveç Kralı) 116, 152, 227, 251, 277, 309, 339,351, 430
1384 Anlaşması 9
1497 Kanunnamesi 93-94
1503 Kilise Kurulu 30-31
1549 Meclisi 91
1566 *Sobor*'u (bkz. 1566 *Zemski Sobor*'u)
1566 *Zemski Sobor*'u (Ülke Meclisi) 225, 237-39, 241, 245, 251, 265, 274, 288, 303

Abo 309, 351, 418
Acem(ler) 281
Adalykin, Temir 329
Adaşev(ler) 79-80, 429
Adaşev, Aleksey Fedoroviç 65, 79-80, 84-86, 89, 92-93, 103, 120-21, 129-32, 136, 140-41, 143-44, 146, 150, 152-54, 156-68, 175, 177, 181-82, 188-90, 194-96, 198, 205, 220, 396, 435, 447
Adaşev, Danil Fedoroviç 65, 154-56, 159, 162, 165, 172

Adaşev, Fedor A. 130
Adaşev, Tarkh 162
Âdem 57, 258, 371
Adriyatik 387
Aeneas 198
Afanasi (Metropolit) 183, 185-86, 188, 207-208, 230, 236, 245, 247
Agapetus 15-16, 62, 200, 449
Ahkubekoviç, Kaybula 180, 237
Ahmet (Astrahan Hanı) 353
Akakyi (Piskopos) 35
Alatır 225
Alba 445
Albert (Saksonya Valisi) 36
Aldine 32
Aleksandroviç, Bogdan 364
Aleksandroviç, Boris 13-15
Aleksandrovskaya Sloboda 52, 181, 183, 208, 211-12, 214, 216, 220, 231, 251, 265, 270, 278, 283, 289, 293, 295, 302, 318, 320, 323, 326, 361, 377-78, 386-87, 399, 404, 429, 430, 448
Alferev, P. 152
Alman Kilisesi 413
Alman Mahallesi 374
Alman romantik felsefesi 243
Alman(lar) (ayrıca bkz. Livonya) 2, 54, 118, 178, 192, 217, 221, 227, 328-29, 387, 393, 425-26, 441-42, 453, 455
Almanya (ayrıca bkz. Livonya) 17, 79, 91, 136, 252, 340, 381, 421-22, 425
Altın Diyar 39
Altın Oda 67, 133
Altın Orda 2, 4, 6-7, 10, 15, 25, 59, 109-10, 153, 281, 442
Altın Salon 144
Altın Soy 3, 116
Amerika 438, 442
Amerikan (Amerikalı) 234, 420
Ammon 174
Anabaptist 143, 406, 412, 423
Anadolu 11
Andreas (Havari) 412
Andrey (bkz. Afanasi)
Anfim 81, 164, 198
Anglo-Rus 147
Anjou 344-45
Anjoulu Henri (bkz. Valois, de Henri)
Antenor 198
Antiya 39
Antoni (Metropolit) 350, 358
Antonius, Marcus Aurelius 39, 425
Antwerp 426
apanaj 13, 16, 27-28, 42, 45, 75-76, 79, 94, 101, 107, 111, 129, 170, 176, 182, 213, 216, 222, 228, 230-31, 257, 260-61, 284-85, 331, 336-38, 359, 364, 370, 379, 408-409, 418, 435-37, 448
apanaj prenslikleri 16, 42, 45, 176
Apokrif(ler) 24-25, 53, 55, 57, 69, 371, 411, 446, 449
Apollo 175
Araf 8, 398
Arazi İdaresi (*Pomestiya Prikaz*) 45, 102
Arbat 215
Arcadius 402
Archangel 404
Areopagit 449
Aristoteles (Aristo) 32, 55, 200
Arkadyus 83
Armagedon 285-307
Armus Kalesi 192
Arnold 306-307, 315
Artemi 98, 133
Aryancılık 24
Aryanizm 386
Arzuhal Odası 159, 160-61
Askere Alma Dairesi (*Razryad*) 140
Askeri Hizmet Kanunu 138
Astrahan 110, 117, 136, 141, 145-47, 229, 281-82, 316, 336, 340, 342, 355, 402, 438
Astrahan Hanlığı 5, 109, 152, 281
Asur(lu) 81
Aşağı Don 281
Aşağı Volga 3-4, 281, 328
Athos Dağı 29-30, 32, 35, 98, 427
Atkins, Robert 408, 415-16, 423
Atreus 393
Augsburg Diyeti 142
Augustus 58-59
Augustus Sezar 39-40, 53, 59, 115, 118, 185, 260, 301, 341, 371, 375, 431, 441, 447
Avam Kamarası 238, 244
Avrupa Türkiyesi 366
Avrupa(lı) 2, 17, 19, 25-26, 38, 40-41, 55, 59-60, 68, 76-77, 82, 96-97, 104, 106, 112-14, 116-19, 139, 149, 151, 159, 200, 202-203, 243, 282, 291, 296, 327, 339, 344, 367, 369, 386, 392, 407, 410, 421, 428, 438, 440-41, 443-44

Ayasofya Katedrali 180, 290-91, 293, 325, 382, 450
Ayasofya Kilisesi 55
Ayzenştayn 316-17
Azak 281-82
Azak Denizi 281
Azak Kalesi 281
Aziz Antoni 404
Aziz Bartholomeos Günü Katliamı 445
Aziz Dmitri 395
Aziz Ermiş Bazil Kilisesi 125
Aziz Gallen Manastırı 53
Aziz George Günü 93, 398
Aziz İoannes Damaskenos 357
Aziz İoannes Krisostomos (Altın Ağızlı) 57, 83, 164, 190, 349
Aziz Kiril 349-350
Aziz Kiril Manastırı (Kirillo-Beloozerski Manastırı) 7, 31, 52, 54, 132, 135, 161-63, 177, 188-89, 231, 250, 255, 275, 337, 348, 404, 417, 449
Aziz Mikail 125
Aziz Mikail Günü 275
Aziz Nikola 278
Aziz Nikola Günü 207
Aziz Nikola Limanı 148, 151, 250, 407, 409
Aziz Pavlus 199, 298, 348, 378
Aziz Sergiyus 7
Aziz Yakup Yortusu 304

Baba 11, 133, 256, 260
Babil Kulesi 371
Bacon, Nicholas 238
Bakire Meryem 81, 125, 380, 413
Bakire'nin Şefaati Katedrali (Bakire'nin Örtüsü Katedrali) 125
Bale 300
Balkanlar 1, 11, 25, 112, 118, 441
Baltık Denizi 39, 109, 145-46, 149, 151, 153, 178-79, 181, 228-29, 312, 373, 395, 399, 403, 407, 441, 443
Barbara 259
Barlaam 357, 449
Bartolomeo Arifesi 344
Basel Konsili 11, 25
Basmanov(lar) 304, 306-307, 431
Basmanov, Aleksey D. 174, 208, 217, 275, 284, 307, 316
Basmanov, Fedor 175, 187-88, 303, 307
Basmanov, Peter 446
Basmanov, Petro 307
Başkırt 150
Başkin, Matvey 132-33
Başmalek Katedrali 22, 49, 121, 419
Bathori, Stefan 364, 367-70, 372-73, 375, 377, 380-83, 386-95, 399-403, 405, 407, 410, 416, 429, 442
Batı Avrupa(lı) 8, 77, 112-14, 119, 143, 238, 242, 427, 442-43
Batı Dvina 180, 265
Batı Roma İmparatorluğu 118, 194, 392
Batı Rusya 17, 229
Batı Sibirya 438
Batı(lı) 2, 9, 11, 17, 21, 26, 45, 59-60, 66, 69, 102-103, 109, 113-15, 119-20, 133, 141-42, 144, 146-47, 151, 159, 179, 203, 235-36, 240, 265, 301, 383, 396, 400, 402, 404, 440-45
Batu Han 2
Bayezid 114
Bekbulat 180
Bekbulatoviç, Simeon 335, 353, 355-76
Beklemişev, Bersen 22, 35, 44
Belgrad 112
Beli, G. Şenka 64
Beliski(ler) 42, 45, 76, 101, 203, 223, 349, 368
Beliski, Bogdan Ia. 326, 351, 408, 414, 418-19, 422-24
Beliski, Danil 390
Beliski, Dmitri 85
Beliski, İvan Dmitriyeviç 85, 151, 176, 207, 212, 255, 258, 260, 265, 269, 295, 313-15, 326
Beliski, İvan Fedoroviç 50-51
Beliski, Maliyuta Skuratov 251, 271, 275, 283-84, 289-90, 305, 307, 316-18, 320, 325-26, 336, 338, 347, 351, 390, 446
Bell, Philip von 159
Beloozero 31, 35, 52, 132, 182, 218, 284, 417
Beloozero Manastırı (bkz. Aziz Kiril Manastırı)
Belorus 347
Belozersk(ler) 205
Beresteisk 242
Beria 317
Bessarion 20
Beşinci Kitap 258, 298
Beyaz Deniz 8, 143-44, 231, 278
Beyaz Göl 132
Bezobrazov, Yastoma Osipoviç 66

Bidassoa Nehri 381
Bilge Yaroslav (bkz. Yaroslaviç, Vladimir)
Bizans(lı) 7, 12, 14-15, 63, 118, 222, 402
Blijniyaya Duma 85, 87, 91, 131, 134, 159-60, 217, 238-39, 243, 424
Boch, Johann 426
Bodin 104
Bogatırev, Sergey N. 238
Bogoslov, Grigori 57
Boğdan(lı) 1, 12, 23-24, 28, 37, 54, 85, 104, 106-107, 112, 364
Bohemya Brethren Tarikatı 297
Bohemya(lı) 25, 104, 113, 115, 297, 346
Bolşoy Prikaz 304
Bomelius, Eliseus 300-301, 316, 318, 326, 338, 353, 357-58, 384-85, 421-22, 426
Bonumbre, Antonio 20
borç köleleri 41, 82, 349
Borisoglebsk 79, 161
Borisoviç, Fedor 446
Borisovna, Maria 20
Bosch, Hieronymus 445
Boşa Geçen Yıllar masalı 39
Boticelli 445
Bowes, Jerome 410, 414-16, 433
Boyar *Duması* 238, 440
Boyar Konseyi 33, 42-44, 47, 51, 58, 67, 85, 87, 89-91, 93, 95-96, 135-36, 140-41, 159, 161, 163-64, 182, 184, 208, 222-23, 233-35, 237-39, 241, 248, 273, 303, 335-37, 359, 361, 377, 387, 423-24
boyarskie deti 210
Brag, Peter 254
Brahe, Tycho 338, 385
Brandenburg 363
Bruno, Giordano 445
Brunswick 172
Brutus 39
Buchau, Daniel Prinz von 351, 358, 364-66, 368, 389, 419-20, 433, 448
Buda 112
Budin 54
Bulat 325
Bulgaristan 118
Bundov, K. 246
Burleigh 279-80, 380, 422
Buturlin, D.A. 326
Buturlin, V.A. 326
Büyük Arzuhal 105
Büyük Bazil 57
Büyük İskender 39, 55, 200, 443
Büyük Knez'in Konseyi 18
Büyük Knez'in Teğmenleri (bkz. *namestniki*)
Büyük Rusya 61
Büyük Stefan 37, 54, 399
Büyük Yasa 5
Büyükordu Hanlığı 4-5

Cambridge Üniversitesi 301, 422
Carthusian 32
Cassiopeia 338, 352, 357
Cecil, Robert 238
Cecil, William 238, 247
Cengiz Han 2-3, 5-6, 36, 111, 120, 222, 353
Cennet Bahçesi 448
Cennetin Hükümdarı 380
Cermen(ler) (ayrıca bkz. Livonya) 59, 115, 118, 142, 145, 149, 201, 203, 210, 230, 270, 300-302, 307, 336, 356, 360, 369, 374, 383, 442
Chalcis 63
Chancellor, Hugh 439
Chancellor, Richard 143-44, 146-47, 149
Corvinus, Matthias 53-54
Courland 153, 179, 228, 233, 260, 342, 373, 375, 403
Cranmer 71
curia regis 92

Çargrad (bkz. Konstantinopolis)
Çargrad'ın Düşüsü Efsanesi 55
Çarlığın Başlangıcı 119
çaşniki 66
Çelobitnaya İzba (Dilekçe Dairesi) 92, 159
Çelyadnin(ler) 269
Çelyadnin, İvan Petroviç Fedorov 130, 248, 255, 269-70, 287, 292, 337, 417,
Çelyadnina, Agrafena 50
Çerkaski(ler) 173
Çerkaski, Mihayil Temriyukoviç (Samuk) 173, 215, 222, 233, 268, 285, 313, 316
Çerkes (bkz. Karatay)
Çernigov 329
Çin 385
Çirmiş 150
Çistvin 372
Çudov Manastırı 185

Danil 29, 34-35, 51, 98
Danilov, V.D. 292

Danimarka(lı) 1, 115-16, 141, 144, 147-48, 153-54, 165, 178, 225, 228, 233, 251, 271, 283, 301, 303, 312, 338, 372, 384, 407, 415, 442
Dante 445
Danzig 39, 369-70, 373, 380
Davut 14, 86, 376
de facto 239, 248, 253, 303
Deccal 25, 55, 174, 193, 260, 299
Dedich 361
Dee, John 338, 346, 422
Dekabrist 234
Deptford 413
Devlet Giray 26, 282, 313-14, 316, 328, 336, 370
Dışişleri Dairesi 55, 114-15, 255, 269, 283, 320, 343, 388, 446
Dinyeper 8-9, 25, 109, 141, 147, 155-57, 260
Dinyeper Kazakları 141, 364
Dinyeper Nehri 364
Dinyester 9
dirlik 28, 36, 62, 78, 103, 107, 132, 138, 223, 236
Disna Kalesi 391
Disna Nehri 391
Divey 329
Diyonisi 56
Dmitri Donskoy Efsanesi 55
Dmitrov 76
Dmitrovlu Yuri 42, 48
Doğu Avrupa 118, 300, 367, 383
Doğu Avrupa 2, 118, 300, 367, 383
Doğu Baltık 151
Doğu Prusya 109, 149
Doğu Roma İmparatorluğu 2, 7, 11, 14-15, 19-21, 25, 42, 58-60, 62, 112-14, 118, 194, 200, 392, 421, 441, 447
Doğu ve Batı Kiliseleri Birliği 11
Doğu(lu) 4, 11, 45, 56, 59-60, 109, 113, 117, 119-20, 141, 222, 281, 296, 357, 367, 388, 390, 394, 441, 445
Dominiken 32
Don Carlos 428
Don Kazakları 141
Don Nehri 141, 154, 157, 281-82,
Don'un Kutsal Bakiresi 121
Donets Nehri 154-155
Donskoy, Dmitri İvanoviç 4, 9, 121, 125, 371
Dorogobuj 365
Dorpat Anlaşması 228, 251
Dorpat Kalesi 191
Dorpat(lı) 145-46, 151, 154-55, 158, 162, 164, 170, 189-91, 193, 205, 233, 241, 271, 301, 325, 375, 418
Dorset 205
doulos 42
Down sedromu 155
drahoma 45
Drakula Efsanesi (bkz. Kazıklı Voyvoda Efsanesi)
drujina 21
Dudley 71
duma 78, 131, 210, 233, 237-39, 284
dumnye dvoryan 78
dumnyi dvoryanin 131
Dünaburg 372
Dvina 180, 206, 232-34, 241, 372, 403
Dvina Nehri 149, 180, 229, 342, 381, 391
Dvina Vadisi 240
Dvor Konseyi 423-24
dvorets 76
dvoretskiy 58, 76, 78
dvortski 76, 94, 140
dvoryan 78, 102, 414
dvoryanin 131

Ebedi Uyku Katedrali 22, 53, 60-61, 73, 121, 125, 272-73, 355
Ediger Mehmed 124, 180
edinovlastie (mutlak hâkimiyet) 21, 30
Edward Bonaventure 143, 149
Eflak(lı) 53-54
Ejderha Tarikatı 444
ekonomik determinizm 243
Eksodus 121
Eli 86, 195-96
Elizabeth 115, 149, 151-52, 157, 173, 178, 199, 227, 234, 263-64, 278-80, 299-301, 311-12, 322-24, 338-39, 352-53, 355-56, 364, 383-84, 406-10, 414-16, 422, 431, 442, 445
Elizarov, Roman 408
Elmas Saray 23, 67
emperyalizm 117-18
Epifani Yortusu 291, 335
Eriha 122
Erik 116, 151-52, 173, 227-28, 251-54, 256, 264, 277-78, 281, 283, 286, 289, 309-11, 322, 339, 351, 430
Ermenistan 42
Ermes Savaşı 159

Ernst 327, 341, 343, 346, 360, 362-64, 366-67
Esav 378
Eski Ahit 14, 25, 59, 86
Eski Dünya 41
estate 91, 235-36, 238-40, 242-43, 252, 440
Este 346, 365
Estonya 233, 252, 312, 335, 382
Evdoksiya 83, 349
Evelyn, John 413
Evfimiya 284, 301
Evfrosin 54
Evfrosinya 52, 64, 81, 129-30, 181-82, 202, 284, 420
Evstafi 249, 291
Eyloff, Yohann 406, 412, 423
Eyüp'ün Kitabı 396
Ezra 25, 69

Fatih Sultan Mehmed (II. Mehmed) 12, 105-106, 120
Fatih William (bkz. I. William)
Felemenk 407, 445
Fellin 159, 161, 163, 168
Fellin Kalesi 159
feodalizm 108, 235
Feodosi 163
Ferapont Manastırı 52
Ferdinand (bkz. I. Ferdinand)
Ferrara 11, 346, 365
Ferrara/Floransa Konsili 13, 25, 34, 106
Ficino, Marsilio 31
Fiest 393
filioque 11
Filipp 246, 248-49, 267, 272-75, 289-90, 433
Filofey 449
Finlandiya 113, 152, 228, 251, 320-22, 325, 338
Finlandiya Körfezi 109, 151, 227, 395
Fioravanti 422
Firavun 393
Fletcher, Giles 144, 234, 237-38, 244, 315, 357, 433
Floransa 11, 32
Floransa Konsili 387, 389, 392, 394, 411
Floria, B. 174
Foma 13
Fra Angelico 413
frankpledge 76
Fransa (Fransız) 1, 17, 60, 65, 78-80, 91-92, 95, 112, 115, 143, 200, 234, 312, 341, 343-46, 363-64, 369, 381, 415-16, 426, 428, 445
Fransisken 32
Funikov-Furtsev, N.A. 238, 303-305, 317, 431
Fürstenberg, Wilhelm von 145, 153, 159, 229-30

Galen 421
Galiç 176
Galiçya 375
Galler 117
Gazze 451
Gedimenik 40
Gedimin 22, 39-40, 85-86, 223
Gediminoviç(ler) 9-10, 17, 23, 176, 202, 255-56, 267, 437
Gelmet 192
Gelmet Kalesi 191
Gennadi 24
Gennadios 120
Gerasimov, M.M. 419
Gerçek Haç 61, 122, 394
Gerio 293
Giovio 389
Glebowicz, Jan 254
Glinskaya, Anna 58, 62, 73
Glinskaya, Elena 36-37, 47, 50, 83, 98, 168, 269, 338
Glinski(ler) 42, 48, 58-59, 64, 72-73, 75, 159
Glinski, Mihail Lvoviç 36-37, 42, 48, 50, 203
Glinski, Mihail Vasiliyeviç 56, 148
Glinski, Vasili Lvoviç 36
Glinski, Vasili Mihayiloviç 173
Glinski, Yuri Vasiliyeviç 73, 92
Godunov(lar) 347, 423
Godunov, Boris 69, 92, 100, 318, 320, 347-48, 418-19, 423-24
Godunov, Dmitri İ. 347, 424, 444, 446
Godunova, İrina 347
Golovin, P.P. 215
Gomorra 101, 122
Gorodişçe 291
Gostomyisil 39
gosudar 139, 441
gosudarev dvor 239
gosudari 41, 257
gosudartsvo 358, 441
Gotlar 227
Graevski, Kriştof 361-62
Gralya, İ. 131
Graz 389

Grek 392-93, 448
Grigoriyeviç, Andrey 281, 299, 322
Gripsholm Kalesi 228, 252, 277
Griyaznoy, V.G. 283-84, 307, 326
Grobowski, A.N. 87
groza 106, 437
grozen 106
groznyi 14, 21
Guagnini 404
gubnye starosti 49, 94
Gustav 277
Gustavus Vasa 116, 148, 151, 173, 227, 375
Güllerin Savaşı 445
Güney Avrupa 422
Güneydoğu Avrupa 25, 427
Güzel Philippe 60, 119

Haapsala Limanı 370
Habeş 39
Habsburg(lar) 19, 25, 104, 112-13, 327, 341, 344, 346, 360, 363, 367-69, 384, 410
Hacer 3-4, 120, 184, 371
Haçlı Seferleri 444
Hanok 69, 371, 449
Hansa Birliği 2, 141, 145, 147, 178-79, 227, 312
Hanşah 120
Haraburda, M. 340-43, 345, 361
Harun 86, 196
Hastings, Mary 409-10, 414-15, 423
Havva 57, 257
Hazar Denizi 89, 117, 141, 146, 232, 281-82
Hegelcilik 243
Heliogabaus 422
Herberstein, Zigismund von 19, 21, 27-28, 34, 37, 40, 44, 49, 201, 389
Hesap Günü 248, 447
Hezekiel 25
Hıristiyan Din Büyükleri 55, 57
Hıristiyan Kilisesi 32, 34, 123
Hindistan 143
Hint 67, 357
Hipokrat 421
Hippolitus 55
hizmet prensleri 45, 101, 176, 222
hizmet soylusu 18, 30, 31, 36, 45, 49, 54, 62, 64, 74, 79, 89-91, 94, 102-107, 120, 123, 137, 140, 160, 176, 182, 190-91, 202-204, 209-11, 214, 216, 219, 221, 231, 236, 239-40, 242, 245-46, 248-49, 255, 265, 267, 271, 275, 288, 294, 304, 337-38, 359, 373, 382, 393, 398, 405, 435-36, 441
Hollanda(lı) 17, 151, 407, 416, 421, 423, 425
holop 22, 41-42, 349, 439
holopi 105, 107
holopstvo 93
Hondrada, Harold 1
Honorius 402
Horsey, Jerome 54, 103, 173, 294, 315, 338-39, 350, 355, 358, 374, 384-85, 397-98, 404, 407, 418-20, 422, 425-26, 433, 441
Hunt, Priscilla 448-49
Huntington 409
Hussçu 24, 297
Hümanizm 32
Hüsrev 261
Hz. Süleyman 14, 376

iarlyki 3
İbek 180
İbrahim 371
İbrahim Han 110
İç Karışıklıklar Dönemi 307, 370, 420, 426, 440, 446
ideoloji 117, 150, 435, 450
İmparatorluk *Diyeti* 178, 363, 387
İncil 23-25, 53, 55, 57, 59, 61, 68-69, 83, 106, 119, 121, 189, 192, 194, 258, 262, 298, 348, 378, 411, 446
İnebahtı Büyük Deniz Savaşı 367
İngiliz Gezgin Tüccarlar Kumpanyası 144, 148
İngiliz Parlamentosu 91, 244
İngiliz-Rus Kumpanyası (bkz. Rusya Kumpanyası)
İngiltere 1, 17, 29, 34-35, 70-71, 76, 79-80, 92, 95, 97, 108, 115, 117, 139, 143, 147-49, 151-52, 157, 178, 200, 205, 227, 238, 244, 247, 263-64, 277-78, 280-81, 299-300, 311, 322, 324, 338, 356-57, 364, 383-85, 398, 407, 409, 415-16, 421-22, 428, 441, 443, 445
inoplemennıh 210
inoplemmenik 358
iradi köle 41
İran 232, 282, 375, 395
İrlanda 445
İsa 20-21, 25, 33, 55, 62, 81, 90, 125, 193, 198, 256, 258, 298, 349, 365, 371, 378, 385, 406, 412-13, 426, 448
İsa'nın İkinci Gelişi 55

İshak 371
İsidor 11, 392, 411
İskandinav(ya) 1, 3, 39
İskenderiye 24
İskit(ler) 164, 419
İskoç(ya) 115, 117, 149, 374, 445
İslam(iyet) 2, 6-7, 34, 109, 112, 118-19, 122, 159, 393, 442
İsmailoğulları 3-4, 55
İspanya 91, 115, 199, 234, 327, 367, 381, 415, 428, 444
İspanyol Engizisyonu 24, 445
İspanyol Hollandası 416, 426
İsrail Krallığı 14
İsrail(li) 14, 22, 86, 166, 193, 196, 371
İstanbul 12, 19, 26, 29, 34, 63, 79, 120, 155, 282, 364
İsveç Konseyi 152, 252
İsveç Krallığı 321
İsveç(li) 1, 40, 91, 103, 113, 115-16, 121, 141, 146-48, 151-54, 157-58, 170, 172-73, 179, 225, 227-28, 232-33, 251-54, 256, 268, 277-79, 281, 286-87, 301-303, 309-12, 320-22, 324-26, 332, 335-36, 339, 341, 344, 351-53, 363-64, 370-71, 374-76, 382-83, 386, 389, 394-95, 397, 400-401, 404, 407, 410, 415-16, 418, 430, 442-43
İsviçre(li) 54, 421
İtalya(n) 1, 21, 23, 32, 36-37, 114, 144, 365, 387, 412
İtalyan Rönesansı 32
İustinianos 33, 62
Parfeni Vrodivi (Çar İvan) 298, 379-80, 430
İvan/Beliski 257-58
İvan/Mistislavski 258
İvan/Vorotyinski 259-61
İvangorod 109
İvangorod Kalesi 395
İvangorod Limanı 146
İzborsk 288, 371
İzlanda Denizi 407

Jadwiga 9
Jagello(lar) 9, 25, 109, 112-13, 253, 258, 286, 362, 364, 367-68, 375, 392
Jagellonka, Anna 171-72, 260, 327, 364, 367, 390
Jagellonka, Catherine 171-72, 228, 253-54, 260, 277, 283, 309-11, 321-22, 351, 364, 430
Jenkinson, Anthony 232, 247, 263-64, 278-80, 299-300, 311, 322-24, 339, 433, 441
Jezebel 83
Josephian Manastırı 35
Julius 39
Juusten, Paul 309-10, 321-22, 418

Kabala 24
Kabartay(lar) 109, 123, 141, 150, 153, 173, 282-83, 285-86, 313
Kabil 378, 393
Kalmar Birliği 116
Kaluga 189, 225
Kara Prens 445
Karadeniz 9, 25, 109, 145, 181
Karakurum 3
Karamişev, İ. 246
Karamzin, N.M. 48, 72, 75, 80, 84, 168-69, 180, 184, 234, 382, 405, 428, 435
Karelya 146, 386
Kargopoli 50
Karl 251, 277, 289, 311
Karşı Reformasyon 389, 442
Kasım 110-11
Kasımoğulları Hanlığı 4-5, 111, 120, 124, 150, 325, 335, 353
Kaşira 225
Kaşnin, İ.İ. Sukhovo 215
Kaştanov, S.M. 222-23, 357
Katolik Avrupa 440, 445
Katolik Kilisesi 11, 28, 35, 118, 402
Katolik(ler) 9-11, 20, 24, 28, 30, 32, 36, 104, 118, 143, 152, 211, 268, 287, 340, 344, 360, 362, 366-67, 381-82, 389, 391, 395, 411-14, 416, 426, 440, 443, 445
Kaybulatoviç, Mihayil 336, 353
Kazak(lar) 76, 147, 281, 438
Kazan 5, 65, 68, 76, 103, 110-11, 117, 119-25, 127, 134, 136, 141, 145-47, 150, 152, 159, 165, 176-77, 181, 189, 196, 202, 213, 218-19, 229, 231, 237, 247-48, 274, 282-83, 288, 316, 340, 342, 355, 402-403, 428, 442, 444, 450
Kazan Hanlığı 4, 89, 93, 109-10, 117, 281
Kazan Savaşı 196
Kazıklı Voyvoda (bkz. Vlad Tepeş)
Kazıklı Voyvoda Efsanesi 24, 53-54
kazna 69, 161
kaznaçey 78, 93

kefaret cezası (*epitemya*) 133, 249
Kefe 26, 282
Kettler, Gotthard 153, 155
Khilkov, Dmitri İ. 162, 188
Kholmogori 231-32, 247, 323, 383, 414, 422
kıdemsiz hizmet (*bez mest*) 138
Kırım Hanlığı 4-5, 10, 109-11, 145, 147, 152-53, 156, 159, 209, 295, 375
Kırım Tatarları 121, 176, 179, 181, 229, 232, 281, 323, 326, 331, 337-38, 369, 405
Kırım(lı) 26, 111, 113, 116, 120-21, 147, 151-57, 167, 172-73, 176, 180, 208, 210, 225, 228-29, 268, 281-83, 303, 305, 313-16, 319, 324-26, 328, 332, 336-37, 347, 358, 360, 364, 374-75, 377, 389, 393, 397, 410, 426, 430, 438-39
Kıyamet 55
Kıyamet Günü 272, 284, 433, 447
Kilise Büyükleri 189, 194
Kilise Kanonu 93
Kilise Kurulu 29-31, 34, 36, 51, 58, 74, 90-91, 96, 98, 133-34, 174, 187, 210, 236, 247-48, 272, 275, 291, 320, 327, 347, 356, 397
Kilise Savaşçısı (Cennet'in Çarının Mübarek Ordusu) 125
Kilise *sobor*'u 236-37, 241, 248
Kiliselerin Birleşmesi 11-13, 20, 389, 392, 394
King's Bench Hapishanesi 301, 422
Kiril (Metropolit) 275, 327
Kirillo-Beloozerski (bkz. Aziz Kiril Manastırı)
Kitab-ı Mukaddes 75, 195, 298
Kitaigorod 49
Kiverova Gora 400, 404
Kiyef 1-2, 7-10, 12, 14, 19, 61, 109, 147, 150, 152, 172, 180, 229, 268, 327, 342-43, 345, 361, 369, 382, 411, 438, 450
Kiyef Büyük Knezliği 9, 109
Kiyef Palatinliği 268, 287
Kiyef Rusyası 1-2, 109, 149
Kleopatra 39
Kliazima Nehri 2
Klin 320
kliyentalizm 243
Kliyuçevski V.O. 241-42, 451
Knez Yeremey (bkz. Bowes, Jerome)
Kobrin, V. 448
Kockenhausen 372
Kolişev(ler) 273, 347
Kolişev, Filipp İ. Umnoy 161, 248
Kolişev, M.İ. 275
Kolişev, V.İ. Umnoy 347
Kolomenskoye 67, 167, 207-208, 314
Kolomna 56, 121, 160, 163, 207-208, 225, 271, 274
Koltovskaya, Anna 327, 335, 339, 348, 377
kolymaga 28
komünyon 98, 122
Konstantin'in Bağışı 69, 184
Konstantinopolis 1, 7, 10-13, 15, 20, 22-23, 25, 29, 34, 55, 57, 59-60, 67, 83, 101, 105-106, 110, 112, 119, 164, 184, 427, 442
konyuşi (mirahor) 58, 62, 66, 75, 130, 245, 269, 269
Koporiye Kalesi 395
Korfu 32
Korkusuz Jean 444
kormleniye 36, 42, 77, 111, 138, 140
Kornili 294
Kornilov 52
Kortitsa Adası 147
Kosoy, Fedor 132-33
Kostroma 64, 79, 161, 265
Kovorostinin, D.İ. 328-29, 336
Kowel Kalesi 192
Kozlov, İvan Petroviç 255, 257, 259, 263, 270-71
Kozma 348
Krakow 317, 346, 361, 364, 368
Krakow Üniversitesi 183, 365
Kralların Kitapları 59
Krassus 39
Kremlin 22-23, 38, 49-50, 53, 56, 66-67, 69, 73, 81, 90, 125, 144, 153, 185, 207, 210, 215, 272-74, 277, 296, 310, 319, 355
Krestoprestupnik 194
Krisostomos (bkz. Aziz İoannes Krostosomos)
Kristof Kolomb 144
Kronos 169, 193, 428
Krotowski, Jan 295
krugovaya poruka 76, 432
Kruse, Eilhard 207, 213, 217, 273, 283, 302, 304, 313-14, 316, 325, 326, 425, 448
Krutitsa 350
Kuçeney (bkz. Temriyukovna, Maria)
Kudüs 5, 14, 39, 81, 125
Kulikovo Ovası 4-5
Kurakin 215

Kurbski, Andrey Mihayloviç 22, 50, 53, 55-56, 75, 80, 83-84, 86-87, 120-22, 124, 132, 136, 156-57, 159-60, 162-66, 168-69, 174-76, 178-79, 187-201, 203, 205-206, 214, 217, 219, 230, 250, 255-56, 261, 265, 271-72, 292-94, 326, 334, 337-38, 340, 372, 386, 392, 395-96, 427-31, 447, 451
Kuritsin, Fedor 24, 54
Kurliyatev-Obolenski, D.İ. 84, 86, 178, 197
Kutsal Abdal Parfeni 379
Kutsal Bakire Ana 380
Kutsal Havariler Kitabı 57
Kutsal Kitap 334
Kutsal Roma 1, 25, 29, 59-60, 112, 115, 119, 158, 172, 179, 229-30, 258, 279, 351
Kutsal Roma-Cermen İmparatorluğu 1, 20, 59, 113, 118, 144, 341, 363, 427, 440, 410, 441, 443
Kutsal Ruh (Kutsal Teslis) 11, 199, 256, 260, 376
Kutsal *Sobor* 124, 182, 184, 338
Kuzey Almanya 151
Kuzey Buz Denizi 143, 178, 248, 360, 383, 407, 416
Kuzey Dvina Nehri 143
Kuzey Dvina Vadisi 439
Kuzey Kontları Başkaldırışı 445
Kuzey Rusya 140, 144, 216, 382
Kuzeybatı Rusya 439
Kuzeydoğu Rusya 17
Küçük Rusya 10, 12

Lapon(lar) 338
Laponya 422
Latin Haçlıları 1
Latin Hıristiyan Âlemi 114
Latin Kilisesi 12
Latin(ler) 1, 11-12, 21, 24, 34, 45, 290-91, 386, 392, 400, 441
Latinizm 133
Leh Livonyası 363
Leh(ler) 54
Lehistan (Leh) *Sejm*'i 202, 345
Lehistan 1, 9-10, 25, 69
Lehistan Katolikliği 104
Lehistan-Litvanya Birleşik Krallığı 5, 8-11, 17, 25-26, 37, 40, 91, 109-13, 115-17, 121, 134, 141, 148-50, 152-58, 170, 179-80, 192, 198, 225, 229, 232, 241, 251, 253, 255, 263, 265, 279-81, 286-87, 292, 295-97, 301, 302, 306, 310, 326-27, 331, 333-35, 337, 339-46, 350, 356, 360-69, 371, 373-76, 380, 382-83, 386-88, 390, 392, 395, 400, 403-408, 410, 415, 430, 438, 440, 442-43
Lehistan-Litvanya Konseyi 341
Leninizm 243
Leonid 325, 350, 385
Levi 378
Levki 211
Lindsay, Arnold 306
Litvanya Büyük Prensliği 2, 5, 8-10, 24, 158, 232, 258, 268, 287, 340-43, 363, 375
Litvanya Konseyi 26
Litvanya Sarayı (*Litovskii dvor*) 232
Litvanya *Sejm*'i 232, 242
Litvanya(lı) 2, 9-13, 17, 23-24, 28, 36-37, 39-40, 42, 85, 101, 131, 136, 139, 147, 152-53, 155-58, 171-73, 176, 179-80, 187-88, 192, 202-203, 209, 211, 223, 232-33, 239-43, 250-51, 253-58, 260, 267-69, 281, 287, 293, 295-96, 303, 305, 326-27, 336, 338-43, 345, 360-63, 367, 373, 375, 381-82, 397, 404, 416, 447
Livonya Şövalyeleri Tarikatı 142, 145, 149-50, 153, 159, 178-79, 229
Livonya(lı) 113, 121, 136, 141-43, 145-59, 161-63, 165, 170, 172, 178-79, 181, 188-92, 198, 206-207, 209-11, 213, 217-18, 225, 228-30, 232-35, 237, 239-41, 243, 245, 251, 253-54, 265, 268-69, 271, 281, 283, 286-87, 301-304, 311-14, 318, 320, 322, 325, 334-35, 340, 342, 351, 353, 355, 360, 363, 360, 366-76, 379-82, 384, 386-87, 389-91, 394-95, 397-404, 410, 413, 416, 418, 425-26, 430, 439, 442-43, 450
lobnoe mesto 90
Londra 149, 299, 338, 355
Lordlar Kamarası 238
Lovçikov 306
Lovçikov, Grigori 271
Lublin Birleşmesi 297, 327, 339-40, 345
Lublin *Sejm*'i 287
Lucifer 451
Luki 190, 265, 386, 391, 400
Luther, Martin 118, 298, 334
Lutherci(lik) 143, 145, 268, 297-98, 300, 366, 374, 386, 443, 450
Lutsk 9
Lübeck 142, 179, 312, 387, 390

Macar Krallığı 36, 112
Macar(lar) 36, 39, 53-54, 104, 329, 367-68, 380, 384, 393, 444
Macaristan 1, 25, 113, 115, 117, 229, 344
Madrid 381
Magnus 228, 271, 283, 301-302, 306, 311-13, 325, 335, 352, 363, 372, 379
Mağara Manastırı 7
Magmet Amuratov (bkz. Fatih Sultan Mehmet)
Magmet Saltan (bkz. Fatih Sultan Mehmet)
Mahşer Günü 100, 166, 185, 411
Makari 41, 51, 56-63, 65, 71-73, 80, 84, 86, 90, 93, 96, 98, 117, 120-21, 124, 128, 133, 135-36, 141, 152, 163-64, 168-69, 171, 173, 182-86, 247, 338, 347, 429, 431, 448-50
Maksim (bkz. Yunanlı Maksim)
Makyavelli 104
Mamay 36
Manaşşe 81, 175
Margeret 426
Maria (Staritsalı Vladimir'in kızı) 379
Maria Magdalena 163
Mariya 284
Marksizm 243
Matveev, A.S. 74
Mecklemburg, Kristof von 154
Medici, Catherine de 422
Medine 281
Mehmed Emin 110-11
Mekke 281
Melenteva, Vasilisa 370, 389
Mengli-Giray 26
Merkez Alayı 66
Meryem Ana 78, 215, 350
Meryem Ana Kilisesi 220
mestniçestvo 18, 43-45, 67, 79, 85, 101, 136-37
Mezetskoy, İ.S. 64
Mezmur 57, 99, 411
Mısır 39, 122, 443
Mihailov, Ersh 361
Mikail (Başmelek) 125, 430, 449
millileştirme 96
Mirandola, Pico della 32
Mistislavski(ler) 101, 223, 424,
Mistislavski, İvan F. 42, 76, 85-86, 128, 159, 161, 207, 212-13, 254-55, 257-58, 265, 269, 295, 313-14, 319, 336-38, 347, 353, 358, 368, 370, 373, 382, 390, 432
modus vivendi 112
Moğol İmparatorluğu 2, 5, 20
Moğol(lar) 1-10, 12, 21, 36, 61, 109-10, 13-14, 119, 180, 203, 222
Moğolistan 3
Mohaç Savaşı 112
Mojayisk 52, 56, 115, 216, 239, 365-67
Moliviyaninov, Yakov 413
Molodi 328, 333
Monomah, Konstantin 39, 61
Monomah, Vladimir 1-2, 21, 39, 61, 123, 125, 150, 189, 213
Montaigne 114
Mora 20
Morozov, M. Ia 86, 314, 336
Morozov, M.V. Tuçkov 47
Morozov, Mihayil İ. 336-37
Morozov, Mihayil Yakovleviç 205
Morozov, V.V. 220
Moskof 41, 147, 342, 355, 387
Moskof Kumpanyası (bkz. Rusya Kumpanyası)
Moskova Knezliği (Moskof Knezliği) 3, 5-6, 12-13, 15, 27, 38, 94, 113, 115
Moskova Nehri 73, 315
Moskova Rusyası 8, 10, 125
Mountjoy 205
Mşurin 100
Murom 311, 320-21
Muromtsev, Vassian 190, 294
Musa 86, 122, 196
Museviletiricilik 24-25, 29
Museviletiricilik Tarikatı 24
Müjde Katedrali 22, 81, 92, 132, 153
mülkiyetçiler (*stiazhateli*) 30, 35
Müslüman(lık) 4, 8, 26, 100, 110-12, 123, 152, 154, 156, 175, 185, 273, 319, 371, 388, 392

Nabukadnezar 81, 261
Nagaya, Maria Fedorovna 389, 408, 415, 420
Nagoy(lar) 65, 423-24
Nagoy, Afanasi Fedoroviç 282, 316, 347, 389, 408
Naiplik Kurulu 47-48, 50-51, 64
namestnik 148
namestniki 44, 64, 91, 237
Napoli 115
Narva 109, 145-46, 149, 151, 178-79, 227, 233, 280, 293, 313, 324, 374, 376, 382-83, 391, 394-95, 400, 407, 418
Narva Limanı 150, 312

Nektanebus 443
neograniçennaya vlast (sınırsız güç) 40, 250, 332
Nepea, Osip 149
Neva 148, 403
Nevl Savaşı 190
Nevski, Aleksandır 3, 43, 76, 125, 213, 371
Niemen 39
Nijniy Novgorod 76, 111, 117, 140, 219, 225, 283
Nikola 295
noblesse de robe (hizmet aristokrasisi) 78
Noel 365, 386
Noel Yortusu 80, 335
Nogay 110, 123, 141, 313, 328, 393, 397
Northumberland 71, 205
Norveç 1, 116, 144, 407
Novgorod(lu) 2, 9, 13, 24, 26, 29-30, 39, 49, 56-57, 61, 64, 75, 81, 121, 133, 145, 148, 161, 164, 173, 183-84, 227-28, 235, 240, 249, 272-73, 287-95, 302-303, 306-307, 309-11, 319-21, 325-26, 328, 331-32, 334-35, 340, 342, 345, 350-51, 360, 363, 375, 377, 380-81, 385, 393, 398-99, 418, 425, 427, 430-31, 439, 450
Novodeviçi Rahibe Manastırı 182, 273
Novosiltsey 366
Nuh 101
Nun 196

Obi Nehri 438
obladateli 199
oblast 342
Obolenski(ler) 187, 205, 216, 219, 239, 437
Obolenski, Dmitri Fedoroviç Ovçina 188
Obolenski, Mihayil Repnin 187
Obolenski, Peter Serebriyanoviç 282
Obolenski, Telepnev 48, 50, 56
Obolenski, Yuri Kaşin 187
Oderborn, Pastor 419, 425-26
Odoevski 43
Odoevski(ler) 76, 101
Odoevski, N.R. 336
Odoyevski, N.P. 326, 337
Oesel Adası 153, 178, 226, 228, 233, 283, 372, 384
Oka 176, 314, 364
Oka Nehri 4, 17, 110, 151, 154, 225, 313, 328, 336, 439
oko gosudarevo 316
okolniçi 19, 43-44, 64, 75-76, 78-79, 85, 89, 131, 140, 160-61, 164, 188, 234, 237, 248, 274, 336, 347
Oleg 39
Olelyikoviç, Mihail 24
Olgerd 258, 292
Olimpiyas 39, 443
Olimpos Tanrıları 194
Onlar Konseyi 390
opala 165, 201, 210
opriçniki 216-19, 221-22, 271-75, 279, 286, 288-91, 293-94, 296, 314, 316, 318, 325
opriçnina 79, 213-23, 230-31, 233, 237, 242-43, 245-51, 260-63, 265, 270, 272-76, 278, 280, 288, 290, 294, 303-304, 306, 313-16, 318-19, 325-26, 328-29, 331-33, 336, 347-48, 350, 356-59, 379, 398, 417, 425-26, 429-31, 437, 439-42, 444-45, 448-49
Opriçnina Konseyi 248, 326
Orel 225
Oreşek 148
Orta Avrupa 427
Orta Volga 281
Ortaçağ 1, 92, 108, 201, 203, 242, 244, 437, 443-44, 449
Ortadoğu 1-2, 119, 143, 200
Ortodoks Avrupa 28
Ortodoks Kilisesi 7-8, 12, 29, 34, 53, 112, 118, 143, 180, 189, 222, 250, 398, 412, 443
Ortodoks Rus Krallığı 199
Osmanlı İmparatorluğu 12, 17, 41, 54, 84, 110, 112, 119, 141, 328, 361, 363, 388, 400, 403, 441
Osmanlı Sarayı 79, 105, 141, 281-82, 296
Osmanlı(lar) 1, 11-12, 20, 25-26, 28, 35, 60, 67, 79, 103-106, 147, 228, 281-83, 305, 313, 326-28, 344, 346, 360, 363-64, 366-67, 373, 375, 387-91, 394, 410-11, 427, 442-43
Ostrowski 222
otokrasi 199, 431, 448
otosefal 12
Otroç Manastırı 275
Ovçinin, Dmitri Obolenski 175

Ötemiş Giray 124
Özel Konsey (bkz. *Blijniyaya Duma*)
Özel Konsey Lordları 238

Padua 367, 413
Pafnuti 249

Pafnutiyev-Borovski Manastırı 56
Paida Kalesi 335
Palazzo Colonna 388
Paleogola, Zoe (bkz. Paleologa, Sofya)
Paleologa, Sofya 18, 20-23, 27-28, 36, 67, 69, 83, 174
Paleologos(lar) 19, 105, 419
Paleologos, Konstantin 12-13, 19-20, 101, 105, 184, 371
Paleologos, Manuel 60, 67
Paleologos, Thomas 20
Paletskaya, Ulyana 65
Pallavicino, Françesko 387
Paracelsus 421-22
Paracelsusçu 421-22
Pashkalia 12
Paskalya Yortusu 323, 327-28
Patricius 39
Patrikiyev(ler) 23, 32, 131, 203, 239, 437
Patrikiyev, Vassian (Vasili) 23, 31-35, 44, 48
Patrikiyeviç, Yuri 23
Pauli, Magnus 363-65
Pavia Savaşı 381
Pavlov 52
peçalovaniye 183
peçatnik(i) 78, 237-38, 303
perepis 138
Peresvetov, İvan Semonoviç 79, 104-107
Perevoloka 282
Pereyaslavl Zaleski 52, 161, 181, 208, 221, 239
Pernau 387
Pernau Limanı 372
Peru 385
Peter (Çareviç) 50, 52, 111, 202, 353
Petroviçi 36
Pimen 121, 211, 249, 272, 289-92, 302, 306, 325
Pion 39
Pisemski, Fedor 408-410, 414
Podlasya 287
Podolya 260, 268, 327
podyiaçiye (acemi kâtip) 78
Poe, Marshall 41-42
Poganaya 304, 317, 431
Polev, German 247-48
Polotsk(lu) 9, 162, 180-81, 183, 187-88, 190, 229, 233, 240-41, 246, 254-56, 262, 270-71, 292, 332, 340, 342, 344, 370, 375, 380-82, 384, 392, 403, 410, 429, 450
Polubenski, Aleksandır 371-73, 396, 447
pomestiya 30, 45, 102-105, 107-108, 124, 138-40, 218, 246, 288, 304, 439
pomeşçik 13, 102, 105, 137-38, 216, 218, 288, 427, 439
pomeşçiki 288, 294
pomeşt 13
Pompei 39
Popler, Wilhelm 387
Poppel, Nikolas 19, 44
popülizm 87, 243
Portekiz 115, 143, 442
Portico, Vincenzo del 317
posad 236
poslanya 53
Possevino, Antonio 67, 297, 389-91, 393-95, 399-406, 409-14, 433, 443
postelniçi 66, 80, 85, 347
Prag 387-90
pravda 105-106
pravej 290
pravo 95
prikazi(i) (devlet dairesi) 43, 78, 93, 103, 160, 203, 239, 246, 304-305, 326, 360, 424, 441
prikaznye liudi 239
Prilutski 52
privogor 213, 235
Privy Council 238
Pronski, V.F. Rıbin 246
Prosseck, Hans Cobenzl von 364-66, 368, 389
Protestan Avrupa 97
Protestan Reformasyonu 443
Protestan(lık) 118, 143, 179, 211, 297, 343, 362, 422, 426, 443
Prozorovsky 197
Prus 39, 185, 260, 301, 371, 431, 441-43, 447
Prusya 39, 260
Pskov Peçerski Manastırı 190, 192, 198, 294, 395, 417
Pskov(lu) 2, 20-21, 72, 89, 133, 142, 145-46, 151, 155, 173, 198, 235, 241, 288-89, 292, 294-95, 334, 350, 358, 360, 370, 381, 386, 393, 395, 399, 405, 439
Pukhov, T.İ. Teterin 205-206

Rabbin Duası 378
Radonej 7
Radoşkoviç 265, 268, 270
Radziwill(ler) 267-68
Radziwill, N. 179, 386
Randolp, Thomas 278-81, 299, 311

Rareş, Petru (IV. Petru) 37, 104-107, 112
Ratisborn 369
Razboinyi Prikaz 304
razboynaya 140
razvedka 157, 317
reformasyon 10, 30, 112-13, 118, 442
Regensburg 366
Reicshtag 369
Ren 2, 177
Reutov, İvan 305
Reval (Tallinn) Limanı 151
Reval 145, 170, 227-28, 302, 312-13, 321, 370, 373, 376, 394, 405
rındi 38, 67, 359
Riga 145, 149-50, 154, 179-80, 233, 241, 265, 301, 313, 342, 363, 370, 372-73, 403
Riga Körfezi 371
Riga Limanı 233
Riga Nehri 229
Rodos 112
Rogvolodoçi(ler) 375
Rokita, Jan 297-99, 411, 443
Roma 1, 5, 11, 19, 20, 23, 39-40, 42, 55, 59, 63, 106, 119, 185, 215, 366, 369, 375, 387-90, 392, 394, 410-14, 422, 427
Roma Engizisyonu 445
Roma İmparatorluğu 14, 59, 118
Roma'yla Birlik Anlaşması 11
Roma Katolik Kilisesi 118, 389, 443
Roma Katolikleri 411, 413
Romanee 177
Romanov(lar) 75
Romanoviç, Danila 75
Romanoviç, Nikita (bkz. Zaharyin, Nikita Romanoviç Yuriyev)
Romanovna, Anastasya (bkz. Zaharyina, Anastasya Romanovna Yuriyeva)
Rosier, Bertrand du 114
Rostislaviç, Fedor 189
Rostov 52, 64, 218, 314-15
Rostovski(ler) 17, 205, 219
Rostovski, İ.D. Temkin 316
Rostovski, Semen Lobanov 130-31, 134-35, 219
Rostovski, Vasili İ. Temkin 306, 314
Rozmberk, Wilem 346
Rurik 2, 39
Rurik(ler) 2-3, 6-7, 9-10, 17, 22, 40, 43, 45, 61, 86, 94, 116, 131, 134, 149, 152, 209, 213, 239, 260, 307, 371, 436-37, 442-43
Rurikoviç 180
Rurikoviç(ler) 185, 202, 223, 257, 375, 382, 432
Rus Evi 299
Rus Kilise Kurulu 34, 36
Rus Kilisesi 7, 12, 15, 29, 34, 61, 96-97
Rus Konseyi 26
Rus Ortodoks Kilisesi 7-8, 12, 35, 387
Rus Ortodoksluğu 86, 104
Russa, Staraya 216
Rusya Büyük Knezliği 114
Rusya Krallığı 379
Rusya Kumpanyası 54, 143, 147, 173, 216, 231-32, 247, 263, 278, 280, 299, 312, 322-23, 355, 407, 441
Rutenler 347
Ryazan 76, 85, 89, 138, 208
Rzhansk, İvan 268, 275

Saburov 424
Saburova, E.B. 318
Saburova, Solomonya Yuriyevna 28, 36
Safa Giray 124
Sahte Dimitri 307
Sahte Dionysius Areopagit 449
Sakramentist 143
Sakson(ya) 20, 36, 53, 142, 388
Saldanliyuk 285
Salome 83
Saltikov, Lev A. 291, 306
samoderjaviye (hükümdarlık) 5, 199, 448
samoderjavstvo 199, 201, 250, 448
samoderjets 12, 14-15, 27, 61, 448
samovlastiye (özgür irade) 258, 448
Samson 451
San Giorgio delgi Schiavoni Kilisesi 413
San Marco Manastırı 32
saray erkânı *(dvor)* 16, 18, 23-24, 36, 43, 78, 91, 102, 128, 140, 211, 214-15, 232, 261, 317, 331-32, 335, 343, 347-48, 350, 358-59, 370, 390, 423, 445-46
Sarmatlar 164
satolnik(i) 66, 189
Saul 371
Savin, Andrey Grigoriyeviç 281, 299-301, 311, 322
Savonarola 32, 445
Schlichting 212, 270-71, 273, 277, 291, 293, 302, 304, 306-307, 315, 317, 389, 425
Schlitte, Hans 142

Seçilmiş Konsey (*Izbrannaia rada*) 80, 84-87, 89, 165-66
sejm 10, 172, 242, 267, 287, 335, 345, 361-62, 364-656, 368, 374
sejmiki 10, 287
seküler 30-31, 272, 356
Selim (Sultan II. Selim) 281-82, 368
Semerkant 4
Sennaşerib 261
Sera Nehri 181
Serenissima 388
serf 399, 439
Sergeyeviç, V.İ. 84-85
Serpukhov 176, 225, 313, 328
Server, Miguel 445
Seymour, Thomas 71
Sforza, Bona 192, 367
Shakespeare 451
Sırbistan 37
Sibirya 438-39
Sibirya Hanlığı 110, 438
Silvanski, Pavlov 235
Silvester (Papa) 101, 184
Silvester (rahip) 53, 63, 75, 80-84, 86, 92, 97-98, 129, 131-33, 136, 157, 159-60, 162-65, 167-68, 175, 184-85, 189, 194-96, 198, 200, 214, 248, 396, 429, 435, 447
Silvester, Daniel 311, 352, 355, 357, 358, 383, 407
Simeon (bkz. Ediger Mehmed)
Simeon (papaz) 132-33
Simeon (Tatar) 127, 180
Sitsky 197
Siyisk 404
Skinder 35
Skobeltsin 364-65
skomorohi 52, 175, 291, 449
Skrınnikov, R.G. 31, 140, 164, 182, 206, 235, 262, 273, 292-93, 307, 316, 329, 359, 382, 389, 440
Slatikov, L.A. 161
Slav 189
Slavofil 242
sluga 45, 77, 176, 337
Smolensk 2, 9, 37, 89, 109, 153, 173, 235, 240, 340, 386, 393
smolinyane 240
Sobakina, Marfa 318, 320, 327, 430, 446
sobor 91, 97, 234, 237, 240-42, 245, 248
sobor primirenya 159
Sodom 81, 101, 122,
sodomi 53, 273
Solovetski Adaları 8
Solovki Manastırı 8, 133, 164-65, 248, 272, 275-76, 278, 417
Solovyev, S.M. 21, 84, 174, 285
Somerset 71
Son Hüküm 451
Son İmparator 55
Sonneburg Kalesi 228
Soralı Nil (Nil Sorski) 30, 252-53
soslovnoe 239
soslovno-prestavitel'noye 242
Sovyet(ler) 17, 71, 73, 91, 93-94, 105, 139, 160, 191, 220, 222, 234, 242, 285, 359
Sovyetler Birliği 256, 436
sömürgecilik 119
spalnik 66, 80, 85
Spiridon (bkz. Silvester - rahip)
SS Boris ve Gleb Manastırı 52, 180
SSCB (bkz. Sovyetler Birliği)
Staden, Heinrich von 217, 221-22, 236, 270, 286, 294, 332, 425
Stalin 436
Staritsa 135, 181, 194, 209, 230, 245-46, 255, 271, 294, 303, 360, 378, 393
Staritsalı Andrey İvanoviç 42, 48-50, 248
Staritsalı Vladimir Andreyeviç 49, 52, 65, 70, 80-81, 93, 123, 128-32, 135, 167, 170, 180-81, 189, 194, 196, 202, 209, 214-15, 219, 230, 246, 264-65, 267-68, 273, 277, 283, 286-88, 301, 307, 326, 336, 379, 396, 429-31, 433, 437
Staritski 248, 306
Starodubski(ler) 205, 219
Starodubski, B.D. Tulupov 347-48, 358
Stettin 312
Stettin Barış Anlaşması 312
Stockholm 253, 264, 283, 289, 311, 322
stolnik(i) 66, 189
Streletskii Prikaz 103
strelyitsi 74, 76, 103, 107, 121, 137, 236, 304
Stroganov 438
Sura Nehri 111, 225
Suriyeli Efraim 55
Suzdal 17, 36, 43, 47, 76, 131, 208, 213-214, 216, 219, 249, 265, 329
Süleyman (Muhteşem, Sultan) 112, 117, 282, 427

Süyüm-Büke 120, 124
süzerenlik 5, 12-13, 21, 94, 118, 146, 311, 325, 367, 427, 443

Şah Ali Han (Şigali) 121, 124
Şakovskoy, İvan 180
Şam 67, 357
Şapkin, Grigori 306
Şarlken (V. Charles) 29, 112, 142, 381
Şarlman (Charlemagne) 118
Şçenya, Danil 33
Şeçelkalov(lar) 78, 238, 320, 343, 424
Şeçelkalov, Andrey Yakovleviç 303, 323, 361, 363, 371, 394, 408, 414
Şeçelkalov, Vasili 301, 305
Şçeçniyatev, Petro 131
Şefaat İçin Hac Yürüyüşü 445
Şehir İhtiyarları 299
Şelonskaya 398
Şenyatev 121
Şeremetev(ler) 188, 336, 349, 404
Şeremetev, Fedor İ. 382, 424
Şeremetev, İvan Vasiliyeviç Bolşoy 86, 188, 349-50, 404
Şeremetev, İvan Vasiliyeviç Menşoy 161, 179, 358, 370, 405
Şeremetev, Nikita 188, 405
Şeremeteva, Elena Federovna 390, 404
Şevrigin, Leonti İstoma 387-90, 411-12
Şevyirev, D.F. 215
Şibanov, Vasili 193-94, 219
şizmatik 1, 114, 184
Şodkeviç, Grigori 255-56, 260-62, 271
Şodkeviç, Jan 363, 372-73
Şodkeviç, Yuri Aleksandroviç 232
Şuski(ler) 17, 34, 43, 51, 56, 76, 81, 208, 213-14, 216, 219, 239, 318, 351, 424, 437
Şuski, Aleksandır Borisoviç Gorbati- 45, 81, 122, 196, 213-14, 417, 433
Şuski, Andrey Mihayloviç 51
Şuski, İ. Petroviç 393
Şuski, İvan Mihayloviç 129-30
Şuski, İvan Vasiliyeviç 47, 51
Şuski, Mihail Skopin 420
Şuski, Peter İvanoviç 123, 188
Şuski, Vasili Vasiliyeviç 49-51, 69, 420
Şuya (bkz. Şuski)

Tanrı'nın Ordularının Yüce Efendisi 67
Tarusa 364
Tarvast 179
Tatar(lar) 5, 13, 26, 42, 50, 52, 55, 67, 109-11, 113-14, 116, 119-22, 124-25, 127, 136, 141, 145, 150-53, 167, 170, 176, 179-81, 189, 202, 221-23, 225, 229, 232, 237, 250, 258, 273, 281-83, 285-86, 295, 309, 311-15, 317, 319, 321, 323, 325, 327-29, 331, 334, 336, 344, 353, 358, 360, 369, 372, 381-83, 393, 402-403, 405, 425, 432, 439, 441
Taube, Johann 207, 213, 217, 273, 283, 302, 304, 313-14, 316, 325-26, 425, 448
Teliyatevski, Andrey P. 162
Temriyuk 173, 313
Temriyukovna, Maria 173-74, 181, 207, 221-22, 233, 252, 285-86, 313, 316, 318, 353, 358, 393, 429-30
Terek Nehri 283
Teslis 24, 98, 132, 386, 450
Teslis Manastırı 7, 80, 98, 132-33, 155, 163, 174, 189, 208, 214, 226, 232, 265, 275, 307
Tevrat 53, 83, 122, 174, 194, 258, 298
Thyestes 393
tımar 13, 37, 76
Tikhomirov 242
Timofey, Protoerey 122
Timofeyev, İvan 446, 451
Timurlenk 4
Titus 5
Toktamış 4, 153, 180
Torjok 290, 292, 370
Tower Wharf 299
Töton Şövalyeleri 36, 109, 145, 149
Transilvanya Prensliği 367, 376
Transilvanya(lı) 53, 253, 364, 367-68, 381, 410
translatio imperii 12, 19, 118, 441
Trans-Volga 133
Tretiyak 302
Trivolis, Michael 22, 32
Troitski Manastırı 52
Troki 9
Trubeçkoy 43
Trubeçkoy(lar) 76, 368
Trubeçkoy, F.M. 424
Truva 198
Truva Atı 121
Tudor 95, 144
Tula 121, 225
Tulupov B.D. 347-48, 358

Tuna 113, 364, 442-43
Turberville 433
Turgenyev 162
Turov, P.İ 162, 165
Turuntay, İvan Pronski 131, 176
Türk(ler) 11, 20, 35, 53-54, 101, 105, 110, 112, 120, 141, 152-53, 229, 258, 281-83, 305, 331, 343-45, 364, 367-69, 387-91, 393-94, 402, 410, 412, 425
Türkiye 341
Tver Knezliği 13, 30
Tver(li) 5, 13-15, 20, 35, 76, 138, 140, 268, 275, 289-90, 292, 324, 370, 425
udelyinye knyaziya 277
uezd (idari bölge) 76

Ugliç 76, 418
Ugra 15, 21
Ugra Nehri 5
Ugra Savaşı 103
ukaz 138, 213, 275, 398
Ukrayna(lı) 147, 149, 289, 339, 344, 347
Ula 230
Ula Nehri 187-88, 393
Uluğ Mehmed Han 4, 110
Uppsala 252
Uspenski, Boris 58, 62
Ustiya 52
uti possidetis 229
Uzlaşma Kurulu 80

Üçüncü *Estate* 236
Üçüncü Roma (Üçüncü Roma Moskova) 112, 118, 184, 449

Valois 341, 344-46, 364, 428
Valois, de Henri (III. Henri) 341, 344-46, 360-64
Valoisli Henri (bkz. Valois, de Henri)
Varlaam (bkz. III. Vasili)
Varlaam (Metropolit) 34
Varşova 362, 365-66, 374, 390
Varşova Konfederasyonu 345
Vasa, Gustavus 116, 148, 151, 173, 227
Vasiliçikova, Anna 347-48, 370, 389
Vasiliyev, Andrey 310
Vasilyisursk Kalesi 111
Vatikan 387, 389, 413
veçe (halk meclisi) 13, 92, 234, 440
velmoji 62
Venedik(li) 32, 283, 293, 356, 383, 387-90, 395, 411, 413
vera 105
Vernadski, G. 91, 222
Veselovski, S.B. 169, 205, 337
Veşniyakov, İgnati 60, 154
Viazma 64, 216
Viking(ler) 7, 42, 77
Vilna 9, 152, 171-72, 180, 232, 242, 386, 390-91, 393, 395
Vilna Anlaşması 153
Visa 39
Visa Çargrad (Vizantiya) 39
Viskovati, İvan Mihayloviç 78, 128, 130-33, 136, 143-44, 146, 150, 152-54, 157-58, 165, 181, 233, 238, 241, 283, 295, 297, 303-305, 310, 361, 424, 431
Vistül 39
Vişnevetski(ler) 76
Vişnevetski, Dmitri 141, 147, 155, 203, 281
Vitebsk 179
Vitovt 9-10, 258
Vitovtovna, Sofya 9, 171
Vityanets 40
Viyana 345, 364, 367, 387, 411, 427
Viyana Kuşatması 112
Viyazemski, Afasani D. 208, 217, 233, 251, 263, 268, 284, 304, 306-307, 316, 431
Viyçegda Vadisi 280
Vlad Tepeş (Drakula) 53-54, 444
Vladimir Prensleri Efsanesi 39, 53
Vladimir/Moskova Büyük Knezliği (bkz. Moskova Knezliği)
Vladimirovna, Maria 420
voçina 16, 102, 107, 116-17, 124, 139, 152, 172, 180, 198, 206, 218, 235, 246, 255, 322, 351, 368, 371, 382
voevodstva 9
Volga Nehri 7, 30, 89, 109-11, 117, 120, 141, 197, 281-82, 290, 439
Volga Ötesi Büyükler 30
Volhinya 192, 260, 268, 287, 327, 361
Volkhov Nehri 290-91, 336
volnoe samoderjavstvo 259
Vologda 52, 148, 218, 231, 265, 278, 280, 314, 323, 325, 358
Volokolamsk (Josephian) Manastırı 15, 35, 113
Volokolamsk 30, 32, 35, 98, 380

Volokolamsklı Yasef (Yasef Volotski) 15, 29-30, 32, 34-36, 56-57, 97-98, 200, 247, 336, 436
Vorobevo 73
Vorontsov, F.S. 51, 56
Vorontsov, İvan Mihayiloviç 179
Vorontsov, V.M. 252, 309, 320
Voropay, F. 333
Vorotyinski 43, 176
Vorotyinski(ler) 45, 76, 101, 176, 181, 261, 437, 446
Vorotyinski, Mihayil İvanoviç 177, 231, 255, 257-62, 265, 269-70, 275, 295, 314-16, 328-29, 336-38, 379, 432, 446
Vorotyinski, Vladimir İvonaviç 128, 349
Vyborg 148

Walsingham, Francis 157, 238
Wenden (Kes) 373-74, 376, 380
Westafalya 300, 421
Windsor 409
Wolmar 192, 206, 372, 396
Wolmar Diyeti 148

Yagoda 317
Yahudi Kabalası 32
Yahudi Savaşları 57
Yahudi Ülkesi 376
Yahudi(ler) 5, 14, 24, 39, 50, 118, 180, 298
Yakşiç, Stefan 37
Yam Kalesi 395
Yam Zapolski 400
Yaratılış 371
Yaroslaviç, Mihail 5
Yaroslaviç, Vladimir 1, 14, 371
Yaroslavl 64, 148, 314, 439
Yaroslavski(ler) 17, 45, 205, 219
Yedi Yıl Savaşları 228, 312
Yejov 317
Yeni Ahit 14, 24, 183, 378, 411, 447
Yeni Dünya 41, 443
Yeni Roma 13
Yeniçeri(ler) 103, 105-107, 282
Yermak 438
Yeşu 196
Yona (bkz. Şeremetev, İvan Vasiliyeviç Bolşoy)
Yosafat 67, 357, 449
Yosef(çi) 51, 57, 81, 163
Yovan 37
Yukarı Oka 76, 101, 176, 326, 424
Yukarı Oka Nehri 43
Yunan(lı) 11-12, 21-22, 32, 34, 40, 61-62, 106, 273, 412-13, 422
Yunanistan 427
Yunanlı Maksim 22, 32-35, 44, 52, 69, 98, 120, 123, 132, 163, 189
Yuriyev-Zaharyin(ler) 64, 73, 79, 127-28, 130-31, 135, 140, 163, 170, 175, 285, 317, 350, 423
Yuşa 122
Yüzyıl Savaşları 445

zabore 234
Zaharyah 24
Zaharyin, D.R. Yuriyev 42, 86
Zaharyin, Mihail Yuriyeviç 42, 47, 64, 104
Zaharyin, Nikita Romanoviç Yuriyev 317-18, 336, 351, 406, 414, 423-24
Zaharyin, Protasi V. Yuriyev 350
Zaharyin, Vasili Mihayiloviç Yuriyev 86, 108, 129, 233, 237
Zaharyina, Anastasya Romanovna Yuriyeva 50, 64, 75, 79, 83, 104, 129, 132, 136, 140, 155-56, 161, 167-71, 173-75, 189, 192, 194, 196-97, 222, 228, 233, 254, 285-86, 317, 336, 351, 353, 394, 404, 428-29
Zaitsev, P. 233
zakonomernost 359
zakonomernyi 71
Zamoyski, Jan 368, 390-93, 395
Zapolya, Jan Zigismund 367-68, 390-93, 395
Zaporojyan Kazakları 147, 369
zapovedi i pravda 15
zemliya 2, 355
zemski dela 92
zemski sobor (ülke meclisi) 91-92, 233-35, 237-38, 243, 247, 271, 381
zemşina 213-15, 217-18, 231, 245, 247-48, 260-62, 265, 268, 270, 273, 275, 285, 288, 292, 295, 303-304, 316, 319, 328, 331-32, 336, 359-60, 370, 424, 432-33, 445
Zigismund (Macar Kralı) 444
zilyetçiler (*nestiazhateli*) 30
Zimin, A.A. 16, 81, 83, 85, 91, 160, 163, 233, 235, 238, 240, 242, 306, 331, 358, 382
Zosima 12
Züye 120-21
Züye Kalesi 122

1 IV. İvan'ın vaftiz edilişi.

2 IV. İvan'ın taç giydirilişi.

3 1546'da Kolomna yakınlarında boyarların infazı.

4 IV. İvan ile Anastasya'nın evlilik töreni.

5 1547'de Moskova'da çıkan yangın.

6 "Kilise Savaşçısı" ikonu.

7 İmparator VIII. Paleologos, "Magi'nin Yolculuğu"ndan. Floransa'daki Medici Riccardi Sarayı'nın duvarına Benozzo Gozzoli tarafından yapılmış resim. Bu resim ile bir önceki sayfadaki "Kilise Savaşçısı," önceki bölümlerde sayfalar 105-6'da?? ve 6. Bölüm not 43'te birlikte ele alınmıştır.

8 Hasta olan Anastasya'nın alevler içindeki Moskova'dan ayrılışı.

9 Beyaz Göl Manastırı. Odaların IV. İvan'ın kullanımı için ayrılmış olduğu söylenir.

10 Bir Boyar Konseyi oturumu.

11 İvan'ın İngiltere'ye dönen Richard Chancellor ve Osip Nepea'yı uğurlaması. Yolda gemi kazaya uğrar ve Chancellor boğulur. Nepea, Kral Philip ve arkasında oturan Kraliçe Mary tarafından kabul edilir.

12 Litsevaya Vekayinamesi'ne yapılan eklemeler, muhtemelen 1569'dan başlayıp Temmuz 1570'ye kadar giden bir dönemde yapılmış ve çeşitli kaynaklarca bizzat IV. İvan'a ya da *diyak* İvan Viskovati'ye atfedilmiştir.

13 IV. İvan'ın 1564'te Kurbski'den gelen mektubu alışı. Yabancı hikâyelerde anlatıldığı gibi Şibanov'un ayağını asasıyla yere çivilemiyor.

14 Odun kesen köylüler.

15 Bir rulo kâğıttaki resim parçası, Staritsa Prensesi Evfrosinya'yı temsil ediyor olabilir.

17 Transilvanya Prensi, sonra Lehistan-Litvanya Kralı Stefan Bathori.

18 II. Zigismund Augustus, Lehistan-Litvanya Kralı.

16 1576'daki Regensburg *Diyeti*'ne giden Rus elçilik heyeti.

19 İvan'ın devasa gölgesi Rusya'nın üzerine düşüyor (Ayzenştayn'ın filminden).

DÜNYAYA YÖN VERENLER | 8

Çar olarak taç giyen ilk Rus hükümdarı olan IV. İvan, Osmanlı padişahları Kanuni Sultan Süleyman, II. Selim ve III. Murat'a denk düşen uzun iktidarı (1547-1584) süresince bir yandan ülkesini genişleterek iktidarı kurumlaştırırken öte yandan bir korku imparatorluğu yaratmıştır. İktidarına rakip çıkacağından korktuğu kuzenini ve ona destek olduğundan şüphelendiği ileri gelenleri öldürtmüş, kazayla oğlunun da ölümüne neden olmuştur. Novgorod şehrinin imhasını emretmiş, binlerce kişi katledilmiş, onbinlerce kişi sürülmüştür. "Hem korku hem de hayranlık uyandıran, müthiş" anlamındaki *grozny* lakabını da bu nedenle kazanmış ve tarihe Korkunç İvan olarak geçmiştir.

Ancak IV. İvan, ülkesinde kalıcı kurum ve geleneklerin de kurucusudur. Ülkesini Batı ile ticarete açmak için İngilizlere ticari ayrıcalıklar tanımıştır. Kanunların ve kilise kanonunun standart hale gelmesini sağlamıştır. Kazan'ı, Astrahan'ı fethetmiş, Batı Sibirya'ya ilk Rus yayılmasını desteklemiş ve sürdürmüştür. Fakat doğu ve güneydeki bu fetihlerle batıdaki komşuları Livonya ve Lehistan'a karşı sürekli savaş halini finanse etmek, zulmünü uygulama aracı olan yeni tip devlet örgütlenmesi *opriçnina*'yı desteklemek ve ülkesinin kalbini koruyan savunma hatlarını güçlendirmek amacını güden ekonomi politikası, tamamen olumsuz sonuçlara yol açmıştır.

"Genç İvan 1550'lerde, akıllı ve basiret sahibi bir lidere has özellikler gösteriyordu. Bu yıllar birtakım yapıcı önlemlerin yürürlüğe konulduğu bir dönemdir. Sonra, muhtemelen ciddi paranoya nöbetleri serisinin ilki olan ve Çar'ın dengesini tamamen bozan 1560'taki iç trajedi yaşandı. Yönetici seçkinlerin başında patlayan gaddarlık ve sadizm, sonunda git gide genişleyen daireler şeklinde, dizgininden boşanmış işkence ve katliamlarla doruğa çıkan bir sefahat çılgınlığı halinde ülkeye yayıldı."

Rusya tarihinin önde gelen otoritesi Isabel de Madariaga'nın, Korkunç İvan'ı kendi çağının içinde ve ortaya koyduğu kişiliğin yakın tarihe kadar uzanan çağrışımları çerçevesinde ele aldığı bu muhteşem biyografi, Rusya'nın derin tarihine ışık tutuyor.

9 786053 604341

KDV dahil fiyatı
45 TL